

THE MAHABHARATA

KHILA HARIVAMSA

VOL. 4, PART - 2

۲۹۶

.

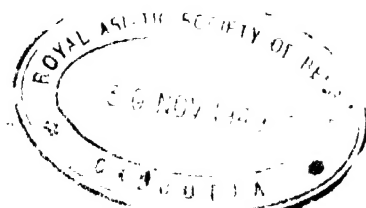
891-2103

॥ श्रीमहाभारतीयचतुर्थखण्डान्तर्गतमौसलपर्वसूचीपत्र ॥

M 214 88

v. 4, Pt. 2

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
कथं विनष्टा भगवन्मन्त्रादृष्टिभिः			दारुकावाक्यं श्रुत्वा दःखितस्यार्जुनस्य दारका		
त्यादि जनमेजयप्रश्नः ...	४१६	१२	गमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	४२१	५
यदुवंशनाशोपायकथने वैशम्पायनोक्तिः	४१६	१४	अर्जुनदारकागमनादौ वैशम्पायनवाक्यं	४२१	७
केलानुश्रवास्ते वीरादत्यादि वैशम्पायनं प्रति			अर्जुनं दृष्ट्वा श्रीकृष्णपत्नीनां रोदनादि	४२१	८
जनमेजयप्रश्नः ...	४१६	१५	दारकादग्निनार्जुनस्य विषादः ...	४२१	१२
यदुवंशस्य शापकथनादौ जनमेजयं प्रति			आर्तस्यार्जुनस्य वसुदेवपादग्रहणादौ		
वैशम्पायनोक्तिः ...	४१६	१६	वैशम्पायनवाक्यं ...	४२१	२१
चरणीन् प्रति यदुक्त्वा राणां मुपह्वामवाक्यं	४१६	१८	अर्जुनं प्रति वसुदेवस्य विलापवाक्यं ...	४२१	२६
यदुक्त्वा राणां माम्नादीन् प्रति स्मृतीनां			अर्जुनं प्रति वसुदेवस्य श्रीकृष्णाक्तकथनं	४२२	८
शापप्रदानादि ...	४१७	१८	दःखितं वसुदेवं प्रत्यर्जुनवाक्ये वैशम्पायन		
मुनेर्वात्पानिकथनादि ...	४१७	१९	वाक्यं ...	४२२	२१
दृष्ट्वा नां परस्परनाशकथनादौ वैशम्पाय			अमात्यान् द्रष्टुमिच्छामि		
नोक्तिः ...	४१७	१४	प्रत्यर्जुनवाक्यं ...	४२२	२६
दारकायां प्रसङ्गसूचनव्यापारकथने			वसुदेवस्य योषितां विलापादि	४२३	१६
वैशम्पायनोक्तिः ...	४१८	८	मत्कीकस्य वसुदेवस्याग्निप्रवेशादि	४२३	८
श्रीकृष्णापदेशेन यादवानां प्रभामतीर्थ			दृष्ट्वा स्त्रोभिः सहार्जुनस्य हतिनापुन		
यात्राकथनादि ...	४१८	१६	गमनं ...	४२३	२२
कृतवर्मादौ प्रति मदिरामत्तानां युयुधा			ममद्रज्जलेन दारकाप्रावनादि	४२४	१
नादीनां वाक्यं ...	४१८	२६	दृष्ट्वा स्त्रियो दृष्ट्वा दस्यूनां गोपानां हरणार्थं		
कुडूस्य मात्यकेः प्रतिज्ञाकथनादि	४१८	४	मन्त्रणादि ...	४२४	६
यादवानां परस्परयुद्धकथनादि	४१८	८	गोपान् प्रत्यर्जुनवाक्यं ...	४२४	११
यदुप्रसूतीनां बलरामदर्शनादौ वैशम्पाय			अर्जुनास्त्वस्त्वभावोक्तिः ...	४२४	१४
नोक्तिः ...	४१८	२८	दस्युभिर्गोपैरर्जुनममचे दृष्ट्वा स्त्रोगण		
यदुवंशस्य नाशं दृष्ट्वा नानयनार्थं दारुकस्य			हरणादि ...	४२४	१७
गमनादि ...	४२०	२	रत्नाममर्थन्यार्जुनस्य दःखादिवर्णनं ...	४२४	२६
स्त्रोणां रत्नार्थं दारकां प्रविशयितरं प्रति			कृष्णादीनामग्निप्रवेशादि ...	४२५	३
श्रीकृष्णवाक्यं ...	४२०	८	अर्जुनस्य व्यासश्रमगमनादौ वैशम्पायन		
योगयुक्तस्य बलदेवस्य स्त्रधामगमनादि	४२०	१४	वाक्यं ...	४२५	८
बलमणकालं मत्वा श्रीकृष्णस्य चित्तादि	४२०	२४	अर्जुनं दःखितं दृष्ट्वा व्यासस्य वाक्यं ...	४२५	१३

R. P. CHANDIA. COLLECTION.
THE ROYAL ASIATIC SOCIETY.
CALCUTTA.

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
श्रीकृष्णरामयोः स्तुतिमगमनादिकथने			भीमं प्रति युधिष्ठिरस्य संहदेवपतनकारण		
अर्जुनवाक्यं ४२५	१६		कथनादि ४२८	७	
अर्जुनस्यात्मापराभवकथनादि ४२५	२५		नकुलं पतितं दृष्ट्वा युधिष्ठिरं प्रति भीमस्य		
अर्जुनं प्रति व्यामस्य वाक्यं ४२६	४		वाक्यं ४२८	१०	
व्यासानुज्ञया पार्थस्य हस्तिनापुरगमनादौ			भीमं प्रति नकुलस्य पतनकारणकथने		
वैशम्पायनवाक्यं ४२६	१६		युधिष्ठिरवाक्यं ४२८	१२	
भीमस्यपर्व्वमार्गः ४२६	१७		अर्जुने पतिते युधिष्ठिरं प्रति भीमस्य पतन		
			कारणजिज्ञासा ४२८	१५	
महाप्रस्थानिकपर्व्वारम्भः ४२७	१		अर्जुनपतनकारणकथने भीमं प्रति युधिष्ठिर		
रुष्ये स्तुतिमगते पाण्डवाः किमकुर्वन्तेत्यादि			वाक्यं ४२८	१८	
जनमेजयप्रश्नः ४२७	२		युधिष्ठिरं प्रति पतितस्य भीमस्य वाक्यं		
अर्जुने प्रति युधिष्ठिरवाक्ये वैशम्पायन			वैशम्पायनोक्तिः ४२८	२०	
वाक्यं ४२७	३		भीमपतनस्य कारणकथने युधिष्ठिरवाक्यं	४२८	२२
स्तुत्यपरिचितोऽभिवेकार्थं सुभद्रां प्रति,			युधिष्ठिरार्थं शक्रस्य रथानयनादौ वैशम्पाय		
युधिष्ठिरवाक्यं ४२७	८		नोक्तिः ४२८	२५	
युधिष्ठिरस्यात्मीयश्राद्धादिकरणं ४२७	१२		भ्रातृपतनेन दुःखितस्य युधिष्ठिरस्य शक्रं		
हस्तिनापुरे परिचितो राज्याभिवेकादि	४२७	१६	प्रति वाक्यं ४२८	२७	
युधिष्ठिरादीनां महाप्रस्थानगमनादि ४२७	२१		भ्रातृन् द्रुपदं च स्वर्गे त्वमित्यादि युधिष्ठिरं		
शुना सह सप्तानां युधिष्ठिरादीनां महा			प्रति शक्रस्य वाक्यं ४२८	२८	
प्रस्थानगमनं ४२८	४		युधिष्ठिरशक्रयोः संवादः ४३०	१	
पाण्डवान् प्रति सप्तार्चिषीवाक्यं ४२८	१६		शुनस्यागार्थं युधिष्ठिरं प्रति शक्रस्य वाक्यं	४३०	११
युधिष्ठिरादीनां हिमालयदर्शने वैशम्पाय			शुनस्यागोऽममर्थस्य युधिष्ठिरस्य शक्रं प्रति		
नोक्तिः ४२८	२८		वाक्यं ४३०	१५	
हिमालये पतितो द्रौपदीं दृष्ट्वा युधिष्ठिरं			युधिष्ठिरं प्रति धर्मस्वरूपस्य शुनोवाक्यं	४३०	२०
प्रति भीमस्य वाक्यं ४२८	१		युधिष्ठिरानयनार्थं धर्मोदीनामागमने		
पक्षपातोमहानस्यादित्यादि भीमं प्रति			वैशम्पायनोक्तिः ४३०	२५	
युधिष्ठिरवाक्यं ४२८	२		स्वर्गतं युधिष्ठिरं दृष्ट्वा तत्प्रशंसाकृतं		
सहदेवं पतितं दृष्ट्वा युधिष्ठिरं प्रति भीमस्य			नारदवाक्यं ४३०	२८	
वाक्यं ४२८	५		नारदं प्रति युधिष्ठिरस्य वाक्यं ४३१	१	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
स्थानेऽस्मिन् वष राजेन्द्राद्यादि युधिष्ठिरं			देवदूतं प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ४३४		२८
प्रति शक्रस्य वाक्यं ४३१		४	युधिष्ठिरसमीपे शक्रादीनामागमने वैशम्पाय		
भ्रातृभिरविना वस्तुं मोक्षहेत्यादि शक्रं प्रति			नोक्तिः ४३५		३
युधिष्ठिरवाक्यं ४३१		७	युधिष्ठिरं प्रति शक्रस्य वाक्यं ४३५		११
महाप्रस्थानिकपर्वसमाप्तिः ४३१		८	युधिष्ठिरं प्रति विपश्चवतोधर्मस्य वाक्यं ४३६		३
			स्वर्गज्ञावगाहेन युधिष्ठिरस्य मानुषशरीर		
स्वर्गारोहणिकपर्वारम्भः ४३२		१	त्यागादि ४३६		१२
स्वर्गं प्राप्य पाण्डवाः कानि स्थानानि भेजिरे			युधिष्ठिरस्य श्रीकृष्णाऋजुनादीनां दर्शनादौ		
इत्यादिजनमेजयप्रश्नः ४३२		२	वैशम्पायनवाक्यं ४३६		१८
स्वर्गं प्राप्य युधिष्ठिरादयो यदकुर्वन्त तत्			स्वर्गस्थानां धृतराष्ट्रादीनां दर्शनादि ... ४३७		२
शृष्ट्वित्यादि वैशम्पायनवाक्यं ... ४३२		४	वैशम्पायनं प्रति जनमेजयस्य प्रश्नः ... ४३७		१२
स्वर्गतं दुर्योधनं दृष्ट्वा युधिष्ठिरस्य वाक्यं ४३२		७	जनमेजयं प्रति वैशम्पायनस्य वाक्यं ... ४३७		१८
युधिष्ठिरं प्रति नारदस्य वाक्यं ४३२		१२	भीष्मादीनां वसुलोकादिप्राप्तिकथनं ... ४३७		२२
नारदवाक्यं श्रुत्वाभ्रातृन् प्रति युधिष्ठिरवाक्यं ४३२		२०	ऋतून् प्रति भौतिके ४३८		१२
कर्णेन पश्यामीत्यादि देवान् प्रति युधि			महाभारतश्रवणादिफलकथनं ४३८		१७
ष्ठिरवाक्यं ४३२		८	महाभारतस्य श्लोकमंथ्यादिकथनं ... ४३८		१
भीमादीन् द्रष्टुमिच्छामीत्यादि युधिष्ठिर			केन विधिना भारतं श्रौतव्यमित्यादि जनमे		
वाक्यं ४३३		१७	जयप्रश्नः ४३८		१८
युधिष्ठिरं प्रति देवानां वाक्यं ४३३		२०	भारतश्रवणविधिरूपेण वैशम्पायनवाक्यं ४३८		२१
सुहृदां दर्शनार्थं देवदूतेन सह युधिष्ठिरस्य			महाभारतवाचकस्य लक्षणादिकथनं ... ४४०		५
गमने वैशम्पायनवाक्यं ४३३		२१	महाभारतश्रोतुः फलकथनादि ... ४४०		१०
युधिष्ठिरस्य पापिस्थानस्य दर्शनादि ... ४३३		२३	वाचकाय देवानां द्रव्यानां नामकथनादि ४४१		७
पापिनां यातनां दृष्ट्वा देवदूतं प्रति युधिष्ठिर			यस्मिन् पर्वणि यैर्द्रव्यैर्भ्रातृणाभोज्यास्तत्कथ		
वाक्यं ४३४		२५	नादि ४४१		१२
युधिष्ठिरं प्रति देवदूतस्य वाक्यं ४३४		५	वाचकाय सुवर्णयुक्तपुष्पकदानकथनं .. ४४१		३०
युधिष्ठिरं प्रति नारदकिंवा वाक्यं ... ४३४		८	महाभारतपाठममापनविधिकथनं ... ४४२		३
नरकगतानां कर्णादीनां परिचयदानं ... ४३४		१७	महाभारतमाहात्म्यकथनादि ४४२		१६
कर्णादीनां नरकगतिं दृष्ट्वा युधिष्ठिरस्य			स्वर्गारोहणिकपर्वसमाप्तिः ४४३		१
चिन्ता ४३४		१८			

॥ श्रीमहाभारतीयचतुर्थखण्डान्तर्गतखिलहरिवंशपञ्चचापत्र ॥

खण्ड	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
नहरिवंशपर्यायः ...	४४५	१ वाक्यं ...	४४८	४
तत्रवर्णमाहात्म्यकथनं ...	४४५	२ देवादीनामुत्पत्तिं कीर्तयेति जनमेजयप्रश्नः	४४८	८
प्रपणतिरूपमङ्गलाचरणं ...	४४५	४ अङ्गगन्नाज्ञया दत्तस्य प्रजास्य छिप्रकारकथने		
वंशदानफलकथनादि ...	४४५	७ वैशम्पायनवाक्यं ...	४४८	१०
इत्येकानां वंशं वक्तुमर्हतीति धैर्यं प्रति		नारदस्य जन्मवृत्तान्तकथनादि ...	४४८	१८
शौनकप्रश्नः ...	४४५	१५ कथं प्रजापते, पुत्रा नारदेन विनाशिता		
नकं प्रति धैर्यवाक्यं ...	४४५	२० इत्यादि जनमेजयप्रश्नः ...	४४८	२४
वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्नः ...	४४६	१ जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ...	४४८	२५
जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्ये धैर्यवाक्यं	४४६	८ दत्तपुत्रान् प्रति नारदस्योपदेशवाक्यं ...	४४८	२६
वंशकथनार्थं जनमेजयं प्रति वैशम्पायन		नारदं प्रति दत्तस्य शापादि ...	४५०	४
वाक्यं ...	४४६	८ दत्तस्य पृष्टिकन्यासृष्ट्यादि ...	४५०	६
समतः सृष्टिप्रकारकथने वैशम्पायनवाक्यं	४४६	१७ दत्तकन्यानां नामकथनादि ...	४५०	८
रणगर्भस्य मरीचादिमत्प्रमानमपुत्र		वसूनां नामनिर्देशपूर्वकं वंशपरम्पराकथनं	४५०	१६
कथनं ...	४४६	२२ वृद्धस्यतिमग्न्याः प्रियकर्मणि नाना...	४५०	२४
अष्टाङ्गारुद्रादिसृष्टिकथनं ...	४४६	२५ एकादशरुद्राणां नामकथनादि ...	४५०	२८
आत्मनादिधविभागिन पुरुषनारीसृष्टि		अद्वितीयकादीनां जन्मकथने वैशम्पायन		
कथनादि ...	४४७	२ ...	४५१	८
आपवप्रजापतेः सृष्टिकथने वैशम्पायनवाक्यं	४७४	७ दिव्याहिरण्यकशिपुप्रभृतीनां जन्मादि		
मनुवंशे प्रियव्रतवंशपरम्पराकथनं ...	४४७	११ कथनं ...	४५१	१८
प्रथोऽस्मिन्नादिप्रकारकथनं ...	४४८	१ हिमवृद्धादीनां दत्ताः पुत्राणां नामकथनादि	४५१	२०
प्रद्युम्नवंशपरम्पराकथनं ...	४४८	५ वैश्वानरकन्यायाः पुत्रोत्तमाया वंशपरम्परा		
प्राचीनवर्हिगजस्य वंशपरम्पराकथनं ...	४४८	७ कथनं ...	४५२	११
प्राचीनवर्हिपुत्राणां कोपेन वृत्तल्यादि	४४८	१५ विप्रचित्तिपुत्राणां मंहिकेयानां नाम		
वृत्तल्यं दृष्ट्वा प्रजापतीन् प्राचीनवर्हिपुत्रान्		कथनादि ...	४५२	१८
प्रति शोमस्य वाक्यं ...	४४८	१७ ताम्रायाः काकादिवंशपरम्पराणां कथनं	४५२	२५
दत्तप्रजापतेर्जन्मवृत्तान्तकथनं ...	४४८	२३ नागानां वंशपरम्पराणां कथनं	४५३	१
अङ्गोऽङ्गुष्ठाज्जातस्य दत्तस्य प्राचेनसत्वं		सुर्भिर्वंशपरम्पराकथनं ...	४५३	७
कथमिति जन जन्म ...	४४८	३० वैवस्वतमन्वन्तरे सृष्टिप्रकारस्य कथनादि	४५३	१०
दत्तस्य प्रचितमन्वन्तरे जन्मवैशम्पायन		कथ्यपसमीपे दितेः शक्रदन्तवृत्तप्रार्थना	४५३	१३

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
दितिं प्रति कश्यपस्य वाक्यं	४५३	१६	पृथोः प्रभावादिकथनं	४५८	२६
शक्रकृतदितिगर्भदेवोत्पत्तिप्रकारे ...	४५३	२१	मन्वन्तराणि सर्वाणि कीर्तयेत्यादि जनमे		
पृथुप्रभृतीनां राज्याभिषेकादौ वैशम्पायन			जयप्रश्नः	४५८	६
वाक्यं	४५४	२	जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ..	४५८	८
शङ्खपदादीनां दक्षिणादिदिगाधिपत्यस्य			वैवस्वतप्रभृतीनां मनूनां नामकथनं ...	४५८	८
कथनादि	४५४	२०	स्वायम्भुवमन्वन्तरे सप्तर्षिदेवादीनां नाम		
पृथोर्जन्म विस्तरेण कीर्तयेत्यादि जनमेजय			कथनं	४५८	१२
प्रश्नः	४५४	२८	स्वारोचिषमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
पृथुचरितोपाख्यानप्रशंसायां वैशम्पायन			कथनं	४५८	१७
वाक्यं	४५५	५	तृतीयमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
पृथुपाख्यानकथने वैशम्पायनवाक्यं ...	४५५	१०	कथनादि	४५८	२२
वेनस्याधर्माचरणकथनादि	४५५	१३	चतुर्थमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
अधर्मेरतं वेनं प्रति मरीच्यादिमुनीनां			नादि	४५८	२६
वाक्यं	४५५	१७	पञ्चममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
मरीच्यादीनपहस्य तान् प्रति वेनस्य वाक्यं	४५५	२१	कथनादि	४५८	२०
वेनोक्तमथनादिना निषादादीनां जन्मादि	४५५	२५	षष्ठममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
वेनस्य दक्षिणाज्जमयनेन पृथोर्जन्मादि	४५५	२०	नादि	४६०	५
पृथोराज्याभिषेकमन्वारस्य कथनादि ...	४५६	५	सप्तममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथ		
अश्वीन् प्रति सूतमागधयोर्वाक्यं	४५६	१५	नादि	४६०	८
सूतमागधकृतपृथुदवादिः	४५६	१८	अनागतसप्तममन्वन्तरकथने वैशम्पायनवाक्यं	४६०	१८
धनुर्गृहीत्वा पृथोः पृथिव्याः पश्चाद्भाव			भविष्यदष्टममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
नादि	४५६	२५	कथनादि	४६०	२३
पृथुं प्रति भीतायाः पृथिव्यावाक्यं	४५६	२८	भविष्यन्नवममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
वसुन्धरां प्रति पृथोर्वाक्यं	४५७	८	कथनादि	४६१	७
पृथुं प्रति वसुन्धरायावाक्यं	४५७	१५	दशममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
पृथुकृतपृथिवीदोहने वैशम्पायनवाक्यं ...	४५७	१८	कथनादि	४६१	११
पृथिवीदोहने सोमादीनां वत्सलादि	४५७	२८	एकादशममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम		
पुनर्दोहनादौ शक्रादीनां वत्सलादि	४५८	१	कथनादि	४६१	१६
मेदिनीतिनाशः कारणकथनादि	४५८	२३	द्वादशममन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नामकथनादि	४६१	२१

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
चयोदशमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम			यमं प्रति विवस्वतोवाक्यं ...	४६४	२६
कथनादि ...	४६१	२८	संज्ञाच्छायां प्रति विवस्वतोवाक्यं ...	४६४	२८
चतुर्दशमन्वन्तरे सप्तर्षिप्रभृतीनां नाम			विवस्वन्तं प्रति संज्ञाच्छायाया यथावृत्तकथ		
कथनादि ...	४६१	३०	नादि ...	४६५	२
मनूनां नामकीर्तनस्य फलकथनादि ...	४६२	२	रुद्रस्य विवस्वतस्त्वष्टुः समीपगमनं ...	४६५	३
मन्वन्तरस्य संख्यां वक्तुमर्हतीत्यादि जनमे			विवस्वन्तं प्रति त्वष्टुर्वाक्यं ...	४६५	५
जयप्रश्नः ...	४६२	१०	तद्वा विवस्वतो रूपान्तरकरणं ...	४६५	११
मन्वन्तरसंख्याकथनार्थं दिनादीनां परिमाण			द्वादशादित्यसम्भवकथनादि ...	४६५	१५
कथने वैशम्पायनवाक्यं ...	४६२	११	स्वदेहजानादित्यान् दृष्ट्वा विवस्वतो हर्षादि	४६५	१७
युगसंख्याकथने वैशम्पायनवाक्यं ...	४६२	२२	गच्छ देव निजा भार्यामित्यादि विवस्वन्तं		
मन्वन्तरसंख्याकथने वैशम्पायनवाक्यं ..	४६२	२७	प्रति त्वष्टुर्वाक्यं ...	४६५	१८
ब्रह्मणो दिनस्य परिमाणकथनादि ...	४६३	१	अग्निनीकुमारथोज्ञादितृत्तान्तकथनं	४६५	२२
कल्पान्तप्रलयकथनादि ...	४६३	८	मनोर्नवपुत्राणां नामकथनादौ वैशम्पायन		
मन्वन्तरकालसंख्याकथनादि ...	४६३	११	वाक्यं ...	४६६	१
वाक्यं ...			मनोराजतिप्रदानेनेडानामकन्यायाजन्मादि	४६६	१०
दाक्षायण्यां कश्यपादिव्रजताजन्मादौ			मनुं प्रतीलायावाक्यं ...	४६६	१५
वैशम्पायनोक्तिः ...	४६३	२७	मित्रावरुणयोः समीपे दत्तायावाक्यं ...	४६६	१६
संज्ञायां विवस्वतो यमाद्यपत्यात्पत्तिकथ			मित्रावरुणयोः समीपे दत्तायावाक्यं ...	४६६	१८
नादि ...	४६४	२	दत्तायां पुत्रात्पत्तिकथनादि ...	४६६	२२
संज्ञायाः स्त्रमायया क्वायासृष्टिः ...	४६४	५	मनुपुत्राणामित्राकूनां पृथिवीविभागादि	४६६	२६
संज्ञां प्रति क्वायाया वाक्यं ..	४६४	७	अम्बरीषादीनां जन्मवृत्तान्तकथनादि ...	४६७	४
क्वायां प्रति संज्ञायावाक्यं ...	४६४	८	बज्रयुगे गते जरा रेवती कथं न प्राप्ति		
संज्ञां प्रति क्वायायावाक्यं ...	४६४	१०	जनमेजयप्रश्नः ...	४६७	१४
संज्ञायाःपितुः समीपगमनादौ वैशम्पाय			न जराचुत्पिपासा वेत्यादि वैशम्पायनवाक्यं	४६७	१६
नोक्तिः ...	४६४	११	दत्ताकोः शतपुत्राणां वृत्तान्तकथनादि	४६७	२५
संज्ञाच्छायायां विवस्वतः पुत्रात्पादनादि	४६४	१४	धुम्बाबधं श्रातुमिच्छामीत्यादि जनमेजय		
संज्ञाच्छायां प्रति यमस्य पदाघातः ...	४६४	१८	प्रश्नः ...	४६८	७
यमं प्रति चरणः पततामिति संज्ञाया			कुत्रलास्यपुत्राणां वृत्तान्तकथनादौ वैशम्पायन		
अभिशापप्रदानं ...	४६४	१८	वाक्यं ...	४६८	८
श्रापनिवृत्त्यर्थं पितरं प्रति यमस्य वाक्यं	४६४	२०			

॥ श्रीमहाभारतीयचतुर्थखण्डान्तर्गतखिलहरिवंशपर्वसूचीपत्रं ॥

५३

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
तृहदशं प्रति धुम्बुल्लान्तकथनार्थमुत्तरं			हताश्वान्वेषणार्थं सगरपुत्राणां पृथिवीखन		
मुनेर्वाक्यं ४६८	११		मादि ४७२	४	
उत्तरं प्रति तृहदशवाक्यं ४६८	२४		कपिलतेजसा सगरपुत्राणां दाहादि ... ४७२	६	
धुम्बोर्भाषार्थं कुवलाश्वमाज्ञाय तृहदशस्य			अवशिष्टान् चतुरः सगरपुत्रान् प्रति कपिलस्य		
वनगमनं ४६८	२५		वरदानं ४७२	७	
धुम्बुवधार्थं कुवलाश्वस्य यात्रादिवर्णनं	४६८	२६	सगरस्य षष्टिसाहस्राः पुत्राः कथमित्यादि		
कुवलाश्वस्य धुम्बुराक्षसमारणादि ... ४६८	५		जनमेजयप्रश्नः ४७२	१४	
धुम्बुमारणथोत्तरस्य वरदानादि ... ४६८	८		षष्टिसाहस्रपुत्रोत्पत्तिकारणकथने वैशम्पाय		
धुम्बुमारस्य राज्ञोवंशकथने वैशम्पायन			नोक्तिः ४७२	१५	
वाक्यं ४६८	११		सगरभाष्ययोर्ब्रह्मादरत्नाभादि ... ४७२	१७	
सत्यव्रतस्योपाख्यानकथनादि ... ४६८	२२		षष्टिमहस्रपुत्रोत्पत्तिप्रकारकथनादि	४७२	२०
गालवमुनेरुत्पत्तिप्रकारकथनादि ... ४७०	१		पञ्चजननाम्नः सगरपुत्रस्य वंशकथनादि	४७२	२५
सत्यव्रतस्य विश्वामित्रकलचरक्षायां			श्रीरामस्य वंशपरम्पराकथनादि ... ४७३	१०	
वैशम्पायनवाक्यं ४७०	६		आदित्यस्य कथं श्राद्धदेवत्वमित्यादि जनमे		
वशिष्ठं प्रति सत्यव्रतस्य रोषकारणकथने			प्रश्नः ४७३	२४	
वैशम्पायनवाक्यं ४७०	१०		पितृणां स्वर्गकथनार्थं युधिष्ठिरभोषयोः		
सत्यव्रतस्य वशिष्ठधेनुदर्शनादि ४७०	१८		भंवाः कथने वैशम्पायनोक्तिः ... ४७३	२८	
सत्यव्रतस्य वशिष्ठधेनुमांभभोजनादि ... ४७०	२१		भोषं प्रति युधिष्ठिरप्रश्नः ४७४	३	
सत्यव्रतं प्रति क्रुद्धस्य वशिष्ठस्य वाक्यं ... ४७०	२३		श्राद्धैः प्रोणाति हि पितृनित्यादि युधिष्ठिरं		
सत्यव्रतस्य त्रिशङ्कुनामप्राप्तिकारणकथने			प्रति भोषवाक्यं ४७४	४	
वैशम्पायनवाक्यं ४७०	२५		वर्त्तन्ते पितरः स्वर्गं दद्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः	४७४	६
त्रिशङ्कुं प्रति विश्वामित्रस्य वरदानं ... ४७०	२६		अत्र ते वर्त्तयिष्यामि यथाश्रुतमरिन्दमेत्यादि		
त्रिशङ्कुराजवंशे हरिसुत्रादीनां जन्मादि			भोषवाक्यं ४७४	१२	
कथनं ४७१	१		भोषं प्रति तपितुर्वाक्यं ४७४	१७	
कथं स सगरो जातइत्यादि जनमेजयप्रश्नः	४७१	१२	न ते प्रभविता मृत्युर्यावज्जोवितुमिच्छसि		
सगरोत्पत्तिकथनार्थं वैशम्पायनवाक्यं ... ४७१	१४		त्यादि भोषं प्रति वरदानं ... ४७४	२३	
सगरस्यास्त्रप्रिकाकथनादि ४७१	२०		श्राद्धं कथं पितृन् प्रोणातीत्यादि पितरं प्रति		
सगरेण शक्यवनादिपराजयः ... ४७१	२३		भोषस्य प्रश्नः ७४४	३०	
सगरस्याश्वमेधयज्ञकथनादि ४७२	२		संक्षेपेणैव ते वक्ष्ये इत्यादि श्रान्तनुवाक्यं	४७५	५

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
मार्कण्डेयस्तुभ्य सर्व्वं वक्ष्यतीत्युक्त्वा शान्तनो			पितृश्राद्धकर्त्तुः फलकथनादि ...	४७८	१५
रत्नधानं ...	४७५	११	भीष्मं प्रति मार्कण्डेयवाक्यं ...	४७८	२५
मार्कण्डेयं प्रति भीष्मस्य प्रश्ने भीष्मवाक्यं	४७५	१४	भीष्मं प्रति मार्कण्डेयस्यापदेशवाक्यं	४८०	१
भीष्मं प्रति मार्कण्डेयस्य वाक्यं ...	४७५	१५	योगधर्मप्रशंसाकथनादि ...	४८०	१३
मार्कण्डेयस्य मनत्कुमारदर्शनादि ...	४७५	१८	तस्मिन्नन्तर्हिते देवे इत्यादि मार्कण्डेयवाक्यं	४८०	२०
मार्कण्डेयं प्रति मनत्कुमारस्यात्मपरिचय			युधिष्ठिरं प्रति भीष्मस्य वाक्यं ...	४८०	२४
दानादि ...	४७५	२५	अणुहः कस्य वै पुत्र इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः	४८०	२५
मनत्कुमारं प्रति मार्कण्डेयस्य प्रश्नादि ...	४७६	३	ब्रह्मदत्तचरितकथने भीष्मवाक्यं ...	४८०	३०
मार्कण्डेयं प्रति मनत्कुमारस्यापदेशवाक्यं	४७६	५	ब्रह्मदत्तस्य पूर्व्ववंशकथने भीष्मवाक्यं ...	४८१	५
देवान् प्रति ब्रह्मणाऽभिशापदानादौ मनत्कु			ब्रह्मदत्तस्य पुत्रादिवंशकथनं ...	४८१	२०
मारवाक्यं ...	४७६	७	उग्रायुधः कस्य सुत इत्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः	४८१	२७
देवान् प्रति ब्रह्मणावाक्यं	४७६	१४	उग्रायुधस्य पूर्व्वपुरुषकथनादौ भीष्म		
ब्रह्मणः पुत्रान् प्रति देवानां वाक्यं ...	४७६	१७	वाक्यं ...	४८१	२८
मार्कण्डेयं प्रति मनत्कुमारस्य वाक्यं ...	४७६	२८	भीष्मं प्रत्युग्रायुधदूतस्य वाक्यं ...	४८२	१०
भीष्मं प्रति मार्कण्डेयस्य वाक्यं ...	४७६	३०	दूतवाक्यं श्रुत्वा भीष्मस्य युद्धाधोगादि	४८२	१६
पितृगणकथनादौ मार्कण्डेयं प्रति मनत्कु			भीष्मं प्रति मन्त्रिणां वाक्यं ...	४८२	२१
मारस्य वाक्यं ...	४७७	३	उग्रायुधभीष्मयार्थद्वयकथने भीष्मवाक्यं ...	४८३	१
मेनाया कन्यावंशपम्पराकथनादि ...	४७७	१२	ब्रह्मदत्तस्य पुत्रे पृजनीया कथमन्वञ्चकारे		
उमेतिनाम्नः कारणकथनादि ...	४७७	१७	त्यादि युधिष्ठिरप्रश्नः ...	४८३	१०
शोमपदादिपितृगणानां प्रकारकथनादि	४७७	२४	पृजनीयावृत्तान्तकथने युधिष्ठिरं प्रति		
आच्छादानामकन्यायाऽमर्त्तपितृगणदर्श			भीष्मवाक्यं ...	४८३	१३
नादि ...	४७७	२५	पृजनीयाया ब्रह्मदत्तममीपवामः ...	४८३	१८
कन्या आच्छादां प्रति पितृणां वाक्यं ...	४७८	४	ब्रह्मदत्तपुत्रे पृजनीयायाः स्नेहकथनादि	४८३	२५
वर्धपदां देवानां वृत्तान्तकथनादि ...	४७८	१५	ब्रह्मदत्तपुत्रेण पृजनीयापुत्रनाशादि ...	४८४	१
वर्धपदां पौर्व्वरोनामकन्याया वृत्तान्त			फलमादायागच्छन्त्याः पृजनीयायामृतपुत्र		
कथनादि ...	४७८	१८	दर्शनादि ...	४८४	४
सुकालनामपितृणां वृत्तान्तकथनादि ...	४७८	२६	पृजनीयायाविलापवाक्यं ..	४८४	७
सुखधानामपितृणां वृत्तान्तकथनादि ...	४७८	४	ब्रह्मदत्तं प्रति सक्रोधायाः पृजनीयाया		
आङ्गीयराजनादिपात्रकथनादि ...	४७८	१३	वाक्यं ...	४८४	१२

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
पूजनीयया राजपुत्रचक्षुषोरुत्पाटनादि	४८४	१६	ब्राह्मणवाक्येन ब्रह्मदत्तस्य वनवामादि ...	४८८	१५
पूजनीयां प्रति ब्रह्मदत्तस्य वाक्यं ...	४८४	१८	वने वमन्तं ब्रह्मदत्तं प्रति तत्पत्न्यावाक्यं	४८८	१७
ब्रह्मदत्तं प्रति पूजनीयायागाथाकथनं ...	४८४	२१	योगेन ब्रह्मदत्तस्य परमगतिप्राप्त्यादि ...	४८८	१८
ब्रह्मदत्तं प्रति नीतिमुक्ता पूजनीयायाः			जनमेजयं प्रति वैशम्पायनवाक्यं ...	४८८	२६
प्रस्थानं	४८५	१२	अत्रिभाह्व्यकथनादौ वैशम्पायनवाक्यं	४८८	२८
आद्वयस्य प्रशमाकथने मार्कण्डेयवाक्यं ..	४८५	१८	भोमस्योत्पत्तिप्रकारकथनादि	४८०	४
आद्वयप्रशमार्थं मार्कण्डेयस्येतिहासकथनं	४८५	२२	भोमस्य राजसूययज्ञकथनादि ...	४८०	२१
गोहिंसयां रतान् दिजान् प्रति कस्यचि			भोमस्य वृहस्पतिभार्यायास्तागायाहरणादि	४८०	२८
दाक्यं	४८५	२८	देवासुरयुद्धवर्णनं	४८१	३
शार्दूलं हता धेनुरित्यादि गुरुं प्रति			शिष्टानां देवानां ब्रह्मणः समीपगमनं ...	४८१	४
दिजानां वाक्यं	४८६	२	तारां प्रति वृहस्पतिवाक्यं	४८१	६
गोघातिनां सप्तानां व्याधकुले जन्मादि ...	४८६	५	मत्वं ब्रूहि सुतः कस्येत्यादि तारां प्रति देवानां		
सप्तानां पूर्वस्यत्या स्वधर्मपरत्वादि ...	४८६	७	जिज्ञासा	४८१	८
कालञ्जरे चक्रवाकरूपेण सप्तानांतपश्चर			यदत्र तथ्यं तद्ब्रूहीत्यादि तारां प्रति ब्रह्मणो		२८
णादि	४८६	१८	वाक्यं	४८१	११
तस्मिन् वने विभ्राजनास्त्रोराज्ञः प्रवेशादि	४८६	२६	भोमस्य सुतदति ब्रह्माणं प्रति तारावाक्यं	४८१	१२
राजानं दृष्ट्वा सप्तानां मध्ये कस्यचिद्राज्याभि			बुधस्य पुत्रोत्पत्तिकथनादि	४८१	१४
लाषः	४८६	२७	पुरूरवमोवृत्तान्तकथनादौ वैशम्पायनवाक्यं	४८१	२२
पितृकल्पे भीष्मं प्रति मार्कण्डेयवाक्यं ...	४८७	१	पुरूरवमः पुत्राणां सप्तानां नामकथनादि	४८२	१
ते योगधर्मनिरताः सप्तमानमचारिणः			उर्वशीमानुषं कथं सम्प्राप्तेति जनमेजय		
इत्यादि मार्कण्डेयवाक्यं	४८७	१३	प्रश्नः	४८२	३
अणुहस्य वंशपरम्यराकथने मार्कण्डेयवाक्यं	४८८	६	उर्वशीशापादिवृत्तान्तकथने वैशम्पायन		
ब्रह्मदत्तोपाख्यानकथने मार्कण्डेयवाक्यं	४८८	२०	वाक्यं	४८२	४
सभार्यस्य ब्रह्मदत्तस्य वने पिपीलिकारुत			उर्वशीयानयनार्थं गन्धर्वानां चिन्ता ...	४८२	१०
श्रवणादि	४८८	२२	गन्धर्वान् प्रति विश्वावर्मोर्वीक्यं ...	४८२	११
ब्रह्मदत्तं प्रति मानवत्यास्तपत्न्यावाक्यं ...	४८८	२६	गन्धर्वैर्मेषे हते पुरूरवमं प्रत्युर्वशीवाक्यं	४८२	१४
ब्रह्मदत्तस्य भगवदुपासनादि	४८८	३०	नग्नस्य पुरूरवमोमेषास्त्रेयणार्थं धावनादि	४८२	१८
सप्तव्याधादशर्णेखित्यादि ब्रह्मदत्तं प्रति ब्राह्म			नग्नं पुरूरवमं दृष्ट्वा उर्वशीया अन्तर्धानादि	४८२	२०
णस्य वाक्यं	४८८	८	मृहमागत्योर्वशीमदुष्टवतो राज्ञो		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
त्रिलापादि	४८२	२२	अमुरान् प्रति रजेः प्रश्नः	४८५	२८
अक्षतीर्थे पुरुरवमं दृष्ट्वा मखीः प्रत्युर्व्वशो			रजिं प्रति दैत्यानां प्रगल्भवाक्यं	४८६	१
वाक्यं	४८२	२५	जितदैत्यं रजिं प्रति शक्रस्य वाक्यं	४८६	५
पुरुरवमं प्रत्युर्व्वशोवाक्यं	४८२	२८	रजिपुत्रहृतराज्यस्य शक्रस्य दृष्टस्मृतिं प्रति		
वरदानार्थं पुरुरवमं प्रत्युर्व्वशोवाक्यं	४८३	१	वाक्यं	४८६	११
पुरुरवमोगन्धर्व्वलोकप्राप्त्यादि	४८३	७	शक्रं प्रति दृष्टस्मृतिवाक्यं	४८६	१३
पुरुरवमोवंशपरम्पराकथने वैशम्पायन			दृष्टस्मृतिकृतशास्त्राध्ययनेन रजिपुत्राणां		
वाक्यं	४८३	१३	मोहादि	४८६	१६
अमावस्योः पुत्रस्य सुहोत्रस्य चरित्रकथ			अनेनमी राज्ञो वंशकथने वैशम्पायनवाक्यं	४८६	२५
नादि	४८३	१५	कथं धन्वन्तरिर्देवो मानुषेष्विः जज्ञिवा		
मकामां गङ्गां प्रति सुहोत्रस्य वाक्यं	४८३	१६	निति जनमेजयप्रश्नः	४८७	५
सुहोत्रपुत्रस्य जज्ञासुरिचक्रयनादि	४८३	२३	धन्वन्तरिसम्भवकथने वैशम्पायनवाक्यं	४८७	६
गाधिकन्यां मत्यवतीं प्रति अक्षीकस्य			विष्णुं प्रत्यञ्जस्य वाक्यं	४८७	८
वाक्यं	४८४	२	अञ्जं प्रति विष्णुवाक्यं	४८७	८
चन्द्रयव्यत्यामेन क्रुद्रस्य अक्षीकस्य पत्नीं मत्य			पुत्रार्थं तपस्वन्तं धन्वं प्रति अञ्जस्य वाक्यं	४८७	१८
वतीं प्रति वाक्यं	४८४	१०	अञ्जं प्रति धन्वस्य नृपस्य वाक्यं	४८७	१८
पुत्राभे नेदृशोभवेदिति मत्यवतीवाक्यं	४८४	१४	निकुम्भा वाराणसीं कथं शप्तवानिति जनमेजय		
मत्यवतीं प्रति अक्षीकस्य वाक्यं	४८४	१५	प्रश्नः	४८७	२८
अक्षीकं प्रति मत्यवतीवाक्यं	४८४	१६	काश्याः शापकथनादौ वैशम्पायनवाक्यं	४८७	३०
मत्यवतीं प्रति अक्षीकस्य वाक्यं	४८४	१८	पार्व्वतीं प्रति तत्पार्ष्दानां मखीनां वाक्यं	४८८	२
अक्षीकस्य वंशपरम्पराकथनादि	४८४	२१	महादेवं प्रति पार्व्वतीवाक्यं	४८८	६
गाधेवंशपरम्पराकथनादि	४८४	२७	वाराणसीपुत्रीनिर्म्माणादिकथनं	४८८	८
पुरुरवस्य पुत्रस्याद्येवंशपरम्पराकथनादौ			वाराणसीं प्रति राज्ञिऽभिशापादि	४८८	२२
वैशम्पायनवाक्यं	४८५	१६	पार्व्वतीं प्रति महादेवस्य वाक्यं	४८८	३०
देवासुरयोर्ब्रह्माणं प्रति वाक्यं	४८५	२०	दिवोदामस्य वंशकथनादि	४८८	८
देवासुरान् प्रति प्रह्लाणोवाक्यं	४८५	२१	नङ्गपत्न्य वंशपरम्पराकथने वैशम्पायनवाक्यं	४८८	२२
रजिं प्रति देवासुरयोः माहाय्यार्थं प्रार्थना	४८५	२३	यथातिचरित्रकथनादि	५००	८
शक्रं प्रति रजेर्वाक्यं	४८५	२७	जरास्त्रीकारार्थं यदुं प्रति ययातिर्वाक्यं	५००	१६
रजिं प्रति देवानां वाक्यं	४८५	२८	ययातिं प्रति यदोर्वाक्यं	५००	१८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
यदं प्रति यथातिरभिशापः ...	५००	२२	जङ्गेविंशकयनादि ...	५०५	६
पुत्रान् प्रति यथातिरभिशापप्रदानं ...	५००	२५	गाधिगजस्य वंशकयनादि ...	५०५	८
पूतं प्रति यथातिवाक्यं ...	५००	२७	सूचोकस्य वंशकयनादि ...	५०५	११
पूरोः पितृजगद्यहणादि ...	५००	२८	विश्वामित्रपुत्राणां नामकयनादि ...	५०५	१२
यथातिगीतगाथाकयनादि ...	५०१	१	अजमीठवंशकयनादि ...	५०५	२१
सदारस्य यथातिर्वनगमनादि ..	५०१	८	मुद्गलस्य वंशकयनादि ...	५०५	२५
यद्वंशप्रकारकयनादि ...	५०१	१२	रुपस्य जम्भटतान्तकयनादि ...	५०५	२८
पूरोर्वंशं श्रातुमिच्छामीत्यादि जनमेजय			दिवोदामस्य वंशकयनादि ...	५०६	३
प्रश्नः ...	५०१	१५	अजमीठपत्न्या धूमिन्याः पुत्रार्थं तपःकर		
पूरुवंशकयने वैशम्पायनवाक्यं ...	५०१	१७	णादि ...	५०६	८
रुद्राप्रभृतीनां स्त्रीणां नामकयनादि ..	५०१	२५	कुरंगतुःपुत्राणां नामकयनादि ...	५०६	१५
कचेयोः पुत्रपौत्रादिवंशकयनादि ...	५०२	२	रुद्रद्रुथस्य वंशकयनादि ...	५०६	२१
उशीनरस्य वंशकयनादि ...	५०२	८	जराभन्धृन्तान्तकयनादि ...	५०६	२४
नितित्ये राज्ञा वंशकयनादि ...	५०२	१५	जनमेजयस्य वंशकयनादि ...	५०६	२६
वर्लिं प्रति ब्रह्मदत्तस्य कयनादि ...	५०२	२०	द्वावृत्तौ तव वंशेस्मिन् द्विवि च परिचिता		
पुत्रानभिषिच्य बलेस्तपःकरणादि ...	५०२	२४	वित्यादि वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	१
अङ्गस्य राज्ञो वंशकयनादि ...	५०२	२७	द्वितीयश्चलस्य वंशकयनादि ...	५०७	२
अर्थ्यङ्गस्य राज्ञो वंशकयनादि ...	५०३	५	शान्तनेर्विशकयने वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	७
कर्णस्य पृथ्वीपुरुषकयनादि ...	५०३	१२	रुपादपायनात् धृतराष्ट्रादीनां जन्मकथनं	५०७	१०
अनाष्टस्य राज्ञो वंशकयनादौ वैशम्पायन			तुर्व्वमाविशकयने वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	१४
वाक्यं ...	५०३	१८	द्रुह्योवंशकयनादौ वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	२१
दुःशान्तस्य राज्ञो वंशकयनादि ...	५०३	२६	अनेर्विशकयनादि ...	५०७	२४
दुःशान्तं प्रति जाताया आकाशवाण्याः कथ			यद्वंशकयनादौ वैशम्पायनवाक्यं ...	५०७	२८
नादि ...	५०३	२८	यद्वंशोद्भवस्य कार्त्तवीर्यार्जुनस्य प्रभाव		
भरद्वाजस्य धर्मभक्तमणोपाख्यानकयनादि	५०४	२	कथनं ...	५०८	६
क्षेमकस्य वाराणसीवामादिकथनं ...	५०४	११	कार्त्तवीर्यार्जुनप्रशंभाकयने नारदस्य गाथा		
अलर्कस्य राज्ञो वंशकयनादि ...	५०४	२०	कथनं ...	५०८	१७
सुहोत्रस्य वंशकयनादि ...	५०४	२८	कार्त्तवीर्यस्यपराक्रमकयनादि ...	५०८	२३
गङ्गां प्रति क्रुद्रस्य जङ्गेवाक्यादि ...	५०५	३	कार्त्तवीर्यार्जुनं प्रति आपवस्य मुनेरभिशाप		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तिः
दानं	५०८	११	भञ्जमानस्य राज्ञोऽवशंकयनादौ वैशम्पायन		
कान्तवीर्याश्रमस्य वंशकयनादौ वैशम्पायन			वाक्यं	५१४	१४
वाक्यं	५०८	१४	स्यमन्तकोपाख्यानकथनादि ...	५१४	२४
वृष्यादिवंशविभेदकारणकथनं ...	५०८	२२	विवस्वन्तं प्रति मन्त्राजितोवाक्यं ...	५१४	२८
यथातिवंशानुकीर्तनादिफलकथनं ...	५०८	२६	मन्त्राजिते सूर्यस्य स्यमन्तकप्रदानादि ...	५१५	१
क्रौटुराजवंशकथनं वैशम्पायनवाक्यं ...	५१०	२	प्रमेनजिते आते मन्त्राजितः स्यमन्तकप्रदा		
मातृगर्भेवृष्यन्धकथोर्जन्मादिकथनं ...	५१०	५	नादि	५१५	६
गान्दिभीजन्मप्रकारकथनादि ...	५१०	८	प्रमेनं हत्वा मित्रस्य स्यमन्तकग्रहणं ..	५१५	८
गर्भस्थानं गान्दिनीं प्रति तत्पितृव्यं ...	५१०	११	मित्रं हत्वा चक्रराजस्य स्यमन्तकग्रहणं ...	५१५	१०
शफल्कवंशकथनादि	५१०	१३	स्यमन्तकार्यं श्रीकृष्णे सर्वपामाशङ्का ...	५१५	११
शूरादिसुदेवादिकथनकथनादि ...	५१०	१८	स्यमन्तकस्यान्वेषणार्थं श्रीकृष्णस्य वनगमनादि	५१५	१२
वसुदेवजन्मसुवकथनादि	५१०	२०	मित्रः प्रमेनमबधीदित्यादि कुमारं प्रति		
युधिष्ठिरादीनां जन्मवृत्तान्तकथनादि	५११		विष्णुं प्रत्येक्ष्य वाक्		
वृद्धादीनां जन्म	५११	१	धात्रीवाक्यं	५१५	१८
चतुर्दशवर्षाभितृप्तान्तकथनादि ...	५११	३	विलं प्रविश्य श्रीकृष्णस्य जाम्बवता सह		
वसुदेवस्य चतुर्दशपत्नीनां नामकथनादौ			युद्धकरणं	५१५	२२
वैशम्पायनवाक्यं	५११	१६	जाम्बवतोमुदाहृत्य स्यमन्तकं गृहीत्वा श्रीकृष्णस्य		
रक्षिणीपुत्राणां दशानां नामकथनादि	५११	२०	द्वारकागमनं	५१५	२४
सप्तस्त्रीषु जातानां वसुदेवपुत्राणां नाम			श्रीकृष्णस्य मन्त्राजिते मणिप्रदानादि ...	५१५	२७
कथनं	५११	२५	मन्त्राजितोऽवशंकयनादि	५१५	२८
क्रौष्टेरेवाभवत्पुत्रोऽजिनोवानित्यादि			शफल्कपुत्राणामकूरादीनां नामकथनादि	५१६	५
वैशम्पायनवाक्यं	५१२	८	शतधन्वना स्यमन्तकार्यं मन्त्राजितोऽबधादौ		
मत्स्यराजवंशकथनादि	५१२	१६	वैशम्पायनवाक्यं	५१६	१४
जामघस्य भार्यया सह संवादः ...	५१२	२१	पितरि हते मत्स्यभामायाः श्रीकृष्णमभीपगम		
यद्वंशान्तर्गतदशार्धवंशकथनादि ...	५१३	१	नादि	५१६	१८
यद्वंशान्तर्गतमात्स्यवंशकथनादौ वैशम्पायन			द्वारकामागत्य श्रीकृष्णस्य बलदेवं प्रति		
वाक्यं	५१३	१०	वाक्यं	५१६	२२
देवायुधवंशकथनादि	५१३	२१	भोजनार्हं नयैर्युद्धादि	५१६	२५
आहुकं प्रति कथितगाथायाः कथनादि	५१३	२८	शतधन्वनि पलायनपरे बलरामं प्रति		
आहुकवंशकथनादि	५१४	५	श्रीकृष्णवाक्यं	५१६	२७

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
श्रीकृष्णकृतगतधन्वबधः ...	५१७	२	भगवदवतारकारणकथनं ...	५२०	२०
मणिमदृष्ट्वा १८स्य बलदेवस्य श्रीकृष्णं प्रति			भगवन्मूर्त्तिकथने वैशम्पायनवाक्यं ...	५२०	२१
वाक्यं	५१७	४	भगवतोवराहावतारस्य वृत्तान्तकथनं ...	५२१	१
अकूरयश्चकथनादि ...	५१७	७	यज्ञात्मकस्य वराहकूपस्य कथनादि ...	५२१	२
भियिलां गत्वा दुर्योधनस्य बलदेवाद्गदायुद्धं			वराहावतारस्य कार्यकथनं ...	५२१	८
शिक्षा ...	५१७	११	नृभिर्हावतारस्य प्रयोजनकथनं ...	५२१	१३
स्यमन्तकं गृहीत्वाकूरस्य पलायनादि ...	५१७	१३	हिरण्यकशिपोस्तपः कथनं ...	५२१	१४
अकूरे आगते पुनर्वर्षणादि ...	५१७	१६	आदित्यादिभिः सह हिरण्यकशिपोः समीपे		
सभास्थमकूरं प्रति स्यमन्तकार्यं श्रीकृष्णस्य			ब्रह्मणश्चागमनं ...	५२१	१६
वाक्यं ...	५१७	१८	हिरण्यकशिपुं प्रति ब्रह्मणोवाक्यं ...	५२१	२१
श्रीकृष्णस्य हस्ते अकूरस्य मणिप्रदानादि ...	५१७	२१	हिरण्यकशिपोर्वरप्रार्थना ...	५२१	२३
वराहावतारस्य वृत्तान्तश्रवणार्थं जनमेजय			हिरण्यकशिपुं प्रति ब्रह्मणोवरदानं ...	५२१	२८
प्रश्नः ...	५१७	२५	हिरण्यकशिपोर्वरं श्रुत्वा भीतानां देवानां		
श्रीकृष्णस्य कर्माणि विस्तरेण श्रोतुमिच्छा			ब्रह्माणं प्रति वाक्यं ...	५२२	१
मोति जनमेजयप्रश्नः ...	५१७	२०	देवान् प्रति ब्रह्मणोवाक्यं ...	५२२	६
विष्णुर्गोपत्वं कथमगमदित्यादि जनमेजय			ब्रह्मणोवाक्यं श्रुत्वा देवानां स्वधामगमनं ...	५२२	७
प्रश्नः ...	५१८	६	वरदर्पितस्य हिरण्यकशिपोर्दौर्गत्यकथनं ...	५२२	८
श्रीकृष्णमाहात्म्यमुक्त्वा तज्जन्मादिसंशये			हिरण्यकशिपोर्नयाद्भीतानां देवानां विष्णुं		
जनमेजयप्रश्नः ...	५१८	७	प्रति वाक्यं ...	५२२	१५
भगवन्माह त्वकथने जनमेजयवाक्यं ...	५१८	६	देवान् प्रति भगवतोवाक्यं ...	५२२	१८
भुतसृष्टिप्रकारकथने जनमेजयवाक्यं ...	५१८	१२	नृभिर्हृत्पं धृत्वा भगवतोऽहिरण्यकशिपोः समीपे		
भौतिकसृष्टिप्रकारकथने जनमेजयवाक्यं ...	५१८	१३	गमनादौ वैशम्पायनवाक्यं ...	५२२	२०
विष्णोर्वृष्णीनाञ्च जन्मादि श्रोतुमिच्छामीति			वामनावतारवृत्तान्तकथनादि ...	५२२	२४
जनमेजयप्रश्नः ...	५१८	३०	विप्रचित्तिप्रभृतीनां दैत्यानां नामकथनं ...	५२२	२६
महन् प्रश्नस्त्वयैकस्मिन् यथाशक्ति वक्ष्यामी			त्रिविक्रमस्य रूपकथनादि ...	५२३	१५
त्यादि वैशम्पायनवाक्यं ...	५२०	४	दत्तात्रेयावतारस्य वृत्तान्तकथनादि ...	५२३	२०
श्रीकृष्णस्य माहात्म्यकथने वैशम्पायनवाक्यं ...	५२०	६	कार्तवीर्यार्जुनं प्रति दत्तात्रेयस्य वर		
यदर्थं विष्णुर्वसुदेवकुलेऽभवत् तत्प्रवक्ष्यामीति			दानादि ...	५२३	२४
वैशम्पायनवाक्यं ...	५२०	१५	परशुरामावतारवृत्तान्तकथनादि ...	५२३	२८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
रामकृतकार्तवीर्याञ्जनपराश्रयकथनं ...	५२३	२८	विरोचनादीनां युद्धोद्योगकथनादि ...	५२७	२८
परशुरामस्याश्वमेधयज्ञे दानादिकथनं ...	५२४	३	युद्धोद्यतानां दानवानां वाहनादिकथनं	५२८	८
श्रीरामावतारवृत्तान्तकथनं ...	५२४	८	देवानां युद्धोद्योगादिकथने वैशम्पायन .		
श्रीरामस्य विश्वामित्रादस्त्रप्राप्त्यादि ...	५२४	१२	वाक्यं ...	५२८	१८
श्रीरामकृतधनुर्भङ्गादि ...	५२४	१५	शक्रस्य युद्धसञ्ज्ञाकथनं ...	५२८	२१
श्रीरामकृतरावणवधादि ...	५२४	२२	यमादीनां युद्धोद्योगादि ...	५२८	२८
श्रीरामराज्यस्य प्रशंसाकथनादि ...	५२४	३०	देवानां व्यूहरचनाप्रकारकथनं	५२८	८
श्रीरामस्य राज्यकरणकालनिरूपणादि	५२५	८	मोमादीनां वाहनादिकथनं ...	५२८	१३
श्रीकृष्णावतारवृत्तान्तकथने वैशम्पायन			युद्धोद्युक्तस्य भगवतोरूपादिवर्णनं	५२८	२४
वाक्यं ...	५२५	१४	भगवद्वाहकस्य गरुडस्य रूपादिवर्णनं	५२८	३०
श्रीकृष्णावतारकार्यकथनं ...	५२५	१५	भगवद्वनस्य युद्धाय निर्गमनादि	५३०	७
व्यासावतारकार्यकथनादि	५२५	१८	देवासुरयुद्धवर्णने वैशम्पायनीतिः	५३०	१४
भविष्यद्वावतारस्य कार्यकथनं	५२५	२२	प्रसूतार्हितानां देवानां विषयनादि	५३०	२१
भगवद्वावतारवृत्तान्तकथनादि	५२५	२८	असुरभैत्यप्रविष्टस्य शक्रस्य युद्धवर्णनं	५३०	२५
विश्वत्वं ऋणु मे विष्णोर्हरित्वञ्चेत्यादि			मयस्य तेजसा दग्धानां देवानां शक्रप्रशंसादि	५३१	१
वैशम्पायनवाक्यं ...	५२६	५	देवानां सन्तापदर्शनेन दुःखितस्य वरुणस्यैव		
भगवत्स्वरूपकथनादि ...	५२६	७	वृत्तान्तकथनं ...	५३१	६
संचेषेण ब्रह्मणः सृष्टिप्रकारकथनं	५२६	११	तत्रैवैवमर्थं प्रति हिरण्यकशिपोर्व्याक्यं	५३१	७
देवासुरसंयामवृत्तान्तकथनादि	५२६	१४	ऊर्ध्वं प्रति अश्विणी वाक्यं ...	५३१	८
देवासुरसंयामे जाते दुर्निमित्तकथनं	५२६	१७	अश्वीन प्रत्यूषस्य वाक्यं ...	५३१	१४
श्रीकृष्णस्य रूपवर्णनं ..	५२६	२४	ऊर्ध्वस्य ब्रह्मचर्यादिधर्मकथनादि	५३१	१६
आकाशे भगवद्रूपं दृष्ट्वा देवानां जय			ऊर्ध्वस्यारुमयनेनौर्ध्वस्यात्यन्तिककथनादि	५३२	१
शब्दादिकरणं ...	५२७	१	उत्पन्नमात्रस्यैवस्य पितरं प्रति वाक्यं	५३२	४
देवान् प्रति खलस्य विष्णोर्व्याक्यं	५२७	५	और्ध्वदर्शनार्थं ब्रह्मण आगमनादि	५३२	६
आकाशस्य भगवति सुनिमित्तकथनादि	५२७	८	ऊर्ध्वं प्रति और्ध्वस्य स्थानदानार्थं ब्रह्मणे		
दानवानां युद्धोद्योगकथनादौ वैशम्पायन			वाक्यं ...	५३२	८
वाक्यं ...	५२७	१६	ब्रह्माणं प्रत्यूषस्य वाक्यं ...	५३२	११
तत्र मयस्य युद्धसञ्ज्ञाकथनादि	५२७	१७	वडवामुखेऽस्य वसतिरित्यादि ब्रह्मणे वाक्यं	५३२	१४
तारस्य युद्धसञ्ज्ञाकथनादि ...	५२७	२४	ऊर्ध्वं प्रति हिरण्यकशिपोर्व्याक्यं	५३२	२१

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
हिरण्यकशिपुं प्रत्यूष्यस्य वरदानार्थं वाक्यं	५३२	२४	भगवच्छरीरे दानवकृतास्त्रलेपादि	५३८	६
ऊर्ध्ववाक्येन सन्तुष्टस्य हिरण्यकशिपोः			भगवता सह कालनेमिप्रभृतीनां दानवानां		
स्वगृहगमनादि	५३२	२७	युद्धकरणादि	५३८	१०
युद्धार्थं शक्रस्यादेशे वैशम्पायनवाक्यं	५३२	३	गरुडं व्यथितं दृष्ट्वा श्रीकृष्णस्य चक्रपद्म		
गच्छ सोम सहायत्वं कुर्वित्यादि शक्रवाक्यं	५३२	४	णादि	५३८	१२
युद्धस्त्रीकारार्थं शक्रं प्रति सोमस्य वाक्यं	५३२	१२	सुदर्शनचक्रस्य प्रभावकथनं	५३८	१७
चन्द्रकृतशिशिरवर्षणकथने वैशम्पायन			श्रीकृष्णकृतकालनेमिबधादि	५३८	२२
वाक्यं	५३२	१५	दानवैः सह श्रीकृष्णस्य युद्धवर्णनादि	५३८	२८
मयकृतमायासृष्टिकथनं	५३२	२४	श्रीकृष्णममीपे ब्रह्मर्षिप्रभृतिभिः सह ब्रह्मणो		
भगवदादेशेन पावकमारुतयोर्युद्धकर			आगमनं	५३८	३
णादि	५३४	४	कृतं देव महत्कर्मइत्यादि श्रीकृष्णं प्रति		
देवानां जयादिकथनं	५३४	११	ब्रह्मणोवाक्यं	५३८	५
कालनेमिनाम्ब्रसुरस्य रूपवर्णनादि	५३४	२१	देवान् प्रति श्रीविष्णोर्वाक्यं	५३८	१४
कालनेमिं दृष्ट्वा देवानां विचारादि	५३४	३०	विष्णोर्ब्रह्मलोकगमनादौ वैशम्पायनवाक्यं	५३८	२०
कालनेमिं दृष्ट्वा महर्षाणां दानवानां युद्धे			ब्रह्मलोकं गतोविष्णुः किञ्चकारेत्यादि जनमे		
द्योगादौ वैशम्पायनवाक्यं	५३५	६	जयप्रभः	५४०	३
मयादीनां दानवानां नामकथनं	५३५	११	शृणु नारायणस्य प्रवृत्तिमित्यादि वैशम्पायन		
असुरानामस्त्रमहकथनं	५३५	१४	वाक्यं	५४०	८
देवचम्पां वर्णनादि	५३५	२१	भगवन्माहात्म्यकथनादि	५४०	११
देवदानवयोः सकुलयुद्धकथनं	५३६	१	नारायणं प्रति देवादीनां वाक्यं	५४०	२०
कालनेमिकृतयुद्धकथनं	५३६	१२	नारायणं प्रति स्वागतं ते सुरश्रेष्ठेत्याद्युषीणां		
नारायणस्य ममीपे दानवैश्वरस्य कालनेमेर्मम			वाक्यं	५४०	२७
नादौ वैशम्पायनोक्तिः	५३७	७	विष्णोर्नारायणाश्रमप्रवेशादौ वैशम्पायन		
भगवन्तं दृष्ट्वा सोयं रिपुरस्माकमित्यादि			वाक्यं	५४१	३
कालनेमेर्वाक्यं	५३७	१२	श्यामस्य भगवतः सर्वदेवकृतोपासनादि	५४१	१२
भगवन्तं प्रति कालनेमिकृतावलेपादि	५३७	२८	भगवतोनाभिदेशात्पद्मात्पत्न्यादि	५४१	१४
कालनेमिं प्रति नारायणस्य वाक्यं	५३८	१	नारायणमाहात्म्यकथनादि	५४१	२०
नारायणवाक्यं श्रुत्वा कालनेमेर्हास्यादौ			निद्रायाः स्वरूपकथनादि	५४१	२८
वैशम्पायनवाक्यं	५३८	५	भगवतोनाभिभक्तार्थमृषीणां वाक्यं	५४२	११

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
शयनात् श्रीनारायणस्योत्थानादौ वैशम्पायन			वाक्यं	५४५	१६
वाक्यं	५४२	१६	एवं दत्तास्मि मनवे इत्यादि भगवन्तं प्रति		
अव्यादीन् प्रति भगवतोवाक्यं	५४२	१८	पृथिवीवाक्यं	५४५	२०
भगवन्तं प्रति ब्रह्मणोवाक्यादौ वैशम्पायन			देवानां पृथिवीवाक्यश्रवणादौ वैशम्पाय		
वाक्यं	५४२	२३	भोक्तिः	५४५	२८
नास्ति किञ्चिद्भयं विष्णो इत्यादि ब्रह्मणो			ब्रह्माणं प्रति देवानां वाक्यं	५४५	२८
वाक्यं	५४२	२४	देवान् प्रति ब्रह्मणोवाक्यं	५४६	८
नैषामविदितं पृथिव्यं लोकेषु विद्यते			पृथिव्यां जन्ममृत्युमन्तकयनादौ ब्रह्मणो		
इत्यादि ब्रह्मणोवाक्यं	५४३	३	वाक्यं	५४६	११
कर्माभूमिरिहस्थानामित्यादि ब्रह्मणो			समुद्रं प्रति ब्रह्मणोऽभिशापादि	५४६	१८
वाक्यं	५४३	१६	ब्रह्माणं प्रति समुद्रस्य वाक्यं	५४६	२५
नारायणस्य ब्रह्मवाक्यस्वीकारे वैशम्पायन			समुद्रं प्रति शापमोचनार्थं ब्रह्मणोवाक्यं	५४७	३
वाक्यं	५४३	२६	तदैव शान्तनोर्वंशः पृथिव्यां रोपितोमयेत्यादि		
भगवता सह देवानां सभाप्रवेशादि	५४४	१	ब्रह्मणोवाक्यं	५४७	१४
तथा धार्म्याश्च देवदत्तादि भगवन्तं			दापरस्य युगस्यान्ते मया सृष्टं पुरातनदेव्यादि		
प्रति धरण्यावाक्यं	५४४	८	ब्रह्मणोवाक्यं	५४७	२३
मधुकैटभानां जन्मादितृत्तान्तकथने धरणी			कुरुपाण्डवयुद्धस्य वीरकथनादौ ब्रह्मणो		
वाक्यं	५४४	१६	वाक्यं	५४७	२८
ब्रह्मणा प्रबोधिनेन भगवता सह मधुकैट			देवानोदयद्वया विप्रहायं सुरदिवा		
भयोर्दुःखं	५४४	२४	मित्यादि वैशम्पायनवाक्यं	५४८	४
विष्णुं प्रति प्रीतौ स्तुतव युङ्क्तेत्यादि मधु			भारतवंशे देवानामंशावतरणादौ वैशम्पायन		
कैटभयोर्वाक्यं	५४४	२८	वाक्यं	५४८	१८
मधुकैटभनाशादौ पृथिवीवाक्यं	५४५	२	नारायणं नारदस्य जन्मादिकथनं	५४८	२३
वराहकृपिणा भगवता पृथिव्या उद्धारणादौ			देवसभायां विष्णुं प्रति नारदस्य वाक्यं	५४८	२०
पृथिवीवाक्यं	५४५	६	विष्णुहतानां देवानां गतिकथने नारदस्य		
जामदग्न्यकृतनिःक्षीकरणादौ पृथिवी			वाक्यं	५४८	७
वाक्यं	५४५	११	मधुवने लवणस्य स्थितिकथनादि	५४८	११
पृथिवीं प्रति कश्यपस्य वाक्यं	५४५	१४	श्रीरामं प्रति लवणप्रेषितदूतस्य वाक्यं	५४८	२५
प्रतयो मेहता इत्यादि कश्यपं प्रति पृथिवी			लवणदूतं प्रति श्रीरामस्य वाक्यं	५४८	२७

प्रकरणं	एके	पंक्तौ	प्रकरणं	एके	पंक्तौ
शत्रुघ्नलवणयोर्द्ववर्णनादि ५५०	५	५	भृत्यान् प्रति कंसस्यानुज्ञायां वैशम्पायनवाक्यं	५५४	१५
लवणं हत्वा शत्रुघ्नस्य मथुरापुरोन्निर्माणादि ५५०	१२	१२	कंसमन्त्रणां श्रुत्वा भगवत्सिन्तादौ वैशम्पायन		
मधुपुर्यां कंसस्य वामादिकथने नारदवाक्यं ५५०	२१	२१	वाक्यं ५५४	२३	२३
मधुपुर्यां हयग्रीवादौनां जन्मादिकथनं ५५०	२७	२७	पञ्चार्चनामकदानवानां तपस्याकरणादि	५५४	२६
एते दैत्या विनिहता इत्यादि विष्णुं प्रति			पञ्चार्चनादानवान् प्रति ब्रह्मणेवाक्यं .. ५५४	३०	३०
नारदस्य वाक्यं ५५१	५	५	ब्रह्माणं प्रति पञ्चार्चनामकदैत्यानां वर		
भगवतो नारदवाक्यं श्रवणादौ वैशम्पायन			प्रार्थना ५५५	१	१
वाक्यं ५५१	१६	१६	पञ्चार्चनादानवान् प्रति ब्रह्मणेवरदानं ... ५५५	४	४
विदिता देहिने जाता मयैते इत्यादि			पञ्चार्चनां प्रति रुद्रस्य हिरण्यकशिपोर्व्याक्यं ५५५	५	५
विष्णुवाक्यं ५५१	१८	१८	विष्णोः पातालगमनादौ वैशम्पायनवाक्यं ५५५	८	८
विष्णुं प्रति ब्रह्मणेवाक्यं ५५२	४	४	पञ्चार्चनयनार्थं निद्रां प्रति विष्णोर्व्याक्यं ५५५	१२	१२
ब्रह्माणं प्रति वरुणस्य वाक्यं ५५२	८	८	गर्भमङ्कुरणार्थं निद्रां प्रति विष्णोर्व्याक्यं ५५५	१६	१६
कश्यपं प्रति ब्रह्मणोर्भिक्षापः ... ५५२	१८	१८	यशोदागर्भे जन्मार्थं निद्रां प्रति विष्णो		
ब्रह्मणः प्राप्तेन कश्यपादौनां वसुदेवादि			वाक्यादि ५५५	६८	६८
रूपेण जन्मादि ५५२	२१	२१	आर्यान्तवकथने वैशम्पायनवाक्यं ... ५५६	१२	१२
वसुदेवगृहे जन्मार्थं विष्णुं प्रति ब्रह्मणो			आर्यान्तवपाठफलकथनादि ५५७	११	११
वाक्यं ५५२	२४	२४	देवकीपञ्चार्चनाशादौ वैशम्पायनवाक्यं ... ५५७	१८	१८
देवानादिश्य विष्णोर्गमने वैशम्पायनोक्तिः ४५३	६	६	रोहिणीं प्रति निद्रायावाक्यं ५५७	२३	२३
हरिवंशपर्वान्तर्गतहरिवंशपर्वममाप्तिः ५५३	८	८	श्रीकृष्णभगवत्यैर्जन्मादिकथनं ... ५५७	३०	३०
			श्रीकृष्णजन्मात्सवादि ५५८	७	७
हरिवंशपर्वान्तर्गतविष्णुपर्वारम्भः ... ५५३	१०	१०	रूपमङ्कुरणार्थं श्रीकृष्णं प्रति वसुदेववाक्यं ५५८	१०	१०
नारदस्य मथुरागमनादौ वैशम्पायनवाक्यं ५५३	११	११	वसुदेववाक्येन श्रीकृष्णस्य रूपमङ्कारादौ		
कंसं प्रति नारदस्य वाक्यं ५५३	१७	१७	वैशम्पायनवाक्यं ५५८	१३	१३
कंसमसीपे नारदकृतभगवदवतारप्रकाश			यशोदागृहे कृष्णं निक्षिप्य कन्यामादाय वसु		
नादि ५५३	२४	२४	देवस्यागमनादि ५५८	१५	१५
नारदवाक्यं श्रुतवतः कंसस्य हास्यादौ			कंसं प्रति दीनाया देवक्यावाक्यं ... ५५८	२०	२०
वैशम्पायनोक्तिः ५५४	२	२	शिलायां कंसकृतकन्यानिवेपादि ... ५५८	२४	२४
भृत्यान् प्रति देवकीगर्भमाश्रयं कंसस्य			कंसं प्रति भगवतीवाक्यं ५५८	१	१
वाक्यं ५५४	३	३	देवकीं प्रति प्रोडितस्य कंसस्य वाक्यं ... ५५८	८	८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
कंसं प्रति देवकीवाक्यं ५५८	१८		वलरामसमीपे श्रीकृष्णकृतवृन्दावनवर्णनादि ५६४	७	
पुनर्दयराचार्यं नन्दं प्रति वसुदेववाक्ये			गोपानां भयदर्शनार्थं श्रीकृष्णशरोरादृक्काणां		
वैशम्पायनोक्तिः ५५८	२७		मत्पत्तिः ५६४	१४	
वसुदेवानुज्ञया नन्दयशोदयोगोत्रजगम			कृतमयात् स्थानत्यागार्थं गोपानां मन्त्रणादौ		
नादि ५६०	१०		वैशम्पायनोक्तिः ५६४	२४	
गोत्रजवर्णनादि ५६०	१३		वृन्दावनवामार्थं नन्दगोपस्याज्ञा ... ५६५	२	
कृष्णवलरामयोर्नामकरणादौ वैशम्पायन			वृन्दावनवामार्थं सर्वेषां यात्रा ५६५	७	
वाक्यं ५६०	३०		कृष्णवलरामयोर्वृन्दावनक्रोडायां वैशम्पाय		
शकटभञ्जनवृत्तान्तकथनं ५६१	२		नोक्तिः ५६५	३०	
पूतनाबधवृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः	५६१	२१	वर्षावर्णनादि ५६६	२	
तत्र शकुनीवेशेन पूतनायाः कृष्णसमीपा			पश्य कृष्णं घनान् कृष्णानित्यादि श्रीकृष्णं		
गमनं ५६१	२२		प्रति वलरामवाक्यं ५६६	२१	
द्विस्तनीं पूतनां दृष्ट्वा गोपानां विस्मयादि ५६१	२५		एकदा वलरामं विना श्रीकृष्णस्य वनगमनादौ		
समभ्रमस्य नन्दस्य यशोदां प्रति वाक्यं ५६१	२०		वैशम्पायनवाक्यं ५६७	१५	
श्रीकृष्णवलरामयोरूपवर्णनादौ वैशम्पायन			श्रीकृष्णस्य रूपवर्णनादि ५६७	१६	
वाक्यं ५६२	५		श्रीकृष्णस्य भाण्डोरवटदर्शनादि ... ५६८	२	
यमलार्जुनभञ्जनवृत्तान्तकथनं ... ५६२	१४		भाण्डोरसमीपे श्रीकृष्णस्य लीलावर्णनं ... ५६८	८	
तत्रोलूखले यशोदाकृतश्रीकृष्णवन्धनं ... ५६२	१७		श्रीकृष्णस्य यमुनामदीर्घदर्शनं ५६८	१०	
तिथ्यगोलूखलाकर्पणेन यमलार्जुनयोः			यमुनायावर्णनं ५६८	१४	
पतनादि ५६२	२०		श्रीकृष्णकृतकालियदमनवृत्तान्तकथनं	५६८	२५
यमलार्जुनमध्यगतं कृष्णं दृष्ट्वा कन्दन्तीनां			तत्रकालियहृदस्य वर्णनं ५६८	२६	
गोपीनां यशोदां प्रति वाक्यं ... ५६२	२४		कालियहृदं दृष्ट्वा श्रीकृष्णस्य चिन्ता ... ५६८	२	
यमलार्जुनभङ्गदर्शनार्थं सर्वेषां गमनं ... ५६२	२८		कालियदमनार्थं श्रीकृष्णस्य कदम्बारोहणादौ		
केनैव पातितौ वृत्तावित्यादि गोपानां			वैशम्पायनवाक्यं ५६८	१६	
जल्पना ५६२	२		पतनशब्दश्रवणेन कृतस्य कालियस्य रूप		
श्रीकृष्णवलरामयोः पौगण्डलीनावर्णनादौ			वर्णनं ५६८	२०	
वैशम्पायनोक्तिः ५६२	१५		सर्पसमूहकृतश्रीकृष्णशरीरदर्शनादि ... ५६८	२८	
वलरामं प्रति वनान्तरगमनार्थं श्रीकृष्ण			सर्पाकोणे श्रीकृष्णं दृष्ट्वा भीतानां गोपालानां		
वाक्यं ५६३	२२				

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
ब्रजे गमनादि ५८६	३०		कृष्णवलरामयोर्भण्डावनकीडायां वैशम्पायन		
नन्दं प्रति गोपानां वाक्यं ५७०	१		वाक्यं ५७४	४	
नन्दादीनां कालियद्वन्द्वमपीपगमनं ... ५७०	४		कोऽयं शकमहोनामइत्यादि गोपान् प्रति		
नन्दादीनां विलापवर्णनं ५७०	६		श्रीकृष्णस्य जिज्ञासा ५७४	६	
श्रीकृष्णं प्रति वलरामस्य वाक्यं ... ५७०	१५		श्रीकृष्णं प्रति गोपवृद्धस्य वाक्यं ... ५७४	८	
कालियस्य शिरसिआरुह्य श्रीकृष्णस्य			गोपं प्रति श्रीकृष्णवाक्ये वैशम्पायनवाक्यं ५७४	२५	
नृत्यादि ५७०	१८		गोपं प्रति वयं वनचरा गोपाइत्यादि श्रीकृष्ण		
श्रीकृष्णं प्रति रोपगून्यस्य कालियस्य			वाक्यं ५७४	२६	
वाक्यं ५७०	२१		श्रीकृष्णकृतशरत्कालवर्णनं ५७५	८	
कालियं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ५७०	२४		गोवर्द्धनस्य पूजार्थं श्रीकृष्णवाक्यं ... ५७६	६	
तीरप्राप्तं श्रीकृष्णं दृष्ट्वा नन्दं प्रति गोपानां			श्रीकृष्णवाक्यं श्रुतवतां गोपानां हर्षे वैशम्पा		
वाक्यं ५७०	३०		यनवाक्यं ५७६	१३	
धेनुकवधवृत्तान्तकथने वैशम्पायनवाक्यं ५७१	७		श्रीकृष्णं प्रति ज्ञेयानां गोपानां वाक्यं ... ५७६	१४	
तत्रतालफलाहरणार्थं वलरामं प्रति श्रीकृष्ण			गिरियज्ञमहोत्सवार्थमुद्योगकथनं ... ५७६	२४	
वाक्यं ५७१	१३		गिरिवरस्थितं धनरूपान्तरं श्रीकृष्णं प्रति		
वलरामस्य तालफलपातनादि ५७१	१६		गोपानां वाक्यं ५७७	८	
क्रुद्धस्य धेनुकस्य वलराममपीपगमनादि ५७१	२०		गोपान् प्रति गिरिस्थितस्य श्रीकृष्णस्य वाक्यं ५७७	८	
वलरामकृतधेनुकासुरबधादि ... ५७१	२४		गोवर्द्धनयज्ञदर्शनेन गोपादीनां हर्षादि ५७७	१४	
कृष्णवलरामयोर्भाण्डोरवनगमनादौ वैशम्पायन			शक्यजे हते शकस्य क्रोधादौ वैशम्पाय		
वाक्यं ५७२	४		नाकिः ५७७	२३	
गोपालवेशेन श्रीकृष्णसमीपे प्रलम्बस्यागम			मेघानां मन्त्रनिर्माणं प्रति शकस्य वाक्यं ५७७	२४	
नादि ५७२	१६		ब्रजनाशार्थं शकाज्ञया मेघानां गर्भेन ... ५७७	३०	
द्वन्द्वीभूय श्रीकृष्णादीनां क्रीडनादि ... ५७२	२१		ब्रजनाशार्थं शककृतदुर्दिनवर्णनं .. ५७८	७	
वलरामं स्कुन्धे धृत्वा प्रलम्बस्य पलायनादि ५७२	२६		ब्रजस्थानां क्षेत्रं दृष्ट्वा मर्कटस्य श्रीकृष्णस्य		
प्रलम्बस्य स्वरूपधारणादि ५७२	२८		चिन्ता ५७८	१८	
प्रलम्बस्कन्धारुटस्य वलरामस्य श्रीकृष्णं			श्रीकृष्णस्य ब्रजरक्षार्थं गोवर्द्धनधारणादि ५७८	२३	
प्रति वाक्यं ५७३	५		इन्द्रकृतवर्णिगेन पशुपत्तिणा दुःखतयनं ५७८	७	
वलरामं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ५७३	७		गोपान् प्रति गोवर्द्धनधारिणोवाक्यं ... ५७८	१७	
वलरामकृतप्रलम्बबधादौ वैशम्पायनवाक्यं ५७३	२४		ब्रजस्थानां मन्त्रेणां गोवर्द्धनाधोवासमादि ५७८	२४	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
सप्रगच्छन्ते गोवर्द्धनस्थापनादि ...	५७८	२७	उपमेनादीन् प्रति श्रीकृष्णाङ्गीतस्य कंसस्य		
शक्रस्य श्रीकृष्णदर्शनेच्छायां वैशम्पाय			वाक्यं	५८५	३०
नाक्तिः	५८०	१	कंसस्य श्रीकृष्णकृतपूतनाबन्धादिकथनं ...	५८६	१४
वृन्दावनमागस्य शक्रस्य श्रीकृष्णदर्शनादि	५८०	३	श्रीकृष्णस्य वामनरूपादि स्मृत्वा भोतस्य		
श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य वाक्यं	५८०	१३	कंसस्य वाक्यं	५८६	२४
शक्रकृतश्रीकृष्णस्तवकथनादि	५८०	१८	यस्त्वयानुष्ठितोयन्नदित्यादि नारदीयकथने		
श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य ब्रह्मोक्तवाक्यकथनं	५८१	१	कंसवाक्यं	५८७	६
लोकोऽस्मिन् कृष्णनिखिले इत्यादिशक्रवाक्यं	५८१	३०	अत्र मे नादः प्राह मुमहृत्कार्यकारण		
श्रीकृष्णाभिप्रेककथनादि	५८२	२	मित्यादि कंसवाक्यं	५८७	१८
अभिप्रेकं श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य वाक्यं ..	५८२	१२	न कृतघ्नस्य लोकोऽस्ति वाञ्छवस्य विशेषत		
श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य भविष्यद्भारतयुद्धकथनं	५८२	१६	इत्यादि वसुदेवं प्रति कंसवाक्यं ...	५८७	२३
प्रोतोऽस्मि दर्शनादेवेत्यादि शक्रं प्रति श्रीकृष्ण			न मे वृद्धबन्धः कश्चिदित्यादि कंसवाक्यं	५८८	६
वाक्यं	५८३	४	श्रीकृष्णममो अक्रूरप्रेषणार्थं कंसस्य पद्म		
शक्रे गते श्रीकृष्णस्य ब्रजे गमनादौ वैशम्पायन			मर्षः	५८८	१३
वाक्यं	५८३	१६	अक्रूर गच्छ शीघ्रं त्वं तावानय मनाज्ज्ञेय्यादि		
श्रीकृष्णं प्रति वृद्धगोपानां वाक्यं ...	५८३	१७	अक्रूरं प्रति कंसवाक्यं	५८८	२१
गोपान् प्रति श्रीकृष्णस्य प्रत्युत्तरे वैशम्पायन			वसुदेवभर्त्सनं श्रुत्वा यादवानां कर्णनिषाड		
वाक्यं	५८३	२५	नादौ वैशम्पायनवाक्यं	५८८	३
गोपवृद्धान् प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	५८३	२७	अस्माद्धा वदतः पुत्र तवायं वाक्परिश्रम		
यौवनावस्थायां श्रीकृष्णस्य क्रीडाकथनादि	५८४	१	इत्यादि कंसं प्रति अन्धकस्य वाक्यं ...	५८८	६
श्रीकृष्णक्रीडामये वृषभामुरस्यागमनादौ			अकर्त्तव्यं यदि कृतमित्यादि कंसं प्रति		
वैशम्पायनवाक्यं	५८४	२३	अन्धकस्याक्षेपवाक्यं	५८८	२२
वृषभामुरस्य रूपवर्णनं	५८४	२४	अन्धकस्य कंसमृत्युसूचकानिमित्तकथ		
सक्रोधस्य वृषभामुरस्य श्रीकृष्णममीपागम			नादि	५८८	२६
नादि	५८५	६	अन्धकवाक्यं श्रुत्वा कंसस्य क्रोधादौ वैशम्पायन		
श्रीकृष्णकृतवृषभामुरबन्धः	५८५	८	वाक्यं	५८९	१५
श्रीकृष्णविक्रमं श्रुत्वा कंसस्य भयादौ			श्रीकृष्णबलदेवयोरानयनार्थमक्रूरस्य वृन्दा		
वैशम्पायनवाक्यं	५८५	१८	वनगमनादि	५८९	१७
कंसकृतोपमेनाद्याङ्गानं	५८५	२५	केशिबन्धवृत्तान्तकथनादि	५८९	१८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वृन्दावनगतस्य केशिनादीरात्र्यकथनादि	५८०	२१	वैशम्पायनवाक्यं	५८७	६
केशिसमीपगतं श्रीकृष्णं प्रति भीतानां			रजकसमीपे श्रीकृष्णवल्लरामयोर्वस्त्रप्रार्थना	५८७	७
गोपानां वाक्यं	५८१	४	श्रीकृष्णवल्लरामौ प्रति रजकस्य भर्त्सना		
केशिना सह श्रीकृष्णस्य युद्धवर्णनं	५८१	८	वाक्यं	५८७	८
केशिवधप्रकारकथनं	५८१	२१	श्रीकृष्णस्य करायेण रजकस्यवधादि	५८७	१२
केशिवधं दृष्ट्वा महर्षीणां गोपानां वाक्यं	५८२	८	मान्यार्थं गुणकनान्नो मालाकारस्य गृहे		
श्रीकृष्णं प्रति नारदवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	५८२	१४	गमनादि	५८७	१५
अक्रूरस्य वृन्दावनागमनसमयस्य वर्णने			गुणकनान्नोमालाकारस्य मान्यप्रदानादि	५८७	१८
वैशम्पायनवाक्यं	५८३	४	सुप्रोक्तस्य श्रीकृष्णस्य मालाकाराय वरदानादि	५८७	१८
अक्रूरस्य नन्दगृहप्रवेशादि	५८३	१७	कुञ्जां प्रत्यनुलेपनार्थं श्रीकृष्णवाक्यं	५८७	२३
अक्रूरकृतश्रीकृष्णप्रशंसा	५८३	२१	श्रीकृष्णं प्रति कुञ्जायावाक्यं	५८७	२५
नन्दादीन् प्रत्यक्रूरस्य वाक्ये वैशम्पायन			कुञ्जां प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	५८७	२७
वाक्यं	५८४	१४	कुञ्जायाउत्तमरूपप्राप्त्यादि	५८८	१
मथुरागमनार्थं श्रीकृष्णं प्रत्यक्रूरवाक्यं	५८४	१५	धनुर्गृहगमनार्थं कंसदूतान् प्रति श्रीकृष्ण		
अक्रूरं प्रति श्रीकृष्णवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	५८४	१०	वाक्यं	५८८	८
मथुरागमनार्थं गोपानामुद्योगादि	५८५	१२	श्रीकृष्णस्य कंसयज्ञधनुषोभङ्गादि	५८८	१२
श्रीकृष्णादीनां मथुरागमनं	५८५	२३	कंसं प्रति शरगमनरत्नकस्य वाक्यं	५८८	१६
श्रीकृष्णं प्रत्यक्रूरवाक्यं	५८५	२४	धनुर्भङ्गं श्रुत्वा भीतस्य कंसस्य चिन्तायां		
यमुनाह्रदे मञ्जतोऽक्रूरस्यानन्तरूपदर्श			वैशम्पायनवाक्यं	५८८	१
नादि	५८६	२	कंसपेलागारस्य वर्णनं	५८८	५
विस्मितमक्रूरं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	५८६	२०	रङ्गभूपाद्यर्थं कंसस्याज्ञा	५८८	१०
श्रीकृष्णं प्रत्यक्रूरस्य वाक्यं	५८६	२२	कंसस्य चानूरमुष्टिकाङ्गानादि	५८८	१७
श्रीकृष्णवल्लरामाभ्यां महाक्रूरस्य मथुरागमने			चानूरमुष्टिकौ प्रति युद्धार्थं कंसस्य वाक्यं	५८८	२०
वैशम्पायनोक्तिः	५८६	२८	कंसं प्रति चानूरमुष्टिकयोर्वाक्यं	५८८	२७
वसुदेवगृहं जिगमिषन्तौ कृष्णवल्लरामौ			महामात्रं हस्तिपकं प्रति कंसस्य वाक्यं	५८८	३०
प्रत्यक्रूरवाक्यं	५८७	१	कंसं प्रति महामात्रस्य वाक्यं	६००	८
अक्रूरं प्रति मथुरापुरीदर्शनार्थं श्रीकृष्ण			महामात्रं प्रति कंसस्य नारदोक्तकथनं	६००	१२
वाक्यं	५८७	४	मममात्रा द्रुमिलस्य कथं संवाद इति नारदं		
श्रीकृष्णवल्लरामयोर्मथुरापुरीदर्शनादौ			प्रति कंसप्रश्नः	६००	२५

प्रकरणं	एछे	पंक्तौ	प्रकरणं	एछे	पंक्तौ
कंसमात्रा द्रुमिलस्य संवादकथने नारद			मुष्टिकवलरामयोर्द्युद्वर्णनं	६०६	४
वाक्यं	६००	२७	वलरामकृतमुष्टिकबधादि	६०६	१०
कंसमातरं दृष्ट्वा स्मृतं प्रति द्रुमिलस्य वाक्यं	६०१	१७	प्रेक्षकाणां गोपादोनां श्रीकृष्णरूपदर्शनादि	६०६	१३
उद्यमेनस्य रूपं धृत्वा द्रुमिलस्य कंसमातुः			श्रीकृष्णवलरामयोः सभायानिष्क्रमणार्थं		
समीपगमनं	६०२	२	सत्त्वान् प्रति कंसस्याज्ञा	६०६	२१
उद्यमेनस्य रूपं धृतवन्तं द्रुमिलं प्रति कंसमा			कंसमाशयार्थं श्रीकृष्णस्ययत्नः	६०६	२७
तुर्वाक्यं	६०२	५	कंसदेहाकर्षणेन परिखाकरणादि	६०७	८
कंसमातरं प्रति द्रुमिलस्य वाक्यं	६०२	१०	कंसं हत्वा श्रीकृष्णस्य वसुदेवदेवक्योः पाद		
द्रुमिलं प्रति सरोषायाः कंसमातुर्वाक्यं	६०२	१६	वन्दनादि	६०७	१५
द्रुमिलस्य स्वस्थानगमनादि	६०२	२०	वलरामकृतकंसभ्रातृबधः	६०७	१८
शृणुष्वेदं महामात्रेत्यादि महामात्रं प्रति			भर्त्तारं पतितं दृष्ट्वा तत्पत्नीनां रोदनादौ		
कंसवाक्यं	६०२	२४	वैशम्पायनवाक्यं	६०७	२१
रङ्गस्थानवर्णनादौ वैशम्पायनवाक्यं	६०३	१	कंसपत्नीनां विलापवर्णनं	६०७	२४
कंसस्य रङ्गमभाप्रवेशादि	६०३	१७	कंसमातुर्विलापवर्णनं	६०८	२८
श्रीकृष्णवलरामयोरङ्गद्वारि स्थितिः	६०३	२१	उद्यमेनं प्रति तत्पत्न्याविलापवाक्यं	६०८	८
कुवल्यापीडनं रुक्मिणा श्रीकृष्णस्य युद्ध			उद्यमेनस्य श्रीकृष्णसमीपगमने वैशम्पाय		
कथनं	६०३	२४	नोक्तिः	६०८	२२
श्रीकृष्णकृतकुवल्यापीडबधादि	६०४	७	उद्यमेनं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं	६०८	२५
श्रीकृष्णवलरामयोरङ्गमध्यप्रवेशः	६०४	८	पुत्रोत्थितानिहत्यादि श्रीकृष्णं प्रत्युद्यमेन		
रङ्गं प्रविशतः श्रीकृष्णस्य रूपवर्णनं वैशम्पायन			वाक्यं	६१०	८
वाक्यं	६०४	१६	कालयुक्मिदं प्रतिभाषितमित्याद्युद्यमेनं प्रति		
सरोषं श्रीकृष्णं दृष्ट्वा कंसस्य युद्धोद्योगादि	६०४	१८	श्रीकृष्णवाक्यं	६१०	२३
श्रीकृष्णसमीपे चानूरस्य युद्धार्थं गमनं	६०४	२५	नहि राज्येन मे कार्यमित्यादि श्रीकृष्ण		
चानूरश्रीकृष्णयोर्द्युद्वयोर्गं दृष्ट्वा दुःखितानां			वाक्यं	६११	८
यादवानां वाक्यं	६०४	२६	उद्यमेनाभिषेककंसदाहादौ वैशम्पायनवाक्यं	६११	१६
चानूरं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६०५	४	श्रीकृष्णवलरामयोर्मयुरावासदौ वैशम्पायन		
श्रीकृष्णचानूरयोर्द्युद्वर्णनं	६०५	१६	वाक्यं	६११	२७
नभोगतानां देवानां श्रीकृष्णजयाशंसा	६०५	२५	विद्याभ्यासार्थं सान्दीपनिसमीपे श्रीकृष्णवल		
श्रीकृष्णकृतचानूरबधादि	६०६	१	रामयोगमनादि	६११	२८

॥ श्रीमहाभारतीयचतुर्थखण्डान्तर्गतखिलहरिवंशपर्वस्त्वशीपत्रं ॥

६८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
जातविद्यस्य श्रीकृष्णस्य गुरुदक्षिणादानार्थं			जरामन्थस्य युद्धोद्योगादौ वैशम्पायनवाक्यं	६१४	२३
सान्दीपनिं प्रति वाक्यं ६१२	६		यूहरचनार्थं योधान् प्रति जरामन्थस्य		
श्रीकृष्णमभीषे सान्दीपनेमृतपुत्रप्रार्थना ६१२	७		वाक्यं ६१५	१२	
मृतपुत्रानयनार्थं श्रीकृष्णस्य समुद्रमध्य			श्रीकृष्णवल्लरामयोर्युद्धार्थं निर्गमनादि ६१६	४	
गमनादि ६१२	८		समैन्यजरामन्थेन भार्द्वं कृष्णवल्लरामयो		
श्रीकृष्णं प्रति समुद्रस्य वाक्यं ६१२	११		युद्धवर्णनादि ६१६	७	
समुद्रवाक्येन श्रीकृष्णकृतपञ्चजनदैत्यबधः			युद्धादिमुखं बलं प्रति जरामन्थस्य वाक्यं ६१६	२३	
पाञ्चजन्यशङ्खलाभश्च ६१२	१२		श्रीकृष्णजरामन्थयोर्युद्धवर्णनं ६१७	२	
वैवस्वतमभीषणं प्रति यमस्य			चित्रमेनेन वलदेवस्य युद्धवर्णनादि ... ६१७	८	
वाक्यं ६१२	१४		मङ्गलयुद्धवर्णनं ६१७	१६	
वैवस्वतं निर्जित्य श्रीकृष्णस्य गुरुपुत्रानय			समैन्यजरामन्थेन यादवानां युद्धकथने		
नादि ६१२	१६		वैशम्पायनवाक्यं ६१८	५	
सान्दीपनेः पुत्रलाभादि ६१२	२४		जरामन्थवल्लरामयोर्युद्धवर्णनादि ... ६१८	१४	
कृतास्तयोः श्रीकृष्णवल्लरामयोर्मथुरागम			जरामन्थनाशार्थं कृताभिप्रायं रामं प्रति		
नादि ६१२	२५		आकाशवाणिकथनं ६१८	२	
श्रीकृष्णे मथुरायां स्थिते सर्वेषां सुखकथ			यादवैः सह जरामन्थस्य युद्धनिवृत्तिः ... ६१८	६	
नादि ६१३	२		विमनभोजरामन्थस्य स्वपुत्रगमनादि ... ६१८	१०	
श्रीकृष्णवल्लरामयोर्मथुरावासदौ वैशम्पायन			सप्तदशवारान् जरामन्थस्य पराजयकथने		
वाक्यं ६१३	१५		वैशम्पायनोक्तिः ६१८	१७	
कंसमृत्युं श्रुत्वा समैन्यस्व जरामन्थस्य मथुरा			अष्टादशमं मंधामं कर्त्तुं जरामन्थस्याधो		
गमनादि ६१३	१७		गादि ६१८	२२	
जरामन्थस्य साहाय्यकारिणा राज्ञा नाम			जरामन्थाद्भीतस्य विकट्रेः श्रीकृष्णं प्रति		
कथनादि ६१३	२८		वाक्यं ६१८	२५	
वृष्णीनां जरामन्थबलदर्शनं वैशम्पायन			तत्र व्यामोक्तयदुवंशमन्त्रादिकथनं ... ६१८	२८	
वाक्यं ६१४	८		भ्रात्रा राज्यादिनिवृत्तं हर्ष्यश्च प्रति तत्पत्नी		
जरामन्थस्य युद्धोद्योगं दृष्ट्वा मन्तुष्टस्य			वाक्यं ६२०	५	
श्रीकृष्णस्य रामं प्रति वाक्यं ६१४	१०		पत्न्या सह हर्ष्यश्च मधोः समीपगमनादि ६२०	१३	
जरामन्थस्य दृष्ट्वा हृष्टस्य श्रीकृष्णस्य			हर्ष्यस्याय मधोराज्यदानादि ६२०	१५	
चिन्तनं ६१४	१६		हर्ष्यस्याय राज्यं दत्त्वा मधोस्तपस्यार्थं गम		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ता	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ता
यदुभिः सह श्रीकृष्णस्य हस्तिणोत्सवम्बर			देवी चैवाभिमानी च कुतो जीवति मे सुतः		
दर्शनार्थं गमनादि ६४२	२१		इत्यादि भोगकस्य चिन्ता ६४७	८	
उपमेनं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६४२	२५		भोगकस्य श्रीकृष्णपराक्रमचिन्ता ६४७	११	
श्रीकृष्णं प्रत्युपमेनस्य वाक्ये वैशम्पायनवाक्यं ६४२	२८		श्रीकृष्णप्रसादार्थं भोगकस्य गमनेच्छादौ		
श्रीकृष्णस्य भोगकसमागमनादौ वैशम्पाय			वैशम्पायनोक्तिः ६४७	२५	
नोक्तिः ६४३	५		कन्यार्थमागतः कृष्णः कथं चान्तवानित्यादि		
गहडः श्रीकृष्णममोपगमनादि ६४३	८		जनमेजयप्रश्नः ६४८	५	
गरुडं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६४३	१८		श्रीकृष्णे विदर्भनगरीप्राप्ते कैशिकस्य राज्ञो		
श्रीकृष्णादीनां कैशिकपुरीगमनादि ६४३	२१		चिन्तादौ वैशम्पायनोक्तिः ६४८	८	
कैशिकस्य श्रीकृष्णपूजाकरणादौ वैशम्पायन			श्रीकृष्णं प्रति विदर्भनगराधिपयोः क्रयकैशिक		
वाक्यं ६४३	२४		योर्वाक्यं ६४८	१४	
श्रीकृष्णं दृष्ट्वा स्वयम्भार्यमागतामां राज्ञां			विदर्भराजसभायां कैशिकस्य देवदूत		
चिन्तादौ वैशम्पायनोक्तिः ६४३	२०		प्रेरणादि ७४८	३०	
सर्वान् राज्ञः प्रति जरासन्धस्य मन्त्रणा			सभ्यान् प्रति देवदूतस्य वाक्यं ६४८	३	
वाक्यं ६४४	५		सभ्यान् प्रति कैशिकस्य वाक्यं ६४८	१०	
श्रीकृष्णस्य पराक्रमप्रकाशे जरासन्धस्य वाक्यं ६४४	१२		राज्ञां पुनर्वाक्यश्रवणे वैशम्पायनवाक्यं ६४८	१७	
तत्र श्रीकृष्णस्य वराहादिरूपधारणकथ			वैलोकाधिपतिः शक्रप्राज्ञापयतोत्यादि राज्ञः		
नादि ६४४	१३		प्रति चित्राङ्गदस्य वाक्यं ६४८	१८	
प्रलम्बादिबध्मनूद्य श्रीकृष्णस्य पराक्रम			देववाक्यं श्रुत्वा सर्वेषां राज्ञां गमनेच्छादौ		
कथनं ६४४	२७		वैशम्पायनवाक्यं ६५०	४	
तं मन्ये केशवं विष्णुमित्यादि जरासन्धस्य			श्रीकृष्णममोपे देवसभादीनां वर्णनादि २५०	८	
वाक्यं ६४५	१		श्रीकृष्णस्य स्वयम्भार्यमागमनादि ६५०	१८	
जरासन्धं प्रति सुनोयवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ६४५	८		श्रीकृष्णं प्रति कैशिकस्य राज्ञोवाक्यं ६५१	१	
सत्यगाह महाबाहुर्मगधाधिपतिरित्यादि			कैशिकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६५१	२	
सुनोयवाक्यं ६४५	१०		भोगकस्य श्रीकृष्णपूजादौ वैशम्पायनवाक्यं ६५१	६	
सर्वान् राज्ञः प्रति दन्तवक्रस्य वाक्यं ६४५	२५		श्रीकृष्णं प्रति भोगकस्य वाक्यं ६५१	८	
सर्वान् नृपान् प्रति शास्त्रस्य वाक्यं ६४६	२०		भोगकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६५१	१२	
पुत्रभयाङ्गीभक्तस्य वचनाभावादौ वैशम्पाय			प्रसीद देवदेवेशेत्यादि श्रीकृष्णं प्रति भोग		
नोक्तिः ६४७	४		कस्य वाक्यं ६५१	२८	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
भीष्मकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६५२	४		अर्घ्यदानोद्यतं कालयवनं प्रति शाल्वस्य		
श्रीकृष्णस्य सभायानिर्गमनादौ वैशम्पाय			वाक्यं ६५६	२	
नोक्तिः ६५२	२८		शाल्वं प्रति कालयवनस्य वाक्यं ... ६५६	५	
भीष्मककृतश्रीकृष्णस्तवः ६५३	५		कालयवनशाल्वयोरुपवेशने वैशम्पायनवाक्यं ६५६	८	
भीष्मकस्य श्रीकृष्णपूजादौ वैशम्पायनोक्तिः ६५३	१०		जरामन्धप्रशंसाकृत्यने कालयवनस्य वाक्यं ६५६	१०	
भीष्मकस्य श्रीकृष्णप्रणामादि ६५३	१२		कालयवनं प्रति जरामन्धोक्तकृत्यने शाल्व		
मथुरागमनोद्यतस्य श्रीकृष्णस्य राज्ञामनुगम			वाक्यं ६५६	१३	
नादौ वैशम्पायनोक्तिः ६५३	१३		जातोयं जगदाबाधो कृष्णः परमदर्शय		
श्रीकृष्णे गते राज्ञा पुनः स्वयम्बरमभागम			इत्यादि जरामन्धवाक्यं ६५६	१४	
नादौ वैशम्पायनोक्तिः ६५३	२२		कालयवनं प्रति शाल्वस्य वाक्यं ... ६५७	१५	
राज्ञा सम्भाषणादौ वैशम्पायनोक्तिः ... ६५३	२६		शाल्वं प्रति कालयवनस्य वाक्ये वैशम्पाय		
राज्ञः प्रति भीष्मकस्य वाक्यं ६५४	४		नोक्तिः ६५७	१६	
पुनर्मुद्दिश्य स्वयम्बरमभायां भीष्मकस्य			धन्याऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मीत्यादि कालयवनस्य		
वाक्यं ६५४	७		वाक्यं ६५७	१८	
भीष्मकं प्रति शाल्ववाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ६५४	११		कालयवनकृतशाल्वसम्भाषणादौ वैशम्पाय		
अलं खेदेन राजेन्द्रेत्यादि शाल्ववाक्यं ... ६५४	१२		नोक्तिः ६५७	२४	
शङ्करवरेण कालयवनस्य माथुराबध्यत्वकृत्य			श्रीकृष्णेन युद्धार्थं कालयवनस्य गमनादि ६५७	२६	
नादौ शाल्ववाक्यं ६५४	१८		विदर्शनगरे किमर्थं गरुडोनीतइत्यादि		
सभास्थानां राज्ञा शाल्ववाक्यश्रवणादौ			जननेजयप्रश्नः ६५७	२८	
वैशम्पायनोक्तिः ६५४	२५		गरुडागमनस्य प्रयोजनकृत्यने वैशम्पाय		
राज्ञः प्रति जरामन्धस्य सखेदवाक्यं ... ६५४	२७		नोक्तिः ६५८	१	
शाल्वं प्रत्युक्ता जरामन्धस्य स्वस्थानगमने			कुशम्यन्त्यां ग्याननिर्माणाथं श्रीकृष्णं प्रति गरु		
वैशम्पायनोक्तिः ६५५	७		डस्य वाक्यं ६५८	५	
शाल्वस्य स्वपुरगमनादि ६५५	१०		गरुडस्य कुशम्यन्तोगमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ६५८	१०	
श्रीकृष्णेन विवाहार्थं सखीनां मध्ये रुक्मिण्या			श्रीकृष्णमभिपिक्तं युवोयमेनः किं चकारे		
वाक्यं ६५५	१४		त्यादिजननेजयप्रश्नः ६५८	१३	
कालयवनस्य राजनीतिकृत्यनादौ वैशम्पाय			अभिपेक्षमहोत्सवादिकृत्यने वैशम्पायनोक्तिः ६५८	१४	
नोक्तिः ६५५	१७		श्रीकृष्णं दृष्ट्वा बलरामं प्रत्युयमेनस्य वाक्यं ६५८	३	
कालयवनसमीपे शाल्वस्य गमनादि ... ६५५	२४		उयमेनं प्रति बलरामस्य वाक्यं ६५८	७	

प्रकरणं	एके	पंक्तौ	प्रकरणं	एके	पंक्तौ
उद्यमेन प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ६५८	११		यने क्तिः ६६३	२०	
मथुरायां महोत्सवादौ वैशम्पायनोक्तिः ६५८	२३		तत्र वृष्णीनां गुरोर्गार्ग्यस्य पुत्तार्थं तपःकर		
श्रीकृष्णं दृष्ट्वा मथुरावासिनोनां वाक्यं ... ५५८	२८		णादि ६६३	२२	
श्रीकृष्णं प्रति स्तुतमागधगणानां वाक्यं ६६०	४		महादेववरं श्रुत्वा यवनाधिपतेर्गार्ग्यस्यानय		
उद्यमेन प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६६०	१४		नादि ६६३	२५	
नचाहं मथुराकाङ्क्षोत्थाद्युद्यमेन प्रति श्रीकृष्ण			गार्ग्यात्कालयवनस्योत्पत्तिरुक्त्यनादि ... ६६३	२८	
वाक्यं ६६०	२०		कालयवनभयाद्यादवान् प्रति वसुदेवस्य		
मातापित्रोः समीपे श्रीकृष्णबलरामयोर्वाक्यं ६६०	२३		वाक्यं ६६४	८	
पितृगृहेस्थितयोः कृष्णबलरामयोस्तत्पात			भयदर्शनार्थं कालयवनं प्रति श्रीकृष्णस्य		
दर्शनादि ६६०	२८		कृष्णसर्पप्रेषणं ६६४	१५	
समागतं गरुडं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ... ६६१	४		पिपोलिकाभिः कुम्भं पूरयित्वा कृष्णसर्पस्य		
भोजान्तःपुरगमनार्थं श्रीकृष्णवाक्यं ... ६६१	६		श्रीकृष्णसमीपे पुनःप्रेषणादि ... ६६४	१८	
भोजान्तःपुरं प्रविश्य श्रीकृष्णादीनां मन्त्रपादौ			कालयवनभयाद्वसुदेवस्य द्वारकागमनादि ६६४	२१	
वैशम्पायनोक्तिः ६६१	७		द्वारकायां यादवानाश्रास्य श्रीकृष्णस्य पुन		
कुशस्थलोगमनार्थं श्रीकृष्णं प्रति गरुडस्य			मथुरागमनादि ६६४	२३	
वाक्यं ६६१	११		कालयवनभयात् श्रीकृष्णस्य पलायनवर्ण		
गरुडस्य सम्मानादौ वैशम्पायनोक्तिः ... ६६१	२७		नादि ६६४	२५	
श्रीकृष्णं प्रत्युद्यमेनस्य वाक्यं ६६२	१		श्रीकृष्णस्य मुचुकुन्दगुहायां प्रवेशादि ... ६६५	२	
सभायां यादवान् प्रति श्रीकृष्णवाक्ये वैशम्पाय			श्रीकृष्णं मत्वा मुचुकुन्दं प्रति कालयवनस्य		
नोक्तिः ६६२	७		पादप्रहारादि ६६५	५	
अन्यत्र वासार्थं यादवानां श्रीकृष्णं प्रति			मुचुकुन्दस्य नेत्रजवर्जिता कालयवनस्य		
वाक्यं ६६२	१५		नाशादि ६६५	६	
मभैन्यस्य कालयवनस्य मथुरागोधादि ... ६६२	१८		मुचुकुन्दं प्रति कनकार्यस्य श्रीकृष्णस्य वाक्यं ६६५	८	
श्रीकृष्णानुज्ञया यादवानां मथुरायानिर्ग			को भवान् किमिहागत इत्यादि श्रीकृष्णं		
मनादि ६६२	२१		प्रति मुचुकुन्दस्य वाक्यं ६६५	१२	
यादवानां द्वारवतीवामादिकथनं ... ६६२	३०		मुचुकुन्दं प्रति श्रीकृष्णस्यात्मपरिचय		
मथुरां त्यक्तवतः श्रीकृष्णस्य किमर्थं द्वार			दानादि ६६५	१३	
काथां वाम इत्यादि जनमेजयप्रश्नः ६६३	१४		मुचुकुन्दगुहायानिर्गमनादौ वैशम्पाय		
कालयवनस्योत्पत्तिवृत्तान्तकथनादौ वैशम्पा			नोक्तिः ६६५	१७	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
हिमालयपर्वते तपः कुर्वन्तो मुचुकुन्दस्य			जयप्रश्नः	६६८	१
स्वर्गारोहणादि	६६५	२०	रुक्मिणीजन्मटत्तान्तकथनार्थं विद्वान्शक		
दारकायां श्रीकृष्णस्य दुर्गम्यानदर्शनादौ			यने वैशम्पायनोक्तिः	६६८	२
वैशम्पायनोक्तिः	६६५	२६	विवाहार्थं शिशुपालादीनां विद्वान्शक		
यादवान् प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६६५	३०	गमनादि	६६८	१५
श्रीकृष्णानुज्ञया यादवानां दारकायां गृह			श्रीकृष्णादीनां पुनर्विदर्शनगरगमनादि	६६८	२३
निर्माणादि	६६६	६	रुक्मिण्याः रूपवर्णनादि	६६८	२७
विविक्ते समासीनं श्रीकृष्णं प्रति विश्वकर्माणो			देवगृहास्त्रिगच्छन्तो रुक्मिणीं गृह्यत्वा		
वाक्यं	६६६	१८	श्रीकृष्णस्य दारकागमनादि	६७०	६
विश्वकर्माणं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६६६	२२	बलदेवादिभिः सह जरामन्वादीनां युद्ध		
स्यानाधिक्यार्थं श्रीकृष्णं प्रति विश्वकर्माणो			कथनं	६७०	१४
वाक्यं	६६६	२७	रुक्मिणीं हतं श्रुत्वा रुक्मिणः प्रतिज्ञादौ		
द्वादश योजनस्थानार्थं समुद्रं प्रति श्रीकृष्णस्य			वैशम्पायनोक्तिः	६७१	१६
वाक्यं	६६७	१	प्रियया सह गच्छता श्रीकृष्णेन सह युद्धार्थं		
समुद्रस्य द्वादशयोजनस्थानत्यागादि	६६७	४	रुक्मिणीगमनादि	६७१	२१
पुरीं निर्माय श्रीकृष्णं प्रति विश्वकर्माणो			श्रीकृष्णेन सह रुक्मिणप्रभृतीनां युद्धवर्णनं	६७१	२४
वाक्यं	६६७	६	भ्रातरं व्ययितं दृष्ट्वा रुक्मिण्याः श्रीकृष्णपाद		
दारवतीपुरीवर्णनादि	६६७	१०	गृहणादि	६७२	१३
दारकावासिनां धनार्थं श्रीकृष्णस्य शङ्ख			रुक्मिणे अभयं दत्त्वा श्रीकृष्णादीनां दारवती		
नाम्नागुच्छकस्याङ्गानं	६६७	२३	गमनादि	६७२	१४
श्रीकृष्णं प्रति शङ्खनाम्नागुच्छकस्य वाक्यं	६६७	२७	विवाहविधिना रुक्मिण्याः पाणिपद्मणादि	६७२	२१
श्रीकृष्णानुज्ञया दारवत्यां निधिस्यापनादौ			रुक्मिण्यां चारुदम्प्यादीनां जन्मकथनादि	६७२	२४
वैशम्पायनोक्तिः	६६८	१	श्रीकृष्णेन कालिन्दीप्रभृतीनां पाण्डुसमक्ष		
दारकायां देवमभानिर्माणायां मारुतं प्रति			कन्यानां विवाहकथनं	६७२	२८
श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६६८	६	रुक्मिणुदितुः स्वयन्वरकथनादौ वैशम्पाय		
दारकायां श्रीकृष्णस्य वसतिरीतिकथनं	६६८	१४	नोक्तिः	६७३	५
रुक्मिणीविवाहदर्शनार्थं जरामन्वस्य भैरवो			प्रद्युम्नेन सह रुक्मिणुदितुर्विवाहादि	६७३	८
योगादौ वैशम्पायनोक्तिः	६६८	२३	प्रद्युम्नयुत्तेण निरुद्धेन रुक्मिणः पौत्र्याः		
रुक्मी नृपः कस्मिन् देशे जज्ञे इत्यादि जनने			विवाहादि	६७३	१५

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
विवाहोत्सवार्थं श्रीकृष्णादीनां विदर्शनं नगर			श्रीकृष्णकृतनिमुन्ददैत्यवधादि	६७८	५
गमनादि ६७३	१८		हयधीवादीनां दैत्यानां श्रीकृष्णान सह युद्ध		
बलदेवेन सह द्यूतक्रीडायां राज्ञां परामर्शः ६७३	२३		करणं ६७८	८	
पणपूर्वकं बलदेवेन सह रुक्मिणी द्यूत			अन्यान् दानवान् जित्वा श्रीकृष्णस्य नरका		
क्रीडादि ६७४	१		सुरसमीपंगमनादि ६७८	२७	
बलदेवं प्रति रुक्मिण उपहामवाक्यादि ... ६७४	४		नरकासुररयस्य वर्णनं ६७८	३०	
राघवं मनियस्य रुक्मिणं प्रति बलदेवस्य			समैत्येन नरकासुरेण सह श्रीकृष्णस्य युद्ध		
वाक्यं ६७४	१०		कथनं ६७८	११	
सत्यमाह बलः श्रीमानित्याद्याकाशवाणो ६७४	१७		श्रीकृष्णकृतनरकासुरवधादि ६७८	३०	
क्रुद्धेन बलदेवेन रुक्मिप्रभृतोनां नागादि ६७४	२०		पुत्रं पतितं दृष्ट्वा श्रीकृष्णं प्रति श्रियो		
बलदेवस्य माहात्म्यं श्रुत्वा मुग्धोऽपि ६७४			वाक्यं ६८०	३	
जनमेजयप्रश्नः ६७५	५		श्रीकृष्णस्य नरकालयदर्शनादौ वैशम्पाय		
बलदेवस्य माह त्वकथने वैशम्पायनोक्तिः ६७५	८		नोक्तिः ६८०	७	
साम्बकृतदुर्योधनकन्याहरणादि ... ६७५	१२		श्रीकृष्णस्य नरकासुरधनानां ग्रहणादि ६८०	८	
गङ्गायां हस्तिनापुरप्रचेष्टार्थं बलरामस्य			श्रीकृष्णं प्रति दैत्यानां वाक्यं ६८०	१७	
चेष्टादि ६७५	१५		रत्नानि ररिष्ट्वा श्रीकृष्णस्य दारकागमनादौ		
दारकाभेत्य त्रिष्णुः किं कृतवानिति जनने			वैशम्पायनोक्तिः ६८०	२५	
जयप्रश्नः ६७५	२७		नरकासुररुद्धानां नागीणां श्रीकृष्णदर्श		
दारकायां श्रीकृष्णकृतदैत्यानां दौ वैशम्पाय			नादि ६८१	१	
नोक्तिः ६७५	२८		श्रीकृष्णं प्रति रुद्धानां स्त्रीणां वाक्यं ... ६८१	८	
नरकासुरस्य वृत्तान्तकथनादि ६७६	१		नरकासुररुद्धानां स्त्रीणामानयनादि ६८१	१४	
दारकायां शक्रस्यागमनादि ६७६	२२		श्रीकृष्णकृतद्वीपस्य पर्वतशृङ्गस्य वर्णनं ... ६८१	१६	
श्रीकृष्णं प्रति शक्रास्य वैशम्पायनोक्तिः ६७६	३०		मत्स्योक्तस्य श्रीकृष्णस्य शक्रसमीपंगमनादि ६८१	२७	
नरकासुरवधार्थं सत्यमानया सह श्रीकृष्णस्य			श्रीकृष्णशक्रयोरदिति समीपंगमनादि ६८२	१	
गमनादि ६७७	६		श्रीकृष्णं प्रत्यदिदतिवाक्यं ६८२	७	
गरुडस्यस्य श्रीकृष्णस्य शोभाकथने वैशम्पाय			पाणिजातं प्रष्ट्वा श्रीकृष्णस्य दारकागम		
नोक्तिः ६७७	१५		नादि ६८२	१३	
नरकासुरश्रीकृष्णयोर्दुष्कथनं ६७७	१८		दारकालीलाश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्नः ... ६८२	२२	
निमुन्ददैत्यश्रीकृष्णयोर्दुष्कथनं ६७७	२७		जनमेजयं प्रति श्रीकृष्णस्य दारकालीलाकथने		

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वैशम्पायनोक्तिः	६८२	२४	पारिजातवृक्षानयनार्थं नारदं प्रति श्रीकृष्ण		
श्रीकृष्णाय नारदस्य पारिजातपुष्पदानं	६८३	३	वाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	६८८	२७
श्रीकृष्णस्य रुक्मिण्यै पारिजातपुष्पदानादि	६८३	६	श्रीकृष्णं प्रति नारदस्य वाक्यं	६८८	८
पारिजातप्रशंसायां रुक्मिणीं प्रति नारदस्य			शैलकन्यार्थं महादेवकृतपारिजातकानन		
वाक्यं	६८३	८	सृष्टिकथनादि	६८८	१४
रुक्मिणीप्रशंसायां नारदस्य वाक्यं ...	६८४	९	नारदं प्रति वासुदेवस्य वाक्यं	६८८	२७
श्रीकृष्णान्तःपुरे नारदोक्तरुक्मिणीगुणस्य			नारदस्य शक्रसमीपगमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ६८०		१२
प्रकाशादि	६८४	५	तत्र स्वर्गमहोत्सववर्णनादि	६८०	१३
रुक्मिणीगुणोदयमसहमानायाः सत्यभामा			दूताहममरश्रेष्ठइत्यादि शक्रं प्रति नारदस्य		
याश्रमिमानादि	६८४	१०	वाक्यं	६८९	१
श्रीकृष्णस्य सत्यभामागृहगमनादौ वैशम्पाय			किमाह पुरुषश्रेष्ठइत्यादि नारदं प्रति शक्रस्य		
नोक्तिः	६८४	१८	वाक्यं	६८९	४
सत्यभामाभिमानस्य प्रकारकथनादि ...	६८४	२३	पारिजातार्थं शक्रं प्रति नारदस्य वाक्यं ...	६८९	६
व्यजनं गृहीत्वा श्रीकृष्णस्य सत्यभामासमीपे			शक्रकृतनारदभक्त्यादौ वैशम्पायनोक्तिः ६८९		१८
स्थित्यादि	६८५	१	पारिजातदानासम्भवस्य शक्रस्य नारदं प्रति		
क्रन्दन्तीं सत्यभामां प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६८५	१३	वाक्यं	६८९	२३
सत्यभामां प्रति श्रीकृष्णस्य विनयवाक्ये			स्त्रीवश्यता च्याप्यनाना कृष्णस्य हि महात्मन		
वैशम्पायनोक्तिः	६८६	१५	इत्यादि शक्रवाक्यं	६८९	६
सत्यभामां प्रति श्रीकृष्णस्य विनयवाक्यं	६८६	१६	नारदस्य शक्रवाक्यश्रवणादौ वैशम्पायनोक्तिः ६८९		२८
श्रीकृष्णं प्रति सत्यभामायावाक्यं ...	६८६	१८	शक्रं प्रति नारदस्य हितवाक्यं	६८९	२८
मानवतीं सत्यभामां प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं	६८७	११	शक्रं प्रति नारदस्य श्रीकृष्णाक्तनरोपवाक्यस्य		
यदि पारिजातवृक्षद्वहानीतुं शक्यस्तर्हि मन्युः			कथनं	६८९	५
प्रसूद्येभवेदिति सत्यभामायावाक्यं	६८७	१७	नारदं प्रति मरीचस्य शक्रस्य वाक्यं ...	६८९	११
श्रीकृष्णस्य पारिजातवृक्षानयनस्वीकारादि	६८७	१८	श्रीकृष्णं प्रति कथनार्थं नारदं प्रति शक्रस्य		
सत्यभामासमीपे नारदस्यागमनादि ...	६८७	२३	सक्रोधवाक्यं	६८४	१०
सत्यभामां प्रति नारदस्य वाक्यं ...	६८७	२८	देवराजं प्रति नारदस्य हितवाक्ये वैशम्पाय		
श्रीकृष्णं प्रति नारदस्य वाक्यं	६८८	४	नोक्तिः	६८४	२२
पारिजातप्रशंसाकथने श्रीकृष्णं प्रति नारदस्य			श्रीकृष्णस्य गुणकथने शक्रं प्रति नारदवाक्यं ६८५		४
वाक्यं	६८८	११	श्रीकृष्णजन्मनः कारणकथने नारदवाक्यं ६८५		११

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
श्रीकृष्णकृतहिरण्यवधादिकथनं ...	६८५	२३	प्रवरमात्यैर्युद्धवर्णनं ...	७०१	६
नारदं प्रति शक्रस्य मक्रोधवाक्यं ...	६८६	७	ऐरावतगरुडयोर्युद्धवर्णनं ...	७०१	२८
नारदस्य द्वारकागमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	६८६	१८	गरुडस्य नखाघातेन ऐरावतस्य पतनादि ...	७०२	५
नारदं प्रति श्रीकृष्णस्य पारिजातविषयक प्रश्नः ...	६८६	२२	ऐरावते ममाश्वस्ते पुनरिन्द्रेपेन्द्रयोर्युद्धं ...	७०२	८
श्रीकृष्णं प्रति नारदस्य शक्रोक्तवाक्यं कथं नादि ...	६८६	२३	गरुडं प्रति शक्रस्य वज्रयागादि ...	७०२	१०
नारदं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	६८६	२५	वज्रस्य मन्थनार्थं गरुडस्य पक्षेकस्य परि त्यागादि ...	७०२	१२
श्रीकृष्णस्य वाक्येन नारदस्य स्वर्गगमनादि ...	६८६	२८	द्वारकायारथाद्यानप्रनार्थं प्रद्युम्नं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	७०२	१६
शक्रं प्रति वृहस्पतिरूपदेशवाक्यं ...	६८६	३०	श्रीकृष्णस्य रथारोहणादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	७०२	२२
शक्रं प्रति युद्धकरणार्थं वृहस्पतिवाक्यं ...	६८७	५	रात्रौ युद्धनिवृत्त्यर्थं शक्रं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	७०२	२८
वृहस्पतिं प्रति क्रुद्धस्य कश्यपस्य वाक्यं ...	६८७	८	श्रीकृष्णमभीषे ब्रह्मादौनामागमनादि ...	७०३	२
कश्यपस्य माहं निजनिजत्रया कथनं ...	६८७	१६	पर्वतं प्रति श्रीकृष्णस्य वरदानादि ...	७०३	५
कश्यपं प्रति महादेवस्य वाक्यं ...	६८८	२८	श्रीकृष्णमभीषे महादेवस्यागमनादि ...	७०३	११
श्रीकृष्णस्य ऐरावतकपर्वतगमनादौ वैशम्पाय नोक्तिः ...	६८८	५	श्रीकृष्णमभीषे महादेवस्यागमनादि ...	७०३	१३
दारुकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	६८८	७	श्रीकृष्णं प्रति महादेवस्य वाक्यं ...	७०४	१
पारिजातहरणार्थं प्रद्युम्नमहाथस्य श्रीकृष्णस्य नन्दनवनगमनं ...	६८८	७	पर्वतं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	७०४	१४
श्रीकृष्णस्य पारिजातहरणादि ...	६८८	१२	तवाश्वभिः प्रतिमां कारयित्वा ये पूजयिष्यन्ति ते मङ्गलाभवन्तीति श्रीकृष्णवाक्यं ...	७०४	१८
युद्धार्थं शक्रस्य निर्गमनादि ...	६८८	१८	श्रीकृष्णस्य युद्धार्थं महेन्द्राङ्गनादौ वैशम्पाय नोक्तिः ...	७०४	२३
शक्रं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	६८८	२०	पारिजातहरणार्थं इन्द्रेपेन्द्रयोः पुनर्युद्ध वर्णनं ...	७०४	२६
श्रीकृष्णं प्रति युद्धार्थं शक्रस्य वाक्यं ...	६८८	२१	युद्धनिवारणार्थं कश्यपं प्रति ब्रह्मणोवाक्यं ...	७०५	१२
इन्द्रेपेन्द्रयोर्युद्धतत्तान्तकथनं ...	६८८	२३	कश्यपं दृष्ट्वा शक्रोपेन्द्रयोरवतरणादि ...	७०५	१४
प्रद्युम्नजयन्त्येयोर्युद्धवर्णनं ...	६८८	२८	इन्द्रेपेन्द्रौ प्रति युद्धनिवारणार्थमदिति वाक्यं ...	७०५	१६
प्रवरमात्यैर्युद्धवर्णनं ...	७००	८	श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य वाक्यं ...	७०५	२०
जयन्त्यस्यास्तेजसा प्रद्युम्नस्य दाहादि ...	७००	२१			
जयन्तं प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७००	२५			
जयन्तप्रद्युम्नयोस्तुल्ययुद्धवर्णनं ...	७००	३०			

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
पुष्ट निवृत्ते सर्वेषां स्वर्गस्नानगमनादि	७०५	२४	पुण्यकविधिकयनार्थं पार्ष्वतीवाक्यं ...	७०८	१७
स्वर्गस्य श्रीकृष्णं प्रति द्वारकागमनार्थमदि			विधिनेतेन कृत्स्नं स्त्री सदाभर्तृदेवतेत्यादि		
तिवाक्यं ७०५	२८		पार्ष्वतीवाक्यं ७१०	१७	
श्रीकृष्णस्य द्वारकागमनादि ७०६	३		पुण्यकप्रतानां मन्त्रकथने पार्ष्वतीवाक्यं ...	७१०	२५
सात्यकिं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ७०६	८		स्नात्वाय वासमीदद्यादित्यादि पुण्यकप्रत		
पारिजातं दृष्ट्वा द्वारकावासिनां महोत्स			विधिकयने उमायावाक्यं ७११	१९	
वादि ७०६	१६		पुण्यकप्रतस्य द्वितीय प्रकारविधिकयने		
सत्यभामायाः पुण्यकप्रतोद्योगादि ... ७०६	२८		उमायावाक्यं ७१२	४	
नारदस्य द्वारकागमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ७०७	४		निर्व्विष्टव्यं शरीरं वै व्रतकैः पुण्यकैरपीत्यादि		
प्रतस्य दक्षिणार्थं नारदाय श्रीकृष्णप्रदा			भगवतीवाक्यं ७१३	७	
नादि ७०७	८		व्रतविधिकयने उमायावाक्यं ७१५	१	
श्रीकृष्णं प्रति नारदस्य वाक्यं ७०७	१२		रुक्मिणीं प्रति सावित्रीव्रतादिकयने नारदस्य		
नारदं प्रति वरं वरय धर्मज्ञद्वयादि श्रीकृष्ण			वाक्यं ७१५	१८	
वाक्यं ७०७	१७		रुक्मिण्याप्रतकरणादौ वैशम्पायनोक्तिः ७१६	११	
नित्यमेवास्तु मे प्रीतोभवानित्यादि नारदस्य			षट्पुत्रवासिनामसुराणां बधं कीर्तयेत्यादि		
प्रार्थना ७०७	१८		जनमेजयप्रश्नः ७१६	१८	
सत्यभामायाः पुण्यकप्रतमहोत्सवकयनादि ७०७	२२		विप्रासुरे हते असुराणां तपःकथनादौ		
प्रणतं श्रीकृष्णं प्रत्यदितिवाक्यं ७०८	१		वैशम्पायनोक्तिः ७१६	२०	
देवराजं प्रति वसुदेवस्य वाक्यं ७०८	३		असुरान् प्रति ब्रह्मिणीवाक्यं ७१६	२८	
पुण्यकानामुत्पत्तिं कथयेत्यादि जनमेजय			सर्वदेवानामवध्याः स्नामहेद्व्यादि दैत्यानां		
प्रश्नः ७०८	११		प्रार्थना ७१७	४	
पुण्यकप्रतोत्पत्तिकयने वैशम्पायनोक्तिः ७०८	१२		असुरान् प्रति पितामहस्य वरदानादि ७१७	७	
श्रीकृष्णमभीषे नारदं प्रति पुण्यकोत्पत्तिः .			असुरान् प्रति महादेवस्य वाक्यं ... ७१७	१२	
ज्ञानार्थं रुक्मिणीवाक्यं ७०८	१८		ब्रह्मदत्तस्य वृत्तान्तकयने वैशम्पायनोक्तिः ७१७	२५	
रुक्मिणीं प्रति नारदस्य पुण्यकोत्पत्तिप्रकार			ब्रह्मदत्तं प्रति षट्पुत्रवासिनामसुराणां वाक्यं ७१८	३	
कथनादि ७०८	२०		असुरान् प्रति ब्रह्मदत्तस्य वाक्यं ... ७१८	८	
सोमपत्नीं प्रति पुण्यकप्रतकथनार्थमुमाया			असुरैः कथां कृतां ज्ञात्वा प्रयुक्तं प्रति		
वाक्यं ७०८	१०		श्रीशृणुवाक्यं ७१८	१३	
पार्ष्वत्युक्तप्रतप्रतधर्मकथनादि ... ७०८	१६		षट्पुत्रं प्रविश्य निकुञ्जं प्रति नारदस्य वाक्यं ७१८	२५	

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
श्रीकृष्णकृतहिरण्यवधादिकथनं ...	६८५	२३	प्रवरमात्यैर्युद्धवर्णनं ...	७०१	६
नारदं प्रति शक्रस्य मक्रोधवाक्यं ...	६८६	७	ऐरावतगरुडयोर्युद्धवर्णनं ...	७०१	२८
नारदस्य द्वारकागमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	६८६	१८	गरुडस्य नखाघातेन ऐरावतस्य पतनादि ...	७०२	५
नारदं प्रति श्रीकृष्णस्य पारिजातविषयक प्रश्नः ...	६८६	२२	ऐरावते ममाश्वस्ते पुनरिन्द्रेपेन्द्रयोर्युद्धं ...	७०२	८
श्रीकृष्णं प्रति नारदस्य शक्रोक्तवाक्यं कथं नादि ...	६८६	२३	गरुडं प्रति शक्रस्य वज्रयागादि ...	७०२	१०
नारदं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	६८६	२५	वज्रस्य मम्मनार्थं गरुडस्य पत्नैकस्य परि त्यागादि ...	७०२	१२
श्रीकृष्णस्य वाक्येन नारदस्य स्वर्गगमनादि ...	६८६	२८	द्वारकायारथाद्यानप्रनार्थं प्रद्युम्नं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	७०२	१६
शक्रं प्रति वृहस्पतिरूपदेशवाक्यं ...	६८६	३०	श्रीकृष्णस्य रथारोहणादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	७०२	२२
शक्रं प्रति युद्धकरणार्थं वृहस्पतिवाक्यं ...	६८७	५	रात्रौ युद्धनिवृत्त्यर्थं शक्रं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	७०२	२८
वृहस्पतिं प्रति क्रुद्धस्य कश्यपस्य वाक्यं ...	६८७	८	श्रीकृष्णमभीषे ब्रह्मादौनामागमनादि ...	७०३	२
कश्यपस्य माहं निजनिजत्रया कथनं ...	६८७	१६	पर्वतं प्रति श्रीकृष्णस्य वरदानादि ...	७०३	५
कश्यपं प्रति महादेवस्य वाक्यं ...	६८८	२८	श्रीकृष्णमभीषे महादेवस्यागमनादि ...	७०३	११
श्रीकृष्णस्य वैवतकपर्वतगमनादौ वैशम्पाय नोक्तिः ...	६८८	५	श्रीकृष्णमभीषे महादेवस्यागमनादि ...	७०३	१३
दारुकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	६८८	७	श्रीकृष्णं प्रति महादेवस्य वाक्यं ...	७०४	१
पारिजातहरणार्थं प्रद्युम्नमहाथस्य श्रीकृष्णस्य नन्दनवनगमनं ...	६८८	७	पर्वतं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	७०४	१४
श्रीकृष्णस्य पारिजातहरणादि ...	६८८	१२	तवाश्वभिः प्रतिमां कारयित्वा ये पूजयिष्यन्ति ते मङ्गलाभवन्तीति श्रीकृष्णवाक्यं ...	७०४	१८
युद्धार्थं शक्रस्य निर्गमनादि ...	६८८	१८	श्रीकृष्णस्य युद्धार्थं महेन्द्राङ्गनादौ वैशम्पाय नोक्तिः ...	७०४	२३
शक्रं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	६८८	२०	पारिजातहरणार्थं इन्द्रेपेन्द्रयोः पुनर्युद्ध वर्णनं ...	७०४	२६
श्रीकृष्णं प्रति युद्धार्थं शक्रस्य वाक्यं ...	६८८	२१	युद्धनिवारणार्थं कश्यपं प्रति ब्रह्मणोवाक्यं ...	७०५	१२
इन्द्रेपेन्द्रयोर्युद्धतत्तान्तकथनं ...	६८८	२३	कश्यपं दृष्ट्वा शक्रोपेन्द्रयोरवतरणादि ...	७०५	१४
प्रद्युम्नजयन्त्येयोर्युद्धवर्णनं ...	६८८	२८	इन्द्रेपेन्द्रौ प्रति युद्धनिवारणार्थमदिति वाक्यं ...	७०५	१६
प्रवरमात्यैर्युद्धवर्णनं ...	७००	८	श्रीकृष्णं प्रति शक्रस्य वाक्यं ...	७०५	२०
जयन्त्यस्यास्तेजसा प्रद्युम्नस्य दाहादि ...	७००	२१			
जयन्तं प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७००	२५			
जयन्तप्रद्युम्नयोस्तुल्ययुद्धवर्णनं ...	७००	३०			

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वञ्जनाभबधश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्नः ...	७३६	२८	वञ्जनाभपुरे प्रद्युम्नादीनां युद्धवर्णनं ...	७४७	२१
वञ्जनाभबधवृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	७३७	२	गदसाम्बौ प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७४८	७
शक्रं प्रति वञ्जनाभस्य वाक्यं ...	७३७	१२	वञ्जनाभपुरे श्रीकृष्णस्य गमनादौ वैशम्पाय		
मुनीन् प्रति नटस्य वाक्यं ...	७३७	२७	नोक्तिः ...	७४८	२०
हंसान् प्रति शक्रस्य वाक्यं ...	७३८	४	प्रद्युम्नवञ्जनाभयोर्युद्धवर्णनं ...	७४८	२६
वञ्जनाभपुरे हंसानां गमनादौ वैशम्पाय			प्रद्युम्नेन वञ्जनाभबधादि ...	७४८	६
नोक्तिः ...	७३८	२४	प्रभावतीपुत्रादिभ्यः वञ्जनाभराज्यस्य		
प्रभावतीं प्रति हंसीवाक्यं ...	७३८	६	दानादि ...	७४८	१४
प्रभावतीसमीपे प्रद्युम्नस्य गुणकथनादि ...	७३८	१२	दारकायां पुनर्गृह्णन्निष्क्रान्त्यं विश्वकर्माणां		
हंसीं प्रति प्रभावतीवाक्यं ...	७३८	२२	प्रति शक्रवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	७५०	६
प्रभावतीं प्रति मुचिमुखीवाक्यं ...	७४०	२	दारकापुर्याः शोभावर्णनादि ...	७५०	१६
हंसीवञ्जनाभयोः संवादः ...	७४०	७	श्रीकृष्णस्य गृह्णोभादर्शनादौ वैशम्पाय		
वञ्जनाभपुरे नटस्य प्रवेशादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	७४०	३०	नोक्तिः ...	७५२	२३
नटवेशेन यादवानां वञ्जनाभपुरे प्रवेशादि ...	७४१	१३	श्रीकृष्णस्य वसुदेवादीनां दर्शनादौ वैशम्पाय		
हंसीप्रभावत्योरुक्तिप्रत्युक्ती ...	७४२	५	नोक्तिः ...	७५३	२३
हंसीं प्रति काममन्तप्रायाप्रभावत्यावाक्यं ...	७४२	२०	यादवान् प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	७५४	१२
हंसीं प्रति भ्रमररूपिणः प्रद्युम्नस्य वाक्ये			यादवमभायां नारदस्यागमनादि ...	७५५	३
वैशम्पायनोक्तिः ...	७४३	१	यादवमभायां श्रीकृष्णस्य पराक्रमकथने नारद		
प्रभावत्या सह प्रद्युम्नस्य गान्धर्वविवाहादि ...	७४३	१२	वाक्यं ...	७५५	६
चन्द्रवतीगुणवतीभ्यां प्रभावत्याः कथोप			अष्टमहिषोणामपत्यानि कथयेत्यादि जनमे		
कथनं ...	७४४	४	जयप्रश्नः ...	७५८	१३
चन्द्रवतीगुणवतीभ्यां गदसाम्बयोगान्धर्व			रुक्मिण्याद्यष्टमहिषीणां मन्ततिकथने वैशम्पाय		
विवाहादि ...	७४४	१८	नोक्तिः ...	७५८	१४
प्रभावतीं प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७४४	२६	शम्बरवधवृत्तान्तश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्नः ...	७५८	१५
वञ्जनाभं प्रति कश्यपस्य वाक्ये वैशम्पाय			शम्बरकृतप्रद्युम्नहरणादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	७५८	१६
नोक्तिः ...	७४६	८	मायावतीं प्रति प्रद्युम्नस्य वाक्यं ...	७६०	३
प्रभावत्यादीनां पुत्रप्रसवं श्रुतवती वञ्जनाभस्य			प्रद्युम्नं प्रति मायावतीवाक्यं ...	७६०	८
सकीधवाक्यं ...	७४६	२७	प्रद्युम्नस्य शम्बरगङ्गानादि ...	७६०	२०
प्रद्युम्नप्रभावत्योरुक्तिप्रत्युक्ती ...	७४७	८	शम्बरपुत्रैः सह प्रद्युम्नस्य युद्धवर्णनं ...	७६०	२८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ति
प्रकृत्य प्रद्युम्नपराक्रमकथनं ७६१	१०		वाक्यं ७७६	६	
शम्बरपुत्रैः प्रद्युम्नस्य युद्धकथने वैशम्पाय			वासुदेवमाहात्म्यकथनेऽर्जुनवाक्यं ... ७७६	३०	
नोक्तिः ७६१	२२		अर्जुनकृष्णयोः संवादः ७७८	३	
शम्बरमात्मप्रद्युम्नयोर्युद्धवर्णनं ७६२	२०		युधिष्ठिरादीनां वासुदेवमाहात्म्यश्रवणादौ		
शम्बरप्रद्युम्नयोर्युद्धे वैशम्पायनोक्तिः ... ७६४	१८		वैशम्पायनोक्तिः ७७८	३०	
प्रद्युम्नं प्रति शक्रप्रेषितस्य नारदस्य वाक्यं ७६६	३		श्रीकृष्णस्य कर्माणि श्रोतुमिच्छामीत्यादि		
शम्बरस्य मुद्गरप्रलेपादौ वैशम्पायनोक्तिः ७६६	१८		जनमेजयप्रश्नः ७७८	३	
प्रद्युम्नकृतकात्यायनीसूत्रः ७६६	२४		श्रीकृष्णकृतनरकामुरादि बधकथने वैशम्पाय		
प्रद्युम्नं प्रति देव्यावरदानं ७६७	२		नोक्तिः ७७८	६	
प्रद्युम्नकृतशम्बरबधादि ७६७	१२		बाणयुद्धश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्नः ... ७७८	२८	
मायावत्या सह प्रद्युम्नस्य द्वारकागमनादौ			ऊषाहरणवृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः ७८०	५	
वैशम्पायनोक्तिः ७६७	२३		महादेवं प्रति युद्धप्रार्थनायां वाणस्य वाक्यं ७८०	२२	
प्रद्युम्नं दृष्ट्वा रुक्मिणीवाक्यं ७६८	१		वाणं प्रति महादेवस्य वाक्यं ७८०	२८	
रुक्मिणीं प्रति श्रीकृष्णस्य प्रद्युम्नवृत्तान्त			सहर्षस्य वाणस्य गृहगमनादौ वैशम्पाय		
कथनं ७६८	१४		नोक्तिः ७८१	४	
रुक्मिण्याः सहर्षवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ... ७६८	२३		कुम्भापण्डं प्रति वाणस्य वाक्यं ७८१	२३	
बलदेवकथितमङ्गलाष्टशतनामस्तोत्रकथने			गृहध्वजभङ्गादि दृष्ट्वा वाणस्य हर्षादि ७८२	१	
वैशम्पायनोक्तिः ७६८	१		महादेवस्य विहारकथनादौ वैशम्पायनोक्तिः ७८३	४	
शान्तजन्मादौ वैशम्पायनोक्तिः ७७२	१६		ऊषापार्श्वेत्यारुक्तिप्रत्युक्तौ ७८३	१५	
द्वारकाशोभादर्शनायं राज्ञामागमनादि ७७२	२२		चित्रलेखापथोः संवादः ७८४	६	
द्वारकासभायां नारदस्यागमनादि ... ७७३	३		द्वारकायां चित्रलेखायानारददर्शनादौ		
सभास्थानं प्रति धन्योपाख्याने नारदस्य वाक्यं ७७३	१७		वैशम्पायनोक्तिः ७८७	१४	
भूयः कृष्णस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामीत्यादि			नारदं प्रति चित्रलेखायावाक्यं ... ७८७	१७	
जनमेजयप्रश्नः ७७५	१७		चित्रलेखां प्रति नारदस्य वाक्यं ... ७८७	२४	
केशवस्य माहात्म्यकथने वैशम्पायनोक्तिः ७७५	१८		अनिरुद्धं प्रति चित्रलेखायावाक्यं .. ७८८	१९	
तच्च श्रुतस्मृतं भोगं प्रत्यर्जुनवाक्यं ... ७७५	२२		अनिरुद्धचित्रलेखयोः संवादः ७८८	१	
ब्राह्मणश्रीकृष्णयोरुक्तिप्रत्युक्तौ ... ७७५	२५		ऊषयासङ्गतमनिरुद्धं ज्ञात्वा बोधान् प्रति		
भीमं प्रत्यर्जुनवाक्यं ७७५	२८		वाणस्य वाक्यं ७८८	२८	
श्रीकृष्णमाहात्म्यकथने भीमं प्रत्यर्जुन			भीतामूषां प्रत्यनिरुद्धवाक्यं ७८०	१	

॥ श्रीमहाभारतीयचतुर्थखण्डान्तर्गतखिलहरिवंशपर्वसूचोपत्रं ॥

८३

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
युध्यन्मनिरुद्ध प्रति नारदस्य वाक्यं ...	७८०	१५	नादि ...	८०१	८
बाणमैत्र्यैरनिरुद्धस्य युद्धवर्णनं ...	७८०	२०	बलरामकृष्णयोः कृतिप्रत्युक्तौ ..	८०१	१८
वाणेन सहानिरुद्धस्य युद्धवर्णनं ...	७८१	२५	गरुडकृताग्निशमनादौ वैशम्पायनोक्तिः	८०१	२५
वाणकुम्भाण्डयोः कृतिप्रत्युक्तौ ...	७८३	८	अग्निभिः श्रोत्रणादोनां युद्धकथनं ...	८०२	८
अनिरुद्धं बद्धं दृष्ट्वा नारदस्य द्वारकागम			श्रोत्रणां प्रति नारदवाक्यं वैशम्पायनोक्तिः	८०२	२२
नादि ...	७८३	२८	युद्धार्थं बलरामकृष्णयोः कृतिप्रत्युक्तौ ...	८०३	१२
अनिरुद्धस्तावकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	७८४	७	बाणयुद्धकथने वैशम्पायनोक्तिः	८०३	१७
अनिरुद्धकृतभगवतीस्तवः ...	७८४	१२	ज्वरं प्रति भगवतोवाक्यं ...	८०४	१०
अनिरुद्धस्य बन्धनमोचनादौ वैशम्पायनोक्तिः	७८५	११	वैष्णवज्वरसृष्टिकथनादि ...	८०४	२४
पुनरनिरुद्धकृतभगवतीस्तवः ...	७८५	२२	ज्वरश्रोत्रणायोः संवादः ...	८०५	३
द्वारकायां योषितां रोदनादौ वैशम्पाय			पुनर्युद्धवर्णनादौ वैशम्पायनोक्तिः	८०५	२८
नोक्तिः ...	७८६	२	तत्र रुद्रकृष्णयोः समुल्लङ्घनवर्णनादि	८०६	१६
श्रोत्रणां प्रति विप्रयोर्वाक्यं ...	७८६	२१	ब्रह्माणं प्रति प्रथितोवाक्यं ...	८०८	१२
विप्रयुं प्रति श्रोत्रणावाक्यं ...	७८६	२८	युद्धनिवारणार्थं रुद्रं प्रति ब्रह्मणोवाको		
अनिरुद्धाम्बेषणार्थं दूतप्रेषणादौ वैशम्पाय			वैशम्पायनोक्तिः ...	८०८	१५
नोक्तिः ...	७८७	१०	हरिहरतत्त्वज्ञानार्थं मार्कण्डेयं प्रति ब्रह्मणो		
यादवं प्रति श्रोत्रणावाक्यं ...	७८७	२४	वाक्यं ...	८०८	२५
श्रोत्रणां प्रत्यङ्गुर्वाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	७८८	१	हरिहरयोस्तत्त्वकथने मार्कण्डेयवाक्यं ...	८०८	२८
अनिरुद्धमदृष्ट्वा चराणामागमनादौ वैशम्पाय			श्रोत्रणादिभिर्गुह्यस्य युद्धकथने वैशम्पाय		
नोक्तिः ...	७८८	८	नोक्तिः ...	८१०	८
नारदस्य श्रोत्रणामभागमनादि ...	७८८	२०	कोट्टीं प्रति भगवतोवाक्यं ...	८११	४
नारदं प्रति श्रोत्रणावाक्यं ..	७८८	२६	वाणवामुदेवयोः कृतिप्रत्युक्तौ ...	८११	१६
श्रोत्रणां प्रत्यनिरुद्धवृत्तान्तकथने नारद			वामुदेववाणयोः युद्धवर्णनं ...	८११	२८
वाक्यं ...	७८८	२८	श्रोत्रणादेव्योः कृतिप्रत्युक्तौ ...	८१४	२
गरुडस्मरणार्थं श्रोत्रणां प्रति नारदवाक्यं	७८८	१०	श्रोत्रणाकृतवाणबाणच्छेदनादि ...	८१४	१४
श्रोत्रणां प्रति गरुडस्य वाक्यं ...	७८८	१६	वाणस्य रक्षाार्थं श्रोत्रणां प्रति महेश्वरस्यवाक्यं	८१४	२६
गरुडं प्रत्यनिरुद्धानयनार्थं श्रोत्रणावाक्यं	७८८	२१	वाणं ति नन्दिवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	८१५	३
गरुडश्रोत्रणयोः कृतिप्रत्युक्तौ ...	८००	४	वाणहरयोः संवादः ...	८१५	१३
कोणितपरगमनादौ श्रोत्रणादोनां निर्गम			श्रोत्रणानारदयोः कृतिप्रत्युक्तौ ...	८१६	१

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ति	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ति
अनिरुद्धश्रीकृष्णयोः कृतिप्रत्युक्ती ...	८१६	११	सागरे स्तपतः पद्मनाभस्य माहात्म्यश्रवणार्थं		
कुम्भाण्डाय श्रीकृष्णस्य राज्यदानादि ...	८१६	२५	जनमेजयप्रश्नः	८३०	८
ऊषधानिरुद्धविवाहादिकथने वैशम्पाय			भगवन्माहात्म्यकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८३०	१८
नोक्तिः	८१७	४	सत्यादियुगानां परिमाणादिकथने वैशम्पाय		
वाणगोधनानयनार्थं श्रीकृष्णगर्दभयोः कृति			नोक्तिः	८३१	६
प्रत्युक्ती	८१७	२१	भगवन्माहात्म्यकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८३२	१
वारुणमैत्र्यैः श्रीकृष्णस्य युद्धकथनं ...	८१७	२८	जनमेजयवैशम्पायनयोः कृतिप्रत्युक्ती ...	८३२	२६
वरुणश्रीकृष्णयोः संवादः	८१८	१७	भगवन्माहात्म्यकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८३२	३०
श्रीकृष्णादीनां द्वारकागमनादि ...	८१८	१७	एकार्णवे भगवन्मार्कण्डेययोः संवादः ...	८३४	१
आजकादीनां प्रति वामनस्य वाक्यं ...	८२०	२२	मार्कण्डेयस्य भगवत्कृतिप्रवेशादौ वैशम्पाय		
श्रीकृष्णं प्रत्याज्जकवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	८२१	८	नोक्तिः	८३५	
वाणयुद्धकथनोपसंहारे वैशम्पायनोक्तिः ...	८२१	२७	महापद्मोत्पत्तिकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८३५	१
हरिवंशान्तर्गतविष्णुपर्वसमाप्तिः ...	८२२	१७	पाद्मकल्पोत्पत्तिकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८३६	
—			मधुकैटभवधृतान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८३६	२
हरिवंशान्तर्गतभविष्यपर्वारम्भः ...	८२२	२०	पाद्मकल्पमूर्ध्वभूतोत्पत्तिप्रकारकथने वैशम्पाय		
जनमेजयस्य वंशकथने भौतिवाक्यं ...	८२२	२२	यनोक्तिः	८३७	५
भारताख्यानं श्रुत्वा जनमेजयः किमकरो			वैशम्पायनं प्रति जनमेजयप्रश्नः	८४०	
दितिशौनकप्रश्नः	८२३	११	जनमेजयं प्रति वैशम्पायनस्योत्तरवाक्यं ...	८४०	१
जनमेजयाश्वमेधवृत्तान्तकथने भौतिवाक्यं ...	८२३	१५	उपसर्गादीन् श्रोतुमिच्छामीत्यादि जनमे		
व्यासं प्रति जनमेजयस्य जिज्ञासा ...	८२३	२१	जयप्रश्नः	८४४	
व्यासजनमेजययोः संवादः	८२४	५	प्रहृणु विल्लरतः सर्वमित्यादि वैशम्पाय		
शौनकमैत्र्योः कृतिप्रत्युक्ती	८२४	३०	नोक्तिः	८४४	
जनमेजयं प्रति भविष्यवृत्तान्तकथने व्यास			जनमेजय वैशम्पायनयोः संवादः ...	८४५	
वाक्यं	८२५	२	ब्राह्मणधर्मकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८५२	
भविष्यवृत्तान्तश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्नः ...	८२६	१२	मधोदैत्यस्य बधादिवृत्तान्तकथने वैशम्पाय		
प्रजानां भविष्यवृत्तान्तकथने व्यासवाक्यं ...	८२६	१४	नोक्तिः	८५३	
शौनकं प्रति भौतिवाक्यं	८२८	७	मधोर्निपतनं श्रुत्वा सर्वैर्वा हर्षे वैशम्पाय		
यद्यस्ति मे यश्च फलमित्यादि जनमेजयप्रश्नः ...	८२८	२२	नोक्तिः	८५५	
जनमेजयं प्रति विश्वावसोर्वाक्यं	८२८	१	पौष्करे भगवत्स्नपः कथनादौ वैशम्पायन		

॥ श्रीमहाभारतीयचतुर्थखण्डान्तर्गतखिलहरिवंशपर्वसूचीपत्रं ॥

८५

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
वाक्यं ८५६	२३	५	नारसिंहवृत्तान्तकथनादौ वैशम्पायनोक्तिः	८७६	५
देवास्तपसा किं कुर्वन्तइत्यादि वैशम्पायन			हिरण्यकशिपुं प्रति ब्रह्मणेवाक्यं ...	८७६	१४
वाक्यं ८५८	२८	१६	ब्रह्मणः समोपे हिरण्यकशिपोर्व्यप्रार्थना	८७६	१६
मर्वेषां दीक्षाग्रहणादौ वैशम्पायनोक्तिः	८५८	२८	वरदानेन भीतानां देवानां ब्रह्माणं प्रति		
निर्मम्यादे लोके प्रजाः कथमासन्निति जनमे			वाक्यं ८७६	२७	
जयप्रश्नः ८६०	२०	२८	देवान् प्रति ब्रह्मणेवाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	८७६	२८
पृथोराज्याभिषेकादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	८६०	२१	श्रोतृणां प्रति भीतानां देवानां वाक्यं ...	८७७	८
पौष्करेज्जनमेजयवैशम्पायनयोक्तृप्रत्युक्तौ	८६१	२४	देवान् प्रति श्रोतृणां वाक्यं ८७७	१२	
देवमानुषयोः सहवासादौ वैशम्पायनोक्तिः	८६२	१५	हिरण्यकशिपोर्व्यप्रार्थं श्रोतृणाम्य तत्सभा		
वराहवृत्तान्तश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्नः ...	८६४	२२	गमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ८७७	१४	
महावराहस्य चरितकथनादि ८६४	२६	२०	हिरण्यकशिपोः सभावर्णनादि ८७७	२०	
वाराहवृत्तान्तेप्रथिव्याः पातालगमनादौ			हिरण्यकशिपुप्रभृतोनां नारसिंहवपुषो		
वैशम्पायनोक्तिः ८६६	१२	१६	दर्शनादि ८७८	१६	
प्रथिवीं प्रति भगवतोवाक्यं ८६६	२८		नृसिंहं पृष्ट्वा हिरण्यकशिपुं प्रति प्रह्लादस्य		
श्रोतृणां प्रति प्रथिवोवाक्यं ८६६	२८	२२	वाक्यं ८७८	२२	
वराहरूपेण प्रथिव्युद्गारादौ वैशम्पायनोक्तिः	८६७	८	नृसिंहस्य नाशार्थं हिरण्यकशिपोर्व्यवादादौ		
भगवतः प्रथिवीमंस्थापनादौ वैशम्पायनोक्तिः	८६८	३	वैशम्पायनोक्तिः ८८०	३	
हिरण्यगर्भाद्युत्पत्तिकथने वैशम्पायनोक्तिः	८६८	२५	नृसिंहशरीरे दैत्यानां वाणवर्षादि ... ८८१	३	
लोकानामधिपतिस्थापनादौ वैशम्पाय			दैत्यमायासु हनासु हिरण्यकशिपोः क्रोधादौ		
नोक्तिः ८७१	२८	६	वैशम्पायनोक्तिः ८८२	६	
हिरण्याक्षादीनां युद्धोद्योगादिकथनं ...	८७२	५	दैत्यमभायां महात्पातकथनादि ... ८८२	११	
देवानां युद्धोद्योगादि ८७२	१३	३	हिरण्यकशिपुं प्रति शुकस्य वाक्यं ... ८८३	३	
देवदामवयोर्युद्धवर्णनं ८७३	२५		शुकः चार्यवाक्यं श्रुत्वा हिरण्यकशिपोः		
वराहरूपिणा भगवता हिरण्याक्षस्य युद्धकथने			क्रोधादि ८८३	१०	
वैशम्पायनोक्तिः ८७४	१२	२४	नृसिंहं प्रति देवानां वाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	८८४	२४
वराहेण हिरण्यक्षबन्धादि ८७५	१	२८	नृसिंहेन हिरण्यकशिपोर्व्यवादि ... ८८४	२८	
शक्रादीनां मोक्षनादौ वैशम्पायनोक्तिः	८७५	७	नृसिंहं प्रति देवानां वाक्यं ८८५	११	
श्रोतृणां प्रति देवानां वाक्यं ८७५	८	१५	पितामहकृतनृसिंहस्तुतिः ८८५	१५	
देवान् प्रति वराहरूपिणो भगवतोवाक्यं	८७५	१२	नारसिंहवृत्तान्तोपसंहारे वैशम्पायनोक्तिः	८८६	६

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ता	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्ता
॥मनवृत्तान्तज्ञानार्थं जनमेजयप्रश्नः ...	८८६	८	विप्रचित्तिवरुणयोर्युद्धकथनादौ वैशम्पाय		
॥मनवृत्तान्तकथनार्थं वैशम्पायनोक्तिः ...	८८६	१५	नोक्तिः	८९८	२३
॥लिं प्रति दैत्यानां वाक्यं	८८७	१	दानवैः महाप्रोनां युद्धकथनादौ वैशम्पाय		
वैलाक्यविजयार्थं वल्लिरुद्योगादि ...	८८७	७	नोक्तिः	८९१	८
दैत्यसैन्यानां प्रभावकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८८८	२८	अग्निमयादानवानां पलायनादि ...	८९१	२७
देवसैन्यानां विस्तारकथनादि	८८३	१०	वृहस्पतिवृत्ताग्निस्तवः	८९२	७
देवासुरभंगामकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८८५	१८	बलिं प्रति प्रह्लादस्य वाक्यं	८९२	२३
तत्र यज्ञरूपेण युद्धस्य वर्णनादौ वैशम्पाय			इन्द्रममोपे युद्धार्थं वल्लेर्गमनादि ...	८९३	१
नोक्तिः	८८७	४	बलिना सह देवानां युद्धे वैशम्पायनोक्तिः	८९३	१२
मङ्गल्युद्धवर्णनं	८८८	१५	शक्रं प्रति देवानां वाक्यं	८९३	१४
नमुचिना धरस्य युद्धकथनादौ वैशम्पाय			दानवेन्द्रदेवेन्द्रयोर्युद्धवर्णनादि ...	८९३	२८
नोक्तिः	८८८	२६	बलिं न जयमीत्यादि शक्रस्याकाशवाणी		
त्वष्टा सह मयस्य युद्धकथनं	८९०	२०	अवणं	८९४	३
पुलोम्ना सह वायोर्युद्धकथनादि ...	८९१	२०	देवासुरभंगामे शक्रस्य पराजयकथनं ...	८९४	११
पुष्पा सह हयग्रीवस्य युद्धकथनादि ...	८९२	२४	दैत्यस्य राज्यकथनादौ वैशम्पायनोक्तिः	८९४	१७
भगशम्बरयोर्युद्धवर्णनं	८९३	१८	बलिं प्रति श्रियावाक्यं	८९४	२६
अग्निना सह शम्बरस्य युद्धकथनं ...	८९४	२३	पराजितादेवाः किमकुर्वन्तोत्यादिजनमेजय		
मङ्गल्युद्धकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८९५	१८	प्रश्नाः	८९५	७
विश्वक्सेनविराचनयोर्युद्धवर्णनं ...	८९६	१	शक्रादीन् प्रत्यदितिवाक्यं	८९५	१०
पुनःमङ्गल्युद्धवर्णनं	८९६	२०	कश्यपस्य माहात्म्यकथनं	८९५	१३
एकचक्रदैत्येन रणेर्जुद्धकथनादौ वैशम्पाय			शक्रादिभिः सह कश्यपस्य ब्रह्मणः समोप		
नोक्तिः	८९०	८	गमनादि	८९५	२३
राक्षसत्रयोर्युद्धवर्णनादि	८९२	१	ब्रह्ममदनस्य वर्णनादि	८९६	१
वृषपर्वनिष्कुम्भयोर्युद्धवर्णनादौ वैशम्पाय			कश्यपादीन् प्रति ब्रह्मणो वाक्यं ...	८९६	२६
नोक्तिः	८९३	२१	कश्यपादीनां तपःकथनादि	८९७	१७
दैत्यान् प्रति प्रह्लादस्य वाक्यं	८९५	१२	कश्यपकृतमहापुरुषस्तवः	८९७	२५
दानवैः सह कालस्य युद्धकथनादि ...	८९६	७	श्रीविष्णुकश्यपयोरुक्तिप्रत्युक्तौ ...	८९८	२४
अनुह्लादकुबेरयोर्युद्धवर्णनादौ वैशम्पाय			श्रीविष्णुं प्रतिअदित्यादीनां वाक्ये		
नोक्तिः	८९७	७	वैशम्पायनोक्तिः	८९८	२८

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
अदित्यादीन् प्रति विष्णोर्वरदानादि ...	८२८	२	श्रीकृष्णं प्रत्युद्धववाक्यं ...	८४०	२४
वरं श्रुतवतां देवानां हर्षादौ वैशम्पायनोक्तिः ८२८		८	श्रीकृष्णस्य कैलामयावादि ...	८४१	२१
वामनरूपेण विष्णोर्जम्बादिकथनं ...	८२८	१७	श्रीकृष्णमभीषे मुनोनामागमनादौ वैशम्पाय		
विष्णुं प्रति मङ्गलोवाक्यं ...	८३०	१७	नोक्तिः ...	८४२	१८
विष्णुं प्रति देवानां वाक्यं ...	८३१	२	श्रीकृष्णस्य तपःकरणादि ...	८४३	११
देवान् प्रति वामनस्य वाक्यं ...	८३१	१३	श्रीकृष्णमभीषे पिशाचयोरागमनादि ...	१४४	७
वलेयैश्च वामनस्य गमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ८३१		१५	पिशाचाभ्यं श्रीकृष्णस्य संवादः ...	८४५	८
वलिं वामनयोः संवादः ...	८३१	२८	श्रीकृष्णस्य पिशाचपुण्यचिन्तादौ वैशम्पाय		
वलिशुक्रयोः संवादः ...	८३२	१५	नोक्तिः ...	८४८	१३
त्रिपादभूमिदानार्थं वलिः स्वीकारादि ...	८३२	२५	घण्टाकर्णकृतविष्णुस्तवे वैशम्पायनोक्तिः ८४८		६
प्रह्लादवैरोचनमुतयोः संवादः ...	८३३	१	मांसद्विनाशयनं पिशाचं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ८५१		५
वलिं प्रति वामनस्य वाक्यं ...	८३३	१६	श्रीकृष्णं प्रति घण्टाकर्णस्य वाक्यं ...	८५१	२३
वामनस्य त्रिविक्रमरूपधारणादि ...	८३३	१७	तपःकरणार्थं विष्णोः कैलामगमनादौ वैशम्पाय		
दानवाणां नामादिकथने वैशम्पायनोक्तिः ८३४		२	नोक्तिः ...	८५२	१
वलिं प्रति विष्णोर्वाक्यं ...	८३५	८	इन्द्रादीनां भगवत्समीपगमनादौ वैशम्पायन		
विष्णुं प्रति वलिर्वाक्यं ...	८३५	१८	वाक्यं ...	८५३	१
वलिं प्रति त्रिविक्रमस्य वाक्यं ...	८३५	२२	महादेवस्य श्रीकृष्णसमीपगमनादि ...	८५३	१०
वलिः पातालप्रवेशादौ वैशम्पायनोक्तिः ...	८३५	२६	श्रीकृष्णकृतमहादेवस्तवः ...	८५५	१
वद्धं वलिं प्रति नारदस्य वाक्यं ...	८३६	६	श्रीकृष्णं प्रति महादेववाक्यं वैशम्पायनोक्तिः ८५५		२८
वलिहारा विष्णुस्तवः ...	८३६	११	महेश्वरकृतश्रीकृष्णस्तवः ...	८५६	१५
वलिं प्रति गरुडस्य वाक्यं ...	८३७	६	मुनीन् प्रति शिवस्य श्रीकृष्णमाहात्म्यकथनं ८५८		५
वामनस्तोत्रफलकथने वैशम्पायनोक्तिः ...	८३७	१३	महादेवं प्रति मुनीनां वाक्यं ...	८५८	२१
विष्णुः किमर्थं कैलामं गतइति जननेजयप्रश्नः ८३७		२५	महेश्वरकृतश्रीकृष्णस्तुतिः ...	८५८	२८
विष्णोः कैलामगमनादौ वैशम्पायनोक्तिः ८३८		४	श्रीकृष्णस्य वदरिकाश्रमगमनादि ...	८६०	४
श्रीकृष्णमभीषे रुक्मिण्याः पुत्रप्रार्थनादि ...	८३८	१५	पौण्ड्रकस्य वृत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः ८६०		८
रुक्मिणीं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं वैशम्पायनोक्तिः ८३८		२१	नारदं प्रति पौण्ड्रकस्य वाक्यं ...	८६१	१
यादवान् प्रति श्रीकृष्णवाक्यं वैशम्पायनोक्तिः ८३८		१२	पौण्ड्रकं प्रति नारदवाक्यं ...	८६१	१४
सत्यकिं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	८४०	११	नारदं प्रति कुटुम्बपौण्ड्रकस्य वाक्यं ...	८६१	२२
श्रीकृष्णं प्रति मात्यकिवाक्यं ...	८४०	१५	युद्धार्थं पौण्ड्रकस्य दारकागमनादि ...	८६१	२७

प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ	प्रकरणं	पृष्ठे	पंक्तौ
रात्रौ यादवानां युद्धोद्योगादौ वैशम्पायनोक्तिः	८६२	१८	हंमडिम्बकयोः क्रोधादौ वैशम्पायनोक्तिः	८८७	२३
योधान्प्रति पौण्ड्रकस्य वाक्ये वैशम्पायनोक्तिः	८६३	२८	श्रीकृष्णस्य युद्धोद्योगादौ वैशम्पायनोक्तिः	८८८	१७
कमहावृद्धिः पौण्ड्रकइत्यादि मात्यकिवाक्यं	८६४	१८	युद्धार्थं हंमडिम्बकयोगमनादि ...	८८९	८
पौण्ड्रकं प्रति मात्यकेः मक्रोधवाक्यं ...	८६५	६	पुष्करे उभयमेनयोर्युद्धे वैशम्पायनोक्तिः	८९०	८
मात्यकिपौण्ड्रकयोर्युद्धवर्णनं ...	८६६	१५	मर्त्येयां दन्दयुद्धकयने वैशम्पायनोक्तिः ...	८९१	८
एकलव्यबलरामयोर्युद्धकथनादि ...	८६७	१३	हंमबलदेवभोर्युद्धवर्णनं ...	८९२	३०
श्रीकृष्णस्य वदरिकाश्रमाङ्गरकागमनादि	८६८	२६	डिम्बकमात्यस्त्रियुद्धवर्णनं ...	८९२	२६
श्रीकृष्णं प्रति पौण्ड्रकस्य वाक्यं ...	८६८	२१	रात्रौ मयैः मह वसुदेवोपमेनेयोर्युद्धं	८९३	२५
पौण्ड्रकं प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	८६८	३०	वसुदेवं प्रति हिडिम्बस्य वाक्यं ...	८९४	१६
वासुदेवपौण्ड्रकयोर्युद्धे वैशम्पायनवाक्यं ...	८७०	११	हिडिम्बस्य नो. वयोर्युद्धवर्णनं ...	८९४	२५
पौण्ड्रकस्य वधादि ...	८७१	१३	गोवर्द्धने हंमडिम्बकभ्यां श्रीकृष्णादोनां युद्धं	८९५	१३
निपादेशरामयोर्युद्धे वैशम्पायनवाक्यं ...	८७१	८	श्रीकृष्णं प्रति हंमस्य वाक्यं ...	८९६	८
सभायां यादवान् प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	८७१	१७	श्रीकृष्णकृष्णहंमस्य वैशम्पायनोक्तिः	८९७	१
श्रीकृष्णचरितं आतुमिच्छामोतिप्रश्नः	८७२	४	डिम्बकस्य विलापे वैशम्पायनोक्तिः ...	८९७	१४
हंमडिम्बकयोस्तप कथनादि ...	८७३	७	कृष्णदर्शनार्थं यशोदादोनां गोवर्द्धनगमनं	८९७	३०
मुनोन् प्रति हंमस्य वाक्यं ...	८७४	१८	नन्दादोन् प्रति वासुदेवस्य वाक्यं ...	८९८	४
हंमडिम्बकौ प्रति मुनोनां वाक्यं ...	८७५	५	श्रीकृष्णं प्रति नन्दस्य वाक्यं ...	८९८	११
मुनोन् प्रति हंमडिम्बकयोर्वाक्यं ...	८७५	२७	यशोदां प्रति श्रीकृष्णस्य वाक्यं ...	८९८	१४
तौ प्रति दुर्व्यासमोवाक्यं ...	८७६	१७	पुष्करे श्रीकृष्णं प्रति मुनोनां वाक्यं ...	८९८	२२
हंमडिम्बकयोर्दौरात्यकथनादि ...	८७७	८	भारतस्य श्रवणविध्यादिज्ञानार्थं प्रश्नः ...	८९८	५
श्रीकृष्णस्य समोपवेशनादि ...	८७७	२६	भारतश्रवणविध्यादि कथने वैशम्पायनोक्तिः	८९८	७
दुर्व्यासः प्रभृतीन् प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	८७८	१८	मर्त्यप्रवृत्तानुकोत्तनादि ...	१०००	२
श्रीकृष्णं प्रति क्रुद्धस्य दुर्व्यासमोवाक्यं ...	८७८	२५	त्रिपुरासुरवधयुत्तान्तकथने वैशम्पायनोक्तिः	१००२	१७
दुर्व्यासं प्रति श्रीकृष्णवाक्यं ...	८८०	८	शिवय त्रिपुरवधादि ...	१००५	१
हंसतत्त्वज्ञोः संवादः ...	८८१	६	हरिवंशान्तर्गतवृत्तान्ते वैशम्पायनवाक्यं ...	१००५	१३
जनार्दनस्य वाक्ये वैशम्पायनोक्तिः ...	८८२	५	हरिवंशे अने किंफलमित्यादि जनमेजयप्रश्नः	१००६	१७
श्रीकृष्णजनार्दनब्राह्मणयोः संवादः ...	८८४	४	हरिवंशश्रवणफलकथनादि ...	१००६	१८
ब्रह्मादन्तममोपे मात्यकेः प्रेषणादि ...	८८५	१४	हरिवंशपर्व्वमाप्तिः ...	१००७	३
जनार्दनब्राह्मणहंसयोः संवादः ...	८८६	१			

श्रीमहाभारतं

॥ अथ खिलहरिवंशपर्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरश्चैव नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

द्वैपायनोऽष्टपुटनिःसृतमप्रमेयं पुण्यं पवित्रमयं पापहरं शिवञ्च । यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं किं तस्य पुष्कर
जलेरभिषेचनेन ।

जयति पराशरसूनुः सत्यवतीचन्द्रयमन्दनो व्यासः । यस्यास्यकमलगलितं वाङ्मयममृतं गजत् पिवति ।
यो गोशतं कनकशृङ्गमयं ददाति विप्राय वेदविदुषे च ब्रह्मभुताय । पुण्यां च भारतकथां शृणुयाच्च तदनुक्तं फलं भवति
तस्य च तस्य चैव ।

शताश्वमेधस्य यदत्र पुण्यं चतुःसहस्रस्य शतकृतीञ्च । भवेद्देवेभ्यो हरिवंशदानात्प्रकीर्तितं व्यासमहर्षिणा च ।
यद्वाजपेयेन तु राजसूयात् दृष्टं फलं हस्तिरथेन चान्यत् । तत्राभ्यर्ते व्यासवचः प्रमाणं गीतञ्च वाल्मीकिमहर्षिणा च । १
यो हरिवंशं लेखयति यथाविधिना महातपाः सपदि । स याति हरेः पदकमलं कमलं यथा मधुरो मधुः ।
पितामहाद्यं प्रवदन्ति षष्ठं महर्षिमहर्ष्यविभूतियुक्तं । नारायणस्यांशजमेकपुत्रं द्वैपायनं वेदमहानिधानं ।

आद्यं पुरुषमीशानं पुरुहूतं पुरुष्टुतं । अतमेकाक्षरं ब्रह्म च भाव्यकं सनातनं ।

अस्यैव सदसचैव यद्विश्वं सदसत्परं । परावराणां स्रष्टारं पुत्रेण परमव्ययं ।

मङ्गल्यं मङ्गलं विष्णुं वीण्यमनघं शंखिं । नमस्कृत्य हृषीकेशं चराचरगुरुं हरिं । १०

नैमिषारण्ये कुलपतिः शौनकस्तु महामुनिः । सौतिं पप्रच्छ धर्मात्मा मर्त्यशास्त्रविभारदं ।

॥ शौनक उवाच ॥ सौते सुमहदाख्यानं भवता परिकीर्तितं । भारतानां च सर्वेषां पार्थिवानां तथैव च ।

देवानां दानव न स्र गन्धर्वैश्चरगरक्षसां । दैत्यानामथ सिद्धानां गुह्यकानां तथैव च ।

अत्यहूनानि कर्मेणि विक्रमा धर्मनिश्चयाः । विचित्राश्च कथायोगा जन्म चाग्र्यमनुत्तमं ।

कथितं भवता पुण्यं पुराणं स्रष्टृणां गिरा । मनःकर्षणसुखं सौते प्रीणात्यमृतमस्मितं । ११

तत्र जन्म कुलं वै त्वशेषं ज्ञानमहर्षये । न तु दृष्टव्यमभकानाञ्च तद्भवान्मनुमर्हति ।

॥ सौतिरुवाच ॥ जनमेजयेन यत् पृष्टः शिष्यो व्यासस्य धर्मवित् । तस्मैऽहं सम्प्रवक्ष्यामि दृष्टीनां वंशमादितः ।

श्रुत्वेतिहासं कार्त्तियन भारतानां स भारतः । जनमेजयो महाप्राज्ञो वैशम्पायनमब्रवीत् ।

सृज्यमानाः प्रजा नैव विशृङ्खन्ते यदा तदा । दिधा कृत्वात्मनो देहमर्द्धेन पुरुषोऽभवत् ।
 अर्द्धेन नारी तस्यां स सृजते विविधाः प्रजाः । दिवश्च पृथिवीश्चैव महिम्ना व्याप्य तिष्ठतः ।
 त्रिराजमसृजद्विष्णुः सोऽसृजत्पुरुषं विराट् । पुरुषं तं मनं विद्धि तदे मन्वन्तरं स्मृतं ।
 द्वितीयं मानसस्यैवं मनोरन्तरमुच्यते । स वैराजः प्रजामर्गं ससर्ज पुरुषः प्रभुः ।
 नारायणविमर्गः स प्रजास्तस्याप्यथोनिजाः । आयुष्मान् कीर्त्तिमान्धन्यः प्रजावांश्च भवेन्नरः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि आदिसर्गकथने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स सृष्ट्वा तु प्रजास्त्विवमापवां वै प्रजापतिः । सोमे वै पुरुषः पत्नीं शतरूपामथोनिजा ।
 आपवस्य महिम्ना तु दिवमावृत्य तिष्ठतः । धर्मोऽपि महाराज शतरूपा व्यजायत ।
 सा तु वर्षायुतं तस्मा तपः परमदुयुरं । भर्त्तारं दीप्ततपसं पुरुषं प्रत्यपद्यत ।
 स वै स्वायम्भुः स्नात पुरुषो मनुक्यते । तस्यैकमप्रतिपुगं मन्वन्तरमिदोऽप्यते ।
 वैराजात्पुरुषादीरं शतरूपा व्यजायत । प्रियव्रतोत्तानपादौ वीरात्काम्या व्यजायत ।
 काम्या नाम महाबाहो कर्द्दमस्य प्रजापतेः । कन्यापुत्रश्च चत्वारः ससाट् कुन्तिर्विराट् प्रभुः ।
 प्रियव्रतं समामाद्य पतिं सा जनयत् सुतान् । उत्तानपादं जयाह पुत्रमत्रिः प्रजापतिः ।
 उत्तानपादाश्चतुरः सूनृता सुपुत्रे सुतान् । धर्मस्य कन्या मुथोणो सूनृता नाम विश्रुता ।
 उत्पन्ना वाजिमेधेन ध्रुवस्य जननो शुभा । ध्रुवश्च कीर्त्तिमन्तश्च आयुष्मन्तं वसन्तया ।
 उत्तानपादोऽजनयत्सूनृतायां प्रजापतिः । ध्रुवो वर्षभृहस्त्राणि त्रीणि दिव्याणि भारत ।
 तपस्ते महाराज प्रार्थयन् मुमहृद्यशः । तस्मै ब्रह्मा ददौ प्रीतः स्थानमात्मममं प्रभुः ।
 अचलश्चैव पुरतः सप्रार्थिणां प्रजापतिः । तस्याभिमानात्सृष्टिश्च महिमानं निरोक्ष्य च ।
 देवामुराणामाचार्यः श्लोकमयुग्मा जगौ । अहोऽस्य तपसो वीर्यमहो श्रुतमहोऽङ्गु ।
 यमद्य पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्रर्षथः स्थिताः । तस्मात् स्रष्टिश्च भव्यश्च ध्रुवात्काम्युज्यायत ।
 स्रष्टेराधत्त मुक्काया पञ्च पुत्रानकल्पपान् । रिपुं रिपञ्चयं रिपं वृकलं वृकतेजभं ।
 रिपोराधत्त वृहती चाक्षुषं सर्वतेजभं । अजीजनत् पुष्करिण्यां वीरण्यां चाक्षुषो मनं ।
 प्रजापतेरात्मजायामरण्यस्य महात्मनः । मनोरजापन्त दश नङ्गनायां महौजसः ।
 कन्यायां भरतश्रेष्ठ वैराजस्य प्रजापतेः । ऊरुः पूरुः शतदुश्शतपत्न्यो मत्यवाक्कविः ।
 अग्निष्टुवतिरात्रश्च मुद्युम्नश्चेत्यनी नव । अभिमन्युश्च दशमो नङ्गनायाः महाजसः ।
 ऊरोरजनयत् पुत्रान् पङ्कजो महो महान् । अङ्गं मुमनसं स्मृतिं कतुमङ्गिरमं गयं ।
 अङ्गः सुनीयकन्यायां वेनमेतं व्यजायत । अपचारेण वेनस्य प्रकोपः मुनहानभूत् ।
 प्रजार्थमुपयोऽयास्य समन्तुः शिणिं करं । वेनस्य पाणौ मयि सन्वभूव महानुपिः ।
 तं दृष्ट्वा मुनयः प्राञ्जले वै मुदिताः प्रजाः । करिष्यति महातेजा यश्च य प्राश्यते महत् ।
 स धन्वो कवची जातः कराज्ज्वलनसस्त्रिभः । प्रथुर्वन्यस्तदा चेमां ररत्त सप्तपूर्वजः ।

राजसूयाभिविक्तानामाद्यः स वसुधाधिपः । तस्माच्चैव समुत्पन्नौ विपुलौ सूतमागधौ ।
 तेनेधं गौर्माहाराज दुग्धा शस्यानि भारत । प्रजानां वृत्तिकामेन देवैः सर्वविणैः सह ।
 पितृभिर्हानवैश्चैव गन्धर्वैः साप्सरोगणैः । सैर्पुण्यजनैश्चैव वीरुद्भिः पर्वतैस्तथा ।
 तेषु तेषु तु पात्रेषु दुह्यमाना वसुन्धरा । प्रादाद्येष्वसितं क्षीरं तेन प्राणानधारयन् ।
 पृथुपुत्रौ तु धर्मज्ञौ जज्ञातेऽन्तर्द्विपालिनौ । शिखण्डिनौ हविर्हानमन्तर्हानाश्च जायत ।
 हविर्हानात् षडग्रेयो धिषणाऽजनयत्सुतान् । प्राचीनवर्हिषं शुक्रं गयं कृष्णं प्रजाजिनौ ।
 प्राचीनवर्हिर्भगवान् महानासोत्प्रजापतिः । हविर्हानाम्महाराज येन संवर्द्धिताः प्रजाः ।
 प्राचीनायाः कुशास्तस्य पृथिव्यां जनमेजय । प्राचीनवर्हिर्भगवान् पृथिवीतलचरिणः ।
 समुद्रतनयायान्तु कृतदारोऽभवत्प्रभुः । महत्तप्तममः पारे सवर्णायां महीपतिः ।
 सवर्णाऽऽप्तमामुद्रो दश प्राचीनवर्हिषः । सर्वान् प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारंगम ।
 अपृथग्धर्मचरणास्तेऽतप्यन्त महत्तपः । दशवर्षसहस्राणि समुद्रमल्लिखयः ।
 तपस्वरत्नु पृथिवीं प्रचेतःसु महीरुहाः । अरक्षमाणाभावर्षभूवाय प्रजाक्षयः ।
 प्रत्याहताः प्रजाः सर्व्याश्चाक्षुषस्यान्तरे मनोः । नाशकम्पारुतो वातुं वृतं खमभवद्भुमैः ।
 दशवर्षसहस्राणि न श्रेकुथेष्टितुं प्रजाः । तदुपश्रुत्य तस्मा युक्ताः सर्वे प्रचेतसः ।
 मुखेभ्यो वायुमग्निश्च सञ्जुर्जातमन्यवः । उन्मूलानय तान् कृत्वा वृक्षान् वायुरगोषयत् ।
 तानग्निरदहहोत एवमानीदृमक्षयः । द्रुमक्षयमेया वृद्धा किञ्चिच्छिष्टेषु शस्त्रिषु ।
 उपगम्यान्नवीदेतानय सोमः प्रजापतीन् । कोपं यच्छत राजानः सर्वे प्राचीनवर्हिषः ।
 वृक्षशून्या कृता पृथ्वी शाम्यतामग्निमारुतौ । रत्नभूता च कन्येयं वृक्षाणां वरवर्णिनी ।
 भविष्यं जानता तत्त्वं कृता गर्भेण वै मया । मारिषा नाम कन्येयं वृक्षाणामिति निर्भिता ।
 भार्या वोऽस्तु महाभागाः सोमवंशविवर्द्धिनौ । युष्माकं तेजोऽङ्गं न नम चाङ्गेन तेजसः ।
 अस्याभुत्पत्यते पुत्रो दक्षो नाम प्रजापतिः । स दक्षा दग्धपुत्रिणं युष्मत्तेजोमयेन वै ।
 अग्निनाऽग्निसमे भूत्वा प्रजाः संवर्द्धयिष्यति । ततः सोमस्य वचनाज्जगृह्णते प्रचेतसः ।
 संक्षत्य कोपं वृक्षेभ्यः पत्नीं धर्म्येण मारिष्यां । मारिष्यां ततस्ते तु मनसा गर्भमादधुः ।
 दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिष्यायां प्रजापतिः । दक्षो जज्ञे महातेजाः सोमस्थं गेन भारत ।
 पुत्रानुत्पादयामास सोमवंशविवर्द्धनान् । अचरांस्य चरांस्यैव दिपदेऽय चतुष्यदः ।
 स सृष्ट्वा मनसा दक्षः पश्चादप्यसृजत् स्त्रियः । ददौ स दश धर्म्याय काश्याय च्योदश ।
 ब्रिष्टाः सोमाय राशेऽय नक्षत्राख्या ददौ प्रभुः । तामु देवाः खगा गवो नगा इति जहानवाः ।
 गन्धर्वसाप्सरसश्चैव जज्ञिरेऽन्यास्य जातयः । ततः प्रभृति राजेन्द्र प्रजा मैथुनसम्भवाः ।
 सङ्कल्पाद्दर्शनात् स्पर्शात्पूज्यैषां प्रोच्यते प्रजाः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ देवानां दानशानाश्च गन्धर्वैरगरक्षसां । सम्भवः कथितः पूर्वं दक्षस्य च महात्मनः ।

अङ्गुष्ठद्वन्द्वेण जतो दक्षः प्रोक्तस्त्वयाऽनघ । वामाङ्गुष्ठान्तया चैव तस्य पत्नी व्यजायत ।
कथं प्राचेतस्यैव स पुनर्नभे महातपाः । एतन्मे संशयं विप्र मम्यगाख्यातुमर्हसि ।
देहि चक्षुषैव सेमस्य कथं शृणुताङ्गतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पत्तिश्च निरोधश्च सित्थौ भूतेषु पार्यय । अज्ञेयाऽत्र न मुह्यन्ति विद्वांसश्चैव ये जनाः ।

युगे युगे भवन्त्येते सर्वे दत्तादयो नृपाः । पुनश्चैव निरुध्यन्ते विद्वांसस्तत्र न मुह्यति ।
ज्यैष्ठ्यं कानिश्चमयेषां पूर्वं नामोज्जनाधिप । तप एव गरीयोऽभूत्प्रभावश्चैव कारणं ।
इमां विमृष्टिं दक्षश्च यो विद्यात्सवराचरां । प्रजावानायुस्तुतिः स्वर्गलोके महोयते ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि प्रज्ञामर्गे दक्षोत्पत्तिकथने द्वितीयोऽध्यायः ॥ ९ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ देवानां दानशानाश्च गन्धर्वारगरक्षमां । उत्पत्तिं विस्मरेणैव वैशम्पायन कीर्तय । ११५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयम्भुवा । यया समर्जं भूतानि तथा शृणु महीपते ।

मनसा चैव भूतानि पूर्वमेवाऽसृजत्प्रभुः । अज्ञीन् देवान् सगन्धर्वानमुरानय राक्षसान् ।

यत्नभूतिशाचांश्चन्वयः पशुमरोक्षपान् । यदाऽस्य तत्तु मानयो न व्यवर्द्धन्त वै प्रजाः ।

तदा सच्चिद्य धर्मात्मा प्रजर्हिताः प्रजापतिः । स नैयुतेन धर्मेण निमृत्तुर्विविधाः प्रजाः ।

अभिक्रीमावहत् पत्नीं वीरणस्य प्रजापतेः । सुतां सप्तयया युतां महतीं लोकधारिणीं ।

अथ पुत्रसहस्राणि वैरण्यां पञ्च वीर्यवान् । अभिक्रीमा जनयामास दक्ष एव प्रजापतिः ।

तांस्तु दृष्ट्वा महाभागान् भविवर्द्धयिषून् प्रजाः । देवर्षिः त्रियम्बको नारदः प्राप्नोवादिह ।

नाशाय वचनं तेषां शापायैवात्मनस्तथा । यं काययः सुतां वीरं परमेष्ठो व्यगोजनत् ।

दक्षस्य वै दहितरि दक्षशापभयात्पुनिः । पूर्वं स हि समुत्पन्नो नारदः परमेष्ठिना ।

अभिक्रियामयवैरण्यां भूयो देवर्षिमत्तमः । तं भूयो जनयामास पितेव मुनिपुङ्गव ।

तेन दक्षस्य पुत्रा वै हर्थ्या इति विश्रुताः । नर्मायै नाशिताः सर्वे विधिना च न संशयः ।

तस्यायतस्तदा दक्षो नाशायामितविक्रमः । ब्रह्मर्षीन् पुरतः कृत्वा याचितः परमेष्ठिना ।

ततोऽभिसन्धिं यथा वै दक्षस्तु परमेष्ठिना । कन्यायां नारदो मङ्गलं तव पुत्रो भवेदिति ।

ततो दक्षः सुतां प्रादात्प्रियां वै परमेष्ठिने । स तस्यां नारदो जज्ञे दक्षशापभयादृषिः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं विनाशिताः पुत्रा नारदेन महर्षिणा । प्रजापतेर्द्विगुणश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः । ११६

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दक्षस्य पुत्रा हर्थ्या विवर्द्धयिषवः प्रजाः । समागता महावीर्या नारदभानुवाच ह ।

बालिशान्तयूयं वै नास्या जानीय वै भुवः । प्रमाणं स्रष्टुकामा वै प्रजाः प्राचेतसात्मजाः ।

अन्तर्द्धमधश्चैव कथं स्रज्यय वै प्रजाः । ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रथानाः सर्वतो दिग्वा ।

अद्यापि न निवर्तन्ति समुद्रेभ्य इवापगाः । हर्थ्यश्चेष्वय नष्टेषु दक्षः प्राचेतसः पुनः ।

वैरण्यामेव पुत्राणां सहस्रमसृजत्प्रभुः । विवर्द्धयिषवस्ते तु शत्रुलाक्षाः प्रजास्तदा ।

पूर्वोक्तं वचनं तात नारदेनैव सोदिताः । श्रियोऽन्यमूषुते सर्वे मम्यगा ह मत्सामुनिः ।

आहूणां पदवीं ज्ञातुं गन्तव्यं नाचः संशयः । ज्ञात्वा प्रमाणं पृच्छ्याश्च सुखं सत्त्वामहे प्रजाः ।
 एकायाः स्वस्थमनसा यथावदनुपूर्व्वजः । तेऽपि तेभ्यः मार्गेण प्रयाताः सर्व्वतो दिशं ।
 अद्यापि न निवर्त्तन्ते समुद्रेभ्य इवापगाः । नष्टेषु श्वलान्धेषु दक्षः क्रुद्धोऽग्नवीर्य्यः ।
 नारदं नागमेहीति गर्भवासं वसेति च । तदा प्रभृतिवै भ्राता भ्रातुरन्वेषणे नृप । १०
 प्रयातो नश्यति क्षिप्रं तत्र कार्य्यं विपश्चिता । तांश्चैव नष्टान् विज्ञाय पुत्तान् दक्षः प्रजापतिः ।
 षष्टिं ततोऽसृजत्कन्यां वैरण्यामिति नः श्रुतं । तास्तदा प्रतिजपाह भार्य्याथं कश्यपः प्रभुः ।
 मोमो धर्म्मश्च कौरव्य तथैवान्ये महर्षयः । ददौ स दश धर्म्माय कश्यपाय चयोदश ।
 सप्तविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने । द्वे चैव बह्वृपुत्ताय द्वे चैवाङ्गिरसे तथा ।
 द्वे कृशाश्वाय विदुषे तासां नामानि मे शृणु । अरन्धती वसुर्यामी लम्बा भानुर्धरत्वती । ११
 मरूत्या च मुहूर्त्ता च साध्या विश्वा च भारत । धर्म्मपत्न्यो दश त्वेतास्तास्त्वपत्यानि मे शृणु ।
 विश्वेदेवास्तु विश्वायाः साध्या साध्यान् व्यजायत । मरूत्वत्या मरूत्वन्तो वसोस्तु वसवस्तथा ।
 भानोस्तु भानवसात मुहूर्त्तास्तु मुहूर्त्तजाः । लम्बायाश्चैव ओषोऽथ नागवीथी च यामिज्य ।
 पृथिवीविषयं सर्व्वमरन्धत्यां व्यजायत । मरूत्यायास्तु सर्व्वात्मा जज्ञे मरूत्प एव हि ।
 नागवीथ्याश्च जामिन्या वृषलश्च व्यजायत । या राजन् सोमपत्न्यस्तु दक्षः प्राचेतसो ददौ । १२
 सर्व्वा नक्षत्रनाम्न्यस्ता ज्योतिषे परिकीर्त्तिताः । ये त्वन्ये स्वातिमन्तो वै देवा ज्योतिःपुगेगमाः ।
 वसेवाऽष्टौ समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरं । आपो भुवश्च सोमश्च धरश्चैवानितानलौ ।
 प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवो नामभिः स्मृताः । आपश्च पुत्त्रो वैतण्ड्यः अमः भ्रान्तो मुनितया ।
 भुवश्च पुत्त्रो भगवान् कालो लोकप्रकालनः । सोमश्च भगवान् वर्षा वर्षस्त्रो येन जायते ।
 धरश्च पुत्त्रो द्रविणो जतहयवहस्तया । मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽथ रमणस्तथा । १३
 अनिलश्च शिवा भार्या यस्याः पुत्त्रो मनोजवः । अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्त्रावनिलस्तु तु ।
 अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्भे श्रिया दृतः । तस्य ग्रास्त्रो विश्वास्त्रश्च नैगमेयश्च शृङ्गः ।
 अपत्यं कृत्तिकानान्तु कार्तिकेय इति स्मृतः । स्कन्दः सनत्कुमारश्च सुष्टः पादेन तेजसा ।
 प्रत्यूषश्च विदुः पुत्त्रमृधिं नास्त्राऽथ देवसं । द्वौ पुत्त्रौ देवस्तस्यापि चमावन्मौ तपस्त्रिनौ ।
 वृहस्पतेस्तु भगिनी वरस्त्री ब्रह्मवादिनी । योगसिद्धा जगत्कृत्स्नमसक्ता विश्वाचार ह । १४
 प्रभासश्च च भार्या सा वसूनामष्टमस्य च । विश्वकर्मा महाभागो यस्यां जज्ञे प्रजापतिः ।
 कर्त्ता शिन्धुमहस्त्राणां त्रिदशानाञ्च वर्द्धकिः । भूषणानाञ्च सर्व्वेषां कर्त्ता शिन्धुवताम्बरः ।
 यः सर्व्वासां विमानानि देवतानां चकार ह । मनुष्यास्योपजोर्वान्त यस्य शिष्यं महात्मनः ।
 सुरभी कश्यपाद्रुद्रानेकादश विनिर्धमे । महादेवप्रभादेन तपसा भाविता सती ।
 अजैकपादहृन्ध्रस्त्रष्टा रुद्राश्च भारत । तद्युस्यैवात्मजः श्रीमान् विश्वरूपो महायज्ञाः । १५
 हरश्च बह्वरूपश्च व्यम्बकश्चापराजितः । वृषाकपिश्च ब्रम्हश्च कपर्दी रैवतस्तथा ।

मृगयाधस्य सर्पस्य कपालो च विश्रान्तते । एकादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ।
 शतं त्वेवं समाख्यातं रुद्राणाममितौजसा । पुराणे भरतमेष्ठ यैर्व्याप्ताः सचराचराः ।
 लोका भरतशार्दूल कल्पपत्न्य निबोध मे । अदितिर्दिनिर्दिनुसैव अरिष्टा सुरषा खशा ।
 सुरभिर्विजिता चैव तासां क्रोधवशा दरा । कद्रुर्मुनिश्च राजेन्द्र तास्वपत्यानि मे शृणु ।
 पूर्वमन्वन्तरे तात द्वादशासन्सुरोत्तमाः । तृषिता नाम तेऽन्योन्यमूर्ध्वैवस्वतेऽन्तरे ।
 उपस्थितेऽतियशस्यालुषस्यान्तरे मनोः । हितार्थं सर्वलोकानां समागम्य परस्परं ।
 आगच्छन्तु द्रुतं देवा अदितिं सम्प्रविश्य वै । मन्वन्तरे प्रसूयामस्तस्यः श्रेयो भविष्यति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता तु ते सर्वे चालुषस्यान्तरे मनोः । मारीचात्कश्यपाज्जातास्तै दित्या दक्षकन्यया ।

तत्र शक्रस्य विष्णुस्य जज्ञाते पुनरेव ह । अर्यमा चैव धाता च त्वष्टा पूषा च भारतः ।
 विवस्वान् सविता चैव मित्रो वरुण एव च । अंशो भगवति तेजा आदित्या द्वादश स्मृताः ।
 चालुषस्यान्तरे पूर्वमासन् ये तृषिताः सुराः । वैवस्वतेऽन्तरे ते वै आदित्या द्वादश स्मृताः ।
 सप्तविंशतिः याः ज्ञेयाः सोमपत्न्या महाव्रताः । तासामपत्यान्यभवन् दीप्तान्यमिततेजसां ।
 अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह षोडश । वज्रपुत्रस्य विदुषस्यतस्तो विद्युतः स्मृताः ।
 प्रत्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठा च्छेपो ब्रह्मर्षिसंस्तृताः । कृशाश्वस्य तु देवर्वेदेवप्रहरणाः सुताः ।
 एते युगवहस्तान्ते जायन्ते पुनरेव ह । सर्वदेवगणास्तत्र त्रयस्त्रिंशन् कामजाः ।
 तेषामपि च राजेन्द्र निरोधोत्पत्तिरुच्यते । यथा सूर्यस्य गगने उदयास्तमयाविह ।
 एवं देवनिकायांस्तैः सम्भवन्ति युगे युगे । दित्याः पुत्रद्वयं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतं ।
 हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च वीर्यवान् । सिंहिका चाभवत्कन्या विप्रचित्तेः परिग्रहः ।
 भैरविकेया इति ख्याता यस्याः पुत्रा महाबलाः । गणैश्च सह राजेन्द्र दशसाहस्रमुच्यते ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽप्य सहस्रशः । अर्धस्थाता महाबाहो हिरण्यकशिपोः शृणु ।
 हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसाः । अनुद्गादस्य द्वादस्य प्रद्गादस्यैव वीर्यवान् ।
 मंद्गादस्य चतुर्योऽभूत् द्वादपुत्रो द्रुदस्तथा । मंद्गादपुत्रः सुन्दस्य निमुन्दस्यैव तावुभौ ।
 द्रुदस्य पुत्रो ह्यायुर्ध्वं शिविः कालस्तथैव च । विरोचनस्य प्राज्ञादिर्ध्वलिर्जज्ञे विरोचनात् ।
 बलेः पुत्रशतन्वामीहणज्येष्ठं मराधिप । धृतराष्ट्रस्य सूर्यस्य चन्द्रमखेन्द्रतापनः ।
 कुम्भनाभो गर्दभाक्षः कुक्षिरित्येवमादयः । वाणस्त्रेषामतिबलो ज्येष्ठः पशुपतिप्रियः ।
 पुराकल्पे हि वाणेन प्रमाद्योमापतिं प्रभुं । पार्श्वतो विहरिष्यामि इत्येवं याचिनो वरः ।
 वाणस्य चेन्द्रमनो लोहित्यामुदपद्यत । गणास्तया मुरा राजन् शतसाहस्रवर्णिताः ।
 हिरण्याक्षमुताः पञ्च विंशसः समहाबलाः । सप्तैरः शकुनिश्चैव भूतसन्तापनस्तथा ।
 महानाभस्य विक्रान्तः कालनाभस्तथैव च । अभवन् दनुपुत्राश्च शतं तीव्रपराक्रमाः ।
 तपस्विनो महावीर्याः प्राधान्येन निबोध तान् । द्विमूर्ध्ना शकुनिश्चैव तथा शकुशिराः प्रभुः ।

शङ्खकर्णो विराधश्च गवेष्टो दुन्दुभिस्तथा । अयोमुखः शम्बरश्च कपिलो वामनस्तथा ।
 मरीचिर्म्मघवांश्चैव दरा गर्गशिरा वृकः । विजोभणश्च केतुश्च केतुवीर्यशतव्रद्धौ ।
 दम्भजित्सर्वजिश्चैव वज्रनाभस्तथैव च । महानाभश्च विक्रान्तः कालनाभस्तथैव च ।
 एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबलः । वैश्वानरः पुलोमा च पित्रावणमहाशिराः ।
 स्वर्भानुर्दृषपर्व्या च तुल्यश्च महासुरः । सुक्लश्चैव निवन्धश्च ऊर्ध्वनाभो महागिरिः ।
 असिलोमा च केशी च शठश्च बलको मदः । तथा गगतमूर्द्धा च कुम्भनाभो महासुरः ।
 प्रमदो मयश्च कुपयो हयपीवश्च वीर्यवान् । वैश्वः सविह्वलः सुपयोऽय हरारहरो ।
 हिरण्यकशिपुश्चैव शतमायश्च शम्बरः । शरभः शलभश्चैव विप्रचित्तश्च वीर्यवान् ।
 एते सर्वे दनोः पुत्राः कश्यपादभिजगिरो विप्रचित्तिप्रधानास्ते दानवाः सुमहाबलाः ।
 एतेषां यदपत्यन्तु न तच्छक्यं नराधिप । प्रमथ्यातुं महीपाल पुत्रपौत्रमनन्तकं ।
 स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या पुलोमस्तु सुताचयं । उरं दानवी हयशिराः शर्मिष्ठा वार्षपर्व्या ।
 पुलोमा कालका चैव वैश्वानरसुते उभे । बह्वपत्यं महःवीर्यं मारीचेस्तु परिग्रहः ।
 तथाः पुत्रमहस्ताणि पट्टिं दामवनन्दनान् । चतुर्हश्शतानन्यान् हिरण्यपुरवामिनः ।
 मारीचिर्जैनयामास महता तपसाऽन्वितः । पुलोमाः कालकेयाश्च दामवास्ते महाबलाः ।
 अबध्वा देवतानाञ्च हिरण्यपुरवामिनः । कृताः पितामहेनाजौ निहताः सव्यसाचिना ।
 प्रभाया नहपः पुत्रः सुञ्जयश्च शचीसुतः । पूरुं जगोऽय शर्मिष्ठा दुष्प्रतमुः दानवी ।
 ततोऽपरे महःवीर्या दानवास्त्वितिदारुणाः । मिहिकायामयोत्पन्ना विप्रचित्तेः सुतास्तथा ।
 दैत्यदानवमयोगाज्जातास्तोत्रपराक्रमाः । भैरवकेया इति ख्यतास्तथोदश महाबलाः ।
 व्यंशः शल्यश्च बलिनौ नभश्चैव महाबलः । वातापिर्नमुचिश्चैव रत्नलः खल्वमस्तथा ।
 आञ्जिको नरकश्चैव कालनाभस्तथैव च । राजर्ज्येष्ठस्तु तेषां वै सूर्यश्चन्द्रप्रमर्दनः ।
 शुकः पोतरणश्चैव वज्रनाभश्च वीर्यवान् । मूकश्चैव तुल्यश्च हृदपुत्रौ बभूवतुः ।
 मारीचः सुन्दपुत्रश्च ताडकायां व्यजयत । एते वै दानवाः श्रेष्ठा दनुवंशविर्वर्जनाः ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽय महस्तथा । संह्रादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः कुले ।
 रुमुत्पन्नाः सुमहता तपसा भावितात्मनः । तिष्ठः कोम्यः सुतास्तेषां मणिमथ्याः निवामिनाः ।
 तंऽप्यबध्यश्च देवानामर्जुनेन निपातिताः । पट् सुताः सुमहासत्त्वास्ताप्तायाः परिकीर्तिताः ।
 काकी श्येनी च भासी च सुग्रीवो शुचि गृध्रिका । काकी काकावजनयदुलूको प्रत्युलूककान् ।
 श्येनी श्येनांस्तथा भासी भामान् गृध्रांश्च गृध्रपि । शुचिरौदकान् पविगृहान् सुग्रीवो तु परमप ।
 अश्वानुद्रान् गर्दभांश्च ताप्तावंशः प्रकीर्तितः । विनतायास्तु पुत्रौ दावरुणो गरुडस्तथा ।
 सुपर्णः पतगश्रेष्ठो दारुणः स्नेह कर्मणा । मुरसायाः सहस्रान्तु सर्पाणाम्मितौजसां ।
 अनेकशिरसां तात खेचराणां महात्मनां । काद्रवेयाश्च बलिनः सहस्रममितौजसः ।

१००

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

सुपर्णवशगा नागा जज्ञिरेऽनेकमस्तकाः । तेषां प्रधानाः सततं शेषवासुकितस्तकाः ।
 ऐरावतो महापद्मः कम्बलायतरावभौ । एतापञ्चस्तया शङ्खः कर्कोटकधनञ्जयो ।
 महानीलमहाकर्णौ धृतराष्ट्रवल्गाहकौ । कुहरः पुष्पदंष्ट्रश्च दुर्भीक्षुः सुमुखस्तथा ।
 शङ्खश्च शङ्खगालश्च कपिलो वामनस्तथा । नङ्गवः शङ्खरोमा च मणिरित्येवमादयः । १९०
 तेषां पुच्छाश्च पौच्छाश्च गरुडेन निपातिताः । चतुर्दशमहस्ताणि कूराणामृगाग्निनां ।
 गणं क्रोधवशं विद्धि तस्य सर्व्वे च दंष्ट्रिणः । खलजाः पच्छिणोऽस्त्राश्च धरायाः प्रसवीः क्षृताः ।
 गास्तु वै जनयामास सुरभिर्ष्विहिंसास्तथा । दरा वृक्षस्तता वल्लीस्त्राणुजातीश्च सम्भ्रजः ।
 खशा तु यत्तरांसि मुनिरप्सरमस्तथा । अरिष्टा तु महासत्त्वान् गन्धर्व्वानमितौजसः ।
 एते कश्यपदायादाः कीर्तिताः स्त्राणुजङ्गमाः । तेषां पुच्छाश्च पौच्छाश्च ब्रतशोऽथ सहस्रजः । १९१
 एष मन्वन्तरे तात मर्गः स्त्रारोचिषे स्मृतः । वैवस्वते तु महति वाक्पणे वितते क्रतौ ।
 जुह्वानस्त ब्रह्मणो वै प्रजासर्ग इहोच्यते । पूर्व्वं यत्र तु ब्रह्मर्षिनिष्पन्नान् सप्त मानसान् ।
 पुत्रत्वे कत्ययामास स्वयमेव पितामहः । ततो विरोधे देवानां दैत्यानाञ्चैव भारत ।
 दितिर्व्विमृष्टपुत्रा वै तोषयामास काश्यपं । तां कश्यपः प्रसन्नात्मा सत्यगाराधितस्तथा ।
 वरेण च्छन्दयामास सा च वने वरं तदा । पुत्रमिन्द्रवधार्थाय समर्थममितौजसं । १९२
 स च तस्यै वरं प्रादात्प्रयितः सुमहातपाः । दत्त्वा च वरमव्ययो मारोचस्तामभाषत ।
 भविष्यति मुत्सोऽयं यत्नेन धारविष्यसि । इन्द्रं सुतो निहन्ता ते गर्भं वै शरदां व्रतं ।
 यदि धारयसे शौचतत्परा ब्रतमास्थिता । तथेत्यभिहितो भर्ता तथा देव्या महातपाः ।
 धारयामास गर्भं क्षुद्रिः सा वसुधाधिप । ततोऽभ्युपगमादित्यां गर्भमाधाय कश्यपः ।
 रोचयन्ने गणश्रेष्ठं देवानाममितौजसां । तेजः संक्षत्य दुर्द्धर्षनबध्यममरैरपि । १९३
 जगाम पर्व्वतायैव तपसे संश्रितव्रतः । तस्याद्यैवान्तरप्रेषुरभवत् पाकशासनः ।
 ऊने वर्ष्वशने चास्या ददर्शान्तरमच्युतः । अकृत्वा पादयोः शौचं दितिः शयनमाविशत् ।
 निद्राञ्चाकारयामास तस्याः क्षुचिं प्रविश्य सः । वज्रपाणिस्ततो गर्भं सप्तधा तं व्यहन्तत ।
 स पाच्यमणिो वज्रश्च गर्भस्तु प्ररुद च । मारोदीरितितं शक्रः पुनः पुनरथाव्रवीत् ।
 सोऽभवत्सप्तधा गर्भस्तमिन्द्रो ह्वयितः पुनः । एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रं गैवारिकर्षणः । १९४
 मरुतो नाम देवास्तै बभूवुर्भरतर्धभ । यथैषोक्तं मन्वन्तरे तथैव मरुतोऽभवन् ।
 देवा एकोनपञ्चाशत् सहाया वज्रपाणिनः । तेषामेवं प्रवृह्णानां भूतानां जनमेजय ।
 रोचयन् वै गणश्रेष्ठं देवानाममितौजसां । निकायेषु निकायेषु हरिः प्रादात्प्रजापतिं ।
 क्रमशस्तानि राज्यानि पृथुपूर्व्वानि भारत । स हरिः पुरुषो वीरः कृष्णो जिह्व्युः प्रजापतिः
 पर्व्वन्यस्तपनो व्यक्तस्तस्य सर्व्वमिदं जगत् । भूतसर्गमिदं सम्यक् जानतो भरतर्धभ । १९५

मरुताश्च शुभं जन्म शृण्वतः पठतोऽपि वा । नावृत्तिभयमस्तीह परलोकभयं कुतः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि मारुतोत्पात्तिकथने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अभिषिच्याधिराज्ये तु पृथुं वैन्यं पितामहः । ततः क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपपन्नम् ।
 द्विजानां वीरधासैव नवग्रहयोस्तथा । यज्ञानां तपसासैव मोमं राज्येऽभ्यवेचयत् ।
 अपान्तु वरुणं राज्ये राज्ञां वैश्रवणं प्रभुं । वृहस्पतिस्तु विश्वेना ददावाङ्गिरसं पतिं ।
 भृगूनामधिपसैव कार्यं राज्येऽभ्यवेचत् । आदित्यानां तथा विष्णुं वसूनामथ पावकं ।
 प्रजापतीनां दत्तन्तु मरुतामथ वामवं । दैत्यानां दानवानाञ्च प्रह्लादममिताजमं ।
 वैवस्वतं पितृणाञ्च यमं राज्येऽभ्यवेचयत् । यक्षाणां राक्षसानाञ्च पार्थिवानां तथैव च ।
 सर्वभूतपिशाचानां गिरीशं शूलपाणिनं । शैलानां हिमवन्तश्च नदीनामथ सागरं ।
 नारायणस्तु साध्यानां रुद्राणां वृषभध्वजं । विप्रचित्तिस्तु राजानं दानवानामयादिशत् ।
 गन्धानां मरुतासैव भूतानामशरीरिणं । शब्दाकाशवतासैव वायुं बलवतः स्वरं ।
 सागराणां नदानाञ्च मेघानां वर्धितस्तथ च । गन्धर्वाणामधिपतिं चक्रे चित्ररथं विभुं ।
 नागानां वामुकिं चक्रे सर्पाणामथ तवकं । सर्वेषां दंष्ट्रिणां श्रेष्ठं राजानमभ्यवेचयत् ।
 वारणानान्तु राजानमैरावतमयादिशत् । उखेःश्रवममश्वानां गरुडं च पतत्रिणं ।
 मृगाणामथ शार्दूलं गोवृषस्तु गवामपि । वनस्पतीनां राजानं अजमेयादिशत् प्रभुं ।
 गन्धर्वाणामप्यस्यैव कामदेवं तथा प्रभुं । ऋतूनामथ मासानां दिवसानां तथैव च ।
 पक्षाणाञ्च जराणाञ्च मुहूर्तानिथिपर्वणां । कलाकाष्ठाप्रमाणानामृतोरयमयोस्तथा ।
 गणितस्याथ योगस्य चक्रे सम्बत्सरं प्रभुं । एवं विभज्य राज्यानि क्रमेण स पितामहः ।
 दिशापालानथ ततः स्थापयामास भारत । पूर्वस्यां दिशि पुत्रस्तु वैराजय प्रजापतेः ।
 दिशापालं सुधन्वानं राजानं सोऽभ्यवेचयत् । दक्षिणस्यां महात्मानं कर्दमस्य प्रजापतेः ।
 पुत्रं शङ्खभद्रं नाम राजानं सोऽभ्यवेचयत् । पश्चिमायां दिशि तथा रजसः पुत्रमच्युतं ।
 केतुमन्तं महात्मानं राजानं सोऽभ्यवेचयत् । तथा हिरण्यरोमाणं पर्जन्यस्य प्रजापतेः ।
 उदीच्यां दिशि दुर्द्धभं राजानं सोऽभ्यवेचयत् । तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तदीपा सप्ततना ।
 यथाप्रदेशमद्यापि धर्मेण परिपाक्यते । राजसूयाभिविक्रस्तु पृथुरेभिर्नराधिपैः ।
 वेदवृष्टेन विधिना राजराज्ये नराधिप । ततो मन्वन्तरेऽतीते चालुषेऽमिततेजसि ।
 वैवस्वताय मनवे ब्रह्मा राज्यमथादिशत् । तस्य विस्तरमाख्यास्ये मनोर्वैवस्वतस्तस्य च ।
 तवानुकूल्याद्रजिन्द्र यदि शुश्रूषसेऽनघ । महद्येतदधिष्ठानं पुराणे परिनिष्ठितं ।
 धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्गवामकरं शुभम् ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ विस्तरेण पृथोऽन्म वैशम्पायन कीर्तय । यथा महात्माना तेन वृग्धा श्रेयं वसुन्धरा ।

यथा च पित्रभिर्दग्धा यथा देवैर्यक्षभिः । यथा देवैश्च नागैश्च यथा यक्षैर्यया क्रुमैः ।
 यथा ग्रैलेः पित्रा चैश्च गन्धर्वैश्च द्विजोत्तमैः । राक्षसैश्च महासत्त्वैर्यथा दग्धा वसुन्धरा ।
 तेषां पात्रविशेषांश्च वैशम्पायन कीर्त्तय । वत्सान् क्षीरविशेषांश्च दोग्धारज्ञानपूर्वकः ।
 यस्माच्च कारणात् पाणिर्वैनस्य मथितः पुरा । कुट्टैर्मेहविभिस्तात कारणं तच्च कीर्त्तय ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि पृथोर्ध्वैर्यस्य विस्तरं । एकायः प्रयतेश्चैव शृणुष्व जनमेजय ।
 नाश्रुसेः कुद्रमनसो नाश्रिष्यायात्रताय वा । कीर्त्तयेयमहं राजन् कृतघ्नायाश्चिताय वा ।
 स्वर्गं यश्चस्यमायुष्यं धन्यं वेदैश्च सञ्चितं । रहस्यमृषिभिः प्रोक्तं शृणु राजन् यथातथं ।
 यत्सेनं कथयेन्नित्यं पृथोर्ध्वैर्यस्य विस्तरं । ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य न स शोचित् कृताकृतैः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेवु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पृथुपाख्ये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आसीद्वर्कस्य गोप्ता वै पूर्वमविसमः प्रभुः । अत्रिवंशसमुत्पन्नस्त्वज्ञो नाम प्रजापतिः ।
 तस्य पुत्रोऽभवदेनो नात्यर्थं धर्मकोविदः । जातो मृत्युमुतायां वै मुनीयायां प्रजापतिः ।
 स मातामहदधिष्ठे तेन कालात्मजात्मजः । स्वधर्मान् पृष्ठतः कृत्वा कामाक्षेभिस्त्वर्त्तत ।
 मर्यादां स्थापयामास धर्मापेतां स पार्थिवः । वेदधर्मानतिक्रम्य सोऽधर्मानिरतोऽभवत् ।
 निःस्वाध्यायवषट्कारास्तस्मै राजनि प्रासति । प्रावर्त्तन् पपुः सेनं जतं यक्षेषु देवताः ।
 न यष्ट्यं न हेतव्यमिति तस्य प्रजापतेः । आसीत् प्रतिष्ठा क्रूरैश्च विनाशे प्रत्युपस्थिते ।
 अहमिज्यस्य यथा च यज्ञयेति कुरुदह । मयि यज्ञा विधातव्या मयि हेतव्यमित्यपि ।
 तस्मात्कान्तमर्यादमाददानमचाम्प्रतं । ऊचुर्महर्षयः सर्वे मरोक्षिप्रमुखास्तदा ।
 वयं दीक्षां प्रवेक्ष्यामः भवत्सरगणान् बहून् । अर्धं कुरु मा वेन नैव धर्माः समातनः ।
 अन्वयेऽन्वे प्रसूतस्त्वं प्रजापतिरसंशयं । प्रजास्य पालयिष्येहमिति ते समयः कृतः ।
 तांस्तथा ब्रुवतः सर्वान् महर्षीन्ब्रवीत्तदा । वेनः प्रहस्य दुर्भुद्धिरिममर्थमनर्थवित् ।
 ॥ वेन उवाच ॥ स्वष्टा धर्मस्य कथान्यः श्रोतव्यं कस्य वा मया । श्रुतवीर्यतपःमत्यैर्मया वा कः समो भुवि ।
 प्रभवं सर्वभूतानां धर्माणाञ्च विशेषतः । संमूढा न विदुर्नूनं भवन्तो मामचेतसः ।
 इच्छन् ददेयं पृथिवीं प्रावयेयं जलेस्तथा । यां भुवं चैव हन्तेयं नात्र कार्या विचारणा ।
 यदा न शक्यते मोहादबलेपाञ्च पार्थिवः । अनुनेतुं तदा वेनस्ततः क्रुद्धा महर्षयः ।
 निगृह्य तं महात्मानो विस्मरन्तं महाबलं । ततोऽस्य सव्यमूर्ध्नी समन्वृज्जातमन्यवः ।
 तस्मिंस्तु मथ्यमाने वै राज्ञ ऊरौ विजह्निवान् । ब्रह्मोऽतिमात्रः पुरुषः कृष्णस्याति बभूव ह ।
 स भोतः प्राञ्जलिर्भूत्वा स्मितवान् जनमेजय । तमत्रिविङ्गलं दृष्ट्वा निषीदेत्यब्रवीत्तदा ।
 निषादवंशकर्त्ताऽहो बभूव वदताम्बर । धीवरानसृजन्नापि वेनकल्पपशुभान् ।
 ये चान्ये त्रिन्ध्वनिस्त्रयास्तुष्टारास्तुम्बुरास्तथा । अधर्माश्च यस्तात् त्रिद्वि तान् वेनपशुभान् ।
 ततः पुनर्महात्मानः पाणि वेनस्य दक्षिणं । शरणीभिव संरन्वा समन्वृज्जातमन्यवः ।

पृथुसक्तात्मभुक्तसौ कराञ्जलनसन्निभः । दीप्यमानः स्त्रवपुषा साक्षादग्निरिव ज्वलन् ।
 स धन्वी कवचो जातः पृथुरेव महायन्त्राः । आद्यमाजगवं नाम धनुर्गृह्य महारवं ।
 शरास्य दिव्यान् रक्षाथं कवचञ्च महाप्रभं । तस्मिन् जातोऽयं भूतानि संप्रहृष्टानि सर्व्वशः । ११५
 समापेतुर्म्महाराज वेनस्य चिदिवं यथौ । समुत्पन्नेन कौरव्य सत्पुत्रेण महात्मना ।
 जातः स पुत्रस्यैव पुष्पाक्षो नरकान्तदा । तं समुद्रास्य नद्यस्य रत्नाभ्यादाय सर्व्वशः ।
 तोयानि चाभिवेकार्थं सर्व्व एवोपतस्त्रिरे । पितामहस्य भगवान् देवैराङ्गिरसैः सह ।
 स्त्रावराणि च भूतानि जङ्गमानि च सर्व्वशः । समागत्य तदा वैन्यमभ्यशिक्षयन् राधिपः ।
 महता राजराज्येन प्रजापालं महाश्रुतिं । सोऽभिषिक्तो महातेजा विधिवद्वर्म्मकोविदैः । १२०
 आदिराज्ये तदा राज्ञां पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् । पित्रोऽपरञ्जितास्तस्य प्रजासो नानुरञ्जिताः ।
 अनुरागान्ततस्तस्य नाम राजेत्यजायत । आपस्तस्येति तस्य समुद्रमभिधास्यतः ।
 पर्व्वतास्य ददर्शार्गं ध्वजभङ्गस्य नाभवत् । अतष्टपन्त्या प्रियवो विधत्स्वधानि चिन्तया ।
 सर्व्वकामदुघा गावः पुटके पुटके मधु । एतस्मिन्नेव काले तु यज्ञे पेतामहे शुभे ।
 सूतः सूत्यां समुत्पन्नः सौत्येऽहनि महामतिः । तस्मिन्नेव महायज्ञे जज्ञे प्रशिोऽयं मागधः । १२५
 पृथोः सत्रार्थं तौ तत्र समाहृतौ वुरधिभिः । तावूचर्ष्वयः सर्व्वे स्रूयतामेव पार्थिवः ।
 कर्म्मैतदनुकूपं वा पाचक्ष्वायं नराधिपः । तावूचतुस्तदा बभूवसानृषीन् सूतमागधौ ।
 आवां देवानृषीस्यैव प्रीणयामः स्वकर्म्मभिः । न चास्य विद वै कर्म्म न तथालक्षणं यशः ।
 सोऽत्र येनास्य कुर्याव राक्षसेजस्विनो दिजाः । अविभिस्तौ नियुक्तौ तु भविष्येः स्रूयतामिति ।
 यानि कर्म्माणि कृतवान् पृथुः पश्यान्महाबलः । सत्यवाग्दानश्रोलोऽयं सत्यसन्धो नरेश्वरः । १३०
 श्रीमान् जैत्रः क्षमाशीलो विक्रान्तो वृष्टशासनः । धर्म्मज्ञश्च कृतज्ञश्च दयावान् प्रियभाषणः ।
 मान्यमानयिता यज्वा ब्रह्मण्यः सत्यसङ्गरः । शमः शान्तश्च निरतो व्यवहारस्त्रिती नृपः ।
 ततः प्रभृति लोकेषु सत्तेषु जनभेजय । आशीर्वादाः प्रयुज्यन्ते सूतमागधवन्दिभिः ।
 तयोः सत्त्वान्ते सुप्रीतः पृथुः प्रादात्प्रजेश्वरः । अनूपदेशं सूताय मगधं मागधाय च ।
 तं वृष्टा परमप्रीताः प्रजाः प्राञ्जर्ष्वर्षयः । वृत्तानामेष वो दाता भविष्यति नराधिपः । १३५
 ततो वैन्यं महाराज प्रजाः समभिदुद्रुवः । त्वं नो वृत्तिं विधत्सेति महर्षिवचनान्तदा ।
 सोऽभिद्रुतः प्रजाभिस्तु प्रजाहितस्त्रिकीर्षया । धनुर्गृह्य पृथक्कांस्य पृथिवीमा र्ध्वदली ।
 ततो वैन्यभयात् चत्स्रा गोभूत्वा प्राद्वन्मही । तां पृथुर्धनुरादाय द्रवन्तीमन्वधावत ।
 सा लोकान् ब्रह्मलोकादीन् गत्वा वैन्यभयान्तदा । प्रददर्शयतो वैन्यं प्रमृहीतशरासनं ।
 ज्वलद्भिर्निशितैर्वाणैर्दाप्तैजसमप्युतं । महायोगं महात्मानं दुर्द्धर्ममरैरपि । १४०
 अलभन्ती तु सा चाणं वैन्यमेशान्वपयत । कृताञ्जलिपुटा भूत्वा पूज्या लोकैस्त्रिभिस्तदा ।
 उवाच चैनं नाधर्मं स्त्रीवधं कर्त्तुमर्हसि । कथं धारयिता चासि प्रजा राजन् मया विना ।

मयि लोकाः स्थिता राजन् मयेदं धार्यते जगत् । मदिनामे विनश्येयुः प्रजाः पार्थिव विद्धि तत् ।

न मामर्हसि हन्तु वैश्वेयस्त्वं चिकीर्षसि । प्रजानां पृथिवीपालं शृणु चेदं वचो मम ।

उपायतः समारम्भाः सर्वे सिद्ध्यन्त्युपक्रमाः । उपायं पश्य येन त्वं धारयेयाः प्रजा नृप ।

१५६

हत्वाऽपि मां न व्रतस्त्वं प्रजा धारयितुं नृप । अनुभूता भविष्यामि बन्धु कोपं महाश्रुते ।

अवध्यास स्त्रियः प्राकृतिर्यग्योनिगतेष्वपि । सत्त्वेषु पृथिवीपाल न धर्मं त्यक्तुमर्हसि ।

एवं वक्तुविधं वाक्यं श्रुत्वा राजा महामनाः । कोपं निवृत्त्या धर्मात्मा वसुधामिदमववीत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पृथुपाख्याने पञ्चमेऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ पृथुस्वाच ॥ एकस्मार्थाय यो हन्यादात्मनो वा परस्व वा । बह्वै प्राणिनो ऽर्थैकं भवेत्तस्मैह पातकं ।

सुखमेधन्ति बहवो यस्मिंस्तु निहते सति । तस्मिन् हते नास्ति भद्रे पातकलोपपातकं ।

१५७

एकस्मिन् यत्र निधनं प्रापिते दुष्टकारिणि । बहूनां भवति क्षेमं तत्र पुष्पप्रदो बधः ।

योऽहं प्रजानिमित्तं त्वां हनिष्यामि वसुन्धरे । यदि मे वचनं नाद्य करिष्यसि जगद्धितं ।

त्वां निहत्याद्य वणिगेन मच्छामनपराङ्मुखीं । आत्मानं प्रथयित्वाऽहं प्रजा धारयिता स्वयं ।

सा त्वं शासनमास्थाय मम धर्मभूताम्बर । संजीवय प्रजाः सर्व्याः समर्या क्षमि धारणे ।

दुहितृत्वञ्च मे गच्छ तत् एनमहं शरं । नियच्छेयं त्वद्विधार्थमुद्यतं घोरदर्शनं ।

१५८

॥ वसुन्धरोवाच ॥ सर्वमेतदहं वीर विधास्यामि न संशयः । उपायतः समारम्भाः सर्वे सिद्ध्यन्त्युपक्रमाः ।

उपायं पश्य येन त्वं धारयेयाः प्रजा इमाः । वत्सन्तु मम तं पश्य करिधं येन वत्सला ।

समाञ्च कुरु सर्वं शुभं मां धर्मभूताम्बर । यथाऽभिमत्यन्दमानं मे लीरं सर्वत्र भावयेत् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत् उत्सारयामास शैलान् शतसहस्रशः । धनुष्कोट्या तदा वैन्यस्तेन ब्रैह्म विवर्द्धिताः ।

पृथुर्वैन्यस्तदा चक्रे मर्धं राजा समां ततः । मन्वन्तरेष्वतीतेषु विपमामोदमन्धरा ।

१५९

स्वभावेनाभवन् ह्यस्या समानि विषमाणि च । चानुषस्यान्तरे पूर्वमामोदेवं तदा किल ।

न हि पूर्वविपरीतं वै विपमे पृथिवीतले । प्रविभागः पुराणास्तु यामाणां वा तदाऽभवत् ।

न शन्यानि न गोरक्षा न क्षपिर्न वणिक्पथः । नैव सत्यानृतं तत्र न लोभो न च मत्सरः ।

दैवस्त्वन्तरे चास्मिन् साम्प्रते समुपस्थिते । वैन्यात् प्रभृति राजेन्द्र सर्वस्यैतस्य सम्भवः ।

यत्र यत्र समन्वस्य भूमिरोसीत्तदाऽनघ । तत्र तत्र प्रजाः सर्व्या निवामं समरोचयन् ।

१६०

आहारः फलमूलानि प्रजानामभवत्तदा । कृच्छ्रेण महता युक्त इत्येवमनुशुश्रुम ।

स कल्पयित्वा वत्सन्तु मम स्वायम्भुवं प्रभुं । स्वपाणौ पुरुषव्याघ्रं दुदोहं पृथिवीं ततः ।

शस्यजातानि सर्व्याणि पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् । तेनान्नेन प्रजास्तात वर्धन्तऽद्यापि सर्वशः ।

अपिभिः श्रूयते चाऽपि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । वत्सः सोमोऽभवत्तेषां दोग्धा चाङ्गिरसः सुतः ।

दृहस्यतिर्भूतिजाः पात्रं हृन्दांसि भारत । लीरमासीदनुपतन्तयोर्भक्ष्यं च जायतं ।

१६१

ततः पुनर्देवगणैः पुरन्दरपुरोगमैः । काञ्चनं पात्रमादाय दुग्धेयं श्रूयते मही ।

वत्सस्तु मधवानासीद्दोग्धा तु सविता प्रभुः । वीरमूर्ध्वस्करश्चैव वर्त्तमाने येन देवताः ।
 पितृभिः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । राजतं पाचमादाय सुधामनितविक्रमैः ।
 यमो वैवस्वतस्तेषामासीदसः प्रतापवान् । अन्तकस्याभवद्दोग्धा काशी लोकप्रकाशनः ।
 नागैश्च श्रूयते दुग्धा वत्सं कृत्वा तु तत्कर्म । अलातुं पाचमादाय विषं श्रीरं नरोत्तम । १५
 तेषामैरावतो दोग्धा धृतराजः प्रतापवान् । नागानां भरतश्रेष्ठ सर्पाणाञ्च महीपते ।
 तेनैव वर्त्तयन्नुपा महाकाया विधोष्मणाः । तदाहारास्तदाचारास्तदीयैस्तदपाश्रयाः ।
 अमुरैः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । आचयं पाचमादाय मायां ब्रह्मनिर्वर्षिणी ।
 विरोचनस्तु प्राज्ञादिर्ब्रह्मस्तेषामभूत्तदा । अतिक्रिमुर्दुग्धा देव्यानां मधुर्दोग्धा महाबलः ।
 तथैते माययाऽद्यापि सर्वे मायाविनोऽमुराः । वर्त्तयन्वसमितप्रज्ञास्तदेषामनितं बलं । १६
 यक्षैश्च श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । आमपात्रे महाराज पुराऽन्तर्हानमचयं ।
 वत्सं वैश्रवणं कृत्वा यथैः पुण्ड्रजैस्तदा । दोग्धा रजतनाभस्तु पिता मणिवरस्तथः ।
 यक्षात्मजो महातेजास्त्रिभीर्धः सुमहातपाः । तेन ते वर्त्तयन्तीति परमर्षिस्त्वाच ह ।
 राक्षसैश्च पिशाचैश्च पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । ज्ञावं कपास्तमादाय प्रजा भोक्तुं नराधिप ।
 दोग्धा रजतनाभस्तु तेषामासीत् कुर्व्वह । वत्सः सुमासी कौरव्य श्रीरं रुधिरमेव च । १७
 तेन वीरेण यक्षाश्च राक्षसाश्चामरोपमाः । वर्त्तयन्ति पिशाचाश्च भूतसङ्घास्तथैव च ।
 पद्मजैश्च पुनर्दुग्धा गन्धर्वैः सायुरोगणैः । वत्सं चिन्तयन् कृत्वा शुचीन् गन्धास्त्ररवैश्च ।
 तेषाञ्च मरुविद्यासीद्दोग्धा भरतवत्तम । गन्धर्व्वराजोऽतिबलो महात्मा सूर्य्यसन्निभः ।
 शैलेश्च श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । शैवधीर्धै मूर्त्तिमतीरत्नानि विविधानि च ।
 वत्सस्तु हिमवानासीन्महर्दोग्धा महागिरिः । पाचन्तु शैलमेवासीत्तेन शैलाः प्रतिष्ठिताः । १८
 वीरहृद्भिः श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । पासाञ्च पाचमादाय त्रिचन्द्रगन्धप्ररोहणं ।
 कुदोहं पुष्पितः सारो वत्सः श्वोऽभवत्तदा । धेयं धात्री विधात्री च पावनी च वसुन्धरा ।
 चराचरस्तु सर्व्वस्य प्रतिष्ठा योनिरेव च । सर्व्वकामदुग्धा दुग्धा सर्व्वस्यप्ररोहिणी ।
 आसीदियं समुद्रान्ता मेदिनीति परिश्रुता । मधुकैटभयाः कृत्वा मेदसाऽभिपरिश्रुता ।
 तेनेयं मेदिनी देवी प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः । ततोऽभ्युपगमाद्वाहः पृथोर्व्वैत्यस्तु भारत । १९
 दुहितृत्वमनुप्राप्ता देवी पृच्छीति प्रोच्यते । पृथुना प्रविभक्ता च प्रोक्षिता च वसुन्धरा ।
 प्रस्थाकरवती स्कीता पुरपत्तनमास्तिनी । एवंप्रभावो वैत्यः स राजासीद्वाजपत्तनः ।
 नमस्त्यस्यैव पूज्यस्य भूतयोभैरसंग्रहः । ब्राह्मणैश्च महाभागैर्व्वेदेवेदाङ्गपारगैः ।
 पृथुरेव नमस्कार्य्या ब्रह्मयोगिनिः सनातनः । पार्थिवैश्च महाभागैः पार्थिवत्नमभ्युभिः ।
 आदिराजो नमस्कार्य्यः पृथुर्वैत्यः प्रतापवान् । योधैरपि च विकानैः प्राभुक्तमैर्ज्ज्वलं युधि । २०
 पृथुरेव नमस्कार्य्या योधानां प्रथमो नृपः । यो हि योद्वा रथं धाति कीर्त्तयित्वा पृथुं नृपं ।

स धोरूपान् संघामान् जेमो तरति कीर्त्तिमान् । वैश्वरिपि च विन्ताक्षः पञ्चदन्तिविधाविभिः ।
 हृद्युरेव नमस्कृत्योऽर्चिता महायन्त्राः । तथैव शूद्रैः शूचिभिस्त्रिवर्षपरिचारिभिः ।
 पृथुरेव नमस्कृत्योऽर्च्यः परमभोसुभिः । एते वत्सविभ्रवाश्च दोग्धारः क्षीरमेव च ।
 पात्राणि च मयोक्तानि किम्भूयो वर्षयामि ते ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यम्णि पृथुपाख्याने पृथिवीदोहे षष्ठाऽध्यायः ॥ ६ ॥
 ॥ जमनेर्जय उवाच ॥ मन्वन्तराणि सर्वाणि विस्तरेण तपोधन । तेषां पूर्वविद्वद्भिश्च वैश्वनायन कीर्त्तव ।
 यावन्तो मनवश्चैव यावन्तं कालमेव च । मन्वन्तरमहं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्ततः ।
 ॥ वैश्वनायन उवाच ॥ न ब्रह्मो विस्तारस्तात वक्तुं वर्षशतैरपि । मन्वन्तराणां कौरव्य संशेषं त्वेव मे शृणु ।
 स्थायम्भुवो मनुस्तात मनुः स्मारोचिषस्तथा । औत्तमिस्तामसश्चैव रैवतस्यानुवस्तथा ।
 वैवस्वतस्तु कौरव्य संप्रतो मनुश्च्यते । सार्वर्षिकस्तु मनुस्तात जैत्यो रौच्यस्तथैव च ।
 तथैव मेरुसावर्षास्तारो मनवः स्युताः । अतोता वर्त्तमानांश्च तथैवानागताश्च ये ।
 कीर्त्तिता मनुवस्तत मथैते तु यथाश्रुतं । अर्षीक्षेवां प्रवक्ष्यामि पुत्रान् देवगणांस्तथा ।
 मरीचिरचिर्भगवानङ्गिराः पुस्तहः क्रतुः । पुस्तस्यश्च वशिष्ठश्च शत्रुते ब्रह्मणः सुताः ।
 उत्तरस्यां दिशि तथा राजन् सप्तर्षयः स्युताः । यामा नाम तथा देवास्त्वाम् स्थायम्भुवेऽन्तरे ।
 आग्नीध्रस्याग्निवाजस्य मेधा मेधातिथिर्जमुः । ज्योतिष्मान्द्युतिमान् हव्यः सवनः पुत्र एव च ।
 मनोः स्थायम्भुवश्चैते दत्त पुत्रा मरौजसः । एतस्ते प्रथमं राजन् मन्वन्तरमुदाहृतं ।
 शैब्यो वशिष्ठपुत्रश्च क्षन्तः काश्यप एव च । प्राणो वृहस्पतिश्चैव दत्तो निस्त्र्यवनस्तथा ।
 एते महर्षयस्तात वायुप्रोक्ता महाव्रताः । देवाश्च तुषिता नाम स्युताः स्मारोचिषेऽन्तरे ।
 हविभः मुहूर्तिर्ज्योतिरापोमूर्तिरथस्तथः । प्रथितश्च नभस्तथ नभ ऊर्जस्तथैव च ।
 स्मारोचिषस्तथ पुत्रास्तं मनोस्तात महात्मनः । कीर्त्तिताः पृथिवीपाल महावीर्यपराक्रमाः ।
 द्वितीयमेतत्कथितं तव मन्वन्तरं मया । इदं तृतीयं वक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप ।
 वशिष्ठपुत्राः सप्तमन्वाशिष्ठादिति विष्णुताः । शिरण्यगर्भश्च सुता ऊर्ज्या नाम मुतेजसः ।
 अथथोऽहं मया प्रोक्ताः कीर्त्तयमानान्निबोध तान् । औत्तमयेयान् महाराज दत्त पुत्रान् मनोरमान् ।
 र्षेण ऊर्जस्तनूर्जश्च मधुर्माधव एव च । शूचिः शूक्रः सञ्जैव नभस्तथा नभ एव च ।
 भानवस्तथ देवाश्च मन्वन्तरमुदाहृतं । मन्वन्तरं चतुर्थं ते कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ।
 काश्यः पृथुस्तथैवाग्निर्जन्धुर्मा च भारत । कपोवानकपीवांश्च तत्र सप्तर्षयोऽपरे ।
 पुराणे कीर्त्तितास्तात पुत्राः पौत्राश्च भारत । सत्या देवगणाश्चैव तामसस्यान्तरे मनोः ।
 पुत्राश्चैव प्रवक्ष्यामि तामसश्च मनोर्नृप । द्युतिस्तथश्चः सुतपास्तपोमूलस्तपोवनः ।
 तपोरतिरक्लृपावस्तनो धन्वो परन्तपः । तामसश्च मनोरेते दत्त पुत्रा महाव्रताः ।
 वायुप्रोक्ता महाराज पञ्चमं तदनन्तरं । वेदवाङ्मयदुप्रश्च मुनिर्बेदविरास्तथा ।

००२

००१

००५

०००

००५

००२

हिरण्यरोमा पर्जन्य ऊर्जवाजस्य सोमजः । सत्यनेवस्तयाऽनेय एते सप्तर्षयोऽपरे ।
 देवाश्चाभूतरजस्तया प्रजतयोऽपरे । पारिव्रजस्य रैभ्यस्य मनोरन्तरमुच्यते ।
 अथ पुत्रानिमांस्तस्य निबोध गदतो मम । धृतिमानययो युक्तस्तत्तदर्शी निरुत्सुकः ।
 शरण्यस्य प्रकाशस्य निर्मोहः सत्यवान् कृती । रैवतस्य मनोः पुत्राः पञ्चमश्चैतदन्तरं ।
 षष्ठं ते सम्प्रवक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप । भृगुर्धर्मो विवस्वांश्च सुप्रामा विरजास्तया ।
 अतिनामा सहिष्णुश्च सप्तैते तु महर्षयः । चालुषस्यान्तरे तात मनोर्द्वैवानिमान् शृणु ।
 आप्याः प्रभूता च्छभवः पृथुकाश्च दिवौकसः । लेखा नाम महाराज पञ्च देवगणाः स्मृताः ।
 च्छर्षरङ्गिरसः पुत्रा महात्मानो महौजसः । नाङ्गलेया महाराज दश पुत्रास्तु विश्रुताः ।
 ऊरुप्रभृतयो राजन् षष्ठं मन्वन्तरं स्मृतं । अत्रिर्व्यश्रिष्ठो भगवान् कश्यपस्य महानृषिः ।
 गौतमस्य भरद्वाजो विश्वामित्रस्तथैव च । तथैव पुत्रो भगवानृचीकस्य महात्मनः ।
 सप्तमो जमदग्निश्च ऋषयः साम्प्रता दिवि । माथ्या रुद्राश्च विश्वे च वसेवा मरुतस्तथा ।
 आदित्याद्याश्विनौ चैव देवौ वेवस्वतौ स्मृतौ । मनोर्व्वेवस्वतैश्चैते वर्तन्ते साम्प्रतेऽन्तरे ।
 इत्थाकुप्रमुखाश्चैव दश पुत्रा महात्मनः । एतेषां कीर्त्तितानान्तु महर्षिणां महौजसां ।
 राजन् पुत्राश्च पौत्राश्च दिक्षु सर्व्यासु भारत । मन्वन्तरेषु सर्वेषु प्राग्देवं सप्त सप्तकाः ।
 स्थिता लोकव्यवस्थार्थं लोकभरद्दणाय च । मन्वन्तरे व्यतिक्रान्ते चत्वारः सप्तका गणाः ।
 कृत्वा कर्म दिवं यान्ति ब्रह्मलोकमनामयं । ततोऽन्येतपसा युक्ताः स्थानं तत्पूरयन्त्युत ।
 अतीता वर्तमानाश्च क्रमेणैतेन भारत । एतान्पुत्रानि कौरव्य सप्तातीतानि भारत ।
 मन्वन्तराणि षट् चापि निबोधानागतानि मे । सावर्णा मनवतान पञ्च तांश्च निबोध मे ।
 एको वैवस्वतस्तेषां चत्वारश्च प्रजापतेः । परनेष्टिसुतास्तात नेष्टमावर्णितां गताः ।
 दक्षस्येते हि दौहित्राः प्रियायास्तनया नृप । महान्तस्तपसा युक्ता मे तृष्ठे महौजसः ।
 रुचेः प्राजापतेः पुत्रो रौच्यो नाम मनुः स्मृतः । भूत्याश्चेत्पादितो देव्यां भैरवो नाम रुचेः सुतः ।
 अनागताश्च सप्तैते स्मृता दिवि महर्षयः । मनोरन्तरमासाद्य सावर्णेरिह तान् शृणु ।
 रामो व्यामस्तयाऽनेयो दोमिनानिति विश्रुतः । भारद्वाजस्तथा द्रौणिरश्वत्थामा महाद्युतिः ।
 गौगम्स्थात्मजश्चैव शरडाम्नाम गौतमः । कौशिको गालवश्चैव रुरुः काश्यप एव च ।
 एते सप्त महात्मानो भविष्या मुनिमत्तमाः । ब्रह्मणः सदृशाश्चैते धन्याः सप्तर्षयः स्मृताः ।
 अभिजात्याऽथ तपसा मन्त्रव्याकरणैस्तथा । ब्रह्मलोकप्रतिष्ठान्तु स्मृता ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
 भूतभयभवजानं बुद्धा चैव च ये स्वयं । तपसा तु प्रसिद्धा ये सङ्गताः प्रविचिन्तकाः ।
 मन्त्रव्याकरणैश्च ऐश्वर्यात्सर्व्यशश्च ये । एतान् भार्यान्वितो ज्ञात्वा नैष्ठिकानि च नाम च ।
 सप्तैते सप्तभिश्चैव गुणैः सप्तर्षयः स्मृताः । दीर्घाद्युषो मन्त्रकृत ईश्वरा दीर्घचक्षुषः ।
 बुद्ध्या प्रत्यक्षधर्माणां गोत्रप्रावर्त्तकास्तथा । कृतादिषु युगाख्येषु सर्वेष्वेव पुनः पुनः ।

प्रावर्त्तयन्ति ते वर्णानाम्नासैव सर्वज्ञः । सप्तर्षयो महाभागाः सत्यधर्मपरायणाः ।
 तेषाञ्चैवाश्वयोत्पन्ना जायन्तो ह पुनः पुनः । मन्त्रब्राह्मणकर्त्तारो धर्मं प्रश्रियन्ते तथा ।
 यस्माच्च वरदाः सप्त परेभ्य एव याचिताः । तस्माच्च कालो न वयः प्रमाणहृदिभाषणे ।
 एते सप्तर्षिकोद्दिष्टो व्याख्यातस्ते मया नृप । सार्वर्णस्य मनोः पुत्रान् भविष्यान् शृणु सत्तम ।
 वरीयांश्चावरीयांश्च संमतो धृतिमान्सुः । हरिणुरार्या धृष्टस्य वाजः सुमतिरेव च ।
 सार्वर्णस्य मनोः पुत्रा भविष्या दश भारत । प्रथमं मेहसावर्णान् प्रवक्ष्यामि मुनोन् शृणु ।
 मेधातिथिस्तु पौलस्त्यो वसुः काश्यप एव च । ज्योतिष्मान् भार्गवस्यैव धृतिमानग्निरास्तथा ।
 सवनस्यैव वाग्निष्ठ आत्रेयो हव्यवाहनः । पौलहः सत्य इत्येते मुनयो रौहितेऽन्तरे ।
 देवतानां गणास्तत्र चय एव नराधिप । दक्षपुत्रस्य पुत्रास्ते रौहितस्य प्रजापतेः ।
 मनोः पुत्रो धृष्टकेतुः पञ्च होत्रो निराकृतिः । पृथुः श्रवा भूरिधामा ऋष्याकोऽष्टहो गयः ।
 प्रथमस्य तु सार्वर्णेनैव पुत्रा मरौजसः । दशमे त्वय पर्याये द्वितीयस्यान्तरे मनोः ।
 हविष्मान् पौलहस्यैव सुकृतिश्चैव भार्गवः । आपो मूर्त्तिस्तथाऽत्रेयो वाग्निष्ठस्याष्टमः स्मृतः ।
 पौलस्त्यः प्रामतिश्चैव नभोगस्यैव काश्यपः । अग्निरा नभसः सत्यः सप्तैव परमर्षयः ।
 देवतानां गणौ द्वौ तौ ऋषिमन्त्रः स ये स्मृताः । मनोः सुतोत्तमौजास्य कुनिषत्तस्य वीर्यवान् ।
 ऋतानीको निरामित्रो वृषमेनो जयद्रथः । भूरिशुक्लः सुवर्चास्य दश त्वेते मनोः सुताः ।
 एकादशे तु पर्याये तृतीयस्यान्तरे मनोः । तस्य सप्त ऋषोऽपि कीर्त्यमानास्त्रिबोध मे ।
 हविष्मान् काश्यपस्यापि हविष्मान् यस्य भार्गवः । तरुणस्य तथात्रेयो वाग्निष्ठस्तमयस्तथा ।
 अग्निरासोदधिष्ठास्य पौलस्त्यो निघ्नस्तथा । पुलहस्याग्निजेजास्य भाव्याः सप्त महर्षयः ।
 ब्रह्मणस्तु सुता देवा गणास्तेषां चयः स्मृताः । सम्बर्त्तगः शुश्रूषा च देवानोक्तः पुक्कवहः ।
 क्षेमधन्वा दृढायुस्य आदर्शः पण्डको मयः । सार्वर्णस्य तु पुत्रा वै तृतीयस्य नव स्मृताः ।
 चतुर्थस्य तु सार्वर्णस्यैव सप्त निबोध मे । धृतिर्ष्वग्निष्ठपुत्रस्य आत्रेयः सुतपास्तथा ।
 अग्निरास्तपमो मूर्त्तिस्तपस्वी काश्यपस्तथा । तपोन्नस्य पौलस्त्यः पौलहस्य तपो रविः ।
 भार्गवः सप्तमस्तेषां त्रिंशेपस्तु तपो धृतिः । पञ्च देवगणाः प्रोक्ता मानसा ब्रह्मणस्य ते ।
 देववायुरहरस्य देवश्रेष्ठो विदूरथः । मित्रवान् मित्रदेवस्य मित्रमेनस्य मित्रहृत् ।
 मित्रवाहः सुवर्चास्य द्वादशस्य मनोः सुताः । त्रयोदशेऽथ पर्याये भाव्ये मन्वन्तरे मनोः ।
 अग्निरास्यैव धृतिमान् पौलस्त्यो हव्यपस्तु यः । पौलहस्तस्वर्गा न भार्गवस्य निरस्तुकः ।
 निष्प्रकल्पस्तथात्रेयो निर्मोहः काश्यपस्तथा । सुतपास्यैव वाग्निष्ठः सप्तैते तु महर्षयः ।
 चप एव गणाः प्रोक्ता देवतानां स्वयम्भवा । त्रयोदशस्य पुत्रास्ते विज्ञेयान्तु रुचेः सुताः ।
 चित्रमेनो विचित्रस्य नयो धर्मभृतो धृतः । सुनेत्रः क्षत्रवृद्धस्य सुतपा निर्भयो दृढः ।
 रौच्यस्यैते मनोः पुत्रा अन्तरे तु त्रयोदशे । चतुर्दशेऽथ पर्याये भौत्यस्यैवान्तरे मनोः ।

अग्नीध्रः काश्यपश्चैव पौलस्त्यौ भार्गवस्तथा । भार्गवो अतिबाहुश्च शुचिराश्विरनस्तथा ।

युक्तश्चैव तथैत्रियः शुक्रो वाशिष्ठ एव च । अजितः पौलस्त्यश्चैव अन्त्याः सप्तर्वयश्च ते ।

एतेषां कन्यमुत्थाय कीर्त्तनात् सुखमेधते । यज्ञस्याप्रोति सुमहदायुष्मांश्च भवेत्तथा ।

अतीतानागतानां वै महर्षीणां सदा नरः । देवतानां गणाः प्रोक्ताः पञ्च वै भरतवर्धन ।

तरङ्गभीरुवप्रश्च तरस्मानुप एव च । अभिमानो प्रवीणश्च जिष्णुः संक्रन्दनस्तथा ।

५८५

तेऽस्यो सबलश्चैव भौत्यस्येते मनोः सुताः । भौत्यस्यैवाधिकारे तु पूर्णं कल्पसु पूर्यते ।

इत्येते नामतोऽतीता मनवः कीर्त्तिता मया । तैरियं प्रथिवी तात समुद्रान्ता सपत्नया ।

पूर्णं युगसहस्रन्तु परिपाल्या नराधिप । प्रजाभिस्सैव तपसा भंडारक्षेपु नित्यशः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि मनुवर्णने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ मन्वन्तरस्य संख्यां युगानाञ्च महामते । ब्रह्मणोऽङ्गः प्रमाणञ्च वक्तुमर्हसि मे दिव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अहोरात्रं भजेत् सूर्यो मानवं लौकिकं परं । तमुपादाय गणनां शृणु संख्यामरिन्दम । ५९०

निमेषैः पञ्चदशभिः काष्ठा चिंशन्तु ताः कला । चिंशत्कलो मुहूर्त्तस्तु चिंशता तैर्द्वयोर्विंशतिः ।

अहोरात्रमिति प्राङ्मुखस्तूर्यगतिं नृप । विंशयेण तु सर्वेषु अहोरात्रञ्च नित्यशः ।

अहोरात्राः पञ्च दश पञ्च इत्यभिप्रश्चितः । पञ्चौ द्वौ तु स्युता मासो दो मासाद्युत्तुष्ट्यते ।

अर्धं द्वायनमुक्तन्तु अयनं चतुर्भिस्त्रिभिः । दक्षिणोत्तरैश्चैव संख्यातत्त्वविचारदैः ।

मानेनानेन यो मासः पञ्चदशमन्वितः । पितृणां तदहोरात्रमिति कालविदो विदुः ।

५९१

कृष्णपक्षस्वदक्षेष्वां शुक्लपक्षस्तु शर्व्वरो । कृष्णपक्षे त्वहःश्राद्धं पितृणां वर्त्तते नृप ।

मानुषेण तु मानेन यो वै संवत्सरः स्मृतः । देवानां तदहोरात्रं दिवा चैत्रोत्तराखनं ।

दक्षिणायनं स्मृता रात्रिः प्राज्ञैस्तत्प्रायश्चित्तैः । दिव्यमर्धं दशगुणमहोरात्रं मनोः स्मृतं ।

अहोरात्रं दशगुणं मानवः पक्ष उच्यते । पक्षा दशगुणो मासो मासैर्द्वादशभिर्गुणैः ।

चतुर्धनूनां संप्राक्तः प्राज्ञैस्तत्प्रायश्चित्तैः । चतुर्त्रयेण त्वयनं तद्भूवेनैव वत्सवः ।

५९२

चत्वार्येव सहस्राणि वर्षाणान्तु इतं युगं । तावच्छती भवेत्सन्ध्या सन्ध्याशश्च तथा नृप ।

त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेता स्यात्परिमाणतः । तस्यास्य त्रिंशती सन्ध्या सन्ध्याशश्च तथाऽपरः ।

तथा वर्षसहस्रे द्वे द्वापरं परिकीर्त्तितं । तस्यापि द्विंशती सन्ध्या सन्ध्याशश्च तथाविधः ।

कलिर्धर्मसहस्रन्तु संख्यातोऽत्र मनोर्विभिः । तस्यापि शतिका सन्ध्या सन्ध्याशश्चैव तद्विधः ।

एषा द्वादशसाहस्री युगसंख्या प्रकीर्त्तिता । दिव्येनानेन मानेन युगसंख्यां निबोध मे ।

५९३

कृतं त्रेता द्वापरश्च कलिश्चैव चतुर्थ्युगं । युगं तदेकसप्तत्या गणितं नृपसत्तम ।

मन्वन्तरमिति प्रोक्तं संख्यानार्थविचारदैः । अयनञ्चापि तत्प्रोक्तं देऽयने दक्षिणोत्तरे ।

मनुः प्रसीयते ह्यत्र समाप्तेऽध्यायने प्रभो । ततोऽपरो मनुः कालमेतावन्तं भवत्युत ।

समतीतेषु राजेन्द्र प्रोक्तं संवत्सरः स वै । तदेव चायुतं प्रोक्तं मुनिना तत्त्वदर्शिना ।

ब्रह्माणसादहः प्रोक्तं कल्पयेति च कथ्यते । सहस्रयुगपर्यन्ता सा निशा प्रोच्यते बुधेः ।
 निमज्जत्यसु यत्रोर्वा सौख्यलवनकानना । तस्मिन् युगसहस्रे तु पूर्णे भरतसत्तम ।
 ब्राह्मं दिवसपर्यन्ते कल्पो निःशेष उच्यते । युगानि सप्ततिस्तानि सायाणि कथितानि ते ।
 कृतत्रैतानियुक्तानि मनोरन्तरमुच्यते । चतुर्दशैते मनवः कीर्त्तिताः कीर्त्तिवर्जनाः ।
 वेदेषु सपुराणेषु सर्वेषु प्रभविष्यवः । प्रजानां पतयो राजन् धन्यमेवाह कोत्तनं ।
 मन्वन्तरेषु संहाराः संहारान्तेषु सम्भवाः । न शक्यमन्तस्तेषां वै वक्तुं वर्षशतैरपि ।
 त्रिसर्गस्य प्रजानाञ्च संहारस्य च भारत । मन्वन्तरेषु संहाराः श्रूयन्ते भरतर्षभ ।
 सशेषास्तत्र तिष्ठन्ति देवा ब्रह्मर्षिभिः सह । तपसा ब्रह्मचर्येण श्रुतेन च समन्विताः ।
 पूर्णे युगसहस्रे तु कल्पो निःशेष उच्यते । तत्र सर्व्याणि भूतानि दग्धान्यादित्यतेजसा ।
 ब्रह्माणमपतः कृत्वा सहादित्यगैर्विभो । प्रविशन्ति सुरश्रेष्ठं हरिं नारायणं प्रभुं ।
 यः सृष्ट्वा सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः । अव्यक्तः प्राच्यते देवस्तस्य सर्वमिदं जगत् ।
 तत्र संवर्त्तते रात्रिः सकलैकार्षवे तदा । नारायणो दधे निद्रां ब्राह्मं वर्षसहस्रकं ।
 तावन्तमितिकालस्य रात्रिरित्यभिगच्छिता । निद्रायोगमनुप्राप्नो यस्यां श्येते पितामहः ।
 सा च रात्रिरपक्रान्ता सहस्रयुगपर्यया । तदा प्रबुद्धो भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 पुनः सिद्धयया युक्तः सर्गाय निदधे मनः । भैव स्रतिः पुराण्यं तद्वृत्तं तद्विचेष्टितं ।
 देवस्थानानि तान्येवं केवलञ्च विपर्ययं । ततो दग्धानि भूतानि सर्व्याद्यादित्यग्निभिः ।
 देवर्षियज्ञगन्धर्वपिशाचोरगराक्षसाः जायन्ते च पुनस्तात युगे भरतसत्तम ।
 यथक्तांस्तुल्लिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये । दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा ब्राह्मीषु रात्रिषु ।
 निष्क्रमित्वा प्रजाकारः प्रजापतिरसंशयं । ये च वै मानुषा देवाः सर्वे भैव महर्षयः ।
 ते सङ्गताः शुद्धसङ्गाः शशङ्कर्यं विसर्गतः । न भवन्ति पुनस्तात युगे भरतसत्तम ।
 तत्सर्वं क्रमयोगेण कालसङ्ख्याविभागवित् । सहस्रयुगसङ्ख्यानं कृत्वा दिवसमीश्वरः ।
 रात्रिं युगसहस्रान्तां कृत्वा च भगवान्निभुः । संहृत्यय भूतानि सृजते च पुनः पुनः ।
 व्यक्ताव्यक्तो महादेवो हरिर्नारायणः प्रभुः । तस्य ते कोत्तयिर्धामि मनोर्वैवक्षतस्य वै ।
 निमर्गं भरतश्रेष्ठ साम्प्रतस्य महाद्युते । दृष्ट्विदं प्रसङ्गेन कथ्यमानं पुरातनं ।
 यत्रोत्पन्ना महात्मा स हरिर्दृष्टिक्लेश प्रभुः । सर्व्यासुरविनाशाय सर्वलोकहिताय च ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि मन्वन्तरानुकीर्त्तने अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विवस्वान् कथ्यपाञ्चज्ये दाक्षायण्यामरिन्दम । तस्य भार्याऽभवत्संज्ञा त्वाप्नो देवी विवस्वतः ।

सुरेणुरिति विख्याता त्रिषु लोकेषु भामिनो । सा वै भार्या भगवतो मार्तण्डस्य महात्मनः ।
 भर्तृरूपेण नातुश्चरूपधौवनशालिनो । संज्ञा नाम सुतपसा मुदीप्तेन समन्विता ।
 आदित्यस्य हि तद्रूपमण्डलस्य तु तेजसः । गात्रेषु परिदग्धं वै नातिक्रान्तमिवाभवत् ।

न खल्वयं मृतोऽण्डस्थ इति श्रेहादभाषत । अज्ञानात्कश्यपस्तस्मान्मार्तण्ड इति चोच्यते ।
 तेजस्वभ्यधिकं तात नित्यमेव विवस्वतः । येनातितापयामास त्रीन् लोकान् कश्यपात्मजः ।
 चोष्णपत्यानि कौरव्य संज्ञायां तपताम्बरः । आदित्यो जनयामास कन्यां दौ च प्रजापती ।
 सविर्वैवस्वतः पूर्वं आब्देदेवः प्रजापतिः । यमस्य यमुना सैव यमजोऽवभूवतुः ।
 श्यामवर्णस्तु तद्रूपं मर्त्यां दुष्टा विवस्वतः । असहन्ती तु स्नां ह्यायां सवर्णी निर्धमे ततः ।
 मायामयी तु सा संज्ञा तस्याऽऽद्या समुत्पिता । प्राञ्जलिः प्रणता भूत्वा ऋष्या संज्ञां नरेन्द्र ।
 उवाच किं मया कार्यं कथयस्व शुचिस्मिते । स्मिताऽस्मि तव निर्द्वेषे प्राधि मां वरवर्णिनि ।
 ॥ संज्ञावाच ॥ अहं यास्यामि भद्रमेव स्ममेव भवनं पितुः । त्वयेह भवने मर्त्यां वक्ष्यं निर्ध्विकारया ।
 इमौ च बालकौ मर्त्यां कन्या चेयं सुमध्यमा । संभाव्यास्तौ न चाख्येयमिदं भगवो कश्चित् ।
 ॥ ऋषयोवाच ॥ आकलयद्गणादेवि आन्नापात्रैव कर्हिचित् । आख्यास्यामि मतं तुभ्यं गच्छ देवि यथासुखं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समादिश्य सर्वान्स्तु तथेत्युक्त्वा तथा च सा । त्वष्टुः समोपमगमद्गोडितेव तपस्विनी ।
 पितुः समोपगा सा तु पित्रा निर्भस्मिता तदा । भर्तुः समोपं गच्छेति नियुक्ता च पुनः पुनः ।
 अगच्छद्दुःखा भूत्वाऽऽद्य रूपमनिन्दिता । कुर्मयोत्तरान् गत्वा तृणान्यय चचार ह ।
 द्वितीयायास्तु संज्ञायां संज्ञेयमिति चिन्तयन् । आदित्यो जनयामास पुत्रमात्मसमं तदा ।
 पूर्वजस्य मनोस्तात शङ्खोऽयमिति प्रभुः । मनुरेवाभवत्प्राज्ञा सावर्ण इति चोच्यते ।
 द्वितीयो यः सुतस्तस्माः स विज्ञेयः प्रमैश्वरः । संज्ञा तु पार्थिवी तात स्वस्य पुत्रस्य वै तदा ।
 चकाराभ्यधिकं खेहं न तथा पूर्वजेषु वै । मनुस्तस्यालमत्तस्तु यमस्तस्या न चक्षमे ।
 तां स रोषाच्च बाह्याच्च भाषिनोऽर्थस्त गौरवात् । पदा सन्तर्कयामास संज्ञां वैवस्वतो यमः ।
 तं शशाप ततः क्रोधात्सावर्णजननी नृप । चरणः पततामेष तवेति भृशदुःखिता ।
 यमस्तु तत्पितुः सर्वं प्राञ्जलिः प्रत्यवेदयत् । भृशं शापमयोदिशः संज्ञावाक्यैर्विवेजितः ।
 शापोऽयं विनिवर्त्तेत स प्राह पितरं तदा । माया स्नेहेन सर्वेषु वर्तितव्यं सुतेषु वै ।
 मेयमस्मानपाहाय यवीयांसं बुभूषति । तस्या मयोद्यतः पादो न तु देहे निपातितः ।
 बाल्यादा यदि वा मोहात्तद्भवान् क्षन्तुमर्हति । यस्मान्ते पूजनोऽथाऽहं लङ्घिताऽस्मि तया सुत ।
 तस्मात्तैवैष चरणः पतियति न संशयः । शप्तोऽहमस्मि लोकेश जनन्या तपतां वर ।
 तव प्रसादाच्चरणो न पतेन्मम गोपते ।
 ॥ विवस्वानुवाच ॥ असंशयं महत् पुत्र भविष्यत्यत्र कारणं । येन त्वामाविशत् क्रोधो धर्मज्ञं सत्यवादिनं ।
 अशक्यमन्यथाकर्तुं मया मातृवक्ष्यते । कृतयो मांसमादाय यावन्ति धरणीतलं ।
 तव पादाभ्यां प्राश ततस्त्वम्प्राप्त्यभे सुखं । कृतमेवं वक्ष्ये मातृवक्ष्यते भविष्यति ।
 शापस्य परिहारेण त्वच्च चातो भविष्यति । आदित्योऽथाब्रवीत् संज्ञां किमर्थं तनयेषु वै ।
 तुल्येभ्योभ्यधिकेऽहः क्रियतेऽति पुनः पुनः । सा तत् परिहरन्ती तु नाचक्षते विवस्वते ।

आत्मानं च समाधाय योगान्तमपश्यत् । तां ब्रह्मकामो भगवात्प्राप्य कुरुनन्दन ।
 मूर्द्धजेषु च जगद् समवेतिगते तु सा । ततः सर्वं यथावृत्तमाचक्षते विवस्वते । १८०
 विवस्वानय तच्छ्रुत्वा कुरुस्त्वष्टारमभ्यगात् । त्वष्टा तु तं यथान्यायमर्चयित्वा विभावसुं ।
 निर्दग्धुकामं रोषेण सान्त्वयामास वै तदा ।
 ॥ त्वष्टावाच ॥ तवानितेजसाविष्टमिदं रूपं न ब्रोभते । असद्वक्त्रो च तत् संज्ञा वने चरति ब्राह्मणे ।
 द्रष्टा हि तां भवानद्य स्त्रां भार्यां शुभचारिणीं । नित्यं तपस्यभिरतां वडवारूपधारिणीं ।
 पर्णाहारां कक्षां दीनां जटिलां ब्रह्मचारिणीं । हस्तिदक्षपरिक्रिष्टां आकुलां पद्मिनीमिव । १८१
 स्नाथ्यां योगबलोपेतां योगमास्त्राय गोपते । अनुकूलान् तु ते देव यदि स्नात्स्यस्य तन्मते ।
 रूपं निवर्त्तयाम्यद्य तव कान्तमरिन्दम । रूपं विवस्वतस्त्रासोन्निर्यगुद्धं समं न वै ।
 तेनासौ सम्भृतो देवो रूपेण तु विभावसुः । तस्मात्त्वष्टुः स वै वाक्यं वड्ड मेने प्रजापतिः ।
 समनुज्ञातवांश्चैव त्वष्टारं रूपविद्वये । ततोऽभ्युपगमात्त्वष्टां मार्त्तण्डस्य विवस्वतः ।
 भ्रमिमारोप्य ततेजः ज्ञातयामास भारत । ततो निर्भामितं रूपं तेजसा संवृतेन वै । १८२
 कान्तात् कान्ततरं द्रष्टुमविकं शुशुभे तदा । मुखे निर्म्मितं रूपं तस्य देवस्य गोपतेः ।
 ततः प्रभृति देवस्य मुखनासीन्तु लोहितं । मुखरागन्तु यत् पूर्वं मार्त्तण्डस्य मुखच्युतं ।
 आदित्या दाद्वैदेह संभूता मुखमभवाः । धाताऽर्यमा च मित्रस्य वरुणोऽग्नौ भगस्तथा ।
 इन्द्रो विवस्वान् पूषा च पर्जन्या दशमस्तथा । ततस्त्वष्टा ततो विष्णुरजघन्यो जघन्यजः ।
 हयं लेभे ततो देवो दृष्टादित्यान् स्वदेहजान् । गन्धैः पुष्पैरलङ्कारैर्भास्वता मुकुटेन च । १८३
 एवं संपूजयामास त्वष्टा वाक्यमुवाच ह । गच्छ देव निजां भार्यां कुरुं शरति मोक्षरान् ।
 वडवारूपमास्त्राय वने चरति ब्राह्मणे । स तथा रूपमास्त्राय स्त्रां भार्यां शुभलोचया ।
 ददर्श योगमास्त्राय स्त्रां भार्यां वडवां ततः । अधुयां सर्वभूतानां तपसा नियमेन च ।
 वडवावपुषा राजंश्चरन्तीमकुतोभयां । सोऽद्यरूपेण भगवांस्तो मुखे सप्तभावयत् ।
 भैरुनाय विचेष्टन्तीं परपूतवज्रहृया । सा तस्मिन्निवस्य मुक्तं नाभिकायां विवस्वतः । १८४
 देवो तस्यामजयेतामग्निमौ भिषजाम्बरौ । नामत्वेवैव दक्षस्य स्त्रौ दावग्निगविति ।
 मार्त्तण्डस्यात्मजावेतावष्टमस्य प्रजापतेः । तान् रूपेण कान्तेन दर्शयामास भास्करः ।
 सा तु दृष्ट्वैव भर्तारं ततोऽप जनमेजय । यमस्तु कर्मणा तेन भूयं पीडितमानसः ।
 धर्म्येण रक्षयामास धर्मराज इमाः प्रजाः । स लेभे कर्मणा तेन शुभेन परमद्युतिः ।
 पितृणामाधिपत्यस्य श्लोकपालत्वमेव च । मनुः प्रजापतिस्त्रासोत् सावर्णः स तदोच्यते । १८५
 भाव्यः सोऽनागते तस्मिन् मनुः सार्वर्षिकेऽन्तरे । भेरुष्टे तपो घोरमद्यापि चरति प्रभुः ।
 आता शनैश्चरस्यास्य यद्वत्तमुपलभवान् । नास्त्यो यो समाख्यातो स्त्र्यैर्यो नो बभूवतुः ।
 सेवतोऽपि तथा राजन्नशर्मा ब्रान्तिदोऽभवत् । त्वष्टा तु तेजसा तेन विष्णोश्चक्रमकल्पयत् ।

तदप्रतिहतं युद्धे दानवान्पिक्वीर्वया । यवीयसो तु याऽप्यावीयमी कन्धः स्रजस्त्रिणो ।
 अभवत् सा सरिच्छेष्टा यमुना लोकभाविनी । ममुरित्युच्यते लोके सावर्ण्यं इति चोच्यते । ११
 द्वितीयो यः सुतस्तस्य मनोभ्राता शनैश्चरः । पश्यन् स तु लोभे वै सर्वलोकभियुजितं ।
 य इदं जन्म देवानां शृणुयादाऽपि धारयेत् । आपदः स विमुच्येत प्राप्नुयाच्च महद्ययः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि वैवस्वतोत्पत्तिकथने नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥
 ॥ वैवस्वायन उवाच ॥ मनोवैवस्वतस्यासन् पुत्रा वै नव तत्समाः । इत्याकुञ्चैव नाभागो हृणुः श्रयातिरेव च ।
 नरिष्यप्रांशुवृष्टास्ते नाभागारिष्टसप्तमाः । ककुवश्च पृषधश्च नवैते भरतवर्धभ ।
 अकरोत् पुत्रकामस्तु ममुरिष्टिं प्रजापतिः । मित्रावरुणयोस्तात पूर्वमेव विश्राम्यते । १२
 अनुत्पन्नेषु नवसु पुत्रेभ्येतेषु भारत । तस्यान्तु वर्त्तमानायामिष्ट्या भरतसत्तम ।
 मित्रावरुणयोरंशे मनुराज्जतिमाजुहोत् । आज्ञयां ह्वयमानायां देवगन्धर्वमानवाः ।
 तुष्टिञ्च परमां जग्मुर्नयश्च तपोधनाः । अशोऽस्य तपसो वीर्यमशोऽमुतमशोऽहुतं ।
 तत्र दिव्याम्बरधरा दिव्याभरणभूषिता । दिव्यसंहनना चैव इडा जज्ञे इति श्रुतिः ।
 तामिलेत्येव होवाच मनुर्दण्डधरसदा । अनुगच्छस्व मां भद्रे तमिला प्रत्युवाच ह । १३
 धर्मयुक्तमिदं वाक्यं पुत्रकामं प्रजापतिं ।
 ॥ इतोवाच ॥ मित्रावरुणयोरंशे जाताऽस्मि वदताम्बर । तयोः सकाशं यास्यामि न मां धर्मो हतोऽनधीत् ।
 सेवमुक्त्वा मनुं देवं मित्रावरुणयोरिष्टा । गत्वाऽन्तिमं वरारोहा प्राञ्जलिर्न्याक्यमब्रवीत् ।
 अंशेऽस्मिन् युवयोर्जाता देवौ किं करवाणि वां । मनुना चाहमुक्त्वा वै अनुगच्छस्व मामिति ।
 तां तयावादिनीं माध्वीमिलां धर्मपरायणां । मित्रश्च वरुणश्चोभावूचतुर्थस्त्रिबोध तत् । १४
 अनेन तव धर्मेण प्रश्रयेण दमेन च । सत्येन चैव सुश्रोणि प्रीतौ स्त्रो वरवर्षिणि ।
 आवयोस्त्वं महाभागे ख्यातिं कन्येति शास्त्रसि । मनोवैश्वकरः पुत्रस्त्वमेव च भविष्यसि ।
 सुयुक्त इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु शोभने । जगत्प्रियो धर्मब्रह्मो मनोवैश्वरिविदर्शनः ।
 निवृत्ता सा तु तच्छ्रुत्वा गच्छन्ती पितुरन्तिकं । बुधेनान्तरमावाद्य मैथुनाद्योपमन्त्रिता ।
 सोमपुत्राद्बुधाद्राजल्लक्षां जज्ञे पुरुरवाः । जनयित्वा सुतं सा तमिला सुयुक्ततां गता । १५
 सुयुक्तस्य तु दायादास्त्रयः परमधार्मिकाः । उत्कलस्य मयश्चैव विनताश्च भारत ।
 उत्कलस्योत्कला राजन् विनताश्च पश्चिमा । दिक्पूर्व्या भरतश्रेष्ठ मयश्च तु मया पुरी ।
 प्रविष्टे तु मनौ तात दिवाकरमरिन्दम । दशधा तद्दधत् क्षत्रमकरोत् पृथिवीमिमं ।
 द्यूपाङ्किता च पृथिवी यस्त्रेयं सवनाकरा । इत्याकुञ्चैव दायादो मयर्दशमवाप्तवान् ।
 कन्याभावात्तु सुयुक्तो नैर्न गुणमवाप्तवान् । वसिष्ठवचनात्सासोत् प्रतिष्ठाने महात्मनः । १६
 प्रतिष्ठा धर्मराजस्य सुयुक्तस्य कुरुदह । तत् पुरुरववे प्रादाद्राज्यं प्राप्य महाययः ।
 सुयुक्तः कारयामास प्रतिष्ठाने नृपकिञ्च । हृणुकश्चाप्यरोषश्च दण्डकश्चेति ते त्रयः ।

यश्चकार महात्मा वै दण्डकारणमुत्तमं । वनं तल्लोकविख्यातं तापमानामनुत्तमं ।
 तत्र प्रतिष्ठमानस्तु नरः पापात् प्रमुच्यते । सुयुक्तस्तु दिवं यात रेणुमुत्पाद्य भारत ।
 मानवेयो महाराज स्त्रीपुंसोर्लक्ष्यैर्दुतः । धृतवान् य इत्येत्येवं सुयुक्तश्चेति विभुतः ।
 नरिष्यतः शक्राः पुत्रा नाभानस्य तु भारत । अम्बरीकोऽभवत् पुत्रः पार्थिववर्षभक्षतमः ।
 धृष्ट्यास्तु धार्मिकं कर्त्तुं रघो दृष्टे बभूव ह । श्र्यातेर्भिषुर्न लासीदानर्त्तो नाम विभुतः ।
 पुत्रः कन्या सुकन्याख्या वा पत्नी च्यवनस्य ह । आनर्त्तस्य तु दायादो रघो नाम महाद्युतिः ।
 आनर्त्तविषयस्यासीत् पुरी चास्य कुशस्थली । रेवस्य रैवतः पुत्रः ककुप्ति नाम धार्मिकः ।
 ज्येष्ठः पुत्रश्चतस्यासीद्दार्ढ्यं प्राप्य कुशस्थली । स कन्यासहितः श्रुत्वा गान्धर्व्यं ब्रह्मणोऽनिके ।
 मुहूर्त्तभूतं देवस्य गतं ब्रह्मयुगे प्रभो । आजगाम युवैवाय स्त्री पुरीं यादवैर्दृतां ।
 कृतां दारवतीं नाम्ना ब्रह्मदारां मनोरमां । भोजयिष्यन्त्यैर्गुप्तां वामुदेवपुरीगमैः ।
 ततस्तद्वैतो ज्ञात्वा यथातत्त्वरिन्दम । कन्या तां बलदेवाय सुव्रतां नाम रेवतीं ।
 दत्त्वा जगाम शिखरं मेरोस्तपसि संश्रितः । रेमे रामोऽपि धर्मात्मा रेवत्या सहितः सुखी ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि रेणोत्पत्तौ दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं ब्रह्मयुगे काले समतीते दिजोत्तम । न जरा रेवतीं प्राप्ता रैवतं वा ककुप्तिम् ।
 मेहं गतस्य वा तस्य श्र्यातेः सन्ततिः कथं । स्मिता प्रियव्यामद्यापि श्रोतुमिच्छामि तत्ततः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न जरा कृत्पिपासा वा न मृत्युर्भरतवर्षभ । अतुल्यं न भवति ब्रह्मलोके मदाऽनघ ।
 ककुप्तिनस्तु तं लोकां रैवतस्य गतस्य ह । जता पुण्यजनैस्तात राक्षसैः सा कुशस्थली ।
 तस्य भ्रातृशतस्यासीद्धार्षिकस्य महात्मनः । तदध्यमानं रघोभिर्दिशः प्राद्वदद्युत ।
 विक्रुतस्य तु राजेन्द्र तस्य भ्रातृशतस्य वै । तेषाम्नु ते भयाक्रान्ताः क्षत्त्रियास्तत्र तत्र ह ।
 अन्धवायस्तु सुमहांस्तत्र तत्र विश्रान्यते । जेजमेते महाराज प्रार्थिता इति विभुताः ।
 क्षत्त्रिया भरतश्रेष्ठ दिक्षु सर्वासु विभुताः । सर्व्वत्रः पर्व्वतगणान् प्रविष्टाः कुननन्दन ।
 नाभागारिष्टपुत्रौ द्वौ वैश्यौ ब्राह्मणतां गतौ । ककुप्तिस्तु कारुवाः क्षत्त्रिया युद्धदुर्मदाः ।
 पृथग्भो हिंसयित्वा तु गुरोर्गीं जनमेजय । शपाच्छूडत्वमापन्नो नव ते परिकीर्त्तिताः ।
 वैवस्वतस्य तनया मनोर्वै भरतवर्षभ । कुवतस्तु मनोः पुत्र इत्याकुरभवत्ततः ।
 तस्य पुत्रश्चतस्यासीद्विष्णोर्भूरिदक्षिणं । तेषां ज्येष्ठो विकुक्षिस्तु विकुक्षित्वादयोधतां ।
 प्राप्तः परमधर्मज्ञः सोऽयोध्याधिपतिः प्रभुः । ब्रह्मनिप्रमुखास्तस्य पुत्राः पञ्चाशदुत्तमाः ।
 उत्तरापथदेशस्था रक्षितारो विश्रान्यते । चत्वारिंशदक्षष्टौ च दक्षिणस्थां तथा दिशि ।
 वसतिप्रमुखास्तान्ते रक्षितारो विश्रान्यते । इत्याकुक्षु विकुक्षिं वै अष्टकायामयादिशत ।
 मांसमानय आहूयै मृगं इत्या महाबल । आहूकर्ष्यणि सोऽहिष्टमज्जते आहूकर्ष्यणि ।
 भक्षयित्वा श्वं तात ब्रह्मादौ मृगर्यां गतः । इत्याकुक्षु परित्यक्तो वाग्निष्ठवचनान् प्रभुः ।

१०

११

१२

१३

१४

१५

रक्षाकौ संक्षिते तात शशाङ्कमथावसत् । शशाङ्क तु दायादः ककुत्स्थो नाम वीर्यवान् ।

रुद्रस्य वृषभूतस्य ककुत्स्थे ज्वयतासुरान् । पूर्वमाशोवके युद्धे ककुत्स्थक्षेत्रे स स्मृतः ।

अनेनास्तु ककुत्स्थस्य पृथुरानेनसः स्मृतः । विष्टरात्रः पृथोः पुत्रस्तस्मादाद्रक्षसायत ।

आद्रक्ष्य युवनाशस्तु आवत्तस्तस्य चात्मजः । जज्ञे आवत्तको राजा आवत्तो येन निर्जिता ।

१००

आवत्तस्य तु दायादो वृहदस्यो महीपतिः । कुवलाश्वः सुतस्तस्य राजा परमधार्मिकः ।

यः स धुन्वुवधाद्राजा धुन्वुमारममागतः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ धुन्वोर्ध्वधमहं ब्रह्मन् भोतुमिच्छामि तत्त्वतः । यदर्थं कुवलाश्वः स धुन्वुमारममागतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कुवलाश्वस्य पुत्राणां श्रुतमुत्तमधन्विनां । सर्वे विद्यासु निष्णाता वक्त्रवन्तो दुरासदाः ।

बभूवुर्दूर्ध्विकाः सर्वे यज्वानो भूरिदक्षिणाः । कुवलाश्वं पिता राज्ये वृहदस्यो न्ययोजयत् ।

१०१

पुत्रसंक्रामितश्रीशुवनं राजा समाविशत् । तमुतङ्कोऽथ विप्रर्षिः प्रयान्तं प्रत्यवारयत् ।

॥ उतङ्क उवाच ॥ भवता रक्षणं कार्यं तत्तावत् कर्तुमर्हसि । निरदिग्नस्तपस्वर्तुं न हि ब्रह्मकोपि पार्यिव ।

समाश्रमसमोपे वै समेषु मरुधन्वसु । समुद्रो बालुकापूर्ण उज्ज्वानक इति श्रुतः ।

देवतानामवधस्य महाकायो महाबलः । अन्तर्भूमिगतस्तत्र बालुकान्तर्हितो महान् ।

राक्षसस्य मधोः पुत्रो धुन्वुर्नाम महासुरः । ज्ञेते लोकविनाशाय तप आस्ताय दारुणं ।

१०२

संवत्सरस्य पर्यन्ते स निश्चायं विमुञ्चति । यदा तदा भूयस्यति सशैलवनकानना ।

तस्य निश्चायवातेन रज उद्धुयते महत् । आदित्यपथमावृत्य सप्ताहं भूमिकम्पनं ।

सविंक्षुलिङ्गं साङ्गारं सधूममनिदारुणं । तेन तात न ब्रह्मोमि तस्मिन् क्षातुं स आश्रमे ।

तं मारय महाकायं लोकानां हितकाम्यया । लोकाः सुखा भवन्त्यद्य तस्मिन् विनिहते तया ।

त्वं हि तस्य बधायैकः समर्थः पृथिवीपते । विष्णुना च वरो दत्तो मया पूर्वयुगेऽनघ ।

१०३

यस्य महासुरं रौद्रं हनिष्यति महाबलं । तस्य त्वं वरदानेन तेज आप्ताययिष्यसि ।

न हि धुन्वुर्नृहतेजाक्षेजमाऽप्येन ब्रह्मते । निर्दग्धं पृथिवीपाल दिव्यवर्षव्रतैरपि ।

वीर्यं हि समहन्तस्य देवैरपि दुरासदं । स एवमुक्तो राजर्षिदत्तक्षेत्रे महात्मना ।

कुवलाश्वं मुतं प्रादान्तस्मिन् धुन्वुनिवर्धये ।

॥ वृहदस्य उवाच ॥ भगवन् न्यस्तब्रह्मोऽहमथन्तु तनयो मम । भविष्यति दिजब्रेष्ठ धुन्वुमारो न धंशयः ।

१०४

न तं व्यादिश्य तनयं राजर्षिर्धुन्वुमारणे । जगाम पर्यन्ताथैव तपसे संश्रितव्रतः ।

कुवलाश्वस्तु पुत्राणां श्रुतेन सह पार्थिवः । प्रायादुतङ्कवहितो धुन्वोस्तस्य निवर्धये ।

तमाविशत्तदा विष्णुक्षेत्रेना भगवान् प्रभुः । उतङ्कस्य निधोगादे लोकानां हितकाम्यया ।

तस्मिन् प्रयाते दुर्द्धर्षे दिवि ब्रह्मो महानभूत् । एव श्रीमानवधोऽथ धुन्वुमारो भविष्यति ।

दिव्यैर्मास्थैश्च तं देवाः समन्तात् समवाकिरन् । देवदुन्दुभयक्षैव प्रणेदुर्भरतवर्धन ।

१०५

स गत्वा जयतां श्रेष्ठतनयैः सह वीर्यवान् । समुद्रं खानयामास बालुकापूर्वमन्वयं ।

नारायणेन कौरव्य तेजसाऽप्यायितस्तदा । स बभूव महातेजा भूयो बलसमन्वितः ।
 तस्य पुत्रैः खनद्भिश्च बालुकान्मर्हितस्तदा । धुन्वुरासादितो राजन् दिशमावृत्य पश्चिमां ।
 मुखजेनाग्निना क्रोधाक्षोकानुदत्तयन्निव । वारि सुखाव वेगेन महोदधिरिवोदधे ।
 सोमस्य भरतश्रेष्ठ धारोन्मिकलिलं महत् । तस्य पुत्रशतं दग्धं त्रिभिर्हनु रक्षसा ।
 ततः स राजा कौरव्य राक्षसं तं महाबलं । चासमाद महातेजा धुम्धुं धुन्नुनिवर्षणः ।
 तस्य वारिमयं वेगमपिवत् स नराधिपः । योगो योगेन वक्रिञ्च शमयामास वारिणा ।
 निहत्य तं महाकायं बलेनोदकराक्षम । उतङ्गं दर्शयामास हतकर्मा नराधिपः ।
 उतङ्कस्तु वरं प्रादान्तमौ राज्ञे महात्मने । तस्याक्षयं ददौ वित्तं शत्रुभिश्चापराजयं ।
 धर्मो रतिश्च सततं स्वर्गे वासं तच्चाऽक्षयं । पुत्राणाञ्चाक्षयान् लोकान् स्वर्गे ये रक्षसा हताः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषुहरिवंशे हरिवंशपर्वणि धुन्वुबधे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य पुत्रास्तयः शिष्टा दृढाश्च ज्येष्ठ उच्यते । चन्द्राश्वकपिलाश्चैव तु कुमारी द्वौ कनोयसौ ।

धौन्धमारिर्दृढाश्चैव हय्यश्वस्तस्य चात्मजः । हय्यश्वस्य निकुम्भोऽभूत् क्षत्रधर्मरतः सदा ।
 संहताश्चो निकुम्भस्य पुत्रो रणविशारदः । अलगायलगाश्चैव तु संतहायसुतौ नृप ।
 तस्य हैमवती कन्या सतां माता दृषदती । विख्याता त्रिषु लोकेषु पुत्रस्यास्याः प्रमेनजित् ।
 लेभे प्रमेनजिह्वाय्यां गौरीं नाम पतिव्रताम् । अभिशप्ता तु सा भर्त्ता नदो वै बाहुदाऽभवत् ।
 तस्याः पुत्रो महानामोत् युवनाश्वो महीपतिः । मान्धाता युवनाश्वश्च त्रिलोकविजयो सुतः ।
 तस्य चैत्ररथो भार्या शशविन्दोः सुताऽभवत् । साध्वी विन्दुमती नाम रूपेणामदृशी भुवि ।
 पतिव्रता च ज्येष्ठा च भ्रातृणामयुतस्य सा । तस्यामुत्पादयामास मान्धाता द्वौ सुतौ नृप ।
 पुरुकुलश्च धर्मशं मुचकुन्दश्च धार्मिकं । पुरुकुलसुतस्त्वासीत्समश्चुर्महीपतिः ।
 नर्मदायामयोत्पन्नः समुत्तस्य चात्मजः । समुत्तस्य च दायादः सुधन्वा नाम पार्थिवः ।
 सुधन्वनः सुतस्यासीत्त्रिधन्वा रिपुमर्दनः । राजशिवधर्मणस्यासीदिदंस्तस्याक्षयः सुतः ।
 तस्य सत्यव्रतो नाम कुमारोऽभून्महाबलः । पाणिग्रहणमन्त्राणां विघ्नं चक्रे स दुर्मतिः ।
 येन भार्या हता पूर्वं हतोदाहा परस्य वै । बान्धात्कामाक्ष मोहाच्च संहर्षाचापलेन च ।
 जहार कामात्कन्यां स कस्यचित्पुरवासिनः । अधर्मशङ्कुना तेन राजा चय्यादजोऽत्यजत् ।
 अपध्वंसेति बज्रेश वदन् क्रोधसमन्वितः । पितरं सोऽब्रवीत्यक्रः क गच्छामीति वै मुञ्जः ।
 पिता च तमयोवाच शपाकैः सह वर्त्तय । नाहं पुत्रेण पुत्रार्थं त्वयाऽयं कुलपांसन ।
 इत्युक्तः स निराक्रामसगरादचमत्पितुः । न च तं वारयामास वशिष्ठो भगवानृषिः ।
 स तु सत्यव्रतस्तात शपाकावसथान्तिके । पित्रा त्यक्तोऽवमदीरः पिताऽप्यस्य वनं ययौ ।
 ततस्तज्जिंस्तु विषये नावर्धत्पाकशामनः । समा दादश राजेन्द्र तेनाधर्मैव वै तदा ।
 दारांस्तु तस्य विषये विश्वामित्रो महातपाः । मन्यस्य सागरानूपे चचार विपुलं तपः ।

तस्य पत्नी गले बद्धा मध्यमं पुत्रमौरसं । श्रेष्ठस्य भरणार्थाय व्यकीर्णक्रान्तेन वै ।
तन्तु बद्धं गले दृष्ट्वा विक्रयार्थं नृपात्मजः । महर्षिपुत्रं धर्मात्मा मोक्षयामास भारत ।
सत्यव्रतो महाबाहुर्भरणस्तस्य चाकरोत् । विश्वामित्रस्तु तस्यैव मनुकम्पार्थमेव च ।
सोऽभवद्गालवो नाम गले बन्धात्महातपाः । महर्षिः कौशिकस्तात तेन वीरेण मोक्षितः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि गालवोत्पत्तौ द्वादशाऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सत्यव्रतस्तु भक्त्या च हृपया च प्रतिज्ञया । विश्वामित्रकलत्रं तद्भार विनये स्थितः ।

०१०

हत्वा सृगान् वराहंश्च भक्षिषांश्च वनेचरान् । विश्वामित्राश्रमाभ्यग्ने मोक्षं वृत्ते बबन्ध सः ।
उपांशुव्रतमास्थाय दीक्षां द्वादशवार्षिकीं । पितुर्नियोगादवहत्तस्मिन् वनगते नृपे ।
अयोध्याञ्चैव राष्ट्रं च तथैवान्तःपुरं मुनिः । याज्ञोपाध्यायसम्बन्धादग्निष्ठः पर्यरक्षत ।
सत्यव्रतस्तु बाल्यादेर्भाविनोऽयस्य वा बलात् । वग्निष्ठेऽभ्यधिकं मृत्युं धारयामास नित्यदा ।
पित्रा हि तं तदा राज्यात्त्यज्यमानं स्वमात्मजं । न वारयामास मुनिर्वग्निष्ठः कारणेन ह ।
पाणिग्रहणमन्त्राणां निष्ठा स्यात्सप्तमे पदे । न च सत्यव्रतस्तस्माद्धृतवान् मत्तमे पदे ।
जानन्बन्धान् वग्निष्ठस्तु न मां ज्ञातीति भारत । सत्यव्रतस्तदा रोषं वग्निष्ठे मनसाऽकरोत् ।
गुणबुद्ध्या तु भगवान् वग्निष्ठः कृतबन्धदा । न च सत्यव्रतस्तस्य तमुपांशुमबुध्यत ।
तस्मिन्नपरितोषो यः पितुरासीन्महात्मनः । तेन द्वादशवर्षाणि नावर्षत् पाकशासनः ।
तेन त्विदानीं वहता दीक्षान्तां दुर्व्वहं भुवि । कुलस्य निष्कृतिस्तात कृता सा वै भवेदिति ।
न तं वग्निष्ठो भगवान् पित्रा त्यक्तं न्यवारयत् । अभिवेक्ष्याम्यहं पुत्रतस्येयेवं मतिर्मुनेः ।
स तु द्वादशवर्षाणि तां दीक्षामुदहन् बली । अविद्यमाने मांने तु वग्निष्ठस्य महात्मनः ।
मर्त्यकामदुष्कान्देग्भीं ददर्श स नृपात्मजः । तां वै क्रोधाच्च मोहाच्च अमाचैव लुभार्दितः ।
दशधर्मगतो राजा जघान जवमेजय । मत्तः प्रमत्त उन्मत्तः आन्तः कुट्टो बुभुक्षितः ।
त्वरमाणश्च भीरुश्च लुब्धः कामी च ते दश । तच्च मांसं स्वयञ्चैव विश्वामित्रस्य चात्मजान् ।
भोजयामास तच्छ्रुत्वा वग्निष्ठोऽयस्य चुकुधे । कुट्टस्तु भगवान्पाक्यमिदमाह नृपात्मजं ।
॥ वग्निष्ठ उवाच ॥ पातयेयमहं क्रूर तव शत्रुमसंशयं । यदि ते दाविनौ शत्रू न स्यातां वै पुनः क्षेता ।
पितुश्चापरितोषेण गुरोर्दाग्भीबधेन च । अप्रोक्षितोपयोगाच्च विविधक्षे व्यतिक्रमः ।

०११

०१२

०१३

०१४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं बोध्यस्य शत्रूनि तानि दृष्ट्वा महातपाः । निशङ्गरिति होवाच विश्वकुक्षेन स स्मृतः ।

विश्वामित्रस्तु दाराणामागतो भरणे क्षते । स तु तस्मै वरं प्रादाकृनिः प्रोत्स्त्रिशङ्खे ।
कृन्धमानो वरेणाय वरं वन्ने नृपात्मजः । सशरीरो ब्रजे स्वर्गमित्येवं धाचिनो वरः ।
अनावृष्टिभये तस्मिन् गते द्वादशवार्षिके । पित्वेऽग्निषिष्य राज्ये तु याजयामास तं मुनिः ।
मित्रतां देवतानाञ्च वग्निष्ठस्य च कौशिकः । सशरीरं तदा तन्तु दिवमारोपयत्प्रभुः ।
तस्य सत्यरथा नाम पत्नी कैकयवंशजा । कुमारं जनयामास हरिसूनुर्मकल्यः ।

स वै राजा हरिश्चन्द्रस्त्वग्रेणैव रति स्मृतः । आहर्ता राजसूयस्य मघादिति च विभ्रतः ।
 हरिश्चन्द्रस्य पुत्रोऽभूद्रोहितो नाम वीर्यवान् । येनेदं रोहितपुरं कारितं राष्ट्रसिद्धये ।
 कृत्वा राज्यं स राजर्षिः पालयित्वा तथा प्रजाः । संसारासारतां ज्ञात्वा दिजेभ्यस्तत्पुरन्ददौ ।
 हरितो रोहितस्थाय चक्षुर्हारित उच्यते । विजयस्य सुदेवस्य चक्षुपुत्रौ बभूवतुः ।
 जेता क्षत्रस्य सर्वस्य विजयक्षेत्रेण स स्मृतः । हस्तकस्तनयस्तस्य राजा धर्मार्थकोविदः ।
 हस्तकस्य वृकः पुत्रो वृकाद्वृक्षस्तु जज्ञिवान् । शकैर्यवनकाम्बोजैः पारदैः पङ्कवैः सह ।
 हेहयास्तालजङ्घाश्च निरस्यन्ति स्म तं नृपे । नात्यर्थं धार्मिकस्तात स हि धर्मयुगेऽभवत् ।
 मगरस्तु सुतो बाहोर्जो मरु गरेण सः । श्रीर्व्यस्ताश्रमसायाश्च भार्गवेणाभिरक्षितः ।
 आग्नेयमस्त्रं लब्ध्वा च भार्गवात्मगरो नृपः । जिगाय पृथिवीं कृत्वा तालजङ्घान् सहैहयान् ।
 शकानां पङ्कवानाञ्च धर्मं निरसदच्युतः । क्षत्रियाणां कुरुक्षेत्रे पारदानां स धर्मवित् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि चित्रशुचरिते चयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

०५९

०६०

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं स मगरो जतो गरेणैव महाच्युतः । किमर्थं शकादीनां क्षत्रियाणां महौजसां ।
 धर्मं कुलोचितं कुरुः राजा निरसदच्युतः । एतन्मे सर्वमाचक्ष्व विल्लरेण तपोधन ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बाहोर्व्यसनिनस्तात इतं राज्यमभूत्किल । हेहयेस्तालजङ्घाश्च शकैः सार्द्धं विशास्यते ।
 यवनाः पारदाश्चैव काम्बोजाः पङ्कवाः खड्गाः । एते ह्यपि गणाः पञ्च हेहयार्थं पराक्रमन् ।
 इतराज्यस्तदा राजा स वै बाहुर्वनं ययौ । पत्न्या चानुगतो दुःखी वने प्राणानवासृजत् ।
 पत्नी तु यादवी तस्य सगर्भा वृष्टतोऽप्यगात् । सपत्न्या तु गरस्तस्यै दत्तः पूर्वमभूत्किल ।
 सा तु भर्तुं क्षितां कृत्वा वने तामधरोहत । श्रीर्व्यस्तां भार्गवस्तात कारुण्यात्मवारयत् ।
 तस्याश्रमे च तं गर्भं गरेणैव महाच्युत । अजायत महाबाहुं मगरं नाम पार्थिवं ।
 श्रीर्व्यस्तु जातकर्मादि तस्य कृत्वा महात्मनः । अध्याप्य वेदानखिलांस्ततोऽस्त्रं प्रत्यपादयत् ।
 आग्नेयन्तु महाबाहुं मरु रपि दुःमहं । स तेनास्त्रबलेनाजौ बलेन च समन्वितः ।
 हेहयान्निशघानागु कुड्डो रुद्रः पशूनिव । आजहार च लोकेषु कीर्त्तिं कीर्त्तिमताम्बरः ।
 ततः शकान् सयवनान् काम्बोजान् पारदांस्तथा । पङ्कवांश्चैव निःशेषान् कर्तुं व्यवसितः किल ।
 ते बध्यमाना वीरेण मगरेण महात्मना । वशिष्ठं शरणं गत्वा प्रणिपेतुर्मनोविणं ।
 वशिष्ठस्त्वय तान् दृष्ट्वा हृदयेन महाद्युतिः । मगरं वारयामास तेषां दत्त्वाऽभयमदा ।
 मगरः स्वाभ्युत्तिश्लाघां गुरोर्वाक्यं निश्रव्य च । धर्मं जघान तेषां वै वैश्वान्त्यत्वं च कार ह ।
 अर्द्धं शकानां शिरसा मुण्डयित्वा व्यसर्जयत् । यवनानां शिरः सर्वे काम्बोजानां तथैव च ।
 पारदा मुक्केशाश्च पङ्कवाः शस्त्रधारिणः । निःस्त्राध्यायवघटकाराः कृताक्षेण महात्मना ।
 शका यवनकाम्बोजाः पारदाः पङ्कवास्तथा । कोलिसर्पाः समहिषा दार्ढ्याश्लोकाः सकेरखाः ।
 सर्वे त क्षत्रियास्तात धर्मक्षेपां निराकृतः । वशिष्ठवचनाद्राजन् मगरेण महात्मना ।

०६१

०६०

०६५

०६०

खशांस्तुखारांश्चालांश्च मद्रान् किष्किन्धकांस्तथा । कौन्तलांश्च तथा वज्रान् शाक्यान् कीङ्कणांस्तथा ।

स धर्मविजयी राजा विजित्येमां वसुन्धरां । अश्वं प्रचारयामास वाजिर्मधाय दीक्षितः ।

०८५

तस्य चारयतः सोऽश्वः समुद्रे पूर्वदक्षिणे । वेलामभीपेऽपहतो भूमिश्चैव प्रवेशितः ।

स तं देशं तदा पुत्रैः खानयामास पार्थिवः । अमिदुस्ते तदा तत्र खन्यमाने महार्णवे ।

तमादिदेवं पुरुषं हरिं कृष्णं प्रजापतिं । विष्णुं कपिलरूपेण स्वपन्नं पुरुषोत्तमं ।

तस्य चक्षुःसमुत्थेन तेजसा प्रतिबुध्यतः । दग्धास्ते वै महाराज चत्वारस्त्ववशेषिताः ।

वर्हकेतुः सुकेतुश्च तथा धर्मरायो नृपः । शूराः पञ्चजनो नाम तस्य वंशकरा नृप ।

०८०

प्रादाच्च तस्मै भगवान् हरिर्नारायणो वरं । अक्षयं वंशमिच्छाक्रोः कोर्त्तिश्चाप्यनिवर्त्तिनीं ।

पुत्रं समुद्रश्च विभुः स्वर्गं वामन्तयाऽक्षयं । पुत्राणां चाक्षयान् लोकान् तस्य ये चक्षुषा हताः ।

समुद्रश्चार्घ्यं तादाय ववन्दे तं महोपतिं । सागरत्नञ्च स्नेहे स कर्मणा तेन तस्य वै ।

तश्चाश्वमेधिकं सोऽश्वं पद्मद्रादुपलभवान् । आजहारासमेधानां शतं स समहायशाः ।

पुत्राणाञ्च महस्त्राणि षष्टिस्तथेति नः श्रुतं ।

०८४

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि सगरोत्पत्तिचरितकथने चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ सगरस्यात्मजा वीराः कथं जाता महात्मनः । विकान्ताः षष्टिमाहस्ता विधिना केन वा द्विज ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दे भार्य्यै सगरस्यास्तां तपसा दग्धकिल्बिः । ज्येष्ठा विदर्भदुहिता केशिनी नाम विश्रुता ।

कनीयसी तु महती पत्नी परमप्रसिद्धी । अग्निष्टनेमिदुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि ।

श्राव्यस्ताभ्यां वरं प्रादान्त्वन्निबोध जनाधिप । षष्टिं पुत्रमहस्त्राणि गृह्णावेका तपस्विनी ।

एकं वंशधरं त्वेका यथेष्टं वरयत्विति । तत्रैका जगद्दे पुत्रान् लुब्धा शूराण् बह्वंस्तथा ।

०८०

एकं वंशधरं त्वेका तथेत्याह महामुनिः । केशिन्यसूत सगरादसमञ्जसमात्मजं ।

राजा पञ्चजनो नाम बभूव स महाबलः । इतरा सुपुत्रे तुम्हो वीजपूर्णमिति श्रुतिः ।

तत्र षष्टिमहस्त्राणि गर्भास्ते तिलमंमिताः । सम्बभूवुर्यथाकालं वटधुश्च यथाक्रमं ।

घृतपूर्णेषु कुम्भेषु तान् गर्भास्त्रिदधे पिता । धात्रीश्चैकैकशः प्रादान्तावतीरेव पोषणे ।

ततो दशसु मभिषु समुत्तस्युर्यथासुखं । कुमारस्ते यथाकालं सगरप्रीतिवर्द्धनाः ।

०८५

षष्टिः पुत्रमहस्त्राणि तस्यैवमभवन्पुत्र । गर्भादलावुमध्याद्वै जातानि ष्टिविधोपते ।

तेषां नारायणं तेजः प्रविष्टानां महात्मनां । एकः पञ्चजनो नाम पुत्रो राजा बभूव ह ।

सुतः पञ्चजनस्यासीदंशुमास्त्राम वीर्यवान् । दोलीपस्तनयस्तस्य खट्वाङ्ग इति विश्रुतः ।

येन स्वर्गादिहागत्य मुहूर्त्तं प्राप्य जीवितं । त्रयोऽनुसन्विता लोका बुद्ध्या सत्येन चानघ ।

दोलीपस्य तु दायादो महाराजो भगीरथः । यः स गङ्गा सरिच्छ्रेष्ठामवातारयत प्रभुः ।

०८०

कीर्त्तिमान् स महाभागः शक्रतुल्यपराक्रमः । समुद्रमानयच्चैनां दुहितृत्वेन कल्पयन् ।

तस्माद्भागीरथी गङ्गा कथ्यते वंशचिन्तकैः । भगीरथपुत्रो राजा श्रुत इत्यभिविश्रुतः ।

नाभागस्तु श्रुतस्त्रासीत्पुनः परमधार्मिकः। अमरोषस्तु नाभागिः निम्बुदोषयिताऽभवत्।
 अयुताजित्तु दायादः मिन्बुदोपस्य वीर्यवान्। अयुताजित्तुतस्त्रामोदुतपर्णो महापद्मः।
 दिव्याचक्षुदयशो वै राजा नलसखो बली। अतर्पणसुतस्त्रामोदार्णपर्णिशोपतिः।
 सुदासस्तस्य तनयो राजा दम्भसखोऽभवत्। सुदासस्य सुतस्त्रामोदोदासो नाम पार्थिवः।
 स्थातः कल्पावपादो वै नास्मा मित्तसोऽभवत्। कल्पावपादस्य सुतः सर्वकर्म्मोति विश्रुतः।
 अनरण्यस्तु पुत्रोऽभूद्विश्रुतः सर्वकर्म्मणः। अनरण्यसुतो निम्नो निम्नपुत्रो बभूवतुः।
 अनमित्रो रघुश्चैव पार्थिवर्धभक्तभौ। अनमित्रसुतो राजा विद्वान् दलिदुहोऽभवत्।
 दिलीपस्तनयस्तस्य रामस्य प्रपितामहः। दीर्घबाहुर्दिलीपस्य रघुर्नाम्नाऽभवत्सुतः।
 अयोध्यायां महाराजो रघुरासीन्महाबलः। अग्रस्तु रघुर्गो जज्ञे अजादृशरथोऽभवत्।
 रामो दशरथाज्जज्ञे धर्मात्मा सुमहायशः। रामस्य तनयो जज्ञे कुग्र इत्यभि विश्रुतः।
 अतिथिस्तु कुशाज्जज्ञे निषधस्तस्य चात्मजः। निषधस्य नलः पुत्रो नभः पुत्रो नलस्य तु।
 नभस्य पुण्डरीकस्तु जेमधन्वा ततः स्मृतः। जेमधन्वपुत्रस्त्रामोदेवानीकः प्रतापवान्।
 आभीरहीनगर्नाम देवानोकात्मजः प्रभुः। अहीनोस्तु दायादः सुधन्वा नाम पार्थिवः।
 सुधन्वनः सुतश्चैव ततो जज्ञे नलो नृप। उक्त्यो नाम स धर्मात्मा ननपुत्रो बभूव ह।
 वज्रनाभः सुतस्तस्य उक्थस्य च महात्मनः। शङ्खस्तस्य सुतो विद्वान् व्यपितास्य इति श्रुतः।
 पुष्यस्तस्य सुतो विद्वानर्थनिद्धिस्तु तत्सुतः। मुदर्शनः सुतस्तस्य अग्निवर्णः मुदर्शनात्।
 अग्निवर्णसुतः शीघ्रः शीघ्रस्य तु मरुः सुतः। मरुस्तु योगमास्याय कलापदोपमास्त्रिः।
 तस्याभीद्विश्रुतवतः पुत्रो राजा वृहद्वलः। नलो दैविव विख्यातौ पराणे भरतर्षभ।
 वीरभेनात्मजश्चैव यश्चेत्साकुलुलोदहः। इत्साकुलुवंशप्रभवाः प्राधान्येनैव कीर्तिताः।
 एते विवस्वतो वंशे राजानोऽस्मिन्तेजसः। पठन् सत्यगिमां सृष्टिमादित्यस्य विवस्वतः।
 आङ्गदेवस्य देवस्य प्रजानां पुष्टिदस्य च। प्रजावानेति सायुज्यमादित्यस्य विवस्वतः।
 विपात्रा विरजाश्चैव आयुष्मांस्य भवत्युत।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि आदित्यवंशानुकीर्त्तने पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं वै आङ्गदेवत्वमादित्यस्य विवस्वतः। ओतुमिच्छामि विप्राग्य आङ्गस्य च परं विधिं।

पितृणामादिसर्गश्च क एते पितरः स्मृताः। एवञ्च श्रुतमस्माभिः कथ्यमानं दिजातिभिः।

सर्गस्थाः पितरोऽन्येस्म देवानामपि देवताः। इति वेदविदः प्राञ्जयेतदिच्छामि वेदितुं।

ये च तेषां गणाः प्रोक्ता यच्च तेषां परं बलं। यथा च कृतमस्माभिः आङ्गं प्रीणाति वै पितृन्।

प्रोतास्य पितरो ये च श्रेयसा योजयन्ति हि। एवं वेदितुमिच्छामि पितृणां सर्गमुत्तमं।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि पितृणां सर्गमुत्तमं। यथा च कृतमस्माभिः आङ्गं प्रीणाति वै पितृन्।

प्रोतास्य पितरो ये च श्रेयसा योजयन्ति हि। मार्कण्डेयेन कथितं भोग्राय परंपरं श्रुते।

अपृच्छद्धर्मराजो हि शरतत्पगतं पुरा । एवमेव पुरा प्रभ्रं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 तस्मैऽनुपूर्व्या वक्ष्यामि भोष्णेणोदाहृतं यथा । गीतं मनस्कुमारेण मार्कण्डेयाय पृच्छते ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पुष्टिकामेन धर्मज्ञकथं पुष्टिरवाप्यते । एतद्दे आतुमिच्छामि किं कुर्वन्ने न भोषति ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ आद्वैः प्रीणाति हि पितृन् सर्वकामफलेभ्यः यः । तत्परः प्रपतः आद्वी प्रेत्य चेह च मोदते । ८५४
 पितरो धर्मकामस्य प्रज्ञाकामस्य च प्रजा । पुष्टिकामस्य पुष्टिश्च प्रथच्छन्ति युधिष्ठिर ।
 ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वर्त्तन्ते पितरः स्वर्गे केषाञ्चिन्नरके पुनः । प्राणिनां नियतं द्युक्तं कर्मजं फलमुच्यते ।
 आद्वानि चैव कुर्वन्ति फलकामाः सदा नराः । अभिसन्धाय पितरं पितुश्च पितरं तथा ।
 पितुः पितामहश्चैव त्रिषु पिण्डेषु तित्यजः । तानि आद्वानि दत्तानि कथं गच्छन्ति वै पितृन् ।
 कथञ्च शक्नोति दातुं निरयथाः फलं पुनः । के वा ते पितरोऽन्ये स्म कान् यजामो वयं पुनः । ८५५
 देवा अपि पितृन् स्वर्गे यजन्तीति च नः श्रुतं । एतदिच्छाम्यहं श्रुतं विस्तरेण महाद्युते ।
 स भवान् कथयत्वतां कथामभितद्विमान् । यथा दत्तं पितृणां वै तारणयेह कल्पते ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ अत्र ते वर्त्तयिष्यामि यथाश्रुतमरिन्दम । ये च ते पितरोऽन्ये स्म यान् यजामो वयं पुनः ।
 पित्रा मम पुरा गीतं लोकान्तरगतेन वै । आद्वकाले मम पितुर्मया पिण्डः समुद्यतः ।
 तं पिता मम हस्तेन निध्वा भूमिमयाचत । हस्ताभरणपूर्णं केयूराभरितेन च । ८५६
 रक्ताङ्गुलितलेनाय यथा दृष्टः पुरा मया । नैप कल्पविधिर्दृष्ट इति निश्चित्य चाप्यहं ।
 कुण्डलैश्च तथा पिण्डं दत्तवानविचारयन् । ततः पिता मे सुप्रीतो वाचा मधुरया तदा ।
 उवाच भरतश्रेष्ठ प्रीयमाणो मयाऽनघ । त्वया दायादवानस्मि कृतार्योऽमुष चेह च ।
 मत्पुत्रेण त्वया पुत्र धर्मज्ञेन विपश्चिता । मया तु तव जिज्ञासा प्रयुक्तेषा दृढव्रत ।
 व्यवस्थानञ्च धर्मपु कर्तुं लोकास्त्र चानघ । यथा चतुर्थं धर्मस्य रक्षिता स्वभते फलं । ८५७
 पापस्य हि तथा मूढः फलं प्राप्नोत्यरक्षिता । प्रमाणं यद्वि कुरुते धर्मोचरिषु पार्थिवः ।
 प्रजास्तदनुवर्त्तन्ते प्रमाणाचरितं सदा । त्वया च भरतश्रेष्ठ वेदधर्माश्च शाश्वताः ।
 कृताः प्रमाणं प्रीतिश्च मम निर्वर्त्तिताऽतुला । तस्मात्तवाहं सुप्रीतः प्रीत्या वरमनुत्तमं ।
 ददामि तं प्रतीच्छ त्वं त्रिषु लोकेषु दुर्लभं । न ते प्रभविता मृत्युर्व्यावज्जीवितुमिच्छसि ।
 त्वन्तोऽभ्यनुज्ञा सम्प्राप्य मृत्युः प्रभविता तव । किं वा ते प्रार्थितं भूया ददामि वरमुत्तमं । ८५८
 तद्वृद्धिं भरतश्रेष्ठ यत्ते मनसि वर्त्तते । इत्युक्तवन्तन्तमहमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 अत्रुवं कृतकृत्योऽहं प्रसन्ने त्वयि सत्तम । यदि त्वनृगहं भूयस्त्वन्तोऽहंमि महाद्युते ।
 प्रश्रमिच्छाम्यहं किञ्चिद्वाहृतं भवता स्वयं । स मामुवाच धर्मोत्तमा ब्रूहि भीष्म यदिच्छसि ।
 केन्तोऽस्मै संशयक्तात यन्मां पृच्छसि भारत । अपृच्छं तमहं तातं तवान्मर्हितमेव च ।
 गतं सुकृतिनां लोकं कैतद्वहलममन्वितः ।

॥ भीष्म उवाच ॥ श्रूयन्ते पितरो देवा देवानामपि देवताः । देवाश्च पितरोऽन्ये वा कान् यजामो वयं पुनः ।

कथञ्च दत्तमस्माभिः श्राद्धं प्रीणात्ययो पितॄन् । लोकान्तरगतांस्तान् किञ्च आदूष्य वा फलं ।
कान् यजन्ति स्म लोकान् वै सदेवमरदानवाः । सयस्वरलोगन्धर्वाः सकिञ्चरमहोरगाः ।
अत्र मे संश्रयस्तीव्रः कौतूहलमतीव च । तद्गृहि मम धर्मज्ञ सर्वज्ञो ह्यसि मे मतः ।
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य भीष्मस्योवाच वै पिता ।

८८५

॥ शान्तनुवाच ॥ सङ्क्षेपेणैव ते वक्ष्ये धर्मो पृच्छसि भारत । पितरस्य यथोद्भूताः फलं दत्तस्य चानघ ।
पितॄणां कारणं श्राद्धे शृणु सर्वं समाहितः । आदिदेवसुतास्तां पितरो दिवि देवताः ।
तान् यजन्ति स्म वै लोकाः सदेवमरमानवाः । सयस्वरलोगन्धर्वाः सकिञ्चरमहोरगाः ।
आप्यायितास्य ते श्राद्धैः पुनराप्याययन्ति च । जगत्सदेवगन्धर्वमिति ब्रह्मानुशासनं ।
तान् यजस्व महाभाग श्राद्धैरग्रेतरन्वितः । ते ते श्रेयो विधास्यन्ति सर्व्वकामफलप्रदाः ।
त्वयैवाराध्यमानास्ते नामगोचानुकीर्त्तनैः । अस्मान् आप्याययिष्यन्ति स्वर्गस्थानपि भारत ।
मार्कण्डेयस्तु ते शेषमेतत्सर्व्वं प्रवक्ष्यामि । एष वै पितृभक्तस्य विदितात्मा च भारत ।
उपस्थितस्य श्राद्धेऽयं ममेवानुग्रहाय वै । एनं पृच्छ महाभागमित्युक्त्वाऽन्तरधीयत ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पितृकल्पे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ भीष्म उवाच ॥ ततोऽहं तस्य वचनान्मार्कण्डेयं समाहितः । प्रश्नं तमेवाहं पृच्छं यन्मे शृणुः पुरा पिता ।
स मामुवाच धर्मात्मा मार्कण्डेयो महातपाः । भीष्म वक्ष्यामि कार्त्तव्येन शृणुषुः प्रयतो भव ।
अहं पितृप्रसादाद्देहोर्धायुष्टमवाप्तवान् । पितृभक्त्यैव सत्त्वञ्च प्राप्नोके परमं यशः ।
सोऽहं युगस्य पर्यन्ते ब्रह्मवर्षमहस्त्रिके । अधिरुह्य गिरिं मेहं तपोऽतप्यं सुदुस्तरं ।
ततः कदाचित्पश्यामि दिवं प्रज्वाल्य तेजसा । विमानमहमायान्तमुत्तरेण गिरेस्तदा ।
तस्मिन् विमाने पर्यङ्कं ज्वलितारित्यवर्त्तव्यं । अपश्यं तत्र शैवाहं शयानं दीप्ततेजसं ।
अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषमग्रावस्मिन्निवाहितं । सोऽहं तस्मै नमस्कृत्य प्रणम्य शिरसा विभुं ।
सन्निविष्टं विमानस्थं पादार्घ्याभ्यामपूजयं । अपृच्छञ्चैव दुर्द्धर्षं विद्याम त्वां कथं विभो ।
तपोवीर्यात् समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं । देवतं ह्यसि देवानामिति मे वर्त्तते मतिः ।
स मामुवाच धर्मात्मा स्मयमान इवानघ । न ते तपः सुचरितं येन मां नावबुध्यसे ।
क्षणेनैव प्रमाणं स विभ्रदन्त्यदनुत्तमं । रूपेण च पुमांस्तादृग्दृष्टपूर्व्वो न मे कश्चित् ।

८८६

८८७

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ विद्धि मां ब्रह्मणः पुत्रं मानसमृन्ध्वजं विभो । तपोवीर्यात्समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं ।

८८८

सनत्कुमार इति यः श्रुतो वेदेषु वै पुरा । सोऽस्मि भार्गव भद्रन्ते कं कामं करवाणि ते ।
ये त्वन्ये ब्रह्मणः पुत्रा यवीयांसस्तु ते मम । भ्रातरः सप्त दुर्द्धर्षास्तेषां वंशाः प्रतिष्ठिताः ।
क्रतुर्व्यशिश्वः पुलहः पुलस्त्याऽत्रिस्तथाऽङ्गिराः । मरुचिश्च तथा विद्वान् देवगन्धर्व्वमेविताः ।
जीन् लोकान् धारयन्तीमे देवदानवपूजिताः । वयन्तु यतिधर्माणः संयोज्यात्मानमात्मनि ।
प्रजा धर्माश्च कामश्च व्यवहाय महामुने । संयोज्यात्मानमात्मनि इति विद्धि मां ।

८८९

तस्मात्सन्तकुमारेति नाभैतन्मै प्रतिष्ठितं । मङ्गल्यते तपस्वीर्णमम दर्शनकाङ्क्षया ।
 एष दृष्टोऽस्मि भवता कं कामं करवाणि ते । इत्युक्तवन्तं तमहं प्रत्यवाचं सनातनं ।
 अनुज्ञातो भगवता प्रीयमाणेन भारत । ततोऽहमेतमर्थं वै तमपृच्छं सनातनं ।
 पृष्टः पितृणां सर्गश्च फलं आहूय चानघ । चिच्छेद संशयं भोक्त स च देवेशरो मम ।
 स भामुवाच धर्मात्मा कथान्ते बभूवार्धिके । रमे त्वयाऽहं विप्रर्वेष्टुं सर्वं यथातथं ।
 देवानसृजत ब्रह्मा मां यत्त्यन्तीति भार्गव । तमुत्सृज्य तदात्मानमयजंस्ते फलार्थिनः ।
 ते शप्ता ब्रह्मणा मूढा नष्टभङ्गा दिवौकसः । न स किञ्चिदिजानन्ति ततो लोकोऽयमुद्यत ।
 ते भूयः प्रणताः शप्ताः प्रायाचन्त पितामहं । अनुग्रहाय लोकानां ततस्तानब्रवीद्भिः ।
 प्रायश्चित्तश्चरध्वं वै व्यभिचारे हि वः कृतः । पुत्रास्य परिपृच्छध्वं ततो ज्ञानमवाप्स्यथ ।
 प्रायश्चित्तक्रियार्थंते पुत्रान् पप्रच्छुरार्तवत् । तेभ्यस्ते प्रयतात्मानः श्रंभुस्तनयास्तदा ।
 प्रायश्चित्तानि धर्मज्ञा वाङ्मनःकर्माजानि वै । शंसन्ति कुशला नित्यं चकुर्भ्यामपि नित्यशः ।
 प्रायश्चित्तार्थतत्त्वज्ञा लब्धभङ्गा दिवौकसः । गम्यतां पुत्रका एवं पुत्रैरुक्तास्य ते तदा ।
 अभिशस्तास्तु वै देवाः पुत्रवाक्येन तेन वै । पितामहमुपागच्छन् संशयच्छेदनाय वै ।
 ततस्तानब्रवीद्देवो यूयं वै ब्रह्मवादिनः । तस्माद्युक्ता यूयं तैस्तत्तया न तदन्यथा ।
 यूयं शरीरकर्तारस्तेषां देवा भविष्यथ । ते तु ज्ञानप्रदातारः पितरो वो न संशयः ।
 अन्यान्यं पितरो यूयं ते चैवेति न संशयः । देवास्य पितरस्यैव तदुध्यध्वं दिवौकसः ।
 ततस्ते पुनरागत्य पुत्रानुचुर्दिवौकसः । ब्रह्मणा क्लिप्तसन्देहाः प्रीतिमन्ताः परस्परं ।
 यूयं वै पितरोऽस्माकं यैर्व्ययं प्रतिबोधिताः । धर्मज्ञाः कथं वः कामः को वरो वः प्रदीयतां ।
 यदुक्तं चैव युष्माभिस्तत्तया न तदन्यथा । उक्ता यदत्र युष्माभिः पुत्रका इति वै वयं ।
 तस्माद्भवन्तः पितरो भविष्यथ न संशयः । योऽनिष्टा च पितृन् आहूः क्रियाः काश्चित्करिष्यति ।
 राक्षसा दामवा नागाः फलं प्राप्स्यन्ति तस्य तत् । आहूँराप्यायितास्यापि पितरः सोममय्यथ ।
 आप्याय्यमाना युष्माभिर्व्यर्द्धयिष्यन्ति नित्यदा । आहूँराप्यायितः सोमो लोकानाप्याययिष्यति ।
 समुद्रपर्वतवनं जङ्गमाजङ्गमैर्हतं । आहूँनि पुष्टिकामास्य ये करिष्यन्ति मानवाः ।
 तेभ्यः पुष्टिं प्रजा चैव दास्यन्ति पितरः सदा । आहूँ ये च प्रदास्यन्ति चीन् पिण्डान्नामगोचतः ।
 सर्व्वं च वर्त्तमानांस्तान् पितरः सपितामहाः । भावयिष्यन्ति सततं आहूँदानेन तपिताः ।
 एवमाज्ञायितं पूर्व्वं ब्रह्मणा परमेष्ठिना । इति तद्वचनं सत्यं भवत्वथ दिवौकसः ।
 पुत्रास्य पितरस्यैव वयं सर्व्वे परस्परं ।
 ॥ सन्तकुमार उवाच ॥ त एने पितरो देवा देवास्य पितरस्तथा । अन्यान्यं पितरो ह्येते देवास्य पितरस्य ह ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पितृकृत्ये सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ इत्युक्तोऽहं भगवता देवदेवेन भास्वता । सन्तकुमारेण पुनः पृष्टवान् देवमव्ययं ।

८५

८१०

८१५

८१०

८१५

सन्देहमतरश्रेष्ठ भगवन्ममरिन्दम । निबोध तन्म गोक्षय निविलं सर्वमादितः ।

८१०

क्रियन्तो वै पितृगणाः कस्मिन् लोके प्रतिष्ठिताः । वर्त्तन्ते देवप्रवरा देवानां सोमवर्द्धनाः ।

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ममैते यजतां श्रेष्ठ स्त्रीं पितृगणाः स्रुताः । चत्वारो मूर्त्तिमन्तस्य चयस्तेषाममूर्त्तयः ।

तेषां लोकां विसर्गंश्च कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु । प्रभावश्च महत्त्वश्च विसरेण तपोधन ।

धर्ममूर्त्तिधरास्तेषां त्रयो यो परमा गणाः । तेषां नामानि लोकाश्च कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ।

लोकाः सनातना नाम यत्र तिष्ठन्ति भास्वराः । समूर्त्तयः पितृगणास्तै वै पुत्राः प्रजापतेः ।

८११

विराजस्य दिजश्रेष्ठ वैराजा इति विश्रुताः । यजन्ति तान् देवगणा विधिदृष्टेन कर्मणा ।

एते वै योगभिभ्रष्टा लोकान् प्राप्य सनातनान् । पुनर्युगमहस्मान्ते जायन्ते ब्रह्मवादिनः ।

ते तां प्राप्य स्रुतिभूयः साङ्ख्ययोगमनुत्तमं । यान्ति योगगतिं मिद्धाः पुनरावृत्तिर्नृणां ।

एते स्युः पितरस्तात योगिनां योगवर्द्धनाः । आप्याययन्ति ये पूर्व्यं सोमं योगबलेन वै ।

तस्माच्छाङ्गानि देयानि योगिनास्तु विशेषतः । एष वै प्रथमः कल्पः सोमपदां महात्मनां ।

८१२

एतेषां मानसो कन्या मेना नाम महागिरिः । पत्नो हिमवतः श्रेष्ठा यस्या मेनाक उच्यते ।

मेनाकस्य सुतः श्रीमान् क्रौञ्चो नाम महागिरिः । पर्वतप्रवरः पुत्रो नानारत्नसमन्वितः ।

तिस्रः कन्यास्तु मेनायां जनयामास शैलराट् । अपर्णमेकपर्णाश्च तृतीयामेकपाटलां ।

तपस्वरन्ध्रः सुमहदुच्चरं देवदानरैः । लोकान् सन्तापयामासुस्तातिस्रः स्थाणुजङ्गमान् ।

आहारमेकपर्णेन एकपर्णा समाचरत् । पाटलापुष्पमेकस्य आदधात्रेकपाटला ।

८१३

एका तत्र निगहरा तां माता प्रत्यपेधयत् । उमा इति निपेधन्ती मातस्तेन दुःस्मिता ।

मा तयोक्ता तदा माचा देवो दुश्चरचारिणी । उभेत्येवाभवत् स्थाता त्रिषु लोकेषु सुन्दरी ।

तथैव नाम्ना तेनेह विश्रुता योगधर्षिणी । एतस्तु त्रिकुमारीकं जगत्स्थास्यति भार्गव ।

तपःशरीरास्तः सर्वस्तिस्त्रो योगबलाश्रिताः । सर्व्याश्च ब्रह्मवादिन्यः सर्व्याश्चैवोर्द्धरेतमः ।

उमा तांश्च वरिष्ठा च ज्येष्ठा च वरवर्णिनी । महायोगबलोपेता महादेवमुपश्रिता ।

८१४

अमितस्यैकपर्णा तु देवलस्य महात्मनः । पत्नो दत्ता महान्नक्षान् योगाचार्याय धीमते ।

जगोषव्याय तु तथा विद्धि तामेकपाटलां । एते चापि महाभागे योगाचार्यावुपश्रिते ।

लोकाः सोमपदा नाम मरोचेर्यत्र वै सुताः । पितरो यत्र वर्त्तन्ते देवास्तान् भावयन्त्युत ।

अग्निस्त्रास्ता इति स्थाताः सर्व्य एवामितौजसः । एतेषां मानसो कन्या अश्लोदा नाम निष्पगा ।

अश्लोदं नाम त्रिस्थातं मरो यस्याः समुत्थितं । तया न दृष्टपूर्व्यास्तौ पितरस्तौ कदाचन ।

८१५

अप्यमूर्त्तानय पितृन् सा ददर्श श्रुचिस्मिता । सम्भूता मानसोऽंशं पितृन् स्वः अभिजानतो ।

ब्रीडिता तेन दुःखेन बभूव वरवर्णिनी । सा दृष्ट्वा पितरं वव्रे वसुं नामान्तरिणम् ।

अभावसुमिति स्थातमायाः पुत्रं यशस्विनं । अद्रिकाप्सुग्मा युक्तं त्रिमानंऽधिष्टितं दिवि ।

सा तेन व्यभिचारेण मनसः कामरूपिणी । पितरं प्रार्थयित्वाऽन्यं योगभ्रष्टा पपात ह ।

चोष्णपश्यद्विमानानि पतमाना दिवच्छ्रुता । चमरेणप्रमाणानि साऽपश्यन्तेषु तान् पितृन् । ११०
 मुमुक्ष्वानपरिव्यक्तानग्रीर्णश्विवाहितान् । चायध्वमित्युवाचार्त्ता पत्नी तानवाक्शिराः ।
 तैरुक्ता सा तु माभैवीरिति व्योषि व्यस्थिता । ततः प्रसादयामास तान् पितृन् दीनया गिरा ।
 उचुस्ते पितरः कन्यां भ्रष्टैश्वर्या व्यतिक्रमात् । भ्रष्टैश्वर्या स्वरोपेण पतसि त्वं शुचिर्मिते ।
 येः क्रियन्ते हि कर्माणि शरीरे दिवि देवतैः । तैरेव तत्कर्माफलं प्राप्नुवन्तीह देवताः ।
 सद्यः फलानि कर्माणि देवत्वे प्रेत्य मानुषे । तस्मात्त्वत्पुत्रः पुत्रि प्रेत्येदं प्राप्स्यसे फलं । १११
 इत्युक्ता पितृभिः सा तु पितृप्रसादवत्सकान् । ध्यात्वा प्रसादं ते चक्रुस्तस्याः सर्वेऽनुकम्पया ।
 अत्रग्यन्नाविनं ज्ञात्वा वेऽर्थमूचुस्तस्य तां । अस्व राज्ञो वसोः कन्या त्वमपत्यमविव्यसि ।
 उत्पन्नस्य वृथिव्यान् मानुषेषु महात्मानः । कन्या च भूत्वा लोकान् स्वान् पुनः प्राप्स्यसि दुर्लभान् ।
 पराशरस्य दायादं त्वं विप्रं जनयिष्यसि । सर्वदेवकं ब्रह्मर्षिस्तुर्ह्वा विभजिष्यति । ११२
 महाभिषस्य पुत्रौ द्वा ग्रान्तनोः कोर्त्तिवर्द्धनौ । विचित्रवीर्यं धर्मं च तया चित्राङ्गदं विभुं ।
 एतानुत्पाद्य पुत्रास्त्वं पुनर्लोकानवाप्स्यसि । व्यतिक्रमात् पितृणाञ्च जन्म प्राप्स्यसि कुत्सिनं ।
 अथैव राज्ञः कन्या त्वमद्रिकायां भविष्यसि । अष्टाविंशे भवित्री त्वं दापरे मत्स्ययोगिना ।
 एवमुक्ता तु दामेयी जाता सत्यवती तदा । मत्स्ययोगी समुत्पन्ना राज्ञस्तस्य वसोः सुता ।
 वैभ्राजा नाम ते लोका दिवि भान्ति सुदर्शनाः । यत्र वर्हिषदो नाम पितरो दिवि विभ्रुताः । ११३
 तान्यै देवगणाः सर्वे यत्नगन्धर्वराक्षसः । नागाः सर्पाः सुपर्णाश्च भावयन्त्यमौजसः ।
 एते पुत्रा महात्मानः पुनस्तस्य प्रजापतेः । महात्मानो महाभागस्तेजोयुक्तास्तपस्विनः ।
 एतेषां मानसो कन्या दीवरी नाम विभ्रुता । योगा च योगरत्नो च योगमाता तथैव च ।
 भवित्री दापरे प्राप्य युगं धर्ममृताम्बरा । पराशरकुलोद्भूतः शुको नाम महातपाः ।
 भविष्यति युगे तन्निम्नमहायोगी द्विजर्षभः । व्यासादरण्यां सम्भूतो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् । ११४
 स तस्यां पितृकन्यायां पौत्र्यं जनयिष्यति । कन्या पुत्राञ्च चतुरो योगाचार्यान्महाबलान् ।
 कृष्णं गौरं प्रभुं शम्भुं कृत्वीं कन्यान्तथैव च । ब्रह्मरत्नस्य जननीं महिषीं त्वण्डस्य च ।
 एतानुत्पाद्य धर्मः स योगाचार्यान्महाव्रतान् । श्रुत्वा स्वजनकाङ्क्षाम् व्यासादमितबुद्धिमान् ।
 महायोगी ततो गन्ता पुनरवर्तिनीं गतिं । यस्तस्य मनुदिग्नन्त्ययं ब्रह्म शाश्वतं ।
 अमूर्तिमन्तः पितरो धर्ममूर्तिधरा मुने । कथा यथेयमुत्पन्ना वृष्यन्त्यककुलान्वया । ११५
 सुकाला नाम पितरो वशिष्ठस्य प्रजापतेः । निरता दिवि लोकेषु ज्योतिर्भे भिषु भासुराः ।
 सर्वकाममष्टद्वेषु दिजास्तान् भावयन्त्युत । तेषां वै मानसो कन्या गौर्माता दिवि विभ्रुता ।
 तवैव वंशे या दत्ता शुक्रस्य महिषी प्रिया । एकद्वेति विख्याता साध्यानां कोर्त्तिवर्द्धनौ ।
 मरीचिगर्भासौ नल्लोकान् समाश्रित्य व्यवस्थिताः । ये त्वग्राङ्गिरसः पुत्राः साध्वेः संवर्द्धिताः पुरा ।
 तान् क्षत्रियगणास्तात भावयन्ति फलार्थिनः । एतेषां मानसो कन्या यज्ञोदा नाम विभ्रुता ।

पत्नी सा विश्वमहत्तः क्षुवा वै वृद्धशर्मेणः । राजर्षेर्जननी चापि दिलोपस्य महात्मनः ।
 दस्य यज्ञे पुरा गोता गाथाः प्रीतैर्महर्षिभिः । तदा देवयुगे तात वाजिमेधे महामन्त्रे ।
 अग्नेर्जन्म तथा श्रुत्वा शाण्डिल्यस्य महात्मनः । दिलोपं यजमानं ये पश्यन्ति सुममाहिताः ।
 सत्यवन्तं महात्मानं तेऽपि स्वर्गजितोन्नराः । सुखधा नाम पितरः कर्हंस्य प्रजापतेः ।
 समुत्पन्नास्तु पुनश्चान्महात्मानो दिजर्षभाः । लोकेषु दिवि वर्तन्ते कानिगेषु विशङ्कमाः ।
 तासु वैश्वगणास्तात भावयन्ति फलार्थिनः । तेषां वै मानसी कन्या विरजा नाम विभुता ।
 यथातेर्जनो मन्त्रमहिषी नृजवस्वस्र । तय एते गणाः प्रोक्तास्तुर्यन्तु निबोध मे ।
 उत्पन्ना ये स्वधायास्तु भोमना वै कवेः मुताः । हिरण्यगर्भस्य मुताः शूद्रास्तान् भावयन्त्युत ।
 मानसा नाम ते लोका यत्र तिष्ठन्ति ते दिवि । तेषां वै मानसी कन्या नर्मदा सन्तिम्बरा ।
 या भावयति भूतानि दक्षिणपथगामिनी । पुनश्च तस्य या पत्नी त्रसदस्योर्जनयपि ।
 तेषामद्याभ्युपगमान्मनुस्तात युगे युगे । प्रवर्तयति अङ्गानि नष्टे धर्म्ये प्रजापतिः ।
 तिष्ठणामादसर्गे तु सर्वेषां दिजमन्त्रम । तस्मादेनं स्वधर्म्येण श्राद्धदेवं वदन्ति वै ।
 सर्वेषां राजते पात्रमय वा रजतान्वितं । दत्तं स्वधां पुरोधाय श्राद्धं प्रीणाति वै पितृन् ।
 भोमस्याप्यायनं हत्वा वज्रैर्विवस्वतस्य च । उदगायनमप्यष्टावम्यभावेऽप्यु वा पुनः ।
 पितृन् प्रीणाति यो भक्त्या पितरः प्रीणयन्ति तं । यच्छन्ति पितरः पृष्टिं प्रजासु विपुलास्तथा ।
 स्वर्गमारोग्यमेवाथ यदन्यदपि चेष्टितं । देवकार्यादपि मुने पितृकार्यं विश्रियते ।
 देवतानां हि पितरः पूर्वमाप्यायनं स्मृतं । शोचप्रसादात्तस्मात्कोधा लोकस्याप्यायनं परं ।
 श्रियप्रसादाच्च भदा तान् नमस्यस्व भागेन । पितृभक्तोऽनि विप्रर्षे मङ्गकथं विप्रवतः ।
 अयसोऽद्य विधास्यामि प्रत्यक्षं कुरु तत् स्वयं । चतुर्द्वयं मविज्ञानं प्रदिशानि च तेऽनघ ।
 गतिमेतामप्रमत्तो मार्कण्डेय निशमय । न हि योगगतिर्दिव्या पितृणाञ्च परा गतिः ।
 तदिदं नापि भिक्षुन दृश्यते मांसचक्षुषा । न एवमुक्ता देवेशो मानुषस्त्वितमयतः ।
 चतुर्दस्वा मविज्ञानं देवानामपि दुर्लभं । अगाम गतिमिष्टां वै द्वितीयोऽग्निरिव ज्वलन् ।
 तन्निबोध कुरुश्रेष्ठ यन्मासीन्निशामितं । प्रसादान्तस्य देवस्य दुर्गेयं भुवि मानुगैः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकन्ये अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ आसन् पूर्वयुगे तात भरद्वाजात्मजा द्विजाः । योगधर्ममनुप्राप्य भ्रष्टा दुर्यतिन वै ।
 अपभ्रंशमनुप्राप्ता योगधर्म्यपचारिणिः । महतः सरसः पारे मानसस्य विभञ्जिताः ।
 तमेवार्थमनुध्यान्तो नष्टमप्स्विवभोहिताः । अप्राप्य योगं सर्वे स्म संयुक्ताः कालधर्म्यया ।
 ततस्ते योगविभ्रष्टा देवेषु मुचिरोषिताः । जाताः कैटिकरायादाः कुरुक्षेत्रे नरर्षभा ।
 हिंसया विहरिष्यन्तो धर्मं विदुस्तेन वै । ततस्तं पुनरायान्ति भ्रष्टाः प्रास्यन्ति कुत्सिताः ।
 तेषां पितृप्रसादेन पूर्वजतिहनेन च । स्मृतिरुत्पत्त्यने प्राप्य तान्तां जातिं जुगुप्सिना ।

८९

८९

१००

१०१

१०२

१०३

ते धर्मचारिणो नित्यं भविष्यन्ति समाहिताः । ब्रह्मण्यं प्रतिष्ठस्यन्ति ततो भूयः स्वकर्मभिः ।

ततश्च योगं प्राप्स्यन्ति पूर्वजातिज्ञानं पुनः । भूयः सिद्धिमनुप्राप्ताः स्वानं प्राप्स्यन्ति ब्राम्हणं ।

१०९

एवं धर्मो च ते बुद्धिर्भविष्यति पुनः पुनः । योगधर्मो च निरतः प्राप्स्ये सिद्धिमुत्तमां ।

योगो हि दुर्लभो नित्यमल्पप्रभैः कदाचन । लब्ध्वाऽपि नाशयन्त्येनं व्यसमैः कटुतामिताः ।

अधर्मोऽपि वर्त्तन्ते अर्हयन्ते गुरुनपि । याचन्ते न त्वया श्यानि रक्षन्ति शरणागतान् ।

नावजानन्ति कृपणाश्चाद्यन्ते न धनोपमा । युक्ताहारविहाराश्च युक्तवेष्टाः स्वकर्मभु ।

ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च न नृणां सुवर्षिणः । मोपभोगरता नित्यं न मांसमधुमद्यगाः ।

११०

न कामपरमा नित्यं न विभोत्सादिनस्तथा । नानाध्वसंकयामक्ता नालस्योपहतास्तथा ।

नात्यन्तमानसंयुक्ता गोष्ठोऽस्मिन्निरतास्तथा । प्राप्नुवन्ति नरा योगं योगो हि दुर्लभो भुवि ।

प्रशान्ताश्च जितक्रोधा मानाहङ्कारवर्जिताः । कल्याणभाजनं ये तु ते भवन्ति यतव्रताः ।

एवंविधास्तु ते तात ब्राह्मणा क्षमयन्तदा । स्मरन्ति ह्यात्मनो दोषं प्रमादं कृतमेव तु ।

ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च शान्ते वर्त्तन्ति संस्थिताः । ज्ञानिन्ते परमामाशु सभन्ते नात्र संशयः ।

१११

तस्मात्तमपि धर्मज्ञ योगधर्मपरो भव । योगधर्मो च निरतः प्राप्स्ये सिद्धिमुत्तमां ।

योगधर्मोऽस्मिन् धर्मज्ञ न धर्मोऽस्ति विशेषवान् । बरिष्ठः सर्वधर्माणां तं समाचर भार्गव ।

कालस्य परिमाणेन लब्ध्वाहारी जितेन्द्रियः । तत्परः प्रयतः श्रद्धो योगधर्ममवा स्यसि ।

इत्युक्त्वा भगवान् देवस्तथैवान्तरधीयत । अष्टादशैव वर्षाणि त्वेकाहमिव मेऽभवत् ।

उपासतस्तं देवेशं वर्षाण्यष्टादशैव मे । प्रभादात्तस्य देवस्य न ज्ञानिरभवत्तदा ।

११२

न क्षुत्पिपासे कालं वा प्रत्यजान् तदा ऽनघ । पश्चाच्छिष्यसकाशान् कालः संविदितो मया ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकृत्ये जनविभोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ तस्मिन्नन्तर्हिते देवे वचनान्तस्य वै विभोः । चक्षुर्दृश्यं सविज्ञानं प्रादुरासीत्तदा मम ।

ततोऽहं तानपश्यं वै ब्राह्मणान् कौशिकात्मजान् । आपण्येयं कुरुक्षेत्रे यानुवाच विभुर्धर्म ।

ब्रह्मदत्तोऽभवद्वाजा यस्तेषां सप्तभो दिजः । पितृवर्त्तति विख्यातो नास्मा भिलेन कर्मणा ।

शुकस्य कन्या कृत्वी तं जनयामास पार्थिव । अणुहात् पार्थिवश्रेष्ठात् काम्पित्ये नगरोत्तमे ।

११३

॥ भीष्म उवाच ॥ यथोवाच महाभागो मार्कण्डेयो महातपाः । तस्य वंशमहं राजन् कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अणुहः कस्य वै पुत्रः कस्मिन् काले बभूव ह । राजा धर्मभूतोऽश्रेष्ठो यस्य पुत्रो महायशसाः ।

ब्रह्मदत्तो नरपतिः किंवीर्यः स बभूव ह । कथञ्च सप्तमतेषां स बभूव नराधिपः ।

न ह्यल्पवीर्याय शुको भगवान् लोकपूजितः । कन्यां प्रदद्याद्योगात्मा कृत्वी कीर्त्तिमतीं प्रभुः ।

एतदिच्छाम्यहं श्रातुं विस्तरणं महाद्युते । ब्रह्मदत्तस्य चरितं तद्भवान् वक्तुमर्हति ।

११४

यथा च वर्त्तमानास्ते संसारेषु दिजातयः । मार्कण्डेयेन कथितास्तद्भवान् प्रब्रवीतु मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ प्रतीपस्य तु राजर्षेस्तुत्याकालो नराधिपः । पितामहस्य मे राजन् बभूवेति मया श्रुतं ।

ब्रह्मदत्तो महाभागो योगी राजर्षिस्तमः । इतश्च सर्वभूतानां सर्वभूतहिते रतः ।
 सखा स गालवो यस्य योगाचार्यो महायज्ञाः । शिष्यामुत्पाद्य तपसा क्रमो धेन प्रवर्तितः ।
 कण्टरीकस्य योगात्मा तथैव सचिवोऽभवत् । जात्यन्तरेषु सर्वेषु सहायाः सर्वे एव ते ।
 सप्तजातिषु सप्तैव बभूवुरमितौजसः । ययोवाच महाभागो मार्कण्डेयो महातपाः ।
 तस्य वंशमहं राजन् कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु । ब्रह्मदत्तस्य पौराणं पौरवस्य महात्मनः ।
 दृष्टव्यस्तस्य दायादः सुहोचो नाम धार्मिकः । सुहोचस्यापि दायादो हसो नाम बभूव ह ।
 तेनेदं निश्चितं पूर्वं हस्तिनापुरमुत्तमं । हस्तिनापि दायादास्तथः परमधार्मिकाः ।
 अजमीठो द्विमीठस्य पुरमीठस्यैव च । अजमीठस्य धूमिन्यां जज्ञे दृष्टदिभुर्नृप ।
 दृष्टद्विभुर्दृष्टदिवोः पुत्रस्तस्य महायज्ञाः । दृष्टद्विभुर्दृष्टदिवोः विख्यातो राजा परमधार्मिकः ।
 सत्यजित्तस्य तनयो विश्वजित्तस्य चात्मजः । पुत्रो विश्वजित्तस्यापि सेनजित् प्रथिवीपतिः ।
 पुत्राः सेनजित्तस्यासंख्यारो लोकमन्त्रजाः । रुचिरः श्वेतकेतुश्च महिषारस्तथैव च ।
 बलस्यावन्तको राजा यक्षैते परिवत्सकाः । रुचिरस्य तु दायादः पृथुप्रियो महायज्ञाः ।
 शृणुषेणस्य पारस्तु पाराक्षीपोऽय जज्ञिवान् । नोपस्यैकशतं तात पुत्राणाममितौजसां ।
 महारथानां राजेन्द्र शूराणां वःष्ठ्यालिनं । नोपा इति समाख्याता राजानः सर्वे एव ते ।
 तेषां वंशकरो राजा नोपानां कीर्त्तयिष्ये नृप । काम्पिष्ये समरो नाम स चैवममरोऽभवत् ।
 समरस्य परः पारः सदस्य इति ते त्रयः । पुत्राः परमधर्मज्ञाः पारपुत्रः पृथुर्धर्मो ।
 प्रयोस्तु सुकृतो नाम सुकृतेनेह कर्मणा । जज्ञे सर्वगुणोपेतो विभ्राज तस्य चात्मजः ।
 विश्वाजस्य तु पुत्रोऽभूदण्डो नाम पार्थिवः । यौगुण्डस्य जमाता हन्तीभर्ता महायज्ञाः ।
 सुतोऽणुहस्य राजर्षिर्ब्रह्मदत्तोऽभवत् प्रभुः । योगात्मा तस्य तनयो विश्वकर्मेनः परन्तपः ।
 विभ्राजः पुनराजातः स्वकृतेनेह कर्मणा । ब्रह्मदत्तस्य पुत्रोऽयः सर्वमेव इति श्रुतः ।
 चक्षुषी तस्य निर्भिके पतिष्या पूजनीयया । सुचिरोपितया राजन् ब्रह्मदत्तस्य वेष्यनि ।
 अयास्य पुत्रस्त्वपरो ब्रह्मदत्तस्य जज्ञिवान् । विश्वकर्मेन इति ख्यातो महाबलपराक्रमः ।
 विश्वकर्मेनस्य पुत्रोऽभूदण्डसेनो महोपतिः । भस्माटोऽस्य कुमारोऽभूद्रावेयेन हतः पुरा ।
 दण्डसेनात्मजः शूरो महात्मा कुलवर्द्धनः । भस्माटपुत्रो दुर्भुङ्क्षिरभवत् युधिष्ठिर ।
 स तेषामभवद्राजा नोपानामन्तको नृपः । उपायुधेन यज्ञार्थं सर्वं नोपा विनाशिताः ।
 उपायुधो मरुसिक्तो मया विनिहतो युधि । दर्पाग्निरो दर्पहृदिः सततस्मानये रतः ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उपायुधः कस्य सुतः कस्मिन् वंशे स जज्ञिवान् । किमर्थं स भवता निहतस्तद्वद्वि मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अजमीठस्य दायादो विद्वान् राजा यवीनरः । धृतिमानस्य पुत्रस्तु तस्य सत्यधृतिः सुतः ।

जज्ञे सत्यधृतेः पुत्रो दृढनेमिः प्रतापवान् । दृढनेमिसुतस्यापि सुधर्मा नाम पार्थिवः ।

चासीत् सुधर्मजः पुत्रः सार्वभौमः प्रजेश्वरः । सार्वभौम इति ख्यातः प्रथिव्यामेकराष्ट्रिभुः ।

तस्यान्ववाये महति महान् पौरवन्दनः । महतश्चापि पुत्रस्तु राजा हृस्वरथः क्षतः ।
 पुत्रो हृस्वरथस्यापि सुपाशो नाम पार्थिवः । सुपाशैतनयश्चापि सुमतिर्नाम धार्मिकः ।
 सुमतेरपि धर्मात्मा मन्त्रतिर्नाम वीर्यवान् । तस्य वै सन्नेतेः पुत्रः क्षतो नाम महाबलः । १००
 शिष्यो हिरण्यनाभस्य कौशल्यस्य महात्मनः । चतुर्विंशतिधा तेन संप्राच्याः सामवेदिताः ।
 स्मृतास्ते प्राच्यसामानः कर्त्तव्यो नाम सामगाः । कर्त्तिरुपायुधः सोऽथ वीरः पौरवन्दनः ।
 यभूवेयन विक्रम्य पृथक्तस्य पितामहः । नीपो नाम महातेजाः पञ्चालाधिपतिर्हतः ।
 उपायुधस्य दायादः श्रेष्ठो नाम महायशाः । जिन्यात्सुवीरो नृपतिः सुवीरान्तु नृपञ्चयः ।
 नृपञ्चयाद्वक्त्रय इत्येते पौरवाः स्मृताः । स चायुधायुधस्तात दुर्भुद्धिरभवत्तदा । १०५
 प्रवृद्धचक्रो बलवाञ्चोपात्तकरणो महान् । स दर्पपूर्णः हत्वाजौ नोपानयान् पार्थिवान् ।
 पितर्युपरते मर्त्यं आवद्यामास किञ्चित् । माममात्यैः परितृतं शयानं धरणोत्तले ।
 उपायुधस्य राजेन्द्र दूतोऽभ्येत्य वचोऽब्रवीत् । अथ त्वं जननीं भोज्य गन्धकालीं यशस्विनीं ।
 स्त्रीरत्नं मम भार्यायै प्रयच्छ कुतश्चनन्दन । एवं राज्यस्य ते स्त्रीतं धनानि च न संशयः ।
 प्रदास्यामि यथाकाममहं वै रत्नभागभुवि । मम प्रज्वलितं चक्रं निशम्येदं सुदुर्मयं । ११०
 शत्रवो विद्रवन्त्याजौ दर्शनादेव भारत । राष्ट्रस्यैव सिंहे चेत्स्वस्ति प्राणानां वा कुलस्य वा ।
 शमने मम तिष्ठस्व न हि ते शान्तिरन्यथा । अथः प्रस्तारत्रयने शयानक्षेपेन चोदितः ।
 दूतान्कर्त्तव्यमेतदेव वाक्यमग्नित्रिवोपमं । ततोऽहं तस्य दुर्भुद्धेर्विश्राय मनमच्युत ।
 आज्ञापयं वै संगमे सेनाध्यक्षांश्च सर्वशः । विचित्रवीर्यं बालश्च मदुपाश्रयमेव च ।
 दृष्ट्वा क्रोधपरीतात्मा युद्धायैव मनो दधे । निरुद्धोत्तदाऽहं तैः सचिवैर्गन्धकोविदैः । ११५
 चत्विर्भिर्देवकन्यैश्च सुहृद्भिर्द्विपार्थदर्शिभिः । शिग्धैश्च शास्त्रविद्भिश्च संयुगस्य निवर्तने ।
 कारणं आवितस्यास्मि युक्तरूपं तदाऽनघ ।

॥ मन्त्रिण ऊचुः ॥ प्रवृद्धचक्रः पापोऽभौ त्वच्छात्रोचगतः प्रभो । न चैषः प्रथमः कन्यो युद्धं नाम कदाचन ।
 ते वयं सामपूर्वं वै दानं भेदन्त्येव च । प्रयोक्ष्यामस्ततः शूद्धो देवतान्यभिवाद्य च ।
 छतस्वस्त्ययनो विप्रैर्जलाऽग्नौ नार्थं च दिजान् । ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः प्रयास्यसि जयाय वै । १२०
 अस्ताणि न प्रयोक्ष्यानि न प्रवेक्ष्यस्य सङ्गरः । अग्नौ च वर्त्तमानेन दृष्टानामिति श्रावणं ।
 सामदानादिभिः पूर्वमपि भेदेन वा ततः । तं हनिष्यसि विक्रम्य शत्रवं मघवानिव ।
 प्राज्ञानां वचनं काले दृष्टानाश्च विशेषतः । श्रोतव्यमिति तच्छ्रुत्वा निवृत्तोऽस्मि नराधिप ।
 ततस्तैः स क्रमः सर्वः प्रयुक्तः शास्त्रकोविदैः । तस्मिन् काले कुतश्चेष्ट कर्म चारम्यमुत्तमं ।
 स सामादिभिरप्यादावुपाधैः प्राज्ञचिन्तितैः । अनुमोद्यमानो दुर्भुद्धिरनुनेतुं न शक्यते । १२५
 प्रवृत्तस्तस्य तत्प्रक्रमधर्मनिरतस्य वै । परदाराभिस्त्रायेण सद्यस्तात निवर्त्तितं ।
 न त्वहं तस्य जाने तच्चिदृतं चक्रमुत्तमं । हतं स्रक्श्रेण्या तन्मू पूर्वमपि सङ्गिष्य निन्दितं ।

हृतशौचः शरी चापो रथी निष्कस्य वै पुरात् । हृतस्त्रस्त्रयनो विप्रैः प्रायोध्यमहं रिपुं ।
 ततः संसर्गमागम्य बलेनास्त्रबलेन च । व्यहमुन्मत्तवयुर्दुर्देवासुरमिवाभवत् ।
 स मयाऽस्त्रप्रतापेन निर्हृग्धो रणमूर्ध्नि । पपाताभिमुखः शूरस्वक्ता प्राणानरिन्दम । १११०
 एतस्मिन्नन्तरे तात कान्तिस्त्रात् पृथतोऽभ्ययात् । हते नोपेश्वरे शैव हते सोपायुधे नृपे ।
 अहिच्छत्रं स्वकं राख्यं पितृयं प्राप महाश्रुतिः । द्रुपदस्य पिता राजन्ममैवानुमते तदा ।
 ततोऽभूद्रुपदो राजा द्रोणस्येन निराकृतः । ततोऽर्जुनेन तरमा निर्जित्य द्रुपदं रणे ।
 अहिच्छत्रं सकान्तिस्त्रं द्रोणायायापवर्जितं । प्रतिग्रह्य ततो द्रोण उभयं जयताम्बरः ।
 कान्तिस्त्रं द्रुपदायैव प्रायश्चदिदिः तव । एष ते द्रुपदस्त्रादौ ब्रह्मरत्नस्य चैव च । ११११
 वंशः कात्वेन वै प्रोक्ता नोपसोपायुधस्य च ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमर्थं ब्रह्मरत्नस्य पूजनीया शकुनिका । अश्वत्थकार गन्धिव्येष्टं पुत्रं पुरा विभो ।
 चिरोषिता गृहे चापि किमर्थं चैव तस्य सा । चकार विप्रियमिदं तस्य राज्ञो महात्मनः ।
 पूजनीया च कावाऽसौ किं सख्यं तेन चैव च । एतन्मे संग्रहं ह्निम्नि सर्वमुक्ता ययातयं ।
 ॥ भीष्म उवाच ॥ गृणु सर्वं महाराज ययातुत्तमभूत्पुरा । ब्रह्मरत्नस्य भवने तस्मिन्बोध युधिष्ठिर । १११२

काचिच्छकुनिका राजन् ब्रह्मरत्नस्य वै सखी । श्रितपक्षा शोणशिराः श्रितिष्ठहा धितोदरो ।
 सखी सा ब्रह्मरत्नस्य सदृशं बद्धमौहदा । तस्याः कुलायमभवद्गृहे तस्य नरोत्तम ।
 सा सदाऽहनि निर्गत्य तस्य राज्ञो गृहोत्तमात् । चचारास्त्रोधितीरेषु पल्लवेषु सरःसु च ।
 नदीऽव्येतकुञ्जेषु वनेषूपवनेषु च । प्रफुल्लेषु तडागेषु कङ्कारेषु मुगन्धिवु ।
 कुमुदोत्पलकिष्कम्भमुरभीकृतवायुषु । हंससारसघृष्टेषु कारण्डवस्त्रेषु च । १११३

चरित्वा तेषु सा राजसिन्धु कान्तिस्त्रमागमत् । नृपतेर्भवनं प्राप्य ब्रह्मरत्नस्य धीमतः ।
 राज्ञा तेन सदा राजन् कथायोगं चकार सा । आसुर्यापि च दृष्टानि यानि वृत्तानि कानिचित् ।
 चरित्वा विविधान्देशान् कथयामास तानि सा । कदाचित्तस्य नृपतेर्ब्रह्मरत्नस्य कैरव ।
 पुत्रोऽभूद्राजशार्ङ्गस्य सर्व्वसेनेति विभ्रतः । पूजनीयाऽपि सा तस्मिन् प्रसूताऽण्डमथापि च ।
 तस्मिन्नीडे पुरा श्लोकं स काशात् प्रास्कुटन्तदा । स्फुटितो मांसपिण्डस्तु बाहुपादास्त्रमंथुतः । १११४
 बभ्रुवद्भ्रयदुर्ध्नि बभ्रुव शयिवीपते । चक्षुःश्रवणभूत्पस्यादीषत्पचोत्थितस्य च ।

अथ सा पूजनीया वै राजपुत्रस्यपुत्रयोः । तुल्यबोहात् प्रीतिमती दिवसे दिवसेऽभवत् ।
 आजहार सदा सायं चक्ष्वाऽमृतफलद्वयं । अमृतस्त्रादसदृशं सर्व्वसेनतनूजयोः ।
 स बालो ब्रह्मरत्नस्य पूजनीयासुतस्य च । ते फले भक्षयित्वा च पृथुक्रौं तौ मुदा युतौ ।
 अभूतां नित्यमेवेह स्त्रादेतां तौ च ते फले । तस्मां गतायामथ च पूजन्वा वै सदाऽहनि । १११५
 शिशुना चटकेनाथ धात्री तन्नु शिशुं नृप । तेन प्रकीडयामास ब्रह्मरत्नात्मजं सदा ।
 नोडात्तमाहस्य तदा पूजनीयाकृतात्ततः । कीडता राजपुत्रेण कदाचिच्चटकः स तु ।

निगृहीतः कन्धरायां शिशुना दृढमुष्टिना । दुर्भङ्गमुष्टिना राजन्मसृग् मद्यस्वजीजहत् ।
 तन्मु पञ्चत्वमापन्नं व्यात्तास्यं बालघातितं । कथञ्चिन्मोचितं दृष्ट्वा नृपतिर्दुःखितोऽभवत् ।
 धात्रीं तस्य जगर्हं तां तदाऽश्रुपरमो नृपः । तस्यै शोकात्प्रितो राजा शोचंस्तं चटकं तदा । ११५०
 पूजनीयाऽपि तत्कालं गृहीत्वा तु फलदयं । ब्रह्मदत्तस्य भवनमाजंगाम वनेचरो ।
 अथापश्यत्तदागम्य गृहे तस्मिन्मराधिप । पञ्चभूतपरित्यक्तं श्रावं तं स्वतनूद्भवं ।
 मुमोह दृष्ट्वा तं पुत्रं पुनः संज्ञामयालभत् । लभ्यंश्चा च सा राजन् विललाप तपस्विनी ।
 ॥ पूजनीयोवाच ॥ ननु त्वमागतां पुत्र वाश्रमो परिमर्षमि । कुर्वंश्चाटुसहस्राणि अव्यक्तकल्पा गिरा ।
 व्यादितास्यः क्षुधान्तं पीतेनास्येन पुत्रक । शोणेन तालुना पुत्र कथमद्य न मर्षमि । ११५१
 पक्षाभ्याश्च परिविष्य ननु वाश्रमि चाप्यहं । चोरीकूचीति वाश्रमं त्वामद्य न शृणोमि किं ।
 मनोरथो यस्तु मम पश्येयं पुत्रकं तदा । व्यात्तास्यं वारि याचन्तं स्फुरत्पत्रं ममागतः ।
 म मे मनोरथो भग्नस्त्वयि पञ्चत्वमागते । विलयेनं बह्विधं राजानमद्य माऽब्रवीत् ।
 ननु मूर्ख! भिषिक्तस्त्वं धर्मो वेत्सि सनातनं । अय कस्मान्मम सुतं धाव्या घातितवानसि ।
 स्वपुत्रेण समाकृत्य चतियाधमं शंस मे । न च मूनं श्रुता तेऽभूदियमाङ्गिरसी श्रुतिः । ११५२
 शरणागतः क्षुधान्तं शत्रुभिश्च प्युपक्रुतः । चिरोषितश्च स्वगृहे पातयः सर्वतो भवेत् ।
 अपालयन्मरो याति कुम्भोपाक्रमसंश्रयं । कथमस्य हविर्द्वा गृह्णन्ति पितरः स्वधां ।
 एवमुक्त्वा महाराज दशधर्मगता सती । शोकात्तां तस्य बालस्य चक्षुषी निर्बिभेद सा ।
 कराभ्यां राजपुत्रस्य ततस्तच्चक्षुरस्फुटत् । कृत्वा चान्धं नृपसुतमुत्पपात ततोऽन्तरं ।
 अय राजा सुतं दृष्ट्वा पूजनीयामुवाच ह । विमोका भव कस्यापि कृतन्ते भोऽशेभनं । ११५३
 गतशोका निवर्त्तस्व अजय्यं मख्यमगु ते । पुरेव सखि भद्रन्ते निवर्त्तस्व रमस्व च ।
 पुत्रपोडोद्भवस्यापि न कोपः परमस्त्वयि । ममास्ति मखि भद्रन्ते कर्त्तव्यं कृतं त्वया ।
 ॥ पूजनीयोवाच ॥ आत्मौपम्येन जानामि पुत्रस्त्वेहं तवाप्यहं । न चाहं वस्तुमिच्छामि तव पुत्रमचक्षुषं ।
 कृत्वा वै राजशार्दूल त्वङ्गृहे कृतकिन्निषा । गायाश्चाप्युग्रनोगीता दमाः शृणु मथेरिताः ।
 कुमित्रश्च कुदेशश्च कुराजानं कुभौहदं । कुपुत्रश्च कुभार्याश्च दूरतः परिवर्जयेत् । ११५४
 कुमित्रे भौहदं नास्ति कुभार्यायां कुतो रतिः । कुतः पिण्डः कुपुत्रे तु नास्ति सत्यं कुराजनि ।
 कुभौहदे क विश्रामः कुदेशे नैव जीयते । कुराजनि भयं नित्यं कुपुत्रे सर्वतोऽसुखं ।
 अपकारिणि विलम्बं यः करोति नराधमः । अनायो दुर्मलो यदस्य विरं स तु जीवति ।
 न विश्वमेदविश्वसो विश्वसो नातिविश्वसेत् । विश्वमाङ्गयन्मुत्पन्नं मूलान्यपि निहन्ति ।
 राजमेविषु विश्वामं गर्भमद्गरितेषु च । यः करोति नरो मूढो न चिरं स तु जीवति । ११५५
 अभ्युन्नतिं प्राप्य नरः प्रावारः कोटको यथा । स विनश्यत्यसन्देहमाश्चैवमुग्रना नृप ।
 अपि माह्वभावेन गात्रं संलोप्य बुद्धिमान् । अरिनाशयते नित्यं यथा वज्रो महाद्रुमं ।

मृदुरार्द्रः हृष्टो भूत्वा ब्रजेः संक्षोभते रिपुः । बल्लोक इव दृष्टस्य पञ्चाक्षूषानि क्षणति ।
 अत्रोहं समयं कृत्वा मुनीनामपतो हरिः । जघान नमुषिं पञ्चादपां फेनेन पार्थिव ।
 सुप्तं मत्तं प्रमत्तं वा घातयन्ति रिपुं नराः । विधेण वक्रिणा वाऽपि ब्रह्मेषाप्यथ माधवा । ११००
 न च श्रेष्ठं प्रकुर्वन्ति पुनर्वैरभयाक्षराः । घातयन्ति समूलं हि मुलेमामुपमां नृप ।
 बभ्रुश्रेष्ठमृणाच्छेपं श्रेष्ठमग्रेष्ठ भूमिप । पुनर्वर्द्धेत संभूय तस्माच्छ्रेष्ठं न श्रेष्ठयेत् ।
 हसते जल्पते वैरी एकपात्रे च भुञ्जते । एकासनश्चारोहति स्मरते तत्र किंलिपं ।
 कृत्वा सम्बन्धकस्यापि विश्वेच्छुण्णं न हि । पुलौमानं जघानाजो नामाता सन् व्रतकतुः ।
 निघाय मनसा वैरं प्रियं वक्त्रो ह यो नरः । उपशर्पेन्न तं प्राणः कुरङ्ग इव सुन्धकं । ११०१
 न चाश्वेन वस्तथैव सवैरेवर्द्धिते रिपो । पातयेत्तं समूलं हि नदीरथ इव द्रुमं ।
 अमिवादुक्षतिं प्राप्य नोन्नतोऽस्मोति विश्वमेत । तस्मात् प्रायोन्नतिं नश्येत् प्रावार इव कीटकः ।
 इत्येता उन्नोगीत गाथा धार्या विपश्चिता । कुर्वन्ता चात्मारसां वै नरेण पृथिवीपते ।
 मया च किंलिपं तुभ्यं प्रयुक्तमतिशयं । पुनर्मन्त्रं प्रकुर्वन्त्या तस्माज्जो विश्वे नृपि ।
 एवमुक्त्वा प्रदुःखं तदाकाशे पतङ्गिमो । इत्येतन्ने मयाख्यातं पुराभूतमिदं नृप । ११०२
 ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र यदुत्तं पूजनीयथा । आद्वैतं पृच्छसे यथां युधिष्ठिर महामते ।
 अतस्ते वर्णयिष्येऽहमिति हासं पुरातनं । गीतं सनत्कुमारेण मार्कण्डेयाय पृच्छते ।
 आद्वैतस्य फलमुद्दिश्य निचयं सुकृतस्य च । तन्निबोध महाराज सप्तजातिषु भारत ।
 सगालवस्य हरितं कण्टरीकस्य चैव हि । ब्रह्मदत्तदतीयानां योगिनां ब्रह्मचारिणां ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पूजनीयोपाख्याने विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ आद्वै प्रतिष्ठितो लोकः आद्वैयोगः प्रवर्तते । हन्त ते वर्त्तयिष्यामि आद्वैतस्य फलमुत्तमं । ११०३

ब्रह्मदत्तेन यत्प्राप्तं सप्तजातिषु भारत । तत एव हि धर्मस्य बुद्धिर्निर्गम्यते ब्रजे ।
 पीडयाऽप्यथ धर्मस्य कृते आद्वै पुराऽनघ । यत्प्राप्तं ब्राह्मणैः पूर्वं तन्निबोध महामते ।
 ततोऽहं तानधर्मिष्ठान् कुण्डलेने पिष्टव्रतान् । सनत्कुमारनिर्दिष्टानपयं सप्त वै दिजान् ।
 दिव्येन चक्षुषा तेन यामुवाच पुरा विभुः । वाग्दुष्टः क्रोधनो हिंस्रः पिशुनः कविरेव च ।
 खलमः पित्रवर्त्ति च नामभिः कर्ष्यभिस्तथा । कौशिकस्य सुतास्तात त्रिधा गर्गस्य भारत । ११०४
 पितृभ्युपरते सर्वे व्रतवक्तृदादाऽभवन् । नियोगात्ते गुरोस्तास्य गां दीर्घीं समकाशयन् ।
 समानवत्सं, कश्चिदां सर्वे न्यायागतां तदा । तेषां पथि सुधार्मीनां वाङ्मनोहास्य भारत ।
 क्रूरा बुद्धिः समभवत्तां गां वै हिंसितुं तदा । तान् कविः खलमस्यैव याचेतां नेति वै तदा ।
 न चाशक्यन्त ताभ्यां ते तदा वारयितुं दिजाः । पिष्टवर्त्ति तु यक्षेणां नित्यं आद्वैकिको दिजः ।
 स सर्वानब्रवीद्वाक्तां केषाद्वै समारितः । यद्यवश्यं महन्मथं पिष्टुमुद्दिश्य साध्विमां । ११०५
 प्रकुर्वीमहि गां सम्यक् सर्वं एव समादिताः । एवमेवाऽपि गौर्द्वैर्वा प्राप्यते नात्र संशयः ।

पितृनभ्यर्थं धर्मैष नाधर्मो नो भविष्यति । तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे प्रोक्षयित्वा च गान्तवः ।
 पित्रभ्यः कल्पयित्वैनामुपायुञ्जन् भारत । उपयुज्य च गां सर्वे गुरोस्तस्य स्वदेवम् ।
 भार्गवेण च तौ धेनुर्दत्तोऽयं प्रतिमृच्छतां । आर्ज्यवात् स तु वत्सं नं प्रतिमपाह वै दिवः ।
 मिथोपचर्यं ते तन्म गुरुमन्यावतो दिवाः । कालेन समयुज्यन्त सर्वे एवानुवः च ये ।
 ते वै क्रूरतया हिंसा अनार्यत्वादुरी तथा । उवा हिंसाविहाराश्च यत्ताजावन्त वीरराः ।
 लुब्धकस्यात्मजास्तात वल्लवन्तो मनीषिणः । पितृनभ्यर्थं धर्मैष प्रोक्षयित्वा च गान्तवः ।
 क्षतिप्रत्यवमर्षश्च तेषां जात्यन्तरेऽभवत् । जाता व्याधा द्वापरेषु यत्र धर्मविचरणाः ।
 स्वधर्मनिरताः सर्वे लोभानृतविवर्जिताः । तावन्मात्रं प्रकुर्वन्ति यावता प्राणधारणं ।
 ध्रुवं ध्यानपराः कालमनुध्यायन्ति कर्म तत् । नामधेयानि चाप्येषामिमान्वासन् विज्ञान्यते ।
 निर्वैरो निर्द्वेतिः क्षान्ता निर्द्वन्द्वः कृतिरेव च । वैद्यो मातृवर्ती च व्याधाः परमधाभिक्ताः ।
 तैरेवमुपितेस्तात हिंसाधर्मपरैः सदा । माता च पूजिता वृद्धा पिता च परितोषितः ।
 यदा माता पिता चैव संयुक्तौ कालधर्मिणः । तदा धनं धिं ते त्वक्का वने प्राणानवासुग्रम् ।
 शुभेन कर्मणा तेन जाता जातिस्मरान्मृगाः । आशानुत्पाद्य संविद्या रक्षे कालक्षरे गिरौ ।
 चन्द्रमुखो नित्यविक्रमः सत्यकर्षो विलोचनः । वष्टितो वस्त्ररो नादौ नामतस्तोऽभवन्मृगाः ।
 तमेवार्थमनुधान्तो जातिस्मरश्च सत्त्वं । आसन् वनेचरा दान्ता निर्द्वन्दा निष्परिग्रहाः ।
 ते सर्वे शुभकर्मणाः सधर्माणो वनेचराः । योगधर्ममनुधान्तो विहरन्ति ह्य तत्र च ।
 सर्वं साध्यजगुः प्राणान् सन्धाहारास्तपस्विनः । तेषां सर्वं साधयतां सदस्त्रानावि भारत ।
 तथैवाद्यापि दृश्यन्ते गिरौ कालक्षरे नृप । कर्मणा तेन ते तात शुभेनाशुभवर्जिताः ।
 शुभाशुभतरां योगिं चक्रवाक्यमागताः । शुभे देवे शरदोपे यत्तावन् वैजयैकसः ।
 त्यक्त्वा सहचरोधर्मै मुनयो धर्मचारिणः । सुमनाः क्षुचिवाक् मुहुः पञ्चमन्त्रिर्ददर्शनः ।
 सुनेत्रश्च क्षतन्त्रश्च प्रकुना नामतः सदा । पञ्चमः पाक्षिकस्तत्र यत्तातिव्यवाचत ।
 वष्टश्च कण्टरीकोऽभूच्छूदस्तश्च यत्तमः । तेषां तपसा तेन यत्तातिव्यवाचत वै ।
 योगश्च चाभिनिर्वृत्त्या प्रतिमानाश्च शोभनात् । पूर्वजातिषु वष्टश्च मुने गुरुकुलेषु वै ।
 तथैवावस्थिता मुद्भिः संसारेष्वपि वर्तन्तां । ते प्रह्लाचारिणः सर्वे विद्वन्नाः प्रह्लावादिनः ।
 योगधर्ममनुधान्तो विहरन्ति ह्य तत्र च । तेषां तत्र विद्वद्गानां चरतां सहचारिणां ।
 नोपानामोचरो राजा विभ्रावः पीरवान्मवः । विभ्रावमानो वपुषा प्रभावेण समन्वितः ।
 श्रीमान्मन्तः पुरवतो वने तत् प्रविबिध च । क्षतन्त्रश्चक्रवाकश्च स्पृहवानाश्च ते नृप ।
 वृष्टायानं जियोपेतं भवेवमहमोदुहः । चक्षुषि वृक्षं किञ्चित्तपो वा निधनोऽपि वा ।
 विज्यो वृक्षमुपवायेन तपसा निष्कलेन च ।

एति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशवर्णने पित्रभ्यो रक्षर्विभोऽध्यायः ॥ २१ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ततस्तद्वक्त्राः कौ दावूचतुः सहचारिणो । तेषां ते सचिवो स्थावस्तव प्रियहितैविषी ।

तथेत्युक्त्वा तु तस्यासीत्तदा योगात्मिका मतिः । एवमेव सम्यं चक्रुः प्रविष्टास्तत्रमासत ।

यस्मात् कामप्रधानस्य योगधर्ममपास्तु वै । एवं वरं प्रार्थयन् तस्मादाद्यं निबोध मे ।

राजा त्वं भविता तात काम्येनैव नाच संवयः । भविष्यतः सदाप्येव च दाविमौ सचिवौ तव ।

अप्ता तानभिभाष्य चत्वारश्चकुरस्तथाः । तांस्त्रीणभीक्ष्णतो राज्यं सभिचारप्रधर्षितान् ।

११९

अप्ताः स्वगास्त्रयस्ते तु योगधर्मा विचेतनः । तानयाचन्त चतुरस्रवक्त्रे सहचारिणः ।

तेषां प्रसादं चक्रुस्ते सद्यैवान् मुमनाऽब्रवीत् । सर्वेषामेव वचनात् प्रसादादुत्तमाश्रया ।

अन्तवान् भविता आपो युष्माकं नाच संवयः । इतश्च्युतास्तमानुध्यं प्राप्य योगमवाप्स्यत ।

सर्वेष्वप्यवतश्च स्वतन्त्रोऽयं भविष्यति । पितृप्रसादे सत्सामिहस्त्य प्राप्तः क्षतेन वै ।

गां प्रोचयित्वा धर्मेण पितृभ्य उपकल्पना । अस्माकं ज्ञानसंयोगः सर्वेषां योगसाधनः ।

१२०

इमञ्च वाक्यमन्दर्भेक्षोक्तमेकमुदाहृतं । पुरुषान्तरितं श्रुत्वा ततो योगमवाप्स्यत ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्ते पितृवक्त्रे दाविमौऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ते योगधर्मनिरताः सप्त मानसचारिणः । यद्यगर्भोऽरविन्दासः क्षीरगर्भः सुक्षीरगर्भः ।

उदविन्दुः सुविन्दुश्च ऐमगर्भश्च सप्तमः । वायव्यगर्भः सततं शरीरः पृथग्जीवयन् ।

राजा विभ्राजमानस्तु वपुषा तद्वत् तदा । चचारान्तःपुरस्ततो गन्धनं मधवानिव ।

स तानपश्यत् खवरान् योगधर्मात्मकाकृत्यः । निर्व्वेदाश्च तमेवार्थमनुध्यायन् पुरं ययौ ।

१२१

अणुहो नाम तस्याद्योत् पुनः परजन्मार्थिभ्यः । अणुधर्मरतिर्नित्यमणुं योऽध्यगमत् पदं ।

प्रादात् कन्यां शुद्धाक्षीं क्षणीं पृजितकण्ठ्यां । सत्यशीलमुपोषितां योगधर्मरतां वदा ।

या ह्युद्दिष्टा पुरा भीष्मं पित्रुकन्याः मनीषिणी । सनत्कुमारेण तदा वक्षिष्ये मम शोभना ।

सत्यधर्मभृतां श्रेष्ठा दुर्भिक्षेया क्षतात्मभिः । योगा च योगपत्नी च योगमाता तथैव च ।

यथा ते कथितं पूर्वं त्रितृकत्वेन वै मया । विभ्राजस्तपुश्च राज्ये स्थापयित्वा नरेश्वरः ॥

१२२

आमस्य क्षीरान् प्रीतात्मा ब्राह्मणान् खलिवार्य च । प्राप्तात् सरसपद्मार्थं यत्र ते सहचारिणः ।

स वै तत्र निराहारो वायुभक्षो महातपाः । त्यक्त्वा कामाक्ष्यपक्षेपे वरसक्त्य पात्रतः ।

तस्य सङ्कल्प आसीत् तेषामन्यतमस्य वै । पुत्रत्वं प्राप्य योगेन युज्येयमिति भारत ।

क्षत्वाऽभिषिञ्चिं तपसा महातपा स समन्वितः । महातपाः स विभ्राजो विरराजाम्भमानिव ।

ततो विभ्राजितं तेन वैभ्राजं नाम तदनं । वरसक्त्य कुद्वेष्ट वैभ्राजमिति विभ्रुतं ।

१२३

यत्र ते ब्रह्मणा राक्षस्यत्वारी योगधर्मिणः । योगधर्माक्षयस्यैव देहत्यागकृतेऽभवन् ।

काम्येनैव नगरे ते तु ब्रह्मदत्तपुरोगमाः । जाताः सप्त महात्मानः सर्वे विगतास्तथाः ।

ज्ञानध्यानतपःपूता वेदवेदाङ्गपारगाः । क्षतिमन्तोऽप्य चत्वारश्चक्रुः हरिभोचिताः ।

क्षतमस्तपुषाम्भवे ब्रह्मदत्तो महातपाः । वधाऽस्मादीत् पश्चिभावे वदुः पृथ्वीनिमितः ।

किद्रदर्शी सुनेषस तथा वाभ्रव्यवत्सयोः । जातौ ओविचदायादौ वेदवेदाङ्गपारगौ । ११४
 सखायौ ब्रह्मदत्तस्य पूर्वजातिरुपोपितौ । पाश्चात्तः पाश्चिकस्तत्र कच्छरीकस्तथाऽपरः ।
 पाश्चात्तो वज्रचक्षुषोदाचार्यत्वं चकार च । द्विवेदः कच्छरीकस्तु च्छन्दोगोऽध्वर्युरेव च ।
 सर्वसत्त्वहतस्तु राजासौदण्डात्मजः । पाश्चात्तकच्छरीकाभ्यां तस्य सख्यमभूत्तदा ।
 ते याम्यधर्मनिरताः कामस्य वशवर्तिनः । पूर्वजातिज्ञतेनासन् धर्मकामार्थकोविदाः ।
 अणुस्तु नृपश्रेष्ठे ब्रह्मदत्तमकृत्स्नम् । अभिविच्य तदा राज्ये परांगतिमवाप्तवान् । ११५
 ब्रह्मदत्तस्य भार्या तु देवलस्यात्मजाऽभवत् । अक्षितस्य हि दुर्द्धर्धा सञ्जतिर्नाम नामतः ।
 तामेकभावसम्पत्तां लेभे कन्यामनुत्तमां । सञ्जतिं सञ्जतिमतीं देवलायोगधर्मिणीं ।
 पञ्चमः पाश्चिकस्तत्र सप्तजातिषु भारत । षष्ठस्तु कच्छरीकोऽभूद्ब्रह्मदत्तस्तु सप्तमः ।
 श्रेष्ठा विहङ्गमा ये वै काम्ये सव्यचारिणः । ते जाताः ओविच्यकुले सुदरिद्रे सहोदराः
 धृतिमान् सुमना विदांसत्वदर्शी च नामतः । वेदाध्ययनसम्पन्नास्तत्पारम्परिद्वर्जिनः । ११६
 तेषां संवित्तयोत्पन्ना पूर्वजातिकृता तदा । ते योगधर्मनिरताः प्रक्षिताः सर्व एव हि ।
 आत्मस्य पितरं तात पिता तानब्रवीत्तदा । अधर्म्य एष युष्माकं यन्मां त्यक्त्वा गमिष्यथ ।
 दारिद्र्यमनपाकृत्य पुत्रार्थंश्चैव पुष्कलान् । इदंश्रूषामप्रयुज्यैव कथं वै गन्तुमर्हथ ।
 ते तमूर्चुर्दिजाः सर्वे पितरं पुनरेव च । करिष्यामो विधानन्ते येन त्वं वर्त्तयिष्यसि ।
 इमं लोकं महार्थं त्वं राजानं सद्धमन्निधं । आवयेयाः समागम्य ब्रह्मदत्तमकृत्स्नम् । ११७
 स ते दास्यति प्रीतात्मा यामान् भोगांश्च पुष्कलान् । कामानभोक्षितान् सर्वान् गच्छ तात थयेषि मे ।
 एतावदुक्त्वा ते सर्वे पूजयित्वा च तं गुरुं । योगधर्ममनुप्राप्य परां निर्वृतिमाचयुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु रत्नविंशे हरिवंशपर्वणि पितृकल्पे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ब्रह्मदत्तस्य तनयः स वैभ्राजस्वजायत । योगात्मा तपसा युक्तो विभक्तेन इति स्मृतः ।
 कदाचिद्ब्रह्मदत्तः स भार्यया सहितो बने । विजहार प्रहृष्टात्मा यया ब्रह्मा व्रतकतुः ।
 ततः पिपीलिककृतं इदंश्रूषाव स नराधिप । कामिनीं कामिनीस्तस्य याचतः क्रोशतो भृशं । ११८
 मुक्त्वा तु याच्यमानां तां मुहुं स्रज्जां पिपीलिकां । ब्रह्मदत्तो महाहासमकृत्सादेव चाहसत् ।
 ततः सा रुक्मिणीर्ना प्रीडितेवाभवत्तदा । निराहारा वज्रतिथं सभूव वरवर्णिनी ।
 प्रसाद्यमाना भर्ता सा तमुवाच इति स्मृता । तथा ज्वहसिता राजन् नाहं जीवितुमुत्सहे
 स तत्कारणमाचक्षौ न च सा अहधाति तत् । उवाच चैनं कुपिता नैव भावोऽस्ति मानुषे ।
 को वै पिपीलिककृतं मानुषो वेत्तुमर्हति । श्रुते देवप्रसादादा पूर्वजातिकृतेन वा । ११९
 तपोबलेन वा राजन् विद्यया वा नराधिप । वसेष वै प्रभावस्ते सर्वसत्त्वहतज्ञता ।
 यथाऽहमेतज्जानीयां तथा प्रत्याययस्व मां । प्राणानहं परित्यज्ये राजन् सत्येन ते व्रते ।
 नक्तस्या वचनं मुक्त्वा महिष्याः पदं प्रभुः । स राजा परमापन्नो देवश्रेष्ठं प्रपद्यत ।

शरणं सर्वभूतेशं भक्त्या नारायणं प्रभुं । समाहितो निराहारः पद्मात्रेण महायशाः ।

ददर्श दर्शने राजा देवं नारायणं प्रभुं । उवाच चैनं भगवान् सर्वभूतानुकम्पकः ।

१९५

ब्रह्मदत्त प्रभाते त्वं कल्याणं समवाप्स्यसि । इत्युक्त्वा भगवान् देवस्तत्रैवान्तरधीयत ।

चतुर्णान् पिता योऽसौ ब्राह्मणानां महात्मनां । श्लोकं सोऽधीत्य पुत्रेभ्यः हतकृत्य इवाभवत् ।

स राजानमयास्विच्छन् सहमन्त्रिणमच्युतं । न ददर्शान्तरं किञ्चित् श्लोकं आवयितुं तदा ।

अथ राजा शिरःश्लोतो लब्ध्वा नारायणाद्वरं । प्रविवेश पुरं प्रीतो रथमारुह्य काञ्चनं ।

तस्य रश्मीन् प्रत्यगृह्णात् कण्डरीको दिजर्षभः । चामरव्यजनञ्चापि वाञ्छन्त्यः समवालिपत् ।

१९६

इदमन्तरमित्येवं ततः स ब्राह्मणस्तदा । आवयामास राजानं श्लोकं तं सचिवो च तौ ।

सप्त व्याधा दशार्णेषु सृगाः कालञ्जरे गिरौ । चक्रवाका शरदोपे हंसाः सरभि मानसे ।

तेऽभिजाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः । प्रस्थिता दूरमध्वानं युयं तेभ्योऽवमीदय ।

तच्छ्रुत्वा मोहमगमद्ब्रह्मदत्तो नराधिपः । सचिवश्चास्य पाञ्चान्नः कण्डरीकस्तथैव च ।

स्वस्तरश्मिप्रतोदौ तौ पतितव्यजनावुभौ । दृष्ट्वा बभूवुरस्वस्थाः पौराण्य सुहृदस्ताया ।

१९७

मुहूर्त्तमेव राजा स सह ताभ्यां रथे स्थितः । प्रतिलभ्य ततः संज्ञां प्रत्यागच्छदरिन्दम ।

ततस्ते तत् सरः स्मृत्वा योगान्तमुपलभ्य च । ब्राह्मणं विपुलैरर्थैर्भोगैश्च समयोजयन् ।

अभिषिच्य स्वराज्ये तु विष्वक्मेनमरिन्दमं । जगाम ब्रह्मदत्तोऽय मदारो वनमेव ह ।

अथ तं सस्त्रतिर्धारा देवलस्य सुता तदा । उवाच परमप्रीता योगादनगतं नृपं ।

जानन्त्या ते महाराज पिपीलिकरुतज्ञतां । चादितः क्रोधमुद्दिश्य सक्तः कामेषु वै मया ।

१९८

इतो वयं गमिष्यामो गतिमिष्टामनुत्तमां । तव चान्तर्हितो योगस्ततः संस्मारितो मया ।

स राजा परमप्रीतः पत्न्याः श्रुत्वा वचस्तदा । प्राप्य योगं वनादेव गतिं प्राप सुदुर्लभां ।

कण्डरीकोऽपि धर्मात्मा साङ्ख्ययोगमनुत्तमं । प्राप्य योगगतिं मिद्धो विशुद्धः स्वेन कर्मणा ।

कर्मं प्रणीय पाञ्चालः शिलासुताय केवलां । योगाचार्यगतिं प्राप यशश्चाग्र्यं महातपाः ।

एवमेतत् पुरावृत्तं मम प्रत्यक्षमच्युत । तद्भारयस्व गात्रेभ्यः श्रेयसा योक्ष्यमे ततः ।

१९९

ये चान्ये धारयिष्यन्ति तेषां चरितमुत्तमं । तिर्यग्योनिषु ते जातु न भविष्यन्ति कश्चित् ।

श्रुत्वा चेदमुपाख्यानं महार्थं महतां गतिं । योगधर्मां यदि मदा परिवर्त्तन्ति भारत ।

स तेनैवानुबन्धेन कदाचिन्नभते श्रमं । ततो योगगतिं याति मिद्धासां भुवि दुर्लभां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमेतत् पुरा गीतं मार्कण्डेयेन धीनता । आदुस्य फलमुद्दिश्य सोमस्याप्यायनाय वै ।

सोमो हि भगवान् देवो लोकस्याप्यायनं परं । तृष्णिवंशप्रमङ्गेन तस्य वंशं निबोध मे ।

२००

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकपे चतुर्दिशिऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पिता सोमस्य वै राजन् जज्ञेऽत्रिभगवानृविः । ब्रह्मणो मानसात् पूज्यं प्रजामगं विधित्सतः ।

तत्रात्रिः सर्वभूतानां तस्मै स्तनयैर्दृतः । कर्मणा मनसा वाचा शुभान्येव चचार सः ।

अहिंसः सर्वभूतेषु धर्मात्मा संसितव्रतः । काष्ठकुशप्रसिद्धाभूत ऊर्ध्ववाङ्महद्युतिः ।
 अमृतरं नाम तपो येन तप्तं महत् पुरा । चोषि वर्षसहस्राणि दिव्यानीति हि नः श्रुतं ।
 तत्रोर्द्ध्वरेतसस्तस्य स्थितस्थानिमिषस्त ह । सोमत्वं तनुरापदे महासत्त्वस्य भारत । १११५
 ऊर्ध्वमाचक्रते तस्य सोमत्वं भावितात्मनः । नेत्राभ्यां वारि मुखाव दक्षधा द्योतयन् दिशः ।
 तं गर्भविधिना दृष्ट्वा दग्ध देव्यो दधुस्तदा । समेत्य धारयामासुर्न च ताः समश्नुवन् ।
 स ताभ्यः सहस्रैवाय दिग्भ्यो गर्भः प्रभान्वितः । पपात भासयन् लोकान् प्रोतांशुः सर्वभावनः ।
 यदा न धारणे शक्तास्तस्य गर्भस्य ता दिशः । ततस्तानि सहेवाशु निपपात वसुधरां ।
 पतितं सोममालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः । रथमारोपयामास लोकानां हितकाम्यया । १११६
 स हि वेदमयस्तात धर्मात्मा सत्यवङ्गरः । युक्तो वाजिसहस्रेण सितेनेति हि नः श्रुतं ।
 तस्मिन्निपतिते देवाः पुत्रे ऽनेः परमात्मनि । तुष्टुवुर्ब्रह्मणः पुत्रा मानसाः सप्त ये श्रुताः ।
 तथैवाङ्गिरसस्तत्र भृगोरेवात्मजैः सह । अग्निर्धनुर्भिः सामभिरथर्वाङ्गिरश्चैरपि ।
 तस्य संस्तूयमानस्य तेजः सोमस्य भास्ततः । आप्यायमानं लोकांस्तान् भासयामास सर्वतः ।
 स तेन रथमुख्येन सागरान्तां वसुधरां । त्रिःसप्तकले ऽतियथाश्चकाराभिप्रदविष्णुं । १११७
 तस्य यज्ञावितं तेजः पृथिवोमन्वपद्यत । शेषध्वस्ताः समुत्पन्नास्तेजसा प्रज्वलन्त्युत ।
 ताभिर्ह्यार्यास्तथो लोकाः प्रजास्रैव चतुर्विधाः । पोष्टा हि भगवान् सोमो जगतो जगतीपते ।
 स लब्धतेजा भगवान् संस्तुवैश्वेय कर्षाभिः । तपस्तेपे महाभाग पद्मानां दक्षतीर्ह्य ।
 हिरण्यवर्णा या देव्यो धारयन्त्यात्मना जगत् । विधिक्षासामभूदेवः प्रख्यातः स्नेह कर्षणा ।
 ततस्तस्मै ददौ राज्यं ब्रह्मा ब्रह्मविदं वरः । वोजौवधीनां विप्राणामपाञ्च जनमेजय । १११८
 सोऽभिषिक्तो महाराज राजराज्येन राजराट् । चोन् लोकान् भासयामास स्त्रभासा भास्तताम्बरः ।
 सप्तविंशतिरिन्दोस्तु दाक्षायिण्यो महाव्रताः । ददौ प्राचेतसो दक्षो नक्षत्राणीति या विदुः ।
 स तत् प्राप्य महद्राज्यं सोमः सोमवताम्बरः । समाजह्रे राजसूयं सहस्रव्रतदविष्णुं ।
 होताऽस्य भगवानत्रिरध्वर्युरभवद्भृगुः । हिरण्यगर्भस्योद्गाता ब्रह्मा ब्रह्मत्वमीयवान् ।
 सदस्यस्तत्र भगवान् हरिर्नारायणः प्रभुः । सनत्कुमारप्रमुखैराद्यैर्ब्रह्मर्षिभिर्हृतः । १११९
 दक्षिणामददत् सोमस्तोन् लोकानिति नः श्रुतं । तेभ्यो ब्रह्मर्षिभ्योऽप्येभ्यः सदस्येभ्यश्च भारत ।
 तं सिनी च कुहूषैव द्युतिः पुष्टिः प्रभावसुः । कीर्त्तिर्धृतिश्च लज्जोय नव देव्यः सिषेविरै ।
 प्राप्यावभृथमथयः सर्वदेवर्षिपूजितः । विरराजाधिराजेन्द्रो दक्षधा भासयन् दिशः ।
 तस्य तत् प्राप्य दुष्प्रापमैश्वर्यम्विषंस्रुतं । विषभ्राम मतिस्तात विनयादकयाचता ।
 दृढस्यतेः स वै भार्या तारां नाम यशस्विनीं । जहार तरया सर्वानवमत्याङ्गिरःसुतान् । ११२०
 स याप्यमानो देवैश्च तथा देवर्षिभिः सह । नैव व्यर्ष्ययत्तारां तस्माद्याङ्गिरश्चेतदा ।
 स संरब्धस्ततस्तस्मिन् देवाचार्यो दृढस्यतिः । उन्ननास्तस्य कपाह पाप्मिनाङ्गिरसस्तदा ।

स हि शिष्यो महातेजाः पितुःपूर्वो बृहस्पतेः । तेन खेदेन भगवान् बृहस्पतस्य बृहस्पतेः ।
 पार्ष्णिपादोऽभवद्देवः प्रमद्व्याजगवं धनुः । तेन ब्रह्ममिरो नाम परमास्त्रं महात्मना ।
 उद्दिश्य दैत्यान्सृष्टं येनैषां नाशितं वनः । तत्र तद्युद्धमभवत् प्रख्यातं तारकामयं ।
 देवानां दानवानाञ्च लोकत्रयकरं महत् । तत्र श्रितास्तु ये देवास्तुषितास्तैव भारत ।
 ब्रह्माणं शरणं जग्मुर्नादिदेवं सनातनं । ततो निवार्योऽशनसं तं वै रुद्रश्च बभूव ।
 इदावङ्गिरवे तारां स्वयमेव पितामहः । तामन्तःप्रसवां बृष्टा तारां प्राह बृहस्पतिः ।
 मदीयायां न ते योनौ गर्भो धार्यः कथञ्चन । अयोनावुत्सृजन्तं वै कुमारं दस्युहन्तमं ।
 इषीकास्तम्बमासाद्य ज्वलन्तमिव पावकं । जातमात्रः स भगवान् देवानामक्षिपदपुः ।
 ततः संश्रयमापन्नास्तारामूचुः सुरोत्तमाः सत्यं ब्रूहि सुतः कस्य सोमस्याय बृहस्पतेः ।
 पृच्छमाना यदा देवैर्नाह सा साध्वसाधु वा । तदा तां शत्रुमारब्धः कुमारो दस्युहन्तमः ।
 तं निवार्य ततो ब्रह्मा तारां पप्रच्छ संश्रयं । यदत्र तस्य तद्ब्रूहि तारे कस्य सुतो ह्ययं ।
 सा प्राञ्जलिहवाचेदं ब्रह्माणं वरदं शनैः । सोमस्येति महात्मानं कुमारं दस्युहन्तमं ।
 तं मूर्ध्नाघ्राय तनयं सोमो धाता प्रजापतिः । बुध इत्यकरोन्नाम स्वस्य पुत्रस्य धीमतः ।
 प्रतिकूलस्य गगणे समभ्युत्तिष्ठते बुधः । उत्पादयामास तदा पुत्रं वै राजपुत्रिका ।
 तस्यापत्यं महाराजो बभूवैवः पुरुरवाः । उर्व्यंशो जज्ञिरे यस्य पुत्राः सप्त महात्मनः ।
 प्रमद्व्य धर्षितस्तत्र सोमो वै राजयक्ष्मणा । ततो यक्ष्माभिभूतस्तु सोमः प्रकीर्णमण्डलः ।
 जगाम शरणायाय पितरं सोऽन्निमेव च । तस्य तत् पापघ्नमर्गं चकारात्रिर्ष्यहातपाः ।
 स राजयक्ष्मणा मुक्तः श्रिया जज्वाल सर्वेश्वरः । एतत् सोमस्य वै जन्म कीर्तितं कीर्त्तिवर्द्धनम् ।
 वंशमस्य महाराज कीर्त्यमानमतः शृणु । धन्यमारोग्यमायुष्यं पुण्यं सङ्कल्पसाधके ।
 सोमस्य जन्म श्रुत्वैव पापेभ्यो विप्रमुच्यते ।

११५५

११५६

११५७

११५८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि सोमोत्पत्तिकथने पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बुधस्य तु महाराज विद्वान् पुत्रः पुरुरवाः । तेजस्यो दानशीलस्य यज्वा विपुलदक्षिणः ।
 ब्रह्मवादी पराक्रान्तः शत्रुभिर्युधि दुर्जयः । आहर्त्ता चाग्निहोत्रस्य यज्ञानाञ्च महीपतिः ।
 सत्यवादी पुण्यमतिः कात्स्यः संवृतमैयुजः । अतीव त्रिषु लोकेषु यशसाऽप्रतिमस्तदा ।
 तं ब्रह्मवादिनं सन्तं धर्म्मज्ञं सत्यवादिनम् । उर्व्यंशो वरयामास हिला मानं यशस्विनी ।
 तथा सहावसद्राजा दश वर्षाणि पञ्च च । पञ्च षट् सप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ च भारत ।
 वने चैव रथे रथ्ये तथा मन्दाकिनीतटे । अलकायां विशालायां मन्दने च वनोत्तमे ।
 उत्तरान् स कुरुन् प्राप्य मनोरथफलद्रुमान् । गन्धमादनशादेषु मेरुशृङ्गे तथोत्तरे ।
 एतेषु वनमुख्येषु सुरैराचरितेषु च । उर्व्यंश्या सहितो राजा रमे परमया मुदा ।
 देवे पुण्यतमे चैव मर्द्धभिर्भिरभिरुते । राभ्यं स क्लारयामास प्रयाने श्रियिवीपतिः ।

११५९

११६०

तस्य पुत्रा बभूवुस्ते मत्त देवसुतोपमाः । दिवि जाता महात्मान आयुर्द्धीमानमावसुः ।
 विश्वायुश्चैव धर्मात्मा श्रुतायुश्च तथाऽपरः । दृढायुश्च वनायुश्च श्रुतायुश्चोर्ध्वशीसुताः ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ गन्धर्वा उर्ध्वशी देवी राजानं मानुषं कथं । देवानुत्सृज्य संप्राप्ता तन्मे ब्रूहि बभ्रुयुत ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ब्रह्मशापाभिभूता सा मानुषं समपद्यत । ऐलन्तं सा वरारोहा समयात् समुपस्थिता । १९०५
 आत्मनः शापमोक्षार्थं ममयं सा चकार ह । अनग्नदर्शनश्चैव सकामायाश्च मैयुनं ।
 दौ मेधौ शयनाभ्यामे तदा बह्वै च तिष्ठतः । घृतमात्रा तथाहारः कालमेकन्तु पार्थिव ।
 यद्येष समयो राजन् यावत् कालश्च ते दृढः । तावत् कालन्तु वक्ष्यामि कृतः समय एष नः ।
 तस्यास्तं समयं सर्वं स राजा समपालयत् । एवं सा वसते तत्र पुच्छरवसि भाविनी ।
 वर्षाण्येकानप्रष्टितु तत्सक्ता शापमोक्षिता । उर्ध्वश्यां मानुषस्यायां गन्धर्व्यां स्विन्त्याऽन्विताः । १९०६
 ॥ गन्धर्वा ऊचुः ॥ विन्तयध्वं महाभागा यथा सा तु वराङ्गना । समागच्छेत् पुनर्देवानुर्ध्वशी स्वर्गभूषणं ।
 ततो विश्वावसुर्नाम तत्राह वदताम्बाः । मया तु समयस्ताभ्यां क्रियमाणः श्रुतः पुरा ।
 व्युत्क्रान्तममयं सा वै राजानं त्यक्त्ये यथा । तदहं वेद्यप्रप्रेषेण यथा भेत्यत्यसौ नृपः ।
 समहायो गमिष्यामि युष्माकं कार्यमिच्छये । एवमुक्ता गतस्तत्र प्रतिष्ठानं महायशाः ।
 निशायामय चागम्य मेषमेकं जहार सः । मातृदत्तने सा तु नेषयोऽस्मादहसिनी । १९०७
 गन्धर्वागमनं ज्ञात्वा शापान्तश्च यशस्विनी । राजानमब्रवीत्तत्र पुत्त्रो मे ऽद्वियतेति सा ।
 एवमुक्ता विनिश्चित्य नग्नो नैवोदतिष्ठत । नग्नं मां दृष्ट्यते देवी समयो वितथो भवेत् ।
 ततो भूयस्तु गन्धर्वा द्वितीयं मेषमजहृः । द्वितीये तु हते मेघे ऐलं देव्यब्रवीदिदं ।
 पुत्त्रो मे द्वियते राजसूनायाया इव प्रभा । एवमुक्तस्तदोत्थाय नग्नो राजा प्रधावितः ।
 मेषयोः पदमन्विच्छन् गन्धर्वैर्विद्युदप्यय । उत्पादिता सुमहती यथौ तद्भवनं महत् । १९०८
 प्रकाशितं वै सहसा ततो नग्नमवैचत । नग्नं दृष्ट्वा तिरोभूता साऽपराः कामरूपिणी ।
 तिरोभूतान्तु तां दृष्ट्वा गन्धर्वा ह्यगमन्दिवं । उत्सृष्टावुरणौ दृष्ट्वा राजा गृह्यागतो गृहं ।
 अपश्यन्नूर्ध्वशीं तत्र विललाप सुदुःखितः । चचार पृथिवीञ्चापि मार्गभाण इतस्ततः ।
 अथापश्यत् स तां राजा कुत्सेचे महाबलः । श्रुतोर्ये पुष्करिण्यां नैमवत्यां समाश्रुतां ।
 क्रोडन्तोमसरोभिश्च पद्मभिः सह शोभनां । तां क्रोडन्तो ततो दृष्ट्वा विललाप सुदुःखितः । १९०९
 सा चापि तत्र तं दृष्ट्वा राजानमविदूरतः । उर्ध्वशी ताः सखीः प्राह स एष पुच्छोत्तमः ।
 यस्मिन्नहमवात्सं वै दर्शयामास तं नृपं । समाविष्टास्तु ताः सर्वाः पुनरेव नराधिप ।
 जाये ह्येति मममि घोरैवचसि तिष्ठ ह । एवमादीनि सूक्तानि परस्परमभाषत ।
 उर्ध्वशी चाब्रवीदैलं सगर्भाऽहं त्वया विभो । संवत्सरात् कुमारान्ते भविष्यन्ति न संशयः ।
 निशामेकाश्च नृपते निवस्यसि मया सह । हृष्टो जगाम राजाऽयं स्वपुरं सुमहायशाः । १९१०
 गते संवत्सरे भूय उर्ध्वशी पुनरागमत् । उषितश्च तथा सार्द्धमेकरात्रं महायशाः ।

उर्व्वेयथाप्रवीदैलं गन्धर्वा वरदास्तव । तान् दृणीष्व महाराज ब्रूहि चैतांस्तमेव हि ।
 दृणीष्व समतां राजन् गन्धर्वाणां महात्मानां । तयेत्युक्त्वा वरं वव्रे गन्धर्वाश्च तथाऽस्त्विति ।
 पूरयित्वाऽग्निना स्वालो गन्धर्वा हि तमब्रुवन् । अनेनेष्टा च लोकान् नः प्राप्स्यमित्थं नराधिप ।
 तानादाय कुमारान् नगरायोपचक्रमे । निविश्याग्निमरण्ये तु सपुत्रस्तु गृहं ययौ ।
 अभ्येत्याग्निन् मापश्यदस्य तत्र दृष्टवान् । शमीजातस्तु तं दृष्ट्वा अश्वत्थं विस्मितस्ततः ।
 गन्धर्व्वभ्यस्तदाऽग्रमदग्निनाशं ततस्तु सः । श्रुत्वा तमर्यमखिलमरणीन्तु ममादिशन् ।
 अश्वत्यादग्निं कृत्वा मयित्वाऽग्निं ययाविवि । मयित्वाऽग्निं त्रिधा कृत्वा अयजत् स नराधिपः ।
 दृष्ट्वा यज्ञैर्व्वज्रविधौर्गतस्तेषां मलोकतां । गन्धर्व्वेभ्यो वरं लब्ध्वा त्रेताग्निं समकारयत् ।
 एकोऽग्निः पुर्व्वमेवामोदैलस्तेतामकारयत् । एवं प्रभावो राजामोदैलस्तु पुरुषोत्तम ।
 देवे पुण्यतर्णे चैव महर्षिभिरभियुते । राज्यं स कारयामास प्रयागे पृथिवीपतिः ।
 उत्तरे जाऋवोतीरे प्रतिष्ठाने महायशाः ।

इति श्रीमहाभारते ग्विलेष्टु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि ऐलोत्पत्तिकथने षष्ठिशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ऐलपुत्रा बभूवुते सप्त देवसुतोपमाः । दिवि जाता महात्मान आयुर्द्धीमानमावसुः ।
 विश्वायुश्चैव धर्मात्मा श्रुतायुश्च तथाऽपरः । दृढायुश्च वनायुश्च शतायुर्षोर्व्वशोमताः ।
 आमावसोस्तु दायादो भोमो राजाऽय मग्नजित् । श्रीमान् भोमस्य दायादो राजासौत् काञ्चनप्रभः ।
 विदांस्तु काञ्चनस्यापि सुहोत्रोऽभून्महाबलः । मौहोत्रिरभवज्जऋः केशिन्या गर्भभभवः ।
 आजह्रे यो महासवं सर्व्वमेधं महामखं । पतिलोभेन यं गङ्गा पतित्वेऽभिममार ह ।
 नेच्छतः प्रावयामास तस्य गङ्गाऽय तत्सदः । स तथा प्रावितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समन्ततः ।
 मौहोत्रिरब्रवीद्गङ्गां कुट्टो भरतसत्तम । एष ते विफलं यत्नं पिवन्नश्वः करेत्सहं ।
 अस्य गङ्गेऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि । राजर्षिणा ततः पीता गङ्गा दृष्ट्वा महर्षयः ।
 उपनिन्तूर्न्महाभागां दुहितृत्वेन जाऋवीं । युवनाश्वस्य पुत्रीन्तु कावेरीं जऋरावहन् ।
 युवनाश्वस्य शापेन गङ्गाद्वेन त्रिनिर्धमे । कावेरीं सरितां श्रुत्वा जऋर्भाय्यामनिन्दितः ।
 जऋस्तु दयितं पुत्रं सुहं नाम धार्मिकं । कावेर्यां जनयामास अजकलस्य चात्मजः ।
 अजकलस्तु दायादो बलाकाशो महीपतिः । बभूव मृगयाशीलः कुशस्तस्यात्मजोऽभवत् ।
 कुशपुत्रा बभूवर्हि चत्वारो देववर्धमः । कुशिकः कुशनाभश्च कुशाश्वो मूर्त्तिमोक्षया ।
 पङ्कजैः सह संवृद्धौ राजा वनचरैस्तदा । कुशिकस्तु तपस्तेपे पुत्रमिन्द्रसमं त्रिभुः ।
 लभेयमिति तं शक्रस्तःसादभ्येत्य जज्ञिवान् । पूर्णं वर्धमदत्त्वे वै तन्तु शक्रो ह्यपश्यत् ।
 अत्युग्रतपसं दृष्ट्वा सहस्राक्षः पुरन्दरः । समर्थः पुत्रजनने स्वमंवांशमवामयत् ।
 पुत्रत्वे कल्पयामास स देवेन्द्रः सुगोत्तमः । स गाधिरभवद्राजा मघवान् कौशिकः स्वयं ।
 पारकुत्यभवद्भार्या गाधित्तस्यामजायत । गाधेः कन्या महाभागा नाम्ना सत्यवतोऽऽभा ।

तां गाधिर्भृगुपुत्राय चोक्तोऽहो प्रभुः । तस्याः प्रीतोऽभवद्भर्ता भार्गवो भृगुनन्दनः ।
 पुत्रार्थं कल्पयामास चतुर्गन्धर्वैश्च । उवाचाङ्गुल्यं तां भर्ता चोक्तो भार्गवस्तदा ।
 उपयोऽव्यस्यत्तत्त्वं त्वया माया त्वयं तव । तस्यां जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान् क्षत्रियवर्धनः ।
 अजयः क्षत्रियैर्लोकैर्क्षत्रियवर्धनस्तदा । तवापि पुत्रं कक्षाणि धृतिमन्तं तपोधनं ।
 शमात्मकं दिजग्नेष्टं चरुषे विधास्यति । एवमुक्ता तु तां भार्यामृचोक्तो भृगुनन्दनः । १४५५
 तपस्यभिरतो नित्यमरणं प्रविवेश ह । गाधिः सदारस्तु तदा चोक्तात्रममभ्यगात् ।
 तीर्थयात्राप्रसङ्गेन मुतां द्रष्टुं नरेश्वर । चरुष्यं गृहीत्वा तदुपैः सत्यवती तदा ।
 चरुमादाय यत्नेन सा तु माचे व्यवेदयत् । माता व्यत्यस्य देवेषु दुहिने स्वं चरुं ददौ ।
 तस्यास्यरुमयाज्ञानादात्मसंस्वं चकार ह । अथ सत्यवती गर्भं क्षत्रियान्नकरं तदा ।
 धारयामास दीप्तेन वपुषा घोरदर्शनं । तामृचोक्तस्ततो दृष्ट्वा योगेनाभ्यनुसृत्य च । १४५६
 तामब्रवीद्विजग्नेष्टः स्वं भार्यां वरवर्णिनीं । माचाऽसि वक्षिता भद्रे चरुव्यत्पासहेतुना ।
 जनिष्यति हि पुत्रस्ते कूरकर्षाऽतिदारुणः । भ्राता जनिष्यते चापि ब्रह्मभूतस्तपोधनः ।
 विश्वं हि ब्रह्मा तपसा मया तस्मिन् समर्पितं । एवमुक्ता महाभागा भर्ता सत्यवती तदा ।
 प्रसादयामास पतिं पुत्रो मे नेदुश्चो भवेत् । ब्राह्मणापसदस्तत्त इत्युक्तो मुनिरब्रवीत् ।
 नेष सङ्कल्पितः कामो मया भद्रे तथाऽस्त्विति । उपकर्षा भवेत्पुत्रः पितृर्भ्रातुश्च कारणात् । १४५७
 पुनः सत्यवती वाक्यमेवमुक्ताऽब्रवीदिदं । दृष्ट्वन् लोकानपि मुने सृजेयाः किं पुनः सुतं ।
 शमात्मकमृजुं त्वं मे पुत्रं दातुमिहार्हसि । काममेवंविधः पौत्रो मम स्नातव च प्रभो ।
 यद्यन्यथा न ब्रह्मं वै कर्तुमेतद्विजोत्तम । ततः प्रसादमकरोत् स तस्यास्तपसा बलाम् ।
 भद्रे नास्ति विशेषो मे पौत्रे च वरवर्णिनि । त्वया यथोक्तं वचनं तथा भद्रे भविष्यति ।
 ततः सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गवं । तपस्यभिरतं दानं जमदग्निं शमात्मकं । १४५८
 भृगोश्चरुविपर्यासे रौद्रवैष्णवयोः पुरा । यमनादेष्णवेऽयं जमदग्निरजायत ।
 सा हि सत्यवती पुण्या सत्यधर्मपरायणा । कौत्रिकीति समाख्याता प्रसूतेयं महागदी ।
 दत्त्वाकुवंशप्रभवो रेणुर्नाम नराधिपः । तस्य कन्या महाभागा कामलो नाम रेणुका ।
 रेणुकायान्तु कामस्यां तपोविद्याश्रमन्तितः । चार्षीको जनयामास जामदग्न्यं सुदारुणं ।
 सर्वविद्यान्तं श्रेष्ठं धनुर्वेदस्य पारगं । रामं क्षत्रियहन्तारं प्रदीप्तमिव पावकं । १४५९
 श्रौर्व्येवमृचोक्तस्य सत्यवत्यां महाययाः । जमदग्निसप्तपोवीर्याव्यहो ब्रह्मविदान्वरः ।
 मध्यमस्य शुनःश्रेष्ठः शुनःपुच्छः कनिष्ठकः । विश्वामित्रस्तु दायादं गाधिः कुत्रिकनन्दनः ।
 जनयामास पुत्रस्तु तपोविद्याश्रमात्मकं । प्राप्य ब्रह्मविंसमर्तं योऽयं सप्तर्षितां गतः ।
 विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा नास्ति विश्वरथः स्मृतः । श्रेष्ठे भृगुप्रसादेन कौत्रिकादंभवर्हणः ।
 विश्वामित्रस्तु च सुता देवरातादयः स्मृताः । विश्वामित्रस्तु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु । १४६०

देवमवाः कतिशैव यस्मात् कात्यायनाः स्मृताः । बालावत्यां हरिण्यावो रेणोर्जस्येऽथ रेणुमान् ।
 साकृतिर्गालवसैव मुद्रलसेति विभृताः । मधुऋन्दा जयसैव देवलस्य तयाऽष्टकः ।
 कच्छपो हरितसैव विश्वामित्रस्य ते सुताः । तेषां स्थातानि गोचाणि कौशिकानां महात्मनां ।
 पाणिनो बभ्रवसैव ध्यानजन्मास्तस्यैव च । पार्थिवा देवरातास्य शालङ्कायनवाक्कलाः ।
 सोहिता यामदूतास्य तथा कारीर्यस्य स्मृताः । सौभुताः कौशिका राजेक्षयाऽन्ये सैन्धवायनाः ।
 देवला रेणवसैव याज्ञवल्क्याश्चमर्षणाः । सौदमरा क्षत्रिण्याताक्षारकायनचक्षुषाः ।
 शालावत्या हरिण्याणाः साकृत्या गालवास्तया । नारायणिर्नरस्यान्यो विश्वामित्रस्य धीमतः ।
 च्यवनरविवाद्यास्य कौशिका बहवः स्मृताः । पौरवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च ।
 समन्त्रेऽप्यस्य वंशेऽस्मिन् ब्रह्मवल्कस्य विभृतः । विश्वामित्रात्मजानां तु शून्यः त्रेकोऽयमः स्मृतः ।
 भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिमत्तमः । विश्वामित्रस्य पुत्रस्य शून्यः त्रेकोऽभवत् क्लृप्तः ।
 हरिदशस्य यज्ञे तु पञ्चलै विनियोजितः । देवैर्दत्तः शून्यः त्रेको विश्वामित्राय वै पुनः ।
 देवैर्दत्तः स वै यस्माद्देवरातस्ततोऽभवत् । देवरातादयः सप्त विश्वामित्रस्य वै सुताः ।
 दृषदतीसुतस्यापि विश्वामित्रात्तयाऽष्टकः । अष्टकस्य सुतो सोहिः प्रोक्तो जगद्गणो मया ।
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वंशमायोर्षाहात्मनः ।

१४९

१५०

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि अमावसुवंशकीर्तने सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आयोः पुत्रास्तया पञ्च सर्वे वीरा महारथाः । स्मर्मानुतनयायाश्च प्रभायां जहिरे नृप ।

१५१

मज्जवः प्रथमं यज्ञे दृष्टुं ब्रह्मा ततः परं । रथो रजिरनेनास्य त्रिषु लोकेषु विभृताः ।
 रजिः पुत्रशतानीह जनकामास पञ्च वै । राजेयमिति पित्र्यान् लक्ष्मिन्मभयावहं ।
 यत्र देवासुरे युद्धे भ्रमुषेदिसुहादये । देवासैवासुरास्यैव पितामहमयामुवन् ।
 आवयोर्भगवन् युद्धे को विजेता भविष्यति । ब्रूहि नः सर्वभूतेश ओतुमिच्छाम ते वचः ।

॥ ब्रह्मावाच ॥ येवामर्याय संगमे रजिरात्तायुधः प्रभुः । योत्स्यते ते विजेष्यन्ति कीम लोकास्त्रात्र संश्रयः ।

१५२

यतो रजिर्धृतिस्तत्र श्रीस्य तत्र यतो धृतिः । यतो धृतिस्तत्र श्रीसैव धर्मस्तत्र जयस्तथा ।

ते देवदानवाः प्रीता देवेभोक्ता रजेर्जये । अभयुर्व्ययमिच्छन्तो दृष्टानास्तं नरर्वभं ।

स हि स्मर्मानुदैहिचः प्रभायां समपद्यत । राजा परमतेजस्वी सोमवंशविवर्द्धनः ।

ते चष्टमनसः सर्वे रजिर्दैतेयदेवताः । ऊचुरस्त्रज्जयाय त्वं दृष्ट्वाण वरकार्मुकं ।

अथोवाच रजिस्तत्र तथोर्वै देवदैत्ययोः । अर्थस्य स्तार्यमुद्दिश्य यत्र स्तस्य प्रकाशयन् ।

१५३

॥ रजिरुवाच ॥ यदि दैत्यगणान् सर्वान् जित्वा वीर्येण बाधय । इन्द्रो भवामि धर्मेश ततो योत्स्यामि संयुगे ।

देवाः प्रयमतो भूयः प्रतीयुर्दृष्टमानवाः । एवं यथेष्टं नृपते कामः सम्पद्यतां तव ।

श्रुत्वा सुरगणानाम्नुवाक्यं राजा रजिस्तदा । पप्रच्छासुरमुख्यास्तु यथा देवानपृच्छत ।

दानवा दर्पपूर्णकु स्तार्यमेवावगम्य ह । प्रत्यूषसं नृपवरं साभिमानमिदं वचः ।

अस्माकमिन्द्रः प्रह्लादो यस्यार्थं विजयामहे । अस्मिन्सु समथे राजंस्तिष्ठेया राजसत्तम ।

१४८०

स तथेति ब्रुवन्नेव देवैरप्यभिषेदितः । भविष्यमीन्द्रा जित्वेवं देवैरुक्तस्तु पार्यिवः ।

जघान दानवान् सर्वान् येऽबध्वा वज्रपाणिनः । स विप्रनष्टां देवानां परमश्रोः श्रियं वशी ।

मिहृत्य दानवान् सर्वानाजहार रजिः प्रभुः । ततो रजिं महावीर्यं देवैः सह शतक्रतुः ।

रजेः पुत्रोऽहमित्युक्ता पुनरेवाब्रवीदक्षः । इन्द्रोऽसि तात देवानां सर्वेषां नात्र संशयः ।

यस्याहमिन्द्रः पुत्रस्ते ख्यातिं यास्यामि कर्मभिः । शतक्रतुवचः श्रुत्वा वञ्चितस्तेन मायया ।

१४८५

तथेत्येवाब्रवीद्राजा प्रीयमाणः शतक्रतुः । तस्मिन्सु देवमदृशे दिवं प्राप्ते महीपतौ ।

दायाद्यमिन्द्रादाजङ्घराचारात्तनया रजेः । पक्ष पुत्रशतान्यस्य तदै स्नानं शतक्रतोः ।

समाक्रामन्त वज्रधा स्वर्गलोकं त्रिपिष्टपं । ततो वज्रतिथे काले समतीते महाबलं ।

इतराज्योऽब्रवीच्छक्रो इतभागो वृहस्पति ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ वदरीफलमात्रं वै पुरोडाशं विधत्स्व मे । ब्रह्मैव येन तिष्ठेयं तेजसाप्यायितः सदा ।

१४९०

ब्रह्मन् कश्चोऽहं विमना इतराज्यो इताशनः । इतौजा दुर्बलो मूढो रजेः पुत्रैः हतः प्रभो ।

॥ वृहस्पतिरुवाच ॥ यद्येवं चोदितः शक्र त्वया स्यां पूर्वमेव हि । नाभविष्यत् त्वन्प्रियार्थमकर्त्तव्यं ममानघ ।

प्रयतिष्यामि देवेन्द्र त्वन्प्रियार्थं न संशयः । यथा भागश्च राज्यश्च न चिरात् प्रतिलिख्यसे ।

तथा तात करिष्यामि मा तेभूद्विह्वलं मनः । ततः कर्म चकारास्य तेजसो वर्द्धनं तदा ।

तेषाञ्च बुद्धिममोहमकरोद्विजमत्तमः । नास्तिवादार्थश्चास्त्वं हि धर्मविदेषणं परं ।

१४९५

परमं तर्कशास्त्राणामसतां तन्मनोनुगं । न हि धर्मप्रधानानां रोचते तत् कथान्तरे ।

एतद्वृहस्पतिकृतं शास्त्रं श्रुत्वाऽन्यचेतसः । पूर्वोक्तधर्मशास्त्राणामभवन् देविणः सदा ।

प्रचक्रुर्न्याथरहितं तन्मनं बहुमेनिरे । तेनाधर्मेण ते पापाः सर्वे एव जयं गताः ।

चैलोक्यराज्यं शक्रस्तु प्राप्य दुष्प्रापमेव च । वृहस्पतिप्रसादाद्दे परां निवृत्तिमभ्यगात् ।

ते सदा तु सममूढा रागोन्मत्ता विधर्मिणः । ब्रह्मादिष्वस्य संवृत्ता इतवीर्यपराक्रमाः ।

१५००

तेता स्तेभे सुरैश्चर्यमिन्द्रः स्नानं तथोत्तमं । हत्वा रजिसुतान् सर्वान् कामक्रोधपरायणान् ।

य इदं व्यावनं स्थानात् प्रतिष्ठाञ्च शतक्रतोः । शृणुयाद्भार्येदाऽपि न स दौरात्म्यमाप्नुयात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे रहिवंशपर्वणि आयुर्विशानुकीर्त्तने अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रम्भोऽनपत्य आसीच्च वंशं वक्ष्याम्यनेनसः । अनेनसः सुतो राजा प्रतिवृत्तो महायशः ।

प्रतिवृत्तसुतस्यापि सञ्जयो नाम विभुतः । सञ्जयस्य जयः पुत्रो विजयस्तस्य चात्मजः ।

विजयस्य कृतिः पुत्रस्तस्य हर्यत्नतः सुतः । हर्यत्नतः सुतो राजा सहदेवः प्रतापवान् ।

१५०५

सहदेवस्य धर्मात्मा नदोन इति विभुतः । नदोनस्य जयत्सेनो जयत्सेनस्य संकृतिः ।

संकृतेरपि धर्मात्मा चक्षधर्मा महायशः । अनेनसः समाख्याताः चक्षवृद्धस्य मे शृणु ।

चक्षवृद्धात्मजस्तत्र सुनहोचो महायशः । सुनहोचस्य दायादास्तयः परमधार्मिकाः ।

काशः ब्रह्मस्य दैवितो तथा सत्यमदः प्रभुः । पुत्रो सत्यमदस्यापि शुनको यस्य व्रौणकाः ।

ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव वेश्याः शूद्रास्तथैव च । शलात्मजशार्ङ्गिणेष्वनयस्तस्य काश्यपः ।

१४९०

काश्यस्य काश्यपः पुत्रो राजा दीर्घतपास्तथा । धन्वस्तु दीर्घतपसो धन्वात् धन्वन्तरिः सुतः ।

तपसोऽस्ते सुनहता जातो धन्वस्य धीमतः । पुनर्धन्वन्तरिर्देवो मानुषेऽपि जज्ञिवान् ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं धन्वन्तरिर्देवो मानुषेऽपि जज्ञिवान् । एतदेदितुमिच्छामि तन्मे ब्रूहि यथातथं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धन्वन्तरेः सम्प्रोऽयं श्रूयतां भरतर्षभ । स सम्भूतः समुद्रान्तु मण्यमानेऽस्मृते पुरा ।

उत्पन्नः कलमात् पूर्वं सर्वतस्तु श्रिया दृतः । अभवन् मिद्विकार्यं हि विष्णुं दृष्ट्वा हि तस्मिन्वान् ।

१४९१

अब्रह्ममिति होवाच तस्मादब्रह्म स स्मृतः । अजः प्रोवाच विष्णुं वै तनयोऽस्मि तव प्रभो ।

विधत्स्व भागं स्नानञ्च मम लोकिन्धरेश्वर । एवमुक्तः स दृष्ट्वा वै तथ्यं प्रोवाच तं प्रभुः ।

कृतो यज्ञविभागो हि यज्ञियैर्हि सुरैः पुरा । देवेषु विनियुक्तश्च विधिदो न महर्षिभिः ।

न ब्रह्ममुपहोमो वै तुभ्यं कर्तुं कदाचन । अर्घ्याभूतोऽसि देवानां पुत्रस्त्वं हि महीश्वरः ।

द्वितीयायान्तु संभूत्यां लोके ख्यातिं गमिष्यति । अणिमादिषु ते सिद्धिर्गर्भस्त्वस्य भविष्यति ।

१४९२

तेनैव त्वं शरीरेण देवत्वं प्राप्स्यसे प्रभो । चन्द्रमन्त्रैर्ब्रतैर्जपैर्यज्यन्ति त्वां दिजातयः ।

अष्टधा त्वं पुनश्चैवमायुर्व्येदं विधास्यसि । अवयवभावी ह्ययं प्राग्दृष्टस्त्वज्जयोनिना ।

द्वितीयं दापरं प्राप्य भविता त्वं न संशयः । इमं तस्मै वरं दत्त्वा विष्णुरन्तर्हृदि पुनः ।

द्वितीये दापरे प्राप्ते सौमहोत्रिः स काशिराट् । पुत्रकामस्तपस्तेषु धन्वा दीर्घं महत्तदा ।

प्रपद्ये देवतां तान्नुया मे पुत्रं प्रदास्यति । अजं देवं स पुत्रार्थं तदाराधितवाक्यपः ।

१४९३

ततस्तुष्टः स भगवानजः प्रोवाच तं नृप । यद्विच्छसि वरं ब्रूहि तस्मै दास्यामि सुव्रत ।

॥ नृप उवाच ॥ भगवन् यदि तुष्टस्त्वं पुत्रो मे ख्यातिमान् भव । तथेति समनुज्ञाय तत्रैवान्तरधीयत ।

तस्य गेहे समुत्पन्नो देवो धन्वन्तरिस्तदा । काशिराजो महाराजः सर्वरोगप्रणाशनः ।

आयुर्व्येदं भरद्वाजात् प्राप्येह स भिषक्क्रियं । ततश्च पुनर्व्यस्य शिष्येभ्यः प्रत्यपादयत् ।

धन्वन्तरेस्तु तनयः केतुमानिति विभ्रुतः । अथ केतुमतः पुत्रो वीरो भीमरथः स्मृतः ।

१४९४

पुत्रो भीमरथस्यापि दिवो दासः प्रजेश्वरः । दिवो दासस्तु धर्मात्मा वाराणस्याधिपोऽभवत् ।

एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं नृप । शून्या निवेशयामास जेमको नाम राजस्यः ।

अग्रा हि सा मतिमता निकुन्धेन महात्मना । शून्या वर्षसहस्रं वै भविष्यति न संशयः ।

तस्यान्तु अग्रमात्रायां दिवो दासः प्रजेश्वरः । विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्यां संन्यवेक्षयत् ।

भद्रश्रेष्ठस्य पूर्वन्तु पुरो वाराणसीं ह्यभूत् । भद्रश्रेष्ठस्य पुत्राणां व्रतमुत्तमधन्विनां ।

१४९५

हत्वा निवेशयामास दिवो दासो नराधिपः । भद्रश्रेष्ठस्य तद्राज्यं हतं येन बलीयसा ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ वाराणसीं निकुन्धस्तु किमर्थं अग्रवान् प्रभुः । निकुन्धः कस्य धर्मात्मा सिद्धिर्ब्रह्मं अग्राप यः ।

॥ दैव्यायन उवाच ॥ दिवो दासस्तु राजर्षिर्नगरीं प्राप्य पार्षियवः । वसति स्म महातेजाः स्रष्टोताद्यान्तु नराधिपः ।

एतस्मिन्नेव काले तु हतदारो महेश्वरः । देव्याः स प्रियकामस्तु न्यवसच्छशुरान्तिके ।
 देवाज्ञया पार्धदा ये त्वभिरूपास्तपोधनाः । पूर्व्यान्नेरुपदेशैश्च तोषयन्ति स्म पार्ष्वतीं । १४९
 हृष्यते वै महादेवो मेना नैव प्रहृष्यति । जुगुप्सत्यमकृतां वै देवीं देवं तथैव सा ।
 मपार्धदस्वनाचारस्तव भर्ता महेश्वरः । दरिद्रः सर्वदैवाभौ शीलं तस्य न वर्तते ।
 माया तथोक्ता वरदा स्त्रीस्वभावाच्च सुकुपे । स्मितं कृत्वा तु वरदा भवपार्श्वमयागमत् ।
 विवर्णवदना देवो महादेवमभाषत । नेह वक्ष्याम्यहं देव मय मां स्वं निवेशनं ।
 तथा कर्तुं महादेवः सर्वान् लोकानवैक्षत । वासार्थं रोचयामास पृथिव्यां कुरुनन्दन । १५०
 वाराणस्यां महादेवः सिद्धिचेत्रं महेश्वरः । दिवोदाधेन तां ज्ञात्वा त्रिविष्टां नगरीं भवः ।
 पार्श्वे तिष्ठन्तमाह्वय निकुम्भमिदमब्रवीत् । राजसेन पुरीं मत्वा शून्या वाराणसीं कुरुः ।
 मृदुनैवाभ्युपाधेन अतिवीर्यः स पार्थिवः । ततो गत्वा निकुम्भस्तु पुरीं वाराणसीं तदा ।
 स्वप्ने निदर्शयामास कण्डुकं नाम नापितं । श्रेयस्तेऽहं करिष्यामि स्थानं मे रचयानघ ।
 मद्रूपां प्रतिमां कृत्वा नगर्थन्ते तथैव च । ततः स्वप्ने चयोद्दिष्टं सर्वं कारितवाञ्छुर । १५१
 पुरीदारे तु विज्ञाप्य राजानञ्च यथाविधि । पूजाञ्च महतीन्तश्च नियमेवाप्रयोजयत् ।
 गन्धैश्च धूपमास्त्यैश्च प्रोक्षणीयैस्तथैव च । अन्नपानप्रयोगैश्च अत्यङ्गुतमिवाभवत् ।
 एवं सम्पूज्यते तत्र नित्यमेव गणेश्वरः । ततो वरसहस्रान् नगर्यां सम्प्रयच्छति ।
 पुत्त्रान् चिरिष्णमायुश्च सर्वान् कामांस्तथैव च । राज्ञस्तु महिषो श्रेष्ठो सुयज्ञा नाम विभृता ।
 पुत्त्रार्थमागता देवो साध्वो राज्ञा प्रचोदिता । पूजास्तु विपुलां कृत्वा देवो पुत्त्रमयाचत । १५२
 पुनः पुनरयागत्य वज्रश्च पुत्त्रकारणात् । न प्रयच्छति पुत्त्रं हि निकुम्भः कारणेन हि ।
 राजा तु यदि नः कुध्येत्कार्यसिद्धिस्ततो भवेत् । अथ दीर्घेण कालेन क्रोधो राजानमाविशत् ।
 भूत एष महादारि नागराणां प्रयच्छति । प्रीतो वरान् नैव शतशो मम किं न प्रयच्छति ।
 मामकैः पूज्यते नित्यं नगर्यां मे सदैव हि । विज्ञापितो मयाऽत्यर्थं देव्या मे पुत्त्रकारणात् ।
 न ददाति च पुत्त्रं मे हतघ्नः केन हेतुना । ततो नार्हति सत्कारं मत्सकाशादिशेषतः । १५३
 तस्मात्तु नाश्रयिष्यामि स्थानमस्य दुरात्मनः । एवं स तु विनिश्चित्य दुरात्मा राजकिंलिपी ।
 स्थानं गणपतेस्तस्य नाश्रयामास दुर्मतिः । भग्नमायतनं दृष्ट्वा राजानमश्रुपत् प्रभुः ।
 यस्मादनपराधस्य त्वया स्थानं विनाशितं । पुरी शून्या तथाऽकस्मात्तव नूनं भविष्यति ।
 ततस्तेन तु शापेन शून्या वाराणसी तदा । शस्त्रा पुरीं निकुम्भस्तु महादेवमयागमत् ।
 अकस्माच्च पुरी सा तु विद्रुता सर्वतो दिशं । तस्यां पूर्यां ततो देवो निर्धमे पदमात्मनः । १५४
 रमते तत्र वै देवो रममाणो गिरेः सुता । न रतिं तत्र वै देवो लभते गृहविस्मयात् ।
 वसाम्यत्र न पूर्यान्तु देवो देवमयाऽब्रवीत् ।
 ॥ देव उवाच ॥ नाहं वेष्म विमोक्षामि अविमुक्तं हि मे गृहं । नार्हं तत्र गमिष्यामि गच्छ देवि गृहं प्रति ।

प्रहस्योवाच भगवांस्त्यम्बकस्त्रिपुरान्तकः । तस्यान्तद्विमुक्तं हि प्रोक्तं देवेन वै स्वयं ।
 एवं वाराणसी श्रमा अविमुक्तश्च कीर्तितं । यस्मिन् वसति वै देवः सर्वदेवनमस्कृतः ।
 युगेषु त्रिषु धर्मात्मा सह देव्या महेश्वरः । अन्तर्द्धानं कलौ याति तत्पुरं हि महात्मनः ।
 अन्तर्हिते पुरे तस्मिन् पुरी तु वसते पुनः । एवं वाराणसी श्रमा निवेशं पुनरागता ।
 भद्रश्रेष्ठस्य पुत्रस्तु दुर्द्धो नाम विभ्रतः । दिवोदासेन बालेति घृणया स विमर्षितः ।
 हेह्यस्य तु दायाद्यं कृतवान् वै महीपतिः । आजह्रे पितृशयाद्यं दिवोदासहतं बलात् ।
 भद्रश्रेष्ठस्य पुत्रेण दुर्द्धमेन महात्मना । वैरस्यान्तं महाराज क्षत्रियेण विधित्वा ।
 दिवोदासाह्वयत्वा वीरो जज्ञे प्रतर्दनः । तेन पुत्रेण बास्तेन प्रहतं तस्य वै पुनः ।
 प्रतर्दनस्य पुत्रो दौ वत्सभर्गो सुविभ्रतो । वत्सपुत्रस्त्वर्लकस्तु मन्त्रतिसस्य चात्मजः ।
 अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्मण्यः सत्यसङ्गरः । अलर्कं प्रति राजर्षिः श्लोको गीतः पुरातनैः ।
 षष्टिं वर्षमहस्त्राणि षष्टिं वर्षव्रतानि च । युवा रूपेण सम्यक् आसीत् काशिकुलोदहः ।
 सोपामुद्राप्रसादने परमायुरवाप सः । तस्यासीत् सुमहद्वाङ्मं रूपबौवनशालिनः ।
 शापस्थाने महाबाहुर्हत्वा धेमकरालमं । रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणसीं पुनः ।
 मन्त्रतेरपि दायादः सुनोथो नाम धार्मिकः । सुनोथस्य तु दायादः खेप्सा नाम महायशः ।
 खेमस्य केतुमान् पुत्रः सुकेतुस्तस्य चात्मजः । सुकेतुतनयस्यापि धर्मकेतुरिति श्रुतः ।
 धर्मकेतोश्च दायादः सत्यकेतुर्नृपारथः । सत्यकेतुस्तस्यापि विभुर्नाम प्रजेश्वरः ।
 सुविभ्रस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारस्य तत्पुत्रः । सुकुमारस्य पुत्रस्तु धृष्टकेतुः सुधार्मिकः ।
 धृष्टकेतोश्च दायादो वेणुहोत्रः प्रजेश्वरः । वेणुहोत्रस्तस्यापि भर्गो नाम प्रजेश्वरः ।
 वत्सस्य वत्सभूमिस्तु भृगुभूमिस्तु भार्गवान् । एते त्वङ्गिरसः पुत्रा जाता वंशेऽय भार्गवे ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्तथः पुत्राः सहस्रशः । इत्येते काश्यपः प्रोक्ता नृपस्य निबोध च ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि जनविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

१५००

१५०५

१५०८

१५१५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पन्नाः पितृकन्यायां विरजायां महौजसः । नृपस्य तु दायादाः षड्भेदापमतेजसः ।
 यतिर्ययातिः संयातिरायतिः पार्श्विकोभवः । मुयातिः षष्ठोषां वै ययातिः पार्थिवोऽभवत् ।
 यतिर्ज्येष्ठस्तु तेषां वै ययातिस्तु ततः परं । ककुत्स्थकन्यां गं नाम लेभे परमधार्मिकः ।
 यतिस्तु भोचमास्थाय ब्रह्मभूतोऽभवन्मनिः । तेषां ययातिः पञ्चानां विजित्य वसुधामिमां ।
 देवयानीमुग्रनसः सुतां भार्यामवाप सः । शर्मिष्ठामासुरीश्चैव तनयां वृषपर्वणः ।
 यदृष्टुं तुर्व्यमुच्चैव देवयानी व्यजायत । द्रुक्षुश्चाणुश्च पूरुश्च शर्मिष्ठा वार्धपर्वणो ।
 तस्मै शक्रो ददौ प्रोतो रथं परमभास्वरं । अमङ्गं काश्यपं दिव्यं दिव्यैः परमवाजिभिः ।
 युक्तं मनोजवैः शुभ्रैर्येन कार्यं समुदहत् । स तेन रथमुखेन षड्वाचेणाजयन्मर्षी ।
 ययातिर्युधि दुर्द्धपस्तथा देवान् सवासवान् । सरयः पौरवाणः क्तु संज्वामभवत्सदा ।

१५०९

१५१४

यावत्तु वसुनाम्नो वै कौरवाञ्जनमेजयात् । कुरोः पुत्रस्य राजेन्द्र राज्ञः पारिषितस्य च ।
 जगाम स रथो नाशं प्रापाद्भार्यस्य धीमतः । गर्गस्य हि सुतं बालं स राजा जनमेजयः ।
 वाक्कूरं हिंमयामास ब्रह्महत्यामवाप सः । स लोहगन्धो राजर्षिः परिधावन्वितस्ततः । ११९०
 पौरजानपदैस्त्यक्तो न लेभे शर्म कर्हिचित् । ततः स दुःस्वमन्तप्तो नालभत् संविदं कश्चित् ।
 इन्द्रोतं शौनके राजा शरणं प्रत्यपद्यत । याजयामास चेन्द्रातः शौनको जनमेजयं ।
 अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं दिजोत्तमः । स लोहगन्धो व्यनश्नत्स्यावभृथमेव च ।
 स च दिव्यो रथो राजन् वसोऽश्दिपतेस्तदा । दत्तः शक्रेण तुष्टेन लेभे तस्माद्बृहद्रथः ।
 बृहद्रथात् क्रमेणैव प्राप्ता बार्हद्रथं नृपं । ततो हत्वा जरामन्त्रं भीमस्तु रथमुत्तम । ११९१
 प्रददौ वामुदेवाय प्रीत्या कौरवनन्दन । सप्तद्वीपांययातिस्तु जित्वा पृथ्वीं समागरां ।
 व्यभजत् पञ्चधा राजा पुत्राणां नाज्जपस्तदा । दिशि दक्षिणपूर्वस्य तुर्व्यसुं मतिमावृपः ।
 प्रतीच्यामुत्तरस्याञ्च द्रुह्युश्चानुश्च नाज्जपः । दिशि पूर्वोत्तरस्यान्तु यदुं श्रेष्ठं न्ययोजयत् ।
 मध्यं पूरुश्च राजानमभ्यपिच्यत् स नाज्जपः । तैरियं पृथिवी स र्वा सप्तद्वीपा सपत्तना ।
 ययाप्रदेशमद्यापि धर्मेण परिपाक्यते । प्रजासेवां पुरस्तात्तु वक्ष्यामि नृपसत्तम । ११९२
 धनुर्व्यस्य प्रषत्कांश्च पञ्चभिः पुरुषर्षभैः । जरावानभवद्राजा भारमावेक्ष्य बभ्रुषु ।
 निक्षिप्तशस्तः पृथिवीं निरीक्ष्य पृथिवीपतिः । प्रीतिमानभवद्राजा ययातिरपराजितः ।
 एवं विभज्य पृथिवीं ययातिर्यदुमव्रवीत् । जगं मे प्रतिगृह्णीष्व पुत्र कृत्यान्तरेण वै ।
 तरुणस्तव रूपेण चरेयं पृथिवीमिमं । जरां त्वयि समाधाय तं यदुः प्रत्युवाच च ।
 अनिर्दिष्टा मया भिक्षा श्राद्धाणस्य प्रतिश्रुता । अतपाकृत्य तां राजान् गृह्णीष्यामि ते जरां । ११९३
 जरायां बहवो देवाः पानभोजनकारिताः । तस्माज्जरां न ते राजन् यद्योतुमहमृच्छे ।
 मन्ति ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप । प्रतियद्योतुं धर्मज्ञ पुत्रमन्यं वृणोष्व वै ।
 स एवमुक्त्वा यदुना राजा कोपममन्वितः । उवाच वदतां श्रेष्ठे ययातिर्गर्हयन् सुतं ।
 क अश्रमस्तवान्योऽस्ति को वा धर्मो विधीयते । मामनादृत्य दुर्बुद्धे यदहं तव दैक्षिकः ।
 एवमुक्त्वा यदुं तां शशापैनं स मन्यमान् । अराज्या ते प्रजा मूढ भविषीति नराधिप । ११९४
 स तुर्व्यसुश्च द्रुह्युश्चाप्यनुश्च भरतर्षभ । एवमेवाव्रवीद्राजा प्रत्याख्यातस्तु तैरपि ।
 शशाप तानपि क्रुद्धो ययातिरपराजितः । यया ते कथितं पूर्वं मयाराजर्षिषत्तम ।
 एवं शप्ता सुतान् मन्वींश्चतुरः पूर्णपूर्वजान् । तदेव वचनं राजा पूरुमप्याह भारत ।
 तरुणस्तव रूपेण चरेयं पृथिवीमिमं । जरां त्वयि समाधाय त्वं पूरो यदि मन्यसे ।
 स जरां प्रतिगृह्णाह पितुः पुत्रः प्रतापवान् । ययातिरपि रूपेण पूरोः पर्य्यचरन्मही । ११९५
 स मार्गमाणः कामानाभन्त भरतसत्तम । विशाच्या सहितो रेमे वने चैत्ररथे प्रभुः ।
 यदा त्वत्पुत्रः कामानां भोगेषु च नराधिपः । तदा पूरोः सकाशाद्दैत्यां जरां प्रत्यपद्यत ।

तत्र गाथा महाराज शृणु गीता यथातिमा । याभिः प्रत्याहरेत् कामान् सर्व्वेऽङ्गानि कूर्त्तवत् ।

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शास्वति । हविषा कृष्णवर्त्मव भूय एवाभिवर्द्धते ।

यत् पृथिव्या ब्रीहियवं हिरण्यं पञ्चवः स्त्रियः । नाममेकस्य तत् सर्व्वमिति कृत्वा न मुह्यति ।

११००

यदा भावन्न कुरुते सर्व्वभूतेषु पापकं । कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म सम्पद्यते तदा ।

यदाऽन्येभ्यो न विभेति यदा चास्मान्न बिभ्यति । यदा नेच्छति न हेष्टि ब्रह्म सम्पद्यते तदा ।

या दुस्त्वशा दुर्त्यतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः । योऽभौ प्राणान्मिको रोगतां तृष्णां त्यजतः सुखं ।

जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः । धनाशा जीविताशा च जीर्यन्तेऽपि न जीर्यति ।

यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखं । तृष्णाचयसुखस्यैते नार्हतः षोडशीं कल्पाः ।

११०५

एवमुक्त्वा स राजर्षिर्दमदारः प्राविशदनं । कालेन महता चापि चचार विपुलं तपः ।

भृगुतुङ्गे तपस्तीर्त्वा तपसाऽस्मे महायशाः । अनग्रन् देहमुत्सृज्य मदारः स्वर्गमाप्तवान् ।

तस्य वंशे महाराज पञ्च राजर्षिमत्तमाः । यैर्यात्रा पृथिवी सर्वा सूर्यस्यैव गभस्तिभिः ।

यदेतु शृणु राजर्षेर्वंशं राजर्षिमत्ततं । यत्र नारायणो जज्ञे हरिर्दृष्टिणकुलोदहः ।

स्वस्यः प्रजावानायुमान् कीर्त्तिमांश्च भेद्वरः । ययातेस्वरितं पुण्यं पठन् शृण्वन्नराधिप ।

१११०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि ययातिचरिते त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ पूरेर्वंशमहं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्ततः । क्रुश्यास्यानार्यदेवैव तुर्व्वेभ्यः पृथक् पृथक् ।

दृष्ट्वावंशप्रसङ्गेन स्ववंशं पूर्व्वमेव हि । विस्तरेणानुपूर्व्व्या च तद्भवान् वक्तुमर्हति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु पूरेर्वंशमहाराज वंशमुत्तमपौरुषं । विस्तरेणानुपूर्व्व्या च यत्र जातोऽसि पार्थिव ।

हन्त ते कीर्त्तयिष्यामि पूरेर्वंशमनुत्तमं । क्रुश्यास्यानार्यदेवैव तुर्व्वेभ्यः नराधिप ।

पूराः पुत्रो महावीर्य्यो राजामोष्मनमेजयः । प्रचिन्वास्तु मुतस्तस्य यः प्राचीमजयद्दिशं ।

१११५

प्रचिन्वतः प्रवीरोऽभून्मनस्यस्तस्य चात्मजः । राजा चाभयदो नाम मनस्यारभवत् मुतः ।

तथैवाभयदस्यामोत् मुधन्वा नाम पार्थिवः । मुधन्वतो बह्मगवः सम्पातितस्य चात्मजः ।

सम्पातित्मु रहस्यातो रौद्राश्वस्तस्य वै मुतः । रौद्राश्वस्य घृताच्या वै दशाप्सरमि सूतवः ।

अत्रेयुः प्रथमस्तेषां लक्षणेयुस्तथैव च । कत्रेयुः स्यण्डिनेयुश्च मन्त्रतंयुस्तथैव च ।

दशार्णयुर्जलेयुश्च स्थलेयुश्च महाबलः । वननियो वनेयुश्च पुत्त्रिकाश्च दश स्त्रियः ।

११२०

रुद्रा शूद्रा च भद्रा च मलदा मलहा तथा । खलदा चैव राजेन्द्र नलदा मुरमाऽपि च ।

तथा गोचपला च स्त्रीरजकूटाश्च ता दश । अर्जिताऽविर्वंशे तु तासां भर्ता प्रभाकरः ।

रुद्रायां जनयामास मुतं सोमं यशस्विनं । स्वर्म् कुना हने सूर्य्यं पतमानं दिवो महीं ।

तमोऽभिभूते लोके च प्रभा येन प्रवर्त्तिता । खलितेऽस्त्विति चोक्तो वै पतमानो दिवाकरः ।

वचनात्तस्य विप्रर्षेर्न पपात दिवो महीं । अग्निधैठानि गोत्राणि यस्यकार महानृपः ।

११२५

यज्ञेयवर्द्धनश्चैव देवैर्यस्य प्रवर्त्तितं । स तामु जनयामास पुत्त्रिकामु सनामकाम् ।

द्रष्टुं पुत्रान्महासत्त्वान्कुरुष्वि रतान् सदा । ते तु गोचकरा राजशृङ्गवधो वदेपारणाः ।
 कल्याणेया इतिख्याताः कित्वचिधनवर्जिताः । कचेयोक्तनयास्त्रायंस्तत्र रव महारथाः ।
 सभानरक्षानुषस्य परमन्तुस्तथैव च । सभानरस्य पुत्रस्तु विद्वान्काशानसो नृपः ।
 काशानसस्य धर्मज्ञः सञ्जयो नाम वै सुतः । सञ्जयस्याभवत् पुत्रो वीरो राजा पुरस्त्रयः । ११०
 जनमेजयो महाराज पुरस्त्रयसुतोऽभवत् । जनमेजयस्य राजर्धर्महात्रासोऽभवत् सुतः ।
 देवेषु च परिज्ञातः प्रतिष्ठितयशा भुवि । महामना नाम सुतो महाशालस्य धार्मिकः ।
 जज्ञे वीरः सुरगणैः पूजितः सुमहामनाः । महामनास्तु पुत्रो दौ जनयामास भारत ।
 उग्रोनरस्य धर्मज्ञ तितिक्षुस्य महाबलं । उग्रोनरस्य पत्न्यस्तु पञ्च राजर्धिवंशजाः ।
 नृगा कृमिर्नवा दर्म्या पञ्चमो च दृष्टदत्तो । उग्रोनरस्य पुत्रास्तु पञ्च तास्तु कुलोदहा । ११०५
 तपसा चैव महता जाता दृष्टस्य शात्मजाः । नृगाया तु नृगः पुत्रः कन्या कृमिरजायत ।
 नवायास्तु नवः पुत्रो दर्म्यायाः सुत्रतोऽभवत् । दृष्टदत्त्यास्तु संजये त्रिविरोग्रोनरो नृपः ।
 श्रिवेस्तु श्रिवयस्तात यौधेयास्तु नृगस्य च । नवस्य नवराष्ट्रस्तु कृमेस्तु कृमिसा पुरी ।
 सुत्रतस्य तथाऽम्नाष्टात्रिविपुत्रान् निबोध मे । श्रिवेस्तु श्रिवयः पुत्राश्चत्वारो लोकाविश्रुताः । ११०६
 दृष्टदर्भः सुवीरस्य कैकेयो मद्रकस्तथा । तेषां जनपदा स्त्रीताः कैकेया मद्रकास्तथा ।
 दृष्टदर्भाः सुवीरस्य तितिक्षेस्तु प्रजाः शृणु । तैतिक्ष्वेऽभवद्राजा पूर्वस्यां दिशि भारत ।
 उषद्रथो महाराज फेनस्तस्य सुतोऽभवत् । फेनास्तु सुतपा जज्ञे सुतः सुतपसो बलिः ।
 जातो मानुषयोगौ तु स राजा काशेनपुत्रिः । महायोगी स तु बलिर्बभूव नृपतिः पुरा ।
 पुत्रानुत्पादयामास पञ्च वंशकरान्भुवि । अङ्गः प्रथमतो जज्ञे वङ्गः सुहृस्तथैव च ।
 पुण्ड्रः कलिङ्गस्य तथा बालेयं वज्रमुच्यते । बालेया ब्राह्मणस्यैवा तस्य वंशकरा भुवि । ११०७
 बलेस्तु ब्रह्मणा दत्तो वरः प्रीतेन भारत । महायोगिन्ममायुस्य कल्पस्य परिमाणतः ।
 संयामे चाप्यजेयत्वं धर्म्यं चैव प्रधानता । चैकोक्तदर्शनश्चापि प्राधान्यं प्रसवे तथा ।
 बले चाप्रतिमत्वं वै धर्म्यतत्पार्थद्वन्द्वं । चतुरो निघ्नतान् वणैः स्वस्य स्त्रोपचितेति च ।
 इत्युक्तो विभुना राजा बलिः शान्तिं परां ययौ । तच्छेते तनवाः सर्वे जेस्वन्ना मुनिपुङ्गवात् ।
 सम्भूता दीर्घतपसः सुदेव्याणां महौजसः । बलिस्तानभिविष्येच पञ्च पुत्रानकस्तथा । ११०८
 कृतार्थः सोऽपि योगात्मा योगमाम्निष्य स प्रभुः । अधृष्यः सर्वभूतानां कालापेक्षो चरन्वृषिः ।
 कालेन महता राजन्स्वस्य ज्ञानमुपागमत् । तेषां जनपदाः पञ्च अङ्गा वङ्गाः सद्युक्ताकाः ।
 कलिङ्गाः पुण्ड्रकाश्चैव प्रजाव्यङ्गस्य मे शृणु । अङ्गपुत्रो महानासोऽप्राज्येन्द्रो दधिवाहवः ।
 दधिवाहनपुत्रस्तु राजा दिविरसोऽभवत् । पुत्रो दिविरयक्षाद्योऽष्टकतुल्यपराक्रमः ।
 विद्वान्धर्मरथो नाम तस्य चिचरयः सुतः । तेन धर्मरथेताश्च तस्या विष्णुपदे निरी । ११०९
 यजता सह ब्रह्मेण सोमः पीतो जहात्मना । अथ चिचरयस्यापि पुत्रो दधरयोऽभवत् ।

सोमपाद इति ख्यातो यस्य ब्रान्ना सुताऽभवत् । तस्य दाक्षर्यिर्गिरस्तुरष्टो महायथाः ।
 अथष्टप्रसादेन जज्ञे सुखविर्द्धनः । चतुरङ्गस्य पुत्रस्य वृषकाच इति स्मृतः ।
 वृषकाचसुतो राजा चमो नाम महायथाः । चमस्य तु पुरो चमो वा मास्तिभभवत् पुरा ।
 पूर्वभद्रप्रसादेन हर्ष्यज्ञोऽस्य सुतोऽभवत् । ततो वैभाष्यजिह्वस्य वारणं ब्रह्मवारणं ।
 अवतारयामास महीं मन्यैर्वाहनमुत्तमं । हर्ष्यज्ञस्य तु दायादो राजा भद्ररथः स्मृतः ।
 पुत्रो भद्ररथस्यासीदृषत्कर्मा प्रजेश्वरः । वृहद्भेः सुतस्यस्य यस्याज्जज्ञे वृहन्मनाः ।
 वृहन्मनास्तु राजेन्द्रा जनयामास वै सुतं । नासा जयद्रथं शीरं यस्यावृढरेया नृपः ।
 आसीदवृढरथस्यापि विश्वजिज्मनमेजय । दायादस्य कर्णस्य विकर्णस्य चात्मजः ।
 तस्य पुत्रव्रतत्वासीदङ्गानां सुखविर्द्धनं । वृहद्भेः सुतो यस्तु राजा नासा वृहन्मनाः ।
 तस्य पत्नीद्वयस्यासीदनेत्यस्युते इभे । यज्ञोदेवो च सत्या च तांभ्यां वंशस्य विद्यते ।
 जयद्रथस्य राजेन्द्र यज्ञोदेव्यां व्यजायत । ब्रह्मचर्योत्तरः सत्यां विजयो नाम विभ्रुतः ।
 विजयस्य धृतिः पुत्रस्य पुत्रो हतव्रतः । हतव्रतस्य पुत्रस्य सत्यकर्मा महायथाः ।
 सत्यकर्मासुतस्यऽपि सुतस्यधिरथस्य वै । यः कर्णं प्रतिजघाह तेन कर्णस्य सुतजः ।
 एतदः कथितं सर्वं कर्णं प्रति महायथं । कर्णस्य वृषभेनस्य वृषस्यैवात्मजः स्मृतः ।
 एतेषां वंशजाः सर्वे राजानः कीर्तिता मया । सत्यव्रता महात्मानः प्रजावन्तो महारथाः ।
 अथेयोस्तु महाराज भौद्राश्वतथस्य वै । मृषु वंशमनुप्रोक्तं यच्च यातोऽग्नि पार्थिव ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि कथेषुवैष्णवकोर्त्तने एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥
 ॥ वैष्णवायन उवाच ॥ अनाधुस्यस्तु राजर्षिर्ष्वेयुषैकराट् सुतः । अथेयोर्ध्वजना नाम भार्या वै तच्चक्रात्मजा ।
 तस्यां देव्यां स राजर्षिर्भूतिनारी महीपतिः । मतिनारसुतास्त्रासंक्षयः परमधार्मिकः ।
 तंमुराशः प्रतिरथः मुवाञ्जयैव धार्मिकः । गौरी कन्या च विख्याता मान्धातुजननी तथा ।
 सर्वे वेदविदस्य ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः । सर्वे कृतास्त्रा वजिनः सर्वे युद्धविभारदाः ।
 पुत्रः प्रतिरथस्यासीत् कस्तः समभवन्नृपः । मेधातिथिः सुतस्यस्य यस्यात् कस्तोभवद्भिजः ।
 इलिनो नाम यस्यासीत् कन्या वै जनमेजय । ब्रह्मवादिव्यधिस्रो च तंमुक्तामभ्यगच्छत ।
 तंयोः मुरोधो राजर्षिर्द्धर्ममेचः प्रतापवान् । ब्रह्मवादो पराक्रान्तस्तस्य भार्योपदानवी ।
 उपदानवी सुतान् खेमे चतुरङ्गैश्चिकात्मजान् । दुश्मन्तमस्य सुमन्तं प्रवीरमनघनवा ।
 दुश्मन्तस्य तु दायादो भरतो नाम वीर्यवान् । स सर्व्यदमनो नाम नागापुत्रवज्रो महान् ।
 चक्रवर्ती सुतो जज्ञे दुश्मन्तस्य महात्मनः । ब्रह्मन्तसाचां भरतो यस्य नासा च भारताः ।
 दुश्मन्तं प्रति राजानं वामवाचाश्वरीरिणी । माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः ।
 भरस्य पुत्रं दुश्मन्त माऽवमंक्षाः ब्रह्मन्तसां । रेतोधाः युज्यन्त्यति नरदेव यज्यन्त्यात् ।
 नद्याश्च धाता गर्भस्य यस्यामाह ब्रह्मन्तसा । भरतस्यविनोऽपु तनयेषु महीपतेः ।

१००

१०५

१०१

१०६

१०७

१०८

दश पुत्रान्महासत्त्वात्पुत्रे रतान् वद । ते तु गोचक्रा राजसूयवो वदेपारमाः ।
 क्षत्र्यायेया इतिख्याताः किन्त्वधिधनवर्जिताः । कवेयोऽस्मयास्त्रासंस्तव एव महारथाः ।
 सभानरस्याक्षय परमन्कुलयेव च । सभानरस्य पुत्रस्तु विद्वान्कालान्तो नृपः ।
 कालान्तस्य धर्मज्ञः सञ्जयो नाम वै सुतः । सञ्जयस्याभवत् पुत्रो वीरो राजा पुरञ्जयः । ११०
 जनमेजयो महाराज पुरञ्जयसुतोऽभवत् । जनमेजयस्य राजर्षिर्माहात्म्योऽभवत् सुतः ।
 देवेषु च परिज्ञातः प्रतिष्ठितयशा भुवि । महामना नाम सुतो महाशालस्य धार्मिकः ।
 जज्ञे वीरः सुरगणैः पूजितः सुमहामनाः । महामनास्तु पुत्रो देव जनयामास भारत ।
 उग्रोनरश्च धर्मज्ञ तितिक्षुश्च महाबलं । उग्रोनरस्य पत्न्यस्तु पञ्च राजर्षिर्वंशजाः ।
 नृगा क्षमिर्नवा दम्बा पञ्चमो च दृष्टदत्तो । उग्रोनरस्य पुत्रास्तु पञ्च ताम्बुलोदहा । ११०५
 तपसा चैव महता जाता दृष्टस्य चात्मजाः । नृगाया तु नृगः पुत्रः क्षम्या क्षमिरजायत ।
 नवापास्तु नवः पुत्रो दम्बायाः सुव्रतोऽभवत् । दृष्टदत्त्यास्तु संजने त्रिविरोग्रोनरो नृपः ।
 शिवेस्तु शिवयस्नात यौधेयास्तु नृगस्य च । नवस्य नवराष्ट्रस्तु क्षमेस्तु क्षमिणा पुरी ।
 सुव्रतस्य तथाऽस्माच्छिविपुत्रान् निबोध मे । शिवेस्तु शिवः पुत्राश्चत्वारो लोकविश्रुताः ।
 वृषदर्भः सुवीरश्च कैकेयो मद्रकक्षया । तेषां जनपदा स्फोताः कैकेया मद्रकाक्षया । १११०
 वृषदर्भोः सुवीराश्च तितिक्षेस्तु प्रजाः शृणु । तैतिक्ष्वेऽभवद्राजा पूर्व्वस्था दिवि भारत ।
 उषद्रथो महाराज फेनस्तस्य सुतोऽभवत् । फेनास्तु सुतपा जज्ञे सुतः सुतपसो बलिः ।
 जातो मानुषयो नौ तु स राजा काश्चेनपुत्रिः । महायोगी स तु बलिर्बभूव नृपतिः पुरा ।
 पुत्रानुत्पादयामास पञ्च वंशकरान्भुवि । अङ्गः प्रथमतो जज्ञे वङ्गः सुहृत्तथैव च ।
 पुण्ड्रः कलिङ्गश्च तथा बालीयं चक्षमुच्यते । बालीया ब्राह्मणस्यैव तस्य वंशकरा भुवि । १११५
 बलेस्तु ब्रह्मणा दत्तो वरः प्रीतेन भारत । महायोगिन्ममायुश्च कल्पस्य परिमाणतः ।
 मंयामे चाप्यजेयत्वं धर्म्यं चैव प्रधानता । त्रैलोक्यदर्शनञ्चापि प्राधान्यं प्रसवे तथा ।
 बले चाप्रतिमत्वं वै धर्म्यतत्त्वार्थदर्शनं । चतुरो निघतान् वर्णान्स्वस्व स्थापयितेति च ।
 इत्युक्तो विभुना राजा बलिः शान्तिं परां ययौ । तस्यैते तनवाः सर्वे श्रेष्ठया मुनिपुङ्गवात् ।
 सम्भूता दीर्घतपसः सुदेष्णायां महौजसः । बलिस्तान्भिविच्येष्ट पञ्च पुत्रान्कल्पवात् । ११२०
 कृतार्थः सोऽपि योगात्मा योगमाश्रित्य स प्रभुः । अध्व्यः सर्वभूतानां कालापेक्षो परश्रुविः ।
 कालेन महता राजन्स्वस्व स्नानमुपागमत् । तेषां जनपदाः पञ्च अङ्गा वङ्गाः सप्तकुकाः ।
 कलिङ्गाः पुण्ड्रकाश्चैव प्रजास्तङ्गस्य मे शृणु । अङ्गपुत्रो महानासोऽराजेन्द्रो दधिवाहवः ।
 दधिवाहनपुत्रस्तु राजा दिविरयोऽभवत् । पुत्रो दिविरयस्त्रासोऽप्यक्रतुः पराक्रमः ।
 विद्वान्धर्मरथो नाम तस्य चित्ररथः सुतः । तेन धर्मरथेनाथ तया विष्णुपदे निरौ । ११२५
 यजता सह शक्रेण सोमः पीतो महात्मना । अथ चित्ररथस्यापि पुत्रो हवरयोऽभवत् ।

सोमपाद इति ख्यातो यक्ष ब्रान्ता सुताऽभवत् । तस्य दाक्षरथिर्गिरिस्तुरङ्गो महाबलाः ।
 अश्वप्रसादेन जेजे कुलविवर्द्धनः । चतुरङ्गस्य पुत्रस्य प्रयुक्ताश्च इति ख्यतः ।
 प्रयुक्ताश्च सुतो राजा स्यात् नाम महाययाः । सप्तस्य तु पुरो स्यात् या मास्तिन्वभवत् पुरा ।
 पूर्वभद्रप्रसादेन हर्ष्यङ्गोऽस्य सुतोऽभवत् । ततो वैभाष्यक्रिस्तस्य वारणं ब्रह्मवारणं ।
 अवतारयामास महीं मन्त्रैर्वाहनमुत्तमं । हर्ष्यङ्गस्य तु दायादो राजा भद्ररथः ख्यतः ।
 पुत्रो भद्ररथस्यासौ दुहत्कर्मा प्रजेसरः । दुहर्भः सुतस्य यस्याज्जिह्व दुहन्मनाः ।
 दुहन्मनास्तु राजेन्द्रा जनयामास वै सुतं । नास्मा जयद्रथं वीरं यस्यादुहरेया नृपः ।
 आसीदुहरेयस्यापि विश्वजिज्जन्मेजय । दायादस्य कर्णस्तु विकर्णस्य चात्मजः ।
 तस्य पुत्रव्रतस्यासीदङ्गानां कुलवर्द्धनं । दुहर्भसुतो यस्तु राजा नास्मा दुहन्मनाः ।
 तस्य पत्नीद्वयस्यासीदनेत्यस्युते शूभे । यशोदेवी च सत्या च तांभ्यां वंशस्तु विद्यते ।
 जयद्रथस्तु राजेन्द्र यशोदेव्या व्यजायत । ब्रह्मचर्योत्तरः सत्यां विजयो नाम विश्रुतः ।
 विजयस्य हतिः पुत्रस्य पुत्रो हतव्रतः । हतव्रतस्य पुत्रस्तु सत्यकर्मा महाययाः ।
 सत्यकर्मासुतस्यऽपि सुतस्त्वधिरथस्तु वै । यः कर्णं प्रतिजपाह तेन कर्णस्तु सुतजः ।
 एतदः कथितं सर्वं कर्णं प्रति महाबलं । कर्णस्य दुषणेनस्तु दुषस्तस्यात्मजः स्मृतः ।
 एतेषां वंशजाः सर्वे राजानः कीर्त्तिता मया । सत्त्वव्रता महात्मानः प्रजावन्तो महारथाः ।
 अचेयोस्तु महाराज भौद्राश्वतनयस्य वै । शृणु वंशमनुश्रोतुं यच्च यातोऽसि पार्थिव ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि कथेयुं वंशानुकीर्त्तनं एतद्विंशोऽध्यायः ॥ ११ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनाधृषस्तु राजर्षिर्हृषेयुसैकराट् सुतः । अचेथोर्ज्वजना नाम भार्या ये तच्छक्रात्मजा ।
 तस्यां देव्या स राजर्षिर्भतिनारो महीपतिः । मतिनारसुतास्त्राश्वक्षयः परमार्थश्रेष्ठः ।
 तंमुराश्वः प्रतिरथः मुवाञ्जयैव धार्मिकः । गौरी कन्या च विख्याता मान्धातूजननी तया ।
 सर्व्वे वेदविश्वस्तत्र ब्रह्मण्याः सत्त्ववादिनः । सर्व्वे कृतास्त्रा बलिनः सर्व्वे युद्धविप्रारदाः ।
 पुत्रः प्रतिरथस्यासीत् कृत्स्नः समभवत्पुत्रः । मेधातिथिः सुतस्य यस्यात् कस्तोभवद्विजः ।
 इल्लिनी नाम यस्यासीत् कन्या वै जनमेजय । ब्रह्मवादिन्यधिक्षो च तंमुक्तामभ्यगच्छत ।
 तंयोः मुरोधा राजर्षिर्दुर्धमेव प्रतापवान् । ब्रह्मवादी पराक्रान्तस्तस्य भार्य्योपदानवी ।
 उपदानवी सुतान् जेजे चतुरङ्गसैनिकात्मजान् । दुष्मन्तमथ सुष्मन्तं प्रवीरमनघनाया ।
 दुष्मन्तस्य तु दायादो भरतो नाम वीर्यवान् । स सर्व्वदमनो नाम नागाद्युतवक्षो महान् ।
 चक्रवर्ती सुतो जेजे दुष्मन्तस्य महात्मनः । ब्रकुन्तस्यायां भरतो यस्य नास्मा स भारताः ।
 दुष्मन्तं प्रति राजानं बागुवाचावरीरिणी । माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः न एव सः ।
 भरस्य पुत्रं दुष्मन्त माऽवमंक्षाः ब्रकुन्तसां । रेतोधाः पुत्रश्चक्षपति नरदेव यमचक्षान् ।
 लक्ष्मा धाता गर्भस्य स्यात्माह ब्रकुन्तसा । भरतस्य विनष्टेषु तनयेषु महीपतेः ।

१००

१०१

१०२

१०३

१०४

१०५

मातृणान्नात कोपेन मया ते कथितं यथा । बृहस्पतेरङ्गिरसः पुत्रो राजन्महामुनिः ।
 मक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिः कृतुभिर्विभुः । अचैवोदाहरन्तोमं भरद्वाजस्य धीमतः ।
 धर्मसंकमणश्चापि मरुद्भिर्भरताय वै । अयाजयद्भरद्वाजो मरुद्भिः कृतुभिर्विभुः ।
 पूर्वन्तु वितये तस्य कृते वै पुत्रजन्मनि । ततोऽयं वितयो नाम भरद्वाजात् सुतोऽभवत् । १०२०
 ततोऽयं वितये जाते भरतस्तु दिवं ययौ । वितयश्चाभिपिच्याय भरद्वाजो वनं ययौ ।
 स चापि वितयः पुत्रान् जनयामास पद्मं वै । सुहोत्रश्च सुहोतारं गर्थं गर्गं तयैव च ।
 कपिलश्च महात्मानं सुहोत्रस्य सुतदयं । काशकश्च महासत्त्वतया गृत्समतिर्नृपः ।
 तथा गृत्समतेः पुत्रा ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः । काशेस्तु काशयोरजन पुत्रो दीर्घवपास्तया ।
 वभूव दीर्घतपसो विद्वान् धन्वन्तरिः सुतः । धन्वन्तरेस्तु तनयः केतुमानिति विश्रुतः । १०२१
 अथ केतुमतः पुत्रो विद्वान् भीमरथः स्मृतः । दिवोदास इति ख्यातः सर्व्वरत्नप्रणयनः ।
 एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं नृपः । शून्या निवेशयामास क्षेमको नाम राक्षसः ।
 शप्ता हि सा मतिमता निकुम्भेन महात्मना । शून्या वर्षसहस्रं वै भवितीति नराधिप ।
 तस्यान्तु शप्तमाचायां दिवोदासः प्रजेश्वरः । विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्यां संन्यवेशयत् ।
 भद्रश्रेष्ठस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनां । हत्वा निवेशयामास दिवोदासः प्रजेश्वरः । १०२२
 दिवोदासस्य पुत्रस्तु वीरो राजा प्रतर्दनः । प्रतर्दनस्य पुत्रो दौ वत्सा भार्गव एव च ।
 अलर्को राजपुत्रस्तु राजा सत्प्रतिमान् भुवि । हेहयस्य तु दायाद्यं हतवान् वै महीपतिः ।
 आज्ञे पितृदायाद्यं दिवोदासहन्तं बलात् । भद्रश्रेष्ठस्य पुत्रेण दुर्दमेन महात्मना ।
 दिवोदामेन बालेति शृणुया स विस्मर्जितः । अष्टारयो नाम नृपः सुतो भीमरथस्य वै ।
 तेन पुत्रेषु बालेषु प्रहन्तं तस्य भारत । वैरस्यान्तं महाराज क्षत्रियेण विधित्वा । १०२३
 अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्मण्यः सत्यमङ्गरः । षष्टिं वर्षसहस्रं णि षष्टिं वर्षशतानि च ।
 तस्यामीत् सुमहद्भ्राज्यं रूपयौवनशालिनः । युवा कौण सम्यन्न आसीत् काशिकुलोदहः ।
 लोपाभुद्राप्रमादेन परमायुरवाप सः । वयसोऽन्ते महाबाहुर्दत्त्वा क्षेमकराक्षसं ।
 रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणसीं नृपः । अलर्कस्तु दायादः क्षेमको नाम पार्थिवः ।
 सुनीयस्य तु दायादः क्षेमो नाम महायशः । क्षेमस्य केतुमान् पुत्रो वर्षकेतुस्ततोऽभवत् । १०२४
 वर्षकेतोस्तु दायादो विभुर्नाम प्रजेश्वरः । आनर्तस्तु विभोः पुत्रः मुकुमारस्ततोऽभवत् ।
 मुकुमारस्य पुत्रस्तु सत्यकेतुर्महोरथः । सुतोऽभवन्महातजा राजा परमधार्मिकः ।
 वत्सस्य वत्सभूमिस्तु भार्गभूमिस्तु भार्गवात् । एते त्वङ्गिरसः पुत्रा जाता वंशेऽयं भार्गवे ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च भरतवर्षम् । सुहोत्रस्य बृहत् पुत्रो बृहत्सलनयास्तयः ।
 अजमीढो दिमोढश्च पुरुमीढश्च वीर्यवान् । अजमीढस्य पत्न्यस्तु तिस्रो वै यशसाऽश्विनाः । १०२५
 नीलो च केश्विनी चैव धूमिनी च वराङ्गना । अजमीढस्य केश्विन्यां जम्बे जङ्गः प्रतापवान् ।

आजेह यो महामन्त्रं सर्वमेधं महामन्त्रं । पतिसोभेन यं गङ्गा पतिं तऽभिसम्भार च ।
 नेच्छतः श्रावयामास तस्य गङ्गाऽयं तस्यदः । तप्तवा श्रावितं दृष्ट्वा यशवाटं समन्ततः ।
 जङ्गुरप्यप्रबोद्धन्तं कुट्टो भरतमन्तम । एष ते त्रिषु लोकेषु संक्षिप्यापः पिबाम्बहं ।
 अथ गङ्गेऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि । ततः पीतां महात्मानो दृष्ट्वा गङ्गां महर्षयः ।
 उपनिन्युष्मन्माभागां दृष्ट्वेत्येन जाह्नवी । युवनाम्बस्य पुत्नीन्तु कावेरीं जङ्गुरावहत् ।
 गङ्गाश्रपेन देहाह्नं यस्याः पश्चाददीकृतं । जङ्गोस्तु दयितः पुत्रो अजको नाम वीर्यशाल् ।
 अजकस्य तु दायादो बलाकाश्चो महीपतिः । बभूव स्रग्व्याघ्रीलः कुञ्जिकस्तस्य चात्मजः ।
 पद्मेवः सह संवृद्धो राजा वनचरैस्तदा । कुञ्जिकस्तु तपस्तेपे पुत्रमिन्द्रमप्रभं ।
 लभेत्तमिति तं शक्रस्त्रासादभ्येत्य जशिवान् । स गाधिरभवद्भ्राजा मधवान् कौञ्जिकः स्वयं ।
 विश्वामित्रस्तु गाधेयो राजा विश्वरथस्तदा । विश्वरुद्रिश्चजिष्वैव तथा सत्यवतो नृप ।
 अचोकात्ममदग्निस्तु सत्यवत्यामजायत । विश्वामित्रस्तु सुता देवरातादयः स्मृताः ।
 प्रख्यातास्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु । देवश्रवाः कतिद्यैव यस्यात् कात्यायनाः स्मृताः ।
 शाल्मावत्या हिरण्यलो रेणोर्ज्योऽय रेणुमान् । शंकृत्यो गालवो राजन् भौद्रश्च्येति विश्रुताः ।
 तेषां ख्यतानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनां । पाणिनो वभ्रश्चैव ध्यानजयास्तथैव च ।
 पार्थिवा देवरातास्य शालङ्कायनगोश्रवाः । लोहित्या यामदूतास्य तथा कारोपयः स्मृताः ।
 विश्रुताः कौशिका राजंस्तथाऽप्ये मैत्रवायनाः । अश्वत्थरविवाह्यास्य कौशिका बहवः स्मृताः ।
 पौरवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च । सम्बन्धो तस्य वंशेऽस्मिन् ब्रह्मचरस्य विश्रुतः ।
 विश्वामित्रात्मजानां शृणुः शफोऽप्यजः स्मृतः । भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिपुङ्गवः ।
 देवरातादयस्यान्ये विश्वामित्रस्य वै सुताः । दृष्टवतीमुनश्चापि विश्वामित्रात्तथाष्टकः ।
 अष्टकस्य सुतो लोहिः प्रोक्तो जङ्गुगजे मया । आजमीढोऽपरो वंशः श्रूयतां भरतर्षभ ।
 अजमीढान्तु नीलिन्यां सुभ्रान्तिरुदपद्यत । पुत्रजातिः सुभ्रान्तेषु वाह्याश्वः पुत्रजातिनः ।
 वाह्याश्वतमेयाः पञ्च बभूवुरर्मरापमाः । मुद्गलः सञ्जयश्चैव राजा दृष्टदिपुस्तया ।
 यवीनरस्य विक्रान्तः कृमिलाश्वस्य पञ्चमः । पञ्चैते रक्षणाचार्यं देशानामिति नः श्रुतं ।
 पञ्चानां विद्धि पाश्चात्तान् स्थितैर्जनपदैर्दृष्टान् । अलं संरक्षणे तेषां पश्चात्ता इति विश्रुताः ।
 मुद्गलस्य तु दायादो भौद्रस्यः सुमहायशाः । सर्व एते महात्मान् क्षत्रियेता द्विजादयः ।
 एते चाङ्गिरसः पञ्च संश्रिताः काण्वमुद्गलाः । भौद्रस्यस्य सुतो ज्येष्ठो ब्रह्मर्षिः सुमहायशाः ।
 इन्द्रमेना यतो गर्भं वभ्रस्त्रं प्रत्यपद्यत । वभ्रस्त्रान्मिथुनं जज्ञे मेनकायामिति श्रुतिः ।
 दिवोदासस्य राजर्षिरहन्त्या च यशस्विनी । ब्रह्मरुतस्य दायादमहस्या समसूयत ।
 ब्रतानन्दमृषिश्चेष्टं तस्यापि सुमहायशाः । पुत्रः सत्यधृतिर्नाम धनुर्धरश्च पारनः ।
 तस्य सत्यधृतेरेतो दृष्ट्वाऽश्चरसमयतः । अश्वत्थक ब्रह्मन्मे मिथुनं समपद्यत ।

१२९

१३०

१३१

१३२

१३३

१३४

क्षपया तच्च जयाह श्रान्तनृशृंगयां गतः । क्षपः स्मृतः स वै तस्माद्गौतमो च क्षपी तथा ।
 एते शारद्वताः प्रोक्ता एते ते गौतमाः स्मृताः । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्य सन्निधिं ।
 दिवोदासस्य दायादो ब्रह्मर्षिर्भिन्नयुर्नृपः । भैत्रायणो ततः सोमो भैत्रेयास्तु ततः स्मृताः ।
 एते वै संश्रिताः पञ्च चक्षोपेतास्तु भार्गवाः । आसीत् पञ्चजनः पुत्रः सृञ्जयस्य महात्मनः । १०८०
 सुतः पञ्चजनस्यापि सोमदत्तो महीपतिः । सोमदत्तस्य दायादः सहदेवो महायशः ।
 सहदेवसुतश्चापि सोमको नाम पार्थिवः । अजमोढात् पुनर्जनातः क्षीणे वंशे तु सोमकः ।
 सोमकस्य सुतो जन्तुर्यस्य पुत्रशतं बभौ । तेषां यत्रोद्यान् पृषतो द्रुपदस्य पिता प्रभुः ।
 धृष्टद्युम्नः सुतस्तस्य धृष्टकेतुश्च तत्सुतः । आजमीढाः स्मृता ह्येते महात्मानस्तु सोमकाः ।
 पुत्राणामजमीढस्य सोमकत्वं महात्मनः । महिषो त्वजमीढस्य धूमिनी पुत्रमृद्धिनी । १०८५
 तृतीया तत्र पूर्वेषां जननो प्रथिवीपते । सा तु पुत्रार्थिनो देवो व्रतचर्यासमन्विता ।
 तेषे वर्धायुतं तप्ता तपः परमदुस्तरं । ऊत्थाऽग्नीन् विधिवत् सा तु पवित्रमितभोजना ।
 अग्निहोत्रकुशेव सुस्वाप जनमेजय । धूमिन्या स तथा देव्या त्वजमीढः समीधिवान् ।
 अक्षतं सञ्जनयामास धूम्रवर्णमुदृशन् । अक्षतात् सम्बरणो जज्ञे कुरुः संवरणात्तथा ।
 यः प्रयागादतिक्रम्य कुरुक्षेत्रक्षकार ह । पुण्यञ्च रमणीयञ्च पुण्यकृद्भिर्निवेदितं । १०९०
 तस्यान्वयायः मुमहान् यस्य नाम्ना स्य कौरवाः । कुरोस्तु पुत्राश्चत्वारः सुधन्वा सुधनुस्तथा ।
 परिचिच्च महाबाहुः प्रबरश्चारिमेजयः । सुधन्वनस्तु दायादः मुहोत्रो मतिमान् स्मृतः ।
 अयवन्तस्य पुत्रस्तु राजन् धर्मार्थकोविदः । अयवनात् क्षतयज्ञस्तु दृष्ट्वा यज्ञैः स धर्मवित् ।
 विश्रुतं जनयामास पुत्रमिन्द्रसमं नृपः । चैथोपरिचरं वीरं वसुं नामान्तरिक्षगं ।
 चैथापरिचराज्जज्ञे गिरिका सप्त मानवान् । महारथो मगधराट् विश्रुतो यो वृहद्रथः । १०९५
 प्रत्यग्रहः कृशश्चैव यमाज्जर्मणिवाहनं । मारुतश्च यदुश्चैव मत्स्यकालो च सत्तमः ।
 वृहद्रथस्य दायादः कृशयो नाम विश्रुतः । कृशायस्यात्मजो विद्वान् वृषभो नाम वीर्यवान् ।
 वृषभस्यापि दायादः पुष्पवास्त्राम धार्मिकः । दायादस्तस्य विक्रान्तो राजा मद्यहितः स्मृतः ।
 तस्य पुत्रः स धर्मोत्तमा नाम्ना ऊर्जस्तु जज्ञिवान् । ऊर्जस्य सम्भवः पुत्रो यस्य यज्ञे स वीर्यवान् । ११००
 शकुने द्वे स वै जातो जरया सन्धितः स तु । जरया सन्धिता यस्माज्जरासन्धस्ततः स्मृतः ।
 सर्व्वक्षस्य जेताऽमौ जरामन्धो महाबलः । जरामन्धस्य पुत्रो वै सहदेवः प्रतापवान् ।
 सहदेवात्मजः श्रीमानुदापः स महायशः । उदापुर्जनयामास पुत्रं परमधार्मिकं ।
 श्रुतशर्मेति नामानं मगधान् योऽवमत् प्रभुः । परिचितस्तु दायादो धार्मिको जनमेजयः ।
 जनमेजयस्य दायादास्तथ एव महारथाः । श्रुतमेनोयमेनौ च भीमसेनश्च नामतः ।
 एते सर्व्वे महाभागा विक्रान्ता बलशालिनः । जनमेजयस्य पुत्रौ तु सुरथो मतिमान् तथा । ११०५
 मुरथस्य तु विक्रान्तः पुत्रो जज्ञे विदूरथः । विदूरथस्य दायादश्च एव महारथः ।

द्वितीयः स बभौ राजा नाम्ना तेनैव विभ्रुतः । दाटुषौ तव वंशेऽस्मिन् दाडिव च परिचितौ ।

भीमसेनास्त्रियो राजन् दौ चापि जनमेजयौ । श्वस्य च द्वितीयस्य भीमसेनोऽभवत् सुतः ।

प्रतोपो भीमसेनात् प्रतोपस्य तु शान्तनुः । देवापिर्वाहिकश्चैव त्रय एव महारथाः ।

शान्तनोः प्रमवस्त्वेष यत्र जातोऽसि पार्थिव । वाहिकस्य तु राज्यं वै सप्तवाद्यं नरेश्वर ।

१८९०

वाहिकस्य सुतश्चैव सोमदत्तो महाथशाः । जज्ञिरे सोमदत्तात् भूरिभूरिश्रवाः शलः ।

उपाध्यायस्तु देवानां देवापिरभवन्मुनिः । च्यवनस्य कृतः पुत्र इष्टशासोन्महात्मनः ।

शान्तनुस्त्वभवद्राजा कौरवाणां धुरन्धरः । शान्तनोः संप्रवक्ष्यामि यत्र जातोऽसि पार्थिव ।

गाङ्गं देवव्रतं नाम पुत्रं सोऽजनयत् प्रभुः । स तु भीम इति ख्यातः कौरवाणां पितामहः ।

काली विचित्रवीर्यस्तु जनयामास भारत । शान्तनोर्द्वयितं पुत्रं धर्मात्मानमकल्मषं ।

१८९१

कृष्णोदपायनश्चैव तत्रैव वैचित्रवीर्यके । धृतराष्ट्रश्च पाण्डुश्च विदुरश्चाप्यजीजनत् ।

धृतराष्ट्रस्तु गान्धार्थी पृथ्वीजनयच्छतं । तेषां दुर्योधनः श्रेष्ठः सर्वेषामेव स प्रभुः ।

पाण्डोर्द्वनश्चयः पुत्रः भीमद्रुपस्य चात्मजः । अभिमन्योः परिशित्तु पिता तव जनेश्वर ।

एष ते पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव । तुर्वशोऽस्य प्रवक्ष्यामि द्रुपदोऽनोर्यदोऽस्तथा ।

तुर्वशोऽस्य सुतो वक्रिर्भोभानु तस्य चात्मजः । गोभानोस्तु सुतो राजा चैमानुरपराजितः ।

१८९२

करन्धमस्तु चैमानोऽर्मात्तस्तस्य चात्मजः । अन्वस्त्राविचितो राजा महत्तः कथितस्तव ।

अनपत्योऽभवद्राजा यज्ञा विपुलश्चिणः । दुहिते ममता नाम तस्याभोत् प्रथिवीपते ।

दक्षिणार्थे तु सा दत्ता मन्वर्ताय महात्मने । दुश्मन्तं पौरवश्चापि लेभे पुत्रमकल्मषं ।

एवं ययातिः शापेन जगामकमणं तदा । पौरवं तुर्वशोऽर्वाङ्गः प्रविशे नृपोत्तम ।

दुश्मन्तस्य तु दायादः कर्तव्यामः प्रजेश्वरः । कर्तव्यामादयाकोऽश्वात्तरस्तस्य चात्मजाः ।

१८९३

पाण्ड्याश्च केरलश्चैव कालशालश्च पार्थिवः । तेषां जनपदाः स्फोटाः पाण्ड्याशोलाः मकरलाः ।

द्रुपदोऽस्य तनयौ राजन् वभ्रुः सेतुश्च पार्थिवः । अङ्गारः सेतुपुत्रश्च मरुतां पतिरुच्यते ।

यौवनाश्रेण भमेरु कृक्केण निहतो बली । युद्धं सुमहदस्यामोन्मामान् परिचतुर्दश ।

अङ्गरस्य तुदायादो गान्धारो नाम पार्थिवः । ख्यायते यस्य नाम्ना वै गान्धारविपयो महान् ।

गान्धारदेशजश्चैव तुरगा वाजिनाम्बराः । अनोऽनु पुत्रो धर्माऽभूदुत्तमस्य चात्मजाऽभवत् ।

१८९४

घृतात्तु दुदुहो जज्ञे प्रचेतास्तस्य चात्मजः । प्रचेतसः सचेतास्तु कीर्तिता क्षत्रियो मया ।

यदोर्व्वंशं प्रवक्ष्यामि ज्येष्ठस्योत्तमतेजसः । विलरेणानुपूर्व्या च गदतां मे निबोध तं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेऽपि हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पूरुवंगानुकीर्तने द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ भभूवस्तु यदोः पुत्राः पञ्च देवसुतोपमाः । महत्सदः पयोदश्च कोष्टा नीलोऽञ्चिकस्तथा ।

सहस्रदस्य दायादस्तथः परमधार्मिकाः । हेहयश्च हयश्चैव राजा वेणुहयस्तथा ।

हेहयस्याभवत् पुत्रो धर्मनेत्र इति श्रुतः । धर्मनेत्रस्य कान्तस्तु साहज्रभास्य चात्मजः ।

१८९५

बाह्यज्ञो नाम पुरी तेन राज्ञा निवेष्टिता । बाह्यज्ञस्तु दायादो महिम्ना नाम पार्यिव ।
 माहिम्नो नाम पुरी येन राज्ञा निवेष्टिता । माहिम्नस्तु दायादो महिम्ना नाम पार्यिव ।
 वाराणस्यधिपो राजा कथितः पूर्वमेव तु । भद्रमेष्टस्य दायादो दुर्दमो नाम विभ्रतः ।
 दुर्दमस्य सुतो राजा कनको नाम नामतः । कनकस्तु दायादास्तारो लोकविभ्रतः ।
 कृतवीर्याः कृतौजाश्च कृतवर्मा तथैव च । कृतगिरिस्तु चतुर्थोऽभूत् कृतवीर्या इत्यर्जुनः । १८५०
 यः स बाह्यसहस्रेण सप्तद्वीपेश्वरोऽभवत् । जिगाय पृथिवीमेको रथेनादित्यवर्चसा ।
 सहि वर्षायुतं तस्मा तपः परमदुस्तरं । दत्तमाराधयामास कार्त्तवोर्ध्वोऽचिसम्भवं ।
 तस्मै दत्तो वरान् प्रादाच्चतुरो भूरितेजसः । पूर्वो बाह्यसहस्रन्तु प्रार्थितं सुमहद्वरं ।
 अधर्मोऽधीयमानस्य सङ्गिराज निवारणं । उद्येण पृथिवीं जित्वा धर्मोऽपैवानुरक्षन् ।
 संयामान् सुवह्न् जित्वा हत्वा चारीन् सहस्रशः । संयामे वर्त्तमानस्य बध्नाभ्यधिकाङ्क्षणे । १८५१
 तस्य बाह्यसहस्रन्तु युध्यतः किल भारत । योगायोगेश्वरस्यैव प्रादुर्भवति मायया ।
 तेनेयं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपर्वता । सममुद्रा समगरा उद्येण विधिना जिता ।
 तेन सप्तसु द्वीपेषु सप्त यज्ञशतानि वै । प्राप्तानि विधिना राज्ञा श्रुत्यने जनमेजय ।
 सर्वे यज्ञा महाबाहो सहस्रशतदक्षिणाः । सर्वे काञ्चनयूपाश्च सर्वे काञ्चनवेदयः ।
 सर्वे देवैर्षाहाराज विमानैश्चरन्तु कृताः । गन्धर्वैश्चरन्तु रोभिस्तु नित्यमेवोपशोभिताः । १८५२
 यस्य यज्ञे जगौ गाथा गन्धर्वैः नारदस्तथा । वरो दासात्मजो विद्वान्माहिम्ना तस्य विभ्रतः ।
 ॥ नारद उवाच ॥ न नूनं कार्त्तवोर्ध्वस्य गर्तिं यास्यन्ति पार्यिवाः । यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्व्या विक्रमेण श्रुतेन वा ।
 स हि सप्तसु द्वीपेषु चर्मी कृष्णी शरामनो । रथो द्वीपाननुचरन् योगो संदुग्ध्यते नृभिः ।
 अनेष्टुद्रव्यताचैव न शोको न च विभ्रमः । प्रभार्वेण महाराज्ञः प्रजा धर्मैश्च रक्षतः ।
 पञ्चाशीतिसहस्राणि वर्षाणां वै नराधिपः । स सर्व्वरत्नभाक् सखाट् चक्रवर्त्ती बभूव च । १८५३
 स एव पशुपालोऽभूत् जेचपालः स एव च । स एव तृष्णा पर्व्वन्यो योगित्वादर्जुनोऽभवत् ।
 स वै बाह्यसहस्रेण ज्याघातकठिनत्वचा । भाति रश्मिसहस्रेण शरदीव च भास्करः ।
 स हि नागान्मनुष्येषु माहिम्नया महाश्रुतिः । कर्कोटकसुतान् जित्वा पुर्यां तस्यां न्यवेष्टयत् ।
 स वै वेगं समुद्रस्य प्राट्टकालोऽभ्युज्ज्वलणः । क्रोडजैव भुजोद्भिर्न प्रतिक्षोतसंकार च ।
 लुण्ठिता क्रोडता तेन फेनसगदाममालिनी । चलदुर्ध्वसहस्रेण ब्रह्मिताभ्येति गर्भदा । १८५४
 तस्य बाह्यसहस्रेण धुममाणे महोदधौ । भयाञ्जिलीना निखेटाः पातालस्था महासुगः ।
 चूर्णकृतमहावीचिं चलन्मोनमहातिमिं । मारुताविद्वज्जैनाचमावर्त्तलोभदुःखं ।
 प्रावर्त्तयत्तदा राजा सहस्रेण च बाहुना । देवासुरसमाविष्टः क्षीरोदमिव मन्दरः ।
 मन्दरशीभचकिता चमृतोत्पादब्रह्मिताः । सहस्रोत्पतिता भीती भीमं दृष्ट्वा नृपोत्तमं ।
 गता निखलमूर्द्धानो बभूवुस्ते महोरगाः । सायाह्ने कदम्बोवष्टे कथितास्तस्य वायुना । १८५५

स वै बद्धा धनुर्ध्याभिरुत्थितं पञ्चभिः शरैः । लङ्केन मोहयित्वा तु सबलं रावणं बध्नात् ।
 निर्जित्यैव समानीय माहिषायां बबन्ध तं । मुक्ता तु बद्धं पौलस्त्यं रावणस्पर्धनेन तु ।
 ततो गत्वा पुलस्त्यस्तमर्जुनं ददृशे स्वयं । मुमोच रथः पौलस्त्यं पुलस्त्येनानुयाचितः ।
 यस्य बाहुसहस्रस्य बभूव ज्योतिस्तमः । युगान्ते तस्मदस्त्रेव स्फुटतो ह्यग्नेरिव ।
 अहो वत मृधे वीर्य्यं भार्गवस्य यदच्छिनत् । राज्ञो बाहुसहस्रान्तु तेमं तालवर्णं यथा । १००
 तपितेन कदाचित् स भित्तिस्त्रिचभानुना । स भिलामद्दहोरः सप्तदीपान् विभावरोः ।
 पुराणि यामघोषांश्च विषयांश्चैव मर्मज्ञः । जज्वाल तस्य मर्म्याणि त्रिचभानुर्द्विधया ।
 स तस्य पुण्ड्रस्य प्रभावेण महात्मनः । ददाह कार्त्तवीर्य्यस्य शैलांश्चैव वनानि च ।
 स शून्यमाश्रमं रम्यं वरुणस्यात्मजस्य वै । ददाह वनवद्भोतस्त्रिचभानुः स हैहयः ।
 यं निभे वरुणः पुत्रं पुरा भास्वत्तमुत्तमं । वशिष्ठं नाम स मुनिः ख्यात आपव इत्युत । १०१
 यत्रापवस्तु तं क्रोधाच्छत्रं वा नर्जनं प्रभुः । यस्मात्त्र वर्जितमिदं वनं ते मम हैहय ।
 तस्मात्ते दुस्करं कर्म कृतमन्यो हजियति । रामो नाम महाबाहुर्जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
 कृत्वा च ह्रस्वद्वयं ते प्रमथ्य तरसा बली । तपस्वी ब्राह्मणश्च त्वां बध्निष्यति स भार्गवः ।
 ॥ वैश्यः यन उवाच ॥ अनष्टद्वयता यस्य बभूवाभिरुत्थण । प्रभाविष नरन्ध्रस्य प्रजा धर्म्येण रक्षतः ।
 रामः क्षतोऽस्य मृत्युर्वै तस्य प्रापान् नृप । वरुणोऽयं कौरव्य स्वयमेव वृतः पुरा । १०२
 तस्य पुत्रशतस्यामन् पञ्च श्रेष्ठा महात्मनः । कृतास्त्रा बलिनः शूराधर्मात्मानो यशस्विनः ।
 शूरसेनश्च शूरस्य धृष्णोक्तः कृष्ण एव च । जयध्वजस्य नाक्षामो दावनेया नृपतिर्भट्टान् ।
 कार्त्तवीर्य्यस्य तनया वीर्यवन्तो महाबलाः । जयध्वजस्य पुत्रस्तु तालजङ्घो महाबलः ।
 तस्य पुत्राः शतं ख्यातास्तालजङ्घा इति श्रुताः । तेषां कुले महाराज हैहयानां महात्मनां ।
 वीतिहोत्राः मुजाताश्च भोजायावन्तयः स्मृताः । तैण्डिकेराश्च त्रिख्यतास्तालजङ्घास्तथैव च । १०३
 भरताश्च मुजात्याश्च बज्रत्वाभ्यानुकीर्णिताः । वृषप्रभृतयो राजन् यादवाः पुण्यकर्माः ।
 वृषो वंशधरस्तत्र तस्य पुत्रोऽभवन्मधुः । मधोः पुत्रशतं त्वामीदृषणस्तस्य वंशस्तत् ।
 वृषणादृषणयः सर्वे भवाम्बु माधवाः स्मृताः । यादवा यदुना चापं निरुच्यन्ते च हैहयाः ।
 न तस्य त्रिजनाशोऽस्ति नष्टं प्रतिलभेच्च सः । कार्त्तवीर्य्यस्य यो जन्म कथयेदिह नित्यशः ।
 एते ययातिपुत्राणां पञ्चवंशं विशास्यते । कीर्णिता लोकवीराणां ये लोकान् धारयन्ति वै । १०४
 भूतानीव महाराज पञ्च ज्वावरजङ्गमान् । श्रुत्वा पञ्चविमर्गांश्च राजा धर्म्यार्थकोविदः ।
 वशी भवन्ति पञ्चानामात्मजानां तथेश्वरः । सभेत पञ्चवरंश्चैव दुर्जमानिह लौकिकान् ।
 आयुः कीर्त्तिं तथा पुत्रानैश्वर्य्यं भूमिमेव च । धारणाच्छ्रवणाच्चैव पञ्च वर्गस्य भारत ।
 क्रोष्टोस्तु शृणु राजेन्द्र वंशमुत्तमपौरुषं । यदोर्ध्वधरस्याथ यज्वनः पुण्यकर्माः ।

क्रोद्युवंशं हि श्रुत्वेमं सर्वपापैः प्रमुच्यते । यस्यान्ववायजो विष्णुर्हरिर्वृष्णिकुलोदहः ।

१८५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गान्धारी चैव माद्रौ च क्रोष्टोर्भावे बभूवतुः । गान्धारी जनयामास अनमित्रं महाबलं ।

माद्रौ युधाजितं पुत्रं ततोऽन्यं देवमोदुपं । तेषां वंशस्त्रिधाभूतो वृष्णोनां कुलवर्द्धनः ।

माद्राः पुत्रौ तु जज्ञाते स्तनौ वृष्यन्धकाबुधौ । जज्ञाते तनवौ वृष्णोः शफल्कश्चिकस्तथा ।

शफल्कस्तु महाराज धर्मोत्सा यत्र वर्तते । नास्ति व्याधिभयं तत्र नावर्धभयमच्युत ।

कदाचित् काशिराजस्य विभोर्भरतसन्तम । चीणि वर्षाणि विषये नावर्धत् पाकशासनः ।

१८६

स तत्र वासयामास शफल्कं परमार्चितं । शफल्कपरिवर्त्ते च ववर्ध हरिवाहनः ।

शफल्कः काशिराजस्य सुता भार्यामविन्दत । गान्दिनो नाम सा गाम्भु ददौ विप्रेषु नित्यश्रः ।

सामातुरुदरक्षा तु बह्वन् वर्षगणान् किल । निवमन्ती न वै जज्ञे गर्भस्थां तां पिताऽब्रवीत् ।

जायस्य शीघ्रं भद्रं किमर्थमिह तिष्ठसि । प्रोवाच चैनं गर्भस्था कन्या गाक्ष दिने दिने ।

यदि दद्यां ततो जाये पितरं प्रत्युवाच च । तथेत्युक्ता च तां चास्याः पिता काममपूरयत् ।

१८७

दाता यस्या च वीरस्य श्रुतवानतिथिप्रियः । अक्रूरः सुषुवे तस्मात् शकल्काद्भूरिदक्षिणः ।

उपमङ्गुलथामङ्गुर्मुदरस्सारिमेजयः । अविक्षिपस्तथोपेक्षः शत्रुघ्नोऽथारिमर्दनः ।

धर्मधृग्यतिधर्मा च गृध्रमोजान्तकस्तथा । आवाहप्रतिवाहौ च सुन्दरौ च बराङ्गना ।

अक्रूरणोपमेनायां सुगाढ्यां कुरुनन्दन । प्रमेणस्योपदेवस्य जज्ञाते देववर्धवौ ।

चित्रकल्याभवनपुत्राः प्रथुर्विप्रथुरेव च । अश्वयोवोऽश्वबाहुस्य सुपार्श्वकगवेषणौ ।

१८८

अरिष्टमेनिरश्वस्य सुधर्मा धर्मभक्तया । सुबाहुर्धर्मजबाहुस्य अविष्ठाश्रवणे स्त्रियौ ।

अश्वमेधा जनयामास शूरं वै देवमोदुपः । महिष्यां जज्ञिरे शूराङ्गोऽप्यायां पुरुषा दश ।

वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुन्दुभिः । जज्ञे यस्य प्रसूतस्य दुन्दुभ्यः प्राणदन् दिवि ।

आनकानाञ्च संह्लादः सुमहानभवद्दिवि । पपात पुष्पवर्षस्य शूरस्य भवने महत् ।

मनुष्यलोके कृत्स्नेऽपि रूपे नास्ति समो भुवि । यस्यामीत् पुरुषाग्र्यस्य कान्तिसन्ममो यथा ।

१८९

देवभागस्ततो जज्ञे तथा देवश्रवाः पुनः । अनाष्टृष्टिः कनकको वत्सवानय गृध्रिमः ।

श्यामः शमीको गण्डूषः पञ्च चास्य बराङ्गनाः । प्रथुकीर्त्तिः प्रथा चैव श्रुतदेवा श्रुतश्रवा ।

राजाधिदेवो च तथा पक्षैता वीरमातरः । प्रथां दुहितरं वमे कुन्तिस्तां कुरुनन्दन ।

शूरः पूज्याय वृद्धाय कुन्तिभोजाय तां ददौ । तस्मात् कुन्तीतिविख्याता कुन्तिभोजात्मजा प्रथा ।

अन्यस्य श्रुतदेवायां जगृजः सुषुवे सुतः । श्रुतश्रवायां चैवस्य शिशुपालो महाबलः ।

१९०

हिरण्यकशिपुर्थाऽभौ दैत्यराजोऽभवत् पुरा । प्रथुकीर्त्त्यान्तु सञ्जज्ञे तनवो वृद्धशर्मणः ।

करुषाधिपतिर्वीरो दम्भवक्रो महाबलः । प्रथा दुहितरं चक्रे कुन्तिस्तां पाशुरावहत् ।

यस्यां स भर्माविद्राजा भर्माज्जग्रे सुधिष्ठिरः । भोमसेनस्तथा वातादिन्द्राश्चैव धनस्तथः ।
 लोकेऽप्रतिरथो वीरः शक्तुस्तपराक्रमः । अगमित्राण्डिनिर्जग्रे कनिष्ठादृष्टिगन्धनात् ।
 त्रैनेयः सत्यकृत्स्नात् युयुधानस्तथात्यकिः । चक्रुवो देवभागस्तथा महाभागः सुतोऽभवत् ।
 पण्डितानां परं प्राज्जर्ह्वश्रवसमुद्धवम् । अश्वत्थं प्राप्तवान् पुत्रमनाधृष्टिर्ग्रस्त्रिणम् ।
 निनर्त्तश्चतुर्ं शत्रुर्न देवश्रवा व्यजायत । सुतदेवाप्रजातस्तु नैषादिर्यः प्रतिश्रुतः ।
 एकलोत्था महाराज निषादेः परिवर्द्धितः । वत्सावते त्वपुत्राय वसुदेवः प्रतापवान् ।
 अद्भिर्देवो मुतं वीरं शौरिः कौशिकमौरवम् । गण्डूपाय त्वपुत्राय विश्वक्सेनो ददौ सुतान् ।
 चारुदेष्टुं सुचारुस्त पञ्चाक्षं हतक्षत्रम् । अश्वत्थमेण यो वीरो नावर्त्तत कदाचन ।
 रौक्मिणेयो महाबाहुः कनीयान् भरतर्षभ । वायसानां सहस्राणि यं यान्तं पृष्ठतोऽन्ययुः ।
 चारुमामनि योऽप्यामस्तारुदेष्टुहतानि तु । तन्निजस्तन्निपालयं सुतो कनकस्तथा तु ।
 वीरस्तथाहनुयैव वीरो तावय मृच्छिमौ । श्यामपुत्रः शमीकस्तु शमीको राज्यमावहत् ।
 जुगुप्सुमानो भोजत्वाद्राजसूयमवाप सः । अजातशत्रुः शत्रूणां जग्रे तस्य विनाशनः ।
 वसुदेवसुतान् वीरान् कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु । दृष्टोस्त्रिविधमेवन्तु बह्वशास्त्रं महोजसम् ।
 धारयन् विपुलं वंशं नानर्थैरिह युज्यते ।

१८९५

१८९०

१८९५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ याः पत्न्यो वसुदेवस्य चतुर्दश वराकृन्नाः । पौरवो रोहिणी नाम मदिरापि तथा धरा ।

वैशाखी च तथा भद्रा सुनाखी चैव पञ्चमी । सहदेवा शान्तिदेवा सन्देवा देवरक्षिता ।
 वृकदेव्युपदेवी च देवकी चैव सप्तमी । सुतगुर्वडवा चैव द्वे एते परिचारिके ।
 पौरवो रोहिणी नाम बाह्यीकस्यात्मजाऽभवत् । ज्येष्ठा पत्नी महाराज दयितानकदुन्धुमे ।
 स्नेहे ज्येष्ठं मुतं रामं शारणं शठमेव च । दुर्दमं दमनं शत्रुं पिण्डारकमुशीनरं ।
 चित्रा नाम कुमारीश्च रोहिणीतनया दश । चित्रा सुभद्रेति पुनर्विख्याता कुरुगन्धन ।
 वसुदेवाश्च द्वे कथां जग्रे शौरिर्म्हहायशाः । रामाश्च निशठे जग्रे रेवत्या दयितः सुतः ।
 सुभद्रायां रथो पार्यादभिमन्युरजायत । अकूरात् काशिकन्यायां सत्यकुरुजायत ।
 वसुदेवस्य भार्यासु महाभागासु सप्तसु । ये पुत्रा जज्ञिरे शूरा नामतस्तान्निबोध मे ।
 भोजस्तु विजयश्चैव शान्तिदेवासुतावुभौ । वृकदेवः सुदेवायां गदस्याप्ता सुतावुभौ ।
 अगावहं महात्मानं वृकदेवी व्यजायत । कन्या त्रिगर्त्तराजन्य भर्मा नै शिशिरायणः ।
 जिज्ञासां पौरुषे चक्रे न चस्कन्धेऽय पौरुषे । हृष्यायससमप्रख्या वर्षे द्वादशमे तथा ।
 मिथ्याभिग्रस्तो गार्ग्यस्तु मन्थुनाभिसमीरितः । गोपकन्यामुपादाय मेथुनाद्यपचक्रमे ।
 गोपालो त्वसुरास्तस्य गोपस्त्रोवैश्वधारिणी । धारयामास गार्ग्यस्तु गर्भं दुर्द्धरमच्युत ।
 मानुष्यां गार्ग्यभार्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः । स कालयवनो नाम जज्ञे राजा महाबलः ।

१८९०

१८९५

१८९०

वृषपूर्वाङ्गकायास्तमवहन् वाजिनो रणे । अपुत्तस्य स राजस्य वदधेऽन्तःपुरे शिशुः ।
 यवनस्य महाराज स कालयवनोऽभवत् । स युद्धकामो नृपतिः पर्यष्टङ्गद्विजोत्तमान् ।
 वृष्यन्धककुलं तस्य नारदोऽकथयद्भिः । श्रौतारिष्ठा तु वैज्यस्य मथुरामभयान्तदा ।
 दूतं सम्प्रेषयामास वृष्यन्धकनिवेशनं । ततो वृष्यन्धकाः कृष्णं पुरस्तात्प्रमहामतिं ।
 समेता मन्त्रयामासुर्यवनस्य भयान्तदा । कृत्वा च निश्चयं सर्वे पलायनमरोचयन् ।
 विहाय मथुरां रम्यां मानयन्तः पिपाकिनं । कुञ्जस्यलीं दारवतीं निवेशयितुमीश्वरः ।
 इति कृष्णस्य जन्मेदं यः शुचिर्निघतेन्द्रियः । पथ्यसु आवेदेदिदानमृणः सुमुखी भवेत् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

१२६४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कोठोरैवाभवत्पुत्रो वृजिनीवात्महायशाः । वार्जिनोऽतमिच्छन्ति स्वादिं स्वाहाकृताम्बरं ।

स्वाहेः पुत्रोऽभवद्राजा उपकुर्वदताम्बरः । महाकतुभिरोजे यो विविधैर्भूरिदक्षिणैः ।

१२६५

ततः प्रसूतिमिच्छन् वै उपकुः सोऽग्रमात्मजं । जज्ञे चिचरक्षसस्य पुत्रः कर्माभिरन्वितः ।

आसीच्चैत्रयिर्वीरो यज्वा विपुलदक्षिणः । शशविन्दुः परं वृत्तं राजर्षीणामनुष्ठितः ।

पृथुश्रवाः पृथुयशाः राजासीच्छशविन्दुजः । शंसन्ति च पुराणज्ञाः पार्थश्रवसमुत्तरं ।

अनन्तरं मुयशस्तु मुयशतनयोऽभवत् । उषन् यो यज्ञमखिलं स्वधर्ममुपताम्बरः ।

शिनेयुरभवत्पुत्र उषतः शचुतापनः । मरुत्तस्तस्य तनयो राजर्षिरभवन्नृप ।

१२६६

मरुत्तोऽलभत ज्येष्ठं सुतं कम्बलवर्द्धनं । चचार विपुलं धर्मममर्षात् प्रेत्यभागपि ।

शतप्रसूतिमिच्छन्ति सुतं कम्बलवर्द्धनः । बभूव रक्काकवचः शतप्रसवतः सुतः ।

निहत्य रक्काकवचः शतं कवचिनां रणे । धन्विनां निशितैर्बाणैरवाप श्रियमुत्तमां ।

जज्ञेऽथ रक्काकवचात् पराजित् परवीरहा । जज्ञिरे पञ्च पुत्रास्तु महावीर्याः पराजितः ।

रक्केषुः पृथुरक्कास्य ज्यामघः पालितो हरिः । पालितश्च हरिश्चैव विदेहेभ्यः पिता ददौ ।

१२६७

रक्केषुः पृथुरक्कास्य संश्रयात् । ताभ्यो प्रप्राजितो राज्याञ्ज्यामघोऽवसदाश्रमे ।

प्रशान्तस्याप्रशान्तश्च ब्राह्मणैश्चावबोधितः । जगाम धनुरादाय देवमन्यं ध्वजो रथी ।

नर्भदाकृन्मकाको मेकलां मृत्तिकावतीं । चक्षवन्तं गिरिं जित्वा शुक्तिमत्यामुवाच सः ।

ज्यामघस्याभवद्भार्या श्रैव्या बलवती सती । अपुत्तोऽपि न राजा स नान्यं भार्यामविन्दत ।

१२६८

तस्यामीदिजयो युद्धे तत्र कन्यामवाप सः । भार्यामुवाच सन्तस्तः क्षुवेति स जनेश्वरः ।

एतच्छ्रुत्वाब्रवीद्देवो कस्य चेयं क्षुवेति वै । अब्रवीत्तदुपश्रुत्य ज्यामघो राजपुत्रमः ।

यस्ते जनियते पुत्रस्तस्य भार्यापदानवो । उयोण तपसा तस्याः कन्यायाः स व्यजायत ।

पुत्रं विदर्भं मुभगा श्रैव्या परिषता सती । राजपुत्र्यास्तु विदांभौ क्षवापां कथयौग्रिजौ ।

पश्चादिदमोऽजनयच्छूरो रणविहारदौ । भीमो विदर्भस्तुतः कुन्तिशस्यात्मजोऽभवत् ।

कुन्तिर्धृष्टः सुतो जज्ञे रणधृष्टः प्रतापवान् । धृष्टश्च जज्ञिरे शूरास्तथः परमधार्मिकाः ।

१२६९

आवन्तस्य दशार्हस्य बली विषहरस्य यः । दशार्हस्य सुतो योमा योको जीमूत उच्यते ।
जीमूतपुत्रो वृकतिस्तस्य भीमरथः सुतः । अथ भीमरथस्यासौ पुत्रो नवरथस्तथा ।
तस्य चासीद्दशरथः शकुनिस्तस्य चात्मजः । तस्मात् करभः कारभिर्यैवरातोऽभवत्पुत्रः ।
देवचर्मोऽभवत्तस्य देवचर्तिसर्पहायकाः । देववर्गसमो जज्ञे देवचर्मस्य नन्दनः ।
मधूनां वंशजद्राजा मधुर्धुधुरवागपि । मधोर्जज्ञेऽय वैदर्भी पुत्रदान् पुरुषोत्तमः ।
मधुर्जज्ञेऽय पौरव्यां भद्रवत्यां कुरुदह । ऐलाको चाभवद्भार्या सन्तोस्तस्या व्यजायत ।
सत्त्वान् सर्वगुणोपेतः सत्त्वतां कीर्त्तिवर्द्धनः । रमां विस्मृष्टं विज्ञाय ज्वामघस्य महात्मनः ।
युज्यते परमप्रीत्या प्रजावांस्य भवेत्तथा ।

१८२५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि सप्तचिन्नेऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सत्त्वतान् सत्त्वसम्पन्नान् कौशल्या सुधुवे सुतान् । भजिनं भजमानस्य दिव्यं देवावृधं नृपं ।

अन्धकश्च महाबाहुं वृष्णिश्च यदुनन्दनं । तेषां विवर्गास्तारो विस्तरेषेह तान् शृणु ।

१८२६

भजमानस्य सञ्जय्यै वाङ्मकायोपवाङ्मका । आस्तां भार्यै तयोस्तस्मात् जज्ञिरे बहवः सुताः ।

कमिस्य कमणस्यैव धृष्णः शूरः पुरञ्जयः । एते वाङ्मकसञ्जय्यै भजमानादिजज्ञिरे ।

अयुताजित् सहस्राजित् शताजिदथ दासकः । उपवाङ्मकसञ्जय्यै भजमानादिजज्ञिरे ।

यज्वा देवावृधो राजा चक्षार विपुलं तपः । पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम स्यादिति निश्चितः ।

सयुज्यात्मानमेवन्तु पर्णाश्राया जलं स्पृशत् । सदोपस्पृशतस्तस्य चकार प्रियमापगा ।

१८२७

चिन्तयाभिपरीता सा जगामैकविनियुतं । कक्ष्याणत्वान्नरपतेस्तस्य सा निम्नगोत्तमा ।

नाध्यगच्छत तां नारीं यस्यामेवंविधः सुतः । जायेत्तस्मात् स्तन्यं गत्वा भवाम्यस्य सहव्रता ।

अथ भूत्वा कुमारी सा विभ्रती परमं वपुः । वरयामास नृपतिं तामियेष च स प्रभुः ।

तस्यामाधत्त गर्भंश्च तेजस्विनमुदारधीः । अथ सा दशमे मामि सुधुवे भगिताम्बरा ।

पुत्रं सर्वगुणोपेतं वभ्रुं देवावृधासृपात् । अत्र वंशे पुराणज्ञा गायन्तीति परिश्रुतं ।

१८२८

गुणान्देवावृधस्याथ कीर्त्तयन्तो महात्मनः । यथैवापि तथा दूरादपश्याम तथाऽग्निकात् ।

वभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्यानां देवैर्देवावृधः समः । षष्टिश्च षट् च पुरुषाः सहस्राणि च सप्त च ।

एतेऽमृतत्वं संप्राप्ता वभ्रुदेवावृधावपि । यज्वा दानपतिर्विद्वान् ब्रह्मण्यः सुदृढायुधः ।

तस्यान्ववायः समहान् भोजा ये मार्त्तिकावताः । अन्धकात् काश्यदुहिता चतुरोऽस्त्रभतात्मजान् ।

कुङ्कुरं भजमानस्य शमं कन्वलवर्हिषं । कुङ्कुरस्य सुतो धृष्णार्धृष्णोस्तु तनयस्तथा ।

१८२९

कपोतरोमा तस्याथ तैत्तिरिस्तनयोऽभवत् । जज्ञे पुनर्वसुस्तस्मादभिजिच पुनर्वसोः ।

तथा वै पुनर्मियुगं वभ्रुवाभिजितः किल । आङ्गकस्याङ्गकी चैव स्यातां स्यातिमतां वरौ ।

इमासौदाहरन्त्यत्र गाथाः प्रति तमाङ्गकं । श्वेतेन परिवारेण किञ्चोरप्रतिभो महान् ।

अग्नीतिचर्मणा युक्त आङ्गकः प्रथमं ब्रजेत् । नापुन्रवासाग्रतदी नावहन्मृतायुधः ।

नाशङ्ककर्म नायजा यो भोजमभितो व्रजेत् । पूर्वस्थां दिशि नामानां भोजस्य प्रयत्नः किल ।
 सोपासङ्गानुकर्षाणां ध्वजिनां सवर्चसिनां । रथानां मेघघोषाणां सहस्राणि द्रवैव तु ।
 रौप्यकाञ्चनकलाणां सहस्राण्येकविंशतिः । तावन्नेव सहस्राणि क्षुत्तरसां तथा दिशि ।
 अभूमिपालान् भोजान् स्वानातिष्ठत् किङ्किणोक्तिनः । आज्ञां शीघ्राप्यवन्तिभ्यः स्वसारं ददुरन्धकाः ।
 आज्ञकस्य तु काश्यायां दौ पुत्रौ सम्भूवतुः । देवकस्योपमेनश्च देवगर्भमावभौ ।
 देवकस्याभवन् पुत्राश्चत्वारस्त्रिदशोपमाः । देववानुपदेवश्च सन्धेवो देवरक्षितः ।
 कुमार्यः सप्त चास्यासन् वसुदेवाय ता ददौ । देवकी शान्तिदेवा च सन्धेवा देवरक्षिता ।
 वृकदेश्युपदेवी च सुनीलो चैव सप्तमी । नवोपमेनस्य सुतास्तेषां कंसस्य पूर्वजः ।
 न्ययोधस्य सुनामा च कङ्कः ब्रह्मः सुभूषणः । राजपालोऽयं सुतनुरनाधृष्टिस्तु पुष्टिमान् ।
 तेषां स्वसारः पञ्चासन् कंसा कंसवती तथा । सुतनूराजपालो च कङ्का चैव वराङ्गना ।
 उग्रमेनः सहपत्यो व्याख्यातः कुकुरोद्भवः । कुकुराणामिमं वंशं धारयन्नमितौजसां ।
 आत्मनो विपुलं वंशं प्रजावानामुयाञ्चरः ।

१०९०

१०९५

१०९०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भजमानस्य पुत्रोऽयं रथमुख्यो विकूरयः । राजाधिदेयः प्रहूरस्तु विकूरयमुतोऽभवत् ।

राजाधिदेयस्य सुता जज्ञिरे वीर्यवन्तराः । दत्तातिदत्तौ बलिनौ शोणाम्यः श्वेतबाहवः ।
 समी च दत्तशर्मा च दत्तशत्रुश्च शत्रुञ्जित् । अवणा च अविष्टा च स्वमारौ सम्भूवतुः ।
 समीपुत्रः प्रतिचक्षुः प्रतिचक्षस्य चात्मजः । स्वर्ध भोजः स्वर्ध भोजाङ्गदिकः सम्भूव ह ।
 तस्य पुत्रा बभूवुर्हि सर्वे भोमपराक्रमाः । हतवर्माऽप्यजस्तेषां शतधर्मा तु मध्यमः ।
 देवर्ष्यकावनात्तस्य भिषखैतरणस्य यः । सुदत्तस्यातिदत्तस्य कामदा कामदन्तिका ।
 देववान् दत्तको नाम पुत्रः कम्बलवर्धिवः । असमौजाः सुतस्य नासमौजाश्च तावभौ ।
 अजातपुत्राय सुतान् प्रददावसमौजसे । सुदंष्ट्रश्च सचारुश्च कण्वमित्यन्धकास्त्रयः ।
 गान्धारी चैव माद्री च क्रोष्टाभार्यौ बभूवतुः । गान्धारी जनयामास अन्मित्रं महाबलं ।
 माद्री युधाजितं पुत्रं ततो वै देवमीदुवं । अन्मित्रमन्मित्राणां जेतारमपराजितं ।
 अन्मित्रमुतो निम्ना निम्नस्य दौ बभूवतुः । प्रसेनस्यश्च सत्राजिश्च प्रसेनजितावभौ ।
 प्रसेनो हारवत्यान्तु निविशन्वा महामणिं । दिव्यं स्वमन्त्रकं नाम समुद्रादुपलब्धवान् ।
 तस्य सत्राजितः सूर्यः सखा प्राणसमोऽभवत् । स कदाचिन्निष्ठापाये रथेन रथिनां वरः ।
 तोयं कृत्स्नमुपसृष्टमुपसृष्टातुं ययौ हरिः । तस्योपतिष्ठतः सूर्यं विवस्वानपतः क्षितः ।
 अस्यष्टमूर्त्तिर्भगवांस्तेजोमण्डलवान् प्रभुः । अयं राजा विक्रान्तमुवाच क्षितमपतः ।
 यथैव व्योम्नि पश्यामि सदा त्वां व्योम्निषां पते । तेजोमण्डलिनं देवं तथैव पुरतः क्षितं ।
 को विशेषोऽस्ति मे त्वत्तः सख्योपोपगतस्य वै । एतच्छ्रुत्वा च भगवान्मणिरत्नं स्वमन्त्रकं ।

१०९५

१०९०

१०९५

स्वकण्ठादवमुद्यमेकान्ते व्यसवान् विभुः । ततो विपद्यन्तं तं ददर्श वृपतिस्तदा ।
 प्रीतिमानय तं दृष्ट्वा मुहूर्त्तं कृतवान् कथा । तमभिप्रक्षितं भूयो विवस्वन्तं स वचनित् । १५०
 लोकानुद्गायत्येतान् येन तं वततं प्रभो । तदेतन्मणिरजं मे भगवान् दातुमर्हसि ।
 ततः स्वमन्त्रकर्मणि दत्तवांस्तस्य भास्करः । स तमावध्व नगरो प्रविशन्नमसोपतिः ।
 तं जनाः पर्यधावन्त सूर्योऽयं गच्छतीति च । स्वां पुरीं स विप्रिस्त्राय राजा जन्तःपुरं तथा ।
 तत् प्रसेनजिते दिव्यं मणिरजं स्वमन्त्रकं । ददौ भ्रात्रे नरपतिः प्रेषणा वचनितुत्तमं ।
 स मणिः स्यन्दते कृष्णं वृण्वन्मन्त्रनिवेष्टने । काकवर्षी च पर्जन्या न च व्याधिभयं ह्यभूत् । १५१
 लिप्ताश्चक प्रसेनान् मणिरजे स्वमन्त्रके । गोविन्दो न च तं सेभे श्रुतोऽपि न जहार सः ।
 कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनसेन भूषितः । स्वमन्त्रककृते सिंहादधं प्राप वनेचरात् ।
 अथ सिंहं प्रधावन्तमृगराजा महाबलः । निहत्य मणिरजं तदादाय विस्मयाविभ्रतः ।
 ततो वृण्वन्मन्त्रकाः कृष्णं प्रसेनबधकारणात् । प्रार्थनां तां मणेरुद्गा सत्यं एव ब्रवीद्विरे ।
 स शङ्कमानो धर्मात्मा न कारी तस्य कर्मणः । आहरित्ये मणिमिति प्रतिज्ञाय वनं ययौ । १५२
 यत्र प्रसेनो मृगयामचरन्तश्च चाप्यथ । प्रसेनस्य पदं गृह्य पुनश्चेरात्तकारिभिः ।
 अक्षवन्तं गिरिवरं विन्ध्यश्च गिरिमुत्तमं । अन्वेययन् परिभ्रान्तः स ददर्श महासनाः ।
 सार्यं हतं प्रसेनान्नु नाविन्दत च तन्मणिं । अथ सिंहः प्रसेनस्य प्ररोरस्थाविहूरतः ।
 अक्षेण निहतो दृष्टः पदैर्ध्वजस्य सूचितः । पदैक्षेरन्विधायाय गुहामृगस्य माधवः ।
 महत्पृथ्विलो वाणीं शृण्वान् प्रमदेरितो । धाव्या कुमारमादाय सुतं जाम्बवतो नृप । १५३
 कीडापयन्त्या मणिना मा रोदोरित्यथेरितो ।
 ॥ धाव्यावच ॥ सिंहः प्रसेनमवधीत् सिंहो जाम्बवता हतः । सुकुमारक मा रोदोक्षव क्षेप स्वमन्त्रकः ।
 व्यक्तीकृतस्य शब्दः स तूर्णं चापि विलं ययौ । प्रविश्य तत्र भगवत्कृतमृगविलसमक्षरा ।
 स्थापयित्वा विजिह्वारि यदून् लाङ्गलिना सह । शार्ङ्गधन्वा विलक्षन्नु जाम्बवन्तं ददर्श ह ।
 युयुधे वासुदेवस्तु विले जाम्बवता सह । बाहुभ्यामेव गोविन्दो दिवसानेकविंशतिं । १५४
 प्रविष्टे तु विलं कृष्णे वासुदेवपुरःचराः । पुरीं हारवतीमेत्य हतं कृष्णं न्यवेदयन् ।
 वामुदेवस्तु निर्जित्य जाम्बवन्तं महाबलं । सेभे जाम्बवतो कन्यामृगराजस्य ससतां ।
 मणिं स्वमन्त्रकस्यैव जयाहात्मविश्रुद्धये । अनुमोयर्चराजन्तु निर्यथो च ततो विस्रात् ।
 उपयाहारकां कृष्णः स विना तैः पुरःचरैः । एवं स मणिमाहृत्य विजोधात्मानमभ्युतः ।
 ददौ मन्त्रजिते तं वै सर्वसास्वतसंसदि । एवं मित्राभिग्रसेन कृष्णेनाभिचघातिना । १५५
 आत्मा विजोधितः पापादिनिर्जित्य स्वमन्त्रकं । वचनितो दत्तं वाचन् भार्यास्तासं च सुतः ।
 प्यातिमन्त्रस्त्रयक्षेपं भङ्गकारस्तु पूर्वजः । वीरो वातपतिश्चैव उपस्थानांस्तथैव च ।
 कुमार्यश्चापि तिष्ठो वै दिव्यु स्थाता नराधिप । सत्यभामोत्तमा क्षोभां प्रतिनी च दृढमता ।

तथा प्रक्षापिनी चैव भार्याः कृष्णाय ता ददौ । सभाषो भङ्गकारान्नु करिष्यन् नरोत्तमौ ।

जज्ञाते गुणसम्पन्नौ विभुतौ रूपसम्पदा । मात्राः पुत्रस्तु जज्ञेऽथ पृथ्विः पुत्रो युधाजितः ।

१०८

जज्ञाते तनयौ पृथ्वेः श्वफल्काश्चिकलाया । श्वफल्कः काशिराजस्य सुता भार्यामविन्दत ।

गान्दिनोन्नाम तस्याय गाः सदा प्रददौ पिता । तस्यां जज्ञे महाबाहुः श्रुतवानिति विभुतः ।

अक्रूरोऽथ महाभागो यज्वा विपुलादक्षिणः । उपमङ्गलाया मङ्गुर्मुदरश्चारिमहंनः ।

गिरिक्षिपस्तथोपेवः शत्रुहा चारिमेजयः । धर्मभृतापि धर्मी च मृधमोजान्तकलाया ।

आवाहप्रतिवाहौ च सुन्दरी च वराङ्गना । विभुता ग्राम्यमक्षिणी कन्या चास्य वसुन्धरा ।

१०९

रूपयौवनसम्पन्ना सर्वसत्त्वमनोहरा । अक्रुरेणोपसेन्यान्तु सुतौ दौ कुदमन्दन ।

सुदेवस्योपदेवस्य जज्ञाते देववर्चसौ । पित्रकस्याभवन् पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च ।

अश्वसेनोऽश्वबाहुस्य सुपार्श्वकगवेवणौ । अरिहृन्नेमेस्य सुता धर्माधर्मभृदेव च ।

मुबाहुर्धृज्जबाहुश्च अविष्ठश्रवणो स्त्रियौ । इमां मिथ्याभिप्राक्षिं यः कृष्णस्य समुदाहतां ।

वेद मिथ्याभिप्रापाक्षं न स्पृशन्ति कदाचन ।

११०

इति श्री महाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यत्तत् सञ्जाजिते कृष्णो मणिरत्नं स्यमन्तकं । अदात्तद्वारयामास वभ्रवे व्रतधन्वना ।

सदा हि प्रार्थयामास सत्यभामामनिन्दितां । अक्रूरोऽन्तरमन्त्रिच्छन्मणिश्चैव स्यमन्तकं ।

सञ्जाजितं ततो हत्वा व्रतधन्वा महाबलः । रात्रौ तं मणिमादाय ततोऽक्रूराय दत्तवान् ।

अक्रूरस्तु तदा रत्नमादाय भरतर्षभ । समयं कारयाञ्चक्रे नावेद्योऽहं त्वय्येत्युत ।

वयमभ्युपगच्छामः कृष्णेन त्वां प्रधर्षितं । ममाद्य दारका सर्व्या वञ्चे तिष्ठत्यसंशयं ।

१११

इते पितरि दुःखार्ता सत्यभामा मगस्त्रिणी । प्रययौ रथमारुह्य नगरं वारणावतं ।

सत्यभामा तु तद्वृत्तं भोजस्य व्रतधन्वनः । भर्तुर्निवेद्य दुःखार्तां पार्श्वस्थाऽभूष्णवर्त्तयत् ।

पाण्डवानान्तु दग्धानां हरिः कलौदकक्रिया । कुप्यार्थं चापि पाण्डूनां न्ययोजयत् सात्यकिं ।

ततस्त्वरितमागम्य दारकां मधुसूदनः । पूर्व्वजं हलिनं श्रीमानिहं वचनमब्रवीत् ।

इतः प्रमेजः सिंहेन सञ्जाजिच्छतधन्वना । स्यमन्तकः स मङ्गामो तस्य प्रभुरहं विभो ।

११२

तदारोह रथं शीघ्रं भोजं हत्वा महारथं । स्यमन्तको महाबाहो अस्त्राकं स भविष्यति ।

ततः प्रवृत्ते युद्धं तुमुक्षं भोजकृष्णयोः । व्रतधन्वा ततोऽक्रूरं सर्व्वतो दिशमैवत ।

संरञ्ज्यौ तावुभौ दृष्ट्वा तत्र भोजजनार्हिनौ । शक्तोऽपि प्रायाद्वह्निं क्वमक्रूरो नान्यपद्यत ।

अपयाने ततो बुद्धिं भोजस्यक्रे भयार्दितः । योजनानां व्रतं सायं वडवा प्रत्यपद्यत ।

विख्याता हृदया नाम व्रतयोजनगामिनी । भोजस्य वडवा राजन् यया कृष्यमयोधयत् ।

११५

जीष्णां जवेन हृदयामध्वनः व्रतयोजने । दृष्ट्वा रथस्य स्त्रां दृष्ट्वा व्रतधन्वानमार्हयत् ।

ततस्तस्या हृदयास्तु अनातखेदाच्च भारत । समुत्प्रेतुरथप्राणाः कृष्णो राममथाब्रवीत् ।

तिष्ठेह त्वं महाबाहो दृष्टदोषा इया मया । पद्मां गत्वा हरिष्यामि मणिरत्नं स्यमन्तकं ।
 पद्मामिव ततो गत्वा शतधन्वानमच्युतः । मिथिलामभितो राजन् जवान परमास्त्रवि ।
 स्यमन्तकश्च नापश्यद्भूत्वा भोजं महाबलं । निवृत्तश्चाब्रवीत् कृष्णं रत्नं देहीनि साङ्गली ।
 नास्तीति कृष्णः प्रोवाच ततो रामो रुषान्वितः । धिक्शब्दपूर्वमसक्तप्रत्युवाच जनार्दन
 भ्रातृत्वान्मर्षयास्येव स्तस्ति तेऽस्तु ब्रजाम्यहं । कृत्यं न मे दारकया न त्वया न च वृष्णिभिः ।
 प्रविवेश ततो रामो मिथिलामरिमर्दनः । सर्व्वकामैरुपहृतैर्निधिलेनाभिपूजितः ।
 एतस्मिन्नेव काले तु बभूवर्मतिमताम्बरः । नानाकृपान् कद्रुन् सर्व्वानाजहार निरर्गलान् ।
 दोक्षामयं स कवचं रक्षार्थं प्रविवेश च । स्यमन्तकहते प्राज्ञो गान्दीपुत्रो महायशः ।
 अथ रत्नानि चान्यानि धनानि विविधानि च । षष्टिवर्षाणि धर्मात्मा यज्ञेष्वेव न्ययोजयत् ।
 अक्रूरयज्ञा इति ते ख्यातास्तस्य महात्मनः । बह्वजदक्षिणाः सर्व्वे सर्व्वकामप्रदायिनः ।
 अथ दुर्योधनो राजा गत्वा स मिथिलां प्रभुः । गदाश्लिष्टो ततो दिव्यां बलभद्रादवाप्तवान् ।
 प्रसाद्य तु तदा रामो वृष्ण्यन्धकमहारथैः । आनीतो दारकामिव कृष्णेन च महात्मना ।
 अक्रूरस्त्वन्धकैः सार्द्धमपायात् पुरुषर्षभ । हत्वा सत्राजितं युद्धे सहबन्धुं महाबलं ।
 ज्ञातिभेदभयात् कृष्णसमुपेक्षितवांस्तथा । अपयाते तथाऽक्रूरं नावधत् पाकशासनः ।
 अनादृष्ट्या तदा राज्ञमभवत् बहुधा कृत्रं । ततः प्रसादयामासुरक्रूरं कुतुरान्धकाः ।
 पुनर्दारवतीं प्राप्ते तस्मिन्दानपतो ततः । प्रवर्षय सहस्राक्षः कषे जलनिधेस्ततः ।
 कन्याश्च वासुदेवाय स्वसारं शीलसम्पत्तां । अक्रूरः प्रददौ धीमान् प्रीत्यर्थं कुरुनन्दन ।
 अथ विज्ञाय योगेन कृष्णो बभूवगतं मणिं । सभामध्यगतं प्राह तमक्रूरं जनार्दनः ।
 यत्तद्रत्नं मणिवरं तव हस्तगतं विभो । तत् प्रयच्छस्व मानार्हं मयि मानार्थकं कथाः ।
 षष्टिवर्षगते काले यद्वेदोऽभून्ममानघ । स संकटोऽसक्तः प्राप्तस्तदा कालात्ययो महान् ।
 स ततः कृष्णवचनात् सर्व्वमात्मनसंसदि । प्रददौ तन्मणिं बभूवक्रोधेन महामतिः ।
 ततस्तमार्हं प्राप्तं वभ्रोरहस्तादरिन्दमः । ददौ चष्टमनाः कृष्णस्तं मणिं वभ्रवे पुनः ।
 स हस्तहस्तात् संप्राप्य मणिरत्नं स्यमन्तकं । आबध्य गान्दीपुत्रो विरराजोऽभूमानिव ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥
 ॥ जममेजय उवाच ॥ प्रादुर्भवं पुराणेषु विष्णोरभिततेजसः । सतां कथयतामेव वाराह इति नः श्रुतं ।
 न जाने तस्य चरितं न विधिं न च विस्तरं । न कर्मगुणसन्तानं न हेतुं न मनीषितं ।
 किमात्मको वाराहः स का मूर्त्तिः का च देवता । किमाचारप्रभावो वा किं वा तेन तदा कृतं ।
 यश्चार्थं समवेतानां मिषताश्च द्विजान्मनां । महावाराहचरितं कृष्णदैपायनेरितं ।
 यच्च नागायणो ब्रह्मन् वाराहरूपमाश्रितः । दंष्ट्रया गां समुद्रस्यामुष्णहारारिसूदनः ।
 विस्तरेणैव कर्माणि सर्व्वानि रिपुघातिनः । श्रोतुमिच्छाम्यशेषेण हरेः कृष्णस्य धीमतः ।

कर्मणामाहु पूर्वा च प्रादुर्भावाश्च ये विभो । याचास्य प्रकृतिर्वाक्सी ताश्च व्याख्यातुमर्हसि ।

कथञ्च भगवान् विष्णुः सुरेश्वरिपुस्तद्वनः । वसुदेवकुले धीमान् वासुदेवत्वमागतः ।

अमरैरावृतं पुण्यं पृथ्वीरक्षितं । देवलोकं समुत्सृज्य मर्त्यलोकमिहागतः ।

देवमानुषयोर्नैता भूर्भुवःप्रभवो विभुः । किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुष्ये संन्ययोजयत् ।

११७०

यश्चक्रे वर्तयत्येको मानुषाणामनामयं । मानुष्ये स कथं बुद्धिं चक्रे चक्रभृताम्बरः ।

गोपायनं यः कुरुते जगतः सार्वभौमिकः । स कथं गां गतो विष्णुर्गोपचमगमत् प्रभुः ।

महाभूतानि भूतात्मा यो हृधार चक्रार च । श्रीगर्भः स कथं गर्भे स्त्रिया भूचरया धृतः ।

येन लोकान् क्रमेज्जिह्वां त्रिभिस्त्रींस्त्रिदशेष्टया । स्थापिता जगतो मार्गास्त्रिवर्गप्रभवास्तथः ।

योऽन्तकाले जगत् पोत्वा हत्वा तोयमयं वपुः । लोकमेकार्णवं चक्रे दृष्ट्वा दृष्ट्येन वर्त्मना ।

११७५

यः पुराणे पुराणात्मा वाराहं रूपमाश्रितः । विषाणायणेन वसुधामुञ्जहारारिस्तदनः ।

यः पुरा पुरुहतायै त्रैलोक्यमिदमययं । ददौ जित्वा वसुमतो सुराणां सुरसत्तमः ।

येन सैहं वपुः हत्वा द्विधा हत्वा च तत् पुनः । पूर्वदैत्यो महावीर्यो हरिश्चक्रपुर्हतः ।

यः पुरा ह्यनलो भूत्वा श्रेष्ठः संवर्त्तको विभुः । पातालस्थोऽर्णवगतं पयो तोयमयहरिः ।

सहस्रशिरसं ब्रह्मन् सहस्रारं सहस्रदं । सहस्रचरणं देवं यमाहुर्बै युगे युगे ।

११८०

नाभ्यारण्या समुत्पन्नं यस्य पैतामहं गृहं । एकार्णवगते काले तत्पङ्कजमपङ्कजं ।

येन ते निहता दैत्याः संघामे तारकामये । सर्वदेवमयं हत्वा सर्वायुधधरं वपुः ।

गहडस्थेन चोत्सुकः कालनेमिर्निपातितः । निर्जितश्च महादैत्यस्तारकश्च महासुरः ।

उत्तरान्ते समुद्रस्य चोरोदस्यामृतोदधेः । यः शक्ते शान्तं योगमास्त्राय तिमिरं महत् ।

सुरारणी गर्भमधत्त दिव्यं तपः प्रकर्षादिति पुरा यं । शक्रश्च यो दैत्यगणावहृष्टं गर्भबधनेन श्वशुराकारः ।

११८५

पदानि यो लोकमयानि हत्वा चक्रार दैत्यान् मल्लिलाशयस्त्रान् । हत्वा च देवांस्त्रिदिवस्य देवांश्चके सुरेशं त्रिदशाधिपत्ये ।

पात्राणि दक्षिणां दीक्षां चमसोलुक्त्वानि च । गार्हपत्यञ्च विधिना अन्वाहार्यञ्च कर्मणाम् ।

अग्निमाहवनीयञ्च वेदोश्चैव कुशं सुत्रं । प्रोक्षणीयं भुवश्चैव आवभृथ्यं तथैव च ।

आवांस्त्रोणि च यश्चके हव्यकथ्यप्रदान्मवे । हव्यादांश्च सुरांश्चके कथ्यादांश्च पितृनपि ।

भागार्थं मन्त्रविधिना यश्चके यज्ञकर्षणि । धूपान् समित् सुत्रं सोममार्द्राश्च समिधस्तथा ।

११९०

यज्ञियानि च द्रव्याणि यज्ञांश्च सचयामसान् । सदस्यन् यज्ञभार्तांश्च मेधादींश्च कतूत्तमान् ।

विवभाज पुरा सभ्यं पारमेष्ठेन कर्मणा । युगानुरूपं यः हत्वा लोकाननुपरिक्रमात् ।

क्षणा लवाश्च काष्ठाश्च कलास्त्रैकात्म्यमेव च । मुहूर्त्तान्तियेया माषाः पलाः संवत्सरास्तथा ।

क्षतवः कालयोगाश्च प्रमाणं त्रिविधं त्रिषु । आयुः क्षत्राण्युपचयो लक्षणं रूपसौष्टवं ।

चयो वर्षास्तयो लोकाल्लैविशं पात्रकास्तथः । चैकात्म्यं त्रीणि कर्माणि चयोऽपायास्तथे । गुणाः ।

११९५

सृष्टा लोकास्तथोऽनन्ता येनानन्त्येन वर्त्मना । सर्वभूतगणाः सृष्टाः सर्वभूतगुणात्मकाः ।

नृणामिन्द्रियपूर्वेषु चोनेन रमते च यः । गतागतिभ्यां यो नेता सर्व्वं च जननीश्वरः ।
 यो गतिर्दुर्लभयुक्तानामगतिः पापकर्षणं । चातुर्वर्षस्य प्रभवसातुर्होचक्षु रक्षिता ।
 चातुर्विधस्य यो वेत्ता चातुराश्वस्यंश्च यः । दिगन्तरो नभो भूमिरापो वायुर्विभावुः ॥
 यस्य नृसूर्य्ययोर्ज्योतिर्योगोऽक्षः क्षणदान्तकः । यः परं श्रूयते ज्योतिर्यः परं श्रूयते तमः । ११०
 यः परं प्राञ्जलपरं यः परः परमात्मनः । नारायणपरा वेदा नारायणपराः क्रियाः ।
 नारायणपरो धर्मो नारायणपरा गतिः । नारायणपरं सत्यं नारायणपरं तपः ।
 नारायणपरो मोक्षो नारायणपरं परं । अदित्यादिस्य यो दिव्यो यस्य दैत्यान्तको विभुः ।
 युगान्तेऽन्तको यस्य यस्य लोकान्तकान्तकः । भेदुर्यो लोकसेतूनां मेधो यो मेधकर्मणः ।
 वेद्यो यो वेदविदुषां यः प्रभुः प्रभुशक्त्यभां । सोमभूतस्तु सौम्यानामग्निभूतोऽग्निशक्त्यभां । ११०५
 मनुष्याणां मनोभूतस्तपोभूतस्तपस्विनां । विनयो नयकृतानां तेजसोऽस्त्रिणांमपि ।
 सर्गाणां सर्गकारस्य लोकसेतुरनुत्तमः । विद्यसो विद्यदाहाणां गतिर्गतिमतामपि ।
 आकाशप्रभवे वायुर्वायुप्राणो ज्ञानाश्रयः । देवा ज्ञानाश्रयप्राणाः प्राणोऽग्नेर्वाधुसूदनः ।
 रसादौ शोणितं जातं शोणितान्मांसमुच्यते । मांसान्तु मेदसो जलं मेदसोऽस्त्रि निरुच्यते ।
 अस्थौ मज्जा समभवन्मज्जातः शुक्लमश्वतः । शुक्लाद्रुधः समभवद्भूमलेन कर्मणा । ११०६
 तत्रापः प्रथमो भागः स सौम्यो रात्रिरुच्यते । गर्भोऽसम्भवेऽग्निर्यो दितोयो रात्रिरुच्यते ।
 शुक्लं सोमात्मकं विद्यादार्त्तं पावकात्मकं । भावा रसात्मकास्तेषां वीर्य्यं च त्रिपावकौ ।
 कफवर्गोऽभवच्छुक्लं पित्तवर्गं च शोणितं । कफस्य हृदयं स्नानं पित्तं नाभ्यां प्रतिष्ठितं ।
 देहस्य मध्ये हृदयं स्नानं तन्मनसः स्मृतं । नाभिकोष्ठान्तरं यस्तु तत्र देवो ज्ञानाश्रयः ।
 मनः प्रजापतिर्ज्ञेयः कफः सोमो विभाव्यते । पित्तमग्निः स्मृतो ज्योत्स्नोऽपोमात्मकं जगत् । ११०७
 एवं प्रवर्त्तते गर्भे वङ्गितेऽर्जुनसन्निभे । वायुः प्रवेगमे चक्रे सङ्गतः परमात्मना ।
 ततोऽङ्गानि विस्त्रजति विभर्त्ति परिवर्त्तयन् । स पञ्चधा शरीरस्त्रो भिद्यते वङ्गयन् पुनः ।
 प्राणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च । प्राणोऽस्य प्रथमं स्थानं वङ्गयन् परिवङ्गते ।
 अपानः पश्चिमं कायमुदानोऽङ्गं शरीरिणः । व्यानो व्यापक्यते येन समानः सन्निवर्त्तते ।
 भूतावाप्तिस्ततस्तस्य जायतेन्द्रियगोचरा । इन्द्रियो वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं । ११०८
 तस्येन्द्रियनिविष्टानि स्वं स्वं योगं प्रचक्रिरे । पार्थिवं देहमाज्जन्त प्राणात्पानश्च मातृत्वं ।
 किङ्गाष्ठाकाशयोनीनि जलान् स्नातः प्रवर्त्तते । ज्योतिश्चक्षुषोऽत्र आत्मा तेषां यन्मनः स्मृतं ।
 यामास्य विषयाश्चैव यस्य वीर्यान् प्रवर्त्तताः । इत्येतान् पुरुषः सर्व्वान् सृजन् लोकान् सनातनान् ।
 नैधनेऽस्मिन् कथं लोके नरत्वं विष्णुरागतः । एव मे संशयो ब्रह्मक्षेप मे विस्मयो महान् ।
 कथं गतिर्गतिमतामापन्ना मानुषीं तनुं । श्रुतो मे सख्य वङ्गस्य सर्व्वेवाद्यैः सम्भवः । ११०९
 श्रोतुमिच्छामि विष्णोस्तु वृष्णोनास्त्र यथाक्रमं । आश्चर्य्यं परमं विष्णुर्देवैर्देवैश्च कथ्यते ।

विष्णोस्तत्पत्तिमाश्चर्यं ममाचक्ष महामुने । एतदाश्चर्यमाख्यानं कथयस्व सुखावहं ।

प्रख्यातबलवीर्यस्य विष्णोरमिततेजसः । कर्मणाश्चर्यभूतस्य विष्णोस्तत्पत्तिमिहोच्यतां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रप्रभारो महंस्तात त्वयोक्तः शार्ङ्गधन्वनि । यथाशक्ति प्रवक्ष्यामि श्रूयतां वैष्णवं यथाः ।

विष्णोः प्रभावश्रवणे दिव्या ते मतिरुत्थिता । हन्त विष्णोः प्रवृत्तिं त्वं शृणु दिव्यां मयेरिता ।

९९००

महत्साम्यं सहस्राक्षं सहस्रचरणञ्च यं । सहस्रशिरसं देवं सहस्रकरमव्ययं ।

महत्सबाहुं भास्वन्तं सहस्रमुकुटं प्रभुं । सहस्रदं सहस्रादिं सहस्रभुजमव्ययं ।

हवनं सवनञ्चैव हव्यं होतारमेव च । पात्राणि च पवित्राणि वेदो दीक्षां चतुर्भुजं ।

सुकुलोमसुर्पमवलं प्रोक्षणीं दक्षिणायनं । अध्वर्युं सामगं विप्रं मदस्यं सरनं तथा ।

यूपं समितुवं दर्शनीं चमसोलूखलानि च । प्राग्वंशं यज्ञभूमिञ्च होतारं चयनञ्च यत् ।

१९१५

रहस्यानि प्रमाणानि चराणि स्थावराणि च । प्रायश्चित्तानि चार्धञ्च स्वर्णिलानि कुशास्तथा ।

मन्त्रं यज्ञवहं वज्रं भागं भागवहञ्च यत् । अग्नेभुजं सोमभुजं ऊतार्चिषमुदायुधं ।

आहुर्वेदविदो विप्रा यं यज्ञे शाश्वतं विभुं । तस्य विष्णोः सुरेशस्य श्रीवत्सारस्य धीमतः ।

प्रादुर्भावमहस्त्राणि समतीतान्यनेकशः । भूयश्चैव भविष्यन्तीत्यिवमाह प्रजापतिः ।

यत् पृच्छामि महाराज पुण्यां दिव्यां कथां शृणु । यदर्थं भगवान् विष्णुर्वसुदेवकुलेऽभवत् ।

२०१०

तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि शृणु सर्वमशेषतः । वासुदेवस्य माहात्म्ये चरितञ्च महाद्युतेः ।

हितार्थं मुरमर्त्यानां लोकानां प्रभवाय च । बहुशः सर्वभूतात्मा प्रादुर्भवति कार्यतः ।

प्रादुर्भावांश्च वक्ष्यामि पुण्यान्दिव्यान् गुणैर्युताम् । शृचिः प्रथतवान् भूत्वा निबोध जनमेजय ।

इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च सम्मितं । हन्त ते कथयिष्यामि विष्णोर्दिव्यां कथां शृणु ।

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत । धर्मसंस्थापनार्थाय तदा सम्भवति प्रभुः ।

१९१५

तस्य ह्येका महाराज भूर्तिर्भवति सत्तमा । नित्यं द्विविधा या राजसत्पञ्चरति दुश्चरं ।

द्वितीया चास्य शयने निद्रायोगमुपाययौ । प्रजासंहारसर्गार्थं किमध्यात्मविविक्तकं ।

सुप्ता युगमहसं यः प्रादुर्भवति कार्यतः । पूर्णं वर्षमहस्ये तु देवदेवो जगत्प्रभुः ।

पितामहो लोकपालाश्चन्द्रादित्यौ कृताग्रजः । ब्रह्मा च कपिलश्चैव परमेष्ठो तथैव च ।

देवाः सप्तर्षयश्चैव त्र्यम्बकश्च महायशः । वायुः समुद्राः शैलाश्च तस्य देहे समाश्रिताः ।

२०१०

मनत्कुमारश्च महानुभावो मनुर्माहात्मा भगवान् प्रजाकरः । पुराणदेवोऽयं पुराणि चक्रे प्रदीप्तवैशानरतुल्यतेजाः ।

येन चार्णवमध्यस्थो नष्टे स्थावरजङ्गमे । नष्टे देवासुरगणे प्रमथोरगराक्षसे ।

योद्धुकौमो दुराधर्षो दानवो मधुकैटभौ । इतौ प्रभवता तेन तयोर्दत्तामितं वरं ।

पुरा कमलनाभस्य स्वपतः सागरात्मसि । पुष्करेयस्य सम्भूता देवाः सर्षिणाः पुरा ।

स एष पौष्करो नाम प्रादुर्भवि महात्मनः । पुराणे कथ्यते च न वेदमृतिसमाहितं ।

२०१५

बराहस्तु अतिमुखः प्रादुर्भावी महात्मनः । यच्च विष्णुः सुरश्रेष्ठो वाराहं नपमाश्रितः ।
 महीं सागरपर्यन्तां सन्नैलवनकाननां । वेदपादो यूपदङ्कः कतुहस्तस्त्रिभुखः ।
 अग्निजिह्वो दर्भगेमा मल्लशोर्षो महातपाः । अहेरात्रे लणोदियो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।
 आञ्जनामः श्रुतपुण्ड्रः सामघोषस्वबो महान् । धर्मप्रत्यमयः श्रीमान् कर्मविक्रमप्रतक्रियः ।
 प्रायश्चित्तनखो घोरः पद्मजानुर्धराभुजः । उद्गात्रन्मोक्षोमनिङ्गः फनत्रोजप्रहोषधिः ।
 वाष्पन्तरात्मा वेदस्त्रिभुक्तः सोमशोषितः । वेदोक्तश्चो हविर्गन्धो हव्यकृत्यातिवेगवान् ।
 प्राम्बशकायो द्युतिमान्नानादीनाभिरर्चितः । दक्षिणाक्षर्यो योगो महामचमसी महान् ।
 उपाकर्षीष्ठचक्रः प्रवर्गवर्त्तभूषणः । नानाच्छन्दोगतिपयो गुह्योपनिषदामनः ।
 क्वायापत्नीमहायो वै भेरुष्टङ्ग इवोच्छ्रितः । महीं सागरपर्यन्तां सन्नैलवनकाननां ।
 एकार्णवजले मग्न मेकार्णवगाः प्रभुः । दंष्ट्रया गां समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया ।
 महस्रशोर्षो लोकादिस्वकारं पृथिवीं पुनः । एवं यज्ञवरहिण भूत्वा भूतहितार्थिना ।
 उद्धृता पृथिवी देवी सागराम्बुधरा पुग । वाराह एव कथितो नारसिंहमतः शृणु ।
 यत्र भूत्वा मृगेन्द्रेण हिरण्यक्षिपुर्धृतः । पुग कृतयुगे राजन् सुरारिर्वलदर्पितः ।
 दैत्यानामादिपुरुषयुक्तास्तप उत्तमं । दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
 जलोपवासस्तत्रासीन् स्थानमौनमूढव्रतः । ततः शमदमाभ्यासं ब्रह्मचर्येण चानघ ।
 ब्रह्मा प्रीतमनास्तस्य तपसा निचमेन च । तं देवैस्त्वयश्चूषितवान् स्वयमागत्य भूपते ।
 विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता । आदित्यैरेतुभिः साध्यैर्महर्द्धिर्देवतैः सह ।
 रुद्रैर्विश्वमहायैश्च यच्च गच्छसक्तिरैः । दिशानिर्दिष्टिनाभिश्च नदीभिः सागरैस्तथा ।
 नवैश्च मुहूर्तैश्च क्षेत्रैश्च महायैः । देवर्षिभिस्तपोहृष्टैः सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा ।
 राजर्षिभिः पुण्यतमैर्मर्द्धैर्गणैश्च गणैः । चराचरगुहः श्रीमान् वृतः सर्वैः सुरैस्तथा ।
 ब्रह्मा वेदविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् । प्रीतोऽस्मि तव भक्त्यस्तपमानेन सुव्रत ।
 वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ।

११९०

११९१

११९२

११९३

॥ हिरण्यक्षिपुर्वाच ॥ न देवाश्चरगन्धर्व्या न यक्षोरगराक्षसाः । न मानुषाः पिशाचा वा हन्युर्भा देवसप्तम ।
 चवयो वा न मां शपेः क्रुद्धा लोकपितामह । अपेयस्तपसा युक्ता वरमेवं वृणोम्यहं ।
 न ब्रह्मेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन वा । न शुष्केण न चार्द्धेण स्वास्त्रं चान्येन मे बधः ।
 पाणिप्रहारैर्णकेन संभृत्य बलवाहनं । यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्न संशयः ।
 भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्ज्योताश्मनः । खिललक्ष्मन्तरोक्षश्च नवचाणि दिशो दध ।
 अर्धं क्रोधस्य कामस्य बह्वो बामवो यमः । धनदस्य धनाध्यक्षो यवः किंपुरुषाधिपः ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एते दिव्या बराहस्तमया दत्तास्तबाहुनाः । सर्वान् कामानिमांस्तान प्राप्नुयि त्वं न संशयः ।
 एवमुक्त्वा तु भगवान् जमामाकाशमेव तु । वैराजं ब्रह्मयदनं ब्रह्मर्षिणश्चेवितं ।

११९४

श्रुत्वा चैव वरं तच्च दत्तं कमलयोगिना । ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वान्मनुजवृत्तया ।
वरप्रदानं श्रुत्वेव पितामहमुपस्थिताः । विभुं विज्ञापयामासुर्देवा इन्द्रपुरोगमाः ।
देवा ऊचुः ॥ वरेणानेन भगवन् बाधियति स नोऽसुरः । तत् प्रसीदस्व भगवन् बधोऽप्यस्य विचिन्वतां ।
भगवन् सर्वभूतानां स्वयम्भूरादिकृदिभुः । स्वष्टा च इत्यकव्यानामव्यक्तप्रकृतिर्भुवः ।
ततो लोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः । प्रोवाच भगवान् वाक्यं सर्वान्देवगणान्तदा ।

१११०

॥ ब्रह्मोवाच ॥ अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलं । तपसोऽग्नेऽस्य भगवान् बधं विष्णुः करिष्यति ।

एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पश्यन्जन्यमनः । स्वानि स्वानानि दिव्यानि जग्मुस्ते वै मुदायुताः ।

सम्भवाचे वरे चापि सर्व्याः सोऽबाधत प्रजाः । हिरण्यकशिपुर्देवो वरदानेन दर्पितः ।

आश्रमेषु महाभागान्मुनीन् वै संश्रितव्रतान् । सत्यधर्म्मरतान्दानान् पुरा धर्षितवान् सः ।

देवास्त्रिभुवनस्थाश्च पराजित्य महाबलः । तैलोक्यं वशमानोय स्वर्गेऽवसदयामुरः ।

११११

यदा वरमदोग्मन्नो न्यवसद्दानवो दिवि । यज्ञियान्कृतवान् दैत्यान् देवास्त्रैवाप्ययज्ञियान् ।

आदित्याश्च तथा रुद्रा विश्वे च वसवस्तथा । शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्धर्म्महाबलं ।

वेद्यज्ञमयं ब्रह्म ब्रह्मदेवं मनातनं । भूतं भव्यं भविष्यञ्च प्रभुं लोकनमस्कृतं ।

नारायणं विभुं देवं शरण्यं शरणं गताः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ वायस्व नोऽद्य देवेश हिरण्यकशिपोर्भयात् । त्वं हि नः परमो देवस्त्वं हि नः परमो गुरुः ।

१११२

त्वं हि नः परमो धाता ब्रह्मादीनां मुखेश्वर । उत्पन्नाम्नुपचास शत्रुपक्षतयावह ।

अयाय दितिवंशस्य शरणं त्वं भवाद्य नः ।

॥ विष्णुरुवाच ॥ भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहं । तथैव त्रिदिवं देवाः प्रतिपत्स्वय मा चिरं ।

एष त्वं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितं । अवध्यममरेन्नाणां दानवेन्द्रं निहम्यहं ।

१११३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा स भगवान् विष्टञ्च त्रिदशेश्वरान् । सभां हिरण्यकशिपोर्जगाम हरिरीश्वरः ।

नरस्य कृतार्द्धतनुं सिंहस्यार्द्धतनुं तथा । नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना ।

जीमूतघनसङ्काशो जीमूतघननिखनः । जीमूतघनदीप्तौजा जीमूत इव वेगवान् ।

दैत्यं सोऽतिबलं दृष्टं दृष्टशार्ङ्गलविक्रमं । दृष्टैर्दैत्यगणैर्गुप्तं हतवानेकपाणिना ।

नृसिंह एष कथितो भूयोऽयं वामनोऽपरः । यत्र वामनमास्थित्य रूपं दैत्यविनाशनं ।

बलेर्बलवतो जज्ञे बलिना विष्णुना पुरा । विक्रमैस्त्रिभिरचोभ्याः जोभितास्ते महासुराः ।

१११४

विप्रचिन्तिः शिविः शङ्कुरयः शङ्कुस्तथैव च । अयःशिरा अश्वशिरा च्यवीवश्च वीर्यवान् ।

वेगवान् केतुमानुयः सोमव्ययी महासुरः । पुष्करः पुष्कस्तथैव साश्वत्पतिरेव च ।

प्रह्लादोऽश्वशिराः कुम्भः सङ्खादौ गगनप्रियः । अगुह्रादौ हरिहरो वराहः संहरो रजः ।

शरभः शम्भुश्चैव कुपनः कोपनः क्रयः । वृहत्कीर्त्तिर्ब्रह्मजिह्वः शङ्कुर्कोणा महाखनः ।

दोधजिह्वोऽर्कनयनो मृदुचापी मृदुप्रियः । बायुर्गर्विष्ठो नमुनिः शम्भरो विहरो महान् ।

१११५

चन्द्रहस्ता क्रोधहस्ता क्रोधवर्जुन एव च । कालकः कालकेयस हवः क्रोधी विरोचनः ।

● गविष्ठस्य बरिष्ठस्य प्रलम्बनरकावुभौ । इन्द्रतापनवातापी केतुमान् बलदर्पितः ।

अबिलोमा पुलोमा च बाष्कलः प्रमदो मदः । खसुमः शालवदनः करासः कौशिकः वरः ।

एकाक्षस्य श्रहा राज्ञः संहारो मृदुरस्त्रनः । शतग्रीवकहस्तास्य तथा परिचपाणस्य ।

अम्भयन्तायुधोपेता भिन्दिपालायुधास्तथा । शूलोल्लूखलहस्तास्य परशुधधरास्तथा ।

पाशमङ्गरहस्तास्य तथा मुषणपाणस्य । महाशिलाप्रहरणः शूलहस्तास्य दानवाः ।

नानाप्रहरणा घोरा नानावेष्टा महाजराः । कुर्मकुटुबक्तास्य काकोलूकमुखास्तथा ।

खरोष्ठवदनास्यैव वराहवदनास्तथा । भीमा मकरवक्त्रास्य कोटुवक्त्रास्य दानवाः ।

आखुर्दुर्दुरवक्त्रास्य घोरा टुकमुखास्तथा । मार्जारव्रजवक्त्रास्य महावक्त्रास्तथापरे ।

नक्रमेषाननाः शूरा गोजविमदिषाननाः । गोधाश्वकवक्त्रास्य कौशवक्त्रास्य दानवाः ।

गरुडास्याः खड्गमुखा मयूरवदनास्तथा । गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः ।

चीरभन्तृगतास्य तथा बल्लन्ववाससः । उष्णोषिणे मुकुटिनस्तथा कुण्डलिने ऽमुराः ।

कवचिना लम्बश्रिताः कम्बुपीवाः सुवर्चसः । नानावेष्टधरा दैत्या नानामान्त्रानुलेपनाः ।

स्वान्यायुधानि भृगुस्त्य प्रदीप्तानीव तेजसा । कममाणं हृषीकेशमुवावर्तन्त सर्व्वशः ।

प्रमथ्य सर्व्वान्दितेयान् पादहस्ततलेस्ततः । रूपं कृत्वा महाभीमं जहाराशु स मेदिनी ।

तस्य विक्रमतो भूमेयन्द्रादित्यौ सनान्तरे । नभः प्रक्रममाणस्य नाभ्यां किल समास्थितौ ।

परमाक्रममाणस्य जानुद्वे व्यवस्थितौ । विष्णोरतुल्यबोध्यंस्तदन्त्येवं द्विजातयः ।

इवा स मेदिनीं कृत्वा इत्वा चासुरपुङ्गवान् । ददौ शक्राय त्रिदिवं विष्णुर्बलवताम्बरः ।

एष ते वामेना नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । धेद्विद्विद्विजैरेतत् कथ्यते वैश्वं यशः ।

भुयो भूतात्मनो विष्णोः प्रादुर्भावो महात्मनः । दत्तात्रेय इति ख्यातः कृपया परया युतः ।

तेन नष्टेषु देवेषु प्रक्रियासु मन्त्रेषु च । चातुर्वर्ण्यं च संकीर्णं धर्मं श्रियिलताव्रते ।

अभिवर्द्धति चाधर्मैः मर्त्ये नष्टे ऽमृते स्त्रिणे । प्रजाम् शीर्यमानाम् धर्मं चाकुलताव्रते ।

सद्यज्ञाः सक्रिया वेदाः प्रत्यनीता हि तेन वै । चातुर्वर्ण्यमसङ्कोर्णं कृतं तेन महात्मना ।

तेन हृदयराजस्य कार्तवीर्य्यस्य धीमतः । वरदेन वरो दत्तो दत्तात्रेयेण धीमता ।

एतद्वाङ्मयं यत्ते तत्ते मम कृते नृप । शतानि दश बाह्वनां भविष्यन्ति नमश्चयः ।

पालयिष्यमि कृत्वास्तु वसुधां वसुधेश्वर । दुर्निरीक्ष्याऽरिहृन्दानां युद्धस्य भविष्यमि ।

एष ते वैष्णवः श्रीमान् प्रादुर्भावोद्भूतः शुभः । कथितो वै महाराज ययामृतमरिन्दम ।

भूयस्य जामदग्न्यैव प्रादुर्भावो महात्मनः । यत्र बाह्वसहस्रेण निम्निं दुर्जयं रणे ।

रामोऽर्जुनमनीकस्त्रं जघान नृपतिं प्रभुः । रथस्त्रं पार्थिवं रामः पातयित्वाऽर्जुनं भुवि ।

धर्षयित्वा यथाकामं कोचनानश्च मेघवत् । कृत्वा बाह्वसहस्रं विच्छेद भृगुमन्दनः ।

परम्यधेन दीप्तेन ज्ञातिभिः सहितस्य वै । कोणां कलियकोटीभिर्भिरमन्दरभूषणा ।
 त्रिःसप्तशतैः पृथिवी तेन निःकलिया कृता । कृत्वा निःकलियाश्चैव भार्गवः सुमहाबलः ।
 सर्वपापविनाशाय वाजिमेधेन चेष्टवान् । तस्मिन् यज्ञे महादाने दक्षिणां भृगुमन्दनः ।
 मारीचाय ददौ प्रीतः कश्यपाय वसुन्धरां । वाक्पांस्तुरगान् शुभ्राण्यथ च रथिनाम्बरः ।
 हिरण्यमलयं धेनूर्गजैश्च महामनाः । ददौ तस्मिन् महायज्ञे वाजिमेधे महायज्ञाः ।
 अद्यापि च हितार्थाय लोकानां भृगुमन्दनः । परमाणुस्तपो दीप्तं जामदग्न्यः पुनः प्रभुः ।
 तिष्ठते देववक्त्रो माम्महेन्द्रे पर्वतोत्तमे । एष विष्णोः सुरेशस्य श्रीवत्साङ्गस्य धीमतः ।
 जामदग्न्य इति ख्यातः प्रादुर्भावो महात्मनः । चतुर्विंशे युगे चापि विश्वामित्रपुरःसरः ।
 राक्षो दशरथस्याथ पुत्रः पद्मदलेक्षणः । कृत्वात्मानं महाबाहुस्तुर्द्धा प्रभुरीश्वरः ।
 लोके राम इति ख्यातस्तेजसा भास्करोपमः । प्रसादनार्थं लोकस्य रक्षसां नियहाय च ।
 धर्मस्य च विदुःश्रुत्यं जज्ञे तत्र प्रतापवान् । तमप्याहुर्मनुष्येभ्यः सर्वभूतपतेस्तनू ।
 तस्मै दत्तानि शस्त्राणि विश्वामित्रेण धीमता । बधार्थं देवशत्रूणां दुर्द्धर्षाणि सुरैरपि ।
 यज्ञविघ्नकरो येन मुनीनां भावितात्मना । मारीचस्य सुबाहुस्य बालेन बलिनाम्बरौ ।
 निहतौ च निराशौ च कृतौ तेन महात्मना । वर्त्तमाने मखे येन जनकस्य महात्मनः ।
 भग्नं माहेश्वरं चापं क्रीडता लीलया पुरा । यः समाः सर्वधर्मज्ञस्तुर्द्धा वनेऽवसत् ।
 लक्षणांशुरो रामः सर्वभूतहिते रतः । रूपिणी यस्य पार्श्वस्था सीतेति प्रथिता जनैः ।
 पूर्वोचितत्वाद्या लक्ष्मीर्भस्मैरमनुगच्छति । चतुर्द्धा वने तस्या तपो वर्षाणि राघवः ।
 जनस्थाने वसन् कार्यं त्रिदशानां चकार ह । सीतायाः पदमन्त्रिच्छन् लक्षणांशुरो विभुः ।
 विराधश्च कबन्धश्च राक्षसौ भीमविक्रमौ । जघान पुरुषव्याघ्रो गन्धर्व्यां शापविराजौ ।

ऊताशनाकांशतखिद्वानाभैः प्रतप्तजाम्बूनदक्षित्रपुङ्खैः । महेन्द्रवज्राशनितुल्यमारैः श्रौः शरीरेण विशेषितो बलात् ।

सुग्रीवस्य कृते येन वानरेन्द्रो महाबलः । बाली विनिहतो युद्धे सुग्रीवस्याभिषेचितः ।
 देवामुरगणानां वै यत्नराक्षसपक्षिणां । यत्राबध्यं राक्षसेन्द्रं रावणं युद्धदुर्महं ।
 गुप्तं राक्षसकोटीभिर्मीलाञ्जनचयोपमं । त्रैलोक्यद्रावणं क्रूरं दुराचारं महाबलं ।
 दुर्जयं दुर्द्धरं दृष्ट्वा शार्दूलसमविक्रमं । दुर्निरीक्ष्यं सुरगणैर्वरदानेन दर्पितं ।
 महाभयघनसंक्रां महकायं महाबलं । तमागस्कारिणं पौलस्त्यं युधिर्दुर्जरं ।
 सभ्रातृपुत्रमचिवं ससैन्यं क्रूरनिश्चयं । रावणं निजघानाजौ रामो भूतपतिः पुरा ।
 मधोश्च तनयो दूषो लवणो नाम राक्षसः । हतो मधुवने भीमो वरदत्तो महासुरः ।
 समरे युद्धशौण्डेन तथान्येऽपि च राक्षसाः । एतानि कृत्वा कर्षाणि रामो धर्मभृताम्बरः ।
 दशाश्वमेधान् गच्छन्नाजहार निरर्गलान् । नाश्रुयन्ताशुभा वाचो नाकुलो माहतो वयौ ।
 न त्रिहिरण्यवासीद्रामे राज्यं प्रशंसति । पर्यदेवस्य विधवा नानायासाभयं कश्चित् ।

सर्वमासीन्नदा दान्तं रामे राज्यं प्रशासति । न प्राणिनां भयश्चासीन्नलानिलविघातजं ।
 न च स्रष्टुः शालानां प्रेतकर्षाणि कुर्वते । ब्रह्म पर्यचरत् क्षत्रं विश्वः सत्त्वमनुजगताः ।
 शृङ्गाश्चैव हि वर्षास्त्रोन्मृश्रुवन्मनश्चतुः । भार्यां नात्यचरद्गर्भा भार्या नात्यचरत् पतिं ।
 सर्वमासीज्जगद्दान्तं निर्हस्युरभवन्मही । राम एकोऽभवद्गर्भा रामः पालयिताऽभवत् ।
 सहस्रपुत्रिणस्यासंस्तवा वर्षसहस्रिणः । अरोगाः प्राणिनस्यासन्नामे राज्यं प्रशासति । ११५
 देवतानामृषीणाञ्च मानुषाणाञ्च सर्वजः । श्रियंतां समवायोऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति ।
 गाथास्त्राय च गायन्ति ये पुराणविदो जनाः । रामे निबद्धास्तत्पार्या माहात्म्यं तस्य धीमतः ।
 श्यामो युवा लोहिताक्षो दीप्ताक्षो मितभाषणः । आजानुबाहुः सुमुखः सिंहस्कन्धो महाभुजः ।
 दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च । अयोध्यायामयोध्यायां रामो राज्यमकारयत् ।
 अकम्पामयजुषां घोषो ज्याघोषश्च महात्मनः । अब्युच्छिन्नोऽभवद्भ्रात्रे दीपतां भुज्यतामिति । ११६
 सत्त्ववान् गुणसम्पन्नो दीप्यमानः स्ततेजसा । अतिसूर्यश्च चन्द्रश्च रामो दाक्षरर्चिर्बभौ ।
 रंजे क्रतुश्रुतैः पुण्यैः समाप्रवरदर्शिणैः । हित्वाऽयोध्यां दिवं यातो राघवः सुमहाबलः ।
 एवमेष महाबाहुर्लङ्काकुलुलनन्दनः । रावणं सगणं हत्वा दिवमाचक्रमे प्रभुः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अपरः केशवस्थायं प्रादुर्भावा महात्मनः । विख्यातो माथुरे कल्पे सर्वलोकहिताय वै ।
 यत्र ब्रह्मणश्च मेन्द्रश्च कंसं द्विविदमेव च । अरिष्टं तृषभं केशिं पूतनां दैत्यदारिकां । ११७
 नागं कुवलयपीडं चानूरं मुष्टिकं तथा । दैत्यान्मानुषदेहस्थान् सूर्यपाभास वीर्यवान् ।
 द्विजं बाहुसहस्रश्च वाणस्याहुतकर्षणः । नरकश्च हतः सङ्घो यवनश्च महाबलः ।
 क्षतानि च महीपानां सर्वरत्नानि तेजसा । दुराचाराश्च निहताः पार्थिवा ये महीतले ।
 नवमे द्वापरे विष्णोर्गृष्टविघ्ने पुराभवत् । वेदेव्यासस्तथा जज्ञे कात्तृकर्णपुरः सरः ।
 एको वेदस्तुर्हो तु क्षतस्त्रेण महात्मना । जनितो भारतो वंशः सत्यवत्याः सुतेन च । ११८
 एते लोकहितार्थाय प्रादुर्भावा महात्मनः । अतोताः कथिता राजन् कथ्यन्ते चाप्यनागताः ।
 कल्की विष्णुयज्ञा नाम सम्प्रलयात्मको द्विजः । सर्वलोकहितार्थाय भूयश्चात्पत्यते प्रभुः ।
 दशमो भाव्यसम्पन्नो याज्ञवल्क्यपुरःसरः । अययित्वा च तान् सर्वान् भाविनाऽर्थेन चोदितान् ।
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये निष्ठां प्राप्स्यन्ति सानुगः । ततः कुले व्यतीते तु सामान्ये सहस्रेनिके ।
 नृपेस्त्वथ प्रनेष्टुं तदा त्वप्रवहाः प्रजाः । क्षणेन निर्धुते चैव हत्वा चान्योन्यमाहवे । ११९
 परस्परहतस्त्राश्च निराक्रन्दाः मुदुःखिताः । एवं कष्टमनुप्राप्ताः कलिधर्म्याग्रके तदा ।
 प्रजाः अयं प्रयास्यन्ति साङ्गं कलियुगेन च । क्षीणे कलियुगे तस्मिंस्ततः क्षतयुगं पुनः ।
 प्रवर्त्यन्ते यथान्यायं स्मृतावादेव नान्यथा । एते चान्ये च बहवो दिव्या दिव्यगणैर्युताः ।
 प्रादुर्भावाः पुराणेषु गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः । यत्र देवा विमुक्षन्ते प्रादुर्भावानुकीर्तने ।
 पुराणं वर्त्तते यत्र वेदश्रुतिसमाहितं । एतदुद्देशमात्रेण प्रादुर्भावानुकीर्तनं । १२०

कीर्त्तितं कीर्त्तनीयस्य सर्वलोकगुरोः प्रभोः । प्रीयन्ते पितरस्तस्य प्रादुर्भावाङ्कीर्त्तनात् ।
विष्णोरमितवीर्यस्य वदन्यवं दिजातयः ।

एतास्तु योगेश्वरयोगमायाः श्रुत्वा विमुच्येत नरस्तु पापैः । चङ्किं सचङ्किं विपलांश्च भोगान् प्राप्नोति दीर्घं भगवत्प्रसादात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्ते दिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विमलं द्रष्टुं मे विष्णोर्हरितस्य कृते युगे । वैकुण्ठतस्तु देवेषु कृष्णत्वं मानुषे युगे ।

ईश्वरत्वं हि तस्यैवं कर्मणां गहनां गतिं । संप्रत्यतीतां भाव्यास्तु द्रष्टुं राजन् यथातथं ।

२२८०

अव्यक्तो व्यक्तलिङ्गस्तो य एव भगवान् प्रभुः । नारायणो ह्यनन्तात्मा प्रभवोऽव्यय एव च ।

एव नारायणो भूत्वा हरिरासीत् कृते युगे । ब्रह्मा शक्रश्च सोमश्च धर्मः द्रुको बृहस्पतिः ।

अदितेरपि पुत्रत्वमेत्य यादवनन्दनः । एव विष्णुरिति स्मृत इन्द्रादवरजोऽभवत् ।

प्रसादजं ह्यस्य विभोरादित्याः पुत्रजन्यं तत् । बधार्थं कुरुब्रह्मणा दैत्यदानवरक्षसां ।

प्रधानात्मा पुरा ह्येष ब्रह्माण्मस्यजत् प्रभुः । सोऽस्यजत् पूर्वपुरुषः प्रजाकल्पे प्रजापतीन् ।

२२८५

ते तन्वानास्तनूस्तत्र ब्रह्मवंशाननुत्तमान् । तेभ्योऽभवन्महात्मभ्यो बभूवुः ब्रह्मा शाश्वतं ।

एतदास्यर्थभूतन्तु विष्णोः कर्मानुकीर्त्तनं । कीर्त्तनीयस्य लोकेषु कीर्त्यमानं निबोध मे ।

कृते बृहन्नमो तात वर्त्तमाने कृते युगे । आसीत्तैलोक्यविख्यातः संपामस्तारकामयः ।

तत्र स्म दानवा घोराः सर्वे संपामदर्पिताः । भ्रन्ति देवगणान् सर्वान् सयजोरगराक्षसान् ।

ते बध्यमाना विमुखाः क्षीणप्रहरणा रणे । चातारं मनसा जगुर्देवं नारायणं प्रभुं ।

२२८९

एतस्मिन्नन्तरे मेघा निर्वाणाङ्गारवर्षसः । सार्कचन्द्रग्रहणं क्रादयामासुरम्बरं ।

चलद्विद्युद्गणाविद्धा घोरा निर्द्वादकारिणः । तेऽन्योन्यवेगाभिहताः प्रवुः सप्त माहताः ।

दीप्ततोयाशनीपातैर्वज्रवेगानिक्कानलैः । ररास घोरेरुत्पातैर्दह्यमानमिवाम्बरं ।

पेतुरक्ष्णासहस्राणि पेतुराकाशगान्यपि । न्युजानि च विमानानि प्रपतन्त्युत्पतन्ति च ।

चतुर्युगान्तपर्याये लोकानां यद्भयं भवेत् । तादृशान्येव रूपाणि तस्मिन्नुत्पातदर्शने ।

२२९५

तमसा निष्प्रभं सर्वं न प्राप्तायत किञ्चन । तिमिरौघपरिचिन्ता न रेजुश्च दिशो दध ।

निशेव रूपिणी काली कालमेघावगुण्डिता । धौर्न भात्यतिभूतार्का घोरेण तमसा दृता ।

तान् घनौघान् सतिमिरान् दोर्भा संलिय स प्रभुः । वपुः सन्दर्शयामास दिव्यं कृष्णवपुर्हरिः ।

बलाहकाञ्चननिभं वलाहकतनूर्ह । तेजसा वपुषा चैव कृष्णं कृष्णमिवाचलं ।

दीप्तपीताम्बरधरं तप्तकाञ्चनभूषणं । धूषान्धकारवपुषं युगान्ताग्निमिवोत्थितं ।

२३००

चतुर्दिगुणपोनांसं किरीटच्छन्नमूर्द्धजं । चामोकरकराकारैरायुधैरुपशोभितं ।

चन्द्रार्ककिरणद्योतं गिरिकूटमिवोच्छ्रितं । गन्धकानन्दितकरं शराशोबिबधारिणं ।

शक्तिचिह्नं हलोदयं शङ्खचक्रगदाधरं । विष्णुत्रैलोक्यमामूखं प्रोदुषं शार्ङ्गवृद्धिर्णं ।

हृदयश्वरसंयुक्तो सुपर्णध्वजशोभिते । चन्द्रार्कचक्ररचिते मन्दराक्षधृतान्तरे ।

आयतं बज्रबाह्वं धनुर्विस्तारयन्महत् । वराहः प्रमुखे तस्मै सावरोह इवाचलः ।
 सरस्तु विचरन्दर्पमित्राभ्यां रोषेण जलं । स्फुरद्भस्मावदमः मयामं सोऽभ्यकाङ्क्षत ।
 लघ्वा लघ्वाद्ग्रहयं यानमास्त्राय दानवः । व्यूहितो दानवैर्व्यूहैः परिचक्राम वीर्यवान् ।
 विप्रचित्सिद्धतः श्वेतः श्वेतकुण्डलभूषणः । श्वेतशैलप्रतीकाग्रो युद्धायाभिमुखः स्थितः ।
 अरिष्टो बलिपुत्रस्तु बरिष्ठोऽद्रिशिलायुधः । युद्धायाभिमुखस्तस्मै धराधर इवाचलः ।
 किशोरस्त्वतिसंहर्षात् किशोर इव सोदितः । अभवद्दैत्यसैन्यस्य मध्ये रविरिवोदितः ।
 लम्बस्तु लम्बमेघाभ प्रसन्नाम्बरभूषणः । दैत्यव्यूहगतो भाति सनीहार इवांशुमान् ।
 स्वर्भानुर्वक्रयोधो च दशभौष्ठेणायुधः । हसन्तिष्ठति दैत्याभां प्रमुखे सुमहायुधः ।
 अन्ये हयगता मान्ति नागस्कन्धेषु चापरे । सिंहव्याघ्रगताश्चान्ये वराहवैषु चापरे ।
 केचित् खरोद्भयातारः केचित्तोयदवाहनाः । नानापङ्क्तिगताश्चान्ये केचित् पवनवाहनाः ।
 पत्तिनस्त्वपरे दैत्या भीषणा विलताननाः । एकपादा द्विपादाश्च नर्दन्तो युद्धकाङ्क्षिणः ।
 प्रखल्लमाना बहवः स्फोटयन्त्यस्ते भुजान् । दूषणाङ्गुलिनिर्घोषा नेदुर्दानवपुङ्गवाः ।
 ते गदापरिघैरुधैर्धनुर्व्यायामशस्त्रिनः । बाहुभिः परिघाकारैस्तर्ज्जयन्ति स्म देवताः ।
 प्रायैः पाशैश्च खड्गैश्च तोमराङ्गुशपट्टिभिः । चिकीडुस्तैः शतघ्नीभिः त्रितधारैश्च मुद्गरैः ।
 गण्डशैलैश्च शूलैश्च परिघैश्चोत्तमायुधैः । चक्रैश्च दैत्यप्रवराश्चक्रानन्दितं बलं ।
 एवं दानवसैन्यन्तत्सर्वं युद्धमदोत्कटं । देवताभिमुखं तस्मै मेघानोकमिवोद्धतं ।

१४४५

१४५०

१४५५

१४५०

तदद्भुतं दैत्यमहत्तगाढं वाक्प्रतितायान्मुदशैलकन्यं । बलं रणायाभ्युदयादुदीर्घं युयुत्सवोत्पन्नमिवावभासे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि चतुस्रत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अतस्तौ दैत्यसैन्यस्य विस्तरस्तात विग्रहे । मुराणां सर्वसैन्यस्य वैष्णवं विस्तरं शृणु ।

आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महाबलौ । सबलाः सानुगाश्चैव सप्तस्यन्त यथाक्रमं ।

पुरुभूतस्तु पुरतो लोकपालः सहस्रवृक् । यामणौ सर्वदेवानामासरोह सुरदिपं ।

सव्ये चास्य रथः पार्श्वे पक्षिप्रवरवेगवान् । सुचारुचक्रचरणौ हेमवज्रपरिष्कृतः ।

देवगन्धर्व्यचोर्ध्वैरनुयातः सहस्रशः । दीप्तिमद्भिः सदस्यैश्च महर्षिभिरभिष्टुतः ।

१४५५

वज्रविष्णुर्जितोद्धूतैर्विद्युदिन्द्रायुधार्पितैः । गुप्ता बलाहकगणैः पर्वतैरिव कामगैः ।

यभाकूटः स भगवान् पर्व्येति मन्त्रवान् जगत् । हविर्दाने स्म गाद्यन्ति विप्रा मखमुखे स्थिताः ।

स्वर्गे शक्रामुयानेषु देवदूर्यनिनादिषु । चेष्टं यमुपनृत्यन्ति शतशोऽप्यस्फुरोगणाः ।

केतुना वंशराजेन भ्राजमानो यथा रविः । युक्ता हयसहस्रेण मनोमाहतरंहसा ।

स स्यन्दनवरो भाति युक्ता मातलिना तदा । कृत्स्नः परिवृतो मेरुर्भास्करस्यैव तेजसा ।

१४५०

यमस्तु दण्डमुदस्य काष्ठयुक्तश्च मुद्गरं । तस्मै मुरगणाभीके दैत्यान्नादेन भीषयन् ।

चतुर्भिः सागरैर्गुप्तो लेलिहानश्च पन्नगैः । ब्रह्ममुक्ताङ्गदधरो विभक्तोऽयमयंबपुः ।

कालपात्रान् मंगलदा हयैः प्रतिकरोपमैः । वायो रितजोद्गारैः कुर्वन् क्षीलाः सहस्रजः ।
 पाण्डुरोद्भूतवसनः प्रवालचिराधरः । मणिश्यामोत्तमवपुर्हरोत्तमविभूषितः ।
 वरुणः पाशभृन्मध्ये देवानोक्तस्तस्मिन् । बुद्धवेत्तामभिलषन् भिक्षवेत्त इवार्णवः ।
 यक्षराक्षसैरेव गुह्यकानां गणैरपि । मणिश्यामोत्तमवपुः कुवेरो नरवाहनः ।
 युक्तश्च ब्रह्मपद्माभ्यां निधोनामत्रिपुः प्रभुः । देवो विजेश्वरः श्रीमान् गदापाणिरदृश्यत ।
 विमानयोधो धनदो विमाने पुष्पके स्थितः । स राजराजः शुशुभे युद्धार्थं नरवाहनः ।
 प्रेक्ष्यमाणः शिवसखः साक्षादिव शिवः स्वर्यं । दैत्यस्य संमुखे देवः क्षितवान् समरोत्सुकः ।
 पूर्य पंचं सहस्राक्षः पिष्टराजस्तु दक्षिणं । वरुणः पश्चिमं पञ्चमुत्तरं नरवाहनः ।
 चतुर्थेऽङ्गस्य चत्वारो लोकास्त्रा बलोत्कटाः । स्वास दिक्स्वरश्च न वै तस्य देवबलस्य ते ।
 सूर्यः सप्ताश्वयुक्तेन रथेनाम्बरगामिना । म्रिया जाञ्जल्यमानेन दीप्यमानैश्च रश्मिभिः ।
 उदयास्तमयचक्रेण मेरुपर्व्व्यन्तगामिना । त्रिदिवदारचित्रेण तपता लोकमव्ययं ।
 सहस्ररश्मिः क्तव भ्रजमानेन तेजसा । रराज मध्ये देवानां द्वादशाक्ष्मा दिनेश्वरः ।
 सोमः श्वेतचये भाति स्यन्दने श्रोतरश्मिजान् । हिमतोयप्रपूर्णाभिर्भाभिराज्ञावयन् जगत् ।
 तम्रचये गावगतं त्रिविरिः शुं दिनेश्वरं । गजच्छायाङ्किततनुं नैशस्य तमसः स्वयं ।
 द्वि तिषामोश्वरं व्योम्नि रसानां रसदं प्रभुं । चोपधोनां परिचाषास्त्रिधानममृतस्य च ।
 जगतः प्रथमं भागं चोत्थं शीतमयं रसं । ददृशुर्हानवाः सोमं हिमप्रहरणं स्थितं ।
 दः प्राणः स्वर्भूतानां पञ्चधा भिक्षते नृषु । सप्तस्वरगतो लोकांस्तीन्द्रधार चराचरान् ।
 यमाङ्गः श्रेयन्तारं शब्दप्रभवमोश्वरं । सप्तस्वरगता यस्य चोनिर्गीतिरदोर्ध्यते ।
 र्यं वदन्त्युत्तमं भूतं यं वदन्त्यधरोरिणं । यमाङ्गराकाङ्गमं शीघ्रं शब्दयोनिनं ।
 स वायुः सर्वभूतायुस्तद्भूतस्तेन तेजसा । ववी प्रव्यययन्देत्यान् प्रतिलोमः स तोयदः ।
 मरुतो देवगन्धर्वा विद्याधरगणैः सह । चिकीर्षुरसिभिः शुभ्रैर्निधुनैः पद्मगैरिव ।
 सृजन्तः संप्रपतयसीमं रोषमयं विषं । श्वरभूताः सुरेन्द्राणां चैवर्त्यान्तमुखा दिवि ।
 पर्व्वतास्तु त्रिलाश्ट्रिः शतत्राख्यैश्च पादैः । उपतस्तुः सुरगणान् प्रहृष्टं दानवं बलं ।
 यः स देवो हवीकेशः पद्मनाभस्त्रिविक्रमः । कृष्णवर्त्मा युगान्ताभो विशस्य जगतः प्रभुः ।
 समुद्रयोनिर्व्यधुहा हव्यभुक् कतुसत्कृतः । भूरापो व्योम भूतात्मा ब्रह्मः प्रान्तिकरोऽरिहा ।
 जगद्योनिर्व्यगदीजो जगद्गुरुर्दाम्धीः । सोऽर्कमग्निबोध्यन्तमुद्यन्तोत्तमतेजसं ।
 अरिघ्नममरानोके चक्रश्चक्रगदाधरः । सपरीवेषमुद्यन्तं सवितुर्व्यस्तुतं यथा ।
 सव्येनालम्ब्य महतीं सर्व्वासुरविनाशिनीं । करेण कालीं महतीं बभ्रुकाक्षप्रदं गदां ।
 त्रैधैर्भुजैः प्रदीप्तानि भुजगारिध्वजः प्रभुः । दधारावधुजालानि प्राङ्गोदोनि महायन्त्राः ।
 स कश्यपस्यात्मभवं दिवं भुजगभोजनं । पवनः धिकसन्तातं ममनसोभयं खनं ।

२५६

२५७

२५८

२५९

२६०

२६१

भुजगश्रेण वदने निविष्टेन विराजितं । अमृतारम्भनिर्गतं मन्दराङ्गिनिवोच्छ्रितं ।

देशामरविमर्द्देषु शतशो दृष्टविक्रमं । महेन्द्रेणानृतस्वार्थे वज्रोण क्षाणक्षणे ।

त्रिखिन्तं पुलिनश्चैव तमकुण्डलभूषणं । विचित्रपत्रवसनं धातुमन्त्रमिवाचलं ।

२५५

स्फोटकोडावलम्बेन शीतांशुसमतेजसा । भोगिभोगावसक्तेन मणिरत्नेन भासता ।

पद्माभ्यासुरपत्राभ्यां ह्लादयन्तश्च लीलया । युगान्ते सेन्द्रपापाभ्यां तोयदाभ्यामिवाम्बरं ।

नीललोहितपीताभिः पताकाभिरलङ्कृतं । केतुवेशप्रतिष्कम्भं महाकायनिकेतनं ।

अरुणावरजं श्रीमानासुरोद्दरेण हरिः । सुवर्णं स्नेह वपुषा सुवर्णं स्नेहरोतामं ।

तमन्वयुर्देवगणा मुनयश्च समाहिताः । गोभिः परममन्त्राभिस्तुष्टुवृक्षगदाधरं ।

२५६

तदैश्वर्यमंशुष्टं वैवस्वतपुरःसरं । वारिराजपरिचिन्तं देवराजविराजितं ।

चन्द्रप्रभाभिर्विमलं युद्धमत्सरवेगितं । पवनावद्भूमिर्घोषं सम्प्रदोषज्जताशनं ।

विष्णोर्जिष्णोः सहिष्णोश्च भ्राजिष्णोस्तेजसा हृतं । बलं बलवदुद्धूतं युद्धाय समवर्तत ।

रुक्म्यस्तु दैत्येभ्य इति स्तवंस्तवाङ्गिरा जगौ । स्वस्त्यस्तु दैत्येभ्य इति उग्रना वाक्यमब्रवीत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिपञ्चपर्वणि पञ्चमः खल्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ताभ्यां बलाभ्यां संजज्ञे तुमुलो विपद्दत्ता । असुराणां सुराणाञ्च परस्परजयैविषां ।

२५७

दानवा दैवतैः सार्द्धं नानाप्रहरणोद्यताः । समीयुर्युध्यमाना वै पर्वता इव पर्वतैः ।

तत्सुरासुरसंयुक्तं युद्धमत्यहृतं चाभूत् । धर्माधर्म्येण संयुक्तं दर्पेण विनयेन च ।

ततो रथैः प्रजवितैर्बालैश्च प्रचेदितैः । उत्पतद्भिश्च गगनं समिदितैः समन्ततः ।

विशिष्यमाणैर्भुवणैः प्रेक्षमाणैश्च वायव्यैः । चापैर्विस्फार्यमाणैश्च पात्यमानैश्च मुद्गरैः ।

तद्युद्धमभवद्दोरं देवदानवसङ्कुलं । जगतस्त्वासजजनं युगसम्पर्तकोपमं ।

२५८

स्वहस्तमुक्तैः परिधैः क्षिप्रमुक्तैश्च पर्वतैः । दानवाः समरे जगुर्देवानिन्द्रपुरोगमान् ।

ते बध्यमाना बलिभिर्दानवैर्व्येतकाग्निभिः । विश्वमनसो देवा जग्मुरानिं परां मृधे ।

तेऽस्त्रजालैः प्रमथिताः परिवैर्भग्नमस्तकाः । भिन्नोरस्त्रा दितिसुतैर्वमूरक्तं त्रयैर्वह्न ।

बन्दिताः पाशजालैश्च निष्प्रयत्नाः सुराः कृताः । प्रविष्टा दानवो मायां न ज्ञेकुलो विचेष्टितुं ।

संस्तम्भितमिवाभाति निष्प्राणसदृशाकृति । बलं सुराणामसुरैर्निप्रयत्नायुधं क्षतं ।

२५९

मायापाशान् विकर्षेण हिन्दन् वज्रोण ताञ्छरान् । शक्रो दैत्यबलं घोरं विव्रेण वज्रलोचनः ।

स दैत्यान् प्रमुखा हत्वा तद्दानवबलं महतम् । तामसेनास्त्रजालेन तमोभूतमथाकरोत् ।

तेऽन्योन्यन्नावबुध्यन्त देवा वा दानवास्तथा । घोरैर्न तमसा विष्टाः पुरुदूतस्य तेजसा ।

मायापाशैर्विमुक्ताश्च यत्नवन्तः सुरोत्तमाः । वपूँषि दत्त्वमहानां तमोभूताम्यपातयन् ।

अवत्रस्ता विशंज्ञाश्च तमसा नीलवर्चसः । पेतुंसे दानवगणान्क्षिप्रपदादवाचलाः ।

२६०

दैत्यानां तद्वनीभूतमन्धकारमहार्णवं । प्रविष्टं बलमुत्तमं तमोभूतमिवावभौ ।

अयामृज्ज्जहामाथां मयसां तामसीं दहन् । युगान्ते लोकदहनीं सृष्टामैर्विष वज्रिना ।
 सा ददाह तमः सर्वं मायामयविकल्पिता । देव्यासादित्यवपुः सद्य उत्तसुराहवे ।
 माथामैर्वि ममामास दह्यमाना दिवोकथः । भेजिरे चन्द्रविषयं श्रोतांशुमलितं ह्रदं ।
 ते दह्यमाना भैर्विण तेजसा भ्रष्टतेजसः । शशंसुर्विज्जिण देवाः सन्तप्ताः ब्रह्मविषः ।
 सन्तप्तं मायया नैवे दह्यमाने च दानवैः । चेदितो देवरजिन वरुणो वाक्यमब्रवीत् ।
 ॥ वरुण उवाच ॥ पुरा ब्रह्मविजः शक्र तपस्तेषु सुदाहणं । ऊर्ध्वः पूर्णं स तेजसो सदृशो ब्रह्मणी गुणैः ।
 तं तपन्तमिवादित्यं तपसा जगदव्ययं । उपतस्कुर्वन्निगणा देवा देवर्षिभिः सह ।
 हिरण्यकशिपुश्चैव दानवो दानवैश्चरः । ऋषिं विज्ञापयामास पुरा परमतेजसं ।
 ते तमूचुर्ब्रह्मर्षयो वचनं धर्मवर्धितं । ऋषिवंशेषु भगवंस्त्रिष्वमूलमिदं कुलं ।
 एकस्त्वमनपत्यश्च गोत्रं यन्मानवर्त्तसे । कौमारं व्रतमास्थाय क्लेशमेवामुवर्त्तसे ।
 ब्रह्मणि विप्रगोत्राणि मुनीनां भावितात्मनां । एकदेहानि तिष्ठन्ति विभक्तानि बिना प्रजाः ।
 कुलेषु च्छन्नभूतेषु तेषु नो नास्ति कारणं । भवांस्य तपसा श्रेष्ठः प्रजापतिश्चमपुतिः ।
 तत् प्रवर्त्तस्व वंशाय वर्द्ध्यात्मानमात्मना । त्वमाधत्स्वोर्ध्वितं तेजो द्वितीयां कुरु वै तनूं ।
 स एवमुक्तो मुनिभिर्बुनिर्बर्णसि ताडितः । जगर्हे तानृषिगणान् वचनस्यैवमब्रवीत् ।
 यथायं शाश्वतो धर्मो मुनीनां विहितः पुरा । आर्यं हि सेवतां कर्ष्यं वन्यमूलफलान्निनां ।
 ब्रह्मयोनौ प्रसूतस्य ब्राह्मणस्यात्मवर्त्तनः । ब्रह्मचर्यं सुचरितं ब्रह्माणमपि चासयेत् ।
 द्विजानां वृत्तयस्तिष्ठो ये गृह्यान्मवाभिनः । अस्माकन्तु वने वृत्तिर्वन्त्यान्मनिवामिनां ।
 अवभृत्त्या वायुभक्ष्याश्च दन्तोत्खलिकालया । अन्नकुहा निरशना द्रवपशुतपाश्च ये ।
 एते तपसि तिष्ठन्तो व्रतैरपि सुदुस्तरैः । ब्रह्मचर्यं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्ते परां गतिं ।
 ब्रह्मचर्या ब्राह्मणस्य ब्राह्मणत्वं विधीयते । एवमाहुः परे लोके ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ।
 ब्रह्मचर्यं स्मृतं धैर्यं ब्रह्मचर्यं स्मृतं तपः । ये श्रिता ब्रह्मचर्येषु ब्राह्मणान्ते दिवि स्थिताः ।
 नास्ति धामं बिना सिद्धिं नास्ति सिद्धिं बिना वनः । नास्ति लोके यत्रोत्तमब्रह्मचर्यात् परं तपः ।
 सन्निर्यच्छेन्नियमं भूतयामस्य पञ्चकं । ब्रह्मचर्यं समाधत्ते किमनः परमं तपः ।
 अयोगे क्रीडधरणमसकल्पे व्रतक्रिया । अब्रह्मचर्यं चर्या च वनः स्यादक्षर्भञ्जितं ।
 क दाराः कच संयोगः कच भावविपर्ययः । यथेयं ब्रह्मणा सृष्टा मनसा मानसो प्रजा ।
 यद्यस्ति तपसो वीर्यं युष्माकममितात्मनां । सृजध्वं मानसान् पुत्रान् प्रजापत्येन कर्षणा ।
 मनसा निर्भिता योनिगधातव्या तपस्विना । नदारयोगो बीजस्यां व्रतयुक्तं तपस्विना ।
 यदिदं सुप्रधर्मायं युष्माभिरपि निर्भयैः । आहतं सङ्गिरत्यर्थमसङ्गिरिव मे मतं ।
 वपुर्दृष्टान्तरात्मानमेव कृत्वा मनोमयं । दारयोगं बिना सत्ये पुत्रमात्मनूतनं ।
 एवमात्मानमात्मा मे द्वितीयं जनयिष्यति । वन्देनानेन विधिना द्विधवन्तमिव प्रजाः ।

१५५

१५६

१५७

१५८

१५९

१६०

ऊर्ध्वं तपसा विष्टो निवेष्टोऽहं कृताग्रमे । ममन्यैकेन दर्भेण सुनस्य प्रभवारणिं ।

तद्योऽहं सहसा भित्त्वा ज्वालामासो निरिन्धनः । जगतो दहनाकाङ्क्षो पुनोऽग्निः समपद्यत ।

ऊर्ध्वं योऽहं विनिर्भिद्य श्रीर्ध्वनाम्बान्तकी ऽनलः । दिधक्षत्रिषु लोकांस्त्रीन् जज्ञे परमकोपनः ।

उत्पन्नमाचक्षोवाच पितरं दीप्तया गिरा । बुधा मे वर्तन्ते तात गजहृद्व्ये त्यजस्व मे ।

चिद्वारोहिभिर्ज्वलैर्ज्ज्वलमानो दिष्टो दग्धः । निर्दहन् सर्वभूतानि वटुधे सोऽनलकोऽनलः ।

एतस्मिन्नक्षरे ब्रह्मा सर्वलोकहितः प्रभुः । आजगाम मुनिर्वच व्यसृजत पुत्रमुत्तमं ।

स ददर्शोत्तमूर्ध्वस्य दीप्यमानं सुताग्निना । श्रीर्ध्वकोपाग्निमन्त्रान् लोकांश्च चक्षुभिः सह ।

तमुवाच ततो ब्रह्मा मुनिमूर्ध्वं सभाजयन् । पुच्छेद् धार्यतां तेजो लोकानां क्षियतां दया ।

अस्यापत्यस्य ते विप्र करिष्ये सङ्गमुत्तमं । निवासं तस्य दास्यामि प्राशनं चामृतोपमं ।

तथ्यमेतन्मम वचः शृणु त्वं वदताम्बर ।

॥ ऊर्ध्वं उवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे भगवान्निष्ठाः । मतिमेतां ददातीह परमानुपहाय वै ।

प्रभावकाले सम्प्राप्ते काङ्क्षितये समागमे । भगवन्सर्पितः पुत्रः कैर्हवैः प्रास्यते सुवं ।

कुच वास्य निवासः स्याज्ज्ञेयजनश्च किमात्मकं । विधास्यति भवानस्य वीर्यतुल्यं महोजनः ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ वडवामुखेऽस्य वसतिः समुद्रास्ये भविष्यति । मम योऽनिर्जलं विप्र तच्च तोयमं वपुः ।

तत्रायमास्तां निरतः पिबन् वारिमयं हविः । तद्भविष्यत पुत्रस्य विष्टुर्गाम्याक्षयश्च तत् ।

ततो युगान्ते भूतानामेष चाहश्च सुव्रत । सहितौ विचरिष्यावो निष्पराणकरावुभौ ।

एषोऽग्ररत्नकाले तु मलिलाग्री मया कृतः । दहनः सर्वभूतानां सदेवासुररक्षसां ।

एवमस्त्विति सोऽयग्निः संवृतज्वलमण्डलः । प्रविवेशार्णवमुखं निविश्य पितरि प्रभां ।

प्रतिधातस्ततो ब्रह्मा ते च सर्वे महर्षयः । श्रीर्ध्वस्याग्रेः प्रभावज्ञाः स्त्रां स्त्रां गतिमपाश्रिताः ।

क्षिरण्यकशिपुर्दृष्ट्वा तदद्भुतमपूजयत् । ऊर्ध्वं प्रणतमर्ध्वङ्गो वाक्येदमुवाच ह ।

॥ क्षिरण्यकशिपुर्वाच ॥ भगवन्नद्भुतमिदं निर्दृष्टं लोकमाक्षिकं । तपसा ते मुनिश्रेष्ठ परितुष्टः पितामहः ।

अहन्तु तव पुत्रस्य तव चैव महाव्रत । भृत्य इत्यवगन्तव्यः स्नाथोऽस्मि यदि कर्त्तव्यः ।

तव वश्यत्वमापन्नस्तथैवाराधने रतः । मोदेयश्च मुनिश्रेष्ठ तत्रैव स्नात् पराजयः ।

॥ ऊर्ध्वं उवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोमि यस्य तेऽहं गुर्दक्षिणः । नास्ति ते मत्प्रसादेन भयमस्येह सुव्रत ।

रमाञ्च मायां गृह्णीष्व मम पुत्रेण निक्षिप्तां । निरिन्धनामग्निमयो दुस्पर्शो पावकैरपि ।

एषा ते स्वस्य वंशस्य वंशगारिविनिपहे । रक्षिष्यत्यात्मपञ्च परस्य प्रहरिष्यति ।

एवमस्त्विति संवृत्य प्रणम्य मुनिपुङ्गवं । जगाम चिदिवं हृष्टः कृतार्थो दानवेधरः ।

सैषा दुर्बिषहा माया देवैरपि दुरासदा । श्रीर्ध्वेण निक्षिप्ता पूर्णं पावकेनोर्ध्वं सुनुना ।

तस्मिंश्च व्युत्थिते दैत्ये निर्भीक्ष्णं न संशयः । शपो ह्यस्याः पुरा दत्तः सृष्टा येनैव तेजसा ।

यस्येषा प्रतिहन्तव्या कर्त्तव्यश्च भवान् सुखो । दीयतां मे सखा शक्यतोयथोनिर्निशाकरः ।

तेनाहं सहितः सङ्गे पादोभिश्च समाहितः । मायामेतां हनिष्यामि त्वत्प्रसादान्न संशयः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमस्त्विति संहृतः शकस्त्रिदशवर्द्धनः । मन्दिदेशायतः सोमं युद्धाय शिशिरायुधं ।

॥ शक्र उवाच ॥ गच्छ भोम महायत्नं कुरु पाशधरस्य वै । अमुराणां विनाशाय जयार्थंश्च दिवौकषां ।

त्वमप्रतिमवीर्यश्च ज्योतिषाश्चेत्यरेभ्यः । त्वन्मयं सर्वलोकानां रमं रमविदो विदुः ।

१५५

लघुदुर्गो तवाव्यक्ते सागरस्यैव मण्डले । परिवर्त्तस्यहोरात्रं कालं जगति योजयन् ।

भोक्कृष्णायामयं लक्ष्म तवाङ्गे शशमञ्जितं । न विदुः भोम देवाश्च ये च ननु त्रयेऽपि ।

त्वमादित्यपयादूर्द्ध्वं ज्योतिषाश्चोपरि स्थितः । तमः प्रोत्सार्थं महमा भासयस्यस्त्रिलं जगत् ।

अतभानुर्हिमज्योतिर्ज्योतिषामधिपः शशी । अद्भुतं कालयोगात्मा इज्यो यज्ञरमोऽव्ययः ।

आषधोशः क्रियायोनिःकन्दोथोनिरनुष्णभाक् । शीतांशुरमृताधारश्चपलः श्वेतवाहनः ।

१५६

त्वं कान्तिः कान्तवपुषां त्वं भोमः भोमपायिनां । भौम्यस्त्वं सर्वलोकानां तिमिरघ्नस्त्वमृतराट् ।

तद्गच्छ त्वं महानेन वरुणेन वरूथिना । शमयस्वासुरीं मायां यया दह्याम संयुगे ।

॥ भोम उवाच ॥ यन्मां वदसि युद्धार्थं देवराज वरप्रद । एष वर्धामि शिशिरं दैत्यमायापकर्षणं ।

एतान्मच्छोतनिर्द्दग्धान पयस्स हिमवेष्टितान् । विमायान् विमदांश्चैव दानवांस्तु महामृधे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो हिमकरोत्कृष्टाः सवाष्पा हिमवृष्टयः । वेष्टयन्ति स्म तान् घोरान् दैत्यान्नेघगणा इव । १५७

तौ पाशशुक्राम्बुधरौ वरुणेन्दू महाहवे । जघ्नतुर्हिमपातैश्च पाशपातैश्च दानवान् ।

दावम्बुनाथौ ममरे तौ पाशहिमयोधिनौ । मृधे चेतुरश्रोभिः क्षुब्धाविव महार्णवौ ।

ताभ्यामाश्रावितं मैत्रं तद्दामवमदृग्यत । जगत्सम्बर्त्तकाम्भोदैः प्रवृष्टैरिव संवृतं ।

तावुद्यतांशुपाशौ तु शशाङ्कवरुणावुभौ । शमयामासतुर्मायां दंवौ तां दैत्यनिर्म्हितां ।

शीतांशुजालनिर्द्दग्धाः पाशैश्च मन्दिता मृधे । न शक्युस्तु दैत्या विशिरस्का इवाद्रथः ।

१५८

शीतांशुनिहतस्ते तु पेतुर्दैत्या हिमार्दिताः । हिमश्रावितमर्ब्बाङ्गा निरुष्णाण इवाग्रयः ।

तेषाम्नु दिवि दैत्यानां विपरीतप्रभाणि ह । विमानानि विचित्राणि पतन्ति स्मोत्पतन्ति च ।

तान् पाशहस्तययितान्ज्वादितान् श्रोतरश्मिना । मयो ददर्श भायावो दानवान्दिवि दानवः ।

स शिलाजालविततां गण्डगैलाह हासिनीं । पादपोत्कटकूटायां कन्दर्गाकोर्णक्षमनां ।

भिह्व्याघ्रगणाकोर्णा नदन्तीं दैत्ययूयपैः । ईहामृगगणाकोर्णा पवनाघूर्णितद्रुमां ।

१५९

निर्म्हितां स्वेन पुच्छेण क्रौञ्चेन दिवि कामगां । प्रयितां पार्ष्वतीं मायां समूहे म समन्ततः ।

सा ममभेदः शिलावर्षैः प्रपतद्भिश्च पादपैः । निजन्ने देवसङ्घं स्तान्दानवांश्चाप्यजोवयत् ।

मैशाकरी वारुणी च मायेऽन्तर्द्दधतुस्ततः । अश्वभिःसायमघनैः कोर्णा देवगणा रणे ।

साम्प्रसङ्गातविषमा द्रुमपर्वतमङ्कटा । अभवहोरमञ्चारा श्रियिवी पर्वतैरिव ।

नानाहतोऽश्वभिः कश्चिच्छिलावृष्ट्याप्यताडितः । नानिरुद्धो द्रुमगणैर्द्वौऽदृग्यत संयुगे ।

१६०

तदपभ्रष्टधनुषं भग्नप्रहरणाविलं । निष्प्रयत्नं सुरागोकं वर्जयित्वा गदाधरं ।
 स हि युद्धगतः श्रीमानीशो न स व्यकम्पत । सहिष्णुत्वाज्जगत् स्वामी न चुक्रोध गदाधरः ।
 कालश्चः कालमेघाभः समैक्षत् कालमाहवे । देवासुरविमर्द्दं स द्रष्टुकामो जनार्दनः ।
 ततो भगवता दिष्टौ रणे पावकमारुतौ । मायाया मयस्यष्टायाः प्रवृद्धायाः शमाय वै ।
 ततः प्रवृत्तावन्योन्यं प्रवृष्टौ ज्वालेयैगिणौ । चोदितौ विष्णुवाक्येन तां मायामपकर्षतां । ९११५
 ताभ्यामुद्भ्रान्तमेघाभ्यां प्रवृद्धाभ्यां महामृधे । दग्धा सा पार्ष्वतो माया भस्मीभूता ननाश ह ।
 सोऽमिन्नोन्नतमयुक्तः सोऽमलखानिलकुलः । दैत्यमेनां ददहतुर्युगान्तेष्विव मूर्च्छितौ ।
 वायुः प्रधावितस्तत्र पश्चादग्निश्च मारुतात् । चरतुर्दामवानोके क्रीडन्तावनिलानलौ ।
 भस्मावयवभूतेषु प्रपतत्स पतत्सु च । दानवानां विनामेषु कृतकर्मणि पावके ।
 वातस्कन्धापविद्धेषु विमामेषु समन्ततः । मायाबधे विनिर्मुक्ते स्त्रयमाने गदाधरे । ९११६
 निष्प्रयत्नेषु दैत्येषु त्रैलोक्ये मुक्तबन्धने । संप्रवृष्टेषु देवेषु साधु साध्विति सर्व्वशः ।
 जये दशशताक्षस्य मयस्य च पराजये । दिक्षु सर्व्वाम् शुद्धासु प्रवृत्ते धर्मसंतरे ।
 अपावृते चन्द्रपथे अयनस्थे दिवाकरे । प्रकृतस्थेषु लोकेषु त्रिषु चारित्रबन्धुषु ।
 अभिन्नबन्धने मृत्यौ ह्ययमाने ज्ञताशने । यज्ञभागिषु देवेषु स्वर्गायै दर्शयत्सु च ।
 लोकपालेषु सर्व्वेषु दिक्षु संयानवर्त्तिषु । भावे तपसि शुद्धानामभावे पापकर्मिणां । ९११७
 देवपक्षे प्रमुदिते दैत्यपक्षे पराजिते । त्रिपादविग्रहे धर्मे अधर्मोपादविग्रहे ।
 अपावृतमहाद्वारे वर्त्तमाने च सन्पथे । स्वधर्मस्थेषु वर्णेषु लोकेऽस्मिन्नाश्रमेषु च ।
 प्रजारक्षणयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु । गोयमानासु गाथासु देवसंतवमादिषु ।
 प्रशान्तकल्मसे लोके शान्ते तमसि दारुणे । अग्निमारुतयोस्तस्मिन् वृत्ते संयामकर्मणि ।
 तन्मया विमला लोकास्ताभ्यां जयकृतप्रियाः । पूर्व्वदेवभयं श्रुत्वा मारुताऽग्निकृतं महत् । ९११८
 कालनेमिरितिख्यातो दानवः प्रत्यदृश्यत । भास्कराकारमुकुटः शिञ्जिताङ्गदभूषणः ।
 मन्दराचलमङ्गाशो महारजतसंवृतः । शतप्रहरणोदयः शतबाहुः शताननः ।
 शतशीर्षः स्थितः श्रीमान् शतशृङ्ग इवाचलः । कले महति संवृद्धे निदाघ इव पावकः ।
 धूस्रकेशो हरितश्शुभ्रं ह्यलौष्टपुटाननः । त्रैलोक्यान्तरविस्तारो नामयन् वगुषा क्षितिं ।
 बाहुभिस्तुलयन् व्योम क्षिपन् पद्भ्यां महोधरान् । ईरयन्मूढनिष्ठापैर्वृष्टिमत्तो बलाहकान् । ९११९
 तिर्यगाद्यतरक्ताक्षं मन्दरोदयवर्षं । दिधक्षन्तिमिवायान्तं सर्व्वान् देवगणामृधे ।
 तर्जयन्तं सुरगणान् छादयन्तं दिशो दश । संवर्त्तकाले हृषितं दूतं मृद्युमित्रेभ्यः ।
 मुतलेनेच्छयवता विपुलाङ्गुलिपर्व्वणा । मान्याभरणपूजैर्न किञ्चिच्च निवर्त्तण ।
 चञ्चिन्तेन गृहलेन दक्षिणेन वपुश्चता । दानवान् देवनिहतानुत्तिष्ठध्वमिति ब्रुवन् ।
 समरे कालनेमिं तं दिपतां कालनेमिनं । वीक्षन्ति स्म सुराः सर्व्वे भयविह्वलाक्षणाः । ९१२०

तं स्र वीक्षन्ति भूतानि कमलं कालनेमिनं । त्रिविक्रमं विक्रमसं नारायणमिवापरं ।
 सोऽङ्गयन्प्रथमं पादं मारुताघूर्णिताम्बरः । प्राक्कामदमुरो युद्धे चासयन् सर्वदेवताः ।
 समयेनामुरेन्द्रेण परिख्यक्तः क्रमन् रणे । कालनेमिर्बभौ दैत्यः सविष्णुरिव मन्दरः ।
 अथ विव्यथिरे देवाः सर्वे मेरुपुरोगमाः । दृष्ट्वा कालमिवायान्तं कालनेमिं भयावहं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दानशंस्तांस्तु पिप्रोषुः कालनेमिर्मादमुरः । व्यवर्द्धत महातेजास्तान्ते जलशे यथा ।

९४५

तं त्रैलोक्यान्तरगतं दृष्ट्वा ते दानवेश्वराः । उत्तम्युरपरिश्रान्ताः प्राप्येशान्मुत्तमं ।
 ते वीतभयनं त्रामा मयतारपुरोगमाः । तारकामयमंयामे मततं जितकृशितः ।
 रेजुराधोधनगता दामवा युद्धदुर्मदाः । अस्त्रमभ्यस्यन्ते तेषां व्यूहस्य परिधावतां ।
 प्रेक्षताञ्चाभवत् प्रीतिर्दानवं कालनेमिनं । ये तु तत्र मयस्यासनं मुखा युद्धविशारदाः ।
 तेऽपि सर्वे भयं त्यक्त्वा दृष्ट्वा योद्धुमपयिताः । मयस्तारो वराहस्य हयपोवस्य वोर्यवान् ।
 विप्रचित्तिमतः श्वेतः खरलम्बावभावयि । अरिष्टो बलिपुत्रश्च किशोरोऽप्येतथैव च ।
 स्वर्भानुशामरप्रख्यो वक्रयोधो महासुरः । एते चास्त्रविदः सर्वे सर्वे तपसि संस्थिताः ।
 दानवाः क्षतिना जग्मुः कालनेमिनमुत्तमं । ते गदाभिश्च गुर्व्यभिश्चकैश्च मपरयधैः ।
 कालकन्यैश्च मुषलैः क्षेपणोद्यैश्च मुद्गरैः । अग्नभिश्चाहमहाशैर्गण्डैश्च दंशितैः ।
 पट्टिशैर्भिन्दिपलैश्च परिष्वेष्टैस्तमायुधैः । घातनोभिश्च गुर्व्यभिः शतघ्नोभिस्तथैव च ।
 युगेयंनैश्च निर्मलैर्गलेष्वायताडितैः । दार्भिश्चायतपोनाभैः पाशैः प्राभैश्च मूर्च्छितैः ।
 सैर्पल्लिह्यमानैश्च विमर्गद्विजैश्च मायकैः । वज्रैः प्रहरणोद्यैश्च दीप्यमानैश्च ताम्रैः ।
 विकोपैश्च मिभिस्तीक्ष्णैः शूलैश्च शितनिर्भलैः । ते वै सन्दोषमनसः संयुतोत्तमायुधाः ।
 कालनेमिं पुरस्कृत्य तस्युः मंगाममुर्द्धनि । मा दीप्तशस्त्रप्रवरा दैत्यानां वरुणे चमूः ।
 यौर्निर्मोलितनलत्रा मघनेशाम्बुदागमे । देवतानामपि चमूर्क्षुर्भुदे शकपालिता ।
 दीप्ताशोतोष्णरूपेण चन्द्रभास्करवर्चसा । वायुवेगवतो भैरव्या तारागणपताकिनो ।
 तोयदाविद्धवमना यक्षनक्षत्रहासिनी । यमेन्द्रवरुणैर्गुप्ता धनदेन च धीमता ।
 मत्स्यदीप्ताग्निवना नारायणपरायणा । सा समुद्रैश्चपटुशो दिव्या देवमहाचमूः ।
 रराजास्त्ववती भीमा यक्षगन्धर्वशालिनो । तपोस्यस्त्रोत्तदानोक्तु बभूव स समागमः ।
 द्यावापृथिव्याः संप्रोगे यथा स्याद्युगपर्थये । तद्युद्धमभवद्देवं देवदानवपङ्कजं ।
 तमापरक्रममयं दर्पस्य विनयस्य च । निश्चकमुष्मन्नाभ्यान्तु ताभ्यां भीमाः सुरासुराः ।
 पूर्व्यापराभ्यां भंरुणाः सागराभ्यामिवाम्बुदाः । ताभ्यां बलाभ्यां संदृष्टास्ते देवदानवाः ।
 दनाभ्यां पर्वतीयाभ्यां पुष्पिताभ्यां यथा गजाः । समाहृत्युत्तदा भेरोः मङ्गान्दधुश्च नैकशः ।
 स शब्दे द्यां भुवश्चैव दिशश्च समपूरयत् । ज्योघाततल्लनिर्घोषो धनुशामपि निखलः ।

९४६

९४७

९४८

९४९

दुन्दुभीनाश्च नदतां दैत्यानन्तर्धुः स्वनाः । तेऽन्योन्यमभिसमेतुः पातयन्तः परस्परं ।

११००

बभञ्जुर्बाहुभिर्बाधून् इन्द्रमन्ये युयुत्सवः । देवताश्चामृजन् घोरान् परिघांसिन्तमायमान् ।

समजुराजौ निस्त्रिंशान् गदा गुर्वीश्व दानवाः । गदानिपातेर्भग्नान् वाणैश्च शकलोकृताः ।

परिपेतुर्भृशं केचित् न्युञ्जाः केचित् सनर्क्षिरे । ततोरथैः सतुरगैर्विमानैश्चाशुगामिभिः ।

संपेतुस्ते सुभंग्वा रोषादन्योन्यमाहवे । सर्वैर्त्तमानाः समरे निवर्त्तन्तस्तथापरे ।

रथा रथैर्न्यरुध्यन्त पदाताश्च पदातिभिः । तेषां रथानां तुमुलः स शब्दः शब्दवाहिनां ।

११०५

बभूवाय प्रमत्तानां नभमीव परोमुचां । बभञ्जिरे रथान् केचित् केचित् संमृदिता रथैः ।

सम्बाधमेकं संप्राप्य न श्रेकुञ्चलितुं रथाः । अन्योऽन्यं समरेऽन्ये तु दोर्भ्यः समुत्विश दर्पिताः ।

रुद्ध दमानाभरणा जघ्नन्त वासिचर्मिणः । अस्त्वैरन्ये विनिर्मिन्ना वमूरक्तं हता युधि ।

स्रग्जलानां सदृगा जलदानां समागमे । तदस्तशस्त्रगथितं विप्रोत्क्षिप्तगदाविलं ।

देवशानवभंजुषं मङ्गलं युद्धमाबभौ । तद्दानवमहामेघं देवायुधतडितप्रभं ।

१११०

अन्योऽन्यत्राणवर्जन्तत् युद्धदुर्दिनमाबभौ । एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धः कालने मिर्महासुरः ।

व्यवर्द्धत समुद्रे धैः पूर्यमाण इवाम्बुदः । तस्य विद्युच्चलापोडाः प्रदीप्ताश्चनिवर्षिणः ।

गात्रास्त्रगशिरप्रख्याद्विजिपेतुर्बलाहकाः । क्रोधास्त्रियमतस्तथ भुभेदस्त्रेऽवर्षिणः ।

साग्निनिस्पृषपवनान्मृगश्चित्रैरर्चिषः । तिर्यग्गूर्ध्वं च गगणे वटधुस्तथ बाहवः ।

पञ्चास्याः कृष्णवपुषो लेलिह्यन्त इवोरगाः । सोऽस्त्वजालैर्भ्रष्टविधैर्द्वर्जितः परिधैरपि ।

१११५

दिव्यमाकाशमावप्रे पर्वतैरुच्छ्रितैरिव । सोऽनिलोद्धूतवन्मत्तस्यौ संयाममूर्द्धनि ।

मन्ध्यातपयस्तृणैः साक्षान्मोरिवाचलः । ऊरुवेगपरिचिपैः श्लेशशृङ्गायपादपैः ।

अपातयद्देवगणान् वज्रेणैव महागिरीन् । बाहुभिः शस्त्रनिस्त्रिंशैश्चिह्नैश्चभिन्नशिरोरसः ।

न श्रेकुञ्चलितुं देवाः कालनेनिहता युधि । मुष्टिभिर्निहताः केचित् केचित् विदलीकृताः ।

यत्नगन्धर्वपतयः पेतुः सह महोरगैः । तेन विनामिता देवाः समरे कालनेमिना ।

११२०

न श्रेकुर्व्यद्ववन्नोऽपि यत्र कर्त्तुं विचेतसः । तेन शक्रः सहस्रालः मन्दितः शरवन्धनैः ।

रैरावतगतः सङ्घो चलितुं न शक्नाक ह । निर्जलाभोदसदृशो निर्जलार्णवसप्रभः ।

निर्व्यापारः कृतस्तेन विपाशो वरुणो मृधे । रणे वैश्रवणस्तेन परिधैः कालरूपिभिः ।

विलपन् लोकपालेशस्त्वाजितो धनदः क्रिया । यमः सर्व्वहस्तेन मृत्युप्रहणो रणे ।

याम्यामवस्थाममरानोतः स्वां दिशमाविशत् । स लोकपालास्त्रिजित्य कृत्वा तेषाञ्च कथं तत् ।

११२५

दिक्षु सर्व्वासु देहे स्वं चतुर्द्धा विदधे तदा । स नक्षत्रपथं गत्वा दिव्यं स्वर्भानुदर्शितं ।

जहार लक्ष्मीं सोमस्य यचास्य विषयं महत् । चालयामास दीप्तांशुं स्वर्गद्वारात् सभास्करं ।

सायनश्चास्य विषयं जहार दिनकर्म च । सोऽग्निं देवमुखे दृष्ट्वा चकारात्ममुखे शयं ।

वायुश्च तरसा जित्वा चकारात्मवशानुर्ग । स समुद्रात् समानीय सर्व्वासु सरितो बलात् ।

सकारात्मवशे वीर्यादेः भूताश्च विन्धवः । अपः स वज्रगाः कृत्वा दिविजा वायु भूमिजाः ।
स्वापयामास जगतीं सुगुप्तां धरणीधरेः । स स्वयम्भूरिवाभाति महाभूतपतिर्षहान् ।
सर्वलोकमयो दैत्यः सर्वलोकभयावहः । स लोकपालैकवपुश्च स्रष्टव्यं हात्मवान् ।
पावकानिलसङ्गातो रराज युधि दानवः । पारमेष्ठे स्मितं स्नाने लोकानां प्रभवाप्यये ।
तं तुष्टुर्दैत्यगणा देवा इव पितामहं ।

इति श्री महाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पश्य तं नाभ्यवर्त्तन्त विपरोतेन कर्मणा । वेदा धर्मः समा सत्यं श्रीस नारायणाश्रया ।

स तेषामनुपस्थानात् संक्रोधा दानवेश्वरः । वैष्णवं पदमन्विच्छन् ययौ नारायणाश्रितः ।

स ददर्श सुपर्णस्यं शङ्खचक्रगदाधरं । दानवानां विनाशाय भ्रामयन्तं गदां शूभां ।

सज्जलाभोऽसदृशं त्रिभुजसदृशवाससं । स्मरुतं स्तूर्णपत्राक्षं शिखिनं काश्यपं खगं ।

दृष्ट्वा दैत्यविनाशाय रणे मुग्धमिव स्मितं । दानवो विष्णुमशोभं बभाषे लुब्धमानसः ।

अयं स रिपुस्माकं पूर्वेषां दानवर्षिणां । अर्षवावाप्तिनश्चैव मर्षेर्न कैटभस्य च ।

अयं सविग्रहोऽस्माकमसाम्यः किल कथ्यते । येन नः संयुगेष्वद्य बहवो दानवा हताः ।

अयं स निर्घृणो युद्धे स्त्रीबालबधकारकः । येन दानवनारोणां सोमनोद्धरणं कृतं ।

अयं स विष्णुर्देवानां वैकुण्ठस्य दिवौकसां । अनन्तो भोगिनामसु स्वयम्भूष स्वयम्भुवः ।

अयं स नाथा देवानामस्माकं विप्रिये स्थितः । अस्य क्रोधेन महता हिरण्यकशिपुर्हतः ।

अस्य ह्यायामपाश्रित्य देवा मखमुखे स्थिताः । आर्यं महर्षिभिर्दत्तमश्रुवन्ति त्रिधा ऊतं ।

अयं नो निधने हेतुः सर्वेषां देवतद्विषां । अस्य चक्रं प्रविष्टानि कुलान्यस्माकमाहवे ।

अयं स किल युद्धेषु भुरार्यं त्यक्तजीवितः । सवितुस्तेजसा युक्तं चक्रं विपतिं शत्रुं ।

अयं स कालो दैत्यानां कालभूते मयि स्थिते । अतिक्रान्तस्य कालस्य फलं प्राप्स्यति दुर्मतिः ।

दिष्टेदानीं समक्षं मे विष्णुरेष समागतः । अद्य मदाणनिधिष्ठो मामेव प्रणमिष्यति ।

यास्याम्यपवितिं दिष्ट्वा पूर्वेषामद्य संयुगे । इमं नारायणं हत्वा दानवानां भयावहं ।

क्षिप्रमेव बधिष्यामि रणे नारायणाश्रयाम् । जात्यन्तरगतोऽप्येष मृधे बाधति दानवान् ।

एषोऽनन्तः पुरा भूत्वा पद्मनाभ इति स्मृतः । जघानैकार्षवे चोरे तावुभौ मधुकैटभौ ।

विनिवेश्य खके ऊरौ निहतौ दानवेश्वरौ । द्विधा भूतं वपुः कृत्वा सिंहाङ्गं नरसंस्थितं ।

पितरं मे जघानैको हिरण्यकशिपुं पुरा । शूभं गर्भमधत्तैनमदितिर्देवतारणिः ।

यज्ञकाले बलेर्यो वै कृत्वा वामनरूपतां । नीन् लोकानाञ्जहारैव कमलावलिभिः क्रमैः ।

भूयस्विदानीं समरे सम्प्राप्ते तारकामये । मया सह समागम्य सह देवैर्विनश्यति ।

स एवमुक्त्वा बभूधा क्षिप्रनारायणं रणे । वाञ्छिरप्रतिकृपाभिर्युद्धमेवाभ्यरोचयत् ।

क्षिप्रमाणोऽमुरेष्टेन न चुकोप गदाधरः । समाबलेन महता संस्थितं वाक्यमब्रवीत् ।

अन्यं दर्पणं दैत्य स्त्रिरमक्रोधं बलं । न तस्य दर्पजैर्द्वैतैः क्षमां योऽनीत्य भावये ।
 अश्वमस्य मम मतो धिगेतस्तव वाग्वलं । न तत्र पुरुषाः सन्ति यत्र गर्जन्ति योषितः ।
 अहं त्वां दैत्य पश्यामि पूर्वेषां मार्गगामिनं । प्रजापतिहते सेतुं को भित्वा स्वलिमान् व्रजेत् ।
 अद्य त्वां नाशयिष्यामि देवव्याघातकारिणं । स्वेषु स्वेषु च स्थानेषु स्थापयिष्यामि देवताः ।

१९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं भुवति वाक्यं मृधे श्रीवत्सधारिणि । जहास दानवः क्रोधाद्भुतांशुके च सायुधान् ।

स बाहुशतमुद्यम्य सर्वास्त्रग्रहणं रणे । क्रोधाद्भिगुणरक्ताक्षो विष्णुं वरुणताडयत् ।
 दानवाद्यापि समरे मयतारपुरोगमाः । उद्यतायुधनिस्त्रिंशो दृष्ट्वा विष्णुमभिद्रवन् ।
 स तापमानोऽतिबलैर्दैत्यैः सर्वैर्युधोद्यतैः । न चचाल हरिर्युद्धेऽकम्पमान इवाचलः ।
 संसक्तश्च सुपर्णेण कालनेमो महासुरः । सर्वप्राणेन महतीं गदामुद्यम्य बाहुभिः ।
 मुमोच ज्वलितां घोरं संरन्ध्रो गरुडोपरि । कर्मणा तेन दैत्यस्य विष्णुर्विस्मयमागतः ।
 येन तस्य सुपर्णस्य पातिता मूर्ध्नि सा गढा । तदागमत्यदा भूमिं पक्षो व्ययितविग्रहः ।
 सुपर्णं व्ययितं दृष्ट्वा क्षतश्च वपुरात्मनः । क्रोधात् संरक्तमयनो वैकुण्ठशुकनाददे ।
 व्यवहृत च वेगेन सुपर्णेन समं प्रभुः । भुजास्यास्य व्यवहृत व्याभुवन्तो दिशो दश ।
 सदिशः प्रदिशश्चैव खड्ग गात्र प्रपूरयन् । वरुधेऽय पुनर्लोकान् कान्तुकाम इवौजसा ।
 तं जयाय सुरेन्द्राणां वर्द्धमानं नभस्तले । अवयः सह गन्धर्वैस्तुष्टुवृक्षधूसूदनं ।
 स चां क्रितीटेन लिखन् साभ्रमम्बरमम्बरैः । पद्मामाकम्पयन्मुधं दिशः प्रच्छाद्य बाहुभिः ।
 सूर्यस्य रस्मितुल्याभं सहस्रारमरिचयं । दीप्ताग्निसदृशं घोरं दर्शनोयं सुदर्शनं ।
 सुपर्णेनेमिपर्यन्तं वज्रनाभं भयावहं । मेदोऽस्त्रिमज्जरुधिरैर्दिग्धं दानवसम्प्लैः ।
 अदितीयं प्रहारेषु क्षुरपर्यन्तमण्डलं । स्रग्दाममालाविततं कामगं कामरूपिणं ।
 स्वयं स्वयम्भुवा सृष्टं भयदं सर्वविदिषा । महर्षिरोपैराविष्टं नित्यमाहवदर्पितं ।
 क्षेपणाद्यस्य मुह्यन्ति लोकाः सन्नाणुजङ्गमाः । कव्यादानि च भूतानि हस्तिं यान्ति महामृधे ।
 तमप्रतिमकर्माणं समानं सूर्यवर्चसा । चक्रमुद्यम्य समरे क्रोधदीप्तो गदाधरः ।
 समुष्णं दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा । चिच्छेद बाहुंशुकेण श्रीधरः कालनेमिनः ।
 तच्च वक्रशतं घोरं साग्निचूर्णादृहासिवै । तस्य दैत्यस्य चक्रेण प्रममाय बलाद्भूरिः ।
 सच्छिन्नबाहुर्विशिराः प्राकम्पत न दानवः । कबन्धोऽवस्थितः सङ्क्षेपे विशाख इव पादपः ।
 स वितत्य महापक्षौ वायोः क्षत्वा समं जवं । उरसा पातयामास गरुडः कालनेमिनं ।
 स तस्य देहो विमुखो विशाखः खात् परिभ्रमन् । निपपात दिवंत्यक्ता क्षोभयन्भरणीतलं ।
 तस्मिन्निपतिने दैत्ये देवाः स र्पिणालदा । साधु साध्विति वैकुण्ठं समेताः प्रत्यपूजयन् ।
 अपरे ये तु दैत्या वै युद्धे दृष्टपराक्रमाः । ते सर्वे बाहुभिर्घोषा न प्रकुञ्चलितुं रणे ।
 कांसित् केशेषु जपाह कांसित्कण्ठेन्यपीडयत् । पाटयन् कस्यचिदङ्गं मध्ये कांसिदयापरीतम् ।

१०२४

१०२५

१०२६

१०२७

१०२८

ते गदाचक्रनिर्देग्धा गतसत्त्वा गताश्रयः । गगणाद्गुह्यमर्थाङ्गान् निपेतुर्हरणीतलो ।
 तेषु सर्वेषु दैत्येषु हतेषु पुरुषोत्तमः । तस्मै शक्रप्रियं कृत्वा कृतकर्मा गदाधरः ।
 तस्मिन् विमर्दे निर्दले संशये तारकामये । तं देशमाजगामाशु ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 सर्वे ब्रह्मर्षिभिः सार्द्धं गन्धर्वैः सासुरोगणैः । देवदेवो हरिं देवं पूजयन् वाक्यमब्रवीत् ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शतं देव महत्कर्मा सुराणां शश्वमुद्धृतं । बधनानेन दैत्यानां वयञ्च परितोषिताः ।
 योऽयं हतस्त्वया विष्णो कालनेमी महासुरः । त्वमेकोऽस्य मृधे हन्ता नान्यः कश्चन विद्यते ।
 एष देवान् परिभवन् लोकांश्च सचराचरान् । अवीणां कदरं कृत्वा मामपि प्रतिगर्ह्यति ।
 तदनेन तवोगेण परितुष्टोऽस्मि कर्मणा । यदयं कालतुभ्यामः कालनेमी त्वया हतः ।
 तदा गच्छस्व भद्रं ते गच्छाम दिवमुत्तमां । ब्रह्मर्षयस्त्वां तवस्याः प्रतीकान्ते सदोगताः ।
 अहं महर्षयस्यैव तव त्वां वदताम्बर । अर्धयिष्याम विधिवद्भोभिर्दिश्याभिरण्यतः ।
 किञ्चाहं तव दास्यामि वरं वरक्षताम्बर । सुरेभ्यपिमदैत्येषु वराणां वरदो भवान् ।
 निर्धातयैतत्तिलोक्यं स्फोटं निहतकण्टकं । तस्मिन्नेव मृधं विष्णो शक्राय सुमहात्मने ।
 एवमुक्तो भगवता ब्रह्मणा हरिरथयः । देवान् शक्रमुखान् सर्वानुवाच शुभया गिरा ।
 ॥ विष्णुर्वाच ॥ श्रूयतां त्रिदशाः सर्वे यावन्तो वै समागता । अवणावहितैर्देवैः पुरस्कृत्य पुरन्दरं ।
 अस्मिन् समरे सर्वे कालनेमिमुखा हताः । दानवा विक्रान्तेऽपि शक्रादपि महत्तराः ।
 तस्मिन्महति भङ्गन्दे दावेव तु विनिःसृता । वैरोचनिश्च दैत्यैः स्तम्भानुश्रु महायुधैः ।
 तदिष्टां भजतां शक्रो दिशं वरुण एव च । याम्बा यमः पालयतामुत्तराञ्च भनाधिपः ।
 खलौ सह गतो योगं काले चरतु चन्द्रमाः । अन्दं द्यूतमुखं सूर्योऽभजतामथनैः सह ।
 आज्यभागाः प्रवर्त्तन्तां सदस्यैरभिपूजिताः । ह्वयन्तामग्रयां विप्रैर्वैद्वृष्टेन कर्मणा ।
 देवाश्च बलिहोमेन स्वाध्यायेन महर्षयः । आहुतेन पितरस्यैव तप्तिं यान्ति यथासुखं ।
 वायुश्चरतु मार्गश्चस्त्रिधा द्रोणतु पावकः । त्रयो वर्षांश्च लोकांस्तोत्तरपयस्वात्मजैर्गुणैः ।
 कतवः संप्रवर्त्तन्तां दीक्षणीयैर्दिजातिभिः । दक्षिणाद्यैः पवर्त्तन्तां ययार्थं सत्रयाजिनां ।
 गाश्च सूर्यो रमान् भोमो वायुः प्राणांश्च प्राणिषु । तर्पयन्तः प्रवर्त्तन्तां शिवैः सौम्यैश्च कर्मभिः ।
 यथावदानुपूर्व्येण महेन्द्र बलिलोद्भवाः । त्रिलोक्यमातरः सर्वाः सागरं यान्ति मित्थवः ।
 दैत्यभ्यस्त्यज्यतां भीतिः शान्तिं व्रजत देवताः । स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि ब्रह्मलोकं सनातनं ।
 स्वयदे स्वर्गलोके वा संशामे वा विशेषतः । विस्मयो हि न कर्त्तव्यो नित्यं कृद्रा हि दानवाः ।
 किद्रेषु प्रहरन्त्येते नेतेवां संश्रितिर्भुवा । सौम्यान्मृजुभावाणां भवताञ्चार्जवा मतिः ।
 अहन्तु दुष्टभावानां युष्मासु सुदुरात्मनां । असम्यक्संज्ञमानानां मोहं दास्यामि देवताः ।
 यदा च सुदुराध्वं दानवेभ्यो भयं भवेत् । तदा समुपगम्याशु विधास्ये वस्ततोऽभयं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ता सुरगणान् विष्णुः सत्यपराक्रमः । जगाम ब्रह्मणा सार्द्धं ब्रह्मलोकं महायुगाः ।

एतदाश्चर्यमभवत् संघामे तारकामये । दानवानाञ्च विष्णोश्च यन्मा त्वं परिपृच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हर्षिवंशपर्वणि उग्रपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ जन्मेजय उवाच ॥ ब्रह्मणा देवदेवेन साङ्गं मल्लिलयोनिना । ब्रह्मलोकं गतो ब्रह्मन् वैकुण्ठः किं चकार ह । १०८०

किमर्थञ्चादिदेवेन नीतः मल्लिलयोनिना । विष्णुर्देत्यवधे कृत्ते देवैश्च कृतसन्निधयः ।

ब्रह्मलोके च किं स्थानं कं वा योगमुपास्त सः । कं वा दधार नियमं स विभुर्भूतभावनः ।

कथं तस्यासतस्तत्र विश्वं जगदिदं महत् । अयमाप्नोति विपुलां सुरासुरनराचितां ।

कथं स्तपिति घर्षान्ते बुध्यते जलदक्षये । कथञ्च ब्रह्मलोकस्ते धुरं वहति लौकिकीं ।

चरितं तस्य विप्रेन्द्र दिव्यं भगवतो विधिं । विसारेण यथातत्त्वं सर्वं भिष्कामि वेदितुं । १०८५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु नारायणस्यादौ प्रवृत्तिं विसारेण तु । ब्रह्मलोकं यथा गत्वा ब्रह्मणा सह मोदते ।

कामं तस्य गतिः सूच्या देवैरपि दुरासदा । यच्च वक्ष्याम्यहं राजंस्तन्मो निगदतः शृणु ।

एष लोकमयो देवो लोकाश्चैतन्मयास्त्वयः । एष देवमयश्चैव देवाश्चैतन्मया दिवि ।

अस्य पारं न पश्यन्ति बहवः पारचिन्तकाः । एष पारं परश्चैव लोकानां वेद माधवः ।

अस्य देवान्भकारस्य मार्गितथस्य देवतैः । शृणु वै यत्तदा कृतं ब्रह्मलोके पुरातनं । १०९०

स गत्वा ब्रह्मणो लोकं दृष्ट्वा पैतामहं पदं । ववन्दे तानृषीन् सर्वान् विष्णुरार्षेण कर्मणा ।

सोऽग्निं प्राक्मवने दृष्ट्वा ह्ययमानं महर्षिभिः । अवन्दत महातेजाः कृत्वा पौर्णमासिकीं क्रियां ।

स ददर्श मखेभ्याज्यैरिज्यमानं महर्षिभिः । भागं यज्ञियमन्त्रानं स्वदेहमपरं स्थितं ।

अभिवाद्याभिवाद्यानामृषीणां ब्रह्मवर्चसां । परिचक्राम सोऽचिन्तेया ब्रह्मलोकं सनातनं ।

स ददर्शोऽश्रितान् यूपांश्चालायविभूषितान् । मखेषु च ब्रह्मर्षिभिः प्रतप्तः कृतलक्षणान् । १०९५

आज्यधूमं समाधाय शृण्वन् वेदान् दिजेरितान् । यज्ञैरिज्यन्तमात्मानं पश्यन्तश्च चार ह ।

ऊचुस्तमृषयो देवाः सदस्याः सदसि स्थिताः । अर्घ्यं यतभुजाः सर्वे पवित्रान्तरपाणयः ।

देवेषु वर्त्तते यदे सर्वं तद्धि जनाईनात् । यत् प्रवृत्तश्च देवेभ्यस्तद्विद्धि मधुसूदनात् ।

अग्नीषोममयं लोकं यं विदुर्विदुवो जनाः । तं सोममग्निं लोकश्च वेद विष्णुं पितामहः । १०९९

सोराद्यथा दधि भवेद्दध्नः सर्पिर्यथा भवेत् । मथ्यमानेषु भूतेषु तथा लोका जनाईनात् ।

यथेन्द्रियैश्च भूतैश्च परमात्माभिधीयते । तथा देवैश्च वेदैश्च लोकैश्च विदितो हरिः ।

यथा भूतेन्द्रियावाप्तिर्विहिता भुवि देहिना । तथा प्राणेश्वरावाप्तिर्देवानां दिवि वैष्णवी ।

भविष्या मन्त्रफलदः पवित्रं परमात्मवान् । लोकतन्त्रकरो ह्येष मन्त्रैर्ह्यन्त इवार्च्यते ।

॥ अथय ऊचुः ॥ स्वागतं ते सुरश्रेष्ठ पद्मनाभ महाद्युते । इदं यज्ञियमातिथ्यं मन्त्रतः प्रतिगृह्णातां । ११०५

त्वमस्य यज्ञपूतस्य पार्श्वं पाद्यस्य पावनः । अतिथिस्त्वं हि मन्त्रोक्तः स्वदृष्टः परमो मतः ।

त्वयि योऽङ्गं गते विष्णो न प्रावर्त्तन्त नः क्रियाः । अवैष्णवस्य यज्ञस्य न हि कर्म विधीयते ।

यद्विष्णस्य यज्ञस्य त्वत्प्रसूतिः फलं लभेत् । अद्यात्मानमिहास्माभिरिज्यमानं निरोच्यते ।

एवमस्त्विति तान् विप्रान् भगवान् प्रतिपूजयन् । मुमुदे ब्रह्मलोकस्त्रो ब्रह्मोऽहं हि पितामहः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्रष्टुभिः पूजितस्तैस्तु विवेश हरिवीथरः । पौराणं गुह्यमदनं दिव्यं नारायणाश्रयं ।

स तद्विशेष इष्टात्मा तानामस्य सदेगतान् । प्रणम्य चादिदेवाय ब्रह्मणे पद्मयोनये ।

९८९०

स्नेहनाम्ना परिज्ञातं स तत्पारायणाश्रमं । प्रविशन्नेव भगवानायुधानि व्यमर्जयत् ।

स तत्रास्त्रपतिप्रस्थं ददर्शालयमात्मनः । स्वधितितं देवगणैः शाश्वतैश्च महर्षिभिः ।

सम्पत्तकाम्मुदोपेतं नववस्त्रानमङ्गुलं । तिमिरौघपरिच्छिन्नमप्रधृत्यं सुरासुरैः ।

न तत्र विषयो वायोर्नेन्दोर्नापि विवस्वतः । वपुषा पद्मनाभस्य स देशस्तेजसा वृतः ।

स तत्र प्रविशन्नेव जटानारं समुद्धहन् । सहस्रशीर्षो भूत्वा च शयनयोपचक्रमे ।

९८९५

लोकानामन्तकालज्ञा काली मयनशालिनी । उपतस्थे महात्मानं निद्रा तं कालकृपिणी ।

स शिष्ये शयने दिव्ये मुमुद्राभ्योदशीतले । हरिरेकार्णवाक्तेन व्रतेन व्रतिनाम्बरः ।

तं शयानं महात्मानां भवाय जगतः प्रभुं । उपासाञ्चकिरे विष्णुं देवाः सर्षिगणस्तथा ।

तस्य सुप्रस्य ऽऽशुभे नाभिमध्यात् समुत्थितं । आद्यं तस्यामनं पद्मं ब्रह्मणः सूर्यमग्निभं ।

सहस्रपत्रवर्णाढ्यं सुकुमारं सुपुष्पितं । ब्रह्मसूत्रोद्यतकरः स्वप्नेव महामुनिः ।

९८९०

आवर्त्तयति लोकानां सर्वेषां कालपर्ययं । निश्चेरुस्तस्य वदनास्त्रिंशामपवनेरिताः ।

प्रजानां पङ्क्तयो ह्यौघैर्निर्ध्वतन्मृत्युतन्त्रि च । ते सृष्टाः प्राणिनामोघा विभक्ता ब्रह्मणा स्वयं ।

चतुर्द्धा स्वां गतिं जग्मुः कृतान्तोक्तेन कर्मणा । न तं वेद स्वयं ब्रह्मा नापि ब्रह्मर्षयोऽव्ययाः ।

विष्णुं निद्राभयं योगं प्रविष्टं तममावृतं । ते तु ब्रह्मर्षयः सर्वे पितामहपुरोगमाः ।

न विदुस्तं कश्चित् सुप्तं कचिदामीनमामने । जागर्त्तिं कोऽत्र कः शोते कस्य सुप्तस्य नेङ्गते ।

९८९५

को भोगवान् को द्युतिमान् कृष्णात् कृष्णतरस्य कः । विमृषन्ति स्म तं देवा दिव्याभिरुपपत्तिभिः ।

न चैनं श्रेकुरन्वेष्टुं कर्मतो जन्मतोऽपि वा । गाथाभिस्तत्प्रतिष्ठाभिर्ये तस्य चरितं विदुः ।

पुराणानां पुराणेषु स्रष्टव्यः संप्रचक्षते । श्रूयते चास्य चरितं वेदेऽपि पुरातनं ।

महापुराणात् प्रभृति परं तस्य न विद्यते । यथास्य देवदेवस्य चरितं सुप्रभावजं ।

ते नेमाः श्रुतोऽप्यो व्याप्ता लौकिक्यो देवजाश्च याः । भवकाले भवत्येष भूतानां भूतभावनः ।

९८९०

दानवानामभावाय जागर्त्तिं मधुसूदनः । यदैतं वीक्षितुं देवा न श्रेकः सुप्रमथयं ।

ततः स्वपिति घर्मान्ते जागर्त्तिं जन्मदण्डये । तस्मिन् मुने न वर्त्तन्ते भक्तपूजाः क्रतुक्रियाः ।

स हि यज्ञाश्च वेदाश्च यज्ञाङ्गानि च सर्व्वजः । या हि यज्ञगतिः प्रोक्ता म एष पुरुषोत्तमः ।

शरत्प्रवृत्तयश्चो हि जागर्त्तिं मधुसूदनः । तदिदं वार्षिकं चक्रं धारयत्यमुदेऽश्वरः ।

वैष्णवं कर्म कुर्व्वानः सुप्ते विष्णौ पुरन्दरः । या ह्येषा गङ्गरी माया निद्रेति जगति स्थिता ।

९८९५

साऽकस्माद्दुपिणी चोर कालरात्रिर्नशीक्षिता । तस्यास्तनूत्तमोदारा निद्रा दिवमनाशिनी ।

जीविताङ्गैरहा मा तु सर्वप्राणभृतां भुवि । नैतया कस्यिदाविष्टो जृम्भमाणो मुञ्जर्मुजः ।
शक्तः प्रसहितुं वेगं मञ्जश्रिव महार्णवे । अम्रजा भुवि मर्त्यानां अमजा वा कथञ्चन ।
सैषा भवति मर्त्यस्य निद्रा सर्वस्य लौकिकी । स्वप्नान्ते लीयते श्लेषा प्रायशो भुवि देहिनां ।

मृत्युकाले च भूतानां प्राणान् क्षययते भृशं । देवेष्वपि दधारैर्ना नान्यो नारायणादृतो ।

१८१

सर्वो सर्वहरस्यैषा पाप्मा विष्णोः शरीरजा । सैषा नारायणमुखे दृष्ट्वा कमललोचना ।

लोकानन्त्येन कालेन भजते भूतमोहिनी । एवमेषा हितार्थाय लोकानां कृष्णवर्त्मना ।

प्रियते सेवनीया हि पत्येव हि पतिव्रता । स तथा निद्रया च्छस्त्रस्त्रिभारयणाश्रमे ।

शेते स्म भगवान् विष्णुर्माह्वयन् जगदव्ययः । तस्य वर्षमहस्ताणि शयानस्य महात्मनः ।

जग्मुः कृतयुगश्चैव त्रेता चैव युगोत्तमं । स तु दापरपर्यन्ते दृष्ट्वा लोकान् सुदुःखितान् ।

१८५

प्राबुध्यत महतिजाः स्त्रियमानो महर्षिभिः ।

॥ श्लेषय ऊचुः ॥ जहोहि निद्रां महजां भुक्तपूर्वामिव स्रजं । इमे ते ब्रह्मणा माङ्गैर्देवा दर्शनकाङ्क्षिणः ।

इमे ते ब्रह्मविदामो ब्रह्मभंस्तवादिनः । वर्ज्यन्ते हृषीकेश श्लेषयः संशितव्रताः ।

एतेषामात्मभूतानां भूतानामात्मभावन । शृणु विष्णो शुभा वाचो भूयोमाग्यनिलाम्भसां ।

इमे त्वां मम मुनयः सहिता मुनिमण्डलैः । स्तुवन्ति देव दिव्याभिर्गेयाभिर्गीर्भिरञ्जना ।

१८९

उत्तिष्ठ शतपत्रात् पद्मनाभ महाद्युते । कारणं किञ्चिदुत्पन्नं देवानां कार्यगौरवात् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स मंचिष्य जगत् सर्वं तिमिरैर्घं विदारयन् । उदतिष्ठ हृषीकेशः श्रिया परमया ज्वलन् ।

स ददर्श सुरान् सर्वान् समेतान् सपितामहान् । विवस्मन् लुभितांश्चैव जगत्पथे समागतान् ।

तान्वाच हरिर्देवान्निद्राविश्रान्तलोचनः । तत्त्वदृष्टार्थया वाचा धर्महेतुर्ययुक्ताया ।

॥ विष्णुर्वाच ॥ कुतो वो विग्रहो देवाः कुतो वो भयमागतं । कस्य वा केन वा कार्यं किं वा मयि न वर्तते । १८९

न खल्वकुशलं लोके वर्तते दानवोत्थितं । नृणामायासजननं शोचमिच्छामि वेदितुं ।

एष ब्रह्मविदां मध्ये विहाय शयनोत्तमं । शिवाय भवतामर्थे स्थितः किं करवाणि वः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा विष्णुर्गदितं ब्रह्मा लोकपितामहः । उवाच परमं वाक्यं हितं सर्वदिवौकसां ।

नाप्ति किञ्चिद्भयं विष्णोः सुराणामसुरान्तक । येषां भवानभयदः कर्णधारो रणे रणे ।

शक्ते जयति देवेशे त्वयि चारिनिस्तुदने । धर्मे प्रयतमानानां दानवानां कुतो भयं ।

१९०

सत्ये धर्मे च निरतान्मानवान् विगतज्वरान् । नाकालधर्माणां मृत्युः शक्नोति प्रममीक्षितुं ।

मानवानाञ्च पतयः पार्थिवा वै परस्परं । पञ्चागमुपयुञ्जाना न भेदं कुर्वन्ते मियः ।

ते प्रजानां शुभकराः करदैरविगर्हिताः । आकरैर्विप्रयुक्तार्थाः कोषमापूरयन्त्युत ।

स्फोटान् जनपदान् स्थान् स्थान् पालयन्तः समापराः । अतीक्ष्णदण्डास्तुरो वर्षान् जुगुप्सुञ्जसा ।

मोदेजनीया भूतानां सचिवैः साधुपूजिताः । चतुरैर्वैलेयुक्ताः षड्गुणानुपभुञ्जते ।

१९०

धनुर्वेदपराः सर्वे सर्वे वेदेषु निष्ठिताः । यजन्ते च यथाकालं यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः ।
 वेदानधोत्य दिलाभिर्षावर्धन् ब्रह्मचर्यया । आद्वैर्ष्येष्टेष्ट शतश्लोपयन्ति पितामहान् ।
 नैषामविदितं किञ्चित्पि लोकेषु विद्यते । वैदिकं लौकिकञ्चैव धर्मशास्त्रोक्तमेव च ।
 ते परापरदृष्टार्था महर्षिर्मतेजसः । भूयः कृतयुगं कर्तुमुत्तमहन्ते नराधिपाः ।
 तेषामेव प्रभावेण शिवं वर्धति वासवः । यथार्थं च वदुर्वाता विरजस्का दिशो दृश । १८८०
 निरुत्पाता च वसुधा सुप्रचाराश्च वैद्यकाः । चन्द्रमाश्च मनलवः सौम्यश्चरति योगतः ।
 अनुलोमकरः सूर्या अयने द्वे चचार ह । इत्येष्ट विविधैस्तृप्तः शुभगन्धो ज्ञताशनः ।
 एवं सम्यक् प्रवृत्तेषु निमित्तेषु मखादिषु । तर्पयतस्व महो कृत्स्नां नृणां कालभयं कुतः ।
 तेषां ज्वलितकीर्त्तीनामन्योन्यमनुवर्त्तिनां । राज्ञां बलैर्बलवतां पीड्यते वसुधातलं ।
 मेयं भारपत्रिआन्ता पीड्यमाना नराधिपैः । पृथिवी समनुप्राप्ता नौरिवामन्त्रविक्रवा । १८८५
 युगान्तसदृशं रूपं शैलाचलितबन्धनं । जलात्पोडाकुलम्वेदं दर्शयन्तो मुहुर्मुहुः ।
 लक्ष्मियाणां वपुर्भिश्व तेजसा च बलेन च । नृणाञ्च राष्ट्रैर्विस्तीर्णैः आस्यतोव वसुन्धरा ।
 पुनरे पुनरपतिः कोटिमल्लैर्बलैर्दृष्टः । राष्ट्रे राष्ट्रे च बहवो यामाः शतमहस्तशः ।
 भूमिपानां महस्त्रैश्च तेषाञ्च बलिनां बलैः । यामायताक्षौ राष्ट्रैश्च भूमिर्निर्व्वदमागता ।
 मेयं निरामयं ज्ञात्वा निरुद्यं कालमयतः । प्राप्ता तत्रालयं विष्णा भवांश्चास्याः परा गतिः । १८९०
 कर्षभूमिरिहस्थानां भूमिरिषा व्ययाङ्गता । यया न सोदेत्तत्कुर्व्याज्जगत्येषा हि शाश्वतो ।
 यस्या हि पीडने दोषो महान स्यान्मधुसूदन । क्रियालोपश्च भूतानां दूषितश्च जगद्भवेत् ।
 आस्यते व्यक्तमेवैष पापिवैघप्रपीडिता । सहजां या लमां त्यक्ता सलत्वमचना गता ।
 यदस्याः श्रुतवन्तः स्म तच्च । पि भवता श्रुतं । भारावतरणार्थं हि मन्त्रयामस्त्वया सह ।
 मत्पथे हि स्थिताः सर्वे राजानो राज्यवर्द्धनाः । नराणाञ्च त्रयो वर्णा ब्राह्मणाननुयायिनः । १८९५
 सर्वे सत्यमयं वाक्यं वर्णा धर्मपरास्तथा । सर्वे वेदपरा विप्राः सर्वे विप्रपरा नराः ।
 एवं जगति वर्त्तन्ते मनुष्या धर्मकारणात् । यया धर्मबधो न स्यात्तया मन्त्रः प्रवर्त्यतां ।
 सतां गतिरियं नान्या धर्मस्त्वस्याः सुसाधनं । राज्ञाञ्चैव बधः कार्यो धरण्या भारनिर्णय ।
 तदागच्छ महाभाग सह वै मन्त्रकारणात् । ब्रजामो मेरुशिखरं पुरस्कृत्य वसुन्धरां ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वाढमित्येव सह तैर्दुर्हिनाम्भोदनस्त्रिणः । प्रतप्ये दुर्हिनाकारः सवुर्हिर्न इवाचलः । १९००
 समुक्तामणिविद्योतं मचन्द्राम्भोदवर्षभं । सजटामण्डलं कृत्स्नं विभ्रतं कृष्णवपुर्हरिः ।
 स चास्थारमि विस्तीर्णो रोमाञ्छोद्गतराजिमान् । शीवम्भो राजते श्रीमान् खनदयमुखाक्षितः ।
 पीते वसानो वसने लोकानां गुरुरथयः । हरिः सोऽभवदानक्ष्यः ससन्ध्याभ्र इवाचलः ।
 तं ब्रजन्तं सुपर्णेन पद्मयोगिगतानुगं । अनुजग्मुः सुराः सर्वे तद्गतासक्तचक्षुषः ।

नातिदीर्घेण कालेन ते गत्वा रत्नपर्वतं । ददृशुर्देवतास्तत्र स्त्रां सभां कामरूपिणीं । १८९५
 मेरोः शिखरविन्यस्तां संसृतां सृष्ट्यवर्षमा । काञ्चनसम्भरचितां वज्रवैदूर्यतोरणाम् ।
 मनोनिर्माणाचिवाङ्गां विमानशतमालिनीं । रत्नजालान्तरवतीं कामगां रत्नभूषितां ।
 कुण्डलरत्नमालाकीर्णां सर्व्वर्त्तुकुसुमोत्कटां । देवमायाधरां दिव्यां निर्मितां विश्वकर्माणां ।
 तां हृष्टमनसः सर्व्वे यथास्थानं यथाविधि । ययानिवेशं त्रिदशा विविशुस्तां सभां शुभाम् ।
 ते निषेदयं योक्तेषु विमानेष्वामनेषु च । भद्रामनेषु पोठेषु कुशेष्वास्तरणेषु च । १८९६
 ततः प्रभञ्जना वायुर्ब्रह्मणा माधु चोदितः । मा शब्द इति सर्व्वत्र प्रचक्रामाद्य तां सभां ।
 निःशब्दमिति ते तस्मिन् समजो त्रिदिवौकसा । बभाषे धरणी वाक्छेदात् करुणभाषिणो ।
 ॥ धरण्युवाच ॥ त्वया धार्या अहं देव त्वया वै धार्यते जगत् । त्वं धारयामि भूतानि भुवनं त्वं विभर्षि च ।
 यत्त्वया धार्यते किञ्चित्तेजसा च बलेन च । ततस्तव प्रसादेन मया पश्यान्तु धार्यते ।
 तथा धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहं । न हि तद्विद्यते भूतं यत्त्वया न तु धार्यते ॥ १८९७
 त्वमेव कुरुष्व वीर नारायण युगे युगे । महाभारावतरणं जगती हितकाम्यया ।
 तवैव तेजसा क्रान्ता रमातलतलं गता । त्रायस्व मां सुरश्रेष्ठ तवैव शरणं गतां ।
 दानवैः पीड्यमानाहं राज्ञैश्च दुःखात्मभिः । त्वामेव शरणं नित्यमुपयास्ये समातनं ।
 तावन्नेऽस्ति भयं भूयो यावन्न त्वां ककुक्षिन् । शरणं यामि मनसा शतशोऽप्य सहस्रशः ।
 अहमादौ पुराणस्य संक्षिप्ता पद्मयोगिनि । माञ्च कृत्वा कृतौ पूर्वं मृगस्यैव दौ महामौ । १८९८
 कर्णस्त्रोतोभवां दौ हि विष्णोरस्य महात्मनः । महार्णवे प्रसूयतः काष्ठकुक्ष्यमनौ स्थितौ ।
 तौ विवेश स्त्रयं वायुर्ब्रह्मणा माधुचोदितः । तौ दिवं श्लाघयन्तौ तु वटध्रुवौ महासुरौ ।
 वायुप्राणौ तु तौ गृह्य ब्रह्मा परिमृषच्छनैः । एकं मृदतरं मेने कठिनं वेद चापरं ।
 नामनौ तु तयोश्चक्रे मवितुः मज्जिनीद्वयः । मृदुस्त्वयं मधुर्नाम कठिनः कैटभोऽभवत् ।
 तौ दैत्यौ कृतनामानौ घोरतुर्बलदर्पितौ । सर्व्वमेकाणवं लोकं युद्धकानौ सुनिर्भयो । १८९९
 तावागतौ ममालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः । एकाणवाम्बुनिचये तत्रैवान्तरधायत ।
 म पद्मं पद्मनाभस्य नाभिमध्यात् समुत्थिते । रोचयामास वमतिं गृह्य ब्रह्मा चतुर्भुजः ।
 तावुभौ जलगर्भस्थौ नारायणपितामहौ । बह्वन् वर्धगणानसु शयानौ न चकम्पतः ।
 अथ दीर्घस्य कालस्य तावुभौ मधुकैटभौ । आजगत्तुस्तमुद्देशं यत्र ब्रह्मा व्यवस्थितः ।
 दृष्ट्वा तावसुरौ घोरौ महाकायौ दुःखमदौ । ब्रह्मणा ताडितौ विष्णुः पद्मनालेन वै पुरा । १९००
 उत्पपाताशु शयनात् पद्मनाभो महाद्युतिः । तद्युद्धमभवद्द्वारं तयोस्तस्य च वै तदा ।
 एकाणवे तदा लोके त्रैलोक्ये जलतां गते । तदाभून्नुत्पलं युद्धं वर्षषड्व्यावहस्तशः ।
 न च तावसुरौ युद्धे तदाश्रममवापतुः । अथ दीर्घस्य कालस्य तौ दैत्यौ युद्धदुर्मदौ ।
 जचतुः प्रीतमनसौ देवं नारायणं प्रभुं । प्रीतौ स्तस्य युद्धेन स्राव्यं स्रव्यं मृत्युरावयोः ।

आवां जहि न यत्रोर्षीं सलिलेन परिभुता । हतौ च तव पुत्रत्वं प्राप्नुयाव सुरोत्तम ।
 यो ह्यावां युधि निर्जता तस्यावां विहितौ सुतौ । स तु मृदा मृधे दोर्षी दैत्यौ समभिपोडयत् ।
 जग्मतुर्निधनश्चापि तावभौ मधुकैटभौ । तौ हतौ चाभुतौ तोये वपुर्भामेकताङ्गतौ ।
 मेदो मुमुचतुर्दैत्यौ मथ्यमानौ जलोर्षिभिः । मेदसा तज्जलं व्याप्तं ताभ्यामर्कहृधेततः ।
 नारायणस्य भगवानसृजत् स पुनः प्रजाः । दैत्ययोर्मदसा कृत्वा मेदिनीति ततः स्मृता ।
 प्रभावात् पद्मनाभस्य शाश्वतो जगती कृता । वराहेण पुरा भूत्वा मार्कण्डेयस्य पश्यतः ।
 विषाणेनाहमेकेन तोयमध्यात् समुद्धृता । कृताहं कमता भूयस्तदा युष्माकमगतः ।
 बल्लेः सकाशादैत्यस्य विष्णुना प्रभविष्णुना । साम्प्रतं खिद्यमानाहं एतमेव गदाधरं ।
 अनाथा जगतो नाथं शरण्यं शरणङ्गता । अग्निः सुवर्णस्य गुरुर्गवांसूख्यौ गुरुः स्मृतः ।
 नक्षत्राणां गुरुः सोमो मम नारायणो गुरुः । यदहं धारयाम्येका जगत्स्यावरजङ्गमं ।
 मया धृतं धारयते सर्वमेतद्गदाधरः । जामदग्न्येन रामेण भारावतरणे च यथा ।
 रोषास्त्रिःसप्तल्लोऽहं क्षत्रियैर्बिप्रयोजिता । सास्त्रि वेद्यां समारोप्य तर्पिता नृपशोणितैः ।
 भार्गवेण पितुः श्राद्धं कथ्यपाय निवेदिता । मांसमेदोऽस्त्रिदुर्गन्धा दिग्धा क्षत्रियशोणितैः ।
 रजस्सलेव युवतिः कथ्यपं समुपस्थिता । स मां ब्रह्मर्षिरप्याह किमुर्षि त्वमवाङ्मुखो ।
 वीरपत्नीव्रतमिदं धारयन्तो विषोदमि । माहं विज्ञापितवती कथ्यपं लोकभावनं च
 पतयो मे हता ब्रह्मन् भार्गवेण महात्मना । साहं विहीना विकान्तैः क्षत्रियैः शस्त्रवृत्तिभिः ।
 विधवा शून्यनगरा न धारयितुमर्हसि । तन्मम दूयतां भर्ता भगवंस्तत्प्रमोदपः ।
 रक्षेत मद्यामनगरां ये मां सागरमालिनीं । स भूत्वा भगवान्वाक्यं वाढमित्यब्रवीत् प्रभुः ।
 ततो मां मानवेन्द्राय मनवे संप्रदत्तवान् । सा मनुप्रभवं पुण्यं प्राप्येत्साकुकुलं महत् ।
 विपुलेनास्मि कालेन पार्थिवात् पार्थिवंगता । एवं दत्तास्मि मनवे मानवेन्द्राय धीमते ।
 भुक्ता राजसहस्रेस्तु महर्षिकुलसम्भवैः । बहवः क्षत्रियाः शूरा मां जित्वा दिवमाश्रिताः ।
 ते स्म कालंवशं प्राप्य मयैव प्रलयंगताः । मत्कृते विपदा लोके वृत्ता वर्तन्त एव च ।
 क्षत्रियाणां बलवतां संग्रामेष्वनिवर्तिनां । एतद्युक्तप्रवृत्तेन दैवेन परिणाम्यता ।
 जगद्धितार्थं कुरुत राज्ञां हेतुं रणक्षये । यद्यस्ति मयि कारुण्यं भारङ्गस्थित्यकारणात् ।
 एकस्यकधरः श्रीमानभयं मे प्रयच्छतु । यमहं भारसन्तप्ता संप्राप्ता शरणार्थिनी ।
 भारा यद्यवरोत्तम्यो विष्णुरेष ब्रवीतु मां ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि धरणीवाक्ये त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा प्रथिवीवाक्यं सर्वेऽव दिवौकसः । तदर्थं कृत्यं सञ्चित्य पितामहमयामुवच ।

भगवन् क्षियतामस्याः श्रुतिव्या भारसन्नतिः । शरीरकर्त्ता लोकानां त्वं हि लोकममुद्धवः ।

यत् कर्त्तव्यं महेष्ट्रेण यमेन बह्वेन वा । यदा कार्यं धमेष्ट्रेण स्वयं नारायणेन वा ।

यदा चन्द्रमसा कार्यं भास्करेणानिलेन वा । आदित्यैर्वसुभिर्व्यापि रुद्रैर्वा लोकभावनैः ।

अश्विभ्यां वा सुराग्याभ्यां साधैर्वा त्रिदिवालयैः । वृहस्यत्युग्रनोभ्यां वा कालेन कलिनापि वा ।

१८६६

महेश्वरेण वा ब्रह्मन् विशाखेन गुह्येन वा । यत्पराजयगन्धर्वैश्चारणेश महेरगैः ।

पर्वते, त्रैलोक्यैर्वा सागरैर्वा महोर्षिभिः । गङ्गामुखीभिर्हिवाभिः सरिद्धिर्वा मुरेश्वर ।

विप्रमाज्ञापय त्रिभो कथमंशः प्रयुज्यतां । सदिते पार्थिवं कार्यं कार्यं पार्थिवविपद्ये ।

कथमंशावतरणं कुम्भः सर्वं पितामह । अन्तरोक्षगता ये च प्रथिव्यां ये च पार्थिवाः ।

सदस्यानाञ्च विप्राणां पार्थिवाणां कुलेषु च । अयोनिजाश्चैव तनूः सृजाम जगतीतले ।

१८६७

मुराणामेकका र्थाणां श्रुतेतस्त्रिषितं महत् । दैवैः परितृतः प्राह वाक्यं लोकपितामहः ।

रोचते मे सुरश्रेष्ठा युष्माकमपि निश्चयः । सृजन् स्वशरीरांशं सृजामात्मसमान् भुवि ।

सर्वं एव सुरश्रेष्ठालेजोभिरवरोहत । भावयन्तो भुवं देवीं लब्ध्वा त्रिभुवनत्रियं ।

पार्थिवे भारते वंशं पूर्वमेव विजानता । पृथिव्यां सम्भवमिदं श्रूयतां यन्मया कृतं ।

समुद्रेऽहं पुरा पूर्वं वेलाभासाद्य पश्चिमां । आसे माहूँ तनूजेन काययेन महात्मना ।

१८६८

कथाभिः पूर्ववृत्ताभिर्लोकवृत्तानुगामिभिः । इतिवृत्तैश्च बह्वभिः पुराणप्रभवैर्गुणैः ।

कुर्वन्तस्तु कथास्तोत्राः समुद्रः सह गङ्गाया । समोपमाजगामाशु युक्तलोपदमारुतैः ।

सर्वोर्षा विषमां कुर्वन्मूर्तिं वेगतरङ्गिणीं । यादोगणप्रिचित्रेण सञ्चञ्चलोयवाससा ।

शङ्खमुक्तामलतनूः प्रवालमणिभूषणः । युक्तचन्द्रमसा पूर्णः साभ्रगम्भोरनिखनः ।

स मां परिभवन्नेव स्वां वेलामत्यतिक्रमत् । स्तेदयामास चपलैर्लावणैरम्बुविस्त्रवैः ।

१८६९

तच्च देवं व्यवसितः समुद्रो हि ममाह्नितुं । उक्तः संबन्धया वाचा शान्तोऽसीति ततो मया ।

शान्तोऽसीत्युक्तामावस्तु तनुत्वं सागरो गतः । संवृतास्मिन्तरङ्गाचःस्थितो राजश्रिया ज्वलन् ।

भूयश्चैव मया श्रप्तः समुद्रः सह गङ्गाया । सकारणां मतिं कृत्वा युष्माकं हितकाम्यया ।

यस्मात्त्वं राजतुल्येन वपुषा समुपस्थितः । गच्छार्णवं महीपालो राजैव त्वं भविष्यसि ।

तत्रापि सहजां लीलां धारयन् स्वेन तेजसा । भविष्यसि नृणां भर्ता भरतानां कुलोद्भवः ।

१८७०

शान्तोऽसीति मयोक्तस्त्वं यद्यासि तनूनां गत । सुतनूर्थश्रमा लोके शान्तनुस्त्वं भविष्यसि ।

इयमप्यायतापाङ्गो गङ्गा सर्वोङ्गशोभना । रूपिणो वै सरिच्छ्रेष्ठा तत्र त्वामपि यास्यति ।

एवमुक्तस्तु मां क्षुब्धः सोऽभिगम्यार्णवोऽब्रवीत् । मां प्रभो देव देवानां किमर्थं शप्तवानसि ।

अहं तव विधेयात्मा तत्कृतस्त्वत्परायणः । अश्रपोऽमरुद्वैर्वाक्यैरात्मजं मां किमात्मना ।

भगवंस्त्वत्प्रसादेन वेगात् पर्वणि वर्द्धितः । यद्यहं चलितो ब्रह्मन् कोऽच देवो ममात्मनः ।

१८७१

क्षिप्ताभिः पवनेनाह्निः स्पृष्टो यद्यसि पर्वणि । अत्र मे भगवन् किञ्च विद्यते प्रापकारणं ।

उद्धूतैश्च महावातेः प्रष्टेद्वैश्च बलाहकैः । पर्वणां चेन्दु युक्तेन त्रिभिः कुशोऽस्मि कारणैः ।

एवं यद्यपराधोऽहं कारणैस्त्वत्प्रवर्त्तितैः । चलन्महसि मे ब्रह्मन् प्रापोऽयं विनिवर्त्ततां ।

एवं मयि निराकृत्ये प्रापाच्छिलतां गते । कारुण्यं कुरु देवेश प्रमाणं यद्यश्नेषे ।
 अस्यास्य देव गङ्गाया गाङ्गतायास्तवाश्रया । महोवसमदीपायाः प्रसादं कर्तुमर्हसि ।
 तमहं हृष्टया वाचा महार्णवमथाम्रव । अकारणं देवाणां अस्मै प्रापानिलेरितं ।
 भान्तिं व्रज न भेतव्यं प्रसन्नोऽस्मि महोदधे । प्रापेऽस्मिन् सरितां नाथ भविष्ये ह्यणु कारणं ।
 तद्गच्छ भारते वंशे स्वदेहं स्नेह तेजसा । आधत्स्व सरितां नाथ त्यक्तोऽहं सागरीं तनुं ।
 महोदधे महीपालस्तव राजश्रिया वृतः । पालयंस्तुरो वर्णाश्रयेऽस्य सलिलेश्वर ।
 इयच्छ तां सरिच्छ्रेष्ठा विभ्रती मानुषीं तनुं । तत्कालरमणोयाङ्गो गङ्गा परिचरिष्यति ।
 अनया सह जाह्नवा मोदमानो ममाश्रया । इमं सलिलसंकेतं विस्मरिष्यसि सागरं ।
 त्वरयाथैव कर्तव्यं त्वेदं मम शासनं । प्राजापत्येन विधिना गङ्गाया सह सागर ।
 वसवः प्रच्युताः स्वर्गात् प्रसिष्टाश्च रसातलं । तेषामुत्पादनार्थाय मया त्वं विनियोजितः ।
 अष्टैः तान्जङ्गरी गर्भानपत्यार्थे दधानि । विभावसोस्तुल्यगुणान् सुराणां प्रीतिवर्द्धनान् ।
 उत्पाद्य तं वस्तुनश्चोन्नत्वा सुहकुलं महत् । प्रवेक्ष्यसि तनुं त्यक्त्वा पुनः सागर सागरीं ।
 एवमेतन्मया पूर्वैर्दत्तार्थं वः सुरोत्तमाः । भविष्यं पश्यता भारं पृथिव्याः पार्थिवात्मकं ।
 तदैव भ्रान्तनोर्ध्वैः पृथिव्यां रोपितो मया । वसवो यत्र गङ्गायामुत्पन्नास्तिदिवौकसः ।
 अद्यापि भुवि गाङ्गेयस्तैव वसुरष्टमः । सन्नेने वसवः प्राप्ताः स एक परिलम्बते ।
 सृष्टास्त्रियां द्वितीयायां द्वितीया भ्रान्तनोक्तनुः । विविचवोऽप्यौ युतिमानासीद्भ्राजा प्रतापवान् ।
 वैचित्र्योऽप्यौ दावेतौ पार्थिवौ भुवि साम्प्रतं । पाण्डुश्च धृतराष्ट्रश्च विख्यातौ पुरुषर्षभौ ।
 तत्र पाण्डोः त्रिया युष्टे हे भार्ये यैव नृत्सिते । शूमे कुन्ती च भार्गवी च देवयोषोपमे भुवि ।
 धृतराष्ट्रश्च राजशुभ्र भार्यैका तुल्यरूपिणी । गान्धारी भुवि विख्याता नित्यं भर्तृव्रते स्थिता ।
 तत्र वंशा विभज्यन्तां विपत्ताः पञ्च एव च । पुत्राणां हि तयो राज्ञोर्भविता विपद्यो महान् ।
 तेषां विमर्हे दायाद्ये नृपाणां भविता लयः । युगान्तप्रतिमश्चैव भविष्यति महद्भयं ।
 सबलेषु नरेन्द्रेषु ज्ञातयतस्त्रितरेतरं । विभक्तपुरराष्ट्रेषा कितिः श्रेयिष्ममेवति ।
 दापरस्य युगस्थान्ते मया दृष्टं पुरातनं । त्वयं यास्यन्ति ब्रह्मेण पार्थिवाः सह वाहनैः ।
 तत्रावशिष्टान् मनुजान् सुप्रास्त्रिंश विचेतसः । धत्स्यन्ते शङ्करस्याशः पावकेनास्त्रतेजसा ।
 अन्तकप्रतिमे तस्मिन्निर्जिते कूरकर्षणि । समाप्तमिदमाख्यानं तृतीयं दापरं युगं ।
 महेश्वरं प्रपश्यते ततो माहेश्वरं युगं । त्वयं प्रवर्त्यते पञ्चायुगं दादणदर्शनं ।
 अधर्षप्रायपुत्रं स्वपुत्रधर्मपरिपक्षं । उत्सृज्य सत्त्वसंयोगं वर्द्धितानृतमश्नयं ।
 महेश्वरं कुमारश्च द्वौ च देवौ समाश्रिताः । भविष्यन्ति नराः सर्वे लोकेन स्वविराजुषः ।
 तदेव निर्णयः प्रोक्तः पृथिव्यां पार्थिवात्मकः । शंभवावतरणं सर्वे सुराः कुत मा चिरं ।
 धर्मलोकोऽथ कुन्त्या वै मायाश्च विनियुज्यतां । विपद्यस्तु कलिर्मूलं गान्धार्या विनियुज्यतां ।

१८८६

१०००

१००१

१०१०

१०११

१०१२

एतौ पक्षौ भविष्यन्ति राजानः कालचोदिताः । जातरागाः प्रथिव्यर्थं सर्वे संगमलालसाः ।
 गच्छन्त्यं वसुमतो स्वां योनिं लोकधारिणीं । सृष्टोऽयं नैष्ठिको राज्ञामुपायो लोकविभ्रुतः । १०५
 श्रुत्वा पितामहवचः सा जगाम यथागतं । पृथिवी सह कालेन बधाय पृथिवीक्षितां ।
 देवानचोदयद्ब्रह्मा निग्रहार्थं सुरदिषां । नरश्चैव पुराणविशेषश्च धरणीधरं ।
 मनकुमारं साध्यांश्च देवानग्निपुरोगमान् । वरुणश्चैव सृष्ट्या चन्द्रमसौ तथा ।
 गन्धर्वास्सुरमोक्षैव रुद्रान्विश्रानथाश्विनौ । ततोऽग्नानवनिं देवाः सर्व्वेऽवावतारयन् ।
 यथा ते कथितं पूर्व्वमंशावतरणे मया । अयोनिजा योनिजाश्च ते देवाः पृथिवीतले । १०६
 दैत्यदानवहन्तारः संभूताः पुरुषेश्वराः । चीरिकावृक्षमङ्गाश्च वज्रसंहननास्तथा ।
 नागायुतबलाः केचित् केचिदोद्यबलान्विताः । गदापरिघशक्तीनां सहाः परिघबाहवः ।
 गिरिगुह्यप्रहर्त्तारः सर्व्वे परिघयोधिनः । वृष्टिवंशे समुत्पन्नाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
 कुरुवंशे च ये देवाः पद्मालेषु च पार्थिवाः । याजकानां समृद्धानां ब्राह्मणानाञ्च योनिषु ।
 सर्व्वास्त्रज्ञा महेष्वासो वेदव्रतपरायणाः । सर्व्वर्द्धिगुणसम्पन्ना यज्वानः पुण्यकर्म्मिणः । १०७
 आचालयेयुः शैलांस्तो क्रुद्धा भिन्दुर्षदीतलं । उत्पतेयुरथाकाशं चोभयेयुर्महादधिं ।
 एवमादिग्य तान् ब्रह्मा भूतभव्यभवत्प्रभुः । नारायणे समावेश्य लोकान् शान्तिमुपागमत् ।
 भूयः शृणु यथाविष्णुरवतीर्णो महोत्तलं । प्रजानां वै हितार्थाय प्रभुः प्राणधनेश्वरः ।
 यथातिवंशजस्याय वसुदेवस्य धीमतः । कुल पूज्ययशःकर्म्मा जप्ते नारायणः प्रभुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि देवानामंशावतरणे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृतकार्य्यं गते काले जगत्याश्च यथालयं । अंशावतरणे वृत्ते मुराणां भारतेकुले । १०८
 भागेऽवतीर्णे धर्मस्य शकस्य पवनस्य च । अश्विनोर्द्विभिरजोर्भागे वै भास्करस्य च ।
 पूर्व्वमेवावनिगते भागे देवपुरोधसः । वसुनामष्टमे भागे प्रागेव धरणीगते ।
 मृत्योर्भागे त्रितगते कलेर्भागे तथैव च । भागे सोमस्य च तथा वरुणस्य च गाङ्गते ।
 शङ्करस्य गते भागे मित्रस्य धनदस्य च । गन्धर्व्वैरगयक्षाणां भागंशेषु गतेष्वपि ।
 भागंश्चतेषु गगणाङ्गतेषु धरणीतलं । तिष्ठन्नारायणस्येति नारदः प्रत्यदृश्यत । १०९
 ज्वलितमग्निप्रतीकाशो बालार्कसदृशेक्षणः । सव्यापवृत्तं विपुलं जटामण्डलमुद्वहन् ।
 चन्द्रांशुशुक्लं वमनं वमानो रुक्मभूषणः । वीणां गृहीत्वा महतीं कवासनां सखीमिव ।
 कृष्णाजिनोत्तरागमङ्गो हेमयज्ञोपवीतवान् । दण्डो कमण्डलुधरः साक्षाच्छक इवापरः ।
 मेत्ता जगति गुह्यानां विग्रहाणां गुह्योपमः । महर्षिर्विग्रहवृत्तिर्बिद्वान् गान्धर्व्ववेदवित् ।
 वैरकैलिकिलो विभ्रा ब्राह्मः कलिरिवापरः । देवगन्धर्व्वलोकानामादिवक्ता मुनिः परः । ११०
 गाता चतुर्णां वेदानां उद्गाता प्रथमर्त्विजः । स नारदोऽथ विप्रर्विभ्रं लोकाचरोऽव्ययः ।
 स्थितो देवसभामध्ये संरब्धो विष्णुमन्त्रवोत् । अंशावतरणं विष्णो यद्विदं चिदग्रे कृतं ।

५५७

क्षयाय पृथिवीशानां सर्वमेतदकारणं । यदेतत् पार्थिवं क्षत्रं कृतं त्वयि दिवोश्चर ।
 न नारायणयुक्तोऽयं कार्यार्थः प्रतिभाति मे । न युक्तं जानता देव त्वया तत्त्वार्थदर्शिन ।
 देवदेव पृथिव्यर्थे प्रयोक्तुं कार्यमीदृशं । त्वं हि चतुष्पतां चतुः स्नायः प्रभवतां प्रभुः ।
 श्रेष्ठोयोगवतां योगी गतिर्गतिमतामपि । देवभागान्गतान्दृष्ट्वा किं त्वं सर्वायगो विभुः ।
 वसुन्धरायाः सत्त्वार्थमंशं खं नानयुञ्जसे । त्वया मनाया देवांशास्वप्नयास्वत्प्रचोदिताः ।
 जगत्यां सन्तरिष्यन्ति कार्याकार्यान्तरङ्गताः । तदहं त्वरया विष्णो प्राप्तः सुरसभामिमं ।
 तव मञ्जोदनार्याय शृणु चाप्यत्र कारणं । ये त्वया निहता दैत्याः मंषामे तारकामये ।
 तेषां शृणु गतिं विष्णो ये गताः पृथिवीतलं । पुरी पृथिव्या मुदिता मयुरा नाम विभ्रुता ।
 निविष्टा यमुनातीरे स्कीता जनपदायुता । मधुर्नाम महानामोत् दानवो युधि दुर्जयः ।
 चासनः सर्वभूतानां बलेन महताऽश्वितः । तस्य तत्र महद्वाधीश्वरहापादपमङ्गलं ।
 घोरं मधुवर्गं नाम यचामौ न्यवसत् पुरा । तस्मै पुत्रो महानामोत्तवणो नाम दानवः ।
 चासनः सर्वभूतानां बले महति तस्मिन्वान् । स तत्र दानवः क्रौडन्वर्षपूगाननेकशः ।
 सदैवतगणास्त्रोकानुदासयति दर्पितः । अयोध्यायामयोध्यायां रामे दाशरथौ स्थिते ।
 राज्यं ग्रामति धर्मज्ञो राजमानां भयावहे । स दानवो बलस्त्राघो घोरं वनमुपाश्रितः ।
 प्रेषयामास रामाय दूतं परुषवादिनं । विपथासम्प्रभूतो हि तव रामरिपुष्य सः ।
 न च मामन्तमिच्छन्ति राजानो बलशालिनं । राज्ञा राजव्रतस्थेन प्रजानां शुभमिच्छता ।
 जेतव्या रिपवः सर्वे स्फोटं विषयमिच्छता । अभिवेकार्द्रकेणेन राज्ञा रञ्जनकाम्यया ।
 जेतव्यानीन्द्रियाण्यदौ तज्जये हि ध्रुवो जयः । सम्यक् वर्त्तितुकामस्य विशेषेण महीपते ।
 नयानामुपदेशेन नास्ति लोकसमो गुरुः । व्यसनेषु जघन्यस्य धर्ममध्यस्य धीमतः ।
 बलज्येष्ठस्य नृपतेर्नास्ति सामन्तजं भयं । प्रवृद्धैर्हन्त्यते सर्वैः सहजैरिन्द्रियारिभिः ।
 अमित्राणां प्रियकरैर्भ्रातृरधृतिरोत्तरः । यत्त्वया श्रोकते मोहात् सबलो रावणो हतः ।
 नैतदौपयिकं मन्ये महत्तत् कर्म कृत्स्नितं । वनवामप्रवृत्तेन यत्त्वया व्रतशालिना ।
 प्रहृतं राक्षसे नीये नैव दृष्टः सतां विधिः । सतामक्रोधजा धर्मः शुभां नयति मद्गतिं ।
 यत्त्वया निहता मोहाद्भूवितासाश्रमौकसः । स एव रावणो धन्यो यत्त्वया व्रतचारिणा ।
 स्त्रीनिमित्ते हतो युद्धे पास्यान्धर्मानवेकता । यदि ते स हतः श्रेष्ठ दुर्लभद्विरजितेन्द्रियः ।
 युध्यस्त्राय मया सार्द्धं मृधे यद्यमि वीर्यवान् । तस्य दूतस्य तच्छ्रुत्वा भाषितं कुरुवादिनः ।
 धैर्यादसम्भ्रान्तवपुः समिपतं राघवोऽब्रवीत् । असदेतत्त्वया दूत भाषितं तस्य गौरवात् ।
 यन्मां क्षिपमि दाषेण वेदात्मानञ्च सुखितं । यद्यहं सत्ये मूढो यदि वा रावणो हतः ।
 यदि वा मे हता भार्या तत्र का परिदेवता । न वाक्प्राप्तेन दुष्यन्ति साधवः सत्ये स्थिताः ।
 जागर्त्ति च यथा देवः सदा सत्स्वितरेषु च । कृतं दूतेन यत् कार्यं गच्छ त्वं दूत माचिरं ।

१२५

१२६

१२७

१२८

१२९

१३०

- नमस्त्राधिपु नोचेपु प्रहरन्तोह मदिधाः । अयं ममानुजो भ्राता शत्रुघ्नः शत्रुतापनः ।
 तस्य दैत्यस्य दुर्बुद्धेर्दधे प्रतिकरिष्यति । एवमुक्तः स दूतस्तु ययौ सौमित्रिणा सह ।
 अनुज्ञातो नरेन्द्रेण राघवेण महात्मना । स शीघ्रयानः संप्राप्तस्तदा मधुवनं महत् ।
 चक्रे निवेशं सौमित्रिर्व्यनान्ते युद्धलालसः । ततो दूतस्य वचनात् स दैत्यः क्रोधमूर्च्छितः ।
 जघन्ये तदनं कृत्वा युद्धायाभिमुखे स्थितः । तद्युद्धमभवद्द्वारं सौमित्रेर्दानवस्य च ।
 उभयोर्द्वन्द्वं युयोः शूरयोरणमूर्द्धनि । तौ शरैः साधुनिश्चितैरन्योन्यमभिजग्नतुः ।
 न च तौ युद्धवैमुख्यं अयं वायुपजग्मदुः । अयं सौमित्रिणा वाणैः पीडितो दानवो युधि ।
 ततः स शूलरहितः पर्यधीयत दानवः । स गृह्णीत्वाऽङ्गुशस्त्रैव देवैर्दत्तवरं रणे ।
 कर्पणं सर्वभूतानां लवणो विनमाद ह । शिरोधरायां जघाह सोऽङ्गुशेन चकथं च ।
 प्रवेशयितुमारब्धो लवणो राघवानुजं । स रुक्मात्सरमुद्यम्य शत्रुघ्नः खड्गमुत्तमं ।
 अङ्गुशश्चैव चिच्छेद दैत्यस्य च शिरो महत् । स हत्वा दानवं मञ्जो सौमित्रिर्निचनन्दनः ।
 तदनं तस्य दैत्यस्य चिच्छेदास्त्रेण बुद्धिमान् । कृत्वा वनस्य सौमित्रिनिवेशं सोऽभ्यरोचयत् ।
 भवाय तस्य देशस्य पूर्याः परमधर्मावित् । तस्मिन्मधुवनस्यानें मथुरा नाम सा पुरी ।
 शत्रुघ्नेण पुरा स्मृष्टा हत्वा तं दानवं रणे । सा पुरी परमोदारा सुवप्रदारतारणा ।
 स्तीता राश्रममाकीर्णा मष्टद्वभवाकुला । उद्यानवनमञ्जुस्त्रा सुमीमा सुप्रतिष्ठिता ।
 प्रोशुप्राकारसम्पन्ना परिखार्गलमेखला । चयाहालककेयूरा प्रासादवरकुण्डला ।
 सुभंलतदारमुखी चत्तरोद्गारहासिनी । शरीरगवीरपुरुषा हस्त्यश्वरथमङ्गुला ।
 अर्द्धचन्द्रप्रतीकाशा यमुनातीरशोभिता । पुण्यापणवती दुर्गा रत्नमञ्जयगर्विता ।
 जेवाणि मस्यवन्त्यस्यां काले देवस्य वर्तन्ति । नवमारोसमुदिता सा पुरी स्म प्रकाशते ।
 निविष्टविषयश्चैव शूरसेनततोऽभवत् । तस्यां पूर्यां महावीर्या राजा भोजकुलोदहः ।
 उग्रसेन इति ख्यातो महामेनपराक्रमः । तस्य पुत्रत्वमापन्नो योऽसौ विष्णो लया हतः ।
 कालनेर्निर्महादित्यः संयामे तारकामये । कंभो नाम विशालामो भोजवंशविवर्द्धनः ।
 राजा पृथिव्यां विख्यातः सिंहविस्मृष्टविक्रमः । राज्ञां भयङ्करो घोरः शङ्कनीयो महीचिता ।
 भयदः सर्वभूतानां मत्पयादाज्ञाताङ्गतः । दारुणाभिनिवेशेन दारुणेनान्तरात्मना ।
 युक्तमेव दर्पेण प्रजानां रोमहर्षणः । न राजधर्माभिरतो नात्मपक्षमुवावहः ।
 नात्मा राज्यप्रियकरश्छुः कररुचिः सदा । स कंभस्तत्र संभूतो यत्ने युद्धे पराजितः ।
 कव्यादेः बाधते लोकानासुरेणान्तरात्मना । योऽण्यसौ हयविक्रान्तो हयपीव इति स्मृतः ।
 केशो नाम हयो जातः कंभस्यैव जघन्यजः । स दुष्टो क्षेपितपटुः केशरी निरवग्रहः ।
 दृष्ट्वावने वसत्येको नृणां मांसानि भक्षयन् । अरिष्टो बलिपुत्रस्तु ककुप्ती दृष्टरूपवान् ।
 गवामरित्वमापन्नः कामरूपो महाशूरः । शिष्टो नाम दितेः पुत्रो बरिष्ठो दानवेषु यः ।

१०८

१०९

११०

१११

११२

११३

कुञ्जरत्वमगादैत्यः । मस्यैव स वाहनः । लम्बो नामेति विख्यातो योऽमो दैत्येषु दाहणः ।
 प्रलम्बो नाम भुलाऽमो वटं भाण्डोरमाश्रितः । खर इत्युच्यते दैत्यो धेनुकः सोऽसुरोत्तमः ।
 घोरस्ताप्तवनं दैत्ययुत्युत्सादयन् प्रजाः । वराहश्च किशोरश्च यौ तौ दानवसप्तमी ।
 मल्लौ रङ्गगतौ तत्र जातौ चाणूरमुष्टिकौ । यौ तौ मयश्च तारश्च दानवौ दानवान्नाक ।
 प्राग्ज्योतिषे तौ भौमस्य नरकस्य पुरे रतौ । एते दैत्या विनिहतास्त्वया विष्णो निराकृताः ।
 मानुषो तनुमास्थाय बाधन्ते भुवि मानवान् । तत्कथादेषिणः सर्वे तद्भक्तान् घ्नन्ति मानवान् ।
 तत्र प्रसादात्तेषां वै दानवानां जयो भवेत् । त्वत्तस्यो बिभ्यति दिवि त्वत्तो बिभ्यति सागरे ।
 पृथिव्यां बिभ्यति त्वत्तो नान्यतस्तु कदाचन । दुर्धनस्य हतस्यापि त्वया नान्येन श्रीधर ।
 दिवस्थितस्य दैत्यस्य गतिर्भवति मेदिनी । व्युत्थितस्य तु मेदिन्यां हतस्य नृशरीरिणः ।
 दुर्लभं स्वर्गगमनं त्वयि जायति माधव । तदा गच्छ स्वयं विष्णो गच्छाम पृथिवीतलं ।
 दानवानां विनाशाय विष्टजात्मानमात्मना । मूर्त्तयो हि तवाश्रया दृष्ट्यादृष्ट्याः सुरोत्तमैः ।
 तासु सृष्टास्त्वया देवाः मन्त्रविद्यन्ति भूतले । तवावतरणे विष्णो कंसः स न भविष्यति ।
 सेत्स्यते म च कार्यार्थो यस्यायै भूमिरागता । त्वं भारते कार्यगुरुस्त्वय्यस्य परायणः ।
 तदा गच्छ हृषीकेश चितौ ताम् जहि दानवान् ।

१११४

१११५

१११६

इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि नारदवाक्ये पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा सस्मितस्तपुस्तपनः । प्रत्युवाच ब्रह्मवाक्यं देवानां प्रभुरीश्वरः ।

चैलोक्यस्य हितार्थाय यन्मां वदसि नारद । तस्य सम्यक्प्रवृत्तस्य श्रूयतामुत्तरं वचः ।

विदिता देहिनी जाता मयैते भुवि दानवाः । यास्य यस्तनुमास्थाय दैत्यः पृथ्वति विपदं ।

जानामि कंसं मन्मूतमुग्रधेनसुतं भुवि । केशिमस्यैव जानामि दैत्यं तुरगरूपिणं ।

१११७

नागं कुवलयापीडं मल्लौ चाणूरमुष्टिकौ । अरिष्टस्यैव जानामि दैत्यं वृषभरूपिणं ।

विदिता मे खरस्यैव प्रलम्बस्य महासुरः । मा च मे विदिता विप्रपूतना दुहिता वनेः ।

कालियश्चार्पि जानामि यमुनाह्रदगोचरं । वैजतेयभयाद्यस्तु यमुनाह्रदमाविशत् ।

विदिता मे जरासन्धः स्मितो मूर्ध्नि मल्लोचिता । प्राग्ज्योतिषपुरे चापि नरकं साधु तर्कये ।

१११८

मानुषे पार्थिवे लोके मानुषत्वमुपागतं । बाणश्च शोणितपुरे मुहप्रतिभतेजसं ।

दुष्टं बाहुमहस्त्रेण देवैरपि मुहुर्जयं । मथ्यामन्ताश्च जानामि भारतीं महर्तो धुरं ।

तच्च सर्व्वं विजानामि यथा यास्यन्ति तेनृपाः । जयो भुवि मया दृष्टः शक्रलोके च सत्क्रिया ।

तेषां पुरुषदेहानामपरावृत्तिवर्त्तिनां । संप्रवेत्स्याम्यहं योगमात्मनश्चापरस्य च ।

संप्राप्य मानुषं लोकं मानुषत्वमुपागतः । कंवादोल्लास्य सर्व्वान् सधिष्यामि महासुरान् ।

१११९

तेन तेन विधानेन येन यः ज्ञानिमेत्यति । अन्तःप्रविश्य योगिन तास्ता हि गतथो मया ।

अमोषां हि सुरेन्द्राणां हतव्या रिषवो युधि । जगद्ययै कृता योऽयमंशात्मनो महात्मभिः ।

देवर्षिगन्धर्वैरित्यनुमते मम । विनिश्चयो हि प्रागेव नारदायं कृतो मया ।
 निवासं तत्र मे ब्रह्मा विधातु पितामहः । यत्र देशे यथा जातो येन वेत्रेण वा वसन् ।
 तानहं समरे हन्यां तन्मे ब्रूहि पितामह ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नारायणेनं सिद्धार्थमुपायं ब्रूणु मे विभो । भुवि यस्ते जनयिता जननी च भविष्यति ।
 यत्र त्वच्च महाबाहो जातः कुलकरो भुवि । यादवानां महदंशमखिलं धारयिष्यसि ।
 तांश्चामुरान् समुत्साद्य वंशं कृत्वात्मनो महत् । स्थापयिष्यमि मर्यादां यथा तन्मे निश्चामय ।
 पुरा हि कश्यपो विष्णो वरुणस्य महात्मनः । जहार यज्ञिया गा वै पयोदाश्च महामखे ।
 अदितिः सुरभिष्येव देभार्य्ये कश्यपस्य तु । प्रदीयमाना गास्तास्तु नैऋता वरुणस्य तु ।
 ततो मां वरुणोऽभ्येत्य प्रणम्य शिरसा नतः । उवाच भगवन् गावो गुरुणा मे हता इति ।
 कृतकार्योऽपि गास्तात नामुजानाति मे गुरुः । अन्ववर्त्तत भार्य्ये दे अदितिं सुरभीं ततः ।
 मम ता ज्ञातया गावो दिव्याः कामदुषाः प्रभो । चरन्ति सागरान् सव्याखलिताः स्नेन तेजसा ।
 कस्ता धर्षयितुं शक्नो मम गाः कश्यपादृते । अचयं याः चरन्त्यग्रे पयो देवामृतोपमं ।
 प्रभुर्व्या व्यथितो ब्रह्मन् गुरुर्व्या यद्विवेतरः । तया नियम्याः मर्त्ये वै त्वं हि नः परमा गतिः ।
 यदि प्रभवतां दण्डो लोके कार्यमजानतां । न विद्यते लोकगुरो नामते लोकनेतवः ।
 यथा वाऽस्तु तथा वाऽस्तु कर्त्तव्ये भगवान् प्रभुः । मम गावः प्रशेयन्तां ततो गताऽस्मि सागरं ।
 आत्मा मम हि ता गावो या गावः सत्वमव्ययं । लोकानां त्वत्प्रवृत्तानामेकं गोब्राह्मणं स्मृतं ।
 ज्ञातव्याः प्रथमं गावस्त्रातास्तार्थान्ति ता द्विजान् । गोब्राह्मणपरिचारे परिचारां जगद्भवेत् ।
 इत्यमुपनिना प्रोक्तो वरुणेनाहमच्युत । गवां कारुण्यतत्त्वज्ञः कार्येऽपि प्रापमुत्सृजं ।
 येनांशेन हता गावः कार्येण महात्मना । स तेनांशेन जगतीं गत्वा गोपत्वमेवति ।
 या च सा सुरभिर्नाम अदितिश्च सुरारणो । उभे ते तस्य वै भार्य्ये सह तेनैव चास्यतः ।
 ताभ्यां सह भगोपत्वे कश्यपो भुवि रस्यते । तदस्य कश्यपस्याश्लेजसा कश्यपोपमः ।
 वसुदेव इति ख्यातो गोषु तिष्ठति भूतले । गिरिर्गोवर्द्धनो नाम मथुरायास्त्वदूरतः ।
 तत्राभौ गोव्यभिरतः कंसस्य करदायकः । तस्य भार्य्यादयश्चैव अदितिः सुरभिसया ।
 देवकी रोहिणी चैव वसुदेवस्य धीमतः । तत्रावतर लोकानां भवाय मधुसूदन ।
 जयाशोर्व्यचनेस्त्वते वर्द्धयन्ति दिवौकसः । आत्मानमःत्माना हि त्वमवतार्य्य महीतले ।
 देवकीं रोहिणीश्चैव गर्भाभ्यां परितोषय । तत्र त्वं शिशुरेवादौ गोपालकतल्लवणः ।
 वर्द्धयस्व महाबाहो पुरा त्रैविक्रमे यथा । छादयित्वात्मनात्मानं मायया गोपकूपया ।
 गोपकन्यामहस्ताणि रमयंश्चर मेदिनीं । गाश्च ते रक्षता विष्णो वनानि परिधावतः ।
 वनमास्त्रापरिश्रितंधन्या द्रक्ष्यन्ति ते वपुः । विष्णो पश्यपलाशान् गोपालवसतिवृत्ते ।
 बाले त्वयि महाबाहो लोको बालत्वमेवति । तद्भक्ताः पुच्छरीकाश्च तव पित्तवशानुगाः ।

११०५

११०६

११०७

११०८

११०९

१११०

गोषु गोपा भवियन्ति सहायाः सततस्तत्र । बने चारयतो गास्तु गोष्ठेषु परिधावतः ।
मज्जन्तो यमुनायान्तरतिमाप्स्यन्ति ते भृशं । जीवितं वसुदेवस्य भवियति सुजीवितं ।
यस्त्वया तात इत्युक्तः स पुत्र इति वक्ष्यति । अथवा कस्य पुत्रत्वं गच्छेथाः कस्यपादूने ।
का वा धारयितुं शक्ता विष्णो त्वामदितिं विना । योगेनात्मसमुत्थेन गच्छ त्वं विजयाय वै ।
वयमप्यालयात्स्नान् स्नान् गच्छामो मधुसूदन ।

११७५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु देवाननुज्ञाय विविक्ते त्रिदिवालये । जगाम विष्णुः स्वच्छेदं क्षीरोदस्योत्तरं दिग्म् ।
तत्रैव पार्ष्णीतो नाम गुहा भेरोः सुदुर्गमा । त्रिभिस्तस्यैव विक्रान्तेर्मित्थं पर्वसु पूजिता ।
पुराणं तत्र त्रिन्यस्य देहं हरिश्चदारधोः । आत्मानं योजयामास वसुदेवगृहे प्रभुः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितामहवाक्ये षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ समाप्तश्चेद् हरिवंशपर्वः ॥

॥ अथ विष्णुपर्वः ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्ञात्वा विष्णुं त्रितिगतं भागांश्च त्रिदिवौकषां । विनाशशंभो कंसस्य नारदो मथुरां गच्छी । ११८०
त्रिपिटपादापतितो मथुरोपवने स्थितः । प्रेषयामास कंसस्य दूतं स मुनिपुङ्गवः ।
स दूतः कथयामास मुनेरागमनं नृपे । स नारदस्य गमनं श्रुत्वा त्वरितविक्रमः ।
निर्जगामामुरः कंसः स्वपुत्र्याः पद्मलोचनः । स दर्शयतिथिं स्रष्टुं देवर्षिं वीतकल्मषं ।
तेजसा ज्वलनाकारं वपुषा सूर्यवर्षभं । सोऽभिवाच्यधैर्ये तस्मै पूजाञ्चक्रे यथाविधि ।
आसनञ्चाग्निवर्णाभं विमृश्यापजहार वै । निषसादासमे तस्मिन् स वै शक्रसखो मुनिः ।
उवाच क्षीयसेनस्य सुतं परमकोपनं । पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा ।
गते त्वेवं मम वचः श्रूयतां गृह्यताञ्च तत् । अनुसृत्य दिवो लोकानहं ब्रह्मपुरोगमान् ।
गतः सूर्यसंखं तात विपुलं मेघपर्वतं । स नन्दनजनश्चैव दृष्ट्वा चैत्रयं वनं ।
आश्रुतं मे सुतोर्थासु सरिस्तु सद्यैवतैः । दिव्या त्रिधारा दृष्ट्वा मे गङ्गा त्रिपथगामिनो ।
स्मरणादेव सर्वेषामहं या विभेदिनी । उपत्यृष्टञ्च तीर्थेषु दिव्येषु च यथाक्रमं ।
दृष्टं मे ब्रह्ममदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितं । देवगन्धर्वनिर्घोषैरप्सरामिष नादितं ।
सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजं भेदमूर्खनि । संगृह्य वोषां संसक्तमगच्छं ब्रह्मणः सभां ।
सोऽहं तत्र क्षिप्तोऽप्योशान्नानारत्नविभूषितान् । दिव्यासनगतान्देवानपश्यं सपितामहान् ।
तत्र मन्त्रयतामिव देवतानां मया श्रुतः । भवतः सानुगस्तेह बधोपायः सुदारुणः ।
तत्रैषा देवको या ते मथुरायां पितृस्वभा । सोऽस्मा गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ।
देवानां स हि सर्वेषां त्रिदिवस्य गतिश्च सः । परं रक्षस्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ।
परतोऽपि परस्तेऽहं स्वयम्भूश्च दिवौकषां । ततस्ते तन्महद्भूतं दिव्यञ्च कथयाम्यहं ।
आद्यञ्च स हि ते भृत्यभूतपूज्यश्च तं स्मर । यज्ञश्च क्रियतां कंस देवक्या गर्भेऽनन्ते ।

११७६

११७७

११७८

एषा मे तद्गता प्रीतिरित्यर्थश्चाहमागतः । भुव्यन्तां सर्वकामार्थाः स्थस्ति तेऽस्तु ब्रजान्त्वहं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा नारदे याते तस्य वाक्यं विचिन्तयन् । जहामोषैस्ततः कंसः प्रकाशदशनखिरं । १२००

प्रावाच सस्मितश्चैव स भृत्यानगतः स्थितान् । हास्यः खलु स सर्वेषु नारदो न विचारदः ।

नाहं भीषयितुं शक्यो देवैरपि सवासवैः । आहवन्त्यः शयानो वा प्रमत्तो मत्त एव वा ।

योऽहं दोर्भ्यामुदाराभ्यां सोभयेयं धरामिमां । कोऽस्ति यो मानुषे लोके मां सोभयितुमुत्सहेत् ।

अथप्रभृति भूतानामहं देवानुवर्त्तिनां । नृपक्षिपशुमहानां करोमि कदनं महन् ।

आज्ञापयतां हयः केशोः प्रसन्ने धेनुकस्तथा । अरिष्टो वृषभश्चैव पूतना कालियस्तथा । १२०१

अटध्वं पृथिवीं हस्तं यथेष्टं कामरूपिणः । प्रहरध्वश्च सर्वेषु येऽस्माकं पक्षदूषकाः ।

गर्भस्थानामपि गतिर्विज्ञेया भुवि देहिनां । नारदेन हि गर्भेभ्यो भयघ्नः समुदाहृतं ।

भवन्तोऽपि यथाकामं मोदन्तां विगतज्वराः । मास्य वे नाद्यमाश्रित्य नास्ति देवकृतं भयं ।

स तु केलिकिलो विप्रो भेदशीलश्च नारदः । मुञ्चिष्टमपि लोकेषु भेदयत्प्रभते रतिं ।

कण्डूयमानः सततं लोकानटति चञ्चलः । घट्टयाभो नरेन्द्राणां तन्मोर्ध्वैराणि चैव ह । १२१०

एवं स विस्मयन्नेव वाक्प्राप्तेन तु केवलं । विवेश भवने कंसो दह्यमानिन चेतसा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नारदागमने कंसवाक्ये सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सोऽज्ञापयत संरञ्जः सचिवानात्मनो हितान् । यत्ता भवत सर्वे वै देवक्या गर्भक्षन्तने ।

प्रथमादेव हन्तव्या गर्भेस्ते सर्वे एव तु । मूलादेव हि हन्तव्यः सोऽनर्थो यच्च संशयः ।

देवकी च गृहे गुप्ता प्रच्छन्नमभिरविता । खैरञ्जरतु विस्मया गर्भकाले च रक्ष्यतां ।

मासान् पुष्पमासादीन् गणयन्तु मम स्त्रियः । परिणामे हि गर्भस्य श्रेष्ठं ज्ञास्यामहे वयं । १२१५

वसुदेवश्च संरक्ष्यः स्त्रोसनायासु भूमिषु । अप्रमत्तैर्भम हितैरात्रावहनि चैव ह ।

स्त्रोभिर्वर्षवरेष्वेव वक्तव्यं न च कारणं । एष मानुशको यत्रो मानुःरेव साध्यते ।

श्रूयतां येन देवं हि मद्विधैः प्रतिहन्त्यते । मन्त्रयानैः सुविहितैरौषधैश्च सुयोजितैः ।

यत्नेन शानुकृत्येन देवमप्यमुलास्यते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स यत्नवान् कंसो देवक्या गर्भक्षन्तने । भयेन मन्त्रयामास श्रुतार्थो नारदात् स वै । १२२०

एवं श्रुत्वा प्रथमं वै कंसस्यारिष्टसंज्ञितं । अन्तर्द्वानगतो विष्णुः स्मितयामास वीर्यवान् ।

सप्तेमान् देवकीगर्भान् भोजयन्ती वधियति । अष्टमे च मया गर्भे कार्यसाधनमात्मनः ।

तस्य चिन्तयतस्त्वं पातालमगमन्मनः । यत्र ते गर्भश्चयनाः षड्गर्भा नाम दानवाः ।

विक्रान्तवपुषो दीप्ताक्षोऽमृतप्राशनोपमाः । अमरप्रतिमाः सर्वे पुत्रा वै कालनेमिनः ।

तेऽर्थ्यकं वै परित्यज्य हिरण्यकशिपुं पुरा । उपानाशक्रे दैत्याः पुरा लोकपितामहं । १२२५

तथ्यमानास्तपस्वीन् जटामण्डलधारिणः । तेषां प्रीतोऽभवद्ब्रह्मा षड्गर्भाणां वरं ददौ ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ भो भो दानवशार्दूलस्तपसाऽहं सुतोषितः । ब्रूत यो यस्तवः कामस्तस्य स तं ददाम्यहं ।

कीर्णा भूतगणैर्घोरैर्मंसिदेशानुवर्त्तिनी । कौमारं व्रतमाख्याय त्रिदिवं त्वं गमिष्यसि ।
 तत्र त्वां शतदृक् शक्रो मत्प्रदिष्टेन कर्मणा । अभिवेकेण दिव्येन देवैः सह योष्यसे ।
 तत्रैव त्वां भगिन्यर्थे गृह्णीष्यति स वामनः । कुशिकस्य तु गोत्रेण कौशिकी त्वं भविष्यसि ।
 स ते विन्ध्यं नगप्रेष्ठे स्थानं दास्यति शाश्वतं । ततः स्थानसहस्रैस्त्वं पृथिवीं शोभयिष्यसि ।
 तत्र शुभनिशुभौ द्वौ दानवौ नगचारिणौ । माघं कृत्वा मनसि तौ सानुगौ नाशयिष्यसि ।
 त्रैलोक्यचारिणी सा त्वं भुवि सत्यापयाचना । चरिष्यसि महाभागे वरदा कामरूपिणी ।
 कृतानुयात्रा भूतैस्त्वं नित्यं मांसबलिप्रिया । तिथौ नवम्यां पूजां त्वं प्राप्स्यसे स पशुक्रियां ।
 ये च त्वां मत्प्रभावज्ञा प्रणमिष्यन्ति मानवाः । न तेषां दुर्लभं किञ्चित् पुत्रतो धनतोऽपि वा ।
 काम्पारेष्ववसन्मानां मग्नानाञ्च महर्षिणो । दक्षुभिर्व्या नितङ्गानां त्वं गतिः परमा नृणां ।
 त्वां स्तोष्यति तु यो भक्त्या स्तवेनानेन वै शुभे । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ।

११९०

११९५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भारवतरणे निद्रासम्बिज्ञानो नामाष्टपञ्चाशीऽध्यायः ॥ ५८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आर्यास्तत्त्वं प्रवक्ष्यामि यथोक्तमृषिभिः पुरा । नारायणो नमस्यामि देवीं त्रिभुवनेश्वरीं ।
 त्वं सिद्धिः श्रोतुं तः कोर्त्तिर्द्विर्विद्या सञ्जतिर्यतिः । सन्ध्या रात्रिः प्रभा निद्रा काशरात्रिस्तमेव च ।
 आर्या कात्यायनी देवी कौशिकी ब्रह्मचारिणी । जननी सिद्धमेनस्य उद्यक्षारी महातपाः ।
 जया च विजया चैव तुष्टिः पुष्टिः क्षमा दया । ज्येष्ठा यमस्य भगिनो नीलकण्ठ्यवासिनी ।
 वज्ररूपा विरूपा च अनेकविधरूपिणी । विरूपाक्षो विद्यालक्षो भक्तानां परिरक्षणी ।
 पर्वताग्रेषु घोरेषु नदोषु च गुहासु च । वसति त्वं महादेवि वनेषूपवनेषु च ।
 श्वरैर्वर्षैर्यैव पुलन्दैश्च सुपूजिता । मयूरपक्षजिनो लोकान् कामसि सर्वश्रः ।
 कुक्कुटैश्चागलैर्मेघैः सिंहेयात्रैः समाकुला । घण्टाजिनादबज्रला विन्ध्ये वससि सर्वदा ।
 त्रिशूलपट्टिशधरा चन्द्रसूर्यपताकिनी । नवमी लक्ष्मणपत्न्यश्च गृह्णत्यैकादशी तथा ।
 भगिनी बलदेवस्य रजनी कलहप्रिया । आवासः सर्वभूतानां निष्ठा च परमा गतिः ।
 नन्दगोपमता चैव देवी त्वमपराजिता । चौरवासाः सुवासाश्च रौद्री सन्ध्या त्वमेव च ।
 प्रकीर्णकेशी मृत्युञ्ज सुरामांसबलिप्रिया । लक्ष्मीरलक्ष्मीरूपेण दानवानां बधाय च ।
 सावित्री चामि वेदानां माता भूतगणस्य च । अन्तर्बन्धेषु यशानामृत्विजाश्चैव दर्शिता ।
 चण्डोणां धर्मबुद्धिस्त्वं देवानामदितोति च । कर्षकाणाञ्च सीतेति भूतानां धरणीति च ।
 सिद्धिश्च देवि यात्राणां वेला त्वं सागरस्य च । यक्षाणां प्रथमा यक्षी नागानां सुरसेति च ।
 कन्यानां ब्रह्मचर्या त्वं सौभाग्यं प्रमदासु च । ब्रह्मवादिन्ययो दीक्षा त्रैभावा च परमा तथा ।
 ज्योतिषां त्वं प्रभा देवि नक्षत्राणाञ्च रोहिणी । राजदारेषु दुर्गेषु नदीनां यज्ञमेषु च ।
 पूर्णं च पूर्णिमाचन्द्रे कृत्तिनामा इति स्मृता । सरस्वती च वास्तोके कृतिर्देवायने तथा ।
 अशीणां धर्मबुद्धिस्त्वं देवानां मानसो तथा । सुरादेवोति भूतेषु स्वयमेवं त्वं स्वकर्माभिः ।

११९०

११९५

११९५

११९५

इन्द्रस्य चारुदृष्टिर्लभं सहस्रनयनेति च । तापमानाश्च देवी त्वमरणोद्यमिहोचिणां ।
 कुधा च सर्वभूतानां तृप्तिस्त्वच्च दिवौकषां । स्वाहा तुष्टिर्धृतिश्चैव वस्तुनां त्वं वस्तुमती ।
 आशा चासि मनुष्याणां तुष्टिश्च कृतकर्मणां । दिशश्च विदिशश्चैव तथा क्षाप्रिशिखा प्रभा ।
 ब्रह्मणो पूतना च त्वं रेवती च सुदारुणा । निद्रा च सर्वभूतानां मोहनो कृतिया तथा ।
 विद्यानां ब्रह्मविद्या च त्वमोद्धारो वषट् तथा । नारीणां पार्वती त्वान्तु पौराणां च वयोऽनुवन् ।
 अरुन्धत्येकभर्तृणां प्रजापतिवचो यथा । भेदो विवादप्रोक्तानां त्वमिन्द्राणोति विभुता ।
 त्वया व्याप्तमिदं सर्वं जगत्स्त्वावरजङ्गमं । संपादेषु च सर्वेषु वज्रिप्रज्वलिते तथा ।
 नदीतीरेषु धीरेषु वनेषु च गुहासु च । प्रवासे राजवन्धे च ब्रह्मणाश्च प्रमर्दने ।
 प्राणात्ययेषु सर्वेषु त्वं हि रक्षा न संशयः । त्वयि मे च दयं देवि त्वयि बुद्धिर्मानसस्थि ।
 रक्ष मां सर्वपापिभ्यः प्रसादं कर्तुमर्हसि । इमं देव्याः स्तवं पुण्यमितिहासमन्वितं ।
 यः पठेत् प्रातरुत्थाय शुचिः प्रयतमानसः । त्रिभिस्त्रिंशत्कृतं मासैः फलं वै संप्रयच्छति ।
 षण्मासान् पठते यस्तु काङ्क्षितं स भवेत् सः । अर्चिता नवभिर्मासैर्हव्यं चतुः प्रयच्छति ।
 संवत्सरेण सिद्धिं कुरु यथाकामं प्रयच्छति । सत्यं ब्रह्मचर्यं चैवायनवचो यथा ।
 नृणां बन्धं बध्ने चोदं पुत्रपुत्रं धनचञ्चलं । व्याधिमृत्युभयश्चैव पूजिता प्रमथियसि ।
 मोहयित्वा च तं कंसमेका त्वं भोक्तृसे जगत् । अहमप्यात्मनो वृत्तिं विधास्य गोषु गोपवत् ।
 स्ववृत्त्यर्थं तथा चैव करिष्ये कंसगोपतां । एवं तान्नु समादिश्य गतोऽन्तर्द्वानमीश्वरः ।
 सा चापि तं नमस्कृत्य तथाऽस्मिन्नि विनिश्चिता ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि सप्तप्रगर्भविधाने आर्यास्तवे जनपटितमेऽध्यायः ॥ ५८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एते गर्भविधाने तु देवकी देवतोपमा । जगद् सप्त तान् गर्भान् यथावत् समुदाहृतान् ।

पञ्चभान् निःसृतान् कंसस्तान् जघान शिलातले । आपर्व मप्रमं गर्भं सा निनायाथ रोहिणीं ।
 सार्द्धैरात्रे स्थितं गर्भं पातयन्तो रजस्तला । निद्रया सहसाविष्टा पपात धरणीतले ।
 सा स्वप्नमिव तं दृष्ट्वा स्नेहं गर्भं गर्भमादधत् । अपत्यन्तो च तं गर्भं मूढं तं व्यथिताऽभवत् ।
 तामाह निद्रा सन्निधा नैशे तमसि रोहिणीं । रोहिणीमिव सोमस्य वमुर्वस्य धीमतः ।
 कर्षणेनास्य गर्भस्य स्वगर्भाद्यावितस्य वै । सङ्कर्षणो नाम शुभे तव पुत्रो भविष्यति ।
 सा तं पुत्रमथाप्यैव दृष्ट्वा किञ्चिद्वाञ्छुषो । त्रिवेण रोहिणी वेणु सुप्रभा रोहिणी यथा ।
 तस्य गर्भस्य मार्गेण गर्भमाधत्त देवकी । यदर्थं सप्त ते गर्भाः कंभेन विनिपातिताः ।
 तन्नु गर्भं प्रयत्नेन ररक्षुस्तस्य रक्षिणः । स तत्र गर्भवसतो वसत्यात्मैः स्त्रिया हरिः ।
 यथोदाऽपि समं धत्त गर्भं तदहरेव तु । त्रिष्णाः प्ररोरजां निद्रा त्रिष्णानिर्द्वैकारिणी ।
 गर्भकाले त्वसंपूर्णे अष्टमे मासि ते स्त्रियौ । देवकी च यथोदा च सुपुत्राते समं तदा ।
 यामेव रजनीं विष्णुपर्वणे वृष्णिबुद्धे प्रभुः । तामेव रजनीं कन्यां यथोदाऽपि व्यजायत ।

नन्दगोपस्य भार्यैका वसुदेवस्य चापरा । तुल्यकाशं हि गर्भिण्या यशोदा देवकी तथा ।
 देवक्यजनयदिष्णुं यशोदा ताम् कन्यकां । मुहूर्त्तंऽभिजिते प्राप्ते साङ्केरात्रे विभूषिते ।
 सागराः समकम्पन्त चेक्षुश्च धरणीधराः । जम्बुलुखाग्रयः शान्ता जायमाने जनार्दने ।
 शिवाः संप्रववृक्षाताः प्रशान्तमभवद्भुजः । ज्योतीषि व्यत्यकाशम् जायमाने जनार्दने ।
 अभिजित्नाम नक्षत्रं जयन्ती नाम शर्व्वरी । मुहूर्त्तं विजयो नाम यत्र जातो जनार्दनः ।
 अथ कः शाश्वतः कृष्णो हरिर्नारायणः प्रभुः । जायते भगवांस्तत्र नयनेर्मोहयन् जगत् ।
 अनाहता दुन्दुभयो देवानां प्राणदंस्तदा । आकाशात् पुष्पवर्षश्च वर्षं चिदश्विनः ।
 गोभिर्मङ्गलयुक्ताभिः सुवन्ता मधुसूदनं । महर्षयः सगन्धर्वा उपतस्थुः सहासराः ।
 जायमाने हृदये प्रहृष्टमभवज्जगत् । इन्द्रश्च चिदश्विः साङ्के तुष्टाव मधुसूदनं ।
 वसुदेवस्तु तं गन्धौ जातं पुत्रमधोक्षजं । श्रोतुमलक्ष्मणं दृष्ट्वा युतं दिव्यैश्च लक्ष्णैः ।
 उवाच वसुदेवतां रूपं संहर वै प्रभो । भीतोऽहं देव कंसस्य तस्मादेवं वदाम्यहं ।
 मम पुत्रा हतास्तेन तत्र ज्येष्ठाऽम्बजेक्षणे ।

२२९

२२९५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसुदेववचः श्रुत्वा रूपं संहरदक्ष्युतः । अनुज्ञाय पितृत्वेन नन्दगोपगृहं नय ।
 वसुदेवस्तु संगृह्य दारकं क्षिप्रमेव च । यशोदाया गृहं रात्रौ विवेकं सुतत्रस्तलः ।
 यशोदायास्त्वविज्ञातस्तत्र निक्षिप्य दारकं । गृहीत्वा दारिकां ताञ्च देवकीश्रयणे न्यमत ।
 परिवर्त्तते कृते ताभ्यां गर्भाभ्यां भयविक्रान्तः । वसुदेवः कृतार्थो वै निर्जगाम निश्वसनात् ।
 उद्यमेन सुतायाय कंसायानकदुन्दुभिः । निवेदयामास तदा कन्यां तां वरवर्णिनीं ।

२२९०

२२९५

३० तच्छ्रुत्वा त्वरितः कंसो रश्मिभिः सह वेगितः । आजगाम गृहद्वारं वसुदेवस्य वीर्यवान् ।
 स तत्र त्वरितं दारि किं जातमिति चाब्रवीत् । दीयतां शीघ्रमित्येवं वाग्निः समभितर्ज्जयन् ।
 ततो हाहाकृताः सर्व्वा देवकीभवने स्त्रियः । उवाच देवकी दीना वाष्पविक्रवया गिरा ।
 दारिका पुत्र जातेति कंसं समभियाचतो । श्रीमन्तो मे हताः सप्त पुत्र गर्भास्त्वया विभो ।
 दारिकेयं हतैवैषा पश्यस्व यदि मन्यसे । दृष्ट्वा कंसस्तु तां कन्यामलक्ष्यत मुदा युतः ।
 हतैवैषा यदा कन्या जातेत्युक्ता वृथामतिः । सा गर्भश्रयनं क्लिष्टा गर्भाम्बुक्लिष्टमूर्द्धजा ।
 कंसस्य पुरतो न्यस्ता पृथिव्यां पृथिवीसमा । पादे तां गृह्य पुरुषः समाविधाय धूय च ।
 सद्यश्चक्षेत्रेव सहसा शिलायां समपोथयत् । सावधूता शिलापृष्ठे निष्पिष्टा दिवमुत्पतत् ।
 हित्वा गर्भतनुं सा तु सहसा मुक्तमूर्द्धजा । जगामाकाशमाविश्य दिव्यस्वगन्तुपना ।
 कन्यैव साभवत् सा तु दिव्या देवैरभिष्टुता । नीलपोताम्बरधरा गजकुक्षोपमस्तनी ।
 ४० रथविशोर्णजघना चक्रवक्त्रा चतुर्भुजा । विद्युद्विस्फुटवर्णाभा बालाकंसदृशेक्षणा ।
 पयोधरस्त्रनवती मध्येव सपयोधरा । सा वै निशि तमोयस्ते सर्व्वभूतगणकुले ।
 नृत्यती हसती चैव विपरीतेन भासते । विद्यार्थसि गता रौद्री पपौ पानमनुत्तमं ।

२२९०

२२९५

जहास च महाहासं कंसश्च रुषिताऽब्रवीत् । कंसं कंसात्मना ज्ञाय यदहं चातिता त्वया ।
 सहसा च समुत्थित्य शिलायामभिपोथिता । तस्मान्नवान्तकालेऽहं हृष्यमाणश्च ब्रुवा ।
 पाटयित्वा करैर्हृहमुष्णं पास्यामि शोणितं । एवमुक्त्वा वचो घोरं सा यथेष्टेन वर्त्मना ।
 खं सा देवालयं देवो सगन्धा विशचार ह । सा कन्या ववृधे तत्र वृष्णिषण्णि पूजिता ।
 पुत्रवत् पाश्र्वायमाना सा देवदेवाज्ञया तदा । विद्धि चैनामयोत्पन्नमंशाद्देवी प्रजापतेः ।
 एकानंशां योगकन्यां रक्षार्थं केशवश्च च । तां वै सर्वे सुमनसः पूजयन्ति स्म यादवाः ।
 देवीश्च दिव्यवपुषं हृष्यः संरक्षितो यया । तस्यां गतायां कंसस्तु तां मेने मृत्युमात्मनः ।
 विविक्ते देवकीश्चैव शोडितः समभाषत ।

११५

॥ कंस उवाच ॥ पितृष्वसः कृतो यत्नस्तव गर्भा हता मया । अन्य एवान्यतो देवि मम मृत्युरुपस्थितः ।
 नैराश्येन कृतो यत्नः स्वजने प्रकृतं मया । देवं पुरुषकारेण न चातिक्रान्तवानहं ।
 त्यज गर्भगतां चिन्तां सन्तापं पुत्रजं त्यज । हेतुभूतस्त्वहं तेषां सति कालविपर्यये ।
 काल एव नृणां शत्रुः कालश्च परिणामकः । कालो नयति सर्वं वै हेतुभूतास्तु मदिधाः ।
 आगमिष्यन्ति वै देवि यथाभागमुपद्रवाः । इदन्तु कष्टं यच्छत्रुः कर्त्ताऽहमिति मन्यते ।
 माकार्षीः पुत्रजां चिन्तां विलापं शोकजं त्यज । एवं प्राया नृणां योनिर्नास्ति कालस्य संस्थितिः ।
 पतामि पादयोर्मूर्द्धां पुत्रवत्सव देवकि । मङ्गतस्त्वज्यतां रोषो जानाम्यपकृतं त्वयि ।
 इत्युक्तवत्सं कंसं सा देवकी वाक्यमाददे । साश्रुपूर्णमुखी दीना भर्त्तारमभिवीक्षती ।
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ वत्सेति कंसं मातेव जल्पती ।

११६

११७

॥ देवक्युवाच ॥ ममापतो हता गर्भा ये त्वया कालरूपिणा । कारणं त्वन्न वै पुत्र कृतान्मो ह्यत्र कारणं ।
 गर्भकृन्तनमेतन्मो सहनीयं त्वया कृतं । पादयोः पतता मूर्द्धां स्वश्च कर्म जुगुप्सता ।
 गर्भे च नियतो मृत्युर्ध्मास्त्रेऽपि न निवर्त्तते । युवा पि मृत्योर्ध्वशङ्कः स्थविरो मृत एव च ।
 कालपकमिदं सर्वं हेतुभूतस्त्वमेव तु । अजाते दर्शनं नास्ति यथा नास्ति तथैव सः ।
 जातोऽप्यजाततां याति विधात्रा यत्र नोयते । तद्गच्छ पुत्र मा ते भून्मङ्गतं मन्युकारणं ।
 मृत्युनाऽपहते पूर्व्यं श्रेयो हेतुः प्रवर्त्तते । विधिना पूर्व्यदृष्टेन प्रजासर्गेण तत्त्वतः ।
 ज्ञातापि चेत्तु कार्येण जन्मतस्त्वपपद्यते । निश्चिन्त्य देवकीवाक्यं स कंसः स्वं निवेशनं ।
 प्रविशेत् सुभंरभ्यो दह्यमानेन चेतसा । कृत्ये प्रतिहते दीनो जगाम विमना भृशं ।

११८

११९

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि श्रीकृष्णजन्मनि पष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रागेव वसुदेवस्तु ब्रजेऽग्राव रोक्षिणीं । प्रजातां पुत्रनेत्रोपे चक्ष्मात् कामतराननं ।
 स मन्दगोपं त्वरितः प्रोवाच श्रुभया गिरा । गच्छानया सह त्वं वै ब्रजमेव यशोदया ।
 तत्तमैा दारकौ गत्वा जातकर्मादिभिर्गुणैः । योजयित्वा ब्रजे तातसंभूदं ययासुखं ।
 रौहिणेयश्च मे पुत्रं परिरक्ष शिशुं ब्रजे । अहं वाच्या भविष्यामि पित्रपेषु पुत्रिणां ।

षोऽहमेकस्य पुत्रस्य न पश्यामि शिशोर्भुवं । द्वियते हि बलात् प्रजा प्राज्ञस्यापि सती मम ।
 अस्माद्धि मे भयं कंसास्त्रिर्घृणादै शिशोर्भुवंधे । यथा च रौहिणेयं नन्दगोप नमात्मजं ।
 गोपायमि शिशुं तात तत्त्वान्वेषी तथा कुरु । विघ्ना हि बहवो लोके बालान्नामयन्ति च ।
 स च पुत्रो मम आयाजन् कनोयांश्चाप्ययं तव । उभावपि मम नाम्ना निरोद्धव्यं यथासुखं ।
 वर्द्धमानावभावंतौ समानवयमौ यथा । शोभेतां गोव्रजं तस्मिन्नन्दगोप तथा कुरु ।
 बाल्ये केलिकिलः सर्वो बाल्ये मुक्तातिमानुषः । बाल्ये चण्डतमः सर्वस्तत्र यत्नपरो भव ।
 न च वृन्दावने कार्यो गवां घोषः कदाचन । तत्र वासे तु भेतस्यं केशिनः पापदर्शिनः ।
 सरोरुपेभ्यः कीटेभ्यः शकुनोभ्यस्तथैव च । गोष्ठेषु गोभ्यो वत्सेभ्यो रक्ष्यौ ते दाविमौ शिशु ।
 नन्दगोप गता रात्रिः शोषयानो ब्रजान्वितः । दमे त्वां त्वरयन्तीव पक्षिणः सख्यदक्षिणाः ।
 रक्षस्यं वसुदेवेन सोऽनुज्ञातो महात्मना । यानं यशोदया सार्द्धमारुरोह मुदा युतः ।
 कुमारस्कन्धवाद्यायां शिविकायां समाहितः । संवेशयामास शिशुं शिविकायां महामतिः ।
 जगाम च विविक्तेन शीतलानिलभर्पिणा । बह्वदक्तेन मार्गेण यमुनातीरगामिना ।
 स ददर्श शूभे देशे गोवर्द्धनवनेपगे । यमुनातीरसम्बद्धं शीतमारुतसेवितं ।
 विगतश्चापदं रम्यं लतागुल्मसमाकुलं । गोभिस्तृणविलग्नाभिः स्यन्दन्तीभिरलङ्कृतं ।
 समप्रचारश्च गवां समतीर्थजलाश्रयं । वृषाणां स्कन्धचातैश्च विषाणोद्दृष्टपादपं ।
 भावामिषादानुसृतं श्येनेश्यामिपटुभुभिः । शृङ्गालमृगसिंहेषु वशमेदार्जिभिरुतं ।
 शार्ङ्गलशब्दाभिरुतं नानापक्षिममाकुलं । स्वादुवृक्षफलं रम्यं पर्याप्तदणसंस्तरं ।
 गोव्रजं गोस्तृणं गोपनारीभिरावृतं । हम्सरवैश्च वत्सानां सर्वैतः कृतमिस्त्रनं ।
 शकटावर्त्तविपुलं कण्टकीवाटबहुलं । पर्यन्तव्यावृतं वन्यैर्दृष्टहृद्भिः पतितैर्द्रुमैः ।
 वत्सानां रोपितैः कोलैर्हामभिश्च विभूषितं । करोषाकीर्णवसुधं कटञ्जकुटीमठं ।
 क्षेम्यं प्रचारबज्रलं वृष्टपृष्ठजनावृतं । दामनीप्रायबज्रलं गर्गरोद्गारमिस्त्रनं ।
 तक्रनिस्त्रावबज्रलं दधिमण्डार्द्रमृत्तिकं । मन्थानवल्लयोद्गारैर्गोपाणां जनितस्त्रनं ।
 काकपक्षधरैर्बालैर्गोपालैः क्रीडनाकुलं । सार्गलदारगोवाटं मध्ये गोस्त्रानसङ्कुलं ।
 सर्पिषा पच्यमानेन मुरभीकृतमारुतं । नीलपीताम्बराभिश्च तरुणीभिरलङ्कृतं ।
 वन्यपुष्पावतं माभिर्गोपकन्याभिरावृतं । शिरसा धृतकुम्भाभिर्भ्यङ्गैरयत्नानाम्बरैः ।
 यमुनातीरमार्गेण जलहारीभिरावृतं । स तत्र प्रविशन् वृष्टो गोव्रजं गोपनादितं ।
 प्रत्युद्गतो गोपवृद्धैः स्त्रीभिर्बृद्धाभिरिव च । निवेशं रोचयामास परिवर्त्ते सुखाश्रये ।
 सा यत्र रौहिणी देवी वसुदेवमुखावहा । तत्र तं बालसूय्याभं कृष्णं गूढं न्यवेशयत् ।
 इति श्रीमहाभारते स्त्रिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोव्रजगमनं एकत्रष्टोऽध्यायः ॥ ६१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्र तस्यासतः कालः सुमहान्त्यवर्त्तत । गोव्रजे नन्दगोपस्य बलवत् प्रकुर्वन्तः ।

११८५

११८६

११८७

११८८

११८९

११९०

दारको कृतनामाना ववृधाते सुखञ्च तो । ज्येष्ठः भङ्गर्षणो नामकनोद्याम् लक्ष्ण एव च ।
 मेघकृष्णस्तु लक्ष्णोऽभूद्देहात्तरगतो हरिः । व्यवर्द्धत गवां मध्ये सागरस्य इवाम्बुदः ।
 शकटस्य त्वधः सुप्तं कदाचित् कर्मस्यद्विनी । यशोदा तं समुत्सृज्य जगाम यमुनां नदीं ।
 शिशुलोकां ततः कुर्वन् स हस्तचरणौ क्षिपन् । दरोद मधुरं लक्ष्णः पादावूर्ध्वं प्रसारयन् ।
 स तत्रैकेन पादेन शकटं पर्यवर्त्तयत् । न्युक्तं पयोधराकाङ्क्षी चकार च दरोद च ।
 एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता यशोदा शीघ्रविक्रमा । स्नाता प्रस्रवदिग्धाङ्गी बह्वत्सेव मौरभी ।
 सा ददर्श विपर्यस्तं शकटं वायुना विना । हाचेति कृत्वा त्वरितं दारकं जग्दहेतदा ।
 न सा बुबोध तत्केन शकटं परिवर्त्तितं । स्मृति मे दारकस्येति प्रोता भोता च साऽभवत् ।
 किन्तु वक्ष्यति ते तात पिता परमकोपनः । त्वय्यधःशकटे सुप्तं शकटमाप्तुं विलोडिते ।
 किं मे स्नानेन दुःस्नानं नद्याश्च गमनेन किं । पर्यस्ते शकटे तात यत्नां पश्याम्यपावृते ।
 एतस्मिन्नन्तरे गोभिराजगाम वनेचरः । काषाथे वाससो विभ्रमन्दगोपां व्रजान्निर्गम्य ।
 स ददर्श विपर्यस्तं भिन्नभाण्डघटीघटे । अपास्तधूर्त्विभग्नाचं शकटं चकमौलिनं ।
 भोतस्त्वरितमागम्य सहसा साश्रुलोचनः । अपि मे स्मृति पुत्रायेत्यमृतादचमं वदन् ।
 पिवन्तं स्नानमात्रोक्त्य पुत्रं स्वस्थोऽब्रवीत् पुनः । वृषयुद्धं विना केन पर्यस्तं शकटं मम ।
 प्रत्युवाच यशोदा तं भोता गद्गदभाषिणी । न हि जानाम्यहं केन शकटं भुवि पातितं ।
 अहं गता नदोमात्थं चैलप्रक्षालनार्थिनी । आगता च विपर्यस्तमपश्ये शकटं भुवि ।
 तयोः कथयतोरेवमब्रुवंस्तत्र दारकाः । अनेन शिशुना यानमेतत् पादेन पातितं ।
 अस्माभिः मम्यतद्विषयं दृष्टमेतद्यदुद्दया । आश्चर्यमिति ते सर्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ।
 स्वे स्थाने शकटस्याय चक्रबन्धमकारयन् ।

५३५

५३६

५३७

५३८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुचर्यायां शकटभङ्गे दिषष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कस्यचित्तथ कालस्यशकुनीवैशधारिणी । धात्री कंसस्य भोजस्य पूतनेति परिश्रुता ।

पूतना नामं शकुनी घोरा प्राणिभयङ्करी । आजगामार्द्धरश्मि वै पक्षौ क्रोधादिधुष्यती ।
 ततोऽर्द्धरात्रसमये पूतना प्रत्यदृश्यत । व्याघ्रगन्धोर्निर्घोषा व्याहरन्ती पुनः पुनः ।
 निलिन्त्ये शकटाणि सा प्रस्रवोत्पौ डर्वणि । ददौ स्नानं सा लक्ष्णाय तस्मिन् सुप्तजने निशि ।
 तस्याः स्नानं पौ लक्ष्णः प्राणैः सह ननाद च । किन्नसानी सा सहसा पपात शकुनी भुवि ।
 तेन शब्देन विवस्तासते बुबुधरे जनाः । स नन्दगोपो गोपाश्च यशोदा च सुविक्रवा ।
 ते तामपश्यन् पतितं विषंशां विपयोधरां । पूतनां पतितं भूमा वज्रेणवावहारिता ।
 इदं किञ्चित् मन्त्रज्ञाः कस्येदं कर्म चेत्यपि । नन्दगोपं पुरस्कृत्य गोपास्ते पर्यवारयन् ।
 नाध्यगच्छन्त च तदा हेतुं तत्र कदाचन । आश्चर्यमाश्चर्यमिति ब्रुवन्तोऽनुययुर्गदन् ।
 गतेषु तेषु गोपेषु विस्मितेषु यथागृहं । यशोदां नन्दगोपस्तु पप्रच्छागतसंभ्रमः ।

५३९

५४०

कोऽयं विधिर्न जानामि विस्मयो मे महानयं । पुत्रस्य मे भयं भीरु भीरुत्वं समुपागतं ।

यशोदा त्वन्नीहोता नार्थं जानामि किं न्विदं । दारकेण सहानेन सुप्ता शब्देन बोधिता ।

यशोदायामजानन्त्यां नन्दगोपः सवान्धवः । कंसाङ्गयं चकारोयं विस्मयश्च जगाम च ।

३-७५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुचर्यायां पूतनावधे त्रिषष्टोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ काले गच्छति तौ सोम्यो दारकौ क्षतनामकौ । कृष्णः सर्पवर्णस्योभौ रत्निषौ समपद्यतां ।

तावन्योन्यगती बालौ बाह्यादेवैकताङ्गतौ । एकमूर्त्तिधरौ कानौ बालचन्द्रार्कवर्धनौ ।

एकनिर्माणनिर्युक्तविकशय्यासनाशनौ । एकवेशधरावेकं पुष्यमाणौ शिशुव्रतं ।

एककार्यान्तरगतविकेदेहौ द्विधाक्षतौ । एककार्यौ महावीर्यावेकस्य शिशुताङ्गतौ ।

एकप्रमाणौ लोकानां देववृत्तान्तमानुषौ । क्षत्रस्य जगतो गोपौ संवृत्तौ गोपदारकौ ।

३-७०

अन्योन्यव्यतिषक्ताभिः कोडाभिरभिषोभितौ । अन्योन्यकिरणयस्तौ चन्द्रसूर्याविशम्बरे ।

विमर्षन्तौ तु सर्वत्र सर्पभोगभुजावुभौ । रेजतुः पांशुदिग्धाङ्गौ दुष्टौ कलभकाविव ।

कचिद्भस्मप्रदिग्धाङ्गौ करीषप्रोक्षितौ कश्चित् । तौ तत्र पर्यधावेतां कुमाराविव पावको ।

कचिष्णानुभिरुद्धैः सर्पमाणौ विरेजतुः । कोडन्तौ वत्सशालासु शङ्खदिग्धाङ्गभूर्दुर्जौ ।

शुश्रुभाते श्रिया जुष्टावानन्दजननौ पितुः । जनश्च विप्रकुर्व्याणौ विहसनौ कश्चित् कश्चित् ।

10

३-७५

तौ तत्र कौतूहलिनौ मूर्खजव्याकुलेनौ । रेजतुश्चन्द्रवदनौ दारकौ सुकुमारकौ ।

अतिप्रसक्तौ तौ दृष्ट्वा सर्व्वव्रजविचारिणौ । नाशकन्तौ वारयितुं नन्दगोपः सुदुर्दमौ ।

ततो यशोदा संकुट्ठा कृष्णं कमललोचनं । आनाय्य शकटोर्मूले भर्त्सयन्ती पुनः पुनः ।

दाक्षा चैवोदरे बद्धा प्रत्यबन्धदुलूखले । यदि शक्नोषि गच्छेति तमुक्ता कर्म्म साऽकरोत् ।

व्यायान्तु यशोदायां निर्जगाम ततोऽङ्गणात् । शिशुलोलां ततः कुर्वन् सर्व्वं विस्मापयन् व्रजं ।

३-७५

सोऽङ्गणाच्चिःसृतः कृष्णः कर्षमाण उलूखलं । यमलाभ्यां प्रवृत्ताभ्यामर्जुनाभ्यां निवारितः ।

मध्याश्रितकाम तयोः शिशुः कर्षन्लूखलं । तप्तस्य कर्षतो बद्धं तिर्य्यगतमुलूखलं ।

कृष्णं ताभ्यां समूलाभ्यामर्जुनाभ्याश्चर्ष मः । तावर्जुनौ क्षयमाणौ तेन बालेन रंहसा ।

समून्विटपौ भग्नौ म च मध्ये जहास वै । निदर्शनार्थं गोपानां दिव्यं स्वबलमास्थितः ।

तद्धाम तस्य बालस्य प्रभावादभवद्वटं । यमुनातीरमार्गस्था गोप्यस्तं ददृशुः शिशुं ।

20

३-७५

क्रन्दन्त्यो विस्मयन्त्यश्च यशोदानिकटं ययुः । तास्तु संभ्रान्तवदना यशोदामुचुरङ्गनाः ।

एङ्गागच्छ यशोदे त्वं संभ्रमात् किं विलम्बसे । ये तावर्जुनद्वौ तु व्रजे सत्योपयाचनौ ।

पुत्रस्योपरि तावेतौ पतितौ ते महीदहौ । दृढेन दाक्षा तचैव बद्धौ वत्स इवोदरे ।

जहास वृक्षयोर्मध्ये तव पुत्रः स बाहकः । उत्तिष्ठ गच्छ दुर्मध्ये मूढे पण्डितमानिनि ।

पुत्रमानय जीवन्तं मुक्तं मृत्युमुखादिव । सा भीता सहसोत्थाय हाहाकारं प्रकुर्वन्तौ ।

३-७५

तं देशमगमय च पातितौ तौ महाद्रुमौ । ददर्श सा तयोर्मध्ये द्रुमधोरात्मजं शिशुं ।

दाक्षा निबद्धमुदरे कर्षमाणमुखखलं । मगोपीगोपवृद्धश्च मधुवा च व्रजसदा ।
 पर्यगच्छत तद्गुह्यं गोपेषु महद्भुतं । जजल्पुश्च यथाकामं गोपा वनविचारिणः ।
 केनेमौ पातितौ वृक्षौ घोषस्थायतनोपमौ । विना वातं विना वर्षं विद्युत्प्रगत्तनं विना ।
 विना वसिष्ठं देवं केनेमौ पातितौ द्रुमौ । अहो वत न शोभेते विभूलावर्ज्जनाविमौ । ३०
 भूमाविमौ निपतितौ वितोथौ जलदाविव । यदीमौ घोषरचितौ घोषकल्याणकारिणौ ।
 मन्दगोप प्रसन्नौ ते द्रुमावेवं मतावपि । यदाभ्यां दारको मुक्तौ विमूलाभ्यामविच्छतः ।
 श्रौत्पातिकमिदं घोषे ततोयं वर्त्तते त्विह । पूतनाया विनाशश्च द्रुमयोः शकटश्च च ।
 अस्मिन् स्थाने निवासोऽयं घोषस्थानश्च न युज्यते । उत्पाता ह्यत्र दृश्यन्ते कथयन्तो न शोभनं ।
 मन्दगोपस्तु सहसा मुक्ता कृष्णमुखखलात् । निवेश्य चाक्षे सुचिरं मृतं पुनरिवागतं । ३५
 नादृश्यत् प्रेक्षमाणो वै कृष्णं कमललोचनं । ततो यशोदां गर्हन् वै मन्दगोपो विवेकश्च ।
 स च गोपजनः सर्व्यो ब्रजमेव जगाम ह । स च तेनैव नास्ति तु कृष्णो वै दामवन्धनात् ।
 घोषे दामोदर इति गोपीभिः परिगीयते । एतदाश्चर्यभूतं हि बालस्यामोदिचेष्टितं ।
 कृष्णस्य भरतश्रेष्ठ घोषे निवसतस्तदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्यायां यमलाञ्जनभङ्गे चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं तौ बाल्यमुत्तोर्यौ कृष्णमङ्गर्षणावुभौ । तस्मिन्नेव व्रजस्थाने सप्तवर्षा बभूवतुः । १५०५

नीलपोताम्बरधरो पोतशेतानुलेपनौ । बभूवतुर्व्यसपात्नौ काकपचधरावुभौ ।
 पर्णवाद्यं श्रुतिसुखं वादयन्तौ सराननौ । शुशुभाते वनगता चिशीर्षाविव पन्नगौ ।
 मयूराङ्गकण्ठी तौ पल्लवापीडधारिणौ । वनमालाकुलोरस्कौ द्रुमपोताविवोद्वतौ ।
 अरविन्दकृतापीडा रज्जुयशोपवीतिनौ । सशिक्यतुम्बकरकौ गोपवेणुप्रवादकौ ।
 कचिद्धमन्तावन्योन्यं क्रीडमानौ कचित् कचित् । पर्णशय्यासु संसृप्तौ कचिन्निद्रान्तरैषिणौ । १५००
 एवं वत्सान् पालयन्तौ शोभयन्ता महावनं । चक्षुर्येते रमन्तौ स्म किशोराविव चक्षुः ।
 अथ दामोदरः श्रीमान् सङ्कर्षणमभाषत । आर्यं नास्मिन्वने शक्यं गोपालैः सह क्रीडितुं ।
 अवगीतमिदं सर्वमावाभ्यां भक्तकाननं । प्रक्षीणदणकाष्ठस्य गोपैर्भ्रम्यितपादपं ।
 घनीभूतानि यान्यासन् कामनानि वनानि च । तान्याकाशनिकाशानि दृश्यन्ते स्म यथासुखं ।
 गोवाटेषु च ये वृक्षाः परिवृत्तार्गलेषु च । सर्वे गोष्ठाग्निषु गताः स्यमस्यवर्चसः । १५०४
 सन्निवृष्टानि यान्यासन् काष्ठानि च दणानि च । तानि दूरावहृष्टासु मार्गितस्थानि भूमिषु ।
 अरण्यामिदमन्पोदमन्यकलं निराश्रयं । अन्वेषितव्यविश्राभं दाहणं धिरलद्रुमं ।
 अकर्मण्येषु वृक्षेषु स्मितविप्रस्थितदिनं । संवासस्त्रास्य महतो जनेनोत्सादितद्रुमं ।
 निरानन्दं निरास्त्रादं निश्रयोजनमादृतं । निर्विहङ्गमिदं द्रुम्यं निर्व्यञ्जनमिवाशनं ।
 विक्रीयमाणैः काष्ठैश्च शालैश्च वनसम्भैः । उत्सन्नमस्यतृणो घोषोऽयं नगरायते । १५०९

शैलानां भूषणं घोषो घोषाणां भूषणं वनं । वनानां भूषणं गावस्ताश्चास्माकं परा गतिः ।
 तस्मादन्यद्वनं यावः प्रत्यययवमेन्धनं । इच्छन्त्यनुपभुक्तानि मोक्षं गावस्तृणानि वै ।
 तस्माद्वनं नवतृणं गच्छन्तु धनिनो ब्रजाः । न दारुबन्धावरणा न गृहचेत्रिणस्तथा ।
 प्रशस्ता हि ब्रजा लोके यथा वै चक्रचारिणः । शकृन्मूत्रेषु तेऽप्येव जातं शाररसानुगं ।
 न तृणं भुञ्जते गावो नापि तत् पयसे हितं । स्थलीप्रायासु रम्यासु नवासु वनराजिषु ।
 चरावः सहिता गोभिः क्षिप्रं संवाह्यतां ब्रजः । श्रूयते हि वनं रम्यं पर्याप्ततृणसम्पदं ।
 नान्ना वृन्दावनं नाम स्नादुत्तफलोदकं । अस्मिन्निकण्टकवनं सर्वैर्भोज्यगौर्युतं ।
 कदम्बपादपप्रायं यमुनातीरमंश्रितं । स्निग्धशीतानिलवनं सर्वैर्भुज्यमानं शुभं ।
 गोपीनां मुखमञ्जारि चारुचित्रनान्तरं । तत्र गोवर्द्धनो नाम नादिकूरे गिरिर्बहान् ।
 भ्राजते दीर्घशिखरी नन्दनस्यैव मन्दरः । मध्ये चास्य महाशाखो न्यग्रेऽपि योजनोच्छ्रितः ।
 भण्डोरी नाम शुशुभे नीलमेघ इवाम्बरे । मध्येन चास्य कालिन्दी सीमन्तमिव कुर्वते ।
 प्रयाता नन्दनस्यैव मलिनी सरिताम्बरा । तत्र गोवर्द्धनस्यैव भण्डोरश्च वनस्थितिः ।
 कालिन्दीश्च नदी रम्या द्रव्यावश्रुतः सुखं । तत्रायं वसतां घोषस्त्यज्यतां निर्गुणं वनं ।
 सन्नामयाव भद्रन्ते किञ्चिदुत्पाद्य कारणं । एवं कथयतस्तस्य वामदेवस्य धीमतः ।
 प्रादुर्बभूवुः शतशो रक्तमामवसाशनाः । घोरान्श्चिन्तयतस्तस्य स्वतनून्सहजान्तदा ।
 विनिष्पेतुर्भयकराः सर्वशः शतशो वृकाः । वृकान्निष्पतितान्दृष्ट्वा गोपु वत्सेभ्यो नृषु ।
 गोपीषु च यथाकामं ब्रजे त्रामोऽभवत्प्रहान् । ते वृकाः पञ्चवङ्काश्च दशवङ्कास्तथाऽरैः ।
 त्रिंशद्विंशतिवङ्काश्च शतवङ्काश्च यूयशः । निश्चेरुस्तस्य गात्रेभ्यः श्रोत्रेभ्यश्च तल्लक्षणाः ।
 कृष्णस्य कृष्णवदना गोपानां भयकारिणः । भययद्भिश्च तैर्भस्मांस्तामयद्भिश्च गोव्रजं ।
 निशि बालान् हरद्भिश्च वृकैस्तदाद्यते ब्रजः । न वनं शक्यते गन्तुं न च गाः परिरक्षितुं ।
 न वनात् किञ्चिदाहर्तुं न चावतरितुन्मदीं । चला ह्युद्दिग्धमनसो गतास्तस्मिन्वने वसन् ।
 एवं वृकैर्दीर्घैश्च व्याघ्रतुल्यपराक्रमैः । ब्रजो निष्पन्दचेष्टः स एकस्थानपरः कृतः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुचर्यायां वृकदर्शने पञ्चषष्ठोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

शम्यायन उवाच ॥ एवं वृकांश्च तान्दृष्ट्वा वर्द्धमानान् दुरासदान् । मस्तोपुंसोऽय घोषो वै समस्तोऽमन्त्रयन्तदा ।

स्थानेनेह न नः कार्यं ब्रजामोऽन्यन्महदनं । यच्चिवश्च सुखोऽथ्यश्च गवाश्चैव सुखावहं ।

अथैव किञ्चिरेण स्म ब्रजामः सह गोधनैः । यावदुक्तैर्बन्धं घोरं न नः सर्वो ब्रजो ब्रजेत् ।

एषां धूसारुणाङ्गानां दंष्ट्रिणां नखकर्षिणां । वृकाणां कृष्णवक्त्राणां विभीमो निशि गर्जतां ।

मम पुत्रा मम भ्राता मम वस्त्रोऽय गौर्धम । वृकैर्व्यापादितेत्येवं क्रन्दन्ति स्म गृहे गृहे ।

तासां रुदितशब्देन गवां हम्भारवेण च । ब्रजस्थोऽप्यपनं चक्रुर्घोषवृद्धाः समागताः ।

तेषां मतमयाज्ञाय गन्तुं वृन्दावनं वनं । ब्रजस्य च निवासाय गवाश्चैव हिताय च ।

वृन्दावननिवेशाय तान् श्रुत्वा हतनिश्चयान् । नन्दगोपो वृहदाक्षं वृहस्पतिरिवाद्दे ।
 अथैव निश्चयप्राप्तिर्यदि गन्तव्यमेव नः । शीघ्रमाज्ञाप्यतां घोषः मञ्जोभवत् मा चिरं ।
 ततोऽवधुष्यत तदा घोषे तत्प्राहृतैर्जनैः । शीघ्रं गावः प्रकल्प्यन्तां भाण्डं समभिरौष्यतां ।
 वत्सयूयानि काल्यन्तां युज्यन्तां शकटानि च । वृन्दावनमितः स्थानान्निवेशाय च गम्यतां ।
 तच्छ्रुत्वा नन्दगोपस्य वचनं साधु भाषितं । उदतिष्ठद्वजः सर्व्वः शीघ्रं गमनलास्रसः ।
 प्रयाश्रुत्तिष्ठ गच्छामः किं शेषे याहि योजय । उत्तिष्ठति व्रजे तस्मिन्नामीत् कोलाहलो महान् ।
 उत्तिष्ठमानः शुशुभे शकटोशकटस्तु सः । व्याघ्रघोषमहाघोषो घोषः सागरघोषवान् ।
 गोपीनां गर्गरोभिश्च मूर्द्ध्नि चोत्तंभितैर्घटैः । निष्पपात व्रजात् पङ्क्तिभारापङ्क्तिरिवाम्बरात् ।
 नीलपीतारुणैस्ताम्रां बह्वैरपस्तानाम्बरेः । शक्रचापायते पङ्क्तिर्गोपीनां मार्गगामिनो ।
 दामनोदामभारैश्च केचित् कायावलम्बिभिः । गोपा मार्गगता भान्ति सावरोहा इव क्रुमाः ।
 स व्रजो व्रजतां भाति शकटौघेन भास्वता । पोतैः पवनविचित्रैर्निष्पङ्क्तिरिवार्णवः ।
 क्षणेन तद्वजस्थानमोरिणं समपद्यत । द्रव्यावयवनिर्द्धूतं कीर्णं वायुममण्डलैः ।
 ततः क्रमेण घोषः स प्राप्नो वृन्दावनं महत् । निवेशं विपुलं चक्रे गवाश्चैव हिताय च ।
 शकटवर्त्तपर्यन्तश्चन्द्रार्द्धाकारमंस्थितं । मध्ये योजनविस्तारं तावद्विगुणमायतं ।
 कण्टकीभिः प्रवृद्धाभिस्रया कण्टकितैर्द्रुमैः । निस्वातोच्छ्रितशाखाधैरभिगुप्तं समन्ततः ।
 मन्यैरारोप्यमाणैश्च मन्यबद्धामुर्ध्वपणैः । अङ्घ्रिः प्रचान्यमानाभिर्गर्गरोभिः समन्ततः ।
 कोलैरारोप्यमाणैश्च दामनोपाशपाशितैः । स्तम्भनोयधृतैश्चापि शकटैः परिवर्त्तितैः ।
 निधोगपागैरामकैर्गर्गरोस्तम्भमूर्द्धसु । ह्लादनार्थं प्रकोणैश्च कटैश्च तत्र प्रवृद्धैः ।
 शाखाविटक्लैर्दृष्टाणां क्रियमाणैरितस्ततः । शोधमानैर्गवां स्थानैः स्थाप्यमानैर्लूखलीः ।
 प्राङ्मुखैः सिन्धुमानैश्च सन्दोषद्विजैश्च पावकैः । मवत्सचर्मभ्रान्तरणैः पर्य्यङ्केशवरोपितैः ।
 तोयमुत्तारधन्वीभिः प्रेक्षन्तीभिश्च तदनं । शाखाशुक्लार्धमाणाभिर्गोपीभिश्च समन्ततः ।
 युवभिः स्यविरैश्चैव गोपैर्ययकरैर्भृशं । विशमङ्घ्रिः कुठारैश्च काष्ठान्यपि तरुनपि ।
 तद्वजस्थानमधिकं शुशुभे काननावृतं । रम्यं वननिवेशं वै स्वादुमूलफलोदकं ।
 ताम्बु कामदग्धा गावः सर्व्वपक्षितं वनं । वृन्दावनमनुप्राप्ता नन्दनोपमकाननं ।
 पूर्व्वमेव तु कृष्णेन गवां वै हितकारिणा । शिवेन मनसा दृष्टं तदनं वनचारिणा ।
 पश्चिमेऽपि ततो कूले घर्ममामे निरामये । वर्षतीवामृतं देवे तृणं तत्र व्यवर्द्धत ।
 न तत्र वत्साः सोदन्ति न गावो नेतरे जनाः । यत्र तिष्ठति लोकाणां हिताय मधुसूदनः ।
 ताम्बु गावः स घोषश्च स च सङ्घर्षणो युवा । कृष्णेन विहितं वामं तमथ्यामत निर्दृशाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वृन्दावनप्रवेशे षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तो तु वृन्दावनं प्राप्नो वसुदेवमुतावुनो । चेतुर्ध्वं सयूयानि चारयन्तो मुकृषिणौ ।

पूर्णश्च घर्षममयस्तयोस्तत्र वने सुखं । क्रीडतोः सह गोपालैर्यमुनाद्यावगाहतोः ।
 ततः प्राष्टुडनप्राप्ता मनसः कामदीपनी । प्रववर्षुर्भ्रामेघाः शक्रचापाङ्कितोदराः । ७४४
 बभूवादग्नः सूर्यो भूमिश्चादर्शयन्मृणं । महता मेघवातेन नवतोयानुकर्षिणा ।
 संमार्जिततला भूमिर्यौवनस्त्रेव लक्ष्यते । नववर्षावसिक्तानि शक्रगोपाकुलानि च ।
 नष्टदावाग्निमर्गाणि वनानि प्रचकाशिरः । नृत्यव्यापारकालस्य मयूराणां कलापिनां ।
 मदरक्ताः प्रयत्नाश्च केकाः पटुरवाक्षया । नवप्राष्टषि कान्तानां षट्पदाहारदायिनां ।
 यौवनस्यं कदम्बानां नगभैर्भ्राजते वपुः । हामितं कुटजैः पुष्पैः कदम्बैर्व्यासितं वनं । ७४५
 त्रामितं जलदैरुष्णं तोषिता च वसुन्धरा । सन्तप्ता भास्करकरैरभितप्ता दवाग्निना ।
 जलैर्व्यासितैरुष्णैरुष्णमन्तोव पर्वताः । महावातममुद्धूतं महामेघगणार्पितं ।
 मही महाराजपुरैस्तुल्यमापद्यते नभः । कश्चित् कन्दलहामाक्यं शिलीन्नाभरणं कश्चित् ।
 संप्रदीप्तमिवाभाति फुल्लनीपद्रुमं वनं । ऐन्द्रेण पयसा सिक्तं मारुतेन नवीकृतं ।
 पार्थिवं गन्धमाघाय लोकः क्षुभितमानसः । दृप्तमारङ्गनादेन दर्दुरव्याहतेन च । ७४६
 नवैश्च शिखिविकुटैरवकीर्णो वसुन्धरा । भ्रमन्तूर्णमहावर्षा वर्षप्राप्तमहारथाः ।
 हरन्त्यस्तीरजान् पृच्छान् विस्तारं यान्ति निम्बगाः । सन्ततामारनिर्यन्ताः क्षिप्रपञ्चोत्तरच्छदाः ।
 न त्यजन्ति नगायाणि शान्ता इव पतन्तिनः । तोयगम्भीरलम्बेषु प्रस्रवत्सु नदत्सु च ।
 उदरेषु नवाभ्राणां मज्जन्तीव दिवाकरः । महीरुहैरुत्पतितैः सलिलोत्पीडमङ्गुला । ७४७
 अश्वेय्यमार्गो वसुधा भाति शादलमालिनी । वज्रेणैवावहग्नानां नगानां नगशालिनां ।
 स्त्रोतोभिः परिकृतानि पतन्ति शिखराण्यधः । पतता मेघवर्षेण यथा निम्बानुमारिणा ।
 पर्वतोद्गीर्णभुक्तेन पूर्यन्ते वनराजयः । हस्तोच्छ्रितमुखा वन्या मेघनादानुमारिणः ।
 भान्द्यतिवृष्ट्या मातङ्गा गाङ्गता इव तोयदाः । प्राष्टुट्प्रवृत्तिं संदृश्य दृष्ट्वा चाम्बुधरान् घनान् ।
 रौहिणेयो मिथः काले कृष्णं वचनमब्रवीत् । पश्य कृष्ण घनान् कृष्णान् बलाकाङ्गदभूषणान् । ७४८
 गगने तव गात्राणां वर्षचैरा नवीत्येतान् । तव निद्राकरः कालस्तव गात्रोपमं नभः ।
 त्वमिवाज्ञातवसतिं चन्द्रे वसति वार्षिकी । एतस्मिन्लाम्बदश्यामं नीलोत्पलदलप्रभं ।
 संप्राप्ते दुर्दिने काले दुर्दिनमभाति वै नभः । पश्य कृष्ण जलोदधेः कृष्णैर्द्वयितैर्घनैः ।
 गोवर्द्धनो यथा रम्यो भाति गोवर्द्धनो गिरिः । पतितेनाम्बसा ह्येते समन्ताम्यदर्दार्पिताः ।
 भ्राजन्ते कृष्णमारङ्गाः काननेषु मदाम्बिताः । एतान्यम्बप्रवृष्टानि हरितानि मृदूनि च ।
 तृणानि शतपञ्चाक्षपत्रैर्गूहन्ति मेदिनीं । चरन्त्यलानां शैलानां वनानाञ्च घनागमे । ७४९
 सशस्यानाञ्च भीमानां न लक्ष्मीर्यतिरिच्यते । शीघ्रवातसमुद्धूताः प्रोषितौसुक्यकारिणः ।
 दामोदरोद्दामरवाः प्रागुत्थं यान्ति तोयदाः । हरे हय्यश्वापेन विवर्णेन त्रिविक्रम ।
 विवाणश्चेन रश्मितं तवेदं मध्यमं पदं । नभस्ये च नभस्यर्चुर्न भात्येव चरन्नभः ।

मेघैः शीतातपकरा विरस्मिरिव रश्मिवाग् । द्यावापृथिव्याः संसर्गः सततं प्रतनैः क्षतः ।
 अव्यवच्छिन्नधारैर्घैः समुद्रौघसमैर्घनैः । नोपार्जुनकदम्बानां पृथिव्यां वातवृष्टयः ।
 गन्धैः कोलाहला वान्ति वाता मदनदीपनाः । संप्रवृत्तमहावर्षं लम्बमानमिवाम्बुदं ।
 भात्यगाधमपर्यन्तं समागरमिवाम्बरं । धारानिर्मलनाराचं त्रिद्युक्त्वाचवर्षिणं ।
 शक्रचापायुधवरं युद्धमञ्जमिवाम्बरं । शैलानाञ्च वनानाञ्च द्रुमाणाञ्च वरानन ।
 प्रतिच्छन्नाभिभासन्ते त्रिस्तराणि घनैर्घनैः । गजानीकैरिवाकीर्णं सलिलोद्गारिभिर्घनैः ।
 वर्षासाकृष्यतां द्याति गगणं सागरस्य वै । समुद्रोद्भूतिजनना लोलशादलकम्पिनः ।
 शीताः सपृषदुद्दामाः कर्कशा वान्ति मारुताः । निशासु सुप्तचन्द्रासु मुक्तनोद्यासु तोयदैः ।
 मग्नसूर्यस्य नभसो न विभान्ति दिशो दश । चेतनं पुष्करं कौशेः सुधाधरातैः समन्ततः ।
 न घृणीनां न रम्याणां विशेषं दान्ति कष्टयः । अर्धदोषपरित्यक्तं मेघशोभातिभूषितं ।
 पश्य तृन्दावनं कृष्ण वनस्यैवरयं यथा । एवं प्रादुर्गुणान् सर्वान् श्रीमान् कृष्णस्य पूर्वजः ।
 कथयन्नेव बलवान् ब्रजमेव जगाम ह । तौ रामयन्तावन्योन्यं कृष्णमङ्गवर्षणावभौ ।
 तत्कालं शान्तिभिः मार्द्धेश्वरतुल्यमहावनं ।

१५८०

१५८५

१५९०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रादुर्गुणेन सप्तषष्ठोऽध्यायः ॥ ६७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कदाचित्सुतदा कृष्णो विना मङ्गवर्षणेन वै । सचार तद्वनवरं कामक्षपी वराननः ।
 काकपक्षधरः श्रीमान् श्यामः पद्मदलेक्षणः । श्रीवत्सेनोरमि यतः शशाङ्क इव लक्ष्यते ।
 मात्र देनापपादेन पद्मजोऽस्त्रिबर्बसा । मकुमाराभिताम्रेण क्रान्तविक्रान्तगामिना ।
 पीते प्रीतिकरे नृणां पद्मकिञ्चलमग्निमे । सुखे वसानो वसने समन्ध्य इव तोयदः ।
 वत्सव्यापारयुक्ताभ्यां व्यधाभ्यां दण्डरज्जुभिः । भुजाभ्यां साधुवृत्ताभ्यां पूजिताभ्यां सदाऽमरैः ।
 सदृशं पुण्डरीकस्य गन्धेन कमलस्य च । रराज तस्य तद्दाल्ये रुचिरैः षपुटं मुखं ।
 शिखाभिस्तस्य मुक्ताभीरराज मुखपद्मजं । दृतं षट्पदपङ्कतीभिर्धया स्यात् पद्ममण्डलं ।
 तस्यार्जुनकदम्बाद्या नोपकन्दलमालिनो । रराज माला शिरसि नक्षत्राणि यथा दिवि ।
 स तथा मालया वीरः शुशुभे सर्वपुष्पया । मेघकालाम्बुदश्यामो नभस्य इव भूर्निमान् ।
 एकेनामलपत्रेण कण्ठसूत्रावलम्बिता । रराज वर्चिपत्रेण मन्दमाकतकम्पिता ।
 कचिद्गायन् कचित् क्रोडंश्चूर्ण्यंश्च कचित् कचित् । पर्णवाद्यं श्रुतिसुखं वादयंश्च कचिदने ।
 गोपवेणुं मुमधुरं कामान्तमपि वादयन् । प्रह्लादनार्थंश्च गवां कचिदमगतो युवा ।
 गोकुलेऽमुधरश्यामश्चचार द्युतिमान् प्रभुः । रमे च तच्च रम्यामु चित्रासु वनराजिषु ।
 मयूरवरघुष्टासु मदनोद्दीपनीषु च । मेघनादप्रतिब्यूहैर्नादितासु समन्ततः ।
 श्रादलच्छन्नमार्गासु शिखिन्नाभरणासु च । कन्दलामलदन्तीषु श्ववन्तीषु नवं जलं ।
 केशराणां नवैर्गन्धैर्दनिभक्षितोपमैः । अभीक्ष्णं निमसन्तीषु योषित्स्त्रिव समन्ततः ।

१५९५

१६००

१६०५

मेव्यमानो नैवेद्यान्तर्द्रुममहातनिःसृतैः । तामु कृष्णो मुदं लेभे सौम्यासु वनराजिषु ।
 स कदाचिदने तस्मिन् गोभिः सह परिभ्रमन् । ददर्श विप्लोदघं शाखिनं शाखिनाम्बरं ।
 स्थितं धरण्या मेघाभं निविडं पञ्चमस्रयैः । गगनाद्धैः कृताकारं पवनाभिगधारिणं ।
 नीलचित्राङ्गवर्णं मेघितं बहुभिर्दिजैः । फलैः प्रवालैश्च घनं वेङ्गचापघनापमं ।
 भवनाकारविटपं लतापुष्पमुमण्डितं । विशालमूलावततं पवनाभोदधारिणं ।
 आधिपत्यमिवान्येषां तस्य देशस्य शाखिनां । कुर्वाणं शुभकर्माणं निरावर्धं निरातपं ।
 न्यगाधं पर्वताग्रभं भाण्डोरं नाम नामतः । दृष्ट्वा तत्र मतिञ्चक्रे निवासाय तदा प्रभुः ।
 स तत्र वयसा तुल्यैस्त्रैसपालैः महानघः । रेमे वै दिवसं कृष्णः पुरा स्वर्गगतो यथा ।
 तं क्रीडमानं गोपालाः कृष्णं भाण्डोरवामिनं । रमयन्ति स्म बहवो वन्यैः क्रीडनकैलदा ।
 अन्ये स्म परिगायन्ति गोपा मुदितमानसाः । गोपालाः कृष्णमेवान्ये गायन्ति स्म रतिप्रियाः ।
 तेषां स गायतामेव वादयामास वीर्यवान् । पर्णवाद्यान्तरे वेणुं तुम्बोवीणाञ्च तच्च च ।
 कदाचिच्चारयन्नेव गाः स गोवृषभेक्षणः । जगाम यमुनातीरं लतालङ्घुतपादपं ।
 तरङ्गापाङ्गकुटिलावारिच्यग्रं मुखानिला । ताञ्च पश्योत्पलवतीं ददर्श यमुनां नदीं ।
 जलजैः प्राणिभिः कोणां जलजैर्भूषितां गृणैः । जलजैः कुसुमैश्चिवां जलजैर्हरितोदकां ।
 सुतीर्थी स्वादुमलिलां हृदिनीं वेगगामिनीं । तोयकालोद्धतैर्व्यगैरवनामितपादपां ।
 हंसकारण्डवाहुष्टां भारमैश्च निनादितां । अन्योन्यमिथुनैश्चैव मेघितां मिथुनेचरैः ।
 प्रस्थितस्नातचरणां पुलिनश्रेणिमण्डलां । आवर्त्तनाभिगम्भीरां पङ्करोमानुरञ्जितां ।
 तटच्छेदादरां कान्तां तरङ्गत्रिवलीधरां । चक्रवाकस्तनतटीं तीरपार्श्वायतामनां ।
 फेनप्रकृष्टदशनां प्रसन्नां हंसहामिनीं । रुधिरौत्पलदनौधीं नतभ्रूं जलजेक्षणां ।
 हृददोर्ध्वललाटाङ्गां कान्तशैवलमूर्द्धजां । दीर्घस्त्रोतायतभुजामाभोगश्रवणायतां ।
 कारण्डवाकुण्डलिनीं श्रीमत्पङ्कजलोचनां । काशपुष्पमथं वामो वसामां हंसलक्षणां ।
 तटजामरणोपेतां मीननिर्मलमेखलां । पारिष्ववन्नवचौमां सारसारावनूपुरां ।
 षडनकानुलिप्ताङ्गीं कूर्मलक्षणभूषितां । निपानद्यापदापीतां नृभिः पीतपयोधरां ।
 आपदाङ्कितसलिलामाश्रमस्थानमङ्गलां । तां समुद्रस्य महिषीं वीक्षमाणः समन्ततः ।
 चचर रुचिरं कृष्णं यमुनामुपशोभयन् । ताञ्चरन् स नदीं श्रेष्ठां ददर्श हृदमुत्तमं ।
 दीर्घं धाजनविस्तारं दुस्तरं त्रिदशैरपि । गम्भीरमलोभ्यजलं निष्कल्पमिव सागरं ।
 तोयजैः आपदैस्त्यक्तं शूल्यं तोयचरैः खगैः । अगाधेनाम्भसा पूर्णं मेघपूर्णमिवाम्बरं ।
 दुःखोपसर्पं तोरेषु समर्पेर्बिपुलैर्बिलैः । विषारणिभवस्याग्नेधूमेन परिवेष्टितं ।
 अभोज्यं तत्पशूनां हि अपेक्षञ्च जलार्थिनां । उपभोगैः परित्यक्तं सङ्गित्तिषवणार्थिभिः ।
 आकाशादप्यसञ्चार्यं खगैराकाशगोचरैः । तृणेष्वपि पतत्स्वप्नु ज्वलन्तमिव तेजसा ।

३:१०

३:१५

३:२०

३:२५

३:३०

३:३५

समन्ताद्योजनं साधं तोरेष्वपि दुरासदं । विषानलेन घोरं ज्वालाप्रज्वलितोदकं ।
 ब्रजस्थोत्तरतस्तस्य क्रोशमात्रं निरामये । तं दृष्ट्वा चिन्तयामास कृष्णो वै विपुलं हृदं ।
 अगाधं द्योतमानश्च कस्येदं सुमहद्भद्रं । अस्मिन् स कालियो नाम नीलाञ्जनसद्योपमः ।
 उरगाधिपतिः साक्षाद्भद्रे वसति दाहकः । उत्सृज्य सागरे वाधं यो मया विदितः पुरा ।
 भयात् पतगराजस्य सुपर्शस्यारगाग्निः । तेनेयं दूषिता सख्या यमुना सागरज्जमा ।
 भयादस्यारगपतेर्नायं देवो निषेध्यते । तदिदं दाहणाकारमरक्षं कूटवाहकं ।
 सावरोद्भूतं घोरं कोपं नानास्तताद्रुमेः । रक्षितं सर्पराजस्य सचिवैर्व्यनचारिभिः ।
 वनं निर्व्विषयाकारं विषासमिव दुस्पृहं । तेरात्रकारिभिर्नित्यं सर्वतः परिरक्षितं ।
 जैवालमलिनैश्चापि वृषैः कुपलताकुलैः । कर्त्तव्यमार्गो भ्रजेत हृदस्यास्य तटावुभौ ।
 तदस्य सर्पराजस्य कर्त्तव्यो नियतो मया । यथेयं सरिदग्नेदा भवेत्क्षवजलाश्रया ।
 ब्रजोपभोग्या च शुभा नागे वै दमिते मूया । सर्व्वे च सुखसञ्चारा सर्व्वतीर्थसुखामया ।
 एतदर्थं च बाधो मे ब्रजेऽस्मिन् गोपजन्म च । समीपामुत्पयस्थानं नियहार्यं दुरात्मना ।
 एतं कदम्बमारुह्य तदेव शिशुलीलया । विनिपत्य हृदे घोरं दमयिष्यामि कालिध्वं ।
 एवं कृते बाहुवीर्य्यं लोके ख्यातिं प्रमिष्यति ।

१५०

१५५

१५०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शिशुसूर्याय कालियहृददर्शने अष्टपट्टोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सोऽपस्तस्य नदीतीरं वज्रा परिकरं दृढं । आरोहणपलः कृष्णः कदम्बशिखरं मुदा ।

कृष्णः कदम्बशिखराक्षममासोऽम्बुदाकृतिः । हृदमध्ये ऽकरोऽऽह्वं निपतन्नम्रजङ्घणः ।

स कृष्णेनाभिपतता बोभितो यमुनाहृदः । सम्प्राविश्यत वेगेन भिद्यमान इवाम्बुदः ।

तेन हृद्देन संलुभं तत्सर्पभवनं महत् । उदतिष्ठज्जलात् सर्पो रोषपर्याकुलेक्षणः ।

१५५

स चोरगपतिः क्रुद्धो मेघरात्रिसमप्रभः । ततो रत्नान्तनयनः कालियः समदृश्यत ।

पञ्चास्यः पावकोऽन्धामसृज्ज्वलज्जोऽनलाननः । पृथुभिः पञ्चभिर्घोरैः शिरोभिः परिवारितः ।

पूरयित्वा हृदं सर्व्वे भोगेनानलवर्चसा । स्फुरन्निव स रोषेण ज्वलन्निव च तेजसा ।

क्रोधेन तज्जलं तस्य सर्व्वं श्रुतमिवाभवत् । प्रतिष्ठातश्च भीतेव जगाम यमुना नदी ।

तस्य क्रोधाग्निपूर्णेभ्यो वज्रेभ्योऽभूच्च माहतः । दृष्ट्वा कृष्णं हृदगतं क्रोडनं शिशुलीलया ।

१५०

१० सधूमाः पद्मगेन्द्रस्य मुखानि श्वेतरर्चिवः । सजता तेन रोषाग्निं समीपे तीरजा क्रुमाः ।

छणेन भस्मसाक्षीता युगान्तप्रतिमेन वै । तस्य पुञ्जाश्च दाराश्च भृत्यास्तान्ये महोरगाः ।

वमन्तः पावकं घोरं वज्रेभ्यो विषसम्भवं । सधूमं पद्मगेन्द्रो निष्येतुरमितौजसः ।

प्रवेक्षितश्च तेः सर्पैः स कृष्णो भोगवन्धनं । निर्य्यक्तचरणाकारस्तत्रैव गिरिरिवाचक्षः ।

अदृशन् दृशन् नैकीं त्रैलोक्योत्पीडजलाविलेः । ते कृष्णं सर्पपतयो न ममार च बोध्यवान् ।

१५५

एतस्मिन्नन्तरे भीता गोपाक्षाः सर्व्वे एव ते । कन्दमाना ब्रजं जम्बुद्वीप्यवन्विष्टा गिरि ।

॥ गोपा ऊचुः ॥ एष मोहकृतः कृष्णो मग्नो वै कालिये हृदे । भक्ष्यते सर्वराजेन तदागच्छत मा चिरं ।

नन्दगोपाय वै क्षिप्रं सबलाय निवेद्यतां । एष ते कृष्यते पुनः सर्वेष्वेति महाहृदे ।

नन्दगोपस्तु तच्छ्रुत्वा वक्ष्यपातोपमं वचः । आर्त्तः क्षुक्षितविक्रान्तस्तं जयाम हृदोत्तमं ।

सबालयुवतीदृष्टुः स च सङ्कर्षणो युवा । आक्रोडं पञ्चगेन्द्रस्य जलस्थं समुपानमत् ।

१६७०

20 नन्दगोपादयो गोपाले सर्वे बान्धवोपमाः । हाहाकारं प्रकुर्वन्सखसुखीरे हृदस्य वै ।

मोहिता विस्मिताश्चैव शोकार्त्तास्तु पुनः पुनः । केचित्तु पुन हाहेति हाभिगित्यपरे पुनः ।

अपरे हा हाताः स्मेति हृदभृङ्गदुःखिताः । स्त्रियश्चैव यमोदां तां हा हाताऽपीति चुक्रुधुः ।

या पश्यामि प्रियं पुत्रं सर्वराजवचनं गतं । सन्दिशते सर्वभोगेन कृष्यमाणं यथा मृगं ।

अश्वमारमयं नूनं हृदयं तेऽभिलक्ष्यते । पुत्रं कथमिमं दृष्ट्वा यमोदे नावहीर्यसे ।

१६७१

दुःखितं वत पश्यामो नन्दगोपं हृदालिके । न्यस्य पुत्रमुखे दृष्टिं निक्षेपतमिव स्मितं ।

यमोदामनुगच्छन्त्यः सर्पावाचमिमं हृदं । प्रविशामो न यास्यामः, सर्पा दामोदरं विना ।

दिवसः को विना सूर्यं विना चन्द्रेण का निशा । विना तुषेण का गावो विना कृष्येन को व्रजः ।

विना कृष्णं न यास्यामो विवक्षा इव धेनवः । तासां विलपितं श्रुत्वा तेषां व्रजवासिनां ।

विलापं नन्दगोपस्य यमोदाहृदितं तथा । एकभाववरीरञ्च एकदेहो दिधाकृतः ।

१६७२

30 सङ्कर्षणस्तु संक्रुद्धो वभाषे कृष्णमन्त्र्यं । कृष्ण कृष्ण महाबाहो गोपाला नन्दिवर्द्धन ।

दम्यतामेव वै क्षिप्रं सर्वराजो विषाद्युधः । इमे नो बान्धवास्तात त्वां मत्वा मानुवं विभो ।

परिदेवन्ति करुणं सर्वे मानुषबुद्धयः । तच्छ्रुत्वा रोहिण्येयस्य वाक्यं संज्ञावमोरितं ।

विक्रीद्यास्फोटयद्वाह्यं भिन्ना तं भोगवन्धनं । तस्य पञ्चा समाक्रम्य भोगरात्रिं जलोत्थितं ।

शिरःसु कृष्णो जयात् स्वहस्तेनावनाम्य च । तस्माद्रोहं वक्षसा मध्यमे तन्महच्छिरः ।

१६७३

सोऽस्य मूर्द्ध्नि स्मितः कृष्णो ननर्त्त हसिराङ्गदः । मृद्यमानः स कृष्येन आन्तमूर्द्ध्ना भुजङ्गमः ।

आस्थेः सङ्घिरोद्गारैः कातरो वाक्यमब्रवीत् । अविज्ञानान्नया कृष्ण रोषोऽयं सम्प्रदर्शितः ।

इमितोऽहं हतविषो वरगच्छे वरानन । तदाज्ञापय किं कुर्यां सदारापत्यबान्धवः ।

कस्य वा वश्यतां यामि जीवितं मे प्रदीयतां । पञ्चमूर्द्ध्नागतं दृष्ट्वा सर्वं सर्पारिकेतनः ।

अक्रुद्ध एव भगवान् प्रत्युवाचोऽरजेश्वरं । तवास्मिन् यमुनातीरे मेव स्थानं ददाम्यहं ।

१६७४

गच्छार्णवजलं सर्वं सभार्यः सहबान्धवः । यद्येह भूयो दृष्टेयं क्षणे वा यदि वा जने ।

तव भृत्यस्तनूजो वा क्षिप्रं बन्धः स मे भवेत् । त्रिवक्षाज्जलस्थस्तु तच्छ तच्छ महासर्वं ।

स्थाने सिद्धं भवेद्दोषस्तवान्तरणी महाव । मत्पदानि च ते सर्वं दृष्ट्वा मूर्द्ध्नि चानरे ।

गह्वरः पञ्चगरिपुस्तयि न प्रहरिष्यति । मृद्य मूर्द्ध्ना वक्षसाञ्च कृष्योऽरणपुङ्गवः ।

पश्यतामेव गोपालां जगामाहर्षनं हृदात् । निर्वृते तु गते सर्वे कृष्यभुक्तोऽर्थं धिष्ठितं ।

१६७५

विस्मितान्तुष्टुर्गोपास्तुश्चैव प्रदर्शितः । ऊचुस्तु सर्वे हृष्टोऽसौ नन्दगोपं वनेचराः ।

धन्योऽस्मिन्नुद्यतोऽवि यस्त ते पुन ईदृशः । अद्यभूति गोपाणां गवां गोष्ठस्य चानय ।
आपस्तु वरणं कृण्वः प्रभुस्यायतलोचनः । जाता शिवस्यैवा सव्या यमुना मुनिवेदिता ।
तीरे चाष्टाः सुखं गावो विचरिष्यन्ति नः वदा । अन्तमेव वने जाता वयं यत्कृण्वमीदृशं ।
महद्भूतं न जानीमः कश्चमग्निमिव व्रजे । एवं ते विस्मिताः सर्वे सुवन्तः कृण्वमवयं ।
जम्मुर्गोपगणा घोषं देवाश्चैव रथं यथा ।

१०००

इति श्रीमहाभारते शिवसुहरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिंशदध्यायां कालियदमने जनव्रततोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
॥ वैष्णवायन उवाच ॥ इति सर्वराजे तु कृण्वेन यमुनाद्वरे । तमेव चेरतुर्द्वं सहितौ रामकेववौ ।

आजगमत्तौ सहितौ गोधनैः सह गोमिनौ । निरिं गोवर्द्धनं रथं वसुदेवसुताबुधौ ।
गोवर्द्धनस्योत्तरतो यमुनातो रमाश्रितं । ददृशते ततो वीरौ रथं तालवनं महत् ।

तौ तालपर्णप्रतटे रथे तालवने रतौ । चेरतुः परमप्रोतौ दुष्योताबिबोदतौ ।

१००१

स तु देवः समः शिखः सुमहान् कृष्णसूक्तिः । दर्भप्राणः कालोभूतो सोऽष्टपाशावर्जितः ।
ताक्षैर्धर्मपुत्रैश्चैव नृपैः श्यामपर्वभिः । फलापत्राक्षिभिर्भाति नानादक्षैरिवोच्छ्रितैः ।

तत्र दामोदरो वाक्यमुवाच वदताम्बरः । अहो तालफलैः पक्षैर्व्यासितेयं वनकाली ।

स्त्रादून्यार्थं मुगधोनि श्यामानि रसवन्ति च । पक्षतालानि सहितौ पातयाव लघुकर्मौ ।

यद्येषामोदृशो गन्धो माधुर्येषाणतर्पणः । रथेनामृतकल्पेन भवितव्यञ्च मे मतिः ।

१००२

दामोदरवचः श्रुत्वा रौहिणेवो हसन्निव । पातयन् पक्षतालानि चाक्षयामास तौ कालम् ।

तन्मु तालवनं नृणामधेयं दुरतिकर्म । निर्मोषभूतमोरिणं पुद्गलादासं योपमं ।

दाक्षिणो धेनुको नाम दैत्यो गर्हभरुपवान् । खरव्यूथेन महता द्रुतो वलवताम्बरः ।

स तु तालवनं चोरं गर्हभः परिरक्षति । नृपक्षिपदगङ्गाक्षामवक्षति दर्पितः ।

तालशब्दं स तं श्रुत्वा संघुष्टं फलपातने । नामर्षयत तं क्रुद्धस्तालक्षनमिव द्विपः ।

१००३

शब्दानुसारी संक्रुद्धो दर्पो विद्वद्वटाननः । ताभ्यां चो हेवितपटुः खुरेर्निर्दोरयन्मही ।

आविद्वपुष्को हवितो व्यात्तानन इवान्तकः । आपतयेव ददृशे रौहिणेयमुपक्षितं ।

तालानां तमधो दृष्ट्वा सध्वजाकारमवयं । रौहिणेयं खरो द्रुष्टः सोऽदृशद्दृशनामुधः ।

पद्मानुभाभ्याश्च पुनः पश्चिमाभ्यां पराङ्मुखः । जघावोरवि दैव्योऽसौ रौहिणेयं निरायुधं ।

ताभ्यामेव स जघाव पद्मानं तं दैत्यगर्हभं । आर्वाण्येतच्छूरस्त्वयं प्रेरयंतालमूर्धनि ।

१००४

स भग्नोदकटीपीवो भग्नदण्डो दुराकृतिः । खरस्तालफलैः सार्द्धं पपात धरणीतले ।

तं गताभुं गतशोकं पतितं वीक्ष्य गर्हभं । ज्ञातींश्च याऽपरांस्तस्य तृवरान्नि वीऽक्षिपत् ।

सा भूगर्हभदेहस्य तालः पङ्क्त्य पातिनैः । वमावे च्छकजसदा सीरिवायकवारदी ।

तस्मिन् गर्हभदैत्ये तु शान्ते विनिपातिते । रथं तालवनं तद्विभूयो रम्यतरं वभौ ।

विप्रमुक्तमयं शूभं विविक्ताकारदर्शनं । चरन्ति स सुखं मावस्यतालवनमुत्तमं ।

१००५

ततः प्रहृष्टास्ते सर्वे गोपा वनविचारिणः । वीतशोकभयायासाश्चक्षूर्यन्ते स्म ते वनं ।
 ततः सुखं प्रकीर्णानु गोपु नागेन्द्रविक्रमौ । द्रुमपर्णसने कृत्वा यथाहं तौ निवेदतुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिशुचर्यायां धेनुकवधे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अयं तौ जातद्वर्षौ तु वसुदेवसुतावुभौ । तत्तापवनमुत्सृज्य भूयो भण्डीरमागतौ ।
 चारयन्तौ विष्टङ्गानि गोधनानि शुभाननौ । स्तोतव्यप्रकटानि वीरमायौ वनानि च ।
 खेडयन्तौ प्रगायन्तौ विचिन्वन्तौ च पादपान् । नामभिर्व्याहरन्तौ च सवत्सा गाः परन्तपौ ।
 नियोगपाशैरासक्तैः स्कन्धाभ्यां शुभलक्षणी । वनमालाकुक्षोरस्को बालशृङ्गाविवर्णभौ ।
 भुवर्णोच्चनचूर्णाभ्यामन्योन्यसदृशान्वरौ । महेन्द्रायुधसंसक्तौ शुककृष्णाविवान्मुदौ ।
 कुशाग्रकुसुमानाश्च कर्णपूरमनोरमौ । वनमार्गेषु कुम्भाक्षौ वन्यवेशधरावुभौ ।
 गोवर्द्धनस्थानुचरौ वने सानुचरौ च तौ । चेरतुलैकसिद्धाभिः क्रोडाभिरपराजितौ ।
 तावैव मानुषौ दीक्षां वदन्तौ मुरपूजितौ । तज्जातिगुणयुक्ताभिः क्रोडाभिश्चेरतुल्येन ।
 तौ तु भण्डीरमुचिते काले क्रोडानुवर्तिनौ । प्राप्तौ परमशाखाकां न्यायोधं प्राखिनाम्बरं ।
 तत्र स्यन्दालिकाभिश्च युद्धमार्गविचारदौ । अस्त्रभिः सेपणीयैश्च व्यायामं कुरुतः स्म तौ ।
 युद्धमार्गैश्च विविधैर्गोपालैः सहितावुभौ । मुदितौ सिंहविक्रान्तौ यथाकामं विचेरतुः ।
 तयोरमयतोरैवं तल्लिखुरसुरोत्तमः । प्रलम्बोऽभ्यागमत्तत्र क्षिद्रान्वेषी तयोस्तदा ।
 गोपालवेशमास्थाय वन्यपुष्पविभूषितः । लोभयानः स्म तौ वीरौ हासैः क्रोडनकैस्तदा ।
 सोऽवगाहत निःशङ्कस्तेषां मध्यममानुषः । मानुषं वपुरास्थाय प्रलम्बो दानवोत्तमः ।
 प्रकीडितास्तु ते सर्वे सह तेनामरारिणा । गोपालवपुषं गोपा मन्यमानाः स्वबान्धवं ।
 स तु श्चिद्रान्तरप्रेषुः प्रलम्बो गोपताकृतः । दृष्टिं परिदधे कृष्णे रौहिणेये च दारुणं ।
 अविसृज्य ततो मत्वा कृष्णमद्भुतविक्रमं । रौहिणेयवधे यत्नमकरो दानवोत्तमः ।
 हरिणा क्रोडितं नाम बालकीडनकं ततः । प्रकीडिताश्च ते दम्भमुत्पेत्युगपन्तदा ।
 कृष्णः श्रीदामसहितः पुत्रैव गोपसमुना । सङ्कर्षणस्तु मुतवान् प्रलम्बेन सहानघ ।
 गोपालास्त्वपरै रद्वन्द्वं गोपालैरपरैः सह । प्रद्रुता लङ्घयन्तौ वै अन्योन्यं लक्षुविक्रमाः ।
 श्रीदामं लजयन् कृष्णः प्रलम्बं रौहिणीसुतः । गोपालैः कृष्णपत्नीवैर्गोपालास्त्वपरै रजिताः ।
 ते वाहयन्तस्त्वन्योन्यं मंहर्षात् सहसा द्रुताः । भाण्डीरस्कन्धमुद्दिश्य मर्यादां पुराणगमन् ।
 सङ्कर्षणस्तु स्कन्धेन श्रीशमुत्क्षिप्य दानवः । द्रुतं जगाम विमुखः सचन्द्र इव तोषदः ।
 सभारमसहस्रस्य रौहिणेयस्य धीमतः । बह्वधे सुमहाकाचः शकाक्रान्त इवान्मुदः ।
 स भाण्डीरवटप्रस्थं शिङ्गाञ्जनगिरिप्रभं । खं वपुर्दृग्भयामास प्रलम्बो दानवोत्तमः ।
 पञ्चस्रवकयुक्तेन मुकुटेनार्कवर्षसा । दीप्यमानाननो दैत्यः सूर्याक्रान्त इवान्मुदः ।
 महाननो महापीवः सुमहान्नकोपमः । रौद्रः शकटचक्राक्षो नामचंसुरर्षैर्धर्षो ।

१७२०

१७२५

१७२५

१७२५

१७२०

स्रग्दामसम्भारणः प्रसन्नान्तरभूषणः । धीरं प्रसन्नः प्रयथो तोयकम् इवात्मदः ।
 स जहारेव वेगेन रौहिणेयं महासुरः । सागरोपस्रवगतं कृत्स्नं लोकमिवान्तकः ।
 द्वियमाणः प्रसन्नेन स तु सङ्कर्षणो बभौ । उल्लमान् इवाकाशे कालमेवेन चन्द्रमाः ।
 स सन्दिग्धमिवात्मानं मेने सङ्कर्षणदा । दैत्यस्कन्धगतः शोमान् कृष्णखेदमुवाच ह ।
 द्वियेऽहं कृष्ण दैत्येन पर्वतोदयवर्षण । दर्शयित्वा सुमहतीं मायां मानुषरूपिणीं ।
 कथमस्य मया कार्यं शासनं दृष्टचेतसः । प्रसन्नस्य प्रवृद्धस्य दर्पाद्भिगुणवर्षवः ।
 तमाह सस्मितं कृष्णः साक्षा हर्षकलेन वै । अभिज्ञो रौहिणेयस्य कृतस्य च बलस्य च ।
 अहोऽयं मानुषो भावो व्यक्तमेवानुपास्यते । यस्य जगन्मयं गुह्यं गुह्याङ्गुलतरङ्गतः ।
 स्मर नारायणात्मानं लोकानां त्वं विपर्यये । अवगच्छात्मानात्मानं समुद्राणां समागमे ।
 पुरातनानां देवानां ब्रह्मणः सलिलस्य च । आत्मकृतप्रकृतस्य संस्मराद्यश्च वै वयुः ।
 शिरः खं ते जलं मूर्तिः कमा भूर्देहो मुखं । वायुर्लोकियुत्सृष्टो मनः स्रष्टा ह्यभूतव ।
 स्रष्टास्यः सहस्राङ्गः स्रष्टाचरणेषणः । स्रष्टापद्मनाभस्यं सहस्राङ्गधरोऽरिहा ।
 यत्त्वया दर्शितं लोके तत् पाश्वन्ति दिवौकसः । यत्त्वया नोक्तपूर्वं हि कस्तन्नेष्टुमर्हति ।
 यदेदितथं लोकेऽभिसंस्तव्या समुदाहृतं । विदितं यत्तत्रैकस्य देवा अपि न तद्विदुः ।
 आत्मजं ते वपुर्व्यंश्चि न पश्यन्त्यात्मवम्भवं । यत्तु ते कश्चिन् रूपं तदर्शयन्ति दिवौकसः ।
 देवैर्न दृष्टस्यान्तस्ते तेनान्त इति स्मृतः । त्वं हि सूक्ष्मो महानेकः सूक्ष्मैरपि दुरासदः ।
 तथैव जगतः सन्मं शान्तिं जगतो स्मिता । अचला प्राणिनां योनिर्धारयत्यखिलं जगत् ।
 चतुःसागरभोगस्थं चातुर्वर्षविभागवित् । चतुर्थेऽंशे लोकानां चातुर्होत्रकलागतः ।
 यथाऽहमपि लोकानां तथा त्वं तच्च मे मतं । उभावैकवरीरौ स्त्रो जगदर्थे द्विधा कृतौ ।
 अहं वा शान्तः कृष्णस्थं वा श्रेयः पुरातनः । स्वबलेन भवान् पूर्णक्षेत्रलोकान्तरदर्शनः ।
 लोकानां शान्तो देवस्थं हि श्रेयः सनातनः । आशयोर्देहमात्रेण द्विभेदं धार्यते जगत् ।
 अहं यः स भवानेव यस्यं सोऽहं सनातनः । इवैव विक्षितौ ह्यावामेकदेशे महाबलौ ।
 तदास्ते मृदुवत् किं त्वं बलेन जहि दानवं । मूर्द्धि देवरिपुं देव वज्रकल्पेन मुष्टिना ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ संस्मारितः स कृष्णो रौहिणेयः पुरातनः । स बलेन तदा पूर्णक्षेत्रलोकान्तरचारिणा ।
 ततः प्रसन्नं दृष्टुं सुबद्धेन महाभुजः । मुष्टिना वज्रकल्पेन मूर्द्धि चैनमताडयत् ।
 तस्थोत्तमाङ्गं स्त्रे काये विकृपासं विवेश ह । जानुभ्याश्च हतः श्रोत्रे गतासुर्दानशेत्तमः ।
 जगत्यां विप्रकीर्णस्य तस्य देहमभूत्तदा । प्रसन्नस्यान्तरस्थस्य मेघस्यैव विदीर्यतः ।
 तस्य भग्नोत्तमाङ्गस्य देहात् सुस्त्राव शोषितं । बद्ध गैरिकसंयुक्तं धौलपटङ्गादिवोदकं ।
 तं निहत्य प्रसन्नान्तु संहत्य बलमात्मनः । पर्यव्यजत वै कृष्ण रौहिणेयः प्रतापवान् ।
 तन्तु कृष्णस्य गोपास्य दिविष्ठास्य दिवौकसः । तुष्टुर्निहतो दैत्ये जघामोर्भिर्यद्दहसं ।

१५५

१५६

१५७

१५८

१५९

१६०

ततः प्रहृष्टास्ते सर्वे गोपा वनविचारिणः । वीतशोकभयायासाश्चक्षूर्यन्ते स्म ते वनं ।
 ततः सुखं प्रकीर्णानु गोपु नागेन्द्रविक्रमौ । द्रुमपर्णसने कृत्वा यथाहं तौ निवेदतुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिशुचर्यायां धेनुकवधे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अयं तौ जातद्वर्षौ तु वसुदेवसुतावुभौ । तत्तापवनमुत्सृज्य भूयो भण्डोरमागतौ ।
 चारयन्तौ विष्टङ्गानि गोधनानि शुभाननौ । स्तोतव्यप्रकृतानि वीर्यमायौ वनानि च ।
 छेडयन्तौ प्रगायन्तौ विचिन्वन्तौ च पादपान् । नामभिर्व्याहरन्तौ च सवत्सा गाः परन्तपौ ।
 नियोगपाशैरासक्तैः स्कन्धाभ्यां शुभलक्षणी । वनमालाकुक्षोरस्को बालशृङ्गाविवर्णभौ ।
 भुवर्णोच्चनचूर्णाभ्यामन्योन्यसदृशान्वरौ । महेन्द्रायुधसंसक्तौ शुककृष्णाविवाङ्मुदौ ।
 कुशाग्रकुसुमानाश्च कर्णपूरमनोरमौ । वनमार्गेषु कुम्भाक्षौ वन्यवेशधरावुभौ ।
 गोवर्द्धनस्थानुचरौ वने सानुचरौ च तौ । चेरतुलैकसिद्धाभिः क्रोडाभिरपराजितौ ।
 तावैव मानुषौ दीक्षां वदन्तौ मुरपूजितौ । तज्जातिगुणयुक्ताभिः क्रोडाभिश्चेरतुल्येन ।
 तौ तु भण्डोरमुचिते काले क्रोडानुवर्तिनौ । प्राप्तौ परमशाखाकां न्यायोधं प्राखिनाम्बरं ।
 तत्र स्यन्दालिकाभिश्च युद्धमार्गविचारदौ । अस्त्रभिः सेपणीयैश्च व्यायामं कुरुतः स्म तौ ।
 युद्धमार्गैश्च विविधैर्गोपालैः सहितावुभौ । मुदितौ सिंहविक्रान्तौ यथाकामं विचेरतुः ।
 तयोरमयतोरैवं तल्लिखुरसुरोत्तमः । प्रलम्बोऽभ्यागमत्तत्र क्षिद्रान्वेषी तयोस्तदा ।
 गोपालवेशमास्थाय वन्यपुष्पविभूषितः । लोभयानः स्म तौ वीरौ हासैः क्रोडनक्रैस्तदा ।
 सोऽवगाहत निःशङ्कस्तेषां मध्यममानुषः । मानुषं वपुरास्थाय प्रलम्बो दानवोत्तमः ।
 प्रकीडितास्तु ते सर्वे सह तेनामरारिणा । गोपालवपुषं गोपा मन्यमानाः स्वबान्धवं ।
 स तु श्चिद्रान्तरप्रेषुः प्रलम्बो गोपताकृतः । दृष्टिं परिदधे कृष्णे रौहिणेये च दारुणं ।
 अविसृज्य ततो मत्वा कृष्णमद्भुतविक्रमं । रौहिणेयवधे यत्नमकरो दानवोत्तमः ।
 हरिणा क्रोडितं नाम बालकीडनकं ततः । प्रकीडिताश्च ते दम्भमुत्पेत्युगपत्तदा ।
 कृष्णः श्रीदामसहितः पुञ्जैव गोपसमुना । सङ्कर्षणस्तु मुतवान् प्रलम्बेन सहानघ ।
 गोपालास्त्वपरै रद्वन्द्वं गोपालैरपरैः सह । प्रद्रुता लङ्घयन्तौ वै अन्योन्यं लक्षविक्रमाः ।
 श्रीदामं लजयन् कृष्णः प्रलम्बं रौहिणीसुतः । गोपालैः कृष्णपत्नीयैर्गोपालास्त्वपरै रजिताः ।
 ते वाहयन्तस्त्वन्योन्यं मंहर्षात् सहसा द्रुताः । भाण्डोरस्कन्धमुद्दिश्य मर्यादां पुराणगमन् ।
 सङ्कर्षणस्तु स्कन्धेन श्रीशमुत्क्षिप्य दानवः । द्रुतं जगाम विमुखः सचन्द्र इव तोषदः ।
 सभारममहंस्तस्य रौहिणेयस्य धीमतः । बह्वधे सुमहाकाचः शकाक्रान्त इवान्मुदः ।
 स भाण्डोरवटप्रस्थं शिङ्गाञ्जनगिरिप्रभं । खं वपुर्दृग्भयामास प्रलम्बो दानवोत्तमः ।
 पञ्चस्रवकयुक्तेन मुकुटेनार्कवर्षया । दीप्यमानाननो दैत्यः सूर्याक्रान्त इवान्मुदः ।
 महाननो महापीवः सुमहान्नकोपमः । रौद्रः शकटचक्राक्षो नामयंश्चरणैर्धर्षी ।

२७२०

२७२५

२७२५

२७२५

२७२०

मूयन्ते गिरयस्यापि वनेऽस्मिन् कामरूपिणः । प्रविश्य तास्तास्तनवो रमन्ते स्त्रेषु शानुषु ।
 भूत्वा केशरिणः सिंहा व्याघ्राश्च नखिनाम्बराः । वनानि स्थानि रक्षन्ति चावयन्तो वनार्च्छदः ।
 यदा तेषां विकुर्वन्ति ते वनालयजीविनः । ज्ञानि तानेव दुर्दृष्टान् पौरुषादेन कर्षणा । १८१
 मन्त्रयज्ञपरा विप्राः सीतायज्ञाश्च कर्षकाः । गिरियज्ञा वयं गोपा इज्येऽस्माभिर्गिरिव्यने ।
 तन्मन्त्रं रोचते गोपा गिरियज्ञः प्रवर्त्यतां । कर्षा कृत्वा मुखं स्थाने पादपेऽप्यय वा गिरौ ।
 तत्र हत्वा पशून् मेध्यान् वितत्यायतने शुभे । सर्वेषां वस्य सन्देहः क्रियतां किं विचार्यते ।
 तं श्रत्कुसुमापीडाः परिवार्य प्रदक्षिणं । गावो गिरिवरं सर्व्यास्ततो यान् पुनर्धनं ।
 प्राप्ता किलेयं हि गवां स्वादुतोद्यतणा गृध्रेः । परम्पमुदिता रम्या गतमेघजलाश्रया । १८२
 प्रियकैः पुष्पितैर्गौरं श्यामं वाणासनैः कां च न । कठोरदण्डमाभाति निम्बचूरकतं वनं ।
 विजला विमला श्यामि विवलाका विविद्युतः । विवर्त्तन्ते जलधरा विदग्धा इव कुम्भराः ।
 पटुना मेघवतेन नवोयां मुकषिणा । पर्षोत्करघनाः सर्व्याः प्रसादं यान्ति निष्पगाः ।
 सितवर्षांश्च दोष्णीः हंसचामरवीजितं । पूर्णचन्द्रामलच्छत्रं चाभिवेकमिवाम्बरं ।
 हंभैर्विहसितानीव समुत्क्रुष्टानि सारभैः । सर्व्याणि तनुतां यान्ति जलानि जलदक्षये । १८३
 चक्रवाकस्तनतटाः पुलिनभोगिमण्डलाः । हंसलवणहासिन्यः पतिं यान्ति समुद्रगाः ।
 कुमुदोत्फुल्लमुदकं ताराभिस्त्रिभम्बरं । सममभ्युत्सयन्तीव शर्वरोम्भितरेतरं ।
 मत्तकौस्तुभावघुष्टेषु कलमापकशाण्डुषु । निर्द्वष्टरमणीयेषु बभ्रुषु रमते मनः ।
 पुष्करिण्यास्तडागानि वाण्यश्च विकचोत्पलाः । केदाराः सरितश्चैव सरांसि च श्लिष्टा ज्वलन् ।
 पङ्कजानि च तास्याणि तयाऽन्यानि सितान्यपि । उत्पलानि च नीलानि भेजिरे वारिजां श्रियं । १८४
 मदं जङ्गः क्षितापाङ्गा मन्दं वटधिरैऽनिलाः । अभवद्वाभ्रमाकाशमभूच्च निभृतोऽर्षवः ।
 चतुर्पथ्याय श्रियिलैर्दृष्टतन्मृत्युसमुत्पद्यते । मयूराङ्गरुदैर्भूमिर्भ्रजन्ते च लक्ष्यते ।
 सुपङ्कमलिनैस्तोरैः काञ्चपुष्पलताकुलेः । हंससारसविन्याभैर्धूमना साऽतिशोभना ।
 कलपकोपु शस्त्रेषु केदारेषु वनेषु च । शस्यादा जलजादाश्च मत्ता विररुवुः खगाः ।
 सिषिचुर्यानि जलदा जलेन जलदागमे । तानि शस्यानि बालानि कठिनत्वङ्गतानि वै । १८५
 त्यक्त्वा मेघमयं वासः शरद्वृणविदोपितः । एष वै विमले श्यामि हृष्टो वसति चन्द्रमाः ।
 क्षोरिण्या दिगुणं गावः प्रमत्ता दिगुणं वृषाः । वनानां दिगुणा लक्ष्मोः शस्यैर्गुणवती महो ।
 ज्योतींषि घनमुक्ताणि पद्मवन्ति जलानि च । मनांसि च मनुष्याणां प्रसादमुपयान्ति वै ।
 अस्तु जतु सविता श्यामि निर्मुक्तो जलदैर्भृङ्ग । शरत्प्रज्वलितं तेजस्वी क्षणरश्मिर्विभ्रावयन् ।
 नीराजयित्वा धेन्यानि प्रयान्ति विजिगीषवः । अन्योन्यराष्ट्राभिमुख्याः पार्थिवाः श्रियीवोचितः । १८६
 बन्धुजीवाभितासासु बद्धपङ्कवतीषु च । मनस्विष्ठति कान्तासु चिन्तासु वनराजिषु ।
 वनेषु च विराजन्ते पादपा वनबोभिनः । असनाः सप्तपर्वाश्च कोविदाराश्च पुष्पिताः ।

रघुसाक्षा निकुम्भास्य प्रियकाः स्वर्षकास्तथा । समराः पेशिकाश्चैव कौटिल्यस्य समन्ततः ।

ब्रजेषु च विशेषेण गर्गरोद्गारहासिषु । भरतप्रकाशयोषेव गोष्ठेष्वटति रूपिणी ।

नूनं त्रिदशभूयिष्ठं मेघकालसुखोषितं । पतन्निजेतनं देवं बोधयन्ति दिगौकसः ।

१८१

शरथेवं मुशस्यायां प्राप्तायां प्रादुषः क्षये । नोत्तमस्यार्कत्रयैश्च रवितं वज्रभिर्दिजैः ।

फलैः प्रबालैश्च घनमिन्द्रचापघनोपमं । भवनाकारविटपं क्षतापरममण्डितं ।

विशाखमूलावततं पवनाभोगधारिणं । अर्षयामो गिरिं देवं गाक्षैव सविशेषतः ।

सावतंशैर्विषाणैश्च वर्षापोजेश्च दंष्ट्रितैः । चण्डाभिस्य प्रसन्नाभिः पुण्यैः शारदिकैस्तथा ।

शिवाय गावः पूज्यन्तां गिरिषष्ठः प्रवर्त्यतां । पूज्यतां त्रिदशैश्चैव गिरिरक्षाभिरिज्यतां ।

१८२

गोयज्ञं कारयिष्यामि बलादेव न संशयः । यद्यति मयि वः श्रुत्यं ह्यदि वा सुहृदो वयं ।

गावो हि पूज्याः सततं सर्वेषां नात्र संशयः । स्यान्तु साक्षा भवेत् प्रीतिर्भवतां वै भवाय च ।

एतन्मम वचस्तथ्यं क्रियतामविचारितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भरतदर्शने त्रिसप्ततोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दामोदरवचः श्रुत्वा हृष्टास्तौ गोषु जीविनः । तदागम्य तमश्रानाः प्रत्यूवरविशङ्कया ।

तवैषा बाल महतो गोपानां हर्षवर्द्धिनो । प्रीणयत्येव नः सर्वान् सुहृद्विर्द्विकरो गवां ।

१८३

त्वं गतिस्त्वं रतिश्चैव त्वं वेत्ता त्वं परायणं । भयेष्वभयदस्तत्रस्तमेव सुहृदं सुहृन् ।

त्वत्कृते कृष्ण घोषोऽयं क्षेमो मुदितगोकुलः । हृष्टो वसति ज्ञान्तारिर्यथा स्वर्गगतस्तथा ।

जम्भप्रभृतिदिश्येते विक्रान्तेर्भुवि दुष्करैः । भेदक्यासाभिमानाच्च विस्मितानि भनंसि नः ।

बलेन च पराङ्मन्य यशसा विक्रमेण च । उत्तमस्त्वच्च मर्त्येषु देवेष्विव पुरन्दरः ।

प्रतापेन च तीक्ष्णेन दोष्ट्या पूर्णतयाऽपि च । उत्तमस्त्वच्च मर्त्येषु देवेष्विव दिवाकरः ।

१८४

कान्त्या सत्कृत्या प्रसादेन वदनेन क्षितेन च । उत्तमस्त्वच्च मर्त्येषु देवेष्विव निशाकरः ।

बलेन वपुषा चैव बाह्येन चरितेन च । स्यान्ते शक्तिधरस्तुष्टो न तु कश्चन मानुषः ।

यत्त्वयाऽभिहितं वाक्यं गिरिषष्ठं प्रति प्रभो । कस्तस्मिन्चित्तुं शक्नो वेत्तामिव महोदधेः ।

स्थितः शक्रमहस्तात श्रीमान् गिरिमहस्त्वयं । तत्प्रणीतोऽस्य गोपानां गवां हेतोः प्रवर्त्यतां ।

भाजनान्युपकल्प्यन्तां पयसः पेशलानि च । कुम्भास्य विनिवेश्यन्तामुदपानेषु शोभनाः ।

१८५

पूर्यन्तां पयसा नद्यो द्रोणस्य विपुलायताः । भक्ष्यं भोज्यञ्च पेयञ्च तत्सर्वमपनीयतां ।

भाजनानि च मांसस्य न्यस्यन्तामोदनस्य च । तिराचक्षैव सन्देशः सर्वेष्वप्यस्य गृह्यतां ।

विशस्यन्ताञ्च पशवो भोज्या ये महिषादयः । प्रवर्त्यताञ्च यज्ञोऽयं सर्वगोपसुसङ्कुलः ।

आनन्दजननो घोषो महामुदितगोकुलः । तूर्यप्रणादघोषैश्च वृषभाणाञ्च गर्जितैः ।

हम्भारवैश्च वत्सानां गोपानां हर्षवर्द्धनः । दधिहृदः शरावर्तः पयःकुल्यासमावृतः ।

१८६

मांसराशिप्र कृताक्याः प्रकाशौदनपर्वतः । संप्रावर्तत यज्ञः च गिरेर्गोभिः समाकुलः ।

तुष्टगोपगणाकीर्णो गोपनारीमनोहरः । अथाधिष्ठतपर्व्यन्ते पर्व्यान्ते यज्ञमन्विधौ ।
 यज्ञं गिरेस्त्रिधौ सौम्ये चक्रुर्गोपा दिजैः सह । यजनान्ते तदश्रुन्तु तत्पयो दधि चोत्तमं ।
 मांसञ्च मायया कृष्णो गिरिर्भूत्वा समश्रुते । तर्पिताद्यापि विप्राग्यास्तृष्टाः सम्पूर्णभोजनाः ।
 उत्तमः प्रीतमनसः स्तस्त्रि वाच्य यथासुखं । भुक्त्वा चावभृथे कृष्णः पयः पीत्वा च कामतः ।
 संतृप्तोऽस्मीति दिव्येन रूपेण प्रजहास वै । तं गोपाः पर्व्यान्ताकारं दिव्यस्त्रगनुत्तेपनं ।
 गिरिर्मूर्ध्नि स्थितं दृष्ट्वा कृष्णं जम्मुः प्रधानतः । भगवानपि तेनैव रूपेणाच्छादितः प्रभुः ।
 सह तैः प्रकृतो गोपैर्व्वन्द्यात्मानमात्मना । तमूर्ध्वस्थिता गोपा देवं गिरिबरे स्थितं ।
 भगवंस्त्वदश्रे युक्ता दासाः किं कुर्यां किङ्कराः । स उवाच ततो गोपान् गिरिप्रभवया गिरि ।
 अस्यप्रभृति चाञ्चोऽहं गोषु यद्यस्ति वो दया । अहं वः प्रथमो देवः सर्व्वकामकरः शुभः ।
 मम प्रभावाच्च गवामयुतान्युपभाक्ष्यथ । शिवस्य वो भविव्यामि मङ्गलानां वने वने ।
 रंख्येऽहं सह युष्माभिर्यथा दिवि गतस्तथा । ये चेमे प्रथिता गोपा नन्दगोपपुरोगमाः ।
 एषां प्रीतः प्रयच्छामि गोपानां विपुलं धनं । पर्य्याप्नुवन्तु सिप्रं मां गावो वत्ससमाकुलाः ।
 एवं मम परा प्रीतिर्भविष्यति न संशयः । ततो नीराजनार्थं वै वृन्दशो गोकुलानि च ।
 परित्रुर्गिरिवरं सवृषाणि समन्ततः । ता गावः प्रकृता वृष्टाः सापोडस्तवकाङ्गदाः ।
 सस्रगापोडशृङ्गायाः शतशोऽथ सहस्रशः । अनुजम्मुस गोपालाः कालयन्तो धनानि च ।
 भक्तिच्छेदानुलिप्ताङ्गा रक्तपीतासिताम्बराः । मयूरचित्राङ्गदिनो भुजैः प्रहरणावृतैः ।
 मयूरचित्रपक्षैस्तु केशवन्धैः सुयोजितैः । बभ्राजुरधिकं गोपाः समवाथे तदाऽद्भुते ।
 अन्ये वृषानारुहज्जर्मेत्यन्ति स्नापरे मुदा । गोपालास्त्वपरे गा वै जगत्त्र्यम्बेगगामिनः ।
 अस्मिन् पर्यायनिर्व्वृत्ते गवां नीराजनोत्सवे । अन्तर्ह्रानं जगामाशु तेन देहेन सोऽचलः ।
 कृष्णाऽपि गोपसहितो विवेश प्रजमेव ह । गिरियज्ञप्रवृत्तेन तेनाश्चर्य्येण विस्मिताः ।
 गोपाः सवालवृद्धा वै तुष्टुवृक्षैर्भुक्षुर्दने ।

२८०१

२८००

२८०५

२८००

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि गिरियज्ञप्रवर्त्तने चतुःसप्ततोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ महे प्रतिवृत्ते शक्रः सक्रोधस्त्रिदशेश्वरः । संवर्त्तकं नाम गणं तोयदानामथाब्रवीत् ।

भो बलाहकमातङ्गाः सुयुता मम भाषितं । यदि वो मत्प्रियं कार्य्यं राजभक्तिपुरस्कृतं ।
 एते वृन्दावनगता दामोदरपरायणाः । नन्दगोपादयो गोपा विद्विषन्ति ममोत्सवं ।
 आजीवो यः परलोभा गोपत्वञ्च यतः स्मृतं । ता गावः सप्तरात्रेण पोष्यन्तां वृष्टिमावृतैः ।
 शेरवतगतस्याहं स्वयमेशान्मु दारुणं । सञ्ज्यामि वृष्टिवातञ्च वज्राग्निमसम्पन्नं ।
 भवद्भिश्चक्षुर्धेयैश्चरता मावृतेन च । वृतास्ताः सप्रजा गावस्त्वद्यन्ति भुवि जीवितं ।
 एवमाज्ञापयामास सर्व्वान् स जलदान् प्रभुः । प्रत्यावृत्ते वै कृष्णेन घासने पाकश्रावणः ।
 ततस्तो जलदाः कृष्णा घोरनादा भयावहाः । आकाशं ह्लादयामासुः सर्व्वतः पर्व्वतोपमाः ।

२८०५

२८००

विद्युत्सम्पातजननाः शक्रचःपविभूषिताः । तिमिरावृतमाकाशं चक्रुस्तेजसास्ततः ।
 गजा इवान्ये संसृक्ताः केचिन्मकरवर्चसः । नागा इवान्ये गगणे चैरर्जलदपङ्कवाः ।
 तेऽन्यान्यवपुषा बद्धा नागयूयायुतोपमाः । दुर्हिने विपुलं चक्रुश्चादयन्तो नभस्तलं ।
 नृहस्तनागहस्तानां वणूनाश्चैव सर्व्वशः । धाराभिस्तुभ्यरूपाभिर्व्वदृषुस्ते बलाहकाः ।
 समुद्रं मेनिरे तद्धि खमारूढं नृचक्षुषः । दुर्व्विगाह्यमपर्य्यन्तमगाधं दुर्हिने महत् ।
 नैवापतन्वै खगमा दद्मवुर्मृगजातयः । पर्व्वताभेषु मेघेषु खे नदत्सु समन्ततः ।
 नष्टसूर्य्येन्दुनक्षत्रैर्मैघैर्नभसि दारुणैः । अतिदृष्टेन लोकस्य विरूपमभवदपुः ।
 मेघैर्धैर्निम्नभाकारमकुंश्ययहतारकं । चन्द्रसूर्य्यौऽगूरहितं खं बभूवतिनिम्नमं ।
 वारिणा मेघमुक्तेन मुख्यमनेन चासृजत् । आबभौ सर्व्वतस्तत्र भूमिस्तोयमथो यथा ।
 विनेदुर्व्वर्हिणस्तत्र स्त्रेःकक्रान्पतताः खगाः । विवृद्धिं निष्कगा याताः स्रवगाः संस्रवं गताः ।
 गर्जितेन च मेघानां पर्जन्यनिर्देन च । तर्जितानोव कम्पन्ते तणानि तरुभिः सह ।
 प्राप्ताऽन्तकाशो लोकानां व्यक्तमेकार्षेवा महो । इति गोपगणा वाक्यं व्याहरन्ति भयार्हिताः ।
 तेनोत्पाताम्बुवर्षेण गावो विप्रहता भृशं । हम्भारवैः क्रन्दमाना न चेलुलम्बितापमाः ।
 निष्कम्पसक्यिचरणा निम्नयत्नखुराननाः । हृष्टरोमार्द्रतनवः क्षामकुक्षिपयोधराः ।
 काश्चित् प्राणान् जङ्गः आत्मा निषेदुः काश्चिदातुराः । काश्चित् सवत्साः पतिता गावः शीकरवेजिताः ।
 काश्चिदाकस्य कोडेन वत्सांसिष्ठन्ति मातरः । विमुखाः आन्तसक्यश्च निराहाराः कृषोदराः ।
 पेतुरार्त्ता वेपमाना गावो वर्षपराजिताः । वत्साश्चोन्मुखका बाला दामोदरमुखाः क्षिताः ।
 बाहोति वदन्तैर्हिनैः कृष्णमूर्चुरिवाहिताः । गवां तत्कदने दृष्ट्वा दुर्हिनागमजं महत् ।
 गोपांश्चामन्त्रनिधनान् कृष्णः कोपं समादधे । स चिन्तयित्वा संरन्ध्रो दृष्टोपायो मयेति च ।
 आत्मानमात्मना वाक्यमिदमूचे प्रियंवदः । अयाहमिममुत्पात्य सकाननवनं गिरिं ।
 कम्पयेयं गवां स्थानं वर्षत्राणाञ्च दुर्द्धरं । अयं धृता मया शैलः पृथ्वीगृहमित्रापरं ।
 चास्यते सत्रजा गा वै मद्व्यस्य भविष्यति । एवं संघ्नन्तयित्वा तु कृष्णः सत्यपराक्रमः ।
 बाह्वैर्बलं दर्शयिष्यन् समोपेतं महीधरं । दोर्भ्यामुत्पाटयामास कृष्णो गिरिरिवापरः ।
 स धृतः सङ्गतो मेघैर्गिरिः मध्येन पाणिना । गृहभावज्जतस्तत्र गुहाकारेण वर्षाणां ।
 भूमेरुत्पात्यमानस्य तस्य शैलस्य मानुष । शिलाः प्रक्षियित्वाश्चेलुर्निपेतुश्च सपादपाः ।
 शिखरैर्धूर्णमानैश्च शौर्यमाणैश्च सर्व्वशः । विवृतेष्टोत्सृतेः शृङ्गैरगमः खगमोऽभवत् ।
 चलत्प्रस्रवणैः पार्श्वे मेघाचैरेकताङ्गतैः । भिद्यमानाश्चनिचयश्चाल धरणीधरः ।
 न मेघानां प्रवृष्टानां न शैलस्याश्ववर्षिणः । न विदुस्ते जना रूपं वार्य्यस्तस्य च गर्ज्जितः ।
 मेघैश्च शैलभङ्गानैर्जलप्रस्रवणार्पितैः । मिश्रीकृत इवाभाति गिरिरुद्रामवर्हिमान् ।
 अङ्गुतोऽयं गिरिः पथैरिति विद्याधरोरगाः । गन्धर्व्वीक्षरसन्धैव वाचोऽमुञ्चन्ते सर्व्वशः ।

१८१

१८२

१८३

१८४

१८५

१८६

स हस्ततलविन्यसो मुक्तमूलः क्षिप्रलात् । रीतोनिर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतोः ।
 कानिचिच्छियलानोव सञ्चिन्नाङ्गानि कानिचित् । गिरेर्मेघप्रवृष्टाणि तस्य वृक्षानि चाभवन् ।
 गिरिणा कम्पमानेन कम्पितानाञ्च प्राणिनां । पुष्पमुखावचं भूमौ व्यञ्जीर्यत समन्ततः ।
 निःसृताः पृथुमूर्धनः स्खलिकाङ्गविभूषिताः । द्विजिह्वपतयः कुङ्गाः खेचराः खे समन्ततः ।
 आर्त्तिं जम्पुः खगगणा वर्षेण च भयेन च । उत्पन्नात्पत्य गगणात् पुनः पेतुरवाप्नुवाः ।
 रेसुखारोषिताः विंहाः सजला इव तोयदाः । गर्गरा इव मञ्चन्तो नन्दुः शार्दूलपुङ्गवाः ।
 विषमैश्च समीभूतैः समैश्चात्पन्नदुर्गमैः । व्यावृत्तदेहः स गिरिरन्य एवोपलक्ष्यते ।
 अतिवृष्टस्य तैर्मेघैस्तस्य रूपं बभूव ह । सन्धितस्येव हृद्रेण त्रिपुरस्य विहायमि ।
 बाहुदण्डेन लण्णस्य विधृतं सुमहत्तदा । नीलाभ्रपटलच्छदं तद्गिरिच्छत्रमावभौ ।
 स्वप्नायमानो जलदैर्मोहितगुहामुखः । बाह्वपधाने लण्णस्य प्रसुप्त इव खे गिरिः ।
 निर्विहङ्गरुतैर्द्वैर्निर्मयूरस्तैर्व्यनैः । निरालम्ब इवाभाति स गिरिः खचरैर्वृतः ।
 पर्यस्तेर्षूर्णमानैश्च प्रचलद्भिश्च सानुभिः । सञ्चराणीव शैलस्य वनानि शिखराणि च ।
 उन्नमाङ्गगतास्तस्य मेघाः पवनवाहनाः । तथ्यमाणा महेन्द्रेण तोयं ममुचुरक्षयं ।
 स लम्बमानः लण्णस्य भुजापे सघनो गिरिः । चक्राकूट इवाभाति दंष्ट्रो मृपतिपीडितः ।
 स मेघनिचयस्तस्यौ गिरिं तं परिवार्ये ह । पुरं पुरस्कृत्य यया स्कोतो जनपदो महान् ।
 निवेश्य तं करे शैलं तुल्यित्वा च सस्मितं । प्रोवाच गोप्ता गोपानां प्रजापतिरिव स्मितः ।
 एतद्देवैरसम्भाव्यं दिव्येन विधिना मया । कृतं गिरिस्तु हं गोपा नित्रातशरणं गवां ।
 क्षिप्रं विशन्तु यूयानि गवामिह हि ज्ञान्तये । निवातेषु च देशेषु निवसन्तु यथामुखं ।
 यथाश्रेष्ठं यथायुयं यथासारं यथामुखं । विभज्यतामर्थं देशः कृतं वर्षनिवारणं ।
 शैलात्पाटनभूरेषा महतो निर्मिता मया । चैलाक्यमण्युत्सहते रक्षितुं किं पुनर्भञ्जं ।
 ततः किलकिलाशब्दे गवां हभारवैः सह । गोपानां तुमूलो जज्ञे मेघनादस्य वाङ्मनः ।
 प्रविशन्ति ततो गवा गोपैर्युथप्रकल्पिताः । तस्य शैलस्य विपुलं विमलं गङ्गरोदरं ।
 लण्णोऽपि मूले शैलस्य शैलस्तम्भ इवोच्छ्रितः । दधारैकेन हस्तेन शैलं प्रियमिवातिथिं ।
 ततो ब्रजस्य भाण्डानि युक्तानि शकटानि च । विविग्दुर्वर्धभोटानि तद्गुहं गिरिनिर्बितं ।
 अतिदेवन्तु लण्णस्य दृष्ट्वा तत् कर्म वज्रभृत् । मिथ्याप्रतिज्ञा जलदान् वारयामास वै विपुः ।
 सप्तरात्रे तु निवृत्ते भरण्यां विगतोत्सवे । जगाम संवृतो मेघैर्दृष्ट्वा स्वर्गमेव च ।
 निवृत्ते सप्तरात्रे तु तिथे स्क्वर्त्तं शतक्रतौ । गताभ्रे विमले व्योम्नि दिवसे दीप्तभास्करे ।
 गावस्तैर्नैव मार्गेण परिजग्मर्गतश्रमाः । स्वस्व स्थानं गतो घोषः प्रत्ययात् पुनरेव सः ।
 लण्णोऽपि तं गिरिश्रेष्ठं स्वे स्थाने स्थावरात्मवान् । प्रीतो निवेशयामास भुवाय वरदो विभुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोवर्द्धनधारणे पञ्चमसर्गे अध्यायः ॥ ७५ ॥

२२५

२२६

२२७

२२८

२२९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धृतं गोवर्द्धनं दृष्ट्वा परिचातश्च गोकुलं । कृष्णस्य दर्शनं शक्रो रोचयामास विस्मितः ।

१८१०

स निर्वृज्याम्बुदाकारं मत्तं मदजलोक्षितं । आरुह्यैरावतं नागमाजगाम महीतलं ।

स ददर्शापविष्टं वै गोवर्द्धनशिलातले । कृष्णमक्षिष्टकर्माणं पुरुद्धतः पुरन्दरः ।

तं वोक्ष्य बालं महता तेजसा दीप्तमव्ययं । गोपवेशधरं विष्णुं प्रीतिं लेभे पुरन्दरः ।

तं साम्बजलदश्यामं कृष्णं श्रीवत्सलक्षणं । पर्याप्तनयनः शक्रः सर्व्वेर्नैवैरुदैक्षत ।

दृष्ट्वा चैनं श्रिया जुष्टं मर्त्यलोकेऽमरोपमं । सूपविष्टं शिलापृष्ठे शक्रः स प्रीडितोऽभवत् ।

१८१५

तस्योपविष्टस्य मुखं पक्षाभ्यां पक्षिपुङ्गवः । अन्तर्ह्यानगतम्हायां चकारोरगभोजनः ।

तं विविक्ते वनगतं लोकवृत्तान्ततत्परं । उपतस्थे गजं हित्वा कृष्णं बलानिसूदनः ।

स समीपगतस्तस्य दिव्यस्त्रनुलेपनः । रराज देवराजो वै वज्रपूर्णकरः प्रभुः ।

किरोटेनार्कतुल्येन विद्युदुद्योतकारिणा । कुण्डलाभ्यां सवज्राभ्यां सततं शोभिताननः ।

सहस्रपत्रकान्तेन देहभूषणकारिणा । पञ्चस्रवकलम्बेन हारेणोरसि भूषितः ।

१८२०

ईक्षमाणः सहस्रेण नेत्राणां कामरूपिणां । त्रिदशाश्चापनोत्येन मेघनिर्घोषघोषिणा ।

अथ दिव्येन मधुरं व्याजहार स्वरैः तं । कृष्ण कृष्ण महाबाहो ज्ञातीनां नन्दिवर्द्धन ।

अतिदैवं कृतं कर्म त्वया प्रीतिमता गता । मयोत्सृष्टेषु मेघेषु युगान्तावर्त्तकारिषु ।

यत्त्वया रक्षिता गावस्तेनास्मि परितोषितः । स्वायम्भुवेन योगेन यस्यायं पर्व्वतोत्तमः ।

धृतो वैष्णवदाकाशे को ह्येतेन न विस्मयेत् । प्रतिषिद्धे मम महे मयेयं रूपितेन वै ।

१८२५

अतिवृष्टिः कृता कृष्ण गवां वै साप्तरात्रिकी । सा त्वया प्रतिषिद्धेयं मेघवृष्टिर्दुरासदा ।

देवैः सदानवगणैर्दुर्निर्व्वार्या मयि स्थिते । अहो मे सुप्रियं कृष्ण यत्त्वं मानुषदेहवान् ।

समयं वैष्णवं तेजो विनिगूहसि रोषितः । साधितं देवतानां हि मन्येऽहं कार्य्यमव्ययं ।

त्वयि मानुष्यमापन्ने युक्ते चैवं स्वतेजसा । सेत्स्यते वीर कार्य्यार्थी न किञ्चित् परिहास्यते ।

देवानां यद्भवाश्रेता सर्व्वकार्य्यपुरोगमः । एकस्त्वमसि देवानां लोकानाञ्च सनातनः ।

१८३०

द्वितीयं नानुपश्यामि धरं यस्ते समुदहेत् । यथा हि पुङ्गवः श्रेष्ठो मग्ने धुरि नियुज्यते ।

एवं त्वमसि देवानां मग्नां दिजवाहनः । तच्छरीरगतं कृष्ण जगत्प्रकरणं त्विदं ।

ब्रह्मणा साधु निर्दिष्टं धातुभ्य इव काश्चन । त्वयं स्वयम्भूर्भगवान् बुद्ध्याऽथ वचसाऽपि वा ।

न त्वानुगन्तुं शक्नोति पङ्कजं तगतिं यथा । स्थाणुभ्यो हिमवान् श्रेष्ठो वृन्दानां वरुणाक्षयः ।

गरुत्मान् पक्षिणां श्रेष्ठो देवानाञ्च भवान् वरः । अपामधस्तातोको वै तस्योपरि महीधराः ।

१८३५

नागानामुपरिष्ठाङ्गुः पृथिव्युपरि मानुषाः । मनुष्यलोकादूर्ध्वं नु खगानां गतिरुच्यते ।

आकाशस्योपरि रविर्दारं स्वर्गस्य भानुमान् । देवलोकाः परस्तास्तास्मिन्मानगमनो महान् ।

यथाहं कृष्ण देवानाभ्ये विनिश्चितः पदे । स्वर्गादूर्ध्वं ब्रह्मलोको महर्षिर्गणपूजितः ।

तत्र सोमगतिश्चैव ज्योतिषाञ्च महात्मनां । तस्योपरि गवां लोकः साध्यास्तं पाशयन्ति ह ।

स हि सर्वगतः कृष्ण महाकाशगतो महान् । उपर्युपरि तथापि गतिस्तव तपोमयी ।
 यां न विद्य वयं सर्वे पृच्छन्तोऽपि पितामहं । लोकास्त्वधा दुष्कृतिनां नागलोकस्तु दारुणः ।
 पृथिवीकर्षाग्रोऽस्मां जेचं सर्वस्य कर्मणः । समस्त्रिराश्रं विषयो वायुना तु स्ववृत्तिनां ।
 गतिः समदमाख्यानां स्वर्गः सुहृत्कर्मणां । ब्राह्मे तपसि युक्तानां ब्रह्मलोकः परा गतिः ।
 गवामेव तु गोलोको दुरारोहा हि सा गतिः । स तु लोकस्त्वधा कृष्ण सीदमानः कृतात्मना ।
 धृतो धृतिमता वीर निम्नतोपद्रवं गवां । तदहं समनुप्रप्ते गवां वाक्येन चोदितः ।
 ब्रह्मणश्च महाभाग गौरवान्त्तव चानघ । अहं भूतपतिः कृष्ण देवराजः पुरन्दरः ।
 अदितेर्गर्भपर्याये पूर्वजज्ञे पुरातनः । तेजोजस्विनश्चैव यत्ते दर्शितवानहं ।
 मेघरूपेण तत्सर्वं सक्तुमर्हसि मे विभो । एवं चान्तमनाः कृष्ण स्नेह भौम्येन तेजसा ।
 ब्रह्मणः शृणु मे वाक्यं गवाश्च गजविक्रमः । आह त्वां भगवान् ब्रह्मा गावसाकाशगा दिवि ।
 कर्मभिक्षोऽपि दिव्यैस्तव संरक्षणादिभिः । भवता रक्षिता लोका गोलोकश्च महानथं ।
 यदयं पुङ्गवैः मातुं वद्धोमः प्रसवेस्तथा । कर्मकान् पुङ्गवैर्वाद्यैर्मध्येन हविषा सुरान् ।
 अयं ब्रह्मप्रवृत्तेन तर्पयिष्यामि कामदाः । तदस्माकं गुरुत्वं हि प्राणदस्य महाबल ।
 अद्यप्रभृति नो राजा त्वमिन्द्रो वै भव प्रभो । तस्मात्त्वं काश्यपैः पूर्णैर्दिव्यस्य पयसो घटैः ।
 एभिरद्याभिविच्यस्व मया हस्तावनामितैः । अहं किलेन्द्रो देवानां त्वज्ज्वलामिन्द्रताम्रतः ।
 गोविन्द इति लोकास्त्वां स्तोष्यन्ति भुवि शाश्वतं । ममोपरि यद्येन्द्रस्त्वं स्थापितो गोभिरोत्तरः ।
 उपेन्द्र इति कृष्ण त्वां गास्यन्ति दिवि देवताः । ये चेमे वार्षिका मासाश्चत्वारो विहिता मम ।
 एवामर्द्धं प्रयच्छामि ब्रह्मकालन्तु पथिमं । अद्यप्रभृति मासौ द्वौ शास्यन्ति मम मामवाः ।
 वर्षार्द्धं च ध्वजो मर्त्यं ततः पूजामवाप्त्यसि । ममाम्बुप्रभवं दर्पं तदा त्यक्त्यन्ति वर्षिणः ।
 अश्वनादमदास्यैव ये चाग्रे मेघनादिनः । ब्रह्मिं सर्वे गमिष्यन्ति मम कालविचारिणः ।
 त्रिभङ्गुचरितामाश्रामगच्छेत् विचरिष्यति । चन्द्ररश्मिरादित्यस्तापथ्यं स्नेह तेजसा ।
 ततः शरदि युक्तायां मौनकामेषु वर्षिषु । याचमाने खगे तोयं विभ्रुतेषु भ्रुतेषु च ।
 हंससारमूर्धेषु नदीनां पुलिनेषु च । मत्तकौशप्रणदिषु मत्तेषु वृषभेषु च ।
 गोषु चैव प्रहृष्टासु चरन्तीषु पयो बद्ध । निवृत्तेषु च मेघेषु निर्यात्य जगती जलं ।
 आकाशे शस्त्रसङ्काशे हंसेषु विचरन्तु च । जातपद्मेषु तोयेषु वापीषु च सरःसु च ।
 तडागेषु च कान्तेषु तोयेषु विमलेषु च । कल्मावनायासु पक्ष्मकेदारपङ्क्तिषु ।
 मध्यस्थं सलिलारम्भं कुर्वन्तीषु नदीषु च । सुमन्यायास्तु सोमायां मनोहर्यां मुनेरपि ।
 पृथिव्यां पृथुराज्ञायां रम्यायां वर्षभञ्जये । श्रीमत्सु पङ्क्तिमार्गेषु फलवत्सु तृणेषु च ।
 रक्षुमत्सु च देशेषु प्रवृत्तेषु मखेषु च । ततः प्रवर्त्यते पुण्या शरत् सुप्तात्पितृ त्वयि ।
 लोकेऽस्मिन् कृष्ण निखिले यथैव चिदिवे तथा । नरास्त्वाद्यैव मास्यैव भ्रजाकारासु यद्विषु ।

महेन्द्रश्चाप्येन्द्रश्च पूजयन्तु महीतले । ये चावयोः स्थिरे हृते महेन्द्रोपेन्द्रचञ्जिते ।
मानवाः प्रणमिष्यन्ति तेषां नास्त्रनयागमः । ततः ब्रह्मस्तु तान् गृह्य चटान् दिव्यपयोधरान् ।
अभिवेकेण गोविन्दं योजयामास योगवित् । वृष्टाऽभिविष्यमानं तं गावस्ताः सह यूयपैः ।
स्तनैः प्रस्रवधंयुक्तैः सिषिषुः कृष्णमव्ययं । मेवास दिवि मुक्ताभिः सान्द्रताभिः समन्ततः ।
मिषिचुक्तायधाराभिः सिष्यमानं तमव्ययं । वनस्पतीनां सर्वेषां सुखावेन्दुनिभं पयः ।
ववर्ष पुष्पवर्षश्च नेदुस्तथापि चाम्बरे । स्तुवन्ति मुनयः सर्वे वाग्मिर्गन्तपरायणाः ।
एकार्णवविविक्तश्च दधार वसुधा वपुः । प्रसादं सागरा जग्मुर्ववुर्वाता जगद्धिताः ।
मार्गन्धो विषभौ भानुः सोमो नक्षत्रचञ्चलः । इतथः प्रज्ञमं जग्मुर्जग्मुर्निर्वैरतां नृपाः ।
प्रवालपत्रशवलाः पद्मवन्तस्त पादपाः । मन्दं प्रसूयन्तु गतास्तोषं वने मृगाः ।
मूलान् वनातस्तस्य दिव्यस्त्रनुलेपनः । रराज देवराजो नैऋतपुण्यकरः प्रभुः ।
करोदन्ता गात्रहृद्धान्तुभिर्भानि पर्यताः । देवलोकोपमो लोकस्तृप्तोऽमृतरसैरिव ।
आसीत् कृष्णाभिवेके हि दिव्यः स्वर्गरथोचितः । अभिविक्तान्तु तं गोभिः ब्रह्मो गोविन्दमव्ययं ।
दिव्यमास्याम्बरधरं देवदेवोऽब्रवीदिदं । एष ते प्रथमः कृष्ण नियोगो गोषु यः कृतः ।
श्रूयतामपरश्चापि ममागमनकारणं । विधे संसाध्यतां कंसः क्रोधी च तुरगाधमः ।
अरिष्टस्य मदाऽरिष्टो राजराज्यं ततः कुरु । पितृश्वसरि जातस्ते ममाञ्जोऽहमिव स्मितः ।
स ते रक्ष्यस्य मान्यस्य सख्ये च विनियुज्यतां । त्वया ज्ञानुस्य हीतः स तव हृत्तानुवर्त्तकः ।
त्वदशे वर्त्तमानस्य प्राप्स्यते विपुलं यज्ञः । भारतस्य च वंशस्य स बरिष्ठो धनुर्धरः ।
भविष्यत्यनुरूपस्य त्वदृते न च रंज्यते । भारतं त्वयि चायत्तं तस्मिंश्च पुरुषोत्तमे ।
उभाभ्यामपि संयोगे यास्यन्ति निधनं नृपाः । प्रतिज्ञातस्य मे कृष्ण चविमध्ये सुरेषु च ।
मम पुत्रोऽर्जुनो नाम सुष्टुः कुन्त्या कुलोद्भवः । सोऽस्त्रालो पारतत्त्वज्ञः श्रेष्ठश्चापरिकर्षणे ।
तं प्रवेक्ष्यन्ति वै सर्वे राजानः ब्रह्मयोधिनः । अबौद्धिषोस्तु प्रहाराणां राज्ञां संपादयोधिनां ।
सैकः कल्पियधर्म्येण योजयिष्यति मृत्युना । तस्यास्तु चरितं मामे धनुषो लाघवस्य च ।
जानुयास्यन्ति राजानो देवा वा त्वां विना प्रभो । स ते बन्धुः सहायस्य संधामेषु भविष्यति ।
तस्य योगो विधातव्यस्तथा गोविन्द मत्कृते । द्रष्टव्यः स यथाऽहं वै त्वया मान्यस्य नित्यशः ।
ज्ञाता त्वमेव लोकानामर्जुनस्य च नित्यशः । त्वया च नित्यं संरक्ष्य आहवेषु महत्सु यः ।
रक्षितस्य त्वया तस्य न मृत्युः प्रभविस्यति । अर्जुनं विद्धि मां कृष्ण माझेवात्मानमात्मना ।
आत्मा तेऽहं यथा शश्वत्तथैव तव सोऽर्जुनः । त्वया लोकानिमान् जित्वा बले हंस्तात्त्रिभिः क्रमैः ।
देवतानां कृतो राजा पुरा श्रेष्ठकमादहं । त्वाञ्च सत्यमयं ज्ञात्वा सत्येष्टं सत्यविक्रमं ।
सत्येनोत्पत्य देवा वै योजयन्ति रिपुवधे । सोऽर्जुनो नाम मे पुत्रः पितुले भगिनीपुतः ।
इह मौहार्हमायातु भूत्वा सहचरस्त्वया । तस्य ते युध्यतः कृष्ण स्ते स्थाने ऽद्य महेऽपि वा ।
वाढव्या पुङ्गवेनेव धूः सदा रणमूर्द्धनि । कंवे विनिहते कृष्ण त्वया भाव्यर्थदर्शिना ।

४०२०

४०२५

४०२०

४०२५

४०२०

४०२५

अभितर्त्ता मद्यद्युर्ह भविष्यति महोचिता । तच्च तेषां नृवीराणामतिमानुवकर्षणी ।
 विजयस्त्राङ्गुने भोक्ता यत्रसा त्वञ्च योऽस्मिन्ने । एतस्मै कृष्ण कात्स्न्येन कर्तुमर्हसि भाषितं ।
 यद्यहं ते सुराद्यैव सत्यञ्च प्रियमच्युत । ब्रह्मस्य वचनं श्रुत्वा कृष्णो गोविन्दताम्रतः ।
 प्रीतेन मनसा युक्तं प्रतिवाक्यं जगाद ह । प्रीतोऽस्मि दर्शनादेव तव ब्रह्म ब्रवीपते ।
 यत्त्वयाऽभिहितञ्चेदं न किञ्चित् परिहास्यते । जानामि भवतो भावं जानाम्यर्जुनसम्भवं ।
 जाने पितृव्यमारञ्च पाण्डोर्हन्तां महात्मनः । युधिष्ठिरञ्च जानामि कुमारं धर्मनिर्णीतं ।
 भीमसेनञ्च जानामि वायोः सन्मानजं सुतं । अश्विभ्याञ्चैव जानामि सुहृं पुत्रद्वयं शुभं ।
 नकुलं सहदेवञ्च माद्रोऽकुक्षिगतावभौ । कानोऽनद्यापि जानामि सवितुः प्रथमं सुतं ।
 पितृव्यसरि कर्णं वै प्रसूतं सूतताम्रतं । धार्तराष्ट्रास्य मे सर्वे विदिता युद्धकाङ्क्षिणः ।
 पाण्डोरुपरमश्चैव प्रापाश्रनिनिपातजं । तद्गच्छ चिदिवं ब्रह्म सुखाय त्रिदिवौकसां ।
 नार्जुनस्य रिपुः कश्चिन्मयाये प्रभविष्यति । अर्जुनार्थञ्च तान् सर्वान् पाण्डवानक्षतान् युधि ।
 कुन्था निर्यातयिष्यामि निवृत्ते भारते मूढे । यच्च वक्ष्यति मां ब्रह्म तनूजस्यैव सोऽर्जुनः ।
 मृत्यवन्तत्करिष्यामि तव खेदेन यन्त्रितः । सत्यसन्धस्य तच्छ्रुत्वा प्रियं प्रीतस्य भाषितं ।
 कृष्णस्य साक्षाच्चिदिवं जगाम चिद्वेम्भरः ।

४१०

४११

४१२

इति श्रीमहाभारते श्विखेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोविन्दाभिषेके षट्सप्ततोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गते ब्रह्मे ततः कृष्णः पूज्यमानो ब्रजालयैः । गोवर्द्धनधरः श्रीमान् जगाम ब्रजमेव ह ।

तन्नु वृद्धाः स्म गन्दन्ति ज्ञातयश्च सहोचिताः । धन्वाः स्त्रोऽनुगृहीताः स्म त्वदुन्नेन नयेन च ।

४१५

मांवा वर्षभयात्तोर्णा वयं तोर्णा महाभयात् । तव प्रसादाद्गोविन्द देवतुल्यपराक्रम ।

अमानुषाणि कर्माणि पश्यामस्तव गोपते । धारणेनास्य ब्रैलस्य विप्रस्त्रां कृष्ण देवतं ।

कस्यै भवसि रुद्राणां महतां वा महाबल । वसूनां वा किमर्थञ्च वसुदेवः पिता तव ।

बलञ्च बाण्ये क्रीडा च जस्य चास्मासु गर्हितं । कृष्ण दिव्या च ते चेष्टा बह्नितामि मनामि नः ।

किमर्थं गोपवेगेन रमसेऽस्मासु गर्हितं । सीकपालोपमश्चैव गास्व किं परिरक्षसि ।

४१७

देवो वा दानवो वा त्वं यस्यो गन्धर्व एव वा । अस्माकं बान्धवो जातो योऽसि भोऽसि नमोऽस्तु ते ।

केनचिद्यदि कार्येण वसमीह यदुच्छ्रया । वयं तवानुगाः सर्वे भवन्तं शरणकृताः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गोपानां वचनं श्रुत्वा कृष्णः पद्मनिभेक्षणः । प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा ज्ञातींस्तान् समुपागतान् ।

मन्वन्ते मां यथा सर्वे भवन्तो भीमविक्रमाः । तथाऽहं नावगन्तव्यः सनातोऽसि बान्धवः ।

यदि त्ववश्यं श्रोतव्यं कालः स प्रत्युतिपास्यतां । ततो भवन्तः श्रोतव्यं माञ्च ब्रूयन्ति तत्त्वतः ।

४१८

यद्यहं भवतो ज्ञाथो बान्धवो देवसप्रभः । परिज्ञानेन किं कार्यं यथोऽनुग्रहो मम ।

एवमुक्तास्ततो गोपा वसुदेवसुतेन वै । बह्वैर्यो दिवः सर्वो भोजिते पिहिताननाः ।

महेन्द्राष्टपुत्रैश्च पूजयन्तु महीतले । ये चावयोः स्थिरे हृते महेन्द्रोपेन्द्रचञ्जिते ।
 मानवाः प्रणमिष्यन्ति तेषां नास्त्रनयागमः । ततः ब्रह्मस्तु तान् गृह्य चटान् दिव्यपयोधरान् ।
 अभिवेकेण गोविन्दं योजयामास योगवित् । वृष्टाऽभिविष्यमानं तं गावस्ताः सह यूयपैः ।
 स्तनैः प्रस्रवधंयुक्तैः सिषिषुः कृष्णमव्ययं । मेघाश्च दिवि मुक्ताभिः सान्द्रताभिः समन्ततः ।
 सिषिचुक्तायधाराभिः सिष्यमानं तमव्ययं । वनस्पतीनां सर्वेषां सुखावेन्दुनिभं पयः ।
 ववर्ष पुष्पवर्षश्च नेदुस्तथापि चाम्बरे । स्तुवन्ति मुनयः सर्वे वाग्मिर्गन्धपरायणाः ।
 एकार्णवविविक्तश्च दधार वसुधा वपुः । प्रसादं सागरा जग्मुर्व्यवृता जगद्धिताः ।
 मार्गन्धो विषभौ भानुः सोमो नक्षत्रचञ्चलः । इतथः प्रज्जमं जग्मुर्जग्मुर्निर्वैरतां नृपाः ।
 प्रवालपत्रशवलाः पद्मवन्तस्त पादपाः । मन्दं प्रसृजन्तु गतास्तोषं वने मृगाः ।
 मूलान् वनातस्तस्य दिव्यस्त्रनुलेपनः । रराज देवराजो नैऋतपुण्यकरः प्रभुः ।
 करोदेता गावश्चैधातुभिर्भानि पर्यताः । देवलोकोपमो लोकस्तृप्तोऽमृतरसैरिव ।
 आसीत् कृष्णाभिवेके हि दिव्यः स्वर्गरथोचितः । अभिविक्तान्तु तं गोभिः ब्रह्मो गोविन्दमव्ययं ।
 दिव्यमास्त्याम्बरधरं देवदेवोऽब्रवीदिदं । एष ते प्रथमः कृष्ण नियोगो गोषु यः कृतः ।
 श्रूयतामपरश्चापि ममागमनकारणं । विधे संसाध्यतां कंसः क्रोधी च तुरगाधमः ।
 अरिष्टश्च मदाऽरिष्टो राजराज्यं ततः कुरु । पितृव्यसरि जातस्ते ममाञ्जोऽहमिव स्मितः ।
 स ते रक्ष्यस्य मान्यस्य सख्ये च विनियुज्यतां । त्वया ज्ञानुस्य हीतः स तव हृत्तानुवर्त्तकः ।
 त्वदशे वर्त्तमानस्य प्राप्स्यते विपुलं यशः । भारतस्य च वंशस्य च बरिष्ठो धनुर्धरः ।
 भविष्यत्यनुरूपस्य त्वदृते न च रंज्यते । भारतं त्वयि चायत्तं तस्मिंश्च पुरुषोत्तमे ।
 उभाभ्यामपि संयोगे यास्यन्ति निधनं नृपाः । प्रतिज्ञातस्य मे कृष्ण च विमध्ये सुरेषु च ।
 मम पुत्रोऽर्जुनो नाम सुष्टुः कुन्त्या कुलोद्भवः । सोऽस्त्रालो पारतत्त्वज्ञः श्रेष्ठश्चापरिकर्षणे ।
 तं प्रवेक्ष्यन्ति वै सर्वे राजानः ब्रह्मयोधिनः । अबौद्धिषोस्तु प्रहाराणां राज्ञां संपादयोधिनां ।
 सैकः कल्पियधर्म्येण योजयिष्यति मृत्युना । तस्यास्तु चरितं मामि धनुषो लाघवस्य च ।
 जानुयास्यन्ति राजानो देवा वा त्वां विना प्रभो । स ते बन्धुः सहायस्य संधामेषु भविष्यति ।
 तस्य योगो विधातव्यस्तथा गोविन्द मत्कृते । द्रष्टव्यः स यथाऽहं वै त्वया मान्यस्य नित्यशः ।
 ज्ञाता त्वमेव लोकानामर्जुनस्य च नित्यशः । त्वया च नित्यं संरक्ष्य आहवेषु महत्सु यः ।
 रक्षितस्य त्वया तस्य न मृत्युः प्रभविस्यति । अर्जुनं विद्धि मां कृष्ण माझेवात्मानमात्मना ।
 आत्मा तेऽहं यथा शश्वत्तथैव तव सोऽर्जुनः । त्वया लोकानिमान् जित्वा बले हंस्तात्त्रिभिः क्रमैः ।
 देवतानां कृतो राजा पुरा श्रेष्ठकमादहं । त्वाञ्च सत्यमयं ज्ञात्वा सत्येष्टं सत्यविक्रमं ।
 सत्येनोत्पत्य देवा वै योजयन्ति रिपुवधे । सोऽर्जुनो नाम मे पुत्रः पितुले भगिनो पुतः ।
 इह मौहार्हमायातु भूत्वा सहचरस्त्वया । तस्य ते युध्यतः कृष्ण स्ते स्थानेऽद्य महेऽपि वा ।
 वोढव्या पुङ्गवेनेव धूः सदा रणमूर्द्धनि । कंवे विनिहते कृष्ण त्वया भाव्यर्थदर्शिना ।

४०२०

४०२५

४०२०

४०२५

४०२०

४०२५

शृङ्गप्रहरणो रौद्रः प्रहरन् गोषु दुर्द्धमः । गोष्ठेषु न रतिं खेमे विना युद्धेन गोवृषः ।
 स तत्र गास्तु सततं बाधमानो मदोत्कटः । चकार निर्वृषं गोष्ठं निर्मलसन्निभपुङ्गव ।
 एतस्मिन्नेव काले तु गा वै कृष्णसमीपगाः । चासन्नामान् दुष्टात्मा वैवस्वतपथे स्थितः ।
 सेन्द्राग्रनिरिवाग्नेर्दो नर्द्धमानो महावृषः । तमायान्तं महाकायं नर्द्धमानं महावृषं ।
 तालशब्देन तं कृष्णः सिद्धनादैश्च मोहयन् । अभ्यधावत गोविन्दे दैत्यं वृषभरूपिणं ।
 स कृष्णं गोवृषो दृष्ट्वा हृष्टलाङ्गुललोचनः । रोषितलालशब्देन युद्धाकाङ्क्षी ननर्द्ध ह ।
 तमापतन्तं दुर्द्धतं दृष्ट्वा वृषभरूपिणं । तस्मात् स्थानाच्च व्यचलत् कृष्णो गिरिरिवाचलः ।
 स कुक्षौ वृषभो दृष्टिं प्रणिधाय धृताननः । कृष्णस्य निधनाकाङ्क्षी तूर्णमभ्युत्पपात ह ।
 तमापतन्तं वेगेन प्रतिजपाह दुर्द्धरं । कृष्णः कृष्णाञ्जननिभं वृषं प्रतिवृषोपमः ।
 स संयत्कस्तु कृष्णेन वृषेणैव महावृषः । मुभोच वक्त्रजं फेनं नस्ततोऽय सशब्दवत् ।
 तावन्न्योन्यावदुद्धाङ्गौ युद्धे कृष्णवृषावुभौ । रेजतुर्मेघसमये संयत्ताविव तोयदौ ।
 तस्य दर्पवत्सं हत्वा कृत्वा शृङ्गान्तरे पदं । सोऽपीदृशदरिष्टस्य कण्ठं क्षिप्रमिवाम्बरं ।
 शृङ्गश्चास्य पुनः सव्यमुत्पास्य यमदण्डवत् । तेनैव प्राहरदङ्गैः स समार वृषो हतः ।
 स भिन्नशृङ्गो भग्नास्था भग्नस्कन्धस्य दानवः । पपात रुधिरोद्गारी साम्बुधार इवाम्बुदः ।
 गोविन्देन हतं दृष्ट्वा दुष्टं वृषभदानवं । साधु साध्विति भूतानि तत्कर्मास्याभितुष्टुवुः ।
 स चोपेन्द्रो वृषं हत्वा कान्तचन्द्रे निष्तामुखे । अरविन्दाभनयनं पुनरेव ररास ह ।
 ते तु गोवृत्तयः सर्वे कृष्णं कमललोचनं । उपामास्रकिरे हृष्टाः स्वर्गे शक्रमिवामराः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अरिवृषधे अष्टसप्ततोऽध्यायः ॥ ७८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णं व्रजगतं श्रुत्वा वर्द्धमानमिवानलं । उद्देगमगमत् कंसः ब्रह्ममाणस्ततो भयं ।
 पृतनायां हतायाश्च कालिये च पराजिते । धेनुके प्रलयं नीते प्रलम्बे च निपातिते ।
 धृते गोवर्द्धने शैले विफले शक्रबाधने । गोधु चातासु च तथा स्पृहणीयेन कर्मणा ।
 ककुक्षिनि श्वते ऽरिष्टे गोपेषु मुदितेषु । दृश्यमाने विनाशे च मन्त्रिकृष्टे महाभये ।
 वृत्तयोः कर्षणेनापि शक्रकटस्य तथैव च । अचिन्त्यं कर्म तच्छ्रुत्वा वर्द्धमानेषु बभूवुः ।
 प्राप्तारिष्टमिवात्मानं मेने स मथुरेश्वरः । विसृष्टेन्द्रियभूतात्मा मतामुप्रतिमो बभौ ।
 ततो ज्ञातीन् समानाञ्च पितरश्चोपवाधनः । निशि क्षिप्रमितमूकायां मथुरायां जनाधिपः ।
 वसुदेवश्च देवाभं कङ्कशाङ्गय यादवं । सत्यकं दारुकश्चैव कङ्कावरजमेव च ।
 भोजं वैतरणश्चैव त्रिकटुश्च महाबलं । भयेसखश्च राजानं विष्टुश्च शृष्टुश्चिवं ।
 बभूवुः दानपतिश्चैव क्षतवर्ष्माणमेव च । भूरितेजसमबोध्यं भूरिश्रवणमेव च ।
 एतान्स यादवान् सर्वाणामाभ्य शृणुतेति च । उग्रसेनसुतो राजा प्रोवाच मथुरेश्वरः ।
 भवन्तः सर्वकार्यज्ञाः सर्वे वेदेषु निष्ठिताः । व्याधवृत्तान्तकुशलास्त्रिवर्गस्य प्रवर्तकाः ।

महेन्द्रश्चाप्येन्द्रश्च पूजयन्तु महीतले । ये चावयोः स्थिरे हृते महेन्द्रोपेन्द्रचञ्जिते ।
मानवाः प्रणमिष्यन्ति तेषां नास्त्रनयागमः । ततः ब्रह्मस्तु तान् गृह्य चटान् दिव्यपयोधरान् ।
अभिवेकेण गोविन्दं योजयामास योगवित् । वृष्टाऽभिविष्यमानं तं गावस्ताः सह यूयपैः ।
स्तनैः प्रस्रवधंयुक्तैः सिषिषुः कृष्णमव्ययं । मेवास दिवि मुक्ताभिः सान्द्रताभिः समन्ततः ।
मिषिचुक्तायधाराभिः सिष्यमानं तमव्ययं । वनस्पतीनां सर्वेषां सुखावेन्दुनिभं पयः ।
ववर्ष पुष्पवर्षश्च नेदुस्तथापि चाम्बरे । स्तुवन्ति मुनयः सर्वे वाग्मिर्गन्धपरायणाः ।
एकार्णवविविक्तश्च दधार वसुधा वपुः । प्रसादं सागरा जग्मुर्ववुर्वाता जगद्धिताः ।
मार्गन्धो विषभौ भानुः सोमो नक्षत्रचञ्चलः । इतथः प्रज्जमं जग्मुर्जग्मुर्निर्ज्वरितां नृपाः ।
प्रवालपत्रशवलाः पद्मवन्तस्त पादपाः । मन्दं प्रसन्नं गतास्तोषं वने मृगाः ।
पुल्लवनातस्तस्य दिव्यस्त्रनुलेपनः । रराज देवराजो नैऋतपुण्यकरः प्रभुः ।
करोदन्ता गात्रहृद्धान्तुभिर्भानि पर्यताः । देवलोकोपमो लोकस्तृप्तोऽमृतरसैरिव ।
आसीत् कृष्णाभिवेके हि दिव्यः स्वर्गरथोचितः । अभिविक्तान्तु तं गोभिः शक्रो गोविन्दमव्ययं ।
दिव्यमास्त्याम्बरधरं देवदेवोऽब्रवीदिदं । एष ते प्रथमः कृष्ण नियोगो गोषु यः कृतः ।
श्रूयतामपरश्चापि ममागमनकारणं । विधे संसाध्यतां कंसः क्रोधी च तुरगाधमः ।
अरिष्टस्य मदाऽरिष्टो राजराज्यं ततः कुरु । पितृश्वसरि जातस्ते ममाञ्जोऽहमिव स्मितः ।
स ते रक्ष्यस्य मान्यस्य सख्ये च विनियुज्यतां । त्वया ज्ञानुस्य हीतः स तव हस्तानुवर्तकः ।
त्वदशे वर्त्तमानस्य प्राप्स्यते विपुलं यज्ञः । भारतस्य च वंशस्य स बरिष्ठो धनुर्धरः ।
भविष्यत्यनुरूपस्य त्वदृते न च रंज्यते । भारतं त्वयि चायत्तं तस्मिंश्च पुरुषोत्तमे ।
उभाभ्यामपि संयोगे यास्यन्ति निधनं नृपाः । प्रतिज्ञातस्य मे कृष्ण चविमध्ये सुरेषु च ।
मम पुत्रोऽर्जुनो नाम सुष्टुः कुन्त्या कुलोद्भवः । सोऽस्त्रालो पारतन्त्र्यः श्रेष्ठश्चापरिकर्षणे ।
तं प्रवेक्ष्यन्ति वै सर्वे राजानः ब्रह्मयोधिनः । अबौद्धिषोस्तु प्रहाराणां राज्ञां संपादयोधिनां ।
सैकः कल्पियधर्मेण योजयिष्यति मृत्युना । तस्यास्तु चरितं मामि धनुषो लाघवस्य च ।
जानुयास्यन्ति राजानो देवा वा त्वां विना प्रभो । स ते बन्धुः सहायस्य संधामेषु भविष्यति ।
तस्य योगो विधातव्यस्तथा गोविन्द मत्कृते । द्रष्टव्यः स यथाऽहं वै त्वया मान्यस्य नित्यशः ।
ज्ञाता त्वमेव लोकानामर्जुनस्य च नित्यशः । त्वया च नित्यं संरक्ष्य आहवेषु महत्सु यः ।
रक्षितस्य त्वया तस्य न मृत्युः प्रभविस्यति । अर्जुनं विद्धि मां कृष्ण माझेवात्मानमात्मना ।
आत्मा तेऽहं यथा शश्वत्तथैव तव सोऽर्जुनः । त्वया लोकानिमान् जित्वा बले हंस्तात्त्रिभिः क्रमैः ।
देवतानां कृतो राजा पुरा श्रेष्ठकमादहं । त्वाञ्च सत्यमयं ज्ञात्वा सत्येष्टं सत्यविक्रमं ।
सत्येनोत्पत्य देवा वै योजयन्ति रिपुवधे । सोऽर्जुनो नाम मे पुत्रः पितुले भगिनीपुतः ।
इह शौहाहमायातु भूत्वा सहचरस्तव । तस्य ते युध्यतः कृष्ण स्ते स्थानेऽद्य महेऽपि वा ।
वाढव्या पुङ्गवेनेव धूः सदा रणमूर्द्धनि । कंवे विनिहते कृष्ण त्वया भाव्यर्थदर्शिना ।

४०२०

४०२५

४०२०

४०२५

४०२०

४०२५

सैव वामनमाख्याय निन्दनीयं पुरा वपुः । चिभिः कमैश्च बीजोक्तान् जहार चिदिवाक्यं ।
 चतुर्ध्रु तेजसो भागं कृत्वा दाशरथेऽष्टह । स एव रामर्षजो वै रावणं व्यग्रसक्तदा ।
 एवमेव निरुत्था वै तत्तद्रूपमुपागतः । साधयत्यात्मनः कार्यं सुराणामर्घ्यमिदृशे ।
 तदेव नूनं विष्णुर्वा ब्रह्मा वा महताम्यतिः । मत्साधनेषु या प्राप्नो नारदो मां बहुकृपाम् ।
 अत्र मे शङ्कते बुद्धिर्वसुदेवं प्रति भुवं । अस्म्य बुद्धिविशेषेण वयं कातरतां गताः ।
 अहं हि खट्वाङ्गवने नारदेन समागतः । द्वितीयं च हि मां विप्रः पुनरेवात्र बोद्धवः ।
 यस्त्वयाऽनुष्ठितो यत्नः कंस गर्भहते महान् । वसुदेवेन ते रात्रौ तत्कर्म विफलकृतं ।
 दारिका या त्वया रात्रौ ब्रिहस्पतिं कंस पातिता । तां ब्रह्मादासुतां विद्धि हस्त्याश्च वसुदेवजं ।
 रात्रौ व्यावर्त्तितावेतौ गर्भौ तव वधाय वै । वसुदेवेन सन्ध्याय मित्ररूपेण शत्रुणा ।
 सा तु कन्या यज्ञोदाया विन्धेयं पर्येतसक्तमे । हत्वा शुम्भनिष्ठुमौ दौ दानवौ नगचारिणौ ।
 कृताभिषेका वरदा भूतसङ्गनिषेविता । अर्चते दक्षुभिर्चैर्यथापशुवलिप्रिया ।
 सुरापिहितपूर्णाब्धा कुण्डाभ्यामुपजोभिता । मयूराङ्गजचिचैश्च वर्धभारैर्मिभूषिता ।
 द्रुमकुङ्कुटमन्त्राद् वनं वायवनादितं । कागयूथैश्च संपूर्णमविरुद्धैश्च पक्षिभिः ।
 मिहय्याज्ञवराहाणां नारदेन प्रतिनादितं । वृक्षगन्धोरनिविडं कान्तारैः सर्व्यतो वृतं ।
 दिव्यभङ्गारचमरेरादग्नेश्च विभूषितं । देवदूर्यनिनादैश्च व्रतव्रतः प्रतिनादितं ।
 स्थानं तस्या नगे विन्धेयं निर्मितं स्त्रेण तेजसा । रिपूणां चासृजननी नित्यं तत्र मनोरमे ।
 वसते परमप्रोता दैवतैरभिपूजिता । यस्त्वयं नन्दगोपस्य कृष्ण इत्युच्यते सुतः ।
 अत्र मे नारदः प्राह सुमहत् कार्यकारणं । द्वितीयो वसुदेवाङ्घ्रि वसुदेवो भविष्यति ।
 स हि ते सहजो मृत्युर्वाण्धवश्च भविष्यति । स एव वसुदेवो वै वसुदेवसुतो बली ।
 बान्धवो धर्मतो मया च दयनात्मको रिपुः । यथा हि वायसो मूर्ध्नि पद्भ्यां यस्यावतिष्ठते ।
 नेचे तु दति तस्यैव वस्त्रेणामिषगर्ज्जना । वसुदेवस्तथैवाद्यं सपुत्रश्चातिबान्धवः ।
 क्षिणन्ति मम मूलानि भुङ्क्ते च मम पार्श्वतः । भूयश्चत्याऽपि सन्तार्या गोबधः स्त्रीबधोऽपि वा ।
 न कृतघ्नस्य लोकोऽस्ति बान्धवस्य विशेषतः । पतितानुगतं मार्गस्त्रिवेद्यचिरेण सः ।
 यः कृतघ्नोऽनुबन्धेन प्रीतिं वहति दारुणं । नरकाध्युषितः पन्था गन्तव्यभेन दारुणः ।
 अपापे पापहृदयो यः पापमनुतिष्ठति । अहं वा स्त्रजलप्राप्यः स वा स्त्रायतरः सुतः ।
 नियमैर्गुणवृत्तेन त्वया बान्धवकाम्यया । हस्तिना कलहे घोरे वधमर्हन्ति वीरधः ।
 पुद्गल्युपरमे ते तु सहाअग्नि महावने । बान्धवानामपि तया भेदकाने समुत्थिते ।
 बन्धने योऽन्तरप्रेषुः स्त्रजो यदि वेतरः । काकस्त्वं हि विनाशाय मया पुष्टो विजानता ।
 वसुदेव कुलस्यास्य यद्विरोधस्ये भयं । अमर्षी वैरघ्नोऽस्ति सदा पापमतिः ब्रूतः ।
 स्थाने यदुकुलं मूढ प्रोचनीयं त्वया कृतं । वसुदेव दृष्ट्वा दृष्ट्वा बन्धया तं पुरस्कृतः ।

४१००

४१०५

४१०६

४१०७

४१०८

४१०९

महेन्द्राष्टपुत्रैश्च पूजयन्तु महीतले । ये चावयोः स्थिरे हृते महेन्द्रोपेन्द्रचञ्जिते ।
 मानवाः प्रणमिष्यन्ति तेषां नास्त्रनयागमः । ततः ब्रह्मस्तु तान् गृह्य चटान् दिव्यपयोधरान् ।
 अभिवेकेण गोविन्दं योजयामास योगवित् । वृष्टाऽभिविष्यमानं तं गावस्ताः सह यूयपैः ।
 स्तनैः प्रस्रवधंयुक्तैः सिषिषुः कृष्णमव्ययं । मेघाश्च दिवि मुक्ताभिः सान्द्रताभिः समन्ततः ।
 सिषिचुक्तायधाराभिः सिष्यमानं तमव्ययं । वनस्पतीनां सर्वेषां सुखावेन्दुनिभं पयः ।
 ववर्ष पुष्पवर्षश्च नेदुस्तथापि चाम्बरे । स्तुवन्ति मुनयः सर्वे वाग्मिर्गन्धपरायणाः ।
 एकार्णवविविक्तश्च दधार वसुधा वपुः । प्रसादं सागरा जग्मुर्ववुर्वाता जगद्धिताः ।
 मार्गन्धो विषभौ भानुः सोमो नक्षत्रचञ्चलः । रतयः प्रज्जमं जग्मुर्जग्मुर्निर्ज्वरितां नृपाः ।
 प्रवालपत्रशवलाः पद्मवन्तस्त पादपाः । मन्दं प्रसूयन्तु गतास्तोषं वने मृगाः ।
 मूलान् वनातस्तस्य दिव्यस्त्रनुलेपनः । रराज देवराजो नैऋतपुण्यकरः प्रभुः ।
 करोदेता गावश्चैधातुभिर्भानि पर्यताः । देवलोकोपमो लोकस्तृप्तोऽमृतरसैरिव ।
 आसीत् कृष्णाभिवेके हि दिव्यः स्वर्गरथोचितः । अभिविक्तान्तु तं गोभिः ब्रह्मो गोविन्दमव्ययं ।
 दिव्यमास्त्याम्बरधरं देवदेवोऽब्रवीदिदं । एष ते प्रथमः कृष्ण नियोगो गोषु यः कृतः ।
 श्रूयतामपरश्चापि ममागमनकारणं । विधे संसाध्यतां कंसः क्रोधी च तुरगाधमः ।
 अरिष्टस्य मदाऽरिष्टो राजराज्यं ततः कुरु । पितृश्वसरि जातस्ते ममाञ्जोऽहमिव स्मितः ।
 स ते रक्ष्यस्य मान्यस्य सख्ये च विनियुज्यतां । त्वया ज्ञानुस्य हीतः स तव हस्तानुवर्त्तकः ।
 त्वदशे वर्त्तमानस्य प्राप्स्यते विपुलं यशः । भारतस्य च वंशस्य च बरिष्ठो धनुर्धरः ।
 भविष्यत्यनुरूपस्य त्वदृते न च रंज्यते । भारतं त्वयि चायत्तं तस्मिंश्च पुरुषोत्तमे ।
 उभाभ्यामपि संयोगे यास्यन्ति निधनं नृपाः । प्रतिज्ञातस्य मे कृष्ण च विमध्ये सुरेषु च ।
 मम पुत्रोऽर्जुनो नाम सुष्टुः कुन्त्या कुलोद्भवः । सोऽस्त्रालो पारतत्त्वज्ञः श्रेष्ठश्चापरिकर्षणे ।
 तं प्रवेक्ष्यन्ति वै सर्वे राजानः ब्रह्मयोधिनः । अबौद्धिषोस्तु प्रहाराणां राश्यां संपादयोधिनां ।
 सैकः कल्पियधर्म्येण योजयिष्यति मृत्युना । तस्यास्तु चरितं मामि धनुषो लाघवस्य च ।
 जानुयास्यन्ति राजानो देवा वा त्वां विना प्रभो । स ते बन्धुः सहायस्य संगामेषु भविष्यति ।
 तस्य योगो विधातव्यस्तथा गोविन्द मत्कृते । द्रष्टव्यः स यथाऽहं वै त्वया मान्यस्य नित्यशः ।
 ज्ञाता त्वमेव लोकानामर्जुनस्य च नित्यशः । त्वया च नित्यं संरक्ष्य आहवेषु महत्सु यः ।
 रक्षितस्य त्वया तस्य न मृत्युः प्रभवित्यति । अर्जुनं विद्धि मां कृष्ण माझेवात्मानमात्मना ।
 आत्मा तेऽहं यथा शश्वत्तथैव तव सोऽर्जुनः । त्वया लोकानिमान् जित्वा बले हंस्तात्त्रिभिः क्रमैः ।
 देवतानां कृतो राजा पुरा श्रेष्ठकमादहं । त्वाञ्च सत्यमयं ज्ञात्वा सत्येष्टं सत्यविक्रमं ।
 सत्येनोत्पत्य देवा वै योजयन्ति रिपुवधे । सोऽर्जुनो नाम मे पुत्रः पितुले भगिनो पुतः ।
 इह मौहार्हमायातु भूत्वा सहचरस्त्वया । तस्य ते युध्यतः कृष्ण स्ते स्थानेऽद्य महेऽपि वा ।
 वोढव्या पुङ्गवेनेव धूः सदा रणमूर्द्धनि । कंवे विनिहते कृष्ण त्वया भाव्यर्थदर्शिना ।

४०२०

४०२५

४०२०

४०२५

४०२०

४०२५

जलं दृष्ट्वैव हृषितः प्रेषितः प्रीतिमानभूत् । तस्मिन्नेव मुहूर्त्ते तु मधुरायाः स निर्ययौ ।
 प्रीतिमान् पुण्डरीकाक्षं द्रष्टुं दानपतिः स्वयं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अक्षुरप्रस्थापने जनाब्रोतोऽध्यायः ॥ ७६ ॥
 ॥ वैष्णवायन उवाच ॥ चित्तं यदुदृष्टं दृष्ट्वा सर्वे ते यदुपुङ्गवाः । निपीय्य अवशान् हस्तैर्मेनिरे तं गताशुषं ।
 अन्धस्त्वनाग्निमना धैर्य्याद्विकृतं वचः । प्रोवाच वदतां श्रेष्ठः समाजे कंसमोजया ।
 अस्माध्या वदतः पुत्र तवायं वाक्परिश्रमः । अयुक्तो गर्हितः सङ्गर्भान्धवेषु विब्रेषतः । ५२२५
 अयादवो यदि भवान् शृणु तावद्यदुच्यते । न हि त्वा यादवा वीर वसन्त कुर्वन्ति यादवं ।
 अस्माध्या वृष्णयः पुत्र येषां त्वमनुब्राह्मिता । इत्याकुर्वन्श्वो राजा विनिवृत्तः स्ववंशकृत् ।
 भोजो वा यादवो वाऽसि कंशो वाऽसि यथा तथा । सहजने शिरस्तात जटी मुखेऽपि वा भव ।
 उगसेनस्वयं शोच्यो योऽस्माकं कुलपांशनः । दुर्ज्यातोयेन येन त्वमोदुग्रो जनितः सुतः ।
 न चात्मनो गुणांश्चात प्रवदन्ति मनीषिणः । परेषोक्ता गुणा गौणं यानि सर्वार्थसंज्ञिताः । ५२२६
 पृथिव्या यदुवृणोऽयं निन्दनीयो महीचिन्ता । वासः कुलान्तकम्पूढो येषां त्वमनुब्राह्मिता ।
 एतैरसाधुभिर्धौक्यैस्त्वया साध्विति भाषितैः । न चाप्यवसितं कार्यमात्मा च विद्यतः कृतः ।
 गुणैरनवल्लिप्तस्य मान्यस्य महतामपि । शेषपुं कः शुभं मन्येद्विजस्यैव वधं कृतं ।
 मान्यास्यैवाभिमन्यास्य दृष्ट्वाश्चात यथाऽग्रयः । क्रोधो हि तेषां प्रदहेज्जोकानन्तगैतानपि ।
 बुधेन तात दान्तेन नित्यमभ्युत्थितात्मना । धर्मस्य गतिरन्वेष्या मत्स्यस्य गतिरप्यिव । ५२२७
 केवलं त्वन्नु दपेण दृष्ट्वा नमिसमानिह । वाचा तुदसि मकीच्छा अमन्त्रोक्ता यथाऽकृतिः ।
 वसुदेवश्च पुत्तार्थे यदिमं परिगर्हसि । तच्च मिथ्याप्रलापने निन्दामि कृपणं वचः ।
 दारुणेऽपि पिता पुत्रे नैव दारुणतां व्रजेत् । पुत्तार्थे ह्यापदः कष्टाः पितरः प्राप्नुवन्ति च ।
 क्वादितो वसुदेवेन यदि पुत्रः शिशुः पुरा । मन्यसे यद्यकर्तव्यं तत्पृच्छ पितरं स्वकं ।
 गर्हता वसुदेवश्च यदुवृणश्च निन्दता । त्वया यादवपुत्तायां वैरजं विप्रमर्षितं । ५२२८
 अकर्तव्यं यदि कृतं वसुदेवेन पुत्तजं । किमर्थमुपसेनेन शिशुस्त्वं न विनाशितः ।
 पुत्राक्षौ नरकात् पुत्रो यस्मात्क्षान्तिं पिबन् यदा । तस्माद्भवन्ति पुत्रेति पुत्रं धर्मविदो जनाः ।
 जात्या हि यादवः कृष्णः स च सङ्कर्षणो युवा । त्वद्यापि विधृतस्ताभ्यां जातवैरेण चेतसा ।
 उद्धूतानोह सर्वेषां यदूनां हृदयानि वै । वसुदेवे त्वयाश्रिते वसुदेवे च कोपिते ।
 कृष्णे च भवतो देव्ये वसुदेवविगर्हणात् । व्रंसन्ति चेमानि भयं निमित्तान्यश्रिवान्ति ते । ५२२९
 सर्पाणां दर्शनं तीव्रं स्वप्नानाञ्च निशाचये । पुर्यां वेधन्यशंसीनि कारणैरनुमोभवे ।
 एष चोरो ययः स्नातिमुत्तिष्ठन् खे गभक्षिभिः । वक्रमङ्गारकक्षके चित्रायां चोरदर्शनः ।
 बुधेन पश्चिमा सन्ध्या ह्याप्ता चोरेण तेजसा । वैश्वानरपथे शृङ्को क्षतिचारश्चचार च ।
 केतुना धूमकेतोस्तु नक्षत्राणि चयोदय । भरण्यादीनि भिन्नानि नामुचानि निशाकरं ।

महेन्द्रश्चाप्येन्द्रश्च पूजयन्तु महीतले । ये चावयोः स्थिरे हृते महेन्द्रोपेन्द्रचञ्जिते ।
मानवाः प्रणमिष्यन्ति तेषां नास्त्रनयागमः । ततः ब्रह्मस्तु तान् गृह्य चटान् दिव्यपयोधरान् ।
अभिवेकेण गोविन्दं योजयामास योगवित् । वृष्टाऽभिविष्यमानं तं गावस्ताः सह यूयपैः ।
स्तनैः प्रस्रवधंयुक्तैः सिषिषुः कृष्णमव्ययं । मेवास दिवि मुक्ताभिः सान्द्रताभिः समन्ततः ।
मिषिचुक्तायधाराभिः सिष्यमानं तमव्ययं । वनस्पतीनां सर्वेषां सुखावेन्दुनिभं पयः ।
ववर्ष पुष्पवर्षश्च नेदुस्तथापि चाम्बरे । स्तुवन्ति मुनयः सर्वे वाग्मिर्गन्तपरायणाः ।
एकार्णवविविक्तश्च दधार वसुधा वपुः । प्रसादं सागरा जग्मुर्ववुर्वाता जगद्धिताः ।
मार्गन्धो विषभौ भानुः सोमो नक्षत्रचञ्चलः । इतथः प्रज्जमं जग्मुर्जग्मुर्निर्ज्वरितां नृपाः ।
प्रवालपत्रशवलाः पद्मवन्तस्त पादपाः । मन्दं प्रसूतं गतास्तोषं वने मृगाः ।
पुल्लवनातस्तस्य दिव्यस्त्रनुलेपनः । रराज देवराजो नैऋतपुण्यकरः प्रभुः ।
करोदन्तं गावश्चैधातुभिर्भानि पर्यताः । देवलोकोपमो लोकस्तृप्तोऽमृतरसैरिव ।
आसीत् कृष्णाभिवेके हि दिव्यः स्वर्गरथोचितः । अभिविक्तान्तु तं गोभिः ब्रह्मो गोविन्दमव्ययं ।
दिव्यमास्त्याम्बरधरं देवदेवोऽब्रवीदिदं । एष ते प्रथमः कृष्ण नियोगो गोषु यः कृतः ।
श्रूयतामपरश्चापि ममागमनकारणं । विधे संसाध्यतां कंसः क्रोधी च तुरगाधमः ।
अरिष्टस्य मदाऽरिष्टो राजराज्यं ततः कुरु । पितृश्वसरि जातस्ते ममाञ्जोऽहमिव स्मितः ।
स ते रक्ष्यस्य मान्यस्य सख्ये च विनियुज्यतां । त्वया ज्ञानुस्य हीतः स तव हस्तानुवर्तकः ।
त्वदशे वर्त्तमानस्य प्राप्स्यते विपुलं यज्ञः । भारतस्य च वंशस्य स बरिष्ठो धनुर्धरः ।
भविष्यत्यनुरूपस्य तद्गते न च रंज्यते । भारतं त्वयि चायत्तं तस्मिंश्च पुरुषोत्तमे ।
उभाभ्यामपि संयोगे यास्यन्ति निधनं नृपाः । प्रतिज्ञातस्य मे कृष्ण चविमथे सुरेषु च ।
मम पुत्रोऽर्जुनो नाम सुष्टुः कुन्त्या कुलोद्भवः । सोऽस्त्रालो पारतन्त्र्यः श्रेष्ठश्चापरिकर्षणे ।
तं प्रवेक्ष्यन्ति वै सर्वे राजानः ब्रह्मयोधिनः । अबौद्धिषोस्तु प्रहाराणां राज्ञां संपादयोधिनां ।
सैकः कल्पियधर्म्येण योजयिष्यति मृत्युना । तस्यास्तु चरितं मामि धनुषो लाघवस्य च ।
जानुयास्यन्ति राजानो देवा वा त्वां विना प्रभो । स ते बन्धुः सहायस्य संधामेषु भविष्यति ।
तस्य योगो विधातव्यस्तथा गोविन्द मत्कृतं । द्रष्टव्यः स यथाऽहं वै त्वया मान्यस्य नित्यशः ।
ज्ञाता त्वमेव लोकानामर्जुनस्य च नित्यशः । त्वया च नित्यं संरक्ष्य आहवेषु महत्सु यः ।
रक्षितस्य त्वया तस्य न मृत्युः प्रभवित्यति । अर्जुनं विद्धि मां कृष्ण माझेवात्मानमात्मना ।
आत्मा तेऽहं यथा शश्वत्तथैव तव सोऽर्जुनः । त्वया लोकानिमान् जित्वा बले हंस्तात्त्रिभिः क्रमैः ।
देवतानां कृतो राजा पुरा श्रेष्ठकमादहं । त्वाञ्च सत्यमयं ज्ञात्वा सत्येष्टं सत्यविक्रमं ।
सत्येनोत्पत्य देवा वै योजयन्ति रिपुवधे । सोऽर्जुनो नाम मे पुत्रः पितुले भगिनीपुतः ।
इह मौहार्हमायातु भूत्वा सहचरस्त्वया । तस्य ते युध्यतः कृष्ण स्ते स्थाने ऽद्य महेऽपि वा ।
वाढव्या पुङ्गवेनेव धूः सदा रणमूर्द्धनि । कंवे विनिहतं कृष्ण त्वया भाव्यर्थदर्शिना ।

४०२०

४०२५

४०२०

४०२५

४०२०

४०२५

तासां रुदितवन्देन गोपाणां क्रन्दिनेन च । दत्त्वाऽभवन् कृष्णो वै केचिन् सोऽभिवृद्धे ।
 केचो चाप्युद्धतपीवः प्रकाशदन्नेवचः । देवमाख्यो जवोदयो गोविन्दाभिमुखो ययौ ।
 तमापतन्तं सम्प्रेत्य केचिन् हयदानवं । प्रत्युज्जगाम गोविन्दसोपदः शत्रिन् यथा ।
 केचिन्तु तमभासे दृष्ट्वा कृष्णमवस्थितं । मनुष्यबुद्धयो गोपाः कृष्णमूर्षुर्हितेचिणः ।
 कृष्ण तात न खल्वेष सहसा ते हयाधमः । उपसर्ष्यो भवान् बालः पापक्षेप दुरासदः ।
 एष कंसस्य सहजः प्राणस्तात वहिस्तरः । उत्तमश्च ह्येन्द्राणां दानवोऽप्रतिभो युधि ।
 कासनः परसेन्यानां तुरगाणां महाबलः । अवध्यः सर्वभूतानां प्रथमः पापकर्षणं ।
 गोपाणां तद्वचः श्रुत्वा वदतां मधुसूदनः । केचिना सह युद्धाय मनिश्चक्रेऽरिसूदनः ।
 ततः सत्यं दक्षिणञ्च मण्डलानि परिभ्रमन् । पद्भ्यामुभाभ्यां स हयः क्रोधेनाहजते द्रुमान् ।
 मुखे लम्बशटे चास्य स्कन्धे केचिन्ननावृते । बलया भूतरङ्गाभाः सुस्रुवुः क्रोधजं जलं ।
 सफेनं वज्रजस्रैव ववर्ष रजमावृतं । हिमकल्ले यथा ज्योतिर्गोहारमिव चन्द्रमाः ।
 गोविन्दमरविन्दाचं दैषितोद्गारश्रीकरैः । सफेनैश्चक्रनिर्गिणैः प्रोचयामास भारत ।
 खुरोद्धूतावसक्तेन मधुकचोदपाण्डुनः । रजसा स हयः कृष्णं चकारावणमूर्ध्वजं ।
 सुतावलिगतादस्तु तवमाणो धरां खुरैः । दत्तात् निर्देशमानस्तु केचो कृष्णमुपाव्रत ।
 स संसक्तस्तु कृष्णेन केचो तुरगसत्तमः । पूर्वाम्भाश्चरणाभ्यां वै कृष्णं वल्लस्यताडयत् ।
 पुनः पुनश्च स बली प्राहिणोत्पार्श्वतः खुरान् । कृष्णस्य दानवो घोरं प्रहारममितौजसः ।
 वज्रिण चास्य धारेण तोत्तूणदंष्ट्रायुधेन वै । अदृशद्वाञ्छाभिस्तरं कृष्णस्य रुषितो हयः ।
 स लम्बकेशरशटः कृष्णेन सह सङ्गतः । रराज केचो भेषेन संयुक्तः ख रवांश्चद्रुमान् ।
 उरस्यास्योरसा हन्तुमियेष बलवान् हयः । वेगेन वासुदेवस्य क्रोधाद्दिगुणविक्रमः ।
 तस्योत्सुकस्य बलवान् कृष्णोऽप्यमितविक्रमः । बाहुमाभोगिर्न कृत्वा मुखे कृद्धः समादधत् ।
 स तं बाहुमशक्तो वै खादितुं भेत्तुमेव वा । दशनैर्मूलनिर्मूलैः सफेनं रुधिरं वमन् ।
 विपाटिताभ्यामोष्ठाभ्यां कटाभ्यां विदलीकृतः । अचिणो विकृते चक्रे विसृते मुक्तबन्धने ।
 निरस्तहन्तुराविष्टः श्रोणिताकविशोचनः । उत्कर्षो नष्टचेतास्तु स केचो सङ्गचेष्टत ।
 उत्पतन्नसकृत् पादैः शकृन्मूत्रं समसृजन् । खिन्नाङ्गरोमा आन्तस्तु निर्ध्वजवरणोऽभवत् ।
 केचिवज्रविलग्नस्तु कृष्णबाहुरबोमत । व्याभुग्न इव चर्मोन्ने चन्द्रार्धकिरणैर्धनः ।
 केचो च कृष्णसंसक्तः आन्तगात्रो व्यरोचत । प्रभातावनतश्चन्द्रः आन्तो मेदमिवास्थितः ।
 तस्य कृष्णभुजोद्धूताः केचिनो दशना मुख्यात् । पेतुः शरदि निक्षोधाः सिताभ्रावयवा इव ।
 स तु केचो भृशं आन्तः कृष्णेनाक्रिष्टकर्षणा । स्वभुजं स्थापयतं कृत्वा पाटितो बलवत्तदा ।
 स पाटितो भुजेनाजौ कृष्णेन विजिताननः । केचो नदन्महानादं दानवो व्ययितस्तदा ।

१२१

१२२

१२३

१२४

१२५

१२६

महेन्द्रश्चाप्येन्द्रश्च पूजयन्तु महीतले । ये चावयोः स्थिरे हृते महेन्द्रोपेन्द्रचञ्जिते ।
मानवाः प्रणमिष्यन्ति तेषां नास्त्रनयागमः । ततः ब्रह्मस्तु तान् गृह्य चटान् दिव्यपयोधरान् ।
अभिवेकेण गोविन्दं योजयामास योगवित् । वृष्टाऽभिविष्यमानं तं गावस्ताः सह यूयपैः ।
स्तनैः प्रस्रवधंयुक्तैः सिषिषुः कृष्णमव्ययं । मेवास दिवि मुक्ताभिः सान्द्रताभिः समन्ततः ।
मिषिचुक्तायधाराभिः सिष्यमानं तमव्ययं । वनस्पतीनां सर्वेषां सुखावेन्दुनिभं पयः ।
ववर्ष पुष्पवर्षश्च नेदुस्तथापि चाम्बरे । स्तुवन्ति मुनयः सर्वे वाग्मिर्गन्तपरायणाः ।
एकार्णवविविक्तश्च दधार वसुधा वपुः । प्रसादं सागरा जग्मुर्ववुर्वाता जगद्भिताः ।
मार्गन्धो विषभौ भानुः सोमो नक्षत्रचञ्चलः । इतथः प्रज्ञमं जग्मुर्जग्मुर्निर्ज्वरतां नृपाः ।
प्रवालपत्रशवलाः पद्मवन्तस्त पादपाः । मन्दं प्रसूयन्तु गतास्तोषं वने मृगाः ।
पुल्लवनातस्तस्य दिव्यस्त्रनुलेपनः । रराज देवराजो नैऋत्यपुण्यकरः प्रभुः ।
करोदन्ता गात्रहृद्धान्तुभिर्भानि पर्यताः । देवलोकोपमो लोकस्तृप्तोऽमृतरसैरिव ।
आसीत् कृष्णाभिवेके हि दिव्यः स्वर्गरथोचितः । अभिविक्तान्तु तं गोभिः ब्रह्मो गोविन्दमव्ययं ।
दिव्यमास्याम्बरधरं देवदेवोऽब्रवीदिदं । एष ते प्रथमः कृष्ण नियोगो गोषु यः कृतः ।
श्रूयतामपरश्चापि ममागमनकारणं । विधे संसाध्यतां कंसः क्रोधी च तुरगाधमः ।
अरिष्टस्य मदाऽरिष्टो राजराज्यं ततः कुरु । पितृश्वसरि जातस्ते ममाञ्जोऽहमिव स्मितः ।
स ते रक्ष्यस्य मान्यस्य सख्ये च विनियुज्यतां । त्वया ज्ञानुस्य हीतः स तव हृत्तानुवर्त्तकः ।
त्वदशे वर्त्तमानस्य प्राप्स्यते विपुलं यशः । भारतस्य च वंशस्य च बरिष्ठो धनुर्धरः ।
भविष्यत्यनुरूपस्य त्वदृते न च रंज्यते । भारतं त्वयि चायत्तं तस्मिंश्च पुरुषोत्तमे ।
उभाभ्यामपि संयोगे यास्यन्ति निधनं नृपाः । प्रतिज्ञातस्य मे कृष्ण चविमध्ये सुरेषु च ।
मम पुत्रोऽर्जुनो नाम सुष्टुः कुन्त्या कुलोद्भवः । सोऽस्त्रालो पारतत्त्वज्ञः श्रेष्ठश्चापरिकर्षणे ।
तं प्रवेक्ष्यन्ति वै सर्वे राजानः ब्रह्मयोधिनः । अबौद्धिषोस्तु प्रहाराणां राज्ञां संपादयोधिनां ।
सैकः कल्पियधर्म्येण योजयिष्यति मृत्युना । तस्यास्तु चरितं मामि धनुषो लाघवस्य च ।
जानुयास्यन्ति राजानो देवा वा त्वां विना प्रभो । स ते बन्धुः सहायस्य संधामेषु भविष्यति ।
तस्य योगो विधातव्यस्तथा गोविन्द मत्कृतं । द्रष्टव्यः स यथाऽहं वै त्वया मान्यस्य नित्यशः ।
ज्ञाता त्वमेव लोकानामर्जुनस्य च नित्यशः । त्वया च नित्यं संरक्ष्य आहवेषु महत्सु यः ।
रक्षितस्य त्वया तस्य न मृत्युः प्रभविष्यति । अर्जुनं विद्धि मां कृष्ण माझेवात्मानमात्मना ।
आत्मा तेऽहं यथा शश्वत्तथैव तव सोऽर्जुनः । त्वया लोकानिमान् जित्वा बले हंस्तात्त्रिभिः क्रमैः ।
देवतानां कृतो राजा पुरा अष्टकमादहं । त्वाञ्च सत्यमयं ज्ञात्वा सत्येष्टं सत्यविक्रमं ।
सत्येनोत्पत्य देवा वै योजयन्ति रिपुवधे । सोऽर्जुनो नाम मे पुत्रः पितुले भगिनीपुतः ।
इह मौहार्हमायातु भूत्वा सहचरस्तव । तस्य ते युध्यतः कृष्ण स्ते स्थानेऽद्य महेऽपि वा ।
वाढव्या पुङ्गवेनेव धूः सदा रणमूर्द्धनि । कंवे विनिहतं कृष्ण त्वया भाव्यर्थदर्शिना ।

४०२०

४०२५

४०२०

४०२५

४०२०

४०२५

एवमुक्त्वा तु स तदा नारदः खं जगाम ह । नारदस्य वचः श्रुत्वा देवसङ्गीतपीनिनः ।

गोपान् कृष्णः समानास्य विवेकं व्रजमेव ह ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि केचिदधे एकाशीतोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथासं गच्छति तदा मन्दरशौ दिवाकरे । मन्द्यारक्तलो व्याणि शशाङ्के पाण्डुमण्डले ।

नीडस्थेषु विहङ्गेषु सत्सु प्रादुष्कृताग्निषु । ईषत्तमः संवृतासु दिक्षु सर्व्यासु सर्वशः ।

११५०

घोषवामिषु सुप्तेषु वासन्तीषु शिवासु च । नक्तसरेषु चट्टेषु पिशितामिषकाङ्गिषु ।

शक्रगोपाङ्गयामोदे प्रदोषे ऽभ्यासतस्करे । अधिश्रयणवेलायां प्राप्तायां मृहमेधिनां ।

वन्यैर्वैद्वानभैर्नैर्ऋयमाने ज्ञताग्रने । उपावृत्तासु वै गोषु दुह्यमानामु च व्रजे ।

असकृद्वाहरन्तीषु बह्ववस्थामु धेनुषु । प्रकीर्णदामनोक्तेषु गाम्नायैवाङ्गयत्सु च ।

सनिनारेषु गोपेषु कस्यपाने च गोधने । कारोषेषु प्रकृतेषु दीप्यमानेषु सर्वशः ।

११५५

काष्ठभारानवस्कन्धैर्गोपैरभ्यागतैस्तदा । किञ्चिदभ्युत्थिते सोमे मन्दरशौ विराजति ।

ईषदिगाहमानायां रजन्त्या दिवसे गते । प्राप्ते दिनस्य परमे प्रवृत्ते क्षणदामुखे ।

भास्करे तेजसि गते मौन्ये तेजस्युपस्थिते । अग्निहोत्राकुले काले सौम्येन्दौ प्रत्युपस्थिते ।

अग्नीषोमात्मके मन्त्रौ वर्त्तमाने जगन्मये । पश्चिमेनाग्निदीप्तेन पूर्व्वेणोत्तरवर्त्तसा ।

दग्धाङ्गुसदृशे व्याणि किञ्चित्पारागणकुले । वयोभिर्व्यामसृशतां वन्धुभिश्च समागमं ।

११६०

शंसद्भिः स्यन्दनेनागु प्राप्ता दानपतिर्गजं । प्रविशन्नेव पप्रच्छ सान्निध्यं केशवस्य सः ।

रौहिणेयस्य चाकूरो मन्दगोपस्य चासकृत् । स मन्दगोपस्य मृहं वामाय वसुदीपमः ।

अवतीर्य ततो यानात् प्रविशेत् महाबलः । हर्षपूर्णं वक्त्रेण साश्रुनेत्रेण चैव ह ।

प्रविशन्नेव च हारि ददर्श देहने गवां । वत्समध्ये स्थितं कृष्णं सवत्समिव गोदृवं ।

स तं हर्षपरीतेन वचसा गद्गदेन च । एहि केशव तातेति व्याजहार स धर्मवित् ।

११६५

उत्तानशायिनं दृष्ट्वा पुनर्दृष्ट्वा श्रियाऽन्वितं । अव्यक्तयौवनं कृष्णमकूरः प्रशंसं ह ।

अयं स पुण्डरीकाक्षः सिंहशार्दूलविक्रमः । समूर्णजलमेघाभः पर्व्वतप्रबराकृतिः ।

मृधेष्वाधर्षणीयेन सश्रोवसेन वत्समा । दिवस्त्रिधनदत्ताभ्यां भुजाभ्यां माधु भूषितः ।

मूर्त्तिमान् स रहस्यात्मा जगतोऽग्रस्य भाजनं । गोपवेशधरो विष्णुर्दद्याग्रतनूत्तः ।

किरीटलाञ्छनेनापि शिरसा कृचवर्त्तसा । कुण्डलोत्तमयोग्याभ्यां श्रवणाभ्यां विशेषतः ।

हाराङ्गेण च पोनेन सुविस्तीर्णेन वत्समा । दाभ्यां भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां दृक्ताभ्यामुपशोभितः ।

स्त्रीसहस्रोपचर्य्यैश्च वपुषा मन्मथाधिना । पीने वसानो वमने सोऽयं विष्णुः सनातनः ।

धरणाश्रयभूताभ्याश्चरणाभ्यामरिन्दमः । त्रैलोक्याकास्त्रिभूताभ्यां भुवि पद्भ्यां व्यवस्थितः ।

रुचिराग्यकरसाश्च चक्रोचित इवेद्व्यते । द्वितीय उद्यतस्यापि गदासंयोगमिच्छति ।

अवतीर्णो भवायेह प्रथमं पदमात्मनः । शोभतेऽद्य भुवि श्रेष्ठस्त्रिदशानां धुरन्धरः ।

११७५

अयं भविष्ये दृष्टो वै भविष्यकुक्षैर्नरैः । गोपालो यादवं वंशं क्षीयं विस्तारयिष्यति ।
 तेजसा यादवास्त्रास्य शतशोऽथ सहस्रशः । वंशमापूरयिष्यन्ति क्षीया इव महाक्षयं ।
 अस्त्येव प्रासूने सर्वे जगत् स्थास्यति शान्तम् । निहतामित्रशमनं स्त्रीतं क्षतयुग्मे वया ।
 अयमास्त्राय वसुधां स्थापयित्वा जगद्वरे । राज्ञां भविष्यत्युपरि न च राजा भविष्यति ।
 नूनं त्रिभिः क्रमैर्जिता यथाऽनेन कृतः प्रभुः । पुरा पुरन्दरो राजा देवतानां त्रिपिष्टपे ।
 तथैव वसुधां जिवा जितपूर्व्या त्रिभिः क्रमैः । स्थापयिष्यति राजानमुपसेनं न संशयः ।
 प्रमृष्टवैरगाधोऽयं प्रश्रैश्च बज्रभिः श्रुतः । ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादैश्च पुराणोऽयं हि गीयते ।
 स्पृष्टणीयो हि लोकस्य भविष्यति च केशवः । तथा क्षत्रियास्त्रिता बुद्धिर्मानुष्यमुपजीवितुं ।
 अक्षन्वस्याद्य वसतिं पूजयिष्ये यथाविधि । विष्णुत्वं मनसा चैव पूजयिष्यामि मन्त्रवित् ।
 यच्च जातिपरिज्ञानं प्रादुर्भावाच्च वै नृषु । अमानुषं वेद्मि सैनं ये चान्या दिव्यचक्षुषः ।
 धोऽहं कृष्णेन वै रात्रौ संमस्य विदितात्मना । सहानेन गमिष्यामि सत्रजो यदि मंस्त्रते ।
 एवं बज्रविधं कृष्यं दृष्ट्वा हेत्वर्थकारणैः । विवेश नन्दगोपस्य कृष्णेन सह संसदं ।

४२८०

४२८५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अक्रूरागमने द्वाप्रोतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स नन्दगोपस्य गृहं प्रविष्टः सह केशवः । गोपगृहान् सजानीय प्रोवाचामितदक्षिणः ।
 कृष्णश्चैवाब्रवीत् प्रीतो रौहिणेयेन सङ्गतं । श्वः पुरीं मयुरीं तात गमिष्यामः सुखाय च ।
 यास्यन्ति च ब्रजाः सर्वे सगोकुलपरिगृहाः । कंसाज्ञया समुचितं करमादाय वार्षिकं ।
 वयश्चैव प्रगन्तारो रथमाह्वय संगताः । समुद्रस्तत्र कंसस्य भविष्यति धनुर्महः ।
 तं द्रक्ष्यथ समुद्रस्य खजनेश्च समेक्ष्यथः । पितरं वसुदेवस्य सततं दुःखभाजनं ।
 दोनं पुत्रवधश्रान्तं युवामथ समेक्ष्यथः । सततं पीयमानस्य कंसेनाशुभमुद्विगा ।
 दशान्ते शोषितं वृद्धं दुःखैः शिथिलतां गतं । कंसस्य भयसन्ततं भवद्वाद्य विना कृतं ।
 दृष्टमानं दिवारात्रौ मोक्षकण्ठेनान्तरात्मना । तास्य द्रक्ष्यसि गोविन्द पुत्रैरमृदितस्नानैः ।
 देवकीं देवसङ्काशां सोदन्तीं विहृतप्रभां । पुत्रशोकेन श्रुव्यन्तीं त्वद्दर्शनपरायणां ।
 वियोगदुःखसन्तप्तां त्रिवत्सामिव धैरवीं । उपश्रुतेक्षणं दीनां नित्यं मलिनवाससं ।
 स्वर्भानुवदनयन्तां शशाङ्कस्य प्रभामिव । त्वद्दर्शनपरां नित्यं तवागमनकाङ्क्षिणीं ।
 तत्प्रवृत्तेन शोकेन सोदन्तीं वै तपस्विनीं । तत्प्रलापेष्वकुशलां त्वया वाक्ये वियोजितां ।
 अरूपज्ञां तव विभो वक्त्रस्यास्येन्दुवर्षमः । यदि तां जनयित्वा सा देवकी तात तप्यते ।
 अपत्यार्थोऽत्र कस्तस्या वरं क्षीयानपत्यता । एकः शोको हि नारीणामपुत्राणां विशेषतः ।
 सपुत्रा त्वफले पुत्रे धिक् प्रजातेन तप्यते । त्वन्तु ब्रह्मपुत्रः पुत्री यस्यास्तस्य दृशो गुणैः ।
 परेषामप्यभयदे न सा शोचितुमर्हति । वृद्धौ तवाद्यपितरौ परभृत्यत्वमागतौ ।
 तत्कृते भर्त्सितौ नित्यं कंसेनादीर्घदर्शिना । यदि ते देवकी भान्या पृथिवी वात्मधारिणी ।

४२८०

४२८५

४२८०

तां शोकसखिले मद्रामुत्तारयितुमर्हसि । तच्च दृष्टं प्रियसुतं वसुदेवं सुदुःखितं ।
 पुत्रयोगेन संयोज्य कृष्ण धर्ममवाप्स्यसि । यथा नागः सुदुर्हंसा दमितो यमुनाद्वरे ।
 विमूलस्य कृतः शैलो यथा वै भूधरस्त्वया । दर्पोस्त्रिभुवः बलवानरिष्टो विनिपातितः ।
 परप्राणहरः केचो दुष्टात्मा च हयो हतः । एतेनैव प्रयत्नेन दृष्ट्वा बुद्धत्वं दुःखितो ।
 यथा धर्ममवाप्नोषि तत् कृष्ण परिचिन्त्यतां । निर्भर्त्स्यमानो धैर्यदृष्टः पिता ते कंससंसदि ।
 ते सर्वे चक्रमूर्खे नैवैर्दुःखान्विता भृशं । गर्भावकृन्तनादीनि दुःखानि सुबहूनि वा ।
 माता ते देवकी कृष्ण कंसस्य सहते ऽवशा । मातापितृभ्यां सर्वेषां जातेन तनयेन वै ।
 स्वर्णं वै प्रतिकर्त्तव्यं यथा योगमुदाहृतं । एवं ते कुर्मतः कृष्ण मातापिचोरनुग्रहं ।
 परित्यजेतां तौ शोकं स्थाप्य धर्मं क्षवातुलः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णस्तु त्रिदिवार्यो वै तमाहाभितद्विषं । वाढमित्येव तेजस्वी न च चक्रोऽध केवचः ।
 ते च गोपाः समागम्य नन्दंगोपपुरःसराः । अक्रूरवचनं श्रुत्वा सञ्जेलुः कंसशामनात् ।
 गमनाय च ते सज्जा बभूवुर्नृजवाचिनः । सज्जस्योपायनं कृत्वा गोपदृष्ट्वाः प्रतस्त्रिरे ।
 करग्रान्धुहः सर्पिर्भ्यश्चिषास्योपनायिकान् । यथासारं यथायुयम्पानीय पयोधृतं ।
 तं सज्जयित्वा कंसस्य करस्योपायनानि च । ते सर्वे गोपपतयो गमनायोपतस्त्रिरे ।
 अक्रूरस्य कथाभिस्तु सह कृष्णेन जायतः । रौहिणेयहतोयस्य निशा सा व्यत्यवर्त्तत ।
 ततः प्रभाते विमले पक्षिव्याहारसंकुले । नैशाकरे रश्मिजाले क्षणदाक्षयसंचते ।
 नभस्वरूपसंस्तोर्णे पर्यस्ते व्यातिधा गच्छे । प्रत्युषपवनासारैः क्षोदिते धरणीतले ।
 क्षीणाकारास्तु तारास्तु मुननिष्प्रतिभास्तु च । नैशमन्तर्द्धे रूपमुदगच्छद्दिवाकरः ।
 शीतांशुः शान्तकिरणो निष्प्रभः समपद्यत । एको नाशयते रूपमेको बहुर्वधते वपुः ।
 गोभिः समवकोर्णामु व्रजनिर्झाणभूमिषु । मन्वनावर्त्तपूर्वेषु गर्गरेषु नदस्तु च ।
 दामभिर्यन्यमानेषु वस्त्रेषु तरुणेषु च । गोपैरापूर्यमाणसु चापरिच्युताः सर्वेभ्यः ।
 तथैव गुह्यकं भाण्डं शकटारोपितं वज्र । त्वरिताः पृष्ठतः कृत्वा जमुः स्यन्दनवाहनाः ।
 कृष्णाऽय रौहिणेयस्य स चैवामितद्विषः । चयो रयगता जग्मुस्तिलोकपतयो यथा ।
 अथाह कृष्णमक्रूरो यमुनातीरमाश्रितः । स्यन्दनं तात रक्षस्व यत्नस्य कुरु वाजिषु ।
 हृद्येभ्यो यत्सं दत्त्वा हृद्यभाण्डे रयेतया । प्रगाढं यत्नमादाय क्षणं तात प्रतीक्ष मां ।
 यमुनाया द्वरे क्षमिन् सोऽस्यामि भुजगेश्वरं । दिव्यैर्भागवतैर्कर्मैः सर्वभोक्तृप्रभुं यतः ।
 गुह्यं भागवतं देवं सर्वभोक्तृकथं भावनं । श्रीमत्स्त्वत्किं कर्मद्वयं प्रणमिष्यामि भोगिनं ।
 सहस्रशिरसं देवमनन्तं मोक्षदायकं । धर्मदेवस्य तस्यास्याद्यद्विधं प्रभविव्यति ।
 सर्वं तदमृतप्रस्थमग्निव्याघ्रमरो यथा । स्वास्तिकायतनं दृष्ट्वा दिजिह्वं श्रीविभूषितं ।
 समाजस्तत्र सर्पाणां शान्त्यर्थं वै भविष्यति । आस्तां मां समुदोत्तमो भवन्तो सङ्गतावुभौ ।

निवृत्तो भुजगेन्द्रस्य यावदस्मि द्रुदोत्तमात् । तमाह कृष्णः संहृष्टो गच्छ धर्मिष्ठ माचिरं ।
 आवां खलु न शनौ स्वस्वया होनावुपासितं । स द्रुदे यमुनायास्तु ममज्जाभितदक्षिणः ।
 रसातले स ददृशे नागलोकनिभं यथा । तस्य मध्ये सहस्रास्यं हेमतालोलिखितध्वजं ।
 साङ्गलामकहस्तायं मुषलापाशितोदरं । अमिताम्बरसंवीतं पाण्डुरं पाण्डुरामनं ।
 कण्ठनैकधरं मत्तं मुप्रमत्सुरहेक्षणं । भोगोत्करामने शुभ्रे स्वेन देहेन शोभिते ।
 स्वामीनं स्वस्तिकाभ्याश्च वरार्चाभ्यां महीधरं । किञ्चित्मयापठत्तेन मौलिना हेमचूलिना ।
 जातरूपमयैः पद्मैर्मालया च्छन्नवचनं । रक्तचन्दनदिग्धाङ्गं दीर्घबाहुमरिन्दमं ।
 पद्मनाभं सिताभ्रमं भाभिर्ज्वलितवर्षमं । ददर्श भोगिना नाथमेकमेकार्णवेश्वरं ।
 पूज्यमानं दिजिह्वैर्द्वैर्वासुकिप्रमुखैः प्रभुं । कमलास्यतरो नागौ तौ चामरकरावुभौ ।
 आशीजयेतां तं देवं धर्मासनगतं प्रभुं । तदाभ्यासगतो भाति वासुकिः पद्मगेश्वरः ।
 वृत्तोऽन्यैः सचिवैः सैषैः कर्कोटकपुरैः । तं घटैः काञ्चनैर्द्विजैः पङ्कजोद्गतमस्तकैः ।
 राजानं स्नापयामासुः स्नातमेकार्णवात्मभिः । तस्योत्सङ्गे घनग्यामं श्रोतसाञ्छादितोरसं ।
 पीताम्बरधरं त्रिणुं सूपविष्टं ददर्श ह । अपरश्चैव सोमेन तुल्यसंहननं प्रभुं ।
 सङ्कर्षणमिवासीनं तं दिव्यं त्रिष्टुरं विना । स कृष्ण तत्र तरसा व्याहृतमुपचक्रमे ।
 तस्य संस्तभयामास वाक्यं कृष्णः स्वतेजसा । सोऽनुभूय भुजङ्गानां तं भागवतमचयं ।
 उदतिष्ठत् पुनर्लोयात् विस्मितोऽमितदक्षिणः । स तौ रथस्थावासीनौ तत्रैव बलकेशवौ ।
 निरीक्षमाणान्योन्यं ददर्शाहुतकृपिणौ । अयामञ्जत् पुनस्तत्र तदाऽक्रूरः कुतूहलात् ।
 दृश्यते यत्र देवोऽसौ नीलवासाः सिताननः । तथैवासीनमुत्सङ्गे सहस्रास्यधरस्य वै ।
 ददर्श कृष्णमक्रूरः पूज्यमानं तदा प्रभुं । भूयश्च सहस्रोत्थाय तन्मन्त्रं सहसा वहन् ।
 रथं तेनैव मार्गेण जगामामितदक्षिणः । तमाह केशवो हृष्टः स्थितमक्रूरमागतं ।
 कीदृशं नागलोकस्य वृत्तं भागवते द्रुदे । चिरन्तु भवता कालं व्यालेपेण विलम्बितं ।
 मन्ये दृष्टं त्वयास्वर्थं हृदयं तं यथाऽचलं । प्रत्युवाच स तं कृष्णमास्वर्थ्यं भवता विना ।
 किं भविष्यति लोकेषु स्यावरेषु चरेषु च । तत्रास्वर्थ्यं मया दृष्टं कृष्ण यद्भुवि दुर्लभं ।
 तदिहापि यथा तत्र पश्यामि च रमामि च । सङ्गतश्चास्मि लोकानामास्वर्थ्येणैव कृपिणा ।
 अतः परतरं कृष्ण नास्वर्थ्यं द्रष्टुमुत्सहे । तदागच्छ गमिष्यामः कंसराजपुरीं प्रभो ।
 यावन्नास्तं प्रजयेष दिवसान्ते दिवाकरः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अक्रूरस्य नागलोकदर्शने व्यग्रोतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु युक्ता रथवरमारुह्यामितदक्षिणः । कृष्णेन सार्द्धं संप्राप्यान्तथा सङ्कर्षणेन च ।
 आसषाद् पुरीं रम्यां मयुरां कंसपालितां । विविशुस्तां पुरीं रम्यां काले रक्तदिवाकरे ।
 तौ तु स्वभवनं वीरौ कृष्णसङ्कर्षणावुभौ । प्रवेष्टितौ मुद्गिमता स्मरूरेणार्कतेजसा ।

४८१५

४८१६

४८१७

४८१८

४८१९

४८२०

तावाह वरवर्षाभो भीतो दानपतिस्तदा । त्यक्त्वा तात गमने वसुदेवमृहे लृष्टा ।
 युवयोर्हि कृते दृष्टः कंसेन स निरस्तते । भर्त्स्यते च दिवाराचौ नेह स्वातन्त्र्यमित्यपि ।
 तद्युवाभ्यां हि कर्त्तव्यं पित्र्यं सुखमुत्तमं । यथा सुखमवाप्नोति तद्वि कार्यं हितान्वितं ।
 तमुवाच ततः कृष्णो यास्यावावामतर्कितौ । प्रेक्षन्तौ मथुरां वीर राजमार्गं च धार्मिक ।
 तस्यैव तु मृहं साधो गच्छावो यदि मन्यसे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुशिष्टो च तौ वीरौ प्रस्थितौ प्रेक्षकावुभौ । आलानाभ्यामिवोन्मुक्तौ कुक्षरो युद्धकाङ्क्षितौ ।

तौ तु मार्गगतं दृष्ट्वा रजकं रङ्गकारकं । अयाचेतां ततस्तानि वासांसि रुचिराणि वै ।
 रजकः स तु तौ प्राह युवां कस्य वनेचरौ । राशौ वासांसि यौ मोक्ष्यायाचेतां निर्भयावुभौ ।
 अहं कंसस्य वासांसि नानादेशभवानि वै । कामरागाणि श्रतशो रञ्जयामि विभेषतः ।
 युवां कस्य वने जातौ मृगेः सद्यः विवर्द्धितौ । जातरागाविदं दृष्ट्वा रक्तमाच्छादनं वज्र ।
 अहो वां जीवितं त्यक्तं यौ भवन्नाविहागतौ । मूर्खौ प्राकृतविज्ञानौ वामो याचितुमिच्छथः ।
 तस्मै चुक्रोध वै कृष्णो रजकायास्तमेधमे । प्राप्तारिष्टाय मूर्खाश्च सृजते वाक्पथं विषं ।
 तस्मैनाशनिकल्पेन स तं मूर्खं ज्ञप्ताडयत् । स गतासुः पपातोर्ध्वं रजको व्यस्रमस्तकः ।
 तं हतं परिदेवन्त्या भार्यास्तस्य विचक्रुः । त्वरितं मुक्तकेशस्य जग्मुः कंसनिवेशनं ।
 तावप्युभौ मुवसन्तौ जग्मुर्मुखात्कारणात् । वीर्यौ मात्स्यापणानां वै गन्धाघातौ द्विपाविव ।
 गुणको नाम तत्रासीत् मात्स्यवृत्तिः प्रियंवदः । प्रभूतमात्स्यापणान् लब्धवान् प्रियदर्शनः ।
 तं कृष्णः स्रष्टव्या वाचा मात्स्यार्थमभिसूचयत् । देहोत्थुवाच तत्कालं मालाकारमकारं ।
 ताभ्यां प्रीतो ददौ मात्स्यं प्रभूतं मात्स्यजीवकः । भवतोः स्तमिदं चेति प्रोवाच प्रियदर्शने ।
 प्रीतस्तु मनसा कृष्णो गुणकाय वरं ददौ । श्रीस्त्रां मत्स्यमवा सौम्य धनैर्धैरभिवर्त्स्यते ।
 स लब्ध्वा वरमव्यग्रे मात्स्यवृत्तिरधोमुखः । कृष्णस्य पतितो मूर्ध्ना प्रतिजपाह तं वरं ।
 यत्ताविमाविति तदा स मेने मात्स्यजीवजः । स मृगं भयसंविष्टो नेत्तरं प्रत्यपद्यत ।
 वसुदेवमुतौ तौ च राजमार्गगतावुभौ । कुक्षां ददृशुर्भूयः सानुलेपनभाजनां ।
 तामाह कृष्णः कुजेति कस्येदमनुलेपनं । नयस्त्वज्जपचाक्षि विप्रमात्स्यातुमर्हसि ।
 सा स्मितापेक्षणी भूत्वा प्रत्युवाचांमुजेक्षणं । कृष्णं जलदगम्भीरं विद्युत्कुटिलगामिनि ।
 राज्ञः स्नानमृहं यामि तद्गृहाणानुलेपनं । स्निताऽस्त्यागच्छ भद्रं ते हृदयस्थामि मे प्रियः ।
 कुतस्मागम्यते सौम्य यस्यां त्वं नात्र बध्यसे । महाराजस्य दयितां नितुक्तामनुलेपने ।
 तामुवाच हसन्तीन्तु कृष्णः कुक्षामवस्थितां । आवयोर्गात्रसदृशं दोषतामनुलेपनं ।
 वयं हि देशातिथयो मत्ताः प्राप्ता वरानने । द्रष्टुं धनुर्बाहं दिव्यं राज्ञैव महर्द्धिमत् ।
 प्रत्युवाचाय सा कृष्णं प्रियाऽसि मम दर्शने । राजार्हमिदमव्ययं तद्गृहाणानुलेपनं ।
 तावुभावनुलिप्ताङ्गौ चारुगात्रौ विरेजतुः । तीर्थंगौ पद्मदिग्धाङ्गौ यमुनानां यथा द्रुपे ।

तासु कुन्दां लब्धोर्ध्वे द्युःश्लेष्मापपाणिना । शनैः समीडयामास कण्ठो क्षीलाविधानवित् ।
 सा तु मत्वा स्युर्मुं मग्नं स्वायताङ्गो द्युचिह्निता । महाशोचस्तानतटो चञ्चलदृष्टिर्लता यथा । ४४८
 प्रणयाद्यापि कृष्णं सा बभावे मत्तकाग्निनी । क थास्त्रसिमया दहः काम त्रिष्ठ गृहाण मां ।
 तौ जातर्ध्वावन्योन्यं सतलाक्षेपमथयौ । वीरमाणौ प्रहसितौ कुञ्जायाः श्रुतविसरौ ।
 कृष्णस्तु कुन्दां कामार्त्तां सञ्चितं विससर्ज ह । ततस्तौ कुञ्जया मुक्तौ प्रविष्टौ राजसंघदं ।
 तावुभौ व्रजसंहृष्टौ गोपवेशविभूषितौ । गूढचेष्टाननौ भूत्वा प्रविष्टौ नृपवेशे तत् ।
 धनुःशालाङ्गतौ तौ तु बालावपरितर्कितौ । हिमवदनसंभूतौ शिवाविव बलोत्कटौ । ४४९
 दिदृचू तौ महत्तत्र धनुरायोगभूषितं । पप्रच्छतुश्च तौ वीरावायुधागारिकं तदा ।
 भोः कंसधनुषां पाल श्रूयतामावयोर्वचः । कतरत्तद्वनुः सौम्य महोऽयं बलवर्त्तते ।
 आयोगभूतं कंसस्य दर्शयस्व यदोच्छसि । स तयोर्दर्शयामास तद्वनुः क्षामसञ्जितं ।
 अनारोप्यमसन्नेद्यं देवैरपि स्वामवैः । तद्गृहीत्वा ततः कृष्णस्तुलयामास वीर्यवान् ।
 दोभ्यौ कमलपत्राक्षः प्रहृष्टेनान्तरात्मना । तुलयित्वा यथाकामं तद्वनुर्द्वैत्यपूजितं । ४५०
 आरोपयामास बली नामयामास चासक्तत् । आनाम्यमानं कृष्णेन प्रहर्षादुरगोपमं ।
 द्विधाभूतमभुग्नार्धे धनुरायोगभूषितं । भङ्क्ता तु तद्वनुःश्रेष्ठं कृष्णस्त्वरितविक्रमः ।
 निःसङ्काम महावेगः स च संकर्षणो युवा । धनुषो भङ्गनादेन वायुनिर्घोषकारिणा ।
 चचाक्षान्तःपुरं सर्वं दिशश्चैव पुपूरिरे । स त्वायुधागारनरो भीतस्त्वरितविक्रमः ।
 समीपं नृपतेर्गत्वा काकोष्ठाशोऽभ्यभाषत । श्रूयतां मम विज्ञाप्यमाश्रय्य धनुषो गृहे । ४५१
 निवृत्तमस्मिन् काले यज्जगतः संभ्रमोपमं । नरो कस्यापि संहितौ शिखाविततमूर्द्ध्वे ।
 नीलपोताम्बरधरो पोतश्चेतानुलेपनौ । तावन्तःपुरमज्ञातौ प्रविष्टौ कामवेशिनौ ।
 देवपुत्रोपमौ वीरौ बालाविव ज्ञानाग्रनौ । स्मितौ धनुर्गृहे सोभ्यौ सहसा खादिवागतौ ।
 मया दृष्टो परिव्याक्तं रुचिराच्छादनस्तजौ । तयोरेकस्तु पद्माक्षः श्यामः पोताम्बरस्तजः ।
 जयाह तद्वनूरत्नं दुर्गाद्यं देवतैरपि । तत् स बालो महाचापं बलाद्यन्ममिवायसं । ४५२
 आरोपयित्वा वेगेन नामयामास लोलया । आकृष्यमाणं तत्तेन विषाणं बाहुशालिना ।
 मुष्टिदेवेन कूजित्वा द्विधाभूतमभञ्जत । ततः प्रचलिता भूमिर्न प्रभाति च भास्करः ।
 धनुषो भङ्गनादेन भ्रमतोव नभस्तलं । तदद्भुतमहं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।
 भयाद्भयद शत्रूणां तद्दिशाश्चातुमागतः । न जानामि महाराज कौ तावमितविक्रमौ ।
 एकः कैलाससङ्काश्र एकोऽञ्जनगिरिप्रभः । स तु तत्रापरमन्नु भङ्क्ता क्षाममिव द्विपः । ४५३
 निष्पपातानिलगतिः शानुगोऽमितविक्रमः । स धनुस्तद्विधाकृत्वा न जाने कापि निर्गतः ।
 श्रुत्वा धनुषो भङ्गं कंसो विदितवित्तरः । विस्मयायुधपातं वै प्रविशेत् गृहेऽपमं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेऽहो हरिवंशे विष्णुधर्मणि धनुर्भङ्गे चतुरशीतोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स चिन्तयित्वा भगवो भङ्गं भोजयिष्ये नः । बभूव विमना राजा चिन्तयन् ध्वजकुक्षितः ।
 कथं बालो विगतभीरवमन्य महाबलं । प्रेक्ष्यमाणस्तु पुरुचैर्दुर्भङ्गा विनिर्गतः ।
 यथार्थं दारुणं कर्म कृत्वा लोकविगर्हितं । पितृव्यसात्मजान् भोतः पठेवाहं न्यपीयषं ।
 देवं पुरुषकारेण न ब्रह्ममतिवर्त्तितुं । नारदोक्तानु वचनं नूनं मद्यामुपस्थितं ।
 एवं राजा विचिन्त्याय निष्कम्य स दृष्टोत्तमात् । प्रेक्षागारं जगामाशु मञ्जानामवलोककः ।
 स दृष्ट्वा सर्वनिर्मुक्तं प्रेक्षागारं नृपोत्तमः । श्रेष्ठानां दृढसंयुक्तैश्च वाटैर्निर्मितं ।
 उत्तरागारयुक्ताभिर्बुधभीभिर्भूषितं । सुटीभिश्च प्रहङ्गाभिरेकलक्षैश्च भूषितं ।
 सर्वतः सारनिर्युक्तं स्थायतं सुप्रतिष्ठितं । उदयागिष्टवृक्षैश्च मञ्जरोदणमुत्तमं ।
 नृपासनपरिणिप्तं सञ्चारपथवकुलं । कर्त्तुं तद्देविकाभिश्च मानवौघभरचमं ।
 स दृष्ट्वा भूषितं रत्नमाज्ञापयत बुद्धिमान् । यः सचिचाः समाख्याय सपताकाक्षयैव च ।
 सुवासिता वपुष्मन्त उपनीतोत्तरच्छ्रदाः । क्रियन्तां मञ्जवाटाश्च बडभ्यो बोधयस्तथा ।
 रत्नवाटे करोषस्व कल्पयन्तां रात्रयोऽव्ययाः । घण्टातोरणशोभाश्च बलथस्यानुरूपतः ।
 स्थापयन्तां सुनिखाताश्च पानकुम्भा यथाक्रमं । उदभारसहाः सर्वे सकाञ्चनघटोत्तराः ।
 बलथस्योपकल्पयन्तां कवायास्यैव कुम्भशः । प्राश्रिकाश्च निमग्नानां श्रेष्ठश्च सपुरोगमाः ।
 आशा च देया मञ्जानां प्रेक्षकाणां तथैव च । समाजे मञ्जशोभाश्च कल्पयन्तां सुप्रकल्पिताः ।
 एवमाज्ञाय राजा स समाजविधिमुत्तमं । समाजवाटास्त्रिक्कम्य विवेश स्वं निवेशनं ।
 आह्वानं तत्र सञ्चक्रे तस्य मज्जदयस्य वै । चाणूरस्याप्रमेयस्य भुष्टिकस्य तथैव च ।
 तौ मल्लौ सुमहावीर्यौ बलिनौ बाहुबलिनौ । कंसस्याज्ञां पुरस्कृत्य दृष्टौ विविशतुलदा ।
 तौ समीपगतौ दृष्ट्वा मल्लौ जगति विभ्रुतौ । उवाच कंशो नृपतिः शोपन्यासमिदं वचः ।
 भवन्तो मम विख्यातौ मल्लौ वीरध्वजोचितौ । पूजितौ च यथान्यायं सत्कारार्थं विज्ञेयतः ।
 तन्मत्तो यदि सत्काराः स्मर्यन्ते सुहृत्तानि वा । कर्त्तव्यं मे महत् कर्म भवद्वां स्तेन तेजसा ।
 यावेतौ मम संवृद्धौ प्रजे गोपालकावुभौ । सङ्घर्षणश्च कृष्णश्च बालावपि जितश्रमे ।
 एतौ रत्नगतौ युद्धे युध्यमानौ वनेचरौ । निपातानन्तरं शीघ्रं हन्तव्यौ नात्र संशयः ।
 बालाविभौ सपलकावक्रियाविति सर्वथा । नावज्ञा तत्र कर्त्तव्या कर्त्तव्यो यत्र एव हि ।
 ताभ्यां युधि निरस्ताभ्यां गोपाभ्यां रत्नसन्निधौ । आद्यत्याह्वं तदात्वे च श्रेयो मम भविष्यति ।
 नृपतेः स्नेहसंयुक्तैर्बन्धोभिर्बद्धमानसौ । ऊचतुयुद्धेऽव्यक्तौ मल्लौ चाणूरमुष्टिकौ ।
 यथावयोस्तौ प्रमुखे स्थास्येते गोपकिम्बिधौ । हतावित्यवगन्तव्यौ प्रेतकपौ तपक्षिणौ ।
 यथावां प्रतियोत्स्येते तावरिष्टपरिभ्रुतौ । आवाभ्यां रोवयुक्ताभ्यां प्रमुखे तौ वनौकषौ ।
 एवं वाग्विषममुत्सृज्य तावुभौ मज्जपुङ्गवौ । अनुज्ञातौ नरेन्द्रश्च स्वयं प्रतिजग्मतुः ।
 महामाचं ततः कंशो बभाषे हस्तिजीविनं । हस्ती कुवक्ष्यथापीडः समाजद्वारं तिष्ठतु ।

५८९

५८९

५८९

५८९

५८९

५८९

बलवान्मदलोलाचक्षुषः क्रोधनो नृप । दानीत्कटकटक्षणः प्रतिवारणवारणः ।
 स सञ्चोदयितव्यस्तौ तावद्दिश्य वनोक्तसौ । वसुदेवसुतौ नोपौ यथा स्यातां गतायुषौ ।
 त्वया चैव गजेन्द्रेण यदि तौ गोषु जीविनौ । भवेतां घातितौ रज्जे न पश्येथं मदोत्कटौ ।
 ततस्तौ पातितौ दृष्ट्वा वसुदेवः सवान्धवः । क्षिप्तमूलो निराश्रयः सभाय्यौ विनश्चिद्यति ।
 ये चेनेयादवा मूर्खाः सर्वे कृष्णपरायणाः । तेनश्चिद्यन्ति क्षिप्त्वा दृष्ट्वा कृष्णं निपातितं ।
 एतौ हत्वा गजेन्द्रेण मल्लैर्व्या स्रयन्नेव वा । पुरीं निर्धादवां हत्वा विश्वरिष्याम्यहं सुखे ।
 पिताऽपि मे परित्यक्तो यादवानां कुलोदहः । श्रेयास मे परित्यक्ता यादवा कृष्णपत्निः ।
 न चाहमयमेनेन जातः किल सुतार्थिना । मानुषेणाख्यवीर्येण यथा मामाह नारदः ।

॥ १४ ॥

॥ १५ ॥

॥ महाभावा उवाच ॥ कथमुक्तं नारदेन राजन् देवविष्णो पुरा । आश्चर्यमेतत् कथितं त्वत्तः सुतमरिन्दम ।

कथमन्येन जातस्त्वमुपमेनात् पितुर्विना । तव मात्रा कथं राजन् हतं कथं दमोदरं ।
 अन्याऽपि प्राकृता नारी न कुर्यात्तु जुगुप्सितं । विस्तरं श्रोतुमिच्छामि ह्यत्र कौतूहलं हि मे ।
 ॥ कंस उवाच ॥ यथा कथितवान्विप्रो मन्त्रविर्नारदः प्रभुः । तथाऽहं सम्प्रवक्ष्यामि यदि ते श्रवणे मतिः ।
 आगतः शक्रमदनात् स वै शक्रमुखो मुनिः । चन्द्राग्रगुणवसनो जटामण्डलमुदहन् ।
 कृष्णाजिनोत्तरीयेण रुक्मयज्ञोपवीतवान् । दण्डो कमण्डलुधरः प्रजापतिरिवापरः ।
 गाता चतुर्णां वेदानां विद्वान् गन्धर्व्ववेदवित् । स नारदोऽयं देवर्षिर्ब्रह्मलोकचरीऽव्ययः ।
 तमागतमृषिं दृष्ट्वा पूजयित्वा यथाविधि । पाद्यार्घमासनं दत्त्वा सम्प्रवेश्यापविश्य च ।
 मुखोपविष्टोऽयं मुनिः पृष्ट्वा च कृष्णं मम । उवाच मां प्रीतमना देवर्षिर्भावितात्मवान् ।
 पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा । इदमेकं मम वचः श्रूयतां प्रतिगृह्यतां ।
 गतोऽहं देवमदनं सौवर्ण्यं मेरुपर्व्वतं । सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजे मेरुमूर्धनि ।
 तत्र मन्त्रयतामिव देवतानां मया श्रुतः । भवतः मानुगस्यैव बधोपायः सुदारुणः ।
 तत्रैव देवकीगर्भा विष्णुर्लोकमस्त्रतः । योऽस्या गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ।
 देवानां स तु सर्वस्वं त्रिदिवस्य गतिस्तु सः । परं रहस्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ।
 यज्ञश्च क्रियतां कंस गर्भाणां पातनं प्रति । नावज्ञा रिपवे कार्य्या दुर्भले स्वजनेऽपि वा ।
 न चायमुपमेनेन पिता तव महाबल । द्रुमिलो नाम तेजस्वी भौमस्त पतिरुर्ज्जितः ।
 श्रुत्वाऽहं तदवस्थां किञ्चिद्दोषमन्वितः । भूयोऽष्टर्ष्वं कथं ब्रह्मन् द्रुमिलो नाम दानवः ।
 मम मात्रा कथं तस्य ब्रूहि विप्र समागमः । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ।
 ॥ नारद उवाच ॥ हन्त ते वर्त्तयिष्यामि शृणु राजन् यथार्थतः । द्रुमिलस्त च मात्रा ते संवादश्च समागमः ।
 सुयामुनं नाम गिरिं तव माता रजस्तला । प्रेक्षितुं सञ्चिता स्त्रीभिर्गता वनकुट्टरलात् ।
 सा तत्र रमणीयेषु रुचिरद्रुमशानुषु । चचार नगशृङ्गेषु कन्दरेषु नदीषु च ।
 किञ्चरोद्धोतमधुराः प्रतिश्रुत्याऽभिनादिताः । शृण्वती कामजननीर्वाचः ओषमुखावहाः ।

॥ १६ ॥

॥ १७ ॥

॥ १८ ॥

॥ १९ ॥

वर्ष्णाद्यैव विदत्तं खगानाञ्च विकृजितं । अभीष्टमभिष्टुतन्तो क्रीधर्षी सा शरोचयत् ।
 एतस्मिन्नन्तरे वायुर्वनराजिविनिःसृतः । हृद्यः कुसुमगन्धाक्षो वशो मग्नयबोधनः ।
 द्विरेफाभरणाद्यैव कदम्बा वायुचङ्चिताः । मुमुचुर्गन्धमधिकं सन्ततासारमूर्च्छिताः ।
 केसरराः पुष्पवर्षेषु वष्टुपर्णदबोधनाः । नीपा दीपा हवाभानि पुष्पकर्णिकधारिणः ।
 मही नवतृणच्छन्ना शकगोपविभूषिता । धौवनस्यैव वनिता सन्दधारार्त्तवंपुः ।
 अथ शौभपतिः श्रीमान् द्रुमिलो नाम दानवः । भविष्यद्देवयोगेन विधाया यत्र नीयते ।
 कामगेन रथेनाशु तदृषादित्यवर्षवा । यदृच्छया गतस्तत्र सुयामुनदिदृशया ।
 विहायसा कामगमो मनसोऽप्यागुगामिना । स तं प्राप्य पर्वतेन्द्रं ज्ञावतीर्य रथोत्तमात् ।
 पर्वतोपवने न्यस्य रथं पररथाख्यं । उभौ तौ सूतसहितौ चेरतुर्नगमूर्ध्वनि ।
 ततो बह्वन्यपश्येतां काननानि वनानि च । सर्वैर्कुण्डलसम्पन्ने मन्दनस्यैव कानने ।
 चेरतुर्नगशृङ्गेषु कन्द्रेषु नदीषु च । नानाधातुपिनद्वैषु शृङ्गेर्बभूवुर्भित्तिभित्तैः ।
 नानावर्णविचित्रैश्च काञ्चनाञ्जनराजतैः । नानाकुसुमगन्धाक्षानासम्पन्नैर्युतान् ।
 नानादिजगणोद्गृह्यान्नापुष्पफलद्रुमान् । नानौषधिसमायुक्तानृषिसिङ्गानुपेवितान् ।
 विशाधरान् किमुत्तुषानृचवानरराक्षसान् । सिंहान् व्याघ्रान् वराहान् सहिषाञ्जरभाञ्छ्वान् ।
 खमरांश्चमराः शङ्खान्नातङ्गान् यक्षराक्षसान् । एवं यज्ञविधान् पश्येत्परमाणा नगोत्तमं ।
 दूराद्ददर्श नृपतिर्होमं सुरसुतोपमां । क्रीडमानां सखीभिश्च पुष्पस्यैव प्रसिन्धुतीं ।
 ततश्चरन्तीं सुश्रीणीं सखीभिः सह संवृतां । दृष्ट्वा शौभपतिर्दूराद्विक्रयन् सूतमप्रवीत् ।
 कस्येयं मृगशावाली वनान्तरविचारिणी । रूपौदार्यनुणोपेता मन्मथस्य रतिर्यथा ।
 शचीव पुण्ड्रतस्य उताहो वा तिलोत्तमा । नारायणोऽहं निर्भयः सम्भूता वरवर्णिनी ।
 ऐशस्य दयिता देवी योविद्रुक् किमुर्वशी । क्षीरार्णवे मथ्यमाने सुरामुग्गणैः सह ।
 मन्वानं मन्दरं कृत्वा अमृतार्थेति नः श्रुतं । ततोऽमृतात् समुत्तस्यै देवो श्रीलोकभाविनी ।
 नारायणाङ्गललिता किं श्रीरेषा वरानना । नीलमेघान्तरगता द्योतन्तीवाचिरप्रभा ।
 तथा योविद्रुणाम्बु क्वं प्रद्योतयद्गणं । अतीव सुकुमाराङ्गो सुप्रभेन्दुनिभानना ।
 दृष्ट्वा रूपमनिच्छाञ्छा विभ्रान्तो व्याकुलेन्द्रियः । कामस्य वशमापन्नो मनो विह्वलतीव मे ।
 भृशं कलन्ति मेऽङ्गानि कुसुमायुधमायकाः । भिन्ना हृदि शराः पञ्च निर्दहन्तीव मे तनुं ।
 हृदयाग्निर्व्यर्द्धयति आम्बुसिक्तं हवानसः । कथमस्य भवेत् कार्यं श्रमार्थं मन्मथाग्निना ।
 केनोपायेन किं कुर्यं भजेन्मो मत्तकाग्निनी । एवं यज्ञसिन्धुयानो नोपलभ्य च दानवः ।
 सूतमाह मुहूर्तं त्वं तिष्ठ क्षैरमिश्रणस्य । अहं यास्यामि तां द्रष्टुं कस्येयमिति सुन्दरी ।
 प्रतीक्षमाणस्तिष्ठस्व यावद्दानमनं मम । सुखा तु वचनं सूतस्तथाऽस्त्विति च योऽब्रवीत् ।
 श्वमुक्त्वा दानवेन्द्रो नमनाथ मनो दधे । हृदयाविष्टश्चदयो दृष्ट्वा तामधितेजसां ।

बलवान्मदलोलाचक्षुषः क्रोधनो नृप । दानीत्कटकटक्षणः प्रतिवारणवारणः ।
 स सञ्चोदयितव्यस्तौ तावद्दिश्य वनोक्तसौ । वसुदेवसुतौ नौषौ यथा स्यातां गतायुषौ ।
 त्वया चैव गजेन्द्रेण यदि तौ गोषु जीविनौ । भवेतां घातितौ रज्जे न पश्येथं मदोत्कटौ ।
 ततस्तौ पातितौ दृष्ट्वा वसुदेवः सवान्धवः । ह्रिन्नमूलो निराशम्भः सभाय्यौ विनश्चिथति ।
 ये चेने यादवा मूर्खाः सर्वे कृष्णपरायणाः । ते नश्चिथन्ति ह्रिन्नात्रा दृष्ट्वा कृष्णं निपातितं ।
 एतौ हत्वा गजेन्द्रेण मल्लैर्व्या स्रयभेव वा । पुरीं निर्धादवां हत्वा विश्वरिष्याम्यहं सुखे ।
 पिताऽपि मे परित्यक्तो यादवानां कुलोदहः । श्रेयास मे परित्यक्ता यादवा कृष्णपत्निः ।
 न चाहमयमेनेन जातः किल सुतार्थिना । मानुषेणात्पवीर्येण यथा मामाह नारदः ।

॥ १४ ॥

॥ १५ ॥

॥ महाभावा उवाच ॥ कथमुक्तं नारदेन राजन् देवविष्णो पुरा । आश्चर्यमेतत् कथितं त्वत्तः सुतमरिन्दम ।

कथमन्येन जातस्त्वमुपमेनात् पितुर्विना । तव मात्रा कथं राजन् हतं कथं दमोदरं ।
 अन्याऽपि प्राकृता नारी न कुर्यात्तु जुगुप्सितं । विस्तरं श्रोतुमिच्छामि ह्यत्र कौतूहलं हि मे ।
 ॥ कंस उवाच ॥ यथा कथितवान्विप्रो मन्त्रिर्नारदः प्रभुः । तथाऽहं सम्प्रवक्ष्यामि यदि ते श्रवणे मतिः ।
 आगतः शक्रमदनात् स वै शक्रमुखो मुनिः । चन्द्राग्रगुणवसनो जटामण्डलमुदहन् ।
 कृष्णाजिनोत्तरीयेण रुक्मयज्ञोपवीतवान् । दण्डो कमण्डलुधरः प्रजापतिरिवापरः ।
 गाता चतुर्णां वेदानां विद्वान् गन्धर्व्ववेदवित् । स नारदोऽयं देवर्षिर्ब्रह्मलोकचरीऽव्ययः ।
 तमागतमृषिं दृष्ट्वा पूजयित्वा यथाविधि । पाद्यार्घमासनं दत्त्वा सम्प्रवेश्यापविश्य च ।
 मुखोपविष्टोऽयं मुनिः पृष्ट्वा च कृष्णं मम । उवाच मां प्रीतमना देवर्षिर्भावितात्मवान् ।
 पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा । इदमेकं मम वचः श्रूयतां प्रतिगृह्यतां ।
 गतोऽहं देवमदनं सौवर्ण्यं मेरुपर्व्वतं । सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजे मेरुमूर्धनि ।
 तत्र मन्त्रयतामिव देवतानां मया श्रुतः । भवतः मानुगस्यैव बधोपायः सुदारुणः ।
 तत्रैव देवकीगर्भा विष्णुर्लोकमस्त्रुतः । योऽस्या गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ।
 देवानां स तु सर्वस्वं त्रिदिवस्य गतिश्च सः । परं रहस्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ।
 यज्ञश्च क्रियतां कंस गर्भाणां पातनं प्रति । नावज्ञा रिपवे कार्य्या दुर्भले स्वजनेऽपि वा ।
 न चायमुपसेनसु पिता तव महाबल । द्रुमिलो नाम तेजस्वी भौमस्य पतिरुर्ज्जितः ।
 श्रुत्वाऽहं तदवसत्स्य किञ्चिद्भ्राषसमन्वितः । भूयोऽष्टर्ष्वं कथं ब्रह्मन् द्रुमिलो नाम दानवः ।
 मम मात्रा कथं तस्य ब्रूहि विप्र समागमः । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ।
 ॥ नारद उवाच ॥ हन्त ते वर्त्तयिष्यामि शृणु राजन् यथार्थतः । द्रुमिलस्य च मात्रा ते संवादश्च समागमः ।
 सुयामुनं नाम गिरिं तव माता रजस्वला । प्रेक्षितुं सञ्चिता स्त्रीभिर्गता वनकुट्टरालात् ।
 सा तत्र रमणीयेषु रुचिरद्रुमशानुषु । चत्वार नगशृङ्गेषु कन्दरेषु नदीषु च ।
 किञ्चरोद्धोतमधुराः प्रतिश्रुत्याऽभिनादिताः । शृण्वती कामजननीर्व्याचः ओषसु खल्वहः ।

॥ १६ ॥

॥ १७ ॥

॥ १८ ॥

॥ १९ ॥

बलतश्च क्रियातश्च बाहुयुद्धविधिर्धुधि । निपातानन्तरं किञ्चित् कर्त्तव्यं कदाचन ।
 तदिदं प्रसूतं रज्जे युद्धं कृष्णान्नमन्त्रयोः । बालः कृष्णो महानन्नः कथं न स्याद्विचारणा ।
 ततः किलकिलाशब्दः समाजे समवर्त्तत । प्रावृत्तात च गोविन्दो वाक्यश्चेदमुवाच ह ।
 अहं बालो महानन्ना वपुषा पर्वतोपमः । युद्धं ममानेन सह रोचते बाहुशालिना ।
 युद्धव्यतिक्रमः कश्चित् भविष्यति मत्कृतः । न ह्यहं बाहुयोधानां दूषयिष्यामि यस्मत् ।
 योऽयं करोषधर्मश्च तोयधर्मश्च रज्जुजः । कथायस्य च संसर्गः समयो ह्येष कल्पितः ।
 संयमः स्थिरता श्रौत्यै व्यायामः सत्क्रिया बलं । रज्जे च नियता भिक्षुरेतद्युद्धविदां मतं ।
 यदयं बाहुयुद्धं वै सवैरं कर्त्तुमुद्यतः । अत्र वै निपहः कार्यस्तेष्वप्यिष्याम्यहं जगत् ।
 कल्पेषु प्रसूतोऽयं चाणूरो नाम नामतः । बाहुयोधो शरीरेण कर्मभिस्तत्र चिन्त्यतां ।
 एतेन बहवो मन्त्रा निपातानन्तरं हताः । रज्जुप्रतापकामेन मन्त्रमार्गश्च दूषितः ।
 शस्त्रमिदृशं योधानां संयामं शस्त्रयोधिनां । रज्जे सिद्धिस्तु मन्त्रानां प्रतिमन्त्रनिपातजा ।
 रणे विजयमानस्य कीर्तिर्भवति श्राव्यनी । इतस्यापि रणे शस्त्रैर्नाकपृष्ठं विधीयते ।
 रजे क्षुभयतः सिद्धिर्हस्तस्यैव प्रतोऽपि वा । सा हि प्राणान्तिको यात्रा महद्भिः साधुपूजिता ।
 अथन्तु भागो बलतः क्रियातश्च विनिःसृतः । मृतस्य रज्जे कः स्वर्गो जयतो वा कुतो रतिः ।
 ये तु केचित् स्वदोषेण राज्ञः पण्डितमानिनः । प्रतापार्थं हता मन्त्रा मन्त्रहन्तुर्बधो हि मः ।
 एवं मञ्जल्पतस्तस्य ताभ्यां युद्धं सुदारुणं । उभाभ्यामभवद्द्वोरं वारणाभ्यां यथा वने ।
 कृतप्रतिकृतैश्चित्रैर्बाहुभिर्य सकङ्कटैः । सन्निपातावधुनैश्च प्रमाथोन्मथनैस्तथा ।
 तावुभावपि संस्मिष्टौ यथा शैलमथौ तथा । चेरणैर्मुष्टिभिर्देव वराहोद्भूतनिःस्त्रिभैः ।
 कीलैर्बज्रनिपातैश्च प्रसृष्टाभिरथैव च । शलाकाः नखपातैश्च पादोद्भूतैश्च दारुणैः ।
 जानुभिर्याग्ननिर्घोषैः शिरोभ्याश्चावघट्टितैः । तद्युद्धमभवद्द्वोरमशस्त्रं बाहुतेजसा ।
 बाहुप्राणेन शूराणां समाजोत्सवसन्निधौ । अरज्यत जनः सर्वैः सोत्कण्ठनिर्हसित्यतः ।
 साधुवादांश्च मध्येषु घोषयन्त्यपरे जनाः । ततः प्रस्मिन्नावदनः कृष्णप्रणिहितेक्षणः ।
 न्यवारयत त्वर्याणि कंसः सत्येन पाणिना । प्रतिपिङ्गेषु त्वर्येषु मृदङ्गादिषु तेषु वै ।
 स्त्रे मङ्गलान्यवाद्यन्त देवतूर्याण्यनेकशः । युध्यमाने हृषीकेशे पुण्डरीकनिभेक्षणे ।
 क्षयमेव प्रवाद्यन्त त्वर्यघोषास्तु सर्वशः । अन्तर्ह्मन्गता देवा विमानैः कामरूपिणः ।
 चेहर्षिद्याधरैः मातुर्ह्म कृष्णस्य जयकाङ्क्षिणः । जयस्य कृष्ण चाणूरं दानवं मन्त्ररूपिणं ।
 इति सप्रवचः सर्वै ऊचुश्चैव नभोगताः । चाणूरेण चिरं कालं क्रोडित्वा देवकीसुतः ।
 बलमाहारयामास कंसस्याभावदर्शिवान् । ततश्च बाल वपुधा मञ्चासैव जुघूर्णिरं ।
 मुकुटाश्चापि कंसस्य पपात मणिरत्नमः । दोर्भामानस्य कृष्णश्च चाणूरं पूर्णजोवितं ।
 प्राहरन्मुष्टिना मूर्ध्नि वक्षस्याहत्य जानुना । निःसृते साभ्युत्थिरे तस्य नेत्रे सबन्धने ।

४८०६

४९०

४९१६

४९०

४९२६

४९०

तापनीये यया घण्टे कक्षोपरि विलम्बिते । पपात स तुरङ्गस्य मध्ये निःसृतलोचनः ।
 चाणूरो विगतप्राणो जीवितान्ते महीतले । देहेन तस्य मलस्य चाणूरस्य गताधुपः ।
 सन्निकृद्धो महारङ्गः स शैलेनेव लक्ष्यते । रोहिणेयो हते तस्मिन्चाणूरे बलदपिते ।
 जयाह मुष्टिकं रङ्गे कृष्णलोषलकं पुनः । सन्निपाते तु तौ मलौ प्रथमे क्रोधमूर्च्छितौ ।
 समेयातां रामकृष्णौ कालस्य वशवर्त्तिनौ । निर्घातावनतो भूत्वा रङ्गमध्ये ववल्गातुः ।
 कृष्णलोषलमुद्यम्य गिरिकूटोपमं बली । भ्रामत्यिथा शतगुणं निष्पिपेव महीतले ।
 तस्य कृष्णामिपत्रस्य पीडितस्य बलीयसः । मुखाद्रुधिरमत्यर्थमुज्जगाम मुमूर्षतः ।
 सङ्कर्षणस्तु सुचिरं योधयित्वा महाबलः । अश्वमत्तं महामत्तो मण्डलानि व्यदर्शयत् ।
 मुष्टिभेकेन तेजस्वो माश्रितस्तनयित्नुना । शिरस्यभ्यहनदोरो वज्रेणेव महागिरिं ।
 स निष्पतितमस्तिष्को विस्मयमानयाननः । पपात निहतस्तेन ततो नादो महानभूत् ।
 अश्वतोषस्तौ हत्वा कृष्णसङ्कर्षणावुभौ । क्रोधभेरकनयनौ रङ्गमध्ये ववल्गातुः ।
 समाजवृष्टौ निर्मलः सोऽभवद्भूमदर्शनः । अन्ते तदा महामत्ते मुष्टिके च निपातिते ।
 ये च सम्प्रेक्षका गोपा नन्दगोपपुरोगमाः । भयजोभितसर्वाङ्गाः सर्वे तत्रावतस्त्रिरे ।
 हर्षजं वारि नेत्राभ्यां वर्धमाणा प्रवेपतो । प्रस्त्रवोत्पीडिता कृष्ण देवकी समुदेवत ।
 कृष्णदर्शनमुक्तेन बाष्पेणाकलितेक्षणः । वसुदेवो जरां त्यक्त्वा स्नेहेन तदृणायते ।
 वारमुखास्य ताः सर्वाः कृष्णस्य मुखपङ्कजं । पपुर्हि नेत्रभ्रमरैर्निर्भेषान्तरगामिभिः ।
 कंसस्याथ मुखस्वेदो भूभेदान्तरगोचरः । अश्वभद्रेषनिर्ध्यासः कृष्णान्दर्शनैरितः ।
 केशवायामधूमेन रोषनिश्चासबाहिना । दोषमन्तर्गतं तस्य हृदयं मानमाग्निना ।
 तस्य प्रस्फुरितौष्ठस्य स्त्रिभ्रालिकतलस्य वै । कंसवत्त्वय रोषेण रक्तसूर्यायते वपुः ।
 क्रोधरक्तान्मुखान्तस्य प्रसृताः स्नेदविन्दवः । यया रविकरस्पृष्टा दृष्टावस्थावविन्दवः ।
 सोऽज्ञापयत संकुट्टः पुरुषान् ध्यायतान् बद्धन् । गोपावैतौ समाजौषान्निष्क्रान्त्यतां वनेचरौ ।
 मैवैतौ द्रष्टुमिच्छामि विहृतौ पापदर्शनौ । गोपानामपि मे राज्ये न कश्चित् स्यादुमर्षति ।
 नन्दगोपस्य दुर्भेधाः पापेष्वाभिरतो मम । आद्यनैर्निगडाकारैर्लोहपात्रैर्निगृह्यतां ।
 वसुदेवस्य दृष्टेन्तो नित्यमङ्गचरो मम । अष्टद्वारेण दण्डेन विप्रमथैव शास्यतां ।
 ये चेमे प्राकृता गोपा दामोदरपरायणाः । क्षियन्तां गाव एतेषां यथास्ति वसुं किञ्चन ।
 एवमाज्ञापयानं तं कंसं परुषभाषिणं । ददर्शायस्तनयनः कृष्णः सत्यपराक्रमः ।
 क्षिप्ते पितरि चुकोध नन्दगोपे च केशवः । ज्ञातोनाञ्च व्यथां दृष्ट्वा विसंज्ञाश्चैव देवकी ।
 स सिंह इव वेगेन केशवो जातविक्रमः । आरुदकुर्महाबाहुः कंसनाशार्थमभ्युतः ।
 रङ्गमध्यादुत्पपात कृष्णः कंसासनान्तिके । अश्वज्जदायुनाक्षिप्तो यथा खली घनावनः ।
 ददृशुर्न हि तं सर्वे रङ्गमध्यादवसुतं । कंसलं कंसपार्श्वे ददृशुः पुरवासिनः ।

४९१

४९०

४९५

४९४

४९५

४९४

सोऽपि कंसस्तदायुक्तः परीतः कालधर्मात् । आकाशादिव गोविन्दं मेने तत्रागतं विभुम् ।
 स हृष्टोनायतं हत्वा बाहुं परिचयस्त्रिभुम् । मूर्ध्निषु परामृष्टः कंसो वै रक्तसंसदि ।
 मुकुटस्यापतत्तस्य काञ्चनो वज्रभूषितः । शिरसस्तत्र हृष्टोऽपि परामृष्टस्य पाणिना ।
 स हस्तयुक्तकेयस्य कंसो निर्यत्नतां गतः । तथैव च विमंमूढो विह्वलः समपद्यत ।
 निगृहीतस्य केशेषु गतासुरिव निमग्नः । न ब्रह्माकं मुखं द्रष्टुं कंसः क्षणस्य वै तदा ।
 विकुण्डलाभ्यां कर्णाभ्यां क्षिप्रहारेण वक्षसा । प्रलम्बाभ्याश्च बाहुभ्यां गात्रैर्मिष्टतभूषणैः ।
 भ्रमन्तिनाम्नरीयेण सहसा चलितामनः । चेष्टमानः समाश्रितः कंसः हृष्टोऽपि तेजसा ।
 चकर्थ स महारज्जे मञ्जुशिरस्य केयवः । केशेषु तं बलाद्गृह्य कंसं क्रोधाहताङ्गताम् ।
 हृष्टोऽपि स हृष्टोऽपि भोजराजो महाद्युतिः । समाजगते परिखां देहकृष्टाश्चकार ह ।
 समाजगते विक्रीड्य विह्वल्य च गतायुधं । हृष्टो विमर्षयामास कंसदेहमदुरतः ।
 धरण्यां मृदितः शिष्यः कंसदेहः सुखोचितः । क्रमेण विपरीतेन पांशुभिः पक्षीकृतः ।
 तस्य तददनं श्यामं सुप्ताणं मुकुटं विना । न विभाति विपर्ययं विपक्षां यथाऽम्बुजं ।
 अमंगलमेव हतः कंसः स वापैरपरिचितः । कण्ठगृह्याशिरस्तासुर्वीरमार्गाशिराकृतः ।
 तस्य देहे प्रकाशन्ते सहसा कोशवर्षिताः । भासन्ते देवनाः सर्वे नखाया जीवितच्छिदः ।
 तं हत्वा पुण्डरीकाक्षः प्रहर्षाद्भिगुणप्रभः । ववन्दे वसुदेवस्य पादौ निहतकण्ठकः ।
 मातुस्य शिरसा पादौ निरोक्ष्य यदुनन्दनः । साऽभिधत् प्रसन्नात्पोडैः हृष्टमानन्दनिःसृतैः ।
 यादवं त्वैव तान् सर्वान् यथाश्रान् यथावयः । पप्रच्छ कुत्रसं हृष्टो दीप्यमानः स्तुतेजसा ।
 ब्रह्मदेवोऽपि धर्मो त्मा कंसभ्रातरमूर्च्छितं । बाहुभ्यामेव तरसा सुनःमानमरोययत् ।
 तौ जितारो जितकेधौ चिरविशेषितौ ब्रजे । स्तपितुर्भवन् वीरौ जगत्सुहृष्टमानसौ ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंसवधे मत्ताज्ञीतोऽध्ययः ॥ ८७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भर्तारं पतितं दृष्ट्वा जीणपुष्पनिव गहं । कंसपत्न्या हतं कंसं ममस्तात् पर्यवारयन् ।
 तं महोद्ययन् सुप्तं चित्तिनाथं गतायुधं । भार्याः स्म दृष्ट्वा क्रोशन्ति मृगो मृगपतिं यथा ।
 हा हताः स्म महाबाहो हताश्च हतबान्धवाः । वीरपत्न्या हते वीरे त्वयि वीरव्रतप्रिये ।
 इमामत्रस्थां पश्यन्त्यः पश्चिमां तव भैठिकीं । हृष्टं राजबार्हस्पतिं विनयामः मवान्धवाः ।
 क्रिन्मूलाः स्म भट्टन्ताः परित्यक्तास्त्वया विभो । त्वयि पश्यन्मामपक्षे नायेऽस्माकं महाबले ।
 को नः कोऽपरीताङ्गो रतिर्ममगन्तालमाः । लता इव विचेष्टन्तोऽत्रयनोयानि नेव्यति ।
 इदमेव सदृशं मौम्यं हृद्यनिश्चाममाकृतं । दहत्यर्को मुखं कान्तं निस्तोषमिव पद्भुजं ।
 इमे ते श्रवणे श्रूयन्ते न श्रोते विकुण्डले । शिरोधरायां संक्षोभे सततं कुण्डलप्रिय ।
 क ते स मुकुटो वार सर्व्ववदविभूषितः । अत्यर्थं शिरसो लक्ष्मीं यो दधारार्कः प्रभः ।
 अनेन हि कलेत्रेण तवान्तःपुरशोभिना । कथं दीनेन कर्त्तव्यं त्वयि लोकान्तरे गते ।

४७६

४७७

४७८

४७९

४८०

ननु नाम स्त्रियः साध्व्यः प्रियभोगेष्ववस्थिताः । पतीनामपरित्याज्यास्तानु नस्तत्र गच्छसि ।
 अहो कालो महावीर्यो येन पर्यायकर्षण । कालतुष्टः सपत्नानां त्वं क्षिप्रमपनोयसे ।
 वयं दुःखेष्वनुचिताः सुखेष्वेव त्वयैधिताः । वक्ष्याम विधवा नाथ कथं कार्ष्ण्यमाश्रिताः ।
 स्त्रीणाञ्चास्त्रिजन्मानां पतिरेकः परा गतिः । त्वं हि नः सा गतिश्चिन्ता कृतान्तेन बलीयसा ।
 वैधव्येन भिभूताः स्म शोकमन्तप्रमानसाः । अहो कृतान्तस्य वयं गन्तव्यं सर्वजन्तुभिः ।
 गेदितव्ये भ्रुवे मग्नाः क गच्छामस्तव्या विना । सह त्वया गतः कालस्त्वङ्क्षे क्रीडितं गतं ।
 क्षणेनाद्य विहीनाः स्म अनित्या हि नृणां गतिः । अहो वत विपन्नाः स्म विपन्ने त्वयि मानद ।
 एकदुष्कृतकारिण्य मर्षा वैधव्यलक्षणाः । त्वया स्वर्गप्रतिच्छन्दैर्ललिताः स्म रतिप्रियाः ।
 त्वयि कामवशाः सर्वाः स नस्त्यज्य क गच्छसि । अस्माकं त्वमनाथानां नाथो ह्यसि सुरोपम ।
 आधां विलपमानानां कुररीणामिव प्रभो । प्रतिशक्यं जगन्नाथ दातुमर्हसि मानद ।
 एवमात्तंकलत्रस्य शान्त्यनामेषु बन्धुषु । गमनं ते महाराज दारुणं प्रतिभाति नः ।
 नूनं कान्ततराः कान्त परलोके वरस्त्रियः । यतस्त्वं प्रस्थितो वीर विहायेमं गृहे जनं ।
 किञ्च ते करुणा वीर भार्यास्वेतासु भूरिषु । आर्त्तनादं रुदन्तोषु यन्नेहाद्यावदुध्यमे ।
 अहो निष्करुणा याचा नराणामोर्द्धदेहिकी । यत् परित्यज्य दारान् स्वाश्रिरपेक्षा व्रजन्ति ह ।
 अपतित्वं खलु श्रेयो न तु शूरः स्त्रियाः पतिः । स्वर्गस्त्रीणां प्रियाः शूरास्तेषामपि च ताः प्रियाः ।
 अहो क्षिप्रमदृश्येन नयता त्वां रणप्रियं । प्रहृतं नः कृतान्तेन सर्वसामन्तरात्मसु ।
 हत्वा जरामन्धबलं जित्वा यक्षांस्य मयुगे । कथं मानुषमात्रेण हतस्त्वं जगतोपते ।
 इक्ष्णेण सह गङ्गायां कृत्वा सायकविध्वजं । अमर्त्यैरजितो युद्धे मर्त्यैर्नासि कथं हतः ।
 त्वया मागरमक्षोभ्यं विक्षोभ्य शरवृष्टिभिः । रत्नसर्वस्वहरणं जित्वा पाशधरं कृतं ।
 त्वया पौरजनस्यार्थे मन्दं वर्षति वासवे । सायकैर्जलदान् भित्त्वा बलाद्धै प्रवर्त्तितं ।
 प्रतापावनाताः सर्वे तव तिष्ठन्ति पार्थिवः । प्रेषयन्ता वरार्हाणि रत्नान्याच्छादनानि च ।
 तैवेवं देवकल्पस्य दृष्टवीर्यस्य शत्रुभिः । कथं प्राणान्तिकंधोरमोदुं भयमागतं ।
 प्राप्ताः स्मो विधावाशब्दं त्वयि नाथे निपातिते । अप्रमत्ताः प्रमत्तेन कृतान्तेन निराकृताः ।
 यथेवं नाथ गन्तव्यं यदि वा विस्मृता वयं । वाक्प्राप्तेनापि यामोति वक्तव्ये कः परिश्रमः ।
 प्रसीद नाथ भोताः स्म पादौ ते याम मूर्द्धभिः । अलं दूरप्रवासेन निवर्त्तं मयुराधिप ।
 अहो वीर कथं श्रेवे निषण्णस्तृणपांशुषु । शयानस्य हि ते भूमौ कस्मात्त्रोद्विजते वपुः ।
 केन मुप्रप्रहारोऽयं दन्तोऽस्माकमर्त्तकृतः । प्रहृतं केन सर्वसु नारीष्वेवं सुदारुणं ।
 रुदितानुशयो नार्थ्या जीवन्त्याः परिदेवनं । किं वयं सति गन्तव्ये सह भर्त्ता रुदामहे ।
 एतस्मिन्मन्त्रे दीना कंसमता प्रवेपती । क मे वत्सः क मे पुत्र इति रोरुदती भृशं ।
 साऽऽश्रुजिह्वतं पुत्रं निप्रभंमग्निं यथा । रुदयेनावदीर्घेन आत्ममाणा पुनः पुनः ।

४०८०

४०८१

४०८२

४०८३

४०८४

४०८५

पुत्रं ममभिवीक्षन्तो हा हताऽस्मीति वाञ्छतो । कुषाणामार्त्तनादेन विललाप हरोद च ।
 सा तस्य वदनं दीनमुत्तुङ्गे पुत्रमृद्धिनो । कृत्वा पुञ्चेति कारुण्यं विललापार्त्तया गिरा ।
 पुत्रं शूरव्रते युक्तं ज्ञातीनां नन्दिवर्द्धन । किमिदं त्वरितं वत्स प्रस्थानं कृतवानसि ।
 प्रसुप्तस्यासि विवृता किंपुत्र नियमं विना । वत्स नैवविधा भूमौ शेरते कृतलवणाः ।
 रावणेन पुरा गीतः श्लोकाऽयं साधुमन्मतः । बलज्येष्ठेन श्लोकस्य राजमानां समागमे ।
 एवमूर्जितवीर्यस्य ममाभरविधातिनः । बान्धवेभ्यो भयं चोरं दुर्निवार्यं भविष्यति ।
 तथैव ज्ञातिलुब्धस्य मम पुत्रस्य धीमतः । ज्ञातिभ्यो भयमुत्पन्नं शरीरान्तकरं महत् ।
 मा पतिं नृपतिं वृद्धमुपमेनं विचेतसं । उवाच रुदती वाक्यं विवृता हरिणी यथा ।
 एहं हि राजन् वृद्धात्मन् पश्य पुत्रं जनेश्वरं । श्रयानं वीरशयने वज्राहतमिवाचलं ।
 अस्य कुर्मो महाराज निर्याणमृद्धीं क्रिया । प्रेतत्वमुपपन्नस्य गतस्य यमसादनं ।
 वीरभोज्यानि राज्यानि वयस्यापि पराजिताः । गच्छ विज्ञाप्यतां कृष्णः कंससत्कारकारणात् ।
 मरणान्तानि वैराणि ज्ञान्ते शान्तिर्भविष्यति । प्रेतकार्याणि कार्याणि मृतः किमपराध्यति ।
 एवमुक्त्वा पतिं भोजं केशानारुज्य दुःखिता । पुत्रस्य मुखमोक्षन्तो विललापैव सा भृशं ।
 इमास्ते किं करिष्यन्ति भार्या राजन् सुखेविता । त्वं पतिं सुपतिं प्राप्य या विपन्नमनोरथाः ।
 इमं ते पितरं वृद्धं कृष्णस्य वशवर्त्तिनं । कथं द्रक्ष्यामि वृद्ध्यन्तं कामारमलिनं यथा ।
 अहं ते जननो पुत्र किमर्थं नाभिभाषसे । प्रस्थितो दीर्घमध्वानं परित्यज्य प्रियं जनं ।
 अहो वीरास्पभाग्यायाः कृतान्तेनानिर्वर्त्तिना । आच्छिद्य मम मन्दाया नोयमे नयकोविदः ।
 दानमानमृहोतानि त्वमान्येतानि ते गुणैः । रुदन्ति तव भृत्यानां कुलानि कुलयूयप ।
 उत्तिष्ठ नृपशार्दूल दीर्घबाहो महाबल । चाहि दीनं जनं सर्व्वं पुरमन्तःपुरं तथा ।
 एवं विलपतो नान्तु कंसस्त्रीणां सुविभरं । जगामास्तं दिनकरः मन्ध्यारागेण रञ्जितः ।
 इति श्रीमहाभारते विलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि कंसस्त्रीविलापे अष्टाशोतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उगमेनस्तु कृष्णस्य समीपं दुःखितो ययौ । पुत्रशोकाभिमन्तप्रो विषपीत इव स्वजनम् ।

स ददर्श मृष्टे कृष्णं यादवैः परिवारितं । पश्यान्तापाद्भ्रायन्तं कंसस्य निधमाविलं ।
 कंसनारोप्रलापं श्रुत्वा सकृणान् बभूव । गर्हमाणं तथात्मानं तस्मिन् यादवमंसदि ।
 अहो मयाऽतिबालेन नवरोषो नुवर्त्तिना । वैधव्यं स्त्रीमहस्ताणां कंसस्यास्य कृते कृतं ।
 कारुण्यं खलु नारोषु प्राकृतस्यापि जायते । एवमर्त्तं रुदन्तोषु मया भर्त्तरि पातिते ।
 परिदेवितमात्रेण शोकः खलु विधीयते । कृतान्तस्थानभिज्ञानां स्त्रीणां कारुण्यमम्भवः ।
 कंसस्य निधनः श्रेयान् प्रागेवाभिमतो मम । सतामुद्वेजनोयस्य पापेष्वभिरतस्य च ।
 लोके पतितवृत्तस्य परुषस्यान्पमेधमः । अक्लिष्टं मरणं श्रेयो न विदिष्टस्य जीवितं ।
 कंसः पापरुचिश्चैव साधुनामप्यमन्तः । धिक्कृञ्च पतितश्चैव जीविते तस्य का हया ।

स्वर्गे तपोभृतां वासः फलं पुण्यस्य कर्मणः । इहापि यत्रसा युक्तस्तत्रैव धार्यते ।
 यदि स्युर्निर्हता लोकाः स्युः स्वकर्मपरायणाः । नरा धर्मप्रवृत्ताश्च न राशामनयः स्युन्नेत् ।
 निपद्ये दुष्टदृष्टानां कृतान्तः कुर्वते बधं । इष्टधर्मेषु लोकेषु कर्मव्यं पारलौकिकं ।
 अतीव देवा रक्षन्ति नरं धर्मपरायणं । कर्त्तारः सुलभा लोके दुष्कृतस्य हि कर्मणः ।
 हतः सोऽयं मया कंसः साध्वितदवगम्यतां । मूल ऊदः कृतस्तस्य विपरीतस्य कर्मणः ।
 तदेष सान्त्वयतां सर्व्यः शोकार्त्तः प्रमदाजनः । पौराण्यं पुण्यां श्रेष्ठस्य सान्त्वयतां सर्व्य एव हि ।
 एवं भुवति गोविन्दे विवेकावनताननः । उग्रमेवो यदून् यदस्य पुत्रकिष्किपञ्चकितः ।
 म कृष्णं पुण्डरीकाक्षमुवाच यदुसंसदि । वाय्वसन्दिग्धया वाचा दीनया सज्जमानया ।
 पुत्रो नित्यातितः क्रोधा नोतो याम्यं दिवं रिपुः । स्वधर्माभिगता कीर्त्तिर्नाम विश्रावितं भुवि ।
 स्त्रापितं सत्सु माहात्म्यं शङ्किता रिपवः कृताः । स्त्रापितो यादवोऽंशो गर्विताः सुहृदः कृताः ।
 सामन्तेषु नरेन्द्रेषु प्रतापस्ये प्रकाशितः । मित्राणि त्वां भजिष्यन्ति सञ्जयिष्यन्ति पार्थिवाः ।
 प्रकृतयोऽनुयास्यन्ति सोऽयन्ति च द्विजातयः । सन्धिविग्रहमुखास्त्रं प्रणमिष्यन्ति मन्त्रिणः ।
 हस्त्यश्वरथधनुर्धरा पदातिगणसङ्कुलं । प्रतिगृह्णाण हृष्येदं कंसस्य बलमव्ययं ।
 धर्मं धान्यस्य यत्किञ्चिद्भक्ष्यान्त्याच्छादनानि च । प्रतोऽङ्गुलं नियुक्ता वै त्वदीयाः कृष्ण पूरुषाः ।
 स्त्रियो हिरण्यं यानानि यश्चान्यदसु किञ्चन । एवं सुविहिते योगे पर्याप्तेऽष्टाव्ययं विग्रहे ।
 प्रतिष्ठितायां मेदिन्या यदूनां शत्रुसूदन । त्वं गतिश्चागतिश्चैव यदूनां यदुमन्दन ।
 शृणुष्व भुवतां वीर कृपणानामिदं वचः । अस्मत्त्वत्कोपदग्धस्य कंसस्याशुभकर्मणः ।
 तव प्रसादाद्गोविन्द प्रेतकार्यं क्रियेत ह । तस्य कृत्वा नरेन्द्रस्य विपक्षस्योर्द्ध्वरेहिकं ।
 सङ्गुणोऽहं सभार्यस्य चरिष्यामि शृंगैः सह । प्रेतसत्कारमात्रेण कृते बान्धवकर्मणि ।
 आनृण्यं लौकिकं कृष्ण गताः किल भवन्ति ह । अद्याग्निं पश्चिमं कृत्वा चित्तिस्थाने विधानतः ।
 तोयप्रदानमात्रेण कंसस्यानृष्यमाप्नुयां । एतन्मे कृष्ण विज्ञाप्यं शिरोऽहं मयि युज्यतां ।
 प्राप्नोतु मुगतिं तव कृपणः पश्चिमां क्रियां । एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य कृष्णः परमविस्मितः ।
 प्रत्युवाचोद्यमेन वै सान्त्वपूर्वमिदं वचः । कालयुक्तमिदं तात त्वयेतत् प्रतिभाषितं ।
 सदृशं राजशार्ङ्गं दत्तस्य च कुलस्य च । यत्त्वमेवंविधं भूये गतेऽर्थे दुरतिक्रमे ।
 प्राप्स्यते नृपसत्कारं कंसः प्रेतगतोऽपि सन् । कुले महति ते जन्म वेद्यं विदितवानसि ।
 कथं न ज्ञायते तात निश्चितीदुरतिक्रमा । स्त्रावराणाञ्च भूतानां जङ्गमानाञ्च पार्थिव ।
 पूर्वजन्मकृतं कर्म कालेन परिपश्यते । श्रुतवन्तोऽर्धवन्तश्च दातारः प्रियदर्शनाः ।
 मद्गच्छा नयमप्यत्रा दीनानुग्रहकारिणः । लोकपालसमास्तात महेन्द्रसमविक्रमाः ।
 चितिपालाः कृतान्तेन नीचने नृपसत्तम । धार्मिकाः सर्व्यभावज्ञाः प्रजापालनतत्पराः ।
 सज्जधर्मरता दान्ताः कालेन निधनं गताः । क्षणमेव कृतं कर्म शूभं वा यदि वाऽशूभं ।

४८४०

४८४१

४८४२

४८४३

४८४४

४८४५

प्राप्तकालस्य तत् सर्वं दृश्यते खलु देहिणः । एषा ज्ञानार्चिता माया दुर्बिज्ञेया सुरैरपि ।
 यथाऽयं मुह्यते लोको यच्च कर्मेव कारणं । कालेनाभिहतः कंसः पूर्वकर्मप्रचोदितः ।
 न ह्यहं कारणं तत्र कालः कर्म च कारणं । सूर्यबोभमयं तात कृत्स्नं स्थावरजङ्गमं ।
 कालेन निधनं गत्वा कालेनैव च जायते । कालस्तु सर्वभूतानां नियहप्रपद्ये रतः ।
 तस्मात् सर्व्याणि भूतानि कालस्य वशगानि वै । स्तदोपेणैव दग्धस्य सूनेोक्तव नराधिप ।
 नाहं वै कारणं तत्र कालस्तत्र तु कारणं । अथवाऽहं भविष्यामि कारणं नात्र संशयः ।
 परायणपरः कालः किं करिष्यत्यकारणः । कालस्तु बलवान्नाजन् दुर्बिज्ञेया हि सा गतिः ।
 परावरविशेषज्ञा यां यान्ति समदर्शिनः । गतिं कालस्य ये भिक्षा मोक्षनत्नस्य पारग्यः ।
 ब्रवीमि यदहं तात तदनुष्ठेयतां वचः । न हि राज्येन मे कार्यं नाप्यहं नृप काङ्क्षितः ।
 न चापि राज्यलुब्धेन मया कंसो निपातितः । किन्तु लोकहितार्थाय कोर्त्तयिष्ये सुखाव ।
 व्यङ्गभूतः कुलस्यास्य बानुगो विनिपातितः । अहं स एव गोमन्त्रे गोपैः सह वनेषु वा ।
 प्रीतिमान् विचरिष्यामि कामचारो यथा गजः । एतावच्छतशोऽप्येवं सद्येनेतद्ब्रवीमि ते ।
 न मे कार्यं नृपत्वेन विज्ञाप्यं क्रियतामिदं । भवाणाजाऽस्तु मान्यो मे यदूनामघणोः प्रभुः ।
 विजयायाभिविद्यस्व स्वराज्ये राजवत्तम । यदि ते मन्त्रिणं कार्यं यदि वा नास्ति ते व्यथा ।
 मया निखटं राज्यं खं चिराय प्रतिगृह्यतां ।

॥ ८० ॥

॥ ८१ ॥

॥ ८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नोत्तरं प्रत्यभाषत । प्रीडिताधोमुखं तन्तुं राजानं यदुमंसदि ।

अभिषेकेण गोविन्दे योजयामास धर्मवित् । स बहुमुकुटः श्रीमानुपसेनो महीपतिः ।

॥ ८३ ॥

चकार सह लक्षणेन कंसस्य निधनक्रियां । तं सर्वे यादवा मुख्या राजानं लक्षणाश्रयात् ।

अनजग्मुः पुनीमार्गे देवा इव शतकर्तुं । रजन्यान्तु निवृत्तायां ततः सूर्ये विराजति ।

पश्चिमं कंसमत्कारं चक्रुस्ते यदुपप्लवाः । शिविकायामचारोप्य कंसदेहं यथाक्रमं ।

नैष्ठिकेन विधानेन चक्रुस्ते तस्य सत्क्रियां । स नीतो यमुनातीरमुत्तरं नृपतेः सुतः ।

सत्कृतस्य यथान्यायं नैधनेन चिताग्निना । तथैव भ्रातरश्चास्य सुनामानं महाभुजं ।

॥ ८४ ॥

सत्कारं लब्धयामासुः सह लक्षणेन यादवाः । ताभ्यान्ते सलिलस्रक्तुर्दृष्ट्यन्धकपूरोगमाः ।

अस्यद्यद्यापि प्रेतेश्यो भाषमाणाः पुनः पुनः । तयोस्तौ सलिलं दत्त्वा यादवा दीनमानसाः ।

पुरष्कृत्योपसेनं वै विविग्दर्शयुरां पुरीं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंससत्कारे उपसेनाभिषेके जननवतेऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स लक्ष्यस्तत्र बलवाणोऽहिषेयेन सज्जतः । मयुरां यादवाकीर्णं पुरीं तां सुखमावभत् ।

प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया ज्वलन् । चचार मयुरां वीरः सरत्नाकरभूषणं ।

कस्यचित्तस्य कालस्य सहितो रामकेसवौ । गुहं बान्दीपनिं काश्यपमन्त्रिपुरवासिनं ।

धनुर्वेदचिकीर्षार्थमुभौ तावभिजगमतुः । निषेधं गोपं स्नाध्यायमाचारिणाभ्यलङ्घितौ ।

शुश्रूषु निरहङ्काराबुभौ रामजनार्दनौ । प्रतिजग्राह तौ काश्यो विद्याः प्रादाच्च केवलाः ।

तौ च श्रुतिधरौ वीरौ यथावत् प्रत्यपद्यतां । अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्या साङ्गं वेदमधोयतां ।

चतुष्पादं धनुर्वेदं शस्त्रग्रामं संयगहं । अचिरंैव कालेन गुरुस्तावभ्यशिक्षयत् ।

४८९०

अतीवामनुषीं मेधां चिन्तयित्वा तयोर्गुरुः । मेने तावागतौ वीरौ देवौ चन्द्रदिवाकरौ ।

ददर्श च महात्मानाबुभौ तावपि पर्वसु । पूजयन्तौ महादेवं साक्षाद्विष्णुमवस्थितं ।

गुरुं सान्दीपनिं कृष्णः कृतकृत्योऽभ्यभाषत । गुर्वर्थं किं ददानोति रामेण सह भारत ।

तयोः प्रभावं स ज्ञात्वा गुरुः प्रोवाच हृष्टवत् । पुत्रमिच्छाम्यहं दत्तं योऽमृतो लवणाभसि ।

पुत्र एको हि मे जातः स चापि तिमिना हतः । प्रभासे तोर्यथात्रायां तमेव पुनरानय ।

४८९१

तथेत्येवाब्रवीत् कृष्णो रामस्यानुमते स्थितः । गत्वा समुद्रं तेजस्वी विवेशान्तर्ध्वलं हरिः ।

समुद्रः प्राञ्जलिर्भूत्वा दर्शयामास तन्तदा । तमाह कृष्णः काशौ भो पुत्रः सान्दीपनेरिति ।

समुद्रः प्रत्युवाचेदं दैत्यः पञ्चजनो महान् । तिमिरूपेण तं बालं यस्तवानिति भारत ।

स पञ्चजनमासाद्य जघान पुरुषोत्तमः । न चासमाद तं बालं गुरुपुत्रं तदाऽच्युतः ।

स तु पञ्चजनं हत्वा शङ्खं लेभे जनार्दनः । यः स देवमनुष्येषु पाञ्चजन्य इति श्रुतः ।

४८९२

ततो वैःस्वतं देवं गतः स पुरुषोत्तमः । ततो यमोऽप्युपागम्य ववन्दे च गदाधरं ।

किमागमनकृत्यन्ते किङ्करोमीति चाब्रवीत् । तमुवाचाय गोविन्दो गुरुपुत्रः प्रदीयतां ।

श्रुत्वा न तदेषो युद्धमकरोत् सुमहत्तदा । ततो वैःस्वतं देवं निर्जित्य पुरुषोत्तमः ।

आसमाद च तं बालं गुरुपुत्रं तदाऽच्युतः । आनिनाय गुरोः पुत्रं चिरनष्टं यमक्षयात् ।

ततः सान्दीपनेः पुत्रः प्रसादादमितौजसः । दीर्घकालगतः प्रेतः पुनरासीच्छरीरवान् ।

४८९३

तदशक्यमचिन्त्यञ्च दृष्ट्वा सुमहदद्भुतं । सर्व्वेषामेव भूतानां विस्मयः समजायत ।

स गुरोः पुत्रमादाय पाञ्चजन्यञ्च माधवः । रत्नानि च महार्हाणि पुनरायाज्यगत्प्रभुः ।

राक्षसैस्तत्र रत्नानि महार्हाणि बह्वनि च । आनाय्य वेदयामास गुरवे वासवानुजः ।

गदापरिघयुद्धेषु सर्व्वेऽस्त्रेषु च तावुभौ । अचिरान्मुष्यतां प्राप्नौ सर्व्वलोके धनुस्ततां ।

ततः सान्दीपनेः पुत्रं तद्रूपवयसं तथा । प्रादात् कृष्णः प्रतीतात्मा सह रत्नैश्चदारधौ ।

४८९४

चिरनष्टेन पुत्रेण काश्यः सान्दीपनिकृता । समेत्य मुमुदे राजन् पूजयन्नामकेऽथैव ।

कृतास्तौ तावथो वीरौ गुरुमामन्य सुप्रतौ । आयातौ मयुरां भूयो वसुदेवसुताबुभौ ।

ततः प्रत्युद्युः सर्व्वे यादवा यदुनन्दनौ । सबला हृष्टमनसः उग्रसेनपुरोगमाः ।

श्रेष्ठाः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणः सपुरोहिताः । सबाह्वद्वयवतिः पुरी समभिर्वर्त्तत ।

नन्दित्वर्याप्स्यवाद्यन्त तुष्टुवञ्च जनार्दनं । रथ्याः पताकामालिन्यो भ्राजन्ते स्य समन्ततः ।

४८९५

प्रहृष्टमुदितं सर्व्वमन्तःपुरमभोभत । गोविन्दागमनेऽत्यर्थं यथैवेष्टमहे तथा ।

मुदिताः स्याप्यगायन्त राजमार्गेषु गायनाः । सुवाग्नीः प्रथिता गाथा यादवानां प्रियङ्कराः ।

गोविन्दरामौ सम्प्रतौ भ्रातरौ लोकविश्रुतौ । स्वपुरे निर्भयाः सर्वे क्रीडध्वं सह बान्धवैः ।
न तत्र कसिदीनो वा मलिनो वा विचेतनः । मथुरायामभूराजन् गोविन्दे सम्पस्थिते ।
वयांसि साधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोहृद्यदिपाः । नरनारीगणाः सर्वे भेजिरे मनसः सुखं ।
शिवाश्च वाताः प्रववुर्विरजस्का दिशो दक्ष । देवतानि च हृष्टानि सर्वेष्वायतनेषु च ।
यानि लिङ्गानि लोकस्य बभूवुः कृतयुगे पुरा । तानि सर्वोष्णदृश्यन्त पुरीं प्राप्ते जनार्दने ।
ततः काले शिवे पुष्पे खन्दनेनारिमर्दनः । हरियुक्तेन गोविन्दे विवेश मथुरां पुरीं ।
विश्रान्तं मथुरां रम्यां तमुपेन्द्रमरिन्दमं । अनुजगमुर्यदुगणाः शक्रं देवगणा इव ।
वसुदेवस्य भवनं ततस्तौ धदुनन्दनौ । प्रविष्टौ हृष्टवदभौ चन्द्रादित्याविवाचसं ।
परेण तेजसोपेतौ रवौऽन्नाविव कपिणौ । तावायुधानि विन्यस्य गृहे स्ने स्त्रैरचारिणौ ।
मुमुदाते यदुबरो वसुदेवसुतावुभौ । उद्यानेषु विविचेषु फलपुष्पावनामिषु ।
चेरतुः सुमहात्मनौ यादवैः परिवारितौ । रैवतस्य समीपे तु सरित्सु विमन्त्रासु च ।
पद्मपद्ममृद्धासु कारणव्ययतासु च । एवं तावेकनिर्मलाः मथुरायां शुभाननौ ।
उपमेनानुगौ भूत्वा किञ्चित् कालमथोषतुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णप्रत्यागमने नवतितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स कृष्णस्तत्र बलवान् रौहिणेयेन सङ्गतः । मथुरां यादवाकीर्णं पुरीं तां सुखमावसत ।

प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया विभुः । चत्वार मथुरां वीरः सवनाकरभूषणं ।
कस्यचित्तस्य कालस्य राजा राजगृहेऽश्वरः । शुश्राव निहतं कंसं दुहितृभ्यां महीपतिः ।
ततो नातिचिरात् कालाञ्जरासन्धः प्रतापवान् । आजगाम षडङ्गेन बलेन महता दृतः ।
जिघांसुर्हि यदून् क्रुद्धः कंसस्यापचितिं स्मरन् । अस्तिः प्राप्तिश्च नात्मात्मा मागधस्य सुते नृप ।
जरामन्धस्य कल्याण्यो पीनश्लोणिपयोधरे । उभे कंसस्य ते भार्ये प्रादादार्हद्रथो नृपः ।
स ताभ्यां मुमुदे राजा बद्धा पितरमाज्जकं । समाश्रित्य जरामन्धमनादृत्य च यादवान् ।
शूरमेनेश्वरो राजा यथा ते बज्रघ्नः श्रुतः । ज्ञातिकार्यार्थमिच्छार्थमुपमेनहिते रतः ।
वसुदेवोऽभवश्रित्य कंसो न ममृषे च तं । रामकल्याणो व्यपाश्रित्य हते कंसे दुरात्मनि ।
उपमेनोऽभवद्राजा भोजगृह्यन्धकैर्दृतः । दुहितृभ्यां जरामन्धः प्रियाभ्यां बलवाश्रुपः ।
चेदितो वीरपत्नीभ्यामुपायाश्चमथुरां ततः । कृत्वा सर्वसमृद्धौ कोधादग्निमसो ज्वलन् ।
प्रतापावतता ये च जरामन्धस्य पार्थिवाः । मित्राणि ज्ञातयश्चैव संयुक्ताः सुहृदस्तथा ।
तमेवानुययुः सर्वे सैन्यैः समुदितैर्दृताः । महेश्वामा महावीर्या जरामन्धप्रियैषिणः ।
काश्यपो दन्तवक्रश्च चेदिराजस्य वीर्यवान् । कलिङ्गाधिपतिश्चैव पौण्ड्रस्य बलिनाम्बरः ।
आङ्गतिः केशिकश्चैव भीमकश्च नराधिपः । पुत्रश्च भीमकस्यापि दक्षो मुख्या धनुर्भृतां ।
वासुदेवार्जुनाभ्यां च स्पर्द्धते स महाहवे । वेणुदारिः श्रुत्वा च कायधैवीं शुभानपि ।

अङ्गराजस्य बलवान् वज्रानामधिपस्तथा । कौशल्यः काशिराजस्य दक्षर्णाधिपतिस्तथा ।

सुक्षेत्रस्य विक्रान्तो विदेहाधिपतिस्तथा । मद्राजस्य बलवांस्तिर्गन्तानामथेश्वरः ।

शाल्वराजस्य विक्रान्तो हरदस्य महाबलः । यवमाधिपतिश्चैव भगदत्तस्य वीर्यवान् ।

मैवीरराजः शैव्यस्य पाण्ड्यस्य बलिनाम्बरः । गन्धारराजः सुबलो मग्नजिह्व महाबलः ।

४८७०

कश्मीरराजो गोनर्हो हरदाधिपतिर्नृपः । दुर्योधनादयश्चैव धार्तराज्ञा महाबलाः ।

एते चान्ये च राजानो बलवन्तो महारथाः । तमन्वयुर्जरासन्धं विदिवन्तो जनार्दनं ।

ते शूरेभेनानाविश्य प्रभूतयवधेन्वनान् । ऊषुः संरुध्य मथुरां पुरस्कृत्य बलं तदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मथुरोपरोधे जरासन्धोद्योगे एकनवतोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मथुरोपवने मत्वा निविष्टोऽस्मास्त्रराधिपान् । अपश्यन् युष्मद्यः सर्वे पुरस्कृत्य जनार्दनं ।

ततो हृष्टमनाः कृष्णो रामं वचनमब्रवीत् । त्वरते खलु कार्यार्थो देवतानां न संग्रहः ।

४८७१

यथाऽयं मन्त्रिकृष्टो हि जरासन्धो नराधिपः । लक्ष्यन्ते हि ध्वजाद्याणि रथानां वातरंहसां ।

एतानि शशिकल्पानि नृपाणां विजिगीषतां । कृत्राण्यार्यं विराजन्ते प्रोच्छ्रितानि मितानि च ।

अहो नृपयोदया विमला च्छत्रपङ्क्तयः । अभिवर्तन्ति नः शुभ्रा यथा खे हंसपङ्क्तयः ।

काले खलु नृपः प्राप्तो जरासन्धो महीपतिः । आवयोर्युद्धनिकषः प्रथमः समरातिथिः ।

आर्यं तिष्ठाव सहितावनुप्राप्ते महीपतौ । युद्धारम्भः प्रयोक्तव्यो बलन्तावत् विमृश्यतां ।

४८७२

एवमुक्त्वा ततः कृष्णः संध्यामलालसः । जरासन्धमभिप्रेष्य सुकार बलदर्शनं ।

वीक्षमाणस्य तान् सर्वान्नृपान् यदुबरोऽव्ययः । आत्मनैवात्मना वाक्यमुवाच इति मन्त्रवित् ।

इमे ते पृथिवोपालाः पार्थिवे वर्त्मनि स्थिताः । ये विनाशं गमिष्यन्ति शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।

प्राक्षितान् खल्विमान्मन्ये मृत्युना नृपपुङ्गवान् । स्वर्गमामोर्ति चाप्येषां वपूंषि प्रचकाशिरै ।

स्थाने भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवङ्गता । एषां नृपतिमुख्यानां बलौघैरभिपीडिता ।

४८७३

भूमिर्निरन्तरा चेयं बलराज्ञाभिमन्तता । खल्येन खलु कालेन विविकं पृथिवीतलं ।

भविष्यति नरेन्द्रेभ्यः शतशो विनिपातितैः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जरासन्धस्ततः क्रुद्धः प्रभुः सर्वमहीक्षितां । नराधिपमहसौघैरनुयातो महाद्युतिः ।

व्यायतोदयतुरगैः सादिभिः सुसमाहितैः । रथैः संधामिकैर्युक्तरसङ्गतभिः कश्चित् ।

हेमकचैर्भ्रातृभ्यश्चैवैवारिदेपमैः । महाभात्रोत्तमाकूटैः कल्पितैरणकोविदैः ।

४८७४

स्वाकूटैः सादिभिर्युक्तैः प्रेङ्खमानैः प्रवर्त्तितैः । बाजिभिर्बैद्यसङ्काशैः प्रवर्द्धितैः पर्वतैः ।

खड्गचर्मधरोदयैः पत्तिभिर्वर्णिताम्बरैः । महत्समङ्ख्यासंयुक्तैस्तत्तद्विरिषोरगैः ।

एवं चतुर्विधैः सैन्यैः कम्पमानैरिवाम्बुदैः । नृपोऽभियातो बलवान् जरासन्धो हृतव्रतः ।

स रथैर्बैद्यनिर्घोषैर्गजैश्च मद्विश्विनैः । ह्येवमापैश्च तुरगैः खेडमानैश्च पत्तिभिः ।

नादयानो दिशः सर्वास्तस्याः पुर्याः खनानि च । स राजा सागराकारः सर्वेभ्यः प्रत्यदृश्यत ।

४८७५

तद्वत् पृथिवीशानां दृप्तयोधजनाकुलं । लोडितास्काटितरवैर्बैद्यैर्मिवावभौ ।
 रथैः पवनसम्पत्तिर्गजैश्च जलदोपमैः । तुरगैश्च जवोपेतैः पत्तिभिः खगमोपमैः ।
 विमिश्रं सर्वतो भाति मत्तदिपरथाकुलं । अर्धान्ते मागरगतं यथाभ्रपटलं तथा ।
 सबलास्ते महीपाला जगामन्धपुरोगमाः । परिवार्य पुरो सर्वे निवेशायोपचक्रमुः ।
 बभौ तस्य निविष्टस्य बलश्रीः शिविरस्य वै । शुक्लपर्यन्तपूर्णस्य यथा रूपं महोदधेः ।
 वोतराचे ततः काले समुत्तस्युर्गहोचितः । आरोहणार्थं पुर्यास्ते समीपयुद्धलालसाः ।
 समवायीकृताः सर्वे यमुनामनु ते नृपाः । निविष्टा मन्त्रवामामुद्युद्धकाले कुतूहलात् ।
 तेषां स तुमुलः शब्दः शुश्रुवे पृथिवीक्षितां । युगान्ते भिद्यमानानां मागराणामिव स्वनः ।
 तेषां सकञ्चकोष्णीषाः क्षविरा वेषपाणयः । चेतुर्मा शब्द इत्येवं ब्रुवन्तो राजशामनात् ।
 तस्य रूपं बलस्यामीश्विःशब्दस्तिमितस्य वै । लीनमीनभुजङ्गस्य निःशब्दस्य यथोदधेः ।
 निःशब्दस्तिमिते तस्मिन् योगादिव महार्णवे । जगामन्धो महदाकं दृहस्पतिरिवाद्दे ।
 शीघ्रं समभिवर्त्तन्तां बलानि पृथिवीक्षितां । सर्वतो नगरी चेयं जनैर्धैः परिवार्यतां ।
 अश्रयन्वाणि युज्यन्तां जेपणीयाश्च मुद्गराः । कार्या भूमिसमा सर्व्या जनौघैश्च परिभृता ।
 ऊर्ध्वंश्चापि निवाहन्तां प्राप्ता वै तोमरास्तथा । दार्यताश्चैव टक्कोघैः खनिचैश्च पुरी द्रुतां ।
 नृपाश्च युद्धमार्गज्ञा विन्यस्यन्तामदूरतः । अद्यप्रभृति सैन्यैर्बै पुरीरंधः प्रवर्त्यतां ।
 यावदेतौ रणे गोपौ वसुदेवसुतावुभौ । सङ्कर्षणश्च लक्ष्मणश्च चातयामि शितैः शरैः ।
 आकाशमपि टक्कोघैर्निःस्र्पातं यथा भवेत् । मयाऽनुशिष्टास्मिष्ठन्तु पुरोभूमिषु भूमिपाः ।
 तेषु तेस्त्ववकाशेषु शीघ्रमारुह्यतां पुरी । मद्रः कलिङ्गाधिपतिश्चेकितानः सवाङ्गिकः ।
 कश्मीरराजो गोमर्दः कुरूषाधिपतिस्तथा । द्रुमः किम्पुरुषश्चैव पर्वताथो क्षानामयः ।
 नगर्याः पश्चिमं दारं शीघ्रमारेधयन्त्विति । पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भः भोमकस्तथा ।
 रुक्मो च भोजाधिपतिः सूर्याक्षश्च समालवः । विन्दामुविन्दावावन्तौ दन्तवक्रश्च वीर्यवान् ।
 क्रागलिः पुरुमित्रश्च विराटश्च महीपतिः । कौशाग्र्यो मालवश्चैव शतधन्वा विदूरथः ।
 भूरिश्रवास्त्रिगर्त्तश्च वाणः पञ्चनदस्तथा । उत्तरं नगरद्वारमेते दुर्गमहा नृपाः ।
 आरुह्य चाभिमर्दन्तां वज्रप्रतिमगौरवाः । उलूकः कैतवेयश्च वीरस्यांशुमतः सुतः ।
 एकलथो दृहस्तश्च क्षत्रधर्मा जयद्रथः । उत्तमोजाश्च शल्यश्च कैरवाः कैकयास्तथा ।
 वैदिशो वामदेवश्च सकेतश्च शिनीपतिः । पूर्वं नगरनिर्धूहमेतेष्वायत्तमस्तु नः ।
 दारयन्तोऽभिधावन्तु वाता इव बलाहकान् । अहश्च दरदस्यैव चेदिराजश्च वीर्यवान् ।
 दक्षिणं नगरद्वारं पालषामः सुदंष्ट्रिताः । एवमेवा पुरी क्षिप्रं समन्तादेष्टिता बलैः ।
 वज्रावपातविषमं प्राप्नोतु तुमुलं भयं । गदिनो ये गदाभिस्ते परिघैः परिषाद्युधाः ।
 अपरे विविधैः शस्त्रैर्दारयन्तु पुरीमिमां । अथैव नगरी क्षोषा विषमोच्चयमहटा ।

५०००

५००५

५०१०

५०१५

५०२०

५०२५

कार्या भूमिसमा सर्व्वं भवद्भिर्मृधाधिपैः । चतुरङ्गं बलं व्यूह्य जरासन्धो व्यवस्थितः ।
 अयाभ्ययाद्यदून् क्रुद्धः सह सर्व्वेर्नराधिपैः । प्रतिजग्मुर्दशार्हास्तं व्यूढानोकाः प्रहारिणः ।
 तद्युद्धमभवद्द्वारं तेषां देव सुरोपमं । अरण्यानां वज्रभिः सार्द्धं व्यतिषक्तयदिपं ।
 नगरान्निःसृतौ दृष्ट्वा वसुदेवसुतावुभौ । कुभितं नृवरानोकं वस्तुसंमूढवाहनं ।
 रथस्यौ दंशितौ चैव चेरतुस्तत्र यादवौ । मकराविव संरन्ध्रौ समुद्रचोभणवुभौ । ५०९०
 तयोः प्रयुध्यतोः संक्षेपे मतिरामोद्धृतात्मनोः । आयुधानां पुराणानामादानकृतलक्षणा ।
 ततः खान्निष्पन्नानि स्म दिव्यान्याह्वयमंत्रवे । लेलिहानानि दीप्तानि महान्ति सुदृढानि च ।
 क्रव्यादैरनुयातानि मूर्त्तिमन्ति वृहन्ति च । दक्षितान्याहवे भोगं नृपमांसानि वै भृशं ।
 दिव्यस्त्रग्दामधारोणि चासयन्ति च खेचरान् । प्रभया भासमानानि पतमानानि चाम्बरात् ।
 हस्तं संवर्त्तकं नाम सौमन्दं मुषलं तथा । धनुषां प्रवरं शार्ङ्गं गदा कौमोदकी तथा । ५०९१
 चत्वार्यैतानि तेजामि पिण्डुप्रहरणानि च । ताभ्यां समवकीर्णानि यादवाभ्यां महामृधे ।
 जयाह्व प्रयमं रामो ललामप्रतिमं हस्तं । सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं दिव्यमालाकुलं मृधे ।
 सौमन्दश्च ततः श्रीमान्निरानन्दकरं द्विधा । मध्येन सात्त्वतां श्रेष्ठो जयाह्व मुषलोत्तमं ।
 दर्शनोयश्च लोकेषु धनुर्ज्जननिस्त्रयं । नाम्ना शार्ङ्गमिति ख्यातं कृष्णो जयाह्व वीर्यवान् ।
 देवैर्मिगदितार्थस्य गदा तस्यापरे करे । निक्षिप्ता कुमुदाचस्य नाम्ना कौमोदकीति सा । ५०९२
 तौ मप्रहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णोस्तनूपभौ । समरे रामगोविन्दौ रिपूँस्तान् प्रत्ययुध्यतां ।
 सायुधप्रयहौ वीरौ तावन्त्यान्यमयावुभौ । पूर्व्वज्ञानुजसंगौ तौ रामगोविन्दलक्षणौ ।
 द्विषत्सु प्रतिकुर्व्वाणा पराक्रान्तौ तथेश्वरौ । विचरतुर्यथा देवौ वसुदेवसुतावुभौ ।
 हस्तमुद्यम्य रामस्तु सर्पेन्द्रमिव कोपितं । चचार समरे वीरौ द्विषतामन्तको यथा । ५०९३
 विकर्षणयवृन्दानि क्षत्रियाणां महात्मनां । चकार रोषं सफलं नागेषु च हयेषु च ।
 कुञ्जरान् लाङ्गलाक्षिप्तान् मुषलाक्षेपताडितान् । रामो विराजन् समरे निर्भयमन्य यथाऽचलान् ।
 ते बध्यमाना रामेण रणे क्षत्रियपुङ्गवाः । जरासन्धान्तिकं भीताः समरात् प्रतिजग्मिरे ।
 तानुवाच जरासन्धः क्षत्रधर्म्यं व्यवस्थितः । धिगेतां क्षत्रवृत्तिं वः समरे कातरात्मनां ।
 परावृत्तस्य समरे विरथस्य पलायतः । भ्रूणहत्यामिवासङ्गां प्रवदन्ति मनोविणः ।
 भीताः कस्मान्निवर्त्तध्वं धिगेतां क्षत्रवृत्तितां । विप्रं सर्व्वं निवर्त्तध्वं मम वाक्येन चोदिताः । ५०९४
 अथवा तिष्ठत रथैः प्रेक्षकाः समवस्थिताः । यावदेतौ रणे गोपौ प्रेषयामि यमलयं ।
 ततस्ते क्षत्रियाः सर्व्वे रजासन्धेन चोदिताः । सृजन्तः शरजालानि हृष्टा योद्धुं व्यवस्थिताः ।
 ते हयैः काञ्चनापोडैरयेस्याम्बुदनादिभिः । नागैश्चाश्वैरसङ्काशैर्बाह्यामात्रप्रचोदितैः ।
 सतनुचाः सनिस्त्रिंशाः सपताकायुधध्वजाः । स्वारोपितधनुश्चक्राः सत्क्षणीराः सतोमराः ।
 सक्त्वोत्तेधिनः सर्व्वे चारुचामरबीजिताः । रणे तेऽधिगता रजुः स्यन्दनस्था महीक्षिताः । ५०९५

ते युद्धरागाद्रथिनो व्यगाहन् युधाम्बराः । गदाभिस्त्रैव गुर्वीभिः क्षेपणोपैश्च मुद्गरैः ।
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र देवानां नन्दिर्वर्द्धनः । सुपर्णध्वजमाख्याय कृष्णस्तु रथमुत्तमं ।
 तदाऽभ्ययाज्जरामन्थं शरैर्विव्याध चाष्टभिः । सारयिञ्चास्य विव्याध पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
 जघान तुरंगांश्चाजौ यतमानस्य वीर्यवान् । तं कृष्णगतमाज्ञाय चित्रमेनो महारथः ।
 सेनानोः कैशिकश्चैव कृष्णं विविधतुः शरैः । त्रिभिर्विव्याध मंसकं बलदेवश्च कैशिकः ।
 बलदेवो धनुश्चास्य भस्मेनाजौ द्विधाऽकरोत् । जवेनाभ्यर्हयन्नापि तानरीन् शरवृष्टिभिः ।
 बल्लभिर्बल्लधा वीरः समन्तात्स्पर्णभूषणैः । तं चित्रमेनः संरन्ध्रे विव्याध नवभिः शरैः ।
 कैशिकः पञ्चभिश्चापि जरामन्थश्च सप्तभिः । त्रिभिस्त्रिभिश्च नाराचैस्तान् त्रिभेद जनार्दनः ।
 पञ्चभिः पञ्चभिश्चैव बलदेवः श्रितैः शरैः । रथेणाश्चैव चिच्छेद चित्रमेनस्य वीर्यवान् ।
 बलदेवो धनुश्चाजौ भस्मेनास्य द्विधाऽकरोत् । मच्छिन्नधन्वा विरथो गदामादाय वीर्यवान् ।
 अभ्यद्रवत् सुमंरन्ध्रे जिघांसुर्गुणलायुधं । सिद्धकृतस्तु नाराचांश्चित्रमेनमधैषिणः ।
 धनुश्चिच्छेद रामस्य जरामन्धो महाबलः । गद्या चाजघानाश्चान् क्रोधात् स मगधेश्वरः ।
 रामश्चाभ्यद्रवद्दीरो जरामन्धो महाबलः । आदाय मुवलं रामो जरामन्धमुपाद्रवत् ।
 तयोस्तद्युद्धमभवत् परस्परबधैर्विणोः । चित्रमेनस्तु मंसकं दृष्ट्वा रामेण मागधं ।
 रथमन्थं समारुह्य जरामन्धमवारयत् । ततो बल्लेन महता गजानोकेन चाप्यय ।
 उभयोरन्तरे ताभ्यां सङ्कुलं समपद्यत् । ततः सैन्येन महता जरामन्धोऽभिमहतः ।
 रामकृष्णायगान् भोजानासमाद महाबलः । ततः प्रकुभितस्त्रैव सागरस्य महास्वनः ।
 प्रादुर्बभूव तुमुलः सेनयोर्बभूवोरपि । वेणुमेरोमृदङ्गानां शङ्खानाञ्च महस्वराः ।
 उभयोः सेनयो राजन् प्रादुरासीन् महास्वनः । खण्डितास्फोटितोत्क्रुष्टैस्तुमुलः सर्वतोऽभवत् ।
 उत्पपात रजश्चापि खुरनैर्मिसमुद्धतं । समुद्यतमहाशस्त्राः प्रगृहीतशराशनाः ।
 अन्योन्यमभिगर्जन्तः पृथुरास्तावावतस्थिरे । रथिनः सादिनश्चैव पत्तयश्च महस्वराः ।
 गजाश्चाचलमङ्गाशाः सन्निपेतुः समन्ततः । स सम्प्रहारस्तुमुलस्त्यक्ता प्राणानवर्त्तत ।
 वृष्णिभिः सह योधानां जरामन्थस्य दारुणः । ततः शिनिरनाष्टष्टिर्व्यभुर्विष्टयुगाङ्गकः ।
 बलदेवं पुरस्कृत्य सैन्यस्यार्द्धेन दंशिताः । दक्षिणं पक्षमाभेदुः शत्रुसैन्यस्य भारत ।
 पालितं चेदिगजेन जरामन्धेन च प्रभो । उदीचैश्च महावीर्यैः शस्त्रशाल्यादिभिर्नृपैः ।
 सृजन्तः शरवर्षाणि ममभित्यक्तजीविताः । अगावहः पृथुः कङ्कः शतयुक्ता विदूरथः ।
 हृषीकेशं पुरस्कृत्य सैन्यस्यार्द्धेन दंशिताः । भोजकेणाभिगुप्तस्य रुक्मिणा च महात्मना ।
 देवकेनापि राजेन्द्र तथा मद्रेश्वरेण च । प्राच्यैश्च दाक्षिणात्यैश्च गुप्तं वीर्यबलान्वितैः ।
 तेषाञ्च युद्धमभवत् समभित्यक्तजीवितं । शङ्खवृष्टिप्रासबाणाघान् सृजतामशनिस्त्रनं ।
 सात्यकिश्चित्रकः श्यामो युयुधानश्च वीर्यवान् । राजाधिदेवो मृदरः शकलश्च महारथः ।

५०९

५१५

५१०

५१६

५२०

५२५

सत्राजिबिभ्रमेनस बलेन महता वृताः । व्यूहस्य पक्षं ते मय्यं प्रतीयुर्द्विषतां मृधे ।
व्यूहस्यार्द्धं समामेदुर्मुदरेणाभिरक्षितं । राजभिःस्यपि बभूवुर्भ्येणुदारिमुखैः सह ।
प्रतीक्ष्यस्य बलोदगैर्द्वान्तरात्रैश्च पालितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मथुरारोधे दिनवतोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युद्धानि कृष्णोनां बभूवुः मुमहान्तपि । मागधस्य महामाचैर्नृपैश्चैवानुपायिभिः ।

रुक्मिणा वासुदेवस्य भोजकेणाङ्गकस्य च । क्रायेण वसुदेवस्य कौत्रिकस्य च बभूवुः ।

५०८

गदेन चेदिराजस्य दन्तवक्रस्य शम्भुना । तथाऽन्यैर्दृष्टिणीवीराणां नृपाणाञ्च महात्मनां ।

युद्धमासीत् सभैःपुत्रैः नृपैर्भरतमत्तम । अहानि पञ्च चैकञ्च षट्सप्ताष्टौ च दारुणं ।

गजैर्गजा हथैरश्वैः पादाताश्च पदातिभिः । रथैरथा विमिश्राश्च योधा युयुधिष्ठिरततः ।

जरामन्थस्य नृपतेराज्ञेनासीत् समागमः । महेन्द्रस्यैव कृत्रेण दारुणो रामहर्षणः ।

अवेक्ष्य रुक्मिणीं कृष्णो रुक्मिणं न व्यपोहयत् । ज्वलन्तार्कांश्चमुद्गाशानाञ्चोविषविषोपमान् ।

५०९

वारयामास कृष्णो वै शरांस्तस्य तु शिखया । अन्येषां मुमहानासीद्वलौघानां परिचयः ।

उभयोः सैन्योराजन् मांसशोणितकर्दमः । कवचाणि समुत्तस्युः सुवह्निं समन्ततः ।

तस्मिन् विमर्दे योधानां मध्यावृत्तिकराणि च । रथो रामो जरामन्थं शरैराञ्चोविषोपमैः ।

आवृण्वन्मथयाक्षीरस्तश्च राजा स मागधः । अभ्यद्रवत वेगेन स्यन्दनेनाशुगामिना ।

अन्योन्यं विविधैरस्त्रैर्विद्ध्वा विद्ध्वा विनेदतुः । तौ क्षीणशस्त्रौ विरथौ हताशौ हतसारथौ ।

५१०

गदं गृहीत्वा विक्रान्तःवन्योन्यमभिधावतां । कम्पयन्तौ भुवं वीरौ तावुद्यतमहागदौ ।

ददृशाते महात्मानौ गिरी सशिखराविव । व्युपारमन्त युद्धानि पश्यतां तौ महाभुजौ ।

संरन्धावभिधावन्तौ गदायुद्धेषु विश्रुतौ । उभौ तौ परमाचार्यौ लोके ख्यातौ महाबलौ ।

मत्ताविव गजौ युद्धे तावन्योन्यमयुध्यतां । ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।

समन्ततस्याप्सरसः समाजग्मुः सहस्रशः । तद्देवयुगलमन्धर्वमहर्षिभिरलङ्कृतं ।

५११

शुशुभेऽभ्यधिकं राजन् दिवं ज्योतिर्गणैरिव । अभिदुद्राव रामं तु जरामन्थो महाबलः ।

मय्यं मण्डलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणं । प्राहरेतां ततोऽन्योन्यं गदायुद्धविशारदौ ।

दन्ताभ्यामिव मातङ्गो नादयन्तौ दिशो दश । गदानिपातो रामस्य शुश्रूवेऽशनिनिखनः ।

जरामन्थस्य चरणे पर्वतस्यैव दीर्यतः । न स्म कम्पयते रामं जरामन्थकरच्युता ।

गदा गदाभृतां श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिमिवानिलः । रामस्य तु गदावेगं वीर्यात् स मगधेश्वरः ।

५१२

सहै धैर्येण महता शिखया च व्यपोहयत् । एवं तौ तत्र संधामे विचरन्तौ महाबलौ ।

मण्डलानि विचित्राणि विचरतुररिन्दमौ । व्यायच्छन्तौ चिरं कालं परिश्रान्तौ च तस्यतुः ।

समाश्रयस्य मुहूर्त्तान्तु पुनरन्योन्यमग्नतां । एवं तौ योधमुख्यौ तु समं युयुधतुश्चिरं ।

न च तौ युद्धवैमुख्यमुभावेव प्रजगमतुः । अथापश्यद्गदायुद्धं विश्रेष्ठं तस्य वीर्यवान् ।

रामः क्रुद्धो गदां त्यक्त्वा जघाह मुषलोत्तमं । तमुद्यतं तदा दृष्ट्वा मुषलं घोरदर्शनं ।
 अमोघं बलदेवं क्रुद्धेन तु महारणे । ततोऽन्तरीक्षे बागासीत् सुखरा लोकबाणिषो ।
 उवाच बलदेवं तं ममुद्यतहलायुधं । न तया राम बध्योऽयमलं खेदेन मागधे ।
 विहितोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात् साधु व्युपारम । अचिरेणैव कालेन प्राणं त्यज्यति मागधः ।
 जरासन्धस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः समपद्यत । न प्रजङ्घे ततस्तस्मिन् पुनरेव हलायुधः ।
 तौ व्युपारमतां युद्धे दृष्ट्वायस्ते च पार्यिवाः । प्रशान्तमभवद्युद्धं तेषामेवं सुदारुणं ।
 दीर्घकालं महाराज निघ्नतामितरतरं । पराजिते त्वपक्रान्ते जरासन्धे महोपतौ ।
 अस्त्रं धाति दिनकरे नानुसन्नुदा निशि । समानीय स्वकं सैन्यं सन्धस्तु महाबलाः ।
 पुरो प्रविशिशुद्धिः केशवेनाभिपालिताः । खारयुतान्यायुधान्येव तान्येवान्तर्दधुस्तदा ।
 जरासन्धोऽपि नृपतिर्विमनाः स्वं पुरं ययौ । राजानस्यानुगा येऽस्य स्वरद्वाण्येव ते ययुः ।
 जरासन्धस्तु ते जित्वा मेनिरे नैव निर्जितं । दृष्ट्वायः कुरुगार्हूल राजा क्षतिबलः स वै ।
 दश चाष्टौ च संयामान् जरासन्धस्य यादवाः । ददुर्न चैनं समरे हन्तुं श्रेकुर्माहारयाः ।
 अजौहिष्णस्य तस्यासन् विंशतिर्भरतर्षभ । जरासन्धस्य नृपतेस्तर्ह्ये याः समागताः ।
 अन्यत्वादभिभूतास्तु दृष्ट्वायौ भरतर्षभ । वार्हङ्ग्येन राजेन्द्र राजभिः सहितेन वै ।
 जित्वा तु मागधं सङ्घे जरासन्धं महोपतिं । विहरन्ति स्म सुखिनो दृष्ट्वाभिंहा महारथाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मथुरारोधे जरासन्धापयाने त्रिनवताऽध्यायः ॥ ८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स कृष्णस्तत्र बलवान् रौहिणेयेन सङ्गतः । मथुरां यादवाकोर्णा पुरीं तां सुखभावमतु ।
 प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया प्रभुः । चचार मथुरां प्रीतः सवनाकरभूषणः ।
 कस्यचित्त्वय कालस्य राजा राजगृहेभ्यः । सस्वार निहतं कंसं जरासन्धः प्रतापवान् ।
 युद्धाघोषोजितो भूयो दुहितृभ्यां महोपतिः । दश सप्त च संयामान् जरासन्धस्य यादवाः ।
 ददुर्न चैनं समरे हन्तुं श्रेकुर्माहारयाः । ततो मगधराट् श्रीमांस्तुरङ्गबलान्वितः ।
 भूयोऽष्टादशमं कर्तुं संयामं सममारभत् । वैलक्ष्यात् पुनरेवाथै राजा राजगृहेभ्यः ।
 जरासन्धो बली श्रीमान् पाकशामनसन्निभः । स साधनेन महता पाकशामनविक्रमः ।
 कृष्णस्य बधमन्विच्छन् भूयो वै संन्यवर्त्तत । तं श्रुत्वा सहिताः सर्वे निवृत्तं मगधेश्वरं ।
 यादवा मन्त्रयामासुर्जरासन्धमभ्यार्हिताः । ततः प्राह महातेजा विकर्तृर्नयकोविदः ।
 कृष्णं कमलपत्राक्षमुपसेनस्य दृष्ट्वतः । शूयतां तात गोविन्द कुलस्थास्य समङ्गवः ।
 शूयतामभिधास्यामि प्राप्तकालमहं नृप । युक्तश्चेन्न्यसे साधो करिष्यसि वधो मम ।
 यादवस्थास्य वंशस्य समुद्भवमश्वतः । यथा मे कथितं पृथ्व्यासेन विदितात्मनां ।
 आसीद्राजा मनोर्वीर्यं श्रीमानिष्ठाकुसम्भवः । इत्यंश इति विख्यातो महेन्द्रसमविक्रमः ।
 तस्यासीद्विदिता भार्या मधोर्द्वैत्यस्य वै सुता । देवो मधुमतो नाम यथा देवो ब्रह्मो तथा ।

मा यौवनगुणोपेता रूपेणाप्रतिमा भुवि । मनोरथकरो राज्ञः प्राणिभ्योऽपि गरीयसो ।
 वनजासौ रतिप्रस्था सुश्रोणी कामरूपिणी । एकपत्नीव्रतधरा खेचरो रोहिणी यथा ।
 मा तमिद्वक्त्राकुशादूर्ध्वं कामयामास कामिनी । स कदाचिन्नरश्रेष्ठो भ्रात्रा ज्येष्ठेन माधव ।
 राज्यान्निर्गता विश्वतः सोऽयोध्यां संपरित्यजत् । स तदाऽल्पपरीवारः प्रियया सहितो वने ।
 रेमे स हितकालज्ञः प्रियया कमलेक्षणा । भ्रात्रा विनिरुतं राज्यात् प्रोवाच कमलेक्षणा ।
 एह्यागच्छ नृपश्रेष्ठ त्यज राज्यकृतां स्पृहां । गच्छावः सहितौ वीर मधोर्ध्वं पितुर्गृहं ।
 रम्यं मधुवनं नाम कामपुष्पफलद्रुमं । सहितौ तत्र रंस्यावो यथा दिवि गतौ तथा ।
 पितुर्मे दयितस्त्वं हि मातुश्च मम पार्थिव । मत्प्रियत्वात् प्रियतरो भ्रातुश्च लवणस्थ मे ।
 रंस्यावस्तत्र सहितौ राज्यस्याविव कामगौ । तत्र गत्वा नरश्रेष्ठ अप्सराविव मन्दने ।
 भद्रम् विहरिष्यामि यथादेवपुरे तथा । तं त्यजाव महाराज भ्रातरन्तेऽभिमानिनं ।
 भ्रात्र्यार्द्धेक्षिणं नित्यं मत्तं राज्यमदेन वै । धिगिमं गर्हितं वासं मृत्यवच्च पराश्रयं ।
 गच्छावः सहितौ वीर पितुर्मे भवनान्तिकं । तस्य सत्यक् प्रवृत्तस्य पूर्वजं भ्रातरम्यति ।
 कामार्त्तस्य नरेन्द्रस्य पत्न्यास्तद्रूपे वचः । ततो मधुपुरं राजा हर्ष्यशः स जगाम ह ।
 भार्यया सह कामिन्या कामो पुरुषपुङ्गवः । मधुना दामवेन्द्रेण स साञ्जा समुदाहृतः ।
 स्वागतं वत्स हर्ष्यशः प्रीतोऽस्मि तव दर्शनात् । यदेतन्मम राज्यं वै सर्वं मधुवनं विना ।
 ददानि तव राजेन्द्र वासश्च प्रतिगृह्णातां । वनेऽस्मिन् लवणश्चैव सहायस्ते भविष्यति ।
 अमित्रनिघहे चैव कर्णधारत्वमेक्षति । पालयनं शुभं राष्ट्रं समुद्रानूपभूषितं ।
 गोसमृद्धं श्रिया जुष्टमाभोरप्रायमानुषं । तत्र ते वमतस्मात् दुर्गं गिरिपुरं महत् ।
 भविता पार्थिववासः सुराङ्गविषयो महान् । अनूपविषयश्चैव समुद्रान्ते निरामयः ।
 आनर्त्तं नाम तं राष्ट्रं भविष्यत्यायतं महत् । तद्भविष्यमहं मन्ये कालयोगेन पार्थिव ।
 अध्यास्यतां यथाकालं पार्थिवं वृत्तमुत्तमं । यायातमपि वंशस्ते समेक्ष्यति च यादवं ।
 अनुवंशश्च वंशस्ते भोमस्य भविता किल । एष मे विभवस्तात तवेमं विषयोत्तमं ।
 दत्त्वा यास्यामि तपमे सागरं वरुणालयं । लवणेन समायुक्तस्त्वमिमं विषयोत्तमं ।
 पालयस्वाखिलं तात स्वस्य वंशस्य वृद्धये । वाढमित्येव हर्ष्यशः प्रतिजपाह तत्पुरं ।
 स च दैत्यस्तपोभ्रामं जगाम वरुणालयं । हर्ष्यशश्च महातेजा दिव्ये गिरिवरोत्तमे ।
 निवेशयामास पुरं वामार्थममरोपमः । आनर्त्तं नाम तद्राष्ट्रं सुराष्ट्रं गोधनायुतं ।
 अचिरंणैव कालेन समृद्धं प्रत्यपद्यत । अनूपविषयश्चैव बेलावनविभूषितं ।
 निविष्टं चेन्नशस्याक्यं प्राकारयामसंकुलं । शशास स नृपः स्फोटं तद्राष्ट्रं राष्ट्रवर्द्धनः ।
 राजधर्मेण यशसा प्रजानां नन्दिवर्द्धनः । तस्य सत्यक् प्रचारेण हर्ष्यशस्य महात्मनः ।
 व्यवर्द्धत तदसौभ्यं राष्ट्रं राष्ट्रगुणैर्युतं । स हि राजा स्थितो राज्ये राजवृत्तेन शोभितः ।

५१६५

५१६०

५१६५

५१६०

५१६५

५१६०

प्राप्तः कुलोचितां लब्धो दृष्टेन च नयेन च । तस्मैव सुप्रवृत्तस्य पुत्रकामस्य धीमतः ।
 मधुमत्यां सुतो जज्ञे यदुर्नाम महायज्ञाः । सोऽवर्द्धत महातेजा यदुर्दुर्भुभिनिखनः ।
 राजलक्षणसम्पन्नः सपत्नैर्दूरतिक्रमः । यथाऽस्य पूर्व्यको राजा पूरुः स सुमहायज्ञाः ।
 स एक एव तस्यासीत् पुत्रः परमश्रीभनः । ऊर्जितः प्रियवोभर्ता चर्य्यस्य महात्मनः ।
 दशवर्षसहस्राणि स कृत्वा राज्यमव्ययं । जगाम निर्दिवं राजा धर्मोणात्मितो भुवि ।
 ततो यदुरदीनात्मा प्रजाभिस्त्वभ्यविध्यत । पितर्युपरते श्रीमान् क्रमेशार्क इवोदितः ।
 शशास चेमां वसुधां प्रशान्तभयतस्करां । यदुरिन्द्रप्रतीकाशो नृपो येन स यादवाः ।
 स कदाचिन्नृपस्यको जलक्रीडां महोदधौ । दारैः सह गुणोदारैः सतार इव चन्द्रमाः ।
 स तत्र सहसा क्षिप्रक्षितोर्धुः सागराभ्यसि । धूमवर्णेन नृपतिः सर्पराजेन वीर्यवान् ।
 सोऽपलब्धत वेगेन जले सर्पपुरं महत् । मणिसम्प्लवटद्वारं मुक्तादामविभूषितं ।
 कीर्णं शङ्खकुलेः शुभ्रैरत्नराशिर्विभूषितं । प्रबालाङ्गुरपचाक्यैः पादपैरुपशोभितं ।
 कीर्णं पद्मनार्य्यैर्धैः संमुद्रेदरचारिभिः । स्वर्णेन मध्ये भास्वनं स्वस्तिकेनेन्दुवर्षसा ।
 स तं ददर्श राजेन्द्रो विमले सागराभ्यसि । पद्मगेन्द्रपुरं तोये जगत्यामिव निर्मलं ।
 स्वस्थैश्च पुरे तत्र प्रावेष्टत नृपो यदुः । अगारं तोयदाकारं पूर्णं सर्पवधूगैः ।
 तस्य दत्तं मणिमयं जलजं परमासनं । स्वाभ्योर्णं पद्मपत्रैश्च पद्मद्वयोत्तरं श्रुतं ।
 तमासीनं नृपं तत्र परमे पद्मगामने । द्विजिह्वपतिरव्ययो धूमवर्णोऽभ्यभाषत ।
 पिता ते स्वर्गतिं प्राप्तः कृत्वा वंशमिमं महत् । भवन्तं तेजसा युक्तमुत्पाद्य वसुधाधिपं ।
 यादवां नाम वंशोऽयं त्वन्माया वसुधाधिप । पिता ते मङ्गलार्थाय स्थापितः पार्थिवाकरः ।
 वंशे चास्मिंस्तव विभो देवानां तनयाऽव्ययाः । श्ववीणामुरगाणाञ्च उत्पत्स्यन्ते नृयोजिजाः ।
 एता मम सुताः पञ्च कुमार्यो दृत्तसम्पताः । उत्पन्ना यौवनाश्रय भगिन्या नृपसत्तम ।
 प्रतोच्छेमाः स्वधर्म्येण प्राजापत्येन कर्मणा । वरस्य ते प्रदास्यामि वरार्हस्यं मतो मम ।
 भौमाश्च कैकुलाश्चैव भोजाश्चान्धकयादवाः । दात्रार्हा दृष्टव्यश्चेति स्थातिं यास्यन्ति सप्त ते ।
 स तस्मै धूमवर्णो वै कन्याः कन्याव्रते स्मिताः । जलपूर्णैर्नद्योगेन ददाविन्द्रसमाय वै ।
 वरस्यस्यै ददौ प्रीतः स वै पद्मगपुङ्गवः । आचयन् कन्यकाः सर्व्या यथाक्रममदीनवत् ।
 एतासु ते सुताः पञ्च सुतासु मम मानद । उत्पत्स्यन्ते पितुस्तेजा मातुस्यैव समाश्रिताः ।
 अस्मत्समयनङ्गाश्च सलिलाभ्यन्तरेचराः । तव वंशे भविष्यन्ति पार्थिवाः कामरूपिणः ।
 स वरं कन्यकाश्चैव लब्ध्वा यदुधरस्तदा । उदतिष्ठत वेगेन सलिलाचक्रमा इव ।
 स पद्मकन्यामध्यस्थो ददुग्ने तत्र पार्थिवः । पञ्चतारेण संयुक्तो नखत्रेणैव चन्द्रमाः ।
 स तदन्तःपुरं सर्व्यं ददर्श नृपसत्तमः । वैवाहिकेन वेशेन दिव्यसङ्गनुलेपनः ।

६२५

६२६

६२७

६२८

६२९

६३०

ममःश्रास्य च ताः सर्व्वाः सपत्नीः पाषकोपमाः । जगाम स्वपुरं राजा प्रीत्या परमया युतः ।

स्वपुरन्तु ततो राजा गत्वा वै रमते भृशं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि विक्रद्ववाक्ये चतुर्मेवतोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ विक्रद्वरुवाच ॥ स तामु नागकन्यामु कालेन महता नृपः । जनयामास विक्रान्तान्पञ्च पुत्रान् कुलोद्भूतान् ।

४२५

मुचुकुन्दं महाबाहुं पद्मवर्णं तथैव च । माधवं मारुसञ्चैव हरितञ्चैव पार्थिवं ।

एतान् पञ्च सुतान् राजा पञ्चभूतोपमान् भुवि । ईक्षमाणो नृपः प्रीतिं जगामातुलविक्रमः ।

ते प्राप्तवयसः सर्व्वे स्थिताः पञ्च यथाऽद्रयः । तेजिता बलदर्पाभ्यामूचः पितरमगतः ।

तात युक्ताः स्म वयसा बलं महति संस्थिताः । क्षिप्रमाश्रमिष्कामः किं कुर्मस्त्वैव शासनात् ।

स तान्नृपतिशार्दूलः शार्दूलानिव वेगितान् । प्रीत्या परमया प्राह सुतान् वीर्य्यकुतूहलान् ।

४२६

विन्ध्यर्क्षवन्तावभितो द्वे पृथ्वा पर्व्वताश्रये । निवेशयतु यत्नेन मुचुकुन्दः सुतो मम ।

मह्यस्य चोपरि पुरीं दक्षिणं दिशमाश्रितां । पद्मवर्णोऽपि मे पुत्रो निवेशयतु माक्षिरं ।

तत्रैव परतः कान्तं देशं चम्पकभूषिते । मारुसो मे पुरं रम्यं निवेशयतु पुत्तकः ।

हरितोऽयं महाबाहुः मारुते मल्लिलादरे । द्वोपं पद्मगराजस्य सुतो मे पालयिष्यति ।

माधवोऽपि महाबाहुर्ज्यैष्ठः श्रेष्ठश्च धर्म्ववित् । यौवराज्येन संयुक्तः स्वपुरं पालयिष्यति ।

४२७

सर्व्वे नृपश्रियं प्राप्ता अभिपिक्ताः सचामराः । पित्राऽनुशिष्टास्त्वत्पारे लोकपालोपमा नृपाः ।

स्वं स्वं निवेशनं सर्व्वं भोजिरे नृपसत्तमाः । पुरस्थानानि रम्याणि मृगयन्ता ययाक्रमं ।

मुचुकुन्दस्य राजर्षिर्व्विन्ध्यमध्ये व्यरोचत । स्वस्थानं नर्मदातीरे दारुणापलमङ्कटे ।

स तु तं शोभयामास विविक्तश्च चकार ह । सेतुञ्चैव समञ्चके परिखास्यामितोदकाः ।

स्थापयामास भागेषु देवतायतनान्यपि । रथ्यावीथीनृणां मार्गांश्चलगणि वनानि च ।

४२८

स तां पुरीं धनवतीं पुरङ्गतपुरीप्रभां । नातिदीर्घेण कालेन चकार नृपसत्तमः ।

गोभिर्दूमेन धान्येन सम्पूर्णं ध्वजमालिनीं । नाम चास्याः शुभञ्चक्रे निर्मितं स्त्रेण तेजसा ।

तस्याः पृथ्वा नृपश्रेष्ठो देवश्रेष्ठपराक्रमः । महास्रमङ्गातवतो यथेयं विन्ध्यमामुगा ।

माहिषती नाम पुरी प्रकाशमुपयास्यति । उभयोर्व्विन्ध्यर्क्षयोः पदे नगयोस्तां महापुरीं ।

मध्ये निवेशयामास श्रिया परमया युतां । पुरिकां नाम धर्मात्मा पुरीं देवपुरीप्रभां ।

४२९

उद्यानशतमन्वाधां समृद्धापणचलरां । श्वरतोऽभितश्चैव तोरे तच्च निरामये ।

निर्मिता मा पुरी राज्ञा पुरिका नाम नामतः । स ते द्वे विपुले पृथ्वा देवपूर्य्युपरे शुभे ।

पालयामास धर्मात्मा राजधर्मेण वीर्य्यवान् । पद्मवर्णोऽपि राजर्षिः सद्मपृष्ठे पुरोत्तमं ।

चकार तथा वेण्वायास्तीरे तरुलताकुले । विषयस्याप्यतां ज्ञात्वा सम्पूर्णं राष्ट्रमेव च ।

निवेशयामास नृपः सवप्रप्रायमुत्तमं । पद्मावतं जनपदं करवीरञ्च तत्पुरं ।

४३०

निर्मितं पद्मवर्णेन प्राजापत्येन कर्मणा । सारमेनापि विहितं रम्यं कौस्तुभं महत् ।
 चम्पकाशोकवज्रं विपुलं तास्रस्तिकं । वनवासोति विख्यातः स्फोटो जनपदो महान् ।
 पुरस्य तस्य तु श्रोमान् द्रुमैः सर्व्वर्भुर्कैरुतः । हरितोऽपि समद्रस्य दीपं समभिपालयत् ।
 रत्नसञ्चयमपूर्णं नारीजनमनोहरं । तस्य दाशा जले मग्ना मङ्गरा नाम विश्रुताः ।
 ये हरन्ति सदा शङ्खान् समुद्रेऽदरचारिणः । तस्यापरे दाशगणाः प्रबाला जलमम्भवान् ।
 मञ्चिष्वन्ति सदा युक्ता जातरूपस्य मौक्तिकं । जलजानि च रत्नानि निषादास्तस्य मानवाः ।
 प्रचिष्वन्तोऽर्णवे युक्ता नैभिः संयानगामिनः । मत्स्यमांसेन ते सर्व्वे वर्त्तन्ते स्म सदा नराः ।
 गृह्णन्तः सर्व्वरत्नानि रत्नद्वीपनिवासिनः । ते संयानगतैर्द्रव्यैर्व्वर्णजो दूरगामिनः ।
 हरितं तर्पयन्त्येकं यथैव धनदं तथा । एवमिच्छाकुर्व्वंशाङ्घ्रि यदुर्व्वंशो विनिःसृतः ।
 चतुर्द्धा यदुपुत्तैस्तु चतुर्भिर्भियते पुनः । स यदुर्व्वंशधवे राज्यं विसृज्य यदुपुत्तं ।
 त्रिपिष्टं गतो राजा देहं त्यक्त्वा महीतले । बभूव माधवसुतः सत्त्वतो नाम वीर्यवान् ।
 सत्त्वतत्तगुणोपेतो राजा राजगुणे स्थितः । सत्त्वतस्य सुतो राजा भोमो नाम महानभूत् ।
 येन भैमाः सुसंयुक्ताः सत्त्वतात् सत्त्वताः स्मृताः । राज्यस्य तु नृपे तस्मिन्नामे राज्यं प्रशामति ।
 शत्रुघ्ना लवणं हत्वा चिच्छेद स मधोर्व्वनं । तस्मिन्मधुवने स्यामे पुरोश्च मथुरामिमां ।
 निवेशयामास विभुः सुमित्रान्दिवर्द्धनः । पर्याये चैव रामस्य भरतस्य तथैव च ।
 सुमित्रासुतयोश्चैव प्राप्तयोर्व्विष्णवं पदं । भोमेनेयं पुरो तेन राज्यमन्वत्कारणात् ।
 स्ववंशे स्यापिता पूर्वं स्वयमध्यामिता तथा । ततः कुशे स्थिते राज्यं लवे तु युवराजनि ।
 अन्धको नाम भोमस्य सुतो राज्यमकारयत् । अन्धकस्य सुतो जङ्ग रेवतो नाम पार्यितः ।
 खलोऽपि रेवताज्जङ्गे रम्ये पर्व्वतमूर्द्धनि । ततो रैवत उत्पन्नः पर्व्वतः मागरान्तिके ।
 नास्त्रा रैवतको नाम भूमौ भूमिधरः स्मृतः । रैवतस्यात्मजो राजा विश्वर्भो महायशः ।
 बभूव पृथिवीपालः पृथिव्यां प्रथितः प्रभुः । तस्य तिसृषु भार्याभ्युदित्यरूपाम् केशवः ।
 चत्वारो जङ्घिरे पुत्रा लोकपालोपमाः शुभाः । वसुध्वंभुः सुषेणश्च मभालश्चैव वीर्यवान् ।
 यदुप्रवीराः प्रख्याता लोकपाला इवापरे । तैरथं यादवो वंशः पार्यितैर्व्वज्रलोहतः ।
 यस्मिन्ने कृष्ण लोकेशः सुप्रजाताः प्रजेश्वराः । वसोस्तु कुन्तिविषये वसुदेवः सुतो विभुः ।
 ततः संजनयामास सुप्रभे द्वे च दारिके । कुन्तीश्च पाण्डेर्ष्वर्षिषो देवतामित्र भृशरं ।
 भार्याश्च दमघोषस्य चेदि राजस्य सुप्रभां । एष ते स्वस्य वंशस्य प्रभवः पङ्क्तिर्नितः ।
 श्रुतो मया पुरा कृष्ण कृष्णदैपायनान्तिकात् । त्वं त्विदानीं प्रमष्टेऽस्मिन् वंशे वंशभूताम्बर ।
 स्वयम्भूर्निव मम्प्राप्ति भवायाम्प्रज्जयाय च । न तु त्वां पौरभात्रेण शक्ता गूहयितुं वनं ।
 देवगुह्येष्वपि भवान् सर्व्वज्ञः सर्व्वभावनः । शक्रश्चामि जरामन्त्रं नृपं नाशयितुं विभो ।
 तद्गुह्यवशगाः सर्व्वे वयं योधवन्तः स्थिताः । जरामन्त्रस्तु बलवान्नृपाणां मूर्ध्नि तिष्ठति ।

५२४

५२५

५२६

५२७

५२८

५२९

अप्रमेयबलस्यैव वयश्च कृशसाधनाः । न चेयमेकाहमपि पुरीरोधं सहिष्यति ।
 कृशभक्तेन्धननामा दुर्गैरपरिनिष्ठिता । असंस्तृताम्परिखा द्वाराद्वयस्तवर्जिता ।
 वप्रप्राकारमंगेषु कर्तव्या बज्रवितरा । संस्कर्त्तव्यायुधागारा योक्तव्या चेष्टकाचयैः ।
 कंसस्य बलभोग्यत्वान्नाभिगुप्ता पुरा जनैः । सख्यो निपतिने कंसे राज्ये ऽस्माकं नवोदये ।
 पुरीप्रत्यगरोधेयस्त रोधं विषहियति । बलमग्राह्यमग्नश्च कथ्यमाणं परेण च । ६२६
 असंशयमिदं राष्ट्रं जनैः सह विनङ्क्ष्यति । यादवानां विरोधेन ये जिता राज्यकामुकैः ।
 ते सर्वे दैधमिच्छन्ति यत्त्वमं तदिधीयतां । वचनीया भविष्यामो नृपाणां नृपकारणात् ।
 जरासन्धभयार्त्तानां ब्रुवतां राष्ट्रसंभ्रमे । आस्ता वक्ष्यन्ति नः सर्वे रुध्यमानाः पुरेजनाः ।
 यादवानां विरोधेन विमृष्टाः स्मेति केशव । एतन्मम मतं कृष्ण विस्तम्भात् समुदाहृतं ।
 त्वम्बुविज्ञापितः सर्वं न पुनः संप्रबोधितः । यदत्र नः त्वमं कृष्ण तत् स्खैरं संविधीयतां । ६२७
 त्वमस्य नेता सैन्यस्य वयं त्वच्छामने स्थिताः । त्वम्बुलस्य विरोधोऽयं रक्षास्मानात्मना सह ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि विकट्रुवाक्ये पञ्चमवतोऽध्यायः ॥ ८५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विकट्रेऽस्मद्वचः श्रुत्वा वसुदेवो महायशाः । परितुष्टेन मनसा वचनञ्चैदमब्रवीत् ।
 राजषाङ्गुण्डवक्ता वै राजमन्त्रार्यतत्त्ववित् । स तत्त्वञ्च हितञ्चैव कृष्णार्त्तं किल धीमता ।
 भाषिता राजधर्माश्च सत्याश्च जगते हिताः । एतच्छ्रुत्वा पितुर्वाक्यं विकट्रेऽस्य महात्मनः ।
 वाक्यमुत्तरमेकाग्रो बभाषे पुरुषोत्तमः । ब्रुवतां वः श्रुतं वाक्यं हेतुतः क्रमतस्तथा । ६२८
 न्यायतः शास्त्रतस्यैव दैवज्ञाप्यमपश्यतां । श्रूयतामुत्तरं वाक्यं श्रुत्वा च प्रतिगृह्यतां ।
 नयेन व्यवहर्त्तव्यं पार्थिवेन यथाक्रमं । मन्त्रिश्च विग्रहश्चैव यानमामनमेव च ।
 दैधीभावं संश्रयश्च षाङ्गुण्यञ्छिन्त्येत् सदा । बलिनः सन्निर्घे तु न स्वेयं पण्डितेन वै ।
 अपक्रामेद्वि कालज्ञः समर्थो युद्धमाचरेत् । अहं तावत्सहाय्येण मुहूर्त्तैऽस्मिन् प्रकाशिते ।
 जीवितार्थागमिष्यामि शक्तिम नयशक्तवत् । ततः सञ्चाचलयुतं सहाय्येणाहमवयं । ६२९
 आत्मद्वितीयः श्रीमन्तं प्रवेक्ष्य दक्षिणापथं । करवीरपुरञ्चैव रम्यं कौञ्चपुरं तथा ।
 द्रक्ष्यावस्तत्र सहितौ गोमन्तश्च नगोत्तमं । आवयोर्गमनं श्रुत्वा जितकाशो म पार्थिवः ।
 अप्रविश्य पुरीं दर्पादनमारं करिष्यति । ततः सञ्चवनेष्वेव जरासन्धोऽनुयास्यति ।
 आवयोर्गच्छे चैव नृपतिः प्रयतिष्यति । एषा नः श्रेयसी यात्रा भविष्यति कुलस्य वै ।
 पौराणामथ पुर्याय देशस्य च सुखावहा । न च शत्रुपरिभ्रंशे राजानो विजिगीषवः । ६३०
 परराष्ट्रेषु भ्रूयन्ति भ्रूधे शत्रुसुखं विना । एवमुक्त्वा तु तौ वीरौ कृष्णसङ्घर्षणाबुधौ ।
 प्रपेदतुरसंभ्रान्तौ दक्षिणौ दक्षिणापथं । तौ तु राक्षानि शतशस्त्ररन्तौ कामरूपिणौ ।
 दक्षिणां दिशमास्याय चेतुर्धर्मागंगौ मुखं । सङ्घपृष्ठेषु रम्येषु मोदमानाबुधौ तथा ।
 दक्षिणापथगौ वीरावध्वानं संप्रपेदतुः । तौ तु स्वल्पेन कालेन सञ्चाचलविभूषितं ।

करवीरपुरं प्राप्नो स्ववंशजविभूषितं । तौ तत्र गत्वा वेष्वाद्या नद्यास्तोरान्तमाश्रितं ।
 आमेदतुः प्ररोहाद्यं न्ययोधं तरुपुङ्गवं । अधस्तात्तस्व वृक्षस्य मुनिं दोषतपोधनं ।
 अंसावमक्तपरशुं जटावस्त्रालधारिणं । गौरमग्निशिखाकारं तेजसा भास्करोपमं ।
 क्षत्रान्तकरमलोभं वपुष्मन्तमिवार्षणं । न्यस्तसंकुचिताधानं काले जतज्जताग्रं ।
 क्षित्रं चिषवणाभोभिराशं देवगुहं यथा । सवत्सां धेनुकां श्वेतां होमधुक्कामदोहनां ।
 लीरारणीं कर्षमाणं महेन्द्रगिरिगोचरं । ददर्शतुलौ सहितावपरिआन्तमव्ययं ।
 भार्गवं राममासीनं मन्दरस्थं यथा रविं । न्यायतुलौ तु तं दृष्ट्वा पादमूले कृताञ्जली ।
 वसुदेवमुतौ वीरौ मध्विष्याविव पावकौ । कृष्णान्तमृषिगार्हस्तमुवाच वदताम्बरः ।
 स्रष्टुं मधुरया वाचा लोकदृष्टान्तकोविदः । भगवन् जामदग्न्यं त्वामवगच्छामि भार्गवं ।
 रामं मुनीनामृषभं क्षत्रियाणां कुलान्तकं । त्वया सायकवेगेन क्षिप्रौ भार्गव बागरः ।
 इषुपातेन नगरं कृतं सूर्यारकं त्वया । धनुःपञ्चशतायामभिषुपञ्चशतोद्यतं ।
 सहास्य च निकुञ्जेषु स्फोटो जनपदो महात् । अतिक्रम्योद्धेर्बलामपराक्ते निवेशितः ।
 त्वया तत् कार्त्तवीर्यस्य सहस्रभुजकाननं । क्षित्रं परशुमैकेन स्मरता निधनं पितुः ।
 इयमद्यापि रुधिगैः क्षत्रियाणां हतत्विषां । स्निग्धा त्वत्परशुसृष्टैर्जातपक्षा वसुन्धरा ।
 रैणुक्यं विजाने त्वां क्षितौ क्षत्रियगेषणं । परशुप्रयत्ने युक्तं यथैवेह रणे तया ।
 तदिच्छावस्त्वया त्रिप्र कश्चिदर्यमुपश्रुतं । उत्तरञ्च श्रुतार्थेन प्रत्युक्तमविशङ्कया ।
 आवां तौ मायुरौ ब्रह्मन् यमुनातीरवामिनौ । यादवौ स्त्रौ मुनिश्रेष्ठ यदि ते श्रुतिमागता ।
 वसुदेवो यदुश्रेष्ठः पिता नौ हि धृतव्रतः । जन्मप्रभृति चैवावां ब्रजेष्वेव नियोजितौ ।
 तौ स्वः कंसभयात्तत्र शङ्कितौ परिवर्द्धितौ । वयस्य प्रथमं प्राप्नो मयुराञ्च प्रवेशितौ ।
 तावावां व्युत्थितं हत्वा समाजे कंसमोजसा । पितरं तत्र तस्यैव स्थापयित्वा जनेश्वरं ।
 स्वमेव कर्म चारुन्धौ गवां व्यापारकारकौ । अयावयोः पुरं रोद्धुं जरामन्धौ व्यवस्थितः ।
 संग्रामान् मुबङ्गन् कृत्वा लब्धलक्ष्यावपि स्वयं । ततः स्वपुररक्षार्थं प्रजानाञ्च धृतव्रत ।
 अकृतास्त्रावनद्योगौ कर्त्तव्यबलसाधनौ । अरथौ पत्तिकौ युद्धे निस्तम्भौ निरायुधौ ।
 जरामन्धौशमभयात्पराङ्मुखे निःस्त्रौ । उभावावामनुप्राप्तौ मुनिश्रेष्ठ तवान्तिकं ।
 आवयोर्मन्त्रमात्रेण कर्त्तुमर्हसि मत्क्रियां । श्रुत्वैतद्भार्गवो रामस्तयोर्वाक्यमनिन्दितं ।
 रैणुक्यः प्रतिवचो धर्मसंहितमब्रवीत् । अपरान्तादहं कृष्ण सम्प्रतीहागतः प्रभो ।
 एक एव त्रिना शिथैर्युवयोर्मन्त्रकारणात् । विदितो मे ब्रजे वामस्तव पद्मनिभेक्षण ।
 दानवानां बधस्यापि कंसस्य च दुरात्मनः । विपद्यञ्च जरामन्धे त्रिदित्वा पुरुषोत्तम ।
 तव सभ्राटकस्यैव सम्प्राप्तोऽस्मि वरानन । जाने त्वां कृष्ण गोप्तारं जगतः प्रभुमव्ययं ।
 देवकार्थार्थमिद्वयमवाप्तं वाञ्छताङ्गतं । न त्वया ऽविदितं किञ्चिन्निषु लोकेषु विद्यते ।

५८०

५९५

५९०

५९५

५९१

५९५

तथापि भक्तिमात्रेण शृणु वक्ष्यामि ते वचः । पूर्वं जैलव गोविन्द पूर्वं पुरमिदं कृतं ।
 करवीरपुरं नाम राष्ट्रैव निवेशितं । पुरेऽस्मिन्नृपतिः कृष्ण वासुदेवो महायशः ।
 शृणु गच्छ इति विख्यातो नित्यं परमकोपनः । नृपेण तेन गोविन्द स्वर्वशप्रभवा नृपाः ।
 दायादा निहताः सर्वे वीरद्वेषानुयायिनः । अहङ्कारपरो नित्यमजितात्माऽतिमत्सरी ।
 राजैश्वर्यमदाविष्टः पुच्छेष्वपि च दारुणः । तस्मै ह भवतः स्थानं रोचते मे नरोत्तम ।
 करवीरपुरे घारे नित्यं पार्यिवदूषिते । श्रूयतां कथयिष्यामि यत्रोभौ शुचुबाधनौ ।
 जरामन्धं बलादयं यत्रोभौ बाधयिष्यतः । तीर्त्वा वण्वा मिमां पुण्यां नदीमद्यैव सङ्गताः ।
 विषयान्ते निवेशाय गिरिं गच्छाम दुर्गम् । रम्यं यज्ञगिरिं नाम सङ्गम्य प्ररुचं गिरिं ।
 निवासं मांसभक्षणां चौराणां घोरकर्मणां । नानाद्रुमलतायुक्तं चित्रं पुष्पितपादपं ।
 प्रोष्य तत्र निशामेकां खट्वाङ्गीं नाम निम्बगां । भद्रान्ते सन्निविष्टा मो निक्षोपलभूषणां ।
 गङ्गाप्रपातप्रतिमां सस्तासु महतो गिरिः । तस्याः प्रपातं द्रव्यामस्तापमारण्यभूषणं ।
 अमानकामान्मानार्हान् गत्वा तान् धरणीधरान् । द्रव्यामस्तासु तान् विप्रान् शान्त्येतो वै तपोधनान् ।
 तां तीर्त्वा निम्बगां तत्र तांश्च दृष्ट्वा तपोधनान् । रम्यं क्रौञ्चपुरं नाम गमिष्यामः पुरोत्तमं ।
 वंशजस्तत्र ते राजा कृष्ण धर्मरतः सदा । महाकपिरिति ख्यातो वनस्यास्य जनाधिपः ।
 तमदृष्ट्वैव राजानं निवासाय गतेऽहनि । तीर्थमानडुहं नाम गमिष्यामः सनातनं ।
 ततस्सुता गमिष्यामः सङ्गम्य विवरे गिरिं । गोमन्तमिति विख्यातं नैकशृङ्गविभूषितं ।
 स्वर्गैकमहाशृङ्गं दुरारोहं खगैरपि । विश्रामभूतं देवानां ज्योतिर्भिरिव भृष्टं ।
 सोपानभूतं स्वर्गस्य गगणादुमिवोत्थितं । तं विमानावतरणं गिरिं मेरुमिवापरं ।
 तस्यान्तमे महाशृङ्गे भास्वनौ देवकपिणौ । उदयास्तमये सूर्यौ सोमश्च ज्योतिर्वा पतिं ।
 उर्मिमन्तं समुद्रश्च सपारद्वीपभूषणं । प्रेक्षमाणौ सुखं तत्र नगये विचरिष्यथः ।
 शृङ्गस्थौ तस्य शैलस्य गोमन्तस्य वनेऽचरौ । दुर्गयुद्धेन बाधन्तौ जरामन्धं विजेष्यथः ।
 तत्र शैलगतौ दृष्ट्वा भवन्तौ युद्धदुर्मदौ । अशक्तः शैलयुद्धे वै जरामन्धो भविष्यति ।
 भवद्भ्यामपि युद्धे तु प्रवृत्ते तत्र दारुणे । आयुधैः सह भयागं पश्यामि न चिरादिव ।
 संगामस्य महान् कृष्ण निर्दिष्टस्तत्र दैवतैः । यदूनां पार्यिवानाश्च मांसशोणितकर्दमः ।
 तत्र चक्रं हलश्चैव गदां कौमोदकीन्तया । सौमन्दं मुषलश्चैव वैष्णवान्यायुधानि च ।
 दर्शयिष्यन्ति संगामे पात्यन्ति च महीक्षितां । रुधिरं कालयुक्तानां वपुर्भिः कालसन्निभैः ।
 स चक्रमुषलो नाम संगामः कृष्ण विश्रुतः । दैवतैरिह निर्दिष्टः कालस्यादेशमञ्जितः ।
 तत्र ते कृष्ण संगामे सुव्यक्तं वैष्णवं वपुः । द्रव्यन्ति रिपवः सर्वे सुराश्च सुरभावसः ।
 तां भजस्व गदां कृष्ण चक्रश्च पिरविस्मृतं । भजस्व स्वेन रूपेण सुराणां विजयाय वै ।
 बलस्यायं हलं घोरं मुषलश्चारिभर्त्सनं । बधाय सुरशत्रूणां भजतां लोकभावनः ।

५१२०

५१२१

५१२२

५१२३

५१२४

५१२५

एष ते प्रथमः कृष्ण संप्रामो भुवि पार्थिवैः । पृथिव्यर्थे समाख्यातो भारवतरणे मरुः ।
आयुधावाप्तिरत्रैव वपुषो वैष्णवस्य च । लक्ष्म्याश्च तेजसश्चैव व्यूहानाश्च विदारणं ।
ततः प्रभृति संप्रामो धरण्यां शस्त्रमूर्च्छितः । भविष्यति ततः कृष्ण भारतं नाम वैश्वमे ।
तद्गच्छ कृष्ण शैलेन्द्रं गोमन्तन्तु मगोत्तमं । जरासन्धो मृधे चापि विजयेहामपस्विनः ।
जरासन्धं निमित्तानि शंसन्ति समपस्थितं । इदंश्चैवास्मृतप्रख्यं होमधेन्वाः पयोऽमृतं ।
पोत्वा गच्छत भद्रं वो मयादिष्टेन वर्त्मना ।

५१५०

५१५१

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि परशुरामवाक्ये पञ्चवतोऽध्यायः ॥ ८६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्तु धेन्वाः पयः पोत्वा बलदर्पममन्विता । ततस्तौ राममहिता प्रस्थितौ यदुपुङ्गवौ ।
गोमन्तं पर्वतं द्रष्टुं मत्तनागेन्द्रगामिनौ । जामदग्न्यप्रदिष्टेन मार्गेण वदताम्बरौ ।
जामदग्न्यदनीयास्ते त्रयस्तथ दवाग्रयः । शोभयन्ति स्म पन्थानं त्रिदिवं त्रिदशा इव ।
ते चाध्वविधिना सर्वे ततो वै दिवसक्रमात् । गोमन्तमचक्षुं प्राप्ता मन्दरं त्रिदशा इव ।
लताचारुविचित्रञ्च नानाद्रुमविभूषितं । गन्धागुरुपिण्डाङ्गं चित्रं चित्रैर्मनोरमैः ।
द्विरेफगणसङ्कीर्णं शिलासङ्कटपादपं । मत्तवर्हिणनिर्घोषैनादितं मेघनादिभिः ।
गगणालग्नशिखरं जलदामकपादपं । मत्तद्विपविषाणायपरिघृष्टोपलाङ्कितं ।
कृजङ्गिष्ठाण्डजगणेः समन्तात् प्रतिनादितं । दरोप्रपाताम्बरवैष्णवं शादलपङ्कजैः ।
नीलाश्वत्थमङ्गातैर्बज्रवर्णं यथा नभः । धातुनिस्त्रावदिग्धाङ्गं मानुप्रस्त्रवभूषितं ।
कीर्णं मृगणैः कानैर्मैनाकमिव कामगं । उच्छ्रितं सुविशालाघं समूलान्मुपरिस्त्रवं ।
सकाननदरोप्रस्थं श्वेताभ्रगणभूषितं । पनसासातकासौघैर्वैवस्यन्दनचन्दनैः ।
तमालैलावनयुतं मरिचचुपमंकुलं । पिप्पलीवल्लीकलिलं चित्रमिङ्गुदपादपैः ।
द्रुमैः सर्ज्जरमानाश्च सर्वतः प्रतिशोभितं । प्रांशुमालवभैरुगुप्तं बज्रचित्रवभैरुगुप्तं ।
सर्ज्जनिम्बार्ज्जुनवनं पाटलीकुलमङ्कुलं । हिलालैश्च तमालैश्च पुष्पागैश्चोपशोभितं ।
जलेषु जलजैश्च स्तलेषु स्थलजैरपि । पङ्कजैर्द्रुमषण्डैश्च सर्वतः प्रतिभूषितं ।
जम्बूजम्बूलवृक्षाद्यं कद्रुकन्दलभूषितं । चम्पकाशोकवज्रलं त्रिल्वतिन्दुकशोभितं ।
कुटैर्जागपुष्पैश्च समन्तादुपशोभितं । नागयूयममाकीर्णं मृगमङ्गातशोभितं ।
सिद्धचारणरजोभिः सेवितप्रक्षरान्तरं । विद्याधरगणैर्नित्यमनुकोर्णशिलातलं ।
सिंहशार्दूलसम्प्रादैः सततं प्रतिनादितं । सेवितं वारिधाराभिस्तन्त्रपादैश्च शोभितं ।
सुतं त्रिदशगर्भस्त्रिगणैर्भिरलङ्कृतं । वनस्पतीनां दिव्यानां पुष्पैश्चावचैश्चितं ।
शक्रवज्रप्रहाराणामनभिद्यं कदाचन । दावाग्निभयनिर्मुक्तं देवतामुखसंश्रयं ।
प्रपातप्रभवामिष्य सर्गिङ्गिरूपशोभितं । जलशैवलशृङ्गोभिरुन्मिषन्तमिव श्रिया ।
काननैराननाकारैर्विशेषद्विरिव श्रियं । सल्लोभिर्मृगवीथोभिः कान्ताभिरुपशोभितं ।

५१५०

५१५१

५१५०

५१५१

पार्श्वैरुपलक्ष्यार्धैर्वैरिव विभूषितं । पादपङ्क्त्यभूमीभिः सपुष्पाभिः समन्ततः ।
 मण्डितं वनराजोभिः प्रमदाभिः पतिं यथा । दरीभिः सुन्दरीभिश्च कन्दरीभिस्तथैव च । ५१८०
 तेषु तेष्ववकाशेषु सदारमिव शोभितं । श्रोषधीदीप्तशिखरं वानप्रस्थनिषेवितं ।
 जातरूपैर्वनोद्भूतैः कृत्रिमैरिव भूषितं । मूलेन सुविशालेन शिरसाऽभ्युच्छितेन च ।
 पृथिवीमन्तरोत्तमं गाह्ययन्तमिव स्थितं । ते तमासाद्य गोमन्तं रम्यं भूमिधरोत्तमं ।
 रुचिरं रुरुचुः सर्वैर्वासायामरसन्निभाः । रुरुज्जले गिरिवरं खमूर्द्धमिव पल्लवः ।
 अमञ्जमाना वनेन वैनतेयपराक्रमाः । ते तु तस्योत्तमं शृङ्गमारूढास्त्रिदशा इव । ५१८५
 अगारं रुचिरं चक्रुर्धनसा निर्मितोपमं । निविष्टौ यादवौ दृष्ट्वा जामदग्न्या महामुनिः ।
 रामोऽभिमतमक्रिष्टमाप्रष्टुमुपचक्रमे । कृष्ण यास्याम्यहं तात पुरं सूपारकं विभो ।
 युःप्येर्नास्ति वैमुख्यं संगमे दानवैरपि । प्राप्तवानस्मि यां प्रीतिं मार्गानुगमनादपि ।
 मा मे कृष्णानुगृह्णाति शरीरमिदमव्ययं । इदं तत् स्थानमुद्दिष्टं यत्रायुधसमागमः ।
 युवयोर्विहितो देवैः समयः साम्पराधिकः । देवानां मुख्य वैकुण्ठं विष्णो देवैरभिद्युत । ५१९०
 कृष्ण सर्वस्य लोकस्य शृणु मे नैष्ठिकं वचः । यदिदं प्रसृतं कर्म त्वया गोविन्द लौकिकं ।
 मानुषाणां हितार्थाय साधु मानुषदेहिना । तस्यायं प्रथमः कल्पः कालेन तु नियोजितः ।
 जरामन्धेनैव सार्द्धं संगमि ममुपस्थिते । तत्रायुधवलञ्चैव रूपञ्च रणकर्कशं ।
 स्वयमेवात्मना कृष्ण आत्मानं संविधत्स्व च । चकोद्यतकरं दृष्ट्वा त्वां गदापाणिमाह्वये ।
 चतुर्दिगुणपीनामं विभ्येदपि शतक्रतुः । अद्य प्रभृतिते यात्रा स्वर्गोक्ता ममुपस्थिता । ५१९५
 पृथिव्याममरार्थं च कीर्त्यर्थञ्च मताम्बर । वैनतेयस्य चाङ्गानं वाहनध्वजकर्माणि ।
 कुरु शीघ्रं महाबाहो गोविन्द वदताम्बर । युद्धकामा नृपतयस्त्रिदिवाभिमुखोद्यताः ।
 धार्तराष्ट्रस्य वशगास्त्रिष्ठान्ति रणवृत्तयः । राक्ष्सां निधनदृष्टार्था वैधव्येनाधिवामिता ।
 एकवैणीधरा चेयं वसुधा त्वां प्रतीक्षते । मयहं कृष्ण नक्षत्रं संक्षिप्यारिविमर्द्दने ।
 त्वयि मानुष्यमापन्ने युद्धे च सम्पस्थिते । त्वरस्व कृष्ण युद्धाय दानवानां बधाय च । ५२००
 स्वर्गाय च नरेन्द्राणां देवतानां सुखाय च । मत्कृतोऽहं त्वया कृष्ण लोकैश्चैव महामैरः ।
 त्वया मत्कृतरूपेण येनाहं मत्कृतः स्वयं । साधयामि महाबाहो भवतः कार्यमिद्धये ।
 स्मर्त्तव्यस्तत्र तत्राहं यत्र युद्धं भवेत् सदा । इत्युक्त्वा जामदग्न्यस्तु कृष्णमक्रिष्टकारिणं ।
 जयाशिषा वदुर्द्वयित्वा जजामाभीप्सितां दिशं ।

इति श्रीमहाभारते बिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोमन्तारोहणे सप्तमवतारोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जामदग्न्ये गते रामे तौ यादवकुलोद्भूतौ । गोमन्तशिखरे रम्ये चेरतुः कामरूपिणौ । ५२०५
 वनमालाकुलो रसकौ नीलपीताम्बरानुभौ । नीलश्वेतवपुष्मन्तौ गगणाव्याविवानुदौ ।
 तौ प्रैलधातु दिग्धात्रौ युवानौ शिखरे स्थितौ । चेरतुस्तत्र कान्तेषु वनेषु रतिसालक्षौ ।

उदयन्त निरोक्तौ शशिनं ज्योतिषाभरं । उदयास्तमने चैव यहाणां भास्वताभरं ।
 अथ सङ्कर्षणः श्रीमान् विना कृष्णेन वीर्यवान् । चचार तस्य शिखरे नगस्य नगसन्निभः ।
 स फुल्लस्य कदम्बस्य प्रच्छाये निषसाद ह । वायुना मदगन्धेन वीक्ष्यमानः सुखेन वै ।
 तस्य तेनानिलौघेन सेव्यमानस्य तत्र वै । मद्यसंस्पर्शजो गन्धः संस्पृशन् घ्राणमागतः ।
 तृष्णा चैनं विवेशाशु वारुणीप्रभवा तदा । शृणोष च मुखं तस्य मत्तस्येवापरेऽहनि ।
 स्मारितः स पुरातनममृतप्राशनं विभुः । हवितो मदिराशेषी ततस्तं तद्वमैवत ।
 तस्य प्रातृषि फुल्लस्य यदम्भी जलदेऽग्नितं । तत्कोटरस्थं मदिरा संजायत मनोहरा ।
 तान्तु तृष्णाभिभूतात्मा पिवन्मार्त्तं इवासकृत् । मदाच्च चलिताकारः समजायत स प्रभुः ।
 तस्य मत्तस्य वदनं किञ्चिच्चलितलोचनं । घूर्णिताकारमभवच्छरत्कालेन्दुप्रभं ।
 कदम्बकोटरे जाता नाञ्जा कादम्बरीति सा । वारुणी रूपिणी तच्च देवानाममृतारणी ।
 कादम्बरीमदकलं विदित्वा लक्ष्णपूर्व्वजं । तिस्रस्त्रिदशनाय्यंस्तमुपतस्थुः प्रियम्बदाः ।
 मदिरा रूपिणी भूत्वा कान्तिस्य शशिनः प्रियाः । श्रीस्य देवी वरिष्ठा क्ली स्यमेवान्जध्वजा ।
 साञ्जलिप्रगहा देवी रौहिणेयमुपस्थिता । वारुणात्मचितं वाक्यमुवाच मदविक्लवं ।
 बलं जयस्व दैत्यानां बलदेव दिवीश्वर । अहन्ते दयिता कान्ता वारुणी समुपस्थिता ।
 त्वामेवान्तर्हितं श्रुत्वा शाश्वतं वडवामुखे । क्षीणपुण्येव वसुधां पथ्येमि विमलानन ।
 पुष्पचक्रानुलिप्तेषु केशरेषूपितं मया । अतिमुक्तेषु चाक्षीभ्यपुष्पस्तवकवत्सु च ।
 साऽहं कदम्बमालीना भेषकाले सुखप्रिया । त्वयितं मार्गमाणा त्वां स्नेह रूपेण च्छादिता ।
 साऽस्मि पूर्णेन योगेन यथैवामृतमन्थने । समीपं प्रेषिता पित्रा वरुणेन तवानघ ।
 सा यथैवार्णवगता तथैव वडवामुखे । त्वयोपभोक्तुमिच्छामि मम्यतस्त्वं हि मे गुरुः ।
 न त्वाऽनन्त परित्यज्ये भर्त्सिताऽपि त्वयाऽनघ । नाहं त्वया विना लोकानुसंह देव सेवितुं ।
 मदिरानन्तरं कान्तिः सङ्कर्षणमुपस्थिता । मदेन गलितश्रोणी किञ्चिदाघूर्णितेक्षणा ।
 प्रोवाच प्रणता साऽथ बह्वाञ्जलिपुटा सती । जयपूर्व्वेण योगेन सन्धितं योगमिच्छती ।
 अहञ्छादपि गुहं सहस्रशिरसं प्रभुं । स्वैर्गुणैरनुरक्ता त्वां यथा च मदिरा तथा ।
 श्रीस्य पद्मालया देवी निधेया वैष्णवोरमि । रौहिणेयोरमि शृङ्गा मालोवामलतां गता ।
 मा मालाममन्तां गृह्य बलस्योरमि दंशिता । पद्मास्यं पद्महस्ता वै सङ्कर्षणमयाव्रवीत् ।
 राम रामाभिरामस्त्वं वारुणा समलङ्कृतः । कान्था मया च देवेश सङ्गतसङ्गमा यथा ।
 इयञ्च ते मया मौलितङ्कृता वरुणालयात् । मध्ये शीर्षसहस्रस्य याते भानुरिवावभौ ।
 जातरूपमयश्चैकं कुण्डलं वज्रभूषितं । आदिपद्मञ्च पद्माक्ष दिव्यं अवणभूषणं ।
 कौशेयानि च नीलानि समुद्रार्क्षणि भावन । हारस्य पीनतरलः समुद्राभ्यन्तरोदितः ।
 देवेमां प्रतिगृह्णीष्व पौरुषी भूषणक्रियां । समयस्ते महाबाहो भूषणानामलङ्किया ।

५४१०

५४१५

५४२०

५४२५

५४३०

५४३५

संयुज्य तमस्तद्भारं तासु तिलः सुरस्त्रियः । शुशुभे बलदेवो हि शारदेस्तुलसप्रभः ।
 स समागम्य कृष्णेन सजलाऽभोदवर्षषा । मुदं लेभे क्षतिशुभां ग्रहमक्तः शशी यथा ।
 ताभ्यामुभाभ्यां मंलापे वर्त्तमाने गृहे यथा । वैजतेयो नभोऽध्वानमभिचक्राम वेगितः ।
 संयाममुक्तस्तेजस्वी दैत्यप्रहरणाद्वितः । देवतानां जयझाघो दिव्यस्त्रगन्धेनः ।
 सुप्तस्य शयने दिव्ये क्षीरोदे वरुणालये । विष्णोः किरोटं दैत्येन हनं वैरोचनेन वै ।
 तदर्थं तेन संयामः कृतो गुर्व्यर्जमोजसा । किरोटार्यं समुद्रस्य मध्ये दैत्यगणैः सह ।
 मोक्षयित्वा किरोटन्तु वैष्णवं पतताम्बरः । व्यत्यक्रमत वेगेन गगणं देवतालयं ।
 स ददर्श गुरुं शैले विष्णुं कार्यान्तरागतं । तेन क्रोडावलम्बेन किरोटेन विराजता ।
 स दृष्ट्वा मानुषं विष्णुं शैलराजशिरोगतं । प्रकाशवेशनिर्झक्तं विभौलिमिव मानुषं ।
 अभिज्ञस्तस्य भावानां गहत्मान् पतताम्बरः । पिलेप खगतो मौलिं विष्णोः शिरसि दृष्टवत् ।
 उपेन्द्रमूर्ध्नि सा मौलिरपि न दृष्ट्वा दवापतत् । शिरसः स्त्र न निर्झक्ता कृष्णवैवाश्वमेभयत् ।
 यथैव मेरुशिखरे भानुर्ध्वान्दिने तथा । वैजतेयप्रयोगेण विदित्वा मौलिमागतं ।
 कृष्णः प्रहृष्टवदनो रामं वचनमब्रवीत् । त्वरते खलु कार्थार्थी देवतानां न संशयः ।
 यथेयमावयोः शैले संयामरचना कृता । वैरोचनेन सुप्तस्य मम मौलिर्ध्वंहादधौ ।
 शक्रस्य सदृशं रूपं दिव्यमाख्याय सागरात् । यादृरूपेण यो नीत आनीतोऽसौ गहत्मान् ।
 सुव्यक्तं मन्त्रिकृष्टः स जरासन्धो नराधिपः । लक्ष्यन्ते च ध्वजापाणि रथानां वातरंहसां ।
 एतानि विजिगीषुणां शक्तिक्वणानि भूभृतां । कृत्राण्यर्थं विराजन्ते दर्शितानि सितानि च ।
 अहो नृपयेदद्या विमलाश्वत्थपङ्क्तयः । अभ्यवर्त्तन्त नः शुभ्रा यथा खे हंसपङ्क्तयः ।
 अहो द्योविमलाभानां शस्त्राणां विमलानन । प्रभाभास्करभामिश्रास्वरन्तीव दिवो दश ।
 एतानि नूनं समरे पार्थिवैरायुधानि च । विज्ञानि विनश्चिद्यन्ति मयि सर्व्वाणि संयुगे ।
 काले खलु नृपः प्राप्नो जरासन्धो महीपतिः । आवयोर्युद्धनिक्षयः प्रथमः समरातिथिः ।
 आर्यं तिष्ठाव सहितौ न खल्वनागते नृपे । युद्धारम्भः प्रयोक्तव्यो बलं तावद्विमृश्यतां ।
 एवमुक्त्वा ततः कृष्णः स्वस्यः संयामलालसः । जरासन्धवधप्रेषस्यकार बलदर्शनं ।
 वीजमाणस्य तान् सर्व्वाश्रुपान् यदुबरोऽप्ययः । आत्मानमात्मनोवाच यत्पूज्यं दिवि मन्त्रितं ।
 इमे ते पृथिवीपालाः पार्थिवे वर्त्मनि स्मिताः । ये विनाशं गमिष्यन्ति आस्तदृष्टेन कर्माणां ।
 प्रोक्षितान् खल्विमान्ग्रन्थे स्तुत्युना नृपसत्तमान् । स्वर्गगामीनि चाप्येषां वपूंश्चि प्रचक्राजिरे ।
 स्थाने भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवङ्गता । एषा नृपतिमिहानां बलैषिरभिपीडिता ।
 मही निरन्तरा चेयं बलराज्ञाभिसन्तता । अस्मिन् खलु कालेन विविकं पृथिवीतलं ।
 भविष्यति नरेन्द्रैर्भैराकीर्णञ्च नभस्तलं ।
 इति श्रीमहाभारते म्विलेखु हरिवंशे विष्णुर्ध्वंशिं जरासन्धानिगमने अष्टमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जरासन्धस्ततः प्राप्नो नृपः सर्वमहोचितां । नराधिपैर्व्यस्यतैरनुयातो महाश्रुतिः ।
 व्याघतोदयतुर्गैर्विस्मयार्थममाहितैः । रथैः सांयामिकैर्वैरमङ्गगतिभिः कवित् ।
 हेमकवैर्षहाघपैर्शरणैर्वारिदोषमैः । महामात्रैस्तमाकूटैः कल्पितैरण्वलिनाः ।
 स्त्राकूटैः सादिभिर्युक्तैः प्रेङ्गमानैः प्रवर्णितैः । वाजिभिर्वायुसङ्काशैः सर्वहिरिव पक्षिभिः ।
 खड्गचर्मबलोदयैः पत्तिभिर्व्यलिनाम्बरैः । सहस्रमंथैर्विमुक्तैस्तपद्गिरिवोरगैः ।
 एवञ्चतुर्विधैः भैरवैः प्रचलद्गिरिवाम्बुदैः । नृपोऽभिघातो बलवान् जरासन्धो धृतश्रतः ।
 स रथैर्नैमिनिर्घोषैर्गजैश्च मदग्निधितैः । चेषद्गिर्यापि तुरगैः स्वेडितोयैश्च पत्तिभिः ।
 मन्नादयन् दिशः सर्वा सर्वान्यैव गुहाग्रयान् । स राजा सागराकारः समैत्यः प्रत्यदृश्यत ।
 तद्वत् पृथिवीजानां दृष्टयोधजनाकुलं । स्वेडितास्काटितरवं मेघसैन्यमिवावभौ ।
 रथैः पवनसम्पातैर्गजैश्च जलदोषमैः । तुरगैश्च क्षिताभ्राभैः पत्तिभिश्चापि दंष्ट्रितैः ।
 व्यामिश्रं तद्वत् भाति पत्तिदिपरथाकुलं । घर्षान्ते सागरगतं यथाभ्रघटलं तथा ।
 सबलान्ते महोपाला जरासन्धपुगेगमाः । परिवार्य्य गिरिं सर्वे निवेशाय प्रचक्रिरे ।
 बभौ तस्य निविष्टस्य बलश्रोः शिविरस्य वै । शुक्रं पर्वणि पूर्णस्य यथा रूपं महोदधेः ।
 वीतरात्रेऽथ काले तु नृपाले कृतकौतुकाः । आरोहणार्थं शैलस्य समेता युद्धलालसाः ।
 समवायोक्तताः सर्वे गिरिप्रस्थेषु ते नृपाः । निविष्टा मन्त्रयामासुर्युद्धकालकृद्वहनाः ।
 एषान् तुमुलः शब्दः शुभ्रवे पृथिवीचितां । युगान्ते भिद्यमानानां सागराणां यथा स्वनः ।
 तेषां सकृदुक्तोऽप्योषाः स्वविरा वेत्तगणयः । चेत्सर्वा शब्द इत्येवं श्रुत्वा राजशासनात् ।
 तस्य रूपं बलस्यासीन्निःशब्दस्तिमितस्य वै । लोगमोनपश्येव निःशब्दस्य महोदधेः ।
 तस्मिन् स्तिमितनिःशब्दे योगादिव महार्णवे । जरासन्धो वृहदाकं वृहत्पतिरिवाद्दे ।
 शीघ्रं समभिवर्त्तन्तां बलानोह महोचितां । सर्वतः पर्वतस्यायं बलौघैः परिवार्य्यतां ।
 अश्रयन्वाणि युज्यन्तां शेषणीयाश्च मुहुराः । ऊर्द्धं चापि प्रवाह्यन्तां प्रासा वै तोमराणि च ।
 ऊर्द्धं प्रक्षेपणार्थाय दृढानि च खड्गानि च । शस्त्रपातविघातानि कियन्तामास्तु शिन्धिभिः ।
 शूराणां युध्यमानानां प्रमत्तानां परस्परं । यथा न पतते बाहस्तथा शीघ्रं विधोयतां ।
 दार्य्यतामेव टङ्कैः स्वनैश्च नगोत्तमः । नृपाश्च युद्धमार्गज्ञा विन्यस्यन्तामदूरतः ।
 अद्यप्रभृति मेनेर्य्यै गिरिरोधः प्रवर्त्ततां । यावदेतौ पातयामो वसुदेवसु तावभौ ।
 अचलोऽयं शिलायोनिः क्रियतां निखलाण्डजः । आकाशमपि वाणौघैर्निःसर्प्यतां वि शीयतां ।
 मयाऽनुश्रितास्तिष्ठन्तु गिरिभूमिषु भूमिपाः । तेषु तेष्ववकाशेषु शीघ्रमारुह्यतां गिरिः ।
 मद्रः कलिङ्गाधिपतिश्चेकितानः सवाङ्गिकः । कम्पोरराजो गोमर्हः कर्णवाधिरतिक्षया ।
 द्रुमः किम्पुष्यैव पार्वतीयाश्च मालवाः । पर्वतस्यापरं पार्श्वं निप्रसारोदयन्मयी ।
 पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भः सोमकस्तथा । हस्ती च भोजाधिरतिः सूर्याश्चैव मालवः ।

५४०

५४१

५४२

५४३

५४४

५४५

पञ्चालानामधिपतिर्द्रुपदश्च नराधिपः । विन्धानुविन्धावावर्त्तया दन्तवक्रश्च वीर्यवान् ।
 कागलिः पुरुमित्रश्च विराटश्च महीपतिः । कौशाम्ब्यो मालवश्चैव व्रतधन्वा विदूरथः ।
 भूरिश्रवास्त्रिगर्तश्च बाणः पञ्चनदस्तथा । उत्तरं पर्वतोद्देशमेते दुर्गमहा नृपाः ।
 आरोगन्तु विमर्द्दन्तो वज्रप्रतिमगौरवाः । उलूकः कैतवेयश्च वीरश्चांशुमतः सुतः । ४५००
 एकलव्यो दृढालश्च लक्षधर्मा जयद्रथः । उत्तमौजास्तथा बाल्यः कैरलेयश्च कौशिकः ।
 वैदिशो वामदेवश्च सुकेंतुश्चापि वीर्यवान् । पूर्व्यं पर्वतनिर्धूहमेतेष्वायत्तमस्तु नः ।
 दारयन्तोऽभिधावन्तु वाता इव बलाहकान् । अहश्च द्रवदश्चैव चेदिराजश्च सङ्गताः ।
 दक्षिणं शैलनिचयं दारयिष्याम दंशिताः । एवमेष गिरिः क्षिप्रं समन्ताद्देष्टितो बलैः
 वज्रप्रपातविषमं प्राप्नोतु कदनं महत् । गदिनो ये गदाभिस्ते परिघैः परिघायुधाः । ४५०५
 अपरे विविधैः शस्त्रैर्दारयन्तु नगोत्तमं । एष भूमिधरोऽद्यैव विषमोऽग्निसाक्षितः ।
 कार्यो भूमिसमः सर्वो भवद्भिर्बलसुधाधिपैः । जरामन्धवचः श्रुत्वा पार्थिवेषु च श्रमनं ।
 गोमन्तं वेष्टयामासुः सागराः पृथिवीमिव । उवाच राजा चेदीनां देवानां मघवानिव ।
 किञ्चो युद्धेन दुर्गेऽस्मिन् गोमन्ते च नगोत्तमे । दुरारोहोऽग्निसाक्षरः प्रांशुपादपसङ्कटः ।
 कौष्ठस्तृणैश्च बज्रभिः परिवार्य्य समन्ततः । अथैवादीप्यतां क्षिप्रमलमन्येन कर्मणा । ४५१०
 क्षत्त्रियाः कुमुमारा हि रणे मायकयोधिनः । न युक्ताः पर्वतारोहे नियोज्यं पादयोधिनः ।
 न नाम प्रतिबन्धेन न चावस्कन्दकर्मणा । शक्य एष गिरिस्तात देवैरप्यभिमर्द्दितुं ।
 दुर्गयुद्धे क्रमः श्रेयाश्चोद्युद्धेन पार्थिवाः । भक्तोदकेऽन्यनक्षोणाः पात्यन्ते गिरिसंश्रिताः ।
 वयं बहव इत्येवं नाप्येष निपुणो नयः । यादवो नावमन्तव्यौ द्रावण्येनौ रणे स्थितौ ।
 अविज्ञातबलावन्तौ श्रूयन्ते देवभक्षितौ । कर्मभिस्त्वपरां विष्णु बालावतिबलान्वितौ । ४५१५
 दुष्कराणोऽह कर्माणि कृतवन्तौ यदूत्तमौ । शुष्ककाष्ठैस्तृणैर्वैद्य सव्यतः पर्वतोत्तमं ।
 अग्निना दीपयिष्यामो दह्येतां गतचेतनौ । यदि चेन्निष्क्रमिष्येते दह्यमानावितोऽन्तिकं ।
 समेत्य पातयिष्यामस्तुल्येन जीवितं ततः । वाक्यमेतन्मरुचे सबलानां महीक्षितां ।
 यदुक्तश्चेदिराजेन नृपाणां हितशंसिना । ततः काष्ठैस्तृणैर्वैद्यैः शुष्कशाखैश्च पादपैः ।
 उपादीप्यत शैलेन्द्रः सूर्यपादैरिवाम्बुदः । ददुस्ते सर्वतस्त्वनं पावकं तच्च पार्थिवाः । ४५२०
 यथोद्देशं यथावातं शैलस्य लघुविक्रमाः । स वायूदोपितो वज्रिरुत्पपात समन्ततः ।
 सधूमज्वालमालाभिर्भाभिः खं दीपयन्निव । सोऽनलः पवनायक्तः काष्ठसञ्चयमूलवान् ।
 ददाह शैलं श्रीमन्तं गोमन्तं कान्तपादपं । स दह्यमानः शैलेन्द्रो ममोच्च विपुलाः शिलाः ।
 शतशः शतधा भूत्वा महोत्साकारदर्शनाः । स चित्रमानः शैलेन्द्रं भाभिर्भानुरिवाम्बुदं ।
 आलिप्ततोव विधिवत् समन्तादर्चिरुद्धतः । धातुभिः पच्यमानैश्च ज्वलद्भिश्चैव पादपैः । ४५२५
 उज्ज्वलस्त्रापदा गैति तुष्टमान इवाग्निराट् । प्रतप्तो दह्यमानस्तु स शैलः क्षणवर्त्मना ।

रोतीर्निवर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः । वज्रिणा दीपिताङ्गाऽपि गिरिर्नातिविराजते ।
 धूमान्धकाराङ्गं ननु र्ध्वजमान इवागुदे । विस्मिष्टोपलसङ्गातः कर्कशाङ्गारवर्षणः ।
 गिरिर्भात्यनलोद्गारैरुल्कावृष्टिरिवाम्बुदः । प्रपातप्रस्तवोत्तिष्ठो धूमसम्बुद्धिर्नोदरः ।
 सगिरिर्भस्मतां यातो युगान्ताग्निहोपमः । विह्वलास्तय पार्श्वेभ्यः सर्गा दग्धाङ्गदेहिनः । ५५२
 श्वसन्तः पृथुमूर्ध्नानो निक्षेहरश्मिवेक्षणाः । उत्पत्योपत्य गगणात् पुनः पेतुरवाङ्मुखाः ।
 रेसुरुदेजिताः सिंहाः शार्ङ्गलास्यानलाविलाः । मुमुक्षुः पादपाक्षैश्च दाहनिर्वासजं जलं ।
 ववावूर्जगतिर्व्यातो भस्माङ्गाराभिपिङ्गलः । धूमच्छाया च गगणे दर्पिताम्भोद्दर्शना ।
 त्यज्यमानमहासानुर्विहगैः श्वपदैरपि । गिरिर्वैकल्यमायाति प्रागुभयात् कृष्णवर्धनः ।
 स मुमोच शिन्नाः शैलस्थलोदयश्चिह्नोच्चयः । वज्रेण पुनः हतस्य यया स्याद्धारितस्तया । ५५३
 आदीप्य तन्नु शैलेन्द्रं चतितया व्यूहदंशिताः । अर्द्धकोशमरुक्ताः पावतेनाभितापिताः
 दह्यमाने नगश्रेष्ठे शौर्यमाणे महाद्रुमे । धूमभागेरनालद्ये मूले श्रियिलताङ्गते ।
 सरोधं हि तदा रामो वचनं केचिच्छ्रुदन् । बभाषे पद्मपत्राक्षं स साक्षान्मधुसूदनं ।
 दह्यतेऽयं गिरिस्तात समानुग्रिखरद्रुमः । आवयोः कृष्णवैरेण वैरिर्भिवसुधाधिपैः ।
 पश्य कृष्णानलोष्णानां सधूमानां समन्ततः । वनानां विरमन्तीव नगाभ्यामेखगोक्षमाः । ५५४
 अयं यद्यावयोरर्थे गोमन्तस्तात दह्यते । अयशस्यमिदं लोके कौलोन्मद्य भविष्यति ।
 तदस्यानृष्यहेतोर्हि नगस्य नगसन्निभ । चक्षित्यान्निहनिष्यामि दोर्भ्यामेव नृणाम्बर ।
 एते ते चक्षित्याः सर्वे गिरिमादीप्य दंशिताः । रयिनस्तात दृग्यन्ते ययदिशं युयुत्सवः ।
 एवमुक्त्वा गिरेः शृङ्गाश्चेदृङ्गादिवोदुराट् । निपपात बलः श्रीमान् वनमालाधरो युवा । ५५५
 कादम्बरोमदक्षोवो नोलावाशः शितप्रभः । स शारदेन्दुसङ्काशो वनमालाक्षितोदरः ।
 कान्तैककुण्डलधरश्चास्त्रभैलिरवाङ्मुखः । निपपात नरेन्द्राणां मध्ये केशवपुष्पजः ।
 अवदुते ततो रामे कृष्णः कृष्णान्मुदोपमः । गोमन्तशिखराच्छ्रोमानाङ्गुतोऽमितविक्रमः ।
 ततः सम्योडयामास पद्मां गिरिवरं हरिः । स पोडितो गिरिक्षेन निर्धामञ्च समन्ततः ।
 जलाकुलोपलस्तत्र प्रसृतो हिरदो यथा । स तेन वारिणा वज्रिलक्ष्मणात् प्रक्षमं गतः ।
 कल्पान्ते वारिधाराभिर्ध्वजालैरिवांशुमान् । सिंहारमितनिर्घोषः पोतवासा घनालतिः । ५५६
 किरीटमूर्ध्ना सौम्याभ्यः पुण्डरीकनिभेक्षणः । श्रोत्रस्ववचाः सुमुखः सहस्राक्षममद्युतिः ।
 रामादनन्तरं कृष्णः सुतो वै वीर्यवांस्ततः । ताभ्यामवभृताभ्याश्च चरणैः पोडितो गिरिः ।
 मुमोच सलिलोत्पीडनं तीव्रपावकशान्तये । सलिलोत्पीडनं दृष्ट्वा पार्यिवा भयमाविभ्रम् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोमन्तदाहे नवनवतोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ नगादाङ्गुतो दृष्ट्वा वसुदेवसुताबुभौ । क्षुब्धं नरवरानोक्तं सर्वं समूढवाहनं ।
 बाह्वप्रचरौ तौ तु चेरतुस्तत्र यादवौ । मकराविव संरभ्यौ समुद्रयोभयाबुभौ ।

पञ्चालानामधिपतिर्दुपदश्च नराधिपः । विन्दानुविन्दावावनेया दन्तवक्त्रश्च वीर्यवान् ।
 कागलिः पुरुमित्रश्च विराटश्च महीपतिः । कौशाम्ब्यो मालवश्चैव ब्रतधन्वा विदूरथः ।
 भूरिश्रवास्त्रिगर्तश्च बाणः पञ्चनदस्तथा । उत्तरं पर्वतोद्देशमेते दुर्गमहा नृपाः ।
 आरोहन्तु विमर्द्दन्तो वज्रप्रतिमगौरवाः । उलूकः कैतवेयश्च वीरश्चांशुमतः सुतः । ४५००
 एकलव्यो दृढालश्च लक्षधर्मा जयद्रथः । उत्तमौजास्तथा बाल्यः कैरलेयश्च कौशिकः ।
 वैदिशो वामदेवश्च सुकेतुश्चापि वीर्यवान् । पूर्व्यं पर्वतनिर्धूहमेतेष्वायत्तमस्तु नः ।
 दारयन्तोऽभिधावन्तु वाता इव बलाहकान् । अहश्च द्रवदश्चैव चेदिराजश्च सङ्गताः ।
 दक्षिणं शैलनिचयं दारयिष्याम दंशिताः । एवमेष गिरिः क्षिप्रं समन्ताद्देष्टितो बलेः ।
 वज्रप्रपातविषमं प्राप्नोतु कदनं महत् । गदिनो ये गदाभिस्ते परिघैः परिघायुधाः । ४५०५
 अपरे विविधैः शस्त्रैर्दारयन्तु नगोत्तमं । एष भूमिधरोऽद्यैव विषमोऽग्निसाक्षितः ।
 कार्यो भूमिसमः सर्वो भवद्भिर्बलसुधाधिपैः । जरामन्धवचः श्रुत्वा पार्थिवेषु च श्रामनं ।
 गोमन्तं वेष्टयामासुः सागराः पृथिवीमिव । उवाच राजा चेदीनां देवानां मघवानिव ।
 किञ्चो युद्धेन दुर्गेऽस्मिन् गोमन्ते च नगोत्तमे । दुरारोहोऽग्निसाक्षरः प्रांशुपादपसङ्कटः ।
 कौष्ठस्तृणैश्च बज्रभिः परिवार्य्य समन्ततः । अथैवादीप्यतां क्षिप्रमलमन्येन कर्मणा । ४५१०
 क्षत्तियाः कुमुमारा हि रणे मायकयोधिनः । न युक्ताः पर्वतारोहे नियोज्यं पादयोधिनः ।
 न नाम प्रतिबन्धेन न चावस्कन्दकर्मणा । शक्य एष गिरिस्तात देवैरप्यभिमर्द्दितुं ।
 दुर्गयुद्धे क्रमः श्रेयाश्चोद्युद्धेन पार्थिवाः । भक्तोदकेऽन्यनक्षोणाः पात्यन्ते गिरिसंश्रिताः ।
 वयं बहव इत्येवं नात्येष निपुणो नयः । यादवो नावमन्तव्यौ दावप्येतौ रणे स्थितौ ।
 अविज्ञातबलावतौ श्रूयन्ते देवभक्षितौ । कर्मभिस्त्वपरां विष्णु बालावतिबलान्वितौ । ४५१५
 दुष्कराणोऽह कर्माणि कृतवन्तौ यदूत्तमौ । शुष्ककाष्ठैस्तृणैर्वैद्य सव्यतः पर्वतोत्तमं ।
 अग्निना दीपयिष्यामो दह्येतां गतचेतनौ । यदि चेन्निष्क्रमिष्येते दह्यमानावितोऽन्तिकं ।
 समेत्य पातयिष्यामस्त्येतं जीवितं ततः । वाक्यमेतन्मरुचे सबलानां महीक्षितां ।
 यदुक्तश्चेदिराजेन नृपाणां हितशंसिना । ततः काष्ठैस्तृणैर्वैद्यैः शुष्कशाखैश्च पादपैः ।
 उपादीप्यत शैलेन्द्रः सूर्यपादैरिवाम्बुदः । ददुस्ते सर्वतस्त्वनं पावकं तच्च पार्थिवाः । ४५२०
 यथोद्देशं यथावातं शैलस्य लघुविक्रमाः । स वायूदोपितो वज्रिरुत्पपात समन्ततः ।
 सधूमज्वालमालाभिर्भाभिः खं दीपयन्निव । सोऽनलः पवनायक्तः काष्ठसञ्चयमूलवान् ।
 ददाह शैलं श्रीमन्तं गोमन्तं कान्तपादपं । स दह्यमानः शैलेन्द्रो ममोच्च विपुलाः शिलाः ।
 शतशः शतधा भूत्वा महोत्साकारदर्शनाः । स चित्रमानः शैलेन्द्रं भाभिर्भानुरिवाम्बुदं ।
 आलिप्ततोव विधिवत् समन्तादर्चिरुद्धतः । धातुभिः पच्यमानैश्च ज्वलद्भिश्चैव पादपैः । ४५२५
 उज्ज्वलस्त्रापदा गैति तुष्टमान इवाग्निराट् । प्रतप्तो दह्यमानस्तु स शैलः क्षणवर्त्मना ।

तस्यतुर्योऽधमुख्यौ तावभितृष्टौयथाऽचलौ । गदाभिश्चैव गुर्वभिः क्षेपणायैश्च मुङ्गरैः ।
 अर्धमानौ महेश्वसौ यादवौ न चक्षुस्तुः । ततः कृष्णोऽम्बुदाकारः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 व्यवर्द्धत महतीं जावातयुक्तौ यथाऽनलः । स चक्रेणार्कतुल्येन दीप्यमानेन तेजसा ।
 चिच्छेद समरे वीरौ नृगजाश्चमहारथान् । गदानिपातनिहता लाङ्गलाकृष्टमूर्तयः ।
 न शक्नुते रणे स्थातुं पार्थिवा नष्टचेतसः । चक्रधारानिकृत्तानि विचित्राणि महीक्षिताः ।
 रथयूथानि भग्नानि न शक्नुयन्ति तु रणे । मुषलाक्षेपभग्नाश्च कुञ्जराः पट्टिहायनाः ।
 घना इव घनापाय भग्नदन्ता विशुकुण्डः । चक्रानलज्वालहताः सादिनः सपदातयः ।
 पेतुः परामवस्तत्र यथा वज्रहतास्तथा । चक्रलाङ्गलनिर्द्गधं तस्मै न्यदिदलो कृतं ।
 युगान्तोपहतप्रख्यं सर्वं पतितमाश्रयौ । आक्रोडभूमिं दिव्यानामायुधानां वपुष्मतां ।
 वैष्णवानां नृपान्ते तु द्रष्टुमप्यबलीयसः । केचिद्रथाः संमृदिताः केचिन्निहतपार्थिवाः ।
 भग्नैकचक्रास्त्रपरे विशोर्णा धरणीतले । तस्मिन् विप्रमने घोरे चक्रलाङ्गलमंसवे ।
 दारुणानि प्रवृत्तानि रंक्षास्थौत्पातिकाणि च । आर्त्तानां कूजमानानां पाटितानाञ्च काष्ठवत् ।
 अन्तो न शक्यतेऽन्विष्टुं नृनागरयवाजिनां । अपातितनरेन्द्रा मा रुधिरार्द्रा रणक्षितिः ।
 योषेव चन्द्रमार्द्राङ्गो भैरवा प्रतिभाति वै । नरकेशास्त्रिमञ्जालैः सादितानाञ्च दन्तिनां ।
 रुधिरैघास्रवस्तत्र श्लाघयामास मेदिनो । तस्मिन्नाहमोत्पण्णे नरवाहनमङ्गये ।
 शिवानामशिवैः शब्दैर्नादिते घोरदर्शने । आर्त्तस्तनितमन्त्रादे रुधिरास्त्रुदाकुले ।
 अन्तकाक्रान्तसदृशे नागदेहैः समावृते । अगमौर्ध्वजभिर्युधिस्तुरगैश्चावदारितैः ।
 कक्षैश्च बल्लगृध्रैश्च नादितप्रतिनादिते । निपाते प्रयिवीशानां मृत्युमाधारणे रणे ।
 कृष्णः शत्रुबधं कर्तुं चचारान्तकदर्शनः । युगान्तार्कप्रभश्चकं कालोऽधैवायमोज्ज्वला ।
 गृह्य भैरवावनिगता बभार्षे केशवो नृपान् । किञ्च युध्यत वै शूरा हत्यश्वरथमंयुताः ।
 किमिदं गम्यते शूराः कृतास्त्रा दृढनिश्चयाः । अहं सपूर्वजः मध्ये पदातिः प्रमुखे स्थितः ।
 अद्रुष्टदोषेण रणे भवन्तो येन पालिताः । स इदानीं जगामन्धः किमयं नाभिवर्त्तते ।
 एवमुक्ते तु नृपतिर्द्दरदो नाम वीर्यवान् । रामं हनायोद्युभुजं प्रत्ययात् भैरवमध्यग ।
 बभार्षे स तु ताम्राख्यमुवाणमिव भवनी । एकोहि राम युध्यस्व मया सार्द्धमरिन्दम ।
 तत्र युद्धं तयोराभीद्रामस्य दरदस्य च । मृधे लोकवर्गिष्ठाभ्यां कुञ्जराभ्यामिवौजसा ।
 योजयित्वा ततः स्कन्धे रामो दरदमाहवे । बजेन वृत्तिनां श्रेष्ठो मुषलेनावपोथयत् ।
 स्वकायगतमूर्द्ध्ना वै मुषलेनावपोथितः । पपात दरदो भूमौ दारितार्द्ध इवाचलः ।
 रामेण निहते तस्मिन् दरदे राजसन्तमे । जगामन्धस्य राज्ञस्तु रामेणाद्योत्समागमः ।
 महेश्वरश्च वृत्रेण दारुणेण लोमहर्षणः । गदे गृहीत्वा विक्रान्तावन्यान्यमभ्यधावतां ।
 कम्पयन्तौ भुवं वीरौ तावुद्यतमहागदौ । ददृशते महात्मनौ गिरी मणिखराविव ।

५५०

५५५

५५०

५५५

५५०

५५५

व्युपारमन्त युद्धानि प्रेक्षां पुनर्वर्षभौ । संरन्ध्राविव धावनौ गदायुद्धेऽपि विभ्रुः ।
 तावुभौ परमाचार्यौ लोके स्थातौ महाबलौ । मन्ताविव महानागावयोन्मं समधावताम् ।
 ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । यक्षाश्चासुरसन्तश्च समाजग्नः सहस्रशः ।
 तद्देवयक्षगन्धर्वमहर्षिभिरलङ्कृतं । इन्द्रोऽभ्यधिकं राजन्ममो ज्योतिर्गणैरिव ।
 अभिदुद्राव रामन्तु जरासन्धो नराधिपः । सत्यं मण्डलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणं ।
 तावन्त्योऽन्यं प्रजङ्घाते गदायुद्धविशारदौ । दन्ताभ्यामिव मातङ्गैः नादयन्तौ दिशो दश ।
 गदानिपातो रामस्य इन्द्रमुवेऽग्रनिमिस्त्रिनः । जरासन्धस्य चरणे पर्वतस्यैव दीर्यतः ।
 न स्म कम्पयते रामं जरासन्धकरच्युता । गदा गदाभ्युतां श्रेष्ठं विन्ध्य गिरिमिवानिलः ।
 रामस्य तु गदावेगं राजा समगधेश्वरः । सेहे धैर्येण महता शिचया च व्यपोहयत् ।
 ततोऽन्तरीवे वागासीत् सुस्तरा लोकसाक्षिणी । न तथा राम बध्नाऽयमलं खेदेन मागधे ।
 विहितोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात् साधु व्युपारम । अचिरैरेव कालेन प्राणास्त्यज्यति मागधः ।
 जरासन्धस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः समपद्यत । न प्राहरन्तस्तस्मै पुनरेव हस्तायुधः ।
 दीर्घकालं महाराज निघ्नतामितरेतरं । पराजिते त्वपकान्ते जरासन्धे महीपते ।
 विविक्तमभवत् सैन्यं परावृत्तमहारथं । ते नृपास्तोदितैर्भागैः स्यन्दनैस्तुरगैस्तथा ।
 दुद्रुवुर्भीतमनसो व्याघ्राघाता मृगा इव । तन्मरेन्द्रेः परित्यक्तं भग्नदैर्घ्यहारयैः ।
 घोरं कथादबज्जलं घोरमायोधनं बभौ । द्रवस्तु रथमुख्येषु चेदिराजो महाद्युतिः ।
 स्रज्वा यादवसन्मन्त्रं कृष्णमेवान्वर्त्तत । वृतः कारुषसैन्येन चेदिसैन्येन चानघ ।
 सन्मन्त्रकामो गोविन्दमवेमाह म चेदिराट् । अहं पितृस्वसुभर्त्ता तव यादवनन्दन ।
 सबलसामुपावृत्तस्त्वं हि मे दयितः प्रभो । उक्तस्यैव मया राजा जरासन्धोऽल्पचेतनः ।
 कृष्णाडिरम दुर्भ्यङ्गे विगृह्यारुणकर्णणि । तदेषोऽद्य मया त्यक्तो मम वाक्यस्य दूषकः ।
 भग्नो युधि जरासन्धस्तथा द्रवति मानुगः । निर्वैरस्यैव संयाति स्त्रपुरं पृथिवीपतिः ।
 त्वय्येव भूयोऽप्यपरं दर्शयिष्यति किञ्चिदं । तदिमां सन्त्यज्याशु त्वं महीं हतनराकुलां ।
 कथादगणसंकीर्णां सेवितव्याममानुवैः । करवीरपुरं वीर गच्छाम सबलानुगाः ।
 शृगालं वासुदेवं वै द्रक्ष्यामस्तत्र पार्थिवं । इमौ रथवरावग्नौ युवयोः कारितौ मया ।
 योजितौ शीघ्रतुरगौ खड्गचक्रावकूवरौ । शीघ्रमावह भद्रन्ते बलदेवमहायवान् ।
 त्वरामः करवीरस्यं द्रष्टुं तं वसुधाधिपं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पितृस्वसुपतेर्वाक्यं श्रुत्वा चेदिपतेस्तदा । वाक्यं हृष्टमनाः कृष्णो जगाद जगतो गुरुः ।
 अहो सुयुद्धानिरतौ देवकाशोचितौ त्वया । बान्धवप्रतिरूपेण संसितौ वचनान्मुना ।
 देवकालविशिष्टस्य हितस्य मधुरस्य च । वाक्यस्य दुर्लभा लोके वक्तास्चेदिसत्तम ।
 चेदिराजसनाथो स्मः संवृत्तौ तव दर्शनात् । नावयोः किञ्चिदप्राप्यं ययोस्तं बन्धुरोदृष्टः ।

॥२२०॥

॥२२१॥

॥२२२॥

॥२२३॥

॥२२४॥

॥२२५॥

जरासन्धस्य निधनं ये चान्ये तत्समा नृपाः । पर्याप्तौ तत्समाधौ सः कर्तुर्चेदिकुलोदह ।
यदूनां प्रथमो बन्धुस्त्वं हि सर्वमहोचितां । अतः प्रभृति संयमान्द्रक्ष्यसे चेदिसत्तम ।
चाक्रं भौषलमित्येवं संगमं रणवृत्तयः । कथयिष्यन्ति लोकेऽस्मिन् ये धरिष्यन्ति पार्थिवाः ।
राज्ञां पराजयं युद्धे गोमन्तेऽचलवत्तमे । अवणाङ्गारणाद्यास्य स्वर्गलोकं व्रजन्ति ते ।

५१५०

तद्गच्छाम महाराज करवीरं पुरोत्तमं । तयोद्दिष्टेन मार्गेण चेदिराज शिवाय वै ।
ते स्यन्दनगताः सर्वे पवनोत्पातिभिर्हृयेः । भेजिरे दीर्घमध्वानं मूर्त्तिमन्त एवाग्रयः ।
ते त्रिरात्रोषिताः प्राप्ताः करवीरं पुरोत्तमं । शिवाय च शिवे देवे निविष्टास्त्रिदशोपमाः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि करवीरपुराभिगमने व्रततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तानागतान् विदित्वाऽथ शृङ्गालो युद्धदुर्भेदः । पुरस्य ध्वषणं मत्वा निर्जंगामेन्द्रविक्रमः ।

रथेनादित्यवर्णेन भास्वता रणगामिना । आयुधप्रतिपूर्णेन नेमिनिर्घोषहासिना ।

मन्दराचलकल्पेन चिन्ताभरणभूषिणा । अलस्यसायकैस्त्र्यैः पूर्णेनार्णवबोधिना ।

५१५१

हय्यश्वेनाशृङ्गतिनाऽसक्तीन शिखरेष्वपि । हेमकूवरगर्भेण दृढाक्षेणाभिग्राभिना ।

सुबन्धुरेण दीप्तेन पतत्रिवररंहसा । खगतेनेव शक्रस्य हय्यश्वेन रथाद्रिणा ।

सावित्रे नियमे पूर्णे यं ददौ सविता स्वयं । आदित्यरश्मिभिरिव रश्मिभिर्यो निगृह्यते ।

तेन स्यन्दनमुखेन द्विषत्यन्दनघातिना । स शृङ्गालोऽभ्यधात् कृष्णं बलभः पावकं यथा ।

चापपाणिः सुतीक्ष्णेषु कवचो हेममालिकः । सितप्रावरणोष्णोषः पावकाकारलोचनः ।

५१५२

मुकुटमूर्ध्वोच्चपलं विलिपन्तुःसहं धनुः । निर्व्वमन् रोषजं वायुं मानसज्जालमण्डलं ।

भाभिर्भूषणपङ्क्तोनां दीप्तो मेरुरिवाचलः । रथस्य इव प्रैलेन्द्रः शृङ्गालः प्रत्यदृश्यत ।

तस्यारमितशब्देन रथनेमिस्त्रेनेन च । गुह्येन च नाम्यन्तो चचासोर्म्भि यथा पुरा ।

तमापतन्तं श्रीमन्तं मूर्त्तिमन्तमिवाचलं । शृङ्गालं लोकपालाभं दृष्ट्वा कृष्णो न विव्यथे ।

शृङ्गालस्यापि संरन्ध्रः स्यन्दनेनाशृङ्गामिना । समीपे वासुदेवस्य युयुत्सुः प्रत्यदृश्यत ।

५१५३

वासुदेवं स्मितं दृष्ट्वा शृङ्गालो युद्धलालसः । अभिदुद्राव वेगेन मेघराशिरिवाचलं ।

वासुदेवः स्मितं कृत्वा प्रतियुद्धाय तस्त्रिवान् । तद्युद्धमभवत्ताभ्यां समरे घोरदर्शनं ।

उभाभ्यामपि मत्ताभ्यां कुञ्जराभ्यां यथा वने । शृङ्गालस्त्वत्रवीत् कृष्णं समरे समुपस्थितं ।

युद्धरागेण तेजस्रो मोहाचलितगौरवः । गोमन्ते युद्धमार्गे वै यत्स्वया कृष्णं चेष्टितं ।

अनायकानां मूर्खाणां नृपाणां दुर्बले बले । स न सुविदितः कृष्णः क्षत्रियाणां पराजयः ।

५१५४

कृष्णानामसत्त्वानामबुद्धीनां रणोत्सवे । निडेदानो यथाकामं क्षितोऽहं पार्थिवे पदे ।

क यास्यसि मया रुद्धो रणेष्वपरिनिष्ठितः । न चाहमेकं सबलो युक्तस्त्वं योद्धुमाहवे ।

अहमेकस्त्वमथैको द्वौ युध्वाव रणे स्थितौ । तं जनेन निरन्तेन त्वं वाऽहं वा रणे स्थितः ।

हते मयि त्वमथैको वासुदेवो भविष्यसि । धर्मयुद्धेन निधनं प्रयात्वेकतरो रणे ।

लोकेऽस्मिन् वासुदेवोऽहं भविष्यामि हते त्वयि । शृगालस्य वचः श्रुत्वा वासुदेवः समापरः ।
 दृष्टतः प्रहरस्वेति तमुक्त्वा चक्रमाददे । ततः सायकजालानि शृगालः क्रोधमूर्च्छितः ।
 क्षिपेत् कृष्णे घोराणि युद्धाय लघुविक्रमः । शस्त्राणि यानि चान्यानि मुपलाद्यानि संयुगे ।
 पातयामास गोविन्दे स शृगालः प्रतापवान् । शृगालप्रहितैरस्त्रैः पावकजालमालिभिः ।
 निर्दयाभिहतः कृष्णः स्थितो गिरिरिवाचलः । सोऽस्त्रप्रहाराभिहतः क्षिप्रिद्वेषममन्वितः ।
 चक्रमुद्यम्य गोविन्दः शृगालोरसि चाक्षिपत् । तं रथस्थं प्रमाणस्थं शृगालं युद्धदुर्धदं ।
 जघान समरे चक्रं जातदर्पं महाबलं । निहत्य समरे शूरं शृगालं युद्धकामुकं ।
 ततः सुदर्शनं चक्रं पुनरायादुरोः करं । चक्रेणोरसि निर्भिन्नः स गतासुर्गतास्त्ववः ।
 पपात क्षतजन्त्रावो शृगालोऽग्निरिवाहतः । निब्रम्य तं निपतितं वज्रपातादिवाचलं ।
 तस्य सैन्यान्वपययुर्विमनांसि हते नृपे । केचित् प्रविश्य नगरं कम्पलाभिहता भृशं ।
 रुद्रदुर्दुःखसन्तप्ता भर्तृशोकाभिपीडिताः । केचित्तत्रैव शोचन्तः स्मरन्तः सुकृतानि च ।
 पतितं भूमिपं भूमौ न त्यजन्ति स्म दुःखिताः । ततो मेघनिनादेन स्वरैणारिविर्महंभः ।
 कृष्णः कमलपत्रलो जनानामभयं ददौ । चक्रोचितेन हस्तेन राजताङ्गुलिपर्वणा ।
 न भेतव्यं न भेतव्यमिति तानभ्यभाषत । नास्य पापस्य दोषेण निराबाधकरं जनं ।
 घातयिष्यामि समरे नेदं शूरव्रतं भृशं । अश्रुपूर्णमुखा दीनाः क्रन्दमाना भृशं तदा ।
 पतितोऽयं शृगालश्च भृष्टः संलीनमानसः । ते स्म पश्यन्ति पतितं धरण्यां धरणीपतिं ।
 चक्रनिर्हारितोरस्कं भिन्नशृङ्गमिवाचलं । विलपन्ति स्म समरे सचिवाः सप्रजा भृशं ।
 साक्षुपातेक्षणा दीनाः शोकस्य वशमागताः । तेषां रुदितशब्देन पौराणां विविधैः स्वरैः ।
 महिष्यस्तस्य निष्येतुः सपुत्रा रुदिताननाः । तास्तं निपतितं दृष्ट्वा आघ्यं भूमिपतिं पतिं ।
 स्तनानास्तस्य करजम्भशार्माः पर्यदेवयन् । उरंस्तुरगिजंश्चैव शिरोजान्याकुलान्यपि ।
 निर्दयं ताडयन्त्यस्ता विस्तरं रुद्रदुःस्त्रियः । तस्योरसि सुदुःखार्ता मृदितक्लिन्नलोचनाः ।
 पेतुर्दुर्जभुजाः सर्व्वा लुप्तमूला क्षता इव । तासां बाष्पाभ्युपूर्णानि नेत्राणि नृपयोविता ।
 वारिविप्रहतानीव पङ्कजानि चक्राग्निरे । ताः पतिं पतितं भूमौ रुदन्त्या इदि ताडिताः ।
 लालयमानाः करुणं योषितः पर्यदेवयन् । पुत्रस्यास्य पुरस्कृत्य बालं प्रसुतलोचनं ।
 शक्रदेवं पितुः पार्श्वे दिगुणं रुद्रदुःस्त्रियः । अथन्ते वीर विक्रान्तो बालः पुत्रो न पश्यतः ।
 तद्विहीनः कथमयं पदे स्थास्यति पैतृके । कथमेकपदे त्यक्त्वा गतोऽस्थानः पुरं परं ।
 अतृप्तास्तव भोख्यानां किं कुर्या विधवा वयं । तस्य पद्मावती नाम महिषी प्रमदोत्तमा ।
 पुत्रमाता सुतं गृह्य वासुदेवमुपस्थिता । यस्त्वया पातितो वीर रणप्रोक्तेन कर्मणा ।
 तस्य प्रेतगतस्यायं पुत्रस्त्वं शरणं गतः । यदि त्वां प्रथमेतावौ कुर्याद्वा श्रासनं तव ।
 नायमेकप्रक्षरेण जनस्तप्येत दारुणं । यदि कुर्यादयं मूढस्तस्यि बान्धवकं विधिं ।

५१०५

५१०६

५१०७

५१०८

५१०९

५११०

नैवं परीतः हपणः सेवेन धरणीतलं । अयमस्य विपन्नस्य बान्धवस्य तवानघ ।

५०५

सन्ततीरक्षतां वीर पुत्रः पुत्र इवात्मजः । तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा महिषा यदुनन्दनः ।

मृदपूर्वमिदं वाक्यमुवाच वदताम्बरः । राजपत्नि गतो रोषः सहानेन दुरात्मना ।

प्रकृतिस्था वयं जाता देवि सैवास्मि बान्धवः । रोषो मे विगतः साध्वि तव वाक्यैरकिञ्चिद्वै ।

योऽयं पुत्रः शृङ्गाक्षस्य ममाप्येष न संशयः । अभयश्चाभिवेकश्च ददाम्यस्मै सुखाय वै ।

आह्वयन्तां प्रकृतयः पुरोधा मन्त्रिणस्तथा । पितृपैतामहे राज्ये तव पुत्रोऽभिविच्यतां ।

५१०

ततः प्रकृतयः सर्व्याः पुरोधा मन्त्रिणस्तथा । अभिवेकार्यमाजम्मुच्यन्तौ रामकेशवौ ।

ततः सिंहासनस्थं तं राजपुत्रं जनार्दनः । अभिवेकेण दिव्येन धोजयामास वीर्यवान् ।

अभिविच्य शृङ्गाक्षस्य करवीरपुरे सुतं । हृष्यस्तदहरेवाशु प्रस्थानमभ्यरोचयत् ।

रथेन हरियुक्तेन तेन युद्धार्जितेन वै । केशवः प्रस्थितोऽध्वानं वृचहा त्रिदिवं यथा ।

शक्रदेवोऽपि धर्मात्मा सह माता परन्तपः । सवालदृष्टयुक्तिर्मुखाः प्राकृतयस्तथा ।

५१५

शिविकायामयारोप्य शृङ्गालं युद्धदुर्मदं । सहिता दूरमार्गेण पश्चिमाभिमुखा ययुः ।

नैधनेन विधानेन चक्रुस्ते तस्य सत्क्रिया । सत्कारं कारयामासुः पितृणां पारलौकिकं ।

उद्दिष्टोद्दिश्य राजानं आहुं कृत्वा सहस्रशः । ततस्ते सखिलं दत्त्वा नामगोत्रादिकोर्तनैः ।

पितर्युपरते चोदशोऽसंख्यमानसः । कृतोदकं तदा राजा प्रविवेच्य पुरोत्तमं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शृङ्गाक्षबधे एकाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ तु स्वल्पेन कालेन पञ्चरात्रोषितौ पयि । इमद्योजेण सङ्गत्य त्वेकरात्रोषितौ ततः । ५१०

जग्मतुः सहितौ वीरौ मुदा परमया युतौ । नगरीं मयुरां प्राप्तौ वसुदेवसुतावभौ ।

ततः प्रत्युङ्गताः सर्व्ये धादवा यदुनन्दनौ । सबला हृष्टमनस उपधेनुरोगमाः ।

श्रेष्ठः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणश्च यथोदिताः । सवालदृष्टा सा चैव पुरी समभिवर्त्तत ।

नन्दितूर्याण्यवायन स्तुयेतां पुरुषोत्तमौ । रथ्याः पताकामालिन्यो भासन्ति स्म समन्ततः ।

हृष्टप्रमुदिता सर्व्या पुरी परमशोभिता । भ्रात्रोस्तयोरागमने यथैवेन्द्रमहे तथा ।

५१५

मुदितास्तत्र गायन्ति राजमार्गेषु गायनाः । स्तत्राशोर्भजन्ता गायन्त्या द्वादवानां प्रियङ्कराः ।

गोविन्दरामौ संप्राप्तौ भ्रातरौ लोकविश्रुतौ । स्त्रे पुरे निर्भयाः सर्व्ये क्रोडध्वं धादवाः सुखं ।

न तत्र कश्चिद्दोषो वा मलिनो वा विचेतनः । मयुरायामभूत् कश्चिद्रामकृष्णसमागमे ।

वयंसि साधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोहृद्यदिपाः । नरनारीगणाश्चैव भोजिरे मानसं सुखं ।

श्रिवास्त्य प्रववुर्ध्याता विरजस्ता दिव्यो ददृशुः । देवतानि च सर्व्याणि हृष्टान्यायतनेष्वपि ।

५१०

यानि लिङ्गानि लोकस्तुतानि च कृते युगे । तानि सर्व्याण्यदृश्यन्त तयोरागमने तदा ।

ततः कास्ते शिवे पुण्ये स्थान्दमेनारिमर्दनौ । हरियुक्तेन तौ वीरौ प्रविष्टौ मयुरां पुरीं ।

प्रविशन्तं पुरीं रम्यं गोविन्दं राममेव च । अनुजमुच्यदुगुणाः शक्रं देवगणा इव ।

वसुदेवस्य भवनं पितृसौ यदुगन्दनौ । प्रविष्टौ चष्टवदनौ चन्द्रादित्याविवाचलं ।
 ततसौ वसुदेवस्य पादौ समभिवाद्य च । उपसेनन्तु राजानमन्याश्च यदुपुङ्गवान् ।
 यथान्यायं पूजयित्वा तौ सर्वेष्टाभिनन्दितौ । जम्भतु चष्टमनसौ मातुरेव निवेशनं ।
 तत्रायुधानि विन्यस्य गृहे स्वे स्वेरचारिणौ । मुमुक्षते यदुबरी वसुदेवमुतावुभौ ।
 एवं तावेकनिर्झाणौ मथुरायां शुभाननौ । उपसेनानुगौ भूत्स कश्चित् कालं विचिरतुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मथुराप्रत्यागमने द्वाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

५०१५

॥ वैशम्पायन उवाच । कस्यचित्तय काष्ठस्य स्त्राता गोपेषु मौहदं । जगामैको ब्रजं रामः कृष्णस्यानुमते स्थितः ।
 स गतस्तत्र रम्याणि ददर्श विपुलानि वै । भुक्तपूर्व्वीष्णुरण्णानि सरामि सुरभीणि च ।

५०१०

स प्रविष्टस्तु वेगेन तं ब्रजं कृष्णपूर्व्वजः । वन्येन रमणीयेन वेशेनालङ्कृतः प्रभुः ।
 स तानभाषत प्रीत्या यथापूर्व्वमरिन्दमः । गोपांस्तेनैव विधिना यथान्यायं यथावयः ।
 तथैव प्राह तान् सर्व्वीस्तथा च परिहर्षयन् । तथैव सह गोपीभिर्दोजयन्मधुराः कथाः ।
 तमूचः स्त्रविरा गोपाः प्रियं मधुरभाषिणः । रामं रमयतां श्रेष्ठं प्रवासात् पुनरागतं ।
 स्वागतं ते महाबाहो यदूनां कुलनन्दन । अद्य स्म निर्दृतास्तात यत्त्वा पश्यामहे वयं ।
 प्रीतास्तेव वयं वीर यत्त्वं पुनरिहागतः । विख्यातस्त्रिषु लोकेषु रामः शत्रुभयङ्करः ।
 वर्द्धनीया वयं नूनं त्वया यादवनन्दन । अथवा प्राणिमस्तात रमन्ते जन्मभूमिषु ।

५०५

त्रिदशानां वयं मान्या भुवमद्यामस्तानन । ये स्म दृष्टास्त्वया तात काङ्क्षमाणास्तवागमं ।
 दिष्ट्या ते निहता मन्दाः कंसस्य विनिपातितः । उपसेनोऽभिषिक्तश्च माहात्म्येनात्मजेन वै ।
 समुद्रे च श्रुतोऽस्माभिसिन्धुना सह विपद्यः । गोमन्ते च श्रुतोऽस्माभिः चत्त्रियैः सह विपद्यः ।
 दरदस्य बधश्चैव जरासन्धपराजयः । तत्रायुधावतरणं श्रुतं नः परमाहवे ।

५०६०

बधश्चैव शृगालस्य करवीरपुरोत्तमे । तत्सुतस्याभिषेकस्य नागराणाञ्च सान्त्वने ।
 मथुरायां प्रवेशस्तु कीर्तनीयः सुरोत्तमैः । प्रतिष्ठिता च वसुधा पार्थिवाश्च वगीकृताः ।
 तव चागमनं दृष्ट्वा सभाग्याः स्म यथा पुरा । तेन स्म परितुष्टा वै हर्षिताश्च सवान्धवाः ।
 प्रप्तुवाच ततो रामः सर्व्वीस्तानभितः स्थितान् । यादवेऽपि सर्व्वेषु भवन्तो मम बान्धवाः ।

५०६५

इहावयोगतं बाल्यमिह चैवावधोरतं । भवद्विर्बद्धितास्यैव यास्यामो विक्रियां कथं ।
 गृहेषु भवतां भुक्तं गावश्च परिरक्षिताः । अस्माकं बान्धवाः सर्व्वे भवन्तो बद्धमौहदाः ।
 भुवत्येवं यथातत्त्वं गोपमध्ये हलायुधे । संचष्टवदना भूयो बभूवुर्गोपयोगितः ।

ततो वनान्तरगतो रेमे रामो महाबलः । एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ते रामाय विदितोऽत्मने ।
 गोपालैर्दृशकालञ्चैरुपानीयत वारुणो । शोऽपिवत् पाण्डुराभ्राभस्तत्कालं ज्ञातिभिर्दृतः ।

५०६०

वनान्तरगतो रामः पानं मदसमोरणं । उपनिन्यस्ततस्तस्मै वन्यानि विविधानि च ।
 प्रत्यपरमणोयानि पुष्पाणि च फलानि च । मेष्ठाश्च विविधान् गन्धान् भक्ष्याश्च हृदयङ्गमान् ।

सद्यो हतानि पश्यामि विकचान्युत्पलानि च । शिरसा चारुकेनेन किञ्चिदावृत्तमौलिना ।
 श्रवणैकावलम्बेन कुण्डलेन विराजता । चन्द्रार्द्धेण पीनेन वनमालावलम्बिना ।
 विषभावुरसा रामः कैलासेनेव मन्दरः । नीले वसानो वसने प्रत्ययजलदप्रभे ।
 रराज वपुषा शुभ्रस्तिमिरौघे यथा शशी । स्नाङ्गलेनावसक्तेन भुजगाभोगवर्तिना ।
 तथा भुजायन्निष्ठेन मुषलेन च भास्वता । स मत्तो बलिनां श्रेष्ठो रराजाघूर्णिताननः ।
 शैशिरोपु त्रियामासु यथा खेदालसः शशी । रामस्तु यमुनामाह स्नातुमिच्छे महानदि ।
 एहि मामभिगच्छ त्वं रूपिणी सागरज्जमे । सङ्कर्षणस्य मत्तोक्तो भारती परिभूय सा ।
 नाभ्यवर्त्तत तं देशं स्त्रीस्वभावेन मोहिता । ततश्चुकोध बलवाचामो मदसमीरितः ।
 चकार स हलं हस्ते कर्षणाधोमुखं बली । तस्यामुपरि मेदिन्यां पेतुस्सामरसस्तजः ।
 मुमुचुः पुष्पकैष्य पुष्परोल्लङ्घं जलं । स हलेनानतायेण फूले गृह्य महानदीं ।
 चकर्ष यमुनां रामो व्युत्थितां वनितामिव । सा विह्वलजलस्रोता द्रवप्रस्थितसञ्चया ।
 व्यावर्त्तत नदी भीता हलमार्गानुसारिणी । स्नाङ्गनादिष्टमार्गा सा वेगगा वक्रगामिनी ।
 भङ्गवर्णभयवस्ता योषेवाकुलताङ्गता । पुलिनश्रेणिविम्बोष्ठो मृदि तैस्तोपताडितैः ।
 फेनमेखलसूत्रैश्च शिखरैस्तोरान्तगामिनी । तरङ्गविषमापोडा चक्रवाकोन्मुखस्तनी ।
 वेगगम्भीरवक्राङ्गी वस्तमोनविभूषणा । धितर्द्धमेक्षणापाङ्गी काशचौमोज्झिताम्बरा ।
 तीरजोद्धृतकेशान्ता जलस्खलितगामिनी । स्नाङ्गलोत्तिखितापाङ्गी शुभिता सागरज्जमा ।
 मत्तेव कुटिलापाङ्गी राजमार्गेण गच्छती । लब्धते सा स्म वेगेन स्नातस्खलितगामिनी ।
 उन्मार्गान्तमार्गा सा येन दृन्दावनं वनं । दृन्दावनस्य मध्येन सा नीता यमुना नदी ।
 रोरूयमाणेव खगैरन्विता तोयवासिभिः । सा यदा समनुक्रान्ता नदी दृन्दावनं वनं ।
 तदा स्त्रीरूपिणी भूत्वा यमुना राममब्रवीत् । प्रसीद नाथ भीताऽस्मि प्रतिलोभेन कर्षणा ।
 विपरीतमिदं रूपं तोयस्य मम जायते । असत्यहं नदीमध्ये रौहिणेय त्वया कृता ।
 कर्षणेन महाबाहो स्वमार्गव्यभिचारिणी । प्राप्तां मां सागरे नूनं सपत्न्या वेगगर्भिताः ।
 फेनहाधैर्हमिश्रन्ति तोयव्यावृत्तगामिनी । प्रसादं कुरु मे वीर याचे त्वां लष्णपूष्पंज ।
 सुप्रसन्नमना नित्यं भवस्व त्वं सुरोत्तम । कर्षणायुधलष्टाऽस्मि रोषोऽयं विनिवर्त्यतां ।
 गच्छामि शरणा मूढा तवाहं स्नाङ्गलायुध । मार्गमादिष्टमिच्छामि क गच्छामि महाभुज ।
 प्रणामावनतां दृष्ट्वा यमुनां स्नाङ्गलायुधः । प्रत्युत्ताचार्यवधूं मदक्रान्तमिदं वचः ।
 स्नाङ्गलादिष्टमार्गा त्वमिमं मे प्रियदर्शने । देवमन्त्रप्रदानेन प्रावयस्वः खिलं शुभे ।
 एष ते सुभु सन्देशः कथितः सागरज्जमे । शान्तिं व्रज महाभागे गम्यताञ्च ययासुखं ।
 लोका हि यावत् स्नायन्ति तावन्तिष्ठतु मे यशः । यमुनाकर्षणं दृष्ट्वा सर्वे ते व्रजवासिनः ।
 साधु साध्विति रामाय प्रणामस्तुकिरे तदा । तां विमृश्य महावेगं तांश्च सर्वान् वनैः क्रमः ।

५०५

५००

५०५

५००

५००

५००

ततः सखित्य मनसा बुद्ध्या निश्चित्य चैव ह । पुनः प्रतिजगामाशु मथुरां रोहिणीमुतः ।

स गत्वा मथुरां रामो भवने मधुसूदनं । परिवर्त्तमानं ददृशे प्रव्यथं सारमथ्यं ।

तथैवाध्वन्यवेशेन सोपसृष्टो जगार्द्धनं । प्रत्ययवनमालेन वक्षसाऽतिविराजता ।

१०२५

स दृष्ट्वा तूर्णमायान्तं रामं लाजलधारिणं । सहस्रोत्थाय गोविन्दः प्रददावामनोत्तमं ।

उपविष्टं ततो रामं पप्रच्छ कुशलं व्रजे । बान्धवेषु च सर्वेषु गोषु चैव जगार्द्धनः ।

प्रत्युवाच ततो रामो भ्रातरं साधुभाषिणं । सर्वत्र कुशलं कृष्ण येषां कुशलमिच्छसि ।

ततस्तयोर्विचित्रार्थाः पौराण्यो ह्यभवन् कथाः । वमुदेवायतः पुण्या रामकेशवयोस्तदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि यमुनार्कषणे व्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता लोकप्रावृत्तिका नराः । चक्रायुधगृहं सर्वं लोकपालगृहोपमं ।

१०२६

तेष्वात्ययिकशंसोषु लोकप्रावृत्तिकेखिह । कृतसंज्ञा यदुश्रेष्ठाः समेताः कृष्णसंसदि ।

समागतेषु सर्वेषु यदमुख्येषु संसदि । प्रावृत्तिका नराः प्राजः पार्थिवात्ययिकं वचः ।

जगार्द्धन नरेन्द्राणां पार्थिवानां समागमः । शशंसुर्दक्षिणात्यानां मुमहानित्यनेकशः ।

त्वरितास्तत्र गच्छन्ति नानाजनपदेश्वराः । कुण्डिने पुण्डुरोकाश्च भोजपुत्रस्तथासनात् ।

प्रकाशं स्म कथास्तत्र श्रूयन्ते मनुजेरिताः । रुक्मिणी किल नास्ती स्त्री रुक्मिणः प्रथिता स्वमा ।

१०२७

भावो स्वयम्बरस्तत्र तस्याः किल जगार्द्धन । इत्यर्थमेते नृवरा गच्छन्ति सवलानुगाः ।

तस्यास्त्रैलोक्यसुन्दर्यास्तृतीयेऽहनि यादव । रुक्मभूषणभूषिष्ठा भविष्यति स्वयम्बरः ।

राज्ञां तत्र समेतानां हस्वशरयगामिनां । द्रुपद्यामः शतशस्तत्र वृन्दानि च महात्मनां ।

मिहशार्ङ्गलदर्पाणां मत्तदिरदगामिनां । सदा युद्धप्रियाणां हि परस्परमभर्षिणां ।

जयाय शीघ्रं त्वरिता बलौघेन समन्विताः । निरुद्धाः प्रियवोपालाः किमेकान्तचरा वयं ।

१०२८

निरुद्धाहा भविष्यामो गच्छामो यदुसत्तम । श्रुत्वैतत् केशवो वाक्यं हृदि शल्यमिवापिपितं ।

निर्जगाम यदुश्रेष्ठा यदूनां सहितो बलैः । यादवास्ते बलोदयाः सर्वे संगामलालसाः ।

निर्ययुः स्यन्दनैर्द्वैवैर्गर्वितास्त्रिदशा इव । बलौघेण नियुक्तेन हरिरोशानसम्पितः ।

चक्रोद्यतकरः कृष्णो गदापाणिर्व्यरोचत । यादवाश्चापरे तत्र वासुदेवानुयायिनः ।

रथैरादित्यमङ्गाग्नेः किङ्किणोप्रतिनादितैः । उयमेनन्तु गोविन्दः प्राह निश्चितदर्शनः ।

१०२९

तिष्ठ त्वं नृपशार्ङ्गल भ्रात्रा मे सहितोऽनघ । क्षत्रिया निहतिप्रज्ञाः शास्त्रज्ञास्त्रिददर्शिनः ।

पुरीं शून्याभिमां वीर जघन्यैः पीडयन्ति नः । अस्माकं शङ्किताः सर्वे जरासन्धवशानुगाः ।

मोदन्ते मुखमस्तत्र देवलोके यथाऽमराः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तदचनं श्रुत्वा भोजराजो महायथाः । कृष्णं स्नेहेन विहृतं बभाषे वचनान्मृतं ।

कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिवर्द्धन । श्रूयतां यदहं त्वद्य वक्ष्यामि रिपुसूदन ।

१०३०

त्वया विहीनाः सर्वे स्म न शक्ताः सुखमाश्रितुं । पुरेऽस्मिन् विषयान्ते वा पतिहीना इव स्त्रियः ।

त्वत्सनाथा वयं तात तद्वाङ्मलमाश्रिताः । विभीमो न नरेन्द्राणां मेन्द्राणामपि मानद ।
विजयाय यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि । तत्र त्वं सहितोऽस्माभिर्गच्छेया यादवर्षभ ।
तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा सस्मितं देवकीसुतः । यथेष्टं भवतामद्य तथा कर्त्ताऽस्यमंशयं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मन्त्रोदाहरणे चतुरधिकशतौऽध्यायः ॥ १०४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु कृष्णो हि जगामाशु रयेन वै । भोशकस्य गृहं प्राप्नो लोहितायति भास्करे । ५८९५

प्राप्ते राजममाजे तु शिविराकीर्णभूतले । रङ्गं सुविपुलं दृष्ट्वा राजर्षीं तनुमाविशत् ।
वित्रासनार्थं भूपानां प्रकाशार्थं पुरातनं । मनसा चिन्तयामास वैनतेयं महाबलं ।
ततश्चिन्तितमात्रस्तु विदित्वा विनतात्मजः । सुखलक्ष्यं वपुः कृत्वा निलिन्ये केशवान्तिके ।
तस्य पक्षनिपातेन पवनोद्भ्रान्तकारिणा । कल्पिता मनुजाः सर्वे न्युज्जास्य पातिता भुवि ।
शिरोभिः पतिताः सर्वे प्रविपन्त यथोरगाः । तान् मन्त्रिपतितान्दृष्ट्वा कृष्णो गिरिरिवाचलः ।
स तदा पक्षवातेन मेने पुतगमत्तमं । ददर्श गरुडं प्राप्तं दिव्यस्रगनुलेपनं ।

५८९०

पक्षवातेन पृथिवीश्चालयन्तं मुञ्च्युर्गजः । पृष्ठामकैः प्रहरणैर्लेलिच्छद्भिरिवोरगैः ।
वैष्णवं हस्तसंस्त्रेयं नास्यमानमवाचमुखं । चरणाभ्यां प्रकर्षन्तं पाण्डुरं भोगिनाम्बरं ।
हेमपत्रैरुपचिनं धातुमन्तमिवाचलं । अमृतारम्भहर्त्तारं दिजिक्लेत्रविनाशनं ।
चासनं दैत्यसंघानां वाहनं ध्वजलक्षणं । तं दृष्ट्वा मध्वजं प्राप्तं सचिवं माम्पराधिकं ।
धृतिमन्तं गरुत्मन्तं जगाद मधुसूदनः । दृष्ट्वा परममंजुष्टः स्थितं देहमिवापरं ।
तुल्यमामर्थ्यया वाचा गरुत्मन्तमुपस्थितं ।

५८९५

॥ कृष्ण उवाच ॥ स्वागतं खचरश्रेष्ठ सुरसेनारिमर्दन । विनताहृदयानन्द स्वागतं केशवप्रिय ।
व्रज पत्ररथश्रेष्ठ कैशिकस्य निवेशनं । वयन्तत्रैव गत्वाऽद्य प्रतीकामः स्वयम्बरं ।
राज्ञां तत्र समेतानां हस्तशरयगामिनां । द्रुत्यामः शतशस्तत्र समेतानां महात्मनां ।

५८९०

एवमुक्त्वा महाबाहुर्वैनतेयं महाबलं । जगामाद्य पुनो कृष्णः कैशिकस्य महात्मनः ।
वैनतेयस्यः श्रीमान् यादवैश्च महारथैः । विदर्भनगरीं प्राप्ते कृष्णो देवकिनन्दने ।
हृष्टाः प्रमुदिताः सर्वे निवामाथोपचक्रुः । सर्वे शस्त्रायुधधरा राजानो बलशालिनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु राजा नयविशारदः । कैशिकस्तत उत्थाय प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।

अर्घ्यमाचमनीं दत्त्वा स राजा कैशिकः स्वयं । सतकृत्य विधिवत् कृष्णं स्वपुरं मन्यवेशयत् ।

५८९५

पूर्वमेव तु कृष्णाय कारितं दिव्यमन्दिरं । विवेश सबलः श्रीमान् कैलामं शङ्करो यथा ।

खानपानादिरक्षौघैरर्चितो वासवानुजः । सुखेनैवोषितः कृष्णस्तस्य राज्ञो निवेशने ।

पूजितो वज्रमानेन क्षेत्रपूर्णेन चेतसा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीस्वयंवरपञ्चाधिकशतौऽध्यायः ॥ १०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते कृष्णमागतं दृष्ट्वा वैनतेयसहाय्युतं । बभूवुश्चिन्तयाविष्टाः सर्वे नृपतिमत्तमाः ।

ते समेत्य गता राजन् राजानो भीमविक्रमाः । मन्त्रयुष्मन्त्रकुशला नीतिशास्त्रार्थवित्तमाः ।

५८५०

भीमकस्य सभां गत्वा रम्यां हेमपरिष्कृतां । सिंहामनेषु चित्रेषु विचित्रास्तरणेषु च ।

निषेदुस्ते नृपवरा देवा देवसभामिव । तेषां मध्ये महाबाहुर्ज्जरामन्धो महाबलः ।

बभाषे सुमहातेजा देवान् विश्वेश्वरो यथा ।

॥ जरामन्ध उवाच ॥ श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा भीमकस्य महामतिः । कथ्यमानं यथा बुद्ध्या वचनं वदताम्बराः ।

योऽसौ कृष्ण इति ख्यातो वसुदेवसुतो बली । वैनतेयसहायेन संप्राप्तः कुण्डिनं त्विह ।

५८५१

कन्याहेतोर्नृमहातेजा यादवैरभिसंवृतः । अवश्यं कुरुते यत्नं कन्यावाप्तिर्यथा भवेत् ।

यदत्र कारणं कार्यं सुनयोपेतवद्भूतं । कुरुष्वं नृपशार्दूलो विनिश्चित्य बलाबलं ।

पदातिनो महावीर्यो वसुदेवसुताबुधौ । वैनतेयं विना तस्मिन् गोमन्ते पर्वतौत्तमे ।

यत् कृतं सुमहद्द्वोरं भवद्भिर्विदितं महत् । कृष्णस्य यादवैश्चैव भोजान्धकमहारथैः ।

समेत्य युध्यमानस्य कीदृशो विग्रहो भवेत् । कन्यार्यं यतमानेन गरुडस्थेन विष्णुना ।

५८५२

कः स्थास्यति रणे तस्मिन् अपि शक्रः सुगैः सह । पुरा एकार्णवे घोरे श्रूयते मेदिनो त्वियं ।

पातालस्य तले मग्ना विष्णुना प्रभविष्णुना । वाराहं रूपमास्थाय उद्धृता जगदादिना ।

हिरण्यक्षस्तु दैत्येन्द्रो वाराहेण निपातितः । हिरण्यकशिपुश्चैव महाबलपराक्रमः ।

अबध्वाऽमरदैत्यानामृषिगन्धर्व्वक्षत्रैः । यत्तराजमनागानां नाकाश्च नावनिस्थले ।

न चाभ्यन्तरगाव्यक्रोर्न शुष्केणाद्र्क्षकेन च । अबध्यस्त्रिषु लोकेषु दैत्येन्द्रो ह्यपराजितः ।

५८५३

नारसिंहेन रूपेण निहतो विष्णुना पुरा । वामनेन तु रूपेण कश्यपस्यात्मजो बली ।

अदित्या गर्भसंभूतो वलिर्बलद्वेऽसुरोत्तमः । सत्यरज्जुमयैः पाशैः कृतः पातालसंश्रयः ।

कार्त्तवीर्यो महावीर्यः सहस्रभुजविग्रहः । दत्तात्रेयप्रसादेन मत्ता वरमदेन च ।

जामदग्न्या महातेजा रेणुकागर्भसम्भूतः । चेतादापरयोः सन्ध्या रामः शस्त्रभृताम्बरः ।

पर्शुना वज्रकल्पेन मत्तद्वीपेश्वरो नृपः । निहतो विष्णुना भूयस्कररूपेण हेहयः ।

५८५४

इत्थाकुकुलसंभूतो रामो दाशरथिः पुरा । त्रिलोकजयिनं वीरं रावणं वै न्यपातयत् ।

पुरा कृतयुगे विष्णुः संयामे तारकामये । षोडशार्द्धभुजो भूला गरुडस्थो हि वीर्यवान् ।

निजघानासुरान् युद्धे वरदानेन दर्पितान् । कालनेमिश्च दैत्येन्द्रं देवतानां भयप्रदं ।

सहस्रकिरणमेव चक्रेण न्यहनयुधि । महायोगबलनामो विश्वरूपेण विष्णुना ।

अनेन प्राप्तकालास्ते निहता बहवोऽसुराः । वने वनचरा दैत्या महाबलपराक्रमाः ।

५८५५

निहता बालभयिन प्रलम्भारिष्टधेनुकाः । शकुनिं केशिनश्चैव यमलार्जुनकावपि ।

नागं कुवलयपीडं चाणूरं मुष्टिकन्तया । कंसश्च बलिनां श्रेष्ठं मगणं देवकीसुतः ।

न्यहनन्नेपर्वशेन क्रोडमानो हि केशवः । एवमादीनि दिव्यानि च्छस्त्ररूपाणि विष्णुना ।

कृतानि तत्र तत्रैव मायया प्रभविष्णुना । तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि भवतां हितकाम्यया ।

तं मन्ये केशवं विष्णुं सुराद्यममुरान्तकं । नारायणं जगद्योनिं पुराणं पुरुषं ध्रुवं ।
 खट्वारं सर्वभूतानां व्यक्ताव्यक्तं सनातनं । अष्टयं सर्वभूतानां सर्वलोकममल्लतं ।
 अनादिमध्यनिधनं चरमचरमव्ययं । स्वयम्भुवमजं स्थाणुमजेयं सचराचरैः ।
 त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं त्रिदशेन्द्रारिनाशनं । इति मे निखिला बुद्धिर्जातोऽयं मथुरामधि ।
 कुले महति वै राज्ञां विपुले चक्रवर्तिनां । कथमन्यस्य पुंसस्तु गरुत्मान् वाहनो भवेत् ।
 विशेषेण तु कन्यार्ये विक्रमस्ये जनार्दने । कः स्वास्यति पुमानद्य गरुडस्यायतो बली ।
 स्वयंवरकृतेनामौ विष्णुः स्वयमिहागतः । विष्णोरागमने चैव महान्दोषः प्रकीर्तितः ।
 भवद्भिरनुचिन्त्यदं कथितां यद्वनन्तरं ।

५८०

५८५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विब्रुवमाणस्तु मगधानां जनेश्वरं । मुनीयोऽय महाप्रज्ञो वचनश्चेदमब्रवीत् ।
 ॥ मुनीय उवाच ॥ सम्यगाह महाबाहुर्मगधाधिपतिर्मृपः । समत्वं नरदेवानां यथा वृत्तं महाहवे ।
 गोमन्ते रामकृष्णाभ्यां कृतं कर्म मुदुष्करं । गजाश्वरयमन्वाधा पत्तिध्वजममाकुला ।
 निर्दग्धा महतो सेनां चकलाङ्गलवज्जिना । तेनायं मागधः श्रोमाननागतमचिन्तयत् ।
 भ्रुवने राजभेनः यामनुस्य य मुदारुणं । पदात्यार्युध्यतोस्तत्र बलकेशवर्यार्थं धि ।
 दुर्निवार्यतरं घातैरभवदाहिनीचयः । विदितं वः सुपर्णस्य आगतस्य नृपोत्तमाः ।
 पक्षवेगानिलोद्धूता भभ्रमुर्गणेश्वराः । समुद्राः सुभिताः सर्वे च चालाद्रिर्मही मुक्तः ।
 वयस्य सर्वे सन्वस्ताः किमुत्पातेति विक्लवाः । यदा मन्त्रस्तु युध्येत आरुढः केशवः खगे ।
 कथमस्मद्भिः शक्यं प्रतिष्ठातुं रणाजिरे । राज्ञां स्वयंवरो नाभ मुमहान् हर्षवर्द्धनः ।
 कृतो नरवरैराद्यैश्शोधर्मस्य वै विधिः । इदंस्तु कुण्डिनगरमामाद्य मनोजेश्वरैः ।
 पुनरेवैथ्यते नूनं महापुरुषविग्रहः । यदि मा वरयेदन्तं राज्ञां मध्ये नृपात्मजा ।
 कृष्णस्य भुजयोर्वीर्यं कः पुमान् प्रसहियति । विख्यापितस्तु दोषोऽयं स्वयंवरमहोत्सवे ।
 तदर्थमागतः कृष्णो वयस्यैव नराधिपाः । कृष्णस्यागमनस्यैव नृपाणामपि गर्हितं ।
 कन्याहेतोर्नरेन्द्राणां यथा वदति मागधः ।

५८०

५८५

५८०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि हस्तिनाख्ये स्वयंवरे मुनीयशब्दे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १०६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने मुनीयेन महात्मना । कुरुषाधिपतिर्वीरो दन्तवक्रोऽभ्यभाषत ।
 ॥ दन्तवक्र उवाच ॥ यदुक्तं म गधेऽत्रेण मुनीयेन नराधिपाः । युक्तपूर्वमिदं मन्ये यदस्माकं वचो हितं ।
 न च विद्वेषणेनाहं न चाहङ्कारवादिना । न चात्मविजिगोप्यत्वाद्दूषयामि वचोऽमृतं ।
 वाक्यार्णवं महागाधं नीतिशास्त्रार्थवृद्धितं । क एष निखिलं वक्तुं शक्नो वै राजसंसदि ।
 किन्त्वनुस्मरणं हि यद्वदामि शृणुष्व मे । आगतो वासुदेवेति किमाद्यर्थं नराधिपाः ।
 यथागता वयं सर्वे तथा कृष्ण इहागतः । किमत्र दोषो गौण्ये वा कन्याहेतोः समागताः ।
 यदस्माभिः समेत्यैव कृतं गोमन्तरोधनं । तच्च युद्धकृतं दोषं कथं वः कर्तुमर्हय ।

५८५

वनवासं स्थितौ वीरौ कंसव्यामोहहेतुना । देवर्षिवचनाद्वाजन् वृन्दावनतटे स्थितौ ।
 तावाह्य बधार्थाय उभौ रामजनाह्नौ । नागेनाहोपितौ वीरौ हतनागौ विवेक्षितौ । ५८१
 ततः स्त्रवीर्यमाश्रित्य निहतौ रङ्गसागरे । गतासुरिव चासीनौ मथुरेशः सहानुगः ।
 किमत्र विहितो दापो येनास्माभिर्वयोधिकैः । उपरोधपरा राज्ञो वयं सर्वे समागताः ।
 सेनातिबलमालोक्य विचक्षौ रामकेशवौ । पुरं बलं समुत्सृज्य गोमन्तं पर्वतं गतौ ।
 तत्रापि गतमस्माभिर्हन्तुं समरयोधिभिः । अप्राप्तयौवनाभ्यान् पदाताभ्यां रणाजिरे ।
 रथाश्चनरनागेन तत्र वै वियुहः कृतः । कृत्वापरोधं शैलः स क्षत्रधर्मेण दीपितः । ५८२
 दावाग्निमुखमाविश्य मृतो यन्न तपस्विनो । विभीत इति मन्यामः सर्वे क्षत्रियपुङ्गवाः ।
 प्रतियुद्धं करोत्येवं दूषयाम जनाह्ननं । यत्र यत्र प्रयास्यामो वयं तत्र भवेत् कलिः ।
 प्रीत्यर्थं प्रयतिष्यामः कृष्णेन सह भूमिपाः । इदं कुण्डिपुरं कृष्णो नः गतः कलिहेतुना ।
 कन्यानिमित्तागमने कस्य युद्धं प्रयच्छति । मर्त्येऽस्मिन् पुरुषेन्द्रोऽभौ न कश्चित् प्राकृतो नरः ।
 देवलोके च देवेशः प्रवरः पुरुषोत्तमः । देवानामपि कर्त्तुं ऽमो लोकानाञ्च विभेषतः । ५८३
 न देवे वालिशो बुद्धिर्न चेष्टा न नि मत्सरः । न क्षाम्ये न कृशो नार्त्तः प्रणतार्त्तिहरः सदा ।
 एष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि दैवतं । आगतो गच्छेन्नेह च्छस्त्रप्राकाशहेतुना ।
 न सेनासहितो याति कृष्णः शत्रुविनाशने । इमां यात्रां विजानीध्वं प्रीत्यर्थं ह्यागती हरिः ।
 सहितो याद्वेष्टैश्च भोजवृण्यन्धकैरिह । अर्घ्यनाचमनीं दत्त्वा आतिथ्यञ्च नराधिपाः ।
 करिष्यामो वयं सर्वे केशवाय महात्मने । एवं सन्धानतः कृत्वा कृष्णेन सहिता वयं । ५८४
 वसामो विगतोदेगा निर्भया विगतज्वराः । तस्य तदचनं श्रुत्वा दन्तवक्त्रस्य धीमतः ।
 शाल्वः प्रवदतां श्रेष्ठस्तानवाच नराधिपान् ।
 ॥ शाल्व उवाच ॥ किं भयेनास्य नः सर्वे न्यस्तशस्त्रा भवामहे । सन्धानकरणे हेतोः कृष्णस्य भयकम्पिताः ।
 परस्त्वेन किं कार्यं विनिन्द्य बलमात्मनः । नैव धर्मो नरेन्द्राणां क्षात्रधर्मे च तिष्ठतां ।
 महत्सु राजवंशेषु संभूताः कुलवर्द्धनाः । तेषां कापुरुषा बुद्धिः कथं भवितुमर्हति । ५८५
 अहं जानामि वै कृष्णमादिदेवं सनातनं । प्रभुं सर्व्यामरेन्द्राणां नारायणपरायणं ।
 वैकुण्ठमजयं लोके चराचरगुहं हरिं । सम्भूतं देवकीगर्भे विष्णुं लोकनमस्कृतं ।
 कंसराजबधार्थाय भारवतरणाय च । अस्माकञ्च विनाशाय लोकसेरुणाय च ।
 अंशावतरणे कृत्स्नं जाने विष्णोर्विधेष्टितं । संपादयामस्तुलं कृत्वा विष्णुना सह भूमिपाः ।
 चक्रानलनिर्दग्धा यास्यामो यमसादनं । तत्र जानामि राजेन्द्राः कालेनायुःक्षयो भवेत् । ५८६
 नाकाले म्रियते कश्चित् प्राप्ते काले न जीवति । एवं विनिश्चयं बुद्ध्या न कुर्यात् कस्यचिद्भयं ।
 स एव भगवान् विष्णुरालोक्य तपसः क्षयं । निहन्ता दितिजेन्द्राणां यथाकालेन योगवित् ।
 वालिं वैरोचनिश्चैव बद्ध्वाऽवधं महाबलं । हतवान्देवदेवो वै पातालतलवासिनं ।

एवमादीनि चान्यानि विष्णोर्दृष्टानि वै नृपाः । तस्मादयुक्तं भवतां विग्रहार्थे विचारणं ।

न च संगमहेतोर्हि कृष्णस्यागमनं त्विह । यस्य वा तस्य वा कन्या वरयिष्यति तस्मै सा ।

५८४०

किमत्र विग्रहो राज्ञां प्रीतिर्भवति वै भुवं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कथयमानानां नृपाणां बुद्धिशालिनां । न किञ्चिदब्रवीद्भ्राजा भोग्यकः पुत्रकारणात् ।

महावीर्यमदोक्षिकं भार्गवास्त्राभिरक्षितं । रणे प्रचण्डातिरथं विचिन्त्य मनसा सुतं ।

कृष्णं न सहते नित्यं पुत्रो वै बलदर्पितः । नित्याभिमानी च रणे न विभेति च कस्यचित् ।

कृष्णस्य भुजवीर्येण ह्रियते नात्र संशयः । भविष्यति ततो युद्धं महापुरुषविपक्षं ।

५८४१

द्वेषो यैवाभिमानी च कुतो जीवति मे सुतः । जीवितं नात्र पश्यामि मम पुत्रस्य केशवात् ।

कन्याहेतोः सुतं ज्येष्ठं पितृणां नन्दिवर्द्धनं । कारयिष्ये कथं युद्धं पुत्रेण सह केशवं ।

न च नारायणं देवं वरमिच्छति हस्त्रवान् । मूढभावमदोक्षन्तः संगमोत्पत्तिवर्त्तकः ।

नियतं भस्मसाद्याति त्वत्तराग्निर्धियाऽनले । करवीरेश्वरः प्रहूरः प्रहृगालस्त्रियोधना ।

क्षणेन भस्मसास्त्रीतः केशवेन बलीयसा । वृन्दावने वसन् श्रीमान् केशवो बलिनाम्बरः ।

५८४२

उद्धृत्यैकेन हस्तेन मत्तान् धृतवान् गिरिं । दुष्करं कर्म संस्तुत्य मनः सोदति मे भृशं ।

दम्भस्तु स्वयमागम्य देवते सह वृत्रहा । अभिजिष्यान्नवीत् कृष्णमुपेष्टेति शचीपतिः ।

यया च दमितो नागः कालियो यमुनाहरे । विषाग्निज्वलितो घोरः कालान्तकसमप्रभः ।

केशो चैव महावीर्यो दानवो हयविग्रहः । निहतो वासुदेवेन देवैरपि कुरामदः ।

सान्दीपनिमुतश्चैव चिरनष्टं हि सागरे । कृष्णः पञ्चजनं हत्वा चानयद्यममन्दिरात् ।

५८४३

गोमन्ते मुमहयुद्धं वज्रमिषैव तावुभौ । हत्वा विचामजननं गजान्धरथमंकुलं ।

गजेन्द्रजटवृन्दानि रथेन रथयोधिनः । सादिनस्याश्वयोधेन चरणेन पदातिनः ।

जघ्नतुष्टौ महावीर्यौ वसुदेवसुतावुभौ । न देवासुरगन्धर्व्या न यक्षोरगराक्षसाः ।

न नागा न च दैत्येन्द्रा न पिशाचा न गुह्यकाः । कृतवन्तस्तथा घोरं गजान्धरथसंलयं ।

तमनुसृत्य संगमं भृशं सोदति मे मनः । न मया श्रुतपूर्वो वा दृष्टपूर्वः कुतोऽपि वा ।

५८४४

तादृशो भुवि मर्त्योऽन्यो वासुदेवात् सुरोत्तमात् । सम्यगाह महाबाहुर्हन्तवको महाद्युतिः ।

सान्त्वयित्वा महावीर्यं संविधास्याम यत्क्षमं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति सञ्चिन्त्य मनसा बलबलविनिश्चयं । गमनाय मतिश्चक्रे प्रसादयितुमश्रुतं ।

चिन्त्यमानो नरेन्द्रैश्च वज्रभिर्नयशालिभिः । सूतमागधवन्दिभ्यो बोधितस्तुतिमङ्गलैः ।

प्रभातायां रजन्यान्तु कृतपूर्वार्द्धिकक्रियाः । उपविष्टा नृपाः सर्वे स्त्रेषु विप्रः सवेष्टमा ।

५८४५

ये विस्मृष्टाश्च वै राजन्विर्भायां नराधिपैः । तैरागम्य स्मरान्नेषु रक्षो गत्वा निवेदितं ।

श्रुत्वा कृष्णभिषेकस्तु केचिद्दृष्ट्वा नराधिपाः । केचिद्दोननरा भीता उदासीनास्तथाऽपरे ।

त्रिधा प्रभिन्ना सा हेनः नरनागाश्वशालिनी । महार्णव इव कुम्भा अभिषेकेण चालिता ।

नृपाणां भेदमालोक्य भीष्मको राजसत्तमः । व्यतिक्रममचिन्त्यञ्च कृतं नृपतिना स्वयं ।
 विचिन्त्य मनसा राजा दह्यमानेन चेतसा । जगाम नरदेवानां समाजे प्रतिबोधितुं । ५१००
 एतस्मिन्नन्तरे दूताः सम्प्राप्ताः कैशिकान्तिकात् । लेखमुद्धृत्य शिरसा विविशुश्च नृपार्णवं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणोत्सववरे सप्ताधिकशतोऽध्यायः ॥ १०७ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ हत्वा कंसं महावीर्यं देवैरपि दुरासदं । नाभिषिक्तः स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपासने ।
 कन्यार्थं चागतः कृष्णस्तथापि न कृतातिथिः । अमानमतुलं प्राप्य सान्त्वान् केन हेतुना ।
 विनतायाः सुतस्यैव महाबलपराक्रमः । स चापि समया युक्तः कारणं किमपेक्षितः ।
 एतदाख्याहि भगवन् पुरं कौटुहलं हि मे । ५१०५
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विदर्भनगरीं प्राप्ते वैनतेये महाच्युते । मनसा चिन्तयामास वामुदेवाय कैशिकः ।
 दृष्ट्वाश्चर्यं हि नः सर्वान् ध्रुवं पापक्षयो भवेत् । विशुद्धभावः कृष्णस्य आवयोर्दृष्टतत्त्वतः ।
 अतः पात्रतरः कोऽन्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते । कृष्णात् कमलपत्राच्चादेव देवाज्जनाद्दनात् ।
 तस्यावां किं प्रदास्यावश्चातिथ्यकारणेन ह । पात्रमासाद्य वै राजन्यया धर्मो न लुप्यते ।
 एवमन्योन्यसञ्चिन्त्य भ्रातरौ क्रयकैशिकौ । स्वराज्यं दातुकामौ तौ जग्मतुः केशवान्तिकं । ५१००
 देवमासाद्य तौ वीरौ विदर्भनगराधिपौ । ऊचतुस्तौ महात्मानौ प्रणम्य शिरसा हरिं ।
 अद्यावां सफलं जन्म अद्यावां प्रयितं यशः । अद्यावां पितरस्तृप्ता देव त्वयि गृहागते ।
 चामरं व्यजनं कृत्रं ध्वजं सिंहसनं बलं । स्त्रीतकोषा पुरी चैव आवाभ्यां सहितं तव ।
 उपेन्द्रस्त्वं महाबाहो देवेन्द्रेणाभिषिक्तवान् । आवामिह तु राज्ये त्वामभिषिञ्चाव वै प्रभो ।
 आवधार्यतु कृतं कार्यं बज्रभिः पार्थिवैरपि । शक्यते नान्यथा कर्तुं जरासन्धेन वा स्वयं । ५१०५
 शत्रुसे मागधो राजा जरासन्धो महाद्युतिः । कथान्ते ब्रुवते राजनृपाणामभयप्रदः ।
 सिंहसनमनध्यास्य पुरश्चास्य न विद्यते । कथं राजसमाजेऽस्मिन्नास्यते देवकीसुतः ।
 कृष्णोऽपि मुमहावीर्यो ह्यभिमानी महाद्युतिः । न चागमिष्यते चास्मिन् कन्यार्थे च स्वयंवरे ।
 पार्थिवेषूपविष्टेषु खेषु सिंहसनेषु वै । कथमास्यति नीचेषु आसनेषु महाद्युतिः ।
 इति सञ्चिन्त्यमानस्तु श्रुत्वाऽसौ भीष्मको नृपः । आवयोः सह संमन्य विप्रहोपशमार्थिना । ५१००
 तव विश्रामहेतोर्हि कारितेदं गृहोत्तमं । देवानामपि देवोऽसि सर्वलोकनमस्कृतः ।
 मानुषे मर्त्यलोकेऽस्मिन्नाजेन्द्रत्वं समाचर । समाजे मानुषेन्द्राणां माभूदासनमङ्कटं ।
 विदर्भनगरे तेषां राजेन्द्रत्वं समाचर । आस्यतामासने शुभ्रे न्यः प्रभाते महाद्युते ।
 अधिवास्यात्मनात्मानं विधिदृष्टेन कर्मणा । यथा गमिष्यन्ति नृपाः करिष्ये देवशासनात् ।
 एवमुक्त्वा सुरश्रेष्ठं प्रणिपत्य कृताञ्जली । प्रेषयामासतुर्वीरै रङ्गमध्ये नृपैर्वृतैः । ५१०५
 देवदूतस्य वचनं यथोक्तं वज्रपाणिना । लिखित्वा सुमहातेजाः कैशिकः प्राह शासनं ।
 ॥ कैशिक उवाच ॥ विदितं वो नृपाः सर्वे वैनतेयसहाच्युतः । आगतेऽतिथिरूपेण विदर्भनगरीं हरिः ।

प्राप्तमालोक्य पौत्रोऽयमिति सञ्चिन्ध भूपतिः । प्रददौ वासुदेवाय स्वराज्यं धर्महेतुना ।
इदमामनमामस्वेति भ्रात्रा मे चोदिते ततः । वागवाचाशरीरेण केनापि व्योमचारिणा ।
॥ देवदूत उवाच ॥ न युक्तमामनं दातुं त्वयासीनं नराधिप । इदमस्यामनं दिव्यं सर्व्वरत्नविभूषितं ।
जाम्बूनदमयं दिव्यं रचितं विश्वकर्षणा । प्रेषितं देवराजेन सिंहलवणलक्षितं ।
अत्रोपविष्टं देवेशं चराचरनमस्कृतं । अभिषिञ्चाथ राजेन्द्रं वज्रभिः पार्थिवैः सह ।

१०००

आगताः कुण्डिनगरे कन्याहेतोर्नराधिपाः । नागमिच्छति यः कश्चित् सोऽस्य बन्धो भविष्यति ।
इमे चेवाष्टकलशा निधीनामंगसंभवाः । अश्वया राजराजस्य धनेशस्य महात्मनः ।

दिव्याः काञ्चनरत्नाढ्या दिव्याभरणयोनयः । राजेन्द्रस्याभिवेकार्यमागच्छन्ति नृपैर्दृताः ।

१००५

एष शक्रस्य सन्देशः कथितो मे नराधिपाः । लेखेनाङ्ग्य तान् सर्व्वानभिषिञ्चत केशव ।

॥ कैशिक उवाच ॥ इति सञ्चिन्ध खल्व्योऽभौ देवदूतो गतो दिवं । दत्त्वामनस्य कृष्णाय बालार्कमदृशप्रभं ।

तेनाहञ्चोदयिष्यामि भवन्तो ये समागताः । दुर्निवार्य्यतरं चोरं शक्रेण स्वयमोरितं ।

युष्माभिर्हृशने युक्तमद्भुतं भुवि दुर्लभं । कलशैरभिषिञ्चन्तं स्वयमेव नभस्तलात् ।

दृष्ट्वास्मर्थं हि नः सर्व्वे भुवं पापक्षयो भवेत् । स्वपनेन च कृष्णाय देवदेवाय विष्णवे ।

१०१०

आगच्छध्वं नृपश्रेष्ठा न भयं कर्त्तुमर्हय । आवयोः क्षतमन्धानो युष्मदर्थं जनार्दनः ।

सर्व्वेषां मनोज्ञाणां न वैरं कुरुते हरिः । विष्णुर्हृभावः कृष्णस्य आवयोर्दृष्टतत्त्वतः ।

मागधस्य विशेषेण न वैरं हृदि दृश्यते । यदत्र कारणं कार्य्यं तद्भवद्भिर्विचिन्धतां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं सञ्चिन्धमानास्तु नृपाः शापभयार्हिताः । भूयः शुश्रुवुराजेन्द्र राजानः सर्व्व एव ते ।

मेघगम्भीरनादेन स्वरेणापूरयक्ष्मभः । वागवाचाशरीरेण देवराजस्य श्रामनात् ।

१०१५

॥ चित्राङ्गद उवाच ॥ त्रैलोक्याधिपतिः शक्रः प्रजापालनहेतुना । आज्ञापयति युष्माकं नृपाणां हितकास्यया ।

न युक्तं वमतान्योन्यं कृष्णेन सह वैरिणा । वमध्वं प्रीतिमुत्पाद्य स्वराज्येषु नराधिपाः ।

प्रणतार्त्तिहरः कृष्णः प्रतिसेनान्तकोऽनलः । अनेन सह संप्रीत्या मोदध्वं विगतज्वराः ।

मानुषाणां नृपा देवा नृपाणां देवाः सुराः । सुराणां दैवतं शक्रः शक्रस्यापि जनार्दनः ।

एष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि दैवतं । जतोऽयं मानुषे लोके नररूपेण केशवः ।

१०२०

अजयः सर्व्वलोकेषु देवदानवमानवैः । कार्त्तिकेयसहायस्य अपि शूलधरस्य च ।

तस्मै देवातिदेवाय केशवाय महात्मने । अभिषिञ्च्य सुरैः सार्द्धं किमिच्छेयमतः परं ।

न चाधिकारो देवानां राजेन्द्रस्याभिवेचने । तेनाहं नाभिषिञ्चामि सर्व्वलोकनमस्कृतं ।

नृपाणामधिकारोऽयं राजेन्द्रस्याभिवेचने । गत्वा यूथं विदर्भाणां क्रयकैशिकयोः सह ।

सञ्चिन्ध विधिदृष्टेन कुरुध्वं नृपसन्तनाः । प्रीतिसन्धानं तालोऽयमिति सञ्चिन्ध वासवः ।

१०२५

बोधनार्थं विच्छेदोऽहं युष्माकं मनोज्ञशराः । विदर्भनगरे कृष्णः आवितोऽस्याधिवामनं ।

राजेन्द्रस्याभिवेकार्थं राजानो क्रयकैशिकौ । तयोः सार्द्धं नृपश्रेष्ठाः कृत्वा सुमहदुत्सवं ।

अभिवेक्षेण सत्कृत्य प्रतिगृह्य स्वदक्षिणां । आगमिष्यथ सेवयाः पुनरेव स्वयंवरं ।
जरासन्धः सुनीयस्य दक्षवांस्य महारथः । शाल्यः सौभपतिश्चैव चत्वारो राजसन्तमाः ।
रङ्गस्याग्रदूत्यहेतोर्हि तिष्ठन्निह च पार्थिवाः ।

१०१०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाज्ञां सुरेशस्य श्रुत्वा चिवाङ्गदेरिता । गमनाय मतिश्चक्षुः सर्व्य एव नृपोत्तमाः ।

अनुज्ञाता नरेन्द्रेण जरासन्धेन धीमता । भीष्मकं पुरतः कृत्वा प्रयाताः स्वबलैर्दृताः ।
भीष्मकस्य महाबाहुः स्वबलेन समन्वितः । जगाम पार्थिवैः सार्द्धं दृष्टमानेन चेतसा ।
यत्र कृष्णो महाबाहुः कैशिकस्य निवेशने । दूरादेव प्रकाशन्ती पताका ध्वजमालिनी ।

शुभा देवसभा रम्या स्नानहेतोरिहागता । दिव्यरत्नप्रभाकीर्णा दिव्यध्वजसमाकुला ।
दिव्याम्बरपताकाख्या दिव्याभरणभूषिता । दिव्यस्रग्दामकलिला दिव्यगन्धाधिवासिता ।
विमानयानैः श्रीमद्भिः समन्तात् परिवारिता । दिव्यास्त्ररोगणालत्र ननृतुश्च समन्ततः ।

१०११

गन्धर्वा मुनयश्चैव किन्नराश्च समन्ततः । उपगायन्ति देवेशमम्बरान्तरमाश्रिताः ।
स्तुवन्ति मुनयः सर्व्ये सिद्धाश्च परमर्षयः । देवदुन्दुभयश्चैव स्वयमेवानन्दन्निवि ।
पञ्चयोनिममृत्यानि गन्धर्वाण्यनेकशः । समन्तात् पात्यमानानि आकाशस्थैर्दिवौकसैः ।

१०१२

स्वयमागम्य राजेन्द्र देवैः सह शचापतिः । विमानवरमारुह्य सप्रकाशं स्थितोऽम्बरे ।
अष्टभिलोकपालैस्तु स्वदिग्भ्यो गेपु संस्थितैः । उपगायद्भिर्नृत्यद्भिः स्तुवद्भिश्च समन्ततः ।
श्रुत्वा सुतुमुलं नादं सर्व्य एव नराधिपाः । विस्मयोत्प्लुक्तनयना विविशुस्ते सभां शुभं ।

कैशिकस्य महातेजा उपगम्य नराधिपान् । प्रवेशयामास बली प्रतिपूज्य यथाविधि ।
निवेदिते सुरश्रेष्ठे पार्थिवानां समागमे । निर्जगाम हरिः श्रीमान् सर्व्यमङ्गलपूजितः ।
ततोऽम्बरस्थास्ते दिव्याः कलशाखेलकण्डिनः । सहकारममायुक्ता ववर्षुर्जलदा इव ।

१०१३

दिव्यकाञ्चनरत्नौघैर्दिव्यपुष्पसमन्वितैः । गन्धर्वाण्यविमिश्रैश्च राजेन्द्रस्याभिवेचने ।
यथोक्तविधिपूर्व्वेण सोऽभिषिच्य जनार्दनं । दीक्षयित्वा नरेन्द्राणां दिव्यैराभरणैः शुभैः ।
दिव्याम्बरविचित्रैश्च दिव्यमास्थानुलेपनैः । सत्कृत्य विधिवद्वाशामुपविष्टो जनार्दनः ।

शुभं देवसभोद्देशे स्नानहेतोरिहागते । उपास्यमानो यदुभिर्विदर्भय नराधिपैः ।
वैनतेयश्च बलवान् कामरूपी नराकृतिः । दक्षिणं पश्यमाश्रित्य आसनस्यो बभूव ह ।
कथकैशिको तो वीरो वामपार्श्वे स्था आसने । उपविष्टौ महात्मानौ देवस्थानुमते नृपौ ।

१०१४

तथैव वामपार्श्वे तु दृष्टव्यम्वकमहारथाः । सात्यकिप्रमुखा वीरा उपविष्टा महारथाः ।
भास्करप्रतिमे दिव्ये दिव्यास्तरणसंस्तुते । सुखोपविष्टे श्रीमन्तं देवा इव शचीपतिं ।
सचिवैः आविताः पूर्णं प्रविष्टास्ते नराधिपाः । यथार्हेण तु संपूज्य राजानः सर्व्य एव ते ।

१०१५

सुखोपविष्टास्ते स्वेपु आसनेषु नराधिपाः । कैशिकस्तु महाप्राज्ञः सर्व्यशास्त्रार्थविन्तमः ।
पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदताम्बरः ।

॥ कैशिक उवाच ॥ अविज्ञाना नृपाः सर्वे मानुषोऽयमिति प्रभो । भवन्तमुपसन्धाना देव तान् क्षन्तुमर्हसि ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ न मे वैरो निवसते एकाहमपि कैशिक । विशेषेण नरेन्द्राणां क्षात्रे धर्मो व्यवस्थिताः ।
 योऽद्वयमिति धर्मेण अधर्मेति पराङ्मुखे । तेषां किंचित्तुना कोपः कर्तव्यस्त्ववगोचराः । १०९
 यद्गतं तदतिक्रान्तं ये मृतास्तो दिवङ्गताः । एष धर्मो नृलोकोऽस्मिन् जायन्ति च सिञ्चन्ति च ।
 तस्मादशौचं भवतां मृताणां वै नराधिपाः । क्षन्तव्यं भवताऽस्माकं वीतवैरा भवन्तु वै ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा नरेन्द्रास्त्राणां मधुसूदनः । कैशिकस्य मुखं वीक्ष्य विरराम महाशुनिः ।
 एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मको नयकोविदः । पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदताम्बरः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दक्षिणोत्तरवरे नृपाश्चासने अष्टाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥
 ॥ भीष्मक उवाच ॥ पुत्रो मे बालभावेन भगिनीं दातुमिच्छति । स्वयंवरे नरेन्द्राणां न चाहं दातुमुत्सहे । ११०
 अतीव तस्य बालत्वं दातुं मेच्छेन्मतिर्धम । एका त्वेकं समाशोक्य वरयिष्यति मे मतिः ।
 अतस्त्वाऽहं प्रसादिष्ये पुत्रदुर्नयहेतुना । प्रसादं कुरु देवेश क्षन्तुमर्हसि मे प्रभो ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ बालभावेन पुत्रलो चालितो नृपमण्डलं । यदा वै भवति प्रौढः कीदृशो विनयो भवेत् ।
 सूर्येन्दुमदृशान् लोकांस्तपसापार्जितश्रियः । लोकोऽस्मिन् नरदेवानां महाकुलसमुद्भवान् ।
 एकस्यापि नृपस्यापि मोहाद्यो वितथं वरेत् । न स तिष्ठति लोकोऽस्मिन्निर्द्वन्द्वेण्डवक्रिणा । ११०
 एष धर्मो नरेन्द्राणामिति मे विदितं प्रभो । लोकधर्मं पुरस्कृत्य पुरा गीतं स्त्रियभूषा ।
 कथं तव सुतस्तेषामप्यतो मनुजेश्वर । वक्तुमर्हति राजेन्द्र वितथं राजसंसदि ।
 तादृशं रङ्गमणुलं कारयंस्तनयस्तव । कथं त्वया ह्यविज्ञात इति मे संशयो महान् ।
 आगतानां नरेन्द्राणामनलार्कन्दुवर्षां । धर्त्यर्चणं तु भूपूज्य आतिथ्यं कृतवानसि ।
 रथाश्वनरनागानां विमर्दमणुलं तथा । कथं न ज्ञातवाचाजंस्तव पुत्रस्य चेष्टितं । १११
 विषादो नो भवेद्दत्तं चतुरङ्गबलागमात् । कथं न ज्ञायमे राज्ञिति मे बुद्धिभ्रंशयः ।
 ममागमनभेदेह प्रायेण न हितमव । अतो न कृतमातिथ्यमपात्राय नराधिप ।
 पात्रेभ्यो दीयतां कन्या मामपास्य नराधिप । ममागमनदोषेण कथं कन्यां न दास्यसे ।
 कन्याविघ्नं प्रकुर्व्याणो नरके परिपच्यते । इति मन्वादिभिर्गीतं धर्मो विद्विर्नरोत्तमैः ।
 अतोऽर्थं न प्रविष्टोऽहं रङ्गमध्ये विश्रान्यते । विदित्वा न कृतमातिथ्यं नरदेव तवालयं । ११२
 द्वियाभिभूतो राजेन्द्र प्रार्थितोऽहं नराधिप । विदर्भनगरे राजन् बलविश्रामहेतुना ।
 आवाभ्यां कृतमातिथ्यं कैशिकस्य प्रियातिथिः । उषितौ च यथा स्वर्गं पुरा गच्छकेनवौ ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाब्रुवमाणं तं कृष्णं वाम्बुज्योदितं । सङ्गृह्णवागमुनासि च प्रमितोऽग्निरिव ज्वलन् ।
 ॥ भीष्मक उवाच ॥ प्रसीद देवलोकेन मर्त्यलोकेन पाहि मां । अज्ञानतमसाविष्टं ज्ञानचक्षुःप्रदो भव ।
 मनुष्ये मांसचक्षुष्टात् न सम्यग्विदिता वयं । न प्रविध्यन्ति कार्याणि कुर्वतामविचारणात् । ११३
 भवन्तं शरणं प्राप्य देवानामपि दैवतं । सम्यग्भवतु मे दृष्टिः भूपतस्त्वन्नु च मे क्रियाः ।

अनिष्यन्नामपि क्रियां नयोपेतां विचक्षणाः । फलदां हि प्रकुर्वन्ति महामेनापतिर्यथा ।
 भवन्तं शरणं प्राप्य नातिबाधति मे भयं । यन्मया चिन्तितं कार्यं तद्भवान् श्रोतुमर्हति ।
 न दातुमिच्छे कन्यायाः पार्थिवेभ्यः स्वयंवरं । प्रसादं कुरु देवेश न कोपं कर्तुमर्हमि ।
 ॥ छण उवाच ॥ वचनेन किमुक्तेन त्वया राजन्महामते । स्वकन्यां दास्यमे नेति कोऽत्र नेता तवानघ ।
 मा देहीति न चाख्यं ददस्विति न मे वचः । रुक्मिण्या रिव्यभूतिर्त्विं समन्त्रे कारणं मम ।
 मेरुकूटे पुरा देवैः कृत्वा स्वांश्रावतारणं । तदा विस्मृष्टा पृथ्वी श्रोग्रं ह्येति पतिना सह ।
 भानुव्ये कुण्डिनगरे भीष्मकस्याङ्गनोदरे । जायेस्व विपुलश्रेणि प्रत्यवेत्सव केशवं ।
 तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि राजत्रकतकं वचः । श्रुत्वा स्वयं विनिश्चित्य यदुक्तं तत् करिष्यमि ।
 रुक्मिणी नाम ते कन्या न सा प्राज्ञमानुषी । श्रीरेषा ब्रह्मवाक्येन जाता केनापि हेतुना ।
 न च मा मनुजेन्द्राणां स्वयम्बरविधिचमा । एका लेकाय दातव्या दनि धर्मव्यवस्थितिः ।
 न न तां शक्यते राजकन्यां दातुं स्वयंवरे । सदृशं वरमालोक्य दातुमर्हमि धर्मतः ।
 श्रोतोऽर्थं वैनतेयोऽयं विप्रकारणहेतुना । आगतः कुण्डिनगरे देवराजेन चोदितः ।
 अहश्चैवागतो राज्ञां द्रष्टुकाभो महोत्सवं । ताञ्च कन्यां वरारोहं पश्येन रक्षितां श्रियं ।
 सन्त्यमिति यत् प्रोक्तं त्वया राजन् ममेष्टनः । युक्तपूर्वमहं मन्ये कलुषाय न पार्थिव ।
 पूर्वमेव मया चान्तं येनास्मि विषये तव । आगतः सौम्यरूपेण तेनैव चान्तवान् प्रभो ।
 चान्तेषु गुणबाहुल्यं दोषापहरणं चमा । कयमस्त्रदिधे राजन् कलुषो वसते हृदि ।
 कुलजे सत्त्वसम्पन्ने धर्मज्ञे सत्यवादिनि । मादृशे च कथं राजन् कलुषो वसते हृदि ।
 चान्तोऽयमिति मन्त्यं यत्सेनया सहागतं । न त्वहं सेनया साङ्गं यास्यमि रिपुवाहिनीं ।
 अचान्तश्चारिमेनायां यास्यामि दिगवाहने । स्थितः सन्नैर्मङ्गाशान्यायधानि करिष्यते ।
 मानोऽस्माकञ्च त्वं राजन् वयसा च पितामहः । पालयस्व पुत्रं सत्यक् पुत्रेषु पितृवद्भगः ।
 कलुषो नाम राजेन्द्र वसेत् कापुरुषेषु वै । शूरेषु शूद्रभविषु कलुषो वसते कथं ।
 जानीध्वं मां सतां वृत्तं पुत्रेषु पितृवद्भगं । आवयोरपि राजानौ विदर्भनगराधिपौ ।
 आतिथ्यकरणेऽस्माकं स्वराज्यं दत्तवानुभौ । तेन दानफलेनास्य दश पूर्वं दिवङ्गताः ।
 भविष्याद्यैव राजेन्द्र पुत्रपौत्रा दशावराः । तेऽपि तत्रैव यास्यन्ति देवलोकं नराधिपाः ।
 अनयोः सुचिरं कालं भुक्त्वा राज्यमकण्टकं । यथाभिन्नाषं मोक्षस्य सुखं यास्यन्ति निवृत्तिं ।
 नरेन्द्राश्च महाभागा येऽभिषेचितुमागताः । कालेन तेऽपि यास्यन्ति देवलोकं त्रिपिष्टपं ।
 स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि वैनतेयमहायवान् । नगरो मधुरां रम्यां भोजराजेन पालितां ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु राजानं भीष्मकं यदुपुङ्गवः । राज्ञाञ्चैवमुपामस्य वैदर्भाभ्यां विशेषतः ।
 सभास्त्रिंशत् देवेशो जगाम रयमन्तिकं । ततः स दृष्ट्वा राजर्षिर्भीष्मकः किल केशवं ।
 ते च सर्वे महीपाला विषण्वदनाभवन् । आद्यं स्वयम्भुवं रूपं सुरासुरनमस्कृतं ।

६५३

६५४

६५५

६५६

६५७

६५८

सहस्रपात्सहस्राक्षं सहस्रभुजविग्रहं । सहस्रशिरसं देवं सहस्रमुकुटाञ्ज्वनं ।
दिव्यमान्द्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनं । दिव्याभरणसंयुक्तं दिव्यानेकोद्यतायुधं ।
कृष्णं रक्तारविन्दाक्षं चन्द्रसूर्याग्निलोचनं । दृष्ट्वा स राजा राजेन्द्रं प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ।
वाक्पुनः कायसंयुक्तं क्षोतुमारब्धं शस्तदा ।

१११*

॥ भोक्त उवाच ॥ देवदेव नमस्तुभ्यमनादिनिधनाय वै । शाश्वतायादिदेवाय नारायण परायण ।
स्वप्रभुनाय विश्वाय स्थाणवे वेधभाय च । पद्मनाभाय जटिने दण्डिने पिङ्गलाय च ।
हंसप्रभाय हंसाय चक्ररूपाय वै नमः । वैकुण्ठाय नमस्तस्मै अजाय परमात्मने ।
सदसद्भावयुक्ताय पुराणपुरुषाय च । पुरुषोत्तमाय मुक्ताय निर्गुणाय नमोऽस्तु ते ।
वरदो भव मे नित्यं त्वद्गुणाय सुरात्मनः । लोकनाथ सदा नाथ विष्णुस्त्वं विदितात्मकः ।

११२*

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं सुत्वा महादेवं नृपाणामयतो नृपः । महार्हमणिमुक्ताभिर्वज्रैर्दूर्यहासिनं ।
शतकुम्भस्य निचयं कृष्णाय प्रददौ नृपः । पुनस्तस्मै नमस्तत्कारं वैनतेये महाबले ।
॥ भोक्त उवाच ॥ नमस्तस्मै खगेन्द्राय मनोमास्तरं हमे । कामरूपाय दिव्याय काश्यपाय च वै नमः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति संक्षेपतः सुत्वा सत्कृत्य बरभूषणैः । ततो विमर्जयामास कृष्णं लोकनमस्कृतं ।
अनुजग्मुर्नृपाश्चैव प्रस्थितं वामवानुजं । प्रतिपद्य च सत्कारं नृपानामस्य वीर्यवान् ।
जगाम मयुरां कृष्णो द्योतयन् वै दिशो दश । वैनतेयं पुरस्कृत्य सौम्यरूपं खगोत्तमं ।
महता रथवृन्देन परिवार्य समन्ततः । भरोपटहनादेन शङ्खगन्धर्वरेण च ।
तुंहितेन च नागानां हयानां हेषितेन च । सिंहनादेन प्रहाराणां रथनेभिस्तनेन च ।
तुमुलः सुमहानामोन्महामेघरवोपमः । गते कृत्यो महावीर्ये आदाय परमामनं ।
सभामादाय देवाश्च प्रययुस्त्रिदिवालयं । महता चतुरङ्गेण बलेन परिवारिताः ।
क्रोशमाचमनुम्रज्य अनुज्ञाते जनार्दने । प्रययुस्ते नृपाः सर्वे पुनरेव स्वयंवरं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णाभिषेके नवाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

११३*

११४*

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रयाते वसुदेवपुत्रे नराधिपा भूषणभूषिताङ्गाः । सभां समाजग्मुः सुरेन्द्रकल्पाः प्रबोधनार्थं गम
नोत्सुकान्ते ।

सभागतान् भोमरविप्रकृशान् सुखोपविष्टान् रुचिरासनेषु । समोदय राजा सुनयार्यवादी जगाद वाक्यं नरराजभिः ।

स्वयम्बरहतो दीपो विदितो वो नराधिपाः । सन्त्यो मम वृद्धस्य दुर्भयस्य फलोदयः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभाव्य तान् सर्वान् सत्कृत्य च यथाविधि । ततो विमर्जयामास नृपांस्तान्मध्यदेशजान् । ११५*

पूर्वपश्चिमजंश्चैव उत्तरापथिकानपि । तेषु सर्वे महेष्वासाः प्रहृष्टमनो नृपाः ।

यथार्हेण च भूपूज्य जग्मुते नरपुङ्गवाः । जरासन्धः सुनीयस दम्भवकस्य वीर्यवान् ।

शाक्यः धौमपतिश्चैव महाकूर्मस्य पार्थिवः । कथकौशिकमुखाश्च नृपाः प्रवरवंशजाः ।

वेणुदारिद्य राजर्षिः कश्मीराधिपतिस्तथा । एते चान्ये च बहवो दक्षिणापथिका नृपाः ।

श्रोतुकामा रघोवाक्यं स्मिता वै भीष्मकान्तिके । तान् वै समीक्ष्य राजेन्द्रः स राजा भीष्मको बली ।

११५

खेहपूर्णेन मनसा स्मितांस्तानवनीश्वरान् । त्रिवर्गसहितं स्रष्टुं षड्रुणासङ्कृतं इडम् ।

उवाच नयसम्पन्नं खिग्धगभीरया गिरा ।

॥ भीष्मक उवाच ॥ भवतामवनीश्वरानां समासोक्त्य नयान्वितं । वचनं व्याहृतं श्रुत्वा क्षतोऽहं कार्यमीदृशं ।

सङ्गिर्भवद्भिः क्षन्तव्यं वयं नित्यापराधिनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु राजा स भीष्मको नयकोविदः । उवाच सुतमुद्दिश्य वचनं राजर्षमहि । ११५

॥ भीष्मक उवाच ॥ पुत्रस्य चेष्टामालोक्य त्रासाकुक्षितचेतनः । मन्ये बाह्यानिमान् लोकान् स एकः पुरुषः प्रभुः ।

कीर्त्तिः कीर्त्तिमतां श्रेष्ठो यश्च विपुलं तथा । स्थापितं भुवि मर्त्येऽस्मिन् स्वबाहुबलमूर्जितं ।

धन्या खलु महाभागा देवकी योषिताम्बरा । पुत्रं त्रिभुवनश्रेष्ठं धृत्वा गर्भेण केशवं ।

कृष्णं कमलपत्राक्षं श्रीपुञ्जममराचिंतं । खेहपूर्णाश्रुनेत्राभ्यामीकृते मुखपङ्कजं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं लास्यमानस्तु राजानं राजर्षसदि । उवाच स्रष्टुं वाचा शास्त्रराजो महाश्रुतिः । ११५

॥ शास्त्र उवाच ॥ अलं खेदेन राजेन्द्र सुतार्थमरिमर्दन । कृत्त्रियस्य रणे राजन् भुवं जयपराजयौ ।

नियता गतिर्भर्त्यानामेष धर्मः सनातनः । बलकेशवधोरन्यस्तृतीयः कः पुमानिह ।

रणे यो धयितुं शक्तस्तत्र पुत्रं महाबलं । रयातिरथतृन्दानामेक एव रणाजिरे ।

रिपून् बाधयितुं शक्नो धनुर्गन्ध महाभुजः । भार्गवास्त्रं महारौद्रं देवैरपि दुरामदं ।

सृजतो बाहुवीर्येण कः पुमान् प्रसहियति । अयन्तु पुरुषः कृष्णो ह्यनादिनिधनोऽप्ययः ।

११६

तं विजेता न लोकेऽस्मिन्नपि शून्यधरः स्वयं । तत्र पुत्रो महाप्रशः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।

विदित्वा देवमीशानं न यो धयति केशवं । अस्ति तस्य रणे जेता यवनाधिपतिर्नृपः ।

स कालयवनो नाम अबध्यः केशवस्य ह । तस्मा सुदारुणं घोरं तपः परमदुस्तरं ।

रुद्रमाराधयामास द्वादशाब्दान्यथोऽशनः । पुत्रकामेण मुनिना तोय्य रुद्रात् सुतो वृतः ।

माधुराणामबध्योऽसौ भवेदिति च रुद्ररात् । एवमस्त्विति रुद्रोऽपि प्रददौ मुनये सुतं ।

११७

एवं गार्ग्यस्य तनयः श्रीमाधुद्रवरोद्भवः । माधुराणामबध्योऽसौ मधुरायां विशेषतः ।

कृष्णोऽपि बलवानेष माधुरो जातवानथं । स जेयति रणे कृष्णं मधुरायां समागतः ।

मन्यध्वं यदि वो युक्तां नृपा वार्चं मयेरिता । विस्मजध्वं तत्र दूतं यवनेन्द्रपुरं प्रति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा सौभपतेर्वाक्यं सर्वे ते नृपसत्तमाः । कुर्म इत्यब्रुवन् चष्टाः शास्त्रराजं महाबलं ।

स तेषां वचनं श्रुत्वा जरासन्धो महीपतिः । बभूव विमना राजन् ब्रह्मणो वचनं स्मरन् ।

११८

॥ जरासन्ध उवाच ॥ मां समाश्रित्य पूर्वोऽस्मिन्नृपा नृपभचारिताः । प्राप्नुवन्ति हतं राज्यं सस्यबलवाहनं ।

रुद्राश्चोद्यते भूयैः परमं श्रयस्तेतुना । कन्येव स्त्रपतिदेवादित्यं रतिरायया ।

अहो सुबलवद्देवमशक्यं विनिवर्त्तितुं । यदहं कृष्णभीतोऽन्यं संश्रयामि बलाधिकं ।

मूर्धं योगविहीनोऽहं कारयिष्ये पराश्रयं । श्रेयो हि मरणं मर्त्यं न चान्यं संश्रये नृपाः ।

कृष्णो वा बलदेवो वा यो वाऽन्यो वा नरोऽपरः । हन्तारं प्रतिबोत्स्नानि यथा ब्रह्मप्रचोदितः ।

११८५

एव मे निश्चयो बुद्धेरपि पुस्तपन्नतः । अतोऽन्यथा न शक्नोऽहं कर्तुं परस्मात्प्रबन्धं ।

भवतां साधुवृत्तानामाबाधं न करोति सः । तेन दूतं प्रदास्यामि नृपाणां रक्षणाय वै ।

श्रीमन्मार्गेण यातव्यं यथा कृष्णो न बाधते । गच्छन्तमनुचिन्तयैव प्रेषयध्वं नृपोत्तमाः ।

अयं सौभपतिः श्रीमाननन्ताकैन्दुमप्रभः । रथेनादित्यवर्णेन प्रयाति स्त्रपुरं बली ।

यवनेन्द्री यथाऽभ्येति नरेन्द्राणां समागमं । वचनञ्च यथाऽस्माकं दूत्येन कृष्णविपद्ये ।

११८६

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुनरेवाब्रवीद्भ्राजा सौभस्य पतिभूर्जितं । गच्छ सर्वेनरेन्द्राणां बाह्याय्यं कुद मानद ।

यवनेन्द्री यथा याति यथा कृष्णं विजेष्यति । यथा वयन्तु तुव्यामस्तथा नीतिर्विधीयतां ।

एवं सन्दिश्य तान् सर्वान् भीष्मकं पूज्य धर्मतः । प्रययौ स्त्रपुरं राजा स्नेहं धैर्येण संतुतः ।

ब्राह्मोऽपि नृपतिभेदसांश्च संपूज्य वीर्यवान् । जगामाकाशमार्गेण रथेनानिस्त्रगाभिना ।

तेऽपि सर्वे महीपाला दक्षिणापथगामिनः । अनुब्रज्य जरासन्धं गताः स्त्रनगरेषु वै ।

११८७

भीष्मकः सप्तपुत्रेण तावभौ चिन्त्य दुर्मेयं । गृहे विविशतुर्द्विने कृष्णमेवानुचिन्तयन् ।

रक्षिणीं विदिता साध्वी स्त्रयंवरनिवर्त्तनं । कृष्णस्यागमने हेतोर्नृपाणां दोषदर्शनं ।

गत्वा तु सा सखीमध्ये उवाच प्रीडितानना । न चान्वेषां नरेन्द्राणां पत्नी भवितुमुत्सदे ।

कृष्णात् कमलपत्रालात् सत्यमेतद्वचो मम ।

॥ इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रक्षिणीस्त्रयंवरे दशाधिकव्रतोऽध्यायः ॥ ११० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यवनाणां बलोदयः स कालयवनो नृपः । बभूव राजा धर्मैष रक्षिता पुरवासिनां ।

११८८

त्रिवर्गविदितप्रज्ञः षड्गुणानुपजीवकः । त्यक्तव्यघनसंमूढो गुणैर्व्यभिरतः सदा ।

श्रुतिभूदेवा नीलस्य सत्यवादी जितेन्द्रियः । मांशामिकविधिज्ञश्च दुर्गलाभानुसारिणः ।

शूरास्त्रेषु न केव मन्त्रिप्रवरसेवकः । सुखासीनः सभां रम्यां सचिवैः परिवारितः ।

उपाश्रयमानो यवनैरात्मविद्धिर्विपश्चितेः । विविधाश्च कथा दिव्या कथ्यमाने परस्परं ।

एतस्मिन्नेव काले तु दिव्यगन्धर्वोऽजिह्वः । प्रववौ मदनावो धस्तस्त्र वै सुखशीतलः ।

११८९

किंस्त्रिदित्येकमनसः सभायां ये समागताः । उत्फुल्लनयनाः सर्वे राजा चैवावलोक्य सः ।

अपश्यत् रथं दिव्यमायानं भास्करोपमं । ज्ञातकुम्भमथैर्हिथैरद्याष्टैरपन्नोभितं ।

दिव्यरत्नप्रभाकोर्णं दिव्यध्वजपताकिनं । उद्यन्तं दिव्यतुरगेर्षभेनामारुत रंजयेः ।

चन्द्रभास्करविम्बानि चत्वा जाम्बूनदं शुभं । रक्षितं विश्वकर्मेण वैद्याप्रवरभूषणेः ।

रिपूणां चासजननं मित्राणां हर्षवर्द्धनं । दाक्षिणात्यादुपायानं रथं पररथादजं ।

११९०

तत्रोपविष्टं श्रीमन्तं सौभस्य पतिभूर्जितं । दृष्ट्वा परमसंचल्यसार्धपाशेति चासकत् ।

उवाच यवनेन्द्रस्य मन्त्री प्रवदताम्बरः । तत्रोत्थाय महाबाहुः स्त्रयमेव नृपासनात् ।

प्रत्युद्गम्यार्थमादाय रथावतरणे स्थितः । ब्राह्मोऽपि सुमहतेना दृष्ट्वा राजानमागतं ।

मुदा परमथा युक्तः शक्रप्रतिमतेजसः । अश्वतीर्थं सुविस्मभनेक एव रथोत्तमात् ।

विवेश परमप्रीतो मित्रदर्शनसालसः । दृष्ट्वाऽर्घ्यमुद्यतं राजा स शाश्वो राजसत्तमः ।

उवाच ह्यक्षुण्या बाचा नार्घ्यार्होऽस्मि महामते । दूतोऽहं मनुजैर्द्राणो सकाशाद्भवतोऽन्तिके ।

प्रेषितो बभूविः सार्द्धं जरासन्धेन धीमता । तेन मन्ये महाराज नार्घ्यार्होऽस्मीति राजसु ।

॥ कालयवन उवाच ॥ जानाम्यहं महाबाहो दूत्येन त्वामिहागतं । सुहितं नरदेवानां प्रेषितं मागधेन वै ।

तेन त्वामर्चये राजन् विश्वेण महाद्युते । अर्घ्यपाद्यादिस्त्कारैरासनेन यथाविधि ।

भवत्यभ्यर्चिते राज्ञा सर्वेषामर्चनं भवेत् । मानिते तव राजेन्द्र सर्वेषां मानितम्वेत् ।

आस्यताभासने दिव्ये मया सार्द्धं नरेश्वर ।

॥ वैशम्पायन उवाच । हस्तास्त्रिङ्गनकं कृत्वा पृष्ट्वा च कुशलामयं । मुखोपविष्टौ सहितौ ब्रूमे सिंहासने नृपौ ।

॥ कालयवन उवाच ॥ तद्वाञ्छवलमाश्रित्य वयं सर्वे नराधिपाः । वसामो विगतोद्विग्ना देवा इव शचोपतिं ।

किममायं भवेदस्य येनामि प्रेषितो मयि । वद मयं वचस्तस्य किमाश्नापयति प्रभुः ।

करिष्ये वचनं तस्य अपि कथं सुदुष्करं ।

॥ शाश्व उवाच ॥ यथा वदति राजेन्द्र मगधाधिपतिर्नृपः । तथाऽहं संप्रवक्ष्यामि श्रूयतां यवनाधिप ।

॥ जरासन्ध उवाच ॥ जातोऽयं जगदाबाधो कृष्णः परमदुर्जयः । विदित्वा तस्य दुष्टतममहं हन्तुं समुद्यतः ।

पार्थिवैर्बभूविः सार्द्धं समपबलवाहनैः । उपरुध्य महासैन्यैर्गौमन्तमचलोत्तमं ।

चेदिराजस्य वचनं महार्थं श्रुतवानहं । तदा तयोर्विनाशाय ऊताशनमयोजयं ।

ज्वालाशतसहस्राढ्यं युगान्ताग्निसमप्रभं । दृष्ट्वा रामो गिरेः शृङ्गादामुतो हेमतालष्टक् ।

विनिष्पत्य महासेनां मध्ये मागरसन्निभां । आजघान दुराधर्षो नराम्बरधन्विनः ।

सर्पन्तमिव सर्वेन्द्रं विक्षिप्याकृत्य लाङ्गलं । नरनागाश्चटुन्दानि मुषलेनावरोधयत् ।

गजेन गजमास्तृणास्य रथेन रथयोधिनं । हथेन च हथारोहान् दातेन पदातिनं ।

समरे स महातेजा नृपार्कशतसङ्कुले । विचरन् विविधान्मार्गान् दिगन्ते भास्करो यथा ।

रामादनन्तरं कृष्णः प्रष्टव्यार्कसमप्रभं । चक्रं चक्रदन्तं श्रेष्ठः सिंहः कुद्रुम्भगं यथा ।

प्रविचाल्य महावीर्यः पादवेगेन तं गिरिं । शत्रुधैन्ये पपातोऽथैर्यदुवीरः प्रतापवान् ।

प्रनृत्यन्निव शैलोऽथै तोयधाराभिषेचितः । घूर्णमानो विवेशोर्ध्वं निर्वाप्य च ऊताशनं ।

आदीप्यमानाञ्छिखरादवमुत्थ जनार्दनः । जघान बाहिनीं राजंश्चक्रवर्णेण पाणिना ।

विक्षिप्य विपुलं चक्रं गदापातादनन्तरं । नरनागाश्चटुन्दानि मुषलेन व्यचूर्णयत् ।

कोधानिलसमुद्भूतचक्रलाङ्गलवक्रिणा । निर्हन्धा महती सेना नरेन्द्रार्काभिपालिता ।

नरनागाश्चक्रवर्णं पन्निध्वजसमाकुलं । रथानीकं पदाताभ्यां क्षणेन विरलीकृतं ।

सेनां प्रभग्नमाश्लोक्य चक्रानलभयाहृतां । महता रथदुन्देन परिवार्य समन्ततः ।

तथाहं युध्यमानस्तु भ्राताऽस्य बलहा बली । क्षितौ ममाग्रतः ब्रूरो गदापाणिर्हस्तायुधः ।

दादशाद्यैरिणीर्हत्वा प्रभिन्न इव केचनरी । हलं सौमन्दमुत्सृज्य गदया मामताडयत् ।
 वज्रपातनिभं वेगं पातयित्वा ममोपरि । भूयः प्रहर्तुकामो मां वैशाखेनास्थितो महीं ।
 वैशाखं स्नानमासाद्य गृहः कौशं यथा पुरा । तथा मां दीर्घनेत्राभ्यामोचने निर्दहन्निव ।
 तादृगूपं समालोक्य बलदेवं रणाजिरे । जीवितार्थी नृलोकेऽस्मिन् कः पुमान् स्यातुमर्हति ।
 गृहीत्वा स गदां भीमां कालदण्डमिवोद्यतां । कालाङ्गुणेन निर्दूतां स्मित एवायतो मम ।
 ततो जलदगम्भीरस्वरेणापूरयन्ममः । बागुवाचाश्चरोरेण स्वयं लोकपितामहः ।
 प्रहर्तव्यो न ते राम न बन्धोऽयं तवानघ । कल्पितोऽस्य बधस्यान्यादिरमस्व हलागुध ।
 श्रुत्वाऽहं तेन वाक्येन चिन्ताविष्टा निवर्त्तितः । सर्व्यप्राणहरं घोरं ब्रह्मणा स्वयमोरितं ।
 तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि नृपाणां हितकाम्यया । श्रुत्वा त्वच्चैव राजेन्द्र कर्तुमर्हमि मदधः ।
 तपस्येण ममता पुत्रार्थी तोष्य ब्रह्मरं । प्राप्तवान् देवदेवात्मात्मबन्धं मायुरैर्जनेः ।

११७

११८

महामुनिश्चायसचूर्णमश्रयन्नुपास्थितो द्वादशवार्षिकं व्रतं । सुरासुरैः संस्तुतपादमर्चयन् स लब्धवानोप्सितकामसम्पदं ।
 तपोबलाद्भाग्यमुनेर्षाहात्मनो वरप्रभावाच्छकलेन्दुमौलिनः । भवन्तमामाद्य जनार्दनो हिमं विलीयत भास्कररश्मिना यथा । ११९
 यतस्तु राज्ञां वचनप्रचोदितो ब्रजस्थ याचां विजयाय केशवे । प्रमथ्य राईं मयुराक्ष मेनया निहत्य कृष्णं प्रययस्व वै यशः ।
 मायुरो वासुदेवोऽयं बलदेवश्च बान्धवः । तौ विजयेमि संयामे गत्वा तां मयुरापुरीं ।
 ॥ ब्राह्म उवाच ॥ इत्येवं नरपतिभास्करप्रणीतं वाक्यत्वे कथितमिदं हितं नृपाणां । तत्सर्वं सह सचिवैर्विमृश्य मुमुक्षा यद्युतं

कुह मनोजेन्द्र आत्मनेष्टं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि ब्राह्मवाक्ये एकादशाधिकशततोऽध्यायः ॥ १११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कथयमानं तं ब्राह्मराजं नृपाक्षया । उवाच परमप्रोतो यवनाधिपतिर्नृपः ।

॥ कालयवदेवा उवाच ॥ धन्योऽस्य नुगृहीतोऽस्मि सफलं जीवितस्य मे । कृष्णवियहहेतोर्वायं श्रियुक्तो ब्रह्मभिर्नृपैः । ११५

दुर्जयस्त्रिषु नृकेषु सुरासुरगणैरपि । तस्य नियहहेतोर्कामवधार्य जयाश्रिप्तं ।

प्रहृष्टैराजभिर्हैक्षैरवधार्यो जयो मम । तेषां वागमुर्वेण विजयो मे भविष्यति ।

करिष्ये वचनं तेषां नृपाणां मम चोदितं । पराजयोऽपि राजेन्द्र जयेन सदृशो मम ।

अथैव तिथिनचचं मूढं तद्दरणं शूभं । यास्यामि मयुरां राजन् विजेतुं केशवं रणे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभास्य राजानं भीमस्य पतिमूर्त्तितं । सत्कृत्य च ययान्यायं महार्हमभिभूषणेः । ११६

ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं सिद्धादेशाय वै नृपः । पुरोहिताय राजेन्द्र ब्रह्मणः प्रददौ धनं ।

ऊत्वाऽग्निं विधिवद्भ्राजा कृतकौतुकमङ्गलः । प्रस्थानं कृतवान् सम्यज्जेतुकामो जनार्दनं ।

ब्राह्मोऽपि भरतश्रेष्ठ कृतार्थो हृष्टमानसः । यवनेन्द्रं परित्यज्य जगाम स्वं पुरं नृपः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि द्वादशाधिकशततोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ विदर्भनगराद्याते शक्रतुल्यपराक्रमे । किमर्थं गच्छो गीतः किञ्च कर्म चकार सः ।

न चादरोह भगवान् वेगतोऽयं महाबलं । एतन्मे श्रव्यं ब्रह्मन् ब्रूहि तत्त्वं महामुने ।

११७

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् सुपर्णेन कृतं कर्त्तृतिमानुवं । विदर्भनगराद्याते वैनतेये महाद्युतौ ।

असंप्राप्ते तु नगरीं मथुरां मथुसूदने । मनसा चिन्तयामास वैनतेयो महामतिः ।

यदुक्तं देवदेवेन नृपाणामपतः प्रभौ । यास्यामि मथुरां रम्यां भोजराजेन पालितां ।

इति तद्वचनस्थान्ते गमिष्येति विचिन्तयन् । कृताञ्जलिपुटः श्रीमान् प्रणिपत्त्याब्रवीदिदं ।

॥ गरुड उवाच ॥ देव यास्यामि नगरीं रैवतस्य कुशस्थलीं । रैवतश्च गिरिं रम्यं मन्दनप्रतिमं महत् । १११

रत्नमोदासितां रम्यां शैलीदधितटाश्रितां । वृक्षगुल्मलताकोपीं पुष्परेणुविभूषितां ।

गजेन्द्रभुजगाकीर्णामृच्चवामरसेवितां । वराहमहिषाक्रान्तां मृगयूयैरनेकशः ।

तां समन्तात् समालोक्य वासार्थं ते चमाचमं । यदि स्थाङ्गवते रम्या प्रवृत्ता नगरावलिः ।

कण्टकोद्धरणं कृत्वा आगमिष्ये तवान्तिकं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विज्ञाय देवेशं प्रणिपत्य जनार्दनं । जगाम पतगेन्द्रो वै पश्चिमाभिमुखो बली । ११२

कृष्णोऽपि यदुभिः सार्द्धं विवेश मथुरां शृङ्गं । स्वैरिण्य उपसेनस्य नागराश्चैव सर्वशः ।

प्रत्यङ्गम्यार्चयन् कृष्णं प्रहृष्टजनसङ्कुलं ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुत्वाऽभिविक्तं राजेन्द्रं बभ्रुभिर्विमुधाधिपैः । किं चकार महाबाहुर्यसेनो महीपतिः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वाऽभिविक्तं राजेन्द्रं बभ्रुभिर्विमुधाधिपैः । इन्द्रेण कृतसन्धानं कृतं चिन्ताङ्गदं कृतं ।

एकैकं नृपतेर्भागं शतमाहस्तसम्भितं । राजेन्द्रेष्वर्ध्वदं दत्तं मानवेषु च वै दश । ११३

ये तच्च समनुप्राप्ता न रिक्तास्ते गृहं गताः । शङ्को यादवरूपेण प्रददौ हरिचिन्तितं ।

एवं निधिपतिः श्रीमान्देवतैरनुमोदितः । इति श्रुत्वाऽर्थिकजनालोकप्रावृत्तिकाश्वरात् ।

चकार महतीं पूजां देवतायतनेषु वै । वसुदेवस्य भवने तोरणोभयपार्श्वतः ।

नटानां नृत्यगेयानि वाद्यानि च समन्ततः । पताकाध्वजमालाढ्यां कारयामास वै नृपः ।

कंसराजस्य तु सभां विचित्रास्वरसुप्रभां । पताका विविधाकारा दापयामास भोजराट् । ११४

तोरणं गोपुरश्चैव सुधापङ्कविलेपनं । कारयामास राजेन्द्र राजेन्द्रस्यामनालयं ।

पताका वनमालाढ्याः पूर्णकुम्भाः समन्ततः । राजमार्गेषु राजेन्द्र चन्दनोदकसेचिताः ।

वस्त्रास्तरणकं राजा दापयामास भूतले । धूपं पार्श्वोभये चैव चन्दनागुरुगुग्गुलीः ।

गुडं सर्ज्जरसश्चैव दद्यामानं ततस्ततः । दृढस्त्रीजनसंघास्य गायन्ति स्तुतिमङ्गलं ।

अर्घ्यं कृत्वा प्रतीचन्ते स्त्रेषु स्थानेषु योषितः । एवं कृत्वा पुरानन्दमुपसेनसु बुद्धिमान् । ११५

वसुदेवगृहं गत्वा प्रियाख्यानं निवेद्य च । रामेण सह संमन्य निर्गतो रथमन्तिकं ।

तस्मिन्नेवागन्तरे राजञ्जङ्गध्वनिरभून्महान् । पाञ्चजन्यस्य निनदं श्रुत्वा मथुरवासिनः ।

स्त्रियो बालाश्च दृष्ट्वाश्च स्तुतमागधवन्दिनः । विनिर्ययुर्म्महसिनां रामं कृत्वाऽप्यतो नृपः ।

अर्घ्यं पाञ्च पुरस्कृत्य उपसेनोऽय धीमतः । दृष्टिपन्थानमासाद्य उपसेनो महीपतिः ।

अवतीर्थं रथाञ्कुभ्रात्यादमार्गेण चाव्रजत् । दृष्ट्वासेनं रथे रम्ये दिव्यरत्नविभूषिते । ११६

अङ्गैश्चभरणैश्चैव दिव्यरत्नप्रभान्वितं । वनमालोत्तरसं दिव्यं तपन्तमिव भास्करं ।
 चामरं व्यजनं कृत्रं खगेन्द्रध्वजमुच्छ्रितं । राजसल्लक्षणसम्यक्प्रसासनाकर्मिवोऽञ्जलं ।
 श्रियाऽभिभूतं देवेशं दुर्निरोक्ष्यतरं हरिं । दृष्ट्वा स राजा राजेन्द्र हर्षगद्गदया गिरा ।
 बभाषे पुण्डरीकाक्षं रामं बलनिस्सदनं । रथेन न मया गन्तुं युक्तपूर्व्वेति चिन्तय वै ।
 अवतीर्णो महाभाग गच्छ त्वं स्यन्दनेन च । विष्णुना च्छस्त्ररूपेण गतेयं मथुरा पुरी ।
 अत्र प्रकाशितात्मानं देवेशं वै नृपार्णवे । तमहं क्षोतुमिच्छामि सर्व्वभावेन केशवं ।
 प्रत्युवाच महातेजा राजानं कृष्णपूर्व्वजः । न युक्तं नृपते क्षोतुं प्रजन्तं देवमत्तमं ।
 विनास्तोत्रेण सन्तुष्टस्तव राजन् जनार्दनः । तुष्टस्य स्तुतिना किमेत दर्शनेन तव स्तुतिः ।
 राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य आगतस्तव वेम्बनि । न त्वया स्तुतवाम् राजन् दिव्यैः स्तोत्रैरमानुषैः ।
 एवमाब्रुवमाणौ तौ सम्प्राप्तौ केशवान्तिकं । अर्घ्योद्यतभुजं दृष्ट्वा स्यापयित्वा रथोत्तमं ।
 उवाच वदतां श्रेष्ठ उद्यमेन चराधिपं । यन्मया ह्यभिषिक्तस्त्वं मथुरेशो भव त्विति ।
 न युक्तमन्यथाकर्त्तुं मथुराधिपते स्वयं । अर्घ्यमाचमनौश्चैव पाद्यप्राय निवेदितं ।
 न दातुमर्हसि राजन्नेष मे मनसः प्रियः । तत्राभिप्रायं विज्ञाय त्रयोमि नृपते वचः ।
 त्वमेव माथुरो राजा नान्यथा कर्त्तुमर्हसि । स्वानं भागश्च नृपते दास्यामि तव दक्षिणां ।
 यथा नृपाणां सर्व्वेषां तथा ते स्थापितोऽयतः । शतमाहस्त्रिको भागो वस्त्राभरणवर्ज्जितः ।
 आरुह्यस्व रथं गृध्रे चामोकरविभूषितं । चामरं व्यजनं कृत्रं ध्वजश्च मथुरेश्वर ।
 दिव्याभरणसंयुक्तं मुकुटं भास्करप्रभं । धारयस्व महाभाग पालयस्व पुरोमिमां ।
 पुष्पपौल्लैः परितृतो मथुरां प्रतिपालय । जित्वा रिकणसंघांस्त्वं भोजवंशं प्रवर्द्धय ।
 देवदेवाद्यनन्ताय सीरिणे वज्रपाणिना । प्रेषितं देवराजेन दिव्याभरणमम्बरं ।
 माथुराणाञ्च सर्व्वेषां भागा दीनारिका दश । सूतमागधवन्द्यो नामैकैकस्य सहस्रिकं ।
 दृढस्त्रीजनसंघानां गणिकानां शतं शतं । नृपेण सह तिष्ठन्ति विकट्रुप्रमुखाश्च ये ।
 दशसाहस्रिको भागस्तेषां धात्रा प्रकल्पितः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं संपूज्य राजेन्द्र माथुराणां वसूत्तमेः । कृत्वा सुमहदानन्दं मथुरां मधुसूदनः ।
 दिव्याभरणमान्यैश्च दिव्याम्बरविलेपनैः । दीप्यमानः समन्ताच्च देवैरिव त्रिपिष्टपे ।
 भेरोपटहनादेन शङ्खदुन्दुभिनिस्स्रनैः । वृंहितेन च नागानां हयानां चेषितेन च ।
 सिंहनादैश्च गृहराणां रथनेमिस्त्रनेन च । तुमस्वः सुमहानासीन्नादो मेघरवोपमः ।
 वन्दिभिः स्तुयमानश्च नमश्चकुरपि प्रजाः । दत्त्वा दानमनन्तञ्च न ययौ विस्मयं हरिः ।
 स्वभावोन्नतभावत्वादृष्टपूर्व्वस्ततोऽधिकं । अनहङ्कारभावाच्च विस्मयं न जगाम ह ।
 दीप्यमानं स्ववपुषा आयातन्त भास्करप्रभं । दृष्ट्वा मथुरवासिन्यो नमश्चकुरः पदे पदे ।
 एष नारायणः श्रीमान् लोत्तोरार्णवनिर्केतनः । नागपर्य्यङ्कमुत्सृज्याजगाम मथुरां पुरीं ।

११८

११९

११९

११९

११९

११९

बद्धा वलिं महावीर्यं दुर्जयं चिदशेरपि । शक्राय प्रददौ राज्यं त्रैलोक्यं वज्रपाणये ।
 हत्वा दैत्यगणान् सर्वान् कंसश्च बलिनाम्बरं । भोजराजाय मथुरां दत्त्वा केशिनिस्तदनः ।
 नाभिषिक्तः स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपामने । राजेन्द्रत्वमभीषन् वै मथुरामन्वपालयत् ।
 श्वमन्योन्यभंजनं श्रुत्वा पुरनिवासिनां । सुतमागधवन्द्योनामिदमूचुर्गणा गिरः ।
 किं वा शक्यामहे वक्तुं गणानाम्ने गुणोदधे । मानुषेणैकजिह्वेन प्रभावोत्साहसम्भवान् ।
 सहस्रभोगी नागेन्द्रः कदाचिदेवबुद्धिमान् । दिमहस्त्रेण जिह्वेन वासुकिः प्रथयिष्यति ।
 कित्वद्भुतमिदं लोके मानवेन्द्रेषु भूतले । न भूतं न भविष्यच्च शक्रादासनमागतं ।
 सभावतरणश्चैव कलमैरागतं स्वयं । न श्रुतं न च दृष्टं वो तेन मन्यामहेऽद्भुतं ।
 धन्या देवो महाभागा देवकी योषिताम्बरा । भवन्तं विदशश्चष्टं धृत्वा गर्भेण केशवं ।
 इति भंजन्यमानानां गृह्णन्तौ प्रयगीरितं । उग्रमेतं पुरस्कृत्य भ्रातरौ रामकेशवौ ।
 प्राकारद्वारि सम्प्राप्तावर्चयामास वै तदा । श्रद्धयाचमनीं दत्त्वा पाद्यं पाद्येति चामनीत् ।
 उग्रसेनस्ततो धीमाम् केशवस्य रथागतः । प्रणम्य शिरसा कृष्णं रथमारुह्य वीर्यवान् ।
 घनवत्तोयधारेण ववर्ष कनकाम्बुभिः । धनौघैर्वर्धमाणस्तु संप्राप्तः पितृवेश्मनि ।
 मथुराधिपतिः श्रीमानुवाच मधुस्तदनः । राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य युक्तं मे पितृवेश्मनि ।
 स्थापितुं देवराजेन दत्तं मिहामनं प्रभो । नेष्यामि मथुरेशस्य सभां भुजबलार्जितां ।
 प्रसादयिष्ये भगवन् न कोपं कर्तुमर्हसि । देवकी वसुदेवस्य रोहिणी च विश्राम्यते ।
 न किञ्चित्करणे शक्रा हर्षविक्रवमोहिताः । कंसमाता ततो राजन्नेर्चयामास केशवं ।
 नानादिग्देशजानीतं कंभेनोपार्जितं धनं । देशकालं समालोक्य पादपद्मे निवेदितं ।
 उग्रसेनं समाह्वय उवाच सत्पुण्या गिरा ।

१११५

१११०

१११३

१११५

१११०

॥ कृष्ण उवाच ॥ न चाहं मथुराकाङ्क्षी न मया वित्तकाम्यया । घातितौ तव पुत्रौ तौ कालेन निधनकृतौ ।
 यजस्व विविधान् यज्ञान् ददस्व विपुलं धनं । जयस्व रिपुभेनास्र मम बाहुबलाश्रयात् ।
 त्यज स्वगतसन्तापं कंसनाशोद्भवं भयं । नयस्व वित्तनिषयं मया दत्तं पुनस्तव ।
 इति प्रशस्य राजानं कृष्णोऽथ हलिना सह । प्रविशेत्ततः श्रीमात्मातापित्रोर्ग्रन्थिकं ।
 श्रानन्दपरिपूर्णाभ्यां हृदयाभ्यां महाबलौ । पितृमात्रोर्हि पादान् वै नमस्कृतुरानतौ ।
 तस्मिन्मुहूर्ते नगरी मथुरा न बभूव सा । स्वर्गलोकं परित्यज्यावतीर्णैवामरावती ।
 वसुदेवस्य भवनं समीक्ष्य पुरवाभिनिः । मनसा चिन्तयामासुर्देवलोकं न भूतलं ।
 विस्मय्य मथुरेशन्तु महिषीसहितं नृपं । भवनं वसुदेवस्य प्रविश्य बलकेशवौ ।
 न्यस्तब्रह्मावुभौ वीरौ तस्यतुः स्त्रैरचारिणौ । ततः कृताञ्जिकौ भूत्वा सुखापीनौ कथान्तरे ।
 यतस्त्रिणैव कोले तु महोत्पातो बभूव ह । बभ्रमुश्च घनाकशि चेलुखावनिपर्वताः ।
 समुद्राः कुभिताः सर्वे विभ्रान्ता भोगिनाम्बराः । कम्पिता यादवाः सर्वे न्युद्धाश्च पतिता भुवि ।

तान् सन्निपतितान् दृष्ट्वा रामकृष्णौ तु निश्चलौ । महता पक्षवातेन विज्ञातौ पतगोत्तमं ।

ददर्श समनुप्राप्तं दिव्यस्तगनुलेपनं । प्रणम्य शिरसा ताभ्यां भोम्यरूपी कृतासनः ।

तं दृष्ट्वा समनुप्राप्तं सचिवं साम्पराधिकं । धृतिमन्तं गह्वरान्तं जगाद् मधुसूदनः ।

स्वागतं खचरश्रेष्ठ सुरसेनारिमर्द्दन । विनताद्दद्यान्नन्द स्वागतं केशवप्रिय ।

तमुवाच ततः कृष्णः स्थितं देहमिवापरं । तुल्यसामर्थ्या वाचा आसीनं विनतात्मजं ।

५११५

॥ कृष्ण उवाच ॥ यास्यामः पतगश्रेष्ठ भोजस्थान्तःपुरं महत् । तत्र गत्वा सुखासीना मन्त्रयामो मनोमतं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविष्टौ तौ महावीर्यौ बलदेवजनाईनौ । वैनतेयदतीयेन गुह्यं मन्त्रममन्त्रयन् ।

अवध्याऽसौ कृतोऽस्माकं सुमहच्च रिपोर्व्वलं । कृतः सैन्येन महता महद्भिश्च नराधिपैः ।

बहुलानि च सैन्यानि हन्तुं वर्षशतैरपि । न शक्यामः क्षयं नेतुं जरासन्धस्य वाहिनीं ।

अतोऽर्थं वैनतेय त्वां ब्रवीमि मथुरां पुरीं । वसतोरावयोः श्रेयो न भवेदिति मे मतिः ।

५११६

॥ गरुड उवाच ॥ देवदेवं नमस्कृत्वा गतोऽहं भवतोऽन्तिकात् । वासार्थमोक्षितुं भूमिं तव देव कुशस्थलीं ।

गत्वाऽहं खे समास्थाय समन्तादवलोक्य तां । दृष्ट्वा वै विबुधश्रेष्ठ पुरलक्षणपूजितां ।

सागरानूपविपुलां प्रागुदकप्लवशीतलां । सर्व्वतोदधिमध्यस्थामभेद्यान्निर्दशैरपि ।

सर्व्वरत्नाकरवतीं सर्व्वकामफलद्रुमां । सर्व्वर्त्तुकुसुमाकीर्णाम् सर्व्वतः सुमनोहरां ।

सर्व्व्याश्रमाधिवामाश्च सर्व्वकामगुरुर्युतां । नरनारीगणाकीर्णान् नित्यामोदविवर्द्धिनीं ।

५११७

प्राकारपरिखेपितां गोपुराङ्गलमालिनीं । विचित्रचत्वरपथां त्रिपुलदारतोरणां ।

यन्मार्गलविचित्राद्यां हेमप्राकारशोभितां । नरनागाश्वकलिलान् रथनेमिस्त्रिणाकुलां ।

नानादिग्देशजाकीर्णान् दिव्यपुष्पफलद्रुमां । पताकाध्वजमास्त्राद्यां महाभवमशालिनीं ।

भोषणीं रिपुसंधानां मित्राणां हर्षवर्द्धनीं । मनुजेन्द्राधिपामेभ्यो विशिष्टां नगरोत्तमां ।

रैवतश्च गिरिश्रेष्ठं कुरु देव सुरालयं । नन्दनप्रतिमं दिव्यं पुरदारस्य भूषणं ।

५११८

कारयस्त्राधिवामन्ते तत्र गत्वा सुरोत्तम । कुमारानां प्रचारस्य सुरमण्यो भविष्यति ।

नास्त्रा दारवती नाम त्रिपु लोकेषु विश्रुता । भविष्यति पुरी रम्या शक्रस्यैवामरावती ।

यदि स्यात् संवृता भूमिं प्रदास्यति महोदधिः । यथेष्टं विनिधं कृत्वा विश्वकर्मा रचिष्यति ।

मणिमुक्ताप्रवालैश्च वज्रवैदूर्य्यसप्रभैः । द्रव्यैरभिप्राययुतैर्हिर्य्यरत्नैस्त्रिलोकजैः ।

दिव्यस्तम्भममाकीर्णान् स्वर्गं देवसमोपमान् । जाम्बूनदमयान् शुभ्रान् सर्व्वरत्नविभूषितान् ।

५११९

दिव्यध्वजपताकाद्यान् देवकिश्ररपालितान् । चन्द्रसूर्य्यप्रभाकीर्णान् प्रासादान् कारय प्रभो ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कृत्वा तु संजस्य वैनतेयोऽय केशवं । प्रणम्य शिरसा ताभ्यां निषणाद् कृतासनः ।

कृष्णोऽपि रामसहितो विचिन्त्य हितमोरितं । प्रकाशं कर्त्तुंकामश्च विस्मज्य विनतात्मजं ।

सतकृत्य विधिवद्राजन् महाहर्षवरभूषणैः । मोदते सुखिनौ तत्र देवलोके ययाऽमगैः ।

तस्य तदङ्गं युवा भोजराजो महायशः । कृष्णं क्षेत्रेण विस्मयं वभाषे वचनामृतं ।

५१२०

॥ उपमेन उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूर्नां गन्दिवर्द्धन । शूयतां यदृशं त्वाऽद्य वक्ष्यामि रिपुसूदन ।

त्वया विहीनाः सर्वे स्म न शक्ताः सुखमाप्सितुं । पुरेऽस्मिन् विषयान्ते वा पतिहोम इव स्त्रियः ।

त्वत्सनाया वयन्मात त्वद्वाङ्मलमाश्रिताः । विभीमो न नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि मानद ।

विजयाय यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि । तत्र त्वं सहितो ऽस्माभिर्गच्छेथा यादवर्षभ ।

तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा सस्मितं देवकीसुतः । ध्येष्टं भवतामद्य तथा कर्त्ताऽस्त्यसंश्रयं ।

११३

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे मत्स्योदाहरणे त्रयोदशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कस्यचित्तस्य कालस्य सभ्यास्तान् यदुसंसदि । बभाषे पुण्डरीकाक्षो हेतुमहाकथमुत्तमं ।

यादवानामियं भूमिर्यथुरा राजवर्द्धिनी । वयस्त्रैवेह सम्भूता व्रजे च परिवर्द्धिताः ।

तत्त्विदानीं गतं दुःखं शशवस्य पराजिताः । नृपेषु जनितं वैरं जरासन्धेन विपद्यः ।

वाहनानि च नः सन्ति पादातश्चाप्यनलकं । रत्नानि च विचित्राणि मित्राणि सुवह्नि च ।

इयञ्च माथुरो भूमिरस्या गम्या परस्य तु । दृष्ट्वापि पराऽस्माकं बलतो मित्रतस्तथा ।

११४

कुमारकोट्यो यासेमाः पदातीनां गणाश्च ये । एषामपोह वसतां संमर्द्दमुपलक्ष्ये ।

तन्मद्यं रोचतेऽन्यत्र निवासो यदुपकृताः । पुरीं निवेग्यथिव्यामि मम तत्पुल्लमर्ह्य ।

एतद्यद्यनुकूलं वो समाभिप्रायजं वचः । भवाय भवतां काले मयोक्तं यदुसंसदि ।

तमूर्चुर्यादवाः सर्वे प्रहृष्टमनसस्तदा । बाध्यतां यदभिप्रेतं जनस्यास्य भवाय च ।

ततः समन्वयामासुर्दृष्ट्वा यो मन्त्रमुत्तमं । श्रवण्योऽसौ नृपोऽस्माकं सुमहच्च रिपोर्व्यलं ।

११५

ततः सैन्यचयस्यापि महानिह नराधिपैः । वज्रज्ञानि च सैन्यानि हन्तुं वर्षशतैरपि ।

न शक्त्यामो ह्यतस्तेषामपयानोऽभवन्मतिः । एतस्मिन्नन्तरे राजा स कालयवनस्तदा ।

सैन्येन तद्विधेनैव मथुरामभ्युपागमत् । ततो जरासन्धबलं दुर्विवाथ्य महत्तदा ।

ते कालयवनश्चैव श्रुत्वेदं प्रतिपेदिरे । केशवः पुनरेवाह यादवान् सत्यमङ्गरान् ।

अथैव दिवसः पुण्यो निर्यात सबलानुगाः । ततो निश्चक्रमुः सर्वे यादवाः कृष्णबासनात् ।

११६

ओघा इव समुद्रस्य सन्धौचप्रतिनादिताः । संयुक्ता ते कलचाणि वसुदेवपुरोगमाः ।

सुसन्नद्वैर्गजैर्मनैरश्वैरश्वैश्च दंष्ट्रिताः । आहत्य दुन्दुभोः सर्वे सधनज्ञातिबान्धवाः ।

निर्ययुर्यादवाः सर्वे मथुरामपहाय वै । स्यन्दनैः काञ्चनापीडैर्मनैश्च वरवारणैः ।

सुतमुनेश्च तुरगैः कशापार्ण्विप्रचोदितैः । स्वानि स्वानि बलघाणि शोभयन्तः प्रकविकः ।

प्रत्यङ्मुखा ययुर्हेष्टा दृष्ट्वा यो भरतर्षभ । ततो मुख्यतराः सर्वे यादवा रणश्रीभिः ।

११७

अनीकापाणि कर्षन्तो वामुदेवपुरोगमाः । ते स्त्रा बानालताचिचं नारिकेलवनेर्धृतं ।

कीपं नागगणैः काभौः केतकीषष्ठमण्डितं । पुष्पागतालीवज्जलं द्राक्षावनवनं कश्चित् ।

अनूपं सिन्धुराजस्य प्रपेदुर्यदुपकृताः । ते तत्र रमणोद्येषु विषयेषु सुखमियाः ।

मुमुदुर्यादवाः सर्वे देवाः स्वर्गगता यथा । पुरवास्तु विचिन्त्यन् च कृष्णस्त परवीरहा ।

दर्शं विपुलं देशं सागरानूपशोभितं । वाहनानां हितैश्चैव सिक्तातामसमुत्तिकं ।
 पुरलक्षणसम्पन्नं क्षतास्य इमिव श्रिया । सागरानिलसंवोतं सागराभ्युनिषेवितं ।
 विषयं मिथुराजस्य शोभितं पुरलक्ष्णैः । तत्र रैवतको नाम पर्वतो नातिकूरतः ।
 मन्दरोदारशिखरः सर्वतोऽभिविराजते । तत्रैकलव्यसंवासो द्रोणेनाभ्युषितश्चिरं ।
 प्रभूतपुरुषोपेतः सर्व्वरत्नसमाकुलः । विहारभूमिस्तत्रैव तस्य राश्वः मुनिष्मिता ।
 नास्मा दारवती नाम स्वयताष्टापदोपमा । केशवेन मतिस्तत्र पुर्व्वर्धे विनिवेशिता ।
 निवेशं तत्र सैन्यानां रोचयन्ति स्म सादवाः । ते रक्तसूर्य्ये दिवसे तत्र यादवपुङ्गवाः ।
 सेनापालास्य मञ्जुकृष्णम्भावारनिवेशनं । भुवाय तत्र न्यवसत् केशवः सह सादवैः ।
 देशे पुरनिवेशाय स यदुप्रवरो विभुः । तस्मास्तु विविधं नाम वास्तूनि च गदापजः ।
 निष्कामे पुरुषश्रेष्ठो मनसा सादवोत्तमः । एवं दारवतीक्षेत्रे पुरीं प्राप्य सवान्धवाः ।
 मुखिनो न्यवसन्नाजन् स्त्रुगे देवगणा इव । कृष्णोऽपि कालयवनं ज्ञात्वा केश्वनिमुदयः ।
 जरासन्धभयाच्चैव पुरीं दारवतीं ययौ ।

११०

१११

११२

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरिवंशे विष्णुपर्व्वणि दारवतीप्रयाणे चतुर्दशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११४ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन् श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन । चरितं वासुदेवस्य यदुश्रेष्ठस्य धीमतः ।
 किमर्थं च परित्यज्य मथुरां मधुसूदनः । मध्यदेशस्य ककुदं धाम लक्ष्म्यास्य केवलं ।
 शृङ्गं पृथिव्याः स्वालक्ष्यं प्रभूतधनधान्यवत् । आर्याद्व्यजनभूयिष्ठमधिष्ठानवरोत्तमं ।
 अयुद्धेनैव दाशार्हस्यक्तवान् दिजसत्तम । स कालयवनश्चापि किं कृष्णे प्रत्यपद्यत ।
 दारकाश्च समाश्रित्य वारिदुर्गां जनार्दनः । किञ्चकार महाबाह्वर्षहायोगो महामनाः ।
 किंवीर्य्यः कालयवनः केन जातस्य वीर्य्यवान् । यमसङ्घं समालक्ष्य व्यपयातो जनार्दनः ।

११३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वृष्णीनामन्धकानाञ्च गुह्यगार्ग्यो महातपाः । ब्रह्मचारी पुरा भूत्वा न स्य दारान् सं विन्दति ।
 तथा हि वर्त्तमानं तमूर्द्धरेतसमव्ययं । श्यासोऽभिग्रस्तवान् गार्ग्यमपुमानिति राजनि ।
 सोऽभिग्रस्तस्तदा राजन्नगरे लज्जितश्चये । लिपुः पुच्छं ततो गत्वा तपस्तेपे सुदारुणं ।
 ततो दादशवर्धाणि सोऽप्यसूक्ष्मभक्षयत् । आराधयन्महादेवमचिन्त्यं शूलपाणिनं ।
 रुद्रसंभै वरं प्रादात्समर्थं युधि निपद्ये । वृष्णीनामन्धकानाञ्च सर्व्वतेजोमयं सुतं ।
 ततः शून्नाव तं राजा यवनाधिपतिर्न्धरं । पुत्रप्रसवजं देवादपुत्रः पुत्रकामिता ।
 स तमानाय नृपतिः सान्त्वयित्वा दिजर्व्वभं । घोषमध्ये स्त्रियं राजा गोपस्त्रीषु समाश्रयत् ।
 गोपास्तो लक्ष्मरासन्न गोपस्त्रीवैश्वधारिणी । धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्द्धरमच्युत ।
 मानुष्यां गार्ग्यभार्यायां नियोगाञ्जूलपालिनः । स कालयवनो नाम जज्ञे शूरो महाबलः ।
 अपुत्रस्याथ राजस्य वदधेऽन्तःपुरे शिशुः । तस्मिन्नुपरते राजन् स कालयवनो नृपः ।
 युद्धाभिकामो नृपतिः पर्व्वपृच्छद्विजोत्तमान् । वृष्ण्यन्धककुलस्य नारदेन निवेदितं ।

११४

११५

॥ उपमेन उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूर्नां गन्दिवर्द्धन । शूयतां यदृशं त्वाऽद्य वक्ष्यामि रिपुसूदन ।

त्वया विहीनाः सर्वे स्म न शक्ताः सुखमाप्सितुं । पुरेऽस्मिन् विषयान्ते वा पतिहोम इव स्त्रियः ।

त्वत्सनाया वयन्मात त्वद्वाङ्मलमाश्रिताः । विभीमो न नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि मानद ।

विजयाय यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि । तत्र त्वं सहितो ऽस्माभिर्गच्छेथा यादवर्षभ ।

तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा सस्मितं देवकीसुतः । ध्येष्टं भवतामद्य तथा कर्त्ताऽस्त्यसंश्रयं ।

११३

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीस्वयंवरे मत्स्योदाहरणे त्रयोदशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कस्यचित्तस्य कालस्य सभ्यास्तान् यदुसंसदि । बभाषे पुण्डरीकाक्षो हेतुमहाकथमुत्तमं ।

यादवानामियं भूमिर्यथुरा राजवर्द्धिनी । वयस्त्रैवेह सम्भूता व्रजे च परिवर्द्धिताः ।

तत्त्विदानीं गतं दुःखं शशबन्ध पराजिताः । नृपेषु जनितं वैरं जरासन्धेन विगृह्यः ।

वाहनानि च नः सन्ति पादातश्चाप्यनलकं । रत्नानि च विचित्राणि मित्राणि सुवह्नि च ।

इयञ्च माथुरो भूमिरस्या गम्या परस्य तु । दृष्ट्वापि पराऽस्माकं बलतो मित्रतस्तथा ।

११४

कुमारकोट्यो यासेमाः पदातीनां गणाश्च ये । एषामपोह वसतां संमर्द्दमुपलक्ष्ये ।

तन्मह्यं रोचतेऽन्यत्र निवासो यदुपकृताः । पुरीं निवेग्यथिव्यामि मम तत्सत्त्वमुत्तमं ।

एतद्यद्यनुकूलं वो समाभिप्रायजं वचः । भवाय भवतां काले मयोक्तं यदुसंसदि ।

तमूर्चुर्यादवाः सर्वे प्रहृष्टमनसस्तदा । बाध्यतां यदभिप्रेतं जनस्यास्य भवाय च ।

ततः समन्वयामासुर्दृष्ट्वा यो मन्त्रमुत्तमं । श्रवण्योऽसौ नृपोऽस्माकं सुमहच्च रिपोर्व्यलं ।

११५

ततः सैन्यचयस्यापि महानिह नराधिपैः । बहूनानि च सैन्यानि हन्तुं वर्षशतैरपि ।

न शक्त्यामो ह्यतस्तेषामपयानोऽभवन्मतिः । एतस्मिन्नन्तरे राजा स कालयवनस्तदा ।

सैन्येन तद्विधेनैव मथुरामभ्युपागमत् । ततो जरासन्धबलं दुर्विवाथ्यै महत्तदा ।

ते कालयवनश्चैव श्रुत्वेदं प्रतिपेदिरे । केशवः पुनरेवाह यादवान् सत्यमङ्गरान् ।

अथैव दिवसः पुण्यो निर्यात सबलानुगाः । ततो निश्चक्रमुः सर्वे यादवाः कृष्णबासनात् ।

११६

ओघा इव समुद्रस्य सन्धौचप्रतिनादिताः । संयुक्ता ते कलचाणि वसुदेवपुरोगमाः ।

सुसन्नद्वैर्गजैर्मनैरश्वैरश्वैश्च दंष्ट्रिताः । आहत्य दुन्दुभोः सर्वे सधनज्ञातिबान्धवाः ।

निर्ययुर्यादवाः सर्वे मथुरामपहाय वै । स्यन्दनैः काञ्चनापीडैर्मनैश्च वरवारणैः ।

सुतमुनेश्च तुरगैः कशापार्णिसचोदितैः । स्वानि स्वानि बलघाणि शोभयन्तः प्रकविकः ।

प्रत्यङ्मुखं ययुर्हेष्टा दृष्ट्वा यो भरतर्षभ । ततो मुख्यतराः सर्वे यादवा रणश्रीभिः ।

११७

अनीकापाणि कर्षन्तो वामुदेवपुरोगमाः । ते स्त्रा बानालताचिचं नारिकेलवनेर्धृतं ।

कीपं नागगणैः काभौः केतकीषष्ठमण्डितं । पुष्पागतालीबज्रं ह्यश्वावनवर्णं कश्चित् ।

अनूपं सिन्धुराजस्य प्रपेदुर्यदुपकृताः । ते तत्र रमणोद्येषु विषयेषु सुखमियाः ।

मुमुदुर्यादवाः सर्वे देवाः स्वर्गगता यथा । पुरवास्तु विचिन्त्यन्त्य कृष्णस्य परवीरहा ।

तत्सर्वं वामुदेवस्य नारदेन निवेदितं । वरदानञ्च देवेभ्यस्तेजसाञ्च भूपतेः ।
 कृष्णोऽमुगम्यमानस्य तेन श्लेष्मेन शङ्कुणा । तां गुह्यां मुचुकुन्दस्य प्रविवेश विनीतवत् ।
 शिरःस्थानि तु राजर्षेर्मुचुकुन्दस्य केशवः । सन्दर्शनपथं त्यक्त्वा तस्मै बुद्धिमताम्बरः ।
 अनुप्रविश्य यवगो ददर्श पृथिवीपतिं । स तं मुपेतं कृतान्ताभमाससाद मुदुर्बलितः ।

१४०

वामुदेवन्तु तं मत्वा घट्टयामास पार्थिवं । पादेनात्मविनाशाय शूलभः पावकं यथा ।
 मुचुकुन्दस्तु राजर्षिः पादस्यैव प्रबोधितः । चुकोप निद्रां हृदि देन पादस्यैव तेन च ।
 सं ससृज्य वरं शक्रादवैवत तमघतः । स दृष्ट्वा चः क्रुद्धेन संप्रजज्वाल सर्वतः ।

१४१

ददाह पावकस्तन्तु शुष्कं वृष्टमिवाग्निः । क्षणेन कालयवनं नेत्रतेजो विनिर्गतः ।
 तं वामुदेवः श्रीमन्तं चिरमुपेतं नराधिपं । कृतकार्योऽब्रवीद्धोमानिदं वचनमुत्तमं ।
 राजंश्चिरप्रसुप्तोऽसि कथितो नारदेन मे । कृतं मे सुमहत्कार्यं स्मृति तेऽस्तु व्रजाम्यहं ।
 वामुदेवमया लज्ज्य राजा ह्रस्वं प्रमाणतः । परितृप्तं युगं मेने कालेन महता तदा ।

उवाच राजा गोविन्दं को भवान् किमिहागतः । कस्य कालं प्रसुप्तोऽसि यदि जानासि कथं तां ।

१४२

॥ वामुदेव उवाच ॥ सोमवंशाद्भवो राजा यथातिर्नाम नाज्जपः । तस्य पुत्रो यदुर्ज्येष्ठस्त्वत्पारोऽस्य यवो यवः ।
 यदुवंशे समुत्पन्नं वसुदेवात्मजं विभो । वामुदेवं विजानीहि नृपते मामिहागतं ।
 त्रेतायुगे प्रसुप्तोऽसि विदितो मेऽसि नारदात् । इदं कलियुगं विद्धि किमन्यत्करवाणि ते ।
 मम शत्रुस्त्वया दग्धा देवदत्तवरो नृप । अबध्यो यो भया मङ्ग्यो भवेदघंशतैरपि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तु कृष्णेन निर्मगाम गुह्यामखात् । अप्योयमानः कृष्णेन कृतकार्येण धीमता ।

१४३

ततो ददर्श पृथिवीमावृतां ह्रस्वैर्नरैः । अन्तोत्साहिरन्त्यवलैरन्त्यवीर्यपराक्रमैः ।
 परेणाधिष्ठितश्चैव राज्यं केवलमात्मनः । प्रीत्या विस्मज्य गोविन्दं प्रविवेश महावनं ।
 हिमवन्तमगाद्राजा तपसे धृतमानसः । ततः स तप आस्थाय विनिर्मुच्य कलेवरं ।
 आरुरोह दिवं राजा कर्म्मभिः स्तैर्जितां शुभैः । वामुदेवोऽपि धर्मात्मा उपायेन महामनाः ।
 घातयित्वात्मनः शत्रुं तत्तैन्यं प्रत्यपद्यत । प्रभूतरथहस्त्यश्ववर्माशक्तायुधध्वजं ।
 आदायोपययौ धीमास्तत्तैन्यं निर्वृतेस्वरं ।

१४४

निवेदयामास नराधिपे तदा तदुपमेने प्रति पूर्णमानसः । जनार्दिना द्वारवतीञ्च तां पुरीमशोभयतेन धनेन भूरिणा ।
 इति श्रीमहाभारते खिले चरिवंशे विष्णुपर्वणि कालयवनबधे पञ्चदशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते विमले भास्करेऽभ्युदिते तदा । कृतजयो वयोकेशो वनान्ते निषषाद ह ।

परिचक्राम तं देशं दुर्गस्थानदिदृश यथा । उपतस्थुः कुलभाग्या यादवा यदुनन्दनं ।

रोहिण्यामहनि श्रेष्ठे स्वस्ति वाच्यं दिजोत्तमान् । पुण्याहघोषैर्विपुलैर्दुर्गस्थारब्धवान् क्रियां ।

१४५

ततः पञ्चजपत्राजं यादवान् केशिस्तदनः । प्रोवाच वदतां श्रेष्ठो देवान् सृजतिपुत्रयः ।

कल्पितं मया भूतं पश्यन् देवसद्वत् । नाम चास्याः कृतं पुर्याः स्मृतिं यदुपयास्यति ।

इयं दारवती नाम पृथिव्यां निर्मिता मया । भविष्यति पुरी रम्या ब्रह्मलेशमरावती ।
 तान्यिवास्याः कारयिष्ये चिह्नान्यायतनानि च । चत्वरान् राजमार्गांश्च समानन्तःपुराणि च ।
 देवा इवात्र भोदन्तां भवन्तो विकतज्वराः । बाधमाना रिपून्गानुगृहेनपुरोगमाः ।
 गृह्यन्तां गृहवास्तूनि कार्यन्तां त्रिकचत्तराः । मोयन्तां राजमार्गांश्च प्राकारस्य च या गतिः ।
 प्रेक्ष्यन्तां शिल्पिमुख्या वै नियुक्ता वेष्टकर्मसु । नियुज्यन्ताञ्च देशेषु प्रेक्ष्यकर्मकरा जनाः ।
 एवमुक्तास्तु यद्वो गृहसंग्रहतत्परा । यथानिवेशं संवृष्टास्तु कर्मास्तु परिग्रहं ।
 सूत्रहस्तास्ततो मानं चकुर्यादवपुङ्गवाः । पुण्येऽहनि महाराज दिजातीन् प्रतिपूज्य च ।
 वास्तुदैवतकर्माणि विधिनाऽकारयन्ततः । स्वपतीनय गोविन्दस्तत्रेवाच महामतिः ।
 अस्मदर्थं सुविहितं कियतामत्र मन्दिरं । विभक्तचत्वरपथं मुनिविष्टेष्टदैवतं ।
 ते तथेति महाबाहुमुक्ता स्वपतयस्तदा । दुर्गकर्मणि सम्भारानुपलभ्य यथाविधि ।
 यथान्यायं निर्मामिरे दाराण्यायतनानि च । स्थानानि विदधुस्तस्यां ब्रह्मादोनां यथाक्रमं ।
 अपामग्नेः सुरेशस्य दृषदोलूखलस्य च । चातुर्द्वानि चत्वारि दाराणि विदधुस्तु ते ।
 शृङ्गाक्षमैत्रं भल्लाटं पुष्पदन्तं तथैव च । तेषु वेष्टमयुक्तेषु यादवेषु महात्मसु ।
 पुर्याः क्षिप्रं प्रवेशार्थं चिन्तयामास माधवः । तस्य दैवोत्थिता बुद्धिर्विमला क्षिप्रकारिणी ।
 पुर्याः सा वै प्रियकरी यदूनामभिवर्द्धिनी । शिल्पिमुख्यस्तु देवानां प्रजापतिमुतः प्रभुः ।
 विश्वकर्मा स्वमत्या वै पुरीं संस्थापयिष्यति । मनसा समनुध्याय तस्यागमनकारणात् ।
 त्रिदशाभिमुखः कृष्णो विविक्षे समपद्यत । तस्मिन्नेव ततः काले शिल्पाचार्यो महामतिः ।
 विश्वकर्मा सुरश्रेष्ठः कृष्णस्तु प्रमुखे स्थितः ।
 ॥ विश्वकर्मावाच ॥ शक्रेण प्रेषितः क्षिप्रं तव विष्णो धृतव्रत । किङ्करः समनुप्राप्तः शासनं किं करोमि ते ।
 यथा प्रभुः स देवेशस्त्यम्नकश्च यथाऽव्ययः । तथा त्वं देव मान्योऽसि विशेषो नास्ति वः प्रभो ।
 त्रैलोक्याश्चापिकां वाचमुत्सृज्यस्व महाभुज । एषोऽस्मि परितुष्टार्थः किं करोमि प्रशाधि मां ।
 श्रुत्वा विनीतं तदाक्यं केशवो विश्वकर्माणः । प्रत्युवाच यदुश्रेष्ठः कंसारिरतुल्यं वचः ।
 श्रुतार्थो देवगुह्यस्य भवान् यत्र वयं स्थिताः । अवश्यं लिह कर्तव्यं सदमं मे सुरोत्तम ।
 तदियं पूः प्रकाशार्थं निवेश्या मम सुव्रत । मत्प्रभावानुरूपैश्च गृहैश्चैयं समन्ततः ।
 उत्तमा च पृथिव्यां स्यात् यथा स्वर्गेऽमरावती । तथेयं हि त्वया कार्या शक्नो ह्यसि महामते ।
 सम स्थानमिदं कार्यं यथैव चिदिवे तथा । मर्त्याः पश्यन्तु मे लक्ष्मीं पुर्यां यदुकुलस्य च ।
 एवमुक्तस्ततः प्राह विश्वकर्मा मतोत्तरः । कृष्णमस्तिष्टकर्मणां देवामित्रविनाशनं ।
 सर्वमेतत् करिष्यामि यत्त्वयाऽभिहितं प्रभो । पुरी त्वयं जनस्यास्तु न पथ्याप्ता भविष्यति ।
 भविष्यति च विसीर्णा वृद्धिरस्याः सुशोभना । चत्वारः सागरा ह्यस्यां विचरिष्यन्ति रूपिणः ।
 यदीच्छेत् सागरः किञ्चिदुत्सृष्टुमिह तोयराट् । ततः स्नायतलवणा पुरी स्यात् पुरुषोत्तम ।

(११०)

(१११)

(११२)

(११३)

(११४)

(११५)

एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रागेव कृतनिश्चयः । सागरं सरितां नायमुवाच वदताम्बरः ।
 समुद्रं दृष्ट्वा च देव योजनानि जलाशये । प्रतिमं द्वियतामात्मा यद्यस्ति मयि मान्यता ।
 अवकाशे त्वया दत्ते पुरोयं मामकं बलं । पर्याप्तविषयारामा समग्रं विवक्षित्यति । ११९०
 ततः कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा नन्दनदीपतिः । समारुतेन योगेन उत्समर्ज्य जलाशयं ।
 विश्वकर्मा ततः प्रीतः पुर्यां संदृश्य वास्तु तत् । गोविन्दे चैव सन्मानं सागरः कृतवांस्तदा ।
 विश्वकर्मा ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनं । अद्यप्रभृति गोविन्द सर्वे समभिरोहत ।
 मनसा निर्मिता चेयं मया पूः प्रवरा विभो । अचिरेणैव कालेन गृहसंवाधमालिनी ।
 भविष्यति पुरो रम्या सुहारा प्राग्यतो रणा । चयाङ्गालककेयूरा पृथिव्यां ककुदोपमा । ११९१
 अन्तःपुरश्च कृष्णस्य परिचर्याचमं महत् । चकार तस्यां पुर्यां वै देशे त्रिदशपूजिते ।
 ततः सा निर्मिता कान्ता पुरो दारवती तदा । मानसेन प्रयत्नेन वैष्णवी विश्वकर्मेणा ।
 विधानविहितद्वारा प्राकारवरशोभिता । परिखाचयसंगुप्ता साङ्गप्राकारतो रणा ।
 कान्तनारोनरगणा वणिग्मित्रपञ्चोभिता । नानापण्यसमाकीर्णा गगणादिव गाङ्गता ।
 प्रपावापीप्रसन्नादैरुद्यानैरुपशोभिता । समन्ततः संवृताङ्गी वनितेवायतेक्षणा । ११९२
 समृद्धचलरवती वेष्मोत्तमघनाचिता । रथ्याकोटिमहस्ताद्या शुभ्रराजपथोत्तरा ।
 भूषयन्ती समुद्रं सा स्वर्गमिन्द्रपुरो यथा । पृथिव्यां सर्व्वरत्नानामेका निचयशालिनी ।
 सुराणामपि सुखेवा मामन्तर्लोभकारिणी । अप्रकाशं तदाकाशं प्रामादैरभिकुर्व्वती ।
 पृथिव्यां पृथुगद्वायां जनौघप्रतिनादिता । औघैश्च वारिराजस्य शिशिरीकृतमारुता ।
 अमूपोपवनैः कान्तैः कान्ता जलमनोरमा । सतारका धौरिव सा दारका प्रत्यराजत । ११९३
 प्राकारेणार्कवर्णेन शातकौम्भेन संवृता । हिरण्यप्रतिपूर्य्यैश्च गृहैर्गम्भीरनिखलैः ।
 शुभ्रमेघप्रतीकाशैर्दारैः औघैश्च शोभिता । कश्चित् कश्चिदुदयापैरुपावृत्तमहापथा ।
 तामावसत् पुरीं कृष्णः सर्व्वयादवनन्दनः । अभिप्रेतजनाकीर्णो सोमः खमिव भासयन् ।
 विश्वकर्माकृतां दिव्यां रत्नजालसमाकुलां । विश्वकर्मा च तां कृत्वा पुरीं शक्रपुरोमिव ।
 जगाम त्रिदिवं देवो गोविन्देनाभिपूजितः । भूयस्तु बुद्धिरभवत् कृष्णस्य विदितात्मनः । ११९४
 जनानिमान् धनौघैस्तु तर्पयेयमहं यदि । स वैश्रवणमंस्त्रिष्टु निधोनामुत्तमं निधिं ।
 शङ्खमाकृत्यतोपेन्द्रे निशि स्वभवने विभुः । स शङ्खः केशवाङ्गानं ज्ञात्वा हि निधिराट् स्वयम् ।
 आजगाम समीपं वै तस्य दारवतीपतेः । स शङ्खः प्राञ्जलिभूत्वा विनयादवर्णो गतः ।
 कृष्णं विज्ञापयामास यथा वैश्रवणं तथा । भगवन् किं मया कार्य्यं सुराणां वित्तरक्षिणा ।
 नियोजय महाबाहो यन्मया कार्य्यमच्युत । तमुवाच हृषीकेशः शङ्खं गुह्यकमुत्तमं । ११९५
 जना येऽस्मिन् लब्धधनास्तान्धनेनाभिपूरय । नेच्छाम्यनघ्नितं द्रष्टुं कथं मलिनमेव वा ।
 देहीति चैव दास्यन्तं नगर्यां निर्द्दनं नरम् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शिरसा श्वासनं गृह्य निधिराट् केशवस्य सः । निधीनाज्ञापयामास दारवत्यां गृहे गृहे ।

धनौघैरभिवर्षध्वं चक्रुः सर्व्वं तथा च ते । नाधनो विद्यते तत्र होमभाग्योऽपि यो नरः ।

दारवत्यां पुनरि पुरा केशवस्य महात्मनः । चकार वायोराज्ञानं भूयस्य पुरुषोत्तम ।

६५९०

तच्चस्य एव भगवान् यादवानां प्रियङ्करः । प्राणयोनिसु भूतानामुपतस्थे गदाधरं ।

एकमाभीनमेकान्ते देवगुह्यधरं प्रभुं । किं मया देव कर्त्तव्यं सर्व्वगेनाशुगामिना ।

यथैव दूतो देवानां तथैवान्मि तवानघ । तमुवाच ततः कृष्णो रहस्यं पुरुषो हरिः ।

मारुतं जगतः प्राणं रूपिणं समुपस्थितं । गच्छ मारुत देवेशमनुमान्य महामरैः ।

मभां सुधर्म्मादाय देवेभ्यस्त्वमिहानघ । यादवा धार्मिका ह्येते विक्रान्ताश्च सहस्रशः ।

६५९५

तस्यां विशेष्युरेते हि न तु या ह्यविमा भवेत् । या ह्यक्षया मभा रम्या कामगा कामरूपिणी ।

सा यदून् धारयेत् सर्व्वान् यथैव त्रिदशांस्तथा । संगृह्य वचनं तस्य कृष्णस्याक्षिष्टकर्मणः ।

वायुरात्मोपमगतिर्जगाम त्रिदिवालयं । सोऽनुमान्य मुगन् सर्व्वान् कृष्णवाक्यं निवेद्य च ।

मभां सुधर्म्मादाय पुनरायान्महीतलं । सुधर्म्मे सुधर्म्मान्तां कृष्णायाक्षिष्टकर्मणे ।

देवा देवमभां दत्त्वा वायुरन्तरधीयत । दारवत्यास्तु सा मध्ये केशवेन निवेशिता ।

६५९०

सुधर्म्मा यदमुख्यानां देवानां त्रिदिवे यया । एवं स दिग्गैर्मैश्च जलजैश्चाव्ययो हरिः ।

द्रव्यैरलङ्करोति स्म पुनरि स्त्रां प्रमदासिव । मर्यादाश्चैव सञ्चके श्रेणीश्च प्रकृतोत्तया ।

बलाध्यक्षांश्च युक्तांश्च प्रकृतोशांस्तथैव च । उपमेनं नरपतिं काश्यपापि पुरोहितं ।

सेनापतिमनाष्ट्रिणं विकट्टं मन्त्रिपुङ्गवं । यादवानां कुलकरान् स्वविरान्दश तत्र वै ।

स्थापयामास मतिमान् सर्व्वकार्य्येखनन्तरान् । रथेस्वतिरयो यन्ता दारुकः केशवस्य वै ।

६५९५

योधमुख्यश्च योधानां प्रथमः सात्यकिः कृतः । विधानमेवं कृत्वा स कृष्णः पुर्यामनिन्दितः ।

मुमुदे यदभिः सार्द्धं लोकसृष्टा महीतले । रेवतस्याय कन्याश्च रेवतीं शीलसम्पत्तां ।

प्राप्तवान् बलदेवस्तु कृष्णस्यानुमते तदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि दारवतोनिर्भाणे षोडशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु जरामन्धः प्रतापवान् । नृपानुद्योजयामास चेदिराजप्रियेष्ठया ।

सुतया भीष्मकस्याय रुक्मिण्यां रुक्मभूषणः । शिशुपालस्य नृपतेर्विवाहो भविता किल ।

६५९०

दन्तवक्रस्य तनयं सुवक्त्रममितौजसं । सहस्राक्षममं युद्धे मायाशतविशारदं ।

पौण्ड्रस्य वासुदेवस्य तथा पुत्रं महाबलं । सुदेवं वीर्य्यसम्पन्नं पृथगलौहिणीपतिं ।

एकलव्यस्य पुत्रश्च वीर्य्यवन्तं बलान्वितं । पुत्रश्च पाण्डुराजस्य कलिङ्गाधिपतिं तथा ।

कृतवैरश्च कृष्णो न वेणुदारिं नराधिपं । शंशुमन्तं तथा कायं श्रुतव्याणश्च भारत ।

निर्दृष्टश्च शत्रुं कालिङ्गं गान्धाराधिपतिं तथा । पटुसञ्च महावीर्य्यं कौशाख्याधिपमेव च ।

६५९५

पटुसञ्च महावीर्य्यं काश्याधिपतिमेव च ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कस्मिन् देशे नृपो जज्ञे रुक्मो वेदविदाम्बरः । कस्यान्वयाये द्युतिमान् समूतो दिग्भक्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ राजर्षेयादवस्थासोद्दिर्भो नाम वै सुतः । विन्ध्यस्य दक्षिणे पार्श्वे विदर्भा यो न्यवेशयत् ।

कथकैशिकमुखाश्च पुत्रास्तस्य महात्मनः । बभूवुर्वार्यसम्पन्नाः पृथग्वंशकरा नृपाः ।

तस्यान्वयाये भीमस्य जज्ञिरे वृष्णयो नृप । कथस्य त्वंशुमान् वंशे कैशिकस्य तु भीमकः ।

॥१८॥

हिरण्यरेनित्याऊर्ध्वं दक्षिणात्येश्वरं जनाः । अगस्त्यगुप्तामाशां यः कुण्डिनस्योऽन्वयात्सूपः ।

रुक्मो तस्याभवत् पुत्रो रुक्मिणो च विशास्यते । रुक्मो त्वस्ताणि दिव्याणि द्रुमात् प्राप महाबलः ।

जामदग्न्यात्तया रामाद्वाह्यमस्त्वमवाप्तवान् । प्रास्यर्द्धत स कृष्णेन नित्यमहुतकर्मणा ।

रुक्मिणो त्वभवद्राजन् रूपेणाप्रतिमा भुवि । चक्रमे वासुदेवतां अवादेव महामतिः ।

स तथा चाभिलषितः अवादेव जनाईनः । तेजो वीर्यबलेपेतः स ने भर्ता भवेदिति ।

॥१९॥

तां ददौ न च कृष्णाय रुक्मो देवान्महाबलः । याचमानाय कंसस्य देख्योऽसाविति चिन्तयन् ।

चैद्यस्यार्थे सुनोयस्य जरामन्वो महाबलः । वरयामास तां राजा भीमकं भीमदर्शनं ।

चेदिराजस्य हि वमोरासोत्पुत्रो वृहद्रथः । मगधेषु पुरा येन निष्मिनः स गिरिजगः ।

तस्यान्वयाये संजज्ञे जरामन्वो महाबलः । वमोरेव तदा वंशे दमघोषोऽपि चेदिराट् ।

दमघोषस्य पुत्रास्तु पञ्च भीमपराक्रमाः । भगिन्यां वसुदेवस्य अत्र अत्रमि जज्ञिरे ।

॥२०॥

शिष्टुपालो दशघोषो रैभ्योऽयोपदिशो बली । मर्यास्त कुशला वीरा वीर्यवन्तो महाबलाः ।

ज्ञातेः समानवंशस्य सुनोयः प्रददौ सुतं । जरामन्वस्तु सुतवद्दर्शनं जुगोप च ।

जरामन्वं पुरस्कृत्य वृष्णिशत्रुं महाबलं । कृतान्यागामि चैथेन वृष्णोनां तत्प्रियैषिणा ।

जामाता त्वभवत्तस्य कंसस्तस्मिन् हते युधि । कृष्णार्थं वैरमभवत् जरामन्वस्य वृष्णिभिः ।

भीमकं वरयामास सुनोयार्थं तु रुक्मिणीं । तां ददौ भीमकस्यापि शिष्टुपालाय वीर्यवान् ।

॥२१॥

ततश्चैद्यमुपादाय जरामन्वो नराधिपः । ययौ विदर्भा सहितो दन्तवकेण यायिना ।

अनुयातस्य पैण्ड्रेण वामुदेवेन धीमता । अङ्गवङ्गकलिङ्गानामोश्वरस्य महाबलः ।

मानयिष्यंस्तान् रुक्मो प्रत्यङ्गस्य नराधिपान् । परया पूजयेपेतांस्तान्निनाय पुरीं प्रति ।

पितृव्यमुः प्रियार्थं च रामकृष्णावुभावपि । प्रययुर्वृष्णयस्यान्ये रथैस्तत्र बलान्विताः ।

कथकैशिकभर्ता तान् प्रतिगृह्य ययाविधि । पूजयामास पूजार्हान् वहिष्यैव न्यवेशयत् ।

॥२२॥

सो भाविनि विवाहे तु रुक्मिणीं निर्ययौ वहिः । चतुर्युजा रथेनैन्द्रं देवतायतनं गृह्णा ।

इन्द्राणीमर्षयिष्यन्ती कृतकौतुकमङ्गला । दीप्यमानेन वपुषा बलेन महता वृता ।

तां ददर्श ततः कृष्णो लक्ष्मीं साचक्षिव स्त्रितां । रूपेणाग्रेण सम्पन्नां देवतायतनान्तिके ।

वज्रेरिव शिखां दीप्तं मायां भूमिगतामिव । पृथिवोमिव गम्भीरामुत्थितां पृथिवोत्प्लाताम् ।

मरीचिमिव मोमस्य मौम्यां स्त्रीमिव हं भुवि । ओनिवाग्यां विनायस्य भविष्यां ओमहायिनीं ।

॥२३॥

कृष्णेन मनसा वृष्टां दुर्निरोद्धां सुरैरपि । श्यामावदातां श्यामोर्नां पृथुवाक्यायतेवणां ।

ताद्यौष्ठनयनापाङ्गीं पूर्णचन्द्रनिभाननां । तावतुङ्गनखीं सुभ्रूं नीलकुक्षितमूर्द्धवां ।
 अत्यर्थं रूपतः कान्तां पीनश्रोणिपयोधरां । तीक्ष्णशुक्लैः समैर्दन्तैः प्रभासन्निरलङ्कृतां ।
 अनन्यां प्रमदां लोके रूपेण यशसा त्रिया । रुक्मिणीं रूपिणीं देवीं पाण्डुरचौमवासिनीं ।
 तां दृष्ट्वा वदधे कामः कृष्णस्य प्रियदर्शनां । हविषेवानलस्यार्चिर्भोजस्यार्चा समादधत् । ६१९
 रामेण सह सम्पद्य केशवस्तु महाबलः । तत्प्रमायेऽकरोदुद्धिं दृष्ट्वाभ्यः प्रणिधाय च ।
 कृते तु देवकार्ये तां निष्कामन्तो मुरालयात् । उन्मथ्य सहसा कृष्णः स्वं निनाय रथोत्तमं ।
 दृष्टमुत्पाद्य रामोऽपि जघानापततः परान् । समनद्यन्त दाशार्हास्तदाज्ञप्तास्तु सर्वशः ।
 ते रथैर्विविधाकारैः समुच्छ्रितमहाध्वजैः । वाजिभिर्वारणैश्चैव परिवव्रुर्हलायुधं ।
 आदाय रुक्मिणीं कृष्णा जगामाशु पुरीं प्रति । रामे भारं समासज्य युयुधाने च वीर्यवान् । ६२०
 अकूरे विष्टयौ चापि गदे च कृतवर्माणि । चक्रदेवे सुदेवे च सारणे च महाबले ।
 निवृत्तशत्रौ विक्रान्ते भङ्गकारे विदूरथे । उपमेनात्मजे कङ्के शतद्युधे च केशवः ।
 राजाधिदेवं मृदरे प्रमेने चित्रके तथा । अरिदान्ते दृढदुर्गे शपक्के सत्यके पृथौ ।
 दृष्ट्यन्वकेषु चान्येषु मुख्येषु मधुसूदनः । गुरुमासज्य तं भारं ययौ द्वारवतीं प्रति ।
 दन्तवक्रो जरामन्धः शिशुपालश्च वीर्यवान् । सन्नद्धा नियुयुः क्रुद्धा जिघांसन्तो जनार्दनं । ६२१
 अङ्गवज्रकलित्रैश्च सार्द्धं पौण्ड्रैश्च वीर्यवान् । नियुयौ चेदिराजस्तु भ्रातृभिः स महारथैः ।
 तान् प्रत्यगृह्णन् मंत्रसा दृष्ट्वावीरा महारथाः । सङ्कल्पं पुरस्कृत्य वासवं महतो यथा ।
 आपतन्तं हि वेगेन जरामन्धं महाबलं । षड्विर्विधाध नाराचैर्युयुधानो महामुने ।
 अकूरो दन्तवक्रान् विव्याध नवभिः शरैः । तं प्रत्यविध्यत् कारुण्ये वाणैर्दशभिराशुगैः ।
 विष्टयुः शिशुपालश्च शरैर्विधाध सप्तभिः । अष्टभिः प्रत्यविध्यत् शिशुपालः प्रतापवान् । ६२२
 गवेषणस्तु पैद्यन्तु षड्विर्विधाध मार्गणैः । अतिदन्तस्यार्थाऽष्टाभिर्दृढदुर्गं तु पञ्चभिः ।
 प्रतिविव्याध तांश्चैव पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः । जघानाश्वान्तुर्भिस्तु चतुरो विष्टयोः शरैः ।
 दृढदुर्गस्य भस्मेन शिरसिच्छेद वीर्यवान् । गवेषणस्य सूतश्च प्राहिणोद्यमसादनं ।
 हताश्वन्तु रथं त्यक्त्वा विष्टयुः सुमहाबलः । आरूरोह रथं त्रिप्रं दृढदुर्गस्य वीर्यवान् ।
 विष्टयोः सारथिश्चैव गवेषणरथं द्रुतं । आरुह्य जवनानश्वान्नियन्तुमुपचक्रमे । ६२३
 ते क्रुद्धाः शरवर्षेण सुनीयं समवाकिरन् । नृत्यन्तं रथमार्गेषु चापहस्ताः कक्षापिनः ।
 चक्रदेवो दन्तवक्रं बिभेदोरसि पत्रिणा । पटुसं पञ्चभिश्चापि विव्याध युधि मर्गणैः ।
 ताभ्यां स विद्धो दशभिर्वाणैर्मर्गणातिगैः शितैः । ततो बली चक्रदेवं बिभेद दशभिः शरैः ।
 पञ्चभिश्चापि विव्याध स विकूरादिकूरथं । विकूरयोऽपि तं षड्विर्विधाधाजौ शितैः शरैः ।
 विंशता प्रत्यविध्यत् बली वाणैर्महाबलं । कृतवर्मा बिभेदाजौ राजपुत्रं त्रिभिः शरैः । ६२४
 न्यहनत सारथिश्चास्य भ्रजसिच्छेद चोच्छ्रितं । प्रतिविव्याध तं क्रुद्धः पौण्ड्रः षड्विः शिशोमूढैः ।

धनुश्चिच्छेद तत्तस्य भस्मेन कृतवर्णः । निवृत्तशत्रुः कालिङ्गं विव्याध नवभिः शरैः ।
 तोमरेणासद्वे तं निर्विभेद कलिङ्गजः । गजेनासाद्य कङ्कस्तु गजभङ्गस्य वीर्यवान् ।
 तोमरेण जघानाङ्गं विभेदाङ्गस्य तं शरैः । चित्रकस्य शफल्कस्य सत्यकस्य महाबलः ।
 कलिङ्गस्य तदाऽनोकं नाराचैर्बिभिदुः शितैः । निवृष्टेन द्रुमेणाजौ वङ्गराजस्य कुञ्जरं । ११५
 जघान रामः संकुद्धो वङ्गराजस्य संयुगे । तं हत्वा रथमारुह्य धनुगदाय वीर्यवान् ।
 सङ्कर्षणो जघानोदैनाराचैः कैशिकान् बह्वन् । पङ्क्तिर्निहत्य कारुषान् महेष्वामान् स वीर्यवान् ।
 शतं जघान संकुद्धो मागधानां महाबलः । निहत्य तान्महाबाहुर्जरासन्धं ततोऽभ्यधात् ।
 तमापतन्तं विव्याध नाराचैर्भागधस्त्रिभिः । तं विभेदाष्टभिः कुद्धो नाराचैर्भुषलायुधः ।
 चिच्छेद चास्य भस्मेन ध्वजं हेमपरिष्कृतं । तद्युद्धमभवद्द्वारं तेषां देवासुरोपमं । ११६
 स्रजतां शरवर्षाणि निघ्नतामितरेतरं । गजैर्गजाः सुसंकुद्धाः सन्निपेतुः सहस्रशः ।
 रथैरथाश्च संस्थाः सादिभिश्चापि सादिनः । पदातयः पदातीनां शक्तिचर्मनिपाणयः ।
 हिन्दन्तश्चात्तमाङ्गानि विचेर्युधि ते पृथक् । असोनां पात्यमानानां कवचेषु महास्त्रिनः ।
 शराणां पततां शब्दः पणिणामिव गुञ्जुवे । भेरोश्शङ्खमृदङ्गानां वेणुनाश्च मृधे ध्वनिं ।
 जुगूह धोषः शस्त्राणां व्याधोषश्च महात्मनां । ११७
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे त्रिणुपर्वणि रुक्मिणीहरणे सप्तदशाधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ ११७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णेन ह्रियमाणां वै रुक्मो भुत्वा तु रुक्मिणीं । प्रतिज्ञामकरोत् कुङ्कुः समक्षं भीष्मकस्य तु ।
 अहत्वा युधि गोविन्दमनानीय च रुक्मिणीं । कुण्डिनं न प्रवेक्ष्यामि सत्यमेतद्वदोमि ते ।
 आस्थाय स रथं वीरः समुदपायुधध्वजं । जनेन प्रययौ कुद्धो बलेन महता वृतः ।
 तमन्वयुर्मृपाश्चैव दक्षिणापथवामिनः । काथोऽगुमान् श्रुतर्था च वेणुदारिद्र्य वीर्यवान् ।
 भीष्मकस्य मुतास्थान्ये स्यन्दनैरथनाम्नाः । क्रयकैशिकमुखाश्च सर्वे एव महारथाः । ११८
 ते गत्वा दूरमध्वानं सरितं नर्मदांमनु । गोविन्दं ददृशुः कुद्धाः सदैव प्रियया स्थितं ।
 अवस्थाप्य च तत्सैन्यं रुक्मो मदबलान्वितः । चिकीर्षन् दैरयं युद्धमभ्ययान्मधुसूदनं ।
 स विव्याध चतुःपक्षा गोविन्दं निशितैः शरैः । तं प्रत्यविध्यत्सप्तत्या वाणैर्युधि जनाह्ननः ।
 घतमानस्य चिच्छेद ध्वजश्चास्य महाबलः । जहार च शिरः कायात्सारयेत्तस्य वीर्यवान् ।
 तं कङ्कगतमाज्ञाय परिवन्नुर्जनाह्ननं । दक्षिणापथा जिघांसन्तो राजानः मर्ष्य एव हि । ११९
 तमंगुमान्महाबाहुर्विव्याध नवभिः शरैः । श्रुतर्था पञ्चभिः कुद्धो वेणुदारिद्र्य सप्तभिः ।
 ततोऽगुमन्तं गोविन्दो विभेदारिद्र्य वीर्यवान् । निपसाद रथोपस्थे व्यथितः स नराधिपः ।
 श्रुतर्ष्यणो जघानास्त्रास्तुर्भिस्तुरः शरैः । वेणुदारिद्र्यं कृत्वा भुजं विव्याध दक्षिणं ।
 तथैव च श्रुतर्ष्याणं शरैर्विव्याध सप्तभिः । मिश्रिते च ध्वजं कृत्वा न्यसीदन् व्ययान्वितः ।

क्रयकैशिकमुत्थास्ते रथवशेन सर्वशः मुञ्चन्तः शरवर्षाणि वामदेवं ततोऽभ्ययुः । ११७४
 वाणैर्वाणांस्तु चिच्छेद तेषां युधि जनाङ्गनः । जघान सैदां संख्यां यतमानांश्च तान् परान् ।
 पुनरन्यांस्तुःपश्चा निजघान शितैः शरैः । कुङ्कुमापततो वीरानाद्रवत्स महाबलः ।
 विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा रुक्मो क्रोधवशज्जतः । पञ्चभिर्निशितैर्वाणैर्विव्याधोरमि केशवं ।
 मारयिष्याम्य विव्याध सायकैर्निशितैस्त्रिभिः । आजघान ध्वजस्यास्य शरेणानतपर्वणा ।
 केशवस्यापि तं पश्चा कुङ्कु विव्याध मार्गणैः । धनुस्त्रिच्छेद चाप्यस्य यतमानस्य रुक्मिणः । ११७५
 अथान्यद्वनुरादाय रुक्मो कृष्णजिघांसया । प्रादुशकार स तथा दिव्यान्यस्त्राणि वीर्यवान् ।
 अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य तस्य कृष्णो महाबलः । पुनस्त्रिच्छेद चापस्य रथेशाञ्च त्रिभिः शरैः ।
 स च्छिन्नधन्वा विरथः खड्गमादाय चर्म च । उत्पपात रथाद्दीरो गह्वरानिव वीर्यवान् ।
 तस्याभिपततः खड्गं चिच्छेद युधि केशवः । नाराचैस्त्रिभिराकुङ्क्षो बिभेदेनमयोरमि ।
 स पपात महाबाहुर्ध्वसुधामनुनादयन् । विसंशो मूर्च्छितो राजा वज्रेणैव हतो गिरिः । ११७६
 तांश्च राज्ञः शरैः सर्वान् पुनर्विव्याध केशवः । रुक्मिणं व्यथितं दृष्ट्वा व्यद्रवंसे नराधिपाः ।
 विचेष्टमानं भूमौ तं भ्रातरं वोढ्य रुक्मिणी । पादधोर्यपतङ्गर्भुर्भ्रातुर्जीवितकाङ्क्षिणी ।
 तामुत्थाप्य परिव्रज्य सान्त्वयामास केशवः । अभयं रुक्मिणे दत्त्वा प्रययौ स्त्रां पुरीं ततः ।
 वृष्णयोऽपि जरामन्धं जित्वा तांस्यापि पार्थिवान् । प्रययुर्द्वारकां दृष्ट्वा पुरस्तथ हलायुधं ।
 प्रयाते पुण्डरीकाक्षे श्रुतवर्षाऽभ्येत्य संयुगे । रुक्मिणं रथमारोप्य प्रययौ स्वपुरं ततः । ११७७
 अनाभोय स्वसारन्तु रुक्मो वीर्यमदान्वितः । होनप्रतिज्ञो नैच्छत् स प्रवेष्टुं कुण्डिनं पुरं ।
 विदर्भेषु च वासार्थं निर्भमोऽन्यत् पुरं महत् । तद्भोजकटमित्येवं बभूव भुवि विश्रुतं ।
 तत्रैजसा महातेजा दक्षिणां द्दिशमन्वगात् । भोजकः कुण्डिने चैव राजोवास महाभुजः ।
 द्वारकाश्चापि सम्प्राप्ते रामे वृष्णबलान्विते । रुक्मिण्याः केशवः पार्थिवं जघाह विधिवत् प्रभुः ।
 ततः सह तथा रेमे प्रियया प्रीयमाणया । सीतयेव पुरा रामः पौलोत्येव पुरन्दरः । ११७८
 सा हि तस्याभवच्छ्रेष्ठा पत्नी कृष्णस्य भाविनी । पतिव्रता गुणोपेता रूपशोभगुणान्विता ।
 तस्यामुत्पादयामास पुत्रान्दश महारथान् । चारुदेष्णं सुदेष्णञ्च प्रद्युम्नञ्च महाबलं ।
 सुषेणं चारुगुप्तञ्च चारुबाहुञ्च वीर्यवान् । चारुविन्दं सुचारुञ्च भद्रचारुनयैव च ।
 चारुञ्च बलिनां श्रेष्ठं मुतां चारुमतीं तथा । धर्मार्थकुशलास्ते तु कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ।
 महिषीः सप्त कल्याणीस्तोताऽन्या मधुसूदनः । उपयेमे महाबाहुर्गुणोपेताः कुलोद्भवाः । ११७९
 कालिन्दीं मित्रविन्दाञ्च सत्यां नग्नजितीं तथा । मुतां जाम्बवतश्चापि रोहिणीं कामरूपिणीं ।
 मद्रराजमुताश्चापि मुशीलां भद्रलोचनां । सावजितीं सत्यभाभां लक्ष्मणां जालहासिनीं ।
 शैथिल्यं च मुतां तर्षां रूपेणास्तरभां सभां । स्त्रीसहस्राणि चान्यानि षोडशातुलविक्रमाः ।

उपयेमे हवीकेशः सर्व्वा भेजे च ताः समं । पराङ्गवस्त्राभरणाः कामैः सर्व्वैः समन्विताः ।

अग्निरेतस्य पुत्राश्च तासु वीराः सहस्रजः । सर्व्वास्त्रकुशलाः सर्व्वे बलवन्तो महारथाः ।

६७४

यज्वानः पुण्ड्रकर्माणो महाभागा महाबलाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि रुक्मिणीहरणे अष्टादशाधिकप्रश्नोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः काले व्यतीते तु रुक्मी महति वीर्यवान् । दुहितुः कारयामास स्वयंवरमरिन्दमः ।

तत्राहता हि राजानो राजपुत्राश्च रुक्मिणा । समाजगुर्न्महावीर्या नानादिग्भ्यः श्रियाऽन्विताः ।

तत्राजगाम प्रद्युम्नः कुमारैरपरैर्दृतः । सा हि तच्छकमे कन्या स च तां शुभलोचना ।

शुभाङ्गी नाम वैदर्भी कान्तिद्युतिसमन्विता । प्रथिव्यामभवत् ख्याता रुक्मिणक्षयया तदा ।

६७५

उपविष्टेषु सर्व्वेषु पार्थिवेषु महात्मसु । वैदर्भीं वरयामास प्रद्युम्नमरिन्दनं ।

स हि सर्व्वास्त्रकुशलः सिंहसंहननो युवा । रूपेणाप्रतिमो लोके केशवस्यात्मजोऽभवत् ।

वयोरूपगुणोपेता राजपुत्री च साऽभवत् । नारायणोवेन्द्रमेना जातकामा च तं प्रति ।

वृत्ते स्वयंवरे जगमूराजानः स्वपुराणि ते । उपादाय तु वैदर्भीं प्रद्युम्नो दारकां ययौ ।

स तस्यां जनयामास देवगर्भापमं सुतं । अनिरुद्धमिति ख्यातं कर्मणाऽप्रतिमं भुवि ।

६७६

धनुर्व्वेदे च वेदे च नीतिशास्त्रे च पारंगं । अभवत्स यदा राजन्ननिरुद्धो वयोऽन्वितः ।

तदाऽस्य रुक्मिणः पौत्रीं रुक्मिणीं रुक्मसन्निभां । पत्न्यर्थं वरयामास नाम्ना रुक्मवतीति सा ।

अनिरुद्धं गुणैर्दान्तं हतबुद्धिर्नृपस्ततः । प्रीत्या च रौक्मिणेयस्य रुक्मिण्यास्याप्युपगृहात् ।

स्पर्द्धमानोऽपि कृष्णेन वैरं तदपहाय सः । ददानोत्यग्रवोद्राजा प्रीतिमान् जनभेजय ।

केशवः सह रुक्मिण्या पुत्रैः सङ्गर्षणेन च । अन्यैश्च वृष्णिभिः सार्द्धं विदर्भान् सबलौ ययौ ।

६७७

संयुक्ता ज्ञातयश्चैव रुक्मिणः मुहदस्य ये । आहता रुक्मिणा तेऽपि तत्राजगुर्नराधिपाः ।

शुभे तिथौ महाराज नक्षत्रे चाभिपूजिते । विवाहः सोऽनिरुद्धस्य बभूव परमोत्सवः ।

पाणौ गृहीते वैदर्भ्यास्त्रनिरुद्धेन भारत । वैदर्भयादवानाश्च बभूव परमोत्सवः ।

रेमिरे वृष्णयज्ञाच्च पूज्यमाना ययाऽमराः । अयाग्नक्रानामधिपो वेणुदारिरुदारधीः ।

आर्धः श्रुतर्वा चाणूरः काथसैवांशुमानपि । जयत्सेनः कलिङ्गानामधिपश्च महाबलः ।

६७८

पाण्ड्याश्च नृपतिः श्रीमानृषिकाधिपतिस्तथा । एते संमच्य राजानो दाक्षिणात्या महर्द्धयः ।

अभिगम्यान्ववन् सर्व्वे रुक्मिणं रहसि प्रभुं । भवानक्षेषु कुशलो वयस्यापि रिरंभवः ।

प्रियद्युतस्य रामोऽसावक्षेष्मनिपुणोऽपि च । ते भवन्तं पुरस्कृत्य जेतुमिच्छाम तं वयं ।

इत्युक्तो रोचयामास रुक्मी द्यूतं महारथः । ते शुभां कञ्चनस्तम्भां कुसुमैर्भूषिताजिरां ।

सभां तां विविशुर्दृष्टाः शिक्ताश्चन्दनवारिणा । तां प्रविश्य ततः सर्व्वे शुभ्रस्त्रगनुलेपनाः ।

६७९

सौवर्ण्यवासनेष्वासाश्चकिरे विजिगोषवः । आहृतो बलभद्रस्तु कितवैरचकोविदैः ।

वाठमित्यग्रवीड्ढुः सह दीव्याम पश्यतां । निहत्या तं जिगीषन्तो दाक्षिणात्या नराधिपाः ।

मणिमुक्तामवर्णानि तत्रानिन्युः सहस्रशः । ततः प्रावर्त्तत द्यूतं तेषां तद्रतिनाशनं ।
 कलहायामदं घोरं दुर्मतीनां क्षयावहं । निष्काणान् सहस्राणि सुवर्णस्य दशादितः ।
 रुक्मिणा सह मम्याते बलदेवो ग्लहं ददौ । तं जिगाय ततो रुक्मो यतमानं महाबलं । ६७१
 तावदेवापरं भूयो बलदेवं जिगाय सः । असहजोद्यमानस्तु रुक्मिणा केशवायजः ।
 सुवर्णकौटोर्जयाह स्त्रे तस्य महाबलः । जितमित्येव दृष्टोऽयं तमाकृतिरभाषत ।
 स्नाद्यमानस्य चित्रेण प्रहमन्मुषलायुधं । अविद्यो दुर्बलः श्रीमान् हिरण्यममितं मया ।
 अजयो बलदेवोऽयमलद्युते पराजितः । कलिङ्गराजस्तच्छ्रुत्वा प्रजहाम भृशं तदा ।
 दन्तान् प्रदर्शयन् दृष्टन्तत्राक्रुध्यद्वलायुधः । रुक्मिणस्तद्वचः श्रुत्वा पराजयनिमित्तजं । ६७२
 निगृह्यमानस्तोत्तणभिर्वाग्भिर्भीष्मकमूना । रोषमहारयामास जितरोषोऽपि धर्मवित् ।
 संकुट्टे धर्षणां प्राप्य रौहिणेयो महाबलः । धैर्यान्मनः संनियम्य ततो वचनमब्रवीत् ।
 दशकोटिमहस्राणि ग्लहं एको ममापरः । एतं संपरिग्रहोऽयं केशवः शूरधिप ।
 कृष्णाक्षान् लोहिताक्षांश्च देशेऽस्मिंस्त्वधिपांश्च नृप । इत्येवमाह भ्रातृयारु ॥ रुक्मिणं वक्षः ॥ रोहिणीमुतः ।
 अनुक्ता वचनं किञ्चिद्वाढमित्यब्रवीत् पुनः । अत्रान् रुक्मो तदः ॥ रुक्मिणं वक्षः ॥ पार्थिवः । ६७३
 चातुरचेतु निर्दृष्टे निर्जितः स नराधिपः । बलदेवेन धर्मैर्न नेत्यत्राच ततो बलं ।
 धैर्यान्मनः संनियम्य न स किञ्चिदुवाच ह । बलदेवं ततो रुक्मो मया जितमिति स्मयन् ।
 बलदेवस्तु तच्छ्रुत्वा जिह्वाकां नराधिपात् । भूयः क्रोधममाविष्टो नोत्तरं व्याजहार ह ।
 ततो गम्भीरनिर्घोषा वाग्वाचाशरीरिणो । बलदेवस्य तं क्रोधं वर्द्धयन्तो महात्मनः ।
 सत्यमाह बलः श्रीमान्मर्षेणैव पराजितः । अनुक्ताऽपि ततः किञ्चित् प्राप्नो भवति कर्मणा । ६७४
 मनसा समनुज्ञातं तत् स्यादित्यवगम्यतां । इति श्रुत्वा वचः सत्यमन्तरोक्षात् सुभाषितं ।
 सङ्कर्षणस्तदेत्याय सौवर्णेनोरुणा बली । जघानाष्टापदेनैव प्रमथ्य यदुपप्लवः ।
 रुक्मिण्या आतुरं ज्येष्ठं निष्पिपेक्ष महोत्तले । विवादे कुपितो रामः खेत्तारं क्रूरभाषिणं ।
 ततोऽपहत्य संकुट्टः कलिङ्गाधिपतेरपि । दन्तान् बभञ्ज संरम्भात् प्रोत्थनाद् च सिंहवत् ।
 खड्गमुद्यम्य तांश्चापि त्रामयामास पार्थिवान् । सत्त्वं सभायाः सौवर्णमुत्पाद्य बलिनाम्बरः । ६७५
 गजेन्द्र इव तं सत्त्वं कर्षन् सङ्कर्षणस्ततः । निर्जगाम सभाद्वारात्ताडयन् कयकैश्चिकान् ।
 रुक्मिणं निवृत्तिप्रशं स हत्वा यादवर्षभः । विचास्य दिषतः सर्वान् सिंहः क्षुद्रमृगानिव ।
 जगाम शिरिवं रामः स्वमेव खजनावृतः । न्यवेद्यत कृष्णाय तच्च सर्वं यथाऽभवत् ।
 नोवाच स तदा किञ्चित् कृष्णो रामं महाद्युतिः ॥ रुक्मिणी च ततः श्रुत्वा निहतं आतुरं प्रियं ।
 निर्यद्य च तदात्मानं क्रोधाद्भ्रूणवर्त्तयत् । न हतो वामुदेवेन यः पूर्वं पदवीरहा । ६७६
 स रामकर्मभूतेन निहतो द्यूतमण्डले । अष्टापदेन बलवात्पाजा वज्रधरोपमः ।
 तस्मिन् हते महावीर्ये नृपतो भीष्मकात्मजे । द्रुमभार्गवतुल्यो वै द्रुमभार्गवव्रिजिते ।

कृतौ च युद्धकुशले नित्ययाजिनि पातिते । वृष्णयस्त्रान्धकाश्चैव सर्वे विमनसोऽभवन् ।
 एतत्ते सर्वमाख्यातं रुक्मिणी निधनं मया । वैरस्य च समुत्थानं वृष्णिभिर्भरतर्षभ ।
 वृष्णयोऽपि महाराज धनान्वादाय सर्वशः । रामकृष्णौ समाश्रित्य ययुर्दारवतीं पुरीं । १०९
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिवधे जनविशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ ११८ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव तु विप्रर्षे बलदेवस्य धीमतः । माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि शेषस्य धरणीधृतः ।
 अतीव बलदेवन्तं तेजोराशिनिर्जितं । कथयन्ति महात्मानो ये पुराणविदो जनाः ।
 तस्य कर्माण्यहं विप्र श्रोतुमिच्छामि तत्ततः । अनन्तं यं विदुर्नागमादिदेवं महौजसं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुराणे नागराजोऽभौ कथ्यते धरणीधरः । शेषस्तोजोनिधिः श्रीमानकम्प्यः पुत्रपोत्तमः ।
 योगाचार्यो महावीर्यो वेदमन्त्रमुखो बली । जरासन्धं गदायुद्धे जितवान् यो न चावधीत् । ११०
 बहवस्यैव राजानः प्रथित्यां पृथिवीपते । अश्वयुष्मांगधं सर्वं ते चापि विजिता रणे ।
 नागायुतबलप्राणो भीमो भीमपराक्रमः । असहद्वलदेवेन बाहुयुद्धे विनिर्जितः ।
 दुर्योधनस्य कन्यान्तु हरमाणो न्यगृह्यत । शास्त्रो जाम्बवतोपुत्रो नगरे नागमाह्वये ।
 राजभिः सर्वतो रङ्गा हरमाणो बलात् किल । तमुपश्रुत्य संरुद्धमाजगाम हलायुधः ।
 रामस्तस्य तु मोक्षार्थमागतो नालभत् तं । ततश्चक्रोध बलवानद्भुतश्चाकरोन्महतम् । १११
 अनिवार्यमभेद्यश्च दिव्यमप्रतिमं बली । लाङ्गलास्तं समुद्यम्य ब्रह्मदण्डाभिमन्त्रितं ।
 प्राकरिवप्रे विन्यस्य पुरस्य स महाद्युतिः । प्रवेष्टुमैच्छद्गङ्गायां नगरं कौरवस्य तत् ।
 तदा घूर्णितमालक्ष्य पुरं दुर्योधनो नृपः । शास्त्रं निर्यातयामास सभार्थं तस्य धीमतः ।
 ददौ शिष्यं तदात्मानं रामस्य सुमहात्मनः । गदायुद्धे कुरुपतिं शिष्यं जयाह तच्च सः ।
 ततः प्रभृति राजेन्द्र पुरमेतदिघूर्णितं । आवर्जितमिवाभाति गङ्गामभिमुखं नृप । ११२
 इदमित्यद्भुतं कर्म रामस्य पृथितं भुवि । भण्डोरे कथ्यते राजन् यत् कृतं शौरिणा पुरा ।
 प्रलम्बं मुष्टिनैकेन यज्जघान हलायुधः । धेनुकश्च महाकायं चित्तेप नगमूर्द्धनि ।
 स गतासुः पपातोर्व्यां दैत्यो गर्दभरूपधृक् ।
 लवणजलगमा महामदी द्रुतजलवेगतरङ्गगामिनी । नगरमभिमुखो यदा कृता हलविधृता यमुना यमस्त्रया ।
 बलदेवस्य माहात्म्यमेतत्ते कथितं मया । अनन्तस्याप्रमेयस्य शेषस्य सुमहात्मनः । ११३

इति पुरुषवरस्य शौरिणो बह्वविधमुत्तममन्यदेव च । यदकथितमिहाद्य कर्म ते तदुपलभस्व पुराणविस्तरात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि बलदेवमाहात्म्यकथने विशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रत्येत्य द्वारकां विष्णुर्हते रुक्मिणि वीर्यवान् । अकरोद्यन्महाबाह्वृत्तमे वद महामुने ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तैष्ठितः पुरीं गत्वा सर्वैर्यादवनन्दनः । द्वारकां भगवान् कृष्णः प्रत्यवैक्षन् वीर्यवान् ।

प्रत्यपश्यत् रत्नानि विविधानि बहूनि च । यथार्हं पुण्डरीकाक्षे नैर्घृतान् प्रत्यवारयत् ।

तत्र विप्रं चरन्ति स्म दैतेयाः सह दानवैः । तान् जघान महाबाह्वर्षरत्नान्महासुरान् । १२०

विघ्नघ्नास्याकरोत्तत्र नरको नाम दानवः । चासनः सुरसंघानां देवराजः रिपुसंहान् ।
 स भूमौ मूर्त्तिलिङ्गस्यः सर्वदेवाभिवाधिता । मानुषाणामृषीणाञ्च प्रतीपमकरोत्तदा ।
 त्वष्टुर्दुहितरं भौमः कशेरुमगमत्तदा । गजरूपेण जघाह रुचिराङ्गो चतुर्दंशौ ।
 प्रमथ्य तां वरारोहं नरको वाक्यमब्रवीत् । नष्टशोकभयो मोहात् प्राग्ज्योतिषपतिलदा ।
 यानि देवमनुष्येषु रत्नानि विविधानि च । विभर्त्ति च मही कृत्स्ना सागरेषु च यदसु ।
 अद्यप्रभृति तानीह सहिताः सर्वेनैर्दृताः । ममैवोपाहरिष्यन्ति दैत्याश्च सह दानवैः ।
 एवमुक्ता तु वत्साणि रत्नानि विविधानि च । सञ्चहार तदा भौमस्तच्च नाधिचकार सः ।
 गन्धर्वाणाञ्च याः कन्या जहार नरको बली । याश्च देवमनुष्याणां सप्त चाक्षरसां गणाः ।
 चतुर्दंशमहम्नाणि मैकविंशच्छतानि च । एकवेणीधराः सर्व्वाः सतां मार्गमनुव्रताः ।
 तामां पुरवरं भौमाऽकारयन्मणिपर्वतं । अलकायामदीनात्तामुरोः स्वविषयं प्रति ।
 ताश्च प्राग्ज्योतिषपतिं मुरोश्चैव दशात्मजाः । नैर्द्धताश्च यथा मुख्याः पालयन्त उपासते ।
 स एष तमसः पारं वरदत्तो महामुरः । न चासुरगणैः सर्वैः सहितैः कर्म तत्पुरा ।
 कृतपूर्व्वं महाघोरं यदकार्षीन्महामुरः । अदितिं धर्षयामास कुण्डलार्थं महामुरः ।
 यं मही सुपुत्रे देवो यस्य प्राग्ज्योतिषं पुरं । द्वारपालाश्च चत्वारस्तथासन् युद्धदुर्महाः ।
 हयग्रीवो निमुन्दश्च वीरः पञ्चनदसाया । मुरुः पुत्रमहत्सैश्च वरदत्तोऽमुरो महान् ।
 अदेवयानमावृत्त्य पन्थानं समुपस्थिताः । वित्रासनाः सुहृतिनां विरूपैराचमैः सह ।
 तद्वाधार्थं महाबाहुः शङ्खचक्रगदामिश्रत् । जातो वृष्णिषु देवह्यं वमुदेवाज्जगद्भिनः ।
 तस्याथ पुरुषेन्द्रस्य लोके प्रयिततेजसः । निवासे द्वारकादेवैरुपायादुपपादिता ।
 अतीव हि पुरो रम्या द्वारका वासवक्षयात् । महार्णवपरिचिन्ता पञ्चपर्व्वतशोभिता ।
 तस्यां देवपुराभायां ममा काञ्चनतोरणा । सा दाशार्हीति विख्याता योजनायामविस्तरा ।
 तत्र वृष्ण्यन्धकाः सर्व्वे रामकृष्णपुरोगमाः । कोकयात्रामिमां कृत्स्नां परिरचन्त आसते ।
 तत्रासीनेषु सर्व्वेषु कदाचिद्भरतर्षभ । दिव्यगन्धो ववौ वायुः पुष्पत्रयं पपात च ।
 ततः किल्बिलाशब्दः प्रभाजालाभिमंतृतः । मुहूर्त्तमन्तरोच्चेऽभूत्ततो भूमौ प्रतिष्ठितः ।
 मध्ये तु तेजसस्तस्य पाण्डुरं गजमास्थितः । वृत्तो देवगणैः सर्व्वैर्वाभवः प्रत्यवृक्ष्यत ।
 रामकृष्णौ च राजा च वृष्ण्यन्धकगणैः सह । प्रत्युद्युम्भाहात्मानं पूजयन्तः सुरेश्वरं ।
 सोऽवतीर्थ गजान्तूर्णं परिष्वज्य जनार्दनं । सख्ये बलदेवश्च तच्च राजानमाज्जकं ।
 वृष्णीनन्यान् सख्ये च यथाकालं यथावयः । पूजितो रामकृष्णाभ्यामाविवेश सभां शुभं ।
 तत्रासीनोऽभ्यलङ्घ्य सभार्त्तां स सुरेश्वरः । अर्थ्यादिसमुदाचारं प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि नरकबधे एकविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथोवाच महतेजा वासवो वासवानुजं । सांस्वपूर्व्वं करेणस्य संप्लूय्य वदनं शुभं ।

देवकीनन्दन वचः शृणु मे मधुसूदन । येन त्वाऽभिगतोऽस्यद्य कार्येणामित्रकर्षण ।
 नैर्द्धतो नरको नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः । अदित्याः कुण्डले मोहाज्जहार दितिनन्दनः ।
 देवानां विप्रिये नित्यमृषीणाञ्च स वर्त्तते । तव पैवान्तरप्रेक्षो जहि तं पापपूरुषं ।
 अयं तौ गरुडस्तत्र प्रापयिष्यति कामगः । कामवीर्योऽतितेजस्वी वैनतेयोऽन्तरोक्षगः ।
 अबध्यः सर्वभूतानां भौमः स नरकोऽमुरः । निस्त्रयित्वा तं पापं क्षिप्रमागन्तुमर्हसि ।
 इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षो देवराजेन केशवः । प्रतिजज्ञे महाबाहुर्नरकस्य निवर्त्तणं ।
 ततः सहैव शक्रेण शङ्खचक्रगदामिभृत् । प्रतस्थे गरुडेनाथ सत्यभामासहायवान् ।
 क्रमेण सप्तस्कन्धान् स मारुतानां स वासवः । पश्यतां यदुमिंहानामूर्द्धमाचक्रमे बली ।
 बारणेन्द्रगतः शक्रो गरुडस्यो जनार्दनः । प्रकाशेते विदूरत्वात् सूर्याचन्द्रममाविव ।
 अयान्तरोक्षे गन्धर्वैरसुरोभिश्च केशवः । स्त्रयमानोऽय शक्रश्च क्रमेणान्तरधीयत ।
 समाधायैतिकर्त्तव्यं वासवो विबुधाधिपः । स्वमेव भवनं प्रायात् क्षणाः प्राग्ज्योतिषं प्रति ।
 पचानिलहतो वायुः प्रतिलोमं ववौ तदा । ततो भीमरवैर्धैर्यैर्धैर्भ्रमर्गणेश्वराः ।
 क्षणेन समनुप्राप्ता दिवमाकाशगेन वै । दूरादेव च तान्दृष्ट्वा प्रययौ यत्र ते स्मिताः ।
 अपश्यत् पर्वतदारि हस्त्यश्वरयवाहनं । क्षुरान्तान् भौरवान् पाशान् षट्सहस्रान्ददर्श सः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गरुडस्योपरि श्रीमाम् शङ्खचक्रगदामिभृत् । विभ्रन्नोल्लासुदाकारं पोतवासास्तुभुजः ।
 वनमालाकुलोरस्कः श्रीवत्सेन्दुनिभोरसः । किरोटमूर्द्धा सूर्याभः सविद्युदिव चन्द्रमाः ।
 व्याविकूजमहाशब्दः श्रूयतेऽग्ननिस्त्रनः । ज्ञात्वा च दानवः सर्वं स्वयं विष्णुरिहागतः ।
 क्रोधाद्रुधिररक्ताक्षो मुरुः कालान्तकप्रभः । अभ्यधावत वेगेन शक्तिं गृह्य महासुरः ।
 चिक्षेप स महाशक्तिं वज्रकाञ्चनभूषितां । तामापतन्तो शक्तिं स महोक्ता ज्वलितामिव ।
 समाधत्त शरक्षैकं रुक्मपुङ्खं जनार्दनः । दिधाऽच्छिनत् क्षुरप्रेण वामदेवः स वीर्यवान् ।
 शक्तिं चिक्षेद तत्राधौ विद्युत्पुञ्ज इव ज्वलन् । पुनस्त क्रोधरक्ताक्षो मूर्ध्नि ह्य महागदां ।
 इन्द्राग्निरिवेन्द्रेण विमृष्ट इव निस्त्रनः । आकर्णपूर्णक्षिपेप अर्द्धचन्द्रं सुरोत्तमः ।
 मध्यदेशे तु चिक्षेद गदां तां रुक्मभूषितां । पुनसिच्छेद भस्मेन दानवस्य शिरो रणे ।
 संजिह्व पाशान् सर्वान्स्तान्मुदं हत्वा सवान्भवं । सोऽग्रावबोगणान् हत्वा नरकस्य महाबलान् ।
 शिलाभण्डानतिक्रम्य भगवान् देवकीसुतः । अपश्यद्दानवं सैन्यं निमुन्दस्य महाबलं ।
 हयघोवश्च दितिं तयाऽन्यासितयोधिनः । रोधयामास तन्मार्गं स्वधैर्येण महाबलः ।
 निमुन्दो बलिनां श्रेष्ठो रयमारुह्य सत्वरः । जघाह कार्मुकं दिव्यं हेमशृङ्गं दुरामदं ।
 विव्याध दशभिर्व्याणैर्निमुन्दो मधुसूदनं । केशवश्चापि सप्तत्या विव्याध निशिनैः शरैः ।
 अप्राप्तांश्चान्तरोक्षे ताञ्छरांश्चिक्षेद माधवः । ते सर्वे पैनिक्काः कृष्णं समन्तात् पथंवारयन् ।
 व्रजक्षेत्रे महता श्लाघमानः सुरोत्तमः । दृष्ट्वा तान्दानयान् सर्वान् सक्रोधो मधुसूदनः ।

५८९

५८९

५८९

५८९

५८९

५८९

ततो दिव्येन चास्त्रेण पार्श्वेन जनाईनः । महता शरवर्षेण वारयामास तद्वत् । १८१०
 पञ्चपञ्चशरैर्भोपु एकैकेषु च तान् बहून् । पार्श्वेन्यस्य प्रभावेण सर्वान्मर्त्यस्वताडयत् ।
 दृष्टुर्भयविवक्ता भग्नान्ते दानवा रणे । स्वमैत्र्यं विद्रुतं दृष्ट्वा निश्चकाम पुनर्भुवि ।
 विस्मज्जङ्घरवर्षाणि च्छादयामास केशवं । न विभाति रणे सूर्यः नापि व्योम दिशो दृश ।
 शरैः भञ्ज्यादयामास निमुन्दो गरुडध्वजं । सावित्रं नाम दिव्यास्त्रं जग्राह पुरुषोत्तमः ।
 तेन वाणेन तान् वाणांश्चिच्छेद मधुसूदनः । वाणैर्व्याणांस्तु सञ्चिच्छ तत्र कृष्णो महाबलः । १८११
 कृतमेकेन वाणेन रथेणाञ्च त्रिभिः शरैः । पुनश्चिच्छेद तान्वांसुतुर्भिस्तुरः शरैः ।
 मारयिं पञ्चभिर्व्याणैर्वज्रमेकेन चिच्छिदे । शरैरेकेन पुनः कृष्णः मुतीक्ष्णेन श्रितेन वै ।
 शिरश्चिच्छेद भस्मेन निमुन्दस्य सुरोत्तमः । निमुन्दं पतितं दृष्ट्वा हयगोवः प्रतापवान् ।
 शिलां प्रगृह्य महतीं तालयामास दानवः । आविध्य महसा मुक्तः शिलां शैलसमप्रभः ।
 गृहीत्वा दिव्यपार्श्वेन्यमस्तमस्तविशम्बरः । दिव्यास्त्रेण शिलां विष्णुः सप्तधा कृतवांस्तदा । १८१२
 तद्विदार्य महश्चाग्न पातयामास भूतले । ततस्तैः शार्ङ्गनिर्मुक्तैर्नानावर्णैर्न हाशरैः ।
 यथा देवासुरं युद्धमभवद्भरतर्षभ । नानाप्रहरणाकीर्णं तथा धोरमवर्त्तत ।
 गरुडस्थो महाबाहुर्निजघान महासुरान् । महालाङ्गलनिर्मित्राः शरखड्गनिपातिताः ।
 विनगृह्णन्वाः सर्वे समामाद्य जनाईनं । केचिच्चक्राग्निना दग्धा दानवाः पेतुरम्बरात् ।
 सन्निकर्षगताः केचिद्गतासुविकृताननाः । असृजन् शरवर्षाणि वृष्टिमन्त इवाम्बुदाः । १८१३
 विकृताङ्गाऽसुराः सर्वे कृष्णवाणप्रपीडिताः । शोणिताकाश्च दृग्यन्ते पुण्यिता इव किंशुकाः ।
 व्यद्रवन्त सुविचस्ता भग्नास्त्राश्चित्रयोधिनः । पुनस्तु क्रोधरक्तलो वायवेगेन दानवः ।
 दशव्यामोष्कृतं वृचं समारुह्य वनस्पतिं । वृक्षमुत्पात्य वेगेन प्रगृह्य तमधावत ।
 चिप्रेऽमुमहावृचं शिञ्जया तु घनाकृतिः । वृक्षवेगानिलोद्धूतः शुश्रुवे मुमहास्त्रनः ।
 ततः शरमहस्त्रेण लरमाणो जनाईनः । नैरुधा तच्च चिच्छेद चित्रभक्तिभिभाकृतिं । १८१४
 पुनश्चैकेन वाणेन हयगोवस्य चोरमि । विव्याध स्तनयोर्मध्ये मायको ज्वलनप्रभः ।
 विवेश भोऽतिवेगेन हृदि भित्त्वा विमिर्गतः । यः महस्त्रं समास्त्रकः सर्वान्देवानयोधयत् ।
 तं जघान महाघोरं हयगोवं महाबलं । अपारेतजा दुर्दुर्षः सर्वयादवनन्दनः ।
 मध्ये लोहितगद्गस्य भगवान्देवकीसुतः । औदकायां विरूपाक्षं पाप्मानं पुरुषोत्तमः ।
 अष्टौ शतमहस्त्राणि दानवानां परन्तपः । निहत्य पुरुषव्याघ्रः प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् । १८१५
 हत्वा पञ्चनदं नाम नरकस्य महासुरं । ततः प्राग्ज्योतिषं नाम दीयमानमिव श्रिया ।
 पुरमासादयामास तत्र युद्धमभून्महतम् । ततः प्राभापयच्छर्ङ्गं पाञ्चजन्यं महाबलम् ।
 शुश्रुवे स महाशब्दः संवर्त्तन्निमदो यथा । श्रूयते त्रिषु लोकेषु भीमगम्भीरनिस्वनः ।
 तं श्रुत्वा नरकस्यापि क्रोधसंरक्तलोचनः । लोहचक्राष्टमयुक्तं त्रिनक्षत्रातिमं रयम् ।

रत्नकाञ्चनचित्राद्यं वेदिकाभोगविस्तारं । वज्रध्वजेन महता काञ्चनेन विराजितं ।

१८८०

हेमदण्डपताकाद्यं वैदूर्यमणिकूवरं । युक्तमश्वसहस्रेण रथं पररथाहजं ।

लोहजालैश्च मञ्चकत्रं चित्रभक्तिविराजितं । रथमध्यगतो वीरः समन्ध इव भास्करः ।

नानाप्रहरणाकोणं रथं हेमपरिष्कृतं ।

वज्रं तथोरण्यदमिन्द्रवर्णव्यानद्रुमुक्त्वा ननतुल्यतेजाः । किरीटमूर्द्धाऽर्कज्ज्वालाभः कर्णौ तथा कुण्डलयोर्ज्वलनौ ।

धूम्रवर्णा महाकाया रक्तावा विह्वताननाः । नानाकवचिनः सर्वे दैत्यदानवराजमाः ।

१८८१

खड्गचर्मधराः केचित् केचित्तूणीरसंवृताः । शक्तिहस्तास्तथा केचिच्छूलहस्तास्तथाऽपरे ।

गजवाजिरथैश्चैश्च चालयन्तश्च मेदिनीं । निर्ययुर्नगराञ्छूराः सुमन्त्रद्व्याः प्रहारिणः ।

वृत्तो दैत्यगणैः मारुतैर्नरकः कालसन्निभः । भेरीशृङ्गसृष्टदङ्गानां पणवानां सहस्रशः ।

वाद्यमानं स गृध्राव जोमूननिनदोपमं । यतः कृष्णस्ततो गत्वा सर्वे ते विह्वताननाः ।

परिवार्य गत्तमन्तं सर्वेऽयुध्यन्त सङ्गताः । महता च्छादयामासुः शरवर्षेण सैनिकाः ।

१८८२

शक्तिशूलगदाप्रासोलोमरान् सायकान् बहून् । आकाशं छादयामुर्विमुञ्चन्तः सहस्रशः ।

कृष्णः कृष्णाम्बुदाकारः शार्ङ्गं गृह्ण धनुस्ततः । विस्फार्य मुमहबापं धनुर्जलदनिस्तनं ।

व्यसृजच्छरवर्षाणि दानवानां जनार्दनः । शरवर्षेण तत् मैत्र्यं व्यद्रवन् महाहवात् ।

तद्युद्धमभवद्देहं घोररूपेण रक्षमा । भग्नव्यूहाश्च ते सर्वे कृष्णवाणप्रपीडिताः ।

केचिच्छिन्नभुजश्चैव क्षिन्नयोवाशिरामनाः । केचिश्चक्रेर्दिधाभिन्नाः केचिदाणार्दिनोरमः ।

१८८३

केचिद्विधाकृताः शक्त्या गजाश्वरथवाहनाः । केचित् कोमोदकोभिन्नाः शृङ्गशक्तिविदारिताः ।

एवं विप्रेयिता सर्व्या गजाश्वरथवाहिनी । तत्रासीन्नरकेणास्य युद्धं परमदारुणं ।

यत् समयेन वक्ष्यामि तस्मै निगदतः शृणु । त्रासनः सुरभंगानां नरकः पुरुषोत्तमं ।

योधयामास तेजस्वी मधुवन्मधुसूदनं । कोधरक्तान्तनयनो नरकः कालसन्निभः ।

जगद्द कार्मुकं वीरः शक्रचापमिवोष्णितं । ततोऽर्ककिरणप्रख्यं वाणं जगद्द केशवः ।

१८८४

दिव्येनास्त्रेण समरे पूरयामास तं रथं । उत्तमास्त्रं महापातं मुमोच नरको बली ।

वज्रविस्फूर्जताकारमायानां वोदय केशवः । चिच्छेदास्त्रं महाभागशूरेण पुरुषोत्तमः ।

व्यहनन् सारथिञ्चास्य शूरेण जनार्दनः । सरथं मध्वजं सायं जघान दशभिः शरैः ।

तनुत्रश्चैव चिच्छेद शरेण मधुसूदनः । ततो विमुक्तकवचः सर्वस्यैव तनुर्यथा ।

हताश्वो विरथो वीरो वितनुत्रश्च दानवः । जगद्द त्रिमलज्वालं लोहभारार्पितं दृढं ।

१८८५

आविध्य सहसा मुक्तं शूलमिन्द्राग्निप्रभं । तदापतन्तु भेदेन शूलं हेमपरिष्कृतं ।

विधिक्षिप्त्वं क्षुरप्रेण कृष्णेनाहुतकर्मणा । तद्युद्धमभवद्देहं घोररूपेण रक्षमा ।

उत्तमास्त्रं महापातं नरकेण महात्मनः । मुञ्चन्तं योधयामास नरकं मधुसूदनः ।

अथोपचक्रयकेण प्रदीप्तेनाकरोद्विधा । चक्रविधाकृतं तस्य शरीरमपतद्बुधे ।

विभक्तं क्रकचेनेव गिरेः शृङ्गं दिधाकृतं । कृष्णमासाद्य देवेशं जगामास्तमित्रांशुमान् ।

१८१०

चक्रोत्थिप्रणिहताङ्गमुत्तमं पतितं रणे । वज्रेणेव विनिर्भिन्नं यथा गैरिकपर्वतं ।

भूमिस्तु पतितं पुच्छं निरीक्ष्यादाय कुण्डलो । उपातिष्ठत गोविन्दं वचनञ्चेदमब्रवीत् ।

दत्तस्त्वथैव गोविन्द त्वथैव विनिपातितः । यथेच्छमि तया क्रोड बालक्रोडनकैरिव ।

इमे ते कुण्डले देव प्रजास्तस्यानुपालय ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नरकबधे द्वाविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निहत्य नरकं भौमं वासवोपमविक्रमः । वासवावरजो विष्णुर्ददर्श नरकालयं ।

१८११

अथार्यशृङ्गमासाद्य नरकस्य जनार्दनः । ददर्श धनमलयं रत्नानि विविधानि च ।

मणिमुक्ताप्रवालस्य वैदूर्यस्य च सञ्चयं । ममारगत्वाकंकृटांस्तथा वज्रस्य सञ्चयान् ।

जाम्बूनदमयान्यस्य श्रातकुम्भमयानि च । प्रदीपज्वलनाभानि शीतरश्मिभानि च ।

शयनानि महार्हाणि तथा सिंहासनानि च । हिरण्यदण्डं रुचिरं शीतरश्मिममप्रभं ।

ददर्श मुमहक्कचं वर्षमाणमिवाम्बुदं । जातरूपस्य शुभस्य धाराः शतसहस्रशः ।

१८१२

वरुणोदाहृतं पूर्वं नरकेणेति नः श्रुतं । यावदर्थं गृहे दृष्टं नरकस्य धनं बल्ल ।

न वै राज्ञा कुबेरेण न शक्रेण यमेन वा । रत्नमन्त्रिचयस्तादृक् दृष्टपूर्वम् । न च श्रुतः ।

हते भौमे निमुन्दे च हयग्रीवे च दानवे । उपागिन्युत्ततस्त निरत्नाण्यान्तपुराणि च ।

दानवा हतशिष्टा ये कोषमञ्चयरणिणः । केशवाय महार्हाणि यान्यर्हन्ति जनार्दनः ।

॥ दैत्या ऊचुः ॥ इमानि मणिरत्नानि विविधानि वस्तूनि च । भोमरूपाय मातङ्गाः प्रवालविहताङ्गुशाः ।

१८१३

हेमसूत्रमहाकवाचापतोमरशालिनः । रुचिराभिः पताकाभिर्विमाना विविधाः कुशाः ।

ते च विंशतिमाहस्ता द्दिस्तावच्च करेणवः । अष्टौ शतसहस्राणि देशजाश्चेत्तमा हयाः ।

गोपु चापि कृतो यावान् कामस्तव जनार्दन । तावतोः प्रापयिष्यामो वृण्यन्धकनिवेशनं ।

आविकानि च सुक्लाणि शयमान्यासनानि च । कामव्याहारिणश्चैव पविणः प्रियदर्शनाः ।

चन्द्रनागुरुकाष्ठानि तथा कालोद्यकान्यपि । वसु यत्पिपु लोकेषु धर्मैणाधिगतस्तव ।

१८१४

तत् सर्वं प्रापयिष्यामो वृण्यन्धकनिवेशनं । देवगन्धर्वरत्नानि पद्मगानाञ्च यदसु ।

तानि सर्वानि मन्तीह नरकस्य निवेशने ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत् सर्वं हृषीकेशः परिगृह्य परीक्ष्य च । शोचमारोहयामास दानवैर्दारकां पुरीं ।

ततस्तदारूणं क्वचं स्वयमुत्स्थित्य माधवः । हिरण्यवर्धं वर्षन्तमाहरोह विशङ्कमं ।

गरुडं पतगश्रेष्ठं मूर्त्तिमन्तमिवाम्बुदं । ततोऽभ्ययाद्गिरिश्रेष्ठमभितो मणिपर्वतं ।

१८१५

तत्र पुण्या ववुर्वाता ह्यभवंशामलाः प्रभाः । मणोनां हेमवर्णानामभिभूय दिवाकरं ।

तत्र वैदूर्यवर्णानि ददर्श मधुसूदनः । सतीरणपताकानि दाराणि शिखराणि च ।

विशुद्धयितमेघाभः प्रबभौ मणिपर्वतः । हेमचित्रवितानैश्च प्रासादैरुपशोभितः ।

तत्र ता हेमवर्णाभा ददर्श मधुसूदनः । गन्धर्वासुरमुखाणां प्रिया दुहितरस्तथा ।
 ददर्श विपुलश्रीणीः संरुद्धा गिरिकन्दरे । नरकेण समानीता रक्ष्यमाणाः समन्ततः ।
 त्रिपिष्टपममे देशे तिष्ठन्तीरपराजिताः । निवसन्त्या यथा देव्यः सुखिन्यः कामवर्ष्जिताः ।
 परिवर्तुर्माहाबाजमेकवेणोधराः स्त्रियः । सर्वाः काषायवामिन्यः सर्वासु नियतेन्द्रियाः ।
 ब्रतोपवासतस्त्र्यङ्गुः काङ्क्षन्त्यः कृष्णदर्शनं । समेत्य यदुभिरस्य सर्व्वाश्चक्रुः स्त्रियोऽञ्जलीन् ।
 नरकं निहतं मत्वा मुरुक्षैव महामुरं । हयग्रीवं निमन्दन्त ताः कृष्णं पथ्यवारयन् ।
 ये चाभां रक्षिणीं वृद्धा दानवा यदुनन्दनं । कृताञ्जलिपुटाः सर्वे प्रणिपेतुर्व्यथोऽधिकाः ।
 ताभां परमनारीणामृपभाचं निरीक्ष्य तं । सर्व्वासामेव संकल्पः पतित्वेनाभवत्तदा ।
 तस्य चन्द्रापमं वक्त्रं समीक्ष्य मुदितेन्द्रियाः । सम्प्रहृष्टा महाबाहुनिदं वचनमब्रुवन् ।
 सत्यञ्च तत्पुरा वायुरिहास्मान् वाक्यमब्रवीत् । सर्व्वभूतमतश्च देवर्षिरपि नारदः ।
 विष्णुर्नारायणो देवः शङ्खचक्रगदासिद्धिः । स भौमं नरकं हत्वा भर्ता च भविताशु वः ।
 मुप्रियं वत पश्यामेश्विरश्रुतमरिन्दमं । दर्शनेन कृतार्या हि वयमद्य महात्मनः ।
 ततस्ताः सान्त्वयामास प्रमदा वासवानुजः । सर्व्वा कमलपत्राक्षोर्हृष्टाः प्रोवाच माधवः ।
 सान्त्वयित्वा यथार्हेण ममाभाष्य च केशवः । यानैः किङ्करमंयुर्नैव ह्यमधुसूदनः ।
 किङ्कराणां महस्त्राणि रक्षसां वातरंहसां । शिविकां वहतां तत्र निर्घोषः सुमहानभूत् ।
 तस्य पर्व्वतमुख्यस्य शृङ्गं यत् परमार्चितं । विमलार्केन्दुमंकाग्रं मणिक्राञ्चनोरणं ।
 सपक्षिणमातङ्गं सव्यालमृगपादपं । शाखाशृङ्गगणाकीर्णं सुप्रस्तारशिलातलं ।
 न्यङ्कुभिश्च वगाक्षैश्च रुरुभिश्च निषेवितं । सुप्रपातमहामानुं विचित्रशिखरद्रुमं ।
 अत्यद्भुतमचिन्त्यञ्च शृङ्गवृन्दविनोदितं । जीवञ्जीवकमंघैश्च वर्हिभिश्च निनादितं ।
 तदप्यतिबलौ विष्णुर्दोभ्यामुत्पाद्य भास्वरं । अरोपयामास तदा गरुडे पणिणाम्वरे ।
 भणिपर्व्वतशृङ्गञ्च सभाय्यञ्च जनार्दनं । उवाह लीलया पत्नी गरुडः पतताम्बरः ।
 सपक्षबलविभ्रंपैर्हिमाद्रिशिखरोपमः । दितुं सर्व्वासु मंज्रादं जनयामास पक्षिराट् ।
 आरुजन् पर्व्वतायाणि पादपांश्च समाक्षिपन् । संजहार महाभ्राणि विजहार च कानिचित् ।
 विषयं समतिक्रम्य देवयोश्चसूत्ययोः । यथौ वातजवः पत्नी जनार्दनवशे स्थितः ।
 स मेरुं गिरिमासाद्य तेवगन्धर्व्वमेवितं । देवमग्नानि सर्व्वाणि ददर्श मधुसूदनः ।
 विशेषां मरुताञ्चैव साध्यानाञ्च नराधिप । भाजमानान्यतिक्रामन्नशिनोश्च परन्तप ।
 प्राप्य पुण्यतमान् लोकान् देवलोकमरिन्दम । शक्रमद्य समामाद्य प्रविवेश जनार्दनः ।
 अवतीर्य्य स तार्क्षीसु ददर्श विदशाधिपं । प्रीतश्चैवाभ्यनन्दन्तं देवराजः शतक्रतुः ।
 प्रदाय कुण्डले दिव्ये ववन्दे तमथाच्युतः । सभाय्यौ विबुधश्रेष्ठं नरश्रेष्ठो जनार्दनः ।
 सोऽर्चितो देवराजेन रत्नैश्च प्रतिपूजितः । सत्यभामा च पौलोम्या यथावदभिजन्दिता ।

वासवो वासुदेवश्च सहितौ जग्मतुस्ततः । अदित्या भवनं दिव्यं देवमातुर्भर्तृर्हृत्मान् ।
 तत्रादितिमुपास्यन्तोमहरोभिः समन्ततः । ददुश्चाते महात्मानौ महाभागा तयोऽश्विना । १२३
 ततस्तौ कुण्डलं दिव्यं प्रदायादितिमन्दनः । ववन्दे तां शचीभर्ता मातरं स्नां पुरन्दरः ।
 जनार्दनं परस्मृत्य कर्मैव श्रवणं तत् । अदितिस्तौ सुतौ प्रीत्या परिव्यञ्चाभिमन्य च ।
 आशीर्भिरनुकूलाभिरुभावयवदत्तदा । पौलोमी सत्यभामा च प्रीत्या परमया युते ।
 अगृह्णीतां वरार्हाया देव्यास्तु चरणौ शुभौ । सा ते चाप्यवदत् प्रमणा देवमाता यशस्विनी ।
 ययवदब्रवीच्चैव जनार्दनमिदं वचः । अष्टयः सर्वभूतानामवध्यश्च भविष्यति । १२४
 यथैव देवरजिऽयमजितो लोकपूजितः । तव चैवं वरारोहा नित्यं प्रियदर्शना ।
 सर्वलोकेषु विख्याता दिव्यगन्धमनोरमा । सत्यभामोत्तमा स्त्रोणां सुभगा स्त्रिरथैवना ।
 जरां न यास्यति वधूर्यावस्त्वं कृष्ण मानुषः । एवमभ्यर्चितः कृष्णो देवमात्रा महाबलः ।
 देवराजाभ्यनुज्ञातो रत्नैश्च प्रतिपूजितः । वैभवेयं समारुह्य सहितः सत्यभामया ।
 देवाक्रोडं परिक्रामन् पूज्यमानः सुरर्षिभिः । स ददर्श महाबाहुराक्रोडं वासवस्य च । १२५
 दिव्यमभ्यर्चितं दैतैः पारिजातं महाद्रुमं । नित्यपुष्पधरं हृद्यं पुष्पगन्धमनुत्तमं ।
 यमामाद्य जनः सर्वो जातिं स्मरति पौर्व्विकीं । संरक्ष्यमाणं देवैस्तं प्रसङ्गामितविक्रमः ।
 उत्पात्यारोपयामास गरुडे तं महाद्रुमं । सोऽपश्यत् सत्यभामा च दिव्यमस्तरक्षं गणं ।
 वृष्टतः सत्यभामा च दिव्ययोशनिवोक्षिता । प्रायात्ततो दारवतीं वायुजुष्टेन वै पया ।
 श्रुत्वा तद्देवराजस्तु कर्म कृष्णस्य वै तदा । अनुमते महाबाहुः कृतकर्मेति चाब्रवीत् । १२६
 संपूज्यमानस्त्विदशैर्भर्तृविगणमस्तुतः । प्रतस्थे द्वारकां कृष्णो देवलोकादरिन्दमः ।
 सोऽभिपत्य महाबाहुर्दीर्घमध्वानमल्पवत् । पूजितो देवराजेन ददुशे पादवीं पुरीं ।
 तथा कर्म महत् कृत्वा भगवान् वासवानुजः । उपायाद्वारकां कृष्ण ओमान् गरुडवाहनः ।
 इति श्रीमहामहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि नरकबधे चतुर्विंशतिश्चतुर्थोऽध्यायः ॥ १२३ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रादुर्भवे मुनिश्रेष्ठ मायुरे चरितं शुभं । शृण्वन् वै नाविगच्छामि त्वमिं कृष्णस्य धीमतः ।
 द्वारकायां निवसतः कृतदारस्य षड्गुणं । चरितं ब्रूहि कृष्णस्य सर्व्वं हि त्रिदितं तव । १२४
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जनमेजय कृष्णस्य कृतदारस्य भारत । निबोध चरितं चित्रं तस्मैव सदृशं प्रभोः ।
 प्राप्तदारो महातेजा वासुदेवः प्रतापवान् । रुक्मिण्या सहितो देव्या ययौ रैवतकं नृपः ।
 उपवामावसानं हि रुक्मिण्याः प्रतिपूजयन् । तर्पयिष्यन् स्वयं विप्राङ् जगाम मधुसूदनः ।
 कुमारः प्रययुस्तत्र पुत्रा भ्रातर एव च । प्रेषिता वासुदेवेन नारदस्त्राभ्यनुश्रुया ।
 षोडशस्त्रीमहस्त्राणि जग्मुरेव च धीमतः । चतुष्टया परमया राजन् विष्णोरिवानुरूपया । १२५
 ततस्तत्र द्विजातोनां कामान् प्रादादधोऽक्षजः । अर्चिनां धर्मनित्यानां वन्दिनामिष्टवादिनां ।
 कृष्णाणामगोत्राणां महतां पुण्यकर्मणां । यैभिः श्रौतेषु मौख्येषु श्रुद्धानां कुरुनन्दन ।

तर्पयित्वा दिवान्कामैरिष्टैरिष्टः सतां हरिः । ज्ञातीन् सन्तर्पयामास यथार्हं सर्ववत्सलः ।
उपवामावसानेऽथ भगवान् सविशेषतः । ब्रह्मणे प्रियां भार्यां रुक्मिणीं भीष्मकात्मजां ।
वसन्तस्य कृष्णस्य सदारस्यामितौजसः । सुवासिनीस्य रुक्मिण्या नारदोऽभ्यागमन्ततः ।
आगतञ्चाप्रमेयात्मा मुनिमिन्द्रानुजस्तदा । शास्त्रदृष्टेन विधिना अर्चयामास केशवः ।
सोऽर्चितो वामुदेवेन मुनिरर्क्ष्यतमः सतां । पारिजतरौः पुष्पं ददौ कृष्णाय भारत ।
तद्वृक्षराजकुसुमं रुक्मिण्याः प्रददौ हरिः । पार्श्वस्था सा हि कृष्णस्य भोज्या नरवराऽभवत् ।
प्रतिगृह्य ततः पुष्पं कामारण्णिरनिन्दिता । शिरस्यमलपत्राढ्यं ददौ कृष्णोऽङ्गितानुमा ।
त्रैलोक्यरूपसर्वस्वं नारायणमनोहरा । गुरुभेदेन पुष्पेण दिगुणं भैक्षको तदा ।
नारदस्वामुवाचाय मुनिर्नमस्तदा । तवैवौपयिकं पुष्पमिदं देवि पतिव्रते ।
अलङ्कृतं पुष्पमेतत् संसर्गान्तव सर्वथा । अभ्यर्त्ता च मता मे त्वमेतत् पुष्पं ध्यायेत् ।
कल्याणगुणमम्यन्ते सततं मर्त्यवत्सले । अस्मानमेतत् मतं पुष्पं भवति कामिनि ।
संवत्सरपरं कालं कालं गुणसम्पते । इष्टितानपि गन्धं ददाति वदताम्बरे ।
श्रीतोष्णे चेष्टिते देवि पुष्पमेतत् प्रयच्छति । स्वयंपि रसान्देवि मनसा काङ्क्षितान् वरान् ।
सर्व्यमानश्च सौभाग्यं ददाति वरवर्णिनि । स्वयंपि तथा गन्धानोष्णान् प्रीतिवर्जमान् ।
यानि चान्यानि पुष्पाणि त्वं देव्यभिलषिष्यसि । कुसुमं वृक्षराजस्य तानि तानि प्रदास्यति ।
एतदेव भगाधानं धर्मिष्ठे धर्मदे तया । मनिं न चागुणे धत्ते धार्यमाणं तया गुरुभे ।
यद्यदिच्छसि वर्णश्च तत् सर्वं धारयिष्यति । स्वल्पं वाऽप्ययं वा स्थूलं कन्दतप्ते भविष्यति ।
अनिष्टगन्धहरणमेतत् मद्गन्धवर्द्धनं । प्रदोषकर्म्मरात्रौ च करोति कमलोदणै ।
सन्तानकस्तर्जा मालां पुष्पवस्त्रादि चाच्युतं । पुष्पमण्डपमुख्यानि चिन्तिते ते प्रदास्यति ।
वुभुक्षा वा पिपासा वा ग्लानिर्वाऽप्ययं वा जरा । देवद्वारयन्त्यास्ते स्वच्छन्देन भविष्यति ।
अनुगोतानि गीतानिगास्यत्यपि च चिन्तिते । सुवादित्रान् ममधरांस्तैव स्तवनस्मितान् ।
पूर्णे संवत्सरे देवि पुष्पमेतत्तवान्तिकात् । निवर्त्यते तत्सर्वं समयेन प्रयास्यति ।
कृतिरेषा हि भद्रान्ते पारिजातस्य सुव्रते । निमर्गतः सर्गकृता सत्कारार्थेऽमुरद्विषां ।
उमा देववरस्येष्टा हिमाचलसुता सती । धारयेदोश्वरी नित्यं पुष्पाण्येतानि सुप्रभे ।
अदितिस्य सपौलोमी महेन्द्रमुरतारणी । सावित्री वेदमाता च श्रीस्य सर्वगुणोदिते ।
देवपत्न्यस्तथैवान्या देवास्य वसुदेवताः । संवत्सरपरः कालः सर्वेषां न संशयः ।
षोडशस्तीसहस्राणां मध्ये खल्वयं वर्त्तते । अष्टोष्टं वामुदेवस्य वेष्टितं भोजनान्दिनि ।
सपत्न्यस्ते गुणोपेतं सर्वं सर्वेश्वरप्रिये । अवमानावसेकेन त्वया मित्राऽद्य भाविनि ।
प्रकाशमद्य सौभाग्यमनिवार्यं यद्यस्य ते । मन्दारकुसुमं दत्तं यत्ते मधुनिघातिना ।
अस्य सावजितो देवो ज्ञास्यत्यश्वरर्षिर्नि । सौभाग्याढ्यं सदा वेत्ति यात्मानं सुभगा सती ।

०००

००१

००२

००३

००४

००५

शाम्भमाताऽथ गन्धारीमार्थाद्यान्वा महात्मनः । सोभाग्यार्थोद्यताकाङ्क्षामथ मोक्ष्यन्ति निस्पृहाः ।

सोभायैकरथो जैचक्षव देव्यथ निःसृतः । मनोरथरथानां यः सहसैरपि दुर्क्यथः ।

अद्याहमवगच्छामि सर्व्वया सर्व्वशोभने । आत्मा द्वितीयः कृष्णस्य भोजे त्वमिति भाविनि ।

०१९

त्रैलोक्यरत्नमर्ष्यस्वमददद्यत्तवाच्यतः । जीवितातिशयस्तेन त्वया प्राप्तो हरिप्रिये ।

भारदेनैवमुक्तन्तु तथ्यं वाक्यं नराधिप । तच्छ्रुत्वाः शुश्रुवुः प्रेक्ष्याः प्रेषिताः सत्यभामया ।

देवीनाञ्च तथाऽन्यासां सपत्नीनां विश्रान्यते । दृष्ट्वा ताः सविशेषञ्च नारदेनाप्युदाहृतं ।

तच्च श्रुत्वा सुनिखिलं प्रेक्ष्याभिः स्त्रीस्त्रभावनः । प्रकाशोक्तमेवासीद्विष्णोरन्तःपुरे तदा ।

कर्णाकर्णिततो देव्यः कौलोन्मिव संघशः । मन्त्रयाञ्चक्रिरे हृष्टा रुक्मिण्याऽतिगुणोदयं ।

०१९

अर्हति पुत्रमातेति ज्येष्ठेति च समागताः । प्रायेण प्रवदन्ति स्म हृष्टा दामोदरस्त्रियः ।

ममृषे न सपत्न्याञ्च तत् सोभाग्यगुणोदयं । सत्यभामा प्रिया नित्यं विष्णोरतुलनेजसः ।

रूपयौवनमम्यन्ना सोभाग्येन च गर्विता । अभिमानवतो देवो श्रुत्वावशमागता ।

समुत्सृजन्ती वसनं मकुटमुं शुचिस्मिता शुक्लतमेकमंशुः । जयाच्च रोषाकुलितेन चेतसा वक्त्रेः शिखा श्रीरिव वर्द्धितानना ।

दन्दद्वयमाना ज्वलनेन वर्द्धता सेर्यासमुत्प्रेन गतप्रभेव । क्रोधाश्रिता क्रोधगृहं त्रिविक्रं विवेश तारेव घनं सतोयं ।

०१९

बद्धा ललाटे हिमचन्द्रशुभ्रं दुकूलपट्टं प्रियरोषचिह्नं । पर्यन्तदेशं सरसेन देवी स्त्रिलेप सा लोहितचन्दनेन ।

संस्मृत्य संस्मृत्य शिरः सरोषं प्रकम्पमाना समुगोपविष्टा । दोर्घोपधाने शयनेऽपनोय विभूषणान्येकनिबद्धवेणी ।

अकारणार्थेन विरुध्यमाणा प्रेक्ष्यजनस्याभिजनाश्रिताऽपि । विचूर्णयामास कुशेशयं सा निःशस्य निःशस्य नैर्बनतभूः ।

इति श्रीमहाभारते स्त्रिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे चतुर्विंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उपविष्टं मुनिं ज्ञात्वा रुक्मिण्या सह केशवः । निश्चक्रामाप्रमेयात्मा व्यपदेशेन सर्व्ववित् ।

जगाम त्वरितक्षेव सत्यभामागृहं महत् । रम्ये रैवतकोद्देशे निर्मितं विश्वकर्माणा ।

०१९

अभिमानवतीं देवीं प्राणेभ्योऽपि गरीयसीं । जनन्सात्राजितीं विष्णुर्विवेश शनकैरिव ।

रुषितामिव तां देवीं स्नेहात् संकल्पयन्निव । भीतभीतः स शनकैर्विवेश यदुनन्दनः ।

दारुकं दारदेशे तु तिष्ठत्युक्ता निवेश ह । नारदस्योपचारार्थं प्रयुक्तं विनियुज्य च ।

स ददर्श प्रियां दूरात् क्रोधागारगतां तदा । प्रेक्ष्यामध्यगतां क्रोधाग्निःशवन्तो मुञ्चर्भुजः ।

करजापावन्तोऽन्तु पङ्कजं मुखपङ्कजे । संक्षेपयित्वा निश्चस्य विहरन्ती पुनः पुनः ।

०१९

किञ्चिदाकुञ्चितग्रेण चरणेन वसुन्धरां । कृत्वा पृष्ठेऽथ वदनं त्रिहमन्ती पुनः पुनः ।

करपद्मे पुनः सत्ये मुखपद्मं निवेश्य च । त्रिविक्रं चारुसर्वाङ्गीं ध्यायन्तीं कमलोदयां ।

सरसं चन्दनं गृह्य प्रेक्ष्याहस्तादनिन्दितां । प्रह्लादयित्वा हृदयं शिपन्तीं निर्दयं पुनः ।

पुनस्तथाथ शयनात् पतन्तीञ्च पुनः पुनः । तास्मा ज्येष्ठास्तथाऽन्याश्च प्रियाया ददृशे हरिः ।

अवगुण्य यदा वक्त्रमुपधाने न्यवेशयत् । ददमन्तरमित्येवं ततो मत्वा जगार्दनः ।

०१९

प्रेक्ष्याजनं संश्रयाऽथ नाख्येयोऽस्मीति संश्रयन् । स ब्रह्मिन्प्रचारसं लभितोऽनिकमभ्ययात् ।

पहाय व्यजनं चैव स्विता स परिपार्श्वतः । श्रमैरवासृजदातं जहास शनकैरिव ।
 स पारिजातपुष्पस्य संस्पर्शेनानुवासितः । बभार भगवान् गन्धं दिव्यं मानुषदर्शभं ।
 अत्यहुततमं गन्धं जिघ्रित्वा विस्मयान्विता । अपाटणोन्मुखं सत्या किमेतदिति चाब्रवीत् ।
 शोत्सिता पृष्ठतो देवमपश्यन्ती गृध्रिस्मिता । पर्येष्वक्षदयो प्रेशा गन्धस्य प्रभवन्तहा ।
 ताः दृष्टास्व प्रभाषन्त्यो जानुभिर्द्वरणोद्भूताः । अधोमुख्यस्ततस्तस्युः कृताञ्जलिपुटास्तदा ।
 तदपूर्वमदृष्ट्वैव गन्धं मुञ्चति मेदिनी । कथमेकतरस्तस्या गन्धोऽयमिति तत् खलु ।
 किं त्विदं स्यादिति च सा ह्यवेचन्ती समन्ततः । ददृशे केशवं देवी सहसा लोकभावनं ।
 युज्यतीति ततो वाचमुक्त्वा सास्त्राविलेखणा । अवसितेव रोषेण बभूव प्रणयान्विता ।
 सा प्रसुरितचाञ्चोढी निःशब्दाधोमुखी तदा । मुहूर्त्तममितापाङ्गी तस्यावन्मुखी गृध्रा ।
 निबध्य भुक्तुं वामां सम्यगुत्स्थित्य लोचने । निवश्य वदनं हस्ते शोभसौत्वमवोद्धरिं ।
 तस्याः सुस्वाव नेत्राभ्यां वारि प्रणयकोपजं । कुशेयपलाशाभ्यामवश्यायजलं यथा ।
 समुत्पत्य जलं तत्र पतितं वदनामुजात् । प्रतिजयाह पद्माक्षः कराभ्यामपि सत्वरः ।
 अथारसि पततोऽयं श्रीवत्साङ्गोऽम्बुजेषु । प्रियानयनजं देवः परिगृह्णेदमब्रवीत् ।
 स्ववत्यसितपद्माक्षि किमिदं तवभाविनि । तोयं सुन्दरि नेत्राभ्यां पुष्कराभ्यामिषोदकं ।
 प्रभाते पूर्णचन्द्रस्य मध्याह्ने पङ्कजस्य च । विभर्त्ति तव किं वक्त्रं वपुर्भूममनोहरं ।
 किमर्थं कौटुभं वासो महारजनमेव च । नानुगृह्णासि सुश्रोणिं शुक्लं वासोऽनुगृह्णते ।
 वासस्ते तवाभीष्टे महारजनकौटुभे । देवाभिगमनादूर्ध्वं शुक्लं नेष्टुं हि ते प्रिये ।
 किञ्चानाभरणं गात्रं सुगात्रि तव कथ्यतां । चित्रकल्याणमाकाशं कक्षाक्ष वरवर्णिनि ।
 श्रुतेन तव पट्टेन वाससा प्रियदर्शने । ललाटं सेव्यते कक्षाचन्दनेन सुगन्धिना ।
 सरसेनायतापाङ्गि कान्तेन हृदयप्रिये । प्रभोपमर्दकेनाथ कारणेनाननस्य च ।
 करोषि मम चात्यर्थं मनोः स्लापयसि प्रिये । प्रसृतसुन्दरसः कपोलप्रणयी तव ।
 पचलेखासपद्मत्वं प्राप्तो नातिविराजते । रत्नस्थाभरणैर्भुक्ता श्रोणिषो नातिशोभिता ।
 ग्रहनक्षत्ररहिता धौरिवाव्यक्तशरदौ । पूर्णचन्द्रसपत्नेन क्षेरेणावड्भभाषिणा ।
 किमु नाभाषसे माऽद्य मुखेनोत्पलगन्धिना । अर्द्धाच्छाऽपि हि तावन्मां किमर्थं न निरोक्षसे ।
 मुञ्चस्वैव सनिश्चायं तोयमञ्जनदुर्द्दिनं । अलमिन्दीवरश्यामे रुदितेन मनस्विनि ।
 जलमञ्जनकल्याणं मा भोक्षोराननद्विषं । तदीयोऽहं यथा देवि ख्यतो जगति किङ्करः ।
 नाञ्जापयसि मां किं त्वं पुरेव वरवर्णिनि । किमकार्षमहं देवि विप्रियं तव भाविनि ।
 येनातिमात्रमात्मानमायासयमि सुन्दरि । मनसा कर्षणा वाचा न त्वामतिविराम्यहं ।
 सर्वथा सर्वदा सर्वं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते । वज्रमानो समान्यासु त्वोपु धर्माङ्गशोभने ।
 खेहस वज्रमानस्य नास्तेऽन्यासु नास्ति मे । नैव त्वां मदनेन जह्याऽपि मयि नामकः ।

००

००५

०००

००१

०००

००५

इति मे निश्चितं विद्धि शैतः सुरसुतोपमे । समा गन्धश्च मेदिन्यां ब्रह्माद्याश्चात्सरे गुणाः ।
 भ्रुवं पद्मजगर्भां मे त्वयि स्नेहस्तथा मम । रुचिरग्नौ यथा दिव्या प्रभा चैव दिवाकरे ।
 कान्तिश्च शश्वतो चन्द्रे स्नेहस्तथैव तथा मम । एवंवादिनमात्मेष्टं सत्यभामा जगद्गनं ।
 शनैरुवाच नेत्राभ्यां प्रमृज्य सुभगा जलं । मदीयस्त्वमिति ह्यामीन्मनः नित्यं मनः प्रभो ।
 अथ साधारणस्नेहस्त्वमित्यवगता ह्यहं । नास्त्रासिषमहं पूर्वमनित्यं कालपर्ययं ।
 अथ लोकगतिं कृत्स्नामवगच्छामि न भ्रुवां । अमृताया दितो योऽयं जन्तुर्हि मम सर्वथा ।
 किमत्र बह्मनोक्तेन हृदयं वेत्ति तेऽच्युत । वाष्पाचमिव पश्यामि माधुर्यं संप्रयुज्यते ।
 मयि स्नेहस्य शतकलामान्यत्र न क्वचिन्मम । अजुखभावां यां भक्तां सर्वथा पुद्गोत्तम ।
 अथ जानामि जानन्ते कैतवीं कृत्स्निमास्थितः । एतावत्स्वस्तु पर्याप्तं दृष्टं द्रष्टव्यमव्ययं ।
 अतश्चाप्ययवा आर्यं दृष्टः स्नेहस्तलोदयः । यदि त्वहमनुपाद्या मामनुज्ञातुमर्हसि ।
 तपस्वेऽहं परं कृत्वा निश्चयं पुद्गोत्तम । भर्तुश्चन्द्रेण नारीणां तपो वा व्रतकानि वा ।
 निष्कलं खलु यद्भर्तुरच्छन्देन क्रियेत ह ।

००८०

००८१

इतीदमुक्ता पुनरेव प्रोभना मुमोच तोयं नयनोद्भवं सती । पहाय पीतं हरिवाससः शुभा पटान्तमाधाय मुखे शुचिस्त्रिता ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पञ्चविंशत्यधिकब्रह्मोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारायणः सत्यभामां पुनरेवाय भारत । प्रोवाच प्रणयात् कुङ्कुमभिमानवतीं सतीं । ०१००

॥ वासुदेव उवाच ॥ इहतीव ममाङ्गानि शोकः कमललोचने । किमु तत्कारणं येन त्वमेवमतिविक्रता ।

आपिताऽसि मम प्राणैराचक्ष्णानत्यथो यदि । श्रोतव्यं यदि भक्तैर्न भर्ता सर्वोद्गोभने ।

ततः प्रोवाच भर्तारं सत्या सत्यव्रते स्मितं । वाष्पगद्गदया वाचा तथैवाधोमुखो स्मिता ।

त्वयैव ख्यापितं पुर्वं सौभाग्यं मम मानद । जगत्प्रमलपचाच्च तत् ख्यातं केचिन्नाग्रज ।

त्रिरो वक्षामि चेष्टत्वात्तवाहं देव गर्विता । सर्वसौमन्तिनोनाञ्च स्पृहणीयाऽस्मि सर्वथा ।

०१०१

साऽहमद्यावद्वाक्ष्यामि सपत्नीनां जनस्य च । इति प्रेष्याभिराख्यातं श्रुत्वा तथ्यं ततस्ततः ।

यत् पारिजातकुसुमं दत्तवाञ्छारदस्तव । तत्किञ्चेष्टजने दत्तं त्वयाऽहं परिवर्द्धिता ।

रत्नातिशयदानेन तस्यामधिकः किल । स्नेहस्य बह्ममानस्य प्रकाशं गमितस्तथा ।

तामसौषीत् समचक्ष्णे प्रियां च किल नारदः । तदत्रौषीत् इष्टस्त्वं प्रियायाः संसृवं किल ।

श्रोतव्या यदि तावत् सा नारदेन तवापतः । दुर्भगोऽयं जनस्य च किमर्थमनुब्रूयितः ।

०१०२

प्रणयस्य रसं दत्त्वा पञ्चान्तापः प्रभो यदि । अनुधां मे प्रयच्छस्व तपस्सर्वं प्रसीद मे ।

स्वप्नेनापि न दृष्टाऽहं श्रद्धां पुष्करेण । यदन्येदेव निर्दत्तमभौषं पश्यतस्तव ।

कामः कामान्नु तथैतन्मुभेरतुल्यतेजसः । अत्र मनुष्य मे देव सान्निध्यं तव तत्र यत् ।

मानार्थं जीयते लोके सङ्गिरित्युक्तवानसि । तदेवं यदि नेच्छामि जीवितं मानवर्जिता ।

ममाभवद्यतो रक्षा भयमस्य ततो मम । सर्वतो रक्षते यो भो स मां नास्माभिरक्षति ।

०१०३

हा गतिं कां गमिष्यामि त्यक्त्वा देव तवा विभो । कुमुदतीगतां नूनं गतिं यास्यामि सङ्गता ।
 किमकार्षमहं मोहादोशराणां प्रियाप्रियं । प्रिया भूत्वाऽप्रिया भूता यद्दहं तव मानद ।
 वसन्तकुसुमैस्त्रिं सदा रैवतकं गिरिं । प्रिया भूत्वाऽप्रियाभूता कथं द्रष्टव्यमहं पुनः ।
 परपुष्टस्त्रेणोन्मिश्रं पुष्पगन्धवहं श्रुचिं । कथं नामानिलं देव्या सेवेयं दुर्भगा सती ।
 जलकीडां तवाहस्ता देव कृत्वा महोदधौ । कथं दौर्भाग्यमापन्ना पश्येयमपि सागरं ।
 साचाजिति प्रिया नान्या तन्नो मेऽस्तीति यद्वि मे । त्वमवोचः क तद्यातमय वा कः स्मरिष्यति ।
 यदद्राक्षीद्वि मां शम्भुवज्रमग्निन नन्दिनी । अवज्ञातां तयाऽद्राक्षीन्मूढं दौर्भाग्यकर्वितां ।
 किमु मूढेन ते प्रेम्णा सुखिधेनापि मानद । यत् समानां जनेर्देवो मां न पश्यति निश्चदा ।
 नाहं त्वां कितवं धूर्तमज्ञासिपमरिन्दम । अथ ज्ञातोऽसि तत्पश्यस्यसो जनवञ्चकः ।
 स्मरवर्णेज्जिताकारास्निगूढादेव यजतः । पौर ज्ञातोऽसि तत्पश्य वाङ्माचामधुरः शठः ।
 श्वमीर्यावन्नं प्राप्ता देवी साचाजिती हरिः । अभिमानवतीं देवः सान्त्वपूर्वमद्याव्रवीत् ।
 मैवं पश्यपलाशाक्षि ममेश्वरि वद प्रिये । किमत्र वज्रनोक्तेन तदीयमवगच्छ मां ।
 तत् पारिजातकुसुमं तस्या देवि ममायनः । नारदो मन्त्रियं कुर्वन् मुनिरक्तिष्टुर्कथं कृत ।
 दाक्षिण्यादनुगोधाच्च दत्तवाचाच्च संशयः । प्रसीदैकापराधं मे मर्षयस्व श्रुचिस्त्रिते ।
 पारिजातस्य पुष्पाणि यदीच्छस्यतिकोपने । तदा दाताऽस्मि सुभ्राणि सत्यमेतद्भवोमि ते ।
 स्वर्गादिहानयित्वा च पारिजातं द्रुमेश्वरं । गृहे ते स्थापयिष्यामि यावत्कालं त्वमिच्छसि ।
 श्वमुक्ता तु हरिणा प्रोवाच हरिवत्तभा । यद्येवं स द्रुमः शक्य इहानयितुमभ्युत ।
 मन्युरेव प्रभृष्टो हि भवेद्भृङ्गगुणं मम । सीमन्तिनीनां सर्वसामधिका स्यामधोवज्र ।
 तथाऽस्तु प्रथमः कल्प इति तां मधुसूदनः । प्रोवाचाप्रतिमो देवो जगतः प्रभवाम्ययः ।
 तथेत्युक्ते तु शशेन तुतोष समितिश्चय । सत्यभामा सतामिष्टा कंसनाशनवत्तभा ।
 ततः स्थातो जगन्नाथः सर्व्यात्मा सर्व्यभावनः । चकारावश्यकं सर्व्यं सर्व्यकामप्रदः सतां ।
 दध्या च नारदं देवो ध्यातो देवमुनिर्नृप । अभ्याजगाम स स्थात्वा मुनिश्रेष्ठो महोदधौ ।
 तस्मागतं नरपते सतां गतिरधोवज्रः । सत्यया सह धर्मात्मा यथाविधिमपूजयत् ।
 पादौ प्रक्षालयाच्चक्रे मुनेः साचाजिती स्त्रियं । जलं देवः स्त्रियं कृत्वा भङ्गारेण ददौ तदा ।
 अथोपकल्पयामास सुखासीनाय केववः । परमाश्रं स मुनये प्रयतात्मा जगद्गुरुः ।
 तत्सौककर्षः सत्तत्य दत्तं मुनिरुदारधीः । बुभुजे वदतां श्रेष्ठः श्रुत्वा परयाऽन्वितः ।
 उपस्पृश्य ततस्तप्तः प्रददौ चाक्षिपः प्रभोः । तासु प्रोक्तेन मनसा प्रतिजपाच्च केववः ।
 ततः साचाजितीं देवीं प्रसतां नारदोऽब्रवीत् । प्रसार्य दक्षिणं हस्तं सजलं जलजेचर्या ।
 यद्येदानो तथैव त्वं भव देवि पतिव्रता । वदिशेवश्च सुभगा भव मत्तपसो व्रतात् ।
 इत्युक्ता मुनिमुखेन सत्यभामा हरिप्रिया । उन्नत्वा महता बुक्ता हर्षेण तु नराधिप ।

७१२

७१३

७१४

७१५

७१६

कृष्णोऽभ्यनुज्ञां कौरव्य सन्धा मुनिवरात्तदा । बुभुजे विषमं धीमानप्रमेयपराक्रमः ।
 ततस्सावश्यकं कृत्वा सत्यभामाऽपि भारत । अनुज्ञया तदा भर्तुर्विवेचान्मर्त्यं मुदा ।
 ततो विनिर्गता देवी कृष्णस्यैवाभ्यनुज्ञया । स्मिता पार्थे च कृष्णस्य नमस्कृत्वा महात्मने ।
 ततो मुहूर्त्तमासित्वा नारदः कृष्णमब्रवीत् । आपृच्छेत्वां गमिष्यामि ब्रह्मलोकमधोऽक्ष ।
 तत्रार्चं देवमीशानं नमस्कृत्य महेश्वरं । गच्छन्ति देवगन्धर्वास्तथैवाप्सरसां गणाः ।
 मामि मास्तुचितं ह्येतन्महेन्द्रसदने विभो । पूजार्थं देवदेवस्य गान्धर्व्यं नृत्यमेव च ।
 अन्तर्हितो देवदेवः सोमः सप्रवरो विभुः । पश्यत्यमरमुख्येण कृतं भक्त्याऽद्विजातिना ।
 निमन्त्रितोऽहं पूर्वेषुः पुण्यं दातुं महाद्युते । पारिजातस्य भद्रं ते तद्वराद्भो महात्मनः ।
 यदेतदाहृतं स्वर्गात्तवार्थमेव मया विभो । देवोपभोग्यमेतद्वि तद्वराजसमुद्भवं ।
 इष्टः स वृक्षः सततं श्रद्धाः पुष्करलोचन । शैभाग्रमावहत्येव पुण्यमगोऽपि सित्यग्रः ।
 पुण्यं कर्तुं तदा दृष्टः पारिजातो महाद्रुमः । अदित्या धर्मनित्येन कश्यपेन महात्मनः ।
 पुराऽदित्या महातेजोऽलोचितः क्लृप्त कश्यपः । वरेण च्छन्दयामास मारोचकपयो निधिः ।
 सोवाच सुभगा येन भवेयं मुनिवत्तम । स्मलद्भुता कामतस्य सर्वैरेव विभूषणैः ।
 ईक्षितं गीतनृत्यस्य भवेन्मम तपोधन । कुमारो नित्यदा चैव भवेयं तपसां निधिः ।
 विरजाः शोकरहिता भवेयमपि नित्यदा । पतिभक्तिमती चैव धर्मशोभा तथैव च ।
 पारिजातं ततोऽस्मादीददित्याः प्रियकाम्यया । सर्वकामप्रदः पुण्यैरावृतं दिव्यगन्धदैः ।
 चित्राक्षं सर्वदा दृश्यं सर्वभूतमनोहरं । सर्वपुष्पाणि दृश्यन्ते तस्मिन्नेव महाद्रुमे ।
 ईदृशान्यस्य पुष्पाणि विभर्त्येकाऽतिरूपिणी । बह्वरूपाणि चाप्यन्या पद्मानि च तथाऽपरा ।
 मन्दरादपि वृक्षाश्च सारमुद्भूत्य कश्यपः । तस्मादेव तद्वृक्षः सर्वेषां ज्येष्ठतां गतः ।
 ततस्त्वच निबध्नाथ कश्यपं प्रददौ शुभा । अदितिर्मानं पुष्पायै शैभाग्यार्थं तथैव च ।
 निष्कयेण मया मुक्तः कश्यपस्तु तपोधनः । इन्द्रो दत्तस्तथेन्द्राण्या शैभाग्यार्थं ततो मम ।
 सोमस्याप्यथ रोहिण्या च्छुद्रा च धनदस्तथा । एवं शैभाग्यदेो वृक्षः पारिजातो न संशयः ।
 पारे जातो विष्णुपद्याः पारिजातेति शब्दितः । मन्दारपुष्पैर्यद्युक्तो मन्दारक्षेत्रे कथ्यते ।
 कोऽप्यथ दारुर्दित्याञ्जराजान्मो यतो जनाः । कोविदार इति ख्यातस्तत्ततः स महातरुः ।
 मन्दारः कोविदारश्च पारिजातश्च नामभिः । स वृक्षो ज्ञायते दिव्यो यस्यैतत् कुसुमोत्तमं ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातवृक्षे षड्विंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो जिगमिषुस्तत्र नारदं मुनिवत्तमं । प्रोवाच भगवान् विष्णुरप्रमेयपराक्रमः ।
 महर्षे धर्मतत्त्वज्ञ स्वर्गं गत्वा त्वयाऽनघ । दृष्ट्वा सदस्यान्देवस्य चिप्ररत्नस्य धीमतः ।
 अनाश्रया मदचमोदित्वायः पाकत्रासनः । संवर्धयित्वा भ्रातृत्वं पौराणं वेत्ति चक्षुने ।
 यमस्मादीन्मुनिश्रेष्ठो भगवान् कश्यपकन्द । पारिजातं पुराऽदित्याः प्रियार्थं धर्मवित्तमः ।

७१६-

७१६

७१९

७१६

७१८-

स पुण्यमतिशौभाग्यं ददाति तत्सत्तमः । तव दत्तं पुरा दानं ब्रतेन तत्सत्तमे ।
 देवोभिर्दुर्धर्मान्याभिर्दुर्धर्मार्यममरोत्तम । दत्तं श्रुत्वाऽभिकाङ्क्षन्ति दातुं पत्न्यो मम प्रभो ।
 पुण्यार्थं दानधर्मार्थं मम प्रीत्यर्थमेव च । आनायय दारवतीं पारिजातं महाद्रुमं ।
 दत्ते दाने पुनः स्वर्गं तत्र तं नाययिष्यसि । प्रवाच्य एवं भगवान् बलभिद्भगवत्स्वया ।
 तथा तथा प्रयत्नश्च कार्यो मुनिवर त्वया । यथा तत्त्वरं दद्यात् पारिजातं सुरेश्वरः ।
 तत्र दूतगुणं स्तावत् पश्यामस्ते तपोधन । सम्भाव्या सर्व्वकृत्यानां सम्पद्धि त्वयि मे मता ।
 एवं नारायणेनोक्तो नारदो भगवानृषिः । प्रहस्योवाच कोशमिदं वाक्यं तपोधनः ।
 वाढमेवं प्रवक्ष्यामि यदुमुख्य सुरेश्वर । न तु दास्यति देवेन्द्रः पारिजातं कथञ्चन ।
 मन्दरं पर्व्वतश्रेष्ठं दानवैस्त्रिदशैस्तथा । निशिष्य तोयधौ पूम्बं पारिजातः समाहृतः ।
 मन्दरं पर्व्वतश्रेष्ठं नयितुं प्रेषितः पुरा । पारिजातं हरेणापि लोककर्त्रा जनार्दन ।
 स्वयं विज्ञापितो गत्वा ततः शक्रेण शङ्करः । आकीडद्रुम उद्याने शच्याः स्यादिति याचितः ।
 तथाऽस्त्विति वरो दत्तो महादेवेन शानघ । न च नीतः पारिजातो मन्दरं चित्रकन्दरं ।
 कीडावृक्षः स शक्येति व्यपदेशेन मोक्षितः । महद्रेण महाबाहो पारिजातततः पुरा ।
 प्रियार्थमुमयाऽस्माद्योत् पारिजातवनं हरः । गव्यूतिशतविस्तीर्णं मन्दरस्यैव कन्दरे ।
 न तत्र सूर्य्यभाः कृष्ण प्रविशन्ति नगोत्तमे । न चन्द्रस्य प्रभाः शीता नैव कृष्ण सदागतिः ।
 शीतोष्णो ष्णन्दतस्तत्र शैलपुत्रा भवन्ति हि । स्वयम्भुवं वनं तद्धि महादेवस्य तेजसा ।
 वर्ज्जयित्वा महादेवं सगणं यदुवर्द्धन । माध्वान्यस्तद्वनं दिव्यं न प्रयाति कथञ्चन ।
 सर्व्वान्ति तत्र वार्ष्णेय पारिजाताः समन्ततः । सर्व्वरत्नानि मुख्यानि मनसा काङ्क्षितानि वै ।
 गणास्तान्युपमुञ्चन्ति प्रवराणां महात्मनां । आज्ञया देवदेवस्य लोकनाथस्य केशव ।
 पारिजाताद्भृगुणं फलं तेषां तथा वनं । अभिमानं प्रभास्यैव गुणा भूरिगुणास्तथा ।
 मूर्त्तिमत्स्य ते वृक्षाः शोभं देवं वृषध्वजं । उपतिष्ठन्ति सततं प्रवरैः सह केशव ।
 रौद्रेण तेजसा जुष्टा दुःखैर्हीनाः सुखान्विताः । तरवो मन्दरे ते हि दयिताः शैलकन्यया ।
 प्रिविशान्धको नाम घोरस्तत्र महाबलः । दैतेयो वरदानेन दर्पितः पापनिश्चयः ।
 स हतो देवदेवेन हरेणामित्रघातिना । अवध्यः सर्व्वभूतानां वृत्राद्भृगुणं बन्धु ।
 एवं दुःखेन ते देव पारिजातं प्रदास्यति । पुष्कराव सहस्राक्षः सत्यमेतद्भवोमि ते ।
 सततं महितो देव्याः शच्याः स हि बरद्रुमः । सर्व्वकामप्रदः कृष्ण तथेन्द्रस्यामितीजसः ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ मुने तेन कृतं बाधु महादेवेन धीमता । यच्छरीकारणं कृत्वा न नीतः स ततः पुरा ।
 स ज्येष्ठः सर्व्वभूतानां लोककृतप्रभवोऽथ्ययः । परावर्त्य्यस्य सदृशं कृतवागिति मे मतिः ।
 अहं यवीयान्देवस्य सर्व्वथा बलघातिनः । खालनीयस्य भगवन् जयन्त इव सत्तम ।
 सर्व्वथा भगवांस्तावदुपायैर्ध्वजविस्तारैः । करोतु यत्नं प्रीत्यर्थं ब्रह्मो ह्यसि तपोधन ।

७१५

७१६

७१७

७१८

७१९

७२०

मया मुने प्रतिज्ञातं पुण्यार्थं सत्यभामया । स्वर्गादिदानयिष्यामि पारिजातमिति प्रभो ।

०१५

मया तदनृतं शक्यं कथं कर्तुं तपोधन । नानृतं हि वचो विप्र प्रोक्तपूर्वं मयाऽनघ ।

मयि भग्नप्रतिज्ञे हि लोकानां संभवो भवेत् । यन्मया हि मुनिश्रेष्ठ लोका धर्मगुणान्विताः ।

परिधार्त्याः स्थिता सर्वे स कथं ह्यनृतं वदेत् ।

न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा न चासुरा नैव च यक्षपन्नगाः । मम प्रतिज्ञामुपहन्तमुद्यताः सुखाय जीवन्ति चिरं महा मुने ।

स पारिजातं यदि न प्रदास्यति प्रयाच्यमानो भवताऽमेरुश्वरः । ततः शचीव्यामृदितानुक्षेपेन गदां विमोक्ष्यामि पुरन्दरो रसि ।

०१६

इति प्रवाच्यो यदि मामपूर्वकं प्रयाच्यमानो न तर्हं प्रयच्छति । मुनिश्चयं मद्रमनाय सर्वथा त्वयाऽपि कार्यः खलु तत्र निश्चयः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे सप्तविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदोऽय मुनिर्गत्वा महेन्द्रसदनं नृप । तां रात्रिमवसक्तत्र ददृशे च महोत्सवं ।

तत्रादित्या महात्मानो वसवश्च सुरोत्तमाः । राजर्षयश्च विदांसः स्वर्गताः कर्षाभिः शुभैः ।

मागा यक्षाश्च मिद्राश्च चारणाश्च तपोधनाः । ब्रह्मर्षयश्च शतशो देवर्षिमनःस्तथा ।

सुपर्णाश्च महात्मानो मरुतश्च महाबलाः । दिवौकसां निकायाश्च शतशोऽन्ये समागताः ।

०१७

उपर्युपरि सर्वेषां शोभो देवो महेश्वरः । तस्यावमितविक्रान्तः स्वैर्गणैः परिवारितः

देवर्षिभिर्मुनिश्रेष्ठैः संवृतः सर्वभावनः । कल्पान्तरसहस्रेषु लये येषां न विद्यते ।

यानर्चयन्ति सततं देवा देवेश्वरोपमाः । आत्मज्ञाः सत्यमन्वांस्ये च धर्मपथे स्थिताः ।

रुद्राश्च काश्यपा देवमधुपासन्त भारत । स्कन्दश्च भगवान् रौद्रिर्गङ्गा च सरिताम्बरा ।

अर्षिर्गन्तुम्वत्सैव भारिश्च वदताम्बरः । नेतारो देवदेवानामेते हि तपसाऽन्विताः ।

०१८

एताननुविधीयन्ते देवान्देवमणा नृप । धर्मनित्यास्तपोनित्याः सन्तः सन्मार्गमाश्रिताः ।

ये त्विमे मानुषा देवानर्चयन्ति शुभार्थिनः । तानर्चयन्ति ह्यमरास्तथा राजश्चुभार्थिनः ।

पितृकृत्येषु देवानां संन्यासं येऽन्यनुष्ठिताः । स्वाध्यायवन्तः कौरव्य सततं धर्मचारिणः ।

गन्धर्वाधिपतिः श्रीमांस्तत्र चित्ररथो नृप । सपत्नो वादयामास देववाद्यानि हृष्टवत् ।

ऊर्णायुश्चित्रसेनश्च हाहाङ्गश्च भारत । उम्बरमुम्वत्सैव जगुरन्ये च षड्गणान् ।

०१९

उर्व्वशी पूर्व्वचित्तिश्च हेमा रत्ना च भारत । हेमदन्ता घृताक्षो च सहजन्ता तथैव च ।

कुजोष भगवान्देवसदुपपन्नमात्मवान् । वृत्तेन तुष्टः शक्य जगाम जगते गतिः ।

गते भूतपतो सर्वे नृपा जम्भुर्यथागतं । महेन्द्रेणार्चिता देवाः स्वानेव निजयान्गताः ।

ततः सर्वेषु यतोषु सुखामोने पुरन्दरं । सदस्यैः स्त्रैः महासोने नारदोऽभिययौ मुनिः ।

तमिन्द्रः पूजयामास समुत्थाय तपोधनं । दिदेच्च कुब्रजर्भश्च पीठमात्मसोपमं ।

०२०

नारदोऽथ महातेजा महेन्द्रमिदमब्रवीत् । दूतोऽहममरश्रेष्ठ विष्णोरतुलतेजसः ।
किञ्चित् कार्यं पुरस्कृत्य प्रेषितोऽहं महात्मना । आनर्त्तादान्तिहरणं तस्यैवान्व्यतेजसः ।
प्रीतिवाक्यानि हृद्यानि प्रयुज्य मुनये तदा । ततः प्रहृष्टो भगवानब्रवीत् पाकशासनः ।
किमाह पुरुषश्रेष्ठः श्रीवमाचक्ष मे मुने । शिरस्य खलु कृष्णेन संस्पृतोऽस्मि महात्मना ।
प्रियवाक्यानि हृद्यानि ब्रूहि धर्ममृताम्बर ।

७११५

॥ नारद उवाच ॥ मेहेन्द्रनामुजं द्रष्टुं गतोऽहं भ्रातरं तव । दारकां पुरुषश्रेष्ठ काश्यपानां यवस्करं ।
तन्तु रैवतकेऽद्राघं तदाघोनमरिन्दमं । रुक्मिण्या सहितं वीरमुमेयव वृषध्वजं ।
पारिजाततरोः पुष्पं तस्य दत्तं मयाऽनघः । विस्मापनार्थं देवेश पत्नीनामुरुतेजसः ।
तद्वष्ट्रा तस्य पत्न्यस्तु विस्मयं परमं ययुः । सज्जकामप्रदं पुष्पं वृक्षराजसमुद्भवं ।

७११६

गुणास्त्रासां मयाख्यातास्तस्य पुष्पस्य मानद । सृष्टिस्तु पारिजातस्य कथ्यपेनातिनेजसा ।
अदित्या कश्यपो दत्तः पुष्पार्थं यथा मनः । पुष्पदात्रा वेष्टयित्वा कण्ठे पुष्पार्थमात्मवान् ।
तस्य दत्तो यथा शच्या देवाद्यान्ये सुरेश्वर । निष्कयस्तथा दत्तः कश्यपाद्यैर्नर्हर्षिभिः ।
तच्छ्रुत्वा तस्य पत्न्येका मत्प्रभामेति विभ्रुता । पुष्पकार्यं मनश्चक्रे दयिता ते यवोयसः ।

७११७

तथा चाभ्यर्थितो भर्त्ता देव्या देवगणेश्वर । प्रतिजज्ञे स धर्मात्मा यवोयांस्तव मानद ।
ततो मामुक्तवान् वीरो विष्णुर्बलवताम्बरः । यथावत् सुरमुख्येन ब्रुवतः शृणु भावन ।
लालनीयो यवोयांस्तु प्रणिपत्याच्युतोऽब्रवीत् । अनायय सुरश्रेष्ठ पारिजातं यरद्रुमं ।
मनोरथोऽस्तु सफलो बध्वास्तेऽसुरनाशन । धर्मकृत्यं विभ्रेषेण बध्वास्तेऽमरसत्तम ।
अथ दुर्लभकल्याणो लोको लोकगणेश्वर । पश्यन्त्वमरकल्याणं मत्प्रभावाच्च मानुषाः ।

७११८

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वामुदेववचः श्रुत्वा महेन्द्रः कुरुनन्दन । नारदं वदतां श्रेष्ठमिदं वाक्यमयाब्रवीत् ।
भजामनं दिजश्रेष्ठ श्रुतमुक्तं त्वया दिज । सन्देशं प्रतिदास्यामि विष्णोरतुलतेजसः ।
आसीने नारदे शक्रो लब्ध्वाभुजोऽथ नारदात् । स्वमासनवरं भेजे तस्यैव सदृशं विभो ।
उपविष्टः सुरपतिरयोवाच तपोधनं । निरीक्ष्य स्वबलं वोढ्यं पार्षदं वृषनाशनः ।

७११९

॥ इन्द्र उवाच ॥ महर्षे कुशलं पृष्ट्वा वक्तव्यस्ते जनार्दनः । वचनान्नम धर्मज्ञ सर्वभूतसुखावहः ।
मदनन्तरमीशस्त्वं जगतां नात्र संशयः । तदीयः पारिजातस्य रत्नान्यन्यानि चाच्युत ।
तन्तु भारावतरणं कर्तुं देव महीं गतः । मानुष्यं सर्ववृत्तानामाश्रितः कार्यमिद्विद्वये ।
त्वयि तीर्णप्रतिज्ञे हि पुनः प्राप्ते त्रिपिष्टपं । पूरयिष्यामि बध्वास्ते दृष्टान् कामानघोक्षज ।
न स्वर्गीयाणि रत्नानि नयितव्यानि तेऽच्युत । स्वल्पार्थं मानुषं लोकमिति पूर्वकृता क्षितिः ।
उत्क्रम्य हि क्षितिं देव प्रवर्त्तामि महाबल । यद्यहं किं प्रवक्ष्यामि प्रजापतिगणाः प्रभो ।
ब्रह्मणा सह पुत्रेण सपौत्रेण महात्मना । नियमाः सर्वकृत्यानां स्थापिता जगतो भुवाः ।
प्रजापतिकृतं मार्गमपास्तं प्रजतो मम । मुक्त्वा प्रजापतिर्ह्यस्माच्छ्वापमयुस्तृजेत् प्रभुः ।

७१२०

अस्माभिर्भिद्यमानस्तु मर्यादासेतुबन्धनं । भेत्यन्यशङ्किता दैत्या दैत्यपक्षास्तथाऽपरे ।
 स्त्रीनिमित्तमितो नीते पारिजाते द्रुमेश्वरे । स्वर्गोक्तो भविष्यति विमनस्काश्च मानद ।
 उपभोगा मानव्याणां विहिता ये स्वयम्भवा । तैस्तुल्यतु मम भ्राता सम्पश्यन् काष्ठपर्य्ययं ।
 दहापि तावन्निदिवे मम यः स्यात् परियहः । विदिवस्योऽपि तं कृष्णो नोपभोक्तुमिहार्हति ।
 ज्येष्ठज्यायिष्ठभोगानां नाभिज्ञः किं जनार्दनः । यतो धर्मं समुत्सृज्य पापमेवानुवर्त्तते । ७१६
 स्त्रीवश्यता ख्याप्यमाना कृष्णस्य हि महात्मनः । जगत्ययशसा योगं जनयेदिति मे मतिः ।
 मानुष्यं मानुषे प्राप्ता यदेतन्मधुसूदनः । कुर्व्यान्निष्कन्धनीयं यद्वाचा ज्येष्ठेन नारद ।
 स्वर्गरत्नविलोपेन धर्षणा स्यात् परा मम । ज्ञातितो धर्षणा चैव विशेषेणैव गर्हिता ।
 धर्ममर्थश्च कामश्च क्रमेण मधुसूदनः । सेवेत्तेषु सतां धर्मान् स्थापितान् पद्मयोगिना ।
 महीतलं पारिजातं नाययिष्याम्यहं यदि । पौलोमीमादितः कृत्वा को नु मां बद्धमंस्थते । ७१७
 पारिजातं महीपृष्ठे दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च मानुषाः । स्वर्गार्थं नायमिष्यन्ति दृष्ट्वा स्वर्गफलं क्षितौ ।
 पारिजातगुणान्मर्त्या जुषन्ति यदि नारद । देवानां मानुषाणाञ्च न विशेषो भविष्यति ।
 तत्र यत् क्रियते कर्म दहतद्भुज्यते नरैः । स्वर्गार्थं न यतिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ।
 सर्व्वरत्नवरः स्वर्गे पारिजातस्तपोधनः । भुज्यते यदि मर्त्यैः स सर्व्वमेकं जगद्भवेत् ।
 जज्ञैर्मर्त्या न यत्त्यन्ति लब्धस्वर्गफला भुवि । न पूर्त्तानि प्रदास्यन्ति तुल्यत्वममरैर्गताः । ७१८
 यज्ञैर्जप्याङ्गिकैश्चैव नित्यमाप्याययन्ति नः । मानुषाः स्वर्गमिच्छन्तः श्रद्धधानास्तपोधन ।
 तत् सर्व्वं न करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः । निस्तेजसो भविष्यामस्ते गतास्तद्विहोमतं ।
 इतः सुदृष्ट्वा शस्येस्ते जीवन्ति पुरुषा भुवि । आप्याययन्तस्तेऽप्यस्मान्दानैर्यज्ञैस्तथैव च ।
 न बुभुक्षा पिपासा वा बाधते मानुषान् यदि । रोगो जरा वा धर्म्मश्च मृत्युर्वा रतिरेव वा ।
 दौर्गन्ध्यं वाऽथ वा घोरा इतयः कर्ममम्भवाः । क्रिमुद्योगं करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः । ७१९
 सर्व्वथा नयनं तत्र पारिजातस्य न क्षमं । इति वाच्यस्तथा विप्र विष्णुरक्तिटकर्मकृत् ।
 यथा यथा च मे भ्राता तुल्ये तद्विपदाम्बर । तथा तथा त्वया कार्य्यं कार्य्यं मत्प्रोतिमिच्छता ।
 हाराश्च मणिरत्नानि चन्दनान्यगुरुणि च । वस्त्राणि च विचित्राणि वधूनां हारकां नय ।
 योग्यानि मर्त्यलोकानां यावदिच्छति केशवः । न स्वर्गपरिमोषस्तु कर्त्तुमर्हति केशवः ।

दहानिरत्नानि यथेष्टितान्यहं बद्धानि चित्राणि च भूषणानि । न पारिजातश्च कयञ्चन द्रुमं मुने प्रदास्यामि दिवौकसां प्रियं । ७२०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे इन्द्रवाक्ये अष्टाविंशत्यधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ देवराजवचः श्रुत्वा नारदः कुरुनन्दन । प्रोवाच वाक्यं वाक्यं महात्मा धर्म्मवित्तमः ।

अवश्यमेव वक्तव्यं हितं बलनिसूदन । मया तव महाबाहो बद्धमानोऽस्ति मे त्वयि ।

उक्तो मया वामदेवो जानता भवतो मतं । न दत्तः पारिजातो हि हरस्यापि त्वया पुरा ।

हेतवश्च मया तस्य दर्शिता भोः समासतः । न चावगतवान्देवः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
उपेन्द्रोऽहं महेन्द्रेण लालनीयः सदति मां । उवाच पुण्डरीकाक्षस्तदनन्तरमेव च ।
पुनः पुनर्मया चास्य हेतवो देव दर्शिताः । नैव बुद्धिश्च व्यावृत्ता वृत्रनाशन तस्य वै ।
अपि चाप्युक्तवान्देवो वाक्यान्ते मधुसूदनः । प्रहस्य पुरुषश्रेष्ठः सरोषमिव वामन ।
न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा न चामरा नैव च पञ्चगोत्तमाः । मम प्रतिज्ञामपहन्तुमुद्यता मुने समर्थाः खलु भद्रमस्तु ते ।
स पारिजातं यदि न प्रदास्यति प्रयाच्यमानो भवताऽमरेश्वरः । ततः शचीव्यामृदितामुलेपने गदां विमोक्ष्यामि पुरन्दरो
रमि ।

उपेन्द्रस्य महेन्द्राय भ्रातुस्ते निश्चयः परः । यदत्र मन्यन्ते न्याय्यं संप्रधार्य कुरुष्व तत् ।
तत्त्वं हितञ्च देवेश श्रुपतां वदतो मम । नयनं पारिजातस्य द्वारकां मम रोचते ।
नारदं नैव मुक्तस्तु प्रत्यक्षबलदेहभृत् । गोषाविष्टो देवराजः सहस्राक्षोऽब्रवीदिदं ।
अनागमि मयि ज्येष्ठभेदरे यदि केशवः । एवं प्रवृत्तः किं शक्यं कर्तुमय तपोधन ।
बहूनि प्रतिलोमानि पुरा म कृतवान्मयि । कृणो नारद भेदानि भ्रातेति मम राऽनघ ।
खाण्ड्ये चार्जुनस्थं पुरा वाहयता मता । भदीया वारिता मेघाः शनयन्तेऽग्निमुद्धृतं ।
गोवर्द्धनं धारयता शिष्यस्य कृतं मम । तथा वृत्रबधे प्राप्ते माहाय्यार्थं वृत्तो मया ।
समोऽहमिति सर्वेषां भूतानामिति शोक्तवान् । स्वबाहुवनमाश्रित्य वृत्रस्य निहतो मया ।
देवासुरेषु प्राप्तेषु संयामेषु च नारद । युध्यतामिच्छया कृष्णो मुने सुविदितं तव ।
बहुनाऽत्र किमुक्तेन तस्मादिच्छा प्रवर्त्ततां । ज्ञातिभेदो न नः कार्यः साधो त्वं मम नारद ।
ममोरमि गदां मोक्षं प्रीद्यतो यदि केशवः । अनुश्रव्याथ पौलोमीं गुणः क इह दृश्यते ।
उदवासं गतो धीमान् पिता नः कश्यपः प्रभुः । अदित्या सह मे माता तयोर्वाच्यमिदं भवेत् ।
अजितात्मा मम भ्राता रजसा तमसा वृतः । कामेन च स्त्रियो वाक्यादेवं मामुक्तवान् गुरुं ।
धिकं स्त्रियं सर्वस्या विप्र धिपजो धिक् तमस्तया । यत्राधिचित्तवान् विष्णुरेवं मां स्तोत्रितो द्विज ।
न दृष्टं कश्यपकुलं व्यपदेश्यं महामुने । नैव दत्तकुलं दृष्टं मातुर्मै यत्र मन्त्रवः ।
न ज्येष्ठता न राजत्वं देवानां प्रतिमानितं । कामरागाभिभूतेन कृष्णेन खलु नारद ।
पुत्रदारमहसैर्हि भ्राताऽनघ विशिष्यते । मदृत्तो ज्ञानमप्यस्य इति ब्रह्मा पुराऽब्रवीत् ।
नास्ति भ्रातृसमो बभ्रुगाह्वर्य इतरो जनः । इति मामब्रवीन्माता पिता चैव प्रजापतिः ।
षोडशेषु विशेषन्तु पिता मे कश्यपोऽब्रवीत् । दृष्टा नया विदुष्यन्ते दानवाः पापनिश्चयाः ।
काममेतन्न वक्तव्यं स्वयमात्मस्तवाश्रितं । प्राप्तस्त्वमरो विप्र यदिहाद्योच्यते मया ।
धनुर्ध्यायां मुनिश्रेष्ठ क्षिप्वायां हि पुराऽनघ । धन्वाभिरमराणां हि वरदानान्महामने ।
उत्कृत्तशिरसो विष्णोः पुरा देशो धृतो मया । सन्धितश्च शिरो यन्नास्ति रौद्रेण तेजसा ।
अहं विशिष्टो देवानामित्युक्ता पुनरच्युतः । धनुरारोप्य दर्पेण स्थितो नारद केशवः ।

किं मां पिता वा माता वा वक्ष्यतीति मया मुने । स्नेहेन विष्टं विष्णोः शरीरं मुनिवत्तम ।

रैन्द्रं वैष्णवमस्यैव मुने भागमहं ददौ । यवीयासमहं मेघेणा कृष्णं पश्यामि नारद ।

संयामेषु प्रहर्त्तव्यं तेन पूर्व्वं तपोधन । राजा किलाहं समरे प्रहराम्यतो भुवं ।

७१९

प्रादुर्भावेषु सर्व्वेषु स्वशरीरमिवानघ । यद्वाद्रक्ष्यामि धर्मंश्च केशवं मक्तिमाश्रितं ।

इदं भङ्गा मदीयस्य भवनं विष्णुना कृतं । उपर्य्युपरि लोकानामधिकं भुवनं मुने ।

अवमानः स च मया पृष्ठतः क्रियते मुने । लालनीयो मया बाल इत्येवं भ्रातृगौरवात् ।

बालोऽयं मम पुत्रेति यवीयानिति नारद । पित्रा मात्रा च गोविन्दो मातोव परिभाषितः ।

इष्टस्तत्र जनन्यास्तु केशवः स विशेषतः । वयं देवा न सन्देहस्तत्र स्नेहोऽतिरिच्यते ।

७२०

सर्व्वज्ञो बलवान्शूरो मान्यमानयिता तथा । केशवेत्येव च ध्यानं यत्तद्धितयतां गतं ।

गच्छ नारद वक्तव्यः केशवो वचनान्मम । आहूतो न निवर्त्तयं समरं प्रति शत्रुभिः ।

यदोच्छ्रमि तदागच्छ मम्यं ते यत्त्वमिच्छसि । प्रहरस्व च पूर्व्वं त्वं भार्याजित यथेच्छसि ।

रथाङ्गेनाथ शार्ङ्गेण गदया नन्दकेन च । प्रहरास्व गुरुडं दृढो भूत्वा जगद्देन ।

प्रहृते प्रहरिष्यामि यथाशक्त्या च केशव । अहो धिग्यदि मां स्नेहो विकृतं न करिष्यति ।

७२१

यावन्न संयामगतो जितोऽहं चक्रपाणिना । पारिजातं न दास्यामि तावङ्गो मुनिवत्तम ।

मां समाह्वयते ज्येष्ठं यवीयांस्तु तपोधन । अहं तं मर्धयिष्यामि किमर्थं स्त्रीजितं हरिं ।

अथैव गच्छ भगवन् दारकां कृष्णपालितां । विवादे संस्थितः सोऽद्य इति वाच्यस्त्वयाऽच्युतः ।

पलाशपत्रार्द्धमपि त्वयाऽजितो न पारिजातस्य तव प्रदास्यति । इति प्रवाच्यो मधुसूदनस्त्वया वचो मदीयं स्मरता तपोधन ।

पुनः प्रवाच्यो भगवंस्त्वयाऽच्युतो मम प्रियार्थं खलु निर्विशङ्कितं । न मायया हर्त्तुमिहार्हसि द्रुमं सुयुद्धमेवास्तु धिगस्तु जिह्मतां ।

७२२

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे इन्द्रवाक्ये ऊर्णचिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ महेन्द्रवचनं श्रुत्वा नारदो वदताम्बरः । विविक्ते देवराजानमिदं वचनमब्रवीत् ।

कामं प्रियाणि राजानो वक्तव्या नात्र संशयः । प्राप्तकालस्तु वक्तव्यं हितमप्रियमच्युत ।

अनियुक्तपुरोभागो न स्यादिति वदन्ति हि । स लोकगतितत्त्वज्ञो नयविज्ञानकोविदः ।

कार्थ्याकार्थ्ये समुत्पन्नं परिपृच्छति मां भवान् । यतस्ततः प्रवक्ष्यामि मृच्छतां यदि रोचते ।

अयुक्तेनापि सुहृदा वक्तव्यं जानता हितं । न्याय्यस्य प्राप्तकालस्य पराभवमनिच्छता ।

७२३

वक्तव्यं सर्व्वथा भङ्गिप्रियं वाऽपि यद्वितं । आनृष्यमेतत् स्नेहस्य सङ्गिष्य विदितं पुरा ।

अनृते धर्मभग्रे च न शूद्रश्रूषति चाप्रिये । न प्रियं न हितं वाच्यं सङ्गिरेणे विनिन्दिताः ।

सर्व्वथा देव वक्तव्यं श्रूयतां शृण्वताम्बर । श्रुत्वा च कुरु सर्व्वक्षमम मेयस्करं वचः ।

अन्यान्त्यभेदो भ्रातृणां सुहृदां वा बन्धान्तक । भवत्यानन्दस्तद्देव हिततां नात्र संशयः ।

हितानुबन्धसहितं कार्यं श्रेष्ठं सुरेश्वर । विपरीतस्य तद्दृष्ट्वा नित्यं बुद्धिमतां वर ।
 पश्चात्तापकरं यत् स्यादारब्धं कार्यमीदृशं । आरभ्यैव तदिदानीं बुद्धिमतां नयः ।
 विपाकमस्य कार्यस्य नानुपश्यामि शोभनं । यदत्र कारणं देव निबोध विबुधाधिप ।
 य एको विश्वमध्यास्ते प्रधानं जगतो हरिः । प्रकृत्या यं परं सर्वं चेन्नशं वै विदुर्बुधाः ।
 तस्याव्यक्तस्य यो व्यक्ता भागः सर्वभवाद्भवः । तस्यात्मा प्रथमो देवो विष्णुः सर्वस्य धीमतः ।
 प्रकृत्याः प्रथमो भाग उमा देवो यज्ञस्त्रिणी । व्यक्तः सर्वमयो विष्णुः स्त्रीसंज्ञो लोकभावनः ।
 रुक्मिण्याद्याः स्त्रियस्तस्य व्यक्तत्वे प्रथमो गुणः । अव्यया प्रकृतिर्देवो गुणदेवो महेश्वरः ।
 न विशेषोऽस्ति रुद्रस्य विष्णोश्चामरमन्तम । गुणिनस्याव्ययायास्य स दारप्रथमो गुणः ।
 नारायणो महातेजाः सर्वलोकलोकभावनः । भोक्ता महेश्वरो देवः कर्त्ता विष्णुरधोऽक्षजः ।
 ब्रह्मा देवगणास्यान्ये पश्चात् सृष्टा महात्मना । महादेवेन देवेश प्रजापतिगणास्तथा ।
 एवं पुराणः पुरुषो विष्णुर्विदेषु पद्यते । अचिन्त्यस्याप्रमेयस्य गुणेश्वर परस्तथा ।
 अदित्या तपसा विष्णुर्गृहात्पाराधितः पुरा । वरेण च्छन्दिता तेन परितुष्टेन चादितिः ।
 तथोक्तस्त्वत्समं पुत्रमिच्छामीति सुरोत्तम । प्रणिपत्य च विज्ञाय नारायणमधोऽक्षजं ।
 तेनोक्ता भुवने नास्ति मत्समः पुरुषोऽपरः । अंगेन तु भविष्यामि पुत्रः खल्वहमेव ते ।
 स जातः सर्वलोकदेवो भ्राता तव सुरेश्वर । नारायणो महातेजा यमुपेन्द्रं प्रचर्चते ।
 इत्यमेव हरिर्देवः काश्यपमुपागतः । तैत्तिरीयैर्विष्णुर्भूतभव्यमवाक्ययः ।
 प्रादुर्भावं गतो देवो जगतो हितकाम्यया । मायुरं जगतां नाथः कर्त्ता हन्ता च केशवः ।
 यथा पल्लवपिण्डः स्याद्वापः स्नेहेन मानद । तथा जगदिदं व्याप्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 ब्रह्मण्यदेवः सर्वात्मा तैत्तिरीयैर्विष्णुर्व्यते । जगत्प्रतिगुणो देवो वैकुण्ठः सर्वभावनः ।
 अतः समस्तदेवानां पूज्य एव च केशवः । पद्मनाभश्च भगवान् प्रजासर्गकरो विभुः ।
 अमन्तो धारणार्थश्च विभर्त्ति च महद्यशः । यज्ञ इत्यपि मद्भिश्च कथ्यते वेदवादिभिः ।
 श्वेतः कृतयुगे देवो रक्तस्त्रेतायुगे तथा । द्वापरे च तथा पीतः कृष्णः कलियुगे विभुः ।
 अबधोत् स हिरण्यकं दिव्यरूपधरो हरिः । जज्ञे हिरण्यकशिपुं नरसिंहवपुर्हरिः ।
 दधारापु निमज्जन्तोमेष देवो वसुन्धरा । वाराहं वपुराश्रित्य जगतो हितकाम्यया ।
 जिगाय जगतीश्वैव विष्णुर्वामनरूपधृक् । बबन्ध च बलिं देवः श्रीमान् पद्मगबन्धनैः ।
 देवदानवसम्भूतामकामयदपि श्रियं । त्वय्यमन्तः पुरा विष्णुरुदागमितविक्रमः ।
 सावेषं ततो थस्य तं न हन्ति अनाईनः । अनीकेष्वपि वर्षेभ्यं त्रतमेतन्महात्मनः ।
 जज्ञे च दानवान्मुखान्देवानाश्चैव शशवः । तव प्रियार्थं गोविन्दो धर्मवित्यः सतां गतिः ।
 रामत्वमपि चावाप्य जज्ञे रावणमात्मवाम् । भूत्वा कामगुणश्चैव जघान हिरदं हरिः ।
 हिताय जगतोऽद्यापि लोके वसति मानवे । उपेक्षो जगतो नाथः सर्वभूतोत्तमोत्तमः ।

०१५५

०१५६

०१५७

०१५८

०१५९

०१६०

जटी कृष्णाजिनो दण्डो दृष्टपूर्वो मया हरिः । दैत्येषु चरन्दवक्षोऽग्निरिवोद्धतः ।
 अद्राक्षमपि गोविन्दं दानवैर्कार्णवं जगत् । कुर्व्वाणं दानवैर्हनिं जगता हितकामया ।
 अवश्यं पारिजातस्ते नयिष्यति जनार्दनः । द्वारकाममरश्रेष्ठ नानृतं ते ब्रवीम्यहं ।
 भ्रातृस्त्रैह्याभिभूतस्त्वं कृष्णे न प्रहरिष्यसि । नापि कृष्णस्त्वयि ज्येष्ठे प्रहरिष्यति वासव ।
 नैव चेच्छास्यसि प्रोक्तं मया देव कथञ्चन । पृच्छ त्वं नयधर्म्मज्ञान् ये हितास्तत्र मन्त्रिणः ।
 नारदेनैवमुक्तस्तु महेन्द्रा जनमेजय । इदमुत्तरमीशोऽय प्रत्युवाच जगद्गुरुं ।
 एवंविधप्रभावं त्वं कृष्णं वदसि यद्विज । एवमेतत् सुवज्रशः श्रुतं खलु मया मुने ।
 यतश्चैवंविधः कृष्णस्तीताऽहं तस्य तं तत् । न प्रयच्छाम्यदातव्यं सतां धर्म्ममनुस्मरन् ।
 महाप्रभावो नान्पार्यै रूप्येदिति विचिन्तयन् । व्यवस्थितोऽहं भद्रान्ते मुने सर्व्वगुणोदितः ।
 महाप्रभावाः सततं भवन्ति हि महिष्णवः । श्रोतारथैव सततं दृष्टुं नाना ज्ञानचक्षुषां ।
 महात्मा कारणेनान्ये कृष्णे धर्म्मभृताम्बरः । भ्रात्रा ज्येष्ठेन धर्म्मज्ञो विरोधं गन्तुमर्हति ।
 यथैवमम मातुः स वरं प्रादादधोक्षजः । तथैव तस्याः पुत्राणां ज्येष्ठतां मोदुमर्हति ।
 यथैवोपेन्द्रतां यातः स्वयमिच्छन् जनार्दनः । तथैव भ्रातुरिन्द्रस्य संमानं कर्त्तुमर्हति ।
 ज्यैष्ठ्यमेव तु देवेन नारदं किं पुरातने । अयेदानीमपीच्छेत् स ज्येष्ठोऽस्तु मधुसूदनः ।

०२०५

०३८०

०१८५

सुनिश्चितं बलरिपुमोक्ष्य नारदो विमर्ज्जितस्त्रिदशवरेण धर्म्मवित् । ययौ पुरीं यदुत्पभाभिरजितां कुशस्यलीं धृतमति
 भास्तपोधनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे त्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथैत्य द्वारकां रम्यां नारदो मुनिमत्तमः । ददर्श पुरुषश्रेष्ठं नारायणमरिन्दमं ।

स्वेषमग्निमुस्त्रामीनं महितं मत्प्रभामया । विराजमानं वपुषा सर्व्वतोजोतिगामिना ।

तमेवार्थं महात्मानं चिन्तयन्तं दृढव्रतं । केवलं योजयन्तश्च वाक्यभावेण भामिनीं ।

दृष्ट्वैव नारदं देवः प्रत्युत्तम्यावधोक्षजः । पूजयामास च तया विधिदृष्टेन कर्म्मणा ।

सुखोपविष्टं विश्रान्तं प्रहस्य मधुसूदनः । वृत्तान्तं परिप्रच्छ पारिजाततरुं प्रति ।

अयोवाच मुनिः सर्व्वं विस्तरेण महात्मने । इन्द्रानुजाथेन्द्रवाक्यं निखिलं जनमेजय ।

श्रुत्वा कृष्णस्तु तत्सर्व्वं नारदं वाक्यमब्रवीत् । अमरावतीं पुरीं यास्ये श्रोऽहं धर्म्मभृताम्बर ।

इत्युक्त्वा नारदेनैव संहितः सागरं ययौ । मन्दिदेश ततस्तत्र विविके नारदं हरिः ।

महेन्द्रभवनं गत्वा वद वाक्यं तपोधन । अभिवाद्य महात्मानं महाक्यादमरोत्तमं ।

न यद्वै प्रमुखे स्थातुमर्हसि त्वं मम प्रभो । पारिजातस्य नयने निश्चितं त्वमवेक्षि मां ।

एवमुक्तस्तु कृष्णेन नारदस्त्रिदिवं गतः । आचक्षते च कृष्णोक्तं देवेन्द्रायामितौजसे ।

ततो दृहस्यतेः शक्रः शशं बलनाशनः । श्रुत्वा दृहस्यतिशेदमुवाच कुतूहलन्दन ।

अशो धिम्ब्रह्मसदनं मयि याते शतक्रतो । दुर्नीतमिदमारुह्यं मन्त्रभेदो हि दारुणः ।

०२१५

०४००

अनाख्याय कथं नाम भवता भवनेश्वर । ममेतत् कृत्यमारब्धं देवकेनापि हेतुना ।
 अथवा भवितव्येन कर्मजेन प्रयुज्यते । जगदृचन न विधिः शक्यः समतिवर्तितुं ।
 सहैव तु कार्याणामारम्भो न प्रशस्यते । तदेतत् सहमारब्धं कार्यं दास्यति लाघवं ।
 वृहस्पतिं महात्मानं महंन्नेऽथाब्रवीदचः । एवं गतेऽद्य यत् कार्यं तद्भवान् वक्तुमर्हति ।
 तमुवाचाय धर्मात्मा गतानागततत्त्ववित् । अधोमुखश्चिन्तयित्वा वृहस्पतिरुदारधीः ।
 यत्सह सह पुत्रेण योधयस्व जनार्दनं । तथा शक्नु करिष्यामि यया न्याय्यं भविष्यति ।
 वृहस्पतिस्त्वेवमुक्त्वा क्षीरोदं सागरं गतः । आचष्ट चैव मुनये कश्यपाय महात्मने ।
 तच्छ्रुत्वा कश्यपः क्रुद्धो वृहस्पतिमभाषत । अथयं भाष्यमेतद्भोः सर्वथा नात्र संशयः ।
 दृष्टतः सदृशीं भार्यां महर्षेर्देवशर्मणः । अप्रधानकृतो दोषः पतत्येष शतकृताः ।
 अस्य दोषस्य शान्त्यर्थमारब्धश्च मुने मया । उद्वासः स दोषश्च प्राप्त एव सुदारुणः ।
 तद्गमिष्यामि मात्राऽस्य महादित्या तपोधन । उनीतौ वारयिष्यामि देवं भवदते यदि ।
 वृहस्पतिस्तु धर्मात्मा मारीचमिदमब्रवीत् । प्राप्तकालं त्वया तत्र भवितव्यं तपोधन ।
 तथेति कश्यपश्चोक्त्वा सम्प्रस्थाप्य वृहस्पतिं । जगामार्चयितुं देवं रुद्रं भूतगणेश्वरं ।
 तत्र भौम्यं महात्मानमानर्धं वृषभध्वजं । वरार्थं कश्यपो धोमानदित्या सहितः प्रभुः ।
 तुष्टाव च तमोशानं मारीचः कश्यपस्तदा । वेदेनैः स्वकृतैश्चैव स्तवैः स्तव्यं जगद्गुरुं ।

७३५

७३६

७३७

॥ कश्यप उवाचा ॥ उरुक्रमं विश्वकर्माणमोशं जगत्सृष्टारं धर्मेदृश्यं वरेणं । सशस्त्रं त्वां धृतिमङ्गलम दिव्यं विश्वेश्वरं भगवन् नमस्ये ।
 यो देवानामात्मनः पापहर्ता ततं विश्वं येन जगन्महत्त्वात् । आपो गर्भो यस्य शुभा धरित्या विश्वेश्वरं तं शरणं प्रपद्ये ।
 शालावृकान् यो यतिरूपो निजघ्ने दत्तानिच्छेण प्रणुदोऽहितानां । विरूपाक्षं सुदर्शनं पुण्यधोनिं विश्वेश्वरं यामि मुद्गा
 प्रपद्ये ।

७३८

भुङ्क्ते य एको विभुर्जगतो विश्वमग्रं धाम्ना धाम सुकृतित्वात्र धृष्टः । पुष्यात् ममां महता शान्तेन भोमपानां मरी
 चिपानां वरिष्ठः ।

अथर्वानं सुशिरसं भूतयोनिं कृतिनं धीरं दानवानाञ्च बाधं । यज्ञं ह्येयं यज्ञियं संस्कृतं वै विश्वेश्वरं शरणं यानि देवं ।
 जगज्जालं विततं यत्र विश्वं विश्वात्मानं प्रीतिदेवं गतानां । य ऊर्द्ध्वं गं रथमास्याय याति विश्वेश्वरः स सुमना मेऽस्तु
 नित्यं ।

अन्तश्चरं रोचनं चारुशास्त्रं महाबलं धर्मेनेतारमोक्षं । महत्तनेन शतवर्षानामग्रं महादेवं विश्वसृजं नमस्ये ।
 शुचिं योगं शमनं शान्तपापं शर्वं शम्भुं शङ्करं भूतनाथं । धुरन्धरं गोपतिं चन्द्रचिह्नं रिषीकाणामयनं यामि मुद्गा ।
 आशुः शिषाणं वृषभं वीरुवाणं कृतं धर्मे वितयं चाशु श्रेवं । वरुन्धरं मरुजोक्तं ममं त्वां धृतिव्रतं शङ्करं प्रपद्ये ।
 अनन्तवीर्यं धृतिमोक्षणमाद्यं यज्ञयेशं यज्ञताञ्चाभियोग्यं । हविर्भुजं भुवनानां सदैव ज्येष्ठं दिगं धर्मेभूतं प्रपद्ये ।
 परं गुणेभ्यः प्रसिद्धं स्वरूपं यशःशुभं व्यूहं कान्तरूपं । शुद्धात्मानं पुरुषं सत्यधाम सज्जोहं दुष्कृतीनां नमस्ये ।
 युक्तोद्धारं स्वशिरसं चारुकर्षं दृढव्रतं दृढधाम्नामजं । शूरं वीर्यं धनुषोऽस्त्रातिरेकं पतिं पशूनां शमनं नमस्ये ।

एको रातिश्चैव भूतं भविष्यं सर्व्रातिथिर्यो हि जुषत्यरिष्टः । अरिन्तुदोऽनुत्तमः संविभागो विभाजको मां भगवान्
पातु देव ।

०४३*

य एको याति जगतां विश्वमीशो य एकोऽदाम्भरतां प्राणमग्नं । येनानृशंस्याच्छासतं सामजुष्टं समजुष्टान् सुकृतो श्रेयसेऽथ ।
ब्रह्माऽसृजद्यो भुवनोत्तमोत्तमं तृप्ते विद्वान् ब्राह्मणः षड्गणस्य । सृष्टारं सत्याहतिस्थं समर्थं समां पायादुग्वज्ररूपोऽरिहात्रैः ।
व्यञ्जनो जनीऽथ विद्वान्ममयः सृष्टिः शम्भुः प्राणदः कृतिवासाः । रभो ध्रुवः पवमानस्य भर्ता स सपत्नोऽथ शङ्करः सारधाता ।
व्यम्बकं पुष्टिदं वोब्रुवाणं धर्मं विप्राणां वरदं यज्वनाक्ष । वराद्वरं रणजेतारमीशं देवं देवानां शरणं यामि रुद्रं ।
आस्यं देवानामन्तकं दुष्कृतीनां चिह्नसीमं वृक्षदं कर्मसाध्यं । भूतायनं भूतपतिं गुरुणां गुरुं देवं शरणं यामि रुद्रं । ०४४
अनुद्धतं यज्ञकर्तारमन्तं मध्यञ्चाद्यं यज्जगतां साम्यक्ष्यं । देववतेषु वज्रधा गीतमीशमभिचिपिष्टं शरणं यामि रुद्रं ।
महाजिनं प्रतिनं मेखलालं सुतोषणं क्रोधधनं विपापं । भूतं चैवञ्च गुणिनं वा कपर्दिनं नतोऽस्मिंश्च वन्दनं वन्दनानां ।
देवं देवानां पावनं पावनानां कृतिं कृतीनां महतो महानां । शतात्मानं भस्मन्तं गोपतीनां पतिं देवं शरणं यामि रुद्रं ।

अन्तश्चरं पुरुषं गुरुमंशं प्रभास्वन्तं प्रणवं विप्रदोषं । हेतुं परं परमत्यावरस्य शुभेन देवं गुणिनं सन्नतोऽस्मि ।
प्रसूताहभयो नैव सृतिश्च सूक्ष्मः पृथक् भूतभ्यो न पृथक् चैव भूतः । स्वयम्भूतः पातु मां सर्व्वसादः प्रदः स्वादः समदः पातु
रक्षं ।

०४४*

आमस्यः सन्नतरः साधकानां श्रद्धावतां श्राद्धवृत्तिप्रणेता । पतिर्गणानां महतां सत्कृतीनां पायाम्भेशः पूरणः षड्गुणानां ।
अनन्वर्हिष्टजिनानां निहन्ता स्वयं कर्ता भूतभावी विकुर्व्वन् । एताद्युधः सुकृतीनामुत्तमैजाः प्रणुद्यान्ते वृजिनं देव
देवः ।

येनोद्धृतास्त्रैपुरा मायिनो वै दग्धा घोरिण वितथान्ताः शरिण । महत् कुर्व्वन्तो वृजिनं देवतानां व्यायामोशः पातु विश्वे
दधाता ।

भागीयसां भागमादातुमिच्छन्नासो दासो येन कृत्तो ऽन्वधावत् । विद्वान् यज्ञस्यादिरयान्तः स देवः पायादीशो मां दक्षय
ज्ञान्तहेतुः ।

अन्यो धन्यः संस्तुतश्चोत्तमस्य जगत् सृष्ट्वा योऽस्ति सर्व्व्रातिगुह्यः । स मां मखप्रमुखे पातु नित्यं विचिन्तानः प्रथमः षड्गु
णानां ।

०४५*

गुणत्रैकाल्यं यस्य देवस्य नित्यं सत्त्वाद्रिको यस्य भावात् प्रसूतः । गोप्ता गोपूणां सन्नदो दुष्कृतीनामाद्यो विश्वस्य बाधमानस्य
कृद्भूः ।

धाम्नी यस्य हरिर्गग्नोऽथ विश्वो ब्रह्मा पुनैः सहितस्य द्विजास्य । पराभूता भुवनेभ्यः स सर्व्वमीश जुषत्येष श्रेयसे साधुगोप्ता ।
यस्माद्भूतानां भूतिरन्तोऽथ मध्य एतिर्विभूतिः सृतिश्च रुद्रः । एवमिभूतस्य पुरुषस्यैश्वरस्य महात्मनो सृष्ट्वेष्टस्य तस्य ।
यस्मिन्नाहं व्यम्बकः सर्व्वमीशो भगाहं यन्तुमा सर्व्वधात्री । गान्धर्वातीयं जगतोहासि किञ्चिन्महादेवात् सर्व्वसत्त्वधरोऽसौ ।

इति संस्तुयमानस्तु भगवान् एवमध्वजः । दर्शयामास धर्मात्मा कश्यपं धर्मसिद्धिं ।

०४५*

उवाच येनं देवेशः प्रसन्नेनान्तरात्मना । जाने संतोषि कार्त्तिकेण येन मां त्वं प्रजापते ।

रुद्रपित्रौ महात्मानो देवौ प्रकृतिमेवतः । पारिजातस्तु धर्मात्मा नयिष्यति जगद्भनः ।

उपधोता मेहन्ध्रे हि मुनिना देवशर्म्मा । अस्याकाङ्क्षत् पुरा भार्यी तपोदीप्तस्य कस्यप ।

गम्यतां तत्र धर्मज्ञ दाक्षायण्या महानया । अदित्या शक्रमदनं श्रेयस्ते पुत्रयोर्ध्रुवं ।

इति हरवचनं निशम्य विद्वान् कमलभवात्मजस्तनुरप्रमेयः । त्रिदशगणगुरुं प्रणम्य रुद्रं मुदितमनाः सुभोक्तुं जगाम । ७४५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे महादेवस्तवने एकविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ विष्णुर्महातेजा मुहूर्ताभ्युदिते रवौ । मृगयाव्यपदेशेन ययौ रैवतकं गिरिं ।

आरोप्यैकरथे देवः सात्यकिं शनिपुङ्गवं । प्रद्युम्नमनुगच्छेति प्रोक्ता कुरुकुलोद्धहः ।

रैवतश्च गिरं देवो गत्वा दारुकमव्रवीत् । मदीयं रथमेतं त्वं यहाथैरेव दारुक ।

प्रतिपालय मां सौम्य दिनाद्धृष्टारयन् हरीन् । रथेनैवं प्रवेष्टाहं द्वारकां सूतमत्तम ।

इति सन्दिश्य भगवानारुरोह जयोद्यतः । तार्क्ष्यं स सात्यको धीमान् प्रमेयपराक्रमः ।

पृथग्यथेन कौरव्य प्रद्युम्नः शत्रुसूदनः । आकाशगामिना राजन् पृष्ठतः कृष्णमन्वितात् ।

निमेषान्तरमात्रेण नन्दनं काननं हरिः । देवोद्यानं ययौ धीमान् पारिजातजिहोषया ।

ददर्श तत्र भगवान् देवयोर्धाम्दुर्गमदान् । नानायुधधरान् वीरान्नन्दनस्थानधीचक्रः ।

तेषां मण्यश्रयतामेव पारिजातं महाबलः । उत्पात्यारोपयामास पारिजातं मतां गतिः ।

गरुडं पक्षिराजानमयत्नेनैव भारत । उपस्थितो त्रिग्रहवान् पारिजातस्तु केशवं ।

सान्त्वितो वासुदेवेन पारिजातश्च भारत । उक्तश्च वृक्ष मा भैस्त्वं केशवेन महात्मना ।

तं प्रस्थितं तर्ह दृष्ट्वा पारिजातमधोचक्रः । अमरावतीं पुरीं श्रेष्ठां ततश्चक्रे प्रदक्षिणं ।

ते तु नन्दनगोप्तारः पारिजातो द्रुमोत्तमः । ह्रियतोति महेश्वराय गत्वा नृप शशंसिरे ।

अथैरावतमारुह्य निर्धयौ पाकशासनः । जयन्तेन रथस्थेन पृष्ठतोऽनुगतः प्रभुः ।

पूर्वमभ्यागतं द्वारं केशवं शत्रुनाशनं । दृष्ट्वा वाच प्रवृत्तं भोः किमिदं मधुसूदन ।

प्रणम्य गरुडस्थोऽयं केशवः शक्रमव्रवीत् । बध्वास्ते पुण्यकार्याय नोयतेऽयं वरद्रुमः ।

तमुवाच ततः शक्रो नैवं पुष्करलोचन । अयोधयित्वा न तर्हर्नयितव्यस्तथाऽप्युत ।

प्रहरस्व महाबाहो प्रथमं मयि केशव । प्रतिज्ञा सफला तेऽस्तु मुञ्च कौभोदकीं मयि ।

ततः कृष्णः शरैस्तीक्ष्णैर्देवराजजोत्तमं । विभेदाशनिमङ्गाग्रैः प्रहमस्त्रिव भारत ।

विश्याध गरुडं वज्री दिथैः शरवरैस्तदा । बाणांश्च बाणैश्चिच्छेद केशवस्य तरस्त्रिनः ।

यान् वान्मुभोच देवैस्तृणांस्तान्चिच्छेद माधवः । माधवेन प्रमुक्तांश्च चिच्छेद बलवृत्तहा ।

माहेन्द्रस्य च शब्देन धनुषः कुरुनन्दन । शार्ङ्गस्य च निनादेन मुमुञ्चः स्वर्गवासिनः ।

तयोर्व्यर्त्तन्ति संग्रामे गरुडस्यं महाबलः । पारिजातं जयन्तोऽयं हर्तुमभ्यातइकी ।

प्रद्युम्नमथ कंसजो वारयेति तमव्रवीत् । ततस्तं वारयामास रौक्मिण्येयः प्रतापवान् ।

जयन्तो जयतां श्रेष्ठो रौक्मिण्येयमथेपुभिः । सर्वगात्रेषु विहसन्नाजघान रथे स्थितः ।

रथस्य एव रथिनं कामस्तु कमलोत्तणः । रेन्द्रिमभ्यर्हयामास बाणैराशोविगोपमैः ।

स मन्त्रिपातस्तुमुलो बभूव कुरुनन्दन । जयन्तस्य च वीरस्य रौक्मिणेयस्य धीमयोः ।
 हतप्रतिहतस्यैव चक्रतुस्तौ महाबलौ । महेन्द्रोपेन्द्रतनयौ जगत्सम्भूताम्भौ ।
 देवाश्च मुनयश्चैव ददृशुर्विस्मयाश्रिताः । तं संग्रामं महाघोरं सिद्धाश्चैव सचारणाः ।
 ततस्तु प्रबरो नाम देवदूतो महाबलः । पारिजातं पुनर्हर्तुमियेष कुरुनन्दन । ७८५
 सखा स देवराजस्य महास्त्रविदरिन्दमः । श्रवणो वरदानेन ब्रह्मणः कुरुनन्दन ।
 ब्राह्मणस्तपसा सिद्धो जम्बुदीपाद्दिवंगतः । स्वशक्त्या नृपते यातः सखित्वं बलघातिना ।
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कृष्णः सात्यकिमब्रवीत् । तवस्य एव प्रवरं शरैर्वीर्यं सात्यके ।
 न त्वत्र निर्दयं वाण भोक्तव्याः सात्यके त्वया । अस्य ब्राह्मणचापस्य मोढव्यं खलु सर्व्वथा ।
 ततः पश्या रथेषूणां गरुडस्य दिग्गता । आजघान महाबाहो सात्यकिं प्रवरं भृशं । ७८६
 शिनेर्नष्टा धनुस्तस्य क्षिपतः सायकानृप । चिच्छेद पुरुषव्याघ्रो वचनञ्चेदमब्रवीत् ।
 ब्राह्मणो नाभिहन्तव्यस्तिष्ठ तिष्ठ स्ववर्जनि । श्रवण्या यादवानां हि स्वराट्का अपि द्विजाः ।
 प्रवरस्तु प्रहस्यैनमुवाच कुरुनन्दन । अस्मिं चान्ध्या नृणां शूर युध्य सर्वात्मना रणे ।
 जामदग्न्यस्य रामस्य शिष्योऽहमपि यादव । नामतः प्रबरो नाम सखा शक्रस्य धीमतः ।
 न देवा योद्धुमिच्छन्ति मन्यन्तो मधुसूदनं । आरुण्यं सौहृदस्याहमद्य गन्ताऽस्मि माधव । ७८७
 ततस्तयोस्तदा रौद्रः संग्रामो बभूव नृप । अस्त्रैर्दिव्यैर्नरव्याघ्र श्रेणैर्द्विजमुख्ययोः ।
 द्यौश्चाल तदा राजन् द्युचराय महस्त्रयः । तस्मिन् वर्त्तन्ति संग्रामे तेषामतिमहात्मनां ।
 नातिशिष्ये रणे कार्ष्णिर्नैन्द्रिमस्त्रभूताम्भरं । ऐन्द्रिः कार्ष्णिं महात्मानं मायिनं शूरमस्मत्तं ।
 हन्त गच्छ प्रतीच्छेति तावुभौ योधसत्तमौ । युयुधाति नरश्रेष्ठ परस्परजयैषिणौ ।
 अथ शार्ङ्गायुधसुतं शचीपुत्रः प्रतापवान् । विभाव्याभ्यहनद्राजन् दिव्येनास्त्रेण सत्वरः । ७८८
 भोऽस्त्वं तदभिदीप्यन्तमापतन्तं शितैः शरैः । तस्तम्भे वाणजालेन तदहृतमिवाभवत् ।
 ततस्तदीयमानन्तु पपात रणमूर्ध्वनि । रौक्मिणेयस्य कौरव्य घोरं दानवमर्दनं ।
 तेनास्त्रेण रथो दग्धः प्रद्युम्नस्य महात्मनः । नादहत्तन्तु घोरं तं रौक्मिणेयं जनाधिपः ।
 दहत्यग्निं न स्खल्यग्निरुद्धतोऽपि विश्राम्यते । दग्धाद्रयान्महाबाहुरौक्मिणेयोऽपचक्रमे ।
 अथ नारायणसुतो विरयो रथिनाम्बरः । स्थितो धनुश्चानाकाशे जयन्तमिदमब्रवीत् । ७८९
 महेन्द्रपुत्र दिव्यं त्वं यदस्त्रं मुक्तवानसि । नाहमीदृशरूपाणां शक्यो हन्तुं शतैरपि ।
 प्रथमं कुरु शिलाणां यत्नं मेऽद्य प्रदर्शय । नास्ति मेऽतिशयं कर्त्ता संग्रामेऽमरनन्दन ।
 आसीन्मे साध्वंसं दृष्ट्वा रथस्थं त्वां धृतायुधं । विभेमि तव नेदानीं युद्धे दृष्टवलाऽबलः ।
 मनसा स्पृश्यतामेध पारिजातस्त्वया तरुः । शक्यं न खलु हस्ताभ्यां प्रष्टव्यो यस्त्वया क्षमौ ।
 रथो मायामयो दग्धस्त्वया यो ह्यस्त्रतेजसा । ईदृशानां सदृशाणि सद्युं शक्तोऽस्मि मायया । ७९०
 एवमुक्त्वा जयन्तस्तु मुनोचास्त्रं महाबलः । तपसोत्पादितं तेन स्वयमेवातितेजसा ।

तत्प्रद्युम्नो महावेगं शरजालैरवारयत् । चत्वार्यस्त्राणि दिव्यानि मुमोच चापराणि सः ।
 दिक्षु सर्वाम्बु रुद्रधुस्तान्यस्त्राण्यथ भारत । रौक्मिण्येयं महात्मानमन्तरीक्षे च पश्यमं ।
 महोष्कासदृशान् वाणानस्त्राण्यमरमत्तमः । मुमोच यानि घोरानि प्रद्युम्नं प्रति सन्धेतः ।
 तानि सर्वानि वाणैर्धैः कार्ष्णिरस्त्राण्यवारयत् । जयन्तश्चापरैर्वाणैर्विव्याध निश्चितैस्तदा । ७५१
 ततो नादः समुत्सृष्टो द्युत्तरैः पुण्ड्रकर्णभिः । दृष्ट्वा स्त्रैर्यश्च श्रेष्ठश्च प्रद्युम्नस्य महात्मानः ।
 प्रवरस्यापि वाणेन श्रितेन शनिपुङ्गवः । चिच्छेदेष्वासनं वीरो हस्तावापञ्च भारत ।
 ततोऽन्यत्स तु जयाह महत्तद्गुणस्तमं । महेन्द्रदत्तं प्रवरो महाश्रमिसमस्तमं ।
 स तेन वीरो महता धनुषा विप्रसत्तमः । शरान्मुमोच विशिखान्करश्मिनिभास्तदा ।
 चकर्त्त च धनुस्त्रिंशं श्रेण्यस्यामितौजसः । विव्याध सर्वगात्रेषु वाणैरपि च सात्यकिं । ७५२
 धनुरादाय श्रेण्यस्ततोऽन्यत् कुरुनन्दन । दृढं भारमहं धीमान् विव्याध प्रवरं रणे ।
 उच्यकर्त्ततुरन्योन्यं वर्ष्मणी तौ श्रितैः शरैः । गात्रेभ्यश्चैव मांसानि मर्माभिर्द्भिः शरोत्तमैः ।
 अथापरेण वाणेन पुनरिष्वासनं द्विधा । चिच्छेद प्रवरो वीरस्त्रिभिर्यत्नमताडयत् ।
 अन्यदिष्वासनं तत्तु गहोतुमनसं द्विजः । गदया ताडयामास क्षेप्यया लघुहस्तवत् ।
 धोऽसिं चर्म्म च जयाह सात्यकिः प्रहमस्त्रिव । न जयाह धनुर्द्धीमान् गदयाऽभिहतो मृगं । ७५३
 ततः शरशतान्येव मुमोच प्रवरस्तदा । विहस्तामिव विज्ञाय सत्यकं यदुनन्दनं ।
 प्रद्युम्नोऽस्य ददौ खड्गं निर्मलाकाशसन्निभं । तस्य चिच्छेद भस्मेन निस्त्रिंशं प्रवरस्तदा ।
 तत्सुदृशेऽपातयच्च प्रवरः प्रहमस्त्रिव । व्यधमच्च तथा वर्म्म श्रितैर्वाणैरजिह्वगैः ।
 आजघाम च शक्त्येनं हृदि विप्रो ननाद च । तं विक्रवमिव जाला पारिजातजिह्वीर्वया ।
 तार्क्ष्याभ्यामे रथेनैव स तस्यैव प्रवरस्तदा । तं पक्षपटवेगेन चिक्षेप गरुडस्तदा । ७५४
 गव्यूतिर्मकां स रथः पपात च मुमोह च । तं जयन्तो निपत्याय पतितं ब्राह्मणं नृप ।
 समान्वाच्य रथं शीघ्रं स्वमारोपितवांस्तदा । श्रेण्यमपि मुह्यन्तं पतन्तश्च मुह्यन्तश्च ।
 आश्वासयानः प्रद्युम्नः पितृव्यं परिवस्त्रज । तं हि पश्यन् हस्तेन सथेन मधुसूदनः ।
 नीरुजः स्पृष्टमाचस्तु सात्यकः समपद्यत । प्रद्युम्नो दक्षिणे पार्श्वे वामे तु शनिपुङ्गवः ।
 तस्यतुः पारिजातस्य युद्धशौण्डे तु तावुभौ । जयन्तः प्रवरश्चैव रथेभ्योऽपि भारत । ७५५
 सम्यतनौ महेन्द्रेण प्रहस्योक्तौ महात्माना । नासन्नमभिगन्तव्यं गरुडस्य कथञ्चन ।
 वलवानेष पततां राजा च विनतासुतः । दक्षिणे चैव सथे च पार्श्वे मम धृतायुधौ ।
 उभौ स्त्रितौ युध्यमानं मामेवेह प्रपश्यतां । एवमुक्तौ स्त्रितौ वीरौ ततः शक्रस्य पार्श्वयोः ।
 ददृशते युध्यमानौ देवराजजनाङ्गनौ । अयेन्द्रा गरुडं वाणैर्षाहाश्रमिममस्तनैः ।
 विव्याध सर्वगात्रेषु महास्त्रप्रभवैस्तदा । स तान् वाणान् गणयन् वैजतेयः प्रतापवान् ।
 सयाराभिमुखो वीरः शक्रनागसरिन्दमः । उभौ तौ सहसा राजन् वक्षिणौ गजपक्षिणौ । ७५६

प्रयुद्धौ वीर्यमयौ महाप्राणौ दुरामदौ । रदनैः पद्मगरिपुं करेण शिरसा तथा ।
 ऐरावणो गजपतिराजघान नदंस्तथा । ततो नखाङ्कुशैस्तौ क्षीर्मेनतेयो बलोत्कटः ।
 तथा पत्निपातैश्च शक्रनागमताडयत् । स मुहुर्तं महानाभोत् सन्मर्द्दो गजपक्षिणोः ।
 विस्मापनोयो जगतः प्रेक्षितृणां भयावहः । मूर्ध्नि यैरावणं तार्क्ष्यस्ताडयामास भारत ।
 नखाङ्कुशकरालेन चरणेन महाबलः । संप्रहाराभिमन्तसः स पपात त्रिपिष्टपात ।
 पारिपात्रे गिरिश्रेष्ठे दीपेऽस्मिन् जनमेजय । पतन्तमपि तं शक्रो न मुमोच महाबलः ।
 कारुण्यश्रुतं मोहार्द्रात् पूर्वाभ्युपगमादपि । कृष्णोऽप्यम्बागमैर्न पृष्ठतः प्रभवाम्बुधः ।
 पारिजातवता वीरो गरुडन महाबलः । मनुदपर्वते तस्यै पारिपात्रे तु वृत्रहा ।
 ऐरावणे समान्ते भंगामो ववृधे पुनः । शरैराशोविषप्रसैरस्त्वयुक्तेः सुतेजितैः ।
 अन्योन्यं कुरुशार्दूल शक्रकेशवयोर्महान् । ततो वज्रायुधो वज्रमशनिश्च पुनः पुनः ।
 मुमोच गरुडे राजनैरावणरिपौ नृप । वज्राशनिनिपातांस्तान् सहे शक्रस्य नागहा ।
 अबध्यो बलिनां श्रेष्ठो निमर्गेण तपोबलात् । मुमोच पर्वतैकैकं मानयन्नशनिन्तदा ।
 वज्रञ्च देवराशौ वै भ्रातुः कश्यपसम्भवः । आक्रम्यमाणस्तार्क्ष्येण न्यमञ्जन्पते गिरिः ।
 विवेश धरणीं राजन् शीर्यमाणः समन्ततः । चुकूज बज्रमानेन कृष्णस्य स तु पर्वतः ।
 तमद्राक्षीत्ततः कृष्णः किमिच्छेयमधोवज्रः । तं मुक्त्वा गरुडेनाथ तस्यै देवो विहायमि ।
 प्रशुम्भश्च तदावाच भव्यकृत्कोकभावनः । इतो दारवतीं गत्वा रयमानय माचिरं ।
 स दारुकं महाबाहो मतेजोबलमाश्रितः । वक्तव्यो बलभद्रश्च राजा च कुरुराधिपः ।
 श्वा जिवेन्द्रमागमिथ्ये दारुकामिति मानद । तथेत्युक्त्वा तु धर्मात्मा प्रद्युम्नः पितरं विभुः ।
 गत्वा यथोक्तमुक्त्वा च यादवेन्द्रबलावुभौ । नाडिकान्तरमात्रेण पुनस्तं देशमाययौ ।
 दारुकेण समायुक्तं रथमास्थाय भारत ।

७५५

७५५

७५५

७५५

इति श्रीमहाभारते खिले नृहरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे षाड्विंशोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तमारुह्य रथं कृष्णः पारिपात्रं गिरिं ययौ । यनैरावणमास्थाय स्थितः सुरपतिः प्रभुः ।

पारिपात्रो गिरिश्रेष्ठो दृष्ट्वायान्तं जनार्दनं । श्राणपादमभो भूत्वा प्रविवेश वसुन्धरां ।

प्रियार्थं वामुदेवस्य प्रभावशो महात्मनः । तस्य प्रीतो हृषीकेशः पर्वतस्य जनाधिप ।

ततः प्रयान्तं युद्धार्थमच्युतं कुरुनन्दन । सपारिजातो गरुडः पृष्ठतोऽन्यथै बली ।

प्रद्युम्नः सात्यकिश्चापि गरुडस्यै महाबलौ । गतावुभौ रक्षणार्थं पारिजातमरिन्दभौ ।

ततोऽस्तमगमत् सूर्यः प्रवृत्ता रजनी नृप । उपस्थितं पुनर्युद्धं शक्रकेशवयोः प्रभो ।

सुप्रहाराहतं दृष्ट्वा विष्णुरैरावणं गजं । नातिक्रान्तं महातेजा देवराजानमम्रवौत ।

गरुडाभिहतः पूम्भ्रातिक्रान्तो गजोत्तमः । ऐरावणो महाबाहो रात्रिस्तु समुगोक्षते ।

अः प्रभाते पुनः कामं प्रवर्त्तस्व यथेष्टसि । एवमस्त्विति कृष्णश्च देवराजोऽभवौत् प्रभुः ।

७५५

७५०

उवाच पुष्कराभ्यामे देवराजः पुरन्दरः । व्रजं गिरिमयं कृत्वा धर्मात्मा मृपमत्तम ।
 ब्रह्मा तत्राजगामाय कश्यपस्य महानृषिः । अदितिश्चैव सर्व्वं च देवा मुनय एव च ।
 साध्या विष्टे च कौरव्य नासत्यावस्त्रिनौ तथा । आदित्याश्चैव रुद्राश्च वसवश्च जनेश्वर ।
 नारायणश्च पुत्रेण सत्यकेन च भारत । सहोवाच गिरौ रम्ये पारिभात्रे प्रहृष्टवत् ।
 यः स शाणप्रमाणोऽस्य भक्त्या समभवन्नृप । वरं प्रादात्तत्तस्य पर्व्वतस्य सतां गतिः ।
 शाणपाद इति ख्यातो भविष्यमि महागिरे । पुण्यनाद्धेन तुल्यस्य पुण्यो हिमवतः शुभः ।
 एवमेव च भूमिष्ठो भव पर्व्वतमत्तम । नेरुणा स्पृष्ट्वा मानो हि बह्वचिचमृगायुतः ।
 तथा दत्त्वा वरं तस्य पर्व्वतस्य तु केशवः । दध्यौ गङ्गां सरिच्छृष्टां नमस्कृत्वा दृपध्वजं ।
 अथाययौ विष्णुपदौ स्मृता कृष्णेन भारत । संपूज्य तां ततः कृष्णः स्वातस्तस्यामधोलजः ।
 उदकञ्च गृह्येष्टो विलम्ब हरिरव्ययः । देवमावाहयामास रुद्रं सर्व्वेश्वरेश्वरं ।
 ततः प्राप्तो महादेवः सौमः स प्रबरो विभुः । तस्यावुपरि विलम्ब तथा गङ्गादकस्य च ।
 तं पारिजातकुसुमैरर्चयामास केशवः । तुष्टाव वाग्मिरीशं सर्व्वकर्त्तारमीश्वरं ।

७१५

७१६

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ रुद्रो देव त्वं रुद्रनाट्टावणाच्च गोकुलमणि द्रावणाद्यातिदेवः । भक्तं भक्तानां वत्सलं वत्सजानां कीर्त्या
 युक्तेति त्वाऽद्य प्रभवाम्यन्तरेण ।

ग्राम्यारण्यानां त्वं पतिस्त्वं पशूनां ख्यातो देवः पशुपतिः सर्व्वकर्म्मा । नान्यस्त्वत्तः परमेा देवदेव जगत्पतिः सुरवीरारिहन्ता ।
 यस्मादीशो महतामीश्वराणां भवानाद्यः प्रीतिदः प्राणदस्य । तस्माद्धि त्वामीश्वरं प्राङ्गरीशं सन्तो विदांसः सर्व्वज्ञास्तार्थ
 तज्ज्ञाः ।

७१७

भूतं यस्माज्जगदत्यन्तधीर तत्तोऽव्यक्तादचरादचरेश । तस्मात्त्वामाहुर्भव इत्येव भूतं सर्व्वेश्वराणां महतामत्युदारं ।
 यस्माज्जितैर्गभिषिक्तोऽसि सर्व्वदेवामरैः सर्व्वभूतैश्च देव । महेश्वरं विश्वकर्म्माणमाहुस्त्वं वै सर्व्वं तेन देवातिदेव ।
 पूज्यो देवैः पूज्यने नित्यदा वै शश्वक्त्रयःकाङ्क्षिभिर्वरदामेयवीर्य्यः । तस्मादिदं ख्यातो भगवान्देवदेवः सतानिष्टः सर्व्वभूता
 त्सभावी ।

भूमित्रयाणां देव यस्मात् प्रतिष्ठा पुनर्लोकानां भावनोऽमेयकीर्त्तिः । व्यम्बकेति प्रथमं तेन नाम तवाप्रमेयस्तिदशगोनाथ ।
 शर्व्वः शत्रूणां शासनादप्रमेयस्तया भूयः शासनाच्चेश्वरेण । सर्व्वव्यापित्वाच्छङ्करत्वाच्च सद्भिः शब्दस्थेशान् श्रीकराकोग्य
 तज्ज्ञाः ।

७१८

सम्भक्तानां नित्यदा यत् करोपिशमं भ्रातृव्यान् यद्वृत्तेषोऽममस्तान् । तस्मादेव शङ्करोऽस्यप्रनेथा सद्भिर्हृत्प्रेमैः कथ्यते सर्व्वनाथ ।
 दत्तः प्रहारः कुलिशेन पूर्ब्बं तवेशान् सुरराज्ञाऽतिवीर्य्य । कण्ठे नैर्न्यं तेन ते यत् प्रवृत्तं तस्मात्ख्यातस्त्वं नीलकण्ठेनिकन्यः ।
 यत्किञ्चाहं दत्तलोके भगाहं सर्व्वं सोमस्त्वं स्यावरं जङ्गमञ्च । प्राङ्गर्विप्रास्त्वं गुणिनं तत्त्वज्ञास्तयाविध्येयामन्त्रिणां लोकपार्श्वो ।
 वेदैर्गतां सा हि तत्त्वं प्रसूता यज्ञो दीक्षाणां योगिनां चातिरूपः । नात्यद्भुतं तत्समं देव भूतं भूतं भव्यं भवदेवाय नास्ति ।
 अहं ब्रह्मा कपिलोऽथाप्यनन्तः पुष्ताः सर्व्वे ब्रह्मण्यतिवीराः । तत्त्वः सर्व्वं देवदेव प्रसूता एवं सर्व्वेशः कारणात्मा
 तमोयः ।

७१९

इति संस्तुयमानस्तु भगवान् गोटवध्वजः । प्रसार्य दक्षिणं हस्तं गोविन्दमिदमब्रवीत् ।
मनोषितानामर्थानां प्राप्तिस्तोऽस्तु सुरोत्तम । पारिजातस्य हर्ताऽसि मा भूते मनसो व्यथा ।
यदा मैनाकमाश्रित्य तपस्त्वमकरोः प्रभो । तदा दत्तं वरं कृष्ण संस्तुत्य स्वीर्यमाप्नुहि ।
अवध्यस्त्वमजेयस्य मत्तः पूरतरस्तथा । भविताऽसौत्यवोचं यत्तत्तथा न तदन्यथा ।
यः संस्तवेन मां कश्चित् स्तोष्यत्यमरसत्तम । त्वया कृतेन धर्मज्ञ धर्मभाक् स भविष्यति ।
समरे च जयं विष्णो प्राप्य पूजां तथोत्तमां । विष्णोदकेश्वरो नाम भविताऽहमिहानघ ।
देशे त्वया स्थापितो वै देव सिद्धोपयाचनः । इहस्थोपोषितो विद्वान्भक्तिमान्मम केशव ।
चिरावमोप्सितान् लोभकान् नमिष्यति जनाईन । अविन्ध्या नाम देशेऽस्मिन् गङ्गा चैव भविष्यति ।
गङ्गास्नानममं स्नानं मन्वतो भविता तथा । षट्पुरं नाम नगरं दानवानां जनाईन ।
अचान्तर्द्वरणीदेशे तत्राक्रम्य महाबलाः । एते हिंसा दुरात्मानो जगतो देव काटकाः ।
कृष्णा वसन्ति गोविन्द मानावस्य महागिरेः । अवध्या देवदेवानां वरेण ब्रह्मणोऽनघ ।
मानुषान्तरितस्तस्मात्त्वमेताञ्चहि केशव । एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवान्तरधीयत ।
परिखञ्ज्य महात्मानं वासुदेवं जनाधिप । ततो याते महादेवे प्रभातायां नराधिप ।
तस्यां निशायां गोविन्दो भूयः पर्वतमब्रवीत् । तवाधः पर्वतश्रेष्ठ निवसन्ति महासुराः ।
ते निरुद्धा मया चात्र जगतो हितकाम्यया । निर्गमिष्यन्ति ते नैव मया रुद्धा महाबलाः ।
द्वारे निरुद्धे तत्रैव बिनङ्ग्यन्ति ममाश्रया । त्वयि सन्निहितस्याहं भविष्यामि महागिरे ।
अधिष्ठाय महाघोरास्त्रिवत्स्यामि च पर्वत । आरोह्यत्यूङ्गबाहुस्य यस्त्वं पर्वतसत्तम ।
गोमहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्स्यति शाश्वतं । लज्जोऽस्मभिस्य प्रतिमां कारयित्वेह भक्तिः ।
शुश्रूषिष्यन्ति ये नित्यं मम यास्यन्ति ते गति । इति तं पर्वतं कृष्णो वरदोऽनुगृहीतवान् ।
तदाप्रभृतिदेवेशस्तत्र सन्निहितोऽच्युतः । पाषाणैः प्रतिमां तत्र कारयित्वा च कौरव ।
शुश्रूषन्ति कृतात्मानो विष्णुलोकाभिकाङ्क्षिणः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे त्रयस्त्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३३ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो रथवरं कृष्णः समारुह्य महामनाः । विष्णोदकेश्वरं देवं नमस्कृत्य यथौ नृप ।
महेन्द्रमाह्वयामास रथस्थो मधुसूदनः । सत्कृतं पुष्कराभ्यामे सर्वदेवगणैः सह ।
ततः शक्रो जयन्तोऽयं हरिभिर्युक्तमुत्तमं । आरुह्य रथं देवः सर्वकामप्रदः सतां ।
तयोरथस्त्वयोर्युद्धमभवत् कुतनन्दन । देवयोर्द्वैयोगिन पारिजातकृते तदा ।
ततर्ह तरसा विष्णुर्वाणैः शत्रुबलाईनः । सैन्यानि देवराजस्य वाणजालैरजिह्वगैः ।
उपेन्द्रं न महेन्द्रोऽयं नैव विष्णुः सुरेश्वरं । ताडयामासतुम्बीरौ ब्रह्मैः शक्रावपि प्रभो ।
एकैकमसं दशभिर्दशैश्च जनाईनः । विन्ध्याध विन्निखैस्तोत्तैरखण्डैर्जनेश्वर ।
सैन्यान्यपि च देवेन्द्रः शरैरमरसत्तमः । ह्यदयामास राजेन्द्र धीरैरस्त्राभिमन्वितैः ।

७१०

७११

७१२

७१३

७१४

वज्रो बाणसहस्रैश्च कृष्णो गजमवाकिरत् । गरुडश्च महातेजा बलभिर्दूरिवाहनः ।
भूमिष्ठाभ्यां रथाभ्यान्नौ तदहः प्रचदारणौ । युयुधाते महात्मानौ नारायणसुराधिपौ ।
चक्रस्य वसुधा कृत्स्ना नैर्जलस्येव भारत । दिशां दाहेन दिग्देशाः संवृताश्च समन्ततः ।
चेलुर्गिरिवराश्चैव पेतुश्च शतशो द्रुमाः । पेतुश्च धरणीपृष्ठे मर्त्या धर्मगुणान्विताः ।
निर्घाताः शतशश्चैव पेतुस्तत्र नराधिप । ऊजश्च सरितः सर्वाः प्रतिस्रोतो विश्राम्यते ।
विश्ववाता वयुश्चैव पेतुस्तत्काश्च निष्प्रभाः । मुहूर्त्तमुद्भूतगणा रथनादेन मोहिताः ।
प्रज्ज्वाल जले चैव वज्रिर्जनपदेश्वर । युयुधुश्च पदैः साङ्गैर्गृह्य नभसि सर्वतः ।
ज्योतीर्वि शतशः पेतुः स्वर्गाश्च धरणीतले । दिशां गजाः संकुभिता नागाश्च धरणीतले ।
गर्दभारुणसंख्या नैर्गन्धामैरावृतं नभः । विनदद्भिर्बहारावैरुत्क्राशो जितवर्षभिः ।
न भूर्न द्यौर्न गगनं नरेन्द्रवृषभाभवत् । स्वस्थाने सुरवीरौ तु दृष्ट्वा युद्धगतौ तदा ।
जेपुर्मूर्तिगणा मन्त्राम् जगतो हितकाम्यया । ब्राह्मणाश्च महात्मानो व्यतिष्ठन्तेषु सत्तराः ।
ततो ब्रह्मा महातेजाः कश्यपं वाक्यमब्रवीत् । गच्छ बध्वा सहादित्या पुत्रौ वारय सुव्रत ।
म तयेति तदा देवमुक्त्वा पद्मभवं मुनिः । जगाम रथमारुह्य तस्मै नरवरान्निके ।
स्थितन्तु कश्यपं दृष्ट्वा महादित्या तदान्तरा । उभौ रथाभ्यां धरणीमवतीर्णौ महाबलौ ।
न्यस्तशस्त्रौ तु तौ वीरौ ववन्दतुररिन्दमौ । पितरौ धर्मतत्त्वज्ञौ सर्वभूतहिते रतौ ।
उभौ गृह्याय हस्ताभ्यामदितिस्त्रब्रवीदहः । अमोदराविवैवं किमन्योन्वं हन्तुमिच्छयः ।
स्वल्पमर्थं पुरस्कृत्य प्रवृत्तमतिदारुणं । सदृशं नेति पश्यामि सर्वथा भम पुत्रयोः ।
श्रोतव्यं यदि मातुश्च पितृश्चैव प्रजापतेः । न्यस्तशस्त्रौ स्थितौ भूत्वा कुरुतं वचनं मम ।
तथेत्युक्त्वा तु तौ देवौ स्नातुकामौ महाबलौ । गङ्गां जग्मतुर्वाय कथयन्तौ परस्परं ।
॥ शक्र उवाच ॥ त्वं प्रभुः कृष्ण लोकस्य राज्येऽहं स्थापितस्तथा । स्थापयित्वा कथं नाम पुनर्यामयमन्त्रे ।
भ्रातृत्वमुपगम्यैवं ज्येष्ठत्वं प्रतिपूज्य च । कथं कमलपत्राच्च निर्वाणं कर्तुमर्हसि ।
स्नात्वा तु जाह्नवीतोये पुनरभ्यागतौ नृप । यचादितिः कश्यपश्च महात्मानौ दृढव्रतौ ।
प्रियसङ्गमनं नाम तं देशं मुनयोऽब्रुवन् । यत्र तौ सङ्गतौ चोभौ पितृभ्यां कमलेश्वरौ ।
ततः शक्रस्य कौरव्य दत्त्वा वाचाऽभयं तदा । यत्र देवगणाः सर्वे समेता धर्मचारिणः ।
ततो यद्युर्विमानैस्तु देवाः सर्वे क्षिपिष्ठपं । च्छट्वा परमथा युक्तास्तेषामेवानुरूपया ।
कश्यपस्यादितिश्चैव तथा शक्रजनार्दनौ । विमानभेकमारुह्य गता राजंस्त्रिपिष्ठपं ।
ते शक्रसदनं प्राप्ता रम्यं सर्वगुणान्वितं । ऊषुरेकत्र कौरव्य मुदिता धर्मचारिणः ।
शची तु कश्यपं पत्न्या सहितं धर्मवत्सला । उपाचरन्महात्मानं सर्वभूतहिते रतं ।
ततस्तस्यां प्रभातायां रजन्वामब्रवीद्वरि । अदितिर्हर्म्यतत्त्वज्ञा सर्वभूतहितकरं ।
उपेन्द्र दारकां गच्छ पारिजातं नयस्व च । बध्वाः संप्राप्यक्षेमं पुण्यकं च दयेषितं ।

१११

११०

११२

११०

१११

१११

पुण्यके सत्यया प्राप्ते पुनरेव तया ततः । नन्दने पुरुषश्रेष्ठ स्वायः स्थाने यथोचिते । ०.१५
 एवमस्त्विति कृष्णेन देवमाता यशस्विनी । उक्ता धर्मगुणैर्युक्ता नारदेन महात्मना ।
 ततोऽभिवाद्य पितरं मातरञ्च जनार्दनः । महेश्वरं मह शच्या च प्रतस्थे दारकां प्रति ।
 ददौ कृष्णाय पौलोमो नियोगात् कुहनन्दन । सर्वामामेव कृष्णस्य भार्याणां धर्मचारिणो ।
 दिव्यानां सर्व्वरत्नानां वासमाञ्च मनस्विनो । नानारागविचित्राणां सदैवारजसामपि ।
 भार्याणाञ्च सहस्राणि यानि घोडश माधवे । प्रतिगृह्य महातेजाः प्रयथैव दारकां प्रति । ०.१९
 संपूज्यमानो ह्यमरैः सुकर्मा पुण्यकर्मभिः । समत्यक्तः सपुत्रस्य प्राप्तो रैवतकं गिरि ।
 स तत्र स्थापयित्वा तु पारिजातं वरद्रुमं । सत्यकं प्रेषयामास दारकां दारमालिनीं ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ पारिजातमिहानोतं महेश्वरभवनान्नया । निवेदय महाबाहो भैमानां भैमवर्द्धन ।
 अथ दारवतीश्चैव पारिजातं वरद्रुमं । प्रवेशयिष्ये नगरे शोभा प्रक्रियतां शुभा ।
 इत्युक्तः सत्यको गत्वा तथोक्ता पुनरागतः । कुमारैरपरैः सार्द्धं शान्मप्रभृतिभिः प्रभो । ०.२३
 ततोऽयतः पारिजातमारीप्य गरुडे तदा । प्रद्युम्नो दारकां रम्यां विवेश रथिनाम्बरः ।
 श्रैष्ठ्याद्यहययुक्तेन रथेनानुययौ हरिः । तस्यानु रथमुख्येन सत्यकः शान्म एव च ।
 ये त्वन्ये नृप वार्ष्णेया यानैर्बर्ज्जविधैस्तया । ययुः प्रहृष्टास्त कर्म पूजयन्तो महात्मनः ।
 सत्यकादिसरं श्रुत्वा यादवा नागरास्तया । विस्मयं परमं जम्भुरप्रमेथस्य कर्मणा ।
 तं दिव्यकुसुमं वृचं दृष्ट्वा मर्त्यनिवाaminः । राजान् तत्पृच्छन्तः पश्यमाना ममोदयं । ०.२७
 तदद्भुतमचिन्त्यञ्च मदकेलिकिलाण्डमं । वृचोत्तमं पश्यतां वै वृक्षानामगमञ्जरा ।
 येऽन्त्याः सचतुषः सर्व्वे सम्भूवुः क्षणादिव । विरोगा रोगिणस्यासन् छात्वा गन्धर्वनस्यते ।
 लपन्तः कौकिलाः श्वेताः श्रुत्वा मर्त्यनिवाaminः । वभूवृष्टमनसो ववन्दुश्च जनार्दनं ।
 नानाविधानि वाद्यानि गेयानि मधुराणि च । शुश्रूवस्तस्य वृक्षस्य नातिदूरगता नराः ।
 योऽयं संकल्पयामास गन्धं हृद्यं नरस्तदा । स तमेव समाजघ्नौ पारिजातसमुद्भवं । ०.३५
 ततः प्रविश्य रम्यान्तु दारकां यदुनन्दनः । ससुदेवं महात्मानं ददृशे देवकीन्तदा ।
 कुकुराधिपतिश्चैव बलं भ्रातरमेव च । वृद्धांश्च यादवानन्यान् मानार्हानमरोपमान् ।
 विस्मज्य तान् वै भगवाननादिनिधनोऽच्यतः । संपूज्य च यथान्यायं स्वमेव भवनं गतः ।
 स सत्यभामया वासं विवेश मधुसूदनः । पारिजातं तदश्रेष्ठं यहाय गदपूर्व्वजः ।
 सा देवो पूजयामास प्रहृष्टा वासवानुजं । प्रतिजघाच तच्चापि पारिजातं महाद्रुमं । ०.४०
 मनोपितेन स तद्वरप्यो भवति भारत । महत्त्वादासुदेवस्य तदद्भुतमभून्नृपतः ।
 कदाचिद्दारकां सर्व्वा प्रह्लादयति भारत । कदाचिद्दुःखार्थस्तु भवत्यङ्गुष्ठसन्निभः ।
 ननन्द सत्या कौरव्य देवो प्राप्तमनोरथा । पुण्यकार्य्यञ्च सम्भारान् सम्भर्तुमुपचक्रमे ।
 यानि द्रव्याणि कौरव्य जम्बुद्वीपे तु कानिचित् । योग्यानि तानि कृष्णेन संवृतानि महात्मना ।

मुनिं तदा संस्मृतवान् स नारदं जनार्दनः सर्वगुणोदितं वशी । प्रतिपदार्थं व्रतकस्य सत्यया यथोपदिष्टः स पुरन्दरा
नृजः । ७१८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे चतुस्तिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

॥ वंशस्यायन उवाच ॥ अथ कृष्णस्य कौरव्य ध्यातमात्रे तपोधनः । आजगाम मुनिश्रेष्ठो नारदो वदताम्बरः ।

तं पूजयित्वा विधिवदामुदेवो विशास्यते । प्रतिपदार्थं विधिवच्छ्रीमानभ्यनिमन्त्रयत् ।

ततः काले च संप्राप्ते स्नातं देवो महामुनिं । संपूज्य मान्यैर्गन्धैश्च भोजयामास भारत ।

साव्यकामिकमन्त्राद्यं सर्वभूतशुद्धययः । सत्यया प्रियया साङ्गं प्रष्टुमेनाम्नरात्मना ।

पुष्पदामावमज्याय कण्ठे कृष्णान्ध भाविनो । वषन्ध कृष्णं सुभगा पारिजाते वनस्पतौ । ७१९

अद्भिर्द्वादौ नारदाय ततोऽनुज्ञाय केशवं । देवो धेनुमहस्रश्च काञ्चनस्य च पर्वतं ।

हिरण्यरूपमिन्द्रमणिमणिरत्नयुतस्य च । तिलमिश्रस्य च तथा धान्यैरन्यैर्युतस्य च ।

प्रतिगृह्य तु तत् सर्वं नारदो मुनिमन्त्रमः । प्रष्टुमे वदतां श्रेष्ठो मुक्ता केशवमब्रवीत् ।

भोः केशव मदीयस्त्वमद्भिर्द्वादौऽमि सत्यया । स त्वं मामनुगच्छस्व कुरुष्व यद्वोम्यहं ।

प्रथमः कण्ठ इत्येवमब्रवीन्मधुसूदनः । व्रजन्तमनुवव्राज नारदश्च जनार्दनः । ७२०

परिहामान् बद्धविधान् कृत्वा मुनिवरस्ततः । तिष्ठस्व गच्छामीत्युक्ता परिहामविचक्षणः ।

अपनीय ततः कण्ठात् पुष्पदामैनमब्रवीत् । कपिलां गां मवत्सां भो निष्कयार्थं प्रयच्छ मे ।

तिलकृष्णाजिनं सूर्पं प्रयच्छ त्वञ्च काञ्चनं । एषोऽत्र निष्कयः कृष्ण विहितो वृषकेतुना ।

तथेत्युक्ता वृषीकेशस्तया चक्रे जनाधिप । उवाच तं मुनिश्रेष्ठं हसित्वा मधुसूदनः ।

वरं वरय धर्मज्ञ यस्ते नारद काञ्चितः । तव दाताऽस्मि धर्मज्ञ परा प्रीतिर्हि मे त्वयि । ७२१

॥ नारद उवाच ॥ नित्यमेवास्तु मे प्रीतो भवान् विष्णो मनातन । तत्प्रभावात्तु सालोक्यं व्रजेयं ते महामते ।

अयोनिजो भवेयश्च नारायण सताङ्गते । भवेयं ब्राह्मणस्यैव देव जात्यन्तरेष्वहं ।

एवमस्त्विति तं देवो विष्णुः प्रोवाच भारत । तुतोष च ततो धीमाश्वारदो मुनिमन्त्रमः ।

पोडशस्त्रीमहंस्त्राणि विष्णोरतुल्यतेजसः । निमन्त्रितानि कौरव्य सत्यया हरिकान्तया ।

तासां ददौ मन्त्रियोगमेकैकं हरिवक्त्रभा । शच्या यो वासुदेवस्य पुरा दत्तो नराधिप । ७२२

पारिजातो वमंस्त्राव ततः प्रवृत्ते तदा । आश्रया वासुदेवस्य नारदेन महात्मना ।

निमन्त्रिता गणाः सर्वे केशवेन महात्मना । विभूतिं पारिजातस्य ददृशुः कुरुनन्दनं ।

पाण्डवांश्चानयामास सहैव पृथया हरिः । द्रौपद्या च महातेजास्तथैव च सुभद्रया ।

श्रुतश्रवाश्च ससृतां भोक्तृकं ससृतं तथा । अन्यानपि च कौरव्य मित्रमन्त्रिबान्धवान् ।

रेमे च सह पार्थिव फाल्गुनेन जनार्दनः । सान्तःपुरो महतेजाः परमर्द्धा वमन्वृप । ७२३

संश्लेषे ततो याते केचिद्वाऽमरसकिभः । पारिजातं पुनः स्वर्गमनयत्सर्वभावनः ।

तत्रादितं कश्यपश्च दृष्ट्वा क्षपितरो प्रभुः । शक्रेण सहितो धीमानप्रमेयपराक्रमः ।

तमुवाचादितिर्माता प्रणतं मधुसूदनं । सौमित्रमेव वां निधं भवत्समस्तमम् ।
 मनोरथं मनैवं त्वं पूरयस्व जनाह्वनम् । तथाऽस्त्वित्यब्रवीत्कृष्णस्ततो मातरमात्मवान् ।
 आमन्त्रयित्वा पितरौ देवराजानमब्रवीत् । वासुदेवो महातेजाः कालप्राप्तमिदं वचः ।
 महादेवेन देवेभ्य मन्दिष्टोऽस्मि महात्मना । अन्तर्भूतितले ऽवधानसुरान् प्रति मनद ।
 तदितो दशरात्रेण हन्ताऽहमसुरोत्तमान् । ततोपरिष्ठात् स्नातयं प्रवरिण महात्मना ।
 जयन्तेन च वीरेण दानवानां जिघांसया । एकोऽत्र मानुषो देवो देवपुत्रस्तथाऽपरः ।
 अबध्याः किल देवैस्तो ब्रह्मणो वरदर्पिताः । अस्माभिः किल हन्तव्या मानुषत्वमुपागतैः ।
 तथेति कृष्णं स हरिः प्रीतरूपस्तदाऽब्रवीत् । सख्यजातेऽय तौ देवावन्योन्यं जनमेजय ।
 इदौ किरीटं कृष्णाय शक्रोऽमृतममुद्भवं । प्रीतात्मा कुरुशार्दूल कुण्डलद्वयमेव च ।

७०१५

७०१६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पञ्चाविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ पुण्यकानां समोत्पत्तिं कथयस्व तपोधन । दैपायनप्रसादेन सर्वं हि विदितं तव ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उमया पुण्यकविधिर्नरेन्द्रोत्पादितः पुरा । शृणु येन विधानेन लोके धर्मभृताम्बर ।

स्वर्गास्तीति पारिजाते कृष्णेनास्तिष्टकर्मणा । ययौ दारवतीं धोमाक्षारदो मुनिसत्तमः ।

देवासुरे नृपश्रेष्ठ संगमि समुपस्थिते । षट्पूरुष बधे घोरे महादेवाज्ञयाऽनघ ।

७०१७

कृष्णेन सहितं विप्रं नारदं धर्मवित्तमं । आसीनं परिपप्रच्छ रुक्मिणी भैरवी नृप ।

ततो जाम्बवती देवी सत्यभामा च भाविनी । गान्धारराजपुत्री च योगयुक्ता नराधिप ।

देव्यस्य नृप कृष्णस्य वक्त्रेऽन्या वै समागताः । कुलशीलगुणेपिता धर्मशीलाः पतिव्रताः ।

॥ रुक्मिण्युवाच ॥ मुने धर्मभृतां श्रेष्ठ सर्वश्रवदताम्बर । उत्पत्तिं पुण्यकानां त्वं वक्तुमर्हसि सुव्रत ।

विधिञ्च फलयोगञ्च दानं कालं तथैव च । कैाट्कलं नः परमं तच्छिभि दिपदाम्बर ।

७०१८

॥ नारद उवाच ॥ शृणु वैदर्भि धर्मज्ञे सपत्नीभिः सहानघे । पुण्यकानां विधिः प्रोक्तो यथा देवि पुरी मया ।

चचारोमा व्रतं देवी पुण्यकार्यं शृचित्रता । व्रतावसानेऽय तथा सख्यो देवि निमग्नितः ।

अदित्याद्याः सुताः सर्वा दक्षस्यास्तिष्टकर्मणः । पौलोमो च शची देवो ख्याता लोके पतिव्रताः ।

रोहिणी च महाभागा सोमस्य दयिता सती । फाल्गुनी च तथा पूष्पा रेवती च विश्राम्यते ।

तथा शतभिषा चैव मघा च कुरुनन्दन । एताभिर्हि महादेवो पूर्वमारार्धिता सति ।

७०१९

गङ्गा सरस्वती चैव चेन्नगङ्गा च निष्कगा । तथा वेतरणी चैव गण्डकी चैव भारत ।

अन्याश्च सरितो रम्या लोपामुद्रा च भारत । सत्यस्यान्या जगद्देवि धारयन्ति हि ताः शृभाः ।

शृभाश्च गिरिनन्दिन्यो वज्रिकन्याश्च सुव्रताः । स्वाहा चाग्निप्रिया देवी सावित्री च यशस्विनी ।

अद्भिः कुवेरकान्ता च जलेशमहिषी तथा । भार्या पितृपतेश्चैव वसुपत्न्यस्तथैव च ।

श्रीर्जिह्वितिसया कीर्तिरात्रा मेधा च सुव्रता । प्रीतिर्नृपतिश्च ख्यातिश्च सखतिश्च तपोधनाः ।

७०२०

देव्यः सत्यस्तथैवान्याः सर्वभूतहिते रताः । तासां व्रतावसाने च पूजास्त्रिकेऽभिका तथा ।

तिलरत्नमयं दत्त्वा पर्वतं सर्वधान्यवत् । वासोभिर्बहुभिर्भुजैर्नानारागैः सुमध्यमे ।
प्रतिगृह्य च तां पूजां दत्तां देव्या तपोधनाः । उपविष्टाः कथाश्रित्वाः कुर्वन्त्यो भर्तृदेवते ।
पुण्यकार्यं कथास्तामामासन् देवो शशंस याः । विधिसु पुण्यकस्याय सतीनां भर्तृदेवते ।
तासां मतेन साध्वीनां सर्वासां भोमनन्दिनो । पर्यष्टच्छ्रुत्वा देवीं पुण्यकानां विधिम्बरं ।
उमा तासां प्रियार्यन्तु पुण्यकान्यब्रवीत्तदा । समग्रं मम वैदर्भि सर्वभूतहिते रता ।
मनैव सोमया दत्तः स तदा रत्नपर्वतः । प्रतिगृह्य मया चैव कृतो ब्राह्मणमाश्रुमे ।
उमा त्वत्स्वर्गो साध्वोमामच्येद्मभाषत । शृणु कन्याणि वक्ष्यामि सर्व्वाभिः सहिता शुभे ।
पुण्यकानां विधिं कृत्स्नं यथावदनुपूर्व्वशः । यथा देवि मया दृष्टः पुरा श्लेष विधिः शुभे ।

इति श्रीमद्वाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे पुण्यकविधौ षट्त्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

॥ उभोवाच ॥ सर्व्वज्ञाहं यदा भर्तुः प्रसादेन शुचिस्मिते । तदा पुरा मया दृष्टः पुण्यकानां विधिः शुभः ।

सनातनः पुण्यविधिरिति बुद्ध्याऽवगम्यतां । महादेवप्रसादेन मया दृष्टस्वरुन्वति ।
पुण्यकानि च सर्व्वानि चोर्णवत्यस्य निन्दिते । अनुज्ञया भगवतो भर्तुः सर्व्वस्य धोमतः ।
सतीत्वं धर्मचरणं यस्या नित्यमखण्डितं । पुण्यकानां विधिस्तस्याः पुराणे परिकीर्तितः ।
दानोपवासपुण्यानि सुकृतान्ययत्नवति । निष्कलान्यमतीनान्तु पुण्यकानि तथा शुभे ।
या वञ्चयन्ति भर्तारं योनिदुष्टा ह्यमतस्त्रियः । न तु तासां पुण्यफलमस्ति ता निरयङ्गमाः ।
साध्व्या जगद्धारयन्ति सुशीलाः पतिदेवताः । अनन्या धर्मनित्यासु सतां पन्थानमाश्रिता ।
अवाग्दुष्टाः शौचदुक्ता धृतिमत्याः शुभप्रताः । मततं साधुवादिन्यो धारयन्ति जगत् खलु ।
व्याधितः पतितो वाऽपि दीनो वाऽपि कथञ्चन । न त्यक्तव्यः स्त्रिया भर्ता धर्म एव सनातनः ।
अकार्यकारिणं वाऽपि पतितं वाऽपि निर्गुणं । स्त्री पतिन्तारयत्येव ययात्मानं शुभानने ।
योनिदुष्टे स्त्रिया नास्ति प्रायश्चित्तं हतैव सा । वाग्दुष्टे विहितं सद्भिः प्रायश्चित्तं पुरातनं ।
भर्तुश्चन्द्रेण कर्त्तव्यं व्रतकं सर्व्वदा स्त्रिया । उपवासोऽपि वा धन्ये काङ्क्षन्त्या सुकृताङ्गतिं ।
कन्यान्तरमहस्त्रेषु न स्त्री सा लभते गतिं । तिर्यग्योनिमहस्त्रेषु पच्यते योनिविप्रवात् ।
यदि सा नाम मानुष्यं स्त्री लभेद्मती सती । चाण्डालयोभौ दुर्मन्वा जायते कुङ्गराशना ।
भर्ता देवः सदा स्वात्मानं सद्भिर्दृष्टलोचने । यस्या हि तुल्यते भर्ता सा सती धर्मचारिणी ।
कौतूहलहतानान्तु स्त्रीणां लोको न शासनः । भर्तयैव मनो यामां सद्भावेन व्यवस्थितं ।
कर्मणा मनमा वाचा पतिं नातिचरन्ति याः । तासां पुण्यफलं भौम्ये पुण्यकैः समुदाहृतं ।
पुण्यकानां विधिं कृत्स्नमतः प्रभृति शोभने । निबोध सह सर्व्वाभिर्दृष्टो यस्तपसा मया ।
स्वात्मा स्त्री प्रातस्तथाय पतिं विज्ञापयेत् सती । उपवासार्थमथ वा व्रतकार्यं धृतव्रते ।
श्वशुराभ्याश्च चरणौ मततं मनमस्य च । ग्रहायौदुम्बरं पात्रं सकुशं साक्षतं तथा ।
गोमूत्रं दक्षिणं सिन्धु प्रतिगृह्योत् तज्जलं । ततो भर्तुः सती दद्यात् स्नातस्य प्रयतस्य च ।

आत्मनोऽपि निवेक्तव्यं ततः शिरसि तज्जलं । त्रैलोक्ये सर्वतीर्थेषु स्नानमेतदुदाहृतं ।
 उपवासेषु कर्त्तव्यमेतद्धि व्रतकेषु च । स्नानमेतद्धि सामान्यं स्त्रीणां पुंसां च भर्त्सनि ।
 अस्त्विति मया दृष्टं तपसा हरतेजसा । अश्वत्थविद्धं शयनमासनञ्च तथाविधं ।
 स्वयं प्रक्षालनञ्चापि पादयोरनुशब्दितं । अशुप्रपातो रोषश्च कलहश्च हतः सति ।
 उपवासाद्भूताश्चापि सद्यो भ्रंशयति स्त्रियः । शुक्लमेव सदा वासः प्रशस्तश्चद्रुमश्चैव ।
 अन्तरङ्गात्कञ्चैव उपवासे व्रते तथा । पादुकार्थं तण्डुः कार्यं सर्वदा व्रतके सति ।
 उपवासेऽपि च विधिरेव एव प्रकीर्तितः । प्रसादनञ्चाञ्जनञ्च गन्धान् सुमनसस्तथा ।
 व्रतके चापवासे च नित्यमेव विवर्जयेत् । दन्तकाष्ठं शिरः स्नानमुद्धर्त्तनमयापि च ।
 विवर्जितं मृदा सर्वं शौचार्थं नु विधीयते । विष्णोस्तनफलैः शुद्धैः स्नानञ्चैव समाचरेत् ।
 प्रक्षालनं वै शिरसः सदा मृण्मिश्रितैर्जलैः । शिरसोऽभ्यञ्जनं नैवेद्ये नैव तावत् प्रशस्यते ।
 पादयोर्न च गात्रस्य स्नेहेनेति स्थितिः स्मृता । गोदानमुद्भयानश्च खरयानश्च वर्जयेत् ।
 नमस्नानञ्च मततं न व्रते क्षुपवासके । नदीजलेन स्नानञ्च प्रशस्तं सोमनन्दिनि ।
 शुभे तडागवायादौ विस्तीर्णे जलजैर्युते । गत्वा स्नानं प्रशस्तं नु सदैव खलु सर्वथा ।
 अलाभे त्वरुद्धा स्त्री घटस्नानं समाचरेत् । नवैश्च कुम्भैः स्नातव्यं विधिरेव सनातनः ।
 स्नानन्तु शिरसो दृष्टं मया दृष्टं तपोबलात् ।

७७०६

७७०७

७७०८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पुण्यकविधौ सप्तत्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

॥ उभोवाच ॥ विधिनैतेन हतस्त्रेन स्त्री सदा भर्तृदेवता । चरेत् भवसरं दान्ता षण्मासाश्चासमेव वा ।

स्तियौ ह्यावाहयेत् साध्वोरेकादश समाधिना । स्वयञ्चैव विधिर्दृष्टा व्रतकानां मया शुभः ।

अद्भिर्द्वात् सतोः सर्वा या मूलव्रतिनी भवेत् । तासान् नु निष्करो देयः कालदेशानुरूपतः ।

ततो मामान्तशुक्लस्य त्रियौ च नवमो तथा । आराधयित्वा कर्त्तव्यं व्रतकस्यापि वर्जनं ।

उपवासमहोरात्रं त्रिरात्रञ्चापि निश्चिता । आदौ चान्तो च कुर्वीत व्रतकस्य सुषिद्धये ।

७७०९

दुरकर्म ततो भर्तृगात्रमथैव कारयेत् । उत्सादनञ्च वपनं तस्मिन्नहनि संस्मृतं ।

ततो विवाहवत् स्नानं विहितं पुण्यके शुभे । मण्डनञ्चैव विहितं मातृधारणमेव च ।

कुम्भैश्च स्नाप्यमणिमं साध्वो मन्त्रमुदीरयेत् । भर्तृपादौ नमस्कृत्य मनसा वाऽथ वा गिरा ।

आपो देव्य षष्ठीणां विश्वधात्र्यो दिव्या मदन्त्या याः शङ्करा धर्मराव्यः । हिरण्यवर्णाः पावकाः शिवतमेन रसेन त्रयधे
 मां जुषन्तु ।

अपामेष स्मृतो मन्त्रः सर्वत्रान्यत्र मे शृणु । मन्त्राः पुराणविहिताः स्त्रीणां सर्वत्राङ्गशोभने ।

७७१०

शुभाऽथवा गुणिनी शुक्लधर्मा भर्ता साकं कामदा स्त्र्यां वरेण्या । मा कर्मणा मनसा वाऽपि वाचा भर्तुर्भवेयं कृपतो ह्याह
 वशगा ।

सपत्नीनामपि नित्यं भवेयं सुपुत्रा स्त्र्यां सुभगा चारुहृदा । कर्मज्ञहृदा गुणवादिनी च सर्वत्रात्मना स्नामश्चिन्ता भवेयं ।

पतिश्च मे स्यात् सुमुखो मत्प्रतीजो नित्यं मङ्गलः स्यान्मर्त्यतिर्भद्रतिस्रः । प्रीतिश्च नौ स्याच्चक्रवाकानुरूपा मनो विरागो न भवे माधुत् च स्यात् ।

लोकान् साध्वीनामुत्तमां व्रजेयं याभिः सर्वं धार्यते विश्वरूपं । उभे कुले याः शुभाः पावयन्ति पितुर्भर्तुश्च पतिः । तथै धिताः स्म ।

भूमिर्वायुर्जलमाकाशमग्निरन्तः क्षेत्रज्ञः प्रकृतिर्यो महांश्च । अहङ्कारश्च मम साक्ष्ये नियुक्ताः स्मरेयुर्न मुनयो निश्चयश्च व्रतश्च ।

यैशारब्धे देहिना भौतिकोऽयं विधिः सत्त्वैर्भूतयुक्तैः सर्वो जैः । सत्त्वे मे साक्षिणः सर्वसंस्था व्रते चास्मिन्निस्ये चापि वृत्ते ।

चन्द्रादित्यौ पुण्यमाक्षौ यमश्च दिशः सर्वा दश चात्मा च मेयं । सत्त्वे ते वै साक्षिणः सर्व एव व्रते चास्मिन्निस्ये चापि वृत्ते ।

मन्त्रैरन्तैः पुराणैकैः सर्वैर्द्रव्याभिमन्त्रणं । व्रतचर्यापृथग्वै पुराणे समुदाहृतं ।

स्वात्माऽयं वामसी दद्यात् भर्तुः कर्त्ता स्वयं शुभे । अयात्मकर्त्तितं न स्याच्छुभे विघ्नैः केनचित् ।

वासोऽन्यदेव दद्याच्च येन मुख्यं नवं शुचि । स्वकर्त्तितं सूत्रतन्तु वामसा तेन मिश्रयेत् ।

ततो द्विजं शुचिं दान्तं ज्ञानविज्ञानकोविदं । भोजयेच्च यथाशक्त्या सह भर्त्ता सुमध्यमे ।

ब्राह्मणस्यापि दातव्यं वामोयुग्मं महातपे । शय्या यानं गृहं धान्यं दामो दामस्तथैव च ।

अलङ्कारः शक्तितश्च रत्नपर्वत एव च । सर्वधान्यैः समुन्मिश्रितैश्च सविशेषतः ।

वासोभिश्च प्रतिच्छिन्नो नानावैर्णरुन्धति । हस्त्यश्वावचयश्चैव देवा गौरेव वा धुनः ।

लवणप्रतिमां दशान्नवनीतस्य चापरां । गुडस्य मधुनश्चैव सुवर्णस्य च शोभनां ।

तथैव सर्वगन्धानां रसानां पृथगेव च । तथा सुमनसां दद्याद्रूपसौकुम्बरस्य च ।

फलानाञ्चैव सर्वेषां वामसामपि नन्दिनि । विचप्रतिकृतिञ्चैव काष्ठस्य प्रतिमान्तथा ।

शिलाप्रतिकृतिञ्चैव दध्नाऽयं पयसस्तथा । सर्पिषा कूर्क्या चैव यास्यान्यामथभीसति ।

कालदेशानुरूपञ्च देयं विभजतः सति । अन्यं वा बज्रलं वापि भर्तुश्छन्देन सर्वदा ।

तिलपात्रं प्रदातव्यं न देयं न तु शोभने । गौस्त्वयश्यं प्रदातव्या कपिला कांस्यमेव च ।

कृष्णाजिनश्च सुभगे सतिलं वामसाऽन्वितं । आदर्शश्चैव कूर्कश्च तथाऽजिनमनिन्दिते ।

एतद्वत्त्वा सर्वकामानाप्नोति वरवर्णिनि । पुरोधिका पुत्रवती सुभगा रूपमाविनो ।

मृष्टहस्ता धनाढ्या च स्त्री भवत्यभलेखणा । दृक्कया लभते चैव कन्या रूपगुणाश्विताः ।

भवन्ति सुभगाश्चक्षुस्तथैव च पुरोधिकाः । पुत्रवती धनाढ्याश्च श्रीलवत्यश्च नित्यदा ।

अरुन्धतिकृतं दाने मयैतत् प्रथमं व्रतं । समाव्रतिकमित्येवं स्यातं सान्ततिकं खनु ।

एतदेवोत्तमं स्त्रीणां व्रतं तस्मात् समाचरेत् । सर्वकामानवाप्नोति स्त्री इत्येतदनिन्दिते ।

एतद्व्रतकराब्धे च देवैर्वैष्टवध्वजः । पुराऽभिषिषिषे शौम्ये प्रियार्थं मम सर्वकृतम् ।

व्रतकस्यावसाने तु देवं भोज्यञ्च नित्यदा । स्त्रीणां प्रदेयाः कामास्य ऋतुभ्यः काष्ठदेवयोः ।
 एकैकस्य प्रदातव्यं व्रतकं वरवर्णिनि । दद्यात्तु ब्राह्मणानाम् देयमन्नं सदक्षिणं ।
 पाचयेत् तच्च दातव्यं व्रतके नान्यदित्यते । नात्र प्राणिबधः कार्यः पुराणे नियता श्रुतिः । ८८५
 अथ द्वितीयं वक्ष्यामि व्रतकं सोमसम्भवे । महादेवप्रसादेन दृष्टवत्यस्मि यच्छुभे ।
 सर्वाः पुत्रफला नार्यः सङ्गरेतदुदाहृतं । तस्मादर्चिभक्तो दद्यात् सपुत्रकरकान् शुभे ।
 ज्येष्ठाषाढौ शुभौ मासौ पुरातनं विधिमाचरेत् । अथवा ज्येष्ठमेवैकमाषाढं वा समाचरेत् ।
 ततो मासद्वये पूर्णे मासे वा वरवर्णिनि । सपुत्रकरकान्दद्यात् फाणितप्रतिपूरितान् ।
 सर्पिषः पयस्यैव दध्नेऽय मधुनेऽनघे । जलस्य च तथा दद्यात् पूरयित्वा सुमध्यमे । ८८६
 एकैकैश्चानष्टद्वयं सुव्रताय जितात्मने । सपुत्रकरकान्दद्यात् यावन्तो मनसः प्रियाः ।
 दण्डेदुहितरं चेद्वि स्त्रीणां कामकरं ततः । किञ्चिद्व्यं सुताकामा सुतां प्राप्नोत्यसंशयं ।
 गौर्वाऽय काञ्चनं वाऽपि दक्षिणार्थं प्रशस्यते । विप्रस्याङ्गादनं देयमत्रायञ्च शुचिक्रिते ।
 यज्ञोपवीतं व्रतके दद्यात्कारी शुचिव्रता । सपुत्रकरकाणाम् विधिनैवं विपश्चिता ।
 अपत्याख्यानयोगेन ब्राह्मणेभ्यः शुचिव्रता । संवत्सरं सुपूर्णञ्च व्रतधर्मानुपालिनो । ८८७
 करकामपि दद्याच्च पूर्णे संवत्सरे शुभे । अनुज्ञया सदा भर्तुः सत्यवादिन्यतन्वति ।
 सुवर्णसूत्रं विप्राय कौमुद्यां दातुमर्हति । यज्ञोपवीतं विप्रस्य व्रतकं सार्वकामिकं ।
 यज्ञोपवीतं कनकं दक्षिणाद्यापि शक्तिः । प्रयच्छतो सतो स्त्री हि सर्वान् कामान् समश्नुते ।
 नवं न भक्षयेत् किञ्चित्कारो धान्यमयो फलं । पुष्यं वा नक्षत्रमुक्तात् यावदेवं समाचरेत् ।
 एकभक्तेन धर्मज्ञे पुण्यकं कर्तुमर्हति । ब्राह्मणाय ततो देयं भर्तुश्च तदनन्तरं । ८८८
 एवं संवत्सरं कृत्वा सुभगा रूपशालिनो । भवत्यविधवा चैव स्त्री धनार्या तैयत्र च ।
 वार्त्ताकानि न खादेद्या स्त्री पूर्णं परिवत्सरं । न सा पुत्रविनाशं हि पश्यतोत्यवगच्छतां ।
 शाश्वतं मृगमांसञ्च नित्यमेव विवर्जयेत् । नाप्नोति सरणं नारी चाप्नोति पतिदेवतां ।
 अन्नावूर्ण्येन्नारी तथैवात्पादिकामपि । कलम्बी काञ्चनं नाद्याद्या भर्तुः सुखमिच्छति ।
 पूर्णं संवत्सरे दद्यादैकैकं शाकमादितः । सदक्षिणा पुत्रवतो भवत्यपि परोधिका । ८८९
 स्वयं प्रजालयाना स्त्री स्त्रपादावेवमादितः । प्रतिष्ठां लभते नित्यमुद्देगरहिता सती ।
 दिवा सूर्यस्य मार्गेण वर्जयेत् स्त्री पतिव्रता । एवं संवत्सरं पूर्णं रात्रावन्नं विवर्जयेत् ।
 सा जीवपुत्रा सुभगा भवत्यमरवर्णिनी । अधितिष्ठति सर्वान्स्य सपत्नीर्नात्र संशयः ।
 पूर्णं संवत्सरे दद्यात् सैवर्णं सूर्यमुत्तमं । ब्राह्मणायाभिरूपाय दरिद्राय चशस्त्रिणे ।
 फलानि चाय पुण्याणि भक्ष्याण्यपि च सुव्रता । दद्यादत्युत्तमैकै चरितव्रतका तथा । ८९०
 अथ वाऽसंगते सूर्ये भुङ्क्ते स्त्री निवता सती । अन्नमन्नपूतानि भोज्यानि वरवर्णिनि ।
 सा दद्यात् काञ्चनसूत्रं नक्षत्राणि यद्यानपि । अभिरूपाय विप्राय वावञ्च सवर्णान्वितं ।

चन्द्रशीतलगाची सा भवत्यमरवर्णिनी । सुभगा दर्शनीया च पुण्यवत्यग्नि भाविनी ।
 पौर्णमास्यान्तु सततं प्राप्ते सोमोदयेऽङ्गना । अर्थं दद्यात् सुमनसा साक्षरं सकुशं तथा ।
 यावकञ्च बलिं कुर्याद्दधिना सह संयुतं । एवं या कुरुते नित्यं सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
 अदृष्टा या तु नाश्रति सूर्यं नारी पतिव्रता । दुर्हिने वाऽथ वा व्यभ्रे सेष्टान् कामानवाप्नुते ।
 काञ्चनं शक्तिनो दद्यात् सा विप्राय मनस्विनी । सुभगा दर्शनीया च भवत्यमरवर्णिनी ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे पारिजातहरणे पुण्यकविधौ अष्टाविंशदधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ १२८ ॥
 ॥ भगवत्युवाच ॥ निर्व्वेष्टव्यं शरीरं धैर्ब्रतकैः पुण्यकैरपि । अतन्वति प्रवक्ष्यामि सद्यैताभिर्ध्वरे शृणु ।
 कृष्णाष्टमीं या क्षपति स्यादा मूलफलाग्रना । ब्राह्मणाद्यैकमन्नं सा दत्त्वा भर्तृदेवता ।
 शुक्लवस्त्रा शुभाचारा गुरुदेवतपूजिका । एवं संवत्सरं कृत्वा ततो दद्याद्भिजातये ।
 गोवालरज्जुखलतं चामरञ्च ध्वजं तथा । दक्षिणापूर्व्वमिष्टान्नं शक्त्वा वाऽपि शुचिब्रजे ।
 जर्म्मिमन्तः खराखायाः श्रोणिदेशाबलम्बिनः । तस्या भवन्ति केशास्तु भक्तिमया हि भर्तृरि ।
 शिरो निर्व्वेष्टुकामा तु गोमयेन शिरः सती । प्रक्षालयेन्मूलं कृत्वा पयसा श्रीफलेन च ।
 गोमूत्रञ्च सदा प्राग्नेच्छिरःस्नानञ्च निश्चयेत् । कृष्णां चतुर्हस्तीमेतत् कर्त्तव्यं वरवर्णिनि ।
 भवत्यविधवा चैव सुभगा विज्वरा तथा । शिरोरोगैश्च नैवास्याः शरीरमभितथ्यते ।
 दर्शनीयं ललाटं या स्त्री काङ्क्षति शुचिस्मिते । तिथिं प्रतिपदं नित्यं सा चोद्वेकभोजना ।
 पयसा च तथाऽग्नौ याद्यावत् संवत्सरो गतः । ब्राह्मणस्य तथा दद्यात् पङ्कं रूप्यमयं शुभं ।
 ललाटं रूपसम्पन्नं तेनाग्नौ त्यज्जना सती । द्वितीयां स्त्री सदा भोम्ये भुवैरिच्छेत् सुकृपां ।
 अग्नन्तरोपवासेन शाकभक्ताग्रना सती । ततः संवत्सरे पूर्णे ब्राह्मणात् खल्लि वाचयेत् ।
 फलैः परिणतैः भोम्ये माषाणां दक्षिणान्वितैः । लवणेन च भङ्गने घृतमात्रेण चानघे ।
 भुवौ विधाय सा दद्यात्कृगनाभिमध्ये शुभे । अवणौ रूपसम्पन्नाविद्धन्तो स्त्री सुमध्यमे ।
 नचचे अवणे प्राप्ते ध्रुवं भुञ्जीत यावकं । ततः संवत्सरे पूर्णे कर्णौ दद्याद्भिरण्मयौ ।
 घृते प्रक्षिप्य विप्राय पयसा सहिते शुभे । नाशामिच्छेत्तल्लाटान्तां मध्यमावश्विर्वर्ज्जितां ।
 तिलगुल्लं सदा सिद्धेशावत् पुण्येद्धि रक्षितः । अग्नन्तरोपवासेन सेक्तयः सलिलैः सदा ।
 तस्मादादाय पुष्पाणि घृते प्रक्षिप्य दापयेत् । खली भवेयमिति या स्त्री काङ्क्षे रत्नोद्भवे ।
 अग्नन्तरे सा भुञ्जीत पयसा वा घृतेन वा । ततः संवत्सरे पूर्णे पद्मपत्राणि पण्डिता ।
 तथैवात्पलपत्राणि न्यसेत् शीरे शुचिस्मिते । प्रव्रजमानानि विप्राय ततो दद्यात् सती सति ।
 कृष्णपारसमानाची स्त्री दत्त्वा भवति स वै । इच्छेदोष्ठौ चाक्षरूपौ या स्त्री धर्मगुणान्विते ।
 सा सृष्टसेन च पिबेदुदकं वत्सरं सती । अथाक्षिणेन भुञ्जीत नवम्यां धर्मभागिनी ।
 ततः संवत्सरे पूर्णे बिडुमं दातुमर्हति । तेन विम्बफलाभौष्ठौ स्त्री भवत्येव प्रोभने ।
 सुभगा च वपुःपुण्यधनाद्या गोमती तथा । या चाक्षरूपानिच्छेत् दत्तानमरवर्णिनि ।

शुक्लाष्टमो न सा ऽश्रीयाद्भक्तदयमनिन्दिता । ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याद्दौष्यमद्यान् ब्रुभान् ।
 दन्तान् प्रलिय धर्मज्ञे पयस्वतिगुणोद्दिने । तेन सा तिलपुष्पाभात् दन्तानाम्प्रोति या सती ।
 सौभाग्यमपि चाप्नोति सपुत्रत्वं तथाऽनघे । सर्वमेव मुञ्चं कान्तमिच्छेद्या हविराचने ।
 सा पौर्णमास्यामन्नात् प्राप्ते चन्द्रोदये शुभे । यावत्कं पयसा सिद्धं दत्त्वा विप्राय भाविनी ।
 ततः संवत्सरे पूर्णे चन्द्रं रूप्यमद्यं शुभं । पद्मे कुक्षेऽभिसंन्यस्य ब्राह्मणं स्वस्ति वाचयेत् ।
 पूर्णचन्द्रमुखी तेन दानेन स्त्री शुभे भवेत् । स्नाविच्छति या नारी तपराजफलोपमा ।
 अयाचितं दत्तव्यां सा नित्यमश्नीत वाग्यता । संवत्सरे ततः पूर्णे द्वे विले काष्ठेन शुभे ।
 सदक्षिणे ब्राह्मणाय प्रयच्छति धृतात्मने । सौभाग्यं परमाप्नोति बह्वन् पुत्रोत्साधैव च ।
 सदाश्रितस्तनी चैव भवत्यमरवर्णिनि । शालोदरत्वमन्विष्येत् रूपेदेकाग्रभोजना ।
 पद्मव्यां तु न भोक्तव्यमद्यं तोयेन नित्यदा । ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याज्जातोत्सतां शुभे
 पुत्रो सदक्षिणं धन्ये ब्राह्मणाय धृतात्मने । हस्ताविच्छति या नारी रूपपुत्रौ सुमध्यमे ।
 दादशीं सा लपेव ब्राह्मैः सर्वैरनिन्दितैः । संवत्सरे ततः पूर्णे पद्मे रौप्ये ददातु सा ।
 ब्राह्मणायामिहपाय तथा पद्मद्वयं शुभे । शोणो विशालामन्विष्येत् स्त्री लपेव सुव्रते ।
 अथोदशीमेकभक्तमन्त्रालेवं ह्यायाचितं । ततः संवत्सरे पूर्णे लवणं संप्रयच्छतु ।
 प्रजापतिमुखाकारं कृत्वा तत्र वरानने । काष्ठेन तत्र दातव्यं तदाकारस्य सर्वदा ।
 अञ्जनेन च धर्मज्ञा वनकौरवचूर्णयेत् । रत्नानि चैव पूर्णानि वासो रक्तञ्च दापयेत् ।
 तेन शोणीमभिमतां स्त्री मौल्ये प्रतिपद्यते । मधुरां वाचमिच्छन्ती वर्णवेक्षणं सती ।
 संवत्सरं वा मासं वा दापयेत्तवणं ततः । सदक्षिणं ब्राह्मणाय परं माधुर्यमिच्छतो ।
 श्रुतवाक्याच्छतगुणं भवत्यमरवर्णिनी । गूढगुहफगिरौ पादाविच्छन्त्या सोमनन्दिनि ।
 पद्म्या पद्म्या वरारोहे भोक्तव्यः सलिलौदनः । अग्निर्वा ब्राह्मणो वाऽपि न क्षष्टव्यः सदा पदा ।
 पदा यदा स्पृशेत्तस्य वन्देत् तपसाऽन्विते । पादेन न च वै पादं प्रक्षालयितुमर्हति ।
 एतैर्मित्यं व्रतैर्युक्ता धर्मज्ञा पतिदेवता । क्रूर्यौ दक्षमयो दद्याद्वाङ्मयाय पतिव्रता ।
 तौ वराय ब्राह्मणाय स्नापयित्वा धृते ऽनघे । पद्मे साधोमुखे कृत्वा दद्याद्विप्राय कन्दिनि ।
 रक्तैर्द्रव्यैर्मिश्रयित्वा काष्ठेन सलङ्कृते । सर्वमेव तु या गात्रमिच्छत्यतिमहोदरं ।
 विरात्रं पुष्यकाले सा करोतु पतिदेवता । कौमुद्यामव वापाख्यां माध्यामांशुने तथा ।
 मातरं पितरश्चैव मन्यते ऽतिथिदेवतं । पुत्रञ्च नित्यं विप्रेभ्यो ददातु लवणं तथा ।
 सर्वाङ्गनं गृहे चैव करोतु पतिदेवता । उपलेपञ्च धर्मज्ञा वलिकर्णं च मानिनि ।
 वाग्दुष्टा चैव सा शुभे भवतात्कार्यपङ्किता । पर्यङ्गाद्वा च सा किञ्चिदपि आकं यश्नस्त्रिनि ।
 वसिं सज्जलतण्डुलं परित्यज्यतु भाविनी ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरित्रे विष्णुपर्वणि वारिष्वातहरणे प्रतविधौ ऊनवृत्तारिचरचिक्रान्तोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

॥ उवाच ॥ बान्धवान् मृगानिच्छन्त्येकभजेन नित्यदा । सप्तमो सप्तमो नित्यं सपथेत् स्त्री पतिव्रता ।
ततः संवत्सरे पूर्णे वृषं दद्याद्भिरणस्यं । सदविषं ब्राह्मणाय शुभमभ्युमती भवेत् ।
करञ्जे दीपकं दद्यात् सदा या प्रसहावरे । पूर्णे संवत्सरे दद्यात् सौवर्णे दीपकं ततः ।
रुच्या सा स्त्री भवेत्तुर्गिरिष्ठा पुत्रवती तथा । सपत्नीनामधि तथा दीपवज्ज्वलते शुभे ।
या शेषभोजिनो नित्यं नैव च खादरुणुदा । न च ख्याद्भुजना सौम्ये नित्यञ्च पतिदेवता ।
शौचाश्विता च सततं न च कृषाभिभाषिणी । श्रमसुश्रूयोर्योनित्यं श्रमूषानिरता सती ।
किं तस्या व्रतकैः कृत्यं किं वा ख्यादुपवामकैः । या भर्तृदेवता नित्यं सत्यधर्मगुणान्विता ।
विधवा स्त्री तु या हि ख्यादैवयोगात् सती सति । तस्या वक्ष्यामि यो धर्मः पुराणोक्तः सुमध्यमे ।
पतिं संकल्पयित्वा सा चित्रस्य बाण्य भूणस्यं । तस्य पूजां सदा कुर्यात्सतां धर्ममनुसरेत् ।
तत एवाभ्यनुज्ञाञ्च नित्यं याचेत मुव्रता । व्रतके चोपवामे च भोजने च विशेषतः ।
भर्तृलोकान् व्रजत्येवं न वेदतिक्रमेत् पतिं । प्राण्डिली सूर्यवक्षति सततं पतिदेवता ।
अथ प्रभृति सर्वेषां देवानाञ्चैव योषितः । द्रव्यानि पुण्यकविधिं पौराण्ये याः समातनाः ।
मुनिश्च नारदः कृत्स्नं पौराण्यं ज्ञास्यते विधिं । उपवासस्य धर्मात्मा व्रतकानां तथैव च ।
अदितिश्चापि मेन्द्राणी त्वञ्च सोमसुते वरे । प्रवर्त्तने पुण्यकानां व्रतकानाञ्च सर्वदा ।
कीर्त्तनीयाः सतीनां हि भविष्यथ गुणान्विताः । उपवासव्रतविधिं यथावदिह कृत्स्नम् ।
प्रादुर्भावेषु सर्वेषु भार्या विष्णोर्ब्रह्मात्मनः । ज्ञास्यन्ति पुण्यकविधिं नित्यमेव समातनं ।
विशेषधर्मो धर्माणां स्त्रीधर्मेषु प्रशस्यते । पतिभक्तिरदुष्टत्वमवाग्दुष्टत्वमेव च ।
॥ नारद उवाच ॥ एवमुक्तास्तु ता देव्यो महादेव्या तपोधनाः । जग्मुर्ब्रह्मा महादेवो प्रक्षिपत्य हरिप्रियां ।
अदितिर्व्रतकस्यैकं दृष्टुं यदुर्ध्वचारिणी । उमाव्रतविधिः सर्वः पूर्वोद्दिष्टस्तथा कृतः ।
पारिजाते निबध्नाथ मम दत्तस्तु कथ्यपः । अदितिर्व्रतकं चक्रे दृष्टुं यदुर्ध्वचारिणी ।
उमाव्रतविधिः सर्वः पूर्वोद्दिष्टस्तथा कृतः । पारिजाते निबध्नाथ मम दत्तस्तु कथ्यपः ।
अदितिर्व्रतकं नाम तदस्मिं सत्यभामया । तदेव व्रतकं दत्तं सावित्र्या धर्मनित्यया ।
तेरेव युक्तेः भङ्गुक्तिदं त्वभ्यधिकं कृतं । सन्ध्याकाले च संप्राप्ते खाने खाने तथैव च ।
पूजनं वा नमस्कारो जपश्च दिगुक्कः स्मृतः । सावित्रीव्रतकं कृत्वा तयादितिर्व्रतं सती ।
भर्तुः कुलं पितृकुलमात्मानञ्चैव तारयेत् । इन्द्राणी व्रतकस्यैकं तदेवैतं यथाविधि ।
रक्तमभ्यधिकं वासो भोजनञ्चैव साभिवं । चतुर्थे दिवसे चापि पुण्यकार्यं विधिः स्मृतः ।
अक्षराचोपवामस्य देयं कुम्भघृतं तदा । गङ्गाया व्रतकं दत्तं तदेवैतं यत्रस्करि ।
खानमभ्यधिकं कार्यं प्रयुज्यस्यात्मनो जजे । अन्यस्मिन् वा जजे माचद्रुक्तापवे हरिप्रिये ।
एतद्गङ्गाव्रतं नाम सर्वकामप्रदं स्मृतं । सप्त सप्त च वज्राय कुलानि हरिवज्रमे ।
स्त्री तारयति धर्मदा गङ्गाव्रतकचारिणी । देयं कुम्भघृतञ्च गङ्गाया व्रतके ज्ञमे ।

७१६

७१७

७१८

७१९

७२०

७२१

तारणां पारणस्यैव तद्वतं सार्वकामिकं । समभार्या चकाराय व्रतं यामरयं शुभं ।
 हेमन्ते तत्तु कर्त्तव्यमाकाशे हरिवल्लभे । इमानि चैव वाक्यानि ब्रूयादाकाशमाश्रिता ।
 स्नाता शुचिसमाचारा नमस्कृत्य पतिं शुभे । चरान्वहं यामरयं हिमं पृष्ठेन धारये ।
 पतिव्रता जीवपुत्रा भवेयश्च पुरोधिका । सपत्नीश्चाधितिष्ठेयं पथ्येयस्यैव मा यमं ।
 सभर्त्तृपुत्रा जीवेयं चिरं सुसुखमेव च । पतिलोकश्च गच्छेयं भवेयं धनिनो तथा ।
 सुचेला मृष्टहस्ता च स्वजनेष्टा गुणान्विता । एवं कृत्वा ततो विप्रं मधुना स्वास्ति वाचयेत् ।
 तिलैरपि तथा कृण्वेः पायवेन तु भोजयेत् । एवं व्रतानि देवोभिः कृतान्यमरवर्णिनि ।
 महादेव्या पुरोक्तानि रुद्रपत्न्या हरिप्रिये । अहं ब्रवीमि तपसा मदीयेन समन्विताः ।
 सर्वा द्रक्ष्यथ पुण्यानि व्रतकानि तथैव च । पौराणान्युमया देव्या यानि दृष्टानि वै पुरा ।
 कल्याणगुणयुक्तानि पावनानि शुभानि च ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इच्छाणी व्रतकञ्चके दृष्ट्वा व्रतकवित्तरं । उमया वरदानेन दृष्ट्वा दिव्येन चतुषा ।
 उमाव्रतकवत्सर्वं वृषदानं तथाऽधिकं । रत्नमालाप्रदानञ्च तथाऽन्नं सार्वकामिकं ।
 तथा जाम्बवती चक्रे पुरोमाव्रतकं यथा । ददावभ्यधिकं सा तु रत्नवृणं मनोहरं ।
 सत्या ददौ तथैवाथ पुरोमाव्रतकं यथा । पोतमभ्यधिकं वासस्तथा दत्तमुमाव्रते ।
 रोहिण्या चाथ फाल्गुन्या मघया च पुरातने । व्रतानि खलु दत्तानि बहूनि कुलनन्दने ।
 ददौ व्रतभिषा चैव व्रतकं पुण्यलक्षणं । येन नचचमुख्यत्वं जगाम कुरुनन्दन ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे पारिजातेहरणे उमाव्रतके चत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४० ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ वैशम्पायन धर्मज्ञ व्यामिश्रित्य तपोधन । पारिजातस्य हरणे षट्पुंरं परिकीर्त्तितं ।
 निवासोऽसुरमुख्यानां दारुणानां तपोधन । तेषां बधं मुनिश्रेष्ठ कीर्त्तयस्त्वान्भक्त्य च ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ त्रिपुरे निहते वीरे रुद्रेणाक्रिष्टकर्मणा । तत्रायुधाना बहवो बभूवुरसुरोत्तमाः ।
 शराग्निना न दग्धास्तौ रुद्रेण त्रिपुरालयाः । षष्टिं शतसहस्राणि न न्यूनाभ्यधिकानि तु ।
 ते ज्ञातिबधमन्तप्रासकृष्णारः पुरा तपः । जम्बूमार्गे स्तामिष्टे महर्षियणसेविते ।
 आदित्याभिमुखा वीराः सहस्राणां व्रतं समाः । वायुभञ्जा नृपश्रेष्ठ सुवन्तः पद्मसम्भवं ।
 तेषामुदुम्बरं राजन् गण एकः समाश्रितः । वृषं तत्रावसन् वीरास्ते कुर्वन्तो महत्तपः ।
 कपित्थवृक्षमाश्रित्य केचित्तत्रोषिताः पुरा । शृगालवाटीस्त्वपरे चैरुहयं तथा तपः ।
 वटमूले तथा चैरुक्षपः कौरवन्ददन । अधीयन्तोऽपरे ब्रह्मा वटं गत्वाऽसुरोत्तमाः ।
 तेषां तुष्टः प्रजाकर्त्ता नरदेव पितामहः । वरं दातुं सुरश्रेष्ठः प्राप्तो धर्माश्रिताम्बरः ।
 वरं वरयतेत्युक्तास्ते राजन् पद्मयोगिना । ते नेषुर्वरदानं तद्विषन्तस्त्वय्यमकं विभुं ।
 दृष्ट्वाऽप्यर्चितं गन्तुं ज्ञातीनां कुरुनन्दन । तामुवाच तमो ब्रह्मा सर्वज्ञः कुरुनन्दन ।
 विश्वस्य जगतः कर्त्तुः संदर्भस्य महात्मनः । कः ब्रह्मोऽप्यर्चितं गन्तुं माऽस्तु वोऽव वृथा श्रमः ।

७२३

७२०

७२४

७२०

७२५

अनादिमध्यनिधनः सोमो देवो महेश्वरः । तमस्तूय सुखं स्वर्गं वस्तुमिच्छन्ति येऽसुराः ।

७१७

ते नेपुस्तत्र केचित्तु दुरात्मानो महासुराः । अयेषुरपरे राजन्सुरा भव्यभावनाः ।

नेपुर्थं तु दुरात्मानस्तानुवाच पितामहः । वरयध्वं वरं वीरा इद्रक्रोधमृतेऽसुराः ।

त ऊचुः सर्वदेवानामवध्याः स्यामहे विभो । पुराणि षट् च नो देव भवत्वन्मर्त्यं हीतले ।

सर्वकामसमृद्धायै षट्पुरं चास्तु नः प्रभो । वयस्य षट्पुरं गत्वा वत्स्याम च सुखं प्रभो ।

इन्द्रादुयं भयं न स्याद्येन नो ज्ञातयो हताः । निहतं त्रिपुरं दृष्ट्वा भीताः स्म तपसां निधे ।

७१८

॥ पितामह उवाच ॥ असुरा भवतावध्या देवानां शङ्करस्तु च । न बाधिस्यथ चेदिमान् मत्पथस्तान् मतां प्रियान् ।

विप्रोपघातं मोहाच्चैत् करिष्यथ कथञ्चन । नाशं यास्यथ विप्रा दि जगतः परमा गतिः ।

नारायणादो भेतव्यं कुर्वन्निष्प्राणाहितं । सर्वभूतेषु भगवान् हितं धत्ते जनार्दनः ।

ते गता असुरा राजन् ब्रह्मणाऽथ विभर्जिताः । येऽपि भक्ता महादेवनसुरा धर्मचारिणः ।

स्वयं हि दर्शनं तेषां ददौ त्रिपुरनाशनः । श्रेतं वृषभमातुल्य सोमः सप्रवरः प्रभुः ।

७१९

उवाच चेदं भगवानसुरान् स सताज्जतिः । वैरमुत्सृज्य दक्षस्य हिंसास्त्राभिरुत्तमाः ।

मामेव चाश्रितास्तस्मादरं साधु ददामि वः । यैर्दीक्षिताः स्य मुनिभिः सक्रियापरमैर्दिजेः ।

सह तैर्गम्यतां स्वर्गः प्रीतोऽहं वः स्वकर्मणा । इह ये चैव वत्स्यन्ति तपसा ब्रह्मवादिनः ।

अपि कापित्यिकावृते तेषां लोका यथा मम । इह मासान्मपत्नान्तौ यः करिष्यति मानवः ।

वानप्रस्थेन विधिना पूजयन्मां तपोधनः । वर्षाणाम् तु महस्तस्य तपसां प्राप्यते फलं ।

७२०

हत्वा चिरात्रं विधिवत्स्थिते चेष्टितां गतिं । अर्कदीपे निवसतो दिगुणं तद्भविष्यति ।

नोचे देशे च भद्रं वो वरमेतं ददाम्यहं । श्वेतवाहननामानं यस्य मां पूजयिष्यति ।

सर्वतो भयचित्तोऽपि गतिं स मम यास्यति । श्रौतुम्बरान् वाटमूलान् दिजान् कापित्यिक्तामपि ।

तथा शृङ्गालवाटोयान्धर्मात्मानो दृढव्रतान् । मुनींश्च ब्रह्मवाटोयान् सविशेषेण ये नराः ।

पूजयिष्यन्ति मत्तं ते यास्यन्तोऽपि गतिं । दत्युक्ताऽथ महादेवो भगवान् श्वेतवाहनः ।

७२१

तैरेव महितः सर्वैरुद्रलोकां जगाम वै । जम्बूमार्गं गमिष्यामि जम्बूमार्गे वसाम्यहं ।

एवं संकल्पमानोऽपि रुद्रलोके महीयते ।

इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणे विष्णुपर्वणि षट्पुरबध्ने एकचत्वारिंशदधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु चतुर्वेदः षडङ्गवित् । ब्राह्मणो याज्ञवल्क्यस्य शिष्यो धर्मगुणान्वितः ।

ब्रह्मदत्तेति विख्यातो विप्रो वाजमनेयिनां । असन्नेधः क्षन्नेन वसुदेवस्य धोमतः ।

स संवत्सरदीवायां दीवितः षट्पुरालये । आवर्त्तायाः शृङ्गे तीरे मुनया मुनिजुष्टया ।

७२२

सखा च वसुदेवस्य महाध्यायी दिजोत्तमः । उपाध्यायस्य कौरव्य ऋग्हेतोर्ब्रह्मात्मनः ।

वसुदेवस्तत्र यातो देवक्या सहितः प्रभो । यजनानं षट्पुरस्थं यथा ब्रह्मो वृहस्पतिं ।

तत् सत्रं ब्रह्मादत्तस्य बह्वं बह्वर्क्षिणं । उपासन्त मुनिश्रेष्ठा महात्मानो दृढव्रताः ।

यासोऽहं याज्ञवल्क्यस्य मुमुक्षुर्भूमिनिक्षया । हृतिमान् जाजलिष्वैव देवतायाश्च भारत ।
 चक्ष्णाऽनुरूपया युक्तं वसुदेवस्य धीमतः । यत्रेक्षितान् ददौ कामान् देवकी धर्मचारिणी ।
 वासुदेवप्रभावेण जगत्सृष्ट्यर्थात्तले । तस्मिन् सत्रे वर्त्तमाने दैत्याः षट्पुरवासिनः ।
 निकुम्भाद्याः समागम्य तमूचूर्वरदर्पिताः । कार्य्यतां यज्ञभागो नः सोमं पास्यामहे वयं ।
 कन्यास्य ब्रह्मदत्तो नो यजमानः प्रयच्छतु । बह्वः सन्धस्य कन्यास्य रूपवत्यो महात्मनः ।
 आह्वय ताः प्रदातव्याः सर्वथैव हि नः श्रुतं । रत्नानि च ब्रह्मदत्तो विशिष्टानि ददातु नः ।
 अन्यथा न तु यद्यर्थं वयमाज्ञापयामहे । एतच्छ्रुत्वा ब्रह्मदत्तस्तानुवाच महासुरान् ।
 यज्ञभागो न विहितः पुराणे ऽसुरमत्तमाः । कथं सत्रे सोमपानं शक्यं दातुं मया हि वः ।
 पृच्छतेह मुनिश्रेष्ठान् वेदभाष्यार्थकोविदान् । कन्या हि मम या देयास्तास्य संकल्पिता मया ।
 अन्तर्वेद्यां प्रदातव्याः सदृशानाममंशयं । रत्नानि तु प्रयच्छामि मान्वेनाहं विशिष्यतां ।
 बलाश्रैव प्रदास्यामि देवकीपुत्रमाश्रितः । निकुम्भाद्यास्तु रुषिताः पापाः षट्पुरवासिनः ।
 यज्ञवाटं विलुप्तपुजङ्गुः कन्यास्य तास्तथा । तं दृष्ट्वा सत्प्रवृत्तस्तु दध्यावानकडुन्मुभिः ।
 वासुदेवं महात्मानं बलभद्रं गदं तथा । त्रिदित्वाऽथ ततः कृष्णः प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ।
 गच्छ कन्यापरित्राणं कुरु पुत्राशु मायया । यावद्यादवभैर्येण षट्पुरं याम्यहं प्रभो ।
 स यथौ षट्पुरं वीरः पितुराज्ञाकरस्तदा । निमेवान्तरमात्रेण गत्वा कामो महाबलः ।
 कन्यास्ता मायया धीमानाजप्रे स महाबलः । मायामयोऽहं तां हत्वा मुतास्तस्य दुरामदाः ।
 मा भैरिति च धर्मात्मा देवकीमुक्तवांस्तदा । मायामयोऽहं तां हत्वा मुतास्तस्य दुरामदाः ।
 षट्पुरं विविशुर्दैत्याः परितुष्टा नराधिप । कर्म चासाध्यते तत्र विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 यदिशिष्टं बज्रगुणं तदभूच्च नराधिप । एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता राजानस्तत्र भारत ।
 सत्रे निमग्नताः पूर्वं ब्रह्मदत्तेन धीमता । जरामन्धो दन्तवक्रः शिशुगालजथैव च ।
 पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च भालवास्तङ्गणस्तथा । रक्षो भैवाङ्गृतिश्चैव नीलो नार्ष्ण्य इव च ।
 विन्दानुविन्दावावन्धौ शक्यः शकुनिरेव च । राजानस्यापरे वीरा महात्मानो दृढायुधाः ।
 आवासिता नातिकूरे षट्पुरस्य च भारत । तान्दृष्ट्वा नारदः श्रीमानचिन्तयदनिन्दितः ।
 सत्तस्य यादवानाश्च भविष्यति समागमः । अत्र हेतुरयं युद्धे तस्मात्तत् प्रयताम्यहं ।
 एवं सञ्चिन्तयित्वा तु निकुम्भभवनं गतः । पूजितः स निकुम्भेन दानैश्च तथाऽपरेः ।
 उपविष्टः स धर्मात्मा निकुम्भमिदमब्रवीत् । कथं विरोधं यदुभिः कृत्वा स्वस्मैरिहास्यते ।
 यो ब्रह्मदत्तः स कृष्णः स हि तस्य विभुः सखा । शतानि पञ्च भार्याणां ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ।
 आनीता वसुदेवस्य सुतस्य प्रियकाम्यया । शतद्वयं ब्राह्मणीनां राजन्यानां तथा शतं ।
 वैश्यानां शतमेकश्च शूद्राणां शतमेव च । ताभिः शूद्रभूषितो धीमानुर्व्यासा धर्मवित्तमः ।
 तेन तासां वरो दत्तो मुनिना पुण्यकर्मणा । एकैकस्तनयो राजभैर्यो दहिता तथा ।

८००

८०१

८०२

८०३

८०४

८०५

रूपेणानुपमाः सर्वा वरदानेन धीमतः । कन्या भवन्ति तनयास्तस्यासुर पुनः पुनः ।
 सङ्गमे सङ्गमे वीर भर्तृभिः श्रयणे सह । सर्वपुष्पमयं गन्धं स्रवन्ति च वराङ्गनाः ।
 सर्वदा यौवने न्यस्ताः सर्वाश्चैव पतिव्रताः । सर्वा गुणैरस्मरसां गीतनृत्यगुणोदयं ।
 जानन्ति सर्वा दैतेय वरदानेन धीमतः । पुत्राश्च रूपसम्पन्नाः शास्त्रार्थकुशलास्तथा ।
 स्त्रे स्त्रे श्रिता वर्षावर्षे यथावदनुपूर्वशः । ताः कन्या भैममुख्यानां दत्ताः प्रायेण धीमता ।
 अवग्रेषं शतन्वेकं यदानोतं क्लृप्तं तया । तदर्थं यादवा वीर योधयिष्यन्ति सर्वथा ।
 साहाय्यार्थं नृ राजानो त्रियन्तां हेतुपूर्वकं । ब्रह्मदत्तसुतार्थं च रत्नानि विविधानि च ।
 दीयन्तां भूमिपालानां साहाय्यार्थं महात्मनां । आतिथ्यं क्रियताञ्चैव ये समेयन्ति वै नृपाः ।
 एवमुक्ते तथा चक्रुरसुरास्तेऽतिहृष्टवत् । लब्ध्वा पञ्चशतं कन्या रत्नानि विविधानि च ।
 यथाईश नरेन्द्रैस्त विभक्ता भक्तिवत्सलाः । श्रुते पाण्डुपुत्रान् वीरान् वारिता नारदेन ते ।
 निभेषान्तरमात्रेण तत्र गत्वा महात्मना । तुष्टैस्तैरसुरा क्षुक्ता राजन् भूमिपसत्तमैः ।
 सर्व्वाकामसम्प्लव्यैर्भवद्भिः खगमैः स्वयं । अर्चिताः स्म ययान्यायं क्लृप्तं किं वः प्रयच्छतु ।
 क्लृप्तं नाशितपूर्वं हि दिव्यैर्विभवेर्भवद्भिः । निरुद्धोऽयाम्बोद्धृष्टः क्लृप्तं सुररिपुसदा ।
 सम्मर्त्तयित्वा क्लृप्तस्य साहाय्यं सत्यमेव च । युद्धं नो रिपुभिः सार्द्धं भविष्यति नृरोत्तमाः ।
 साहाय्यं दातुमिच्छामो भवद्भिस्तत्र सर्वथा । एवमस्त्विति तानूचुः क्षत्रियाः क्षीणकल्पाः ।
 पाण्डवेष्वाकृते वीरान् श्रुतार्थान्प्रारदादिभो । क्षत्रियाः मन्त्रिविष्टास्ते युद्धार्थं कुरुनन्दन ।
 पश्यन्तु ब्रह्मदत्तस्य यज्ञवाटं गता अपि । कृष्णोऽपि सेनया सार्द्धमाययौ षट्पुत्रं विभुः ।
 महादेवस्य वचनमुद्धहन्ममसा नृप । स्वापयित्वा दारवत्यामाञ्जकं पार्थिवं तथा ।
 स तथा सेनया सार्द्धं पौराणां हितकाम्यया । यज्ञवाटस्याविदूरे देवो निविशे विभुः ।
 देशे प्रवरकन्याणे वसुदेवप्रचोदितः । दत्तगुल्माप्रतिसरं कृत्वा तं विधिवत् प्रभुः ।
 प्रद्युम्नमटने श्रीमान् रत्नार्थं विनियुज्य वै ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि षट्पुत्रबधे दासत्वारिन्द्रदधिक्रवतोऽध्यायः ॥ १४३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मुहुर्ताभ्युदिते सूर्ये जनचक्षुषि निर्मले । बलः कृष्णः सात्यकिश्च तार्क्ष्यमारुह्यभूरा ।

बद्धगोधाङ्गलित्राणां दंष्ट्रिता युद्धकाङ्क्षिणः । विष्णोर्दक्षेभ्यं देवं नमस्कृत्य सुरोत्तमं ।
 आवर्त्ताया जले स्नात्वा रुद्रेण वरदत्तया । गङ्गायाः कुरुशार्ङ्गल रुद्रवाक्येन पुष्पया ।
 प्रद्युम्नमपे सैन्यस्य वियति स्नाय्य मानदः । रत्नार्थं यज्ञवाटस्य पाण्डवान् विनियुज्य च ।
 श्रेष्ठां सेनां गुहादारि भगवान् विनियुज्य च । जयन्तमय सस्मार प्रवरश्च सताङ्गतिः ।
 तावापेततुरेवाय स्नयन्नापश्यन्तं तदा । वियत्येव नियुक्तौ तौ प्रद्युम्न इव भारत ।
 ततः कृष्णस्य वचनादाहतो रण्डुन्दुभिः । जलता मुरजाश्चैव बाधान्यप्यपराणि च ।
 मकरो रक्षितो ध्यूः ब्रह्मेण च गदेन च । शरणाश्रितोऽयश्चैव भोजो वैतरणस्तथा ।

अनाष्टिद्य धर्मात्मा विष्टुः पृथुरेव च । कृतवर्मा मुदंष्ट्रोऽथ विचकुररिमहान् ।
 मनत्कुमारो धर्मात्मा चारुदेष्णश्च भारत । अनिरुद्धसहायो तौ पृष्ठानोक्तं ररक्षतुः ।
 शेषा यादवकेना तु व्यूहमध्ये व्यवस्थिता । रथैरश्वैर्नरैर्नागैराकुला कुलवर्द्धन ।
 षट्पुरादपि निष्कान्ता दानवा युद्धदुर्मदाः । आरुह्य मेघनादांश्च गर्हभानपि हस्तिनः ।
 मकराञ्जिग्रुमारांश्च हयानपि च भारत । महिषानथ खड्गांश्च उद्धानपि च कञ्जपान् ।
 एतैरेव रथैर्युक्ता विविधायुधपाणयः । किरीटपीठमुकुटैरङ्गदैरपि मण्डिताः ।
 नानर्हमानैर्विविधैस्त्र्यैर्नैर्मिस्त्रनाकुलैः । प्रभायमानैः शस्त्रैश्च महाम्बुदसमन्वितैः ।
 तासामसुरमेनानां युज्यतीनां जनेश्वर । निकुम्भो निययावधे देवानामिव वासवः ।
 भूमिं द्याश्च ववृधिरै दानवास्ते बलोत्कटाः । मदन्तो विविधान्नादान्छेदन्तश्च पुनः पुनः ।
 राजमेनाऽपि भयन्ता चेदिराजपुरोगमा । अनुराणां सहायार्थं निशिता जनमेजय ।
 दुष्योधनभ्रातृमतं चेदिराजानुगायजं । स्मितं रथैर्नरव्याघ्र गन्धर्व्वनगरोपमैः ।
 कठिना नादिनो वीर द्रुपदस्यन्दनाक्षया । रुक्मो चैवाङ्गुतिश्चैव तस्मत्तुर्निश्चिनो रणे ।
 तालवृक्षप्रतीकाग्रै धुम्वानो धनुषी ग्रुमे । शस्त्रैश्च शकुनिशोभौ भगदन्तश्च पार्थिवः ।
 नरामन्धस्तिगर्ज्जश्च विराटश्च सहोत्तरः । युद्धार्यमुद्यता वीरा निकुम्भाद्या जयैषिणः ।
 युयुत्सुमाना यदुभिर्देवैरिव महासुराः । ततो निकुम्भः समरे शरैराशीविषोपमैः ।
 ततर्ह समरे मेनां भैमानां भीमदर्शनां । सेनापतिरनाष्टिर्धर्मदत्तश्च यादवः ।
 ततर्ह धैर्यैर्वाणैश्चैस्त्रिचपङ्क्तैः शिलाग्नितैः । न रथो ऽसुरमुख्यस्य ददृशे न च वाजिनः ।
 न ध्वजो न निकुम्भश्च सर्व्वे वाणाभिमन्वृतं । स परीत्य ततो वीरो निकुम्भो मायिनाम्बरः ।
 अक्षमभयदनाधृष्टिं माषया भैमसन्तमं । स्तम्भयित्वानयदोरं गुहां षट्परमंजितां ।
 रुद्धा चाभ्यगमदोरं मायया बलमाश्रितः । पुनरेव निकुम्भस्तु कृतवर्म्माणमाहवे ।
 अनयचारुदेष्णश्च भोजं वैतरणं तथा । मनत्कुमारमार्ज्यश्च तथैव निशठोत्सुकौ ।
 बह्वैवापरान् भोजान्मायाबलसमाश्रितः । न तस्य ददृशे देहो माया कृन्ना जनेश्वर ।
 नयतो यादवान्धारं गुहां षट्परमंजितां । तहृष्टा कदनं धोरं भैमानां भैमवर्द्धनः ।
 चुकोप भगवान् कृत्वा बलः सत्यक एव च । सविश्रयं तथा कामः शाम्भश्च परवीरहा ।
 अनिरुद्धश्च दुर्द्धर्षो भैमाश्च बहवोऽपरे । ततः शार्ङ्गायुधः शार्ङ्गं कृत्वा सञ्च नरेश्वर ।
 दानवेषु प्रवृत्तेषु तपेखिव ज्ञताशनः । तं दृष्ट्वा दानवा देवमभिदुद्रुवुरोश्वरं ।
 शलभाः कालशाश्वताः प्रदीप्तमिव पावकं । समुच्छिताः शतशोश्च परिधांश्च सहस्रशः ।
 शूलानि चाग्निगुल्यानि प्रदीप्तांश्च परश्वधान् । पर्व्वतायाणि वृक्षांश्च चोराश्च विपुलाः शिवाः ।
 उल्लिख्य च गजाश्चत्तामयानपि हयानपि । नारायणाग्निमान् सर्व्वान्ददाह प्रहमन्निव ।
 वाणार्थिया महतेजा जगद्धितकरो हरिः । शारदं वर्षणं यदहहहोरो गवां पतिः ।

८०६

८०७

८०८

८०९

८१०

८११

तदद्यदुदयः येनै वाचवर्धमरिन्दमः । न चेहिरे ऽमुषा वाचाकाराद्यवधमुक्तान् ।
वर्धं पर्जन्यविहितं बालकाशेतेवो यथा । न जेकुः प्रमुखे स्नातुं क्षण्यवापुरवत्तमाः ।
व्यादितास्त्रय विंशत्य दृवभा इव भारत । ते बध्ममाणाः क्षण्येव दिवमाचक्रमुक्ताः ।
जीवितांशं बहन्त्यु बारावणभयार्हिताः । तानाकाशगतानेन्द्रिर्जयन्तः प्रवरकादा ।
निजग्नतुः शरैर्वोरैर्जलनाभिःसमैः प्रभो । निपेतुरबुराणानु चिरांषि धरणीतले ।
तणराजफलानोव मुक्तानि त्रिचरान्तरोः । निपेतुर्भ्याववन्निष्ठा देव्यांशं वधुधातले ।
कालेनोपहता वीर पञ्चवक्त्रा हवोरगाः । रौक्मिण्येषस्ततः स्रष्टा चोरं मायामयीं मुक्तां ।
अदृश्यविक्रमदीरः सत्संभवेतुमुद्यतः । मदेन सद्य भर्मात्मा शारणेन जडेन च ।
आग्नेन चापरैश्चापि पूर्णं येन प्रवेष्टिताः । प्रसक्ततरसा कथं यतनं रणमूर्खनि ।
जगद् बलवान् कार्ण्यः प्रक्षुरनं ततस्ततः । विनश्य च गुह्यं वीरो चोरं मायामयीं नृप ।
दुर्योधनश्च राजानं विराटद्रुपदावपि । शकुनिश्चैव प्रत्यक्ष नीलचापि नदीसुतं ।
विन्दानुविन्दावावमैः अराधन्त्य भारत । विमर्त्तान्मालबांशैव वाधायांश्च महाबलान् ।
धृष्टद्युम्नादयश्चैव पाञ्चालान्कक्रोविहान् । तद्याहृतिमुवाचेदं मातुलं रुक्मिणेव च ।
त्रिशुपालश्च राजानं भगदत्तश्च भारत । सम्यग् मुदत्तश्च मानयामि वराधिपाः ।
गुह्यामिमं चोररूपं ये न प्रचेपयामि वः । विन्वोदकेषरेषाश्चमाश्रयः शूलपाणिना ।
प्रचेष्टव्या नरेन्द्राक्षे गुहायामिति धीमता । आनिव्य शान्तरी माथां निक्षुम्नेन महात्मना ।
प्रक्षिप्तान् यादवांश्चैव मोक्षयिष्यामि सर्वथा । इत्युक्त्वा त्रिशुपालस्तु राजसेना पतिस्रया ।
शरैस्ततर्हंतान् भैमान् प्रद्युम्नं वविश्रेवतः । विन्वोदकेषरं देवं रौक्मिण्येयो नमसा च ।
अरभन्नृपतिं बद्धुं त्रिशुपालं महाबलं । ततः पाञ्चवक्त्राणि यदाय प्रवरोत्तमः ।
शैलादिरप्रभीदीरं रौक्मिण्येषं महाबलं । विन्वोदकेषरो देवः प्राह तां यदुनन्दन ।
सर्वं कुरु तथा राजावुक्तस्त्वं भो यथा मया । कन्यार्थं रत्नकुम्भास्तु वधानेमात्र राधिपान् ।
पाञ्चैस्त्वमेव मोक्तुश्च प्रमाणं यदुनन्दन । अमुरांस्तु महाबाहो निःशेषान् कर्तुमर्हसि ।
एवमेव च वक्तव्यस्त्वया वीर कनार्हिनः । ततः स भगदत्तश्च त्रिशुपालश्च भूमिपं ।
आहृतिश्चैव रुक्मिण्येषां शान्ताश्चराधिपान् । बबन्ध चरदत्तैस्तैः पाञ्चैरत्नमयीं बंधूक् ।
मायामयीं गुहाश्चैनाननवत् कुदवर्द्धन । बद्धा च रौक्मिण्येयोऽय निश्चयत हवोरगान् ।
अनिदृष्टश्चकाराय रवितारं सम्राट्पणं । तेषां निरवशेषेण बबन्ध यदुवर्द्धनः ।
देवापतीन् क्षत्रियांश्च कोषाध्यक्षंश्च भारत । इत्यपरयष्टन्दाश्च चक्रार च तथात्मसात् ।
अथपः स तदा हन्तुममुरानुद्यतः प्रभो । सकञ्च एव सोवाच ब्रह्मदत्तं दिवोत्तमं ।
विश्वं वर्त्ततां कर्त्तुं मा भैः पश्य धनक्षयं । न देवेभ्योनामुरेभ्यो नान्येभ्यो दिजसत्तम ।

८००

८०१

८०२

८०३

८०४

८०५

भयं हि विद्यते तस्य गोप्तारो यस्य पाण्डवाः । न चामुरैस्तव मुताः स्पृष्टाः खल्वपि तेजसा ।

यज्ञवाटे निरोक्ष्येता मायया निहता मया ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि षट्पुर्वधे त्रिचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बह्वेषु भूमिपालेषु मानुषेषु विश्राम्यते । आविशेषासुरांश्चैव कम्पलं जनमेजय ।

दिशः प्रसन्नो वीरा बध्यमानाः समन्ततः । कृष्णानन्तप्रभृतिभिर्धुंभिर्धुंभुर्दुर्भुदैः ।

५१९

निकुम्भस्तानयोवाच कृष्टो दानवसत्तमः । भित्ता प्रतिष्ठा किं मोहाद्गुहात्तां याय विकृताः ।

हीनप्रतिष्ठाः कान् लोकान् प्रयास्यथ पलायिताः । अगत्वापचितिं युद्धे ज्ञातीनां हतनिश्चयाः ।

फलं जित्वेह भोक्तव्यं रिपून् समरकर्कशान् । हतेन चापि शूरेण वल्लभं त्रिदिवे मुखं ।

पलायित्वा गृहं गत्वा कस्य द्रक्ष्यथ हे मुखं । दारान् वल्लभ्य किं वापि धिग्धक् किं किं न लज्जय ।

एवमुक्त्वा निवृत्तास्ते लज्जमाना नृपासुराः । दिगुणेन च वेगेन युयुधर्षदुमिः सह ।

५२०

उत्सवे युद्धशौण्डानां नानाप्रहरणैर्मृप । ये यान्ति यज्ञवाटान् तान्निहन्ति धनञ्जयः ।

यमौ भीमश्च राजा च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । द्यां प्रयातान् जघानैन्द्रिः प्रवरश्च दिजोत्तमः ।

अथासुरास्तुक्तोयाद्या केशशैवल्लभादला । चक्रकूर्मरथावर्त्ता गजशैलानुशोभिना ।

ध्वजकुन्तलच्छन्दा स्तनितोत्कृष्टशब्दिनी । गोविन्दशैलप्रभवा भोरुचित्तप्रमायिनी ।

अस्त्रमुदफेनाद्या अस्त्रिमत्स्यतरङ्गिणी । सुखाव शोणितनदी मदीव जलदागमे ।

५२१

तान्दृष्ट्वैव निकुम्भस्तु वर्द्धमानांश्च ज्ञाचवान् । हतान् सर्वान् सहायांश्च वीर्यादेवोत्पपात ह ।

स वारितो जयन्तेन प्रवरेण च भारत । शरैः कुलिशशङ्काशैर्निकुम्भो रणकर्कशः ।

सन्निवृत्त्य च दष्टौष्ठः परिघेण दुरामदः । प्रवरं ताडयामास स पपात महीतले ।

ऐन्द्रिलं पतितं भूमौ बाहुभ्यां परिषस्त्रजे । विदित्वा चैव सप्राणं हित्वाऽसुरमभिद्रुतः ।

अभिद्रुत्य निकुम्भश्च निस्त्रिंशेन जघान ह । परिघेणापि दैतेयो जयन्तं समताडयत् ।

५२२

तस्तत्तश्चाचलङ्गावं निकुम्भश्चैन्निष्णाहवे । स चिन्तयामास तदा बध्यमानो महासुरः ।

कृष्णेन सह योद्धव्यं वैरिणा ज्ञातिचातिना । आमयामि किमात्मानमाहवे शक्रसूनुना ।

एवं स निश्चयं कृत्वा तच्चैवान्तरधीयत् । जगाम चैव युद्धार्थं यत्र कृष्णो महाबलः ।

तं दृष्ट्वा रावणस्कन्धमास्थितो बलनाशनः । द्रष्टुमभ्यागतो युद्धं जहवे सह दैवतैः ।

साधु साध्विति पुत्रश्च परितुष्टश्च सस्त्रजे । प्रवरश्चापि धर्मात्मा सस्त्रजे मोहवर्जितं ।

५२३

देवदुन्दुभयस्यापि प्रणेदुर्ध्वासवाज्ञया । जयमानं रणे दृष्ट्वा जयन्तं रणदुर्जयं ।

दर्शय निकुम्भस्तु केशवं रणदुर्जयं । अर्जुनेन स्मितं साङ्गं यज्ञवाटाविदूरतः ।

स न हं समहत् कृत्वा पश्चिराजमताडयत् । परिघेण सुघोरेण बलं सत्यकमेव च ।

नारायणश्चार्जुनश्च भीमश्चाथ युधिष्ठिरं । यमौ च बहुदेवश्च शान्तं कामश्च वीर्यवान् ।

युयुधे मायया दैत्यः शीघ्रकारी च भारत । न चेनं ददृशुः सर्वे सर्वशस्त्रविभारदाः ।
 यदा तु नैवापश्यन्तं तदा विष्णोदकेभरं । दधौ देवं हृषीकेशः प्रमथामां गणेभरं ।
 ततस्ते ददृशुः सर्वे प्रभावादतितेजसः । विष्णोदकेभरस्याशु निकुम्भं मायिनाम्बरं ।
 कैलासशिखराकारं यमन्तमिव धिष्ठितं । आङ्गयन्तं रणे कृष्णं वैरिणं ज्ञातिनाशनं ।
 सज्जगाण्डोऽथ एवाथ पार्थस्तस्य रथेषुभिः । परिघञ्चैव गात्रेषु विव्याधैनमयासकृतं ।
 ते वाणास्तस्य गात्रेषु परिघे च जनाधिप । भग्नाः शिलाशिताः सर्वे निपेतुः कुञ्चिताः क्षितौ ।
 विफलानस्तयुक्तोस्तान्दृष्ट्वा वाणाभ्यनञ्जयः । पप्रच्छ केशवं वीरः किमेतदिति भारत ।
 पर्वतानपि भिन्दन्ति मम वज्रोपमाः शराः । किमिदं देवकीपुत्र विष्णोऽत्र महात्मन ।
 तमुवाच ततः कृष्णः प्रहसन्निव भारत । महद्भूतं निकुम्भोऽयं कैलासेऽग्रे विसरं ।
 पुरा गत्वात्तरकुल्लपस्यके महाबलः । शतं वर्षमहस्ताणीं देवशत्रुर्दुरामदः ।
 अयैनं च्छन्दयामास वरेण भगवान् हरः । स वने चोपि कृपाणि न बध्नानि सुरामुरैः ।
 तमुवाच महादेवो भगवान् वृषभध्वजः । मम वा ब्राह्मणानाम्ना विष्णोर्न्वाऽप्रियमाचरन् ।
 भविष्यसि हरेर्बन्धो न त्वन्वस्य महामुर । ब्रह्मण्योऽहश्च विष्णुश्च विप्रा नः परमा गतिः ।
 स एष सर्वशस्त्राणामबध्यः पाण्डुनन्दन । त्रिदेहोऽतिप्रमायी च वरदस्तस्य दानवः ।
 भानुमत्याऽपहरेण देहोऽस्यैको हतो मया । अवध्यं षट्पुरं देहमिदमस्य दुरात्मनः ।
 दितिं शुश्रूषति त्रैको देहोऽस्य तपसाऽन्वितः । अन्यस्तु देहो घोरोऽस्य येनावमति षट्पुरं ।
 एतत्ते सर्वमाख्यातं निकुम्भचरितं मया । त्वयास्य बधे वीर कथा पश्चाद्भवति ।
 तयोः कथयतेरेवं कृष्णयोरमुरस्तदा । गुहां षट्पुरसंज्ञां तां विवेश रणदुर्जयः ।
 अन्विष्य तस्य भगवान् विवेश मधुसूदनः । तां षट्पुरगुहां घोरं दुर्द्वारं कुहनन्दन ।
 चन्द्रसूर्यप्रभाहीनां ज्वलन्तीं स्वेन तेजसा । सुखदुःखोष्णशीतानि प्रयच्छन्तीं यथेष्टितं ।
 तत्र प्रविश्य भगवानपश्यन्तान् जनाधिपान् । युयुधे सह घोरैश्च निकुम्भेन जनाधिप ।
 कृष्णस्यानुप्रविष्टास्तु बलाद्या यादवास्तया । प्रविष्टास्य तया सर्वे पाण्डवाश्च महात्मनः ।
 समेतास्तु प्रविष्टास्ते कृष्णस्यानुमतेन वै । युयुधे स तु कृष्णेन रौक्मिणेयः प्रचोदितः ।
 आनयद्यादवान् सर्वान् यानयं बान्धवान् पुरा । ते मुक्ता रौक्मिणेयेन प्राप्ता यत्र जनार्दनः ।
 प्रहृष्टमनसः सर्वे निकुम्भबधकाङ्क्षिणः । राजानो वीर मुञ्चेति पुनः काममयाव ॥
 मुभोच साय तान् वीरान् रौक्मिणेयः प्रतापवान् । अधोमुखमुखाः सर्वे बद्धमौना नराधिपाः ।
 कृष्णयाऽभिभुता वीरास्तस्युर्नष्टम्रियस्तदा । निकुम्भमपि गोविन्दः प्रयतन्तं जयम्प्रति ।
 योधयामास भगवान् घोरमात्मरिपुं हरिः । परिघेणाहतः कृष्णो निकुम्भेन मृधं विभो ।
 गदया चापि कृष्णेन निकुम्भलाडितो मृधं । तावुभौ मोहमापन्नौ सुप्रहारहतौ तदा ।
 ततः प्रथयितान् दृष्ट्वा पाण्डवांश्चाथ यादवान् । जेपुर्मुनिगणास्तत्र कृष्णस्य हितकाम्बरा ।

५१५

५१६

५१७

५१८

५१९

५२०

तद्विषुस महात्मानं वेदप्रोक्तैः खवैकथा । ततः प्रव्यागतप्राणो भगवाच्चैव वसदा ।

८१७

दानवस्य पुनर्वीरावुद्यतौ समरं प्रति । हवभास्वि नर्दनौ गन्धर्विव च भारत ।

आलाटकाविव कुट्टौ प्रहरनौ रणोत्कटौ । अथ कृष्णं तदेवाच नृप वागवरीरिणो ।

चक्रेण श्रमयस्मिन् देवमाङ्गणकण्टकं । इतिहोवाच भगवान् देवो विष्णोर्दक्षेश्वरः ।

धर्मं यशस्य विपुलं प्राप्नुहि त्वं महाबल । तथेत्युक्ता नमस्कृत्वा लोकनाथं सताकृतिः ।

मुदग्रं मुमोचाय चक्रं दैत्यकुलान्तकं । तन्निबुध्य सा चिच्छेद शिरः प्रवरकुण्डलं ।

८१८

नारायणभुजोत्सृष्टं सूर्यमण्डलवर्चसं । तत् पपात शिरसाय भूमौ जलितकुण्डलं ।

मेघमनो निरेः शृङ्गाभयूर इव भूतले । निरुन्ने निहते तस्मिन्देवो विष्णोर्दक्षेश्वरः ।

ततोऽपि च नरस्यात्र जगत्त्रासकरे विभो । पपात पुष्पटद्विजं वक्रसृष्टा नभसलात् ।

देवदुन्दुभयस्यैव प्रणेदुररिनाशन । नमन् च जगत् कृतं मुनयस्य विभेवतः ।

दैत्यकन्यास्य भगवान् यदुन्नेः शतशो ददौ । अस्त्रियाणाञ्च भगवान् सान्त्वयित्वा पुनः पुनः ।

८१९

रत्नानि च विचित्राणि वासांसि प्रवराणि च । रथानां वाजिघृत्तानां घटसहस्राणि कैववः ।

अददत् पाण्डुरेभ्यः प्रीतात्मा गदपूर्वजः । तदेव चाय प्रवरं घटपुरं पुरवर्द्धनः ।

द्विजाय वज्रदन्ताय ददौ तार्क्ष्यवरध्वजः । सचे समप्ते च तदा शङ्खचक्रगन्दाधरः ।

विसर्जयित्वा तस्मिन् पाण्डवाञ्च महाबलः । विष्णोर्दक्षेश्वरस्याय समाजमकरोत् प्रभुः ।

मांससूपशताकोपै बह्वर्चं जलनाकुलं । नियुक्तकुशलाभ्यान् देवो मङ्गप्रियसदा ।

८२०

योधयित्वा ददौ भूरि वित्तं वज्राणि चात्मवान् । मातापितृभ्यां वदितो यदुभिस्य महाबलः ।

अभिवाद्य वज्रदन्तं ययौ दारवतीं पुरीं । स विभेः पुरीं रत्नां घटपट्टजनाकुलां ।

पुष्पचित्रपथां वीरो वन्द्यमानो नरैः पथि । इमं यः घटपुरबधं विजयं चक्रपाणिनः ।

शृणुयाद्वा पठेद्वाऽपि स बुद्धे जयमाप्नुयात् । अपुनो लभते पुनर्मन्त्रो लभते धनं ।

व्याधितो मुच्यते रोगाद्ब्रह्मसाय्य बन्धनात् । इदं पुंश्वनं प्रोक्तं गर्भाधानस्य भारत ।

८२१

आद्वेषु पठितं सम्यगव्यकरणं स्मृतं ।

इदममरवरस्य भारत प्रथितवसस्य जयं महात्मानः । सततमिह हि यः पठेत्वरः सुगतिमितो व्रजते गतश्वरः ।

रुणिकनकविचित्रपाणिनाहो निरतिशयार्कगुणोऽरिहादिमथः । चतुर्दशभिन्नवस्तुविधात्मा जयति जगत्पुरुषः सहस्रनामा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि घटपुरवधे चतुर्विंशतिर्ब्रह्मविक्रमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुतोऽयं घटपुरवधा रत्नो मुनिवरीन्तम । पुरीकृतमन्त्रकवधं वैशम्पायन कीर्तय ।

भानुमत्याश्च हरणं निबुध्य वधन्तया । प्रबूहि वदतां श्रेष्ठ परं कौतूहलं हि मे ।

८२०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेषु तेषु च दैत्येषु निहतेषु च विष्णुना । तपसा राधवासाश्च मारीचं कश्यपं दितिः ।

तपसा कालयुक्तेन तथा शृङ्गवशा मुनेः । आनकूलेन च तपसा माधुर्येण च भारत ।

परितुष्टः कश्यपस्तु तामुवाच तपोधनां । परितुष्टोऽस्मि ते श्रेष्ठ वरं वरय सुव्रते ।

॥ दितिरुवाच ॥ उतपुत्राऽस्मि भगवन् देवैर्ह्यर्च्यताम्बर । अवधं पुत्रमिच्छामि देवैरमितविक्रमं ।

॥ कश्यप उवाच ॥ अवध्यसो सुतो देवि दाशवणि भवेदिति । देवानां संशयो नात्र कश्चित् कमललोचने । ८१५

देवदेवमृते रुद्रं तस्य न प्रभवाम्यहं । आत्मा ततसे पुत्रेण रक्षितयो हि सर्वथा ।

अन्वाहभत तां देवीं कश्यपः सत्यवानस्य । अक्रुद्धोदरदेवो ह्य सा पुत्रं सुपुत्रे ततः ।

सहस्रबाहुं कौरव्य सहस्रधिरसं तया । दिसहस्रेष्वप्यसौ तावत्परममेव च ।

स व्रजत्यन्धवद्यस्मादनन्धोऽपि हि भारत । तमन्धकोऽयं नास्ति प्रोक्तश्च निशचिनः ।

अवधोऽस्मीति स्त्रोक्तान् स सर्वान् बाधति भारत । हरत्यपि च रत्नानि सर्वान्धातमबलाश्रयात् । ८१६

वामयत्यात्मवीर्येण निर्युद्धाक्षरसं गणान् । स्त्रवेमन्यूर्जितोऽन्यथै सर्वलोकमयद्भरः ।

परदारापहरणं पररत्नविलोपनं । चकार सततं मोहादन्धकः पापनिश्चयः ।

त्रैलोक्यविजयं कर्तुमुद्यतः स तु भारत । सहावैरसुरैः सार्द्धं वज्रभिः सर्वधर्षिभिः ।

तं श्रुत्वा भगवान् ब्रह्मः कश्यपं पितरं ब्रवीत् । अन्धकेनेदमारन्धमोदुषं मुनिपत्तम ।

आज्ञापय विभो कार्यमस्माकं समनन्तरं । यवीयसः कथं नाम सोढव्यं श्यामने मया । ८१७

इष्टपुत्रे प्रहर्षव्यं कथं नाम मया विभो । इहाचभवती कुर्यान्मन्युं मयि हते सुते ।

देवेन्द्रवचनं श्रुत्वा कश्यपोऽद्याब्रवीन्मुनिः । वारयिष्यामि देवेन्द्र सर्वथा भद्रमस्तु ते ।

अन्धकं वारयामास दित्या सह तु कश्यपः । त्रैलोक्यविजयादीरं ह्यक्रुष्टक्षेत्रेण भारत ।

वारितोऽपि स दुष्टात्मा बाध्यतेव दिवौकसः । तैलौहपायैर्दुष्टात्मा प्रमथ्य च तथा परान् ।

बभञ्ज कामने वृक्षानुद्यानानि च दुर्धरंति । उच्चैःश्रवःसुतान्मान् बलादप्यालयदिवः । ८१८

नागान् दिग्भागजमुतान् दिव्यान्पि च भारत । बलाद्वरति देवानां पायतां बलदर्पितः ।

देवानाप्याययन्त्येव ये यक्षैस्तपसा तथा । तेनाश्रकार विध्वंसं दुष्टात्मा देवकण्ठकः ।

नेजुर्यक्षैस्त्वथो वर्णालेपुर्नैव तपांस्तपि । अन्धकस्त भयाद्भ्राजन् यज्ञविघ्नानि कुर्वन् ।

तस्यैच्छया वाति वायुरादित्यश्च तपत्युत । चन्द्रमाः सहजस्यो दृश्ये नैव वा पुनः ।

न व्रजन्ति विमानानि विहायसि प्रभां प्रभो । अन्धकस्यातिघोरस्य बलदृप्तस्य दुर्धरैः । ८१९

निरोद्धारवषट्कारं जगदीर तदाऽभवत् । अन्धकस्यातिघोरस्य भयात्कुटुलोदह ।

कुहूनयोत्तरान् पापो द्रावयामास भारत । भद्राश्वान् कीटुमालांश्च जम्बुद्वीपांस्तथैव च ।

मानयन्ति च तं देवा दानवाश्च दुरात्मदाः । भूतानि च तथाऽन्यानि समर्यान्पि सर्वथा ।

अवधो बध्यमानास्तु ममेता ब्रह्मवादिनः । अचिन्तयन् अन्धकस्य बधं धर्ममृतम्बर ।

तेषां वृहस्पतिर्कथ्ये धीमानिदमथाब्रवीत् । नास्त्य रुद्रादृते मृत्युर्विद्यते च कयपुन । ८२०

तथा करि दीयमाने कश्यपेनाभिगच्छितं । नाहं रुद्रात् परिचातुं ब्रह्म इत्येव धीमता ।

तनुपार्थ चिन्तयामः ब्रह्मा येन सनातनः । जानीयात् सर्वभूतानि पोष्यज्ञानानि ब्रह्मरः ।

विदितार्यो हि भगवानवधं जनतः प्रभुः । अमुप्रमार्जनं देवः करिष्यति स्तोता गतिः ।

ब्रतं हि देवदेवस्य भवस्य जगतो गुरोः । सन्तोऽसन्तो रचितस्या ब्राह्मणास्तु विज्ञेयतः ।
 तेवयं नारदं सर्व्वे प्रयामः शरणं द्विजं । उपायं वेत्स्यते तत्र वयस्यो हि भवस्य सः ।
 दृष्टव्यतिवचः श्रुत्वा सर्व्वे तेऽयं तपोधनाः । चाणार्थं नारदं प्रोचुस्तांस्तथेति स चोक्तवान् ।
 ऋषिष्वयं तु यातेषु यत्कार्यं नारदो मुनिः । विचार्य्य मनसा विद्वानिति कार्य्यं स दृष्टवान् ।
 स देवदेवं भगवान् द्रष्टुं मनिरथाययौ । मन्दारवनमध्यस्थो यत्र नित्यं दृषध्वजः ।
 स तत्र रजनीमेकामुषिता मुनिमत्तमः । मन्दाराणां वने रम्ये दधितः शूलपाणिनः ।
 आजगाम पुनः स्वर्गं लब्ध्वाऽनुज्ञां दृषध्वजात् । मन्दारपुष्पैः सुकृतां मात्मानाबध्य भारत ।
 पथितां सविशेषान्तां सर्व्वगन्धोक्तमोक्तमां । सान्ताममात्स्यदामस्य तैरेव कुसुमैः कृतं ।
 तत्र कण्ठे समामस्य महागन्धं नराधिप । आचयावन्धको यत्र दुरात्मा बलदर्पितः ।
 अन्धकस्त्वयं तं दृष्ट्वा गन्धमाघ्राय चोत्तमं । सन्तानकानां स्रक्पालां महागन्धं महामुने ।
 कुत्रेयं पुष्पजातिर्व्या कमनीया तपोधन । गन्धान् वर्षास्य तांस्तान् हि भोः पुष्यति मुञ्चर्मुञ्चः ।
 स्वर्गे सन्तानकुसुमान्यतिवर्त्तन्ति सर्व्वथा । कः प्रभुस्तस्य देशस्य शक्यं वानधितुं मुने ।
 आचक्ष्व यद्यन्याद्वा वयं ते देवतातिथे । तमुवाच मुनिश्रेष्ठः प्रहसन्निव भारत ।
 पहाय दक्षिणे हस्ते महतस्तपसो निधिः । मन्दरः पर्व्वतश्रेष्ठो वीर कामगमं वनं ।
 तत्र चैवंविधं पुष्पं भोः सृष्टिः शूलपाणिनः । न तु तत्र वने कश्चिद्व्यन्देन महात्मनः ।
 प्रवेष्टुं नभते तदै रचन्ति प्रवरोत्तमाः । नानाप्रहरणा घोरा नानावेशा दुरासदाः ।
 अब्रुवाः सर्व्वभूतानां महादेवाभिरक्षिताः । नित्यं प्रकीडते तत्र सोमः सप्रवरो हरः ।
 मन्दारद्रुमवर्णेषु सर्व्वमात्मा सर्व्वभावतः । तपोविशेषैराराध्य हरं त्रिभुवनेश्वरं ।
 शक्यं मन्दारपुष्पाणि प्राप्नुं कश्यपवंशज । । स्त्रीरत्नमणिरत्नानि यानि चान्यानि चाप्यथ ।
 काङ्क्षितानि फलन्ति स्म ते द्रुमा हरवल्लभाः । न तत्र सूर्य्यः सोमोऽयं तपत्यतुल्यविक्रम ।
 स्वयम्प्रभं तत्त्वमं तद्भो दुःखविवर्जितं । तत्र गन्धान् स्रवन्त्यन्ये वस्त्राण्यन्ये महाद्रुमाः ।
 वासांसि विविधान्यन्ये मुगन्धीनि महाबल । भक्ष्यं भोष्यश्च पेयश्च चोयं लेह्यं तथैव च ।
 तत्त्वः स्रवते तेभ्यो विविधं मनमेषितं । पिपासा वा बुभुक्षा वा म्लानिस्थिन्ताऽपि वाऽनघ ।
 न मन्दारवने वीर भवतीत्युपधार्य्यतां । न ते वर्षयितुं शक्या गुणा वर्षशतैरपि ।
 गुणा ये तत्र वर्त्तन्ते स्वर्गाद्भृङ्गगुणोत्तराः । अतीव विजयेल्लोकान् स महेन्द्रान्न संशयः ।
 एकाहमपि यस्तत्र वसेद्दे दितिजोत्तम । स्वर्गस्यापि हि तत् स्वर्गं सुखानामपि तत् सुखं ।
 बभूव जगतः सर्व्वमिति मे धीयते मनः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि अन्धकवधे पञ्चचत्वारिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धको नारदवचः श्रुत्वा तत्त्वेन भारत । मन्दरं पर्व्वतं गन्तुं मनो दधे महासुरः ।
 योऽसुरान् सुमहातेजाः समानोय महाबलः । जगाम मन्दरं क्रुद्धो महादेवास्तथं तदा ।

८११५

८२४०

८२५५

८२५६

८२५७

८२५८

तं महाभ्रप्रतिच्छन्नं महौषधिसमाकुलं । नानामिद्वयमाकीर्णं महर्षिगणमेवितं ।
 चन्द्रनागवृक्षाणां मरुतद्रुमसकुलं । किन्नरोद्गोतरम्यञ्च वज्रनागसमाकुलं ।
 वातोद्भूतैर्वनैः फलैर्नृत्यन्तमिव च क्वचित् । प्रसूतैर्धातुभिश्चैवैवलिप्तमिव च क्वचित् ।
 पलिखनैः समधुरैर्नदन्तमिव च क्वचित् । हंसैः शृङ्गिपदैः कीर्णं प्रपतद्गिरितस्ततः ।
 महाबलैश्च महिषैश्चरद्भिर्देवनागैः । चन्द्रांगुलिमलैः भिद्देभूषितं हिमसञ्चयं ।
 मृगराजशताकीर्णं मृगतृन्दनिषेवितं । समन्दरगिरिं प्राह रूपिणं बलदर्पितः ।
 वेत्ति त्वंहि यथाऽन्धो वरदानादहं पितुः । मम चैव वशे सर्वं चैलोक्यं सचराचरं ।
 प्रतियोद्धुं न मां कश्चिदिच्छत्यपि गिरे भयात् । पारिजातवनञ्चास्ति तव मानैः महागिरे ।
 सर्वकामप्रदैः पुष्पैर्भूषितं रत्नमुत्तमं । तदाचक्षोपभोक्ष्यामि तदमे तव मानसं ।
 किं करिष्यसि कुड्मस्त्रं मनो हि त्वरते मम । चातारं नात्र पश्यामि मया खल्वर्हितस्य ते ।
 इत्युक्तो मन्दरस्तेन तच्चैवान्तरधीयत । ततोऽन्धकोऽतिरूषितो वरदानेन दर्पितः ।
 मुमोच नादं समहदिदं वचनमब्रवीत् । याच्यमानो मया नाम यस्माञ्च वज्रमन्यसे ।
 अहं चुर्णिकरोमि त्वां बलं पर्वत पश्य मे । एवमुक्त्वा गिरेः शृङ्गमुत्पात्त्य वज्रयोजनं ।
 निष्पिपेष गिरेस्तस्य शृङ्गेऽयान्यत्र बोध्यवान् । सह तैरमुरैः सर्वैर्वरदानेन दर्पितः ।
 तं प्रच्छन्नदीजालं भज्यमानं महागिरिं । विदित्वा भगवाच्चन्द्रस्य कारानुग्रहं गिरेः ।
 मविशेषतः वीर मत्तदिपमृगायुतं । नदीजालैर्वज्रतरेगायुतं चित्रकामनं ।
 नभश्च्युतेः पुरा यदत्तद्देव विराजते । अयं देवप्रभावेण शृङ्गाण्युत्पाटितानि तु ।
 क्षिप्तानि चासुरानेव ब्रन्ति घोराणि भारत । क्षिप्त्वा ये प्रपलायन्ते शृङ्गाणि तु महासुराः ।
 शृङ्गैस्तैस्ते स्म बध्यन्ति पर्वतस्य जनाधिप । ये स्वस्थास्त्वमुरास्तत्र तिष्ठन्ति गिरिसानुषु ।
 शृङ्गैस्ते न स्म बध्यन्ते मन्दरस्य महागिरेः । ततोऽन्धकस्तदा दृष्ट्वा मेनां तां हृदितां तथा ।
 रूषितः समहानादं नदित्वेदं तदाऽब्रवीत् । आह्वये तं वनं यस्य युद्धार्थमुपतिष्ठतु ।
 किं त्वयाऽचल युद्धेन हताः स्म च्छद्मभा रणे । एवमुक्ते त्वन्धकेन वृषभेण महेश्वरः ।
 संप्राप्तः शूलमुद्यम्य देवोऽन्धकजिघांसया । प्रमथानां गणैश्चैव ततो वै वज्रलोचनः ।
 तथा भूतगणैश्चैव धीमान् भूतगणेश्वरः । प्रचक्रमे ततः कृत्वा चैलोक्यं रूषिते हरे ।
 सिन्धवश्च प्रतिस्नातमूत्रः प्रज्वलितोदकाः । जग्मुर्दिशोऽग्निदाहस्य सर्वानो हरतेजसा ।
 युयुधुश्च यहाः सर्वे विपरीता जनाधिप । चेत्तस्य गिरयस्तत्र काले कुरुकुलोदह ।
 प्रववर्षाथ पर्वतः सधूमाङ्गारवृष्टयः । उष्णभासश्चमाश्रीत सूर्यः शीतप्रभस्तथा ।
 न ब्रह्मापि विदुस्तत्र मुनयो ब्रह्मवादिनः । वडवाः सुपुत्रां वै गावोऽश्वानपि चानघ ।
 पेतुर्दृष्ट्वा मेदिन्यामञ्जिष्ठा भस्मसात् कृताः । वा धन्ते वृषभा गाश्च गावश्चारुज्जट्टयान ।
 राक्षसा यातुधानाश्च पिशाचाश्चपि सर्वशः । विपरीतं जगद्दृष्ट्वा महदेवस्तथागतं ।

८११

८१०

८१०

८१०

८११

८१०

मुमोच भगवाच्छूलं प्रदीप्ताग्निमप्रभं । ततः पपात हरोत्सृष्टमन्त्रकोरसि कुर्क्षरं ।
 मन्त्रस्य चाकरोद्ग्राह्यमन्त्रकं साधुकच्छकं । ततो देवगणाः सर्वे मनुयस्य तरोधनाः ।
 इच्छरं तुष्टुवैव जगच्छत्रौ निवर्तिते । देवदुन्दुभयो नेदुः पुण्यदृष्टिः पपात ह ।
 लोकां निवृत्तश्चाभीश्वरेन्द्र विगतज्वरं । प्रजगुर्देवगन्धर्वा ननृतुस्यः पुरोगणाः ।
 केपुस्य ब्राह्मणा वेदानोजुस्य कृतभिक्षया । यहाः प्रकृतिमापेदुच्छन्नं यो यया पुरा ।
 न जज्वाल जले वज्रिराशाः शर्वाः प्रवेदिरे । मन्दरः पर्वतश्रेष्ठः पुरेव विरराज ह ।
 त्रिया परमया जुष्टः सर्वतेजःसमुच्छ्रयात् । रेमे सोमस्य भगवान् पारिजातवने हरः ।
 सुप्रचारान् सुरान् कृत्वा शक्रादीन् धर्षतः प्रभुः ।

८२८

८२९

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अन्धकबधे षट्चत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ मुनेऽन्धकबधः श्राव्यः श्रुतोऽयं खलु भो मया । शान्तिस्त्वयाणां लोकानां कृता देवेन धीमता ।

निकुम्भस्य हतं देहं द्वितीयं चक्रपाणिना । यदर्थस्य यथा वैव तद्भवान् वक्तुमर्हति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अद्धानस्य राजर्षे वक्तव्यं भवतोऽनघ । चरितं लोकनायस्य हरेरमिततेजसः ।

हारवत्यां निवमतो विष्णोरितुलतेजसः । समुद्रयात्रा भंप्राप्ता तोर्थे पिण्डारके नृप ।
 उपमेनो नरपतिर्वसुदेवस्य भारत । निक्षिप्तौ नगराध्यक्षैः श्रेष्ठाः सर्वे विनिर्गताः ।

८३०

पृथग्बलः पृथग्धीमान् लोकनायो जनार्दनः । गोष्ठ्यः पृथक् कुमारानां नृदेवामरतेजसां ।
 गणिकानां सहस्राणि निःसृतानि नराधिप । कुमारैः सह वार्ष्णेयैरुपवह्निः खलुदृष्टैः ।
 दैत्याधिवासं निर्जित्य यदुनिर्दुष्टविक्रमैः । वेद्यः निवेदिता वीर हारवत्यां सहस्रयः ।
 सामान्यास्ताः कुमारानां क्रोडानार्थ्यो महात्मनां । इच्छाभोग्या गुणैरेव राजन्या वेशयोषितः ।
 स्थितिरेषा हि भैमानां कृताः कृत्वा धीमता । स्त्रोनिमित्तं भवेद्देवं मा यदूनामिति प्रभो ।

८३१

रेवत्या चैकया सार्द्धं बली रेमे ऽनुकूलया । चक्रवः कानुरागेण यदुश्रेष्ठः प्रतापवान् ।
 कादम्बरोपानवलो भूषितो वनमालया । चिक्रोड सागरजले रेवत्या सहिनो बलः ।
 षोडशस्त्रीसहस्राणि जले जलजलोत्थनः । रामयामास गोविन्दो वैश्वरूपेण सर्वदुक् ।
 अहमिष्टा मया सार्द्धं जने वसति केशवः । इति ता मेतिरे सर्व्या राजान्पारायणस्त्रियः ।
 सर्व्याः सुरतबद्धाङ्गः सर्व्याः सुरततर्हिताः । मानमूङ्गस्य ताः सर्व्या गोविन्दसङ्गमानजं ।
 अहमिष्टाऽहमिष्टेति स्त्रिये परिजने तदा । नारायणस्त्रियः सर्व्या मुदा शस्त्राचरे शुभाः ।

८३२

करजद्विजचिह्नं नि कुवाधरगतानि ताः । दृष्ट्वा दृष्ट्वा जह्विरे दर्पणेष्वात्मनेश्वराः ।
 गो वसुद्दिश्य कृष्णस्य जगिरे कृष्णयोषितः । पिवन्त्य इव कृष्णस्य मधमेव दन्ताम्बुजं ।
 कृष्णापितमनोदृष्टः कान्ता नारायणस्त्रियः । मनोहरतरा राजस्रभवक्षेकनिश्रवाः ।
 श्कर्षितमनोदृष्टो मेघो तास्यकिरेऽङ्गनाः । नारायणेन देवेन तर्प्यमाणमनोरथाः ।
 शिरांसि गर्जितान्युष्टः सर्व्या निरवशेषतः । वास्तव्यं केशवमर्षं वहन्त्यद्यात्तदर्शनाः ।

८३३

ताभिस्तु सह चिक्रीड सर्वाभिर्हरिरात्मवान् । वैश्वरूपेण विधिना समुद्रे विमले जले ।
उवाह सर्वगन्धाद्यं स्वच्छं वारि महोदधिः । तोयश्चालवणं वोर वासुदेवस्य शासनात् ।
गुल्फदग्नं जानुदग्नमूदग्नमथापि वा । नार्यस्ताः स्तनदग्नं वा जलं समभिकाङ्क्षितं ।
मिषिचुः केशवं पत्न्यो धारा इव महोदधिं । मिषे च तासु गोविन्दो मेघः फुल्लता इव ।
अवलम्ब्यापराः कण्ठे हरिं हरिणलोचनाः । उपगूहस्व मां वोर पतामीत्यब्रुवन् स्त्रियः ।
कासित् काष्ठमथैस्तैः स्रुयैः सर्वाङ्गशोभनाः । कौश्वर्हिणनागानामाकारसदृशैः स्त्रियः ।
मकराशतिभिस्तान्या मोनाभैरपि चापराः । बज्ररूपाशतिधरैः पुम्बुस्थापराः स्त्रियः ।
स्तनकुम्भेस्तथा तेरुः कुम्भैरिव तथाऽपराः । सलिले तु समुद्रस्य हर्षयन्त्यो जनार्दन ।
रराम सह रुक्मिण्या जले तस्मिन्मुदा युतः । येनैव कार्ययोगेन रमत्यमरमत्तमः ।
तत्तदेव हितासु कुम्भदा नारायणस्त्रियः । तनुवस्त्रावृतास्तस्यो लीलायन्त्यस्तथाऽपराः ।
चिक्रीडुर्वासुदेवस्य जले जलजलोचनाः । यस्या यस्यास्तु यो भावतां तां तेनैव केशवः ।
अनुप्रविश्य भावज्ञो निनायात्मवशं वशी । हृषीकेशोऽपि भगवान् हरोकेशः सनातनः ।
बभूव देशकालेन कान्तावशगतः प्रभुः । कुलशीलममोऽस्माकं योग्योऽयमिति भेनिरे ।
देशरूपेण वर्त्तन्तमङ्गनास्ता जनार्दन । दत्ता दालिष्ययुक्तस्तु स्मितपूर्वाभिभाषिणं ।
कृष्णं भार्यासुकमिरे भक्त्या च बज्रभेनिरे । प्रयगोप्यः कुमाराणां प्रकाशं स्त्रोगणैः सह ।
अलक्ष्मकुर्जलं वीराः सागरस्य गुणाकराः । गीतनृत्यविधिज्ञानां तां स्त्रोणां जनेश्वर ।
तेजसा प्याहृतानान्ते दालिष्यान्तस्मिरे वशे । गृह्णन्तश्चानुगोतानि तथा स्वाभिनयान्यपि ।
तृत्याण्युत्तमनारीणां मुमुदुर्यदुपप्लवाः । पञ्चसूडां ततः कृष्णः कौबेरोस्य बराप्सराः ।
माहेन्द्रोश्चानयामास वैश्वरूपेण हेतुना । ताः प्रोवाचाप्रमेयात्मा सान्त्वयित्वा जगत्प्रभुः ।
उत्थापयित्वा प्रणताः कृताञ्जलिपुटास्तदा । क्रीडायुवत्यो भैमानां प्रविशध्वमशङ्कताः ।
मत्प्रियार्थं बरारोहा रमयध्वञ्च यादवान् । दग्धयध्वं गुणान् सर्वाभृत्यगोतैरहः सु च ।
तथाऽभिनययोगेषु वासेषु विविधेषु च । एवं कृते विधास्यामि श्रेयो वो मनभेसितं ।
मञ्च रोरममा स्मेते सर्वे निरवशेषतः । शिरमाशां तु ताः सर्वाः प्रतिगृह्य हरेस्तदा ।
क्रीडायुवत्यो भैमानां ताः प्रविष्टाऽप्सरोबराः । ताभिः प्रविष्टमात्राभिर्द्योतितः स महार्णवः ।
वैदामिनीभिर्नभमि घनवृन्द इवानघ । ता जले स्थितवत्स्त्रित्वा जलवाद्यान्यवादयन् ।
चक्रुस्त्राभिनयं सम्यक् स्वर्गावास इवाङ्गनाः । गन्धैर्वाग्न्यैश्च ता दिव्यैर्वस्त्रैश्चायतलोचनाः ।
हेलाभिर्हास्यभावैश्च जह्रुर्भैममनांस्तथ । कटाक्षैरिङ्गितैर्हामैः केलिरोधैः प्रसादितैः ।
मनोऽनुकूलैर्भैमानां समाजह्वयनांसि ताः । उत्थितोत्थित्य चाकाशं वातस्कन्धान् बह्वंश्च तान् ।
मदिरावशगान् भैमानानयन्ति बराङ्गनाः । कृष्णाऽपि तेषां प्रीत्यर्थं विजह्रे विचयति प्रभुः ।

८११५

८११६

८११७

८११८

८११९

८१२०

सर्वैः षोडशभिः सार्द्धं स्त्रीषहस्रैर्मुदाऽन्वितः । प्रभावज्ञास्तु ते वीराः कृष्णस्थामिततेजसः ।
 न जग्मुर्विषयं भैमा गाम्भीर्यं परमास्थिताः । केचिद्वैवतकं गत्वा पुनरायान्नि भारत ।
 गृह्णाण्ये वनान्ये काङ्क्षितान्यरिमर्दन । अपेयः पेयमलिलः सागरस्याभवत्तदा ।
 आज्ञया लोकनायस्य विष्णोरतुलतेजसः । अधावन् स्थलत्रापि जले जलजलोचनाः ।
 गृह्य हस्ततया नार्यो युक्ता मञ्जंस्तथापि ते । भक्ष्यभोज्यानि पेयानि चोद्यं लेह्यन्तथैव च ।
 वज्रप्रकारं मनसा ध्याते तेषां भवत्युत । अस्नानमान्यधारिण्यस्ताः स्त्रियस्ताननिन्दितान् ।
 रहःसु रमयाश्चक्रुः स्वर्गे देवतानुगाः । नैभिर्गृहप्रकाराभिश्चिकीर्षुरपराजिताः ।
 स्नाताऽनुलिप्ता मुदिताः सायान्तेऽन्धकवृष्णयः । आयताश्चतुरस्ताश्च घृन्ताश्च खल्लिकास्तथा ।
 प्रासादा नौषु कौरव्य विहिता विश्वकर्माणा । कैलासमन्दरच्छन्दा मेरुच्छन्दास्तथैव च ।
 तथा नानावयच्छन्दास्तथेहामृगरूपिणः । वैदूर्यतोरणैश्चित्राश्चित्राभिर्ह्यभिभक्तिभिः ।
 समारगन्धर्वकर्मयैश्चित्रा भक्तिशतैरपि । प्रकीडगच्छच्छन्दाश्चित्राः कनकरोतिभिः ।
 क्रौञ्चच्छन्दाः शृङ्गच्छन्दा गजच्छन्दास्तथाऽपरे । कर्णधारैर्गृहीतास्ता नावः कान्तस्त्रोज्ज्वलाः ।
 मलिलं शोभयामासुः सागरस्य महोर्मिमत् । समुच्छ्रितैः सितैः पोतैर्यानपावैस्तथैव च ।
 नैभिश्च शल्लिकाभिश्च शृङ्गशृङ्गे वरुणाक्षयः । पुराण्यकाशगामीनि गन्धर्वाणामितस्ततः ।
 बभ्रुमुः सागरजले भैमयानानि भारत । नन्दनच्छन्दयुक्तेषु यानपात्रेषु भारत ।
 नन्दनप्रतिमं सर्वं विहितं विश्वकर्माणा । उद्यानानि सभा घृत्ना दीर्घिकाः स्यन्दनानि च ।
 निवेशितानि शिल्पानि तादृशान्येव सर्व्वथा । स्वर्गच्छन्देषु चान्येषु समामात् स्वर्गसन्निभाः ।
 नारायणाज्ञया वीर विहिता विश्वकर्माणा । वनेषु हनुवृक्षं मधुरक्षैव पल्लिणः ।
 मनोहरतरक्षैव भैमानामतितेजसां । देवलोकोज्जवाः श्वेता विलेपुः कोकिलास्तथा ।
 मधुराणि विचित्राणि यदूनां काङ्क्षितानि च । चन्द्रांशुसमरूपेषु हर्म्यपृष्ठेषु वर्हिणः ।
 ननृतुर्धधुरारावाः शिखण्डिगणसंघृताः । पताकायानपात्राणां सर्व्वपक्षिगणायुताः ।
 भ्रमरैरुपगीताश्च स्वरदामासक्तवासिभिः । नारायणाज्ञया वृत्ताः पुष्पाणि मुमुचुर्भ्रमं ।
 श्रुतवयानुरूपाणि विहायसि गतास्तदा । वयौ मनोहरो वातो रतिखेदहरः सुखः ।
 रजोभिः सर्व्वपुष्पाणां युक्तस्यन्दनशैत्यभृत् । शीतोष्णमिच्छतां तत्र बभूव वसुधापते ।
 वासुदेवप्रसादेन भैमानां क्रीडतां तदा । न क्षुत्पिपासे न म्लानिर्न चिन्ता शोक एव च ।
 आविश्यतदा भैमान् प्रभावाच्चक्रपाणिनः । अप्रशान्तमहादूर्या गीतनृत्योपशोभिताः ।
 बभूव सागरक्रीडा भैमानामतितेजसा । वज्रयोजनविस्तीर्णं समुद्रं सलिलाश्रयं ।
 रुद्धा चिकीर्षुरिन्द्राभा भैमाः कृष्णाभिरक्षिताः । परिच्छदस्यानुरूपं यानपात्रं महात्मनः ।
 नारायणस्य देवस्य विहितं विश्वकर्माणा । रत्नानि यानि चैलोक्त्य विशिष्टानि विशान्यते ।
 कृष्णस्य तानि सर्व्वानि यानपात्रेऽतितेजसः । पृथक् पृथक्निवासाश्च स्त्रीणां कृष्णस्य भारत ।

८१४

८१५

८१६

८१७

८१८

८१९

मणिवैदूर्यचिन्तालाः कार्त्तिकरविभूषिताः । सर्व्वर्त्तुसुमाकीर्णाः सर्व्वगन्धाधिवासिताः ।

यदुमिन्हाः शुभैर्ज्युष्टाः शकुनैः स्वर्गवासिभिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि भानुमतीहरणे भगवत्पारिवंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रेमे बलस्यन्दनपङ्कदिग्धः कादम्बरोपानकलः पृथुश्रोः । रक्तवर्णो रेवतिमाश्रयित्वा प्रलम्बबाहुः

स्वर्लितः प्रयातः ।

मीलाम्बुदाभे वसने वसानस्य द्वांशुगैरो मदिरावित्राकः । रराज रामोऽम्बुदमध्यमेत्य संपूर्णविम्बो भगवानिवेन्दुः ।

वानैककर्णामलकुण्डलश्रोः स्मेरं मनोज्ञाजलतावतंसः । तिर्यक्कटाक्षं प्रियया मुमोद रामो मुखं चार्ध्वभिवोद्यमाणः । ८१८

अथाज्ञया कंसनिकुम्भश्चेरुदारकूपोऽभरसां गणः सः । द्रष्टुं मुदा रेवतिमाजगाम बलालयं स्वर्गसमानमृगम् ।

तां रेवतीञ्चाप्यथ वाऽपि रामं सर्व्वा नमस्कृत्य बराङ्गयन्धुः । वाद्यानकूपं ननृतुः सुगाव्यः समस्ततोऽन्या जगिरे च सम्यक् ।

चक्रुस्तथैवाभिनयेन लभ्यं यथावदेषां प्रियमर्थयुक्तं । इद्यानकूलञ्च बलस्य तस्य तथाज्ञया रेवतराजपुत्र्याः ।

चुकुर्दुरन्याश्च तथैव तासां तद्देशभाषाकृतिवैशयुक्ताः । सहस्रतालं ललितं सलोलं बराङ्गनाः सर्व्वरतावृताङ्गः ।

सङ्कर्षणाधोक्षजनन्दनानि सङ्कीर्त्तयन्त्याऽप्य च भङ्गलानि । कंसप्रलम्बादिबधश्च रम्यं चाणूरघातश्च तथैव रङ्गे । ८१९

यशोदयाय प्रयितं यशोऽप्य दामोदरत्वञ्च जनार्दनस्य । बधं तथाऽरिष्टकधेनुकाभ्यां व्रजे च वामं शकुनीबधश्च ।

यथा च भग्नौ यमसार्ङ्गुनौ च खट्वां वृकाणामपि कालयुक्तां । स कालियो नागपतिर्द्भे च लक्ष्णेन दान्तश्च यथा दुरात्मा ।

शङ्खं हृदादुद्धरणश्च वीर पद्मोत्पलानां मधुसूदनेन । गोवर्द्धनोऽर्थे च गवां हृतोऽभूद्यथा च लक्ष्णेन जनार्दनेन ।

कुक्षां यथा गन्धकपेषिकाश्च कुञ्जलहीनां कृतवांस्य लक्ष्णाः । अवामनं वामनकश्च शक्रे लक्ष्णो यथात्मानमजोऽप्यनिन्द्यः ।

सौभद्रमायश्च हलायुधत्वं बधं परस्थाप्य देवशत्रोः । गान्धारकन्या वदने नृपाणां रथे तथा योजनमूर्ज्जितानां । ८२०

तथा सुभद्राहरणे जयश्च दुष्टे च बालाहकजन्मुमाले । रत्नप्रवेकश्च युधाजितैर्यत् समाहृतं शकसमचमासीत् ।

एतानि नान्यानि च चारुरूपा जगुः स्त्रियः प्रीतिकराणि राजन् । सङ्कर्षणाधोक्षजहर्वणानि चित्राणि चानेककथाश्रयाणि ।

कादम्बरोपानमदोत्कटस्तु बलः पृथुश्रोः स चुकूर्द् रामः । सहस्रतालं मधुरं समञ्च स भार्य्याया रेवतराजपुत्र्या ।

तं कूर्द्मानं मधुसूदनः स दृष्ट्वा महात्मा हर्षान्वितास्ताः । चुकूर्द् सत्या सहितो महात्मा बलस्य धोमान् हर्षागमार्थं ।

समुद्रयार्थमथागतश्च चुकूर्द् पार्थो नरलोकावीरः । लक्ष्णेन सार्द्धं मुदितश्चुकूर्द् सुभद्रया चैव बराङ्गयन्धुः । ८२१

गदश्च धोमानय सारणश्च प्रद्युम्नशम्भौ नृप सात्यकश्च । सात्राजितोऽमृतद्वारवीर्य्यः स चारुदेवश्च सचारुरूपः ।

वीरौ कुमारौ निशठोऽप्युक्ता च रामात्मजौ वीरतमौ चुकूर्दतुः । अक्रूरसेनापतिश्चङ्गवश्च तथाऽपरे भैमकुलप्रधानाः ।

तद्यानपात्रं वदधे तदानीं लक्ष्णप्रभावेण जनेशपुत्र । आपूर्णमापूर्णमुदारकीर्त्तं चुकूर्दयद्भिर्नृपभैममुखैः ।

तैराप्रसक्तैरतिकूर्द्मानैर्यदुप्रवीरैरमरप्रकाशैः । हर्षान्वितं वीर जगत्तथाऽभूच्छेमुस्य पापानि नरेन्द्रसूनेः ।

देवार्तिधितश्च च नारदोऽप्य विप्रः प्रियार्थं मधुकेशिश्नोः । चुकूर्द् मध्ये यदुसक्तमानां जटाकलापागलितैकदेशः । ८२२

रासप्रणेता धुरि राजपुत्र स एव तत्राभवद्रप्रमेयः । मध्यश्च गत्वा स चुकूर्द् भूयो हेलात्रिकारैः सविडम्बिताङ्गैः ।

स सत्यभामामथ क्रैवधश्च पार्थं सुभद्राश्च बलश्च देवं । देवो तथा रेवतराजपुत्रो सन्दृश्य सन्दृश्य जहास धोमान् ।

ता हासयामास स धैर्य्ययुक्ताक्षैरुपायैः परिहासशीलः । चेष्टानुकारैर्हसितानुकारैर्लीलानुकारैरपरैश्च धोमान् ।

आभाषितं किञ्चिदिवापलेष्य नादानुनादान् भगवान्ममोच । हसन् विहासांश्च चकार हर्षादाप्यागमं कृष्णविनोदनाय ।
कृष्णाश्चया सातिष्ठन्वानि तच्च यथानुरूपाणि ददुर्धुवत्यः । रत्नानि वस्त्राणि च रूपवन्ति जगत्प्रधानानि नृदेव
सुतो ।

मास्त्रानि च स्वर्गसमुद्भवानि सन्तानदामान्यथ मुक्तकानि । सर्व्यर्त्तुकान्यप्यनयंस्तदानीं ददुर्धरेरिज्जितकालतज्ज्ञाः ।
राजावसाने त्वय मृत्वा हस्ते महामुनिं नारदमप्रमेयं । पपात कृष्णो भगवान् समुद्रे साञ्जितोऽष्टाङ्गममेव चाय ।
उवाच चामेवपराक्रमोऽयं श्रेण्यमोषतप्रहसन् पृथुश्रोः । द्विधाकृताः स्मः पततां स्म भूत्वा क्रीडाजले नोऽस्तु सहाङ्गनाभिः ।
सरेवतीकोऽस्तु बलोर्द्ध्वनेता पुत्रा मदोयास्य सहाङ्गभैमाः । भैमाङ्गमेवाय बलात्प्रजास्य मत्पत्निः सन् समुद्रतोये ।
आज्ञापयामास ततः समुद्रं कृष्णः स्थितं प्राञ्चलिनं प्रतीतः । सुगन्धतोयो भव मृष्टतोयस्तथा भव पाहविवर्जितस्य । ८११
दृश्या च ते रत्नविभूषिता च सा वेलिका भुरथ पत्सुखा च । मेनानुकूलस्य जनस्य यत्तत् प्रयच्छ विज्ञास्यसि मत्प्रभा
वात् ।

भवस्व पेयोऽप्यथ वाऽप्यपेयो यो यस्य सर्वस्य मनोनुकूलः । वैदूर्यमुक्तामणिहेमचित्रा भवन्तु मत्स्यास्त्वयि सौम्यरूपाः ।
विभूष्य रत्नं कमलोत्पलानि मुगन्धिमस्यश्नरससमाणि । षट्पादजुष्टानि मनोहराणि चारुणि कीलालसमन्वितानि ।
मैरेयमाध्वीकमुराशवानां कुम्भांश्च पूर्णान् स्वपयस्व तोये । जाम्बूनदं पाननिमित्तमेवां पात्रं पथेषु ददस्व भैमाः ।
पुष्पोडुपैर्बाधितश्रीततोयो भवाप्रमत्तः खलु तोयराशे । यथा व्यलीकं न भवेद्यदूनां सस्त्रीजनानां कुह तत्प्रयत्नं । ८१२
इतोदमुक्ता भगवान् समुद्रं ततस्तु चिक्रीड सहाङ्गनेन । सिधेच पूर्वं नृप नारदन्तु साञ्जितोऽष्टाङ्गमुखेज्जितज्ञा ।
ततो मदवर्जितचारुदेहः पपात रामः सलिले सलीलं । साकारमालम्ब्य करं करेण मनोहरां रेवतराजपत्नीं ।
कृष्णात्मजा ये त्वय भैममुत्था रामस्य पत्नीः पतिताः समुद्रे । विरागवस्त्राभरणा प्रहृष्टाः क्रीडाभिरामा मदिराविलासाः ।
शेषास्तु भैमा हरिमभ्युपेताः क्रीडाभिरामा निशठोल्लुकाद्याः । विषिचवस्त्राभरणाश्च मत्ताः सन्तानमात्मावृतकण्ठदेशाः ।
वीर्योपपन्नाः कृतचारुचिह्ना विलिप्तगात्रा जलयन्महस्ताः । गीतानि तद्भैरवमनोहराणि स्त्रोपपन्नान्यय गायमानाः । ८१३
ततः प्रचकुर्जलवादितानि नानास्तराणि प्रियवाद्यघोषाः । सहासरोभिस्त्रिदिवालयामिः कृष्णाश्चया वेशवधूशतानि ।
आकाशगङ्गाजलवाद्यतज्ज्ञाः सदा युवत्यो मदनैकचिन्ताः । आवाद्यन्ता जलदुर्धरांश्च वाद्यानुरूपं जगिरे च हृष्टाः ।
कुशेशयाकोशविज्ञाननेषाः कुशेशयापोडविभूषिताश्च । कुशेशयानां रविबोधितानां जह्रुः श्रियं ताः सुरवरमुत्थाः ।
स्त्रीवक्त्रचन्द्रैः शकलेन्दुकनैरराज राजन् शतशः समुद्रः । यदृच्छया देवविधानतो वा नभो यथा चन्द्रसहस्रकोर्षे ।
समुद्रमेव स रराज राजऽकृतदृष्टास्तोप्रभयाऽभिरामः । सौदामिनीभिश्च इवाम्बुनाथो देदीप्यमानो नभसोव मेघः । ८१४
नारायणश्चैव स नारदश्च सिधेच पथे कृतचारुचिह्नः । बलं सपत्नं कृतचारुचिह्नं स चैव पत्नं मधुसूदनस्य ।
हस्ताप्रमुक्तैर्जलयन्त्रैश्च प्रहृष्टरूपाः सिधेषुस्तदानीं । रागोद्भूता वारुणमण्डमत्ताः संकर्षणाधोऽजदेवपत्न्यः ।
आरक्तनेत्रा जलमुन्मिषक्ताः स्त्रीणां समवं पुरुषायमाणाः । तेनोपरेतुः सुचिरञ्च भैमा मानं वहन्तो मदनं मदस्य ।
अतिप्रसङ्गन्तु विदित्य कृष्णस्थान् वारयामास रथाङ्गपाणिः । स्त्रियं प्रहृष्टो जलवाद्यग्रन्धैः स नारदः पार्थसहाचवांस्य ।
कृष्णेज्जितज्ञा जलमुद्भवज्ञा भैमा निवृत्ता दृढमानिनोऽपि । नित्यं त्वयानन्दकराः प्रियाणां प्रियाश्च तेषां ननृतुः प्रती
ताः ।

नृत्यावसाने भगवानुपेन्द्रस्तथाज धीमानय तीयसङ्गान् । उत्तीर्य तोषादनङ्गललेपं जपाद् दत्त्वा मुनिसत्तमाय ।
उपेन्द्रमुत्तीर्णमद्याशु दृष्ट्वा भैमा हि ते तद्यजुरेव तोयं । विभक्तगात्रास्त्रय पानभूमिं कृष्णाक्षया ते ययुरप्रमेयाः ।
यथानुपूर्व्या च यथावयस्य यत्प्रसिद्योगैश्च तदोपदिष्टाः । चम्रानि ते वै सुभृजः प्रतीताः पपुश्च पेयानि यथानुकुलं ।
भामानि पक्वानि फलास्त्रिकानि चुकोत्तरेणाथ च दाडिमेन । निष्टप्तशूल्यान् शकलान् पशून्श्च तत्रोपजङ्गुः शुचयोऽथ सूदाः ।
सुखिन्ध्रशूल्यान्महिषाश्च बालीन् मृष्टान् सुनिष्टप्तघृतावशिकान् । वृक्षाश्च वैवर्चलचक्रपूर्णान् पौरोगवोक्तानुजङ्गुरेवं ।
पौरोगवोक्ता विधिना मृगाणां भामानि सिद्धानि च पोवराणि । नानाप्रकाराण्युपजङ्गुरेवं मृष्टानि पक्वानि च चुकचूतैः ।
पार्श्वानि चान्ये शकलानि तत्र ददुः पशूनां घृतप्रक्षितानि । नामुद्रचूर्णैर्वरचूर्णितानि चूर्णेन मृष्टेन च मारिचेन ।
समूलकैर्दाडिममातुलैः पर्णाश्चिक्काङ्कभूक्षुणैश्च । तत्रोपदंष्ट्रैः सुसुखोत्तरेक्षे पानानि चट्टाः पुरप्रमेयाः ।
कट्वाकशूक्ष्मेरपि पविभिश्च घृताश्च वैवर्चलतेलसिक्तैः । भैरवमाध्वोक्तमुरासवांस्ते पपुः प्रियाभिः परिवार्यमाणाः ।
श्वेतेन युक्तानपि शोणितेन भक्ष्यान् सुगन्धान् लवणान्तिताश्च अर्द्रान् किलाटान् घृतपूर्णकांश्च नानाप्रकारानपि खण्डका
द्यान् ।

आपानपाशोद्धवभोजमिश्राः शकेश्च स्तूपैश्च बज्रप्रकारैः । पेयैश्च दध्ना पयसा च वीराः खिलानि राजन् सुभृजः प्रचट्टाः ।
तथा रमालाश्च बज्रप्रकाराः पपुः सुगन्धानपि पालवेषु । स्तुतं पयः शर्करया च युक्तं फलप्रकारांश्च बह्वंश्च खादन् ।
दध्नाः प्रचट्टाः पुनरेव वीरास्ते भैममुखा वनितासहायाः । गीतानि रम्याणि जगुः प्रचट्टाः कान्ताभिनीतानि मनोहराणि ।
आज्ञापयामास ततः समस्यां निशि प्रचट्टो भगवानुपेन्द्रः । कालिक्यगानं बज्रसंविधानं यद्देवगन्धर्व्यमुदाहरन्ति ।
जपाद् वीणामय नारदस्तु पङ्कामरागादिसमाधियुक्तां । झञ्जोषकृत् स्त्रयमेव कृष्णः सुत्रं श्लोचं नरदेवपार्थः ।
मृदङ्गवाद्यानपरांश्च वाद्यान् बराप्सरास्ता जगृहः प्रतीताः । आसारितान्ते च ततः प्रतीता रम्भात्यिता स्त्राभिनयार्थतज्ज्ञा ।
तथाभिनीते बरगात्रयस्था तुतोष रामश्च जनार्दनश्च । अयोध्वंशी चारुविगाक्षनेचा चेमा च राजश्रय मिश्रकेशी ।
तिलोत्तमा चाप्यथ मेनका च एतास्तयाऽन्याश्च हरिप्रियार्थं । जगुस्तथैवाभिनयश्च चकुरिष्टैश्च कामैर्गन्धर्वोऽनुकूलैः ।
ता वासुदेवोप्यनुरक्तचित्तः संनृत्यगीतः भिनयैरुदारैः । नरेन्द्रस्तनो परितोषितेन ताम्बूलयोगेन बराप्सरोभिः ।
तदागताभिर्नृबराहतास्तु कृष्णस्त्रया मानमयास्तथैव । फलानि गन्धोत्तमवन्ति वीराश्च कालिक्यगान्धर्व्यमयाश्चतश्च ।
कृष्णोऽप्यथा च विदिवान्मृदेव अनुगृहार्थं भुवि मानुषाणां । स्थिरश्च रम्यं हरिनेजने । प्रयोजयामास सरौक्षिणेयः ।
कालिक्यगान्धर्व्यमुदारबुद्धिस्तैर्वा ताम्बूलमथ प्रयुक्तं । प्रयोजितं पञ्चभिरिन्द्रतुल्यैश्च कालिक्यभिष्टं सततं नराणां ।
शुभावहं वृद्धिकरं प्रशस्तं मङ्गल्यमेवाय तथा यशस्यं । पुण्यश्च पुण्यभुदयावहश्च नारायणस्येष्टमुदारकीर्तिः ।

जयावहं धर्मधुरावहश्च दुःखप्रनाशं परिकीर्त्यमानं । कर्गोति पापश्च तथा विहन्ति प्रणमन् सुरावासगतो नरेन्द्रः ।
कालिक्यगान्धर्व्यमुदारकीर्तिर्भवेन्नै किलैकं दिवसं सहस्रं । चतुर्युगानां नृपरेवतोऽथ ततः प्रचट्टा सुकुमारजातिः ।
गान्धर्व्यजातिश्च तथापराणि दोषाद्यथा दीपशतानि राजन् । विवेद कृष्णश्च सनारदश्च प्रद्युम्नमुत्थेनृप भैममुखैः ।
विज्ञातमेतद्भि परे यथावदुद्देशमात्राणि जनोऽस्तु लोके । जानन्ति कालिक्यगुणोदयानां तोयं नदीनामथ वा समुद्रे ।
आतुं हि शक्यं हिमवान् गिरिर्वा पञ्चापतो वा गुणतोऽथ वापि । शक्यं न तच्छालिक्यमृते तपोभिक्षानि विधानान्यथ

मूर्च्छनासु ।

यन्नामरागेषु च तत्र कार्यं तथैकदेशावधेन राजन् । खेद्याभिधानं सुकुमारजातिं निष्ठां मुदुःखे न मराः प्रयान्ति ।

हासिक्यगान्धर्व्यगणोदयेषु ये दैवगन्धर्व्यमहर्विसेषाः । निष्ठां प्रयान्तीत्यवगच्छ वृद्धा हासिक्यमेवं मधुसूदनेन । ८४६

भैमोत्तमानां नरदेवदत्तं लोकाश्च चानुपहकाभ्यैव । गतं प्रतिष्ठाममरोपगेषं बाला युवानश्च तथैव वृद्धाः ।

क्रीडन्ति भैमाः प्रवरोत्सवेषु पूर्वन्तु बालाः समुदाहरन्ति । वृद्धाश्च पश्चात् प्रतिमानयन्ति स्थानेषु नित्यं प्रतिमानयन्ति ।

मर्त्येषु मर्त्यान् यद्वोऽतिवीराः स्ववंशधर्मं समनुसरन्तः । पुरातनं धर्मं विधानतश्चाः प्रीतिः प्रमाणं न वयः प्रमाणं ।

प्रीतिप्रमाणानि हि सौहृदानि प्रीतिं पुरस्कृत्य हिते दशार्हाः । दृष्टव्यन्धका पुत्रसखा बभूवुर्विस्मिताः केचिन्निवृत्तयेन ।

स्वर्गं गताश्चाक्षरं समूहाः कृत्वा प्रणामं मधुकंसव्रजोः । प्रहृष्टरूपस्य प्रहृष्टरूपा विनोदिताः केचिन्निवृत्तयेन । ८४७

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भानुमतीहरणे अष्टचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ तेषां क्रीडाप्रसक्तानां यदूनां पुण्यकर्मणां । छिद्रमासाद्य दुष्कुङ्किर्द्वैवज्जुर्दुरासदः ।

कण्ठां मानुमतीं नाम भानोर्दुहितरं नृप । जहारात्मबधाकाङ्क्षो निकुञ्जो नाम दानवः ।

अन्तर्हितो मोहयित्वा यदूनां प्रमदाजनं । मायावी मायया राजन् पूर्ववैरमनुसरन् ।

भ्रातृर्हि वज्रनाभस्य तस्य कन्या प्रभावती । प्रद्युम्नेन हता वीर वज्रनाभस्तथा हतः ।

भाभोरेव तयारण्ये वसत्यवसरेण हि । अस्त्राधीने दुराधर्षे छिद्रो दानवाधमः । ८४९

कन्यापुरे महानादः सहसा समुपस्थितः । तस्यां द्वियत्यां कन्यायां रुदत्यां समितिञ्चय ।

वसुदेवाङ्गकौ वीरौ दंष्ट्रितौ निर्गतावुभौ । आर्त्तनादमुपश्रुत्य भानोः कन्यापुरे तदा ।

न दृष्टिगोचरे तौ तु ददृशतेऽपकारिणं । तथैव दंष्ट्रितौ यात्रौ यत्र हृष्टो महाबलः ।

अुत्थावमानन्तु महदारोहजनाईनः । पार्थेन सहितस्त्रार्थं नागशत्रुमरिन्दमः ।

रथे त्वमगच्छेति संदिश्य मकरध्वजं । त्वरेति गच्छं वीरः संदिदेश च काश्यपं । ८५०

वज्रं नगरमायान्तं निकुञ्जं रणदुर्जयं । पार्थकृष्णौ महात्मानावसेदतुररिन्दमौ ।

प्रद्युम्नश्च महातेजा मायिनां प्रवरो नृप । प्रद्युम्नस्तथ तं दृष्ट्वा त्रिधात्मानमयाकरोत् ।

तान् सर्वान् योऽधयामास निकुञ्जः प्रहसन्निव । वज्रकण्टकगुर्वीभिर्गदाभिरमरोपमः ।

सद्येनालम्ब्य हस्तेन कन्यां भानुमतीं नृप । दक्षिणेनाथ हस्तेन गदया प्रहरत्युत ।

कन्यापार्थं न कृष्णौ वा कामो वा नृपसन्तम । निर्हयं प्रहरन्ति स्म निकुञ्जे च महासुरे । ८५१

समर्थोऽस्ती महात्मानः शत्रुं हन्तुं दुरासदं । निशम्यसुर्नरपतेर्दयाभारावपीडिताः ।

अष्टौ धनुश्रतां पार्थः सर्वथा कुशलो युधि । नागोद्भविधिना दैत्यं शरपङ्क्त्या जघान च ।

ते तु वैतस्त्रिकैर्बाणैर्विध्यधुर्दानवं युधि । न कन्यां कस्यथा युत्वा त्रिजया च महीपते ।

ततः स कन्यया साङ्गं तत्रैवान्तरधीयत । आसुरोमाश्रितो मायां न तां वेत्ति हि कश्चन ।

तं कृष्णो रौक्मिणेयश्च पृष्ठतोऽनुययुस्तदा । हारीतः शकुनो भूत्वा तस्मावस महासुरः । ८५२

तं बाणैः पुनरेवाथ वीरो भूयो धनञ्जयः । वैतस्त्रिकैर्मर्षभिर्द्धिः कन्यां रक्षन्ताडयत् ।

च रमां पृथिवीं कृत्वा चन्द्रोपां महासुरः । बभ्रामानुगतस्यैव तैर्वीरैररिर्गहनं ।

गोकर्णकोपरिष्ठात् भ्रंशितः स महासुरः । पपात चेलगङ्गायाः पुलिने सह कन्धया ।
 न देवा नासुरा वापि सङ्गयन्ति तपोधनाः । गोकर्णं तेजसा युक्तं महादेवस्य भारत ।
 एतदन्तरमासाद्य प्रद्युम्नः शीघ्रविक्रमः । कन्यां भानुमतीं भैमो जहार रणदुर्जयः ।
 असुरः सोर्द्धितो राजन् कृष्णाभ्यां मिश्रितैः शरैः । त्यक्त्वा योत्तरगोकर्णं निकुम्भो दक्षिणं दिशं ।
 जगाम पृष्ठतो यातौ कृष्णौ तार्क्ष्यगतौ तदा । विवेश षट्पुरश्चैव श्वातीनामाक्षयन्तदा ।
 तत्र वीर्ये मृहदारि कृष्णौ रात्रिं तदोषतुः । रौक्मिणेयोऽपि कृष्णेन सन्दिष्टो दारकां पुरीं ।
 अनयद्भानुतनयां प्रहृष्टेनान्तरात्मना । नयित्वा चायधौ वीरः षट्पुरं दानवाकुलं ।
 ददर्श च गुहादारि कृष्णौ भीमपराक्रमौ । ऊचतुर्द्वारमाक्रम्य षट्पुरस्य महाबलौ ।
 कृष्णौ प्रद्युम्नसहितौ निकुम्भबधकाक्षिणौ । ततोऽन्तरमेतस्माद्वनादतिबलसादा ।
 निर्जगाम बली योद्धुं निकुम्भो भीमविक्रमः । तस्य निर्गच्छतस्तस्य विलात् पार्थो विश्रान्तते ।
 इरोध सर्वतो मार्गं शरैर्गण्डोवनिःसृतैः । भोऽभिसृत्य गदां घोरामुद्यम्य बज्रकण्डकां ।
 शिरस्यताडयत् पार्थं निकुम्भो बलिनाम्बरः । गदयार्भक्षते पार्थे रक्तं वमति मुञ्चति ।
 हसित्वा भोऽसुरोद्धमो रौक्मिणेयमताडयत् । तं प्राप्नुस्त्वमुखं वीरं मायावी मायिनाम्बरं ।
 अदृष्टेनाहतो वीरः शिरस्यथ भुमोह सः । तथा गतौ तु तौ दृष्ट्वा मुञ्चमानौ सुताडितौ ।
 अभिदुद्राव गोविन्दो निकुम्भं क्रोधमूर्च्छितः । कैमोदकीं समुद्यम्य गदपूर्व्याङ्गुशे गदां ।
 तावन््यान्य दुराधर्षौ गर्जन्तावभिषेततुः । ऐरावतगतः ब्रह्मः सर्वैर्देवगणैः सह ।
 ददर्श तन्महायुद्धं घोरं देवासुरं तदा । दृष्ट्वा देवान् हृषीकेशसिन्धुर्युद्धैररिन्दमः ।
 इत्येष दानवं हन्तुं देवानां हितकाम्यया । समण्डलानि चित्राणि दर्शयामास केशवः ।
 कैमोदकीं महाबाहूनाललयन् युद्धकोविदः । तथैवासुरमुख्याऽपि गदां तां बज्रकण्डकां ।
 शिरस्य आभ्रमयाणोऽथ मण्डलानि चकार ह । अभाविब गर्जन्तौ टुङ्गन्ताविव कुम्भरौ ।
 वासितान्तरमासाद्य क्रुद्धौ शालावृकाविव । आजघान निकुम्भस्तु गदया गदपूर्वजं ।
 स्पष्टाष्टषष्ट्या वीरं नादं मुक्त्वा तु दारुणं । तत्कालमेव कृष्णोऽपि भ्रामयित्वा महागदां ।
 निकुम्भमूर्द्धनि तदा पातयामास भारत । अवष्टभ्य मुहूर्त्तन्तु हरिः कैमोदकीं तदा ।
 तस्यैव जगद्गुह्यं मानुभोह पतितः ब्रितौ । हाहाभूतं जगत् सर्वं तत्कालमभवत्तदा ।
 तथागते वामदेवे नरदेवमहात्मनि । आकाशगङ्गा तायैव श्रोतेन मुमुगन्धिना ।
 धिषेष्वास्तुतमिश्रेण कृष्णं देवेश्वरः स्वयं । नूतमास्मेष्टया कृष्णक्षया चक्रो सरोत्तमः ।
 कोहि ब्रह्मो महात्मानं युद्धे मोहयितुं हरिं । कृष्णः प्रत्यगतप्राणश्चक्रमुद्यम्य भारत ।
 प्रतीच्छेति दुरात्मानमुवाच रिपुनाशनः । निकुम्भोऽप्यतिमायावी उत्यपात दुरासदः ।
 शरीरं तत् परित्यज्य न तं वेत्ति च केशवः । मुमूर्षति ततो वायमिति मत्वा जगार्दनः ।
 ररच्च स्वरमाषोऽथ वीरो वीरव्रतं विभो । अथ प्रद्युम्नकोन्तेयावागतौ सन्धयेतवौ ।

७५६

७५७

७५८

७५९

७६०

७६१

स्थितौ नारायणाभ्यामे निकुम्भवधनिश्चितौ । प्रद्युम्नोऽप्यथ मायावी विदितः कृष्णमब्रवीत् ।
 निकुम्भस्तात नास्त्यत्र गतः कापि सुदुर्मतिः । प्रद्युम्नेनैवमुक्ते तु तस्मिन्नाश कसेवरं ।
 प्रजहामास भगवानर्जुनेन सह प्रभुः । तथायुतमहस्त्राणि निकुम्भानां जनाधिप । ८५५
 ददृशुस्ते तदा वीरं चिता दिवि च सर्व्वतः । महस्त्राण्येव कृष्णान् तथापार्यमरिन्दम ।
 रौक्मिणेयं तथा वीरं तदद्भुतमिवाभवत् । पाण्डवस्य धनुः केचित् केचिदस्य महाश्वरान् ।
 अन्येऽस्य जगद्गर्हस्तावन्ये पादौ महासुराः । एवं यद्वाय तं वीरमगमन्ते विहायसं ।
 पार्थानामपि कायस्तु गृह्योतानां तदाभवत् । नान्तं ददर्श कृष्णाय कार्ष्णिंश्च रिपुनाशिनौ ।
 विष्किञ्च तौ शरैर्धरौ निकुम्भं पार्थवर्जितौ । एकैकस्तु दिधाच्छिन्नो देधोभवति भारत । ८५६
 दिव्यज्ञानस्तदा कृष्णो भगवानश्व दृष्टवान् । निकुम्भं तत्त्वतश्चापि ददर्श मधुसूदनः ।
 स्रष्टारं सर्व्वमायानां हर्त्तारं फाल्गुनस्य च । स चक्रेण शिरस्तस्य चकर्त्तासुरसूदनः ।
 परशतो सर्व्वभूतानां भूतभव्यभवो हरिः । स मुक्ता फाल्गुनं राजंश्छिन्ने शिरसि भारत ।
 पपातासुरमुखोऽयं छिन्नमूल इव द्रुमः । अयाकाशगतं पार्थ पतमानं विहायसः ।
 कृष्णवाक्येन जयाह कार्ष्णिर्वियति मानदः । निःशस्त्रे पतिने भूतौ समश्वास्य धनस्रयं । ८५७
 जगाम द्वारकां वीरः पार्थकामसमन्वितः । समियाय दशार्होऽयं द्वारकां मुदितो विभुः ।
 नारदश्च महात्मानं ववन्दे यदुनन्दनः । नारदोऽयं मह तेजा भानुं यादवमब्रवीत् ।
 भानो माकार्ष्णिभ्यं तु त्वं श्रूयतां भैमनन्दन । क्रोडत्या रेवते द्यामे दुर्व्विमाः कोपितोऽनया ।
 स शशाप ततो रोषान्ममिदं हितरं तव । अति दुर्ललितैः कन्या शत्रुहस्तं गमिष्यति ।
 सुतार्ये ते मया सार्धं मुनिभिः स प्रसादितः । बालां द्रुतवतीं कन्यामनागममिमां मुने । ८५८
 शप्तवानसि धर्मज्ञ कथं धर्मभृताम्बर । अनन्तरं विधत्स्वात्र वयं विज्ञापयामहे ।
 अस्माभिरैवमुक्तस्तु दुर्व्विमा भैमनन्दन । उवाचाधोमुखो भूवा मुहूर्त्तं कृपयाम्बितः ।
 यद्वोचमहं वाक्यं तत्तथा न तदन्यथा । रिपुहस्तमवाप्यं हि गमिष्यति न संशयः ।
 अदूषिता तु धर्मेण भर्त्तारमुपलस्यते । बह्वपुत्रा बह्वधना सुभगा च भविष्यति ।
 सुगन्धिगन्धा च सदा कुमारी च पुनः पुनः । न च शोकमिमं धीरं तत्त्वज्ञो धारयिष्यति । ८५९
 एवं भानुमती वीर सहदेवाय दीयतां । अर्द्धधानः स शूरश्च धर्मशौलश्च पाण्डवः ।
 ततो भानुमतीं भानुर्द्दे माद्रीसुताय वै । सहदेवाय धर्मोत्तमा नारदस्य वचः स्मरन् ।
 आनीतः सहदेवश्च प्रेषिते चक्रपाणिना । विवाहे च तदा वृत्ते सभार्यः स्वपुरं गतः ।
 इमं कृष्णस्य विजयं यः पठेऽङ्गुयादय । विजयं सर्व्वलयेषु अर्द्धधानो लभेन्नरः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि भानुमतीहरणे ऊनपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४८ ॥
 ॥ जने जय उवाच ॥ भानुमत्यापहरणं विजयं केशवस्य च । कालिक्यानयनश्चैव देवलोकाग्रहामुने । ८६०
 क्रोडाश्च सागरे दिव्यां वृष्णीनामतितेजसां । अत्रैधं परमाश्चर्यं मुने धर्मभृताम्बर ।

वज्रनाभवधं द्युक्तं निबुद्धवधकीर्त्तने । तयो कौतूहलं श्रोतुं प्रसादाद्भवतो मुने ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते वर्त्तयिष्यामि वज्रनाभवधं नृप । विजयस्यैव कामस्य शान्त्यैव च भारत ।
 मेरोः सानौ नरपते तपस्वके महासुरः । वज्रनाभ इतिख्यातो निश्चितः समितिञ्जय ।
 तस्य तुष्टो महातेजा ब्रह्मा लोकपितामहः । वरेण ऋन्द्ध्यामास तपसा परितोषितः । ५११५
 अवध्यतां स देवेभ्यो वज्रे दानवसक्तमः । पुरं वज्रपुरस्यैव सर्व्वरत्नमयं शुभं ।
 अश्वमेधेन प्रवेशञ्च न वायोरपि भारत । अचिन्तितेन कामानामुपपत्तिं नराधिप ।
 शाखानगरमुख्याणां संवाहानां शतानि च । नगरस्याप्रमेयस्य समन्ताज्जनमेजय ।
 तथा तद्भवत्तस्य वरदानेन भारत । उवाच वज्रनगरे वज्रनाभो महासुरः ।
 कोटिशो वरसम्पन्नमसुराः परिवार्य्यते । ऊर्ध्ववज्रपुरे राजन् सम्भाहेषु तथैव च । ५११६
 शाखानगरमुख्येषु रम्येषु च नराधिप । चष्टपुष्टप्रमुदिता नृपदेवस्य शशवः ।
 वज्रनाभोऽथ दुष्टात्मा वरदानेन दर्पितः । पुरस्य चात्मनस्यैव जगद्वाधितुमुद्यतः ।
 महेन्द्रमग्नवीङ्गला देवलोकं विभ्राम्यते । अहमोन्नितुमिच्छामि चैलोक्यं पाकशासन ।
 अथवा मे प्रयच्छस्व युद्धं देवगणेश्वर । सामान्यस्य जगत्कृत्स्नं कारयपानां महात्मनां ।
 स वृहस्पतिना साङ्गं मन्त्रयित्वा सुरेश्वर । वज्रनाभं सुरश्रेष्ठः प्रोवाच कुरुवंशज । ५११७
 सचे स दीक्षितः सौम्य कश्यपो नः पिता मुनिः । तस्मिन् वृत्ते यथान्यायं तथा स हि करिष्यति ।
 ततः स पितरं गत्वा कश्यपं दानवोऽब्रवीत् । यथोक्तं देवराजेन तमुवाचाय कश्यपः ।
 मत्ने वृत्ते करिष्यामि यथान्यायं भविष्यति । त्वन्तु वज्रपुरे पुत्र वम गच्छ समाहितः ।
 एवमुक्ते वज्रनाभः स्वमेव भवनं गतः । महेन्द्रोऽपि यथौ देवो दारकां दारमालिनीं ।
 गत्वा चान्तरिक्षे देवो वामुदेवमयाब्रवीत् । वज्रनाभस्य वृत्तान्तं तमुवाच जनार्दनः । ५११८
 शैरिरुपस्थितो देव वाजिमेधो महाकृतः । तस्मिन् वृत्ते वज्रनाभं पातयिष्यामि वासव ।
 तत्रोपायं प्रवेशे तु चिन्तयावः सताङ्गते । नानि ऋत्या प्रवेशोऽस्ति तत्र वायोरपि प्रभो ।
 ततो गतो देवराजो वामुदेवेन सक्ततः । वाजिमेधे च संप्राप्ते वमुदेवस्य भारत ।
 तस्मिन् यज्ञे वर्त्तमाने प्रवेशार्थं सुरात्तमौ । चिन्तयामासतुर्वीरौ देवराजाच्युतावुभौ ।
 तत्र यज्ञे वर्त्तमाने सुनाम्नेन गटकादा । महर्षान्तोषयामास भद्रनाभेति नामतः । ५११९
 तं वरेण मुनिश्रेष्ठाऋन्द्ध्यामासुरात्प्रवत् । स वज्रे हि नटो भद्रो वरं देवेश्वरोपमः ।
 देवेश्वरुष्णऋन्देन सरस्वत्या प्रचोदितः । प्रणिपत्य मुनिश्रेष्ठानश्वमेधे समागतान् ।
 ॥ गट उवाच ॥ भोऽव्यो दिजानां सर्व्वेषां भवेयं मुनिवत्तमाः । सप्तदोषाश्च श्रियो विचरेयमिमामहं ।
 प्रषिङ्गाकाशगमनः सत्कुर्व्वीत्य विधेयतः । अवध्यः सर्व्वभूतानां स्थावरा ये च जङ्गमाः ।
 यस्य यस्य च वेशेन प्रविशेयमहं खलु । मृतस्य जीवतो वापि भावेनोत्पादितस्य च । ५१२०
 स त्वय्यस्तादृशः स्थां वै जरारोगविवर्जितः । तुल्येयुर्मुनयो नित्यमन्ये च मम सर्व्वदा ।

एवमस्त्विति स प्रोक्तो ब्राह्मणैर्नृपते नटः । सप्तद्वीपां वसुमतीं पर्यटत्यमरोपमः ।
 पुराणि दानवेन्द्राणामुत्तरांश्च कुर्वन्तथा । भद्रास्यान् केतुमालांश्च काष्ठा वदोपमेव च ।
 पर्वणीषु तु सर्व्यासु द्वारकां यदुमण्डितां । आयाति वरदत्तः स लोकवीर महानटः ।
 ततो हंसान् धार्तराष्ट्रान् देवलोकनिवासिनः । उवाच भगवाञ्छुकः सान्वयित्वा सुरेश्वरः ।
 भवन्तो भ्रातरो ऽस्माकं काश्यपा देवपक्षिणः । विमानवाहा देवानां मुक्तानां तथैव च ।
 देवानामस्ति कर्त्तव्यं कार्यं शत्रुबधान्वितं । तत्कर्त्तव्यं न मन्मथ भक्तयो वः कथञ्चन ।
 न कुर्वतां देवताज्ञामुपो दण्डः पतेदपि । सर्वथाप्रतिविद्भूवो गमनं हंसवत्तमाः ।
 गत्वा प्रवेशमन्येषां वज्रनाभपुरात्तनं । इतोऽन्तःपुरवापीषु चरमुध्वञ्चितं हि वः ।
 तस्यास्ति कन्यारत्नं हि वैलोक्ष्यातिशयं शुभं । नाम्ना प्रभावतो नाम चन्द्राभिव प्रभावतो ।
 वरदानेन सा लब्धा माचा किल वरानमा । हैमवत्या महादेव्याः सकाशादिति नः श्रुतं ।
 स्वयम्बरा च सा कन्या बन्धुभिः स्थापिता सती । आत्मेऽय्या पतिं हंसा वरयिष्यति शोभना ।
 तद्भवद्भिर्गुणा वाच्या प्रद्युम्नस्य महात्मनः । सद्भूताः कुलरूपस्य शीलस्य वयसस्तथा ।
 यदा मा रक्तभावा तु वज्रनाभमुता सती । तस्याः सकाशात् सन्देहो नयितव्यः समाधिना ।
 प्रद्युम्नस्य पुनस्तस्मादानयध्वं तथैव च । स्वमुद्रा प्राप्तकालश्च संवेधेयं हितं मम ।
 नेत्रवक्त्रप्रसादश्च कर्त्तव्यस्तत्र सर्वथा । तथा तथा गुणा वाच्याः प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
 यथा यथा प्रभावत्या मनस्तत्र भवेत् स्थिरं । वृत्तान्तस्यानुदिवधं प्रदेयो मम सर्वथा ।
 द्वारवत्यान्तु कृष्णस्य भ्रातृर्धर्म यवोयसः । तावद्यज्ञस्य कर्त्तव्यः प्रद्युम्नो यावदात्मवित् ।
 पर्यावर्त्तद्वारारोहं वज्रनाभमुतां विभुः । अबध्यासे तु देवानां ब्रह्मणो वरदर्पिताः ।
 दैवपुत्रैर्हि हन्तव्याः प्रद्युम्नप्रमुखैर्युधि । नटो दत्तवरस्तस्य वेशमाख्याय यादवाः ।
 प्रद्युम्नाद्या गमिष्यन्ति वज्रनाभविनाशनाः । एतच्च सर्वं कर्त्तव्यमन्यच्च स्वयमेव हि ।
 प्राप्तकालं विधातव्यमस्माकं प्रियकाम्यया । प्रवेशस्तत्र देवानां नास्ति हंसाः कथञ्चन ।
 वज्रनाभेप्सिते तत्र प्रवेशः खलु सर्वथा ।

८५८५

८५८६

८५८७

८५८८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रद्युम्नोत्तरे पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते वासववचः श्रुत्वा हंसा वज्रपुरं ययुः । पूर्व्वञ्चितं हि गमनं तेषां तत्र नराधिप ।
 ते दीर्घिकासु रम्यासु निपेतुर्वीर पक्षिणः । पयोत्पलैरावृतासु काञ्चनैः स्वर्जनचमैः ।
 ते वै नन्दन्तो मधुरं मंछतापूर्व्वभाषिणः । पूर्व्वमप्यागतास्ते तु विस्मयं जनयन्ति हि ।
 अन्तःपुरोपभोग्यासु चैर्वापोषु ते नृप । दृष्टास्ते वज्रनाभस्य त्रिपिष्टपनिवासिनः ।
 आलपन्तः सुमधुरं धार्तराष्ट्रा जनेश्वर । स तानुवाच दैतेयो धार्तराष्ट्रानिदं वचः ।
 त्रिपिष्टपे नित्यरता भवन्तस्त्रास्मादिणः । यदैवेहोत्सवो ऽस्माकं भवद्भिरवमन्ते ।
 आगन्तव्यं जानपादाः स्तमिदं भवतां गृहं । विस्तब्धश्च प्रवेष्टव्यं त्रिपिष्टपनिवासिभिः ।

८५८९

८५९०

ते तयोक्ताः शकुन्धो वज्रनाभेन भारत । तद्येत्युक्ता हि विविग्दहानेऽङ्गनिबन्धनं ।
 चक्रुः परिचयं ते च देवकार्यव्यपेक्षया । मानुषास्त्रापिनस्ते तु कथाश्चक्रुः पृथग्विधा ।
 वंशे बह्वाः काश्यपाणां सुहृतीनां सुभागिनां । स्त्रियो रेमुर्विशेषेण गृह्यन्त्यः सङ्गताः कथाः ।
 ततो विचरतीं हंसा ददृशुश्चारुहासिनीं । प्रभावतीं वरारोहां वज्रनाभमुतां तदा ।
 हंसाः परिचितां चक्रुस्तं ततश्चारुहासिनीं । सखीं शुचिमुखी चक्रे हंसीं राजमुतां तदा ।
 सा तां कदाचित् पप्रच्छ वज्रनाभमुतां सखीं । विस्मयितां पृथक्स्वप्नोराख्यानकथितैर्वरां ।
 त्रैलोक्यमुन्दरीं वेष्टि त्वामहं हि प्रभावति । रूपश्रीलगुणैर्देवि किञ्चिन्मां वक्तुमुत्सहे ।
 व्यतिक्रामति ते भोक्तुं यौवनं चारुहासिनि । यदतीतं पुनर्मेति गतं स्नात दवान्ममः ।
 कामोपभोगतुल्या हि रतिर्देवि न विद्यते । स्तोत्रं जागर्त्ति कन्धाणि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
 स्वयम्बरे तु न्यस्ता त्वं पित्रा सर्वार्थप्रोभने । न च कांसिदरयसे देवामुरकुलोद्भवान् ।
 प्रीडिता यान्ति मुञ्चाणि प्रत्याख्यातास्त्वया शुभे । रूपशौर्यगुणैर्युक्ताः सदृशास्त्वत्कुलस्य हि ।
 आगतास्तेष्मसे देवि सदृशान् कुलरूपयोः । इदृश्यति किमर्थं त्वां प्रथुक्ते रुक्मिणीसुतः ।
 त्रैलोक्ये यस्य रूपेण सदृशोऽयं कुलेन वा । गुणैर्वा चारुसर्वार्थं शौर्यैषाण्यस्ति वा शुभे ।
 देवेषु देवः मुञ्चाणि दानवेषु च दानवः । मानुषेष्वपि धर्मात्मा मानुषः स महाबलः ।
 यं सदा देवि दृष्ट्वा हि स्ववन्ति जघनानि हि । आपोनामोव धेनूनां स्तोतामि सरितामिव ।
 न पूर्णचन्द्रेण मुखं नयने वा कुशेश्वरैः । उत्सहामोपमातुं हि मृगेन्द्रेणाय वा गतिं ।
 जगतः सारमुद्धृत्य पुत्रः स विहितः शुभे । कृत्वानङ्गं वरे साङ्गं त्रिष्णुना प्रभविष्णुना ।
 हृतेन शम्भरो बान्धे येन पापो निवर्हितः । मायाय सर्व्याः संप्राप्ता न च शीलं विनाशितं ।
 यान् यान् गुणान् पृथुश्रोणि मनसा कल्पयिष्यसि । रष्ट्रव्यास्त्रिषु लोकेषु प्रथुक्ते सर्व्व एव ते ।
 रुच्या वज्रप्रतीकाशः समया पृथिवीसमः । तेजसा सूर्य्यसदृशो गाम्भीर्य्येण ह्रदोपमः ।
 प्रभावती शुचिमुखोमितिहोवाच भाविना ।

॥ प्रभावत्युवाच ॥ विष्णुर्मानुषलोकस्थः श्रुतः सुबहुशो मया । पितुः कथयतः सौम्य नारदस्य च धीमतः ।
 शत्रुः किल स दैत्यानां वर्ज्जनीयः किलानघे । कुलानि किल दैत्यानां तेन दग्धानि भामिनि ।
 प्रदीप्तेन रथाङ्गेन शार्ङ्गेण गदया तथा । शाखानगरदेशेषु वसन्ति किल योऽमराः ।
 इत्येते दानवेन्द्रेण संदिग्धन्ते हितं प्रति । मनोरथो हि सर्व्वार्थां स्तोत्राभेवं शुचिस्मृते ।
 भवेद्धि मे पतिकुलं श्रेष्ठं पितृकुलादिति । यदिनामाभ्युपायः स्यात्तस्मैहागमनं प्रति ।
 महाननुग्रहो मे स्यात्कुलं स्यात्पावितञ्च मे । समर्थनां मे पृष्ट्वा त्वं प्रयच्छ शुचिलापिनि ।
 प्रथुक्तेः स्याद्यथा भर्त्ता मम वृष्णकुलोद्भवः । अत्यन्तवैरी दैत्यानामुद्वेजनकरो हरिः ।
 असुराणां स्त्रियो बह्वाः कथयन्त्यो मया श्रुताः । प्रथुक्तेस्य यथा जन्म पुरस्तादपि मे श्रुतं ।
 यथा च तेन निहतो बलवान् कालशम्भरः । इदि मे वर्त्तते नित्यं प्रथुक्तेः खलु सन्तमे ।

एवमस्त्विति स प्रोक्तो ब्राह्मणैर्नृपते नटः । सप्तद्वीपां वसुमतीं पर्यटत्यमरोपमः ।
 पुराणि दानवेन्द्राणामुत्तरांश्च कुर्वन्तथा । भद्रास्यान् केतुमालांश्च काष्ठा वदोपमेव च ।
 पर्वणीषु तु सर्व्यासु द्वारकां यदुमण्डितां । आयाति वरदत्तः स लोकवीर महानटः ।
 ततो हंसान् धार्तराष्ट्रान् देवलोकनिवासिनः । उवाच भगवाञ्छुकः सान्वयित्वा सुरेश्वरः ।
 भवन्तो भ्रातरो ऽस्माकं काश्यपा देवपक्षिणः । विमानवाहा देवानां मुक्तानां तथैव च ।
 देवानामस्ति कर्त्तव्यं कार्यं शत्रुबधान्वितं । तत्कर्त्तव्यं न मन्मथ भक्तयो वः कथञ्चन ।
 न कुर्वतां देवताज्ञामुपो दण्डः पतेदपि । सर्वथाप्रतिविद्भूवो गमनं हंससक्तमाः ।
 गत्वा प्रवेशमन्येषां वज्रनाभपुरात्तनं । इतोऽन्तःपुरवापीषु चरमुध्वंचितं हि वः ।
 तस्यास्ति कन्यारत्नं हि वैलोक्ष्यातिशयं शुभं । नाम्ना प्रभावतो नाम चन्द्राभिव प्रभावतो ।
 वरदानेन सा लब्धा माचा किल वरानमा । हैमवत्या महादेव्याः सकाशादिति नः श्रुतं ।
 स्वयम्बरा च सा कन्या बन्धुभिः स्थापिता सती । आत्मेऽय्या पतिं हंसा वरयिष्यति शोभना ।
 तद्भवद्भिर्गुणा वाच्या प्रद्युम्नस्य महात्मनः । सद्भूताः कुलरूपस्य शीलस्य वयसस्तथा ।
 यदा मा रक्तभावा तु वज्रनाभसुता सती । तस्याः सकाशात् सन्देहो नयितव्यः समाधिना ।
 प्रद्युम्नस्य पुनस्तस्मादानयध्वं तथैव च । स्वमुद्रा प्राप्तकालश्च संवेधेयं हितं मम ।
 नेत्रवक्त्रप्रसादश्च कर्त्तव्यस्तत्र सर्वथा । तथा तथा गुणा वाच्याः प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
 यथा यथा प्रभावत्या मनस्तत्र भवेत् स्थिरं । वृत्तान्तस्यानुदिवधं प्रदेयो मम सर्वथा ।
 द्वारवत्यान्तु कृष्णस्य भ्रातृर्धर्म यवोयसः । तावद्यज्ञस्य कर्त्तव्यः प्रद्युम्नो यावदात्मवित् ।
 पर्यावर्त्तद्वारारोहं वज्रनाभसुतां विभुः । अबध्यासे तु देवानां ब्रह्मणो वरदर्पिताः ।
 दैवपुत्रैर्हि हन्तव्याः प्रद्युम्नप्रमुखैर्युधि । नटो दत्तवरस्तस्य वेशमाख्याय यादवाः ।
 प्रद्युम्नाद्या गमिष्यन्ति वज्रनाभविनाशनाः । एतच्च सर्वं कर्त्तव्यमन्यच्च स्वयमेव हि ।
 प्राप्तकालं विधातव्यमस्माकं प्रियकाम्यया । प्रवेशस्तत्र देवानां नास्ति हंसाः कथञ्चन ।
 वज्रनाभेप्सिते तत्र प्रवेशः खलु सर्वथा ।

८५८५

८५८६

८५८७

८५८८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रद्युम्नोत्तरे पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते वासववचः श्रुत्वा हंसा वज्रपुरं ययुः । पूर्व्वेऽचितं हि गमनं तेषां तत्र नराधिप ।
 ते दीर्घिकासु रम्यासु निपेतुर्वीर पक्षिणः । पयोत्पलैरावृतासु काञ्चनैः स्वर्णनक्षमैः ।
 ते वै नन्दन्तो मधुरं मंछतापूर्व्वभाषिणः । पूर्व्वमप्यागतास्ते तु विस्मयं जनयन्ति हि ।
 अन्तःपुरोपभोग्यासु चैर्वापोषु ते नृप । दृष्टास्ते वज्रनाभस्य त्रिपिष्टपनिवासिनः ।
 आलपन्तः सुमधुरं धार्तराष्ट्रा जनेश्वर । स तानुवाच दैतेयो धार्तराष्ट्रानिदं वचः ।
 त्रिपिष्टपे नित्यरता भवन्तस्त्रासभाषिणः । यदैवेहोत्सवो ऽस्माकं भवद्भिरवमन्ते ।
 आगन्तव्यं जानपादाः स्तमिदं भवतां गृहं । विस्तभ्यश्च प्रवेष्टव्यं त्रिपिष्टपनिवासिभिः ।

८५८९

८५९०

नटस्याथ ददुर्दैत्याः सत्कारं परया मुदा । सपर्य्यायं ददुषापि रत्नानि सुवह्न्यथ ।
 ततः स नमते तत्र वरदत्तो नटस्तथा । स्वपुरे पुरवासोनां परं हर्षं समादधत् ।
 रामायणं महाकाव्यमुद्देशं नाटकोक्तं । जन्म विष्णोरमेयस्य राक्षसेन्द्रबधेष्टया ।
 लोमपादो दशरथ च्यव्यष्टङ्गं महामूर्तिं । शान्तामानाययामास गणिकाभिः सहानघ ।
 रामलक्ष्मणशुभ्रा भरतश्चैव भारत । च्यव्यष्टङ्गस्य शान्ता च तथारूपेनटैः कृतैः ।
 तत्कालजोविनो वृद्धा दानवा विस्मयं गताः । आचचक्षुष तेषां वै रूपतुल्यत्वमच्युत ।
 संस्काराभिनयौ तेषां प्रस्तावानाञ्च धारणं । दृष्ट्वा सर्वे प्रवेष्टुञ्च दानवा विस्मयं गताः ।
 ते रत्ना विस्मयास्त्रेदुरसुराः परया मुदा । उत्थायोत्थाय नायस्य विशेषेषु पुनः पुनः ।
 ददुर्व्यस्ताणि तुष्टाश्च यैवेयं वल्लयाणि च । शारान्मनोहरांश्चैव ह्रस्वैर्दूर्यभूषितान् ।
 पृथगर्थेषु दत्तेषु श्लोकैस्तु तुष्टुवर्णटाः । असुरांश्च मुनीश्चैव गोचैरभिजगैरपि ।
 प्रेषितं वज्रनाभस्य शास्त्रानगरवासिभिः । नटस्य दिव्यरूपस्य नरेन्द्रागमनं तदा ।
 पुरा श्रुतार्थो दैत्येशः प्रेषयामास भारत । आनीयतां वज्रपुरं नटोऽसाविति हर्षितः ।
 दानवेन्द्रवचः श्रुत्वा शास्त्रानगरवासिभिः । नीता वज्रपुरं रम्यं नटवेशेन यादवाः ।
 आवामस्य ततो दत्तः सुकृतो विश्वकर्मा । एष्टव्यं यच्च तत् सर्वं दत्तं व्रतगुणोत्तरं ।
 अथाकालोत्सवं चक्रे वज्रनाभो महासुरः । कारयामास रम्यञ्च समूवाटं प्रष्टवत् ।
 ततस्तान् परिविश्रान्तान् प्रेक्षार्थाय प्रेषादयत् । दत्त्वा रत्नानि भूमीणि वज्रनाभो महासुरः ।
 उपविष्टश्च तान् शृणुं सह ज्ञातिभिरात्मवान् । कस्मै चान्तःपुरं स्थाप्य चक्षुर्दृश्ये जनाधिप ।
 भैमापि बहुनेपथ्या नटवेशधरास्तथा । कार्यार्थं भीमकर्माणो नृत्यार्थमुपचक्रमुः ।
 ततो चमं सशृङ्गिणं मुरजानकभूषितं । तन्मूर्तिं स्वरगुणैर्विद्वामातोद्यानम्बवाद्यम् ।
 ततस्तु देवगान्धारं कालिक्यं श्रवणामृतं । भैमस्त्रियः प्रजगिरे मनःश्रीचमुखावहं ।
 आगान्धारे यामरागे गङ्गावतरणं तदा । विद्वमासारितं रम्यं जगिरे स्वरमम्यदा ।
 लयतालसमं श्रुत्वा गङ्गावतरणं शृभं । असुरान् रामयामासुत्थायोत्थाय भारत ।
 नान्दीञ्च वादयामास प्रद्युम्नो गद एव च । ब्राम्हण वीर्यसम्पन्नः कार्यार्थं नटताञ्जतः ।
 नान्द्यन्ते च तदा श्लोकं गङ्गावतरणाश्रितं । रौक्मिणेयस्तदोवाच सम्यक् स्वभिनयान्वितं ।
 रत्नाभिसारं कौबेरं नाटकं नमृतुस्ततः । शूरो वारणरूपेण रत्नावेशा मनोवती ।
 नलकूवरस्तु प्रद्युम्नः ब्राम्हणस्य विदूषकः । कैलासो रूपितश्चापि मायया यदुनन्दनैः ।
 शापस्य दत्तः कुड्रेण वारणस्य दुरात्मनः । नलकूवरेणाथ यथा रत्ना वाऽप्यथ सान्विता ।
 एतत् प्रकरणं वीरा नमृतुर्धदुनन्दनाः । नारदस्य मुनेः कीर्त्तिं सर्वज्ञस्य महात्मनः ।
 पादोद्गारेण नृत्येन तथैवाभिनयेन च । तुष्टुर्दानवा वीरा भैमानामतितेजसा ।
 ते ददुर्व्यस्तमुखाणि रत्नान्याभरणानि च । शारांस्तरलविद्वंश्च वैदूर्यमणिभूषितान् ।

५१०

५११

५१२

५१३

५१४

५१५

विमानानि विचित्राणि रथांश्चाकाशगामिनः । गजानाकाशगंघ्रैव दिव्यनागकुलोद्भवान् ।
 चन्दनानि च दिव्यानि शीतानि रसवन्ति च । गुरुण्यगुरुमुखाणि गन्धाब्जानि च भारत ।
 चिन्तामणीमुदारांश्च चिन्तिते सर्वकामदान् । प्रेक्षासु तु सुवक्त्रेषु ददतो दानवास्तदा ।
 धनरत्नैर्विरहिताः कृताः पुरुषसत्तम । स्त्रियो दानवमुखाणां तथैव च जनेश्वर ।
 ततो हंसी प्रभावत्याः सखी प्राह प्रभावती । गताऽस्मि दारकां रम्या भैमगुप्तामनिन्दिते ।
 प्रद्युम्नस्य मया दृष्टो विविक्ते चारुलोचनः । भक्तिं कथिता तस्य मया तव शुचिस्मृते ।
 तेन हृष्टेन कालस्य कृतः कमललोचने । अथ प्रदोषसमये त्वया सह समागमः ।
 तदद्य रुचिरश्रोणि तव प्रियसमागमः । न ह्यात्मवति भाषन्ते मिथ्या भैमकुलोद्भवाः ।
 ततः प्रभावती हृष्टा हंसी तामिदमब्रवीत् । उषिताऽसि ममावासे स्वप्नमर्हसि सुन्दरि ।
 त्वयाऽहं सदृतावासे द्रष्टुमिच्छामि कैशवं । निःसाध्वसा भविष्यामि त्वया सह विहङ्गमे ।
 हंसी तथेति चोवाच सखीं कमललोचना । आरुरोह च तद्गम्य प्रभावत्या विहङ्गमा ।
 विश्वकर्मेकते तस्मिन् हर्म्येष्टे प्रभावती । संविधानञ्चकाराशु प्रद्युम्नागमनक्षमं ।
 तस्मिन् कृते संविधाने काममानयितुं ययौ । प्रभावतीमनुज्ञाय हंसी वायुसमा गतौ ।
 सा गत्वाऽभ्यागता हंसी प्रभावतीमयाब्रवीत् । अभ्येति रौक्मिणेयोऽसावाप्तसायतलोचने ।
 प्रद्युम्ना नोयमानन्नु ददृशे माल्यमात्मवान् । भ्रमरैरावृतं वीरः सुगन्धमरिमर्दनः ।
 निलिन्धे तत्र माल्यं च भुत्वा मधुकरस्तदा । प्रभावत्या नोयमाने विदितार्थः प्रतापवान् ।
 प्रवेशितश्च तन्माल्यं स्त्रीभिर्भधुकरायुतं । उपनीतं प्रभावत्यै स्त्रीभिस्तद्भ्रमरावृतं ।
 अविदूरे च विन्यस्तं प्रभावत्या जनाधिप । भ्रमरास्ते ययुः सौम्य मन्ध्याकाले ह्युपस्थिते ।
 स भैमप्रवरो वीरसैः सहायैर्विहीनितः । कर्णोत्पले प्रभावत्या निलिन्धे जनकैरिव ।
 ततः प्रभावती हंसीमुवाच वदताम्बरा । उद्यच्छृणु पूर्णचन्द्रं ममोत्थातिमनोहरं ।
 सखि दहन्ति मेऽङ्गानि मुखस्य परिशुष्यति । चैत्सुक्यं यदि चातोव कोऽयं व्याधिरनौषधः ।
 दधद्विगुणभैत्सुक्यममैौ पूर्णनिशाकरः । नवोदितः शीतरश्मिः संविहारे ह्यतिप्रियः ।
 न दृष्टपूर्वो हि मया अतिमात्रेण काङ्क्षितः । अहो धूमायतेऽङ्गानि स्त्रोस्त्वभावस्य धिक् खलु ।
 कल्पयामि यथा बुद्ध्या यदि नाभ्येति मे प्रियः । कुमुदतीगतं मार्गं हा गमिष्याम्यकिञ्चना ।
 मदनाशोविषेणास्मि दृष्टा हाहा मनस्विनी । शीतवीर्याः प्रकृत्यैव जगतो ह्यादनाः सुखाः ।
 दहन्ति मम गात्राणि किं नु चन्द्रगभस्तयः । प्रकृत्या शीतलो वायुर्नामापुष्परजोवहः ।
 दावाग्निपटुशो मेऽद्य दन्दहोति शुभां तनुं । तद्वत् संकल्पयत्येतत् स्त्रीयं कार्यमिवात्मनः ।
 नातिष्ठति निर्वीर्यं मनःसङ्कल्पधर्षितं । विमनस्काऽस्मि मुह्यामि वेपथुर्न महान् यदि ।
 बभ्रमीति च मे दृष्टिर्हा हा यामि भुवं क्षयं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभोत्तरे द्विपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

८००

८०५

८०९

८०९

८०९

८०९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आविष्टेयं मया बाला सर्वयेत्यवगम्य तु । कार्ष्णिर्हृष्टेन मनसा हंशोमिदमुवाच ॥

दैत्यैः तनयां प्राप्तमवगच्छन् मामिह । षट्पदैः सह षट्पादो भूत्वा मास्त्रे निलीय तु ।

८०१०

विधेयोऽस्मि प्रभावत्या यथेष्टं मयि वर्त्ततां । इत्युक्त्वा दर्शयामास सुकपो रूपमात्मनः ।

तद्भूम्येष्टं प्रभया द्योतितं तस्य धीमतः । अभिभूता प्रभा चैव राजंश्चन्द्रोद्भवा शुभा ।

प्रभावत्यास्तु तं दृष्ट्वा बृहधे कामसागरः । चन्द्रस्यैवोदये प्राप्ते पर्वण्यां सरिताम्यतिः ।

सलज्जाधोमुखो किञ्चित् किञ्चित्तिथ्येगवन्निषो । प्रभावतो तदा तस्यौ निखलेवामलेक्षणा ।

करेणाधः प्रदेशे तां चारुभूषणभूषिते । स्पृष्ट्वा वाच बरारोहां रोमाञ्चिततनुस्तनुं ।

८०११

मनोरयशतैर्लभ्यं किं पूणैर्दुसमप्रभं । अधोमुखं मुखं कृत्वा न मां किञ्चित् प्रभावसे ।

प्रभोपमदै माकार्षीर्विद्वन्स्य बरानने । साध्वसं त्यज्यतां भीरु दासः साध्वनृगृह्यतां ।

न कालमिव पश्यामि भीरु भीरुत्वमुत्सृज । याचास्येवोऽञ्जलिं कृत्वा प्राप्तकालं निबोध मे ।

गान्धर्व्येण विवाहेन कुरुस्वानुग्रहं मम । देशकालानुरूपेण रूपेणानुत्तमा मती ।

उपस्पृश्य ततो भैमो मणिस्यं जातवेदसं । जुहाव समये वीरः पुण्यैर्मन्त्रानुदोरथम् ।

८०१२

ज्वाहाय करं तस्या बराभरणभूषितं । चक्रे प्रदक्षिणश्चैव तं मणिस्यं ऊताशनं ।

प्रजज्वाल स तेजस्वी मानयश्च्युतात्मजं । भगवान् जगतः साक्षो शुभस्यायाशुभस्य च ।

उद्दिश्य दक्षिणं वीरो विप्राणां यदुनन्दनः । उवाच हंशो दारस्या तिष्ठावां रक्ष पक्षिणि ।

तस्यां प्रणम्य यातायां कामस्तां चारुलोचनां । ग्रहाय दक्षिणे हस्तो निनाय शयनोत्तमं ।

जरावयोपवेष्ट्यैनां सान्त्वयित्वा पुनः पुनः । चुचुम्ब शनैर्गण्डे वामयन्मुखमारुतैः ।

८०१३

ततोऽस्या आपपौ दक्षं पद्मं मधुकरो यथा । अलिलिङ्गे च सुश्रोणीं क्रमेण रतिकोविदः ।

अरामयद्दृष्ट्येनां न चोदेजितवांस्तदा । आप कृत्स्नञ्च रत्यर्थं रतिकार्यविशारदः ।

उवाच स तथा सार्द्धं रमन् कृष्णमुतः प्रभुः । अरुणोदयकाले च ययौ यत्र नटालयः ।

अकामया प्रभावत्या कथञ्चित् स विमर्जितः । तामेव मनसा कान्तां कान्तरूपां समुदहन् ।

त ऊर्ध्वनटवेगेन कार्यार्थं भैमवंशजाः । प्रतीचन्तस्तदा वाक्यमिन्द्रकेशवयोस्तदा ।

८०१४

उद्योगं वज्रनाभस्य त्रैलोक्यविजयं प्रति । प्रतीचन्तो महात्मानो गुह्यसंरक्षणे रताः ।

कश्यपस्य मुनेः सचं यावन्तावन्नराधिप । देवासुराणां सर्वेषामन्विरोधो महात्मानां ।

त्रैलोक्यविजयार्थाय जपतां धर्मसारिणां । एवं कालप्रतीक्षाणां वसतां तत्र धीमतां ।

संप्राप्तः प्रावृषो रम्यः सर्वभूतमनोहरः । अर्द्धिग्रस्तं वृत्तान्तं प्रयच्छन्ति मनोजवाः ।

शक्रकेशवयोर्हंसाः कुमारानां महात्मानां । रेभे सह प्रभावत्या प्रद्युम्नशानुरूपया ।

८०१५

राजो राजौ महातेजा धार्तराष्ट्राभिरक्षितः । तैर्हि वज्रपुरे हंभैर्बभूवुर्वांसवाञ्जया ।

व्याप्तं नृप नटांस्तान् न विदुः कालभोहिताः । दिवाऽपि रौक्मिणेयस्तु प्रभावत्या नृपालये ।

तिष्ठत्यन्तर्हितो वीरो हंससंघाभिरक्षितः । माययाऽस्य प्रतिच्छाया दृश्यते हि नटालये ।

देशार्हेण तु कौरव्य विवेके स प्रभावती । सज्जति विमथं श्रीकंसीकां दास्यं विद्यासितां ।
 सृष्टयन्त्यसुरा दृष्ट्वा विदन्ताश्च महात्मनां । रूपं विद्यासं गन्धश्च स्पर्शं भाषामन्वात्मतां ।
 तासां यादवनारीणां सृष्टयन्त्यसुरस्त्रियः । वक्ष्यन्तामस्य तु भ्राता सुनाभो नाम विभ्रुतः ।
 दुष्टिद्वयश्च नृपते तस्य रूपगुणान्वितं । एका चन्द्रवती नामा गुणवत्यथ चापरा ।
 प्रभावत्यास्यं ते तु व्रजतः खलु नित्यदा । ददृक्षाते तु ते तच्च रतिसक्तां प्रभावतीं ।

८०१०

परिपप्रच्छतुस्तैव विद्योपगतां सतीं । बोवाच मम विद्याऽस्मि चाऽधोता काङ्क्षितं पतिं ।

रत्यर्थमानयत्याशुः सौभाग्यश्च प्रथञ्छति । देवं वा दानवं वापि विवशं सद्य एव हि ।

८०११

साऽहं रमामि कान्तेन देवपुत्रेण धीमता । दृष्ट्वातां मत्प्रभावेण प्रद्युम्नः सुप्रियो मम ।

ते दृष्ट्वा विस्मयं याते रूपयौवनसम्पदं । पुनरेवाब्रवीत्ते तु भगिन्वौ चारुहासिनी ।

प्रभावती वरारोषा कासप्राप्तमिदं वचः । देवा धर्म्मरता नित्यं दृष्ट्वास्तेषां महासुराः ।

देवास्तपसि रक्ता हि सुखे रक्ता महासुराः । देवाः सत्ये रता नित्यमनृते तु महासुराः ।

८०१२

धर्म्मक्षपस्य सत्यश्च यच्च तच्च जयो भुवं । देवपुत्रौ वरयन्तं पती विद्यां ददाम्बहं ।

उचितौ मत्प्रभावेण सद्य एवोपस्यस्यथः । तां तथेत्युच्यतुर्हृष्टे भगिन्वौ चारुसोचनां ।

परिपप्रच्छ भैमश्च कार्यन्तत् प्रति भाणिनी । स पिबन्त्यं गदं वीरं ब्राम्हण्यायब्रवीत्तदा ।

रूपान्वितौ सुशीलौ च शूरी च रणकर्म्मणि ।

॥ प्रभावत्युवाच ॥ परितुष्टेन दत्ता मे विद्या दुर्वाचसा पुरा । परितुष्टेन सौभाग्यं सदा कन्यात्वमेव च ।

देवदानवयक्षाणां यं ध्यास्यसि स ते पतिः । भवितेति मया चैव वीरोऽयमभिकाङ्क्षितः ।

८०१३

गृह्यते तदिमां विद्यां सद्यो वां प्रियवक्त्रमः । ततो जगत्तुर्हृष्टे तां विद्यां भाणिनीमुखात् ।

दध्यतुर्गदशान्वौ च विद्यामभ्यस्य ते शुभे । तौ प्रद्युम्नेन सहितौ प्रविष्टौ भैमनन्धनौ ।

प्रच्छन्नं मायया वीरौ कार्ष्णिना मायिना नृप । गान्धर्व्वेण विवाहेन तावप्यरिबलाह्नौ ।

पाणिं जगत्तुर्वीरौ मन्मथपूम्न सतां प्रियौ । चन्द्रवत्या मदः शान्ते गुणवत्या तु कैवलिः ।

रेमिरेऽसुरकन्याभिर्वीरास्ते यदुपप्लवाः । मार्गनाशास्त्रमुखां ते शक्रकोशवशीकृता ।

८०१४

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरित्रे विष्णुपर्वणि वक्ष्यन्तामीधे प्रद्युम्नोत्तरे त्रिपञ्चाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नभो नभस्येऽथ निरोक्ष्य मासि कामसदा तोयददृष्टकोपं । प्रभावतीश्चारुविशालनेचालुकाश्च पूर्वमु

निकाशवक्त्रः ।

तवाननाभो वरगाणि चन्द्रो न दृश्यते सुन्दरि चारुविम्बः । तत्केवपात्रप्रतिभेर्निर्दह्यौ बलासकैश्चारुनिरन्तरोद ।

संदृश्यते सुभु तडिद्वन्द्वौ त्वं हेमचार्म्मभरणान्वितेव । मुक्षन्ति धाराश्च घना नदन्तास्तद्वारवष्टेः सदृशा वराङ्गि ।

घनप्रदेशेषु बलाकपन्तश्चक्ष्मपङ्क्तिप्रतिमा विभान्ति । निमग्नपद्मानि सरःसु सुधु न भान्ति तोयानि रयाकुलानि ।

अमो घना वायुवशीपचाता बलाकमासामस्यारुदन्ताः । चन्दोन्मथ्याहर्नितुं प्रवृत्ता क्लेषु नागा एव शूक

दन्ताः ।

८०१५

धनुस्त्रिवर्षं वरगात्रि पश्य कृतं तवापाङ्गमिवामनसं । विभूयन्तं गगणं घनांश्च प्रहर्षणं कामिजनस्य कान्ते ।
घनाश्चदन्तः प्रतिगृह्णमानास्त्रिरीक्ष्य सुश्रोणि त्रिखीन् प्रहृष्टान् । समावृत्तानुष्कृतपिच्छभारान् प्रियाभिरामानुपनृत्यमा
नान् ।

हर्म्येषु चान्ये शशिपाण्डुरेषु राजन्ति सुश्रोणि मयूरसंघाः । मुहूर्त्तशोभामतिचारुकां दत्त्वा पतन्तो वडभोपटेषु ।
प्रक्षिन्नपचास्तस्मत्कलेषु मुहूर्त्तचूडामणितां विधाय । प्रयान्ति भूमिं नवशादलानामाशङ्कमाना धृतचारुदेहाः ।
प्रवाति धारान्तरनिःसृतस्य सुखोऽनिलसुन्दरपङ्कशीतः । कदम्बमर्ज्जाङ्गुणपुष्पभूतं समावहन् गन्धमगङ्गवन्धुं । ८००
रतिश्रमस्नेदविनाशहेतुर्नवोदभारानयने च हेतुः । न मारुतः स्याद्यदि चारुगात्रि न मेघकालो मम वल्लभः स्यात् ।
एवंविधेषु प्रियसङ्गमेषु रतावसाने यदुपैति वायुः । रतिश्रमस्नेदहरः सृगन्धिस्रुतः परं किं मुखमस्ति लोके ।
जलाभ्युतानोत्पन्नमहानदीनां सुगात्रि हंसाः पुलिनानि हृष्टाः । गताः श्रमं मानसवासलुब्धाः ससारमाः कौशलगणानुविद्धाः ।
न भान्ति नद्योऽय सरांसि चैव हतस्त्रिषस्यायतचारुनेत्रे । गतेषु हंसेष्वय सारवेषु रथाङ्गुत्तुक्राद्यतेषु चैव ।
भौगैकदेशेन श्रुतं ग्रथानं भुवं जगन्नाथमुपेन्द्रमोक्षं । निद्राऽभ्युपेता वरकालतज्ज्ञा श्रियं प्रणम्योत्तमचारुकां । ८०१
निद्रायमाणे भगवत्युपेन्द्रे मेघाम्बराकालनिशाकरोऽद्य । पद्मामलाभः कमलावताणि कृष्णस्य वक्त्रानुलूतं करोति ।
कदम्बनीपार्श्वनकेतकानां स्त्रजो भुवं कृष्णमुपानयन्ति । पुष्पाणि चान्यानृतवः समस्ताः कृष्णात् प्रसादानभिकाङ्क्षमाणाः ।
नागाश्चरन्तो विषदिग्धवक्त्राः स्पृशन्ति पुष्पाण्यथ पादपान् यान् । पेपोयमाना भ्रमरैर्ज्जनानां कौतूहलं ते जनयन्त्यतोय ।
तोयातिभाराम्बुदट्टन्दनद्वं नभः पतिष्यन्तमित्राभिवोक्ष्य । निपानगम्भोरमभिप्रविष्टं मनोहरं चारुमुखस्तनोर ।
बलाकमालाकुलमाल्यदास्वा निरोद्ध रम्यं घनदृन्दमेतत् । सस्यानि भूमावभिवर्धमाणं जगद्धितार्थं विमलाङ्गयष्टे । ८०२
जलावलम्बाम्बुदट्टन्दकर्षी घनैर्धमान् योधयतीव वायुः । प्रवृत्तचक्रो नृपतिर्वेगस्त्रान् गजान् गजैः स्त्रैरिव वीर्यदृष्टान् ।
अभौममन्त्रो विष्टजन्ति मेघाः पूतं पवित्रं पवनैः सृगन्धि । हर्षावहं चातक्रवर्हिणानां वराण्डजानां जलदप्रियाणां ।
श्रवङ्गमः षोडशपक्षशायो विरौति गोष्ठः सह कामिनोभिः । चक्षो द्विजातिः प्रियसत्यधर्षा यथा स्त्रिशिष्यैः परिवार्य
माणः ।

गुणो महोऽस्त्रोयदकालजोऽयं प्रवृद्धमेघस्त्रनभोपिता यत् । परिवर्द्धयन्ति विनाऽपि शय्यासमयंप्रियाणां ।
दोषोऽयमेकः सलिलागमस्य मां प्रत्युदारान् वयवर्णशोले । न दृश्यते यत्तव वक्त्रतुल्यो घनपक्ष्यस्तनूः शशाङ्कः । ८०३
प्रदृश्यते भीरु यदा शशाङ्को घनान्तरस्थो जगतः प्रदीपः । तदाऽनुपश्यन्ति जनाः प्रहृष्टा बन्धुं प्रवासादिव सन्निवृत्तं ।
विष्ठापसाक्षी प्रियहोनितानां संदृश्यते भीरु यदा शशाङ्कः । नेचोत्सवः प्रेषितकामुकानां दृष्टुं कान्तं भवतोत्यवैमि ।
नेचोत्सवः कान्तसमागतानां दावाग्निमुष्णः प्रियहोनितानां । तेनैव देहेन वराङ्गनानां चन्द्रेऽपि तावत् प्रियविप्रियस्य ।
विनाऽपि चन्द्रेण पुरे पितुस्तो यतः प्रभा चन्द्रगभक्षिगौरो । गुणागुणं चन्द्रमसो न वेत्सि यत्ततोऽहं प्रसङ्गसयिष्ये ।
अवाप यो ब्राह्मणराज्यमीदृशो दुरापमन्यैः सुकृतैस्तपोभिः । गायन्ति विप्राः पवमानसंज्ञं यं सामगाः पर्वणि चाप्युदारं । ८०४
प्रिता बुधस्तोत्तमवीर्यकर्षा पुरुरवा यस्य सुतो नृदेवः । प्राणाग्निरीशोऽग्निमजीजनयो नष्टं शमोगर्भभवं भवात्मा ।
तथैव पश्चाच्चकमे महात्मा पुरोर्व्वमोमपसरसां वरिष्ठां । पीतः पुरा योऽस्त्यसर्व्वदेहो मुनिप्रवीरैर्वरगात्रि चोरैः ।
नृपः कुन्दायैः पुनरेव यस्य धीमान् कृतोऽग्निर्दिवि पूज्यते च । आयुस्य वेत्रे नञ्जपस्य यस्य यो देवराजत्वमवाप वीरः ।

देवातिदेवो भगवान् प्रसूतो वंशे हरिर्यस्य जन्तुप्रणेता । भैमप्रवीरः सुरकार्यदेतोर्ध्वः सुभ्रु दक्षस्य वृतः सुताभिः ।
 बभूव राजा च वसुस्य यस्य वंशे महात्मा शशिवंशकेतुः । यस्य कवर्त्तित्वमवाप वीरः सैः कर्मभिः शक्रसमप्रभावः । ८८१५
 यदुस्य राजा शशिवंशमुखो योऽवाप मङ्गलमधिराजभावं । भोजाः कुले यस्य नराधिपस्य वीराः प्रसूताः सुरराज
 तुल्याः ।

न कूटकृच्छस्य नृपोऽस्ति वंशे न नास्तिको नैकतिकोऽप्य वाऽपि । अश्वदधानोऽप्यथ वा कदर्यः शौर्येण वा वारिरुहाक्षिहीनः ।
 वंशे वधूस्त्वं कमलायताक्षि स्नाय्या गुणानामतिपात्रभूता । कुरु प्रणामं शिखरापदन्ति तस्य त्वमीशस्य सतां प्रियस्य ।
 नारायणायात्ममवायनाय लोकायनाय चिदशायनाय । खगेन्द्रकेतोः पुरुषोत्तमाय कुरु प्रणामं शिखराय देवि ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभीये प्रद्युम्नेश्वरे चतुःपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सत्रावसाने तु मुनेः कश्यपस्यातितेजसः । जग्मुर्देवासुराः स्वानि स्थानान्यमितविक्रमाः । ८८२०

वज्रनाभोऽपि निर्दुस्ते सत्रे कश्यपमभ्यगात् । चैलोक्यविजयाकाङ्क्षो तभवाचाय कश्यपः ।

वज्रनाभ निबोधस्व श्रोतव्यं यदि चेन्मम । वस वज्रपुरे पुत्र स्वजनेन समावृतः ।

तपसाऽभ्यधिकः शक्रः शक्त्यैव स्वभावतः । ब्रह्मण्यश्च कृतज्ञश्च ज्येष्ठः श्रेष्ठतमो गुणैः ।

राजा कृतस्त्वस्य जगतः पात्रभूतः सतां गतिः । संप्राप्तो लोकराज्यं स सर्वभूतहिते रतः ।

नैव शक्यस्त्वया जेतुं वज्रनाभ विहन्यमे । अहिं पदा व्युत्क्रामन् वै न चिराद्दिनश्रियसि । ८८२४

वज्रनाभस्य तदाक्यं नाभिनन्दति भारत । कालपाशपरोताङ्गो मर्त्तुकाम इवौषधं ।

अभिवाच्य मुदुर्बुद्धिः कश्यपं लोकभावणं । चैलोक्यविजयारम्भे मतिश्चक्रे दुरासदः ।

ज्ञातिघोधान् समानीय मित्राणि मुबहूनि च । प्रतस्थे स्वर्गमेवापे विनिगोषन् विश्राम्यते ।

एतस्मिन्मन्त्रे देवौ कृष्णेन्द्रौ च महाबलौ । प्रेषयामासतुर्हंसान् वज्रनाभबन्धं प्रति ।

समागतास्तु तच्छ्रुत्वा यदुमुखा महाबलाः । मन्त्रयित्वा महात्मानस्यिन्तामापेदिरे तदा । ८८२९

वज्रनाभोऽद्य हन्तव्यः प्रद्युम्नेत्यसंग्रह्यं । तयोर्दुहितरो भर्त्या भक्त्या ताः सर्वभावनाः ।

सर्वाः सगर्भास्तास्यैव किन्तु कार्यमनन्तरं । प्राप्तः प्रसवकालश्च तासां नातिचिरादिव ।

संमन्त्रयित्वैतदर्थं हंसान् च महाबलः । आख्येयमर्थवत् कृतस्त्वं शक्रकेशवयोक्तदा ।

इहैगला तदाख्यातं देवयोस्तद्ययातयं । ताभ्यां हंसास्तु सन्दिष्टा न भेतव्यमिति प्रभो ।

उत्पतत्यन्ति गुणैः स्नाय्याः पुत्रा वः कामरूपिणः । गर्भस्थाः सर्वैर्देवाश्च साङ्गान् वेत्स्यन्मनिन्दिताः । ८८३३

तथा चानागतं सर्वं मन्त्राणि विविधानि च । सद्य एव युवानस्य भविष्यन्ति सुपण्डिताः ।

एवमुक्ता गता हंसाः पुनर्वज्रपुरं विभो । शशंसुस्यैव भैमानां शक्रकेशवभाषितं ।

प्रभावतो तदा पुत्रं सुषुवे सदृशं पितुः । सद्यो यौवनसंप्राप्तं सर्वश्रलस्य भारत ।

मासमानेन सुषुवे देवो चन्द्रवती नृप । चन्द्रप्रभमिति ख्यातं तनयं सदृशं पितुः ।

सद्यश्च यौवनं प्राप्तं सर्वश्रलस्य भारत । गुणवत्स्यपि पुत्रश्च गुणवन्तमनिन्दितं । ८८४०

युवानावथ सद्यसौ सर्वशास्त्रार्थकोविदौ । इन्द्रोऽपिन्द्रप्रसादेन संवृत्तौ यदुवर्द्धनौ ।

हर्म्यपृष्ठे वर्द्धमाना दृष्टासो यदुमन्दनाः । इन्द्रोपेन्द्रेभ्यश्च वीर नान्येभ्यश्च धाव्यतां ।
निवेदिताश्च संभ्रान्तेर्देवैराकाशरविभिः । वज्रनाभाश्च वीराश्च त्रिपिष्टपञ्चवैषिणः ।
विधार्य सर्वे गृह्यन्तां समैते गृह्यधर्षकाः । इत्युवाचासुरपतिर्व्यञ्जनाभो दुरामदः ।
ततः सैन्यं समाश्रममुरेन्द्रेण धीमता । आवारयामास दिशः सर्व्याः कुरुकुलोदह ।
गृह्यन्तामाशु बध्यन्तामिति वाचस्ततस्ततः । उषेहरसुरेन्द्रस्य शासनादरिशामिनः ।
तच्छ्रुत्वा व्यथिताक्षेपां मातरः पुत्रवत्सलाः । रुददुःखा रुदन्त्योऽथ प्रद्युम्नः सहसाऽमवोत् ।
माभैष्ट जीवमानेषु स्त्रिरेष्वस्मासु सर्व्वथा । किं नो दैत्याः करिष्यन्ति सर्व्वथा भद्रमस्तु वः ।
प्रभावतीमथोवाच प्रद्युम्नो विक्लवां स्त्रितां । पिता तव गदापाणिः पितृव्याश्च स्त्रिणास्तव ।
भ्रातरस्त्वैव ते देवि ज्ञातयश्च तथाऽपरे । एते पूज्याश्च मान्याश्च तवार्थे खलु सर्व्वथा ।
भगिन्यो पृच्छ भद्रं कालोऽयं खलु दारुणः । मरणं सहमानानां युध्यतां विजयो भव ।
दानवेन्द्रादयो ह्येते योतस्वन्तेऽस्मदधैषिणः । किमत्र कार्य्यमस्माभिः सर्व्वेयकान्तरस्त्रितैः ।
प्रभावती रुदन्ती तु प्रद्युम्निदमवोत् । शिरस्यञ्जलिमाधाय जानुभ्यां पतिता क्षितौ ।
गृहाण शस्त्रमात्मानं रक्ष शत्रुनिवर्हण । जीवन् पुत्रांश्च दारांश्च दृष्ट्वाऽसि यदुमन्दन ।
आस्थां नृवर वैदर्भीमनिरुद्धश्च मानदः । स्रुत्वैतान्मोक्षयात्मानं व्यसनादरिमर्हन् ।
दुर्ध्वासमा वरो दत्तो मुनिना मम धीमता । वैधव्यरहिता ह्यथा जीवपुत्रा भविष्यथि ।
एष मे हृदयाश्रयो भविता न तदन्यथा । सूर्याग्नितेजसो वाक्च मुनेरिन्द्रानुजात्मज ।
इत्युक्त्वाऽयामिमादाय स्रुपस्पृष्ट्वा मनस्विनी । प्रददौ रौक्मिणेयाय जयस्त्रेति वरं वरा ।
स तं जघाह धर्म्मात्मा प्रहृष्टोऽन्तरात्मना । प्रणम्य शिरसा दत्तं प्रियया भक्तियुक्तया ।
चन्द्रवत्यपि निस्त्रिंशं गदाय प्रददौ मुदा । तदा गुणवती चैव शाम्बायापि महात्मने ।
हंसकेतुमथोवाच प्रद्युम्नः प्रणतं प्रभुः । इहैव शाम्भुसहितो युध्यस्व सह दानवैः ।
आकाशे दिक्षु सर्व्व्यासु योत्स्याम्यहमरिन्दम । इत्युक्त्वाऽथ रथं चक्रे माथया माथिनाम्बरः ।
सहस्रशिरसं नागं कृत्वा मारयिमात्मवान् । अनन्तभोगं कौरव्य सर्व्वनागोक्तभोक्तमं ।
स तेन रथमुखेन हर्षयन् वै प्रभावतीं । चचारासुरसैन्येषु तण्डुलैश्च उताशनः ।
शरैराशीविषप्रखैरर्द्धचन्द्रानुकारिभिः । भेदनैर्गोधनैश्चैव ततर्ह दिग्लिखन्मवान् ।
असुराश्च रणे मत्ताः कार्ष्णिं शस्त्रैरितस्ततः । जघ्नुः कमलपत्राक्षं परं निखयमाश्रिताः ।
चिच्छेद बाहून् केषाञ्चित् केयूरवल्लयोज्ज्वलान् । सकुण्डलानि चान्येषां शिरांस्यपि स चिच्छिदे ।
कुरक्षिभैः शिरोभिस्तैः काथैश्च शकलैरपि । असुराणां महो कीर्णा प्रद्युम्नेनातितेजसा ।
देवेश्वरो देवगणैः सहितः समितिञ्चयः । दर्शय मुदितो युद्धं भैमानां दितिजैः सह ।
ये गदसैव शाम्भुश्च दैत्याः समभिदुःखुः । ते यथुर्निधनं सर्व्वे पादांसोव महोदधौ ।
विषमं तत्तदा युद्धं दृष्ट्वा देवपतिर्हरिः । गदाय प्रेषयामास स्वं रथं हरिवाहनः ।

८८५

८८५

८८५

८८५

८८५

८८५

दिदेश मातस्त्रिसुतं यन्तारश्च सुवर्चसं । शम्बाद्येरावणं नागं प्रेषयामास चेश्वरः ।
 जयन्तं रौक्मिणेयस्य महायमददद्भिः । ऐरावणमधिष्ठातुं प्रवरं संप्रयुक्तवान् ।
 देवपुत्रद्विजौ वीरावप्रमेयपराक्रमौ । अनुज्ञाय मुराध्यक्षं ब्रह्माणं लोकभावनं ।
 तं मातस्त्रिसुतश्चैव गजभैरावतं तदा । देवः प्रेषितवान् शक्रो विधिज्ञो वरकर्षसु ।
 क्षीणमस्य तपो बध्ना यदूनामेष दुर्जयः । प्रदिशन्ति तु भूतानि सर्वत्र तु यथेक्षितं ।
 प्रद्युम्नस्य जयन्तस्य प्राप्तौ हर्म्यं महाबलौ । असुरान् शरजालौघैर्बिम्बकामनौ प्रणाशय तु ।
 गदं कार्ष्णिस्तदेवाच दुर्वाक्यं रणदुर्जयः । उपेन्द्रानुज शक्रेण रथोऽयं प्रेषितस्तव ।
 हरियुक्तातलिमुतो यन्ता चायं महाबलः । प्रवराधिष्ठितस्यायं शम्भस्यैरावणो गजः ।
 अयोपहारी रुद्रस्य दारकायां महाबलः । स एव्यति हृषीकेशस्तस्मिन् दृष्टेऽच्युतानुज ।
 तस्याज्ञया बध्निष्यामो वज्रनाभं सवान्धवं । प्रभृत्यानकृतं पापं क्षिपिष्टपजयं प्रति ।
 करिष्यामो विधानन्तु नैष शत्रुं मुतान्वितं । विजयेत्यप्रमादन्तु कर्त्तव्यमिति मे मतिः ।
 कलत्रचरणं कार्यं सर्वोपायैर्नैर्बुधैः । कलत्रधर्षणं लोके मरणादतिरिच्यते ।
 एवं सन्दिश्य भैमः स गदशाम्भो महाबलः । प्रद्युम्नकोऽस्य मसृजे मायया दिव्यरूपया ।
 तमस्य नाशयामास दैत्यसृष्टं दुरासदं । जह्वे देवराजश्च तं दृष्ट्वा रिपुमर्दनं ।
 ददृशुः सर्वभूतानि कार्ष्णिं सर्वेषु शत्रुषु । अन्तरात्मानि वर्त्तन्तं चेवञ्चमिव तं विदुः ।
 एवं व्यतीता रजनी रौक्मिणेयस्य युध्यतः । असुराणां त्रिभागस्य निहतो नातितेजसा ।
 यावद्धि योधयामास कार्ष्णिर्दैत्यान् रणाजिरे । सन्ध्यापास्ता जयन्तेन तावद्विष्णुपदोजले ।
 अयोधयज्जयन्तस्य यावदैत्यान्महाबलः । तावदाकाशगङ्गायां भैमः सन्ध्यामुपास्तवान् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभवधे प्रद्युम्नोत्तरे पञ्चमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगतस्तुषु ततस्त्रिमुहूर्त्तौ दिते रवौ । प्रादुरासीद्हरिर्देवतार्क्ष्येणोरगश्चतुष्पा ।
 हंसवायुमनोभ्यश्च सुशोभतरगः खगः । तस्यैव विपति शक्रस्य समीपे कुरुनन्दन ।
 समेत्य च यथान्यायं कृष्णो वासवसन्निधौ । पाञ्चजन्यं विभुर्हभौ दैत्यानां भयवर्द्धनं ।
 तं श्रुत्वाऽभ्यागतस्तत्र प्रद्युम्नः परवीरहा । वज्रणाभं जहोत्युक्तः केशवेन त्वरेति च ।
 तार्क्ष्यमावृण्व गच्छेति पुनरेव प्रचोदितः । चकार स तथा वीरः प्रणिपत्य सैरोत्तमौ ।
 स मनोरंजना वीरस्तार्क्ष्येणाशु ययौ नृप । अभ्यासं वज्रनाभस्य महादृढस्य भारत ।
 ततस्तार्क्ष्यगतो वीरस्ततर्हं रणमूर्द्धनि । वज्रणाभं क्षिरो भूत्वा सर्वस्तविदनिन्दितः ।
 तेन तार्क्ष्यगतेनैव गदया कृष्णसूनुना । उरस्यभिहतो वीरो वज्रणाभो महात्मना ।
 स तेनभिहतो वीरो दैत्यो मोहवशज्जतः । चकार च भृशं रक्तं वभ्राम च गतासुवत् ।
 आश्वमेत्यथ तं कार्ष्णिर्दवाच रणदुर्जयः । सम्भवशः स वीरस्तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ।
 साधु यादव वीर्येण साध्वो मम विभुर्भवान् । प्रतिप्रहारकाञ्चोऽयं क्षिरो भव महाबल ।

८५५

८५८

८६५

८६८

८६९

८७०

एवमुक्त्वा महानादं मुक्त्वा मेघव्रतोपमं । गदा मुमोच वेगेन सघण्डं वज्रकण्टका ।
 तथा ललाटेऽभिहतः प्रद्युम्नो गदया नृप । उद्धमद्युधिरं भूरि मुमोह यदुपप्लवः ।
 तं दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः पाञ्चजन्यं जलोद्भवं । दध्नावासासनकरं पुनस्तत्र रिपुनाशनः ।
 तं पाञ्चजन्यशब्देन प्रत्याश्रितं महाबलं । दृष्ट्वा प्रमुदिता लोका विशेषेणैकैवैव ।
 तस्य चक्रं करे यातं कृष्णशब्देन भारत । नुरनेमिसहस्रारं दैत्यसङ्गकुलान्मकं ।
 तन्मुमोचाच्युतसुतः वज्रनाशाय भारत । नमस्कृत्वा सुरेन्द्राय नमस्कृत्वा महात्मने ।
 वज्रनाभस्य तत्कायादुचकर्त्त शिरसादा । नारायणस्तोत्रमुक्तं दैत्यानामनुपश्यतां ।
 गदः सुनाभमवधोद्यतमलं रणजिरे । हर्म्यपृष्ठे जिघांसन्तं रणदृष्टं भयानकं ।
 शाम्भुः समरमध्यस्थानमुरानरिमर्द्दनः । निनाय निशितैर्बाणैः प्रेताधिपपरिचयं ।
 निकुम्भस्तु हते वीरे वज्रनाभे महामुरे । जगाम वटपुरं वीरो नारायणभयार्हितः ।
 निर्वर्हितं रिपौ तस्मिन् वज्रनाभे दुरासदे । अवतीर्णौ महात्मानौ हरी वज्रपुरं तदा ।
 लब्धप्रशमनश्चैव चक्रतुः मुरधन्तमौ । सान्त्वयामासतुश्चैव बालवृद्धं भयार्हितं ।
 इन्द्रोपेन्द्रौ महात्मानौ मन्त्रयित्वा महाबलौ । आचक्ष्याच्च तदाले च दृश्यतिमतामुगा ।
 वज्रनाभस्य तद्राज्यं चतुर्द्धा चक्रतुर्नृप । विजयस्य चतुर्भागं जयन्ततनयस्य तु ।
 प्रद्युम्नस्य चतुर्भागं रौक्मिण्येयसुतस्य च । चन्द्रप्रभस्य ददतुस्तुर्भागं जनेश्वर ।
 कोऽयस्यतस्तौ यामाणामधिकास्ता विश्राम्यते । शास्तापुरसहस्रस्य स्तोतं वज्रपुरोपमं ।
 चतुर्द्धा चक्रतुस्तत्र संवृष्टौ शक्रकेशवौ । कम्बलाजिनवासांमि रत्नानि विविधानि च ।
 चतुर्द्धा चक्रतुर्वीरौ वीर वासवकेशवौ । ततोऽभिषिक्तास्ते वीरा राजानो वासवाज्ञया ।
 देवदुन्दुभिवासेन नृप विष्णुपदोजलैः । स्त्रयं शक्रेण देवेन केशवेन च धीमता ।
 अखिवंशे महात्मानः शक्रमाधवनन्दनाः । विजयस्य प्रसिद्धैव गतिर्वियति धीमतः ।
 मातृजेन गुणेनापि माधवानां महात्मानां । अभिविध्य जयन्तान्नु वासवो भगवान् ब्रवीत् ।
 तथैते वीर संगच्छ्या राजानः समितिञ्जय । मम वंशकरोऽचैकः केशवस्य त्रयोऽनघ ।
 अवध्याः सर्वभूतानां भविष्यन्ति ममाज्ञया । गमनागमनश्चैव दिवि सिद्धं भविष्यति ।
 त्रिपिष्टपं दारकाश्च रम्यां भैमाभिरक्षितां । दिशागजसुतान्नागान् इयांशोचैः श्वोऽश्वयान् ।
 दह्यथैषां प्रयच्छस्व रथांस्त्वष्टृकृतानपि । गजवैरावणसुतौ शत्रुञ्जयरिपुञ्जयो ।
 प्रयच्छाकाशगौ वीर शाम्भस्य च गदस्य च । आकाशेन पुरीं यातुं दारकां भैमरक्षितां ।
 आयातौ च सुतौ द्रष्टुं यथेष्टं भैमनन्दनौ । इति सन्दिश्य भगवान् देवराजः पुरन्दरः ।
 जगाम भगवान् स्वर्गं दारकामपि केशवः । वपसासानुवितस्तत्र गदः प्रद्युम्न एव च ।
 शाम्भस्य दारकां यातास्ते राज्ये महाबलाः । अद्यापि तानि राज्यानि मेरोः पार्श्वे नृपोत्तरे ।
 स्थास्यन्ति च जगद्यावत् स्थास्यत्यमरसन्निभ । निवृत्ते भौषले युद्धे स्वर्गं यातेषु दृष्टिषु ।

८८५

८८६

८८७

८८८

८८९

८९०

गदप्रद्युम्नशान्वास्ते गता वज्रपुरं विभो । ततः प्रोष्य पुनर्यान्ति स्वर्गं स्वेः कर्माभिः शुभः ।

प्रसादेन च कृष्णस्य लोककर्तुर्जनेश्वर । प्रद्युम्नोत्तरमेतत्ते नृदेव कथितं मया ।

धन्यं यश्चक्षमायुष्यं शत्रुनाशनमेव च । पुत्रपौत्रा विवर्द्धन्ते आरोग्यधनसम्पदा ।

यशो विपुलमाप्नोति दैपायनवचो यथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभवधे षट्पञ्चाशदधिकशतेऽध्यायः ॥ १५६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ददर्शाथ पुरीं कृष्णो दारकां गरुडे स्थितः । देवसङ्गप्रतीकाणां समन्तात् प्रतिनादितां । ८२१५

मणिपर्वतयन्त्राणि तथा क्रोडागृहाणि च । उद्यानवनमृत्खानि वडभीचत्तराणि च ।

संप्राप्ते च तदा कृष्णो वसुदेवात्मजे पुरीं । विश्वकर्माणमाह्वय देवराजाऽब्रवीद्विदं ।

प्रियमिच्छसि चेत् कर्तुं मष्टं शिल्पवताम्बर । कृष्णप्रियार्थं भूयस्त्वं प्रकुरुष्व मनोहरां ।

उद्यानशतमन्वाधां दारकां स्वर्गमन्वितां । कुरुष्व विबुधश्रेष्ठ यथा मम पुरी तथा ।

यत्किञ्चिन्निषु लोकेषु रत्नभूतं प्रपश्यसि । तेन संयुज्यतां क्षिप्रं पुरी दारवती त्वया ।

कृष्णो हि मुरकार्येषु सर्वेषु सततोत्थितः । संयमान् घोररूपांश्च विगाहति महाबलः ।

तामिन्द्रवचनाङ्गत्वा विश्वकर्मा पुरीं ततः । अलक्षके समन्तादैः यथेन्द्रस्यामरावती ।

तां ददर्श दशार्हाणामोश्वरः पक्षिवाहनः । विश्वकर्मेकतैर्द्विचैरभिप्रायैरलङ्कृतां ।

तां तदा दारकां दृष्ट्वा विभुर्नारायणो हरिः । हृष्टः सर्वार्थमम्यन्नः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ।

सोऽपश्यद्वृक्षवण्डाश्च रम्यान्दृष्टिमनोहरां । दारकां प्रति दाशार्हश्चित्रितां विश्वकर्माणा ।

पद्मवण्डाकुलाभिश्च हंसमेवितवारिभिः । गङ्गासिन्धुप्रकाशाभिः परिखामिर्हृतां पुरीं ।

प्राकारेणार्कवर्णेन श्रातकौम्भेन राजता । चयमूर्द्धं निविष्टेन द्वां यथैवाभ्रमालया ।

काननैर्मन्दनप्रख्यैस्तथा चैत्ररथोपमैः । बभौ चारुपरिचिता दारका द्यौरिवाम्बुदैः ।

बभौ रैवतकः शैलो रम्यसानुगुहाजिरः । पूर्वस्यां दिशि लङ्कोवान्मणिकाञ्चनतोरणः ।

दक्षिणस्यां लतावेष्टः पञ्चवर्णो विराजते । इन्द्रकेतुप्रतीकाशः पश्चिमस्यां तथा क्षुपः ।

उत्तरां दिशमत्यर्थं विभूषयति वेणुमान् । मन्दराद्रिप्रतीकाशः पाण्डुरः पार्थिववर्धभ ।

चित्रकं पञ्चवर्णं च पाञ्चजन्यवनं महत् । सर्वर्तुकवनञ्चैव भाति रैवतकं प्रति ।

लतावेष्टितपर्यन्तं मेरुप्रभवणं महत् । भाति भागवनञ्चैव पुष्करञ्च महदनं ।

अक्षकैर्विजकैश्चैव मन्दारैश्चोपशोभितं । शतावन्तवनञ्चैव करवीरकरम्भि च ।

भाति चैत्ररथञ्चैव मन्दनञ्च वनं महत् । रमणं भावनञ्चैव वेणुमन्दैः समन्ततः ।

वैदूर्यपञ्चैर्जलजैस्तथा मन्दाकिनो नदी । भाति पुष्करिणी रम्या पूर्वस्यां दिशि भारत ।

सानो भूषितास्तत्र केशवस्य प्रियैषिभिः । यज्ञभिर्देवगन्धर्वैश्चोदितैर्विश्वकर्माणा ।

महानदी दारवती पञ्चाशद्विर्जिहामुखैः । प्रविष्टा पुण्ड्रसलिला भावयन्ती समन्ततः ।

अप्रमेयां महोत्थेधामगाधपरिखायुतां । प्राकारवरसम्पन्नां सुधापाण्डुरलोपनां ।

तीक्ष्णयन्त्रगतभीर्हेमजालैश्च भूषिता । आयसैश्च महाचक्रैर्ददर्श दारकां पुरीं ।
 अष्टौ रथ हस्ताणि नगरे किङ्किणीकिना । समुच्छ्रितपिताकान यथा देवपुरे तथा ।
 अष्टयोजनविस्तीर्णामचलां द्वादशायतां । दिगुणोपनिवेशाच्च ददर्श दारकां पुरीं ।
 अष्टमार्गमहारथां महाषोडशचक्षरां । एकमार्गपरिचित्रां साक्षादुग्रनसा कृतां ।
 स्त्रियोऽपि यस्यां युधेरन् किमु वृष्णिमहारथाः । व्यूहानामुत्तमा मार्गा सप्त चैव महापथाः ।
 तच्च वै विहिताः साक्षाद्विधा विश्वकर्माणा । तस्मिन् पुरवरश्रेष्ठे दाशार्हाणां यशस्विनां ।
 वेष्मनि जङ्घे दृष्ट्वा ततो देवकिनन्दनः । काञ्चनैर्मणिषोपानैरुपेतानि नृहर्षणे ।
 भीमघोषमहाघोषैः प्रासादवरचक्षरैः । समुच्छ्रितपताकानि पारिग्रववनानि च ।
 काञ्चनापाणि भासन्ति प्रासादशिखराणि च । गृहाणि रमणीयानि मेरुकूटनिभानि च ।
 पाण्डुपाण्डुरगृहैश्च शातकुम्भपरिष्कृतैः । रम्यसानुगुहागृहैर्विचित्रैरिव पर्वतैः ।
 पञ्चवर्णैः सुवर्णैश्च पुष्पवृष्टिसम्पन्नैः । पर्जन्यतुल्यनिर्घोषैर्नागाकैरिवाग्निभिः ।
 दावाग्निज्वलितप्रख्यैर्निर्मितैर्विश्वकर्माणा । आलिखद्भिरिवाकाशमतिचन्द्रार्कभास्वरैः ।
 तेर्द्दाशाहमहाभागैर्बभूव तदनं द्रुमैः । वासुदेवेन्द्रपर्जन्यैर्दृष्टमधैरलङ्कृता ।
 ददर्श दारकां चारु मेघैर्घोरैरिव संयुता । साक्षाद्भगवतो वेष्म विहितं विश्वकर्माणा ।
 ददर्श वासुदेवस्य चतुर्थोऽयं जनमायतं । तावदेव च विस्तीर्णमप्रमेयं महाधनं ।
 प्रासादवरसम्पन्नैर्युक्तं जगति पर्वतैः । यच्चकार महाभागस्त्वष्टा वासवचोदितः ।
 प्रासादश्चैव हेमाभं सर्वभूतमनोहरं । मेरोरिव गिरेः शृङ्गमुच्छ्रितं काञ्चनं महत् ।
 रुक्मिण्याः प्रधरं वामं विहितं विश्वकर्माणा । सत्यभामा पुनर्वेष्म यदावसत पाण्डुरं ।
 विचित्रमणिषोपानं तदिदुर्भोगवानिति । विमलादित्यवर्णाभिः पताकाभिरलङ्कृतं ।
 व्यक्तसंजवनोद्देशो यस्यतुर्दिक्प्रहाध्वजः । स च प्रासादमुख्योऽयं जाम्बवत्या विभूषितः ।
 प्रभयाऽभ्यभवत् सर्वान्स्थानन्यान् भास्करो यथा । उद्यद्भास्करवर्णाभस्तयोरन्तरमाश्रितः ।
 विश्वकर्माकृतो दिव्यः कैलासशिखरोपमः । जाम्बूनद इवादीप्तः प्रदीपज्जलनोपमः ।
 सागरप्रतिमोऽतिष्ठन्नेरुरित्यभिविश्रुतः । तस्मिन् गान्धारराजस्य दुहिता कुलशालिनो ।
 गान्धारी भरतश्रेष्ठ केशवेन निवेशिता । पद्मकूटमिति ख्यातं पञ्चवर्णं महाप्रभं ।
 सुभीमाया महाकूटं वेष्मातिरुचिरप्रभं । सूर्यप्रभस्तु प्रासादः सर्वकामगुणैर्युतः ।
 लक्ष्मणाया नृपश्रेष्ठ निर्दिष्टः शार्ङ्गधन्वना । वैदूर्यमणिरत्नाभः प्रासादो हरितप्रभः ।
 यं विदुः सर्वभूतानि परमित्येव भारत । वासः स मित्रविन्दाया देवार्पणपूजितः ।
 महिष्या वासुदेवस्य भूषणं तेषु वेष्मसु । यस्य प्रासादमुख्यो वै विहितो विश्वकर्माणा ।
 अतोव रम्यः सोऽप्यासीद्विहितः पर्वतो यथा । सुनन्दाया निवासोऽसौ प्रशस्तः सर्वदेवतैः ।
 महिष्या वासुदेवस्य केतुमानिति विश्रुतः । तच्च प्रासादमुख्यो वै यं त्वष्टा विदधे स्वयं ।

८१९

८२५

८२७

८२९

८३०

८३५

योजनायतविष्कम्भाः सर्व्वरत्नमयः शुभः । स श्रीमान् विरजा नाम व्यराजन्तश्च सुप्रभः । ८२८०
 उपस्थानगृहं यत्तु केशवस्य महात्मनः । तस्मिन् सुविहिताः सर्व्वे रत्नादण्डाः पताकिनः ।
 मदने वासुदेवस्य मार्गमंजवनध्वजाः । रत्नजालानि तावन्ति यावन्तस्तो निवेष्टिताः ।
 आहृत्य यदुसिंहेन वैजयन्तो ऽचलो महान् । हंसकूटस्य यच्छृङ्गमिन्द्रद्युम्नसरःप्रति ।
 षष्टितालसमुत्सेधमर्द्धयोजनमायतं । सकिन्नरमहानागं तदप्यमिततेजसा ।
 पश्यतां सर्व्वनागानमानोतं लोक्विश्रुतं । आदित्यपथगं यत्तु मेरोः बिम्बरमुत्तमं । ८२८५
 पुण्डरीकशतैश्चुष्टं विमानैश्च हिरण्मयैः । जाम्बूनदमयं दिव्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं ।
 तदप्युत्पाद्य कृष्णार्थमानोतं विश्वकर्म्मणा । भ्राजमानमतीवाग्न्यं सर्व्वौषधिसमन्वितं ।
 तदिन्द्रवचनात्त्वष्टा कार्य्यहेतोः समानयत् । पारिजातश्च तत्रैव केशवेनाहृतः स्तब्धः ।
 नीयमाने हि तत्रामीद्युद्धमहृतकर्म्मणः । कृष्णस्य ये ऽभ्यरन्त देवाः पादपमुत्तमं ।
 पुण्डरीकशतैर्जुष्टा विमानैश्च हिरण्मयैः । विहिता वासुदेवार्य्यं रत्नपुष्पफलद्रुमाः । ८२९०
 पद्मपण्डजलोपेता रत्नसौगन्धिकोत्पलाः । मणिहेमप्रवाकोर्णाः पुष्करिण्यः सरांसि च ।
 तासां परमकूलानि शोभयन्ति महाद्रुमाः । मालासालाः कदम्बाश्च शतशाखाश्च रौहिणाः ।
 ये च हैमवता वृक्षा ये च मेरुहस्तास्तथा । आहृत्य यदुसिंहार्थं विहितं विश्वकर्म्मणा ।
 रक्तपीतारुणश्यामाः श्वेतपुष्पाश्च पादपाः । सर्व्वर्त्तुफलसम्यन्त्रालेषु काननमन्त्रिषु ।
 समकूलजलोपेताः शीतशर्करवालुकाः । तस्मिन् पुरवरे नद्यः प्रमन्त्रमलिला ह्रदाः । ८२९५
 पुष्पाकुलजलोपेता नानाद्रुमलताकुलाः । अपरास्याभवन्त्यद्यो हेमशर्करवालुकाः ।
 मत्तवर्हिणसंधैश्च कोकिलैश्च सदामदैः । बभूवुः परमोपेतास्तस्यां पुण्यान्तु पादपाः ।
 तत्रैव गजयूयानि पुरे गोमहिषास्तथा । निवासश्च हतस्तत्र वराहमृगपक्षिणां ।
 पूर्यां तस्यान्तु रम्यायां प्रासादो वै हिरण्मयः । व्यक्तं किष्कुशतोत्सेधो विहितो विश्वकर्म्मणा ।
 ते च ते च महाशैलाः सरितश्च सरांसि च । परिशिप्तानि भौमेन वनान्युपवनानि च । ८३००
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि दारवतीविशेषनिर्माणे सप्तपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमालोकयानः स दारकां वृषभेक्षणः । अपश्यत् स्मरहं कृष्णः प्रासादव्रतशोभितं ।
 मणिस्तम्भमहस्ताणामयुतैर्विष्टृतं मितैः । तोरयैर्ज्वलनप्रख्यैर्ध्वनिविद्रुमराजतैः ।
 तत्र तत्र प्रभासद्भिस्त्रिचकाश्च नवेदिकैः । प्रासादस्तत्र सुमहान् कृष्णोपस्थानिको ऽभवत् ।
 स्फाटिकस्तम्भविष्टृतो विस्तीर्णः सर्व्वकाश्चनः । पद्माकुलजलोपेता रक्तसौगन्धिकोत्पलाः ।
 मणिहेमनिभाश्चित्रा रत्नसोपानभूषिताः । मत्तवर्हिण्युष्टाश्च कोकिलैश्च सदामदैः । ८३०५
 बभूवुः परमोपेता वाष्पश्च विकसोत्पलाः । विश्वकर्म्महताः शैलाः प्रकारास्तस्य वैष्मनः ।
 व्यक्तं किष्कुशतोत्सेधः परिखापरिवेष्टितः । तद्गृहं वृष्णिमिहस्य निर्मितं विश्वकर्म्मणा ।
 महेन्द्रवैष्णवप्रतिभं समन्वादह्योजनं । ततस्तं पाण्डुरं शौरिर्भूर्द्धिं तिष्ठन् गुरुत्मतः ।

प्रीतः शङ्खमुपाधाधोद्विषतां क्षोमहर्षणं । तस्य शङ्खस्य शब्देन सागरसुकुमे ध्वजं ।
 ररास च नभः कृतं तच्चित्रमभवत्तदा । पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं संश्रुत्य कुरुराज्यकाः । ८००
 विशोकाः समपद्यन्त गरुडस्य च दर्शनात् । शङ्खचक्रगदापाणिं गरुडस्योपरि स्थितं ।
 दृष्ट्वा जहविरं पौरा भास्करोपमतेजसं । ततस्त्वर्यप्रणादास्य भेरोष्ठास्य महास्वनाः ।
 जज्ञिरे सिंहनादास्य सर्वेषां पुरवासिनां । ततस्ते सर्वदाज्ञार्हाः सर्वे च कुरुराज्यकाः ।
 प्रीयमाणाः समाजमुरालोक्ष्य मधुसूदनं । वसुदेवं पुरस्तात् शङ्खतुर्यारवैः सह ।
 उपसेनो ययौ राजा वासुदेवनिवेशनं । आनन्दिनो पर्यचरत् स्त्रेषु वेगसु देवकी । ८०१
 रोहिणी च ययोद्देशमाज्जंकस्य च याः स्त्रियः । ततः कृष्णः सुपर्णेन खं निवेशनमभ्यधात् ।
 चचार च ययोद्देशमीश्वरानुचरो हरिः । अवतीर्य गृहदारि कृष्णमु यदुनन्दनः ।
 यथाहं पूजयामास यादवान् यादवर्षभः । रामाज्जकगदाक्षुरप्रद्युम्नादिभिरर्चितः ।
 प्रविवेश गृहं शौरिरादास्य मणिपर्वतं । तस्य शकस्य दयितं पारिजातं महाद्रुमं । ८०२
 प्रवेशयामास गृहं प्रद्युम्नो वृष्णिणीसुतः । तेऽन्योन्यं ददृशुर्वीरा देहवभानमानवान् ।
 पारिजातप्रभावेण ततो मुमुदिरं जनाः । तैः स्तूयमानो गोविन्दः प्रहृष्टैर्यादवर्षभैः ।
 प्रविवेश गृहं श्रीमान् विहितं विश्वकर्मा । ततोऽन्तःपुरमध्ये तं मष्टङ्गं मणिपर्वतं ।
 न्यवेशयदमेयात्मा वृष्णिभिः सहितोऽप्युतः । तस्य दिव्यं द्रुमश्रेष्ठं पारिजातमभिर्वाजित् ।
 अर्च्यमर्चितमव्ययमिष्टे देशे न्यवेशयत् । अनुज्ञाय ततो ज्ञातोन्केशवः परवीरहा । ८०३
 ताः स्त्रियः पूजयामास संवृता नरकेण याः । वस्तैराभरणैर्भोगैर्दामोभिर्द्रुममस्रैः ।
 हारैश्चन्द्रांगुमङ्गाग्रैर्बणिभिस्य महाप्रभैः । पूर्वमभ्यर्चितास्यैव वसुदेवेन ताः स्त्रियः ।
 देवक्या सह रोहिण्या रेवत्या चाज्जकेन च । सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां मौभागेनाभवत्तदा ।
 कुटुम्बस्येश्वरो त्वासीद्रुक्लिणी भोजकात्मजा । तासां यथाहं हर्म्याणि प्रासादविखराणि च ।
 आदिदेश गृहान् कृष्णः पारिवर्त्तय पुष्कलान् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि द्वावकाप्रवेगे अष्टपञ्चाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः संपूज्य गरुडं वासुदेवोऽनुमान्य च । सखिषोपस्य क्षैनमनुजग्रे गृहं प्रति । ८०४
 सोऽनुधातो हि मत्कृत्य प्रणम्य च जनार्दनं । ऊर्ध्वमाचक्रमे पत्नी यथेष्टं गमनेचरः ।
 स पक्षवातसंचुम्बं समुद्रं मकरालयं । कृत्वा वेगेन महता ययौ पूर्वं महेदधिं ।
 कृत्यकाल उपस्थास्य इत्युक्त्वा गरुडे गते । कृष्णो ददर्श पितरं दृढमानकदुन्दुभिं ।
 उपसेनस्य राजानं बलदेवं सहात्यकिं । काश्यं सान्दीपनिश्चैव ब्रह्मगार्ग्य तथैव च ।
 अन्यास्य दृष्ट्वान् वृष्णीनां तांस्य भोजाज्यकांस्तथा । रजप्रवेकोद्दामाहान् वीर्यलब्धैस्तयार्चयत् । ८०५
 हता ब्रह्मदिपः सर्वे जलजन्मवत्कृष्णयः । रणात् प्रतिनिवृत्तोऽयमन्ततो मधुसूदनः ।
 इति चत्वररथासु द्वावकां मुपूजितः । चाक्रिको चोपयामास पुरवो गृहकुण्डलाः ।

ततः सान्दीर्पानं पूर्वमभिवाद्य जनार्दनः । ववन्दे वृष्णिनृपतिमाहुकं विनयान्वितः ।
 तथाऽश्रुपरिपूर्णाक्षमानन्दागतचेतसं । ववन्दे सह रामेण पितरं वामवानुजः ।
 उपगम्य तथा शेषान् मत्कृत्य च यथार्हतः । सर्वेषां नाम जयाह दाशार्हाणामधोलजः । ८५०
 ततः सर्वोऽपि दिव्यानि सर्व्वरत्नमयानि च । आसनाग्राणि विविशुः श्रेष्ठप्रमुखास्तथा ।
 ततस्तद्गुणमलयं किङ्करैर्यत् समाहृतं । तत्सभामानयामासुः पुरुषाः कृष्णशासनात् ।
 ततः संमानयामास दाशार्हान् यदुत्तमः । सर्व्वान्दुन्दुभिश्चन्द्रेण पूजयित्वा जनार्दनः ।
 तामामनवतीं रम्यां मणिविद्रुमतोरणां । सभां सर्व्वदाशार्हास्तौ विविशुः कृष्णशासनात् ।
 ततः पुरुषसिंहैः सा यदुभिः सर्व्वतो वृता । शुशुभेऽभ्यधिकं शुभ्रा सिंहैर्गिरिगुंहा यथा । ८५१
 रामेण सह गोविन्दः काञ्चनं महदामनं । उपसेनं पुरस्कृत्य भोजवृष्णिपुरस्कृतः ।
 तत्रोपविष्टस्तान् वीरान् यथाप्रीतिं यथावयः । समाभाष्य यदुन्नेष्टानुवाच पुरुषोत्तमः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि सभाप्रवेशे ऊनषष्ठ्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १५६ ॥
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ भवतां पुण्यकीर्त्तीनां तपोबलममाधिभिः । अपथ्यानाञ्च पापात्मा भौमः स मरको हतः ।
 मोक्षितुं बन्धनाद्गुप्तं कन्यान्तःपुरमुत्तमं । मणिपर्व्वतमुत्पास्य शिखरं वै तदाहृतं ।
 अयं धनौषः सुमहान् किङ्करैराहृतो मम । ईशा भवन्तो द्रव्यस्य तानुक्ता विरराम ह । ८५२
 तच्छ्रुत्वा वामदेवस्य भोजवृष्ण्यन्धका वचः । जहृपुच्छरोमाणः पूजयन्तो जनार्दनं ।
 ऊचुस्तेनं नृवीरास्तौ कृताञ्जलिपुटास्ततः । नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि देवकिर्नन्दन ।
 यत्कृत्वा दुष्करं कर्म देवैरपि मुदुष्करं । क्षालयेः स्वजनान् भोगैरन्नेन स्वयमर्ज्जितैः ।
 ततः सर्व्वदाशार्हाणामाहुकस्य च याः स्त्रियः । प्रीयमाणाः सभां जमुर्वांमुदेवदिदृक्षुः ।
 देवकीसप्तमा देव्यो रोहिणी च शुभानना । ददृशुः कृष्णमासीनं रामश्चैव महाभुजं । ८५३
 तौ तु पूर्व्वमभिक्रम्य रोहिणीमभिवाद्य च । अभवाद्यतान्देवीं देवकीं रामकेश्वरौ ।
 सा ताभ्यामृषभाभ्यां वै पुत्राभ्यां शुशुभेऽधिकं । अदितिर्देवमातेव मित्रेण वरुणेन च ।
 ततः प्राप्तौ नराग्रौ तु तस्याः सा दुहिता तदा । एकानंगेति यामाहुर्नरा वै कामरूपिणौ ।
 तथा क्षणमुद्धर्त्ताभ्यां यथा जज्ञे मुरेश्वरः । यत्कृते मगधं कंभं जघान पुरुषोत्तमः ।
 सा कन्या वरुधे तत्र वृष्णिमयानि पूजिता । पुत्रवत् पात्यमाना वै वामदेवाश्च यतदा । ८५४
 एकानंगेति यामाहुर्दत्तपत्न्यां मानवा भुवि । योगकन्यां दुराधर्षां रक्षार्थं केशवस्य ह ।
 तां वै सर्व्वे मुमनसः पूजयन्ति स्म यादवाः । देववह्न्यवपुषो कृष्णः संरक्षितो यथा ।
 ताञ्च तत्रोपसङ्गम्य प्रियामिव सखीं सखा । दक्षिणेन करायेण परिजयाह माधवः ।
 तथैव रामोऽतिबलः संपरिष्वज्य भाविनीं । मूर्द्ध्वापचाय सख्येन प्रतिजयाह पाणिना ।
 ददृशुः स्त्रियो मध्ये भगिनीं रामकृष्णयोः । रक्षापद्मययकरां त्रियं पद्मालयामिव । ८५५
 तथाऽक्षतमहावृष्णा पुण्यैश्च विविधैः शुभैः । अवकीर्त्य च क्षात्रेष्वाः स्त्रियो जमुर्वायास्तथं ।

ततस्ते यादवाः सर्वे पूजयन्तो जनार्दनं । उपोपविष्टाः प्रीताः प्रशंसन्तोऽहृतं कृतं ।
 पूज्यमानो महाबाहुः पौराणं रतिवर्द्धनः । विजहार महाकोर्त्तिर्देवैरिव स तैः सह ।
 समासीनेषु सर्वेषु यादवेषु जनार्दनं । नियोगात्त्रिदशेन्द्रस्य नारदोऽभ्यागमत् सभां ।
 सोऽथ संपूजितः पूज्यः शूरैस्तेर्यदुपुङ्गवैः । करे संस्पृश्य गोविन्दं विवेश परमाशने ।
 सुखोपविष्टान् तृष्णोन्पविष्टानुवाच ह । संप्राप्तं शक्रवचनाज्जानीध्वं मानवर्षभाः ।
 शृणुध्वं राजशाहूलाः क्षणास्यास्य पराक्रमं । यानि कर्माणि कृतवान् बाह्यात् प्रभृति केचनः ।
 उग्रसेनसुतः कंसः सर्वान्निर्मथ्य यादवान् । राज्यं जपात्तु दुर्भ्यद्विभ्यं द्वा पितरमाज्जकं ।
 समाश्रित्य जरासन्धं शशुरं कुलपांसवः । भोजतृष्यन्धकान् सर्वानिवमन्य सुदुर्मतिः ।
 ज्ञातिकार्यं चिकीर्षन्तु वसुदेवः प्रतापवान् । उग्रसेनस्य रक्षार्थं स्वपुत्रं पर्यरक्षत ।
 स गोपैः सह धर्मात्मा मथुरोपवने वसन् । अत्यहृतानि कर्माणि कृतवान्मधुसूदनः ।
 प्रत्यक्षं शूरसेनानां श्रयतां महदहृतं । अधोऽनेन श्रयानेन शकटान्तरचारिणा ।
 राक्षसी निहता रौद्री शकुनोवेशधारिणी । पूतना नाम घोरा सा महाकाया महाबला ।
 विषदिग्धं स्नानं क्षुद्रा प्रयच्छन्ती जनार्दने । ददृशुस्तां विनिहतां राक्षसीं ते वनौकसः ।
 बलेः सुतां महाघोरां भोषणां विलताननां । पुनर्जातोऽयमित्याज्जहत्तस्मादधोजः ।
 अत्यहृतमिदञ्चासीद्यच्छिशुः पुरुषोत्तमः । पादाङ्गुष्ठेन शकटं क्रोडमानो व्यासोऽयत ।
 दाह्या चोलखले बद्धो विप्रकुर्वन् कुमारकाम् । बभञ्जार्जुनवृक्षौ द्वौ ख्यातो दामोदरस्ततः ।
 कालियस्य महानागो दुराधर्षो महाबलः । क्रोडता वासुदेवेन निर्जितो यमुनाप्रदे ।
 अक्रूरस्य समक्षे यन्नागभवने प्रभुः । पूज्यमानस्तदा नागैर्हित्यं वपुरधारयत् ।
 शीतवाताहिता गात्रं दृष्ट्वा क्षणेन धीमता । धृतो गोवर्द्धनः शैलः सप्तरात्रं महात्मना ।
 शिशुना वासुदेवेन गवां चाणार्थमिच्छता । तथा सुदृष्टोऽतिबली महाकायो नरान्तक ।
 गोपतिर्वासुदेवेन रिष्टको विनिपातितः । धेनुकः सुमहाकायो दानवः सुमहाबलः ।
 निहतो वासुदेवेन गवां चाणाय दुर्मतिः । मुनामानमभिचक्रः सर्वसैन्यपरकृतं ।
 वृकैर्विश्रावयामास यदीतुं समुपस्थितं । रौहिणेयेन सङ्गम्य वने विचरता पुनः ।
 गोपवेशधरेणैव कंसस्य भयमाहितं । तथा व्रजगतः शौरिर्हृष्टाद्युधबलं हयं ।
 प्रयहं भोजराजस्य जघान पुरुषोत्तमः । प्रलम्बस्य महाकायो रौहिणेयेन धीमता ।
 दानवो मुह्यन्तेकेन कंसमात्यो निपातितः । एतो हि वसुदेवस्य सुतो देवसुतोपमौ ।
 बहूधाते महावीर्यौ ब्रह्मगार्ग्येण संस्कृतौ । जन्मप्रभृति चाप्येतौ गार्ग्येण परमर्षिणा ।
 यथा तथ्येन विज्ञाय संस्कारं प्रतिपादितौ । यदा त्विमौ नरश्रेष्ठौ स्त्रितौ यौवनसंमुखे ।
 सिंहश्रावविवोदीर्णौ मत्तौ हैमवतौ यथा । ततो मनांसि गोपीनां हरमाणा महाबलौ ।
 आस्तां गोष्ठचरो वीरौ देवपुत्रोपपन्नसुतौ । एतौ जने वा युद्धे वा क्रीडासु विविधासु च ।

८००

८०५

८१०

८१५

८२०

८२५

मन्दगोपस्य गोपाला न त्रेकुः प्रसमीक्षितं । व्यूढोरस्त्रौ महाबाहू सासस्त्रन्नाविवोद्धतौ ।
श्रुत्वैमौ व्यथितः कंसो मन्त्रिभिः सहितोऽभवत् । नात्रकच यदा कंसो पश्येत्तुं बलकीश्वरौ ।
निजपाह ततः कोपादसुदेवं सबाध्वं । सहोयसेनेन तदा चौरवद्गाढबन्धनं ।

कालं महान्तमवसत् कृष्णमानकदुःखिभिः । कंसस्तु पितरं वज्रा शूरेणान् ब्रह्मास ह ।

८११०

जरासन्धं समाश्रित्य तथैवाङ्गुतिभोग्यौ । कक्षचित्तय काक्षस्य मथुरायां महोत्सवं ।

पिनाकिनं समुद्दिश्य चक्रे कंसो नराधिपः । तत्र मत्ताः समाजगुर्नानादेश्वा विज्ञान्यते ।

नर्तना गायनासैव कुशला नृत्यसामसु । ततः कंसो महातेजा रङ्गवाटं महाधनं ।

कुशलैः कारयामास शिल्पिभिः साधुनिष्ठितैः । तत्र मञ्चबद्धाणि पौरजानपदैर्यजे ।

समाकीर्णान्यदृश्यन्त ज्योतींषि मगने यथा । भोजराजः श्रिया जुष्टं रङ्गवाटं महर्द्धिमत् ।

८११५

आरुराह ततः कंसो विमानं सुकृतो यथा । रङ्गदारि गजं मत्तं प्रभूतायुधकल्पितं ।

शूरेरधिष्ठितं कंसः स्थापयामास शीर्षेणान् । यदा हि स महातेजा रामकृष्णौ समागतौ ।

शूत्राव पुनश्चापौ सूर्याचन्द्रमखाविव । तदाप्रसूति सक्तोऽभूद्भवां प्रति नराधिप ।

न च शिष्ये मुखं रात्रौ रामकृष्णौ विचिन्तयन् । मुक्ता तु रामः कृष्णस्य तं समाजमनुत्तमं ।

उभौ विविशतुर्वीरौ शार्दूलौ गोव्रजं यथा । ततः प्रवेष्टे संरभौ रक्षिभिः पुनर्वर्षभौ ।

८१२०

हत्वा कुवलयपापीडं ससादिनमरिन्दभौ । भवन्त्यस्य दुराधर्षौ रङ्गं विविशतुस्तदा ।

चाणूरान्भौ विनिष्पिष्य केशवेन बल्लेन च । भौयसेनिः सुदुष्टात्मा यानुजे विनिपातितः ।

यत् कृतं यदुर्मिहेन देवैरपि सुदुष्करं । कर्म तत् केशवादन्यः कर्तुमर्हति कः पुमान् ।

यद्धि नाधिगतं पूर्वेः प्रह्लादबलिशम्भरैः । तदिदं प्रापितं किञ्च भौरिणा भवता कृतं ।

एतेन मुमुक्षुमाकस्य दैत्यं पञ्चजनं तथा । निष्कल्य त्रेलसंघातास्त्रिमुन्धः सगणो हतः ।

८१२५

नरकस्य हतो भौमः कुण्डले चाहते शूभे । प्राप्तस्य दिवि देवेषु केशवेन महद्यज्ञः ।

व्रीतशोकभयाबाधाः कृष्णबाहुबलाभयाः । यजध्वं विविधैर्यज्ञैर्यादवा व्रीतमक्षराः ।

देवानां मुमहत् कार्यं कृतं कृष्णेन धीमता । प्रियमावेदयाम्येव भवतां भद्रमस्तु वः ।

यदिष्टं वो यदुश्रेष्ठाः कर्त्ताऽस्मि तदतन्वितः । भवतामस्मि यूयस्य मम युष्मास्त्वहं स्मितः ।

इति संबोधयन् कृष्णमब्रवीत् पाकशासनः । स मां प्रैषीत् मुरश्रेष्ठः प्रीतस्तुष्टा यथा वरं ।

८१३०

यत्र ह्योः श्रीः स्थिता तत्र यत्र श्रीस्तत्र सञ्चतिः । सञ्चतिह्रीस्तथा श्रीसु निव्यं कृष्णे महात्मनि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नारदवाक्ये सप्तदशोऽध्यायः ॥ १६० ॥

॥ नारद उवाच ॥ साविता भौरवाः पाशा निमुन्दनरक्षौ हतौ । कृतः सैन्यः पुनः पन्था पुरं प्राग्भोजातिवं प्रति ।

भौरिणा प्रथिवोपास्त्रास्त्रासिताः स्पर्द्धिंनो रणे । धनुषस्य निनादेन पाञ्चजन्यस्वनेन च ।

मेघप्रखैरयानोर्कैर्वास्त्रिवात्यैः मुरक्षितं । रक्षिणं युधि निर्जित्य महाबलपराक्रमं ।

रक्षिणीमानहाराशुः केशवो हृषिपुङ्गवः । ततः पर्जन्यकोपेण रथेनादित्यवर्षणं ।

८१३५

उवाह महिषीं भोजं ब्रह्मचक्रगदासिभृत् । जाह्नव्यामाकृतिः कायः शिशुपालस्य निर्जितः ।
 वक्रस्य सह सैन्येन शतधन्वा च निर्जितः । इन्द्रद्युम्नो हतः कोपाद्यवनस्य कश्यपमान् ।
 हतः सौभपतिः श्रीमान् शाक्यस्य दृढधन्वना । पर्वतानां महत्सन्तु चक्रेण पुरुषोत्तमः ।
 विकीर्त्य पुण्डरीकाक्षो द्रुमसेनमपोययत् । महेन्द्रशिखरे चैव निमेषान्तरचारिणौ ।
 जघान पुरुषव्याघ्रो रावणस्याभितक्षरौ । इरावत्यां महाभोजावग्निसूर्यसमौ युधि ।
 गोपतिश्चालकेतुस्य निहतौ शार्ङ्गधन्वना । अक्षप्रपातने चैव निमिर्हंसस्य दानवौ ।
 उभौ तावपि कृष्णेन सानुगौ विनिपातितौ । दग्धा वाराणसी चैव केशवेन महात्मना ।
 सराङ्गः सानुबन्धस्य काशीनामधिपो हतः । विजित्य च मयं मंखे शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 अथैन्द्रसेनिरानीतः कृष्णेनाद्भुतकर्म्मजा । सहितः सर्व्वयादोभिः सागरेषु महाबलः ।
 प्राप्य लोहितकूटस्य कृष्णेन वरुणो जितः । महेन्द्रभवने जातो देवैर्गुप्तो महात्मभिः ।
 अचिन्तयित्वा देवेन्द्रं पारिजातद्रुमो हतः । पाण्डुं पौण्ड्रं कलिङ्गस्य मातस्यश्चैव जनार्दनः ।
 जघान सहितान् सर्व्वान् वज्रराजं तथैव च । एष चैकशतं हत्वा रणे राक्ष्सां महात्मनां ।
 गान्धारीमावहद्वीमाम्महिषीं प्रियदर्शनां । तथा गाण्डोवधन्वानं क्रोडनं मधुसूदनः ।
 जिगाथ भरतश्रेष्ठं कुन्त्याः प्रमुखतो विभुः । द्रोणं द्रौणिं कपं कर्णं भीमश्चैव सुयोधनं ।
 चक्रानुयाये सहितान् जिगाथ पुरुषोत्तमः । बभ्रोस्य प्रियमन्त्रिञ्छन् ब्रह्मचक्रगदासिभृत् ।
 सौवोरराजस्य सुतां प्रसङ्ग्य हतवान् प्रभुः । पर्यन्तां पृथिवीं हत्वा सायां मरयकुञ्जरं ।
 वेणुदारिद्र्यते यस्माज्जिगाथ पुरुषोत्तमः । अवाप्य तपमो वीर्य्यं बलमोजस्य माधवः ।
 पूर्व्वदेहे जहाराथं बलिस्त्रिभुवनं हरिः । वज्राशनिगदाखड्गैस्तामयद्भिश्च दानवैः ।
 यस्य नाधिगतो मृत्युः पुरं प्राग्ज्योतिषं प्रति । अभिभूतस्य कृष्णेन सगणः स महाबलः ।
 बलेः पुत्रो महावीर्य्यो वाणो द्रविणवक्त्रः । पोठं तथा महाबाहुं कंसामात्यं जनार्दनः ।
 पैठिकश्चासिलोमानं निजघान महाबलः । जम्भैरावतश्चापि विरूपश्च महायशः ।
 जघान पुरुषव्याघ्रो दैत्यं मानुषरूपिणं । तथा नागपतिं तोये कालियस्य महौजसं ।
 निर्जित्य पुण्डरीकाक्षः प्रेषयामास सागरं । संजीवयामास मृतं पुत्रं सान्दोपनेक्षया ।
 निर्जित्य पुरुषव्याघ्रो यमं वैवस्वतं हरिः । एवमेष महाबाहुः शाला सर्व्वदुरात्मनां ।
 देवांस्य ब्रह्मणांश्चैव ये दिवन्ति सदा नृप । निहत्य नरकं भीममाहस्य मणिकुण्डले ।
 देवमातुर्ददौ चैव प्रीत्यर्थं वज्रपाणिनः । एवं सदैव दैत्यानां सुराणाञ्च महायशः ।
 भयाभयकरः कृष्णः सर्व्वलोकेश्वरो विभुः । संख्याय धर्म्मं मर्त्येषु यज्ञैरिष्ट्वाप्तदक्षिणैः ।
 हत्वा देवार्थममितं स्रस्त्रानं प्रतिपत्स्यते । कृष्णो भोगवतीं रम्यामृषिकान्तां महायशः ।
 दारकामात्मसात् हत्वा समुद्रं समयिष्यति । वज्ररत्नसमाकीर्णं चैत्ययूपव्रताङ्किता ।
 दारका वरुणावाधं प्रवेक्ष्यति सकांजना । तां सूर्य्यसदनप्रस्थां मतस्तः शार्ङ्गधन्वनः ।

८१५०

८१५५

८१५०

८१५५

८१५०

८१५५

निसृष्टं वामदेवेन सागरः श्रावयिष्यति । सुरासुरमनुष्येभ्यः नासीन्न भविता कश्चित् ।
 य इमामावेत कश्चिदन्यो वै मधुसूदनः । एकमेव दशाहासां विधाय विधिमुत्तमं ।
 विष्णुर्नारायणः भोमः सूर्यश्च भविता स्वयं । अचिन्त्यस्वप्नेयस्य वयाकामचरो वशी ।
 मोदत्येष मदा भूतैर्बालकौडनकैरिव । न प्रमातुं महाबाहुः शक्योऽयं मधुसूदनः ।
 परं ह्यपरमेतस्माद्विश्वरूपाय विद्यते । स्तुतोऽयमेवं व्रतशक्त्या व्रतमहस्रजः ।
 अन्तो हि कर्षणामस्य दृष्टपूर्वो न केचनित् । एवमेतानि कर्माणि त्रिशुर्लब्धवयास्तथा ।
 कृतवान् पुण्डरीकाक्षः सत्पुण्यसहायवान् । इत्युवाच पुरा व्यामसपोदित्येन यक्षुषा ।
 महायोगो महाबुद्धिः सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ।

८१०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति संस्तुय गोविन्दं महेश्वरवचनादृषिः । यदुभिः पूजितः सर्वैर्नारदस्त्रिदिवं वयौ ।

ततस्तदसु गोविन्दो दिद्रेषान्धकटुष्णिषु । यद्यार्हं पुण्डरीकाक्षो विधिवन्मधुसूदनः ।

८१०५

यादवाय धनं प्राप्य विधिवद्भूरिदक्षिणैः । यज्ञैरिष्टा महात्मानो वारकामावन्पुरीं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नारदाख्ये एकषष्ट्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ बहूनां स्त्रीसहस्राणामष्टौ भार्याः प्रकीर्तिताः । तासामपत्यान्यष्टानां भगवान् प्रव्रवीतु मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अष्टौ महिष्यः पुत्रिण्य इति प्राधान्यतः स्मृताः । सर्वा वीरप्रजास्यैव तासपत्यानि मे शृणु ।

रुक्मिणी सत्यभामा च देवी नम्रजितो तथा । सुदन्ता च तथा श्रेष्ठा लक्ष्मणा जालहासिनौ ।

मित्रविन्दा च कालिन्दी जाम्बवत्यथ पौरवी । सुभोमा च तथा माद्रो रुक्मिणीतनयान् शृणु ।

८१०६

प्रद्युम्नः प्रथमं जज्ञे शम्बरान्तकरः सुतः । द्वितीयस्यारुदेणस्य दृष्टिर्बिम्बो महारथः ।

चारुभद्रस्यारुगर्भः सुदंष्ट्रो द्रुम एव च । सुषेणस्यारुगुप्तस्य चारुविन्दस्य वीर्यवान् ।

चारुबाहुः कनोयांस्य कन्या चारुमती तथा । अश्विरे सत्यभामायां भानुर्भीमरथः सुपः ।

रौहितो दीप्रीमास्यैव तास्रजास्यो जलान्तकः । भानुर्भीमरिका चैव तासपत्न्या जलम्भमा ।

चतस्रैः अश्विरे तेषां स्वसारो गरुडध्वजात् । जाम्बवत्याः सुतो जज्ञे शम्बरः समितिबोभनः ।

८१०७

मित्रवान्मित्रविन्दस्य मित्रवत्सपि चाङ्गना । मित्रबाहुः सुनोयस्य नम्रजित्याः प्रजाः शृणु ।

भद्रकारो भद्रविन्दः कन्या भद्रवती तथा । सुदन्ताद्यान् श्रेष्ठ्याणां संगमजिदमायत ।

सत्यजित् भेनजिचैव तथा शूरः सपत्नजित् । सुभोमायाः सुतो माद्रो रुकास्यो रुकमिर्हृतिः ।

कुमारो रुकदीपितस्य खड्गपायाः प्रजाः शृणु । गात्रवान् गात्रगुप्तस्य गात्रविन्दस्य वीर्यवान् ।

अश्विरे गात्रवत्याऽयं भमिन्त्याऽभुजसा बभूव । अश्रुतस्य सुतो जज्ञे कालिन्द्याः श्रुतसम्मतः ।

८१०८

अश्रुतं श्रुतमेनायै प्रददौ मधुसूदनः । तं प्रदाय हृषीकेशसां भार्यां मुदितोऽमवीत् ।

एष वामुभयोरस्तु दायादः शान्तनीः समाः । रुद्रत्यान्तु गदस्याहुः श्रेष्ठ्यावामङ्गदं सुतं ।

उत्पन्नं कुमुदस्यैव स्येतं श्रेष्ठां तथाऽङ्गनां । अनावहः सुमित्रस्य श्रुचिस्त्रिचरयस्तथा ।

चित्रसेनः सुदेवायासिचा चित्रवती तथा । वनसाम्बस्य जज्ञाते सान्नः सन्मवन्स्य च ।

निवेशेनो वनसन्नातं कन्या सन्भवती तथा । उपासन्ना तु सुतो वज्रासुः विप्र इव च ।
 कौशिक्यां सुतसोमायां यौधिष्ठिर्यां युधिष्ठिरः । कापाली गरुडस्यैव जज्ञाते चित्रयोधिनो ।
 एवमादीनि पुत्राणां बहूनापि निबोध मे । दक्षाद्युतं समाख्याता वामदेवस्य ते सुताः ।
 अयुतानि तथा चाष्टौ शूरा रणविशारदाः । जनार्दनस्य प्रभवः कीर्त्तिताऽयं यथा तथा ।
 प्रद्युम्नस्य सुतो जज्ञे वैदर्भ्या राजसूतम् । अनिरुद्धो रणे योद्धा जज्ञे स मृगकेतवः ।
 रेवत्यां बलदेवस्य जज्ञाते निम्नठोत्सुकौ । भ्रातरौ देवबद्धाश्चाबुभौ पुरुवसन्तसौ ।
 सुतनुश्च नराचो च भौरेरास्यां परिग्रहः । पौण्ड्रस्य कपिलस्यैव वसुदेवस्य तौ सुतौ ।
 नराच्यां कपिलो जज्ञे पौण्ड्रस्य सुतमूतः । तयोर्नृपोऽभवत् पौण्ड्रः कपिलश्च वनं ययौ ।
 तुल्या समभवद्वीरो वसुदेवान्नहावलाः । जरा नाम निषादानां प्रभुः सर्वधनुस्ततां ।
 काश्यां मुगध्यां तनयं स्नेहे स हि तरस्त्रिनं । सानुवज्रोऽनिरुद्धस्य वज्रस्त्रादावजायत ।
 वज्राज्जज्ञे प्रतिरथः मुष्ठादस्य चात्मजः । अनभिचाण्डिनिर्जज्ञे कनिष्ठादृष्टिर्नन्दनात् ।
 शिनेस्तु सत्यवाग्जज्ञे सत्यकस्य महारथः । सत्यकस्यात्मजः शूरो युयुधानस्यजायत ।
 अमङ्गो युयुधानस्य तृष्णिस्तस्याभवत् सुतः । तृणैर्युगन्धरः पुत्र इति वंशः समाप्यते ।
 इति श्रीमहाभारते शिल्लेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दृष्ट्वा शानुकीर्त्तने दिव्यश्रद्धिकृशतोऽध्यायः ॥ १६२ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ य एष भवता पूर्व्यं शम्भुरभेत्युदाहृतः । प्रद्युम्नः स कथं जज्ञे शम्भुरं तद्वदोहि मे ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दक्षिणस्यां वामदेवस्य सप्तम्यां कामो धृतव्रतः । शम्भुरात्मकरो जज्ञे प्रद्युम्नः कामदर्शनः ।
 तं सप्तरात्रे संपूर्णं निशीथे स्रतिकाश्टहात् । जहार कृष्णस्य सुतं शिशुं वै कालशम्भरः ।
 विदितं तच्च कृष्णस्य देवमाषानुवर्त्तिनः । ततो न निगृहीतः स दानवो युद्धदुर्मदः ।
 स मृत्युना परीतायुर्मायया प्रजहार तं । दोर्भ्यामुत्थित्य मगरं स्वं निनाय महासुरः ।
 अनपत्या तु तस्यामोद्गार्ह्या रूपगुणान्विता । नास्मा मायावती नाम माधेव शूभदंशना ।
 ददौ तं वामदेवस्य पुत्रं पुत्रमिवात्मजं । तस्या महिष्या नाथित्वा दानवः कालचोदितः ।
 मायावती तु तं दृष्ट्वा संप्रहृतनूतहा । हर्षेण महता युक्ता पुनः पुनरुदेवत ।
 अथ तस्या निरोचन्याः स्त्रिणिः प्रादुर्भूतव ह । अयं स मम कामोऽभूत् स्त्रिणिवं चान्यचिन्मयत् ।
 अयं स नाथो भर्ता मे यथार्थं हि दिवानिशं । चिन्मात्रोक्तप्रदे मग्ना न विन्दामि रतिं कथित ।
 अयं भगवता पूर्व्यं देवदेन शूलिना । खेदितेन कृतोऽनङ्गो दृष्टो जात्यान्तरे मया ।
 कथमस्य स्तनं दास्ये मातृभावेन जाननी । भर्तुर्भावात् त्वहं भूत्वा बन्धु वा पुत्र इत्युत ।
 एवं मच्चिन्त्य मनसा धाव्यासं सा समर्पयत् । रसायनप्रयोगैश्च शीघ्रमेवान्ववर्द्धयत् ।
 धाव्याः सकाशात् स च तां शृण्वन् दक्षिणमन्दनः । मायावतीमविज्ञानाग्नेनि क्षामित्र मातरं ।
 सा च तं वर्द्धयामास काष्ठीं कमललोचनं । मायास्यासौ ददौ सर्व्या दानवोः काममेहिना ।
 स यदा यौवनस्यन्तु प्रद्युम्नः कामदर्शनः । चिक्कीर्षितज्ञो नारीणां सर्व्यास्त्रविधिपारगः ।

८१८५

८१९०

८१९५

८१९९

८२०५

८२१०

तं सा मायावती कान्तं कामशामास कामिनो । रङ्गितैश्चापि वीचनी प्राप्नोभयत सञ्चिता ।

प्रसज्जन्तीन् तं देवीं सभाषे चारुहासिनीं ।

८११३

॥ प्रद्युम्न उवाच ॥ मातृभावं व्यतिक्रम्य किमेवं वर्त्तसेऽन्यथा । अहो दुष्टस्वभावाऽसि स्त्रीत्वे चपलमानसा ।

या पुत्रभावमुत्सृज्य मयि लोभात् प्रवर्त्तसे । ननु तेऽहं सुतः सौम्ये कोऽयं ग्रीलविपर्ययः ।

तत्त्वमिच्छाम्यहं देवि कथितं को न्यथं विधिः । विद्युत्सम्पातचपलः स्वभावः खलु योषितां ।

या नरेषु प्रसज्जन्ते नगाद्येषु घना इव । यदि तेऽहं सुतः सौम्ये यदि वाऽनात्मजः शुभे ।

कथितं तत्त्वमिच्छामि किमिदं ते चिकीर्षितं । एवमुक्ता तु सा भीरुः कामेन व्ययितेन्द्रिया ।

८११४

प्रियं प्रोवाच वचनं विविक्ते केशवात्मजं । न त्वं मम सुतः कान्त नापि ते शम्बरः पिता ।

रूपवानसि विक्रान्तस्त्वं जात्या वृष्णिनन्दनः । पुत्रस्त्वं वासुदेवस्य रुक्मिण्या नन्दिवर्द्धनः ।

दिवसे सप्तमे बालो जातमात्रोऽपवाहितः । सूतिकागारमध्यात्नं शिशुरुत्तानशायितः ।

मम भर्त्रा हतोऽसि त्वं बलवीर्यप्रवर्त्तिना । पितुस्ते वासुदेवस्य धर्षयित्वा गृहं मघत् ।

पाकशायनकल्पस्य हतस्त्वं शम्बरेण ह । सा च ते करुणं माता त्वां बालमनुशोचती ।

८११५

अत्यर्थं तप्यते वीर विवक्षा शैरभी यथा । स हि शक्रादपि महान् पिता ते गरुडध्वजः ।

इह त्वां नाभिजानाति बालमेवापवाहितं । कान्त वृष्णिकुमारस्त्वं न हि त्वं शम्बरात्मजः ।

वीर नैर्विविधान् पुत्रान् दानवा जनयन्ति हि । अतोऽहं कामयामि त्वां न हि त्वं जनितो मया ।

रूपन्ते सौम्य पश्यन्तो मीदामि इदि दुर्मन्त्रा । यन्मे व्यवसितं कान्त यच्च मे इदि वर्त्तते ।

तन्मे मनसि वार्ष्णेय प्रतिषन्धातुमर्हसि । एष ते कथितः सर्व्वः सद्भावस्त्वयि यो मम ।

८११६

यथा न मम पुत्रस्त्वं न पुत्रः शम्बरस्य च । श्रुत्वैवमखिलं सर्व्वं मायावत्या प्रभाषितं ।

चक्रायुधात्मजः क्रुद्धः शम्बरं स समाकलयत् । सर्व्वमायास्वभिज्ञोऽसौ नाम विश्राय्य चात्मनः ।

अहो दानव दुष्टात्मा केशवस्यात्मजं शिशुं । हरते निर्भयस्यैव भयमद्य करोम्यहं ।

कथं वै क्रोधमागच्छेद्युध्यते च कथं मया । प्रथमं किं करिष्यामि येन कुप्यति मन्द्धीः ।

अस्ति चास्य ध्वजं चित्रं सिंहकेतुविभूषितं । तोरणं गृहमासाद्य उच्छ्रितं मेरुशृङ्गवत् ।

८११७

एतदुन्मथ्य पातित्ये भलेन निश्चितेन च । ध्वजच्छेदं विदित्वाऽथ शम्बरो निष्क्रमिष्यति ।

ततो युद्धेन हत्वाजौ गन्ताऽस्मि द्वारकां प्रति । इत्युक्त्वा सज्यमाचक्रे सशरश्चापमोजसा ।

चिच्छेद ध्वजरत्नान् शम्बरस्य महाभुजः । तच्छ्रुत्वा तु ध्वजच्छेदं प्रद्युम्नेन महात्मना ।

क्रुद्धस्वाज्ञापयामास पुत्रान् वै कालशम्बरः । जिघांसय महावीरा रौक्मिणेयं त्वरान्विताः ।

नैतं वै द्रष्टुमिच्छामि मम विप्रियकारकं । अत्रा तु शम्बरादाक्यं सुतास्ते शम्बरस्य ह ।

८११८

सकृद्वा निर्ययुर्दृष्टाः प्रद्युम्नबधकाङ्गया । चित्रसेनोऽतिसेनस्य विष्कम्भेन जितस्तथा ।

श्रुतसेनः सुषेणस्य सोमसेनो मनस्तथा । सेनानोः सैन्यहन्ता च सेनहा सैनिकस्तथा ।

सेनस्त्रन्धोऽतिसेनस्य शनको जनकस्ततः । सकृदो विक्रान्तः शान्तः स शान्तान्ताकरो विभुः ।

कुम्भकेतुः सुदंष्ट्रश्च केमिरित्येवमादयः । चक्रतोमरशूलानि पट्टिशासिपरस्रधान् ।
 गृहीत्वा निर्ययुर्दृष्ट्वा मृत्युना परिषेदिताः । आह्वयंक्षमन्त्रिचं वै तस्युः संघाममूर्द्धनि ।
 प्रद्युम्नस्तु महाबाह्वरथमारुह्य सत्वरं । निर्ययौ चापमादाय संघामाभिमुखस्तदा ।
 ततः प्रवृत्तं युद्धं तुमुलं लोमहर्षणं । शम्बरस्य च पुत्राणां केशवस्य तु सुमुना ।
 ततो देवाः सगन्धर्वाः समक्षोरगचारणाः । देवराजं पुरस्कृत्य विमानागेषु विहिताः ।
 नारदस्तम्बुरक्षैव हाहाह्वयं गायनाः । अप्सरोभिः परिवृताः सर्वे तचावतस्त्रिरे ।
 देवराजप्रतोहारो गन्धर्वस्यित्रमङ्गलं । शम्बरं देवराजाय वज्रिणे चित्रमङ्गलं ।
 शम्बरस्य शतं पुत्रा एकः कृष्णस्य चात्मजः । बहूनां युध्यतामेष कथं विजयमाप्नुयात् ।
 तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य प्रहस्य बलसूदनः । उवाच वचनघ्नें शृणु योऽस्य पराक्रमः ।
 कामोऽयं पूर्वदेहे तु हरकोधाग्निनिर्जितः । रत्या प्रमादितो देवः कामपत्न्या विलोचनः ।
 परितुष्टेन देवेन वरमस्याः प्रदोयत । विष्णुर्मानुषदेहस्तु दारकायां भविष्यति ।
 तस्य पुत्रस्तु ते भर्ता भविष्यति न संशयः । अमङ्ग इति विख्यातस्त्रिलोकेषु महायशः ।
 तत्रोत्पन्ने महातेजाः शम्बरं घातयिष्यति । सप्ताहे जातमाचनु रक्षिष्याः क्रीडयिष्यति ।
 आस्थाय शम्बरो मायां प्रद्युम्नमपनेष्यति । तद्गच्छ शम्बरगृहं भार्या मायावती भव ।
 मायारूपप्रतिप्लव्ना शम्बरं मोहयिष्यसि । तत्र त्वमात्मनः कान्तं बालरूपं विवर्द्धय ।
 प्राप्नोष्यौवनदेहस्तु शम्बरं निहनिष्यति । ततस्त्वया सहानङ्गो दारकां वै गमिष्यति ।
 रमिष्यते त्वया साङ्गं शैलपुत्र्या त्वहं यथा । एवमादिश्य देवेशो जगाम पुरुषोत्तमः ।
 कैलासे मेहसङ्काशं मिदुचारणशेवितं । कामपत्नो प्रणम्याय देवदेवमुमापतिं ।
 जगाम शम्बरगृहं कालस्यान्तं प्रतो जतो । एवमेव महाबाहुः शम्बरं निहनिष्यति ।
 सपुत्रस्य च प्रद्युम्नो हन्ता तस्य दुरात्मनः ।

८११६

८११७

८११८

८११९

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शम्बरवधे त्रिशस्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रवृत्तं युद्धं तत् तुमुलं लोमहर्षणं । शम्बरस्य तु पुत्राणां रक्षिष्या नन्दनस्त च ।
 ततः क्रुद्धा महादैत्याः शरशक्तिपरस्रधान् । चक्रतोमरकुम्भानि भुशुण्डीकुम्भलानि च ।
 युगपत्पातयन्ति स्म प्रद्युम्नोपरि वेगिताः । कार्पासयनिस्तु भङ्गुः सर्वस्मैर्द्विगुणस्युतैः ।
 एकैकं पञ्चभिः क्रुद्धसिद्धैर्दण्डमूर्द्धनि । ततोऽसुराः क्रुद्धतराः सर्वे ते कृतनिशयाः ।
 ववर्धुः शरजालानि प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया । ततः प्रकुपितोऽनङ्गो धनुरादाय सत्वरः ।
 शम्बरस्य जघानाशु दश पुत्राश्चहेजसः । ततोऽपरेण भजेन कुपितः केशवात्मजः ।
 चिच्छेदाशु शिरस्तस्य चित्रसेनस्य वीर्यवान् । ततस्ते हतशेषास्तु समेत्य समयुध्यत ।
 शरवर्षं विमुञ्चन्तो अभ्यधावन् जिघांसितुं । ततः सान्ध्याय वाणांक्षो विमुञ्चन्तो रणोत्सुकाः ।
 क्रीडन्निव महातेजास्तेषां शिरांस्तपातयत् । निहतश्चामरे सर्वान् शतमुत्तमधम्बिना ।

८१२०

८१२१

प्रद्युम्नः समराकाङ्क्षो तस्मै संधाममूर्द्धनि । हनं पुनश्चतं श्रुत्वा शम्बरः क्रोधमादधे ।
 सुतं मञ्जोदयामास रयं मे संप्रयोज्य । राज्ञो वाक्यं निशम्याथ प्रणम्य शिरसा भुवि ।
 स सैन्यमञ्जोदयामास रथस्य सुसमाहितं । युक्तमृगमहत्क्षेत्रे सर्पयोज्ज्वलेण धोजितं ।
 शार्ङ्गलक्ष्मणवेष्टं किङ्किणीजालमालिनं । ईशमृगगणकोपं पङ्क्तिभक्तिविराजितं ।
 ताराचित्रपिनङ्गाङ्गं स्वर्णकूवरभूषितं । सुपताकं महोच्छ्रायं मृगराजोयकेतनं ।
 सुविभक्तवस्त्रयश्च लोहेशाव ज्ञवन्धुरं । मन्दरोदयशिखरं चारुचामरभूषितं ।
 मञ्चत्रमालापिहितं हेमदण्डममाहितं । विराजमानं श्रीमन्ममरोहश्चम्बरसदा ।
 काञ्चनं चित्रमन्नाहं धनुर्गृह्य शरंस्तथा । प्रस्थितः समराकाङ्क्षो मृत्युना परिचोदितः ।
 चतुर्भिः सचिवैः मूर्द्धं सैन्येन महता वृतः । दुर्द्धरः केतुमालो च शत्रुहन्ता प्रमद्वनः ।
 रतैः परिवृतोऽमात्यैर्युयुत्सुः प्रस्थितो रणे । दश नागमहत्क्षेत्रे रथानां द्वे द्वे तथा ।
 हयानाश्चाष्टमाहसैः प्रयुतैश्च पदातिनां । रतैः परिवृतो योधैः शम्बरः प्रययौ तदा ।
 प्रयातस्य तु संधामे उत्पातान्युत्थितानि वै । गृध्रचक्राकुले व्योम्नि सन्ध्याकाराभ्रमादिताः ।
 गर्जन्ति परुषं मेघा निर्घातस्याम्बरतपतत् । शिवा विनेदुरश्विं सैन्यं संकालयन्महत् ।
 ध्वजशीर्षेऽपतद्गृध्रः काङ्क्षन् वै दामवासुजं । रथाग्रे पतितस्यास्य कबन्धो भुवि दृश्यते ।
 चिचोक्चोति वाञ्छन्ति शम्बरस्य रथोपरि । स्वर्भानुपक्ष आदित्यः परिधेः परिवेष्टितः ।
 स्फुरते नयनभ्रूयास्य सव्यं भयनिवेदनं । बाहुः प्रकम्पते सव्यः प्राक्सलनयवाजिनः ।
 ध्वजो मूर्द्धं निपतितः शम्बरस्य सुरारिणः । वरुणं रुधिरं देवः शर्कराङ्गारमिश्रितं ।
 उष्मापातमहत्क्षेत्रे निपेतुररणमूर्द्धनि । प्रतोदो न्यपतद्भुक्तात् सराथैर्हययायिनः ।
 रतानचिन्तयित्वा तु उत्पाताम् समुपस्थिताम् । प्रययौ शम्बरः क्रुद्धः प्रद्युम्नबधकाङ्क्षया ।
 भेरीशङ्खमृदङ्गानां पणवानकदुन्दुभेः । युगपन्तापमानानां पृथिवी समकम्पत ।
 तेन शब्देन महता सन्त्रस्ता मृगपक्षिणः । समन्ताद्भुङ्क्षुस्तस्माद्भयविक्रवचेतनाः ।
 रणमध्ये स्थितः कार्णिक्यस्त्रिधनं रिपोः । सैन्यैः परिवृतोऽसंख्यै र्युद्धाय कृतनिश्चयः ।
 क्रुद्धः शरमहत्क्षेत्रे प्रद्युम्नं समताडयत् । अप्राप्तांशैव तान् वाणां सिञ्चेद कृतहस्तावत् ।
 प्रद्युम्नो धनुरायस्य शरवर्षं मुमोष ह । तत्र सैन्ये न स क्षान्तिर्यो न विदुः शरेण वै ।
 प्रद्युम्नशरघातेन तत् सैन्यं विमुखीकृतं । शम्बरस्य रथाभ्यासे स्थितं संत्यज्य भीतवत् ।
 स्वबलं विदुतं दृष्ट्वा शम्बरः क्रोधमूर्च्छितः । आज्ञापयामास तदा सचिवान्द्रुतनवेश्वरः ।
 गच्छध्वं मन्त्रियोगेन प्रहरध्वं रिपोः सुतं । नोपेक्षणीयः शत्रुर्वै बध्नुतां विप्रमेव वै ।
 उपेक्षित इव व्याधिः शरोरं नाशयेद्भुवं । तदेव दुर्मतिः पापो बध्नुतां मन्त्रियेषुषा ।
 ततस्तैः सचिवाः क्रुद्धाः शिरसा गृह्य शरवर्षं । प्रमुञ्चन्तस्त्रितासोदयनयानम् ।
 तान्द्रुष्ट्वा धावतः सङ्घे क्रुद्धो मकरकेतनः । चापमुद्यन्ति संभ्रान्तस्तस्मै प्रमुखतो बली ।

८२८

८२९

८३०

८३१

८३२

८३३

दुर्द्धरं पञ्चविंशत्या शरैः सन्नतपर्वभिः । विभेद सुमहातेजाः केतुमालिं चिषष्टिभिः ।
 सप्तत्या शत्रुहन्तारं द्वात्रिंशत्या तु प्रमर्दनं । विभेद परमामर्षी रुक्मिण्या नन्दिवर्द्धनः ।
 ततस्ते सचिवाः क्रुद्धाः प्रद्युम्नं शरवृष्टिभिः । निजघ्नः समरे वीरासदङ्गतमिवाभवत् । ८९१
 एकैकशो विभिदिरे षष्टिभिः षष्टिभिः शरैः । तानप्राप्तान् शरान्वाणैश्चिच्छेद मकरध्वजः ।
 ततोऽर्द्धचन्द्रमादाय दुर्द्धरस्य स मारयिं । जघान पश्यतां राक्षां सर्वेषां सैनिकस्य वै ।
 चतुर्भिरय नाराचैः मुपत्रैः कङ्कराजितैः । जघान चतुरः सोऽयान् दुर्द्धरस्य रथं प्रति ।
 शकेन योक्तुं च्छ्वस्य ध्वजमेकेन बन्धुरं । पश्चाच्च युगचक्राच्चं चिच्छेद मकरध्वजः ।
 ततोऽर्द्धचन्द्रमादाय कङ्कषणं सुतेजितं । मुमोच हृदये तस्य दुर्द्धरस्यान्तर्जीविनः । ८९२
 स गतासुर्गतश्रीको गतसत्त्वो गतप्रभः । निपपात रथोपस्थान् क्षीणपुण्य इव गहः ।
 दुर्द्धरे निहते गूरे दानवे दानवेश्वरः । केतुमाली शरव्रातैरभिदुद्राव कृष्णजं ।
 प्रद्युम्नमभिनंकुद्धो भ्रुकुटोभौषणाननः । कृत्वा ऽभ्यधावत् सहसा तिष्ठ तिष्ठेति चाप्रवीत् ।
 संक्रुद्धः कृष्णसूनुस्तु शरवर्षैरवा किरत् । पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव यथा घनः ।
 स विद्धे दानवानात्यः प्रद्युम्नेन धनुश्वता । चक्रमादाय चिच्छेप प्रद्युम्नबधकाङ्गया । ८९३
 तमप्राप्तं सहस्रारं कृष्णचक्रममद्युतिं । निपत्योत्पत्य जघाह सर्वेषामेव पश्यतां ।
 तेनैव तस्य चिच्छेद केतुमालेः शिरस्तदा । तद्वृष्टा कर्म विपुलं रौक्मिणेयस्य देवराट् ।
 विस्मयं परमं प्राप्तः सर्वैर्देवगणैः सह । गन्धर्वाण्यरुमस्यैव पुण्यैरवा किरन् ।
 केतुमालिं हतं दृष्ट्वा शत्रुहन्ता प्रमर्दनः । महाबलसमूहेन प्रद्युम्नमय दुद्रुवे ।
 ते गदां मुपलब्धं चक्रं प्राप्तो मरुसायकान् । भिन्दिपालान् कुठारांश्च भास्वरान् कूटमुद्गरान् । ८९४
 युगपत् संलिपन्ति स्म बधार्थं कृष्णनन्दने । सोऽपि तान्यस्त्रजालानि शस्त्रजालैरेन तथा ।
 चिच्छेद यज्ञधा वीरो दर्शयन् पाणिनाचवं । गजान् सोऽभ्यहनत् कुद्धो गजारोहान् सहस्रशः ।
 रथान् मारयिभिः सार्द्धं हयांस्यैव ममर्द ह । पातयन्तु शरव्रातैर्नाविद्धः कश्चिदीदृश्यते ।
 एवं सर्वानि सैन्यानि ममन्य मकरध्वजः । नदीं प्रावर्तयद्द्वारां शोणितान्तरङ्गिणीं ।
 मुक्ताहारैर्मिवज्जलां मांसभेदोष्णपङ्क्तिणीं । कञ्चुकीपां शरावर्त्तां रथैः पुलिनपण्डितां । ८९५
 केयूरकुण्डलापूर्णां ध्वजमत्यविभूषितां । नागपादवतीं रौद्रामभिनक्रान्तिभूषितां ।
 केशशैबलसङ्क्रान्तां शोणिसूत्रमृणालिकां । वराननसपद्माञ्च हंसचामरवीजितां ।
 शिरस्त्रिभुजममकोणां शोणितौघप्रवर्त्तिनीं । नदीं दुस्तरणीं भीमामनङ्गेन प्रवर्त्तितां ।
 दुष्प्रेक्ष्यां दुर्गमां रौद्रां क्षीनतेजःसुदुस्तरां । शस्त्रपादवतीं चोरा यमगाहविवर्द्धिनीं ।
 तत्र रुक्मिण्युतः श्रीमान् विलोडयति धन्विनः । शत्रुहन्तारमाश्रित्य शरानभ्यकिरन् बहून् । ८९६
 शत्रुहन्ता पुनः कुद्धो मुमोच शरमुत्तमं । प्रद्युम्नस्य समासाद्य हृदये निपपात ह ।
 स विदुस्तेन वाणेन प्रद्युम्नो न व्यकम्पत । शक्तिं जघाह बलवान् शत्रुहन्ते मुमूर्धवे ।

वा क्षिप्रै रौक्मिणेयेन प्रक्तिर्जाकाकुला रणे । पपात हृदयं भित्वा वज्राग्निमसूना ।
 भिक्षुहृदयः सस्ताप्नो मुक्तचर्मास्त्रिवन्धनः । पपात रुधिराङ्गारो ब्रह्महन्ता महाबलः ।
 पतितं ब्रह्महन्तारं दृष्ट्वा तस्यै प्रमर्दनः । अपाह मुषले सोऽय वचनमुदमाददे ।
 तिष्ठ किं प्राकृतैरेभिः करिष्यसि रणप्रिय । मां योधयस्व दुष्पुङ्खे ततस्त्वं न भविष्यसि ।
 वृष्णिवंशे कुले जातः शत्रुरस्मात्पिता तव । पुत्रं हन्ताऽस्य हं तस्मै ततोऽसौ निहतो भवेत् ।
 मृतेन तेन दुष्पुङ्खे सर्वदेवकयो भवेत् । दैतेया दानवाः सर्वे मोदन्तां हतवचनः ।
 हते त्वयि ममास्त्रेण त्वत्समुत्थैश्च शोणितैः । शम्बरश्च तु पुत्राणां करोम्युदकसत्क्रियां ।
 अथ भीमसुता मन्दा कर्णं विलपिष्यति । निहतं त्वाञ्च मुलेव यौवनस्य गतायुषं ।
 स ते पिता शक्रधरो विफलाशो भविष्यति । हतं त्वे स विदित्वा तु प्राणांस्त्यज्यति मन्दधीः ।
 इत्युक्त्वा परिघेणागुः ताडयन्नुक्लिणोसुते । स ताडितो महातेजा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ।
 दोर्भ्यामुत्थिय तत्रैव रथं मग्नां व्यचूर्णयत् । सोऽवमुद्य रथात्तस्मात् पदातिरवतस्थिवान् ।
 तां गदां गृह्य सहसा रौक्मिणेयमुपाद्रवत् । तत्रैव गदया कामः प्रमर्दनमपाययत् ।
 हतं प्रमर्दनं दैत्या दृष्ट्वा सर्वे प्रदुद्रुवुः । न शक्ताः प्रमुखं स्नातुं सिंहवासाङ्गा इव ।
 शरमेयं यथा दृष्ट्वाऽविगणो विप्रणश्यति । तथा सैन्या निवीदन्ति प्रद्युम्नस्य भयार्हिताः ।
 क्षतजादिग्धवस्त्रा वै मुक्तकेशा ह्यशोभना । रजस्तलेव युवतो सेना समभिगूहते ।

मदनशरविभिन्ना सेनिकानभ्युपायाद्युवतिसदृशवेशा बाध्वनैः पीड्यमाना । रतिसमरमशक्ता बोलितुं योऽङ्गवन्तो स्वयद्वहम
 नकामा नेच्छन्ते स्थातुमत्र ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शम्बरवैश्यभङ्गे चतुःषष्ट्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शम्बरस्तु ततः क्रुद्धः सूतमाह विद्याम्यते । ब्रह्मपुत्रो वीर रथं मे बाहय क्रुतं ।

यावदेनं शरैर्हन्मि मम विप्रियकारकं । ततो भर्तुर्ध्वजः श्रुत्वा सूतकल्पप्रियकारकः ।

अस्मान् सद्योदयामास चाभीकरविभूषितान् । तं दृष्ट्वा रथमायानं प्रद्युम्नः फुल्ललोचनः ।

मन्दधे चापमादाय शरं कनकभूषणं । तेनाहतं सुसंकुट्टः कोपयन् शम्बरं रणे ।

हृदये ताडितक्षेत्रे देवशत्रुः सुविह्वलः । रथशक्तिं समाश्रित्य तस्यै सोऽय विचेतनः ।

स चेतनां पुनः प्राप्य धनुरादाय शम्बरः । विव्याध कार्पण्यं कुपितः सप्तभिर्निर्मितैः शरैः ।

तानप्राप्तान् शरान् सोऽय सप्तभिः सप्तधाऽस्त्रिनत् । शम्बरश्च जघानास सप्तत्या निशितैः शरैः ।

पुनः शरमहस्त्रेण कङ्कर्वार्धयवावशा । अहन् शम्बरं कोपाद्भारभिरिव पर्वतं ।

प्रदिशो विदिशस्यैव शरधारामनाहताः । अन्धकारोक्तं व्योम दिशकर्त्ता न दृश्यते ।

ततोऽन्धकारमुत्सार्य वैद्युतास्त्रेण शम्बरः । प्रद्युम्नस्य रथोपलो शरवर्षं मुनोच च ।

तद्वज्रजालं प्रद्युम्नः शरेणानतपर्वणा । चिच्छेद वज्रधा रामद्व्यंशं पाण्डिताय ।

हते तस्मिन्महावर्षे शरेण कार्पण्यात् तदा । क्रुमवर्षं मुनोवाच मायवा कालशम्बरः ।

द्रुमवैतितं दृष्ट्वा प्रद्युम्नः क्रोधमूर्च्छितः । आशेषास्त्रं मुमोषाद्य तेन वृक्षान्नातवत् ।
 भस्मीभूते वृक्षवर्षे शिलासंघातमुत्सजत् । प्रद्युम्नस्तन्नुवाचयैः प्रोत्सारयत क्षुभे ।
 ततो मायां परां चक्रे देवप्रभुः प्रतापवान् । सिंहान् व्याघ्रान् घराहंश्च तरुधूम्रवामरान् ।
 वारणान् वारिदप्रस्थान् हयानुष्टान् विश्राम्यते । मुमोष धनुराद्यन्व प्रद्युम्नस्य रथोपरि ।
 गान्धर्व्यस्त्रेण चिच्छेद-सर्प्यैस्तान् खण्डयत् । प्रद्युम्नेन तु तां मायां पातित्वा वीक्ष्य शम्बरः ।
 अन्ये मायां मुमोषाद्य शम्बरः क्रोधमूर्च्छितः । गजेन्द्रान् भिक्षुदण्डान् पट्टिहावनयौवनान् ।
 महामात्रोत्तमाकुलान् कल्पिताङ्गुलार्ज्वितान् । तामापतनीं मायाम् कार्ष्णिः कमलसौचनः ।
 वैहो मायां समुत्सृष्टुं चक्रे बुद्धिं महामनाः । सा दृष्टा सिंहमाया तु रौक्मिणेयेन धोमता ।
 माया नागमयी नष्टा आदित्येनैव शर्वरो । निहतां हस्तिमायान् दृष्ट्वाऽपौ दानवेशरः ।
 मायां संमोहनीं नाम सोऽसृजद्दानवेशरः । तां दृष्ट्वा मोहनीं नाम मायां मयविनिर्मितां ।
 संज्ञास्त्रेण तु प्रद्युम्नो नाशयामास वीर्यवान् । शम्बरस्तु ततः क्रुद्धो मायया नष्टया तया ।
 वैहो मायां महातेजाः सोऽसृजद्दानवेशरः । सिंहानापतनीं दृष्ट्वा रौक्मिणेशः प्रतापवान् ।
 अस्त्रं गान्धर्व्यमादाय शरभान्दधत्तदा । तैऽष्टापदा बलोदया नखदंष्ट्रायुधै रभे ।
 सिंहान् विद्रावयामासुर्वागुर्ध्वलधराजिव । सिंहान् विद्रावितान्दृष्ट्वा मायया ऽष्टापदेन वै ।
 शम्बरश्चिन्तयामास कथमेनं निहन्मि वै । अहो मूर्खस्वभावोऽयं वक्ष्यामि न हतः शिशुः ।
 प्राप्तयौवनदेहस्तु क्षतास्तस्यापि दुर्क्षतिः । तत् कथं निहनिष्यामि शत्रुं रणक्षिरःस्विनं ।
 माया मे तिष्ठते तीव्रा पाशगो नाम भोषणा । दत्ता मे देवदेवेन हरेणासुरघातिना ।
 तां दृष्ट्वा महामायामाग्नीविषममाकुला । तथा दक्षीत दृष्टात्मा शेष मायामयो बली ।
 सा दृष्टा पाशगो माया विषममासमाकुला । तथा पञ्चगम्या तु शरयः सह बाजिभिः ।
 समुतः सहप्रद्युम्नः संयतः शरवन्धनैः । बध्यमानं तदा दृष्ट्वा आत्मानं दृष्ट्वा वंशजः ।
 मायां सचिन्तयामास सैर्पर्णी सर्पनाशनी । सा चिन्तिता महामाया प्रद्युम्नेन महात्मना ।
 सुपर्णा विचरन्ति सा सर्पा नष्टा महाविषाः । भग्यायां सर्पमायायां प्रशंसन्ति सुरासुराः ।
 बाधु वीरमहाबाहो बाधु बन्धिणिनन्दन । यत्नया धर्षिता माया तेन सा परितोषिता ।
 हतायां सर्पमायायां शम्बरश्चिन्तयत् पुनः । अक्षि मे काशदण्डाभो मुद्गरो जेमभूषितः ।
 तमप्रतिहतं युद्धे देवदानवमाम्बुरैः । पुरा यो मनःपार्श्वतया दत्तः परमदुष्टया ।
 गृह्णाण शम्बरं तं मुद्गरं जेमभूषितं । मया दृष्टं खदेचे मे तपस्तप्ता मुद्गरं ।
 मायान्तकरयं नाम सर्पामुरविवाशनं । अनेन दानवो रौद्रो बलिनो नगचारिणौ ।
 शुभ्रदेव निशुभ्रश्च सगणौ सुदितौ मया । प्राणदंष्ट्रयमापन्नौ तया मोक्षः स तत्र वै ।
 इत्युक्त्वा पार्श्वतो देवो तजैवान्तरधोयत । तदक्षं मुद्गरं श्रेष्ठं नोचयिष्यामि ब्रह्मे ।
 तस्य विज्ञाय चित्तान् देवराजोऽभ्यभाषत । नञ् कारद शीघ्रं तं प्रद्युम्नस्य रथं प्रति ।

८१५

८१६

८१७

८१८

८१९

८२०

संबोधय महाबाहुं पूर्वजातिश्च स्मरय । वैष्णवास्त्रं प्रयच्छास्त्रे वधार्थं शम्बरस्य च ।
 अभेद्यं कवचञ्चास्त्रे प्रयच्छासुरसूदने । एवमुक्तौ मधवता नारदः प्रयथो त्वरन् ।
 आकाशे विष्ठितोवाच मकरध्वजकेतनं । कुमार पश्य मां प्राप्तं देवगन्धर्व्वनारदं ।
 प्रेषितं देवराजेन तव सम्बोधनाय वै । स्मर त्वं पूर्वकं भावं कामदेवोऽसि मानद ।
 हरकोपानलाद्गन्धसेनानङ्गस्त्रिहोष्यसे । त्वं दृष्ट्वाग्ने जातोऽसि तस्मिन्ना गर्भसम्भ्रः ।
 जातोऽसि केशवेन त्वं प्रद्युम्न इति कीर्त्यसे । आहत्य शम्बरेण त्वमिहानतोऽसि मानद ।
 सप्तरात्रे त्वसंपूर्णे स्रुतिकागारमध्यतः । वधार्थं शम्बरस्य त्वं द्वियमाणा क्षुभेक्षितः ।
 केशवेन महाबाहो देवकार्यार्थसिद्धये । यैवा माथावती नाम भार्या वै शम्बरस्य तु ।
 रतिं तां विद्धि कल्याणीं तव भार्यां पुरातनीं । तव सा रक्षणार्थाय शम्बरस्य गृहेऽवसत् ।
 मायां शरीरजां न्यस्य मोहानार्थं दुरात्मनः । रतेरुत्पादनार्थाय प्रेषयत्वनिग्रं तदा ।
 एवं प्रद्युम्न बुद्ध्वा वै तव भार्यां प्रतिष्ठितां । हत्वा तं शम्बरं वीर वैष्णवास्त्रेण संयुगे ।
 गृह्य मायावतीं भार्यां दारकां गन्तुमर्हसि । गृह्याण वैष्णवश्चास्त्रं कवचञ्च महाप्रभं ।
 शक्रेण तव संगृह्य प्रेषितं ब्रह्मरुदन । शृणु मे ह्यपरां वाचं क्रियतामविश्रुत्या ।
 अस्य देवरिपोस्तात मुद्गरो नित्यमूर्जितः । पार्ष्वत्या तुष्टया दन्तः सर्व्वशत्रुनिवर्हणः ।
 अभोघस्यैव संगामे देवदानवमानवैः । तदस्त्रप्रतिष्ठातार्थं देवो संस्मर्त्तुमर्हसि ।
 स्तस्या चैव नमस्या च महादेवो रणोत्सुकैः । तत्र वै क्रियतां यत्नः संगामे रिपुणा सह ।
 इत्युक्त्वा नारदो वाक्यं प्रयथो यत्र वासवः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शम्बरवधे नारदवाक्ये पञ्चषष्ठीधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ १६५ ॥
 ॥ वैष्णवायन उवाच ॥ शम्बरस्तु ततः क्रुद्धो मुद्गरं तं समाददे । मुद्गरे गृह्यमाणे तु दादशार्काः समुत्थिताः ।
 पर्व्वताश्चलिताः सर्व्वे चलितं वसुधातलं । उन्मार्गाः सागरा जाताः संकुम्भाश्चापि देवताः ।
 शृगभ्रकाकुलं ध्याम उल्कापातो बभूव ह । ववर्ध रुधिरं देवः पदं पवनो ववौ ।
 एवं दृष्ट्वा महोत्पातान् प्रद्युम्नः स त्वरान्वितः । अवतीर्य रघादोरः कृताञ्जलिपुटः स्निग्धः ।
 देशीं संस्मार मनसा पार्व्वतीं शङ्करप्रियां । प्रणम्य शिरसा देवीं स्नातुं समुपचक्रने ।
 ॥ प्रद्युम्न उवाच ॥ ओं नमः कात्यायन्यै गुह्यस्य जनन्यै नमः । नमस्तैलोक्यमायायै कात्यायन्यै नमो नमः ।
 नमः शत्रुविनाशिन्यै नमो गौर्यै गिरीजायै । नमस्ये शुम्भहननीं निशुम्भहृदि दारिणीं ।
 कालरात्रिं नमस्येऽहं कुमारीञ्चापि नित्यतः । कान्तारवासिनीं देवीं नमस्यामि कृताञ्जलिः ।
 विन्ध्यवासिनीं दुर्गमां रणदुर्गां रणप्रियां । नमस्यामि महादेवीं जयाञ्च विजयान्तया ।
 अपराजितां नमस्येऽहमजितां ब्रह्मापनीं । चण्डाहसां नमस्यामि चण्डामालाकुलान्तया ।
 चिद्रूपलिनीं नमस्यामि महिषासुरघातिनीं । सिंहवाचां नमस्यामि सिंहप्रवरकेतनां ।
 एकान्तनां नमस्यामि गायत्रीं यज्ञसत्कृतां । सावित्रीञ्चापि विप्राणां नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ।

८५५

८५६

८५७

८५८

८५९

रक्ष मां देवि सततं संगामे विजयं कुरु । इति कामवचः श्रुत्वा दुर्गा सुप्रीतमानसा ।
 उवाच वचनं देवो सुप्रीतेनान्तरात्मना । पश्य पश्य महाबाहो हस्त्रिणा नन्दिवर्द्धन ।
 वरं वरय वत्स त्वमोक्षं दर्शनं मम । देव्यास्तु वचनं श्रुत्वा रोमाञ्छोद्धतमानसः ।
 प्रणम्य शिरसा देवीं विज्ञानमुपचक्रमे । यद्वि त्वं देवि तुष्टाऽसि दीयतां मे यदीक्षितं ।
 वरश्च वरदे याचे सर्वामिन्नेषु मे जयः । यस्तथा मुङ्गरो दत्तः शम्बरस्यात्मसम्भवः ।
 एष मे गात्रमासाद्य माला पद्ममयी भवेत् । तथाऽस्त्विति च माऽप्युक्ता तत्रैवान्तरधीयत ।
 प्रद्युम्नस्तु महातेजाः प्रहृष्टो रथमारुहत् । मुङ्गरं तु गृह्णीताऽथ शम्बरः क्रोधमूर्च्छितः ।
 भ्रामयित्वा स चित्रेप प्रद्युम्नोरसि वीर्यवान् । मगत्वा मदनाभ्यासं माला भूत्वाऽथ पौष्करी ।
 प्रद्युम्नस्य तु कण्ठे सा समासक्ता व्यराजत । नक्षत्राणाम् मालायां यथा परिवृतोऽदुराट् ।
 ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । बाधु साध्विति वाचोचुः पूजयन् केशवात्मजं ।
 मुङ्गरं पुष्पभूतं तु दृष्ट्वा प्रद्युम्नसन्निधौ । वैष्णवं परमास्त्रं तु नारदेन यदाहृतं ।
 सन्दधे चापमानस्य इदं वचनमब्रवीत् । यद्यहं हस्त्रिणीपुत्रः केशवस्यात्मजो ह्यहं ।
 तेन सत्येन वापेभं जहि त्वं शम्बरं रणे । इत्युक्त्वा चापमास्तस्य सन्धाय च महामनाः ।
 चित्रेप शम्बरस्याथ दहनं लोकत्रयं यथा । स चिन्तो वृष्णिभिर्देन वाणः क्रव्यादमोदनः ।
 हृदयं शम्बरस्याथ भित्त्वा धरणिमागमत् । नैवास्त्र भांसं न स्त्रायुर्नास्ति न त्वङ्ग शोणितं ।
 सर्वं तद्भस्मसाङ्गुतं वैष्णवास्त्वस्य तेजसा । हते दैत्ये महाकाये दानवे शम्बराधमे ।
 जहृषुर्देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्युरोगणाः । उर्वशी मेनका रम्भा विप्रचिन्तितिलोत्तमा ।
 ननृतुर्हृष्टमनसो जगत् स्त्रावरजङ्गमं । देवराजस्तु सुप्रीतः सर्वदेवगणैः सह ।
 प्रद्युम्नं पुष्पवर्षेण समभ्यर्चयत् प्रहृष्टवत् ।

अथ समरहते तु दैत्यराजे मधुमयनसुतेन वैष्णवास्तैः । विगतरिपुभयाः सुगाश्च जम्बूकर्करविभूषणकेतनं स्तवन्तः ।
 स च समरपरिश्रमं वहन् वै नगरमुखं प्रविवेश रौक्मिण्यैः । प्रियतम इव कान्तया प्रहृष्टस्वरितपदं रतिर्हर्षमस्यकार ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शम्बरबोध प्रद्युम्नकृतदुर्गास्तवे षट्षण्णधिकशतोऽध्यायः ॥ १६६ ॥
 ॥ वैष्णवायन उवाच ॥ समाप्तमाथो मायाज्ञो विक्रान्तः समरेऽव्ययः । अष्टम्यां निहतो युद्धे मायावी कालशम्बरः ।

तमृचवन्ते नगरे निहत्यासुरसत्तमं । गृह्य मायावतीं देवीमागच्छन् नगरं पितुः ।
 सोऽन्तरोक्षगतो भूत्वा मायया श्रीचक्रिकमः । आजगाम पुरीं रम्यां रक्षितां तेजसा पितुः ।
 सोऽन्तरीक्षात् प्रपतितः केशवान्तःपुरे शिशुः । मायात्रया सह तथा रूपवानिव मन्ययः ।
 तस्मिन्स्तवावपतिते महिष्यः केशवस्य याः । विस्मितास्तैव दृष्ट्वा भोतास्तैवाभवंततः ।
 ततस्तं कामसङ्ग्रामं कान्तया सह सङ्गतं । प्रेक्षन्त्या दृष्टवदनाः पिवन्त्यो नयनासवं ।
 तं विनीतमुखं दृष्ट्वा सज्जमानं पदे पदे । अभवन् खिग्धसंकल्पाः सर्वस्त्राः कृष्णयोषितः ।
 हस्त्रिणी धैव तं दृष्ट्वा शोकान्तां पुनस्तर्जुनी । सपञ्चोन्नतसंकीर्णा सवाण्या वाक्यमब्रवीत् ।

यादृक् संप्रो मया दृष्टो निशाया चैवमेव नते । संवारिष्य सभावीय दत्तं साधारपक्षवं ।
 अत्रिरग्निप्रतीकाशं मुक्तादाम च प्रोत्तमं । कौशलेणाहमारोप्य मम कश्यपे व्यवध्यत । २५९
 श्यामा सुषारकेषा स्तो गङ्गात्वरविभूषिता । पद्महस्ता निरोचनी प्रविष्टा मम केसनि ।
 तथा पुनरहं गृह्य खापिता हचिराम्बुजा । कुशेयमर्षी मांसां स्तो संगृह्याय पाणिना ।
 मम मूर्धन्यपात्राय दत्ता चक्रं वा तया मम । एवं संप्रं कोर्त्तवन्तो हस्त्रिणो दृष्टमानसा ।
 यस्वीजनदृता देवी कुमारं प्रेक्ष्य तं मुञ्चः । धन्यायाः स्वल्पं पुत्रो दीर्घायुः प्रियदर्शनः ।
 ईदृशः कामसङ्काशो यौवने प्रथमे स्मितः । ज्योत्स्ना मया पुत्र का सा भाग्यवन्निता । २६०
 किमर्थं श्वान्मुदश्यामः सभार्यस्वमिश्रमतः । अस्मिन् वर्यासि सुव्यक्तं प्रचुषो मम वृत्तकः ।
 भवेद्यदि न नीतः स्यात् कृतान्तेन बलीयसा । व्यक्तं हस्त्रिकुमारोऽयं न मिथ्या मम तर्कितं ।
 विज्ञातोऽसि मया विज्ञैर्विना चक्रं जनार्दनः । मुखं नारायणस्यैव केशाः केवलं एव च ।
 ऊरू वशो भुजौ तुल्यौ हस्तिनः शङ्करस्य मे । कस्यं हस्त्रिकुलं सर्वं द्यातयन् वयसा स्मितः ।
 अहो नारायणस्यासि दिव्या तमपरा तनुः । एतस्मिन्नन्तरे कृष्णः सहसा प्रविशेत् स । २६१
 नारदस्य वचः श्रुत्वा शम्बरस्य बधं प्रति । सोऽपश्यन्तं मुनं श्रेष्ठं मिदं मन्मथलक्षणेः ।
 खुपां मायावतीं चैव दृष्टेता जनार्दनः । सोऽब्रवीत् सहसा देवीं हस्त्रिणीं देवतामिव ।
 अयं स देवि संप्राप्तः पुत्रस्यापधरस्तव । अनेन शम्बरं हत्वा मायायुद्धविभारदं ।
 हता मायास्य ताः सर्वा याभिर्देवानबाधत । गतो येनं दृष्ट्वा साध्वो भार्याऽपि तनयस्य ते ।
 मयावतीति विख्याता शम्बरस्य गृहोपिता । मा च ते शम्बरस्येयं पत्नीति भवतु खया । २६२
 मन्मथे तु गते नाशं गते चानङ्गतां पुरा । कामपत्नी न कान्तौश शम्बरस्य रतिः प्रिया ।
 मायारूपेण तं दैत्यं मोहयन्त्यसकृच्छुभा । न चैषा तस्य कामारे वशे तिष्ठति प्रोक्षणा ।
 आत्ममायामयं कृत्वा रूपं शम्बरमाविशत् । पश्येवा मम पुत्रस्य जुषा तव वररत्नना ।
 सोऽककान्तस्य साहाय्यं करिष्यति मनोमयं । प्रवेक्ष्येनां भवनं पूज्या खोष्टा खुषा मम ।
 चिराद् प्रमदं स्मसुतं भग्नं पुनरामतं । २६३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा तु वचनं देवी लब्धेवोदाहृतं तदा । प्रहर्षमनुसं जन्वा हस्त्रिणी वाक्यमब्रवीत् ।

अहो धन्यतराऽस्मीति वीरपुत्रसमागमात् । अहं मे सफलः कामः पूर्णस्वयं मनोरथः ।

चिरप्रमदपुत्रस्य दर्शनात् प्रियया सह । आगच्छ भवनं पुत्र प्रविश प्रियया सह ।

ततोऽभिवाद्य चरणौ गोविन्दं मातरस्य सः । प्रचुषः पूजयामास हस्तिनश्च महाबलं ।

उत्थाप्य तं परिश्रान्त्य मूढपात्राय वीर्यवान् । प्रचुषं हस्त्रिणां श्रेष्ठं केशवः परवीर हा । २६४

खुशखोत्थाप्य तां देवी हस्त्रिणी हस्तभूषणां । परिश्रान्त्योपसंगृह्य सहस्रहस्तदभाषिणी ।

सतेनं भवनं पश्चात् शय्येऽनमदितिर्था । प्रवेक्ष्यामास तदा हस्त्रिणी सुतन्मनः ।

इति श्रीमहाभारते खिले बुद्धिरवेष्टे विष्णुपर्वणि मनुष्यात्मने वतस्त्वधिकममोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

॥ वेश्मपायन उवाच ॥ अवाच्यार्थाङ्गं मन्त्रमाङ्गिकं जयताम्बर । यं जप्त्वा तु नृपश्रेष्ठ सायन्पूतात्मनां व्रजेत् ।

कीर्तितं बलदेवेन कृष्णनैवानुकीर्तितं । धर्मकामैश्च मुनिभिश्चैषिभिश्चापि कीर्तितं ।

सुरासुरगुरुर्ब्रह्मा पातु मां जगतोपतिः । तथोद्धारवषट्कारैः सावित्री विधयस्त्रयः ।

८५०

अथो यजूंषि सामानि चर्द्धास्याथर्वणानि च । चत्वारः सखिला वेदाः सरहस्याः सविस्ताराः ।

पुराणमितिहासश्च खिलान्युपखिलानि च । अङ्गान्युपाङ्गानि तथा व्याख्यानानि च पातु मां ।

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं । इन्द्रियाणि मनो बुद्धिस्तथा सत्त्वं रजस्तमः ।

व्यानादानः समानश्च प्राणोऽपानश्च पञ्चमः । वायवः सप्त चैवान्ये येष्वायत्तमिदं जगत् ।

मरीचिरङ्गिराऽत्रिश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । भृगुर्व्यश्रिष्ठो भगवान् पातु ते मां महर्षयः ।

८५१

काश्यपाद्याश्च मुनयस्तुर्दश दिशो दश । नरनारायणौ देवौ मगधौ पातु मां सदा ।

रुद्राश्चैकादश प्रोक्ता आदिर्द्या दादशैव तु । अष्टौ च वर्षा देवा अश्विनौ द्वौ प्रकीर्तितौ ।

ह्योः श्रीर्लक्ष्मोः स्वधा मेधा तुष्टिः पुष्टिः स्मृतिर्दृष्टिः । अदितिर्दितिर्दैन्यश्च मिहिका दैत्यमातरः ।

हिमवान् हेमकूटश्च निषधः श्वेतपर्वतः । अश्वभः पारियात्रश्च विन्ध्यो वैदूर्यपर्वतः ।

सङ्घादयश्च मलयो मेरुमन्दरदर्दराः । क्रौञ्चकैलाभमेनाका पातु मां धरणीधराः ।

८५२

शेषश्च वासुकिश्चैव विशालाक्षश्च तलकः । एलापत्रः शुक्तिर्कणः कम्बलाश्वतरावुभौ ।

हस्तिभद्रः पिठरकः कर्कोटकधनञ्जये । तथा पूरणकश्चैव नागश्च करवोरकः ।

सुमनास्यो दधिमुखस्तथा शुङ्गाग्रपिण्डकः । मणिनागश्च भगवांस्त्रिषु भोक्तेषु विश्रुतः ।

नागराडधिकर्णश्च तथा हारिद्रकोऽपरः । एते चान्ये च सहस्रे ये चान्ये नानुकीर्तिताः ।

भूधराः सत्यधर्माणः पातु मां भुजेश्वराः । समुद्राः पातु चत्वारो गङ्गा च सरिताम्बरा ।

८५३

सरस्वती चन्द्रभागा शतद्रुर्देविका शिवा । इरावती विपाशा च शरयूर्यमुना तथा ।

कुल्माषी च रथोष्मा च बाङ्गदा च हिरण्यदा । अत्रा चेतुमती चैव चैवन्तो च वृहद्रथा ।

ख्याता चर्मणतो चैव पुण्या चैव बधूमरा । एतास्यान्याश्च सरितो यस्यान्या नानुकीर्तिताः ।

उत्तरापथगामिन्यः सलिलैः क्षपयन्तु मां । सिन्धो चर्मणतो पुण्या मही शम्भवतो शुभा ।

वेष्ठा गोदावरी सोता कावेरी कोरूणावती । लष्णवेष्ठा शुक्तिमतो तमसा पुष्पवाहिनी ।

८५४

ताम्रपर्णी ज्योतिरथा उत्पलोद्गमरावती । नदी वैतरणी पुण्या विदर्भा नर्मदा शुभा ।

वितस्ता वै भीमरथी एला चैव महानदी । कालिन्दी गोमती पुण्या नदः शोणश्च विश्रुतः ।

एतास्यान्याश्च वै नद्यो यास्यान्या नानुकीर्तिताः । दक्षिणापथवाहिन्यः सलिलैः क्षपयन्तु मां ।

सिन्धुर्वेत्रवती चैव भोजान्ता वनमालिका । पूर्वभद्रा उपराभद्रा निष्पला च वरद्रुमा ।

ख्याता वेत्रवती चैव चापदासीति विश्रुता । प्रस्त्रावती लुण्ठनदी पुण्या रम्या सरस्वती ।

८५५

मित्रघ्ना चन्द्रमाला च तथा मधुमती नदी । उमा गुरुनदी चैव वापी च विमलोदका ।

विमला विमलोदा च मन्तगङ्गा पथस्त्रिनी । एतास्यान्याश्चैव नद्यो यस्यान्या नानुकीर्तिताः ।

ता मां समभिविष्टन्तु पश्चिमामाजिता दिग् । भागोरथी पुष्पजला प्राच्या दिग्नि समामिता ।
 सा तु दहतु मे पापं कीर्तिता शम्भुना हता । प्रभातश्च प्रयाणश्च मेमिवं पुष्कराणि च ।
 गङ्गातीर्थं कुरुक्षेत्रं ओषेऽनं गौतमाश्रमं । रामद्वंदं विनश्वरं रामतीर्थं नदीव च ।
 गङ्गादारं कनखलं सोमो वै यत्र चोत्थितः । कपालमीचनं तीर्थं जम्बूमागंश्च विभुतं ।
 सुवर्णविन्दु विख्यातं तथा कनकपिङ्गलं । दशाश्वमेधिकश्चैव पुण्याश्रमविभूषितं ।
 वदरी चैव विख्याता नरनारायणाश्रमः । विख्यातं कल्पीतीर्थंश्च तीर्थं भद्रवटं तथा ।
 कोकामुखं पुष्पतमं गङ्गावागरमेव च । मगधेषु तपोदस्य गङ्गाङ्गेदस्य विभुतः ।
 तीर्थान्येतानि पुण्यानि सेवितानि मर्हार्थभिः । मां ज्ञावयन्तु सलिलैः कीर्तिताकीर्तितानि वै ।
 धर्मार्थकामविषयो यज्ञः प्राप्तिः शमो दमः । वरुणोऽंशोऽथ पर्जन्यो यमो नियम एव च ।
 कौलो नयः सन्नतिश्च क्रोधो मोहः समा धृतिः । विद्युतोऽभ्राष्टोषधवः प्रमादोऽन्नादविषहाः ।
 यथाः पिशाचा गन्धर्वाः किन्नराः सिद्धचारणाः । नक्तधराः खेचरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविषहाः ।
 लम्बोदराश्च बलिनः पिङ्गाणा विश्वरूपिणः । मरुतः सहपर्जन्या कलापुटिलश्चणाः ।
 नक्षत्राणि यथाश्चैव चतवः शिशिरादयः । मासाहोरात्रयश्चैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा ।
 आमोदस्य प्रमोदस्य प्रहर्षः शोक एव च । मन्युस्तमस्तपः सत्यं क्षुतिः सिद्धिः क्षृतिश्चथा ।
 रुद्राणी भद्रकाली च भद्रवटी च वाहणी । भासी च कालिका चैव ब्राह्मिणी चैव विभुता ।
 आर्या कुङ्कः सिनीवाली भीमा वैश्वती रतिः । एकानंशा च कुम्भाण्डो देवो कात्यायनी तथा ।
 लोहितयाचनमाता च देवकन्याश्च या स्मृताः । गोमन्दा देवपत्नी च मां रक्षन्तु सवान्धवं ।
 नानाभरण चेष्टाश्च नानारूपाङ्गिताननाः । नानादेशविचारिण्यो नानाशस्त्रोपशोभिताः ।
 मेदोमज्जाप्रियाश्चैव मद्यमंसवशाप्रियाः । मार्क्यारदोपिवक्त्राश्च गजसिंहनिभानानाः ।
 कङ्कवायस्यध्राणां कौञ्चतुल्यननालेया । व्यालयद्वोपवीताश्च चर्मप्रावरणास्तथा ।
 क्षतजोक्षितरक्ताश्च खड्गभेरीसमस्तनाः । मत्सराः क्रोधनाश्चैव प्रासादहचिरालयाः ।
 मत्तोन्नतप्रमत्ताश्च प्रहमनश्च विहिताः । पिङ्गाक्ष्यः पिङ्गकेश्यश्च तथा ब्यालूनभूर्भुजाः ।
 ऊर्जकेश्यः कृष्णकेश्यः श्वेतकेश्यश्चैव च । नानायुतबलाश्चैव वायुवेगवलास्तथा ।
 एकहस्ता एकपादा एकाक्ष्यः कम्पिताननाः । वज्रपुत्राश्च पुत्राश्च द्विपुत्राः प्रियमण्डिकाः ।
 मुखमण्डो विडाली च पूतना गन्धपूतना । शीतवातीष्णवेताली रेवती पदधंशिता ।
 प्रियहास्याः प्रियक्रोधाः प्रियवासाः प्रियम्बदाः । सुखप्रसादाः सुखदाः सदां विजयप्रियाः ।
 नक्तधराः सुखोदकाः सदा पर्वणि दारुणाः । मातरो मातृवत् पुत्र रक्षन्तु मम नित्यशः ।
 पितामहमुखोद्भूमा रौद्रा रुद्राङ्गसम्भवाः । कुमारस्कन्दनाश्चैव कुरा वै वैष्णवादयः ।
 महावीर्या महाभीमा दीर्घाङ्गता महाबलार्त्रैः क्रोधजाः क्रोधनाः क्रूराः सुरविषहकारिणः ।
 नक्तधराः खेचरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविषहाः । लम्बोदरा जर्जनिनः पिङ्गाणा विश्वरूपिणः ।

८५२०

८५२५

८५२०

८५२५

८५२०

८५२०

शतृष्टिशूलपरिप्रकाशयर्षाधिपाशयः । पिनाकवज्रमृगशङ्खदण्डायुधप्रियाः ।
 दण्डिनः कुण्डिनः शूराः जटामुकुटधारिणः । वेदवेदाङ्गकुम्भला नित्यं वज्रोपवीतिनः ।
 व्यालापीडाः कुण्डलिना वीराः केयूरधारिणः । नामावसनधंवीताश्चिपचगनुलेपनाः ।
 गजानोद्गर्भमार्जारमिहव्याघ्रनिभाननाः । वराहोन्मूलगोमायुमृगानामुमहियाननाः ।
 वामना विकटाः कुम्भाः कराला कुम्भमूर्ध्नाः । वरुणमतप्रस्थान्ये वरुणजटधारिणः ।
 श्वेतकैलाससङ्क्रामाः केचिद्दिनकरप्रभाः । केचिज्जलदवर्णीमा नीलाश्वनचयोपमाः ।
 एकपादा द्विपादाश्च तथा दिग्विरयोऽपरे । निर्झावालासजङ्गाश्च व्यादितास्त्रा भयङ्कराः ।
 वापीतडागकूपेषु समुद्रेषु वरः सु च । अज्ञानवैलक्ष्येषु शून्यागारनिवाणिनः ।
 एते पश्याश्च सततं रञ्जन्तु मम सर्व्वतः । महा गणपतिर्नन्दी महाकालो महाबलः ।
 माहेश्वरो वैष्णवश्च ज्वरो लोकभयावरो । यामणीशैव गोपालो भृङ्गरोटिर्गणेश्वरः ।
 देवश्च वामदेवश्च चण्डाकर्णः करन्धमः । श्वेतभोदः कपालो च जम्भकः प्रपुतापनः ।
 मञ्जनोन्मञ्जनौ चोभौ मन्तापनविलापनौ । निजचासो जम्भसैव खण्डाकर्णः प्रभोषणः ।
 उल्कामाली धमधमो ज्वालाजिह्वः प्रमर्द्दनः । संवह्नः संकुचनः काष्ठभूतः शिवहरः ।
 कुम्भाण्डः कुम्भमूर्ध्ना च रोचनो वैलतो यदः । अनिकेतः सुरारिभः शिवश्चाशिव एव च ।
 श्वेतकः पिङ्गितामो च सुरारिर्हरिलोचनः । भोमको याहकश्चैव तथैवोपमयो यदः ।
 उपपशोऽर्ज्यकश्चैव तथा स्कन्दयहोऽपरे । चपलो लोभवेतालक्षाममः सुमहाकपिः ।
 हृदयोदन्तनयण्डः कुण्डामी कङ्कणप्रियः । हरिश्चमृगैरुत्तमान्तो मनोमारुतरंहसः ।
 पार्व्वत्या रोषसंभूताः सहस्राणि शतानि च । ब्रह्मिभन्तो द्युतिमन्तो ब्रह्मणाः सत्यसङ्गराः ।
 सर्व्वकामोपहृत्तारो हन्तारो द्विपतां मृधे । रात्रावहनि दुर्गेषु कीर्त्तिताकीर्त्तिता गुह्यैः ।
 तेषां गणानां पतयः सगणाः पान्नु नित्यत्रः । नारदः पर्व्वतश्चैव गन्धर्व्वाक्षरमाङ्गणाः ।
 पितरः कारणं कार्य्यमाधयो व्याधवस्तथा । अगस्त्यो गालवो गार्ग्यः ब्रह्मिर्धाम्यः पराशरः ।
 ह्यणाचेयश्च भगवानक्षितो देवलोऽनलः । वृहत्सतिरुतथ्यश्च मार्कण्डेयः श्रुतश्रवाः ।
 दैपायनो विदर्भश्च जैमिनिर्झाठरः कठः । विश्वामित्रो वशिष्ठश्च लोमशश्च महानृषिः ।
 उतकृत्स्नश्चैव रैभश्च पौलोमश्च हितस्वितः । अविर्भै कालवृकीयो मुनिर्भोधातिथिकया ।
 मारुततो यवकीतः कुम्भिको नैतमस्तथा । सम्पन्नं च्यवशृङ्गश्च खड्वाचेयो विभाण्डकः ।
 अचीको जमदग्निश्च तथैवैक्षपमां निधः । भरद्वाजः खूलबिराः कश्यपः पुलस्तः कतुः ।
 वृहदग्निर्हरिश्चमृगिर्ब्रजयः कल एव च । वैतण्डो च दीर्घतपा वेदशाचांशुमान् शिवः ।
 शूनःश्रेष्ठः शूनःपुङ्कः शूनोलाङ्गूल एव च । अष्टावक्रो दधीचिश्च श्वेतकेतुश्चैव च ।
 उद्दालकः शारपाणिः शृङ्गो गौरमुखस्तथा । ब्रह्मिभन्तः ब्रमोकश्च प्रभुर्भुमुकुस्तथा ।
 एते चान्ये च बहवः श्ववचः संश्रितप्रताः । मुनयः संश्रितप्रतामो यै चान्ये नामुकीर्त्तिताः ।

८१५०

८१५१

८१५२

८१५३

८१५४

८१५५

अजवः स्याद्विनः शान्ताः शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा । त्रयोऽग्रयस्त्रयो वेदास्तैर्विद्यं कौस्तुभो मणिः ।

उच्चैः अवा हयः श्रीमान्नैद्यो धन्वन्तरिर्हरिः । अमृतं गौः सुवर्णस्य दधिगौरास्य सर्षपाः ।

शुक्लाः सुमनसः कन्याः श्वेतच्छत्रं यवाक्षताः । दूर्वा हिरण्यं गन्धाश्च बालव्यजनमेव च ।

२५८०

तथाऽप्रतिहतं चक्रं महोत्तमन्दनं विषं । श्वेतो वृषः करो मत्तः सिंहो व्याघ्रा हृष्टो गिरिः ।

पृथिवी सोऽद्भुता साजा ब्राह्मणा मधु पायसं । स्वस्तिको वर्द्धमानस्य नन्दावर्त्तः प्रियङ्गवः ।

श्रीफलं गोमयं मतस्या दग्धुभी पटहस्तलः । अविपत्यस्य कन्यास्य श्रीमद्भद्रासनं धनुः ।

रोचना रुचकस्यैव नदीनां सङ्गमोदकं । सुपर्णाः शतपत्राश्च चकोरा जीवजीवकाः ।

नन्दीमुखो मधूरस्य वज्रमुक्ता मणिध्वजाः । आयुष्याणि प्रशस्तानि कार्यमिद्विकरानि च ।

२५८५

पुण्यं वै विगतक्लेशं श्रीमद्वै मङ्गलान्वितं । रमिणोदाहृतं पूर्वमायुः श्रीजयकाङ्क्षिणा ।

यस्येदं आवयेत्विद्वान् यस्येदं शृणुयाच्चरः । मङ्गलाष्टशतं स्नातो जपेत् पर्वणि पर्वणि ।

बधवन्धपरिक्लेशं व्याधिभोकपराभवं । न च प्राप्नोति वैक्लव्यं परचेह च नन्दति ।

धन्यं यशस्यमायुष्यं पवित्रं वेदसम्पितं । श्रीमत् स्वर्ग्यं सदा पुण्यमपत्यजननं शुभं ।

शिवं चेमङ्करं मृणां मेधाजननमुत्तमं । सर्वरोगप्रशमनं सुकीर्तिकुलवर्द्धनं ।

२५९०

अद्विधानो दयाभूतः प्रपठेदात्मवाचरः । सर्वपापविशुद्धात्मा गतिश्च लभते शुभां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि बलदेवाङ्गिके अष्टपञ्चदशोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इतो यदेव प्रद्युम्नः शम्भरेणात्मघातिना । मासेऽस्मिन्नेव शान्त्यस्तु जाम्बवत्यामजायत ।

बाल्यात् प्रभृति रामेण सोऽस्त्वेषु विनियोजितः । रामादनन्तरस्यैव मानितः सर्ववृष्णिभिः ।

जातमात्रे ततः कृष्णः शुभां तामावसत् पुरीं । निहतामित्रसामन्तः शक्रोद्यानं यथाऽमराः ।

यादवोऽस्य श्रियं दृष्ट्वा स्त्रां श्रियं देष्टुं वासवः । जनार्दनमयाश्चैव न शान्तिं लेभिरे नृपाः ।

२५९५

कस्यचित्त्वथ कालस्य पुरे वारणसाङ्गये । दुर्योधनस्य यज्ञे वै समीयुः सर्वपार्ष्णिवाः ।

तां श्रुत्वा माधवीं लक्ष्मीं सपुत्रश्च जनार्दनं । पुरीं हारवतीस्यैव निविष्टां सागरान्तरे ।

दूतैस्तैः कृतसन्धानाः पृथिव्यां सर्वपार्ष्णिवाः । प्रियं द्रष्टुं हृषीकेशमाजगमुः कृष्णमन्दिरं ।

दुर्योधनमुखाः सर्वे हृतराष्ट्रवज्रानुगाः । पाण्डवप्रमुखाश्चैव धृष्टद्युम्नादयो नृपाः ।

पाण्डुसौलकलिक्रेष्णा वाह्योका द्रविडाः खशाः । अश्विनीः प्रकवन्तो दक्ष चाष्टौ च भूमिपाः ।

२६००

आजगमुर्यादवपुरीं गोविन्दभुजपालितां । ते पर्वतं रैवतकं परिवार्यावनोन्मराः ।

विश्वरूप्यजनाख्यासु स्वासु स्वासु च भूमिषु । ततः श्रीमान् हृषीकेशः सह यादवपुङ्गवैः ।

समोऽपि मानवेन्द्राणां निर्धन्यौ कमलेश्वरः । स तेषां नरदेवानां मध्यस्थो मधुसूदनः ।

अराजत यदश्रेष्ठः शरदीव दिवाकरः । स तत्र समुदाचारं यथास्नानं यथावयः ।

कृत्वा सिंहसने कृष्णः काञ्चने निवसाद् ह । राजानोऽपि पृथगस्नानं निधेकुर्वन्निधेज्वय ।

२६०५

सिंहसनेषु चित्रेषु पीठेषु च नराधिपाः । सयादवनरेन्द्राणां समाजः मुहुर्भूतदा ।

सुराणामसुराणाञ्च सदसि ब्रह्मणो यथा । तेषांश्चिन्ताः कथास्तत्र प्रवृत्ताः मत्समागमे ।
 यदूनां पार्थिवानाञ्च केशवस्योपशृण्वतः । एतस्मिन्मन्तरे वायुर्व्यवो मेघरवोद्भूतः ।
 तुमुलं दुर्द्दिनं चामोत्सविद्युत्तनयिजुमत् । तदुर्द्दिनतलं भित्त्वा नारदः प्रत्यदृग्गतः ।
 संवेष्टितजटाभारो वीणासक्तेन बाहुना । स पपात नरेन्द्राणां मध्ये पावकसन्निभः । ८१९
 नारदोऽग्निशिखाकारः श्रीमांश्चक्रवर्त्यो मुनिः । तस्मिन् निपतिते भूमौ नारदे मुनिपुङ्गवे ।
 तदद्भुतमहामेघं व्यपाकृष्यत दुर्द्दिनं । सोऽवगाह्य नरेन्द्राणां मध्यं सागरसन्निभं ।
 आसनस्थं यदुश्रेष्ठमुवाच मुनिरव्ययं । आश्चर्य्यः खलु देवानामेकस्त्वं पुरुषोत्तम ।
 धन्यस्यासि महाबाहो लोके नान्योऽस्ति कश्चन । एवमुक्तः स्मितं कृत्वा प्रत्युवाच मुनिं प्रभुः ।
 आश्चर्य्यस्यैव धन्यस्य दक्षिणाभिः सहेत्यहं । एवमुक्तो मुनिश्रेष्ठः प्राह मध्ये महोऽगतां । ८२०
 कृष्ण पर्याप्तवाक्योऽस्मि गमिष्यामि यथागतं । तं प्रस्थितमभिप्रेक्ष्य पार्थिवाः प्राकरोत्तरं ।
 गुह्यं मन्त्रमजानन्तो वचनं नारदेरितं । आश्चर्य्यइत्यभिहिते धन्योऽसीति च माधव ।
 दक्षिणाभिः सहेत्येवं प्रत्युक्तेऽपि च नारदे । किमेतन्नाभिजानोमो दिव्यं मन्त्रपदं महत् ।
 यदि आद्यमिदं कृष्ण श्रोतुमिच्छामि तत्ततः । तानुवाच ततः कृष्णः सर्वान् पार्थिवपुङ्गवान् ।
 श्रोतव्यं नारदस्त्वैव द्विजो वः कथयिष्यति । ब्रूहि नारद तत्त्वार्थं आद्यन्तां प्रयिवोचिनः । ८२१
 यत्त्वयाऽभिहितं वाक्यं मया च प्रतिभाषितं । स पीठे काश्चने शुभे सूपविष्टः स्खलङ्कृतः ।
 प्रभवन्तस्य वाक्यस्य प्रवक्तुमुपचक्रमे ।
 ॥ नारद उवाच ॥ श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा यावन्तः स्य समागताः । अस्य प्रश्नस्य महतो यथा पारमहङ्गतः ।
 अहं कदाचिद्गङ्गायास्तोरे त्रिववणातिथिः । चरान्येकः क्षपापाथे दृश्यमानं दिवाकरे ।
 अपश्यं गिरिकूटाभं कपालदयदेहिनं । क्रोशमण्डलविस्तारं ताव द्विगुणमायतं । ८२२
 चतुश्चरणसंस्क्रियं क्लिष्टं शैवलपङ्क्तिं । मम वीणाकृतिं कूर्मं गजचर्मचयोपमं ।
 सोऽहं तं पाणिना स्पृष्ट्वा प्रोक्तवान् जलचारिणं । त्वमाश्चर्य्यशरीरोऽसि कूर्मं धन्योऽसि मे मतः ।
 यस्त्वमेवमभेद्याभ्यां कपालाभ्यां समावृतः । तोयं चरसि निःशङ्कः कश्चिदन्यमचिन्तयन् ।
 स मामुवाचाम्बुचरः कूर्मो मानुषवत् स्वरं । किमाश्चर्य्यं मयि विभो धन्यश्चाहं कथं मुने ।
 गङ्गेयं निजगा धन्या किमाश्चर्य्यमतः परं । यत्राहमिव सत्त्वानि चरन्त्यायुतशो दिज । ८२३
 सोऽहं कुतूहलाविष्टो नदीं गङ्गामुपस्थितः । धन्योऽसि त्वं मरिच्छेष्टे नित्यमाश्चर्य्यभूषिता ।
 या त्वमेवं महादेहैः शपदैरुपशोभिता । हृदिनो सागरं यामि रक्तान्तो तापमालयान् ।
 एवमुक्ता ततो गङ्गा रूपिणी प्रत्यभाषत । नारदं देवगन्धर्व्वं शक्रस्य दयितं दिजं ।
 मा भैवं देवगन्धर्व्वं संपातकलहप्रिय । नाहं धन्या द्विजश्रेष्ठ नायाश्चर्य्योपशोभिता ।
 तव सत्ये निविष्टस्य वाक्यं माम्प्रति बाधते । लोकाश्चर्य्यकरो लोके धन्यश्चैवाश्वतो दिज । ८२४
 यत्राहमिव विलोपाः शतशो यन्ति निजगाः । सोऽहं त्रिपथगा वाक्यं श्रुत्वाऽर्षेवमुपस्थितः ।

आसुर्यः खलु लोकाणां धन्यश्चासि महार्धव । येन खल्वसि योनिस्त्वमधर्मां खलिलेश्वर ।
 खाने त्वां वारिवाहिण्यः सरितो लोकापावनाः । दमाः समभिगच्छन्ति नद्यो लोकानमकृताः ।
 समुद्रस्त्रेवमुत्तस्तु ततो मामब्रवीददृशः । खं जलौघतलं भित्त्वा द्युत्यतः पवनेरितः ।
 मा मेवं देवगन्धर्वं नासुर्यासुर्यौ द्विजर्षभ । वसुधेयं मुने धन्या यथाहमुपरि स्थितः । २६४
 अतस्तु पृथिवीं लोके किमाश्चर्यमतः परं । सोऽहं बानरवाक्येन चित्तं चिन्तितत्वे स्थितः ।
 कैात्कृत्स्नसमाविष्टो ह्यप्रुवं जगतो गतिं । धरिचि देहिनां योनिर्मुखा खल्वसि शोभने ।
 आश्चर्यश्चापि भूतेषु महत्या समया युते । तेन खल्वसि भूतानां धरणी मनुजारणिः ।
 समा तप्तः प्रसूता च कर्षां चाम्बरगामिनां । ततो भूः स्तुतिवाक्येन वा मयोक्तेन तेजिता ।
 विहाय महजं धैर्यमयं मामभभाकत । देवगन्धर्वं मा भवं वंशमकलहप्रिय । २६५
 नास्मि धन्या न चासुर्या पारमेष्ठ्यं प्रतिर्धम । एते धन्या द्विजश्रेष्ठ पर्यता धारयन्ति मां ।
 रक्षासुर्याणि दृश्यन्ते एते लोकस्य सेतवः । सोऽहं पर्यायवाक्येन पर्यतान् समुपस्थितः ।
 धन्या भवन्ति दृश्यन्तेऽवकाशस्य भूधराः । काञ्चनस्वायत्तस्य धातूनाञ्च विज्ञेयतः ।
 तेन खल्वकराः सर्वे भवन्तो भुवि प्राश्रुताः । ते समेतदृशः श्रुत्वा पर्यतास्तत्पुत्रां वराः ।
 ऊचुर्वा मान्त्वयुक्तानि वंशसि वनशोभिनः । ब्रह्मर्षे न वयं धन्या नाप्यासुर्याणि सन्ति नः । २६६
 ब्रह्मा प्रजापतिर्धन्यः स चासुर्यः सुगन्धपि । सोऽहं पितामहं गत्वा सर्वप्रभवमव्ययं ।
 तस्य वाक्यस्य पर्यायं पर्याप्तमिव लक्षये । सोऽहं स्वयम्भुवं देवं लोकयोनिस्रतुर्मुखं ।
 पारम्यर्थादुपायातः प्रणामावनताननः । सोऽहं वाक्यममाप्स्येऽयं आवधे पश्येयानये ।
 आश्चर्यं भगवानेको धन्यश्च जगतो गुरुः । न किञ्चिदन्यत् पश्यामि भूतं यद्व्यवता समं ।
 तप्तः सर्वतिदं जातं जगत् स्थावरजङ्गमं । सदेवदानवा मर्त्या लोके भूतेन्द्रियात्मकाः । २६७
 भवन्ति सर्वदेवेश दृश्यादृश्यमिदं जगत् । तेन खल्वसि देवानां देवदेवः सनातनः ।
 तेषामेवास्मि यत् सृष्टा लोकानामपि भावनः । ततो मां प्राह भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 धन्यासुर्याश्चैर्वाक्यैः किं मां नारद भाषसे । आश्चर्यं परमं वेदा धन्या वेदाश्च नारद ।
 ये लोकान्धारयन्ति स्म वेदास्तत्त्वाद्यदर्शनः । अकृमामयजुषां सत्यमथर्वणि च पण्डितं ।
 तन्मयं विद्विमां विप्र हृतोऽहं तैर्वाचा च ते । पारमेष्ठ्येन वाक्येन सोऽदितोऽहं स्वयम्भुवा । २६८
 वेदोपस्थानिकाश्चो मतिस्त्वानवितरां । सोऽहं स्वयम्भुवचनान्ददामि समुपस्थितः ।
 उवाच वेदांस्तुरो मन्त्रप्रवचनार्चितान् । धन्या भवन्तः पुण्याश्च नित्यमाश्चर्यैर्भूषिताः ।
 आधाराश्चैव विप्राणामेवमाह प्रजापतिः । स्वयम्भुवोऽपीह परंभवत्सु प्रश्नमागतः ।
 युष्मत्परतरं नास्ति श्रुत्वा वा तपसाऽपि वा । प्रत्यूच्यते तदा वाक्यं वेदा मामभितः स्थिताः ।
 आश्चर्याश्चैव धन्याश्च यज्ञाश्चास्त्यरायणाः । वक्षार्ये च वयं सृष्टा धावा येन त्वं नारद । २६९
 तदस्माकं परा यज्ञा न वयं खल्वमे स्थिताः । स्वयम्भुवः परं वेदा वेदानाञ्च परं कृतुः ।

ततोऽहमब्रुवं यज्ञान् गृहस्थाग्निपुरस्कृतान् । भो जज्ञाः परमं तेजो युष्मासु खलु लक्ष्यते ।

ब्रह्मणाऽभिहितं वाक्यं यच्च वेदैर्हृदीरितं । आसुर्यमन्यलोकेऽस्मिन् भवद्भ्यो नाभिगम्यते ।

धन्याः खलु भवन्तो ये दिजातीनां क्वंशिनः । तेन खल्वग्रधर्माग्निं युष्माभिर्यान्नि तर्पिताः ।

भागैश्च त्रिदशाः सर्वे मनैश्चैव महर्षयः । अग्निष्टोभाद्भो यज्ञा मम वाक्यादनन्तरं ।

८१०

प्रत्यूष्म्यां ततो वाक्यं सर्वे यूपध्वजाः स्मिताः । आसुर्यब्रह्मे नास्मासु धन्यब्रह्मेऽपि वा मुने ।

आसुर्यं परमं विष्णुः स ज्ञात्माकं परा गतिः । यदाज्यं वयमश्रोमो ज्ञतमग्निपु पावन ।

तत् सर्वं पुण्ड्ररोकाजो लोकमूर्त्तिः प्रयच्छति । कीऽहं विष्णुगतिं प्रेषुरिह संपतितो भुवि ।

दृष्ट्वायं मया कृष्णो भवद्भिरिह संवृतः । सक्तयाऽभिहितो ह्येष तमासुर्यजनाह्न ।

धन्यस्मानोति भवतां मध्यस्थो ह्यत्र पार्ष्णिवाः । प्रत्यूक्तोऽहमनेनास वाक्यस्मासु यदुत्तरं ।

८११

दक्षिणाभिः सहेत्येवं पार्ष्णिनां वचनं मम । यज्ञानाञ्च गतिर्विष्णुः सर्वेषाञ्च सदक्षिणः ।

दक्षिणाभिः सहेत्येवं प्रश्नो मम समाप्तवान् । कृष्णेणाभिहितं पूर्वं पारम्यर्थादिहागतं ।

सदक्षिणेऽस्मिन् पुनरपि तदाक्यं प्रतिपादितं । यस्मां भवन्तः पृच्छन्ति वाक्यस्यास्य निविर्णयं ।

तदन्ते सर्वमाख्यातं साधु यामि यथागतं । नारदे तु गते स्वर्गे सर्वे ते पृथिवीक्षितः ।

विस्मिता स्थानि राट्पाणि जग्मुः सबलवाचनाः । जनाह्नोऽपि सहितो यदुभिः पावकोपैभः ।

८१२

स्वमेव भवनं वीरो विव्रेन्न यदुपप्लवः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि आसुर्यधन्योपाख्याने ऊनसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव महाबाहो कृष्णस्य जगतोपतेः । माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि परमं दिजमत्तम ।

न हि मे तस्मिन्निहो हृष्टतस्तस्मा धीमतः । कर्षणामनुसन्तानं पुराणस्य महात्मनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नान्तः शक्यः प्रभावस्य वक्तुं बर्धनतैरपि । गोविन्दस्य महाराज श्रूयतामिदमहृतं ।

श्रुतत्वे श्रयनिन भीक्षेण परिचोदितः । गाण्डीवधन्वा वीभक्षुर्माहात्म्यं केशवस्य सत् ।

८१३

राज्ञां मध्ये महाराज ज्येष्ठं भ्रातरमब्रवीत् । युधिष्ठिरं जितामित्रमिति तच्छृणु कौरव ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ पुराऽहं द्वारकां यातः सम्बन्धोन्वलोकाकः । न्यवमं पूजितस्तत्र भोजयुष्यन्महोत्तमैः ।

ततः कदाचिद्भूर्मात्मा दीक्षितो मधुसूदनः । एकाहेन महाबाहुः आस्त्रदृष्टेन कर्मणा ।

ततो दीक्षितमासीनमभिगम्य द्विजोत्तमः । कृष्णं विज्ञापयामास परिचाक्षीति चाब्रवीत् ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ रक्षाधिकारो भवतः परिरक्षस्व मां विभो । चतुर्यांश्च हि धर्मज्ञ रक्षिता लभते फलं ।

८१४

॥ वासुदेव उवाच ॥ न भेतव्यं द्विजश्रेष्ठ रक्षाभि त्वां कुतो भयं । ब्रूहि तत्त्वेन भद्रं ते यद्यपि स्यात् सुदुष्करं ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ जातो जातो महाबाहो पुत्रो मे द्विजतेऽनघ । जयो हताशतुर्थं त्वं कृष्ण रक्षितुमर्हसि ।

ब्राह्मण्याः सूतिकाशोऽद्य तच्च रक्षा विधीयतां । यथा भियेदपत्यं मे तथा तुरु जनाह्न ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ ततो मामाह गोविन्दो दीक्षितोऽहं कताविह । रक्षा च ब्राह्मणे कात्या सर्वावकाशतैरपि ।

अनुाऽहमेवं कृष्णस्य ततो वचनमब्रुवं । मां नियोजय गोविन्द रक्षिष्यामि द्विमं भवत् ।

८१५

इत्युक्तः स स्मितं कृत्वा मामुवाच जनार्दनः । ब्रह्मसीत्येवमुक्तस्तु ब्रूडितोऽस्मि नराधिप ।
ततो मां ब्रूडितं ज्ञात्वा पुनराह जनार्दनः । गम्यतां कैरवश्रेष्ठ शक्यमे यदि रक्षितुं ।
त्वत्पुरोगास्य गच्छन्तु वृष्ण्यन्धकमहारथाः । श्रुते रामं महाबाहुं प्रद्युम्नस्य महाबलं ।
ततोऽहं वृष्णिमैत्र्येण महता परिवारितः । तमग्रतो दिजं कृत्वा प्रयातः सह सैनिकैः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये सप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७० ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ मुहूर्त्तैर्न वधं ग्रामं तं प्राप्य भरतवर्षभ । विश्रान्तवाहनाः सर्वे निवासायोपसंस्थिताः । ८००

ततो ग्रामस्य मध्ये ऽहं निविष्टः कुरुनन्दन । समन्तादृष्णिमैत्र्येण महता परिवारितः ।
ततः ब्रकुनयो दीप्ता मृगाश्च कूरभाविणः । दीप्तायां दिशि वाग्रन्तो भयमवेदयन्ति मे ।
सन्ध्यारागो जवावर्णो भानुमांश्चैव निष्प्रभः । पपात महतो चोक्ता श्रुत्यिवो चाप्यकम्पत ।
तान् ममीक्ष्य महोत्पातान्द्वारुणास्त्रोमहर्षणान् । योगमाज्ञापयं तत्र जनस्योत्सुकचेतसः ।
युयुधानपुरोगास्य वृष्ण्यन्धकमहारथाः । सर्वे युक्तरथाः सज्जाः स्त्रयश्चाहन्तथाऽभवं ।
गतेऽर्द्धरात्रसमये ब्राह्मणो भयविक्रवः । उपगम्य भयादस्मानिदं वचनमब्रवीत् ।

कालोऽयं समनुप्राप्नो ब्राह्मण्याः प्रसवस्य मे । तथा भवन्तस्तिष्ठन्तु न भवेद्वधना यथा ।

मुहूर्त्तादिव चाश्रौषं कृपणं हृदितस्त्रनं । तस्य विप्रस्य भवने ह्रियते ह्रियतेति च ।

अथाकाशं पुनर्व्याचमश्रौषं बालकस्य वै । जं हेति ह्रियमाणस्य न च पश्यामि राक्षसं ।

ततोऽस्माभिसादा तात शरवर्षैः समन्ततः । विष्टम्भिता दिशः सर्वा हत एव स बालकः । ८०१

ब्राह्मणोर्त्तस्वरं कृत्वा हते तस्मिन् कुमारके । वाचः स पद्मालीत्राः आवयामास मां तदा ।

वृष्णयो हृतसंकल्पास्तथा ऽहं नष्टचेतनः । मामेव हि विशेषेण ब्राह्मणः प्रत्यभाषत ।

रक्षिष्यामीति चोक्तं ते न च रक्षितवानमि । शृणु वाक्यमिदं शेषं यत्त्वमर्हसि दुर्कृते ।

यथा त्वं स्पृहसे नित्यं कृष्णोनामितबुद्धिना । यदि स्यादिह गोविन्दो नैतद्व्याहितं भवेत् ।

यथा चतुर्थं धर्मस्य रक्षिता लभते फलं । पापस्यापि तथा मूढ भागं प्राप्नोत्यरक्षिता । ८०२

रक्षिष्यामीति चोक्तं ते न च रक्षितवानमि । मोघं गाण्डोवमेतत्ते मोघं वीर्यं यशस्य ते ।

न किञ्चिदुक्ता तं विप्रं ततोऽहं प्रस्थितसादा । सह वृष्ण्यन्धकैः सर्वैर्यत्र कृष्णो महाद्युतिः ।

ततो दारवतीं गत्वा दृष्ट्वा मधुनिघातिनं । ब्रूडितः शोकसन्तप्तो गोविन्देनोपलक्षितः ।

स तु मां ब्रूडितं दृष्ट्वा समाश्रय्य च माधवः । मान्वयित्वा च तं विप्रमिदम्बचनमब्रवीत् ।

सुयोवक्ष्येव श्रेष्ठस्य नेत्रपुष्पबलाहकौ । योजयाश्वानिति तदा दारुकं प्रत्यभाषत । ८०३

आरोप्य ब्राह्मणं कृष्णो ह्यवरोप्य च दारुकं । मामुवाच ततः शौरिः सारथ्यं क्रियतामिति ।

ततः समाश्रय्य रथं कृष्णोऽहं ब्राह्मणः स च । प्रयाताः स्म दिशं सौम्यामुदोचो कैरववर्षभ ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये एकसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ ततः पर्वतजालानि सरितश्च वनानि च । अपश्यं समतिक्रम्य सागरं मकरालयं ।

ततोऽर्धमुदधिः साक्षादुपनिन्ये जनार्द्धने । प्राञ्जलिः समुपाख्याय किं करोमीति चाब्रवीत् ।
 प्रतिगृह्य स तां पुजां तमुवाच जनार्द्धनः । रथपन्थानमिच्छामि त्वया दत्तं नरोपते । ८०१६
 अथाब्रवीत् समुद्रस्तु प्राञ्जलिर्गर्हउध्वजं । प्रसीद भगवन्मैत्रमन्योऽप्येवं गमिष्यति ।
 तथैव स्थापितः पूर्वमगाधोऽस्मि जनार्द्धन । त्वया प्रवर्त्तिते मार्गे यास्यामि गमनीयतां ।
 अन्येऽप्येवं गमिष्यन्ति राजानो दर्पमोहिताः । एवं सञ्चिन्त्य गोविन्द यत्क्षमं तत् समाचर ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ ब्राह्मणार्येऽस्मदर्थे च कुरु सागर मदचः । मदते न पुमान् कसिदन्यस्त्वां धर्षयिष्यति ।
 अथाब्रवीत् समुद्रस्तु पुनरेव जनार्द्धन । अभिशापभयाद्भूतो वाढमेवं भवत्विति । ८०१७
 शेषयाम्येष मार्गे ते येन त्वं कृष्ण यास्यसि । रथेन सह सूतेन सध्वजेन च केशव ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ मया दत्तो वरः पूर्वं न शेषं यास्यसीति ह । मानुषास्ते न जानीयुर्ध्विविधायकमसृजयान् ।
 जलं क्षाम्य साधो त्वं ततो यास्यान्महं रथो । न हि कश्चित् प्रमाणेन रत्नानां वस्यते मरः ।
 सागरेण तथेत्युक्ते प्रस्थिताः स्म जलेन वै । क्षमितेन यथा भूमौ मणिवर्णेन भास्वता ।
 ततोऽर्धं समुत्तीर्य करुणपुत्तरान् वयं । जणेन समतिक्रान्ता गन्धमादनमेव च । ८०१८
 ततस्तु पर्वताः सप्त केशवं समुपस्थिताः । जयन्तो वैजयन्तस्य नीलो रजतपर्वतः ।
 महामेरुः सकैलास इन्द्रकूटश्च नामतः । विभ्राणा वर्णरूपाणि विविधान्यद्भुतानि च ।
 उपस्थाय च गोविन्दं किं कुर्वीत्यब्रुवंस्तदा । तांस्तेव प्रतिजघाह विधिवन्मधुसूदनः ।
 तानुवाच हृषीकेशः प्रणामावनतान् स्थितान् । विवरं गच्छतो मेऽद्य रथमार्गः प्रदीयतां ।
 ते कृष्णस्य वचः श्रुत्वा प्रतिगृह्य च पर्वताः । प्रददुः कामतो मार्गं गच्छतो भरतर्षभ । ८०१९
 तत्रैवान्तर्हितास्ते च तदास्यर्थतरं मम । अशकञ्च रथो याति मेघजालेऽखिगण्डुमान् ।
 ततः कदाचिदुःखेन रथमुज्जस्तुरङ्गमाः । पङ्कभूतं हि तिमिरं स्पर्शादिज्ञायतेऽनघ ।
 अथ पर्वतभूतं तन्निमिरं समपश्यत । तदामाद्य महाराज निष्प्रदब्धा हयाः स्थिताः ।
 ततश्चक्रेण गोविन्दः पाटयित्वा तमस्तदा । आकाशं दर्शयामास रथपन्थानमुत्तमं ।
 निष्क्रम्य तमस्तस्मादाकाशि दर्शिते तदा । भविष्यामीति संज्ञा मे भयञ्च विगतं मम । ८०२०
 ततस्तेजः प्रज्वलितमपश्य तत्तदाऽम्बरे । सर्वलोकं समाविश्य स्थितं पुरपथिह ।
 तं प्रविष्टो हृषीकेशो दोषं तेजोनिधिं तदा । रथ एव स्थितस्याहं स च ब्राह्मणमन्तमः ।
 स मुहूर्त्तान्ततः कृष्णो निस्सकाम तदा प्रभुः । चतुरो बालकान् गृह्य ब्राह्मणस्यात्मजास्तदा ।
 प्रददौ ब्राह्मणायान् पुत्रान् सर्वान् जनार्द्धनः । त्रयः पूर्वं भूतः च स यो जातस्तु बालकः ।
 प्रविष्टो ब्राह्मणस्तत्र पुत्रान्दृष्ट्वा पुनः प्रभो । अहञ्च परमप्रीतो विस्मितस्यामवं नृप । ८०२१
 ततो वयं पुनः सर्वे ब्राह्मणस्य च ते सुताः । यथागता निवृत्ताः स्म तथैव भरतर्षभ ।
 ततः स्म द्वारकां प्राप्ताः जणेन भरतर्षभ । अमम्प्राप्तेऽर्द्धदिवसे विस्मिताहं ततः पुनः ।

सपुत्रं भोजयित्वा तं दिवं कृष्णो महयिज्ञाः । धनेन तर्पयित्वा च गृहं प्रास्त्रापयन्तदा ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये द्विसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ ततः कृष्णो भोजयित्वा शतानि सुवह्निनि च । विप्राणामृषिकल्पानां कृतकृत्योऽभवन्तदा ।

ततः सह मया भुक्ता कृष्णभोजैश्च सर्वशः । विचित्राश्च कथा दिव्याः कथयामास भारत ।

८७४

ततः कथान्ते तत्राहमभिगन्ध जनार्दन । अपृच्छन्तद्यथावृत्तं कृतस्त्रं यद्वृष्टवानहं ।

कथं समुद्रस्तब्धोदः कृतस्त्रे कमलेक्षणे । पर्वतानाञ्च विवरं कृतं ते कथमच्युत ।

तमस्तच्च कथं घोरं घनं चक्रेण पाटितं । तच्च यत् परमं तेजः प्रविष्टोऽसि कथञ्च तत् ।

किमर्थं तेन ते बालास्तदा चापहताः प्रभो । यच्च ते दोर्घमध्वानं सङ्क्षिप्तं तत्कथं पुनः ।

कथञ्चाल्पेन कालेन कृतं नस्तद्गतगतं । एतत् सर्वं यथावृत्तमाचक्ष्व मम केशव ।

८७५

॥ वासुदेव उवाच ॥ महर्षिनार्थं ते बाला ज्ञानेन महात्मना । विप्रार्थमेव्यने कृष्णो नागच्छेदन्यथेति ह ।

ब्रह्मतेजोमयं दिव्यं महद्यद्वृष्टवानसि । अहं स भरतश्रेष्ठ मत्तेजस्तत् सनातनं ।

प्रकृतिः सा मम परा व्यक्ताव्यक्ता सनातनी । तां प्रविश्य भवन्तीह मुक्ता योगविदुक्तामाः ।

सा साङ्ख्यानं गतिः पार्थ योगिनाञ्च तपस्विनां । तत्पदं परमं ब्रह्म सर्वं विभजते जगत् ।

मामेव तत्परन्तेजो ज्ञातुमर्हसि भारत । समुद्रस्तब्धतोयोऽहमहं स्तम्भयिता जनं ।

८७६

अहं ते पर्वताः सप्त ये दृष्टा विविधास्तथा । पङ्कभूतं हि तिमिरं दृष्टवानसि यद्वि तत् ।

अहं तमो घनोभूतमहमेव च पाटकः । अहञ्च कालो भूतानां धर्मोऽहं प्रकीर्तितः ।

चन्द्रादित्यौ महौ शैलाः सरितश्च सरांसि च । चतस्रश्च दिशः सर्वा ममैवात्मा चतुर्विधः ।

चतुर्वर्ण्यं मत्प्रसूतं चातुराश्रममेव च । चातुर्विधस्य कर्त्ताऽहमिति बुध्यस्व भारत ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ भगवन् सर्वभूतेश वेत्तुमिच्छामि ते प्रभो । पृच्छामि त्वां प्रपन्नोऽहं नमस्ते पुरुषोत्तम ।

८७७

॥ भगवानुवाच ॥ ब्रह्म च ब्राह्मणश्चैव तपः सत्यञ्च भारत । उग्रं वृहदणुश्चैव मत्तस्तद्विद्धि पाण्डव ।

प्रियस्तेऽहं महाबाहो प्रियो मेऽसि धनञ्जय । तेन ते कथयिष्यामि नान्यथा वक्तुमुत्सहे ।

अहं यजुषि सामानि ऋचसाधर्व्वणानि च । ऋषयो देवता यज्ञा मत्तेजो भरतर्षभ ।

पृथिवी वायुराकाशमापोऽन्योऽतिथिः पञ्चमं । चन्द्रादित्यावहोवात्राः पञ्चा मासास्तथर्त्तवः ।

मुहूर्त्ताश्च कलाश्चैव चणाः सम्बत्सरास्तथा । मन्वाश्च विविधाः पार्थ यानि शास्त्राणि कानिचित् ।

८७८

विद्याश्च वेदितव्यञ्च सन्तः प्रादुर्भवन्ति वै । मन्मथं विद्धि कौन्तेय चयं सृष्टिश्च भारत ।

सच्चामच्च ममैवात्मा सदसचैव तत् परं ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ एवमुक्तोऽस्मि कृष्णेन प्रीयता भरतर्षभ । तथैव च मनो नित्यमभवन्मै जनार्दन ।

एतच्छ्रुतञ्च दृष्टञ्च माहात्म्यं केशवस्य मे । यस्मां पृच्छसि राजेन्द्र भूयसातो जनार्दन ।

॥ नैमिषायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वृहद्वेष्टो धर्मराजो युधिष्ठिरः । पूजयामास मनसा गोविन्दं पुरुषोत्तमं ।

८७९

विस्मितश्चाभवद्राजा सह सर्वैः सहोदरैः । राजभिश्च सहासोमैर्यै तत्रासन् समागताः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये त्रिसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव दिजश्रेष्ठ यदुसिंहस्य धीमतः । कर्माण्यपरिमयाणि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

श्रूयन्ते विविधानि स्म अद्भुतानि महाद्युतेः । असङ्ख्येयानि गुणानि प्राकृतान्यपि सर्वशः ।

यान्यहं विविधान्यस्य श्रुत्वा प्रीयेमहामते । प्रब्रूयाः सर्वशक्ता तानि मे शृणुतोल्लसन् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बह्वन्याश्चर्यमूतानि केशवस्य महात्मनः । कर्माण्युक्तानि वै राजन् भूयश्चैव श्रुतानि ते ।

८७५

कथितानि मया साधो नान्तं शक्यं हि कर्माणि । गन्तुं भर्तृशार्दूल विस्तराणां महात्मनः ।

अवश्यञ्च मया वाच्यं संशमात्रेण भारत । विष्णोरतुल्यवोर्यस्य प्रथितोदारकर्माणः ।

आनुपूर्व्यां प्रवक्ष्यामि शृणुष्वेकमना नृप । दारवत्यां निवमता यदुसिंहेन धीमता ।

राष्ट्राणि नृपमुत्थानां शोभितानि महात्मनां । यदूनामन्तरप्रेषु खिंचको दानवी हतः ।

पुरं प्राग्ज्योतिषं गत्वा पुनस्तेन महात्मना । समुद्रमध्ये दृष्टात्मा नरको दानवी हतः ।

८७६

वासवश्च रणे जित्वा पारिजातो हतो बलात् । निर्जितश्चैव भगवान् वरुणो लोहिते हृदे ।

दन्तवक्रश्च कारुषो निहतो दक्षिणापथे । शिशुपालश्च संपूर्णं किल्बिषैकशते हतः ।

गत्वा च शोणितपुरं शङ्करेणाभिरक्षितः । बलैः सुतो महावीर्यो वाणो बाहुमहस्वान् ।

महामृधे महाराज जित्वा जीवन्मर्जितः । निर्जिताः पावकाश्चैव गिरिमध्ये महात्मना ।

शाल्वश्च विजितः सङ्ख्ये मौभश्च विनिपातितः । विजोभ्य मागरश्चैव पाञ्चजन्यो वशीकृतः ।

८७७

हयग्रीवश्च निहतो नृपास्थान्ये महाबलाः । जगसन्त्यस्य निधने मोक्षिताश्च नृपास्तदा ।

रथेन जित्वा नृपतीन् गान्धारतनया हता । भृष्टराज्याश्च शोकार्क्ताः पाण्डवाः परिरक्षिताः ।

दाहितं तु वनं घोरं पुरुच्छतस्य खाण्डवं । गाण्डीवश्चाग्निना दत्तमर्जुनायोपपादितं ।

दौत्यश्च तत् हतं घारे विपक्षे जनमेजय । अनेन यदुमुख्येन यद्वंशश्च वर्द्धितः ।

कुन्त्याश्च प्रमुखे प्रोक्ता प्रतिज्ञा पाण्डवान् प्रति । निवृत्ते भारते युद्धे प्रतिदास्यामि ते सुतान् ।

८७८

मोक्षितश्च महातेजा नृपः शापात् सुदारुणात् । यवनश्च हतः संख्ये काल इत्यभिविश्रुतः ।

वानरौ द्वौ महावीर्यौ मैन्दा द्विविद् एव च । विजितौ युद्धदुर्द्धर्षौ जाम्बवांश्च पराजितः ।

सान्दीपनेस्तथा पुत्रतव चैव पिता नृप । गतौ वैस्वतवशं जीवितौ तस्य तेजसा ।

संगामा बहवः प्राप्ता घोरा नरवरचयाः । निहताश्च नृपाः सर्वे हत्वा तद्रूपमद्भुतं ।

जनमेजय युद्धेषु तथा ते वर्णितं मया ।

८७९

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये चतुःसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव महाबाहो यदुसिंहस्य धीमतः । कर्माण्यपरिमयाणि श्रुतानि दिजसत्तम ।

त्वन्तः सुतवतां श्रेष्ठ वासुदेवस्य धीमतः । यदेतत् कथितं पूर्वं वाणं प्रति महाभुरं ।

तदहं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन । कथञ्च देवदेवस्य पुत्रत्वमसुरो गतः ।

दोऽभिगुप्तः स्वयं ब्रह्मन् शङ्करेण महात्मना । सहवासं गतेनेह सगणेन गुहेन च ।
 दलेऽन्तरातः पृथो ज्येष्ठा भ्रातृशतस्य यः । वृत्तो बाह्यमहस्तेण दिव्यास्तशतधारिणा ।
 अश्वत्थेऽस्य महाकायेर्मायाशतमहैर्बलिः । वामदेवेन स कथं सञ्जीवाणः पराजितः ।
 सरन्त्या दन्दयुद्धार्थं जीवन्मृतः कथञ्च नः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गृण्यः वर्द्धितो राजन् कृष्णस्यामिततेजसः । मनस्यलोके कश्चेन यथा ऽभूद्विग्रहो महान् ।

वामदेवेन यत्राभौ रुद्रस्कन्दमहायवान् । बलिपुत्रो रणस्त्राघो जिह्वा जीवन् विमर्षितः ।
 यथा चार्त्तबरो दत्तः शङ्करेण महात्मना । नित्यं सास्त्रिभ्यां चैव गाणपत्यं यथाऽचर्यं ।
 यथा वाणाय तद्युद्धं जीवन्मृतो यथा च नः । यथा च देवदेवस्य पुत्रत्वं सोऽमुरागतः ।
 यदर्थञ्च महद्युद्धं तत् सर्वमस्मिन् गृणु । दृष्ट्वा वपुः कुमारस्य क्रीडतस्य महात्मनः ।
 बलिपुत्रो मद्रवोर्था विस्मयं परमं गतः । तस्य बर्द्धितोऽत्यन्ता तपश्चर्त्तुं मुदागुणं ।
 रुद्रस्याराधनार्थाय यथास्य स्यामहं मृतः । ततोऽस्त्वप्यदात्मानं तपसा सोऽमुरागतमः ।
 देवस्तस्य परं तोषं जगाम च सहोमया । श्रीकण्ठस्य परां प्रीतिं गत्वा ऽमुरमया ब्रवीत् ।
 वरं वृणोष्व भद्रं ते यत्ते मनमिवर्त्तते । अयं वाणोऽब्रवीदाक्यं देवदेवं गमातमं ।
 देव्याः पुत्रत्वमिच्छामि त्वया दत्तं त्रिलोचन । शङ्करस्तु तथेत्युक्त्वा रुद्राणोमिदमब्रवीत् ।
 कनीयान् कार्त्तिकेयस्य पुत्रोऽयं प्रतिगृह्यतां । यत्रोत्थितो महाभेनः सोऽग्निगो रुधिरं पुरे ।
 तत्रोद्देशे परश्यास्य भविष्यति न संशयः । नाम्ना तच्छोणितपुरं भविष्यति पुरोत्तमं ।
 मयाऽभिगुप्तं श्रोतव्यं न कश्चित् प्रसहियति । ततः स निवसन् वाणः पुरे शोणितमाङ्गये ।
 राज्यं प्रशासते दिव्यं सोभयन् सर्वदेवताः । अयं वोर्ध्वमदेऽत्तिको वाणो बाह्यमहस्तवान् ।
 अचिन्तयन् देवगणान् युद्धमाकाङ्क्षते सदा । ध्वजस्यास्य ददौ प्रीतः कुमारो ह्यग्नितेजसं ।
 वाहनञ्चैव वाणस्य मयूरं दीप्ततेजसं । न देवा न च गन्धर्वा न यक्षा न च पन्नगाः ।
 तस्य युद्धे व्यतिष्ठन्त देवदेवस्य तेजसा । व्यम्बकेनाभिगुप्तश्च दर्पोत्तिको महासुरः ।
 भूयो मृगयते युद्धं त्रिलोचनमयागमत् । स रुद्रमभिगम्याद्य प्रणिपत्याभिवाद्य च ।
 बलिसुनुरिदं वाक्यं पप्रच्छ वृषभध्वजं । असह्यजिर्जिता देवाः समाध्याः समरुद्रणाः ।
 मया बलमंदात्सेकात् सभैर्नैव तवाग्रयात् । इमं देशं समागम्य वसन्ति स्म पुरे सुखं ।
 ते पराजयसंश्रुता निराशा मत्पराजये । नाकपृष्ठमुपागम्य निवसन्ति यथासुखं ।
 सोऽहं निराशो युद्धस्य जीवितं नाद्य कामये । अयुध्यतो वृथा ह्येषां बाह्यमं धारणं मम ।
 तद्बहि मन युद्धस्य कश्चिदागमनं भवेत् । न मे युद्धं विना देव रतिरिति प्रसोद मे ।
 ततः प्रहस्य भगवानब्रवीद्वृषभध्वजः । भविता वाण युद्धं ते य ग । तच्छृणु दातव्यं ।
 ध्वजस्यास्य यदा भङ्गस्तव तात भविष्यति । स्त्रे स्त्राने स्त्राप्तिस्त्राय तदा युद्धं भविष्यति ।
 इत्येवमुक्तः प्रहसन् वाणः सुवक्त्रो मुदा । प्रसन्नवदनो भूत्वा पादयोः पतितोऽब्रवीत् ।

८८१

८८२

८८३

८८४

८८५

८८६

दिक्षा बाहुसहस्रस्य न वृथाधारणं मम । दिक्षा सहस्राक्षमहं विजेता पुनराहवे ।
 आनन्दजाश्रुपूर्णाभ्यां नेत्राभ्यामरिमर्दनः । पद्माञ्जलिशतैर्द्वैतं पूजयन् पतितो भुवि ।
 ॥ महेश्वर उवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ बाह्यनामात्मनश्च कुलस्य च । सद्गुरुं प्राप्यसे वीर युद्धमप्रतिमं महत् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्ततो वाणस्त्यम्बकेण महात्मना । हर्षेणाभ्युत्थितः शीघ्रं पूजयन् वृषभध्वजं ।
 श्रितिकण्ठविस्फुटस्तु वाणः परपुरञ्जयः । ययौ स्वमेव भवनं यत्र ध्वजगृहं महत् ।
 तत्रोपविष्टः प्रहसन् कुम्भाण्डमिदमब्रवीत् । प्रियमावेदयिष्यामि भवेता यन्मनोगतं ।
 इत्येवमुक्तः प्रहसन् वाणमप्रतिमं रणे । प्रोवाच राजन् किन्त्वेतत् वक्तुकामोऽसि मे प्रिये ।
 विस्मयोत्फुल्लनयनः प्रहर्षाद्द्वैत्यसत्तम । तत्तत्संस्मृतुमिच्छामि वरं किं लब्धवानसि ।
 देवदेवप्रसादात्तु स्कन्दस्य च महात्मनः । दर्शितं किं त्वया प्राप्तं तस्मै ब्रूहि महासुर ।
 श्रितिकण्ठप्रसादेन स्कन्दगोपायनेन च । कश्चित् त्रैलोक्यराज्यं ते व्यादिष्टं शूलपाणिना ।
 कश्चिद्विद्वत्सव भयात् पातालमुपयास्यति । कश्चिद्विष्णुभवं त्रासं विमोक्ष्यन्ति दितेः सुताः ।
 यस्य चक्रभयचक्षा वसन्ति सलिलाग्रये । कश्चिच्छार्ङ्गगदापाणेः स्थितस्य परमाहवे ।
 न विष्णोर्भयसंचक्षाः प्रयास्यन्ति दितेः सुताः । पातालवासमुत्सृज्य कश्चित्तव बलाश्रयात् ।
 विबुधावासनिरता भविष्यन्ति महासुराः । बलिर्बिष्णुबलाक्रान्तो बद्धस्तव पिता नृप ।
 बलिलौघादिनिःसृत्य कश्चिद्राज्यमवाप्स्यति । दिव्यमास्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनं ।
 कश्चिदैरोरचनिं तात द्रक्ष्यामः पितरं तव । कश्चित्त्रिभिः क्रमैः पूर्व्वं जतालोकानिमान् प्रभो ।
 पुनः प्रत्यानयिष्यामो जित्वा सर्वान् दिवौकसः । स्निग्धगम्भीरनिर्घोषं शङ्खस्वनपुरोजवं ।
 कश्चिन्नारायणं देवं जेष्यामः समितिस्त्रयं । कश्चिद्वृषध्वजस्तात प्रसादमुपलस्यतव ।
 यथा ते हृदयोत्कम्पः साश्रुविन्दुः प्रवर्तते । कश्चिदीश्वरतोषेण कार्त्तिकेयमतेन च ।
 प्राप्तवानसि सर्वेषामस्माकं पार्थिवं पदं । इति कुम्भाण्डवचनैवोदितः सोऽसुरोत्तमः ।
 वाणो वाणोमसंसक्ता प्रोवाच वदतां वरः ।

॥ वाण उवाच ॥ चिरात् प्रभृति कुम्भाण्ड न युद्धं प्राप्यते यदा । ततो मया मुदा शृष्टः श्रितिकण्ठः प्रतापवान् ।
 युद्धाभिलाषः सुमहान् देव संजायते मम । अपि प्राप्याम्यहं युद्धं मनस्तुष्टिविवर्द्धनं ।
 ततोऽहं देवदेवेन हरेणामित्रघातिना । प्रहस्य मुचिरं कालमुक्तोऽस्मि वचनं प्रियं ।
 प्राप्यसे सुमहयुद्धं वाण त्वं नचिरादिव । मयूरध्वजभङ्गस्तो भविष्यति यदाऽसुर ।
 तदा त्वं प्राप्यसे युद्धं सुमहद्वितिनन्दन । ततोऽहं परमप्रीतो भगवन्तं वृषध्वजं ।
 प्रणम्य शिरसा देवं तवान्निकमुपागतः । इत्येवमुक्तः कुम्भाण्डः प्रोवाच नृपतिनादा ।
 अहो न शोभनं राजन् यदेवं भाषसे वचः । एकं कथयतेरिव तयोरन्योन्यमुच्छ्रितः ।
 ध्वजः पपात वेगेन शङ्काश्रनिषमाहतः । तं तया पतितं दृष्ट्वा सोऽसुरो ध्वजमुत्तमं ।

कासिदक्षैस्तथा यानैर्गजैरन्यास्तथा रथैः । पुरं प्रविविशुर्हृष्टाः कासिदाकाशमास्थिताः ।
 ततो हर्म्ये शयानां तु वैशाखे मामि भाविनी । दादश्या शुक्लपक्षस्य सखीगणवृता तदा ।
 यथोक्तः पुरुषः स्वप्ने रमयामास तां तदा । विप्रेष्टमानां रुदतीं देव्या वचनचोदितः ।
 सा स्वप्ने धर्षिता तेन स्त्रीभावश्चापि लम्बिता । शोणिताक्ता प्ररुदती सहभैरोत्थिता निशि ।
 तां तथा रुदतीं दृष्ट्वा सखीभयममन्वितां । चित्रलेखा वचः स्निग्धमुवाच परमाह्वतं । २८१*
 ऊषे मा भैः किमेवं त्वं रुदती परितप्यसे । बलेः सुतसुता हि त्वं प्रख्याता किं भयान्विता ।
 न भयं विद्यते लोके तव सुभु विशेषतः । अभयन्तव वामोरु पिता देवान्तको रणे ।
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते विषादं मा कृथाः शुभे । नैवंविधेषु वामेषु भयमस्ति बरानने ।
 असह्येद्वयमहितः शचोभर्ता सुरेश्वरः । अप्राप्त एव नगरं पित्रा ते मृदितो रणे ।
 अयं देवमहूर्षेषु भयदस्ते पिता सखि । महासुरवरः श्रीमान् बलेः पुत्रो महाबलः । २८२*
 एवं साऽतिहिता सख्या वाणपुत्रो यशस्विनो । स्वप्रकृतं यया दृष्टं तया सर्व्वं न्यवेदयत् ।
 ॥ ऊषोवाच ॥ एवं संधर्षिता माध्वो कथं जीवितुमुत्सहे । पितरं किमु वक्ष्यामि देवशत्रुमरिन्दमं ।
 एवं मंदूषणकरी वंशस्यास्य महौजसः । श्रेयो हि मरणं मर्त्या न मे श्रेयोऽद्य जीवितं ।
 ईप्सिता वा यथा कश्चित् पुरुषोऽधिगतो हि मे । निशायां जायतो वाहं नीता केन दशामिमां ।
 कथमेवं कृता नाम कन्या जीवितुमुत्सहं । कुलोपकोशनकरी कुलाङ्गारो निराश्रया । २८३*
 जीवितं स्पृहयेन्नारी माध्वीनामपतः स्थिता । इत्येवं वाष्पपूर्णाली सखीगणवृता तदा ।
 विललाप चिरं कालमूपा कमललोचना । अनाथवत्तां रुदतीं सख्यः सर्व्वा विचेतसः ।
 ऊचुरश्रुपरीतास्त्य ऊषां सर्व्वाः समागताः । दुष्टेन मनसा देवि शुभं वा यदि वाऽशुभं ।
 क्रियते न च ते सुभु कचिदुष्टं मनः शुभं । प्रसभं देवि संयोगाद्यदि भुक्ताऽसि भाविनि ।
 स्वप्रयोगेन कन्याणि व्रतलोपो न विद्यते । व्यभिचारेण ते देवि नास्ति कश्चिद्व्यतिक्रमः । २८४*
 न च स्वप्रकृतो दोषो मर्त्यलोकेऽस्ति सुन्दरि । एवं विप्रर्षभा देवि धर्म्मज्ञाः कथयन्ति वै ।
 मनसा चैव वाचा च कर्मणा च विशेषतः । दुष्टा या त्रिभिरेतैस्तु पापा सा प्रोच्यते बुधैः ।
 न च ते दृश्यते भीरु मनः प्रचलितं सदा । कथं त्वं दोषदुष्टा वै नियता ब्रह्मचारिणी ।
 यदि सुप्ता सती माध्वो शुद्धभावा मनस्विनी । इमामवस्थां नीता त्वं नैव धर्म्मो विलुप्यते ।
 यस्या दुष्टं मनः पूर्णं कर्मणा चोपपादितं । तामाज्जरसतीं नाम सती त्वमसि भाविनि । २८५*
 कुलजा रूपसम्पन्ना सर्व्वैः सुमुदिता गुणैः । इमामवस्थां नीताऽसि कालो हि दुरतिक्रमः ।
 इत्येवमुक्ता रुदतीं वाध्येणाकुलितेक्षणं । कुम्भाण्डदुहिता वाक्यं परमन्विदमब्रवीत् ।
 त्वज्ज्योत्कं विशालान्नि अपापा त्वं बरानने । स्मृतं मे यदिदं वाक्यं याथातथ्येन तच्छृणु ।
 ऊषे यदुक्ता देव्याऽसि भर्त्तारं ध्यायती तदा । समीपे देवदेवस्य स्मर भाविनि तद्वचः ।
 दादश्यां शुक्लपक्षस्य वैशाखे मामि यो निशि । हर्म्ये शयानां रुदतीं स्त्रीभावमुपनयेति । २८६*

भविता स हि ते भर्ता गृहः शत्रुनिवर्हणः । इत्युवाच वचो हृष्टा देवी तव मनोजगं ।
 न हि तद्वचनं मित्या पार्वत्या यदुदाहृतं । तत्त्वं किमिदमत्यर्थं रोदिषीन्दुनिभानने ।
 एवमुक्ता तु वचनं श्रुत्वा देवोवचस्तु तत् । अभवन्नष्टशोका सा वाणपुत्री शुभेक्षणा ।
 ॥ ऊधोवाच ॥ स्मरामि भाविनि वचो देव्याक्रीडगते भवे । यथात्तं सर्व्वमखिलं प्राप्तं हर्म्यगले मया ।
 भर्ता तु मम यद्येव लोकनायस्य भार्य्या । व्यादिष्टः स कथं ज्ञेयस्तत्र कार्य्यं विधीयतां ।
 इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डदुहिता पुनः । व्याजहार ययान्यायमर्थतत्त्वविशारदा ।
 न हि तस्य कुलं देवि न कीर्त्तिं नापि पौरुषं । कश्चिज्जानाति तत्त्वेन किमिदं त्वं विद्वन्मते ।
 अदृष्टश्रुतस्यैव दृष्टः स्वप्ने त्वया शुभे । कथं ज्ञेयो भवेद्भोक्तृ सोऽस्माभिरतितस्करः ।
 येन त्वममितापाङ्गि मत्तकाशिनि विक्रमात् । रुदती प्रममं भुक्ता प्रविश्यान्तःपुरं सखि ।
 न ह्यमौ प्राकृतः कश्चिद्यः प्रविष्टः प्रममं नः । नगरं लोकविख्यातमेकः शत्रुनिवर्हणः ।
 आदित्या वमवो रुद्रा अश्विनौ च महौजधौ । न शक्ताः शोणितपुरं प्रवेष्टुं भोमविक्रमाः ।
 सोऽयमेतैः शतगुणैर्ब्रिष्टिष्टारिसूदनः । प्रविष्टः शोणितपुरं वाणमाक्रम्य मूर्ध्नि ।
 यस्या नैवंविधा भर्ता भवेद्युद्धविशारदः । कतस्या जवितेनार्यो भोगैर्वा स्याच्छुभेक्षणे ।
 धन्याऽस्यनुगृहीताऽसि यस्यास्ते पतिरिदृशः । प्राप्तो देव्याः प्रसादेन कन्दर्पममविषहः ।
 इदं तु यत् कार्य्यतमं गृणु त्वं यन्मयेरितं । विज्ञेयो यस्य पुत्रोऽनौ यत्रामा यत्कुलस्य सः ।
 इत्येवमुक्ते वचने तत्रोषा कामभोहिता । उवाच कुम्भाण्डमुतां कथं ज्ञास्याम्यहं सखि ।
 त्वमेव चिन्तय सखि नोत्तरं प्रतिभाति मे । स्वकार्य्ये मृह्यते सर्व्वो यथा जीवं लभाम्यहं ।
 ऊषाया वचनं श्रुत्वा रामा बाक्यमिदं पुनः । उवाच रुदतीस्यैव कुम्भाण्डतनया सखी ।
 कुशला ते विशालाक्षि सर्व्वथा सन्धिविषहे । अप्सरा चित्रलेखा वै क्षिप्रं विज्ञाप्यतां सखि ।
 अस्याः सर्व्वमज्ञेयं वै त्रैलोक्यं विदितं मदा । एवमुक्ता तदैवोषा हर्षेणागतविस्मया ।
 तामप्सरममानाय चित्रलेखां सखीं प्रियां । कृताञ्जलिपुटा दीना ऊषा वचनमब्रवीत् ।
 चित्रलेखामस्मिन् प्रणयात्तां सखीमिदं । परमं गृणु मे वाक्यं यत्त्वा वक्ष्यामि भाविनि ।
 भर्तारं यदि मेऽद्य त्वं नानयिष्यसि मत्प्रियं । कान्तं पद्मपलाशाक्षं मत्तमातङ्गविक्रमं ।
 त्वत्पुत्रम्यहं प्रियान् प्राणस्ततः कमललोचने । चित्रलेखाऽब्रवीद्वाक्यमुत्रां हर्षयतो शनैः ।
 नैवोऽर्थः शक्यतेऽस्माभिर्विक्तुं भाविनि सुव्रते । न कुलेन न वर्णेन नृशोलेन न रूपतः ।
 न देशतश्च विज्ञातः स हि चौरा मया सखि । किन्तु शक्यं यथा कर्त्तुं बुद्धिपूर्व्वं मया सखि ।
 प्राप्तञ्च गृणु मे वाक्यं यथा काममवाप्स्यमि । देवदानवयक्षाणां गन्धर्व्वैरगरजः ।
 ये विशिष्टाः प्रभावेण रूपेणाभिजनेन च । ययाप्रधानतः सर्व्वानालिखित्याम्यहं सखि ।
 मनुष्यलोकं ये चापि प्रवरा लोकविश्रुताः । सप्तरात्रेण ते भोऽहं दर्शयिष्यामि तानहं ।
 ततो विज्ञाय पट्यन्ते भर्तारं प्रतिसंस्थमे । सा चित्रलेखया प्रोक्ता ऊषा क्षितचिकीर्षया ।

८८९

८८९

८८९

८८९

८८९

८८९

क्रियतामेवमित्याह चित्रलेखां सखीं प्रियां । ततः कुशलहस्तत्वाद्ययालेख्यं समन्ततः ।
 इत्युक्त्वा सप्तरात्रेण कृत्वा लेख्यगतांस्तु तान् । चित्रपट्टगताम्बुद्यानानयामास शोभना ।
 ततः प्रस्तोत्र्यं पट्टं सा चित्रलेखा स्वयं कृतं । ऊषाथैर्दर्शयामास सखीनाञ्च विशेषतः ।
 एते देवेषु ये मुख्यास्तथा दानववंशजाः । क्रित्ररौरगयक्षाणां राक्षसानां समन्ततः ।
 गन्धर्वांश्चरदैत्यानां ये चान्ये भोगिनः स्मृताः । मनुष्याणाञ्च सर्वेषां ये विशिष्टतमा नराः ।
 तदेतान् पश्य सर्वाम्बु यथाऽभिलिखितान् मया । यस्ते भर्ता यथारूपो मयाऽभिलिखितः सखि ।
 तं त्वं प्रत्यभिजानोहि स्वप्ने यं दृष्टवत्यसि । ततः क्रमेण सर्वाम्बुस्तान् दृष्ट्वा सा मत्त काश्विनी ।
 देवदानवगन्धर्वान् विद्याधरगणानय । अतोत्य च यदून् सर्वान् ददर्श यदुनन्दनं ।
 तत्रानिरुद्धं दृष्ट्वा सा विस्मयात्फुल्ललाचना । उवाच चित्रलेखां तामयं चौरः स ते सखि ।
 येनाहं दूषिता पूर्वं स्वप्ने हर्म्यगता मती । सोऽयं विज्ञातरूपो मे कुतोऽयं रतितस्करः ।
 चित्रलेखे वदस्वैनं तत्त्वतो मम शोभने । गुणशीलाभिजनतो नाम किञ्चास्य भाविनि ।
 ततः पश्चाद्विधास्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयं ।

१११०

११११

॥ चित्रलेखावाच ॥ अयं त्रैलोक्यनाथस्य नप्ता कृष्णस्य धोमतः । भर्ता तव विशालालि प्राद्युम्निर्भूमिविक्रमः ।

न ह्यस्य त्रिषु लोकेषु सदृशोऽस्ति पराक्रमे । उत्पास्य पर्वतानेप पर्वतैरेव शातयेत् ।

धन्याऽस्मन्मुह्यताऽसि यस्यास्ति यदुपुञ्जवः । व्यक्तपत्न्या समादिष्टः सदृशः सज्जनः पतिः ।

१०००

॥ ऊषावाच ॥ तमेवात्र विशालालि योग्या मम बरानने । अशक्याहि गतिश्चान्या अगत्या मे गतिर्भव ।

अन्तरीक्षचरो च त्वं योगिनी कामरूपिणी । उपायशिल्पकुशला विप्रमानय मे प्रियं ।

उपायशिल्प्यतां भोरु अप्रतर्क्यं प्रिये सुखं । सिद्धार्यां सस्रिवर्त्तस्व येनोपायेन मुन्दरि ।

भवेदापस्तु यन्मित्रं तन्मित्रं शस्यते बुधैः । कामार्ता चास्मि मुश्रेणि भव मे माणधारिणी ।

यद्येनं मे विशालालि भर्तारममरोपमं । अद्य नानयमि त्रिषं प्राणांस्त्यजः स्यहं शूद्रे ।

१००४

ऊपाया वचनं श्रुत्वा चित्रलेखाऽब्रवीद्वचः । श्रोतुमर्हसि कथ्याणि वचनं मे शूचिस्मिते ।

॥ चित्रलेखावाच ॥ यथा वाणस्य नगरं रक्ष्यते देवि सर्वतः । दारकाऽपि तथा भोरु दुराधर्षा विशेषतः ।

अयस्मयप्रतिच्छन्ना गुप्तद्वारा च सा पुरी । गुप्ता वृष्णि कुमारैश्च तथा दारकवासिभिः ।

प्रान्ते मल्लिमंयुक्ता विहिता विश्वकर्मणा । रक्ष्यते पुरुषव्याघ्रैः पद्मनाभस्य शासनात् ।

शैलप्राकारपरिखा दुर्गमार्गप्रवेशिनी । सप्तप्राकाररचिता पर्वतैर्द्धातुमण्डितैः ।

१००८

न च शक्यमविज्ञातैः प्रवेष्टुं दारकां पुरीं । आत्मानं माञ्च रक्षस्व पितरञ्च विशेषतः ।

॥ उपोवाच ॥ तव योगप्रभावेण शक्यं तत्र प्रवेशनं । वज्रना किं प्रलापेन प्रतिज्ञा श्रूयतां मम ।

अनिरुद्धस्य वदनं पूर्णचन्द्रसमप्रभं । यद्यहं तन्न पश्यामि यास्यामि यमपादनं ।

दूतमासाद्य कार्याणां सिद्धिर्भवति भाविनि । तस्माद्दैत्येन मे गच्छ जीवन्तीं मां यदीच्छसि ।

यदि त्वं मे विजानासि सख्यं प्रेम्णा च भाषितं । क्षिप्रमानय मे कान्तां तवास्मि शरणं गता ।

१०१५

जीवितस्य हि सन्देहं त्वयं वै स्वजनस्य च । कामार्त्ता हि न पश्यन्ति दूषणं वै कुलस्य च ।
प्रयत्ना युज्यते कार्येष्विति शास्त्रनिदर्शनं । तस्य शक्ता विशालाक्षो दारकायाः प्रवेशने ।
संस्तुताऽमि मया भीरु कुरु मे प्रियदर्शनं ।

॥ चित्रलेखावाच ॥ सर्वतः संस्तुता तेऽहं वाक्यैरमृतकल्पितैः । कारिता च समुद्योगं प्रियः कानैश्च भाषितैः ।

एषा गच्छाम्यहं भीरु चिप्रं तां दारकापुरीं । भर्तारमानयाम्यद्य तव वृष्णकुलोदहं ।

१००९

अनिरुद्धं महाबाहुं प्रविश्य दारकां पुरीं । सा वचस्तथ्यनशिवं दानवानां भयावचं ।

इत्युक्त्वाऽन्तर्हिता चिप्रं चित्रलेखा मनोजवा । सखीभिः सहिता क्षूपा चिन्तयन्तो स्थिता तु मा ।

तृतीये तु मुहुर्त्तं सा नष्टा वाणपुरात्तदा । सखी प्रियं चिकीर्षन्तो पूजयन्ती तपोधनान् ।

क्षणेन समनुप्राप्ता दारकां कृष्णपालितां । कैलासशिखराकारैः प्रसादैरुपशोभितां ।

ददर्श दारकाश्चैव दिवि तारामिवस्थितां ।

१०१६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे दूतीसंप्रेषणे षट्सप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ दारवतीम्प्राप्य स्थिता सा भवनान्तिके । प्रवृत्तिहरणार्थाय चित्रलेखा व्यचिन्तयत् ।

अथ चिन्तयती सा तु बुद्धिं बुद्ध्यर्थनिश्चितां । अयमस्मरदं तत्र ध्यायन्तमुदके मुनिं ।

तं दृष्ट्वा चित्रलेखा तु हर्षेणोत्फुल्लोचना । उपसृत्याभिवाद्येनमधोमुखमवस्थिता ।

नारदस्वाशिषं दत्त्वा चित्रलेखामयाब्रवीत् । किमर्थमिह संप्राप्ता श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

देवर्षिमथ तं दिव्यं नारदं लोकपूजितं । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा चित्रलेखाऽब्रवीदथः ।

१०१०

भगवन् श्रूयतां वाक्यं दैत्येनाहमिहागता । अनिरुद्धं मुने नेतुं यदर्थं शृणुस्व मे ।

नगरे शोणितपुरे वाणे नाम महासुरः । तस्य कन्या वरारोहा नामोषेति च विश्रुता ।

भगवन् साऽनुरक्ता च प्रायुस्मिं प्रयोक्तुमं । देव्या वरनिसर्गेण तस्या भर्ता विनिर्म्मितः ।

तस्य नेतुमिहायाता तत्र मिद्धं विधत्स्व मे । मया नीतेऽनिरुद्धे तु नगरं शोणिताह्वयं ।

प्रवृत्तिः पुण्डरीकाक्षे त्वयाख्यया महामुने । अवगम्य भविता चैव कृष्णेन सह विग्रहः ।

१०१५

वाणस्य सुमहान् संख्ये दिव्यो हि स महासुरः । न च शक्तोऽनिरुद्धं नेतुं युद्धे जेतुं महासुरं ।

सहस्रबाहुमायान्तं जयेत् कृष्णो महाभुजः । भगवन् सन्निकर्षन्तं यदर्थमहमागता ।

कथं हि पुण्डरीकाक्षो ज्ञापितस्तदिदं भवेत् । तत्प्रसादाच्च भगवन् मे कृष्णाह्वयं भवेत् ।

स हि तत्त्वार्थवृत्तिस्तु अनिरुद्धः कथं ध्रियेत् । क्रुद्धो हि स महाबाहुस्तैलाक्षमपि निर्दहेत् ।

पौत्रशोकाभिसन्तप्तः शोपेन स दहेत मां । ततोपायश्च भगवन् पितुं वै त्वमर्हसि ।

१०१८

यथा क्षूपा लभेत् कान्तं मम पैवाभयं भवेत् । इत्येवमुक्त्वा भगवांश्चित्रलेखां स नारदः ।

तामुवाच शृभं वाक्यं मानैस्त्वं समयं शृणु । त्वया नीतेऽनिरुद्धे तु कन्येवैश्वं प्रवेशिते ।

यदि युद्धं भवेत्तत्र स्मर्त्तव्योऽहं तदा त्वया । एष मे परमः कामो युद्धं द्रष्टुमिहानघे ।

यहृष्टा च भवेत् प्रीतिः प्रवृत्तिश्च दृढा भवेत् । मृद्व्यतां तामसौ विद्या सर्वलोकाप्रमोहनी ।

छतकृत्यश्च ते देवि एष विद्यां ददाम्यहं । एवमुक्ते तु वचने नारदेन महर्षिणा ।
 तथेति वचने प्राह चित्रलेखा मनोजवा । अभिवाद्य महात्मानमृषीणां नारदं वरं ।
 निर्गतानिरुद्धस्य गृहश्चैवान्तरिक्षगा । ततो दारवतीमध्ये कामस्य भवनं शुभं ।
 तत्समीपेऽनिरुद्धस्य भवने सा स्म पश्यति । मौवर्णवेदिकाकुम्भं रत्नवैदूर्यनोरणं ।
 मान्यदामावमक्तञ्च पूर्णकुम्भोपशोभितं । वह्निकण्ठनिभयोर्वं प्रामदैरेकमञ्चयैः ।
 मणिप्रबालमंस्तोर्णं दिव्यगन्धर्वनादितं । ततो दारवतीमध्ये प्रसादंरूपशोभितं ।
 ददर्श भवनं यत्र प्राचुस्त्रिरवमत् सुखं । ततः प्रविश्य महसा भवनन्तस्य तन्महत् ।
 तत्रानिरुद्धं साऽपश्यच्चित्रलेखा बराह्वराः । मध्ये परमनारीणां तारापतिमिवोदितं ।
 क्रीडाविहारे नारीभिः मेघमानभितस्ततः । पिवन्तं मधुमाध्वोकं श्रिया परमया युतं ।
 बरामनगतं तत्र यथैत्रैलविलन्तया । वाद्यने ममतालञ्च गीयते मधुरं तथा ।
 न च तस्य मनस्तत्र तमेवार्थमचिन्तयत् । स्त्रियः सर्वगुणोपेता नृत्यन्ते तत्र तत्र वै ।
 न चास्य मनसस्तुष्टिं चित्रलेखा प्रपश्यति । न चाभिरमते भोगैर्न चापि मधु मेवते ।
 व्यक्तमस्य हि मस्वप्नो हृदि संपरिवर्तते । इति तत्रैव बुद्ध्या च निश्चिता गतसाध्वना ।
 सा दृष्ट्वा परमस्त्रीणां मध्ये शक्रध्वजोपमं । चिन्तयाविष्टहृदया चित्रलेखा मनस्विनी ।
 कथं कार्यमिदं कार्यं कथं स्रस्ति भवेदिति । साऽन्तर्हिता चिन्तयित्वा चित्रलेखा यशस्विनी ।
 तामस्याच्छादयामास विद्यया गुभलोचना । हर्म्ये स्त्रीगणमथस्य दृष्ट्वा चान्तर्हिता तदा ।
 ततोऽन्तरिक्षादेवागु प्रासादापरि विष्ठिता । प्राचुस्त्रिं वचनं प्राह स्रज्जणं मधुरया गिरा ।
 चलुर्हत्वा च सा तस्मै कृत्वा चात्मनि दर्शनं । तामाश्चैवायत्रे देशे सा वाक्यमिदमब्रवीत् ।
 अपि ते कुशलं वीर सर्वत्र यदुनन्दन । अहस्तावत् प्रदोषो वा कश्चिदच्छति ते सुखं ।
 गृणुष्व त्वं महाबहिर् विज्ञाप्यं न रतीसुत । ऊषाया भम मख्यास्तु वाक्यं वक्ष्यामि तत्त्वतः ।
 स्वप्ने तु या त्वया दृष्टा स्त्रीभावज्ञापि लम्बिता । विभर्त्ति हृदये या त्वां तया संप्रेषिता श्रावं ।
 रुदतो जृम्भतो चैव निश्चमन्ता मुहुर्मुहुः । तद्दर्शनपरा सौम्य कामिनी परितप्यते ।
 यदि त्वं चास्यमे वीर धारयिष्यति जीवितं । अदर्शनेन मरणं तस्या नास्त्यत्र संशयः ।
 यदि नारीमहसं ते गृहस्थं यदुनन्दन । स्त्रियाः कामयमानायाः कर्त्तव्या हस्तधारणा ।
 त्वञ्च तस्या वरोत्सर्गं देव्या दत्तो मनोरथः । चित्रपटं मया दत्तं त्वबिम्बं वोढ्य जीवति ।
 तदुत्सर्गे ममारोप्य जीवते दर्शनेऽपि सा । सानुकोशो यदुश्रेष्ठ भव तस्या मनोरथे ।
 ऊषा ते पतते मूर्ध्ना वयञ्च यदुनन्दन । श्रूयताञ्छोद्धवस्तस्याः कुलं शीलञ्च यादुश्रं ।
 संस्थानं प्रकृतिश्लाघ्याः पितरञ्च ब्रवीमि ते । वैरोचनिसुतो वीरो बाणो नाम महासुरः ।
 स राजा शोणितपुरे तस्य तामिच्छते सुता । त्वङ्गावगतचित्ता सा त्वामृते न हि जीवति ।
 मनोरथकृतो भर्ता देव्या दत्तोऽस्यसंशयं । त्वंङ्गमासा सुशोणी प्राणाभ्यारयते शुभा ।

१००४

१००५

१००६

१००७

१००८

१००९

चित्रलेखावचः श्रुत्वा सोऽनिरुद्धोऽब्रवीदिदं । दृष्ट्वा स्वप्ने मया सा हि तन्मन्तः शृणु शोभने ।
 रूपं कान्तिं गतिश्चैव संयोगं रुदितं तथा । एवं सर्व्वमहोरात्रं मुञ्चामि परिचिन्तयन् ।
 यद्यहं ममनुयाज्ञो यदि सख्यं त्वमिच्छसि । नयस्व चित्रलेखे मां द्रष्टुमिच्छाम्यहं प्रिया ।
 रंप्सितं तस्य विज्ञाय साऽनिरुद्धस्य भाविनी । चित्रलेखा ततस्तुष्टा तथेति च तमब्रवीत् ।
 हर्म्यं स्त्रीगणमध्यस्थं कृत्वा चान्तर्हितं तदा । उत्पपात गृहीत्वा सा प्राद्युग्मं युद्धदुर्मदं ।
 सा तमध्वानमागम्य सिद्धचारणमेवितं । सहसा शोणितपुरं प्रविवेश ममोजवा ।
 अदर्शनं तमानोय मायया कामरूपिणी । अनिरुद्धममेता सा यत्रोषा तत्र गच्छती ।
 ऊषायादर्शयच्चैनं चित्राभरणभूषितं । चित्रायुधधरं वीरं कन्दर्पसमरूपिणं ।
 तत्रोषा विस्मिता दृष्ट्वा हर्म्यस्था सखिमन्त्रिणौ । प्रवेशयामास च तं सा तदा स्वगृहं ततः ।
 प्रहर्षोत्फुल्लनयना प्रियं दृष्ट्वाऽर्थकोविदा । सा हर्म्यस्था तमर्च्येण यादवं समपूजयत् ।
 चित्रलेखां परिख्यञ्ज प्रियाख्यानैर्नियुज्य च । त्वरितं कामिनी प्राह चित्रलेखां भयातुरा ।
 सखीदं वै कथं गुह्यं कार्य्यं कार्य्यविशारदे । गुह्ये कृते भवेत् स्वस्ति प्रकाशे जीवितक्षयः ।
 चित्रलेखाऽब्रवीद्वक्तुं शृणु त्वं निश्चयं सखि । कृतं पुरुषकारं हि दैवं नाशयते क्षणात् ।
 यदि देव्या प्रसादस्ते अनुकूलो भविष्यति । अप्रसादात् कृतं गुह्यं न कश्चित् ज्ञास्यते नरः ।
 सख्या तथैवमुक्ता सा पर्य्यवस्थितचेतना । एवमेतदिति प्राह साऽनिरुद्धमिदम्वचः ।
 दिव्या स्वप्नगतद्यौरे दृश्यते मुभयो जनः । यत्कृते तु वयं खिन्ना दुर्लभप्रियकाम्यया ।
 कश्चित्तव महाबाहो कुशलं सर्व्वतो गतं । हृदयं हि मृदु स्त्रीणामेवं पृच्छाम्यहं तव ।
 तस्यास्तदचनं श्रुत्वा ऊषायाः स्रष्टुमर्चयत् । सोऽप्याह यदुशार्हूलः शुभावरतरं वचः ।
 हर्षविभूतनेत्रायाः पाणिनाऽश्रुं प्रमृज्य च । प्रहस्य सस्मितं प्राह हृदययाहकं वचः ।
 कुशलं मे वरारोहे सर्व्वत्र मितभाषिणि । तत्प्रसादाच्च मन्देहः प्रियमावेदयामि ते ।
 अदृष्टपूर्व्वं मया देशोऽयं शुभदर्शने । निशि स्वप्ने मया दृष्टं सकृत् कन्यापुरं महत् ।
 एवमेव ह्यहं भीरु तत्प्रसादादिहागतः । न च तद्द्रष्टृपत्न्या वै मिथ्या वाक्यं भविष्यति ।
 देव्याश्च प्रीतिमाज्ञाय तत्प्रियार्थं भविनि । अनुप्राप्तोऽस्मि चाद्यैव प्रमोद शरणकृतः ।
 इत्युक्त्वा त्वरमाणा सा गुह्ये देशे स्वलङ्कृता । कान्तेन सह संयुक्ता स्थिता वै भीतभीतवत् ।
 ततश्चोद्वाहधर्मेण गान्धर्व्वेण ममेत्य च । अन्योन्यं रमतुस्तौ तु चक्रवाकौ यया दिवा ।
 कान्तेन सह संयुक्ता दिव्यस्रगमुलेपना । रममाणाऽनिरुद्धेन अविज्ञाता तु सा तदा ।
 तस्मिन्नेव क्षणे प्राप्ता यदृनामृपभो हि मः । दिव्यमान्याम्बरधरा दिव्यस्रगमुलेपनः ।
 ऊषया सह संयुक्ता विज्ञातो वाणरविभिः । ततश्चैश्वर्य्यपुरुषैर्न्याणस्यापेदितं द्रुतं ।
 यथादृष्टमशेषेण कन्यायास्तद्व्यतिक्रमं । ततः किङ्करभैर्यं तत्प्यादिष्टं भोगकर्मणा ।
 बलिपुत्रेण वाणेन वीरेणामित्रघातिना । गन्धर्व्वं सहिताः सर्व्वे हन्यतामेव दुर्मतिः ।

१००५

१००६

१००७

१००८

१००९

१०१०

येन नः कुलचारिण्यं दूषितं दूषितात्मना । ऊषायां धर्षितायां हि कुलं नो धर्षितं महत् ।
 अथम्प्रदत्तां योऽस्माभिः स्वयंप्राप्तमधर्षयत् । अहो वीर्यमहो धैर्यमहो धार्म्यं दुर्यतेः ।
 यः पुरं भवनक्षेदं प्रविष्टो नः सुखान्निभः । एवमक्ता पुनस्तान् स किङ्करानभ्यवेदयत् ।
 ते तस्याज्ञामयो गृह्य सुषमद्वा विनिर्ययुः । यत्रानिरुद्धो न्यभवत् तत्रागच्छन्दावलाः ।
 नानाशस्त्राद्यतकरा नानारूपा भयङ्कराः । दानवा समभिकुट्टेः प्राद्युन्निबधकाङ्गिणः ।
 तस्य भैरवस्य निनदं श्रुत्वाऽभ्यागच्छतस्ततः । सहभैवोत्थितः शूरः प्राद्युन्निः किमिति ब्रुवन् ।
 अथापश्यत् तत् भैरवं नानाप्रहरणोद्यतं । स्थितं समन्ततस्तत्र परिवर्त्य गृहं महत् ।
 रुदतो तद्वनं दृष्ट्वा वार्ष्णेयावृतलोचना । प्राद्युन्निबधभीता सा वाणपुत्री यशस्विनी ।
 ततस्तु रुदतीं दृष्ट्वा तामूषां मृगलोचनां । हाहा कालेति वेपन्तीमनिरुद्धोऽभ्यभाषत ।
 अभयं तेऽस्तु सुभ्राणि मा भैरवं हि मयि स्थिते । सम्प्राप्तो हर्षकालो न तेऽस्ति भयकारणं ।
 हस्त्रेऽयं यदि वाणस्य भृत्यवर्गो यशस्विनि । आगच्छति न मे चिन्ता भीरु पश्येद्य विक्रमं ।
 ततोऽभ्यागच्छत्परितो यत्र तदिष्टितं बलं । कुट्टः स्वयममास्याय सन्दष्टदशनः खड्गं ।
 ततो युद्धं बलौघानां वाणयानां निग्रह्य तु । सा चित्रलोखाऽस्मरत् नारदं देवदर्शनं ।
 ततो निमेषमात्रेण सम्प्राप्तो मुनिपुङ्गवः । स्मृतोऽयं चित्रलोखायाः पुरं ज्ञोणितनाड्यं ।
 अन्तरोक्षे स्थितस्तत्र भोऽनिरुद्धमयाब्रवीत् । मा भयं स्वस्ति ते वीर प्राप्नोऽस्यभिमतस्तत्र ।
 ततस्तु नारदं दृष्ट्वा मोऽभिवाद्य महाबलः । प्रहृष्टः सुमगा भूत्वा युद्धार्थमभ्यवर्तत ।
 ततस्तेषां स्वनं श्रुत्वा सर्वेषामेव गर्जन्ता । भद्रैवोत्थितः शूरलोचार्द्रित इव दिपः ।
 तमापतन्तं दृष्ट्वैव सन्दष्टैष्ठं महाभुजं । प्राप्तादावावरोदन्तं भयान्ते विप्रदुःखुः ।
 भोऽन्तःपुरदारगतं परिधं गृह्य चातुलं । बधाय तेषांस्त्रिणो नानायुद्धविशारदः ।
 ते सर्वे वाणवर्षेण गदाभिर्मुषलैस्तथा । अस्त्रिभिः पट्टिभिः शूलैर्मज्जूरणगोचराः ।
 स हन्यमानो नाराचैः परिधैश्च समन्ततः । दानवैः समभिकुट्टेः प्राद्युन्निः शस्त्रकोविदैः ।
 नास्तुभ्यत् सर्वभूतात्मा नदग्नेष इवाण्णने । आविध्य परिधं घोरं तेषां मध्ये व्यवस्थितः ।
 सूर्या दिवि चरन्त्ये मेघानामिव सर्वतः । दण्डकाष्ठाजिनधरो नारदो दृष्टमानसः ।
 साधु साध्विति वै तत्र भोऽनिरुद्धमभाषत । ते हन्यमाना रौद्रेण परिधेणामितौजसा ।
 प्रह्वन्त मयात् सर्वे नेषा वातेरिता इव । त्रिडास्य दानवान् वीरः परिधेणाऽविक्रमः ।
 अनिरुद्धो रणे दृष्टः सिंहनादं मुनोष ह । घर्षन्ति तोयदां व्योम्नि नदन्निव महास्वनं ।
 तिष्ठध्वमिति चुक्रोश दानवान् युद्धदुर्षदान् । प्राद्युन्निर्न्यहनथापि सर्वान् शत्रुनिवर्धनः ।
 तेन ते समरं सर्वे हन्यमाना महात्मना । यतो वाणस्ततो भीता ययुर्बुद्धपराङ्मुखाः ।
 ततो वाणवमापन्त्याः श्वसन्तो रुधिरोक्षिताः । न शर्म लेभिरै देव्या भयविक्रमलोचनाः ।
 मा भैष्ट मा भैष्ट इति राक्षसाः नेनाभिभाषिताः । त्रायमुत्सृज्य चैकस्मादुश्रध्वं दानवर्धभाः ।

११०५

११०६

११०७

११०८

११०९

१११०

तानुवाच पुनर्वाणो भयविवस्त्रलोचनान् । किमिदं लोकविख्यातं यत्र उतसृज्य दूरतः ।
 भवन्तो यान्ति वैक्रय्यं क्रीवा इव विचेतसः । कोऽयं यस्य भयवस्त्रा भवन्तो यान्तिवैक्रयः ।
 कुलापदेशिनः सर्वे नानायुद्धविशारदाः । भवद्भिर्जं हि मे कार्यं युद्धे साहाय्यमद्य वै ।
 अश्ववीज्जंमतेत्येवं मत्समीपाच्च मथयत । अथ तान् वाग्भिरुपाभिस्त्रासयन्वज्रधा वस्रो ।
 व्यादिदेश रणे शूराबुन्यानयुतशः पुनः । प्रमायगणभूयिष्ठं व्यादिष्टं तस्य निपदे ।
 अनोकं सुमहद्द्रोहं नानाप्रहरणायुधं । अद्यान्तरीक्षे वज्रधा सविद्युद्भिरिवान्मुदैः ।
 वाणामोकैः समभवद्वाप्तं मंदोत्तलोचनैः । केचित् क्षितिस्थाः प्राक्रोशन् गजा इव समन्ततः ।
 अन्येऽन्तरीक्षेऽभ्यनदन घर्षास्त इव तोषदाः । ततस्तत् सुमहत् सैन्यं ममेतमभवत् पुनः ।
 तिष्ठ तिष्ठेति च तदा वाचोऽभूवन्त सर्वशः । अनिरुद्धो रणे वीरः स च तानभ्यवर्तत ।
 तदाश्चर्यं समभवद्यरेकलैः समागतः । अयुध्यत महावीर्यैर्दानवैर्मह संयुगे ।
 तेषामेव च जघाह परिघांस्तोभरानपि । तैरेव च तदा युद्धे तान् जघान महाबलः ।
 पुनः परिघमुत्सृष्टं प्रगृह्य रणमूर्द्धनि । स दैत्यसंघान् समरे निजघान महाबलान् ।
 निस्त्रिंशं चर्म चोत्सृष्टं प्रगृह्य रणमूर्द्धनि । स तेन विचरन्मार्गानेकः शत्रुनिर्धरणः ।
 भ्रान्तमुह्यन्तमाविद्धमाश्रुतं विद्रुतं श्रुतं । इति प्रकारान् दार्ढ्यं दिशश्चरन्महदुद्यम ।
 एकं महस्त्रस्तच ददृशूरणमूर्द्धनि । क्रोडन् वज्रधा युद्धे व्यादितास्यमिवात्मकं ।
 ततस्तेनाभिमन्त्रा रुधिरौघपरिभुताः । पुनर्भग्नाः प्राद्रवन्त यत्र वाणो व्यवस्थितः ।
 गजवाजिरथौघैले उद्धमानाः समन्ततः । कृत्वा चार्त्तस्वरं घोरं दिशो जग्मुर्बहौजसः ।
 एवं भयमभूत्तेषां दानवानां महारणे । एकैकस्यापरि तदा तेऽन्योन्यं भयपीडिताः ।
 वमन्तः शोणितं जग्मुर्विषादविमुखा रणे । न बभूव पुरा देवैर्युद्धतां तादृशं भयं ।
 यादृशं युध्यमानानामनिरुद्धेन संयुगे । केचिदमन्तो रुधिरं क्षपतन् वसुधावले ।
 दानवा गिरिष्ठङ्गाभा गदाशूलासिपाणयः । ते वाणमुत्सृज्य रणे जग्मुर्भयममाकुलाः ।
 विशालमाकाशतलं दानवा निर्जितारणे । निःशेषभग्नां महतीं दृष्ट्वा तां वाहिनोन्तदा ।
 वाणः क्रोधात् प्रज्ज्वाल समिद्धोऽग्निरिवाध्वरे । अन्तरोत्तरो भूवा साधुवाहो समन्ततः ।
 नारदोऽनृत्यत प्रीत्या ह्यनिरुद्धस्य संयुगे । एतस्मिन्नन्तरे चैव वाणः परमकोपनः ।
 कुम्भाण्डभंगदहीतं तु रथमास्थाय वीर्यवान् । यथै यत्रानिरुद्धो वै उद्यताभोरणे स्थितः ।
 पट्टिशमिगदाशूलानुद्यम्य सपरस्रधान् । बभौ बाहुमहस्त्रेण शक्रो ध्वजशतैरिव ।
 बद्धगोधाङ्गुलिचैस्तु बाहुभिः स महाभुजः । नानाप्रहरणोपेतैः शूशुभे दानवासमः ।
 धिक्कनादंनदन् क्रुद्धो विस्फुरितमहाधनुः । अश्वोत्तिष्ठ तिष्ठेति क्रोधमंरक्तलोचनः ।
 वाचनान्तस्य संश्रुत्य प्राद्युम्निरपराजितः । वाणस्य वदतः संख्ये तदैवेत ततोऽहमत ।
 किङ्किणीजालनिर्घोषं रक्तध्वजपुताकिनं । श्वसचर्मावनद्धाङ्गं दशनैर्महारथं ।

११०४

११०५

११०६

११०७

११०८

११०९

तस्य वाजिसहस्रान् रथे युक्तं महात्मनः । पुरा देवासुरे युद्धे हिरण्यकशिपोरिव ।
 तमापतन्तं दृष्ट्वा दानवं यदुनन्दनः । संप्रहृष्टस्ततो युद्धे तेजसा चाप्यपूर्यत ।
 अस्मिन् चर्मधरो वीरः स्वस्थः संयामलालमः । नरमिहे यथा पूर्वमादिदैत्यबधोद्यतः ।
 आपतन्तं ददर्शाय खड्गचर्मधरं तदा । खड्गचर्मधरं तन्तु दृष्ट्वा वाणः पदातिनं ।
 प्रहर्षमतुलं लेभे प्राद्युस्त्रिवधकाङ्क्षया । तनुत्रेण विहीनश्च खड्गपाणिश्च मानुषः ।
 अजेयमिति तं मत्वा युद्धायाभिमुखे स्थितः । अनिरुद्धं रणे वाणो जितकाली महाबलैः ।
 वाचं प्रोवाच संकुद्धो गृह्यतां हन्यतामिति । वाचश्च ब्रुवतस्तस्य श्रुत्वा प्राद्युस्त्रिराह्वे ।
 वाणस्य वदनं क्रोधाद्धममानोऽभ्युदैक्षत । ऊषा भयपरित्रस्ता रुदते तत्र भाविनी ।
 अनिरुद्धः प्रहस्याय समाश्रय्य च तां स्थितः । अयं वाणः शरैर्घाणि क्षुद्रकाणां समन्ततः ।
 चित्तेप समरे कुद्धो ह्यनिरुद्धबधोद्यता । अनिरुद्धश्च चिक्षेद काङ्क्षन्तस्य पराजयं ।
 ववर्ष शरवर्षाणि क्षुद्रकाणां समन्ततः । वाणोऽनिरुद्धश्चिरमि काङ्क्षन्तस्य रणे बधं ।
 तानि वाणमहस्ताणि चर्मणा व्यवधूय सः । बभौ प्रमुखतस्तस्य स्थितः सूर्य्य इवोदधे ।
 सोऽभिभूय रणे वाणमास्थितो यदुनन्दनः । सिंहः प्रमुखतो दृष्ट्वा गजमेकं यथा वने ।
 ततो वाणमहस्तौघैश्चर्मभेदिभिराशुगैः । विव्याध निशितैस्तौत्तैः प्राद्युस्त्रिमपराजितं ।
 ममाहृतस्ततो वाणैः खड्गचर्मधरोऽपतत् । तमापतन्तं निशितैरभ्यग्नं सायकैस्तदा ।
 सोऽतिविद्धो महाबाहुर्वाणैः सन्नतपर्वभिः । क्रोधेनाति प्रज्ज्वाल चिकीर्षुः कर्म दुष्करं ।
 रुधिरौघभुतेर्गात्रैर्वाणवैधैः समाहतः । अभिभूतः संकुद्धो यथैवाणरथम्प्रति ।
 अस्मिन्निर्गुणैः प्रहृतैः पट्टिशैस्तोमरैस्तथा । सोऽतिविद्धः शरैर्घैस्तु प्राद्युस्त्रिर्नाभ्यक्रमत ।
 आश्रुत्य सहसा कुद्धो रथेशां तस्य सोऽस्त्विनत् । जघानाश्रान् स खड्गेन वाणस्य रणमूर्ध्वनि ।
 तं पुनः शरवर्षण तोमरैः पट्टिशैस्तथा । चकारान्तर्हितं वाणो युद्धमार्गविशारदः ।
 हतोऽयमिति विज्ञाय प्राणदन्दानवा रणे । ततोऽवबुध्य सहसा रथपार्श्वे व्यस्थितः ।
 शक्तिं वाणस्ततः कुद्धो घोररूपां भयावहं । जघाह ज्वलितां दीप्तां घण्टामालाकुलं रणे ।
 ज्वलनादित्यमङ्गाशां यमदण्डोपदर्शनां । प्राहिणोत्ताममङ्गेन महील्लां ज्वलितामिव ।
 तामापतन्तीं मम्यं द्य जोवितान्तकरोन्तदा । सोऽभिभूत्य तदा शक्तिं जघाह पुरुषोत्तमः ।
 निर्बिभेद तदा वाणं तथा शक्त्या महाबलः । सा भित्त्वा तस्य देहं तु जगाम वमुधातलं ।
 स गाढविद्धो व्यथितो ध्वजयष्टिं समाश्रितः । ततो मूर्च्छाभिभूतं तं कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् ।
 उपेतं दानवेन्द्र किमेवं शत्रुमुद्यतं । लम्बलवो ह्ययं वीरो निर्बिकारोऽद्य दृश्यते ।
 मायामाश्रित्य युध्यस्व नायं बध्योऽन्यथा भवेत् । आत्मानं मास्य रत्नं प्रमादात् किमुपेतमे ।
 बध्यतामयमैव न न, सर्वास्मिन्नाशयेत् । कुम्भाण्डवचनैरेवं दानवेन्द्रः प्रचेदितः ।
 वाचं रुक्तामभिकुद्धः प्रोवाच वदताम्वरः । रथोऽहमस्य विदधे मृत्युं प्राणहरं रणे ।

११०५

११००

११०५

११००

११०५

११००

आदास्याम्यहेतं हि गरुत्मानिव पञ्चगान् । इत्येवमुक्त्वा स रथः सायः सध्वजधारयिः ।
 गन्धर्व्यनगराकारस्तत्रैवान्तरधीयत । विज्ञायात्कर्तुं वाणं प्राचुर्निरपराजितः ।
 पौरुषेण समायुक्तः संप्रेक्षत दिशो दश । आख्याय तामर्षीं विद्यां ततः कुट्टो बलीः सुतः ।
 मुभोच निशितान् वाणान्कृन्तो मायाधरो बली । प्राचुर्न विविशिविर्बिद्धः सर्पभूतैः समन्ततः ।
 वेष्टितो रज्जुधा तस्य देहः पञ्चगराग्निभिः । स तु वेष्टितसर्वाङ्गो बद्धः प्राचुर्निराहवे ।
 निष्प्रयत्नः कृतस्तस्यै मेनाक इव पर्वतः । ज्वालावलीढवदनैः सर्पभोगैर्विचेष्टितः ।
 अभूतः पर्वताकारः प्राचुर्निरभवद्वणे । निष्प्रयत्नगतिस्तपि सर्पवृक्षमयैः शरैः ।
 न विव्यथे स भूतात्मा सर्वेभ्यः परिवेष्टितः । ततस्तं वाग्भिरुपाभिः संरब्धः समतर्ज्ययत् ।
 वाणो ध्वजं समाश्रित्य प्रोवाचामर्षितो वचः । कुम्भाण्डं बध्यतो शीघ्रमयं वै कुलपामनः ।
 चारित्र्यं येन नो लोके दूषितं दूषितात्मना । इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् ।
 राजन् वक्ष्याम्यहं किञ्चित् तन्मे शृणु यदीच्छसि । अयं विज्ञायतां कस्य कुतो वाऽयमिहागतः ।
 केन वायमिहानीतः शकतुस्तु पराक्रमः । मयाऽयं ब्रह्मो युध्यन् दृष्टो राजन्महारणे ।
 क्रोडमिव च युद्धेषु दृश्यते देवस्य भुवत् । बलवान् सत्त्वमन्त्रः सर्वशस्त्रविशारदः ।
 नायं बध्यकृतं दोषमर्हद्वै दैत्यसत्तम । गान्धर्व्येण विवाहेन कन्ययं तव सङ्गता ।
 अदेया ह्यभित्याग्या अतस्त्रिगुणं बधं कुरु । विज्ञाय तु बधं वाऽस्य पूजां वाऽस्य करिष्यमि ।
 बधे ह्यस्य महान्देवो रक्षणे सुमहान् गुणः । अयं हि पुरुषोत्कर्षः सर्वथा मानमर्हति ।
 सर्वतो वेष्टिततनुर्न व्यत्यये भोगिभिः । कुलशौटोर्योर्वीर्यं सत्त्वेन च समन्वितः ।
 पश्य राजन् यशोवीर्यैरन्वितं पुरुषोत्तमं । न नो गणयते सर्वान् बधं प्राप्नोऽप्ययं बली ।
 यदि मायाप्रभावेण नात्र बद्धो भवेदयं । सर्वसुरगणान् स ह्येयोधयेनात्र संशयः ।
 सर्वयुद्धेषु मार्गज्ञो भवेदोर्वीर्यविक्रान्तः । शोणितौघमुनेर्गात्रैर्नागभोगैश्च वेष्टितः ।
 त्रिशिखां शृकुटीं कृत्वा न चिन्तयति नः स्थितान् । इमामवस्थां नीतोऽपि स्ववाङ्मलमाश्रितः ।
 न चिन्तयति राजंस्त्वं वीर्यवान् कोऽप्ययं युवा । सहस्रबाहोः समरे द्विबाहुः प्रमुखे स्थितः ।
 न चिन्तयति ते वीर ज्ञेयो वीर्यबलान्वितः । रुचितं यदि ते राजन् ज्ञेयो वीर्यबलान्वितः ।
 कन्या च येन च न्यस्य निर्धात्यानेन सङ्गता । यदि चेष्टतमः कश्चिदयं वंशे महात्मनां ।
 ततः पूजामयं त्वत्तः प्राप्स्येयवासुरोत्तम । रक्ष्यतामिति सोक्ता वै तयाऽस्त्विति च तस्त्विवान् ।
 एवमुक्ते तु वचने कुम्भाण्डेन महात्मना । तथेत्याह तु कुम्भाण्डं वाणः शकनिवर्हणः ।
 संरक्षिणस्ततो दत्ताः ह्यनिरुद्धस्य धीमतः । ययो स्त्रमेव भवनं बलीः पुत्रो महाबलः ।
 संयतं मायया दृष्ट्वा अनिरुद्धं महाबलं । शरीरां नारदः श्रेष्ठोऽब्रजङ्गारवतीं प्रति ।
 ततो ह्याकाशमार्गेण मुनिर्दारवतीकृतः । बद्धं निवेदयामीति प्राचुर्न गच्छध्वजे ।
 गते चरुपां प्रबरे सोऽनिरुद्धो व्यचिन्तयत् । नष्टोऽयं दामवः कूरो युद्धं प्राप्य न संशयः ।

१९८५

१९९०

१९९५

१९९०

१९९५

१९९०

स गत्वा नारदस्तत्र ब्रह्मचक्रगदाधरं । ज्ञापयिष्यति तत्त्वेन इममर्थं यथैव तत् । १०१५
 नागैर्बिबेक्षितं दृष्ट्वा ऊषा प्राद्युष्मिमातुरा । हरोद वाष्पयन्तासी तामाह रुदतो पुनः ।
 किमिदं रुद्यते भीरु मा भैस्त्वं शुभलोचने । पश्य सुश्रोणि सम्प्राप्तं मत्कृते मधुसूदनं ।
 यस्य ब्रह्मध्वनिं श्रुत्वा बाहुभ्यन्दं बलस्य च । दानवा नाशमेष्यन्ति गर्भास्त्रासुरयोषितां ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ताऽनिरुद्धेन ऊषा विशम्भमागता । नृत्वंसं पितरश्चैव शोचते सा सुमथ्यमा ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे अनिरुद्धवन्धने सप्तसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदा वाणपुरे वीरः सोऽनिरुद्धः सहोषया । सन्निरुद्धोऽसुरेन्द्रेण वाणेन बलिस्तुरुना । १०१९
 तदा देवीं स कौमारीं रक्षार्थं शरणं गतः । यज्ञोत्तमनिरुद्धेन देव्यालोचमिदं शृणु ।
 अन्नममृतं दिव्यमादिदेवं सनातनं । नारायणं नमस्कृत्य प्रवरं प्रथमं विभुं ।
 चण्डो कात्यायनो देवीमार्थां लोकनमस्कृतां । वरदां कीर्त्तयिष्यामि नामभिर्हरिसंयुतैः ।
 ऋषिभिर्देवैश्चैव वाक्पुष्पैरर्चितां शुभां । तां देवीं सर्वदेहस्थां सर्वलोकनमस्कृतां ।
 ॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ महेन्द्रविष्णुभगिनीं नमाम्यात्महिताय वै । मनसा भावशुद्धेन शुचिः स्तोत्रे कृताञ्जलिः । १०२५
 गौतमीं कंसभयदां यशोदानन्दिवर्द्धिनीं । मेधां गोकुलसम्भूतां नन्दगोपस्य नन्दिनीं ।
 प्राज्ञां दक्षां शिवां पुण्यां दनपुत्रप्रमर्दिनीं । तां देवीं सर्वदेहस्थां सर्वभूतनमस्कृतां ।
 दर्शनीं पूरणीं मायां शशिवक्त्रां शशिश्रभां । शान्तिं भुवाश्च जननीं हतो तोषणीं तथा ।
 स्वायां देवैः सर्षगणैः सर्वभूतनमस्कृतां । कालो कात्यायनो देवीं भयदां भयनाशिनीं ।
 कात्यायनीं कामगमां त्रिनेत्रां ब्रह्मचारिणीं । मोदामिनीं मेघरवां वेनालो विपुत्राननां । १०२४
 यूयस्थान्वा महाभागां ब्रजुनीं रेवतीं तथा । त्रियोनां पद्मनीं षष्ठीं पोर्णतापीं चतुर्दशीं ।
 सप्ताविंशति ऋषाणि नद्यः सर्वा दिशो दक्ष । नगरोपवनीद्यानचयाङ्गालनवासिनीं ।
 श्रीं श्रीं गार्गीं च गान्धर्वीं योगिनीं योगदां सदा । कीर्त्तितां दिशं स्पृष्ट्वा नमस्यामि सरस्वतीं ।
 वेदानां मातरश्चैव सावित्री भक्तवत्सलां । तपस्विनीं शान्तिकरीमेकाननां सनातनीं ।
 कौटोथीं मदिरां चण्डामिलां मलयवासिनीं । भूतधात्रीं भयकरीं कुशाण्डो कुसुमप्रियां । १०२३
 दारणीं मन्दरावामां विन्ध्यकैलासवासिनीं । वराङ्गनां विंहरयां बल्लरुं वृषध्वजां ।
 दुर्लभां दुर्जयां दुर्गां निशुम्भभयदर्शनीं । सुगप्रियां सुरा देवीं वज्रपाण्यनुजां शिवां ।
 किरातीघोरवसनां गैरवेनानमस्कृतां । आज्यपां सोमपां सौम्यां सर्वपर्वतवासिनीं ।
 निशुम्भशुम्भभयनीं गजकुम्भोपमसर्पनीं । जननीं सिद्धसेनस्य सिद्धचारणसेवितां ।
 वरां कुमारप्रभवां पार्वतीं पर्वतात्मजां । पञ्चाग्नेवकन्यानां पत्न्यो देवगणस्य च । १०२५
 कद्रुपुत्रसहस्रस्य पुत्रपौत्रवरस्त्रियः । माता पिता जगन्मान्या दिवि देवाश्चरोगणैः ।
 ऋषिपत्नीगणानाञ्च यत्नगन्धर्वसेवितां । विद्याधराणां नारीषु साध्वीसु मनुजासु च ।
 एवमेतासु नारीषु सर्वभूताश्चैव ह्यसि । नमस्कृताऽपि नैलोक्ती किञ्चरोद्गतसेविता ।

अचिन्त्या ह्यप्रमेयाऽसि याऽमि साऽसि नमोऽस्तु ते । रभिर्नामभिरन्यैश्च कीर्तितः शशि गौतमि ।

तत्प्रसादाद्विघ्नेन चिप्रमुच्येय बन्धनात् । अवेक्ष्य विशालाक्षि पादौ ते शरणं व्रजे ।

१०१५

सर्वेषामेव बहूनां मोक्षणं कर्तुमर्हसि । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च चन्द्रसूर्याग्निमातृताः ।

असिनौ वसवश्चैव विश्वे साध्यास्तथैव च । महतः सद्यः पर्व्याधाता भूमिर्हि शो दश ।

गवो नक्षत्रवंशाश्च पक्षी नद्यो वृक्षास्तथा । सरितः सागराश्चैव नामाविद्याधराः खगाः ।

तथा नागाः सुपर्णाश्च गन्धर्वास्तरुणां गणाः । कृत्स्नं जगदिदं प्रोक्तं देव्या नामानुकीर्तनात् ।

देव्यास्तवमिदं पुष्पं यः पठेत्सुममाहितः । सा तस्मै सप्तमे मासि वरमग्नं प्रयच्छति ।

१०१६

अष्टादशभुजा देवी दिव्याभरणभूषिता । हारभूषितसर्वाङ्गी मुकुटोज्ज्वलभूषणा ।

कात्यायनि सूर्यमेवं वरदे वामलोचने । नमोऽस्तु ते महादेवि सुप्रोता वै भजस्व मां ।

प्रयच्छस्व वरं ह्यायुः पुष्टिश्चैव च नां धृतिं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स्तुता महादेवी दुर्गा दुर्गपराक्रमा । सास्त्रिधं कल्पयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ।

अनिरुद्धहितार्थाय देवी शरणवत्सला । बद्धं वाणपुरे वीरमनिरुद्धं ह्यमोक्षयत् ।

१०१७

सान्त्वयामास तं वीरमनिरुद्धममर्षणं । प्रसादं दर्शयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ।

पूजयामास तां वीरः शोऽनिरुद्धः प्रतापवान् । नागपाशेन बद्धस्य तस्योपाहतचेतसः ।

स्फोटयित्वा कराग्रेण पञ्जरं वज्रसन्निभं । बद्धं वाणपुरे वीरं साऽनिरुद्धमभाषत ।

सान्त्वयन्ती वचो देवी प्रसादाभिमुखी तदा ।

॥ देव्युवाच ॥ चक्रायुधो मोक्षयिताऽनिरुद्धः त्वं बन्धनादाशु सहस्र कालं । किन्त्वा तु वाणस्य स बाहुचक्रं पुरीं निजां नेशति
दैत्यसुदनः ।

१०१८

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदाऽनिरुद्धं सद्यः वाणपुत्र्या नेतुं खगेन्द्रेण हरिः प्रवृत्तः । महामुरे बाण उदीर्ष्य चक्रे व्यङ्गारमासख
तरं निशम्य ।

ततोऽनिरुद्धः पुनरेव देवीं तुष्टाव हृष्टा ब्रह्मिकान्तवक्त्रः ।

॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ नमोऽस्तु ते देवि वरप्रदे शिवे नमोऽस्तु ते देवि मुरारिनाशिनि । नमोऽस्तु ते कामधरे यदाशिवे नमो
ऽस्तु ते सर्वहितैषिणि प्रिये ।

नमोऽस्तु ते मर्षिपमहासुरार्दिनि नमोऽस्तु ते भयकरि विदिषां यदा ।

ब्रह्माणीन्द्राणि रुद्राणि भूतभक्ष्ये यशस्विनि । चाहि मां सर्वदुःखेभ्यो नारायणि नमोऽस्तु ते ।

१०१९

नमोऽस्तु ते जगन्नाथे प्रिये दान्ते महाव्रते । प्रियभक्ते जगन्मातः ब्रह्मपुत्रि वसुधारे ।

चायस्व मां विशालाक्षि नारायणि नमोऽस्तु ते । नमामि शिरसा देवीं बन्धनश्रो विमोक्षिताः ।

रक्ष मां सर्वभूतेभ्यो नारायणि नमोऽस्तु ते । चायस्व सर्वदुःखेभ्यो दानवानाश्च यद्वरि ।

रुद्रप्रिये महाभागे भक्तानामार्तिनाशिनि । सर्वदुःखभयनाशान्नाहि मां परमेश्वरि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आर्यास्तवमिदं पुण्यं यः पठेत् सुसमाहितः । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति । १९८०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे अनिरुद्धकृतार्थात्तवे अष्टसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽनिरुद्धस्त गृहे रुरुदुः सर्वार्थेऽपितः । प्रियं नायमपश्यन्सः कुर्यात् इव संस्रजः ।

अहो धिक् किमिदं नाथ नाथे कृष्णे व्यवस्थिते । अनाथा इव संवत्सा इदिमो भयपीडिताः ।

यस्यैन्द्रप्रमुखा देवाः सादित्याः समररुद्राणाः । बाहुष्काणां समाश्रित्य वसन्ति दिविर्निर्गृताः ।

तस्योत्पन्नमिदं लोके भयदस्य महद्भयं । यस्यानिरुद्धः पौत्रः स वीरः केनापि नो हतः ।

अहो नास्ति भयं नूनं तस्य लोके सुदुर्मतेः । वासुदेवस्य यः क्रीधं प्रज्वालयति दुःसहं । १९८५

आदितास्तस्य ये मृतेषां हृदये परिवर्तते । स वासुदेवं समेर मोहन् प्रेत्युदियाद्रिपुः ।

इदमेवंविधं कृत्वा विप्रियं यदुपप्लवे । कथं जीवन् विमुच्येत साक्षादपि शचीपतिः ।

हृत्तनायाः स्म शोच्याः स्म वयमस्य विनाशताः । विप्रयोगेण नाथस्य कृतान्तवज्रगाः कृताः ।

इत्येवं ता रुदनस्य वदनस्य पुनः पुनः । नेत्रजं वारि मुमुचुरशिवं परमाङ्गनाः ।

तासां बाष्पाण्युपूर्णाणि नयनानि चकाशिर । सलिलेनः प्रुतानोव पङ्कजानि जलागमे । १९९०

तासामराक्षसकाणि राजिमन्ति शुभानि च । रुधिरैः प्रुतानोव नयनानि चकाशिर ।

तासां हर्म्यतलस्थानां तूष्णमासोन्महास्त्रजः । कुररीणामिशकाग्रै रुदतीनां सहस्रजः ।

तं श्रुत्वा निनदं धीरमपूर्वमयमागतं । उत्पेतुः सहसा स्त्रेभ्यो गृहेभ्यः पुरुषर्षभाः ।

कक्षादेवोऽनिरुद्धस्य श्रूयते रुदितस्त्रजः । गृहे कृष्णाभिगुप्ताणां कुतो नो भयमागतं ।

इत्येवमूच्यतेऽन्येन्यं केहविस्तवगद्गदाः । आधर्विता यया विंहा गुहाभ्य इव निःसृताः । १९९५

सन्नाहभेरो कृष्णस्य सभायामाहता तदा । तस्याः शब्देन ते सर्वे सभामागम्य धिष्ठिताः ।

किमेतदिति तेऽन्येन्यं समपृच्छन्त यादवाः । अन्योन्यस्य हि ते सर्वे यथान्यायमवेक्ष्य न ।

ततस्ते वाष्पपूर्णाक्षः क्रोधमंरक्तलोचनाः । निश्चमन्तो व्यतिष्ठन्त यादवा युद्धदुर्मदाः ।

तूष्णीभूतेषु सर्वेषु विप्रयुष्माक्यमब्रवीत् । कृष्णं प्रहरतां श्रेष्ठं निश्चमन्तं मुजुर्मुहुः ।

किमेवं चिन्तयाविष्टः पुरुषेन्द्र भवानिह । तव बाहुबलप्राणमाश्रिताः सर्वयादवाः । १९९०

भवन्तमाश्रिताः कृष्ण संविभक्तास्तु सर्वशः । तथैव भगवान् शक्रस्तु व्यावेश्य जयाजयौ ।

सुखं स्वपिति निश्चिन्तः कथं त्वं चिन्तयाऽन्वितः । शोकसागरमबोध्यं सर्वे ते ज्ञातयो गताः ।

तान्मज्जमानानेकस्वं समुद्धर महाभुज । किमेवं चिन्तयाविष्टो न किञ्चिदभिभाषसे ।

चिन्तां कर्तुं वृथा देव न त्वमर्हसि माधव । इत्येवमुक्तः कृष्णस्तु निःशस्य सुषिरं बभूव ।

प्राह वाक्यं स वाक्यभो वृहत्सतिरिव स्वयं । १९९५

॥ कृष्ण उवाच ॥ विप्रयो चिन्तयाविष्ट एतत् कार्यमचिन्तयं । विचिन्तयं स्वहृत्सास्य कार्यस्य न लभे गतिं ।

तथाऽहं भवताऽप्युक्तो नोत्तरं विदधे कश्चित् । दात्रार्हगणमभ्योऽहं वदाम्ययं वतीं गिरं ।

शृणुध्वं यादवाः सर्वे यथा चिन्ताम्वितो ह्यहं । अनिरुद्धे हते शूरे शयिष्यां सर्वपार्थिवाः ।
 अशक्ता इव मंस्यन्ते सर्वानस्मान् सवान्धवान् । आञ्जकश्चैव नो राजा हतः ब्रान्धेन वै पुरा ।
 प्रत्यानीतः स चास्माभिर्युद्धं कृत्वा सुदारुणं । प्रयुज्यस्यापि नो बाल्ये शम्भरेण हतो ह्यभूत् ।
 स तं निहत्य समरे प्राप्नो हस्त्रिणिनन्दनः । इदमु सुमहत् कष्टं प्राप्नुविः क प्रवासितः ।
 नैवंविधमहं दोषं स्मरामि मनुजवर्षभाः । भस्मना गुण्डितः पादो येन मे मूर्ध्नि पातितः ।
 तस्याहं सानुबन्धस्य हरिष्ये जीवितं रणे । इत्येवमुक्ते कृष्णेन सात्यकिर्वाक्यमब्रवीत् ।
 चराः कृष्ण प्रयुज्यन्तामनिरुद्धस्य मार्गणे । सपर्यंतवनोद्देशं मार्गन्तु वसुधामिमां ।
 आञ्जकं प्राह कृष्णस्तु स्मितं कृत्वा वचसादा । अन्वेषणेऽनिरुद्धस्य चरानादिश मा चिरं ।
 आभ्यन्तरास्य वाङ्मास्य व्यादिश्यन्तां चरा नृप ।

१०१०

१०११

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ केशवस्य वचः श्रुत्वा आञ्जकस्त्वरितोऽभवत् । अन्वेषणेऽनिरुद्धस्य चरान् व्यादिष्टवांस्तदा ।

ततस्तरास्य व्यादिष्टाः पार्थिवेन यशस्विना । हया रथास्य व्यादिष्टाः पार्थिवेन महात्मना ।
 आभ्यन्तरस्य मार्गध्वं वाङ्मातस्य समन्ततः । वेणुमन्तं क्षतावेष्टं तथा रैवतकं गिरि ।
 शृङ्गवन्तं गिरिश्चैव मार्गध्वं त्वरिता हयैः । एकैकं तत्र चोद्यानं मार्गितव्यं समन्ततः ।
 यातव्यस्यापि निःशङ्कमुद्यानेषु समन्ततः । हयानाञ्च सहस्राणि रथानाञ्चाप्यनेकशः ।
 आरुह्य त्वरिताः सर्वे मार्गध्वं यदुमन्दनं । सेनापतिरनाष्टिरिदं वचनमब्रवीत् ।
 कृष्णमक्लिष्टकर्माणमच्युतं भीतभीतवत् । शृणु कृष्ण वचो मम यदि ते रोषते प्रभो ।
 चिरात् प्रभृति मे वक्तुं भवन्तं जायते मतिः । अभिलोमा पुलोमा च निसुन्दरकौ हतौ ।
 भौमः शाम्बस्य निहतो मैन्दो द्विविद् एव च । हयपीवस्य सुमहान् सानुबन्धस्त्वया हतः ।
 तादृशे विपक्षे कृत्ते देवहेतोः सुदारुणे । सर्वाप्येतानि कर्माणि निःशेषाणि रणे रणे ।
 कृतवानमि गोविन्द पार्श्विणाहस्य नास्ति ते । इदं कर्म त्वया कृष्ण सानुबन्धं कृतं रणे ।
 पारिजातस्य हरणे यत् कृतं कर्म दुष्करं । तत्र शक्रस्त्वया कृष्ण रेगावतश्चिरोगतः ।
 निर्जितो बाञ्जवीर्येण स्वयं युद्धविशारदः । तेन वैरं त्वया सार्द्धं कर्त्तव्यं नात्र संशयः ।
 वैरानुबन्धस्य महान्तेन कार्यस्त्वया सह । तच्चानिरुद्धहरणं कृतं मघवता स्वयं ।
 न ह्यन्यस्य भवच्छक्तिर्नैरनिर्धातनमम्यति । इत्येवमुक्ते वचने कृष्णे । नाग इव श्रमन् ।
 उवाच वचनं धीमाननाष्टिं महाबलं । सेनानीत्तात मा भैवं न देवाः कुट्टकर्माणः ।
 नाकृतज्ञा न च क्लीवा नावलिप्ता न बालिशः । देवतार्थेन मे यत्नो महान्दानवसंलयं ।
 तेषां प्रियार्थेन रणे हन्मि दृष्टान्महासुरान् । तत्परस्तम्भनाद्यास्मि तद्गुह्यतात्परायणः ।
 कथं पापं करिष्यन्ति विद्याधैवंविधं हि मां । अकुट्टाः सत्यवन्तस्य नित्यं भक्तानुकम्पिनः ।
 न तेभ्यो विद्यते पापं बालिशत्वात् प्रभाषसे । कदाचिदिह पौंश्यादनिरुद्धो हतो भवेत् ।
 देवेषु समक्षेत्रेषु नैतत् कर्म विधीयते ।

१०१२

१०१३

१०१४

१०१५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं चिन्तयमानस्य कृष्णस्याद्भुतकर्मणः । कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा तदाऽकूरोऽब्रवीदपः ।

मधुरं स्रज्जणया वाचा सोऽथ वाक्यविशारदः । यच्छ्रुत्वा प्रभो कार्यं तदस्माकं विनिश्चितं ।

अस्माकञ्चापि यत्कार्यं तद्वि कार्यं प्रचीपतेः । संरक्ष्यास्य वयं देवैरस्माभिरपि देवताः ।

१०१४

देवतार्थं भवाञ्चापि मानुषत्वमुपागतः । विष्णुर्धुनिहा धीरो देवदेवः सनातनः ।

एवमकूरवचनैशोदितो मधुसूदनः । स्निग्धगम्भीरया वाचा पुनः कृष्णोऽभ्यभाषत ।

नायं देवैर्न गन्धर्व्यैर्न यक्षैर्नापि राक्षसैः । प्रद्युम्नपुत्रोऽपहतः पुंश्चत्वा तु हतः स्त्रिया ।

मायाविदग्धाः पुंश्चत्वा दैत्यदानवयोषितः । ताभिर्हृतो न सन्देहो नान्यतो विद्यते भयं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने कृष्णेन तु महात्मना । अयोवगम्य तत्प्रेन यदुक्तं यदुमण्डले ।

१०१५

उदतिष्ठन्महानादस्तदा कृष्णं प्रशंसयन् । चिन्तयन् स तु सर्वेषां सूतमागधवन्दिनां ।

मधुरः शुश्रुवे शब्दो माधवस्य निवेशने । ते चराः सर्वतः सर्वे सभादारमुपागताः ।

श्वेनगङ्गादया वाचा इदं वचनमब्रुवन् । उद्यानानि सभाः शैला गुहा नद्यः सरांसि च ।

एकैकं शतशो राजन् मार्गितं न च दृश्यते । अथ कृष्णचरा राजकुपागम्य तदाऽब्रुवन् ।

सर्वे संविदिता देशाः प्राद्युर्निर्णयं च दृश्यते । यदन्यत् संविधातव्यं विधानं यदुनन्दन ।

१०१६

तदाज्ञापय नः क्षिप्रमनिरुद्धस्य मार्गणे । ततस्ते दीनमनसः सर्वे वाय्पाकुलेक्षणाः ।

अन्योन्यमभ्यभाषन् किमतः कार्यमुत्तरं । सन्दृष्टौष्ठपुटाः केचित् केचिदाभ्याकुलेक्षणाः ।

केचिद्भुक्तुमिच्छन्त्य चिन्तयन्त्यर्थसिद्धये । एवं चिन्तयतां तेषां बह्वर्थमभिभाषतां ।

अनिरुद्धः कुतश्चेति सन्म्रमः सुमहानभूत । अन्योन्यमभिवीक्ष्यन्ते यादवा जातमन्यवः ।

तां निशां विमनस्कास्ते गमयेयुः कथञ्चन । अनिरुद्धो हतश्चेति पुनः पुनररिन्दम ।

१०१७

एवञ्च ब्रुवतां तेषां प्रभाता रजनी तदा । ततस्सूर्यनिनादैश्च शङ्खानाञ्च महास्वनैः ।

प्रबोधनं महाबाहोः कृष्णस्याक्रियतालये । ततः प्रभाते विमले प्रादुर्भूते दिवाकरे ।

प्रविवेश सभामेको नारदः प्रहसन्निव । दृष्ट्वा तु यादवान् सर्वान् कृष्णेन सह सङ्गतान् ।

ततः स जयशब्देन माधवं प्रत्यपूजयत् । उपसेनादयस्ते च तस्मै वि प्रत्यपूजयन् ।

अथाभ्युत्थाय विमनाः कृष्णः समितिदुर्जयः । मधुपर्कञ्च गाञ्चैव नारदाय ददौ प्रभुः ।

१०१८

सोपविश्यासने शुभ्रे स्यर्द्धाक्षरणसंयुते । सुखासीनो यथान्यायमुवाचेदं वचोऽर्चवत् ।

॥ नारद उवाच ॥ किमेवं चिन्तयाविष्टा निःसङ्गा गतमानसाः । उत्साहहीनाः सर्वे वै क्लृप्ता इव समासते ।

एवमुक्ते तु वचने नारदेन महात्मना । वासुदेवोऽब्रवीदस्माकं श्रूयतां भगवन्निदं ।

अनिरुद्धो हतो ब्रह्मन् केनापि निर्गम सुव्रत । तस्मात् सर्वे एव स चिन्तयाविष्टचेतसः ।

एष ते यदि वृत्तान्तः श्रुतो दृष्टोऽपि वा मुने । भगवन्कथ्यतां साधु प्रियमेतन्ममानघ ।

१०१९

इत्येवमुक्ते वचने केशवेन महात्मना । प्रहस्य नारदः प्राह श्रूयतां मधुसूदन ।

निर्दुष्टं समष्ट्युद्धं देवासुरसमं महत् । अनिरुद्धस्य चैकस्य बाणस्य च महामुधे ।

ऊषा नाम सुता तस्य वाणस्याप्रतिमौजसः । तदर्थं चित्रलेखा वै जहाराहु तमस्यराः ।

उभयोरपि तत्रासीन्महद्युद्धं मुदारुणं । प्राद्युस्त्रिवाणयोः सङ्घो बलिवासवयोरिव ।

अस्त्राभिस्तपि तद्युद्धं दृष्टं समुहदहृतं । अनिरुद्धो भयात्तेन संयुगेष्वनिवर्तिना ।

१०९०

वाणेन मायामास्त्याय बह्वो नागैर्महाबलः । व्यादिष्टस्य बधस्तस्य वाणेन गरुडध्वज ।

तस्त्रिवारितवाग्मन्त्री कुम्भाण्डो नाम तस्य ह । कुमारस्यानिरुद्धस्य तेनाश्रमेन संयुगे ।

वाणेन मायामास्त्याय सैर्निर्यमनं कृतं । उत्तिष्ठतु भवान् शीघ्रं यशसे विजयाय च ।

नाथं संरक्षितुं कालः प्राणांस्तात जयैषिणां । प्राणैः किञ्चिद्भि तैर्जीरो धैर्यमास्तम्य तिष्ठति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने वासुदेवः प्रतापवान् । प्रायाचिकाम् वै संभारानाश्नापयत वीर्यवान् ।

१०९१

ततश्चन्दनचूर्णैश्च लाजैश्चापि समन्ततः । विनिर्यथो महाबाहुः कीर्यमाणो जनार्दनः ।

॥ नारद उवाच ॥ स्मरणं वैनतेयस्य कृष्ण त्वं कर्तुमर्हसि । न ह्यन्येन तदध्वा वै शक्यो गन्तुं महाभुज ।

भूयताञ्च तदध्वानं गन्तव्यमतिदुर्जयं । एकादशसहस्राणि योजनानां जनार्दन ।

तदितः शोणितपुरं प्राद्युस्त्रिर्यत्र साम्प्रतं । मनेजवो महावीर्यो वैनतेयः प्रतापवान् ।

एकेन स मुहूर्त्तनेन वाणं संदर्शयिष्यति । तमाह्वयस्व गोविन्द सहि त्वां तत्र नेष्यति ।

१०९२

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तदचनेन श्रुत्वा प्राध्यायत् गरुडं हरिः । स कृष्णपार्श्वमागम्य प्राञ्चलिर्गरुडः स्थितः ।

प्रणम्याय वचः प्राह वैनतेयो महाबलः । वासुदेवं महात्मानं सन्तुं मधुरया गिरा ।

॥ गरुड उवाच ॥ पद्मनाभ महाबाहो किमर्थं चिन्तितो ह्यहं । कृत्यं ते यदि तत्रास्मि श्रोतुमिच्छामि तत्ततः ।

कस्य पक्षपरिक्षेपैर्नाशयामि पुरं विभो । प्रभावात्तव गोविन्द को न विद्यात् बलं मम ।

गदवेगञ्च ते वीर चक्राग्निञ्च महाभुज । नावबुध्यति मूढात्मा को दर्पास्त्राशमेष्यति ।

१०९३

हलं सिंहमुखं कस्य वनमाली नियोक्ष्यति । कस्य देहं तु निर्भिक्षं मेदिनो यास्यति प्रभो ।

कस्य शङ्खचक्रैः प्राणान्मोहयिष्यसि माधव । कोऽयं सपरिवारोऽद्य यास्यते यमसादनं ।

एवमुक्ते तु वचने वैनतेयेन धीमता । वासुदेवो वचः प्राह शृणुष्व पततां वर ।

बलेः पुत्रेण वाणेन प्राद्युस्त्रिरपराजितः । ऊषायाः कारणे बह्वो नगरे शोणिताङ्गये ।

अनिरुद्धस्तु कामार्त्तो बह्वो नागैर्महाविधैः । तस्य मोक्षार्थमाह्वतो मया त्वं पतगेश्वर ।

१०९४

तव वेगे समो नास्ति पक्षिणाम्प्रवरो भवान् । अशक्यञ्च तदध्वानं गन्तुमन्येन वै प्रभो ।

तत्र प्रापय शीघ्रं मां यत्र प्राद्युस्त्रिरावसत् । वैदर्भी ते क्षुषा वीर हृदते पुत्रमृद्विनी ।

तत्प्रसादाङ्गवत्येषा पुत्रेण सह सङ्गता । असृतं हि हतं पूर्णं तया पक्षगनाशन ।

मया सह समागम्य तस्मिन् काले महाभुज । आत्मा मे त्वं ध्वजयैव मङ्गकस्य महाबल ।

सखित्वं मानयस्त्राद्य भक्तिञ्च पतगेश्वर । तव वेगसमो नास्ति पक्षिणाञ्च न ते समः ।

१०९५

मुपर्षं मुहूर्तेन त्वां शपे पक्षगनाशन । दासीभावात्त्वया माता मोक्षितैकाकिना पुरा ।

पक्षविशेषमात्रेण जिता देवास्तथा रणे । भवान् मुरगणान् सर्वान् पृष्ठमारोप्य विक्रमात् ।

गच्छ मे ह्यगमान् देशान् विजयस्व तवाश्रयात् । गुरुत्वान्मेरुतुल्यस्त्वं लघुत्वात् पवनोपमः ।
भूते भव्ये भवित्ये च न ते तुल्योऽस्ति विक्रमे । सत्यधन्य महाभाग वैनतेय महाद्युते ।
क्षणमद्यानुरुद्धार्य साहाय्यमुपकल्पतां ।

१०४००

॥ गच्छ उवाच ॥ अत्यद्भुतमिदं वाक्यं तव कृष्ण महाभुज । तत्प्रसादान् तु विजयः सर्वत्र मम केशव ।

धन्योऽस्त्यनुमृशोताऽस्मि संस्तवाभ्यधुसूदन । श्रोतव्यस्त्वं मया कृष्ण सौमि मां त्वं महाभुज ।

वेदाध्यक्षः सुराध्यक्षः सर्वकामप्रदो भवान् । अमोघदर्शनस्त्वं हि वरारिषु वरप्रदः ।

चतुर्भुजस्तुर्मूर्तिश्चातुर्होत्रप्रवर्त्तकः । चातुराश्रम्यवेत्ता च चतुर्होता महाकविः ।

धनुर्धरश्चक्रधरो भवान् शङ्खधरो महान् । भवान् पूर्वेषु देहेषु ख्यातो भूमिधरः प्रभो ।

१०४०५

लाङ्गली मुषली चक्री देवकीतनयो भवान् । गोवर्द्धनधरश्चैव गोप्रियः कंसहा भवान् ।

चानूरमयनश्चैव मल्लादिर्मल्लभावनः । मल्लप्रियो महामल्लो महापुरुष इत्यपि ।

विप्रप्रियो विप्रहृता विप्रश्रो विप्रभावनः । ब्रह्मण्यश्च वरेण्यश्च महान्दामोदरः स्मृतः ।

प्रलम्भमयनश्चैव केशिहा दानवान्तकः । अश्लोकश्च हन्ता वै तथा रावणनाशनः ।

विभीषणस्य भगवान्नाज्यदो बालिनाशनः । सुग्रीवराज्यदाता च बलिराज्यापहारकः ।

१०४१०

रत्नहस्तां महारत्नः समुद्रोदरसम्भवः । वरुणश्च भवान् ख्यातो भवांश्च सरिदुद्भवः ।

भवान् खड्गधरो धन्यो धनुर्धरश्च महान् । दाशार्ह इति विख्यातो महाधन्या धनुःप्रियः ।

गोविन्द इति विख्यातो जलधिस्त्वश्च सुव्रत । आकाशश्च तमश्चैव समुद्रमयनो महान् ।

भवान् स्तूर्गो यज्ञफलो भवान् स्वर्गधरो मही । त्वमेव च महामेघो वीजनिष्पत्तिरेव च ।

त्रैलोक्यमयनश्चैव क्रोधलोभमनोरथः । भवान् कामप्रदश्चैव कामः सर्वधनुर्धरः ।

१०४१५

सम्बर्त्तो वर्त्तनश्चैव प्रलयो निलयो महान् । हिरण्यगर्भो भूगर्भो रूपवान् पुरुषोत्तमः ।

ईशस्त्वं च महादेवस्त्वमसङ्ख्यगुणान्वितः । स्तोतुमिच्छामि मां देवस्तोतव्यस्त्वं सनातनः ।

चक्षुषा ये त्वया घोराः प्राणिनश्च निरीचिताः । हतास्ते यमदण्डेन तिर्यङ् निरयगामिनः ।

ये त्वया परमप्रीत्या प्राणिनो वै निरीचिताः । इह च प्रेत्य ते सर्वे सर्वथा स्वर्गगामिनः ।

एष तेऽहं महाबाहो वयसः प्रासने स्थितः । जयशब्दं ततः कृत्वा गच्छः प्राह केशवं ।

१०४२०

अयमस्मि स्थितो वीर आरुहस्व महाबल । स कृष्णपार्श्वभागस्य हर्षादेव स्थितोऽभवत् ।

प्राह कण्ठे परिस्वज्य माधवो गच्छं ततः । सखे शत्रुविनाशाय अर्घोऽयं प्रतिगृह्यतां ।

दत्तार्थं परया प्रीत्या शङ्खचक्रगदामिभृत् । आरुरोह महाबाहुः सुपर्ण पुरुषोत्तमः ।

कृष्णकेशश्च बलवान् जिष्णुः कृष्णश्च बलभः । चतुर्दशतुल्याऽङ्गसतुर्वेदः षडङ्गवित् ।

श्रीवत्साहोऽरविन्दाश्च ऊर्ध्वरोमा मृदुत्वचः । समाकूलिः समनखो रक्ताङ्गुलिनखान्तरः ।

१०४२५

खिग्धगम्भीरनिर्घोषो वृत्तबाहुर्भहाभुजः । आजानुबाहुस्तलाबाहूः सिंहविस्मृविक्रमः ।

सहस्रमिव सूर्याणां दीप्यमानः प्रकाशते । यः प्रभुर्भार्ति भूतात्मा भूतानां भावनः प्रभुः ।

यस्याष्टगुणमैश्वर्यं ददौ प्रीतः प्रजापतिः । प्रजापतीनां साध्यानां चिद्विद्वानाञ्च शान्ततः ।
 स्त्रयमानः सखैः शुभैः सूतमागधवन्दिभिः । अविभिन्न महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।
 संविधानमयाज्ञाय दारकायां महाभुजः । गमनाय मतिश्चक्रे वासुदेवः प्रतापवान् ।
 आस्थितो गरुडं देवस्य चानु हलायुधः । शृष्टोऽपि बलस्थाय प्रद्युम्नः शत्रुकर्षणः ।
 जय वार्षं महाबाहो ये चाख्यानचरा रणे । न हि ते प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्तो महामुधे ।
 प्रसादात्ते भुवा लक्ष्मोर्भोजयस् पराक्रमे । विजेष्यसे रणे शत्रून् देत्यन्त्रं सहसैनिकं ।
 सिद्धचारणसंघानां महर्षीणाञ्च बर्त्मशः । शृण्वन् वाचोऽन्तरीक्षस्थाः प्रययौ कोशवी रणे ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि जनाश्रीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

१०१०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्त्वर्यनिगादैश्च शङ्खानाञ्च महास्रनैः । वन्दिमागधसूतानां सखैश्चापि सहस्रशः ।
 शत्रून्मुखैर्जघामोर्भिः स्त्रयमानोऽय मानवैः । बभार रूपं सोमार्कशक्राणां सदृशं तदा ।
 अतोव शुभ्रं रूपं व्योम तस्योत्पत्तिव्यतः । वैनतेयस्य भद्रं ते वृंहितं हरितेजसा ।
 अथाट्ठास्रः कृष्णस्तु पर्वताकारसन्निभः । विबभौ पुण्डरीकाक्षो विक्राञ्चन् वाणसंघयं ।
 असिचक्रगदावाणा दक्षिणं पार्श्वमास्थिताः । चर्ष्य शार्ङ्गं तथा वज्रं शङ्खश्चैवास्त्र वामतः ।
 शीघ्राणान् स्रजश्च विहितं शार्ङ्गधन्वना । सहस्रश्चापि कायाणां वहन् सङ्कर्षणस्तदा ।
 श्वेतप्रहरणोऽष्टयः कैलास इव शृङ्गवान् । आस्थितो गरुडं राम उद्यन्निव निशाकरः ।
 सनतकुमारस्य वपुः प्रादुरासीन्महात्मनः । प्रद्युम्नस्य महाबाहोः संघामे विक्रमिष्यतः ।
 स पञ्चबलविशेषैर्विधुषन् पर्वतान् बद्धन् । जगाम मार्गं बलवान् वातस्य प्रतिधेधयन् ।
 अथ वायोरतिगतिमास्थाय गरुडस्तदा । सिद्धचारणसंघानां सुखं मार्गमवातरत् ।
 अथ रामोऽब्रवीदाक्यं कृष्णमप्रतिमं रणे । स्नाभिः प्रभाभिर्हिनाः स्म कृष्ण कस्मादपूर्ववत् ।
 सर्व्वे कनकवर्णाभाः संवृत्ताः स्म न संशयः । किमिदं ब्रूहि नक्तान् किं मेरोः पार्श्वगा वयं ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ मन्ये वाणस्य नगरमभ्यासस्त्रमरिन्दम । रक्षार्थं तस्य निर्यातो वज्रिरेष स्थितो ज्वलन् ।
 अग्निराहवनीयस्य प्रभया स्मः समाहताः । तेन नो वर्णवैरूप्यमिदं जातं हलायुध ।
 ॥ राम उवाच ॥ यदि स्मः सन्निकर्षस्था यदि निष्प्रभतां गताः । तदिधत्स्व स्त्रयं बुद्ध्या यदवानन्तरं हितं ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ कुरुष्व वैनतेय त्वं यत्तुः कार्यमनन्तरं । तया विधाने विहिते करिष्याम्यहमन्तरं ।

१०११

१०१२

१०१३

१०१४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत्श्रुत्वा तु गरुडो वासुदेवस्य भाषितं । चक्रे मुखमहस्रं हि कामरूपी महाबलः ।
 गङ्गामुपागमन्तूर्णं वैनतेयस्ततो बली । आश्रुत्याकाशगङ्गायामापीय सलिलं बद्ध ।
 प्रववर्षोपरि गतो वैनतेयः प्रतापवान् । तेनाग्निं शमयामास बुद्धिमान् विनतात्मजः ।
 अग्निराहवनीयस्तु ततः शान्तिमुपागमत् । तं दृष्ट्वाहवनीयस्तु शान्तमाकाशगङ्गाया ।
 परमं विस्मयं गत्वा सुपर्णे वाक्यमब्रवीत् । अहो वीर्यमयाग्नेस्तु योऽदहद्युगसंघये ।
 तदेव वर्णवैरूप्यं चक्रे कृष्णस्य धोमतः । जयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ।

१०१५

कृष्णः सङ्कर्षणस्यैव प्रद्युम्नस्य महाबलः । ततः प्रज्ञाने दहने संप्रतस्ते स पश्चिराद् ।
 स पञ्चबलविलेपैः कुर्वन् धोरं महास्त्रजं । तान्द्रुष्ट्वा चिन्तयंस्तत्र रुद्रस्यानुचराग्रयः ।
 आस्थिता गरुडं ह्येते गानारूपा भयावहा । किमर्थमिह सम्प्राप्ता के वापीमे नरास्त्रयः ।
 निश्चयं नाध्यगच्छन्ते ते गिरिजजबुद्धयः । प्रावर्त्तयंश्च संधामं तैस्त्रिभिः सह यादवैः ।
 तेषां युद्धे प्रसक्तानां सन्नादः सुमहान्भूत् । तच्च श्रुत्वा महानादं सिंहानामिव गर्जतां ।
 अयाङ्गिराः स्वपुरुषं प्रेषयामास बुद्धिमान् । यत्र तदर्त्तते युद्धं तत्र गच्छस्व मार्षिरं ।
 अयाङ्गप्रभु वाणेन पुरुषोऽतिमनोजवः । दृष्ट्वा तत् सर्व्यमागच्छ इत्युक्तः प्रस्थितस्त्वरन् ।
 तथेत्युक्त्वा स तद्युद्धं वर्त्तमानमुदेषत् । अग्नोनां वासुदेवेन संवक्तानां महामुत्रे ।
 ते जातवेदसः सर्व्ये कल्पापः कुसुमस्तथा । दहनः श्रावणैश्च तपनश्च महाबलः ।

१०१०

१०११

स्वाहाकारस्य विषये प्रख्याताः पञ्च वज्रयः । अयापरे महाभागाः स्त्रैरनोकैर्यश्चिन्ताः ।
 पिठरः पतगः स्वर्चस्त्रागाधो भ्राज एव च । स्वाहाकाराश्रयः पञ्च प्रायुर्हंसोऽपि चाग्रयः ।
 ज्योतिष्टोमविभागो च वषट्काराश्रयो पुनः । दावग्रो संप्रयुध्येते महात्मानौ महाद्युतो ।
 आग्र्येयं रथमास्थाय शूलमुद्यम्य भास्वरं । तयोर्स्वयेऽङ्गिरास्यैव महर्षिर्विबभौ रणे ।
 स्थितमङ्गिरसं दृष्ट्वा विमुञ्चन्तं शिताञ्छरान् । कृष्णः प्रोवाच संकुटुः क्षयश्चिव पुनः पुनः ।
 तिष्ठध्वमग्रयः सर्व्ये एव वो विदधे भयं । ममास्त्रनेजसा दग्धा दिशो यास्यथ विद्रुताः ।
 अयाङ्गिरास्त्रिशूलेन दीप्तेन समधावन । आददान इव क्रोधात् कृष्णप्राणान्महामुध ।
 त्रिशूलं तस्य तद्गोप्तृद्विच्छेद परमेयुभिः । अर्जुनश्चैक्षया तोत्सौर्धर्मार्कदहनप्रभैः ।
 स्त्रुणः कर्पेन वाणेन दीप्तेन स महायथाः । विव्याधान्तकतुल्येन वचस्यङ्गिरसन्ततः ।
 रुधिरौघमुत्तर्गो नैरङ्गिरा विह्वलश्चिव । विष्टम्भगात्रः सहसा पपात धरणीतले ।
 शेषाग्रयस्ततः सर्व्ये चत्वारो ब्रह्मणः सुताः । अवाहयंस्ततः शीघ्रं वाणस्य पुरमन्तिकात् ।
 इति श्रीमहाभारते बिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अग्निजये अश्वीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८० ॥

१०१०

१०११

१०१२

१०१३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ वाणपुरं दृष्ट्वा कृष्णं प्रोवाच नारदः । एतत् क्षोणितपुरं कृष्णं पश्य महामुज ।
 अत्र रुद्रो महातेजा रुद्राण्या सहितोऽवसत् । गृहस्य वाणगुण्यर्थं सततं क्षेपकारणात् ।
 नारदस्य वचः श्रुत्वा कृष्णस्त्रिदशमयात्रवीत् । क्षेमं नश्चिन्त्यतामत्र श्रूयताञ्च महामुने ।
 यदि चावतरेद्भुद्रो वाणसंरक्षणम्प्रति । शक्तिरो वयमप्यत्र सह द्योतस्यामि तेन वै ।
 एवं विवदतोस्तत्र कृष्णनारदयोस्तदा । प्राप्ता निमेषमात्रेण शीघ्रत्वाद्गृहस्थते ।
 ततः शङ्कं समाधाय वदन् पुष्करेवणः । वातवेगेन तं दधौ भेषसम्प्रमिवोद्गिरन् ।
 ततः प्रभाय तं शङ्कं भयमुत्प्राद्य बोध्यवान् । प्रविवेश पुरं कृष्णो वाणस्याहुतकर्षणः ।
 ततः शङ्कम्पण रैश्च भेरीणाञ्च महास्त्रजैः । वाणानोकानि सहसा समनक्षन्त सर्व्यशः ।
 ततः किङ्करवैर्यं तद्वादिष्टं समरेऽभ्ययात् । कोटिशस्यापि वज्रशो दीप्तप्रहरणोद्यतं ।

तदसंख्येयमेकस्त्रं महाभयनसन्निभं । मोक्षास्त्रनयप्रख्यमप्रमेयमयाचयं ।
 ते प्रदीप्तप्रहरणा दैत्यदानवराक्षसाः । प्रमाथगणमुखाश्च प्रायुधान् कृष्णमव्ययं ।
 सर्वतलैः प्रदीप्तास्तै रौचिष्वाङ्गिरिवाग्निभिः । अभ्युपेत्य तदा तूष्णैश्चराचमदानवैः ।
 पीयते हरिर्न तेषां चतुर्णामपि संयुगे । तद्वलन्तु समासाद्य बलभद्रे । महाबलः ।
 प्रोवाच वचनं तत्र परस्त्र बलनाशनः । कृष्ण कृष्ण महाबाहो विधत्स्वैषां महाभयं ।
 इति सञ्ज्ञादितः कृष्णो बलभद्रेण धीमता । तेषां बधार्थमाग्नेयं जपाह पुरुषोत्तमः ।
 अस्त्रमस्त्रविदां श्रेष्ठे यमानकसमप्रभः । प्रविधूयासुरगणान् क्रव्यादास्त्रेण तेजसा ।
 प्रयदौ त्वरया युक्तो यज्ञादृश्यत तद्वत् । शूलपट्टिशशल्मूहपिनाकपरिचायुधं ।
 प्रमाथगणभूषिष्ठं बलन्तदभवत् क्षितौ । शैलमेघप्रतीकाग्नेनांनारूपैर्भयावहैः ।
 वाहनैः संघशः सर्वे योधास्तथावतस्थिरैः । वातोद्भूतैरिव घनैर्विप्रकीर्णै रिराचलैः ।
 शुशुभे तत्र बज्रसैरनोकैर्बलधन्विभिः । कुलिशैः पट्टिशैः शूलैर्गदाभिर्मुषलैस्तथा ।
 आधावन्तदमङ्ग्यं शुशुभे सर्वतो बलं । वैनतेयगतो रामस्तान्दृष्ट्वा कृष्णमब्रवीत् ।
 कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदेतदृश्यते बलं । एतैः सह रणे योद्धुमिच्छामि पुरुषोत्तम ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ ममाप्येव संजाता बुद्धिरित्यब्रवीत् म तं । एभिः सह रणे योद्धुमिच्छेयं योधसन्तमैः ।
 युध्यतः प्राक्पुखस्यास्तु सुपर्णो वै ममागतः । सख्ये पार्थे च प्रयुक्तस्तथा मे दक्षिणे भवान् ।
 रक्षितव्यमथान्योन्यमस्मिन् घोरि महामृधे ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ब्रुवन्तस्ते न्योन्यमधिहृताः खगेत्तमं । गिरिगृह्णन्निभैर्युद्धे गदामुषलशङ्खैः ।
 युध्यतो रौहिणेयस्य रौद्रं रूपमभूत्तदा । युगान्ते सर्वभूतानि कालस्यैव दिधवतः ।
 आकृत्य लाङ्गलायेण मुषलेनावपोचयत् । चरत्यतिबलो रामो युद्धमार्गविप्रारदः ।
 प्रयुक्तः शरजालैस्तान् समन्तात् पर्यवारयत् । दानवान् पुरुषव्याघ्रौ युध्यमानान्महाबलः ।
 खिग्धास्त्रनयप्रख्यः शङ्खचक्रगदाधरः । प्रभाप्य बज्रशः शङ्खमयुध्यत जनार्दनः ।
 पक्षप्रहाराभिहतान् तुण्डायनखविचिताः । नीता वैवस्वतमुखं वैनतेयेन धीमता ।
 तैर्हन्यमानं दैत्यानामनीकं भीमविक्रमं । अभज्यत तदा सङ्खे वाणवधसमाहतं ।
 भज्यमानेष्वनीकेषु चातुकामः समभ्ययात् । उग्रस्त्रिपदस्त्रिशिराः षड्भुजो नम्रोक्षनः ।
 भस्मप्रहरणो रौद्रः कालान्तकयमोपमः । नदन्नेषसहस्रस्य तुल्यो निर्धातनिस्त्रनः ।
 निशमन् नृभ्रमाणस्य मिद्रान्विततनुर्भृशं । नेत्राभ्यामाकुलं वक्त्रं मुहुः कुर्वन् भ्रमन्मुहुः ।
 संहृष्टरोमा स्त्रानाचः क्षिप्तचित्त इव यमन् । हलायुधमभिकुट्टः साध्वेः मिदमब्रवीत् ।
 किमेवं बलमन्तोऽसि न मां पश्यसि संयुगे । तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन् भोक्त्यने रणमूर्हनि ।
 इत्येवमुक्त्वा प्रहसन् हलायुधमुपाद्रवत् । युगान्ताग्निनिभैर्धौर्मुष्टिभिर्जनयन् भयं ।
 चरतस्तत्र संघामे मण्डलानि सहस्रशः । रौहिणेयस्य श्रेष्ठेण न च क्षान्तमदृश्यत ।

१४०

१४१

१४२

१४३

१४४

१४५

तस्य भस्म तदाक्षिप्तं ज्वरेणाप्रतिभोजसा । श्रेय्यादक्षोनिपतितं शरीरे पर्वतेऽपमि ।
 तद्भस्म वक्ष्यमस्तस्य मेरोः शिखरमागमत् । प्रदीप्तं पतितं तच्च गिरिपृष्ठं व्यदारयत् ।
 शेषेण चापि ज्वाला भस्मना कृष्णपूर्वजः । निश्वसन् जृम्भमाणश्च निद्रान्विततनुर्ध्रुवः ।
 नेत्रयोराकुलत्वञ्च मुहुः कुर्वन् भ्रमंस्तथा । संवृष्टरोमा स्नानांशः क्षिप्तचित्त इव शृङ्ग ।
 ततो हलायुधो मग्नः कृष्णमाह विचेतनः । कृष्ण कृष्ण महाबाहो प्रदीप्तोऽस्यभयङ्कर ।
 दह्यामि सर्वशस्तात कथं शान्तिर्भवेन्नाम । इत्येवमुक्ते वर्चनं बलेनामिततेजसा ।
 प्रहस्य वर्चनं प्राह कृष्णः प्रहरताम्बरः । न भेतव्यमितीत्युक्त्वा परिवृत्तो हलायुधः ।
 कृष्णेन परमस्नेहान्ततो दाहाद्भ्युत्थत । मोक्षयित्वा बलं तच्च दाहान् मधुसूदनः ।
 प्रोवाच परमकुट्टो वासुदेवो ज्वरं ततः ।

१८१०

॥ भगवानुवाच ॥ एषोहि ज्वर दुध्यस्व या ते शक्तिर्माह्वये । यद्यते पौरुषं सर्वं तद्दर्शय यत्नतः ।
 मय्येतराभ्यां पाणिभ्यमेवमुक्त्वा ज्वरस्तदा । चित्तेष्वैवं महद्भस्म ज्वालागर्भं महाबलः ।
 ततः प्रदीपगात्रस्तु मुहूर्त्तमभवत् प्रभुः । कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः शमञ्चाग्निर्गतस्तदा ।
 ततस्तेर्भुजगाकारैर्बाहुभिः प्रोक्षितैस्तदा । जघान कृष्णं योवायां मुष्टिर्नैकेन चोरसि ।
 म मं प्रहारस्तुमुलस्तयोः पुरुषमिन्द्वयोः । ज्वरस्तु महायुद्धे कृष्णस्य च महोजसः ।
 पर्वतेषु पतन्तीनामशनीनामिव स्वनः । कृष्णज्वरभुजाघातेर्युद्धे तस्मिन् सुदारुणे ।
 नैवमेवं प्रहर्त्तव्यमिति तच्च महास्वनः । मुहूर्त्तमभवद्युद्धमन्योऽन्यं सुमहात्मनोः ।

१८१५

१८१०

ततो ज्वरं कनकविचित्रभूषणं न्यपोडयद्भुजयुगलेन संयुगे । जगत्क्षयं समुपनयन् जगत्पतिः शरीरपृष्ठगगनचरो महामुधे ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि विष्णुज्वरयुद्धे एकाशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मृत इत्यभिविज्ञाय ज्वरं शर्चुनिसूदनः । कृष्णो भुजबलात्तन्नु चित्तेषां महीतले ।
 भुक्तमात्रस्तु बाहुभ्यां कृष्णदेहं विवेश सः । अमुक्त्वा विपद्मस्य कृष्णस्याप्रतिभोजसः ।
 मद्भस्म विष्टस्तदा तेन ज्वरेणाप्रतिभोजसा । कृष्णः स्वलज्जिव मुहुः क्षितौ गाढं व्यवर्त्तत ।
 जृम्भते श्वमते चैव स्वलते च पुनः पुनः । रोमाश्चेत्क्षितगात्रस्तु निद्रया चाभिभूयते ।
 ततः स्तैर्यं समास्त्रम्य कृष्णः परंपरञ्जयः । विकुर्वते महायोगो जृम्भमाणः पुनः पुनः ।
 ज्वराभिभूतमात्मानं विज्ञाय पुरुषोत्तमः । सोऽसृजज्ज्वरमन्यं तु पूर्वज्वरविनाशनं ।
 घोरं वैष्णवमत्युषं सर्वप्राणिभयङ्करं । म सृष्ट्वांस्तु तेजस्वी बलवान् भोमविक्रमः ।
 कृष्णज्वरो ज्वरं पूर्वं गृहीत्वा स्निग्धतेजसा । कृष्णाय हृष्टः प्रायच्छत्तं जघाह ततो हरिः ।
 ततस्तं परमकुट्टो वासुदेवो महाबलः । स्वगात्रात् स्वज्वरेणैव निष्क्रामयत वीर्यवान् ।
 आविध्य भूतले चैनं शतधा कर्तुमुद्यतः । व्याधीषयज्ज्वरस्तत्र भोः परिचातुमर्हसि ।
 आविध्यमाने तस्मिन् कृष्णेनामिततेजसा । अशरीरा ततो बाणो तमुवाचान्तरीक्षगा ।
 कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिर्वर्द्धन । मावधीज्वरमेतं तु रक्षणीयस्त्वयाऽनघ ।

१८१५

१८१०

इत्येवमुक्ते वचने तं मुमोच हरिः स्वयं । भूतभक्ष्यभविष्यस्य जगतः परमो गुरुः ।
 कृष्णस्य पादयोर्मुहूर्त्ता शरणं स गतो ज्वरः । प्रणम्य च हृषीकेशं ज्वरो वाक्यमयावबोत् ।
 शृणुष्व मम गोविन्द विज्ञाप्यं यदुनन्दन । यो मे मनोरथो देव तं त्वं कुरु महाभुज ।
 अहमेको ज्वरसात नान्यो लोके ज्वरो भवेत् । तत्प्रसादाद्भि देवेश वरमेतं वृणोम्यहं ।
 ॥ देव उवाच ॥ एवमवतु भद्रं ते यथा त्वं ज्वर काङ्क्षमे । वरार्थिनां वरो देवो भवति शरणगतः ।
 एक एव ज्वरो लोके भवानस्तु यथा पुरा । योऽयं मया ज्वरः सृष्टो मध्ये वै प्रनोयतां ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तु वचने ज्वरं प्रति महायथाः । कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः पुनर्वाक्यमुवाच ह ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ शृणुष्व ज्वर मन्देशं यथा लोके चरिष्यसि । सर्वजातिषु त्रिन्यस्तस्य स्यात्परजङ्गमे ।
 त्रिधा विभज्य चात्मानं मतप्रियं यदि काङ्क्षमे । चतुष्पदान् भजैकेन द्वितीयेन च स्वावरात् ।
 दत्तो यो यस्य ते भागो मानुषेषु पश्यते । त्रिधा भूतं वपुः कृत्वा पक्षिषु त्वं भव ज्वर ।
 चतुर्थो यस्तृतीयस्य भविष्यति च ते भवं । एकान्तस्तुर्भागः खारकश्च चतुर्थकः ।
 मानुषेष्वेकपादेन वस त्वं प्रविभज्य वै । जातिष्वथावशेषास्तु निवस त्वं शृणुष्व मे ।
 वृक्षेषु कीटरूपेण तथा सङ्कोचपचकः । पाण्डुपत्रस्य विख्यातः फलेभ्यात्तुल्यमेव च ।
 पद्मिनीषु हिमो भूत्वा पृथिव्यामपि चोपरः । अपान्तु नीलिकां विद्यात् शिखोद्धेदस्य वर्हिणां ।
 गैरिकः पर्वतेष्वेव मत्प्रसादाद्भवविष्यसि । गोखपस्मारको भूत्वा खारकश्च भविष्यसि ।
 एवं विविधरूपेण भविष्यसि महोत्तले । दर्शनात् स्पर्शनादेव प्राणिनां बधमेत्यसि ।
 अन्ते देवमनुष्यांसु नान्यस्त्वं विषद्विष्यति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा ज्वरो हृष्टमना ह्यभूत् । प्रोवाच किञ्चिदचनं प्रणतात्मा कृतः शीलः ।
 ॥ ज्वर उवाच ॥ सर्वजातिप्रभुत्वेन कृतो धन्योऽस्मि माधव । भूयश्च ते वचः कर्तुमिच्छामि पुनर्यम ।
 तदाज्ञापय गोविन्द किं करोमि महाभुज ।

अहमसुरकुलप्रमायिना त्रिपुरहरेण हरेण निर्मितः । रणशिरसि विनिर्जितस्त्वया प्रभुरसि मेऽद्य तवाम्नि किङ्करः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्वरस्य वचनं श्रुत्वा वासुदेवोऽब्रवीदचः । अभिमन्त्रिं शृणुष्वान्न यत्त्वा वक्ष्यामि निशयात् ।
 ॥ ज्वर उवाच ॥ धन्योऽस्य नुमृहीतोऽस्मि यत्त्वया मत्प्रियं कृतं । आज्ञापय प्रियं किन्ते चक्रयुध करोम्यहं ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ महामृधे तव मम च द्वयोर्मम पराक्रमं भुजबलकेवलसत्त्वयोः । प्रणम्य समिकमनाः पठेत्तु यः स वै भवे
 ज्वर विगतज्वरो नरः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तु कृष्णेन ज्वरः साक्षात्प्रहावतः । प्रोवाच यदुशाईलमेवेतद्भवविष्यति ।
 वरं लब्ध्वा ज्वरो हृष्टः कृष्णाच्च समयं पुनः । प्रणम्य शिरसा कृष्णमपक्रान्तस्ततो रणात् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिः श्रेष्ठे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे ज्वरापक्रमे द्वाविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते त्वरिताः सर्वे त्रयस्तय इवाग्रयः । वैजतेयमयाह्वय युध्यन्ते रणमूर्ध्वनि ।
 ततः सर्वाण्यनीकानि वाणवैर्धैरवाकिरन् । अर्हयन्तो गदत्प्रस्त्रा नदन्तोऽतिबला रणे ।

यत्रास्त्रास्त्रपातैश्च वाणवैद्यैश्च पीडितं । सस्रुकोप महानोकं दानवानां महात्मनां ।
 कचेऽग्निरिव संवृद्धः शुष्केऽभ्यगमीरितः । हृष्यवाणाग्निरुद्धतो विठङ्गि परमां गतः । १०७५
 दानवानां सहस्राणि तस्मिन् समरमुद्धृनि । युगान्ताग्निरिवाग्निमान्दहमानो व्यराजत ।
 तां दीपमानां महतीं नानाप्रहरणान्वितां । सेनां वाणः समासाद्य वारयन् वाक्यमब्रवीत् ।
 साधवं समुपागम्य किमेवं भयविक्रवाः । दैत्यवंशे समुत्पन्नाः पक्षायध्वं महाहवात् ।
 कवचाभिगदाप्रासखड्गचर्मपरशुधान् । उत्सृज्योत्सृज्य गच्छन्ति भवन्तोऽन्तरीक्षमाः ।
 रुजातिक्षेप भावश्च हरसंसर्गमेव च । मानवङ्गिर्न गन्तव्यमेवो ह्यहमवस्थितः । १०७६
 एवमुच्चारितां वाचं शृण्वन्तस्तामचिन्तयन् । आपकामन्त ते सर्वे दानवा भयमोहिताः ।
 प्रमायगणश्रेष्ठं तु तदनोकमतिष्ठत । भद्रावश्रेष्ठं युद्धाय पुनश्चक्रे मनसादा ।
 कुम्भाण्डो नाम वाणस्य सखाऽमात्यश्च वीर्यवान् । भद्रं बलं समालोक्य वचस्वेदमयाब्रवीत् ।
 एष वाणः स्थितो युद्धे ब्रह्मरोऽयं गुह्यतया । किमर्थं बलमुत्सृज्य भवन्तो यान्ति मोहिताः ।
 प्राणांस्त्यक्ता च युध्यध्वं सर्वे दानवपुङ्गवाः । एवं कुम्भाण्डवाक्येन शृण्वन्तो भयमोहिताः । १०७७
 चक्राग्निभयमविद्याः सर्वे यान्ति दिशो दश । भद्रं बलं ततो दृष्ट्वा हृष्येनामिततेजसा ।
 संरक्तमयनः स्तब्धपुङ्गवाय पर्यवर्त्तत । वाणसंरक्षणं कर्तुं रथमाख्याय सुप्रभं ।
 देवः कुमारश्च तथा रथेनाग्निभिर्भेज वै । नन्दोत्तरसमायुक्तं रथमाख्याय वीर्यवान् ।
 सन्दष्टौष्ठपुटो रुद्रः प्राधावत यतो हरिः । पिवन्निव तदाकाशं सिंहयुक्तो महास्त्रजः ।
 रथो भाति घनोन्मुक्तः पौर्णमास्यां यथा शशी । ततो गणसहस्रेषु नानारूपैर्भयावहैः । १०७८
 नदङ्गिर्विधास्त्रादावयो देवस्य सोऽभ्यधात् । केचित् सिंहमुखास्तत्र तथा व्याघ्रमुखास्तत्र ।
 नागास्रोष्ठमुखास्तत्र प्रावेपन्नभिपोडिताः । व्यास्यश्चोपवीताश्च केचित्तत्र महाबलाः ।
 खरोष्ठगजवक्त्राश्च अश्वपोवाश्च संस्थिताः । कागमीमायुमार्जारमेववक्त्रास्तथापरे ।
 चौरिणः शिखिनश्चान्ये जटालोर्जशिरोरुहाः । नगाः परिपतन्ति स्म शङ्खदुन्दुभिनिस्त्रिभेः ।
 केचित् मौम्बमुखास्तत्र दिव्यैरस्त्रैरलङ्कृताः । नानापुष्पकतापीडा नानाप्रहरणायुधाः । १०७९
 वामना विकटाश्चैव सिंहस्थाश्चपरिष्कृताः । रुधिरार्द्रमहादंष्ट्रा महामांसबलिप्रियाः ।
 देवं संपरिवार्याय महाशत्रुप्रमर्दनं । लोलायमानास्तिष्ठन्ति संधामाभिमुखोन्मुखाः ।
 ततो दिव्यरथं दृष्ट्वा रुद्रस्याङ्गिष्टकर्मणः । हृष्यो गच्छमाख्याय ययौ रुद्राय संयुगे ।
 वैमतेयस्यमस्यन्तमायानां चापणोहरः । हरिं विव्याध कुपितो नारायणां शतेन च ।
 स शरैर्हितलेन हरेणामित्रकर्षिणा । हरिर्जघाह कुपितो ह्यत्नं पार्श्वेन्यमुत्तमं । १०८०
 प्रचक्षाल ततो भूमिर्बिम्बुरुद्रप्रपीडिता । नागास्रोष्ठमुखास्तत्र विचेलुरभिपोडिताः ।
 पर्वताः प्रक्षुतास्तत्र मलधाराभिरासृताः । केचित्पुमुचिरैर्तत्र मिश्रराणि समन्ततः ।
 दिव्यश्च विदिशश्चैव भूमिराकाशमेव च । प्रदीप्तानीव दृश्यन्ते स्नातुकंश्चसमागमे ।

समन्ततश्च निर्घाताः पतन्ति धरणीतले । त्रिवासेवाग्निवाक्पादास्रदने भीमदर्शनाः ।
 वायवस्यानद्वोरं रुधिरस्राग्भवन्त । उल्का च वायवेत्यस्य मुखान्यावृत्य तिष्ठति । १०१५
 न ववौ मातृतस्यापि ज्योतींश्चाकुलतामियुः । प्रभासीनास्रयोषधौ न चरन्त्यन्तरोक्षगाः ।
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा र्भवेदेवगणेकृतः । त्रिपुराणाकमुद्यत्तं ज्ञात्वा रुद्रमयागमत् ।
 गन्धर्व्वाक्षरमसैव यत्नविद्याभरंशया । विद्वचारणंश्चास्य पश्यन्तोऽथ दिवि स्थिताः ।
 ततः पार्जन्यमस्त्रं तु त्रिंशं रुद्राय विष्णुना । ययौ ज्वलदय तदा यतो रुद्रो रये स्थितः ।
 ततः श्रुतसहस्राणि शराणां नतपर्वणां । निपेतुः सर्वतो दिग्भ्यो यतो हररयः स्थितः । १०१६
 अथाग्नेयं महारौद्रमस्त्रमस्त्रविदाम्बरः । मुमोच हृषितो रुद्रस्तदद्भुतमिवाभवत् ।
 ततो विस्तोर्षदेहासौ चत्वारोऽपि समन्ततः । नाहुय्यन्त शरैरुद्धा दह्यमानाः शराग्निना ।
 सिंहेनाहं ततश्चक्रुः सर्वे एवासुरोत्तमाः । हतोऽयमिति विज्ञाय ह्याग्नेयास्त्रेण ते तदा ।
 ततस्तत्तु विषह्याजावस्त्रमुस्त्रविदाम्बरः । जग्राह वारुणं सोऽस्त्रं वासुदेवः प्रतापवान् ।
 मुने तु वासुदेवेन वारुणास्त्रे महात्मना । आग्नेयं प्रथमं यातं वारुणास्त्रस्त्र तेजसा । १०१७
 तस्मिन् प्रतिहतं ह्यस्त्रे वासुदेवेन संयुगे । पेशाचं राक्षसं रौद्रं तथैवाङ्गिरसं भवः ।
 मुमोचास्त्राणि चत्वारि युगान्ताग्निनिभानि वै । वायव्यमथ सावित्रं वायवं मोहनन्तया ।
 अस्त्राणां वारुणार्थाय वासुदेवो मुमोच ह । अस्त्रैश्चतुर्भिस्तत्वारि वारयित्वा महाबलः ।
 जग्राह वैष्णवं सोऽस्त्रं व्यादितास्थान्तकोपमं । वैष्णवास्त्रे प्रमुक्ते तु सर्वे एवासुरोत्तमाः ।
 भूतयक्षगणाः सर्वे बाणानोकश्च सर्वशः । दिवः प्रदुद्रुवुः सर्वे भयमोहितलोचनाः । १०१८
 प्रमाथगणभूयिष्ठे सैन्ये दोर्बे महासुरः । निर्जगाम ततो वाणो युद्धायाभिमुखस्वरन् ।
 भीमप्रहरणैर्षैरैर्द्वैत्यैः सुमहाबलैः । हतो महारथैर्वैरैर्बभूव सुरवन्तमैः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जयैश्च मन्त्रैश्च मरौषधीभिर्महात्मनः सस्त्रयन् प्रचक्रुः । स तत्र ब्रह्माणि शूभास्य गा वैफलानि
 पुण्याणि तथैव निष्कान् ।

दैत्याधिपो ब्राह्मणसन्तमेभ्यो ददौ धनान्वाशु यथा धनेश्वरः । सहस्रसूर्यो वज्रकिङ्किणीकः पराङ्गनाम्नदहेमचित्रः ।
 सहस्रचक्रोऽयुततारकश्च रघो महानग्निरिव प्रभाति । तमास्त्रितो दानवसंघट्ठोतं महाभुजः कार्मुकधृक् स बाणः । १०१९
 उदन्तयिष्यन्त्यदुपुङ्गवानामतोव रौद्रं स विभर्त्ति रूपं । स वेगवान् बोररथैश्च बहुलो त्रिनिर्घेयो तान् प्रति दैत्यसागरः ।
 वातप्रविध्वस्तारङ्गसङ्कुलो यथाऽर्धवो लोकविनाशनाथ । भीमानि संघामकरैर्व्यपुर्भिस्तान्मयतो भान्ति बलानि तस्य ।

महारथान्पुच्छितकार्मुकाणि सपर्वतानोव वनानि राजन् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वायुपुत्रे त्वष्टीत्याधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धकारोद्धते लोके प्रदीपव्यम्बके तदा । न नन्दी नापि च रघो न रुद्रः प्रत्यदृश्यत ।

दिगुणं दोषदेहसु रोषेण च बलेन च । त्रिपुराणाकरं बाधं जग्राह स चतुर्मुखं । १०२०

संधे कार्मुके चैव सेतुकामस्त्रिजोचनः । विज्ञातो वासुदेवेन चित्तमेन महात्मना ।

जृम्भणं नाम सोऽप्यस्त्रं जगद्गृहं पुनर्विनाशकम् । हरं स जृम्भयामास विप्रकारी महाबलः ।
 सशरः सधनुस्त्रैव हरस्तेनाशु जृम्भितः । संश्रान्ते भेले भगवान् विजेतासुररक्षसां ।
 बलोलम्भतोऽयं बाणोऽसौ शर्व्वेष्टादयतेऽसकृत् । सृष्टिमन्यो सृजतेति तदा दर्पविष्टहृद्ये ।
 शक्तिमन्यो सृजतेति तदा दर्पविष्टहृद्ये । सशरं सधनुस्त्रैव दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितं ।
 ततो नदन् स भूतात्मा स्निग्धगन्धीरनिस्त्रनः । प्रधापयामास तदा कृष्णः शङ्खं महाबलः ।
 पाञ्चजन्यस्य घोषेण शार्ङ्गविक्रूज्जितेन च । देवं विजृम्भितं दृष्ट्वा सर्व्वभूतानि तत्रतः ।
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र रुद्रपारिषदा रणे । मायायुद्धं समाश्रित्य प्रद्युम्नं पर्य्यवारयन् ।
 सर्व्वैस्तु निद्रावशगान् कृत्वा मकरकेतुमान् । दानवास्त्राशयंस्तत्र शरजालेन वीर्य्यवान् ।
 प्रमाथगणभूयिष्ठं तत्र तत्र महाबलः । ततस्तु जृम्भमाणस्य देवस्याक्रिष्टकर्षणः ।
 ज्वाला प्रादुरभूदक्लाद्दहन्तीव दिग्गो दग्धः । ततस्तु धरणी देवी पोष्यमाना महात्मभिः ।
 ब्रह्माणं परमोदारं वेपमानाभ्युपागमत् ।

१११९

११२०

॥ पृथिव्युवाच ॥ देवदेव महाबाहो पोष्येन परमौजसा कृष्णरुद्रभराक्लान्ता भविव्येकांशेन पुनः ।

अविषह्यमिमं भारं चिन्तयस्व पितामह । लघ्वोभूता यथा देव धारयेयं चराचरं ।

ततस्तु काश्यपो देवीं प्रत्युवाच पितामहः । मुहुर्त्सं धारयात्मानमाशु लघ्वो भविव्यधि ।

११२१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दृष्ट्वा तु भगवान् ब्रह्मा रुद्रं वचनमब्रवीत् । सृष्टो महासुरबधः किं भूयः परिरक्ष्यते ।

न च युद्धं महाबाहो तव कृष्णेन युज्यते । न च युध्यसि कृष्णं तमात्मानं हि दिधाकृतं ।

ततः शरीरयोगाद्भिः भगवानव्ययः प्रभुः । प्रविश्य पश्यते कृत्स्नांस्त्रीलोकान् सचराचरान् ।

सशरं सधनुस्त्रैव दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितं । प्रविश्य योगं योगात्मा वरांस्ताननुचिन्तयन् ।

दारवत्यां यदुक्तं तु तदनुसृत्य सर्व्वशः । जगाद् मोक्षं किञ्चिद्विस्तृप्तेऽब्रुवन्नदा ।

११२२

आत्मानं कृष्णदेहस्य पश्यति स्त्रोकथोनिजं । ततो निःसृत्य कृष्णस्य न्यस्तवादोऽभवन्मृधे ।

ब्रह्माणश्चाब्रवीद्रुद्रे न योत्स्ये भगवन्निति । कृष्णेन सह संगमे लघ्वो भवतु मेदिनो ।

ततः कृष्णोऽयं रुद्रश्च परिलब्धः परस्परं । परां प्रीतिमुपागम्य संगमादपजम्पतुः ।

न च तौ पश्यते कश्चियोगिनौ योगमागतौ । एको ब्रह्मा तथा कृत्वापश्यत्लोकपितामहः ।

दृष्ट्वा तदद्भुतं ब्रह्मा मार्कण्डेयं महामुनिं । पार्श्वस्थं परिपश्यन् ब्रह्मा वै दीर्घदर्शिनं ।

११२३

॥ पितामह उवाच ॥ मन्दरस्य गिरेः पार्श्वे नलिन्यां भवकेशवै । रात्रौ सप्तान्तरे ब्रह्मन्मया दृष्टौ हरायुतौ ।

हरिश्च हररूपेण हरश्च हरिरूपिणं । ब्रह्मचक्रगदापाणिं पीताम्बरधरं हरं ।

विष्णुसप्तहोत्रधरं व्याघ्रचर्मधरं हरिं । गरुडध्वजश्च हरं हरिश्च सृषभध्वजं ।

विष्णुसो मे महान् ब्रह्मन् दृष्ट्वा तत्परमाद्भुतं । एतदाचक्षुः भगवन् यथातत्त्वेन सुव्रत ।

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शिवाय विष्णुरूपाय विष्णवे शिवरूपिणे । अद्यान्तरं न पश्यामि तेन ते दिव्यतः शिवं ।

११२४

अनादिमध्यनिधनमेतदक्षरमव्ययं । तदेव ते प्रवक्ष्यामि रूपं हरिहरात्मकं ।

यो वै विष्णुः स वै रुद्रो यो रुद्रः स पितामहः । एका मूर्तिस्त्रयो देवा रुद्रविष्णुपितामहाः ।
 वरदा लोककर्तारो लोकनाथाः स्वबलवः । अर्द्धनारीश्वरास्तौ तु व्रतं तीव्रं समाश्रिताः ।
 यथा जले जलं चिम्नं जलमेव तु तद्भवेत् । रुद्रं विष्णुः प्रविष्टस्तु तथा रुद्रमयो भवेत् ।
 अग्निमग्निः प्रविष्टस्तु अग्निरेव यथा भवेत् । तथा विष्णुं प्रविष्टस्तु रुद्रो विष्णुमयो भवेत् ।
 रुद्रमग्निमयं विद्यादिष्णुः सोमात्मकः स्मृतः । अग्नीषोमात्मकश्चैव जगत् स्थावरजङ्गमं ।
 कर्तारौ चापहर्तारौ स्थावरस्य चरस्य च । जगतः शुभकर्तारौ प्रभू विष्णुमहेश्वरौ ।
 कर्तृकारणकर्तारौ कर्तृकारणकारकौ । भूतभक्ष्यभक्षौ देवौ नारायणमहेश्वरौ ।
 एतौ तौ च प्रवक्तारौ तौ च प्रभामयो । जगतः पालकावेतावेता सृष्टिकरौ स्मृतौ ।
 एते चैव प्रवर्धन्ति भान्ति वान्ति सृजन्ति च । एतत् परतरं गुह्यं कथितं ते पितामह ।
 यक्षैर्न पठते नित्यं यक्षैर्न शृणुयात्तरः । प्राप्नोति परमं स्थानं रुद्रविष्णुप्रसादजं ।
 देवौ हरिहरौ लोके ब्रह्मणा सह सङ्गतौ । एतौ च परमौ देवौ जगतः प्रभवावधौ ।
 रुद्रस्य परमो विष्णुर्विष्णोश्च परमः शिवः । एक एव दिधाभूतो लोके चरति नित्यतः ।
 न विना ब्रह्मरं विष्णुर्न विना केशवं शिवः । तस्मादेकत्वमायातौ रुद्रेऽपि तौ तु पुरा ।
 ओं नमो रुद्राय कृष्णाय नमः संहतचारिणे । नमः वड्डनेनाय सदिनेनाय वै नमः ।
 नमः पिङ्गलनेनाय पद्मनेनाय वै नमः । नमः कुमारगुरवे प्रद्युम्नगुरवे नमः ।
 नमो धरणीधराय गङ्गाधराय वै नमः । नमो मयूरपिङ्गाय नमः केयूरधारिणे ।
 नमः कपालमालाय वनमालाय वै नमः । नमस्त्रिशूलहस्ताय चक्रहस्ताय वै नमः ।
 नमः कनकदण्डाय नमस्तो व्रतदण्डिने । नमस्सर्पनिवाहाय नमस्तो पीतवाक्ये ।
 नमोऽस्तु लक्ष्मीपतये उमायाः पतये नमः । नमः सहस्रभूषणाय नमो मण्डलधारिणे ।
 नमो भस्माङ्गरागाय नमः कृष्णाङ्गधारिणे । नमः आशानवासाय नमोस्त्रागमवाहिनि ।
 नमो वृषभवाहाय नमो नरवहाहिने । नमोऽस्त्रनेकरूपाय वज्ररूपाय वै नमः ।
 नमः प्रलयकर्त्रे च नमः सागरनाथिने । नमोऽस्तु वज्ररूपाय नमो भैरवरूपिणे ।
 विरूपाक्षाय देवाय नमः सौम्येक्षकाय च । दक्षयज्ञविनाशाय बलोर्निधयमनाय च ।
 नमः पर्वतवामायाय नमः सागरनाथिने । नमः सुरगिप्ताय विपुगताय वै नमः ।
 नमोऽस्तु नरकघ्नाय नमः कामाङ्गनाशिने । नमोऽस्त्रान्धकनाशाय नमः कैटभनाशिने ।
 नमः सहस्रहस्ताय नमोऽस्त्रेयवाहवे । नमः सहस्रशीर्षाय वज्रशीर्षाय वै नमः ।
 दामोदराय देवाय मुञ्जमेखलिने नमः । नमस्तो भगवन् विष्णो नमस्तो भगवन् शिव ।
 नमस्तो भगवन्देव नमस्तो देवपूजित । नमस्तो नामभिर्गीत नमस्तो यजुभिः सह ।
 नमस्तो सुरशत्रुघ्न नमस्तो सुरपूजित । नमस्तो कर्षिणां कर्म नमोऽमितपराक्रम ।
 हृषीकेश नमस्तोऽस्तु सर्वकेश नमोऽस्तु ते । स रश्मं सर्वं रुद्रस्य विष्णोश्चैव महात्मनः ।

समेत्य ऋषिभिः सर्वैः सुतौ क्षौति महात्मभिः । आसेन वेदेविदुषा नारदेन च धीमता ।
 भारद्वाजेन गर्गेन वसिष्ठेन महात्मना । विश्वामित्रेण वात्सेयन तथा चैव सुमनसा ।
 अगस्त्येन पुलस्त्येन धौत्येन च महात्मना । यसेदं पठते नित्यं शौचं हरिहरात्मकं ।
 अरोगो बलवांश्चैव जायते नात्र संशयः । श्रियस्तु स भते नित्यं न च स्वर्गोऽजिवर्तते । १८२५
 अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या विन्दति सत्पतिं । गुर्विषो दृष्टुते वा तु वरं पुत्रं प्रसूयते ।
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च भूतानि च विनायकाः । भयं तत्र न कुर्वन्ति यत्रायं पश्यते क्षयः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे हरिहरात्मकस्तवे चतुरशीत्यधिकतमोऽध्यायः ॥१८४॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अपयाते ततो देवे हस्त्यश्चैव महात्मनि । पुनश्चावर्तत मूर्धं परेषां श्रीमहर्षणं ।
 कुम्भाण्डसंगृहीताश्वे रथे तिष्ठन् गुह्यतादा । अभिदुष्टाव कृष्णश्च बलं प्रयुज्यमेव च ।
 ततः शरशतैस्तैस्तान् विव्याध रथे गुहः । अमर्षरोषमक्रुद्धः कुमारः प्रवरो नदन् । १८००
 शरसंगृह्यतास्तौ त्रयस्तथ दवाग्रयः । शोणितौघमुत्तैर्गात्रैः प्रायुध्यन् गुह्यततः ।
 ततस्तौ युद्धमार्गज्ञास्त्रयस्त्रिभिरनुत्तमैः । वायव्याग्नेयपार्श्वयैर्विभिर्दुर्दृष्टतेजसुः ।
 तान्स्त्रान् त्रिभिरेवास्त्रैर्विनिवार्य स पावकिकः । त्रैलोक्येण सावित्रेणान् स विव्याध सायकैः ।
 तस्य दीप्तशरीरस्य दीप्तचापधरस्य वै । शरीरान्स्त्रमायाभिर्धसन्ति स्म महात्मनः ।
 यदा तदा गुहः क्रुद्धः प्रज्वलन्निव तेजसा । अस्त्रं ब्रह्माग्निरौ नाम कालकल्पं दुरासदं । १८०५
 संदष्टौष्ठपुटः संख्ये जगृहे पावकिकः प्रभुः । प्रमुक्तं ब्रह्माग्निरसि सख्यं शरुसमप्रभं ।
 उपे परमदुर्दुर्घं लोकलयकरं तथा । हाहाभूतेषु सर्वेषु प्रधावतु समन्ततः ।
 अस्त्रतेजःप्रमूढे तु विपक्षे जगति प्रभुः । केवलः केवलमथनस्तु कं जगद् व्यर्थवान् ।
 सर्वेषामस्त्रवीर्याणां वारणं चातनं तथा । चक्रमप्रतिचक्रस्य लोके ख्यातं महात्मनः ।
 अस्त्रं ब्रह्माग्निरस्तेन निष्प्रभं क्षतमोजसा । वनौघेनातपापाघे सवितुर्गण्डलं यथा । १८०९
 ततो निष्प्रभतो याते नष्टवीर्ये हतौजसि । तस्मिन् ब्रह्माग्निरस्यस्त्रे क्रोधधरं कलौचनः ।
 गुहः प्रज्ज्वाल रणे हविषेवाग्निरुत्पलः । जगद् काञ्चनो ब्रह्मं ब्रह्मिणीं ज्वलितं तथा ।
 अमोघां दयितां चोरां सर्वलोकभयावहां । मण्डोक्तामिव तान्दीप्तां युगान्ताग्निसमप्रभां ।
 घण्टामालाकुलां दिव्यां चित्रेण हवितो गुहः । मनाद् बलवत्पापि नादान् ब्रह्मभयङ्करान् ।
 सा तु क्षिप्ता तदा ब्रह्मिर्ब्रह्मणेन महात्मना । जृम्भमानेव गगने सम्प्रदीप्तमुखी तदा । १८१५
 अधावत महाव्रक्तिः कृष्णस्य बधकाङ्गुली । श्वश्रं विपक्षः ब्रह्मोऽपि सर्वामरगणैर्दृतः ।
 ब्रह्मिं प्रज्वलितं दृष्ट्वा दग्धः कृष्णेत्यथावतीत् । अभ्यासमागतो तास्तु महाव्रक्तिं महाबलः ।
 ऋद्धारेणैव निर्भक्ष्य पातयामास भूतले । पातितायां महाव्रक्त्या साधुसाध्विति सर्वैश्वरः ।
 सिंहनादं ततस्तुः सर्वे देवाः स्ववासवाः । ततो देवेषु नईत्सु वासुदेवः प्रतापवान् ।
 पुनस्तु स जगद् दैत्यान्तकरणं रणे । व्याविध्यमाने चक्रे तु कृष्णेनाभिततेजसा । १८०९

कुमाररक्षणार्थाय विभ्रतो सुतन् तदा । दिग्वासा देववचनात् प्रातिष्ठदथ कोट्वी ।
 लम्बा नाम महाभागा भागे देव्यान्तयाष्टमः । चिषा कनकशक्तितु सा च लघा खितान्तरे ।
 अथात्तरा कुमारस्य देवीं दृष्ट्वा महाभुजः । पराङ्मुखास्तो वाक्यमुवाच मधुसूदनः ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ अपगच्छावगच्छ त्वं धिक्त्वामिति च सोऽब्रवीत् । किमेवं कुरुषे विघ्नं निश्चितस्य यधम्यति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वैव वचनं तस्य कोट्वी तु तदा विभोः । नैव वासः समाधत्ते कुमारपरिरक्षणात् । १०२५
 ॥ भगवानुवाच ॥ अगोवाह गुहं शीघ्रमपयाहि रणाजिरात् । खलि क्षेवं भवेदथ योत्स्यते योत्स्यता मया ।
 ताच्च दृष्ट्वा स्थितौ देवो हरिः संयाममूङ्गनि । संजहार ततश्चक्रं भगवान् वासवानुजः ।
 एवमुक्ते तु वचने देवदेवेन धीमता । अपवाह्य गुहं देवो हरसाश्रित्यमागता ।
 एतस्मिन्नन्तरे चैव वर्त्तमाने महाहवे । कुमारे रविने देव्या वाणसे देशमाययौ ।
 अपयातं गुहं दृष्ट्वा मुक्तं क्षण्येन संयुगात् । वाणश्चिन्तयते तत्र स्वयं योत्स्यामि माधवं । १०२६
 इति श्रीमहाभारते खिलेऽष्टमोऽध्यायः । विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे गुहापयाने पञ्चाशोऽधिकतमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्त्रय्यनिनादैश्च भेरोणाञ्च महास्त्रैः । सिंहनादैश्च शूराणां वाणः क्षणमयाद्भवत् ।
 दृष्ट्वा वाणस्तु निर्यातं युद्धायैव व्यग्रस्थितं । आरुह्य गरुडं क्षणो वाणायाभिमुखो ययौ ।
 आयान्तमथ दृष्ट्वैव यदूनां वृषभं रणे । वैततेयं समारूढं क्षणमप्रतिभोजनं ।
 अथ वाणस्तु तं दृष्ट्वा प्रमुखे प्रत्युत्स्थितं । उवाच वचनं क्रुद्धो वासुदेवं तरस्त्रितं ।
 ॥ वाण उवाच ॥ तिष्ठतिष्ठ न मेऽयं त्वं जीवन् प्रतिगमियमि । दारकां दारकास्मान्वा सुहृदो ब्रह्मणे न च । १०२७
 सुवर्णवर्षान् वृत्तायामथ ब्रह्मयमि माधवं । मयाभिभूतः समरे मुमूर्धुः कालचोदितः ।
 त्वमद्याष्टभुजः संख्ये कथं बाहुसहस्रिणा । रुधा सह समागत्य योत्स्यसे गरुडध्वज ।
 अथ त्वं वै मया युद्धे निर्जितः सह बान्धवैः । दारकां शोषितपुरे निहतः संस्मरिष्यमि ।
 नानाप्रहरणेपेतं नानाङ्गदविभूषितं । अथ बाहुसहस्रं मे कोटिभूतं निशामय ।
 गर्जतस्तस्य वाक्यौघाः समुद्रादिव सिन्धवः । निस्सरन्ति महाघोरा बतीरूता इवोर्ध्वयः । १०२८
 रोषपर्याकुले चैव नेत्रे तस्य बभूवतुः । जगद्भिध्वजस्तस्य वक्रिस्तूर्याविवोदितौ ।
 तच्छ्रुत्वा नारदस्तस्य वाणस्यात्युज्जितं वचः । जहास सुमहद्भासं भिन्दन्निव नभःस्थलं ।
 योगपट्टमपास्मिन् तस्मै युद्धदिदृशया । कैटवलोत्फुल्लदृष्टः कुम्भेन पर्यटते मुनिः ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ वाण किं गर्जसे मोहः शूराणां नास्ति गर्जितं । एकोहि युध्यस्व रणे दृष्ट्वा किं गर्जितेन ते ।
 यदि युद्धानि वचनैः सिद्धेयुर्हितिनन्दन । भवानेव जयेश्वर्यं बह्वदं प्रजल्पसि । १०२९
 एकोहि जय मां वाण जितो वा वसुधातले । चिरायावाङ्मूखो होनः पतितः ब्रूयतेऽसुर ।
 इत्येवमुक्ता वाणस्तु मर्षभेदिभिराशुगैः । निर्भिभेद तदा क्षणक्षमभोधैर्बहाधैः ।
 विनिर्भिन्नस्तु क्षण्येन मार्गैर्बर्षभेदिभिः । स्वयं वाणस्ततः क्षणं ब्रह्मैरवाकिरत् ।
 ज्वलद्गिरिव संयुक्तस्तस्मिन् युद्धे सुदाहणे । ततः परिचनिक्षिप्रेर्गदातोमरवक्रिभिः ।

मुषलैः पट्टिशैश्चैव ह्लादयामास केशवं । स तु बाहुवहणेन गर्जितो वज्रधरा रथे ।
 योद्धयामास समरे दिवाज्जमय लीलया । सहस्रबाहुना शार्ङ्गमष्टबाहुन युध्यत ।
 बाणेन सह संग्रामे शङ्खाचक्रगदाधरः । आचवं वीर्य्य कृष्यस्य दानवेन्द्रो हवाणितः ।
 यदस्त्रमभवत् पूर्णं हिरण्यकशिपोः परं । तदस्त्रं परमं दिवं तपसा निर्व्विर्त्तं महत् ।
 यथाप्रतिहतं युद्धे सर्वाभिविनाशनं । ब्रह्मणा विहितं पूर्णं तन्ममोच बलैः सुतः ।
 तस्मिन्नुक्तो दिशः सर्वाक्षमः पश्चित्तमण्डलाः । प्रादुरासन् सङ्ख्याणि सुघोराणि च सर्व्वशः ।
 तमसा संवृते लोके न प्राज्ञायत किञ्चन । बाधु साध्विति वाणन्तु पूजयन्ति स्म दानवाः ।
 हाहाधिगिति देवानां चरते बाणदोरिता । ततोऽस्त्रवलयवेगेन सर्वाभिहत्यः सुदारुणाः ।
 घोररूपा महावेगा निष्पेतुं शक्नुवन्तः । नैव वाताः प्रवायन्ते न मेघाः सञ्चरन्ति च ।
 अस्त्रे विस्फुटे वाणेन दह्यमाने च केशवे । ततोऽस्त्रं सुमहावेगं जपाच्च मधुसूदनः ।
 पार्श्वान्यं नाम भगवान् यमगन्धर्व्वनिभं रथे । ततो विजितिमरे लोके च चाग्निः प्रथमज्जितः ।
 दानवा मोक्षसङ्कल्पाः सर्व्वेऽभूवन्तदा भृशं । दानवास्तं प्रशान्तं तत् पार्श्वान्वाक्येऽभिमन्त्रिते ।
 ततो देवगणाः सर्व्वे प्रणेदुर्जहसुस्तदा । हते त्वत्के महाराज देतेयः क्रोधमूर्च्छितः ।
 भूयः सञ्चोदयामास केशवं गदये स्मितं । मुषलैः पट्टिशैश्चैव ह्लादयामास केशवं ।
 तस्य तां तरसा सर्व्वी वाणवृष्टिं समुद्यतां । प्रहसन् वारयामास केशवः शत्रुसूदनः ।
 केशवस्य तु बाणेन वर्त्तमाने महारथे । तस्य शार्ङ्गविनिर्मुक्तैः शरैरग्निसन्निभैः ।
 तिस्रशस्तद्व्यं चक्रे शस्त्रध्वजपताकिनं । चिक्रेह कवचं कायान्मुकुटञ्च महाप्रभं ।
 कार्मुकञ्च महातेजा हस्तावापञ्च केशवः । विष्याध सैनमुरशि नाराचेन क्षययन्निव ।
 स मन्त्राभिहतः संख्ये प्रमोहात्पचेतनः । तं दृष्ट्वा मूर्च्छितं बाणं प्रहारपरिपोषितं ।
 प्रासादवरशृङ्गस्त्रो नारदो मुनिपुङ्गवः । उत्थाय पश्यत तदा कक्षास्फोटनतत्परः ।
 वादयानो नखान्शैव दिव्या दिव्येतिचाब्रवीत् । अहो मे सकलं जगत् जोजितस्य सुजोवितं ।
 दृष्टं मे यदिदं चिन्तं दामोदरपराक्रमं । जय बाणं महाबाहो देतेयं देवपूजित ।
 यदर्थमवतीर्णोऽसि तत् कर्त्तव्यं सकलं शुभ । एवं क्षुभा तदा देवं बाणैः संघोतयन् व्रितैः ।
 इतस्ततः संपतङ्गिर्नारदो व्यचरच्छ्रे । केशवस्य तु बाणेन वर्त्तमाणे महाभये ।
 प्रायुध्येतां ध्वजो तत्र तावन्वोऽन्वमभिद्रुतो । युद्धे त्वभूदाहमेषो हभ्योर्देवदेवयोः ।
 गदहस्त्य च संग्रामे मयूरस्य च युध्यतः । पञ्चतुष्टप्रहारैर्लो चरवापगम्यैस्तथा ।
 अन्योऽन्यं जप्ततुः कुट्टो मयूरमदडावुभौ । वैजतेयस्ततः कुट्टो मयूरं द्रोततेजसं ।
 जपाच्च शिरसि क्षिप्रं तुष्टेनाभिपतंस्तदा । दक्षिणेन च पक्षेण निजजान महाबलः ।
 पश्या पार्श्वोभिघातांश्च क्षमाक्षताननेकशः । आक्रम्य सैनान्तरवा मित्य च महाबलः ।
 विशंशं पातयामास गगनादिव भास्करं । मयूरे वर्जिते तस्मिन् पपाततत्तिष्ठो भुवि ।

१०५१

१०५२

१०५३

१०५४

१०५५

१०५६

वाणः परमसंविप्रश्चिन्तयन् कार्यमात्मनः । मयाऽतिबलमनैर्न न कृतं सुहृदां वचः ।
 पश्यतां देवदैत्यानां प्राप्ताऽस्त्यापदमुत्तमां । तं दीनमनसं ज्ञात्वा रणे वारं सुविक्रवे ।
 चिन्तयन् भगवानुद्रे वाणरक्षणमातुरः । ततः स नन्दिनं देवः प्राह गम्भीरया गिरा ।
 नन्दिकेश्वर संयाहि यतो वाणो रथे स्थितः । रथेनानेन दिक्षेन सिंहयुक्तेन भास्वता ।
 वाणं संयोजयाद्गु त्वमस्त्रं युद्धाय चानघ । प्रमाथगणमध्वेऽहं स्त्रास्त्रामि न हि मे मनः ।
 योद्धुं प्रभवते ह्यद्य वाणं संरक्ष गम्यतां । तथेत्युक्त्वा गतो नन्दो रथेन रथिनाम्बरः ।
 यतो वाणस्ततो गत्वा वाणमाह व्रनैरिदं । दैत्येभ्यं रथमातिष्ठ श्रीधमेहि महाबल ।
 मया सारथिना वीर रहि युध्यस्व माचिरं । आतरोह रथं वाणो महादेवस्य धीमतः ।
 आकूटः स तु वाणस्य तं रथं ब्रह्मनिर्मितं । तं खन्दनमधिष्ठाय भवस्थामिततेजसः ।
 प्रादुश्यके तदा रौद्रमस्त्रं सर्व्यास्त्रघातनं । दीप्तं ब्रह्मशिरो नाम वाणः क्रुद्धेऽतिवीर्यवान् ।
 प्रदीप्ते ब्रह्मशिरसि लोकाः शोभमुपागमन् । लोकसंरक्षणार्थं हि तत्सृष्टं पद्मयोगिना ।
 तच्चक्रेण निहत्यास्त्रं प्राह कृष्णस्ततस्त्रिमं । लोके प्रस्थानयन्नसं वाणमप्रतिभं रणे ।
 कर्तव्यतानि कृते तानि वाणं किं न विकल्पमे । अथमस्मि स्थितो युद्धे युध्यस्व पुरुषो भव ।
 कार्त्तवीर्यार्जुनो नाम पूर्वमासीन्महाबलः । सहस्रबाहुरागेण दिवा ऊः समरे कृतः ।
 तथा तवापि दर्पोऽयं बाहूनां वीर्यसम्भवः । एष ते दर्पघ्नमनं करोमि रणमूर्धुनि ।
 यावत्ते दर्पजननः न शातयाम्यद्य वै भुजान् । तिष्ठ तिष्ठ न मेऽद्य त्वं मोक्ष्यसे रणमूर्धुनि ।
 अथ तदुत्सर्गं दृष्ट्वा युद्धं परमदारुणं । ततो देवासुरसमं वृषान्मृत्युति नारदः ।
 निर्जितास्तु गणाः सर्व्ये प्रद्युम्नेन महात्मना । निक्षिप्तवा हा युद्धस्य देवदेवं गताः पुनः ।
 ततश्चक्रं सहस्रारं नन्दोच्च हवोष्माणे । जयाह पुनर्व्याघ्रो वाणबाहुप्रशान्तये ।
 तेजो यज्ज्यातिषाक्षैव तेजो वज्राघ्नस्तथा । सुरेशस्य च यत्तेजस्तत्तत्के पर्यवस्थितं ।
 त्रेतायेष्वैव यत्तेजो यथाग्नेर्ब्रह्मा वारिणः । खड्गोणाश्च तपोज्ञानं तच्चक्रे पर्यवस्थितं ।
 पतिव्रतानां यत्तेजः प्राणश्च मृगपक्षिणं । यच्च चक्रधरेष्वस्ति तच्चक्रे पर्यवस्थितं ।
 नागरावसयच्छापां गन्धर्व्याः पुरसामपि । त्रैलोक्यस्य च यन् प्राणं सर्व्येऽङ्गके प्रतिष्ठितं ।
 तेजसा तेन संयुक्तं भास्वता प्रज्वलच्छुभं । वपुषा तेज आदत्ते वाणस्य प्रमुखे स्थितं ।
 चकोद्यतकरं दृष्ट्वा भगवन्तरणाजिरे । ज्ञात्वाऽतिनेजसं चक्रं कृष्णोनाभ्युद्यतं रणे ।
 अग्रमेयमवाप्यैव रुद्राणीमब्रवीच्छिवः । अजेयमेतत्त्रैलोक्ये चक्रं कृष्णेन धार्यते ।
 वाणं चायस्य देवि त्वं यावच्चक्रं न मुञ्चति । ततस्त्यक्तवचः श्रुत्वा देवो सन्मामयावधीत् ।
 त्वं गच्छ लब्धे श्रीधं वै वाणसंरक्षणम्प्रति । ततो धोगं समाधाय अदृष्ट्वा हिमवत्सुता ।
 कृष्णस्यैकस्य तद्रूपं दर्शयन् पार्श्वमागता । अन्तर्हृदि नमुपागम्य त्यक्त्वा वा वाससो पुनः ।
 परित्राणाय वाणस्य विजयाधिष्ठिता ततः । प्रमुखे वासुदेवस्य विवाहा कोटिकी स्थिता ।

१००८०

१००८५

१००९०

१००९५

१००९०

१००९५

तां दृष्ट्वाऽथ पुनः प्राप्तां देवीं ब्रह्मस्य सक्ततां । तस्यां द्वितीयां तिष्ठन्तीं कृत्वा वचनमब्रवीत् ।

१०८१०

भूयस्त्वमसितापाङ्ग विवस्त्राऽवस्त्रिता रणे । वाणसंरक्षणपरा हन्मि वाणं न संशयः ।

एवमुक्ता तु कृष्णेन वाणसंरक्षणार्थिनी । गिरा मधुरया देवी वाक्यमुदमुवाच ह ।

जाने त्वां सर्वलोकानां सृष्टारं पुरुषोत्तमं । महाभागं महादेवमनन्तं नीलमख्यं ।

पद्मनाभं हृषीकेशं लोकानामादिसम्भवं । नार्हसे देव हन्तुं वै वाणमप्रतिमं रणे ।

प्रयच्छस्वामयं वाणे जीवपुत्रोत्पन्नं च । मया दत्तवरो ह्येष भूयस्य परिरक्ष्यते ।

१०८१५

न मे मित्या समद्योगं कर्तुमर्हसि माधव । एवमुक्ते तु वचने देव्या परपुरुषश्चयः ।

क्रुद्धः प्रभाषते वाक्यं शृणु सत्यं तु भाविनि । वाणे बाहुसहस्रेण नर्हते दर्पमास्थितः ।

एतेषां छेदनं त्वद्य कर्त्तव्यं नाच संशयः । दिवाहुना च वाणेन जीवपुत्रो भविष्यसि ।

आसुरं दर्पमाश्रित्य न च मां संश्रयिष्यति । एवमुक्ते तु वचने कृष्णेनाक्लिष्टकर्षणा ।

प्रोवाच देवी वाणोऽयं देवदेव भवेदिति । अथ तां कार्त्तिकेयस्य मातरं सोऽभिभाष्य वै ।

१०८२०

ततः क्रुद्धो महाबाहुः कृष्णः प्रहरताम्बरः । प्रोवाच वाणं समरे वदतां प्रवरः प्रभुः ।

युध्यतां युध्यतां संख्ये भवतां कोट्यो स्थिता । अशक्तानामिव रणे धिक्वाण तव पौरुषं ।

एवमुक्ता ततः कृष्णस्तपस्कं परमात्मवान् । निमोलिताद्यो व्यसृजद्वाणं प्रति रणे स्थितः ।

क्षेपणाद्यस्य मुह्यन्ति लोकाः सस्त्राणुजङ्गमाः । क्रव्यादानि च भूतानि दृष्टिं यान्ति महामृधे ।

तमप्रतिमकर्षाणं समानं सूर्यवर्चसा । चक्रमुद्यम्य समरे कोपदीप्तो गदाधरः ।

१०८२५

स मुष्णन्दानवं तेजः समरे स्तेन तेजसा । चिच्छेद बाह्वस्यकेण शोधरः परमौजसा ।

अलातचक्रवत्पूर्वं भ्रममाणं रणाजिरे । वाणस्य रथमार्गे च द्वितीय इव भास्करः ।

विष्णुचक्रं भ्रमत्याशु श्रेष्ठ्याद्रूपं न दृश्यते । तस्य बाहुसहस्रस्य पर्यायेण पुनः पुनः ।

वाणस्य छेदनं चक्रे तच्चक्रं रणमूर्ध्नि । कृत्वा दिवाहुं तं वाणं हिरण्माख्यमिव द्रुमं ।

पुनः करागे कृष्णस्य प्राप्तश्चक्रं सुदर्शनं ।

१०८३०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृतकृत्ये तु संप्राप्ते चक्रे दैत्यनिपातने । वरीरेण प्रस्रवता रुधिरौघपरिभुतः ।

सोऽभवत् पर्वताकारन्निस्त्रबाहुर्धरावचः । असृजत्तस्य विविधास्त्रादान्मुह्यन् यथा घनः ।

तस्य नादेन महता केवलो रिपुसूदनः । चक्रं भूयः क्षेप्तुकामो वाणनाशार्थमच्युतः ।

तमुपेत्य महादेवः कुमारसहितोऽब्रवीत् ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो जाने त्वां पुरुषोत्तम । मधुकैटभहन्तारं देवदेवं सनातनं ।

१०८३५

लोकानां त्वं गतिर्हिव त्वत्तः स्रुतमिदं जगत् । अजेयत्वं निमिर्लोकैः सदेवासुरमानुषैः ।

तस्मात्संहर दिव्यं त्वमिदं चक्रं समुद्यतं । अनिवार्यमसंहार्यं रणे ब्रह्मभयङ्करं ।

वाणस्यास्त्राभयं दत्तं मया केचिन्निघ्नदम् । तस्मै न स्त्राभ्यावाक्यमतस्त्वां समयाम्भवं ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ जीवतां देव वाणोऽयमेतच्चक्रं निर्वर्त्तितं । मान्यत्वं देवस्त्वानामसुराणाञ्च सर्वत्रः ।

- नमस्तोऽस्तु गमिष्येऽहं यत् कार्यं तस्माद्देव । न तावत् क्रियते तस्मान्ममनुज्ञातुमर्हसि । १८७
- इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वाणयुद्धे वाणभुजच्छेदे सप्तश्रीत्यधिकश्रुताऽध्यायः ॥ १८६ ॥
- ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा महादेवं कृष्णस्वर्णं गह्वरता । जगाम तत्र यत्नालो प्रासुक्चिः संवतः प्रैः ।
- गते कृष्णे ततो नन्दी वाणमाह शुभं वचः । गच्छ वाण सतेनैव देवदेवस्य चापतः ।
- तच्छ्रुत्वा नन्दिवाक्यानुवाणेऽगच्छत् श्रीमग्नः । क्षिप्रवाजं ततो वाणं दृष्ट्वा नन्दी प्रतापवान् ।
- अपवाह्य रथेनैव यतो देवस्ततो ययौ । ततो नन्दो पुनर्वाणं प्रोक्तवानुत्तरं वचः ।
- वाण वाण प्रनृत्यस्व श्रेयस्तव भविष्यति । एष देवो महादेवः प्रसादसुमुखस्तव । १८७
- शोणितौघमुतैर्गावैर्नन्दिवाक्यप्रचोदितः । जीवितार्थी ततो वाणः प्रमुखे शङ्करस्य वै ।
- प्रानृत्यङ्गयसंविशो दानवः स विधेयः । अवस्थां कृपणां प्राप्तिं भयविक्रवलोचनः ।
- तं दृष्ट्वा च प्रनृत्यन्मं भयोद्दिग्ग पुनः पुनः । नन्दिवाक्यप्रज्वितं भक्तानुपहृष्टह्रवः ।
- कृष्णवज्रमापन्नो महादेवोऽब्रवीद्वचः । वरं कृणोष्व वाण त्वं यतो ममसि वर्त्तते ।
- प्रसादसुमुखोऽहमे प्रेक्षः कालोऽद्यमागतः । १८८
- ॥ वाण उवाच ॥ अजरसामरसैव भवेयं सततं विभो । एष मे प्रथमो देव वरस्तु यदि मन्यसे ।
- ॥ हर उवाच ॥ तुल्योऽसि दैवतैर्वाण न मृत्युस्तव विद्यते । अन्यं वरं कृणोष्व त्वमनुपाह्वोऽसि मे सदा ।
- ॥ वाण उवाच ॥ यथाऽहं शोणितः दिग्धो भृशान्तो ज्ञणरोदितः । भक्तानां नृत्यतमिवं पुत्रजन्म भवेद्भव ।
- ॥ हर उवाच ॥ निराहाराः समायुक्ताः सत्यार्च्यपरायणाः । मङ्गला येऽपि नृत्यन्ति तेषामेवं भविष्यति ।
- ॥ भव उवाच ॥ तृतीयं त्वमयो वाण वरं वरय च्छ्रुतं । तदिधास्यामि ते पुत्र सप्तस्रोऽस्तु भवानिह । १८९
- ॥ वाण उवाच ॥ चक्रपाटनजा घोरा रुजस्तोत्रा हि या मम । वरेण तास्तृतीयेन शान्तिं गच्छन्तु मे भव ।
- ॥ हर उवाच ॥ चक्रपाटनजा घोरा रुजस्तोऽसुरसन्तम । न भविष्यन्ति गात्रेषु बलवांस भविष्यसि ।
- ॥ देव उवाच ॥ सत्तुयं ते वरं दक्षि कृणोष्वसुर काङ्क्षितं । न तेऽहं विमुखस्तात प्रसादसुमुखो ह्यहं ।
- ॥ वाण उवाच ॥ प्रमायणवशस्य प्रथमः स्यामहं विभो । महाकाल इति स्मार्तिं गच्छेयं श्रायतोः समाः ।
- ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं भविष्यतीत्याह देवो वाणं महाद्युतिः । दिव्यरूपोऽसतेर्गावैर्नरुजस्य ममाश्रयात् । १९०
- ममातिमर्गादाण त्वं भव चैवाकुतोभयः । भूयोऽपि ते वरं दक्षि प्रख्यातबलपौरुष ।
- तत्त्वं शृणुष्व भद्रं ते मत्तो यदभिकाङ्क्षितं ।
- ॥ वाण उवाच ॥ वैरूयमङ्गजं किञ्चित्कामभूम्नो देवसन्तम । दिवाज्जलेऽपि मे देहो न विरूपो भवेद्भव ।
- ॥ हर उवाच ॥ भविता सर्वमेतत्ते यथेच्छसि महासुर । भक्तत्वं मे न चादेयं भक्तानां विद्यतेऽनघ ।
- ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽब्रवीन्महादेवो वाणं क्षितमयान्तिरे । एवं ते भविता वाण यत्त्वया समुदाहृतं । १९१
- एतावद्गगवाङ्मुक्ता चिन्तेषी गणसंवृतः । पश्यतां सर्वभूतानां तत्पैवान्तरधीयत ।
- इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वाणवरत्नामे सप्तश्रीत्यधिकश्रुताऽध्यायः ॥ १८७ ॥
- ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं वराक् बहून् लब्ध्वा वाणः प्रीतमनाभवत् । जगाम सह हृद्रेष महाकायत्वमागतः ।

वासुदेवोऽपि वज्रधा नारदं पर्यष्टकृत । क्षान्तिरुद्धस्तु भगवन् संयतो नागबन्धनैः ।
 श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन खेदक्रियं हि मे मनः । अग्निरुद्धे हने वीरे क्षुभिता दारका पुरी ।
 शीघ्रं तं मोक्षयिष्यामि यदर्थं वयमागताः । अद्य तं नष्टश्च वै द्रष्टुमिच्छामहे वयं । १०८०
 स तु देशो हि भगवन् विदितस्तव सुव्रत । एवमुक्तस्तु कृष्णेन नारदः प्रत्यभाषत ।
 कन्यापुरे कुमारोऽसौ बद्धो नमैस्तु माधव । एतस्मिन्नन्तरे शीघ्रं चित्रलेखा स्तुपस्विता ।
 बाणस्योत्तमसत्त्वस्य दैत्येन्द्रस्य महात्मनः । इदमन्तः पुरं देव प्रविश त्वं यथासुखं ।
 ततः प्रविष्टास्ते सर्वे अग्निरुद्धस्य मोक्षणे । बलः सुपर्णः कृष्णश्च प्रद्युम्नो नारदस्तथा ।
 ततो वृष्टैव गरुडं योऽग्निरुद्धश्चरीरगाः । शररूपा महाशर्पा बेष्टयित्वा तमुं स्थिताः ॥ १०८१
 सर्वे ते सहसा देहात्तस्य निःसृत्य भोगिनः । क्षितं समवमाहन्त प्रकृत्यावस्थिताः शराः ।
 वृष्टः स्पृष्टश्च कृष्णेन सोऽग्निरुद्धो महात्मना । स्थितः प्रीतमना भूत्वा प्राञ्जलिर्वीक्ष्यमब्रवीत् ।
 ॥ अग्निरुद्ध उवाच ॥ देवदेव सदा युद्धे जेता त्वमपि कस्तव । शक्तो वै प्रमुखे स्थातुं साक्षादपि शचीपतिः ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ आरोह गरुडं तूर्णं गच्छाम दारकां पुरीं । एवमुक्तोऽग्निरुद्धस्तु ऊषया सह कथयथा ।
 स्थितः प्रीतमना भूत्वा ज्ञात्वा बाणं जितं रणे । ततो महाबलं देवं बलभद्रं यशस्विनम् । १०८२
 अभिवादयते वृष्टः सोऽग्निरुद्धः प्रतापवान् । माधवश्च महात्मानमभिवाद्य कृतार्ज्जलिः ।
 खगोत्तमं महावीर्यं सुपर्णश्चाभ्यवादयत् । ततो मकरकेतुश्च चित्रबाणधरं प्रभुम् ।
 पितरं सोऽभ्युपागम्य प्रद्युम्नमभ्यवादयत् । सखोगणवृता चैव सा क्षूषा कुलमन्दिनी ।
 बलश्चातिबलश्चैव वामदेवं चतुर्भुजं । असंख्यातगतिश्चैव सुपर्णमभिवाद्य च ।
 पुष्पबाणधरश्चैव लज्जमाना भ्यवादयत् । ततः शक्रस्य वचनाम्भारदः परमद्युतिः । १०८३
 वासुदेवममोपस्यः प्रहसन पुनरागतः । वद्वर्णयति तं देवं गोविन्दं ब्रह्मरुदनम् ।
 दिष्ट्वा वद्वर्षि गोविन्दं अग्निरुद्धसमागमात् । ततोऽग्निरुद्धमक्षिता नारदं प्रणतास्तदा ।
 आशीर्भिवर्द्धयित्वा च देवर्षिः कृष्णमब्रवीत् । अग्निरुद्धस्य वीर्योत्थो विवाहः क्रियतां विभो ।
 जम्बूलमालिकां द्रष्टुं श्रद्धा हि मम जायते । ततः प्रहसिताः सर्वे नारदस्य वचःश्रवात् ।
 कृष्णः प्रोवाच भगवन् क्रियतामाशु माचिरं । एतस्मिन्नन्तरे तत्र कुम्भाण्डः समुपस्थितः । १०८४
 वैवाहिकांस्तु संभारान् गृह्य कृष्णं नमस्य च ।
 ॥ कुम्भाण्ड उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो भव त्वमभयप्रदः । शरणागतोऽस्मि ते देव प्रसीदौघोऽञ्जलिस्तव ।
 नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रागेव मधुसूदनः । अभयं यच्छते तस्मै कुम्भाण्डाय महात्मने ।
 कुम्भाण्ड मन्त्रिणां ज्ञेष्ठ प्रीतोऽस्मि तव सुव्रत । मुहूर्ते ते विजानामि रात्रिकोऽस्तु भवानिह ।
 यज्ञातिपक्षः सुमुखी निर्दोतोऽस्तु भवानिह । राज्यश्च ते मया दत्तं चिरं जीव ममाश्रयात् । १०८५
 एतद्दत्त्वाऽभयं तस्मै कुम्भाण्डाय महात्मने । विवाहमकरोत्तत्र सोऽग्निरुद्धस्य वीर्यवान् ।
 ततस्तु भगवान् बलिः स्नानं तत्र उपस्थितः । विवाहे चानिरुद्धस्य गच्छन्तु इदं भवेत् ।

ततोऽप्यरोगणाक्षय कौतुकं कर्तुमागताः । स्नातः स्नानकृतः सोपनिद्रहो भार्याया सह ।
ततः स्निग्धैः शृभैर्वाक्यैर्मन्त्रैश्च अगुस्तदा । विद्याधरगणैश्चैव विवाहमुपशोभयन् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अनिरुद्धविवाहे अष्टाशोत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १८८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो निर्वर्त्तयित्वा तु विवाहं प्रचुसूदन । अनिरुद्धस्य सुप्रसन्नः सर्वैर्देवगणैर्दृतः । १८९
आमन्य वरदं रुद्रं देवीश्चैव गुह्यसूतं । चकार गमने बुद्धिं कृष्णः परपुरस्त्रयः ।
दारकाभिमुखं कृष्णं स्नात्वा प्रचुनिवर्त्तयन् । प्रीत्यर्थं वासुदेवस्य कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् ।
शृणु मे पुण्डरीकाक्ष विज्ञाप्यं मधुसूदन । वाणस्य गावस्तिस्रस्रि हस्ते तु वरुणस्य वै ।
यासाममृतकल्पं हि क्षीरं हरति माधव । यत् पीत्वातिबलक्षयं नरो भवति दुर्जयः ।
कुम्भाण्डेनैवमाख्याति हरिः प्रीतमनास्तदा । गमनाय मतिश्चक्रे गन्तव्यमिति निश्चितं । १९०
ततस्तु भगवान् ब्रह्मा बर्द्धाय स तु केवलं । जगाम ब्रह्मलोकं स दृतः स्तम्भवनाक्षयैः ।
इन्द्रो मरुद्गणैश्चैव दारकाभिमुखो ययौ । यतः कृष्णस्ततः सर्वे गच्छन्ति प्रियकाङ्क्षिणः ।
बाह्वेन मयूरेण सखीभिः परिवारिता । दारकाभिमुखो ह्युवा देव्या प्रस्थापिता ययौ ।
ततो बलस्य कृष्णस्य प्रद्युम्नस्य महाबलः । आरुढवन्तो गह्वरमनिरुद्धस्य वीर्यवान् ।
प्रस्थितस्य स तेजस्वी गह्वरः पक्षिणां वरः । उन्मूलयन्तश्च गणान् कल्पयन्त्यापि मेदिनीं । १९१
आकुलास्य दिशः सर्वा रेणुध्वस्तमिवाम्बरं । गह्वरे संप्रधाते तु मन्दरमिश्रमास्करः ।
ततस्ते दीर्घमध्वानं प्रययुः पुरुषवर्षभाः । आरुह्य गह्वरं सर्वे जित्वा बाणं मसौजयं ।
ततोऽम्बरतलस्त्रास्तेवाहणीं दिशमास्थिताः । अपश्यन् महात्मानो गास्तु दिव्यपयःप्रदाः ।
बेलावनविचारिणो वाणगावश्चपस्थिताः । स विज्ञाय ततो रूपं कुम्भाण्डवचनश्रवात् ।
कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठस्तत्ततोऽर्थविचारदः । निश्चय्य वाणगावस्तास्तासु चक्रे मनस्तदा । १९२
आस्थितो गह्वरं प्राह सर्वलोकैर्दिव्ययः ।
॥ भगवानुवाच ॥ गह्वरं त्वं चाहि तच्च यच्च वाणस्य गोधनं । आह मां सत्यभामा च वाणगा वै समानय ।
यासां पीत्वा किल क्षीरं न क्षीर्यन्ति महासुराः । विज्वरा ज्वरया त्यक्ता भवन्ति किल जन्तवः ।
तास्तस्मानय भद्रं ते यदि कार्यं न लुप्यते । अथवा कार्यलोपो वै मैव तासु मनः कथाः ।
इति मामवदत् सत्या ताश्चैव विदिता मम । १९३
॥ गह्वर उवाच ॥ दृष्ट्यन्ते गावश्च तास्मा दृष्ट्वा मां वरुणाक्षये । विज्वन्ति सहसा देव कार्यमय विधीयतां ।
तथेत्युक्त्वा तु गह्वरः पञ्चवातेन सागरं । सहसा क्षोभयित्वा च विवेक वरुणाक्षयं ।
दृष्ट्वा जवेन गह्वरं प्राप्तं वै वरुणाक्षयं । वारुणास्य गणाः सर्वे संभ्रान्ताः प्राचक्षत्रय ।
ततस्तु वारुणं सेन्यमभियातं सुदुर्जयं । प्रमुखे वासुदेवस्य नामाप्रहरणोद्यतं ।
ततस्तु तस्य प्रमुखे वासुदेवस्य धीमतः । तद्युद्धमभ्यहोरं वारुणैः पञ्चमारिणा । १९४
तेषामापततां संख्ये वारुणानां सहस्रजः । भयं बलमनाह्वयं केवलमेव महात्माना ।

ततस्तौ प्रवृत्ता यान्ति तमेव वरुणास्तथे । षट्तीरयमेव हस्ताणि षट्तीरयवृत्ताभि च ।
 वारुणाणि प्रयुक्तानि दीपवस्त्राणि संयुगे । तद्वत् कृष्णवाणी वैद्विमानं समन्ततः ।
 भग्नं तद्वारुणं सैन्यं नैव चाणमविन्दत । ततस्तु बलिभिः शूरैर्भ्यस्तदेवजनाईनैः ।
 सप्रयुक्तानि वद्वेष्ट गहडेन च सर्व्वशः । शरौघैर्विविधैस्तौ ह्यैर्भ्यमानं सहस्रशः । १०८१
 ततो भग्नं बलं दृष्ट्वा कृष्णेनास्तिष्ठकर्मणा । वरुणस्त्वय संभ्रान्तो निर्ययौ यत्र कीदृशः ।
 अविभिर्देवगन्धर्व्वैस्तथैवाशुरसां गणैः । संहृत्यमानो बभूव वरुणः प्रत्यदृश्यत ।
 कृत्रेण भियमाणेन पाण्डुरेण वपुश्चता । सलिलस्त्राविणा श्रेष्ठं चापमुद्यम्य विष्ठितः ।
 अपाम्यतिरतिक्रुद्धः पुच्छपौच्छवल्ग्वान्वितः । आह्वयामास युद्धाय विस्फुरितमहाधनुः ।
 न तु प्रभापयन् बभूव वरुणः समधावत । हरिं हर इव क्रोधादाणजालैः समावृणोत् । १०८२
 ततः प्रभाप्य जलजं पाञ्चजन्यं जनार्दनः । बाणवर्षाकुलाः सर्व्वे दिशश्चक्रे जनार्दनः ।
 ततः शरौघैर्भिमलेर्भ्यवरुणः पीडितो रणे । स्मयन्निव तदा कृष्णं वरुणः प्रत्ययोधयत् ।
 ततोऽस्त्रं वैष्णवं घोरमभिमन्याह्वये स्थितः । वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं प्रमुखे तस्य धीमतः ।
 इदमस्त्रं महाशूरां वैष्णवं शत्रुमर्दनं । मयोद्यतं वधार्थमेतत् तिष्ठेदानीं श्विरो भव ।
 ततस्तं वरुणो देवो वैष्णवं ह्यस्त्रमुत्तमं । वारुणास्त्रेण संयाज्य विननाद महाबलः । १०८३
 तस्यास्त्रवितता ह्यापो वरुणस्य विनिःसृताः । वैष्णवास्तस्य व्रमने वर्त्तन्ते समितिञ्जय ।
 आपस्तु वारुणास्तत्र चिह्ना ज्वलन्त वैष्णवं । दहन्ते वारुणास्तत्र ततोऽस्त्रे ज्वलिते पुनः ।
 वैष्णवे तु महावीर्य्ये दिशो भीताः प्रदुःखुः । अस्त्रं प्रज्वलितं दृष्ट्वा वरुणः कृष्णमब्रवीत् ।
 स्मर तां प्रकृतिं पूर्व्वामव्यक्तां व्यक्तलक्षणां । तमो जहि महाभाग तमसा मुह्यसे कथं ।
 सत्त्वमेवा नित्यमाग्रीक्षं योगेश्वर महामते । पञ्चभूताग्रयाम्द्येवाणवहङ्कारश्च संयुज । १०८४
 येयं ते वैष्णवी मूर्त्तिस्तस्या ञ्छेदोऽस्य हं विभो । ञ्छेदभावेन मान्यसे किं मां दग्धुमिहेच्छसि ।
 नाग्निर्वैक्रमते ह्यग्नौ त्यज कोपं युधाम्बर । त्वयि न प्रभविष्यति जगतः प्रभवो ह्यसि ।
 पूर्व्वं हि या त्वया सृष्टा प्रकृतिर्विहतात्मिका । धर्मिणो वीजभावेन पूर्व्वधर्म्यश्च संजिता ।
 आग्नेयश्चैव सौम्यश्च प्रकृत्यैवेदमादितः । त्वया सृष्टं जगत् सर्व्वं स कथं मुह्यसे मयि ।
 अजयः शाश्वतो देवः स्वयम्भूर्भूतभावनः । अजयस्याययश्चैव भावाभावौ महाश्रुते । १०८५
 रक्ष मां रक्षणीयोऽहं त्वयाऽनघ नमोऽस्तु ते । आदिकर्त्तासि लोकानां त्वयैतद्व्रक्षीकृतं ।
 किं कीडसि महादेव बालः कीडनकैरिव । न ह्यहं प्रकृतिदेवो नाहं प्रकृतिदूषकः ।
 प्रकृतिर्यां विकारेषु वर्त्तते पुरुषर्षभ । तस्या विकारव्रमने वर्त्तसे त्वं यथाविधि ।
 विकारो वा विकाराणां विकाराय न तेऽनघ । तानधर्म्यविदे मम्यान् भवान् विजुहते वदा ।
 इयं हि प्रकृतिर्ह्यैस्त्वमसा युज्यते वदा । रजसा चापि संकृष्टा तदा मोहः प्रवर्त्तते । १०८६
 परावरणः सर्व्वज्ञ ऐश्वर्य्यविधिनाशितः । किं मोहयसि नः सर्व्वान् प्रजापतिरिव स्वयं ।

वरुणेनैवमुक्तस्तु कृष्णो लोकपरावणः । भावज्ञः सर्वविद्धीरक्षतः प्रीतमना ह्यभूत् ।
 इत्येवमुक्तः प्रहसन् कृष्णो वचनमब्रवीत् । गास्वन् प्रहस्य मे देव शान्त्यर्थं भोमविक्रम ।
 इत्येवमुक्तः कृष्णेन वाक्यं वाक्यविज्ञारदः । वरुणो ह्यब्रवीद्भूयः शृणु मे मधुसूदन ।
 ॥ वरुण उवाच ॥ वाणेन सार्द्धं समयो मया देव पुरा कृतः । कथञ्च समयं कृत्वा कुर्व्यां वितथमन्यथा । १८६०
 त्वमेव वेदे सर्वस्य यथासमयभेदतः । चारित्र्यं दृश्यते तात न च मद्भिः प्रशस्यते ।
 धर्मभागैर्नरो नित्यं वर्ज्यते मधुसूदन । न च लोकानवाप्नोति पापः समयभेदतः ।
 प्रसोद धर्मलोपस्य माभूमे मधुसूदन । न मां समयभेदेन चोक्तमर्हसि माधव ।
 जीवन्नाहं प्रदास्यामि गा एता वृषभेक्षण । हत्वा नयस्व मां गास्तु एष मे समयः पुरा ।
 १८६१
 एष मे तव चाख्यातः समयो मधुसूदन । सत्यमेव महाबाहो न मिथ्या च सुरेश्वर ।
 यदि तेऽहमनुयास्यो रक्ष मां मधुसूदन । अथ वा गोषु निर्वन्धो हत्वा नय महाभुज ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वरुणेनैवमुक्तस्तु यदूनां वंशवर्जुनः । अभ्यर्थं समयं मत्वा न्यस्तबाहो गवां प्रति ।
 स प्रहस्य ततो वाक्यं व्याजहारार्थकोविदः । तस्मान्मुक्तोऽपि यथेवं वाणेन समयः कृतः ।
 प्रसूतैर्धुरैर्व्याकौस्तुत्यार्थमनुभाषितैः । कथं पापं करिष्यामि वरुण त्वय्यज्ञं विभो ।
 १८६२
 गच्छ मुक्तोऽपि वरुण सत्यमन्धस्तु नो भवान् । तन्निवार्यं मया मुक्ता वाणगावो न संशयः ।
 ततस्तत्पर्यनिनादैश्च भेरीणाञ्च महास्रगैः । अर्चमादाय वरुणः केशवं प्रत्यपूजयत् ।
 केशवोऽर्च्यं तदा गृह्य वरुणाद्यदुनन्दनः । वस्त्रं पूजयते देवः कुशलो च समाहितः ।
 वरुणायाभयं दत्त्वा वासुदेवः प्रतापवान् । दारकां प्रक्षितः शौरिः शचीपतिसहायवान् ।
 तत्र देवाः समरुतः समाध्याः सिद्धचारणाः । गन्धर्वाप्सरसश्चैव किन्नराद्यान्तरिक्षगाः ।
 १८६३
 अमृगच्छन्ति भूतेशं सर्वभूतादिप्रभयं । आदित्या वसवो रुद्रा अग्निर्नो यशराक्षसाः ।
 विद्याधरगणाश्चैव ये चान्ये सिद्धचारणाः । गच्छन्तममृगच्छन्ति यशसा विजयेन च ।
 नारदश्च महाभागः प्रक्षितो दारकां प्रति । तुष्टो वाणजयं कृष्ट्वा वरुणश्च कृतप्रियं ।
 कैलासार्चिखरप्रख्यैः प्रासादैः कन्दरैश्च तैः । दूरादेव च तां दृष्ट्वा दारकां दारमाक्षिणो ।
 पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं चक्रे चक्रगदाधरः । संज्ञां प्रयच्छते देवो दारकापुरवासिनां ।
 १८६४
 देवानुयाचानिर्घोषं पाञ्चजन्यस्य निखनं । भुत्वा दारवतो सर्वां प्रवर्धमतुलं गता ।
 पूर्वकुम्भेश्च लाजेश्च पुण्येश्च वज्रविहारेः । दारोपशोभितां सर्वां कृत्वा दारवतो पुरीं ।
 संमृष्टरथ्यां सुग्रीकां वज्ररजोपशोभितां । विप्राश्चार्च्यमादाय तथैव कुलनेगमाः ।
 जयशब्दैश्च विविधैः पूजयन्ति स्म माधवं । वेनतेष्वसमारूढं नोलाञ्जनचयोपमं ।
 ववन्दिरे तदा कृष्णं श्रिया परमया युतं । यथोत्पूर्य्यां वर्षाश्च पूजयन्ति महाबलं ।
 १८६५
 अर्चन्ति केचिद्दत्तारं श्रेष्ठिपूर्य्यास्तु श्रेष्ठयः । अविभिर्देवगन्धर्वैश्चारणैश्च समन्ततः ।
 ख्यते पुण्डरीकाक्षो दारकोपवने स्थितः । तदाश्चर्यमपश्यन्त दाशार्हणवत्तमाः ।

प्रहर्षमतुलं प्राप्ता दृष्ट्वा कृष्णं महाबलं । वाणं जित्वा महादेवमायानं पुरुषोत्तमं ।
 दारकावासिनां वाचश्चरन्ति बभूवुः तदा । प्राप्ते कृष्णे महाभागे सात्वतानां महारथे ।
 गत्वा च दूरमध्वानं सुपर्णेनागते द्रुतं । धन्याः स्त्रोऽनुगृहीताः स्त्रो येषां नो जगतीपतिः ।
 रक्षिता येव गोप्ता च दीर्घबाहुर्धनशालः । वैनतेयं समारुह्य जित्वा वाणं सुदुर्जयं । ११८९
 प्राप्तोऽयं पुण्डरीकाक्षो मनांस्याद्वाद्यन्निव । एवं कथयतामेव दारकावासिनां तदा-
 वासुदेवगृहं देवा विविशुस्ते महारथाः । अवतीर्य सुपर्णाक्षु वासुदेवो बलशालया ।
 प्रद्युम्नश्चानिदृश्य गृहान् प्रविशुस्तदा । ततो देवविमानानि दिवि सञ्चरतां तदा ।
 स्थितान्येव व्यदृश्यन्त नानाहोपाणि सर्वशः । हंसर्षभस्तुर्गैर्गैर्वाजिमारुहर्हिणैः ।
 भास्वन्ति तान्यदृश्यन्त विमानानि महत्स्रजः । अथ कृष्णोऽब्रवीदाक्यं कुमारं स्नानं ब्रह्मस्रजः । ११९०
 प्रद्युम्नादीन् समस्तांश्च स्रज्ज्वां मधुरया गिरा । एते रुद्रास्तथा दित्या वसवोऽद्यास्मिनावपि ।
 साध्या देवास्तथाचान्ये वन्दध्वञ्च यथाक्रमं । सहस्राक्षं महाभागं दानवानां भयङ्करं ।
 वन्दध्वं महिताः शक्रं सगणं नागवाहनं । मत्प्रथमो महाभागा भृग्वज्जिरसमाश्रिताः ।
 चक्षयश्च महात्मानो वन्दध्वञ्च यथाक्रमं । एते चक्रधराश्चैव एतान् वन्दन्त सर्वशः ।
 सागराश्च रुद्राश्चैव मत्प्रियार्थमिहागताः । दिशश्च विदिशश्चैव वन्दध्वञ्च यथाक्रमं । ११९१
 वासुकिप्रमुखाश्चैव नागा वै मुमहाबलाः । गावश्च मत्प्रियार्थं वै वन्दध्वञ्च यथाक्रमं ।
 ज्योतींषि सह मन्त्रैर्यक्षराक्षसकिन्नरैः । आगता मत्प्रियार्थं वै वन्दध्वञ्च यथाक्रमं ।
 वासुदेववचः श्रुत्वा कुमारः प्रणताः स्थिताः । यथाक्रमेण सर्वेषां देवतानां महात्मनां ।
 सर्वान्दिवौकसो दृष्ट्वा पौरा विस्मयमागताः । पूजार्थमथ सम्भारान् प्रमृष्ट्वा द्रुतमागताः । ११९२
 अहो मुमहदाश्चर्यं वासुदेवस्य संश्रयात् । प्राप्यते यदिहास्माभिरिति वाचश्चरन्त्युत ।
 ततस्तद्वचोर्षेण पुण्यगन्धैश्च सर्वशः । किरन्ति पौराः सर्वान् स्नानं पूजयन्तो दिवौकसः ।
 लाजैः प्रणामैर्धूपैश्च वाग्बुद्धिनियमैस्तथा । दारकावासिनः सर्वे पूजयन्ति दिवौकसः ।
 आज्ञकं वसुदेवश्च साम्बश्च यदुनन्दनं । सात्यकिं चोत्पुङ्गवं चैव विष्टुश्च महाबलं ।
 अक्रूरश्च महाभागं तथा निषठमेव च । एतान्परिष्वज्य तदा मूर्ध्नि चाप्राय वीर्यवान् ।
 अन्धकश्च सभामध्ये तदोवाच शुभं वचः । वासवः सात्वतान् सर्वानेष वो यदुनन्दनः । ११९३
 योजधित्वा कणेनैव यज्ञसा पौरुषेण च । महादेवस्य मिषतो गुह्यस्य च महात्मनः ।
 एष वाणं रणे जित्वा दारकां पुनरागतः । सहस्रबाहोर्ध्वीकृतां कृत्वा व्ययमनुत्तमं ।
 स्थापयित्वा दिवाज्जले प्राप्तोऽयं स्वपुणं हरिः । यदर्थं जगत् कृष्णस्य मानुषेषु महात्मनः ।
 तदप्यवमितं कृत्वा नष्टशोका वयं कृताः । पिवन्तो मधुमाध्वीकं रमध्वं प्रीतिपूर्वकं ।
 कालोयास्त्यविरतं विषयेष्वेव सञ्चरतां । बाहूनां संश्रयात्सर्वे वयमस्य महात्मनः । ११९४
 प्रणष्टशोका रंक्षामः सर्वे एवामरासुखं । एवं श्रुत्वा सहस्राक्षः केशवं दानवानां कं ।

आपृच्छ तं महाभाग सर्व्वर्द्धवर्णैः । ततः पुनः परिवृज्य कृष्णं लोकममल्लतम् ।

परन्दरो दिवं यातः सहदेवैर्नरुद्धणैः । अथयस्य महात्मानो जयाशोभिर्महाजयः ।

यथागतं पुनर्याता यत्नराक्षसकिन्नराः । परन्दरे दिवं याते पद्मनाभो महाबलः ।

अपृच्छ तं महाभागः सर्व्वाम् कुशलमव्ययम् । ततः किलकिलाशब्दैर्निर्वावन्तः सहस्रशः ।

११२०

गच्छन्तीं कौमुदीं द्रष्टुं सोऽनघः प्रीयते सदा । द्वारकां प्राप्य कथास्तु रते यदुगणैः सह ।

विधिभिः सर्व्वक्रामार्थैः श्रिया परमया युतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि ऊननवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथाज्जको महावाजः कृष्णं प्राह महाद्युतिं । हर्षादुत्फुल्लनयनः श्रूयतां यदनन्दनम् ।

एवं गतेऽनिरुद्धस्य क्रियतां महदुत्सवः । चेमःप्रयागतं दृष्ट्वा सेव्यमानं सहागौः ।

ऊषाऽपि च महाभागा सखीभिः परिवारिता । रमते परथा प्रोत्था अनिरुद्धेन सङ्गता ।

११२५

कुम्भाण्डदुहिता रामा ऊषायाः सखिमण्डले । प्रवेष्टुं महाभागा वैदर्भा वरुण्यत्युत ।

भक्त्या यदोयतां रामा कुम्भाण्डदुहिता शुभा । शेषास्य कन्या न्यस्यन्तां कुमारानां ययाक्रमं ।

वर्षतां मोक्षवस्तुनश्च अनिरुद्धस्य वेश्मनि । गृहे शोधस्वनेषु शुभस्तत्र प्रवर्त्तते ।

वाद्यन्ति पुरे तत्र नार्यो मदवशङ्गताः । मृत्यन्तेऽसुरमस्तत्र गायन्ति च तथाऽपराः ।

काश्चिन्मृदितास्तत्र काश्चिदन्योन्यमब्रुवन् । नानामात्म्याम्बरधराः क्रोडमानास्ततस्ततः ।

११२९

अभियान्ति ततोऽन्यान्यं काश्चिन्मदवशात्स्वयं । क्रोडन्ति काश्चिद्वैस्तु हर्षादुत्फुल्लनयनः ।

मायूरं रथमारुह्य सखीभिः परिवारिता । ऊषा संप्रेषिता देव्या रुद्राण्या प्रतिगृह्णा ॥

इयं चैव कुलस्त्राध्या नः शोभा लोकसुन्दरी । वाणपुत्रो तव बधूः प्रतिगृह्णोष्व भानिनि ।

ततः प्रतिगृह्णीता सा स्त्रीभिराचारमङ्गलैः । प्रवेशिता च सा वेश्म अनिरुद्धस्य शोभना ।

देवकी रेवती चैव रुक्मिण्यय विदर्भजा । दृष्ट्वाऽनिरुद्धं रोदन्यः स्नेहहर्षममन्विताः ।

११३५

ततः स्तुत्यप्रणदैस्ता वरनार्यैः शुभाननाः । क्रियामारोभिरे कर्तुमूषा च गृहभंक्षिता ।

ततो हर्म्यतलम्या सा वृष्णिपुङ्गवसंश्रिता । रमते तत्र सदृशैरुपभोगैर्व्वरानना ।

चित्रलेखा च मुश्रेणी अस्तरा रूपधारिणी । आपृष्ट्वा च सखीगर्गमूषाश्च त्रिदिवं गता ।

गतासु तामु सर्व्वाम् सखीष्वमरसुन्दरी । मायावत्या गृहं नीताः प्रयत्नं सा निमन्विता ।

सा तु प्रद्युम्नगृहिणी ऊषां दृष्ट्वा मुमध्यमा । वासीभोरन्नपानैश्च पूजयामास सुन्दरी ।

११४०

ततः क्रमेण सर्व्वान्ता वधूमूषां यदुत्थियः । आचारमनुपश्यन्त्य स्वधर्ममपचक्रिरे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन् सर्व्वमाख्यातं मया कुरुकुलोदह । यया वाणो जितः संख्ये जीवन्मुक्तस्तु विष्णुना ।

द्वारकायां ततः कृष्णो रमे यदुगणैर्दृतः । अन्वशाच्च मर्षो कृत्स्नां श्रिया परमया युतः ।

एवमेधोऽवतीर्णो वै पृथिवीं पृथिवीपते । विष्णुर्यदुत्कुलश्रेष्ठो वासुदेवेति विभुतः ।

एतैश्च कारणैः श्रीमान् वसुदेवकुले प्रभुः । जातो वृष्णिषु देवक्या यन्मा त्वं परिपृच्छसि ।

११४५

नितृप्ते नारदप्रप्ते यन्मवोक्तं समागतः । अतास्ते विसृताः सर्वे ये पूर्वमे जनमेजय ।
 विष्णोस्तु मायुरे कल्पे यत्र ते मंथयो महान् । वासुदेवगतिश्चैव सा मया समुदाहृता ।
 आसुर्यस्यैव नान्योऽस्ति आसुर्यं विद्धि केशवं । सर्वेष्व्वासुर्यकल्पेषु नास्त्वासुर्यमवेष्यत् ।
 स एष धन्या धन्यानां धन्यकृद्गुण्यभावनः । देवेभ्यपि सदैत्येषु नास्ति धन्यतरोऽप्युतात् ।
 आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ मरुतस्तथा । गगनं भूर्दिशश्चैव सलिलं ज्योतिरेव च ।
 एष धाता विधाता च संहर्ता काल एव च । सत्यं धर्मस्तपश्चैव ब्रह्मा चैव मनातनः ।
 अमन्तश्चैव नागानां रुद्राणां शङ्करः स्मृतः । जङ्गमाजङ्गमश्चैव जगन्मारायणोद्भव ।
 एतस्माच्च जगत् सर्वं प्रसूयत जनार्दनात् । जगच्च सर्वं देवेशस्तं नमस्कुरु भारत ।
 पूज्यस्य सततं सर्वदेवैरय मनातनः । इत्युक्तं वाणयुद्धं ते माहात्म्यं केशवस्य च
 वप्रतिष्ठामतुलां श्रवणदेव लक्ष्यसे । ये चेदं धारयिष्यन्ति वाणयुद्धमनुत्तमं ।
 केशवस्य च माहात्म्यं नाधर्मस्तान् भजिष्यति । एषा ते वैष्णवो चर्या मया कार्त्तव्यं कीर्त्तिता ।
 पृच्छतस्मात् यज्ञेऽस्मिन्नितृप्ते जनमेजय । आसुर्यपूर्वमखिलं यो ह्रीदं धारयेन्नरः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकस्थ गच्छति । कल्पमुत्थाय यो नित्यं कीर्त्तयेत्सुममाहितः ।
 न तस्य दुरितं किञ्चिदिह लोके परत्र च । ब्राह्मणः सर्ववेदो स्यात् कश्चिद्यो विजयी भवेत् ।
 वैश्यो धनसमृद्धः स्याच्छूद्रो गच्छेच्च सङ्गतिं । नाशुभं प्राप्नुवात्किञ्चिद्दोषमायुरवाप्नुयात् ।
 ॥ सैतिरुवाच ॥ इति पारिषिन्नो राजा वैशम्पायनभाषितं । अत्रा प्रोतमना जातो हरिवंशं दिगर्षभः ।
 एवं शौनक संचेपादिसारेण तथैव च । प्रोक्ता वै सर्ववंशलो किन्भूयः श्रोतुमिच्छसि ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८० ॥ समाप्तश्चेदं विष्णुपर्वः ॥

॥ अथ भविष्यपर्वः ॥

॥ शौनक उवाच ॥ जनमेजयस्य के पुत्राः पश्यन्ते सौमहर्षणे । कस्मिन् प्रतिष्ठितो वंशः पाण्डवानां महात्मनां ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे । तत्त्वः श्रुतवतां श्रेष्ठ सर्वविचारिणे मतः ।
 ॥ सैतिरुवाच ॥ पारिषितस्य काश्यायां द्वौ पुत्रौ सम्भूवतुः । चन्द्रापीडस्य नृपतिः सूर्यापीडस्य मोक्षवित् ।
 चन्द्रापीडस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनां । जानमेजय इत्येवंचातं भुवि परिश्रुतं ।
 तेषां ज्येष्ठस्तु राजासोतू पुरे वारणसाङ्गणे । सत्यकर्णो महाबाहुर्धन्वा विपुलदक्षिणः ।
 सत्यकर्णस्य दायादः श्वेतकर्णः प्रतापवान् । अपुत्रः स तु धर्मोत्तमः प्रविवेकशतपोवनं ।
 तस्माद्वनगताङ्गमं यादवी प्रत्यपद्यत । मुचारीर्दुहिता सुभूषास्त्रिणी आरुमास्त्रिणी ।
 स तु जन्मनि गर्भस्थः श्वेतकर्णः प्रजेश्वरः । शम्भुगच्छतं पूर्वैर्षाहाप्रस्थानमप्युत ।
 सा द्रुष्ट्वा संप्रयातं तं मास्त्रिणी पृष्ठतोऽन्वगात् । पथि सा सुपुत्रे सुभूर्धने राजोवलोचनं ।
 सुमारं तं परित्यज्य भर्तारं चान्वगच्छत । पतिव्रता महाभागा द्रौपदीश्च पुरा पतीन् ।

सुकुमारः कुमारोऽसौ गिरिकुञ्जे दरोह ह । पुण्यं तस्य मेवास्तु प्रादुरासन्नहात्मनः ।
 प्रविष्टायाश्च पुत्रौ दौपेयत्वादिस्य कैशिकः । दृष्ट्वा कृपान्वितौ गृह्य तौ प्रहासयतां जले ।
 निघृष्टौ तस्य तौ पार्थी शिलायां रुधिरश्रुतौ । अजश्रामौ तु पार्थी तावुभावपि समाहितौ ।
 तथैव च समादृढावजपार्थश्रुतोऽभवत् । ततोऽजपार्थ इति तौ चक्राते नाम तस्य ह ।
 स तु वेमकशाखायां द्विजाभ्यां परिवर्द्धितः । वेमकस्य तु भार्या तमुदहत् पुत्रकारणात् ।
 वेमक्याः स तु पुत्रोऽभूद्वाङ्मातौ सचिवौ तु तौ । तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च युगपत्सुखजीविनः ।
 स एष पौरवो वंशः पाण्डवानां प्रतिष्ठितः । श्लोकोऽपि चात्र गीतोऽयं नाज्जवेण वयातिना ।
 जरासंकमणे पूर्व्यं भृशं प्रीतेन धीमता । आचन्द्रार्क्षपहा भूमिर्भवेदपि न संशयः ।
 अपौरवा न तु मही भविष्यति कदाचन ।

११०५

११०६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि एकमवत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥
 ॥ शौनक उवाच ॥ उक्तोऽहं हरिवंशस्ते पर्व्याणि निखिलानि च । यथा पुरोक्तानि तथा व्यासश्रित्येन धीमता ।
 तत् कथ्यमानममितिमितिहासमन्वितं । प्रीणात्यस्मान्मृतवत्सर्व्वपापप्रणाशनं ।
 सुखश्रयतया वीर मनो ह्लादयतोव नः । जनमेजयस्तु नृपतिः श्रुत्वा चाख्यानमुत्तमं ।
 सौते किमकरोत् पश्चात्सर्व्वसचादनन्तरं ।
 ॥ सौतेतिवाच ॥ जनमेजयस्तु स नृपः श्रुत्वाख्यानरुमुत्तमं । यदारभत्तदाख्यास्ये सर्व्वसचादनन्तरं ।
 तस्मिन् सचे समाप्ते तु राजा पारितस्तदा । संयष्टुं वाजिमेधेन सभारानुपचक्रमे ।
 अत्रिकपुरोहिताचार्यानाञ्छयेदमुवाच ह । यस्येऽहं वाजिमेधेन हय उत्सृज्यतामिति ।

११०७

ततोऽस्य विज्ञाय चिकीर्षितं तदा कृष्णो महात्मा सहसा जगाम । पारितं द्रष्टुमदीनसत्त्वं देपायनः सर्व्वपरावरजः ।
 पारितस्तु नृपतिर्दृष्ट्वा तस्मिन्मागतं । सर्व्वपाद्यासनं दत्त्वा पूजयामास शास्त्रतः ।
 तौ चोपविष्टावभितः सः स्यात्तस्य शौनक । कथा वज्रविधासि चास्यकुर्वेदार्थसंहिताः ।
 ततः कथान्ते नृपतिश्चोदयामास तं मुनिं । पितामहं पाण्डवानामात्मनः प्रपितामहं ।
 महाभारतमाख्यानं वज्रयं श्रुतिविलारं । निमेवमात्रमपि मे सुखश्रयतयागतं ।
 विभूतिविलारकरं सर्व्वेषां वै यशस्करं । तया सुविहितं ब्रह्मन् ब्रह्मे शीरमिवाहितं ।
 अमृतेन न तप्तिः स्याद्यया स्वर्गसुखेन वा । तथा तप्तिं न गच्छामि श्रुत्वेमां भारती कथां ।
 अनुमान्य तु सर्व्वं पृच्छामि भगवन्नहं । हेतुः कुरुषां नाशस्य राजसूयो मतो मम ।
 दुःसहानां यथा ध्वंसो राजन्यानामुपपन्नः । राजसूयं तथा मन्ये युद्धार्थमुपकल्पितं ।
 राजसूयस्तु सोमेन श्रूयते पूर्व्वमाचनः । तस्मान्ते सुमहद्युद्धमभवत्तारकामयं ।
 आहतो वह्णेनाय तस्य शो सुमहाक्रतोः । देवासुरमहायुद्धं सर्व्वभूतत्रयावहं ।
 हरिश्चन्द्रस्य राजर्षिः क्रतुमेतमुपाहरत् । तत्राप्या डीवकं युद्धमभूत् सन्धियनाशनं ।
 ततोऽनन्तरमार्क्येण पाण्डवेनातिदुस्तरः । महाभारतसम्भारः संश्रुतोऽग्निरिव क्रतुः ।

११०८

११०९

१११०

तदस्य मूलं युद्धस्य लोकलयकरस्य च । राजसूयो महायज्ञः किमर्थं न निवारितः ।
 राजसूये ह्यसंहर्ष्य यज्ञाङ्गस्य दुरन्धरैः । मिथ्याप्रणीते यज्ञाङ्गे प्रजानां संशयो भवः ।
 भवानपि च सर्वेषां पूर्वेषां नः पितामहः । अतीतानागतश्च नायश्चादिकरस्य नः ।
 ते कथं भवता नेत्रा बुद्धिमन्तस्त्युता नयात् । अनाथा ह्यपराध्यन्ति कुनेतारस्य पार्थिवाः । १११४
 ॥ व्यास उवाच ॥ कालेन विपरोतासौ तव पूर्वपितामहः । न मां भविष्यं पृच्छन्ति न चापृष्टो ब्रवीम्यहं ।
 सामर्थ्यं न पश्यामि भविष्यस्य निवर्त्तने । परिहर्तुं न शक्या हि कालेन विहिता गतिः ।
 त्वया त्विदमहं पृष्टो वक्ष्याम्यागन्तुभावि यत् । अतश्च बलवान् कालः श्रुत्वाऽपि न करिष्यमि ।
 न मरम्भान्नचारम्भान्न वै म्यास्यति पौरुषं । लेखा हि काललिखिता सर्वथा दुरतिक्रमा ।
 अश्वमेधः क्रतुश्रेष्ठः सस्त्रियाणां परिश्रुतः । तेन भविन ते यज्ञं वामो धर्षयिष्यति । १११५
 यदि तच्छक्यते राजन् परिहर्तुं कथञ्चन । दैवं पुत्रवकरिण नायजेयाद्य तं क्रतुं ।
 नचापराधः शक्यस्य नोपाध्यायगणस्य ते । न च वा यजमानस्य कालो हि दुरतिक्रमः ।
 तस्य संस्थाकृतमिदं कालस्य परमेष्ठिनः । यथा दृष्टं प्रजामर्गं गमिष्यति युगक्षये ।
 तथा यज्ञफलानाञ्च विक्रेतारो द्विजातयः । तत्प्रणेत्यं निषेधत्वं त्रैलोक्यं मचराचरं ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ निवृत्तावश्यमेधस्य किं निमित्तं भविष्यति । श्रुत्वा परिहरिष्यामि भगवन् यदि शक्ये । १११६
 ॥ व्यास उवाच ॥ निमित्तं भविता तत्र ब्रह्मकोपकृतं प्रभो । यतयाः परिहर्तुं त्वमित्थे तद्भद्रमस्तु ते ।
 त्वया वृत्तं क्रतुश्चैव वाजिमेधं परन्तप । सस्त्रिया नाहरिष्यन्ति यावद्भूमिर्द्धरिष्यति ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ निवृत्तावश्यमेधस्य ब्रह्मशापाग्निजमा । अहं निमित्तमिति मे भयं ब्रीडा च जायते ।
 कथं ह्यकीर्त्या संयुक्तः सुकृती मद्विधो जनः । लोकानुत्सहते गन्तुं खं सपाश इव द्विजः ।
 यथा ह्यनागतमिदं दृष्टमत्र प्रणाशनं । यद्यस्ति पुनरावृत्तिर्यज्ञस्याश्यामयस्य मां । १११७
 ॥ व्यास उवाच ॥ उपास्तयन्तो देवेषु ब्राह्मणेषूपपत्स्यते । तेजसाऽभ्याहतं तेजसेजः खेवावतिष्ठते ।
 श्रौद्धिञ्जो भविता कश्चित् सेनानीः काश्यपोऽद्विजः । सोऽश्वमेधं कलियुगे पुनः प्रत्याहरिष्यति ।
 तदन्ते तत्कुलीनस्य राजसूयमपि क्रतुं । आहरिष्यति राजेन्द्र श्वेतं यक्षमिवान्तकः ।
 यथा बलं मनुष्याणां कर्तृणां दास्यते फलं । युगान्तहारम्वपिभिः संवृतं विचरिष्यति ।
 तदा प्रभृति ह्यस्यन्ति नृपा प्राणाः पुराकृतोः । न निवर्त्तिष्यते लोका वृत्तान्तावर्त्तनेष्विह । १११८
 तदा स्रज्ज्वा महेदको दुस्तरो दानमूलवान् । चातुराश्रम्यशियिलो धर्मः प्रविचलिष्यति ।
 तदा ह्यल्पेन तपसा सिद्धिं यास्यन्ति मानवाः । धन्या धर्मं चरिष्यन्ति युगान्ते जनमेजय ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि द्विगवत्यधिकश्लोऽध्यायः ॥ १६२ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ आसन्नं विप्रकृष्टं वा यदि कालं न विद्यते । तदा दापरपत्यन्तं युगान्ते स्पृहयाम्यहं ।
 प्राप्ता वयं तु तत्कालमनया धर्मदण्डया । आदास्यामः परं धर्मं मुखमन्येन कर्षणा ।
 ॥ ग्रीनक उवाच ॥ प्रजामनुदेगकरं युगान्तं समुपस्थितं । प्रमृष्टधर्मं धर्मं हि निमित्तैर्वक्तुमर्हति । १११९

॥ यैतिहवाच ॥ पृष्ट एवं भविष्यस्य गतिं तत्त्वेन चिन्तयन् । युगान्ते सर्वभूतानां भगवानब्रवीत्तदा ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ अरक्षितारो हर्षारो बलिभागस्य पार्ययः । युगान्ते प्रभविष्यन्ति स्वरक्षणपरायणाः ।
 क्षत्रियाश्च राजानो विप्राः शूद्रोपजीविनः । शूद्राश्च ब्राह्मणाश्चारा भविष्यन्ति युगक्षये ।
 काण्डसृष्टाः श्रौत्रियाश्च निष्क्रियाणि हवीष्यय । एकपत्न्यामश्रियन्ति युगान्ते जनमेजय ।
 शिल्पवन्तोऽनृतपरा नरा मद्यामिपंप्रियाः । मित्रभार्याभ्रजियन्ति युगान्ते जनमेजय । ११११५
 राजवृत्ते स्थितासौरा राजानसौरशोलिनः । मृत्या अनिर्दिष्टभुजो भविष्यन्ति युगक्षये ।
 धनानि स्नाघनीयानि मता वृत्तमपूजितं । अकुत्सना च पतिते भविष्यति युगक्षये ।
 प्रमृष्टचेष्टाः पुरुषा मुक्तकेशा विचूलिनः । ऊनषोडशवर्षाश्च प्रयास्यन्ति तदा नराः ।
 अशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पयाः । प्रमदाः केशशूलाश्च भविष्यन्ति युगक्षये ।
 सर्वे ब्रह्मा वदिष्यन्ति सर्वे वाजसनेधिनः । शूद्रा भोवादिनस्यैव भविष्यन्ति युगक्षये । ११११६
 तपोयज्ञफलानाश्च विक्रतारो दिजातयः । श्वतवस्य भविष्यन्ति विपरोता युगक्षये ।
 शूक्तदन्ताऽस्त्रिताक्षश्च मुण्डाः काषायवाससः । शूद्रा धर्मं चरिष्यन्ति शाक्यबुद्धोपजीविनः ।
 स्थापदप्रचुरत्वश्च गवाक्षैव परिचयः । स्वादूनां विनिवृत्तश्च ज्ञातव्या तु गते युगे ।
 अन्त्या मध्ये निवस्यन्ति मध्याश्वान्निवासिनः । यथानिर्घे प्रजाः सर्व्या गमिष्यन्ति युगक्षये ।
 तथा द्विहायना दम्यास्तथा पक्वलकर्षकाः । चित्रवर्षा च पर्जन्या युगे क्षीणे भविष्यति । ११११७
 सर्वे पौरकुले जातासौरयन्तः परस्परं । स्वल्पेनाद्या भविष्यन्ति यत्किञ्चित् प्राप्य दुर्गताः ।
 न च धर्मश्चरिष्यन्ति मानवा निर्गते युगे । ऊषार्कवज्रला भूमिः पन्थानस्तस्करावृताः ।
 सर्वे वाणिजकाश्चैव भविष्यन्ति कलौ युगे । पिष्टदन्तानि देयानि विभजन्ते सुतास्तदा ।
 हरणाय प्रपत्यन्ते लोभादकृतवादिनः । मौकुमार्ये तथा रूपे रत्ने चोपलभ्यन्ते ।
 भविष्यन्ति युगान्ते च नार्यः केशैरलङ्कृताः । निर्विहारस्य भोतस्य गृहस्यस्य भविष्यति । ११११८
 युगान्ते समनुप्राप्ते नान्या भार्यासमा गतिः । कुशीलानार्यभूयिष्ठं वृथारूपममावृतं ।
 पुरुषान्पं बंजस्त्रोकं तद्युगान्तस्य लक्षणं । बज्रयाचनको लोको न दास्यन्ति परस्परं ।
 अविचार्य गृहीष्यन्ति दानं वर्णान्तरात्तया । राजपौराग्निदण्डार्त्ता जनः क्षयमुपैयति ।
 शस्यनिष्पत्तिरफला तरुणा वृद्धशोलिनः । रक्षया सुखिनो लोका भविष्यन्ति युगक्षये ।
 वर्षासु वाताः पुरुषा नीचैः शर्करकर्षिणः । सन्दिग्धः परलोकस्य भविष्यति युगक्षये । ११११९
 वैश्यः द्वे च राजन्या धनधान्योपजीविनः । युगापक्रमणे पूर्वे भविष्यन्ति दिजातयः ।
 अप्रवृत्ताः प्रपत्यन्ते समयः प्रपत्यास्तथा । श्वणं सविनयभ्रंशं युगे क्षीणे भविष्यति ।
 भविष्यत्यफलो हर्षः क्रोधश्च सफलो नृणां । अजायैवोपरोत्स्यन्ते पयमोऽयं युगक्षये ।
 अशास्त्रविदुषां पुंसामेवमेव स्त्रभावतः । शास्त्रोक्तस्य प्रवक्तारो भविष्यन्ति युगक्षये ।
 सर्व्यः सर्व्यं विजानाति वृद्धाननुपश्ये वै । न कश्चिदकविर्नाम युगान्ते समुपस्थिते । १११२०

न चक्ष्णाणि निधोक्ष्यन्ति विकर्मस्था दिजातयः । सौरप्रियाश्च राजानो युगान्ते समुपस्थिते ।
 कुण्डोदृषा नैकतिकाः सुरापाः ब्रह्मवादिनः । अश्वमेधेन यच्छन्ति युगान्ते जनमेजय ।
 याजयिष्यन्त्याज्यांश्च तथा चाभक्ष्यभक्षिणः । ब्राह्मणा धनदण्डार्ता युगान्ते समुपस्थिते ।
 भोःशब्दमभिधास्यन्ति न च कश्चित् पठिष्यति । एकशङ्खास्तथा नार्थ्या गवेधुकपिनट्टिकाः ।
 नक्षत्राणि विवर्णानि विपरोता दिशस्तथा । सन्ध्यारागोऽय दिग्दाहो भविष्यत्यधरे युगे ।
 पितृन् पुत्रान् निधोक्ष्यन्ति बन्धवः शत्रून् कर्मसु । वाक्शरैस्तर्जयिष्यन्ति गुरून् शिष्यास्तथैव च ।
 वियोगिषु च वत्स्यन्ति प्रमदासु नरास्तथा । मुखेषु च प्रयोक्ष्यन्ति प्रमत्ताश्च नरास्तदा ।
 अकृतायाणि भोक्ष्यन्ति नराश्चैवाग्निहोत्रिणः । भिक्षां बलिमदत्त्वा च भोक्ष्यन्ति पुरुषाः स्वयं ।
 पतोन् सुप्तान् वञ्चयित्वा गमिष्यन्ति स्त्रियोऽन्यतः । पुरुषाश्च प्रसप्तासु भार्यासु च परस्त्रियं ।
 नाव्याधितो नाप्यरुजः सर्व एवाभ्यसूयकः । न हते प्रतिकर्त्ता च युगे क्षीणे भविष्यति ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

१११५

१११६

॥ जनमेजय उवाच ॥ एवं विलुलिते लोके मनुष्याः केन पालिताः । निवत्स्यन्ति किमाचाराः किमाहारविहारिणः ।

किङ्कर्माणः किमोहन्तः किंप्रमाणाः किमायुषः । काश्च काष्ठां समासाद्य प्रपत्स्यन्ते कृतं युगं ।

॥ व्यास उवाच ॥ अत ऊर्ध्वं च्युते धर्मे गुणहीनाः प्रजास्ततः । शीलव्यसनमासाद्य प्राप्स्यन्ते द्वांसमायुषः ।

आयुर्हान्या बलश्लानिर्बलश्लान्या विवर्णता । वैवर्ण्याद्वा धिभंपीडा निर्विंदो व्याधिपीडनात् ।

निर्विंदादात्मसंबोधः सम्बोधाद्बुधैर्गोलात् । एवं गत्वा परां काष्ठां प्रपत्स्यन्ते कृतं युगं ।

१११७

उद्देशतो धर्मशोलाः केचिन्मध्यस्थतां गताः । विमर्षशोलाः केचित्तु चेतुवादकुट्टहलाः ।

प्रत्यक्षमनुमानञ्च प्रमाणमिति निश्चिताः । प्रमाणैक्यं करिष्यन्ति मेति पण्डितमानिनः ।

अप्रमाणं करिष्यन्ति वेदोक्तमपरे जनाः । तदा मुखभगाश्चैव भविष्यन्ति स्त्रियोऽपराः ।

नास्तिक्यपरमाद्यापि केचिद्बुधैर्विलोपकाः । भविष्यन्ति नरा मन्दा मूढाः पण्डितमानिनः ।

तदात्मनाः श्रद्धेयाः शास्त्रज्ञानवहिष्कृताः । दाम्भिकास्तै भविष्यन्ति वादशीलकुट्टहलाः ।

१११८

तथा विलुलिते धर्मे जनाः श्रेष्ठपुरस्कृताः । शुभान्येवाचरिष्यन्ति दानसत्यसमन्विताः ।

सर्वभक्षः स्वयैगुप्तो निर्धृणो निरपन्नपः । भविष्यति तदा लोकस्तत कषायस्य लक्षणं ।

विप्राणां श्रायतोर् वृत्तिं यदा वर्णावरजो जनः । अभिपत्स्यति वृत्त्यर्थं तत्कषायस्य लक्षणं ।

कषायोपपन्ने काले ज्ञानविद्याप्रणाशने । मिद्धिमन्त्येन कालेन यास्यन्ति निरुपस्कृताः ।

महायुद्धं महावातं महावर्षं महाभयं । भविष्यति युगे क्षीणे तत्कषायस्य लक्षणं ।

१११९

विरूपाणि रत्नांश्च राजानः कर्मवेदिनः । पृथिवीमुपभोक्ष्यन्ति युगान्ते समुपस्थिते ।

निःस्वाध्यायवषट्कारा अनेयाद्याभिमानिनः । क्रव्यादा ब्रह्मरूपेण सर्वभक्षा वृथाव्रताः ।

मूर्खाः स्वार्थपरा लुब्धाः क्षुद्राः क्षुद्रपरिच्छदाः । व्यवहारापवृत्ताश्च च्युता धर्माश्च श्रायतात् ।

हर्त्तारः पररक्षानां परदारप्रथर्षकाः । कामात्मानो दुरात्मानः शोषधाः प्रियसाहसाः ।

तेषु प्रभवमाणेषु तुल्यशोलेषु सर्व्वशः । अभाविनो भविष्यन्ति मुनयो वज्ररूपिणः ।
 उत्पन्ना ये कृतयुगे प्रधानपुरुषाश्चयाः । कथायोगेन तान् सर्व्वान् पूजयिष्यन्ति मानवाः ।
 ब्रह्मचैरा भविष्यन्ति तथा चेलापहारिणः । भक्ष्यभोज्यहराश्चैव करण्डानाञ्च हरिणः ।
 चौराश्चौरस्य हर्तारो हर्ता हर्तुर्भविष्यति । चौरैश्चौरक्षये चापि कृते चेमे भविष्यति ।
 निःसारे क्षुभिते लोके निष्क्रिये व्यन्तरे स्थिते । नराः अयिष्यन्ति वनं करभारप्रपीडिताः ।
 पिहनाञ्चापयिष्यन्ति पुत्राः कर्मणि सर्व्वशः । क्षुपाः श्वश्रूस्तथा चैव युगान्ते पर्य्युपस्थिते ।
 वाक्शरैस्तर्ज्जयिष्यन्ति गुरून् शिष्याः समन्ततः । यश्च कर्मण्युपरते रक्षांश्चिन्तापदानि च ।
 कोटमूषिकसर्पाश्च धर्षयिष्यति मानवान् । चेमे सुभिक्षमारोग्यं सामग्र्य्यापि बन्धुषु ।
 उद्देशतो नरश्रेष्ठ भविष्यति युगक्षये । स्वयं पालाः स्वयं चौरा युगसम्भारसम्भृताः ।
 मण्डलैः प्रचरिष्यन्ति देशे देशे पृथक् पृथक् । स्वदेशेभ्यः परिभ्रष्टा निःसाराः सह बन्धुभिः ।
 नराः सर्व्वे भविष्यन्ति तदा कालपरिचयात् । ततः स्कन्धैः समादाय कुमारान् विद्रुता भयात् ।
 कौशिकीं प्रतरिष्यन्ति नराः क्षुद्रयपीडिताः । अङ्गान् वङ्गान् कलिङ्गांश्च काश्मीरानय मेकलान् ।
 च्छपिकान्तगिरिद्रोणोः संश्रयिष्यन्ति मानवाः । कृतस्त्रश्च तिमवत्पार्श्वे कूलञ्च लवणाम्भसः ।
 अरण्येषु निवत्स्यन्ति नराः स्वेच्छगणैः सह । नैव शूरा न चाशूरा भविष्यति वसुन्धरा ।
 गोप्ताश्चाप्यगोप्ताः प्रभविष्यन्ति शस्त्रिणः । मृगैर्मत्स्यैर्विहङ्गैश्च आपदेः सर्पकोटकैः ।
 मधुशार्कफलैर्मूलैर्वर्त्तयिष्यन्ति मानवाः । चोरं पर्णञ्च विविधं वल्कलान्यजिनानि च ।
 स्वयंकृतानि वत्स्यन्ति यथा मुनिजनास्तथा । वीजानामार्कतं निम्नेष्वोहन्तः काष्ठशङ्कुभिः ।
 अजैडकं खरोष्ठञ्च पालयिष्यन्ति यत्नतः । नदीस्त्रोतांसि रीत्स्यन्ति तोयार्थं कूलमाश्रिताः ।
 पक्वान्नव्यवहारेण विपणन्तः परस्परं । तनूकदैर्यथा जातैः समूलान्तरसदृतैः ।
 बह्वपत्या मृजाहीनाः कुललक्षणवर्ष्मताः । एवं भविष्यन्ति तदा मनुयाः कालकारिताः ।
 हीनाङ्गोर्न तथा धर्मप्रजा समनुपत्स्यति । आयुस्तत्र च मर्त्यानां परं विंशद्भविष्यति ।
 दुर्बला विषयस्तानां रजसा समभिप्लुताः । भविष्यन्ति तदा तेषां रोगैरिन्द्रियसंचयः ।
 आयुःप्रचयसंबोधाङ्घ्रिमा च न भविष्यति । शुश्रूषणो भविष्यन्ति साधूनां दर्शने रताः ।
 सत्यञ्च प्रतिपत्स्यन्ति व्यवहारोपसंचयात् । भविष्यन्ति हि कामानामलाभादृद्धशीलिनः ।
 करिष्यन्ति च सद्भावं स्वपञ्चवयसोऽभिताः । एवं शुश्रूषणो दाने सत्ये प्राणाभिरक्षणे ।
 चतुष्पादः प्रवृत्तश्च धर्मः श्रेयोऽभिपत्स्यते । तेषां सम्भानुमानानां गुणेषु परिवर्त्ततां ।
 स्वादु किंश्चित् विज्ञाय धर्म एव वदिष्यति । यथा हानिः क्रमागता तया वृद्धिः क्रमागता ।
 प्रगृहीते ततो धर्मप्रपत्स्यति कृतं युगं । साधुवृत्तिः कृतयुगे कषाये हानिदृश्यते ।
 एक एव तु कालः स हीनवर्णो यथा ग्रन्थो । हृन्मो हि तमसा सोमो यथा कलिपुगे तथा ।
 पूर्णश्च तमसा हीनो यथा कृतयुगे तथा । अर्थवादः परं ब्रह्म वेदायं इति तं विदुः ।

१११८०

१११८५

१११९०

१११९५

१११९०

१११९५

अनिर्णयकमविज्ञातं दायाद्यमिव धार्थ्यते । दष्टवादस्तपो नाम तपो हि स्वावरं कृतं ।
 गुणैः कर्माभिनिर्गुणसंस्थेन कर्मणा । आशीस्तु पुरुषं दृष्ट्वा देशकालानुवर्त्तिनो ।
 युगे युगे यथाकालमृषिभिः समुदाहृता । इह धर्मार्थकामानां देवानाञ्च प्रतिक्रिया ।
 आशिपञ्च शुभाः पुण्यास्तथा सायुर्युगे युगे ।

११९९

तथा युगानां परिवर्त्तनानि चिरप्रवृत्तानि विधिस्त्रिभावात् । लोके न संतिष्ठति जीवलोकः कथोदयाभ्यां परिवर्त्तनानः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि चतुर्नवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

॥ सौतिरुवाच ॥ इत्येवमाश्रमयतो राजानं जनमेजयं । अतोतानागतं वाक्यमृषेः परिषदा श्रुतं ।

११९९२

अमृतस्यैव संवादः प्रभा चन्द्रमसो यथा । अनर्पयत तच्छ्रोत्रं महर्षिर्वाङ्मयो रसः ।

धर्मकामार्थभयुक्तं कर्तुं वीरहर्षणं । रमणीयं तदाख्यानं कृत्वा परिषदा श्रुतं ।

केचिदश्रूणि मुमुक्षुः श्रुत्वा दधुस्तथा परे । इतिहासं तमृषिणा पाराशर्य्येण दर्शितं ।

सदस्यान् सोऽभ्यनुज्ञाय कृत्वा सापि प्रदक्षिणं । पुनर्द्रव्याम इत्युक्त्वा जगाम भगवानृषिः ।

अनुजग्मुस्ततः सर्वे ब्रजन्तमृषिमत्तमं । लोके प्रवदतां श्रेष्ठं ये विशिष्टास्तपोधनाः ।

११९९०

याते भगवति व्यामे विप्राः सह महर्षिभिः । अत्रिजः पार्थिवाश्चैव प्रतिजग्मुर्ध्यागतं ।

पद्मगानां सुघोराणां कृत्वा तां वैरयातनां । जगाम रोषमुत्सृज्य राजा विषमिबोरगः ।

होत्राग्निदीपशिरमं परिचाय च तत्तकं । आस्तोकोऽप्याश्रमपदं जगाम सहसा मुनिः ।

राजाऽपि हास्तिनपुरं विवेश स्वजनावृतः । अश्वशासच्च मुदितस्तदा प्रमुदिताः प्रजाः ।

कस्यचित्स्य कालस्य स राजा जनमेजयः । दीक्षितो वाजिमेधाय विधिवद्भूरिदक्षिणः ।

११९९१

संज्ञप्रमथं तस्याथ देवो काग्या वपुष्टमा । संविवेशोपसंगम्य विधिदृष्टेन कर्मणा ।

तां तु सर्वानवद्याङ्गीश्वकमे वामवस्तदा । संज्ञप्रमथमाविश्य तथा मिश्रीबभूव सः ।

तस्मिन् विकारे जनिने विदित्वा तत्त्वतश्च तत् । अभंज्ञतेऽयमश्वले ध्वंभेत्यध्वर्युमब्रवीत् ।

अध्वर्युर्भानसम्पन्नस्तदिन्द्रस्य विचेष्टिनं । कथयामास राजर्षेः ब्रशाप स पुरन्दरं ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ यद्यस्ति मे यज्ञफलं तपो वा रक्षतः प्रजाः । फलेन तेन सर्व्वेण ब्रवीमि श्रूयतामिदं ।

११९९०

अथ प्रभृति देवेन्द्रमजितेन्द्रियमस्मिन् । चक्षिया वाजिमेधेन न यद्व्यन्तोति शौनक ।

अत्रिजयाब्रवीत् क्रुद्धः स राजा जनमेजयः । दौर्बल्यं भवतामेतद्यदर्थं धर्षितः कतुः ।

विषये मे न वस्त्यं गच्छत्वं सह बान्धवैः । इत्युक्त्वास्तद्यजुर्विप्रास्तं नृपं जानमन्यवः ।

अमर्षादश्वशासच्च पत्नीशालागताः स्त्रियः । राजा परमधर्मस्तामभौ जनमेजयः ।

अमर्षी वपुष्टमाश्चैव निर्यातयत मे गृह्णात् । यथा मे चरणी मूर्द्ध्नि पातितौ रेणुगुण्डितौ ।

११९९५

शौटीर्य्यं मे यथा भग्नं यशो मानस्य दूषितः । नैतां द्रष्टुमपोक्षामि परिक्रिष्टामिव खजं ।

न स्त्रादु सोऽप्राति नरः सुखं स्वपिति वा रहः । अन्वासे यः प्रियां भार्य्यां परेण मृदितामिह ।

एवमुक्तेः प्रभाषन्तं क्रुद्धं पारिवितं नृपं । गन्धर्व्वराजः प्रोवाच विशावसुरिदं वचः ।

त्रियज्ञशतयज्ञानं वामवक्त्रं न मृष्यति । असुरास्तेन पञ्चो ते विहितं वपुष्टमा ।
 रश्मा नामासुरा देवो काशिराजमुता सतो । मैषा योषिद्वरा राजन्त्रभूनाऽनुभूयतां । ११९०
 यज्ञो विवरमासाद्य विघ्नमिन्द्रेण ते कृतं । यज्ञा ह्यसि कुप्येष्ट सन्दृष्ट्वा वामोपनः ।
 विभेत्यभिभवात्क्रस्तव क्रतुफलैर्नृप । तस्मादावर्त्तितश्चैव क्रतुरिन्द्रेण ते प्रभो ।
 मायैषा वासवंनेह प्रयुक्ता विघ्नमिच्छता । यज्ञो विवरमासाद्य संश्रुप्तं विश्वराजिनं ।
 कृतमिन्द्रेण रश्मायां मन्यसे यां वपुष्टमां । अय ते गुरवः शप्तास्त्रियज्ञशतयाजिनः ।
 भंशितस्त्वच्च विप्राश्च फलादिन्द्रसमादिह । ततो यथैव दुर्द्धर्षास्त्रियज्ञशतयाजिनः । ११९५
 विभेत्यभिभवान्तदङ्गाङ्गणेभ्यो ऽपि वामवः । एकेन तद्यदुभयं तीक्ष्णं शक्रेण माधया ।
 स एष सुमहातेजा विजिगीषुः पुरन्दरः । कथमन्यैरनाशीर्षं ननु दारानतिक्रमेत् ।
 यथैव हि परा बुद्धिः परा धर्मः परा दमः । यथैव परमैश्वर्यं कीर्त्तिश्च हरिवाहने ।
 तथैव त्वयि दुर्द्धर्षे त्रियज्ञशतयाजिनि । मा वासवं मा च गुरुं मात्मानं मा वपुष्टमां ।
 गच्छ दापेण राजेन्द्र कालो हि दुरतिक्रमः । ऐश्वर्येणाश्रमाविश्य देवेभ्योऽपि रोषितः । ११९०
 आनुकूल्येन देवस्य वर्त्तितं सुखार्थिना । दुस्तरं प्रतिकूलं हि प्रतिस्तेत इवाश्विनः ।
 स्त्रीरत्नमुपभुञ्क्ष्वेमापपापं विगतज्वरः । श्रपापास्त्यज्यमाना वै शपेयुरपि योषितः ।
 अदुष्टास्तु स्त्रियो राजन्दिव्यास्तु सविशेषतः । भानोः प्रभा शिखा वज्रवैद्यो होत्रे तयाजितः ।
 परामुष्टाऽप्यसंरक्ता नोपदुष्यन्ति योषितः । याज्ञा लालयितव्याश्च पूज्याश्च सततं बुधैः ।
 शीलवत्यो नमस्कृत्याः पूज्या श्रिय इव स्त्रियः । ११९५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि विश्वावमुवाक्ये पञ्चनवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

॥ सौतिरुवाच ॥ एवं हि विश्वावमुनाऽनुनीतः प्रसादमागत्य वपुष्टमायाः । चकार मिथ्याव्यतिशङ्कितायाः शान्तिं परां मान
 वधश्चजुष्टां ।

अममभिविनिवर्त्य मानसं सः समभिलषन् जनमेजयो ययः स्वं । विषयमनुशशास धर्मबुद्धिर्मुदितमना रमयन् वपुष्टमां ।
 न स विरमति विप्रपूजनाच्च च विनिवर्त्तति शीलयज्ञदानात् । न विषयपरिरक्षणारण्युतोऽसौ न च परिगर्हति तां वपुष्टमां ।
 विधिविहितमशक्यमन्यथा हि कर्तुं यदुपिरचिन्त्यतपाः पुराऽब्रवीत् सः । इति नरपतिरात्मवांसादाऽसौ तदनुचिन्त्य
 बभूव वीतमन्युः ।

इदं महाकाव्यमृषीहात्मनः पठन्मृणां पूज्यतेभो भवेन्नरः । प्रवृष्टमायुः समवाप्य दुर्लभं लभते सर्वश्रेष्ठफलञ्च केवलं । ११९०
 शतक्रतोः कल्पत्रयप्रमोक्षणं पठन्निदं मुच्यति किञ्चिदश्वरः । तथैव कामान् विविधान् समश्नुते समाप्तकामश्च चिराय
 नन्दति ।

यथा हि पुष्पप्रभवं फलं द्रुमाक्षतः प्रजायन्ति पुनश्च पादपाः । तथा महर्षिप्रभवा इमा गिरः प्रवर्द्धयन्ते तमृविप्रवर्त्तिताः ।
 पुष्पानपुत्रो लभते सुवर्चसश्च्युतः पुनर्विन्दति चात्मनः शान्तिं । व्याधिं न चाप्नोति चिरञ्च बन्धनं क्रियाश्च पुण्या लभते
 गुणान्विताः ।

भूत्वा सूर्य्यसुक्षुपी चाददानो भूत्वा वायुः संहरन् प्राणिमात्रं । भूत्वा वज्रनिर्देहन् सर्वलोकान् मेघो भूत्वा भूय एवाभ्यवर्षत ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करप्रादुर्भावे अष्टमवत्यधिकश्रुतीऽध्यायः ॥ १८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भूत्वा नारायणो योगो सप्तमूर्तिर्विभावसुः । गभस्तिभिः प्रदोताभिः संशोषयति सागरान् । १११२०

पीत्वाऽर्णवांसु सर्वान्स नदीः कूपांसु सर्वशः । पर्वतानाञ्च सलिलं सर्वमादाय रश्मिभिः ।

भित्त्वा सहस्रशश्चैव सद्यो गत्वा रसातलं । रसातलगतं कृत्वा पिवते रसमुत्तमं ।

अपु सृजन् क्षौदमन्यद्दाति प्राणिनां भुवं । तत् सर्वमरविन्दात् आदत्ते पुरुषोत्तमः ।

वायुश्च बलवान् भूत्वा स विधूयास्त्रिलं जगत् । प्राणोदयं सुराणाञ्च वायुना कुरुते हरिः ।

ततो देवगणानाञ्च सर्वेषामेव देहिनां । ये चेन्द्रियगणाः सर्वे ये चान्ये च यतोद्भवाः । १११२१

पूयं घ्राणं शरीरञ्च पृथिवीमाश्रिता गुणाः । जिह्वा रसश्च स्नेहश्च संश्रिताः सलिलं गुणाः ।

रूपं चक्षुर्विपाकश्च ज्यातिरेवाश्रिता गुणाः । स्पर्शः प्राणश्च चेष्टा च पवनं संश्रिता गुणाः ।

परमेष्ठिनमेते वै हृदयोक्तेः समाश्रिताः । ततो भगवता तत्र रश्मिभिः परिवारिताः ।

वायुना कृष्यमाणाश्च रूपान्धोन्यसमाश्रयात् । तेषां संघर्षजोद्भूतः पावकः शतधा ज्वलन् ।

अदहन्निखिलान् लोकान्मुयः संवर्तकोऽनलः । स पर्वतान् द्रुमान् गुह्यान् लतावल्लीलूणानि च । १११२२

विमानानि च दिव्यानि पुराणि विविधानि च । आश्रमांसु तथा पुण्यान् दिव्यान्यायतनानि च ।

यानि चाश्रयणीयानि तानि सर्वाणि चादहत् । भस्मीभूतांस्ततः सर्वान् लोकान् लोकनुदर्हरिः ।

भूयो निर्व्यापयामास जलपुत्रेण कर्मणा । सहस्रदृक्प्रहातेजा भूत्वा लक्ष्म्या महाघनः ।

दिव्यतोयेन हविषा तर्पयामास मेदिनो । ततः क्षीरनिकाशेन स्नादुना परमात्मसा ।

शिवेन पुण्येन मही निर्व्याणमगमत् परं । तेन सा जलसञ्चक्रा पयसा सर्व्यते धरा । १११२३

एकाण्वजला भूत्वा सर्वसत्त्वविवर्जिता । महाभूतान्यपि च तं प्रविष्टान्यन्मिताजम् ।

नष्टार्कपवनाकाशे सूक्ष्मे जनविजर्जिते । संशोषयित्वा पीत्वा च कल्पयित्वा च देहिनां ।

दग्ध्वा सन्तापयित्वा च वसत्येकः सनातनः । पौराणं रूपमात्राय किमप्यमितबुद्धिमान् ।

एकाण्वजलावासो योगो योगमुपासते । अद्युतानां सहस्राणि शतान्येकार्णवाश्मभिः ।

न चैनं कश्चिदव्यक्तं व्यक्तं वेदितुमर्हति । १११२४

॥ जमसेजय उवाच ॥ एकार्णवविधिः कोऽयं य एष परिकीर्तितः । क एष पुरुषो नाम किं योगः कश्च योगवान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतावन्तमसौ कालमेकार्णवविधिं प्रति । करिष्यतीमं भगवानिति कश्चिन्न मुच्यते ।

न द्रष्टा नैव गमिता न ज्ञाता नैव पार्श्वतः । न स विज्ञावते किञ्चिदृते तं देवमुत्तमं ।

नमः क्षितिं पवनमय प्रकाशयन् प्रजापतिं भुवनपतिं सुरेश्वरं । पितामहं श्रुतिनिलयं महाशक्तिं भवेदधो शयनमरोचयत्

प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करप्रादुर्भावे अष्टमवत्यधिकश्रुतीऽध्यायः ॥ १८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमेकार्णवे भूते भेते लोके महाश्रुतिः । प्रच्छाद्य वैश्वलं सर्वं हरिर्नारायणः प्रभुः । १११२५

महतो रजभो मध्ये महार्णवसमस्य वै । विरजस्को महाबाहुरक्षरं ब्राह्मणं विदुः ।
 आत्मरूपप्रकाशेन तपसा संवृतः प्रभुः । चिकमाच्छाद्य कालान्तु ततः सुध्याप सत्तदा ।
 पुरुषो यज्ञ इत्येवं यत् परं परिकीर्तितं । यच्चान्यत् पुरुषाख्यन्तु तत् सर्वं पुरुषोत्तमः ।
 ये च यज्ञपरा विप्राः खल्विजा इति संज्ञिताः । आत्मदेहात्परा भूता यज्ञेभ्यः श्रूयतां तदा ।
 ब्रह्माणं परमं वक्तादुद्गामारक्ष सामगं । होतारमथ चाध्वर्युं बाह्व्यमसृजत् प्रभुः । १११९
 ब्रह्मणो ब्राह्मणत्वाच्च सप्रसारश्च सर्व्यशः । तन्निवावरुणं सृष्ट्वा प्रतिष्ठितारमेव च ।
 उदरात् प्रतिहर्त्तारं होतारश्चैव भारत । अध्यापकमचोरुभ्यां नेष्टारश्चैव भारत ।
 पाणिभ्यामथ चाग्नीध्रं ब्रह्मण्यश्चैव यज्ञियं । यावाणमथ बाह्व्यां सुनेतारश्च याज्ञिकं ।
 एवमेवैव भगवान् षोडशैतान् जगत्पतिः । प्रवक्तुन् सर्व्ययज्ञानां खल्विजोऽसृजदुत्तमान् ।
 तदेष वै यज्ञमग्नः पुरुषो वेदसंज्ञितः । वेदाश्च तन्मयाः सर्व्ये साङ्गोपनिषदक्रियाः । ११२०
 स्वपथेकार्णवे चैव यदाश्चर्यमभूत् पुरा । श्रूयते तद्यथावृत्तं मार्कण्डेयोऽनुभूतवान् ।
 जोर्णो भगवत्सस्य कुचावेव महामुनिः । बह्वर्षमहस्यायुसस्यैव वरतेजसा ।
 इति तीर्थप्रसङ्गेन पृथिवीतीर्थगोचरः । आश्रमानपि सर्व्याश्च तीर्थान्यायतनानि च ।
 देशावाद्वाणि चित्राणि पुराणि विविधानि च । जपहोमरतः स्नानस्नपो भारमुपाश्रितः ।
 मार्कण्डेयस्ततस्तस्य शनैर्ब्रह्मादिनिःसृतः । निष्कामन्तं न चात्मानं जानीते देवमायया । ११२१
 निष्कान्तस्तस्य वदनादेकार्णवमयो गतः । सर्व्वतस्तमसा च्छन्नं मार्कण्डेयो निरोक्षते ।
 तस्योत्पन्नं भयं तीर्थं संशयस्यात्मजीविते । देवदर्शनमच्छ्रेया विस्मयश्चागमत् परं ।
 स चिन्तयति मध्यस्थो मार्कण्डेयोऽभिप्रक्षितः । किंस्त्रिंशवेदियं चिन्ता मोहः स्वप्नोऽनुभूयते ।
 व्यक्तमन्यतमो भाव एतेषां भविता मम । न होदृशमसंक्लिष्टमयुक्तं सत्यमर्हति ।
 नष्टचन्द्रार्कपवनम्ह्यप्रपञ्चतभूतलः । कतमः स्यादयं लोक इति चिन्ताव्यवस्थितः । ११२२
 अपश्यच्चापि पुरुषं शयानं पर्व्वतोपमं । तोयार्द्रमिव जोमूतं मध्ये मग्नं महार्णवे ।
 तपन्तमिव तेजोभिर्भास्वन्तमिव वर्षसा । जायन्तमिव गाम्भीर्याच्छ्रमन्तमिव पद्मगं ।
 स देवं द्रष्टुमायाति को भवानिति विस्मयात् । तथैव च शनैर्भूयो मुनिः कुलिं प्रवेशितः ।
 स प्रविष्टः पुनः कुलो मार्कण्डेयः सुनिश्चितः । तथैव चरते भूयोऽविजानन् स्वप्नदर्शनं ।
 स तथैव यथा पूर्व्वं पृथिवीमटते पुनः । तीर्थस्थानानि पुण्यानि बोधनायतनानि च । ११२३
 क्रतुभिर्धजमानांश्च समान्नवरदण्डिणैः । पश्यते देवकुलिस्त्रान् यायजूकान् द्विजोत्तमान् ।
 सदृत्तमाश्रिताः सर्व्ये वर्णा ब्राह्मणपूर्व्वकाः । चत्वारश्चाश्रमाः भग्यग्ययोद्दिष्टपदानुगाः ।
 वर्षाणां शतसाहस्रं मार्कण्डेयो महामुनिः । विचरन् पृथिवीं हस्तत्रां न च कुक्ष्यन्तमेव च ।
 ततः कदाचिदथ वै पुनर्व्वक्त्रादिनिःसृतः । सुप्तं न्यग्रोधशाखायां बालमेकं निरोक्षते ।
 यथैवैकार्णवजले नोदारेषादृष्टान्तरे । अव्यक्तभोषणे लोके सर्व्वभूतविवर्जिते । ११२४

स भूयो विस्मयाविष्टः कैादृष्टव्यमन्वितः । बालमादित्यसङ्गातं न प्रक्रीत्युपसर्पितुं ।
 सोऽचिन्तयदयैकान्ते स्त्रिया मलिनमग्निधौ । पूर्वदृष्टमिदं नेति ब्रह्मिणो देवमाचया ।
 अगाधं मलिले स्त्राये मार्कण्डेयः श्रवन्मुनिः । न शान्तिं लभते तत्र अमात् सन्मलविक्रमः ।
 तथैव भगवान् हंसो गतो योगेन बालतां । बभावे मेघतुल्येन खरेण पुरुषोत्तमः ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ माभैर्यत्स न भेतव्यं सम्प्रत्येहि ममानिर्कं । मार्कण्डेय मुने वीर . बालस्यं ममपोषितः । ११२८
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ को मां गच्छा कीर्तयति तपः परिभवन्मम । बहुवर्षबह्व्यास्यं धर्षयन्निव मे वयः ।
 न ह्येष समुदाचारो देवेभ्यपि समाहितः । मां ब्रह्माऽपि स विश्वेशो दीर्घायुरिति भाषते ।
 कस्तपोधोरशिरसं मामस्य त्यक्तजीवितः । मार्कण्डेयेति मां प्रोक्ता मृत्युमोक्षितुमिच्छति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमामापते मोक्षान्मार्कण्डेयो महामुनिः । अथैनं भगवान् भूयो बभावे तत्परायणं ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ अहं ते जनको वत्स ह्ययोक्तेः पिता गुनः । आयुःप्रदाता पौराणः किमर्थं नोपसर्पसि । ११२९
 मां पुत्रकामः प्रथमं पिता ते ह्यङ्गिरा मुनिः । पूर्वमाराधयामास तपस्वीब्रमुपाश्रितः ।
 ततस्त्वां घोरतपसं दहनोपमतेजसं । दत्तवानहमात्मेष्टं महर्धिममितायुषं ।
 तत्र नोत्सहते चान्यो येन भूयो ममात्मकं । द्रष्टुमेकार्णवमतं क्रीडन्तं योगधर्म्मिणं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रहृष्टवदनो विस्मयात्कुललोचनः । मूर्च्छं बद्धाञ्जलिपुटो मार्कण्डेयो महातपाः ।
 गोत्रनामादिकं श्रुत्वा दीर्घायुर्लोकपूजितः । अथाकरोन्नमस्कारं प्रणतः शिरसा प्रभुं । ११३०
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ दृष्ट्वेऽहं तत्त्वतो मायामिमां ज्ञातुं तवानघ । यदेकार्णवमव्यस्यः शेषे त्वं बालरूपवान् ।
 किमंशः कस्य भगवन्लोके विज्ञायते प्रभो । तर्कये त्वां महद्भूतं न भूतमिह तिष्ठति ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ अहं नारायणो ब्रह्मा सन्भवः सर्वदेहिनां । सर्वभूतोद्भवकरः सर्वभूतविग्रहजनः ।
 अहमेन्द्रे पदे शक्यस्तूनामपि वत्सरः । अहं पुणे युगाख्यस्य युगस्यावर्त्त एक च ।
 अहं सर्वानि सत्त्वानि देवतान्ब्रह्मलानि च । भुजगानामहं शेषसार्वभौमोऽहं सर्वपतिषां । ११३१
 अहं महत्सुशीर्षाद्यैर्यः पादैरभिसंस्तुतः । आदित्यो यज्ञपुरुषो देवयज्ञमयो मखः ।
 अहमग्निर्हव्यवाहो यादसां पतिरव्ययः । सत्पृथिव्यां दिजेन्द्राणां तपसा भावितात्मना ।
 बहुजन्मनिर्द्वानां ब्रह्मणोऽप्यतिरिच्यते । ज्ञानवान् दृष्टविद्यात्मा योगिनां योगवित्तमः ।
 कृतान्तः सर्वभूतानां विश्वेषां काश्चनश्चितः । अहं कर्मजिज्ञासोऽहं धर्म्मसाधनं ।
 निष्क्रियः सर्वभूतानामात्मनातिः सनातनः । प्रधानं पुरुषो देवस्त्वनाद्यस्त्वबरोऽख्यः । ११३२
 अहं धर्मस्तपसाहं सर्व्याश्मनिवासिनां । अहं हवजिरा देवः क्षीरोदधिमहार्णवे ।
 अहं सत्यस्य परममहमेकः प्रजापतिः । अहं सांख्यमहं योगः पदं तत्परमं तथा ।
 अहमिन्द्रो भवस्याहमहं विद्याधिपः स्मृतः । अहं ज्योतिरहं वायुवहं भूमिरहं नमः ।
 अहमापः समुद्रास्य नक्षत्राणि दिशो दक्ष । अहं वर्षमहं सोमः पर्जन्योऽहमहं रविः ।
 क्षीरोदः सागरस्याहं समुद्रो बहुवामुखः । बह्विः सम्पत्तको भूना शिवलोचनमयं हविः । ११३३

अहं पुराणं परमं तथैवाहं पराधर्मः । अहं भूतस्य मय्यस्य वर्त्तमानस्य सम्भवः ।

यत्किञ्चित् पश्यसे चैव यच्छृणोषि च किञ्चन । यद्वा नुभवसे लोके तत् सर्वं मामकं स्मृतं ।

विभं स्रष्टुं मया पूर्वं सृजेयद्वाय पश्य मां । वृगे वृगे च स्रज्यामिमार्कण्डेयाखिलं जगत् ।

तदेतदखिलं सर्वं मार्गस्थेयावधारय । शुभपूर्वमधर्मेभुः कुतश्चर सुखी भव ।

मम ब्रह्मा प्ररीरक्षो देवाश्च ऋषिभिः सह । व्यक्तमव्यक्तयोगं मामवगच्छा पराजितं ।

अहमेकाक्षरो मन्त्रस्तु हरश्चैव सर्वशः । निपदश्चैव परमस्तिवर्गार्थनिर्दम्भः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्वमेतत् पुराणेषु वेदान्तेषु महामुनिः । वत्समाहृतवानाशु मार्कण्डेयं महामुनिं ।

प्रवेशयामास ततो जठरं विस्फुपधृक् । ततो भगवतः कूर्चं प्रविष्टो मुनिस्तमः ।

रराम सुखमासाद्य शुश्रूषन् हंसमव्यय ।

तद्वचरं विविधमपाप्मिनो वपुर्बाह्वर्षवे व्यपगतचन्द्रभास्करे । जनैश्चरन् प्रभुरयं हंससंश्रितः स्रजम् जगद्विचरति काश
पर्यये ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यध्याये पञ्चमे मार्कण्डेयदर्शने दिक्षिततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आपवः स विभूर्भूत्वा कारयामास वै तपः । ह्यादयित्वात्मनो देहमात्मना कुम्भसंभवः ।

ततो महात्माऽतिबलौ मतिं लोकास्तु सूर्यमे । महतां पञ्चभूतानां विश्वभूतो व्यचिन्तयत् ।

तस्य चिन्तयतस्तत्र तपसा भावितात्मनः । निराकाङ्क्षे तोयमये सुखं जगति गच्छरे ।

इषत सङ्क्षेभयामास सोऽर्णवं सलिले स्थितः । अग्नारोर्षिणा सुष्णमथ चिद्रमभूतदा ।

तच्च शब्दमयोऽभूत् स माहृतद्रवसम्भवः । स लब्ध्वाऽन्तरमणोभ्यो व्यवहृत समीरणः ।

विवर्द्धता मलवता तेन कृष्णोभितोऽर्णवः । अन्योन्यवेगाभिहता ममन्नुद्योर्ध्वयः कुम्भं ।

महार्णवस्य जन्मस्य तस्मिन्महसि मर्याति । कृष्णवर्मा समभवत् प्रभुर्वैशानरोऽर्चिमान् ।

ततः संशोषयामास पावकः सलिलं बद्ध । श्याम्यलनिधेर्हिद्रमसृजद्विषजितदा ।

आत्मतेजोभवाः पश्चात् आपोऽमृतरसोपमाः । आकाशं त्विदंभूतं वायुराकाशसम्भवः ।

आज्यं संघर्षणोक्तं पावकश्चाज्यसम्भवं । इष्टा प्रीतमना देवो महात्मा भूतसम्भवः ।

इष्टा भूतानि भगवान् लोकसुखार्थमव्ययः । ब्रह्मणो जन्मसहितं बलरूपो विनिश्चयः ।

चतुर्थ्यादिसंख्याते सहस्रयगपर्यये । यत प्रथम्यां द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मनां ।

ब्रह्मजनानिरुद्धात्मा ब्राह्मणो यतिरुत्तमः । ज्ञानशब्दवृत्तिश्यात्मा योगिनां योगविज्ञानम् ।

तस्मात्प्रत्यक्षं विज्ञेयं संपूर्णैर्भार्यविक्रमं । देवो ब्रह्माणि विश्वेषो नियोजयति योगवित् ।

ततस्तस्मिन्प्राप्तये अविषो हरिरुच्यतः । स्वप्न क्रीडंस्य विविधं मोदते वै स पावकिः ।

पशं नाभ्यङ्गं सैकं समत्पादितवांस्ततः । सहस्रपर्यं विरजो भास्कराभं हिरण्यम् ।

उताश्रमज्यक्षितप्रियोज्यक्षप्रभं सुगन्धिं श्रद्धमन्त्रार्कतेजसं । विराजते कमलामुदारवर्षां महात्मनस्तनुवशाददभ्यं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भाविकपर्वणि पौष्करे महापद्मोत्पत्तौ एकाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ योगविदां श्रेष्ठं सर्वभूतमनोमयं । सृष्टारं सर्वभूतानां ब्रह्माणं सर्वतोमुखं ।

तस्मिन् चिरण्मये पद्मे ब्रह्मयोजनविक्षृते । सर्वतेजोगुणमये पार्श्ववैलक्षण्यैर्युते ।

तच्च पद्मं पुराणज्ञाः पृथिवीरुहमुत्तमं । नारायणात् समुत्पन्नं प्रवदन्ति महर्षयः ।

११४४

था तु पद्मासना देवी तां पृथ्वीं परिचक्षते । ये तु मर्माक्षुराः सारास्त्रान् दिव्यान् पर्वतान् विदुः ।

हिमवन्तश्च मेरुश्च नीलं निषधमेव च । कैलाशं क्रौञ्चवन्तश्च तथाऽऽर्द्रं गन्धमादनम् ।

पुण्यं त्रिशिखरं चैव कान्तं मन्दरमेव च । उदयश्च गिरिश्रेष्ठं विन्ध्यमक्षय्यं पर्वतम् ।

एते देवगणानाञ्च सिद्धानाञ्च महात्मनां । आश्रयाः सर्वभूतानां पुण्याः कामयुजाऽऽद्यः ।

एतेषामन्तरो देशो जम्बूदीप इति स्मृतः । जम्बूदीपस्य संस्थानं याज्ञिका यत्र कुर्वन्ते ।

११४५

गर्भाद्यत् स्रवते तोयं देवास्तृतीयोपमं । दिव्यतीर्थश्रृतापाकृता दिव्याः सरितः स्मृताः ।

यान्येतानि तु पद्मस्य क्षेत्राणि समन्ततः । असंख्याताः पृथिव्यान्तु सर्वे ते धातुपर्वताः ।

यानि पद्मस्य पत्राणि भूरीष्णुर्जं नराधिप । ते दुर्गमाः शैलचिता स्वेष्टदेशा विकल्पिताः ।

यान्यधः पद्मपत्राणि निवासार्थं विभागशः । दैत्यानामुरगाणाञ्च पातालं तन्महात्मनां ।

तेषामधीगतं यत्तदुदकेत्यभिसंश्रितं । महापातककर्माणां मज्जन्ते यत्र मानवाः ।

११४६

पद्मस्थान्ते कुम्भं यत्तदेकार्णवजलं महत् । प्रोक्तास्ते दिक्षु संघातास्त्राजो जलमागराः ।

एष नारायणस्याद्यो महापुष्करसम्भवः । प्रादुर्भावोऽव्ययस्तस्मात्पद्मा पुष्करसंश्रितः ।

एतस्मात् कारणात्तत्रैः पुराणैः परमार्थभिः । याज्ञिकैर्वेददृष्टार्थैश्चैः पद्मविधिः स्मृतः ।

एवं भगवता पद्मविधया परया विधिः । पर्वतानां नदीनाञ्च देशानाञ्च विनिर्णयितः ।

विभक्त्या चाप्रतिमप्रभावः प्रभाकरो योगिवरोऽमितद्युतिः । स्वयं स्वयम्भूः श्रयणेऽसृजत्तदा जगन्मयं पद्मनिधिं महार्णवे । ११४७

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करं सर्वभूतोत्पत्तौ द्वाधिकविंशोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सत्पुरुषादियम्भूतौ सहस्रयुगपर्यये । विभक्तमसि संभूतो मधुर्नाम महासुरः ।

तस्यैव तु सहायोऽन्यो भूतो रजसि कैटभः । तौ रजस्तमसाविष्टौ सम्भूतौ कामरूपिणौ ।

एकार्णवजलं सर्वं लोभयन्तौ महाबलौ । कृष्णरक्तान्तरधरौ श्वेतदीप्तोद्यदङ्घ्रिणौ ।

किरीटमुकुटोदयौ केयूरवलयोज्ज्वलौ । महावृषभतामसौ पीनोरस्कौ महाभुजौ ।

महच्छिरःसंघननौ जङ्गमाविव पर्वतौ । नीलमेघाभ्रसङ्काशावादित्यप्रतिमानौ ।

११४८

विद्युदम्बोदतास्त्राभ्यां कुराभ्यामतिभीषणौ । पादसञ्चारवेगाभ्यामुत्क्षिपन्ताविवाणवम् ।

कम्पयन्ताविव हरिं श्रयानमरिखदनम् । तौ तत्र विचरन्तौ स पृष्करं विश्वतोमुखम् ।

पश्यतां दीप्तवपुषं योनिनां श्रेष्ठमव्ययम् । नारायणसमाश्रितं सृजन्तमखिलाः प्रजाः ।

दैवतानि च विश्वानि मानसांश्च सुतानृषीन् । ततस्त्वावृत्तस्त्रात्र ब्रह्माणमसुरोत्तमौ ।

दृष्टौ युयुत्सया क्रूरो क्रोधसंरक्तलोचनौ । कस्त्रं पुष्करमध्वस्रः सितोष्णीषस्रतुर्मुखः ।

११४९

आशं न गणयेन्मोहादास्ते त्वं विगतज्वरः । यन्नावयोर्भ्याञ्जयद्वं प्रथमं कम्बुजम् ।

आवाभ्यां परमेष्ठाभ्यां न त्रयं स्नातुमाहवे । कर्त्तुं कथोक्तवस्तुभ्यं केन चासीह चोदितः ।

कः स्रष्टा कश्च ते गोप्ता केन नास्माभिधीयसे ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ यः क रत्युच्यते लोके अविज्ञातः स्रष्टा स्रष्टाः । तत्सम्भवं योगवन्तं तं किं मां नाधिगच्छथः ।

॥ मधुकैटभाबूचतुः ॥ नावयोः परमं लोके किञ्चिदस्ति महामते । आवाभ्यां क्वायते विभं रजसा तमसा तथा । ११४०५

रजसोमोमयावावां यत्किनां दुःखलक्षणे । हलकौ धर्मशीलानां दुःखरौ सर्वदेहिनां ।

आवाभ्यां मुच्यते लोको व्युत्पत्तिर्भा युगे युगे । आवाभ्यां क्वायते विभं रजसा तमसा तथा ।

सुखं यच्च मुदो यच्च यच्च श्रीः सज्जतिर्नयः । एषां यत् काङ्क्षितं किञ्चित्तदुच्यते विचिन्तयन् ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ यत्तद्योगवतां श्रेष्ठं यच्च पूर्वमवाचितं । तत् समाधाय गुणवान् सन्ते चास्मि प्रतिष्ठितः ।

यत् परं योगयुक्तानां योऽर्च्यं सर्वमेव च । रजसस्तमसश्चापि यः स्रष्टा जीवसम्भवः । ११४०६

यतो भूतानि जायन्ते नास्तिकानीतराणि च । स एव युद्धा समरे वशी वा त्रमयिष्यति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः ब्रह्मणं श्रीमन्तं वज्रयोजनविस्तृतं । पद्मनाभं हृषीकेशं प्रणम्यावोचतामुभौ ।

जानीवस्त्वां विश्वयोनिमेकं पुरुषसत्तमं । तवोपासनहेतुर्धर्ममिति नो विद्मि कारणं ।

अमोघदर्शनं सत्यं यत्तत्त्वां विद ईश्वरं । तत्त्वानामभितो देव काङ्क्षावः प्रतिवीक्षितुं ।

तदिच्छावो वरं दत्तं तथा ह्यावामरिन्दम । अमोघदर्शनार्थैव नमस्तेऽस्त्यजितश्चय । ११४०७

॥ भगवानुवाच ॥ कानिच्छतो द्रुतं द्रुतं वरानसुरसत्तमौ । दत्तायुषौ मया भूयस्त्वयो जीवितुमिच्छथः ।

तस्माद्यदेष वां यत्नस्तत् प्राप्तुं महाबलौ । यथौ भवन्तौ तु स्नातां तावित्येवाब्रवीद्भूरिः ।

उभावपि महात्मानावूर्जितौ सत्ततत्परौ ।

॥ मधुकैटभाबूचतुः ॥ यस्मिन् कस्यिन्मृतवान् देवे तस्मिन् प्रभो बध् । इच्छावः पुत्रताश्चैव तव यातुं सुरारिहन् ।

॥ भगवानुवाच ॥ वाढं सुतो मे प्रबरो भविष्ये कल्पसंभवे । भविष्ये न मन्देहः सत्यमेतद्व्योमि वां । ११४०८

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वरं प्रदायाथ महासुराभ्यां सनातनो विश्वहरो महाद्युतिः । रजसोमोभ्यां भवभावोपमौ ममस्य

तावूदतस्ते सुरारिहा ।

इति श्रीमहभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे मधुकैटभबध् व्यधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स्त्रिया तस्मिंस्तु कमलो ब्रह्मा ब्रह्मविदान्वरः । ऊर्ध्वबाऊर्ध्वहावाऊक्षपो चोरं समान्त्रितः ।

ज्वलन्निव स तेजस्वी भाभिः स्नाभिस्तमोनुदः । वमापे सर्वधर्मज्ञः सहस्रांशुरिवांशुमान् ।

अथान्यद्रूपमास्त्राय ब्रह्मर्नारायणोऽव्ययः । द्विधाकृत्वात्मनात्मानमचिन्त्यात्मा सनातनः ।

आजगाम महातेजा योगाचार्यो महातपाः । सांख्याचार्यश्च मतिमान् कपिलो ब्रह्मणाम्वरः । ११४०९

देवर्षिभिः स्नुतावेतो युक्तौ ब्रह्मविदान्वरौ । उभावपि महात्मानावूर्जितौ सत्ततत्परौ ।

तौ प्राप्ताबूचतुस्तत्र ब्रह्माद्यमतिौजसं । परावरविशेषज्ञौ पूजितौ परमर्षिभिः ।

वज्रत्वाद्दृढपादश्च विद्यात्मा जगतः स्त्रितिः । सामर्थ्योः सर्वभूतानां ब्रह्मा लोकगुह्यम्बरः ।

तथोक्तद्वचनं मुक्ता स तिस्रो व्याचक्षतेऽर्जुन । चीनिमान् कृतवान् लोकान् यथाह ब्राह्मणो मुनिः ।

पुत्रं भूःसंशक्तश्चैव वसुधादित्यसृजत् । ततो जनामात्मनश्च ब्रह्मा मायकमवधे ।

११५०

सोऽप्यब्रवीत्तु ब्रह्माणमुवाच मानवः सुतः । केराणि किने साहाय्यं ब्रवीतु भगवानिति ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ य इव कपिलो नाम ब्रह्मा नारायणसखा । वदते मां कथञ्चन तत् सुखं महानते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ब्रह्मवीती तदा सोऽव भूयःसावुपस्थितः । इन्द्रपुत्रसि कुबजोः किं कुर्वीति स्मत्सखिभिः ।

॥ परमेश्वरावूचतुः ॥ यत् सत्यमपरं ब्रह्म द्वाष्टादवविधं स्मृतं । यत्कर्मजन्तुर्नैव परन्तत् वमनुस्वरः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इतद्वचो निश्रम्याच व ब्रवी दिवमनुत्तरा । कथं च तव ब्रह्मलक्षणमब्रवीत्तुवा । ११५१

ततो ब्रह्मा भुवर्कम द्वितीयमसृजत् प्रभुः । सृष्ट्वाऽपिना च पुनर्पश्येव ब्रह्मलगाः ।

ततः सोऽप्यब्रवीद्वाक्यं किं कुर्वीति पितामहं । पितामहकर्मज्जगते ब्रह्मार्थं समुपस्थितः ।

ब्रह्मार्थं सहितः सोऽपि भूयो भगवतो गतः । प्रातश्च वरमं स्वायं च तपोः शार्ङ्गनामकः ।

तस्मिन्नपि गते पुत्रे द्वितीयमसृजत् प्रभुः । सोऽप्यपिनिबुजसं भूभवं नाम तं विदुः ।

आसाद्य सोऽपि तं धर्मं तपोरेवानमद्वति । एवं पुत्रास्तस्योऽप्येते प्राक्काः ब्रह्मार्थस्तपनः ।

११५२

तान् दृष्ट्वा सुतास्तस्य ब्रह्मतो शार्ङ्गिन्तां गतं । नारायणश्च भगवान् कपिलश्च बतीश्वरः ।

यं कालं तौ गतौ मुनिं ब्रह्मा तं काञ्चयेव तु । तपो चोरतरं भूयः च तेने संश्रितमनः ।

न रराम ततो ब्रह्मा प्रभुरेव कथञ्चरत् । त्रयोदाहृततो भार्या वसुधादित्यस्य इष्टां ।

तपसा तेजसा चैव वचसा निश्चयेन च । ब्रह्मवीमात्मनो देहिं वमर्षीं लोकसर्जने ।

य तथा सहितस्तव रेने ब्रह्मा महातमाः । सृजन् ब्रह्मपतीन् सर्वांश्च समवायेकसकलं ।

११५३

ततोऽसृजदे त्रिपदां गायत्रीं वेदमातरं । अकरोचैव चतुरो वेदान् कथयितुमशकं ।

आत्मार्यं चासृजत् पुत्रान् लोककर्तृन् पितामहः । विधेः प्रमाणं कनको वेभो लोका विनिःकृतः ।

विशेषं प्रथमं नाम महातपसमात्मनः । सन्धीसमपहं पुत्रं नाया धर्मं च सृष्टवान् ।

इत्वं मरोचिमच्छि पुत्रस्यं पुत्रसं स्मृतं । ब्रिष्टं नौतमस्यैव धनुमस्त्रिरयं मनुं ।

अथर्वभूता इत्येते ख्याताश्चैव मरुपयः । अथोदत्र सुता येषां वंशो वै संप्रतिष्ठितः ।

११५४

अदिर्निर्दिर्तिर्दनुः काष्ठा अमजुः किंचिक्का खडा । प्राध्व कोधश्च सुरसा विजता कद्रुतेव च ।

दक्षस्यैता कुक्षितरः कन्या दादत्र भारत । कथञ्चि च भद्रं ते सप्तविंशतिर्द्विजिताः ।

मरीचेः कश्यपः पुत्रस्तपसा विविंशतिः किल । तस्यै कन्या दादत्रेण दक्षसा अन्वमवत ।

नक्षत्राख्याश्च योमसश्च कथं दत्तवानृषिः । रोचिस्तसीन्वि पुत्रानि कर्णोऽपि जन्ममेव ।

सखीः कीर्त्तिस्त्रया कथं विद्या कथं जनाः इष्टाः । देवी मरुतनी चैव ब्रह्मस्य निर्जिता पुरा ।

११५५

यताः पञ्च वरिष्ठा वै सुरसोऽष्टाय भरत । दत्ता धर्माश्च भद्रानि ब्रह्मणा दृष्टवर्जनाः ।

या रूपार्द्धमयी पत्नी ब्रह्मणः काशकपिणी । सुरभिः सा तु गौर्भूता ब्रह्मार्थं समुपस्थिता ।

ततस्तामगमद्ब्रह्मा वैकुण्ठे लोकपूजितः । लोकसर्जनेऽप्युज्जो गन्धर्वोऽपि भारत ।

जज्ञे चैकादश सुतान् विपुलान् धर्मोपदिताम् । रक्तवन्ध्याश्च वदुर्ब्रह्मन् दक्षतस्रोत्रनेजसा ।

ते ददन्तो द्रवन्तश्च मनवन्तं पितृमहं । रोदनाद्भवत्येव ततो दद्रा इति श्रुताः ।
 निर्धर्तित्येव संपद्यन्तो यो ज्ञज एकपात् । मृगयाधः पिनाकी च दहनीऽधेश्वरश्च वै ।
 अहिर्बुध्न्यश्च मनवान् कपाकी चापराजितः । वेमानीश्च महातेजा दद्रा एकादश श्रुताः ।
 तस्यामेव सुरात्मन्नु जज्ञे मोहवभक्षया । अरुहाश्च तथा नावाः शिकताः वृजयोऽश्रुताः ।
 अजश्विर्कवशाश्च तथैवामृतमृतम् । श्रीपथाः प्रवरा वाश्च सुरभ्यां ताः समुत्थिताः ।
 धर्माक्षत्थुद्भवः कामः साध्या साध्यान् खजावत । प्रभवं आकनक्षेव ईशानं सुरमिं तथा ।
 अरण्यं मरुतश्चैव विशावसुवक्षभुवी । अहिषश्च तनूजश्च विधानमनघं तथा ।
 वत्सरश्च विभूतिश्च बर्मेष्टुरनिस्तरुदं । सुपर्मेष्टुं दधं नानं साध्या खोजनमश्रुता ।
 वासवानुमता देवो जनवामास वै सुतान् । मरुश्च प्रथमं देवं द्वितीयं भुवमन्यथ ।
 विश्वस्वन्तं तृतीयश्च चतुर्थं वीममन्यथ । पञ्चमं पर्मेतश्चैव योगेन्द्रं तदनन्तरं ।
 सप्तमश्च ततो वायुमहर्षं निष्कतिं वसु । धर्मश्चाप्यथमित्येवं साध्याः वै खजावत ।
 विश्वेदेवाश्च विश्वायां धर्मोद्भूता इति श्रुतिः । मुधर्मा च महाबाहुः ब्रह्मपाश्च महावसः ।
 उक्थ्यश्चैव महाबाहुर्मेघांश्च तथैव च । चाक्षुषश्च मनोरिंते तथाऽजन्तमहीरवी ।
 विशावसुसुपर्माश्चैव विश्वामुश्च महायथाः । दक्षश्च अविपुत्रो वै भास्वरप्रतिमश्रुतिः ।
 विश्वेदेवान् देवमाता विश्वेभान् जनयत् सुतान् । मरुतनी मरुतनी देवान् जनयत् सुतान् ।
 अग्निश्चतुर्धर्विर्वीतिः सावित्रं मिथमेव च । अमरं वरुणश्चैव वज्रयश्च महाभुजः ।
 विरजश्चैव शुक्रश्च विशावसुविभावसु । अश्वत्थश्चिचरस्मिश्च तथा निष्पुवितं नृपं ।
 गजवस्त्राज्जतिश्चैव चारिचं वज्रयधर्म । रुद्रश्चैव रुद्रद्रूपं तथैव परतापनं ।
 मरुतनी तथा वज्रं एते वै मरुतां नभः । अदित्यां अश्विरे राजकादित्याः कश्यपादय ।
 इन्द्रे । विष्णुर्भगस्त्वष्टा वरुणोऽग्नीऽथैव रविः । पूषा मिथश्च वरुणो मनुः पर्मेन्य एव च ।
 इत्येते द्वादशादित्या वरिष्ठाक्षिर्दिवौकसः । आदित्यश्च वरुणायां नर्षं पुनर्दधं शुभं ।
 रूपश्रेष्ठं वसुश्रेष्ठं त्रिदिवे रूपिर्षा वरः । अदित्यां अश्विरे देवा रितिर्देव्यामजावत ।
 दानवास्तु दनोः पुत्राः सुरघायां घरीरुपाः । काला तु आकनक्षेयाश्च खवा वै राक्षसांश्चया ।
 सिंहिका पद्ममाता सा मन्मार्जजनी मुनिः । अनासुवाकक्षनया साधयश्चेतकक्षया ।
 प्राधा चाक्षरसां माता अक्षरासाप्यजीजनत् । श्रीधरायाः सर्वर्मेष्टानि पित्राचैव भारत ।
 तथा पक्षिणाश्चैव गुह्यकाश्च विज्ञान्ते । चतुर्व्यदनि सर्वाणि श्रुते गावस्तु घोरमाः ।
 अरुणो गह्वरश्चैव विनतायामजावत । सर्वाश्चैव धराकानाम् देवी कर्तुर्मेजावत ।
 एवन्तु दृष्टिमगमन् विश्वे लोकाः परस्परं । तदा पौष्करके राजन् प्रादुर्भावे महात्मनः ।
 पुराणे पुष्करस्यायं मया देपातनाश्रुतः । कथितस्तेऽनुपूर्वमेव संश्रुताः परमर्षिभिः ।

१११२०

१११२१

१११२२

१११२३

१११२४

१११२५

एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । सम्बद्धे ते कीर्तितो राजन् मया दैपायनेरितः ।

यथा तथानुपूर्व्येण संस्तुतः परमर्षिभिः ।

११५१०

यद्येदमग्रं प्रवरं पुराणं सदाऽप्रमत्तः शृणुयाद्यथोक्तं । शवाय कामानिह वीतशोकः परच स खर्गफलानि भुङ्क्ते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे सर्वभूतोत्पत्तौ चतुरधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ अतं नः परमं ब्रह्मन् खर्वचरितं महत् । दिव्यमन्योन्यसंभूतमर्चितं बद्धभिर्गुणैः ।

इन्द्रोभिवृत्तमञ्जातैः समासेषु सविस्तरेः । लघुभिर्बाधुराभधिर्पथितं पदविग्रहैः ।

त्रिवर्गेणाभिसम्पन्नं धर्मोपायेन योजितं । कामेन बद्धरूपेण ब्रवीरान्तर्गतेन च ।

ब्राह्मणानां प्रभावेसु योधानाञ्च पराक्रमैः । वैरिनिर्यातनेष्वेव प्रतिज्ञानाञ्च पारशैः ।

११५१२

रिपुस्तुवर्षि संपन्नैरानुबन्धः प्रचेदितः । वंशयोगविनाशाय नृपेण सह विग्रहात् ।

ये च तस्मिन्महारौद्रे संयामे निहता नृपाः । तेषां सर्वेषां राज्ञाणि पुत्राः सर्वे प्रपेदिरे ।

कौरवः प्रथितो राजा भगवच्छासनानुगः । धर्मस्य बद्धधा प्रोक्तस्तथासां वर्षसम्पदा ।

शूराणामपि विख्यातः खर्गहेतुर्दिजर्धभ । अनुग्रहार्थं भूतानां नोत्सेकाय कथञ्चन ।

चतुर्णां वर्षसंज्ञानां पृथक् पृथगनेकधा । भर्गवार्धं पतन्तसु भूतानां संप्रबोधिताः ।

११५१४

पृच्छतां देवसन्तारे क्षीणे क्षीणे च कर्षणि । दाने यस्यापि संयोगः स चापि बद्धधा क्षतः ।

दाभ्यां संयोगविहिता मधुवाम्बचनन्तयोः । नैतच्छक्यं समाख्यातुं भारताध्ययनं महत् ।

एकाहेन महाब्रह्मक्षपि दिव्येन चक्षुषा । ब्रह्मणोऽऽकृष्टु विस्तारं संशेषस्य सुसंग्रहं ।

आतुमिच्छामि भगवन् परं कौतूहलं हि मे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे जनमेजयवाक्ये पञ्चाधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्वैकमना राजन् पञ्चेन्द्रियसमाहितः । कथां कथयतो राजस्मिन्विकारेण चेतसा ।

११५१६

ब्रह्मसम्बन्धसम्बद्धमबद्धं कर्माभिर्नृप । पुरस्ताद्ब्रह्म सम्यक् ब्रह्मणो यददक्षिणं ।

अव्यक्तं कारणं यत्तन्निष्ठं सदसदात्मकं । निष्कलः पुरुषस्तस्मात् संबभूवात्मयोगिजः ।

दिव्यो दिव्येन वपुषा सर्वभूतपतिर्विभुः । अचिन्त्यश्चाख्ययश्चैव युगानां प्रभवोऽव्ययः ।

संभूतस्याप्यजातस्य सर्वत्र समताङ्गतः । अव्यक्तात्परतरं यत्तत्पुराणविदो विदुः ।

सर्वतः पाणिपादानां सर्वतोऽङ्घ्रिबिरोमुखं । सर्वतः सुतिमन्त्रोक्ते सर्वमावृण्वति ।

११५१८

असतस्य सतस्यैव विज्ञेयं यच्च कारणं । अव्यक्तो व्यक्तिरूपस्य चरत्तपि न दृश्यते ।

विकारपुरुषोऽव्यक्तो ह्यरूपो रूपमाश्रितः । चरत्यचिन्त्यः सर्वेषु गूढोऽग्निरिव दाहयुः ।

भूतभयोद्भवो नाथः परमेष्ठो प्रजापतिः । प्रभुः सर्वस्य लोकस्य नाम चास्मेति तत्त्वतः ।

अपदाक्षु पदो जातस्तस्मात्कारावणोऽभवत् । अव्यक्तो व्यक्तिमापन्नो ब्रह्मयोगेन कामतः ।

ब्रह्मभावे च तं विद्धि स ब्रह्मं सन्वान् प्रभुः । प्रभुः सर्वस्य लोकस्य आवरत्तेतरस्य च ।

११५२०

अहन्त्विति स होवाच प्रजाः खल्व्यामि भारत । प्रभवः सर्वभूतानां यस्य तन्कुरिमाः प्रजाः ।
 स्वभावाज्जायते सर्वं स्वभावाच्च तथाऽभवत् । अहङ्कारः स्वभावाच्च स च सर्वमिदं जगत् ।
 सर्वव्यापी निरालम्बो अपाङ्गोऽयं जयो भूयः । एष ब्रह्मनयो ज्योतिर्ब्रह्मब्रह्मेण शब्दितः ।
 अयं क्तो व्यक्तिमापन्नः पञ्चभिः कृतलक्षणैः । धारयन् ब्रह्मणा व्यक्तं विविधं विततस्वरम् ।
 अथ मूर्त्तिं ममाधाय स्वभावाद्ब्रह्मोदितः । सर्वस्य सलिलं ब्रह्मा येन सर्वमिदं ततं । ११४८०
 वायुं पूर्वमथो सृष्ट्वा यो धातुर्धातुसत्तमः । धारणाद्धातुशब्दश्च लभते लोकमंशितं ।
 तदेतत् वायुमूर्त्तं कृत्स्नं जगदभूत् पुरा । एतदेवैरतिक्रान्तं पूर्वमेव सरस्वति ।
 पृथक्त्वं गमितं तोयं पृथिवीशब्दमिच्छता । घनत्वाच्च द्रवत्वाच्च निखिलेनोपलक्ष्यते ।
 फलत्वात् सोदमानाच्च सलिले सलिलोद्भवः । व्याजहार शुभां वाणीं समन्तात्पुरयन्निव ।
 ऊर्ध्वं वै स्वातुमिच्छामि भंसोदाम्यद्भरस्व मां । गम्भीरतोयविवरमूर्त्तिविशोभितान्तरं । ११४८१
 तेजोमूर्त्तिधरा देवी सर्वभूतप्ररोहिणी । यथायोगेन सम्भूता सर्वत्र विषयैषिणी ।
 श्रुत्वा तु गदितो तस्य गिरं तां सुमुभाषितां । वाराहं रूपमास्त्राय निपपात महार्णवे ।
 उद्धृत्य सोऽर्चानं तोयात् कृत्वा कर्णं सुदुष्करं । समाधौ प्रक्षयं गत्वा प्रलीनो न च दृश्यते ।
 यत्तद्ब्रह्ममयं ज्योतिराकाशमिति संश्रितं । तच्च ब्रह्मा समुद्भूतः सर्वभूतपितामहः ।
 अद्यापि मनसा धात्रा धार्यते ब्रह्मयोनिना । ज्ञानयोगेन सूक्ष्मेण भूतानां हितकाम्यया । ११४८२
 भित्त्वा तु पृथिवी मध्यमुपयाति समुद्भवं । तपनसूक्ष्मातिष्ठद्भस्मभिः प्रदहन्निव ।
 तस्य मण्डलमध्यात्तु तिष्ठतं प्रतिमण्डलं । स सनातनज्ञो ब्रह्मा सौम्यं सोमत्वमन्वगात् ।
 सोममण्डलपर्यन्तात् पवनः समजायत । तदक्षरमयं ज्योतिस्तेजस्तेजोविवर्द्धनं ।
 स तु योगमयाज्ञानात् स्वभावाज्ज्योतिरुद्भवात् । सृजते पुरुषं दिव्यं ब्रह्मयोनिं सनातनं ।
 द्रवं यत् सलिलं तस्य घनं यत् पृथिवी भवत् । हिद्रं तच्च तदाकाशं ज्योतिर्येषसुरेव तत् । ११४८३
 वायुना स्पन्दते चैव भंघाताज्ज्योतिरुद्भवः । पुरुषात् पौरुषो भावः पञ्चभूतमथो महान् ।
 भूतात्मा वै भ्रमे तस्मिन्तस्मिन्देहे सनातनः । गुहायां निहितं ज्ञानं योगाद्यज्ञः सनातनः ।
 तपनस्यैव तद्रूपं योऽग्निर्व्यमति देहिनां । शरीरे नित्यज्ञो युक्ते धातुभिः सह सज्जतः ।
 स्वभावात् कथमायाति स्वभावाच्चयमेति च । स्वभावादिन्दते ज्ञानिं स्वभावाच्च न विन्दति ।
 इन्द्रियैर्व्यतिमूढात्मा मोहितो ब्रह्मणः पदे । सम्भवं निधनञ्चैव कर्मभिः प्रतिपद्यते । ११४८४
 यावत्तद्ब्रह्मविषयं नोपजानाति तत्त्वतः । तावत्संसारमाप्नोति सम्भवांश्च पुनः पुनः ।
 इन्द्रियैर्व्यतिरिक्तो वै यदा भवति योगवित् । तदा ब्रह्मत्वमापन्नः प्रलयाद्ये प्रतिष्ठति ।
 प्रतिबुद्धममुं लोकं ब्रह्मवांश्च भवत्युत । न च रागव्यथैर्याति न च सज्जति कर्त्तृचित् ।
 आगतिश्च गतिश्चैव निधनं सम्भवन्नथा । भूतेभ्यो वेत्ति सर्वज्ञः परां सिद्धिमुपागतः ।
 आत्मनो गतयस्यैव तथा विषयगोचरं । पुरस्तात् कर्मभिर्भूते पदे ब्रह्म प्रतिष्ठितं । ११४८५

चित्तपन्थीश्च मनसा च्छद्या पूर्वाश्च यातनाः । भिद्यमानाः प्रलोभेन वायुभिश्च द्वाणवः ।

पथ्यते हृदयं नीलं परेभ्यो ज्ञानचक्षुषा । ब्रह्मप्रोक्तमिहात्मा वै विमुक्तो देहबन्धनात् ।

सृजेदपि परं लोकं संहरदपि विद्यया । तेजोमुक्तिरिवाविद्धमिह लोकश्च संसृजेत् ।

तिर्यग्योनौ गतानाञ्च कर्मभिर्निरयोपमैः । तामपि प्रतिमुच्येत ब्रह्मयुक्तेन चेतसा ।

असृग्श्च सृष्टैवे योगं कर्मभिर्विन्दति । न सृष्टं विद्यते तत्र यद्ब्रह्म कर्मभिर्भुवं ।

१११९०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यवर्षणि पौष्करे षडधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पृथिव्यां यत् कृतं क्रिदं तपनेन विवर्द्धता । तस्मिन् न्यतोऽयं भैनाकः स्वभावंविहितोऽचलः ।

पर्वभिः पर्वतत्वञ्च लभते नाम संज्ञितं । अचलादचलत्वञ्च स्वभावान्मोरेव सः ।

तस्य पृष्ठे सुविस्तारो नगस्य सुमहर्द्धिमान् । तस्मिन् पुरुषो व्यक्तो वसति ज्योतिर्मभवः ।

विहितस्य स्वभादेन तेनैव परमात्मना । यत्तद्ब्रह्ममयं तेजो निहितं शिरसोऽस्तरे ।

तस्य ज्योतिर्मयं रूपं दीप्तं पुरुषविग्रहं । वदनादभिनिष्क्रान्तं ज्वलन्तमिव तेजसा ।

१११९१

चतुर्भिर्वन्दनेयुक्तं चतुर्भिश्च भुजोत्तमैः । वक्त्रं ब्रह्मप्रमुद्भूतं ब्रह्मा ब्राह्मणपुङ्गवः ।

तदेवैव स्याद्भाभूतं पुनर्भावलमागतं । उद्धृता पृथिवी देवी पुरस्तात् सलिलाश्रयात् ।

ब्रह्मत्वं ब्रह्मणः स्थानादलोको लोकताङ्गतः । पदसन्धौ ब्रह्म लोकोऽष्टाङ्गं मेरोस्तदाऽभवत् ।

उच्छ्रितं योजनशतं सहस्रशतमेव च । एवमेव च विस्तारं चतुर्भिर्गुणितं गुणैः ।

अथवा नैव संख्यातुं शक्यं भूतेन केनचित् । समामहस्रैर्ब्रह्मभिरपि दिव्येन तेजसा ।

१११९२

चतुर्भिः पार्श्वविस्तारैः शिलाभिरभिमण्डितैः । नगस्य तस्य राजेन्द्र विस्तारैः शतराजनैः ।

कोटिकाटीशतगुणैर्गुणितं ब्रह्मवादिभिः । योगयुक्तैः सदा सिद्धैर्निधैः ब्रह्मपरायणैः ।

महर्द्धिः सह देवैश्चैवैर्ब्रह्मभिरपि च । आदित्यैर्ब्रह्मभिरपि चैवैरसुधाधिपान् ।

रत्न पृथिवीश्चैव भगवान् विष्णुना सह । विवस्वदरुणाभ्याञ्च भेघातं गमितं नृप ।

तेन ब्राह्मणेन वपुषा ब्रह्मप्राप्तेन भारत । यत्तद्विष्णुमयं तेजः सर्व्वं च समतां गतं ।

१११९३

यत्तद्ब्रह्मेति च श्लोकं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः । नियमैर्ब्रह्मभिः प्राप्तेः सत्यव्रतपरायणैः ।

एवमेते त्रयो लोका ब्राह्मणेऽहनि प्रतिष्ठिताः । अहनि ब्रह्म चाव्यक्तं व्यक्तं प्राणैः प्रतिष्ठितं ।

ब्रह्मणे नियतं कर्म प्रभावेण प्रथेदितं । प्रवर्त्तमानं भावेन शश्वदच्छलवादिनां ।

एतद्भूतमिति प्रोक्तं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः । यदेकं ब्रह्मणः पादं विश्रवं गमितं परं ।

सङ्कलद्भिः प्रभावाणां विश्वशब्दः प्रयुज्यते । ब्राह्मणैर्ब्रह्मभूतात्मा सत्यव्रतपरायणैः ।

१११९४

विश्वरूपं मनोरूपं बुद्धिरूपलमानयत् । एवं ददं स भगवान् प्रथमं मिथुनेऽसृजत् ।

स एव भगवान् विश्वं देव्या सह सनातनः । विधाय विपुलान् भोगान् ब्रह्मा चरति सानुगः ।

स एव भगवान् ब्रह्मा नित्यं ब्रह्मविशम्बरः । निर्व्याणपयगर्भकृणामकिञ्चनपथेषिणां ।

सोमात् सोमः समुत्पन्नो धारासलिलविग्रहात् । यथाऽभिषिक्तो भूतानां सैनापत्ये महेश्वरः ।

अभिषिच्य च भूतेशं कृत्वा कर्म स्वभावतः । नदति स तदा नादं तेन सा ह्युच्यते नदी ।
 सा ब्रह्मलोकं सम्भाव्यमभिभूय सहस्रशः । गाङ्गता गगनाद्देवी सप्तधा प्रससार ह ।
 सहस्रधा वा राजेन्द्र वज्रधा च पुनः पुनः । इमं लोकममुंश्चैव भावयन् चरमभवं ।
 ततो भूतानि रोहन्ति महाभूतफलानि च । ततः सर्वे क्रियारम्भाः प्रावर्तन्त मनीषिणां ।
 चतुर्भिर्व्यदभैस्तस्य मुखपद्मादिभिः सुता । तदाऽचरमथो सिद्धिर्दिशत्वं समुपागता ।
 तस्य ज्ञानमयं पुण्यं चतुष्पादं मनातनं । पतित्वेनाभवद्देवो ब्रह्मा चापि पितामहः ।
 पादा धर्मस्य चत्वारो धैरिदं धार्यते जगत् । ब्रह्मचर्येण व्यक्तेन गार्हस्थेन च पावने ।
 गुरुभावेन वाक्येन गुह्यगामिनगामिना । इत्येते धर्मपादाः स्युः स्वर्गहेतोः प्रचोदिताः ।
 न्यायाद्वर्षेण गुह्येन मोक्षो वर्द्धति मण्डले । ब्रह्मणो ब्रह्म वरणादिदा वर्त्तन्ति शाश्वताः ।
 गृहस्थानभिवाक्येन दृष्यन्ति पितरस्तथा । श्रवणोऽपि च धर्मो नगस्य मिरसि स्मिताः ।
 नगस्य तस्य संस्पृश्य मेरोः शिखरमुत्तमं । पद्मा संपोष्य वृषणौ श्रुतिभिरौर्विचार्यते ।
 धीवां निगृह्य पृष्ठं विनास्य प्रहमन्निव । नाभिदेशे करौ न्यस्य सर्वशोऽङ्गानि सङ्क्षिपन् ।
 मूर्ध्नि ब्रह्म समुत्क्षिप्य मनसा म पितामहः । असृजन्मनसा विष्णुं योगाद्योगेश्वरस्य च ।
 व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्विन्मादिभ्यमिवोत्थितः । तेजोमूर्त्तिधरो देवो नभसोन्दुरिवोत्थितः ।
 रराज ब्रह्मयोगात् स सहस्रांशुरिवापरः । विराजन्मनसो मध्ये प्रभाभिरतुलं प्रभुः ।
 नोपलभ्यति मूढात्मा प्रत्यक्षं ब्रह्म शाश्वतं । ललाटमध्ये तिष्ठन्तं दिधाभूतं क्रियां प्रति ।
 ज्योतिश्चक्षुषि सम्पृष्टं विम्बं भास्करसोमयोः । बुद्ध्या पूर्व्वन्तु पश्यन्ति अध्यात्मविषये रताः ।
 ब्राह्मणा वेदविदांसः सत्यव्रतपरायणाः । नेतरे यातु पश्यन्ति अध्यात्मं नावबुध्यते ।
 हिंसायोगैरयोगात्मा सर्वप्राणिचरैर्नृप । भूतयो भुवि भूतेशो मोहप्राप्तेन चेतसा ।
 कर्मभिः कुत्सितैरन्यैः सर्वप्राणिषधैषिणां । नराणां योगमास्थाय स्नेपु गात्रेषु भारव ।
 समाहितमना ब्रह्मा मोक्षप्राप्तेन हेतुना । चन्द्रमण्डलसंस्थानाज्ज्योतिस्तेजो महत्तदा ।
 प्रिविष्य हृदयं क्षिप्रं गायत्र्या नयनान्तरे । गर्भस्य सम्भवे यद्य चतुर्धा पुरुषात्मकः ।
 ब्रह्मतेजोमयोऽव्यक्तः शाश्वतोऽयं पुरोऽव्ययः । न चेन्द्रियगुणैर्धुक्तो युक्तलोको गुणेन च ।
 चक्षुःश्रुतिमलप्रख्यो भ्राजिष्णुर्व्यर्णसंस्थितः । नेत्राभ्यां जनयद्देवो श्रुत्वेदं यजुषा सह ।
 सामवेदश्च जिज्ञायादयर्व्वणश्च मूर्द्धतः । जातमावाप्तु ते वेदाः चेवं विन्दन्ति तत्ततः ।
 तेन वेदत्वमापन्ना यस्मादिन्दन्ति तत्पदं । ते सृजन्ति तदा वेदा ब्रह्मपूर्व्वं मनातनं ।
 पुरुषं दिव्यरूपाभं सैः सैर्भौमैर्नोभैः । अथर्व्वणस्तु यो भागः शीघ्रं यज्ञस्य तत् स्मृतं ।
 धीवा वाङ्मन्तरे चैव श्रुत्वा भागः सम्भवेत्ततः । हृदयश्चैव पार्श्वं सामभागस्तु निर्मितः ।
 वस्तिशीर्षकटोद्देशजङ्गोरुचरणैः सह । एवमेव यजुर्भागः संचातो यज्ञकृत्यतः ।
 पुरुषो दिव्यरूपाभः सम्भूतो ह्यपरात् पदात् । स हि वेदमयो यज्ञः सर्व्वसत्त्वनुखावहः ।

१११५

१११६

१११७

१११८

१११९

११२०

उभयोर्लोकयोस्तात हिंसावर्धः सनातनः । योगारम्भं कर्मसाध्यं ब्रह्मचर्यं सनातनम् ।

११९७५

प्रभवं सर्वभूतानां यो विन्दति स वेदवित् । स सिद्धिः प्रोच्यते लोके सिद्धिरेव न संशयः ।

निर्मुक्तैः सर्वकर्मभ्या मुनिभिर्वेदपारगैः । वैष्णवं ब्रह्ममित्येवं ब्रुवते वेदपारगाः ।

ब्राह्मणा नियमश्रान्ताः हस्तोपनिषदे पदे ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ चेतसस्त्वपलम्भो हि मनोपाह्वस्य कामतः । कारणं श्रोतुमिच्छामि यथातत्त्वं महामुने ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न ह्यस्य कारणं किञ्चिद्व्याप्तं भवति भारत । अन्तर्गतं कारणमुन्मारीरं मानसं नृप । ११९८०

येन वेशं विदुर्मर्त्या ब्राह्मणाः संशितव्रताः । अवेद्यमपि वेद्यञ्च शक्यं वेत्तुं न कर्मणा ।

ब्राह्मणेन विनीतेन सदा ब्रह्मनिषेविणा । सदा विदिततत्त्वेन सिद्धिहेतोर्यहोपते ।

सदा चैव श्रुतिर्भूत्वा नियतो ब्रह्मकर्मणा । उपतिष्ठेच्च स गुह्यं ब्रह्मास्त्रलिपुटो दिजः ।

सायम्प्रातस्तस्य शो मोक्षकर्मणि कारयेत् । विनीतो ब्रह्मभावेन समाहितमतिर्मुनिः ।

सम्पद्येत मनसा वैष्णवं पदमुत्तमं । आद्यश्रेष्ठं प्रसीदेत् समाहितमतिर्दिजः ।

११९८५

गच्छेत् परमं ब्रह्म निर्विकारेण चेतसा । अपुनर्भावतस्त्वज्ञो निर्वर्णो भावबन्धनात् ।

तदेवाचरमित्याहुर्धनद्वह्यं सनातनम् । न हि तत् कर्मयोगेन विद्यायोगेन दर्शितम् ।

ब्राह्मणानां विनीतानां वैष्णवे पदसञ्चये । सर्वत्र व्यतिरिक्तानां कालयोगविगर्हिणाम् ।

अपुनर्भाविनां लोकाः कर्मयोगे प्रतिष्ठिताः । अनादानेन मनसा राजन् कर्मणि कर्मणि ।

आदानाद्व्यथे अन्तरनादानात् प्रमुच्यते । ब्राह्मणेभ्यः क्रियाप्राप्तिर्जन्तेः पूर्वाज्जनाधिप ।

११९९०

मुक्तश्चेन्द्रियबन्धेन प्राप्तश्च परमं पदम् । न भूयः पुनरायाति मानुषं देहविग्रहम् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे सप्ताधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ उपसर्गश्च योगश्च ध्यातव्यश्चैव यत् पदम् । सिद्धिं सिद्धिगुणाश्चैव श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु विस्तरतः सर्वं यथा पृच्छसि मेधया । उपपन्नेन मनसा ब्रह्मादीनामनेकधा ।

पञ्चेन्द्रियगुणांस्तथा पश्यतो ब्रह्मणो नृप । योगयुक्तेन मनसा पञ्चेन्द्रियनिवासिनः ।

ब्रह्मणश्चिन्तयानस्य ब्रह्मयज्ञं सनातनम् । बह्वर्पमनैश्चर्यात् प्रवक्ष्यामि निबोध तत् ।

११९९५

पञ्चेन्द्रियस्य यामस्य नवद्वारस्य भारत । कामक्रोधस्य मोहस्य संनिद्रुस्य मेधया ।

तेजसा मूर्ध्नि चाधाय धूमो दोधूयते मंहान् । नीललोहितवर्णाभैः पीतैः श्वेतैश्च धातुभिः ।

सस्त्रिष्टारागवर्णाभैः कपोतसदृशैस्तथा । शुद्धवेदूर्यवर्णाभैः पद्मरागसमप्रभैः ।

स्फाटिकैर्बर्णिवर्णाभैर्भोगेन्द्रसदृशैस्तथा । रत्नगोपकवर्णाभैश्चन्द्रांशुसलिलप्रभैः ।

बह्वर्णैः स धूमौघैरिन्द्रायुधसमप्रभैः । सम्पतद्भिस्तु युगपन्मौघैरिव समागमे ।

११९९९

निरुध्यत दवाकाशं पञ्चवह्निरिवाद्भिभिः । ते धूमवर्णाः संघाता चनाः सखिसधारिणः ।

निर्वैमुच्चैव तोषोषान् विविशुर्ध्वसुधातलम् । मूर्ध्नि चैव मंहानग्निर्मानसो धूयते प्रभुः ।

युक्तः परमयोगेण व्रतज्ञोऽर्चिर्भिरावृतः । तस्याग्नेर्विस्फुलिङ्गानां सहस्राणि व्रतानि च ।

विमलः सर्वगात्रेभ्यो ज्वलन्तीव युगाग्रयः । यावन्ति वर्षधारास्तावयोऽर्चोऽनलस्य च ।
 शनैर्युर्वारिधाराभिर्विपुले वसुधातले । वर्षाभ्यां युज्यतानस्य वायुर्हो धूयते महान् । ११०४
 दिव्यसिद्धगुणोद्भूतः सूक्ष्मः प्राणविवर्द्धनः । देवान् भोजननिर्घोषो बलवान् प्राणगोचरः ।
 तैरेव चाग्निबंधातैर्धातुभिः सह सङ्गतः । सहस्रभोऽयं शतशो मूर्तिर्लता पृथग्भिर्वा ।
 अग्निर्व्यायुर्जलं भूमिर्धातवो ब्रह्मचोदिताः । समवायत्वमापन्ना वीजभूता महीतले ।
 संघातं ब्रह्मवेगेन धातवो गमिता नृप । यद्ब्रह्म चतुर्गोत्रेभ्ये स सूक्ष्मः पुरुषो विराट् ।
 तथोरन्यान् बहून् सूक्ष्मान् सृजत् पुरुषोत्तमः । स एव भगवान् विष्णुर्ब्रह्माऽयं कः प्रजापतिः । ११०५
 आधारः सर्वभूतानां प्रलये प्रलयान्तगतः । तं मूर्द्धि धातुभिर्बद्धं विमलं ब्रह्मचोदिताः ।
 तेऽन्तरा पुरुषाः सर्वे ज्ञातारः सुखदुःखयोः । अयं चेष्टितुमारब्धो मूर्त्तयो ब्रह्मतन्मिताः ।
 भित्त्वा च धरणीं देवो प्रापद्यन्त दिशो दश । इत्येते पार्थिवः सर्वे चतुर्यो ब्रह्मनिर्मिताः ।
 तत्रैव प्रलयं याता भूमित्मुपयान्ति च । कर्मकथादिमुच्यन्ते धातुभिः कर्मबन्धनैः ।
 कर्मकथादिमुक्त्वादिन्द्रियाणाञ्च बन्धनात् । तामेव प्रहर्तिं यान्ति अज्ञातां कर्मगोचरैः । ११०६
 चराज्जातं चरच्चैव अग्निर्भास्वपोमयाः । येन तन्तुरिवाञ्छ्वो भावाभावः प्रवर्त्तते ।
 धूमादभ्रन्तु संभूतमभ्रः क्षीयं सुनिर्म्मितं । जगती जलसम्भूता जगद्येव च यत्कृतं ।
 फलाद्रसश्च संजज्ञे रसात् प्राणश्च देहिनां । रसस्तु तन्मयो जज्ञे यत्तद्ब्रह्म सनातनं ।
 ब्रह्मोद्दिष्टं प्रधानन्तु बह्वभिः कारणान्तरैः । ब्राह्मणैस्तपसि आत्मेः सत्यव्रतपरायणैः ।
 अथकाङ्क्षाकामापन्नं स्वेन भवेन भारत । अन्तःस्वं सर्वभूतेषु चरन्तं विद्यया सह । ११०७
 कर्म कर्तेति राजेन्द्र विषयस्त्वमनेकधा । नोपलभ्येत चतुर्धा तत्र सा दग्धकिल्बिः ।
 उपलभ्येत चतुर्धा यतिभिर्ब्रह्मवादिभिः । निःसृतस्तु भुवोर्भये मेघमुक्त इवांशुमान् ।
 चरद्भिः पक्षिपक्षोके निर्दहैर्निष्पत्तिर्यतैः । योगधर्मेण कैरव्य भ्रुवमासाद्यते फलं ।
 प्रादुर्भावं चयश्चैव भूतस्य निधनं तथा । विधत्ते शतशो ब्रह्मा संलये च भवे तथा ।
 कर्माणः कर्मयोगशो भूतेभ्यो नात्र संशयः । अविनाशाय लोकस्य धर्मस्थापयनमेव । ११०८
 युगं दादृश साहसं सप्तस्युगसंज्ञितं । एतद्ब्रह्मयुगं नाम युगानां प्रथमं युगं ।
 एवं युगसहस्रान्ते संहारः प्रलयोऽन्तर्गतः । सूक्ष्मं भवति लोकानां निर्बिकारमचेतनं ।
 तथा प्रलयमापन्नं जगत् सर्वं सनातनं । ब्रह्म सन्पद्यते सूक्ष्मं निर्मितं कारणैर्गुणैः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे अष्टाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २०८ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ प्राम्बंशं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण महामुने । अद्ययोर्युगयोरब्रह्मन् ब्रह्मप्राप्तस्य सर्वेशः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु विस्तरतः सर्वं यन्मां पृच्छसि मेधया । उपपन्नं मनसा देवप्रत्ययसाधना । ११०९
 अद्भिम्प्राप्तस्तु भगवान् योगात्मा ब्रह्मप्रभवः । भूतानां बह्वलस्य चकारे हेश्वरः प्रभुः ।
 स्थितो ब्रह्मासने ब्रह्मा विहितः सहसा प्रभुः । अचलैरेव भवेन स्थाणुभूतेन भारत ।

रक्तस्य भोजविषये सर्वज्ञानमर्थे पदे । यस्मात् सदसद्व्याधि प्रभवन्मुमुक्षुर्न च ।
 ब्रह्मयज्ञानं यजतो योगात् वेदात्मकं वदा । ब्रह्मणो विष्णुं ज्ञानमैश्वर्यं च प्रवर्त्तते ।
 ततः प्रथममैश्वर्यं युञ्जानेन प्रवर्त्तितं । ब्रह्मणा ब्रह्मभूतेन भूतानां दिनमिच्छता । ११०१५
 तदा त्वाकाशमैश्वर्यं युञ्जानं च प्रवर्त्तते । ब्रह्मणो ब्रह्मभूतस्य निर्विकारेण कर्त्तव्या ।
 तदाऽन्तरीक्षं संप्राप्तं ब्रह्म निर्वासयत्यर्थं । संहारः सर्वभूतानां नराणां ब्रह्मवादिनां ।
 भुवमैश्वर्ययोगाणां प्रतिपद्यन्ति देहिनः । आकाशमैश्वर्यभूतेन संयोगे ब्रह्मवादिनां ।
 प्रवर्त्तमानमैश्वर्यं वायुभूतं करोति च । विकारैर्भ्यः प्राप्तेः सन्ततद्विर्भावल्लोके ।
 एतैर्विकारैः संहृतैर्निर्द्वैदैश्च सर्वैः । भुवमैश्वर्यमापन्नः विद्वो भवति ब्राह्मणः । ११०१६
 शरीरादभिनिष्कस्य आकाशेन प्रधावति । निराश्रयो निराश्रयानां लभ्य मनसा ततः ।
 ऐश्वर्यभूतो भूतात्मा चरन् दिवि न दृश्यते । सन्तुर्भिर्भ्यः प्राप्तेः पुरन्दरसमैरपि ।
 श्रीङ्गारं ये त्वधीयन्ते मनसा ब्रह्मसत्तमाः । विमुक्ताः सर्वकर्माभ्यस्तं पश्यन्ति बाधवः ।
 एतद्वि परमं ब्रह्म ब्राह्मणाणां मनोविषां । अन्तस्तरति भूतानां विद्वि चेतनया सह ।
 एव शब्दे महानादः पुराणो ब्रह्मसम्भवः । वायुभूतोऽपरं प्राप्तो वदत्येवं दिजातयः । ११०१७
 अरूपी रूपसम्यगो धातुभिः सह सज्जतः । अन्तस्तरति भूतेषु कामकारकरो वशी ।
 ततः परमनुधाय मनसा पूरयति च । वेदात्मकं तदा यद्यं चिन्तयन्तो मनोविषां ।
 ब्राह्मणाः शुचयो दान्ता यज्ञोऽयुष्मन्सदस्ययात् । ब्रह्मलोकं काङ्क्षमाणा वैष्णवं पदमुत्तमं ।
 पदचैतोः क्रियाः सर्वाः कुर्वन्ति विगतज्वराः । न ह्येते प्रसवादाने भवमिच्छन्ति भारत । ११०१८
 त्रिभिर्भ्योऽपहारैश्च प्रतिभावेद्य वै दिजाः । यजन्ति परमात्मानं विष्णुं सत्यपराक्रमं ।
 यजनं विक्रमश्चैव ब्रह्मणाः संप्रचक्रिरे । ब्रह्मा च वैष्णवं तेजो वेदैर्नैर्भ्यश्चैर्मृष ।
 ब्राह्मणैर्ब्रह्मविद्विश्च ब्रह्मैर्ब्रह्मवादिभिः । शुचिभिः कर्त्तुं निर्मुक्तैः सत्यव्रतपरायणैः ।
 धातुभिर्भ्योऽलकाले च महात्मा सम्प्रदृश्यते । तदेव परमं ब्रह्म वैष्णवं परब्राह्मणं ।
 रसात्मकं तदैश्वर्यं विकारान्ते प्रदृश्यते । चौररूपा रिकाराख्ये व्यययन्ति महात्मनः ।
 सङ्काशातीव तोयेन जुम्भमाणो विचेतनः । जर्म्भिर्भ्यः प्राप्तेः चैव शीतोष्णाभिविकारतः । ११०१९
 महार्णवगतश्चैव दृश्यते न च सज्जते । भग्नश्चैव महानद्यः सलिले चैव वीरति ।
 वीरमानस्य सलिले स शीतात्पात्यते बलान् । आसनाच्छादनाच्चैव मुच्यमानो विचेतनः ।
 यन्ने प्रपद्यमानस्य तोयेन परिचिन्त्यते । शुक्लवर्णेन वज्रधा खोतसा मूर्द्ध्नि सर्वैः ।
 खड्गैर्व्योतिरवेचंश्च शुभेः पीतैश्च द्वायते । वारिपूरैः सुगन्धैर्विष्णुस्तिरिव मायितैः ।
 एतैर्विकारैः संहृतैर्निर्द्वैदैश्च सर्वैः । भुवमैश्वर्यमावाप्त्य विद्वो भवति ब्राह्मणः । ११०२०
 रसात्मकं तदैश्वर्यं विज्ञापादभिः स्रजं । सहस्रधारं विततं मेघलं समुपामनं ।
 रसांश्च विविधान् योगात् संचिद्रः स्रजते प्रभुः । धातुर्धै सर्वभूतानां योगप्राप्तेन चेतुना ।

तेजसो रूपमैश्वर्यं विकारैः सह वर्ज्यते । आत्मनो विज्ञाननं क्लेशो ब्राह्मणकारणे ।
 उग्ररूपैर्विकारैश्च हन्यते दण्डपाणिभिः । चोररूपैः सुगन्धोरैः पिङ्गाचैर्भरविपरीः ।
 नेत्रं समुद्ररन्ध्रं जिह्वापञ्चाश विन्दति । नदन्ति कुण्डपादं जम्भमाणाः पुनः पुनः ।
 पुनरेव तदा भूत्वा वज्ररूपपादाऽभवन् । नृत्यमानाः प्रणयन्ति तर्पयन्तो विप्रेषतः ।
 स्त्रीभूताश्च ततः सर्वे युष्मानाश्चावसन्तिरे । कण्डेभु वज्ररूपमात् विप्रेषैव प्रलोभयन् ।
 मधुरैरभिधानैश्च व्याहरन्ति नभीतवत् । पतन्ति युगपत् सर्वे पादयोर्मूर्ध्निर्भङ्गाः ।
 प्रसादं कञ्जमाणाश्च योगस्थान्तरविप्रेषतः । वज्रप्रकारं कथयन् नृत्यन्ति च रमन्ति च ।
 एभिर्विकारैर्बहुभिर्निर्दुष्टैश्चैव सर्व्वशः । भुवमैश्वर्यमावाद्य सिद्धो भवति ब्राह्मणः ।
 तदर्चिष इवाग्नेया आदित्यस्यैव रश्मयः । तेजोरूपकमैश्वर्यं जातासो जलविन्दवः ।
 ज्योतीषि चैव संवृता आकाशे गुणसंवृताः । चरन्ति सततं लोके सूर्याचन्द्रमसोर्गति ।
 चन्द्रसूर्यात्मकं दिव्यं ज्योतिष्मद्गुणमुत्तमं । एतद्विराजते लोके काशचक्रं भुवश्चरत ।
 अर्द्धमासाश्च मासाश्च चतुः संवत्सराश्च य । कथा स्रवा मूर्जनाश्च कलाः काष्ठाश्चैव च ।
 अहोरात्रप्रमाणश्च निमेषोन्मेषश्च तथा । ताराणां गतयश्चैव महाकाश विप्रेषतः ।
 अथ पार्थिवमैश्वर्यं विकारयत्संभव । योगयुक्ताश्च भिषगाः पात्यन्ते द्वाचलावनात् ।
 अलोभाच्छिद्यते लोके वेपमानोऽनुकीर्त्यते । सोदते वसुधामध्ये भिक्षुमानः पुनः पुनः ।
 भूतानां वज्ररूपैश्च अन्यैश्च तल्लवाणिभिः । विषयेष्वन्यते चिप्रं संवेपात् संप्रक्ष्यते ।
 ततः पार्थिवमैश्वर्यं सेवमानश्च सर्व्वतः । मूर्त्तिमल्लिख वज्रधा धातुभिः स च हन्यते ।
 शक्तितोमरनिस्त्रिंशैर्गदाभिः सायनेकधा । अग्निभिः पात्यते चैव कुरधारैः सहस्रशः ।
 भिद्यते चैव वाणाणैः सुतोऽष्टौर्भवेदिभिः । एभिर्विकारैर्निदुस्तेर्निर्दुष्टैश्चैव सर्व्वशः ।
 भुवमैश्वर्यमापन्नः सिद्धो भवति ब्राह्मणः । ततः पार्थिवमैश्वर्यं निर्मुक्तश्च विकारतः ।
 प्रादुर्भवति युष्माने समाधौ प्रसन्नकृते । दिव्यं तद्गन्धमावाय दिव्यार्थास्तान् द्रष्टुमिति च ।
 दिव्यरूपैश्च विविधैश्छिद्यते न च भिद्यते । गच्छन् प्रकृतिना चान्तः प्रधायात्मा चरन्निव ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपथ्येण पौष्करे महाधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽन्यां धारणां मत्वा मनसा स पितामहः । ब्रह्मकर्मसमारम्भनिर्युक्तेनान्तरात्मना ।

सर्व्वोद्धारणां कृत्वा मनसा प्रहर्षजिव । ब्रह्मयोगेण योगज्ञः सृजते मनसा प्रजाः ।
 चक्षुषो रूपसम्पन्ना द्वाचराः सृजते प्रभुः । नासिकायाश्च सन्ध्याम् सुचिचाम्बरवासयः ।
 तुम्बुरुप्रमुखान् सर्व्वान् व्रतजोऽय सद्यश्चक्रः । नृत्यवादिनकुञ्जकान् कुञ्जकान् कामगीतिषु ।
 ब्रह्मयोगेण योगज्ञः स्वयम्भूर्भगवान् प्रभुः । चादनेवां सुकेशानां सुभूषादनिभानमा ।
 पद्मेन व्रतपत्रेण चादद्यात् च विराजितां । धर्म्यां द्युचिभिरं सेयां ब्राह्मीं मूर्त्तिमतीं त्रिषं ।
 असृजन्नमसा ब्रह्मा सत्यम् प्रोक्तेनाचेतसा । भावयोगेन भूतात्मा सर्व्वप्राणधृतां ततः ।

रक्तस्य भोक्षविषये सर्वज्ञानमर्थे पदे । यस्मात् सदस्यत्वाच्च प्रभवन्मुमुक्षुवन्ति च ।
 ब्रह्मयज्ञानं यजतो योगात् वेदात्मकं वदा । ब्रह्मणो विष्णुं ज्ञानमैश्वर्यं च प्रवर्त्तते ।
 ततः प्रथममैश्वर्यं युञ्जानेन प्रवर्त्तितं । ब्रह्मणा ब्रह्मभूतेन भूतानां दिनमिच्छता । ११०१५
 तदा त्वाकाशमैश्वर्यं युञ्जानस्य प्रवर्त्तते । ब्रह्मणो ब्रह्मभूतस्य निर्विकारेण कर्त्तव्या ।
 तदाऽन्तरीक्षं संप्राप्तं ब्रह्म निर्वासयत्यर्थं । संहारः सर्वभूतानां नराणां ब्रह्मवादिनां ।
 भुवमैश्वर्ययोगाणां प्रतिपद्यन्ति देहिनः । आकाशमैश्वर्यभूतेन संयोगे ब्रह्मवादिनां ।
 प्रवर्त्तमानमैश्वर्यं वायुभूतं करोति च । विकारैर्भ्यः प्राप्तेः सन्ततद्विर्भावलोके ।
 एतैर्विकारैः संहृतैर्निर्द्वैतैश्च सर्वत्र । भुवमैश्वर्यमापन्नः विद्वो भवति ब्राह्मणः । ११०१६
 शरीरादभिनिष्कस्य आकाशेन प्रधावति । निराश्रयो निराश्रयानाजमस्य मनसा ततः ।
 ऐश्वर्यभूतो भूतात्मा चरन् दिवि न दृश्यते । सन्तुर्भिर्भ्यः प्राप्तेः पुरन्दरसमैरपि ।
 श्रीङ्गारं ये त्वधीयन्ते मनसा ब्रह्मसत्तमाः । विमुक्ताः सर्वकर्माभ्यस्तो तं पश्यन्ति बाधवः ।
 एतद्वि परमं ब्रह्म ब्राह्मणाणां मनोविषां । अन्तस्तरति भूतानां विद्वि चेतनया सह ।
 एव शब्दे महानादः पुराणो ब्रह्मसम्भवः । वायुभूतोऽपरं प्राप्तो वदत्येवं दिजातयः । ११०१७
 अरूपी रूपसम्यगो धातुभिः सह सज्जतः । अन्तस्तरति भूतेषु कामकारकरो वशी ।
 ततः परमनुधाय मनसा पूरयति च । वेदात्मकं तदा यद्यं चिन्तयन्तो मनोविषां ।
 ब्राह्मणाः शुचयो दान्ता यज्ञोऽयुष्मन्सदस्ययात् । ब्रह्मलोकं काङ्क्षमाणा वैष्णवं पदमुत्तमं ।
 पदचैतोः क्रियाः सर्वाः कुर्वन्ति विगतज्वराः । न ह्येते प्रसवादाने भवमिच्छन्ति भारत । ११०१८
 त्रिभिर्भ्योऽप्यहरेषु प्रतिभाषेयं वै दिजाः । यजन्ति परमात्मानं विष्णुं सत्यपराक्रमं ।
 यजनं विक्रमश्चैव ब्रह्मणाः संप्रचक्रिरे । ब्रह्मा च वैष्णवं तेजो वेदैर्नैर्भ्यश्चैर्मृष ।
 ब्राह्मणैर्ब्रह्मविद्विष्य ब्रह्मैर्ब्रह्मवादिभिः । शुचिभिः कर्ष्यनिर्मुक्तैः सत्यव्रतपरायणैः ।
 धातुभिर्भ्योऽलकाले च महात्मा सम्प्रदृश्यते । तदेव परमं ब्रह्म वैष्णवं परब्राह्मणं ।
 रसात्मकं तदैश्वर्यं विकारान्ते प्रदृश्यते । चौररूपा रिकाराख्ये व्यययन्ति महात्मनः ।
 सङ्काशातीव तोयेन जुम्भमाणो विचेतनः । जर्म्भिर्भ्यः प्राप्तेः चैव शीतोष्णाभिविकारतः । ११०१९
 महार्णवगतश्चैव दृश्यते न च सज्जते । भग्नश्चैव महानद्यः सलिले चैव शीदति ।
 शीदमानस्य सलिले स शीतात्पात्यते बलान् । आसनाच्छादनाच्चैव मुच्यमानो विचेतनः ।
 यन्त्रे प्रपद्यमानस्य तोयेन परिचिन्त्यते । शुक्लवर्णेन वज्रधा सोतसा मूर्द्ध्नि सर्वत्र ।
 सङ्क्षेप्योतिरवेचंश्च शुभेः पीतैश्च द्वायते । वारिपूरैः सुगन्धैर्विष्णुस्त्रिरिव माधितैः ।
 एतैर्विकारैः संहृतैर्निर्द्वैतैश्च सर्वत्र । भुवमैश्वर्यमावाप्त विद्वो भवति ब्राह्मणः । ११०२०
 रसात्मकं तदैश्वर्यं विज्ञापादभिः स्रजं । सहस्रधारं विततं मेघसं समुपामनं ।
 रसास्य विविधान् योगात् संचिद्रः स्रजते प्रभुः । धातुर्धै सर्वभूतानां योगप्राप्तेन चेतुना ।

प्रशया तेजसा योयान्नस्यात् प्राचेतसः प्रभुः । विष्णुरेव महायोगो कर्मणामन्तरं गतः ।
 ततो निर्वाणसंभूताः शूद्राः कर्मविवर्जिताः । तस्यान्तर्हन्ति यत्कारं न ह्यत्र ब्रह्म विद्यते ।
 यथाऽग्नौ धूमसंघातो ह्यरण्या मय्यमानया । प्रादुर्भूतो विसर्पन् वै नोपशुष्यति कर्मणि ।
 एवं शूद्रा विसर्पन्तो भुवि कार्त्तन्येन जगन्ना । नार्थक्यतेन धर्म्येण वेदप्रोक्तेन कर्मणा ।
 ततोऽन्ये दक्षपुत्रास्तु संभूता ब्रह्मयोनयः । बलवन्तो महोत्साहा महावीर्या महोजसः ।
 पित्रा प्रोक्ता महात्मानो दवेणायज्ञकर्मणा । अन्तर्निष्काम्य हं श्रोतुं धात्वाः पुत्राऽवलो ह्यहं ।
 ततो विधास्ये तत्तजः प्रजाणां विपुलं वलं । चेचाणां विपुलत्वाद्भि ममापि विपुलाः प्रजाः ।
 न तेषां द्रष्टव्यदेवी चतुर्वा रूपमात्मनः । प्रजापतिसुतानां वै विपुला मानमिच्छतां ।
 आत्मनो भावनिर्दृष्टे भांशे कृतयुगे तदा । जनिष्ये सर्वभूतानामष्टजानुर्भिर्जासाया ।
 संवेदजननी धात्री चेति माता प्रचोदिता । चतुर्तां तनुतां चैव जन्तूनां कर्मभोगिनां ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे एकादशाधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २११ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ बाध्वहं श्रोतुमिच्छामि चेतायां ब्राह्मणोत्तम । यं ज्ञात्वा सर्वविद्यानां परं पश्येयमव्यय ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दक्षस्तु पुराणसम्यक् स्त्रीमात्रं पुरुषोत्तमः । योगायोगेन चरात्मानं निजस्य गिरिमूर्धनि ।
 सुजानुः पीनजघना सुभ्रूः पद्मनिभानना । रक्तान्तनयना कान्ता सर्वभूतमनोरमा ।
 दक्षः प्राचेतसस्तस्यां कन्यायां जनयत् प्रभुः । देवाद्भि योगविधिना कन्याः पद्मनिभाननाः ।
 दक्षः पुरुषरूपेण स्त्रीरूपमपहाय च । दर्शने सर्वभूतानां कान्तः कान्ततरोऽभवत् ।
 ताः कन्याः प्रददौ दक्षः स्वयं प्राचेतसः प्रभुः । ब्रह्मदेयेन विधिना ब्रह्मप्राप्तेन भारत ।
 प्रददौ दक्ष धर्माय कश्यपाय चयोदक्ष । सप्ताविंशति सोमाय पञ्चोद्वेतोः समाहितः ।
 दक्षो दत्त्वाऽथ ताः कन्याः ब्रह्मचर्यं प्रपद्य च । ब्रह्मणाऽभ्युषितं पुण्यं समाहितमना मुनिः ।
 तप्यमानो नृगैः सार्द्धं चचार वसुधां नृप । दण्डमूलफलैर्दृष्टो दृष्टश्च तपसा सक्तः ।
 नृगास्तु तस्य परितं फलं मोदन्ति ब्राह्मणाः । दोषिताः पुण्यकर्मोपसपसा दग्धकिंजिषाः ।
 संयामकाले कालज्ञः शशिनाद्रियते मुनिः । कर्म यज्ञकृतां तात सिद्धिं पश्यति खलुषां ।
 दानमानप्रवीरास्तु निरुद्वेगा निरामिषाः । नृगैः सह जरां यान्ति सपत्नीकाः सपुत्रिणः ।
 ब्राह्मणाक्षोचसंसिद्धा जनिष्ये प्रथमे पदे । ब्राह्मणाऽभ्युषितमात्रं ब्रह्म चैव मिरोच्यते ।
 यतिभिः कर्मभिर्युक्तैर्विजितकोपैर्विजितैः । चरद्भिर्बसुधां विभ्रैरकिञ्चनपथैर्विभिः ।
 या प्रजा पूर्वमाकृष्टा मानवी ब्रह्मचारिणी । धैर्येण व्यक्तमापन्ना स्वभावदुरतिक्रमा ।
 अथक्ता व्यक्तमापन्ना स्वभावदुरतिक्रमा । व्यक्ताव्यक्तं गमिन्नेवां काशधर्मात्प्रहीयते ।
 स्वावरा जङ्गमाश्चैव स्त्रूणाः स्त्रूणास्तु भारत । काशयोगेन काशज्ञा भवन्ति न भवन्ति च ।
 एताश्चैताः प्रजाः सर्व्वा दक्षकन्यास्तु जज्ञिरे । कश्यपेनाव्ययेनैव संयुक्ताः काशधर्मिणा ।

११८१

११८२

११८३

११८४

११८५

आदित्या वसवो रुद्रा विश्वे च समरुद्राः । नागास्त्रामेकविरसः साधा वै पञ्चमाक्षया ।

गन्धर्वाः किन्नरा यक्षाः सुपर्णाश्च तथाऽपरे । नरत्मान्सह पक्षे च किन्नराश्च सुवाससः ।

११८२

गावः पशुगणैः सार्द्धं नराश्च वसुधाधिप । धाराधराश्च वसुधाधातारश्च धराधराः ।

गजाः शिंशाश्च व्याघ्राश्च हयाः पक्षधरास्तथा । खड्गा विषाणिनश्चैव वृषभाश्च मृगास्तथा ।

चतुर्विंशत्या नागेन्द्राः पद्माभा वर्णतः शुभाः । सर्वसंज्ञसम्पन्नाः प्राणिनः कामरूपिणः ।

तथारूपैस्तथागन्धैः शीघ्रैश्चैः पराक्रमैः । मुनयः पुनरुद्भूता धर्मविधे संनातने ।

चेचक्षमनवो लोकैः धर्मिणो वेदगोचराः । यथोद्भूताः सुराः सर्वे दिवि लोके प्रतिष्ठिताः ।

११८३

ये चान्ये तपसा सिद्धा गृहस्था मनुजाधिप । ब्रह्मचर्येण संसिद्धाः परिचर्यागता गुरोः ।

ये च योगगतिं प्राप्ताः सिद्धिहेतोर्नरोपते । क्षोत्राधिकैः कर्मजम्यैर्दृष्टिं लप्स्यन्ति वै दिजाः ।

शिशोऽष्टवृत्तयः चान्ताः सपञ्चोका वृद्धव्रताः । सर्वे तेने दिवि चरा भवन्ति चरितव्रताः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे द्वादश्याधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पितामहं पुरस्कृत्य मेरुशृङ्गे समाहिताः । जटाजिनधरा विप्रास्त्वत्क्रोधा जितेन्द्रियाः ।

पर्वतान्तरसंमिद्धे वज्रपादपसंवृते । धातुसंरञ्जितशिले समे निस्तृणकण्डके ।

११८४

अथाणां ब्रह्मवेदानां पञ्चस्तरविराजिते । मन्त्रयज्ञपरा नित्यं नित्यं ब्रह्महिते रताः ।

एकमेवाग्रिमाधाय सर्वे ब्राह्मणपुङ्गवाः । विभिदुर्ध्वेन्यविषयैः सुसमाहितमानसाः ।

त्रिधा प्रणोता ज्वलनो मुनिभिर्वेदपारगैः । अतस्ते तात्त्वमापन्नो यदेकस्त्रिविधः कृतः ।

एक एव महानग्निर्हविषा संप्रवर्द्धते । स्वाहाकारेण धर्मज्ञ मन्त्राणां कार्यसिद्धये ।

स्त्रयश्च द्वयः सम्प्रप्नो भगवान् भूतसत्कृतः । ब्रह्मा ब्राह्मणनिर्माता सर्वभूतपितामहः ।

११८५

दण्डो चर्मा शरो खड्गो शिखो पद्मनिभाननः । अभवद्यस्तसन्तापो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।

यजते पुष्करे ब्रह्मा मेधया सह सज्जतः । इन्द्रप्रोक्तानि सामानि गोयन्ते ब्रह्मवादिभिः ।

धृतं लीरं यवा जीहिः सर्वे परमर्कं हविः । वेदप्रोक्तं मखे न्यक्तं कल्पितं ब्रह्मणः पदे ।

निर्भय्यारणिमाग्नेयीं त्रयीगर्भसमुत्थितां । स ब्रह्मा प्रथमं तस्मिन्निमन्त्र्य प्रवर्त्तयत् ।

न ह्यन्यद्विहितं द्रव्यं यथाऽग्निर्यज्ञकर्मेणि । प्रवर्त्तते विभागेभ्यो ऊतहव्यमथं वसं ।

११८६

फलानि तेः प्रयुक्तानि हवींश्च चिततेऽध्वरे । प्रयुज्यते विज्ञेयज्ञा मुनयो ब्रह्मवादिनः ।

पश्चाद्ये चतुरो वेदान् संप्रभावदृहस्यतिः । ब्रह्मज्ञो ब्रह्मणो यज्ञे परया ब्रह्मसमृद्धा ।

त्रिचाक्षरसमेताया मधुरायाः समन्ततः । सानुस्तरितरागायाः सरस्वत्याः प्रभाषते ।

तेन ब्राह्मणब्रह्मेन ब्रह्मप्रोक्तेन भारत । विभाति स मखो व्यक्तं ब्रह्मलोकं हवापरः ।

मुखेन्द्रा मखोत्तोर्यो ब्रह्मब्रह्मैरनामयैः । प्रयोगैः सम्प्रयुक्तैश्च जल्पजिव प्रवर्त्तते ।

११८७

समिद्धिः सोमकलत्रैः पानैश्च वज्रवित्तैः । यवैर्जीहिभिरज्यैश्च पूर्णैश्च जलभाजनैः ।

कमप्राप्तैश्च पशुभिः कर्मभिश्च परान्वितैः । गोभिः पयस्विनोभिश्च पारिवर्त्यैश्च कोमलैः ।
 ब्रह्मटङ्को वयोदृढस्तपोदृढश्च भारत । ब्रह्मज्ञानमयो देवो विद्यया सह सङ्गतः ।
 मानसैश्च क्रियामूर्त्ता ये च भूताः स्वयं नृप । ब्रह्मा कुर्वेति तांस्तस्मान्महर्षिः वदितवादा ।
 तेजोमूर्त्तिधरैरूपैर्न च तत्कर्मणाऽप्युच्यते । वेदप्रोक्तेन विधिना सर्वप्राप्तव्यतां नृप ।
 निर्णय्यारणिमाग्नेयीं ब्रह्मोर्गर्भसमुत्थितं । यजते कतुना पूर्वमग्निष्टोमेन स प्रभुः ।
 सदस्यैस्तदा व्यक्तं शुश्रूभे यज्ञकर्मणि । जल्पन्ते मधुरा वाचः सानुस्मारक्रियास्ततः ।
 कर्मभिश्च तपोयुक्तैर्वेदवेदाङ्गपारगैः । सूर्येभ्युसदृशैराजन् विरराज महाकतुः ।
 ब्रह्मघोषेण महता ब्रह्मवास इवापरः । वसुधामिह संप्राप्तैः सर्वैरेव दिवोक्तैः ।
 वेदवेदाङ्गविद्भिश्च विनोतैर्ब्रह्मवादिभिः । मतागतैस्तपःश्रानैः स्वर्गलोके महीयते ।
 ज्वलद्गिरिव विप्रैस्तैस्त्रिभिरेवाध्वरेऽग्निभिः । ब्रह्मलोका इवाभाति ब्रह्मणः स महाकतुः ।
 इन्द्रप्रोक्ताणि सामानि गायन्ति ब्रह्मवादिनः । वचनानि प्रयुक्तानि यजूंषि वितेतऽध्वर ।
 तपःश्रान्ता ब्रह्मपराः सत्यव्रतसमाहिताः । आययुर्मुनयः सर्वे मनोभिः श्रोत्रवादिभिः ।
 होता चैवामवद्राजन् ब्रह्मणे च वृहस्पतिः । सर्वधर्मविदां श्रेष्ठः पुराणो ब्रह्मसम्भवः ।
 यजमानश्च यज्ञान्ते विष्णोः पूजां प्रयुज्य च । अदित्याः पश्चिमे गर्भे तपसा संवृते नृप ।
 पदं विष्णुरजो ब्रह्मा निर्दंष्ट्रो निष्परिग्रहः । यतः पदसहस्राणि भविष्यन्मुहूर्त्तवन्ति च ।
 अवध्यस्याप्रमेयश्च व्यतिरिक्तश्च कर्मभिः । आत्माऽपि यस्तु मुनयो भवन्ति निष्परिग्रहाः ।
 परिग्रहाश्च विषया दोषप्राप्ता महीपते । दोषाश्च युगपत् सर्वे ह्लादयन्ति मनो बलात् ।
 इन्द्रियग्रामविषये चरन्तो निष्परिग्रहाः । परिग्रहं शुभं धर्ममविद्यालक्षणं विदुः ।
 विद्यालक्षणसंयोगात् मनस्व्याद्यन्ते नृप । यदि चेन्मुनिशब्देन गृह्यते ब्रह्मवादिभिः ।
 वेदविद्याव्रतस्तत्तैर्नियतैः कुरुसन्तम । दिवि लोकः सतां स्वानं लोकानां लोक उच्यते ।
 यत्र देवा इत्ययुक्ता न क्षयं यान्ति भारत । यजमानश्च भोगैः क्षीः कर्मप्राप्तोऽमृतं पदे ।
 भोदते सह पत्नीभिर्विष्ण्वरो वसुधाधिप । यज्ञावसाने ब्रह्मेण दिजेभ्यः प्रददौ विभुः ।
 इत्यथा सर्वभूतानां निर्धनोन्मात्तरात्मना । ते ब्रह्मसर्वमात्राणि परस्परविशेषिणः ।
 न ब्रह्मः प्रविभागार्थं भेत्तुं सर्वैश्च भैरपि । ततस्ते ब्राह्मणगणा निषेदुर्बसुधातवे ।
 अमेणाभिहताः सर्वे विवर्णवदना नृप । सुपाशैर्गिरिमुख्यस्थ वाग्मिर्बभूवुरभाषिताः ।
 अत्रवीत् प्रणतः सर्वैश्चिह्नरवा तान् दिजोत्तमान् । न हि ब्रह्मो बलाङ्केतुं युष्माभिरसुषङ्गिभिः ।
 अपि वर्धयतेर्द्विधैः परस्परविरोधिभिः । एकोभूता यदा सर्वे भविष्यन्त समाहिताः ।
 अविरोधेन युगपदिभजिष्यन्ति निर्दृताः । वक्षं हि रागदोषाभ्यां वर्द्धन्ते ब्रह्मसन्तमाः ।
 विमुक्तं रागदोषाभ्यां ब्रह्म वर्द्धति शाश्वतं । यदाऽहं भेदविद्यामि स्मरं भिन्नैः त्रिजातलैः ।
 धातुभिश्च विषर्पद्भिः त्रिखरैश्चैवपातितैः । विप्रोर्षैः पाशं विवरेनागैश्चागच्छितैर्भुवि ।

११८०

११८५

११८६

११८७

११८८

११८९

वज्रभिर्बालरूपैश्च चोद्यमानो गुहाप्रचयैः । प्रतिगृह्य च तदाकं ब्रह्मेन्द्रस्य सुभाषितं ।

तूष्णीम्भूवसे सर्वे तदा ब्राह्मणसत्तमाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पैष्करे चतुर्दश्याधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलिहोमाश्च बर्हन्ते अह्नयन्नि भारत । द्विजानां तपसाख्यानां गृहधर्मेषु तिष्ठतां ।

देवताद्याश्च पूज्यन्ते तदाप्रभृति भारत । तेषां ब्रह्मविदं राजन् पृथिव्यां ब्रह्मवादिभिः ।

११८१

तत्रैव ब्रह्मसदने ममे निस्तृणकष्टके । प्राच्येन्मनस्य देवे पुण्ये पर्वतरोधवि ।

वासं यच्च प्रकुर्वन्ति दृष्ट्वा भगवतः क्रियां । तपोऽर्चनेन महाभागा ब्रह्मचर्यव्रते स्मिताः ।

गृहस्थधर्मं निरता दानप्राप्तेन चेतसा । मुनयश्चापि काङ्क्षन्ति धर्मैश्च श्रविकाङ्क्षिणः ।

अन्ये कर्मफले चैव रता ब्राह्मणपुङ्गवाः । अग्निहोत्रव्रतस्थाता जितक्रेधाः समाहिताः ।

दैवयुक्तेन चायुक्ताः कर्मणा ब्रह्मसत्तमाः । शीरवस्त्रसंवीता नियता नियतेन्द्रियाः ।

११८२

चरन्तो ब्रह्मचर्यं यत्नमाख्याय दारुणं । अनेन विधिना राजन् क्रमप्राप्तेन सर्व्वश्रः ।

क्रमाद्यो वेद संस्कारं पुण्यं प्राप्ताः समातनं । पूर्व्वैराचरितं राजन् मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।

अवेदविद्यो नागच्छेत्तपि रौद्रं व्रतश्चरेत् । न च त्यागेन गच्छेत् गृहधर्मं न त्यजेत् ।

एतन्न गच्छेद्धानमप्राप्तो वेदसंस्कारं । अथ च सञ्चयः सर्व्वोः सामगानश्च भारत ।

ये चापि पुत्रिणो न सुः श्रुत्वाऽप्यप्राप्नुयुः फलं । ब्राह्मणास्तु तपःशान्ता परिचर्यागता गुरोः ।

११८३

यस्य नैवं श्रुतं ब्रह्म न गृहीतं विश्राम्यते । कामं तं धार्मिको राजा दासकर्मणां कारयेत् ।

अथवा नैव विद्येत यो ब्रह्म नाद्रियेद्विजः । ओषादीनामविषये मनः पूर्णं समाचरेत् ।

एवं सर्व्वेन्द्रियारम्भं वेदपूर्णं समाचरेत् । ब्राह्मणो भूतिमन्त्रो य इच्छेद्भूतिमात्मनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पैष्करे चतुर्दश्याधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते तु गोब्राह्मणानाश्च चन्द्रादित्यपुरस्कृताः । ब्राह्मणान् पूजयन्नाजन् वसुभिर्ब्रह्मसम्पदैः ।

नारदप्रमुखाद्यैव गन्धर्वा अथ यो नृप । कुर्वन्ति सततं यज्ञैः क्रमप्राप्तं पितामहं ।

११८४

वचोभिर्बभूवुराभाषैः पञ्चेन्द्रियनिवासिभिः । सर्व्वभूतप्रियकरैः सर्व्वभूतहितैषिभिः ।

स्त्रियमानस्य यज्ञान्ते पञ्चेन्द्रियसमाहितैः । प्रोवाच भगवान् ब्रह्मा दिव्या दिव्येति भारत ।

ततः कश्यपमाभाष्य प्रोवाच भगवान् प्रभुः । भवानपि सुतैः सार्द्धं यक्ष्यते वसुधातले ।

ऋतुभिः परमप्राप्तैः संपूर्णवरदक्षिणैः । अक्षासुराश्च ते सर्व्वे यथाप्रतिगुणैः प्रभो ।

वयं यत्स्यामहे सर्व्वे पूर्णं यत्स्यामहे वयं । एवमन्योन्यधर्मभ्रातृद्वन्द्वेन वसुदहिताः ।

११८५

दैतेयाद्यायदैतेयाः परस्परजयैषिणः । युद्धाद्यैव प्रतिष्ठन्ति प्रगृह्य विपुलौ भुजौ ।

निवार्थमाणा अविभिक्षापसा दग्धकिन्त्रिणैः । अन्येऽपि वज्रभिर्विप्रेर्देवेदाङ्गपारगैः ।

निवार्थमाणा युध्यन्ते दुवभा इव गोक्षुब्धे । प्रयुद्धारम्भसंक्रान्ताः सर्व्वप्राणैर्मयैषिणः ।

पश्यतां सर्व्वभूतानां मृत्योर्विषयमागताः । ततः ब्रह्मेण महता परं कल्प्य महावसाः ।

रन्ध्रानि बाहुभिः क्रुद्धाः सपत्न्या इव पवित्राः । चक्षाल वसुधा चैव पदाकान्ता च रोषिभिः ।

११८१५

मौर्यथा पुरुषाकान्ता निषीदति महाजले । पर्वताश्च विभीष्यन्ते गर्हमाना वृषा इव ।

सुसुभुध महागणसाजिता मातरिभ्यः । ततः समभवसुहृन् मधोर्विभ्योश्च भारत ।

युगान्तकरणं घोरं सर्वप्राणिभयकरं । प्रमत्ताय बलं विष्णुः समयवलपौतव ।

वज्रैरिव बलं दोषं समयत्यम्बुना यथा । तथा प्रशामितं तेन भगवत्यपकारिणा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे पञ्चदशाधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलवान् स तु दैतेयो मधुर्भीमपराक्रमः । बबन्ध पाशैर्बन्धितैर्बहेन्द्रं पर्वतान्तरे ।

११८१६

तं वै प्रह्लादवचनाल्लवणंश्च भारत । ऐश्वर्यमैश्वर्यमाकाङ्क्षन् भविष्यं बुद्धिसंशयात् ।

बहेन्द्रं सहसा मध्ये पाशैर्बन्धितैर्विबन्धितैः । आयसैर्वज्रभिस्त्रिष्वेकैस्तवज्जिर्विदारणैः ।

विष्णुमेवापणीरुपमाङ्गयन् युद्धकोविदः । मध्ये गणानां सर्वेषां कालस्य वज्रमागतः ।

द्वैधीभूताः काश्यपेया मधोर्वैशम्पायनाः । युद्धार्थमभ्यधावन्त प्रगृह्य विपुला गदाः ।

गन्धर्वाः किन्नराश्चैव बाधे गीते च कोविदाः । प्रमत्तानि प्रागयन्ति प्रहमन्ति च मर्ष्यशः ।

११८१७

तन्त्रोभिः सुप्रयुक्ताभिर्मधुराभिः स्तम्भावतः । मनो मधोर्विधुम्बन्ति युध्यमानस्य रागिणः ।

मधोर्वैलिलमधुना नियोगात् पश्यन्ति नः । एतान् विकारान् कुर्वन्ति गन्धर्वाः सत्यवादिनः ।

तच्च शक्ता हि गान्धर्व्यै तस्मिन् शब्दे दधुर्मनः । दानवाश्च सुराश्चैव प्रत्यक्षं यान्ति प्राणदन् ।

मधोश्च मन आचिष्य पश्यन् योगेन चक्षुषा । मन्दरं प्रापतद्विष्णुर्गूढोऽग्निरिव दातुषु ।

क्षपयो दीप्तमनसः किञ्चिद्वायितमानसाः । पितामहं पुरस्कृत्य क्षणेनान्तरधोवत ।

११८१८

विष्णुं बोध्यहन्त क्रुद्धो मधुर्वैधुनिभेक्षणः । मुजेन शङ्खदेशान्तेन चकल्पे पदात् पदं ।

विष्णुस्याभ्यहन्द्वायं करारोपेण क्षणान्तरे । स पापत मर्षी तूष्णीं जानुभ्यां रुधिरं वमन् ।

न चेनं पतितं हन्ति विष्णुर्धुक् विचारदः । बाहुयुद्धे हि समयं मत्वाऽचिन्त्यपराक्रमः ।

इन्द्रध्वज दूरीकृत्यजानुभ्यां स महीतलात् । मधूरोवपरोतात्मा निर्दहन्निव चक्षुषा ।

पुरुषाभिस्ततो वाग्भिरन्योन्यमभिगर्जतः । समीपतुर्भ्याञ्जयुद्धे परस्परजघेविषौ ।

११८१९

उभौ तौ बाहुवल्लिनावुभौ युद्धविचारदौ । उभौ च तपसा आन्तावुभौ सत्यपराक्रमौ ।

बृहस्पतिरिषौ वीरावन्योन्यं तौ चकर्षतुः । शैलेन्द्राविव युध्यन्तौ पथेः पाषाणसन्निभेः ।

विकर्षन्तौ च मत्तौ च अन्योन्यं वसुधातले । गजाविव विषाणायैर्मखायैश्च विचरेतुः ।

ततो ब्रणमुखैश्चैव सुखाव रुधिरं वज्र । पीकान्ते धातुसंघट्टं शैलेभ्य इव काक्ष्मणं ।

संसितौ रुधिरैश्चैव सवज्जिः समरञ्जितौ । अघोरायैः पदयोश्च तौ खदारयतां मर्षी ।

११८२०

अभिहत्य तु तौ वीरौ परस्परमनेकधा । पतन्नाविव युध्येतां पलाभ्यां मांसमृद्धिभौ ।

शुश्रुवुस्त्राण्तरौऽप्य सर्वभूतानि पुष्करे । सिङ्गानां वदनोन्मुक्ताः परया वरीषमदा ।

सुतयो विष्णुमंथुकाः सत्याः सत्यपराक्रमे । शरीरं धातुसंयुक्तं संयुक्तं चेतनेन च ।

तद्वद्वा रन्ध्रियैर्युक्तं तेजोभूतं सनातनं । भुवं तिष्ठन्ति भूतास्तो सूक्ष्मे प्रलयताम्रते ।
 पुनर्योद्भवते सूक्ष्मं वज्ररूपमनेकधा । प्रवीक्ष्य भावं भूतानां त्रिषु लोकेषु कामदः । ११८१
 सुरूपो वज्ररूपस्ताप्तो लोकान् सञ्चरते वशी । मानसीन्तनुमास्थाय वज्रभिः कारणाकारैः ।
 योगात्मा धारयन्सुर्वी नागात्मा नन्दिवर्द्धनः । ब्रह्मभूतं परस्मैव सूक्ष्मेनात्मानमीश्वरः ।
 ब्राह्मेण विप्रान् वसति युद्धेनैव च क्षमिष्वान् । प्रदानकर्त्तव्या वैश्यान् शूद्रान् परिचरेण च ।
 गावः क्षीरप्रदानेन अश्वान् यज्ञेषु प्रोक्षणे । पितरस्योत्पत्तये च हविर्भागेण देवताः ।
 चतुर्विधं तिरिक्ताङ्गैस्त्रिभिरन्यैश्च धातुभिः । सप्तभिः पितृभिर्नित्यैस्तोक्तोक्तान् परिरक्षति । ११८२
 चन्द्रसूर्यात्मकं नित्यं तद्रूपं निहितात्मकं । प्रकाशे चाप्रकाशे च निगूढं स्वेन तेजसा ।
 त्रयस्तु पितरो नित्यं वर्द्धयन्ति दिवाकरं । चतुर्भिः पितृभिश्चैव चन्द्रो वर्द्धति मण्डले ।
 त्रयः पितृगणा नित्यं पिण्डान् चखाददन्ति ते । चत्वारोऽन्ये पितृगणाः सिद्धाः पञ्च च खाददे ।
 त्वमेव पञ्च तान् धर्मास्त्वमेवापक्षतान्विभो । सनातनमयो दिव्यः ज्ञास्यते ब्रह्मसम्भसः ।
 तस्मान्ते तेज आदत्ते अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च । अतस्त्वं कर्मणा तेन आदित्यः समपद्यथाः । ११८३
 यद्वासांसि जगत् सर्वं रश्मिभिः प्रदहन्निव । युगान्तकाले सम्प्राप्ते परां सिद्धिमुपागतः ।
 पर्वसन्धावमावास्यां लोकश्चरसि मानुषं । क्षपिभिः सह गूढात्मा मूर्त्येन्दुवसुसप्तभिः ।
 सफलं कर्म कुर्यादो यजतां पुष्टिवर्द्धनं । हेतूनामधिकाराय माभूत् कर्मविपर्ययः ।
 वानस्पत्यौषधीश्वैव युगपत् प्रतिपद्यसे । बालभावाय वसुधा पक्षे पक्षे जनिस्त्वव ।
 भूतानां भुवि भूतेश भावार्थं वसुधातले । वसु यद्भुवि किञ्चित् तत् सर्वं तन्मयं विभो । ११८४
 त्वमेव द्विविधं धर्मं ज्ञास्यते वसुधातले । देवयज्ञं मन्त्रवाक्यमात्मयज्ञं समानुषं ।
 द्विविधः स्वर्गमार्गश्च सूर्यश्चन्द्रश्च निर्मलः । चन्द्रमाः पितृयानश्च देवयानश्च भास्करः ।
 त्वमेव वसुधायुक्तो विश्वश्चरसि माद्यथा । एकीकृत्य गणान् सर्वान् संक्षिप्यामुच्य संभवः ।
 एकस्त्वमसि संभूतः पुराणः पुरुषो विराट् । अत्यथवा प्रमेयश्च काराकारकरो वशी ।
 मूर्तस्तेजसि संभूतो वायुः पर्यैति खेचरः । सप्तभीरुपसंस्तानैर्नित्यमावृत्य तिष्ठसि । ११८५
 साधने ह्यभिनिर्वाणे मंहारे प्रलये तथा । धाता धारणकाले च दिशश्चतुर्विधारिणि ।
 मेव्यमानो मुनिगणैर्नित्यं विगतकल्पैः । कर्मभिः सत्यामापन्नैः समरागैर्जितेन्द्रियैः ।
 स्वयमानश्च विविधैः सिद्धैर्भुजिभिरैकाया । सस्फार विपुलं देशं हरिर्दशभिरो मन्वान् ।
 कृत्वा वेदमयं रूपं सर्वदेवमयं वपुः । शिरोमध्ये महादेवो ब्रह्मा तु हृदयस्थितः ।
 आदित्या रश्मयो वासाश्चतुर्विधं अग्निभास्करौ । जज्ञे तु वसवः साध्याः सर्वसन्निधु देवताः । ११८६
 जिह्वा वैश्वानरो देवः सत्या देवो सरस्वती । महतो वरुणस्यैव जानदेभ्ये व्यवस्थितः ।
 एवं कृत्वा तथा रूपं सुराणामद्भुतं महत् । असुरं पौड्यामास क्रोधेन तान्मनोजोचनः ।
 मधुमेदोऽवपूर्णा च पृथिवी समदृश्यत । प्रमदेव चानानो च रक्तांशुकनिवासिनी ।

भविष्य प० । अध्याय २१६ । २१७ ।]

॥ खिलहरिवंशपञ्च ॥

८५५

मेदिनीत्वेव ब्रह्मस्य लब्धः पृथ्वा नरोत्तम । नामासुरसहस्रेषु धरण्याः संप्रतिष्ठितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंश भविष्यपर्वणि पौष्करेवोदगाधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मधोर्गर्भपतनं दृष्ट्वा सर्वभूतानि पौष्करे । प्रहृष्टानि प्रगाथानि प्रनृत्यन्ति च सर्वत्रः । ११८८५

सुपाशौ गिरिमख्यस्य काञ्चनैः शिखरोत्तमैः । वज्रधातुविचित्रैश्च खं लिखन्निव चावभौ ।

गिरयस्याभिगोभने धातुभिः समरञ्चिताः । प्रांशुभिः शिखरापेषु सर्वाद्युत इवावभौ ।

पञ्चवातोद्भूतो रेणुसूर्यैः साक्षनवालुक्कैः । ह्लादयन् पर्वतापाणि महामेष इवावभौ ।

मेघसंक्षिप्तशिखराः पञ्चविंशतिपादपाः । काञ्चनोद्भेदवज्रलाः खे तिष्ठन्तीव पर्वताः ।

पञ्चवन्तः शशिखरा रेमं धातुभिरञ्चिताः । पवनेन समुद्रूतास्त्रासयन्ति विहङ्गमान् । ११८८६

काञ्चनाः पर्वताः सर्वे स्फाटिकैर्बणिभिश्चिताः । सूर्यकान्तैश्च वज्रभिश्चन्द्रकान्तैश्च निर्बलैः ।

हिमवांस्य महाभ्रैः श्वेतैर्ह्लातुभिराञ्चितः । काञ्चनैः शिखरापेषु सूर्यपादप्रकाशितैः ।

मणिभिश्च प्रकाशङ्गैः पञ्चान्तरविनिःसृतैः । तावप्येषु शिखरैर्दीप्यमानैः स्वतेजसा ।

मन्दरस्योपशिखरः स्फाटिकैर्बणिभिश्चितः । वज्रगर्भैर्निरालम्बैः स्वर्गोपम इवावभौ ।

सह शृङ्गैश्च कैलासः शिलाधातुविभूषितः । तोरणैश्चैव निविडैः प्रांशुभिश्चैव पादपैः । ११८८७

प्रवादयद्भिर्गन्धर्वैः किन्नरैश्च प्रगाथिभिः । देवकन्याङ्गहवैश्च प्रकीडित इवावभौ ।

मधुरैर्वाद्यगीतैश्च नृत्यैश्चाभिनयोद्भूतैः । शृङ्गारैः सुप्रहारैश्च कैलासो मदनायते ।

आदित्याभासिभिः शृङ्गैर्भिन्नाञ्जनचयप्रभैः । विन्ध्यो नीलाम्बुदश्याभो विभिन्न इव तोयदः ।

धान्यार्थं सर्वभूतानां मेरुपृष्ठे महाचले । निर्व्यमुर्निर्मलं तोयं मेघजालैरिवोत्तमैः ।

शिलाभिर्वज्रचिवाभिर्ह्लातुभिर्वज्रचिचितैः । प्रस्रवद्भिर्गुहादारेः खलिलं स्फाटिकप्रभं । ११८८८

घोषान्ते वायुमंढा घना इव सविद्युतः । चित्रैः पुण्येक्षारङ्गणाः शोभन्त इव भूषिताः ।

नगाः कनकसंभूतैर्बिचित्रैर्वैरिव भूषणैः । विहङ्गमाभिलोनाश्च लतास्तमपाञ्चिताः ।

विलम्बन्त्यः सपुष्पाश्च नृत्यन्ते वायुचङ्किताः । पवनेन समुद्रूता महता माधवोद्भूति ।

मुमुक्षुः पुण्यमंघ्रातं तोयवेलेव वर्षति । फलवद्भिश्च विपुलैः शाखास्तम्बावरोहिभिः ।

पादपैः पर्णवज्रलैर्भ्रिषते च वसुन्धरा । मधुप्रिया मधुकरा मधुमत्सविहङ्गमाः । ११८८९

घोषयन्तीव गायन्तः कामस्त्रागमसम्भवं । विष्णुर्धनुनिहन्ता च चकार मधुवाहिनी ।

नदीं प्रस्रवन्भिर्भेदां सुतीर्थं वज्रलोदकां । अङ्गारवर्णसिक्तां मधुतोयीं मनोरमां ।

विमलैरम्बुभिः पूर्णां पुण्यमञ्जववाहिनीं । विवेक पुष्करं चा तु ब्रह्मणो वाक्यवेदिता ।

अर्चिभिरामुचरिता ब्रह्मतन्त्रं निषेविभिः । धात्री कपिलरूपेण गौर्भूमा सरते पथः ।

मधुरं वितते यज्ञे ब्रह्मणो वाक्यवेदिता । सरसं पृथिवीभूतं सन्धातुं प्राप्तवान्मदीं । ११८९०

शृङ्गश्च भजते लोकं ब्राह्मणं परमाहुतं । सरस्वत्याः समुद्रूतं ब्रह्मणे च तमोमुदं ।

महातोर्थमतिक्रम्य पुष्करेषु विभर्षति । सुचारुरूपा धर्मशा अजाकपेण ह्लादयत् ।

रूपं कनकवर्णमं तपोयुक्तेन वर्षसा । अजगन्धतोऽक्षुप्तः संभूतः पर्वतो महाज् ।
 गुरुद्वारगुणप्राणः शान्तः सिद्धसेवितः । वेदिकाभिः सुविद्याभिः काञ्चनोभिर्विराजितः ।
 पुष्कराणि परोत्यैव स्थितो विपुलदक्षिणः । महामेरोवर्या रूपं पञ्चभिर्धातुभिर्दृतं । ११०५
 चेतनयाऽभिमन्यत्रो रूपेणाहुतदर्शनः । एवं रूपं करिष्यामि मनसा धर्मचारिणा ।
 रूपं वज्रविधं लोके पार्थिवीं चेतनां तथा । त्रैलोक्याणां प्रपद्येयं पञ्चभिर्धातुसंघैः ।
 पथेन च स सर्वार्थं मनसा धर्मचारिणीं । सङ्गेषु भावमोहाभ्यां पश्यन्नापि सम्बुद्धयः ।
 विमुक्तः सर्वसङ्गेषु धारयन्निष्परिग्रहः । न च विन्देत् मां कश्चिन्मनसा कामकारिणीं ।
 पञ्चधातुनिबद्धाश्च नानाभाषितचेष्टिताः । ये च त्रिणुमधोयन्ते वज्रधा पादविग्रहैः । ११०६
 ते मां पश्येयुरन्वक्तां तपसा दग्धकिन्निवाः । ये च मामभिरोक्षेयुर्नरा धर्मपथे स्थिताः ।
 तेऽपि स्वर्गजितः स्वर्गे पश्येयुर्नरा गतकृमाः । यद्येव पर्वतः प्राग्गुह्यं दृष्टुं प्रतिष्ठितः ।
 एतमावृष्टा युध्येयुः प्राणत्यागेषु निर्मलाः । अक्षरोभिः समागत्य विचरेयुर्नराजवाः ।
 मन्दं वनमासाद्य कान्यकस्य महदनं । दमा विद्याः समाप्ताय मङ्गलाः पुष्करेविव ।
 शरीरं लपयिष्यन्ति त्रैलोक्यविधैः कृपाः । सिद्धिं प्राप्य कमेयुस्तो कामैर्बन्धविधैर्नराः । ११०७
 इमं लोकमनुष्ठेय सत्यतयुधेयासुखं । गौरी सिद्धेति विख्याता त्रिषु लोकेषु विद्यया ।
 प्रभावं तपसा वृत्तं दर्शयन्ति समाहिताः । वक्ता श्रानाभिसन्धोनामभिज्ञानात् संसंघाः ।
 भवेयुस्तो निरारम्भा धातुभिर्भक्तवन्धनाः । सहस्रगुणमप्यत्र दत्त्वा दानफलानि च ।
 अविमानेन विप्राणां मनःशुद्धेन कर्मणा । सर्वैवेवाप्रमेयेण अत्यर्थं फलमाप्नुयुः । ११०८
 अमुष्मिन् लोके धर्मज्ञाः सह सर्वकुलोद्भवैः । येषामिह च सान्निध्यं यज्ञे ब्राह्मणसंकुले ।
 ते भूयो यजमानाद्या अभिविष्य पुनः पुनः । तथा तां मन्यसे गौरीं मनसा धर्मचारिणीं ।
 अनुगृहाय भूतानां मामजस्र तपोधन । सत्य एव वरो विद्ये भविता नाच संशयः ।
 नाफलो विद्यते धर्मस्वरितो ब्रह्मचारिण ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे सप्तदशाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २१७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दिशं जिगमिषुर्दिव्यामुत्तरां सत्यसाधनः । तथा स धातुनिषेधे पुण्ये पर्वतरोधसि ।
 विष्णुः परमधर्मात्मा एकपादेन तस्मिन् । दशवर्षसहस्राणि पुष्करे पुष्करेण्यः । ११०९
 आत्मन्यात्मनमाधाय तपसा ब्रह्मधन्वः । घटते कर्मणोपेण लोकमुत्थानकारणात् ।
 भास्वरो भस्मनाच्छाद्य गात्राणि स्वयमात्मनः । अहो वर्षसहस्राणि सहस्रस्र तपोधनः ।
 तेजसा तेन ज्योतीर्वि विभाव्य ब्राह्मणधर्मः । तिष्ठते मनसो मध्ये योगात्मा भावयन् जगत् ।
 सोमो विषयमाविष्य मनसा धारयन्मनः । मुक्तः परमधर्मात्मा ब्राह्मो विद्विमुपागतः ।
 सम्प्रदृश्यति सर्वत्र दिवि भूम्यन्तरे तथा । ज्योतिष्मः कर्म कुर्व्याको वज्ररूपः स्वसम्पदा । १११०
 महेश्वरो निगूढात्मा वृषरूपेण तिष्ठति । उद्धृत्य दक्षिणं पादं बाधुभक्तः समाहितः ।

अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रं व्रतमेव च । महायोगी महादेवो नियमाद्ब्रह्मसम्भवः ।
 अथ वायुर्धनीभूतो अन्ते चरति गोपतेः । फेनोभूतं समुद्गारेः पवनं निर्गम्य स्वात् ।
 स निष्कान्तस्ततो वज्रात् प्रापेन परमाप्तवान् । निर्यासभूतः पतितो नैवार्द्रो नैव पार्थिवः ।
 स फेनो वारिमाविश्य चचार वसुधातले । नैवार्द्रो नैव शुष्काङ्गो वायुः संचातमागतः । १९५५
 तत्काले फेनमुत्क्षिप्य पवनः सह वारिणा । निरालम्बे निरालम्बस्त्वभ्राणि समपद्यत ।
 ते क्षिपन्ति पथो भूमावात्मानं स्वेन घटिताः । नीलमेघारुणप्रस्था नैवार्द्रो नैव पार्थिवः ।
 ब्राह्मो मूर्त्तिं समाधाय वायुः सर्व्वचगो वशी । समाः सहस्रं संपूर्णं चचार विपुलं तपः ।
 वज्रिर्ध्वजजटो भूत्वा सौरवत्कलवासधृक् । तपस्तप्यदनाहरो मौनमास्त्राय पुष्करे ।
 वर्षाणाञ्च सहस्राणि त्रीणि चैकञ्च यत्नतः । तंष्ट्वाग्नेस्तेजःसंभूतो महानग्निः प्रवर्त्तते । १९५०
 स्वर्गप्रकाशश्चैव स्वर्गवासी तमोनुदः । दिव्यो भूतप्रकाशाख्यस्तपसा ब्रह्मसम्भवः ।
 तपस्वरति धूमाग्निर्लौकीनां भूतभावनः । तत्तमो भुवि राजेन्द्र मानुषेषु प्रतिष्ठितः ।
 भास्करस्तेजसंहारो यतो भवति सत्तम । मर्त्यानां सर्व्वभूतानां तेज आशिष्य वर्त्तते ।
 न तु योगबले राजन् ब्राह्मणस्य विशेषतः । तत्तमो नाशयेद्भ्रातृ नाप्यशो भविता इयं ।
 पुष्पमित्रो महातेजा यत्नः सर्व्वचगो वशी । तपस्वरति धर्मात्मा पुष्करेषु समाहितः । १९५५
 महेश्वरश्चिखराङ्गारा यावत्यो यान्ति मेदिनी । तावत्स्वरूपमास्त्राय तिष्ठते निखिलाः समाः ।
 जानुभ्यां पतितो भूमौ ज्योतिर्नभसि पश्यति । समाः सहस्रं निखिलं नेत्रैर्निर्मपैर्जगत ।
 नेत्राणि बद्ध्वा तस्य नेत्रान्नेरभिनिःसृताः । मध्यं दिनकरे प्राप्ते रक्षितवान् स परिपद्ये ।
 ते रक्षयः प्रभानत्रैः व्रतशोऽथ सहस्रशः । रराज तेजःसंयोगाज्ज्वलद्गिरिव पावकः ।
 सविस्फुल्लिज्जैर्नेत्रान्नेरादित्यमनुवर्त्तते । कर्षणेऽग्ने युगान्ते वा जगतो बज्रकपिषः । १९५०
 बद्ध्वा तु पुनर्भूत्वा निषलो वसुधातले । समाः सहस्रं संपूर्णं तपस्तेपे मुदात्तणं ।
 निगृहीतेन्द्रियो भूत्वा नासरोभिर्लोलाम्ब ह । मेरोः शिखरमासाद्य कामं कामेन पीडयन् ।
 तपःकामः स यत्नस्तु कुबेरो नरवाहनः । विष्णुरेव तपोऽध्यस्तेजसोऽग्नेन जृम्भते ।
 न हि कश्चित् पुमानसि य एतत्तप आचरेत् । त्रिषु लोकेषु राजेन्द्र च ते विष्णुं समातनं । १९५५
 वासुकिर्ध्वजशीर्षश्च नागेन्द्रो मौनमाश्रितः । तप आचरते सत्यक् निधाय मनसा मनः ।
 शेषः सत्यधृतिर्नागो बलवान् ब्रह्मसम्भवः । वृक्षमारुह्य धर्मात्मा श्वाकशीर्षोऽवलम्बते ।
 जिह्वं भिल्लैर्लिहानाभिर्गात्रजं विषमुत्सृजन् । समामहस्रं संपूर्णं निराहारस्तपोधनः ।
 कालकूटं विषं तद्धि समहत् समपद्यत । येन लोको अमिषसो न सुखं विन्दते नृप ।
 सर्व्वजानुगतं तीक्ष्णं भुजगेषु महीतले । जङ्गमं स्थावरक्षैव सर्व्वजानुगतं विषं ।
 परस्परं विवृद्धेन हिंसायुक्तेन भारत । नाशयत्यात्मनोऽङ्गानि तेन तीक्ष्णेन भारत । १९५०
 अथ ब्रह्मा महाभागो भूतानां हितकाम्यया । मन्त्रं विद्वज्जते राजन् ब्रह्माक्षरमयं हितं ।

गह्वरान् विततैः पद्मैर्नखाद्यैः बलिकं महीं । समासहस्रं संपूर्णं वसायेषावसन्ति ।
 पर्णभारैश्च विकचैर्विशोर्णैश्च सुधातले । रराज वसुधा चैव तैः पौर्ण्येन्द्रचिन्तितैः ।
 येन विप्तेन जीवेयुः सर्वभूतानि भारत । इह लोके मनुष्येन्द्र देवलोके च भारत ।
 यौरिवाचितनक्षत्रा महीतलविशर्पिभिः । मथवान् हिमसंपाते तपत्येकचरो वज्रो । ११०८५
 पुष्कराश्वभि धर्मात्मा मत्स्योल्लिखितमूर्ध्वजः । अथ स्वतलमाकस्य पृथिवी प्रांशुदेहिनी ।
 तपस्ररति धर्मात्मा बाहुमद्युष्य दक्षिणं । सायं वर्षमहस्रश्च शतमेकश्च सुप्रता ।
 तपस्ररति संयोगादायुभवा समाहिता । समाधियोगात् सङ्गादा ब्रह्मयोगस्य भारत ।
 येनेयं पृथिवी राजन् धार्यते ब्रह्मयोगिना । अनाद्यन्तमनित्येन सर्वत्र विषयेषिणी ।
 योऽधौ विष्णुरगाधात्मा परमात्मा निराकृतिः । दिनेऽनिवर्षी भवति रात्रौ भवति वै क्षिरः । ११०८६
 सत्यमन्त्रः स धर्मात्मा कामकारकराऽभवत् । तस्य यः सोऽद्यतः पाणिः पृथिव्यां पृथिवीसमः ।
 रात्रौ तपनो भवति मण्डलं विपुलं नभः । स चन्द्रविषयं राजञ्छमयामास हन्ति ।
 ग्रहाणां गतयश्चैव ताराणाञ्च विज्ञेयतः । तां क्वायामाशिरत् सोमात् स्वर्गद्विर्गच्छेन वै ।
 पृथिव्यां दक्षिणे हस्तो महायोगी महामनाः । सैषा च्छाया ब्रह्मीभूता शशिमण्डलमाविशत् ।
 अलिङ्गा पृथिवील्लिङ्गादद्भुतादक्षया दिवि । अत्रैरङ्गान्युपगच्छ तपस्ररति दुसरं । ११०८७
 निश्चयात् प्रोक्ष्य पादैः तु पृथ्वी वायुमुपागता । सूर्यार्चिर्भिः पीयमाना दक्षिण्यति महीतलात् ।
 महीव चाम्बुवसनाद्युगान्ते विष्णुतेजसा । रराज सूर्यरश्मिभिर्यतिवक्ता महोनदी ।
 स्फाटिकेव शुभा येषा काञ्चनैर्धातुभिर्द्युता । आदित्येन समादत्ता रश्मितेजोऽभिसंभवेः ।
 मण्डलान्तर्गता देवो चक्षुषा नोपलभ्यते । रश्मिभिः पुनरुत्तीर्णा ततो योगेन धावति ।
 आकाशगङ्गा संवृता विपुलैरम्बुविधैः । शीतच्छायेषु तदभिर्जताभिश्च सुगन्धिभिः । ११०८८
 पद्मपण्डैश्च विविधैः शुशुभे दिव्यगन्धिभिः । काञ्चनापोऽजघना स्फाटिकान्तरमेखला ।
 पद्मरेणुभिरापीता चक्रवाकावतंसिका । नीलगर्भसुकेशान्ता पुष्पमञ्चयसंकुला ।
 शोभते विप्रमर्षन्ती प्रमदेव विभूषिता । येषा गङ्गाफलं लेभे पुष्करेण समागता ।
 सुतपास्रश्चविहिता लोकानां धारणे रता । सरस्वती स्वरैर्यत्नमधीते ब्रह्मवादिनी ।
 पृष्ठात्प्रयाता शैलेन्द्रे मन्दरे मन्दगामिनी । अक्षय्यास्यतुरो वेदान् पादैस्तुर्भिरावृतान् । ११०८९
 यजुर्भिः सामभिश्चैव वसिताऽष्टचया तथा । अग्निभिर्ज्वलनप्रखौक्षपसा दग्धकिन्निवैः ।
 सुपार्श्वस्य गिरेः पादैः परिदायैः सुपारणैः । निखनन् सर्वभूतानि निखनेन च दृष्टन्ते ।
 मन्दराग्रे विपर्यन्तं जगत्कल्मसतीन्द्रियं । विरामनियमे प्राप्ते तूष्णीभूता बभूव ह ।
 न वाचमीरयेद्देवी नियामत् सत्यवादिनी । अथ भूतानि सर्वाणि तूष्णीभूतानि सर्वशः ।
 न श्रेकुरभिधानार्थं व्याहर्षं वदन्त्येवलात् । विमज्ज्य योगं मनसा सर्वभूतेष्वनुग्रहं । ११०९०
 सरस्वती स्वरयुता व्याजहार महास्वनं । सरस्वत्या समाद्युक्तां त्रिधां दृष्टन्ति देहिनः ।

अस्मिन्नेवाय ते सर्वे गानं गायन्ति श्रितया । आदित्या वसवो इन्द्रा महतश्चाक्षिभिः सह ।

जटिलाक्षीरवसना मुञ्चमेखलधारिणः । गन्धर्वाः किन्नराश्चैव सनागाः सह चान्धवः ।

तपस्वरन्ति संहिताः पुष्करेषु मनीषिणः । अपि कोटपतङ्गैश्च सह सर्वैः सरोरुपैः ।

शोषयन्ति शरीराणि तपसेपिण यत्नतः । विष्णुर्विष्णुत्वमाप्नो देवान्तरविष्टवान् ।

११११५

संरक्षति महायोगो सर्वान्स्थानं सहचारिणः । पुष्करे रमते विष्णुः पुनरेव द्विधाकृतः ।

दीप्यमानः स्वतेजोभिर्विधूम इव पावकः । सोऽग्निर्मनःसमुद्भूतः पृथिवीं तापयन्निव ।

प्रधावति समं तेन मण्डलं दृश्योजमं । विरराजाचंभिर्दत्तिः पृष्ठतश्चावलम्बिभिः ।

विशोणपार्यविभरैर्धूमयूखैरिव दीपितः । तस्याग्नेर्विष्णुलिङ्गानां न शेकुलङ्गने रताः ।

विप्रकोणस्य वासुधामर्थ्यादामिव भास्करः । सोऽग्निर्दीपयति सन्नांशुर्विधूम इव पावकः ।

११११६

अलिग्निर्ज्वलनप्रख्यैर्विजृता वा महाध्वरे । सोऽग्निर्धूमगतस्तत्र तिष्ठते विपुलस्तदा ।

यावद्विष्णुः क्रमप्राप्तो निधमस्य समापनात् । रक्षां कृत्वा न तं विद्याद्विष्णुर्विष्णुपराक्रमः ।

भूत्वा शतशरीरो वै नागो बालाहकोऽभवत् । तमग्निमात्मसंस्तुष्टं लेलिहानं महामतिः ।

प्रतिप्रवृद्धं तेजोभिर्भूतानां हितकाम्यया । वारिष्ठा सुखश्रोतेन प्राणिनां प्राणवर्द्धनः ।

न्यसिद्धदहनं तत्र नागो बालाहकस्तदा । ततः सिद्धगणैर्बुधैः पुष्करे तप्यते तपः ।

११११७

मंजुत्य मनसात्मानं महायोगी महाबलः । मंजुत्य पादगात्राणि मनो मूर्ध्नि विधारयन् ।

अचलं स्थानमासाद्य तूष्णीभूतो बभूव ह । एष धर्मो हि धर्माणां नोपधानविकल्पितः ।

हितः सर्वेषु भूतेषु इह चामुत्र सोभयोः । अथ दैत्या इतास्तत्र समागम्याद्यतायुधाः ।

मायाप्राप्तेर्विज्रविधैर्नगरैरभिसंहृताः । अग्निं दैत्याः पर्वताधिरभिमग्नानि परत्नप ।

ज्वलन्तं ज्वलनप्रख्या महाकाया महाबलाः । मेघोभूताश्च मायाभिर्वर्जन्ति बलदर्पिताः ।

११११८

तस्मिन्नेवाग्निं संधाते संधातं तं महाबलाः । ते शैलास्त्रिंषा दग्धाः शतशोऽप्य सहस्रशः ।

युगान्ते प्रभुरादित्यो जनानिव दिधक्षति । न शेकुरग्निं दैत्यास्तो मायाभिमुखमुद्यतं ।

आदित्यमिव दीप्यन्तं नभः सूर्योदये यथा । विहतेरुद्यमैः सर्वैर्दैत्या भग्नपराक्रमाः ।

गन्धमादनमामाद्य निषणा नगमूर्ध्नि । स चाग्निर्विष्णवैर्लोकेर्विद्युद्भिः सह सङ्गतः ।

अन्तरोत्तचरान्दैत्याजिह्वहन् विचरन्दिवि । नागो बालाहकश्चैव मेघैः संधातमागतः ।

११११९

मुनोच मल्लिलं भूमौ पर्वन्त्य इव दृष्टिमान् । मन्त्रैः सञ्ज्ञादितो नागो द्विजेभ्यो धदनोद्गतैः ।

मुनोच तोयमंघातं मानयन्निप्रजं जलं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भव्यपर्वणि पौष्करे अष्टादशाधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ मयुज्य तपसा देवाः किं कुर्वन्त ततः परं । न हि तद्विद्यते लोके तपसा यत्न लभ्यते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ दीक्षां समाख्याय सर्वे विष्णुमया गणाः । पुष्करादग्निमुद्भूत्य प्रणीय च यथाविधि ।

जुहुवुर्वाग्विधिना ब्राह्मणा मन्त्रचोदिताः । इविषा मन्त्रपुतेन यथा नै विधिरेव च ।

१११२०

स चाग्निर्विधिवत्तत्र वर्हते ब्रह्मतेजसा । तेजोभिर्व्यञ्जलीभूतः प्रभुः प्रहवविपद्यः ।
 ब्रह्मदण्ड इति ख्यातो वपुषा निर्हन्निव । दिव्यरूपप्रहरणो ह्यभिचर्षधनुर्ह्रः ।
 सगदो लाङ्गली चको शरी चर्षी परमधी । शूलो वज्रो खड्गपाणिः शक्तिमान् वरकामुकी ।
 विष्णुसकधरः खड्गो मुषली लाङ्गलायुधः । गरी लाङ्गलमालम्ब्य मुषलञ्च महाबलः ।
 वज्रमिन्द्रस्तपोयोगाश्रितपर्व्याणमालिपत् । रुद्रः शूलं पिनाकञ्च मनसा धारयन् प्रभुः । १२१५
 मृत्युर्हण्डं सपाशञ्च कालः शक्तिमयश्चत । जघाह परशुं त्वष्टा कुवेरस्य परमधं ।
 निर्बिकारैः समायुक्ताः शतशोऽथ सहस्रशः । विश्वकर्मा च त्वष्टा च यक्ताते ह्यायुधं वज्र ।
 रक्षायाग्रीरयं प्रादात् सूर्याय च प्रतापिने । परमात्मा ददौ विष्णुरूद्राय च महात्मने ।
 कण्डामिरेव त्वष्टा च स चकाराय वाहिनीं । विश्वकर्मा विमानानि चकार वज्रभिः क्रमैः ।
 शरीरांश्च समुद्ृत्य विष्णुः मत्परागक्रमः । पुष्करात् पर्वणि घनात् पृतनार्थं प्रवर्त्तयत् । १२१६
 घासैव सूर्यश्चलाणां त्वरया समकल्पयत् । ययाऽभियुज्य संयामे शत्रुं निर्बिम्बिदे रणे ।
 स तं दण्डं ममुचितं निर्बिकारं समाहितं । ब्रह्मा जघाह विधिना अन्तर्ह्वानगतः प्रभुः ।
 स्रैः प्रभावैश्च विधिना सोऽस्त्वयामञ्चतुर्विधं । ऐन्द्रमाग्नेयवायव्यं रौद्रं रौद्रेण वर्धमा ।
 एभिर्विकारैः संयुक्ता दितेः पुत्रा महाबलाः । तपसा श्रितया चैव अस्रैः प्रहरणैरपि ।
 बलेन चतुरङ्गेण वीर्येण सुममाहिताः । अप्रहृष्टा रणे सर्वैस्त्रणेनैवाभवंस्तदा । १२१७
 ते विहाय गुहामध्ये सभाण्डोपस्करो रये । मन्दरस्य गिरेः पादे विचेतुर्व्यसुधातले ।
 चतुरङ्गं बलं सर्व्यं संहृत्य तपसः प्रभुः । विष्णुरेव महायोगी चचार वसुधातले ।
 भूयोऽन्यत्तप आभेदुश्चरन्तो ब्राह्मणैः सह । तैश्च सर्वैः सुरगणैश्चर्षीचोरनिवामिभिः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे ऊनविंशत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २१८ ॥
 ॥ जन्मेजय उवाच ॥ वर्त्तमाने खिले ब्रह्मस्मिर्मेधादे महायज्ञे । अविनाशे च भूतानां कथमासन् प्रजास्तदा ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पृथुं वैष्णवं प्रजापालमभ्यविज्ञत् प्रजापतिः । राज्याय ऋषिभिः सार्द्धं प्रजा धर्मपरायणः । १२१८
 एष नः परमो राजा सानुरागो व्यजायत । वेतायां संप्रवृत्तायामन्योन्यमनुजन्पिरे ।
 एष नो वृत्तिदाता च शिष्यानाञ्च समर्पिता । निर्माता सर्वभूतानां सत्यप्राप्तेन कर्मणा ।
 एतस्मिन्नन्तरे देवा गन्धमादनसानुषु । वज्रभिर्नियमैः आन्ता निषला गिरिसानुषु ।
 अथ गन्धं समामाद्य समन्ताद्देवदानवाः । माधवे समये प्राप्तिं तेन गन्धेन दर्पिताः ।
 पुष्पमात्रस्य यदीदृथं माहतेन विसर्पितं । मनोपाहि सुखं सर्वं पार्थिवं गन्धमुत्तमं । १२१९
 ते दैत्यास्तेन गन्धेन क्रिष्टिद्विस्त्रयमागताः । प्रमत्तमनसो भूत्वा परं सौख्यमुपागताः ।
 ऊचुस्व सङ्गिताः सर्वे तेन गन्धेन दर्पिताः । पुष्पमात्रस्य यदीदृथं किं तस्य फलतो भवेत् ।
 अनुमानेन विज्ञेया विविधाः कर्मबुद्धयः । शुभासौवाशुभासौव बुद्धिप्राप्तेन देहिनां ।
 तस्मादयं पयोमथे श्रोषधीर्निर्भयामहे । मन्दरेण विशालेन बलिना कामरूपिणा ।

समुद्रमभिसंख्या मयीमः सोमजं जलं । पीता च सहिताः सर्वे प्रस्थिताः कामरूपिणः ।

१९१००

विष्णुरेवाणोक्तेषां भविष्यति महाबलः । दिवश्च वसुधाश्चैव भोक्ष्यामः सह शत्रुभिः ।

समूलपत्रशाखाश्च सपुष्पाः सफलाग्निनः । सर्व्यघ्नांश्च गृहीमो वसुधां वतुधातले ।

उद्धृत्य गिरिपादभ्यो गन्धमादनसानुजान् । प्रभास्य वचनं दैत्या मन्दरस्य प्रक्रमने ।

समुद्धर्तुं प्रधावन्तः कल्पयन्ति स्म मेदिनीं । निखयेन महावीर्या बाहुभिः परिणाहिभिः ।

न श्रेकुस्ते समुद्धर्तुं शैलेन्द्र दनुवंशजाः । निपेतुर्जानुभिर्घृष्टा विपले पर्वतान्तरे ।

१९१०१

समाधायात्मानात्मानं तपसा दग्धकिल्बिषाः । पितामहं प्रपद्यन्त त्रिरोभिः कामरूपिणः ।

तेषां मनोऽभिलषितं ब्रह्मा सर्व्वचनो वशी । ज्ञात्वा बह्विधैर्वाक्यैर्याजहार सरस्वतीं ।

अशरीरां शरीरस्यः परया वर्षासम्पदा । सर्व्वलोकपतिर्ब्रह्मा लोकानां हितकाम्बधा ।

आदित्यैस्वसुमिषैव रुद्रैश्च समरुद्रणैः । देवैर्यवैः सगन्धर्वैः किन्नरैश्च प्रगायिभिः ।

समेत्य सहितैः सर्व्वैरुद्धर्तुं शक्यते गिरिः । अमृतार्थं महातेजा धातुभिः समरञ्जितः ।

१९१००

सुरासुरगणाः सर्व्वे समुत्पास्य महागिरिं । हस्ताकृताः प्रपश्यन्ति वीरघो हि नवं रथं ।

यतच्छ्रुत्वा तु वचनं सर्व्वेषामन्तिके तदा । दैतेया बाहुबलिनो मनोभिर्वाग्भिरेव च ।

विक्रीडभूता बह्वधा बभूवुर्लवणाम्भसः । यत्र पुष्करविन्यस्तं सहितैर्देवदानवैः ।

सुरासुरगणाः सर्व्वे सहिता लवणाम्भसः । मन्दरं पुष्करं कृत्वा नेत्रं वामुकिमेव च ।

समाः सहस्रं मयितं जलमोषधिभिः सह । क्षीरभूतं समाधोगादमृतं समपश्यत ।

१९१०१

तज्जहुरमुराः पूर्व्वमाकास्ता लोभमन्युना । तदा पश्याम्युद्धर्त्वा कामतेजोबलान्विताः ।

धन्वन्तरिस्ताया मद्यं ओर्द्ध्वो कौस्तुभो मणिः । ब्रह्माक्षो विमलश्चापि समुत्तम्युः समन्ततः ।

उच्चैःश्रवा हथो रम्यः पीयूषं तदमन्तरं । पश्याद्देवास्तदा पातुमुद्यता राज्ञमब्रुवन् ।

न च केचित्पिवन्त्यस्य दैत्या नैव च दानवाः । चिच्छेदाय हरिः संख्य राक्षोश्चक्रेण कं मृधे ।

अभियुक्तं पितृगणैर्मुनिभिश्च सनातनैः । तदिन्द्रहस्तादमृतं जहार पृथिवी स्वयं ।

१९१००

जगामान्तर्गता देवी ब्रह्मवाक्यप्रचोदिता ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौष्करे विंशत्यधिकदिशताऽध्यायः ॥ २२० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ निहते दैत्यसंघाते विष्णोःशान्तिपराक्रमे । दैतेया दानवेयाश्च किमिच्छन्ति पराक्रमात् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दानवा राक्षसिच्छन्ति पराक्रम्य महाबलाः । तप इच्छन्ति सहिता देवाः सत्यपराक्रमाः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं कालस्य महतो हिरण्यकशिपुस्तदा । यजते ब्रह्मणः खेत्रे प्राप्तिश्रेयः स कामदः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यजेद्ब्रह्मसर्व्वेण राजसूयेन पार्थिवः । कतुना दानवश्रेष्ठो वसुधायां महाबलः ।

१९१०१

गङ्गायमुजयोर्क्षेत्रे यदभूद्विपुलं तपः । समेयुस्तत्र सहिता यजमाने महामुरे ।

ब्राह्मणा वेदेविदासो महाव्रतपरायणाः । यतश्चापरे विद्धा योगधर्म्मण भारत ।

मुनयो बालिखिन्नाश्च नानाधर्म्मैश्च शोषिताः । बहवो हि दिवा मुत्था नित्यं धर्म्मपरायणाः ।

अथयस महाभागा विप्रैः पूज्याः सहस्रशः । विपुले रत्नविभवे द्विथमाण दत्तस्ततः ।

गुह्यस्तु सप्त पुत्रेण दैत्यं याजयते प्रभुः । हिरण्यकशिपुं मध्ये गणानां ज्वलनप्रभः ।

११९९

हिरण्यकशिपुस्यैव व्याजहार सरस्वतीं । कामादरं ददामोति तदे सम्पत्तिपद्यतां ।

विष्णुर्व्यामनरूपेण भिचां तां प्रतिगृह्णाति । हिरण्यकशिपोर्हस्ताङ्गे पदे पदमेव च ।

ततः क्रभितुमारंभे विष्णुः सत्यपराक्रमः । चीन् लोकांस्त्रिपदैः क्रान्तैर्दिव्यं वपुरधारयत् ।

इतराज्याश्च दैतेयाः पातालविवरं वयुः । सैन्यगणसम्पन्नाः सप्रासाः सान्नितोमराः ।

सयन्त्रलगुडाश्चैव सपताकरयध्वजाः । सचर्मवर्षकोपाश्च सायुधाः सपरश्वधाः ।

११९९

तथेन्द्रं विष्णुमहिताः सस्रस्त्रेभ्युत्थिता गणाः । अभ्यविष्टान् प्रमुदिता लोकानामधिपं सुराः ।

स तान् स्वधामृतेनाग्नौ पितृन्वै समतर्पयत् । ब्रह्मा तदमृतं दिव्यं महेन्द्राय प्रयच्छति ।

अचयस्याव्ययस्यैव संवृत्तस्तेन कर्मणा । ततः शङ्खमुपाध्मसीत् दिवतां क्षामहर्षणं ।

पितामहकरोद्भूतं जनिवे प्रथमे पदे । तं श्रुत्वा शङ्खशब्दन्तु जयो लोकाः समाहिताः ।

निवृत्तिं परमां प्राप्ता इन्द्रं नाथमवाप्य च । सर्वैः प्रहरणैश्चैव संयुक्ता वज्रिसम्भवैः ।

११९९

मन्दरागे सुविहितैर्ज्वलद्गिरिव पावकैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंश भविष्यपर्वणि पौष्करे एकविंशत्यधिकद्विदशोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो महति वृत्तान्ते स्थिते राज्ये भेदादये । देवानां मानुषाणाञ्च सहवासोऽभवत्तदा ।

एकतः समधीयन्त सहिताः प्रवदन्ति च । स्वयञ्च भागं गृह्णन्ति यज्ञकर्मणि भारत ।

प्राचेतसं ततो दत्तं दीक्षित्वा वै वृहस्पतिः । वाजिमेधाय भगवानृषिभिः परिवारितः ।

तस्मिन्प्रातामहे यज्ञे दत्तस्य विदितात्मनः । ग्रामिचमकरोद्भुद्रो भार्गवं सह नन्दिना ।

१२०१

इन्द्रस्यैव हि तद्रूपं दिधाभूतं तदीक्षया । जातः परमधर्मात्मा नन्दी पुरुषप्रियहः ।

तेन योगेन राजेन्द्र यत्तद्ब्रह्म सनातनं । विहितं सत्यवचनैस्तेनैव परमात्मना ।

स्वरूपैश्चायूरूपैश्च विरूपाक्षैर्घटोदरैः । ऊर्ध्वनेत्रैर्महाकायैर्भिकटैर्व्यामनैस्तथा ।

शिखिभिर्जटिभिश्चैव व्यजेश्व शङ्खकर्णभिः । चोरिभिर्सार्वभिसैव कूटमुद्गरपाणिभिः ।

सघण्टाचोरिभिश्चैव मुञ्जमेखलधारिभिः । महस्रकटकैश्चैव खण्डकुण्डलधारिभिः ।

१२००

मण्डिण्डुमैः सभेरीकैः समदङ्गैः सवेणुभिः । एतैः परिवृतो देवो मखं तं समुपावृजत् ।

सशङ्खमुरजैश्चापि सतालतलपाणिभिः । उग्रायुधधरो देवः सपिनाक इवात्मकः ।

विरराजार्धभिर्द्वात्रिंशे मखवतां वरः । कालाग्निरिव दोषार्थिर्जगद्गुप्तिवोद्यतः ।

नन्दी पिनाकपाणिश्च जघ्नतुर्ध्वमुखमं । युगान्त इव कालाग्निः शिप्रं दग्धुमिवोद्यतः ।

यूपमुत्तिष्ठ्य धावन्ति निशाचरगणास्ततः । चासयन्मुनिशंखांश्च चोरचर्मनिवासिनः ।

१२०५

हवींस्त्वन्वे पिवन्त्येवं जिह्वाभिस्ताम्रलोचनाः । भक्षयन्ति पशून्त्ये रसनायैः प्रक्षिप्तिभिः ।

मुमुचुश्चापरे द्रूपान् प्रभमं प्रहरन्ति च । वज्रिमन्त्रे प्रसिद्धान्ति वारिभिः प्रहसन्ति च ।

सोममन्ये जहुः केचिन्नेवैसासजवोपमैः । दर्भान् केचित् प्रलुम्पन्ति हसैः पद्मदलप्रभैः ।
 वभञ्जिरे च यूपायान् कलसांश्चैव चिलिपुः । चिच्छिदुः काञ्चनान् दृक्कान् शोभार्थं संप्रकल्पितान् ।
 विभिक्षुश्चैव वाणेश्च मुमुचुश्च हिरण्मयान् । लुलुपुश्चैव पात्राणि ममयुसारणोमय । १११२०
 अरुणश्चैव प्राग्गंशं लुलुपुश्च समाहिताः । चखादिरे पुरोडाशास्त्रखापैश्चावकर्त्तिरे ।
 एवं दिवा च रात्रौ च भिद्यमानो महामखः । चुकोश्च च महानादं भिद्यमान इवार्णवः ।
 धनुः सशरमादाय पूर्व्यदेतं स्त्रयभुवा । कृतं कीचकवेणुभ्यां समरेषु महाबलं ।
 प्रतिगृह्य महादेवः स शरैः समयोजयत् । धनुर्विगृह्य जानुभ्यां जघनं सुमहाकृतं ।
 स विद्वत्सेन वाणेन खं समुत्पतितः क्रतुः । मृगो भूला नर्दमानो ब्रह्माणमुपधावति । १११२१
 शरेणाभिहतस्त्राणं न लेभे प्रथमं भुवि । शरणाधीं ह्ययं प्राप्तः शरेणान्तर्गतेन च ।
 तमुवाच मृगं ब्रह्मा शूभं सामुनयं वचः । स्त्ररेणोत्तमवोर्येण गम्भीरेण सुभाषिणा ।
 एवंक्षेपो नभसि त्वं भविष्यसि महामृग । विजितश्च त्रिपर्व्येण शरेणानतपर्व्येणा ।
 तिष्ठ नच शिरसि सह रुद्रेण नित्यशः । सोमेन सह संयुक्तो ह्यवयेणावयेन च ।
 दिवि सञ्चारभूताभिस्सारामिः सह सङ्गतः । ज्यातिषां ज्योतिर्भूतस्त्वं भुवस्त्वं प्राच्यतो भव । १११२२
 यच्चैरद्रुधिरं दिव्यं चतात् समभिनिःसृतं । नभस्युत्पतितश्चैव प्रवेगेण प्रधावतः ।
 क्षतजं सङ्गवर्णश्च केतुनण्डलमंस्थितं । निमित्तभूतं भूतानां वर्षे वर्षप्रदं तथा ।
 सुखं दुःखञ्च भूतानां दर्शनात् संप्रवर्त्तते । इन्द्रियश्रवणाश्चैव नभसोऽन्नाद्युद्योऽभवत् ।
 चक्षुषो मानुषे राजन् विसृज्यात् सन्निवेशां । अद्भुतं बहुविविधं मनसा संप्रकल्पितं ।
 न तु रात्रौ प्रदृश्येत खे तु सत्रणमंश्रितं । दिनस्यैव मदा त्वये महत्कार्यं प्रदृश्यते । १११२३
 भूमावेव समुत्तिष्ठेदाकाशे प्रविलोयते । शतशस्य समं सर्व्वे प्रधावन्ति प्रथेतयः ।
 भयाद्भुद्रस्य महतो धन्विनो वाणपाणयः । नन्दो रुद्रगणैः सार्द्धं पिनाकी समतिष्ठत ।
 युगान्तकाले ज्वलितेः ब्रह्मदण्ड इवोद्यतः । विष्णुः शृङ्गायमंभूतं प्रगृह्य विपुलं धनुः ।
 प्रातिष्ठत महाबाहुः पाणिना चक्रमादधत् । गदां सघण्टामन्येन खड्गमन्येन पाणिना ।
 प्रगृह्य सोऽयतोऽतिष्ठद्रुद्राद्योद्यतपाणये । ततः शृङ्गायमंभूतं प्रगृह्य विपुलं धनुः । १११२४
 शङ्खश्चाप्रतिमं लोके शरांश्चनातपर्व्वेणः । विष्णुरग्रे स्थितो भाति सखलः संहताञ्जलिः ।
 बहुगोधाकुलित्राणः सचन्द्र इव तोषदः । आदित्यो वसवश्चैव दिव्यैः प्रहरणैः सह ।
 विष्णुमेवाभितः सर्व्वे अतिष्ठन् ज्वलनप्रभाः । मरुतश्चैव विश्वे च रुद्रमेवाभिपद्यत ।
 गन्धर्वाः किन्नराश्चैव नागा यक्षाः सपन्नगाः । अथो न्यसादण्डाश्च उभयोः पक्षयोर्हिताः ।
 जपन्ति शान्तये नित्यं लोकानां हितकान्तया । रुद्रः शरेणाभ्यहनदिष्णुनेत्रायणो रणे । १११२५
 यदि सर्व्वोद्गमन्धोषु तीक्ष्णारयेण च पचिणा । न चकम्पे तदा विष्णुः सर्व्वतन्मा ब्रह्मसंभवः ।
 न च रोषमना देहं दृतं विभ्रत् पृष्ठिन्द्रियैः । विष्णुश्च धनुरादाय शरेण समयोजयत ।

ननु श्रेष्ठे मुमोक्षुः शूद्रं ब्रह्मदण्डमिवोद्यतं । स विद्वत्केन वाप्येन महादेवो न कथ्यते ।
 वज्रोणेव महाशक्तिर्मान्द्रस्य न चाख्यते । ततः प्रसभमासुखं रुद्रं विष्णुः सनातनः ।
 जगत् कण्ठे भगवाञ्जीलरूढस्ततोऽभवत् । अनादिनिधनो देवः क्षम्यतां भगवान्मम ।
 सर्वभूतागमाचार्यः कर्मणा च न चाख्यते । कर्मणार्हव कर्ता च विकर्ता चैव भारत ।
 अरोषत्वाच्च भूतानां सर्वभूतेषु चोत्तमः । स्वयमेव हि यत् कर्म विधने कर्मयोगिषु ।
 तयोः शूद्रभतमो राजन् स्वयमेव तथाऽकरोत् । अन्तरीक्षाञ्जुभा वाचः शूयन्ते मधुराचराः ।
 सिद्धानां वदनोन्मुक्ताः सनातन नमोऽस्तु ते । नन्दो पिनाकमुद्यम्य बलवाचुद्रसम्भवः ।
 मूर्धन्यभिजघानाजौ विष्णुं क्रोधेन मूर्च्छितः । ततः प्रहसितो विष्णुर्नन्दिं दृष्ट्वा सरोत्तमः ।
 क्षमयामास भगवान् सर्वभूतपतिर्हरिः । विष्णुर्ब्रह्मपरो भूत्वा तेजसा प्रज्जलन्निव ।
 क्षमया च समायुक्तः स्थितः स्थाणुरिवाचक्षः । अचिन्त्यज्ञाप्रमेयस्य अजेयस्याप्यरिन्दमः ।
 युगान्ताग्निमो भूत्वा शान्तात्मा हरिरख्ययः । प्रसन्नः कथयामास भागं रुद्राय धीमते ।
 विष्णुर्ब्रह्मपरो नित्यं त्यक्तकामः सूरर्षभः । विष्णुना चैव राजेन्द्र स यज्ञः सन्धितः पुनः ।
 यथापचक्ष ते सर्वे गणा आसन्महीपते । तस्मिन् युद्धे महाक्षरे विष्णोर्ब्रह्मस्य चैव ह ।
 यथापच भवेद्युद्धं दक्षयज्ञविनाशने । विनाशश्चैव यज्ञस्य तदा लोके प्रतिष्ठितः ।
 सर्वभूतेषु राजेन्द्र हितो यज्ञः सनातनः । दक्षो यज्ञफलज्ञैव प्राप्तवान् स प्रजापतिः ।
 एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । पुराणे पुष्करे चैव यथा दैपायनेरितः ।
 यथावदनुगम्येण संस्तुतः परमर्षिभिः ।

१२२०

१२२१

१२२२

वक्ष्येनमग्रं प्रवरं पुराणं सदाऽप्रमत्तः शृणुयाद्यथोक्तं । अवाप्य कामानिह वीतशोकः परत्र स स्वर्गफलानि भुङ्क्ते ।
 दमाक्षोदाहृतां दिव्यां कयाममितकुट्टिमाम् । आवर्षेद्यस्तु विप्रभ्यः शूचिः प्रयतमानसः ।
 अधीत्य सर्वमध्यात्मं देवलोके महीयते ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे द्वाविंशत्यधिकविंशतोऽध्यायः ॥ १२२ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रादुर्भावः पुराणेषु विष्णोरमिततेजसः । सतां कथयतां विप्रवाराह इति नः श्रुतं ।
 न जाने तस्य चरितं न विधिं न च वित्तरं । न कर्मगुणसन्मानं न हेतुं न मनोषितं ।
 किमात्मको वराहोऽसौ का मूर्तिः काऽस्य देवता । किमाचारः किम्प्रभावः किं वा तेन पुरा कृतं ।
 एतन्मे संशयं तत्त्वेन वाराहं श्रुतिवित्तरं । यज्ञार्थं तु समेतानां दिजातीनां महात्मनां ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि पुराणं ब्रह्मसन्धितं । नामाश्रुतिसंमायुक्तं कृष्णदैपायनेरितं ।
 महावाराहचरितं कृष्णस्याद्भुतकर्मणः । यथा नारायणो राजन् वाराहं वपुरास्मितः ।
 दंष्ट्रया गां समुद्रस्त्रामज्जहारारिसूदनः । हान्दधीभिर्ददाराभिः श्रुतिभिः समस्तदृतः ।
 शूचिः प्रयतवाग्भूत्वा निबोध जनमेजय । इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च सन्धितं ।
 नामाश्रुतिसमायुक्तं नास्तिकाय न कीर्तयेत् । पुराणमेतदखिलं शास्त्रं योगं तथैव च ।

१२२३

१२२४

कात्वेन विधिना प्रोक्तं सोऽस्यार्थं वेदचिन्तति । विश्वेदेवास्तथा साध्या इन्द्रादित्यास्तथाऽग्निने ।

प्रजानां पतयत्यैव सप्त चैव महर्षयः । मनःसंकल्पजास्तैव पूर्वजास्त महर्षयः ।

वसवोऽसुरस्यैव गन्धर्वा यक्षराक्षसाः । दैत्याः पिशाचा नागाश्च भूतानि विविधानि च ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चेष्टादयो भुवि । चतुष्टयदानि कर्मानि तिर्यग्गोत्रनिगतानि च ।

११८०

जङ्गमानि च सत्त्वानि यत्तान्यज्जीवसंज्ञितं । पूर्णं युगसहस्रान्ते ब्राह्मोऽहनि तथा गते ।

निर्व्याणे सर्वभूतानां सर्वोत्पातसमुद्भवे । हिरण्यरेतास्त्रिंशस्त्रिंशतो भूत्वा तृपाक्षपिः ।

शिखाभिर्विधमल्लोकान् संशोषयति देहिनः । दह्यमानास्तत्काले तेजोरश्मिभिरघतः ।

विवर्णवर्णा दग्धाङ्गा हताश्विंश्चन्द्रिरानभैः । साङ्गोपनिषदा वेदा इतिहासपुराणमाः ।

सर्वं विद्याः क्रियाश्चैव सत्यधर्मपरायणाः । ब्रह्माणमघतः कृत्वा प्रभवं विश्वतोमुखं ।

११८१

सर्वे देवगणाश्चैव चयस्त्रिंशश्च छन्दजाः । तस्मिन्महनि संप्राप्ते तं हंसं महदचरं ।

प्रविशन्ति महायोगं हरिं नारायणं प्रभुं । तेषां तत्र प्रविष्टानां प्रसूतोत्पत्तिरुच्यते ।

यथा सूर्यस्य सततमुदयास्तमने प्रभो । पूर्णं युगसहस्रान्ते कल्पो निःशेष उच्यते ।

यस्मिन् जीवन्तं सर्वं निःशेषं नावतिष्ठते । संहय लोकास्त्रिखिलान् ससुरासुरपन्नगान् ।

हत्वात्मगर्भं भगवानास्त एको जगद्गुरुः । स स्रष्टा सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः ।

११८२

अव्यक्तः शाश्वतो देवस्तस्मिन् सर्वमिदं जगत् । नष्टार्ककिरणेऽलोके चन्द्ररश्मिविवर्जिते ।

त्यक्तधूम्राग्निपवने चोण्यज्जतपःक्रिये । अपस्त्रिगणसंपाते सर्वप्राणचरे पथि ।

अमर्यादाकुले रौद्रे सर्वतस्तमसा तृते । अदृश्ये सर्वलोकेऽस्मिन्प्रभावे सर्वकर्मणा ।

प्रशान्ते सर्वसम्पाते नष्टवैरपरिपदे । गते स्वभावसंस्त्रानं लोके नारायणात्मके ।

परमेष्ठोद्देश्योऽकेशः शयनायोपचक्रभे । पीतवासा क्षोहिताक्षः क्षणाजोमृतसन्निभः ।

११८३

शिखासहस्रविकचं जटाभारं समुदहनम् । श्रीवत्सकलिलं पुण्यं रक्तचन्द्रनक्षत्रितं ।

वज्रो विभ्रन्महाबाहुः सविद्युदिव तोयदः । पुण्डरीकसहस्रस्य मालाऽस्य शूशुभे तदा ।

पद्मी चैव स्वयं लक्ष्मोर्द्द्विमातृत्य तिष्ठति । ततः स्वपति धर्मात्मा सर्वलोकपितामहः ।

कमण्डितविक्रान्तो निद्रायोगमुपागतः । ततो वर्षसहस्रे तु पूर्णं स पुरुषोत्तमः ।

स्वयमेव विभुर्भूत्वा बुध्यते विबुधः धिपः । ततस्त्रिन्तयते भूयः सृष्टिं लोकस्य लोककृत् ।

११८४

पितृदेवासुरनरान् पारमेष्ठ्येन कर्मणा । ततस्त्रिन्तयते कार्यं देवेषु समितिञ्जयः ।

सम्भवं सर्वलोकस्य विदधाति स वाक्पतिः । कर्त्ता चैव विकर्त्ता च संहर्त्ता च प्रजापतिः ।

धाता विधाता च तथा संयमो नियमो यमः । नारायणपरा वेदा नारायणपराः क्रियाः ।

नारायणपरो यज्ञो नारायणपरा श्रुतिः । नारायणपरो मोक्षो नारायणपरा गतिः ।

नारायणपरो धर्मो नारायणपरः क्रतुः । नारायणपरं ज्ञानं नारायणपरं तपः ।

११८५

नारायणपरं सत्यं नारायणपरं परं । नारायणात् परो देवो न भूतो न भविष्यति ।

स स्वयम्भूरिति ज्ञेयः स ब्रह्मा भुवनाधिपः । स वायुरिति विज्ञेय एष यज्ञः प्रजापतिः ।

मदसच्च स विज्ञेयः सर्वज्ञः स प्रजाकरः । यदेदित्वं चिदग्रेण देव परिबिन्दति ।

यच्च वेद्यं भगवतो देवा अपि न तद्विदुः । प्रजामां पतयः सप्त चक्षयस्य सहामरैः ।

नास्यान्तर्मधिगच्छन्ति तेनानन्त इति श्रुतिः । यदस्य परमं रूपं तन्न पश्यन्ति देवताः ।

१२२९

प्रादुर्भावेषु संभूतं यत्तदर्शन्ति देवताः । दर्शितं यदनेनैव तदवेक्षन्ति देवताः ।

यन्न दर्शितवानेष कस्तदन्वेष्टुमर्हति । यामणीः सर्वभूतानामग्निमारुतयोगिनिः ।

तेजसस्तपस्यैव निधानममृतस्य च । चातुराश्रम्यधर्मैश्चातुर्यैश्च फलान्नयः ।

चतुःसागरपर्यन्तस्तुर्यगनिवर्त्तकः । तदेव संहत्य जगत् कृत्वा गर्भस्थमात्मनः ।

ममोचाण्डं महायोगो धृत्वा वर्षसहस्रकम् ।

१२३०

सुरासुरदिजभुजगाप्सरोगणैर्द्रुमौषधिक्षितिधरयक्षगणैः । प्रजापतिः श्रुतिधरश्चमं कुलं तदाऽसृजज्जगदिदमात्मना प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे प्रादुर्भावे त्रयोविंशत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगदण्डमिदं पूर्वमासीत् सर्वं हिरण्यमयं । प्रजापतेर्भूर्निर्मयमितीयं वैदिकी श्रुतिः ।

तदैव वर्षमहस्रान्ते विभेदोऽर्द्धमुखं विभुः । लोकोद्भवनेतुश्चो विभेदाधोऽर्द्धमुखः पुनः ।

भूयोऽष्टधा विभेदाण्डं विभुर्ध्वं लोकयोनिकृत् । चकार जगत्सात्र विभागं सर्वभागवित् ।

थच्छिद्रमूर्द्धमाकाशं परा मुक्तनिनां गतिः । विहितं विश्वयोगेन यदधस्तद्रसातलं ।

१२३१

यदण्डमकरोत् पूर्वं देवलोकमिच्छन्त्या । समन्तादष्टधा योगोच्छिद्राणि कृतवांस्य मः ।

दिशस्य विदिशः सर्व्वा मनभैराकरोद्बिधा । नानारागविरागाणि यान्यण्डशकलानि वै ।

बहुवर्णधराश्रित्रा बभूवुस्ते बलाहकाः । यदण्डमध्ये स्फुरन्तु द्रवमासीत् समाहितं ।

जातरूपं समभवत्तत् सर्वं पृथिवीतले । तस्य क्रोदाण्यैवैषेण प्राच्छाद्यत समन्ततः ।

पृथिवी निखिला राजन् युगान्ते सागरैरिव । यच्चाण्डमकरोद्दूर्ध्वं देवलोकचिकीर्षया ।

१२३२

तत्र यत् सलिलं स्फुरन् सोऽभवत् काञ्चनो गिरिः । तेनाम्भसा सुताः सर्व्वा दिशश्चोपदिशस्य च ।

अन्तरीक्षस्य नाकस्य यच्चान्यत् किञ्चिदन्तरं । यच्च यच्च जलं स्फुरन् तच्च तत्रोत्थितो गिरिः ।

सहस्रशैलगहना विषमा मेदिनी लभूत् । तैः सा पर्वतजालौघैर्बहुयोजनविल्लतैः ।

पोडिता गुरुभिर्देवो पृथिवी व्यथिताऽभवत् । महोत्तले भूरिजलं दिव्यं नारायणात्मकं ।

धिरण्यमयं समुत्पृज्य तेजस्य जलरूपि तत् । अशक्ता वै धरायितुमधस्तात् प्राविशन्त्या ।

१२३३

पोष्यमाना भगवत्स्तेजसा तेन सा क्षितिः । पृथिवीं विश्रान्तो हृष्टा तामधो मधुसूदनः ।

उद्धारार्थं मनस्युक्ते लोकानां हितकाम्यया ।

॥ भगवानुवाच ॥ एषा मत्तेजसो वीर्यं समासाद्य तपस्विनी । रसातलं प्रविशते पङ्के गौरिव दुर्बला ।

॥ पृथिव्युवाच ॥ निविक्रमायामितविक्रमाय महानृसिंहाय चतुर्भुजाय । ओशार्जुनसकासिगदाधराय नमोऽस्तु ते काम
वरप्रदाय ।

त्वयात्मा धार्यते देव त्वया संधार्यते जगत् । त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं विभार्षि च ।

१२१५

यत्त्वया धार्यते किञ्चित्तेजसा च बलेन च । ततस्तव प्रसादेन मया पश्यान्तु धार्यते ।

त्वया धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहं । न हि तदिद्यते भूतं यत्त्वया नेह धार्यते ।

त्वमेव कुरुष्वे वीर नारायण युगे युगे । मम भारावतरणं जगतो हितकाम्यया ।

दानवैस्तेजसा क्रान्तां रुसातलतं गतां । चयास्त मां सुरश्रेष्ठ त्वामेव शरणं गता ।

दानवैः पीड्यमानाऽहं राक्षसैश्च दुरात्मभिः । त्वामेव शरणं नित्यमुपयामि सनातनं ।

१२१६

तावन्मोऽस्ति भयं भूयो यावत् त्वं ककुप्सिनं । शरणं मनसा यामि शतशोऽप्युपलक्षये ।

॥ भगवानुवाच ॥ माभैर्द्धुरणि कक्ष्याणि शान्तिं ब्रज समाहिता । एव त्वामुचितं स्थानमानयामि मनोपितं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो महात्मा मनसा दिव्यं रूपमचिन्तयत् । किं नु रूपमहं कृत्वा उद्धरेयं वसुन्धरा ।

जले निमग्नं धरणीं येनाहं वै समुद्धरे । इति सञ्चिन्त्य मनसा हरिर्नारायणः प्रभुः ।

जलक्रीडावृत्तिस्तस्माद्वाराहं वपुरस्सरत् । हरिरुद्धुरणे युक्तस्तदाऽभूदस्य भूमिपृक् ।

१२१७

अष्टयं सर्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्मसंज्ञितं । दशयोजनविस्तारमुच्छ्रितं शतयोजनं ।

नीलजीमूतमङ्गाक्षं मेघललितनिखलं । गिरिसंहननं भोमं श्वेतदीप्तायदं विष्णुं ।

विद्युदग्निप्रकाशाक्षमादित्यममतेजसं । पीनवृन्तायतस्कन्धं वृषभार्दूलविक्रमं ।

पीनोन्नतकटीदेशं वृषलक्षणलक्षितं । रूपमाख्याय विपुलं वाराहमनिनं हरिः ।

पृथिव्युद्धुरणार्याय प्रविवेकं रसातलं । वेदपादो यूपदंष्ट्रः कतुहस्तश्चितो मुखः ।

१२१८

अग्निजिह्वा दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः । अहोरात्रेक्षणधरो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।

आज्यनासः श्रुवतुण्डः सामघोषस्त्रिभुवनं । सत्यधर्ममयः श्रीमान् क्रमविक्रमसत्कृतः ।

क्रियासत्रमहाघोणः पशुजानुर्धराकृतिः । उद्गात्रन्धो होमलिङ्गो वीजौषधिमहाफलः ।

वाय्वन्तरात्मा सत्रस्फिक् विकृतः सोमशोणितः । वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् ।

प्राग्बंशकायो द्युतिमान्नानादीक्षाभिरन्वितः । दक्षिणाक्षदयो योगी महासत्रमयो महान् ।

१२१९

उपाकर्षोऽष्टरुचकः प्रवर्ग्यावर्त्तभूषणः । नानाच्छन्दोगतिपयो गुह्योपनिषदासनः ।

ह्वायापस्त्रीमहायो वै मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः । भूत्वा यज्ञवराहोऽथैव द्वागधः प्राविशकुरुः ।

अङ्गिः सङ्क्रादितामूर्ध्नि स तामार्च्छत् प्रजापतिः । रसातलतले मग्नं रसातलतलं गतः ।

प्रभुर्लोकहितार्थाय दंष्ट्रायेणोष्णहार गां । ततः स्नानमासीत् पृथिवीं पृथिवीधरः ।

मुमोच पूर्णं सहसा धारयित्वा धराधरः । ततो जगाम निर्व्याणं मेदिनी तस्य धारणात् ।

१२२०

चकार च नमस्कारं तस्मै देवाय विष्णवे । एवं यज्ञवराहेण भूत्वा लोकहितार्थिना ।

उद्धृता पृथिवी देवी भागराम्भरा पुरा । अथोद्धृत्य कितिं देवो जगतः श्वापनेष्टया ।

पृथिवीप्रविभागाय मनश्चक्रेऽम्बुजेक्षणः । रसातलगतामेवं विचिन्त्य स सुरोत्तमः ।

ततो विभुः प्रवरवराचरूपष्टक् दृषाकपिः प्रथममथैकद्वया । समुद्ररुद्ररणिमतुल्यविक्रमो महापद्मा लोकाहितार्थमच्युतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे शृण्विषु दूरयो चतुर्विंशत्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ तस्योपरि जलौघस्त महातो नैविर क्षिता । विततवानु देहस्त न यथो संशुवं मदी । १११०५

ततः स चिन्तयामास प्रविभागं चित्तेर्विभुः । समुच्छ्वस्य सर्वेदां पर्वतानां समन्ततः ।

विलेखनं प्रमाणस्य गतिं प्रभवमेव च । माहात्म्यस्य विधेयस्य नदीनामन्वचिन्तयत् ।

चतुरस्रां धरां कृत्वा कृत्वा यैव महार्णवान् । मध्ये शृण्व्याः सौवर्णमकरोन्मेषपर्वतं ।

प्रतयोजनवित्सारं सहस्रस्य समुच्छ्रितं । जातरूपमथैः शृङ्गैस्तद्वत्तदित्यवशिष्टैः ।

आत्मतेजोगुणमयं वेदिकाभोगकल्पितं । विविधांश्च महास्कन्धान् काञ्चनान् पुष्करेक्ष्णः । १११०६

नित्यपुष्पफलान् कृत्वा कृतवांस्तान् पर्वते । प्राचीं दिशमयो गत्वा चकारोदयपर्वतं ।

प्रतयोजनवित्सारं तावद्विगुणमुच्छ्रितं । चकार स महादेवः पुनः सौमनसं गिरिं ।

नामारत्नसहस्रं कृत्वा तच्च तु सद्ययान् । वेदिकां वज्रवर्णांश्च सन्ध्याभ्राभामकल्पयत् ।

सहस्रशृङ्गस्य गिरिं नामामपिश्रिताचितं । कृतवान् कृत्वाहनं प्रतयोजनमुच्छ्रितं ।

आसनं तच्च परमं सर्वभूतनमस्कृतं । कृतवानात्मनः स्नानं त्रिभुवनं प्रजापतिः । १११०७

शैशिरस्य महाशैलं तुषारचयसन्निभं । चकार दुर्गेगहनं कन्दरान्तरमण्डितं ।

शिशिरप्रभवाश्चैव नदीं द्विजगणकुलां । चकार पुष्पिणीपेतां वसुधारामिति श्रुतिः ।

या दिशं निखिलां प्राचीं पुष्पैर्गन्धमतेषुता । शोभयत्यमृतप्रख्यैर्गन्धाश्चाम्बुविभूषितैः ।

नित्यपुष्पफलोपेतैश्चादयद्भिः सुसंहतैः । भूविताऽभ्यधिकं कान्तैः सा नदी तीरजैर्द्रुमैः ।

कृत्वा प्राचीविभागान् दक्षिणाधामयो दिशि । चकार पर्वतं रम्यमर्द्धकाञ्चनराजतं । १११०८

एकतः सूर्य्यसंकाशेकतः शशिचन्निभं । स विभ्रत् शुभ्रेऽतोव दौ वर्षैः पर्वतोत्तमः ।

तेजसा युगपद्भासं सूर्य्याचन्द्रमसो रिव । वपुस्तन्तमयो तच्च भानुमन्तं महागिरिं ।

सर्व्यकामफलोद्वेष्टतं दिव्यैर्मनोरमैः । चकार कुक्षरश्चैव कुक्षरप्रतिमाकृतिं ।

सर्व्यतः काञ्चनगुहं मज्जयोजनवित्तृतं । अश्वभतिमश्चैव अश्वभं नाम पर्वतं ।

हेमचन्दनकृत्वाक्यं पुष्पहासं च सृष्टवान् । महेन्द्रमथ शैलेन्द्रं प्रतयोजनमुच्छ्रितं । १११०९

जातरूपमथैः शृङ्गैः सुपुष्पितमहाद्रुमं । मेदिन्यां कृतवान्देवः प्रतिशोभमिश्राचलं ।

नामारत्नसमाकीर्णं सूर्य्येन्दुसदृशप्रभं । चकार मलयच्छात्रिं चित्रपुष्पितपादपं ।

मेनाकस्य महाशैलं त्रिज्वाजालसमाकुलं । दक्षिणयां दिशि शृङ्गं चकाराचलमायतं ।

सहस्रशिखरं त्रिन्ध्यं नामाद्रुमलतावृतं । नदीश्च विपुलावर्णां पुष्पिनश्चोष्णिभूषितां ।

वीरसंकाशसलिलां पयोधरामिति श्रुतिः । सुरम्यां तोयकलिलां विचित्रां दक्षिणां दिशं । ११११०

दिव्यतीर्थप्रतापाङ्गीं श्रावयन्तीं शुभाश्रया । दिशं चान्धा प्रतिष्ठय्य प्रतीक्षीं दिशमागतम् ।

चकरोत्तत्र त्रैलोक्यं व्रतयोजनमुच्छ्रितं । शोभितं त्रिखरेश्वरैः सुप्रदहैर्हरिण्यैः ।
 काञ्चनोभिः त्रिजाभिश्च गुहाभिश्च विभूषितं । समाकुलं सूर्यनिभैः शालैश्चालैश्च भास्करैः ।
 सुप्रभैर्जातरूपैश्च श्रीमद्भिश्चिवेदिकैः । सर्पिर्गिरिसहस्राणि तत्रासौ संन्यवेशयत् ।
 मेरुप्रतिमरूपाणि वपुषा प्रभया च ह । सहस्रजलधारश्च पर्वतं मेरुसन्निभं । १२४५
 पुण्यतीर्थगुणोपेतं भगवान् संन्यवेशयत् । वष्टियोजनविस्तारं तावदेव समुच्छ्रितं ।
 आत्मरूपोपमं तत्र वारोहं नाम नामतः । निवेशयामास विभुर्दिव्यं वेदूय्यपर्वतं ।
 राजताः काञ्चनाद्यैव यत्र दिव्याः शिलोचयाः । तथैव चक्रसङ्घं चक्रवर्तं महाचरुं ।
 सहस्रकूटं विपुलं भगवान् संन्यवेशयत् । शङ्खप्रतिमरूपश्च राजतं पर्वतोत्तमं ।
 सितद्रुमप्रतापीयं शङ्खं नास्त्रा न्यवेशयत् । सुवर्णरत्नसंभूतं पारिजातं महारुमं । १२४६
 महतः पर्वतस्थाप्ये पुष्पहासं न्यवेशयत् । शुभामतिरसाद्यैव घृतधारेति विभ्रुतां ।
 वराहः सरितं पुष्पां प्रतोच्यामकरोत् प्रभुः । प्रतोच्योऽस्य विधिं कृत्वा पर्वतं काञ्चनोज्ज्वलं ।
 गुणोत्तरश्चोत्तरस्थां संन्यवेशयद्वयतः । ततः सौम्यगिरिं सौम्यमग्नरीक्षप्रमाणतः ।
 इक्ष्वाधातुप्रतिच्छन्नमकरोद्भास्करप्रभं । स च देशो विस्तर्योऽपि तस्य भामा प्रकाशते ।
 तस्य सत्प्राऽधिकं भाति तपता रविणा यथा । स्रज्जलणविज्ञेयसप्तोऽत्र दिवाकरः । १२४७
 सहस्रत्रिखरश्चैव नानातीर्थसमाकुलं । चकार रत्नसंकीर्णं भूयोऽस्तं नाम पर्वतं ।
 मनोहरगुणोपेतं मन्दरश्चाचक्षोत्तमं । उद्दामपुष्पगन्धश्च पर्वतं गन्धमादनं ।
 चकार तस्य शृङ्गेषु सुवर्णरससम्भवां । जम्बू जाम्बूनदमयीमत्यन्ताद्भुतदर्शनां ।
 गिरिं त्रिखरश्चैव तथा पुष्करपर्वतं । शुभं पाण्डुरमेघाभं शैलासञ्च नगोत्तमं ।
 हिमवन्तश्च त्रैलोक्यं दिव्यधातुविभूषितं । निवेशयामास हरिश्चाराक्षीं तनुमाक्षितः । १२४८
 नदीं सर्वगुणोपेतामुत्तरस्थां दिशि प्रभुः । मधुधारां च कृतवान् दिव्यां मुखप्रताकुलां ।
 सर्वं चैव कृतिधराः सपत्न्याः कामचारिणः । तदा कृता भगवता विधाया परमेष्ठिना ।
 स कृत्वा प्रविभागन् पृथिव्या लोकभावनः । देवासुराणामुत्पत्तौ कृतवान् बुद्धिमणयं ।
 सर्वेषु दिक्षु क्षतजोपमाश्चकार त्रैलोक्यं विविधाभिरामान् । क्षिताय लोकस्य स लोकनाथः पुण्या नदीस्यापि जलोपगूढाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे पञ्चविंशत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २२५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगत्सद्युमना देवस्त्रिन्ध्यामास पूर्वतः । तस्य चिन्तयतो वक्त्राग्निः स्रुतः पुरुषः क्लृप्तः । १२४९
 ततः स पुरुषो देवं किं करोमीत्युपस्थितः । प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा देवदेवो जगत्पतिः ।
 विभजात्मानमित्युक्ता गतोऽन्तर्ह्यानमोक्षरः । अन्तर्हितस्य देवस्य सशरीरस्य भासतः ।
 प्रदोपक्षेपश्चान्तस्य गतिस्तस्य न विद्यते । ततस्तेनेरितां वाणीं सोऽन्वचिन्तयत प्रभुः ।
 हिरण्यगर्भो भगवान् य एष चन्द्रस्य स्रुतः । एकः प्रजापतिः पूर्वमभवद्भुवनाधिपः ।
 तदा प्रसूतिं तस्यासौ यज्ञभागो विधीयते । १२५०

॥ प्रजापतिरवाच ॥ विभजात्मानमित्युक्तस्त्रीनास्मि सुमहात्मना । कथमात्मा विभज्यः स्नात् संश्रयो ह्यत्र मे महान् ।

इति चिन्तयतस्तस्य श्रीमित्येवोत्थितः स्वरः । स भूमावन्तरीक्षे च नाके च क्षतवान् स्वनं ।

तस्मैवाभ्यसतस्तस्य मनःसारमयं पुनः । हृदयाद्देवदेवस्य वषट्कारः समुत्थितः ।

भूम्यन्तरीक्षनाकानां भूयः स्वरात्मिकाः पराः । महास्वतिमयाः पुण्या महाव्याहतयोऽभवन् ।

छन्दसां प्रवरा देवो चतुर्विंशच्चराऽभवत् । तत्पदं संस्मरन्निदं सविचीमकरोत् प्रभुः ।

१२४३५

अक्षमामाद्यर्धयजुषस्तुरो भगवान् प्रभुः । चकार निखिलान् वेदान् ब्रह्मयुक्तेन कर्षणा ।

ततो मनसि तस्मैव मनः सनक एव च । सनातनस्य भगवान् वरदस्य सनन्दकः ।

समतकुमारस्य विभुस्तत्र जज्ञे सनातनः । मानसा ब्रह्मपूर्व्या वै दत्तेति वप्सुर्बर्धयः ।

ब्रह्माणं कपिलश्चैव षडेतान् ब्रह्मयोगिनः । यतयो योगतन्त्रेषु ध्यान् स्तुवन्ति द्विजातयः ।

ततो मरौचिमचिच्च पुच्छस्यं पुच्छं कर्तुं । भृगुमङ्गिरसश्चैव मनुश्चैव प्रजापतिं ।

१२४३०

पितृस्य सर्वभूतानां सदेवासुररक्षणां । महर्षीनिस्तजत् शम्भुरष्टावेतांस्य मानसान् ।

एते युगसहस्रान्ते यास्येषामभवन् प्रजाः । कल्पे निःशेषमुक्ते वै ततो गच्छन्ति निर्दृतिं ।

ततो वर्षसहस्रान्ते उत्पत्तिस्तु विधीयते । एतेषामेव देवानां प्रजाकारणयोगिनां ।

किन्तु कर्षविशेषेण देवतानां युगे युगे । नामजन्मविशेषास्तथा युगविपर्ययः ।

अङ्गुष्ठाद्विष्णोश्च उत्पद्यो भगवानृषिः । तस्मैव तु पुनर्मर्त्या वामाङ्गुष्ठादजायत ।

१२४३५

तत्र तस्याभवन् कन्या विभ्रुता लोकमातरः । याभिर्धाम्नास्तयो लोकाः प्रजाभिर्बभूवुर्नाधिप ।

अदितिश्च दितिश्चैव दनुं प्राधां मुनिं तथा । खड्गामनायुषां कर्तुं विनतां सुरभीं तथा ।

इरां क्रोधवशाश्चैव सुरसाश्च त्रयोदश । एताश्चैव तु दुहितः प्रददौ कश्यपाय तु ।

प्रजाः सखिन्य मनसा गतिज्ञेनान्तरात्मना । अरन्धतीं वसुं धामो जम्बां भानुं महर्षतीं ।

संकल्पाश्च मुहूर्त्ताश्च साध्यां विश्वाश्च भारत । मनवे ब्रह्मपुत्राय दत्त एता ददौ दश ।

१२४३०

ततः सर्वानवद्याङ्गीः कन्याः कमललोचनाः । पूर्वचन्द्रानना दिव्या गन्धवत्यो मनोरमाः ।

कीर्त्तिं लक्ष्मीं धृतिं तुष्टिं बुद्धिं मेधां क्रियां तथा । मतिं पुष्टिश्च लज्जाश्च देवो धर्माय वै ददौ ।

आचेयश्चैव यो भूतस्तस्य तोयात्मकः प्रभुः । पुत्रो महाशामधिपः सरस्वाऽशुलमिच्छा ।

तस्मै नक्षत्रयोगिन्यः सप्तविंशतिरुत्तमाः । रोहिणीप्रमुखाः कन्या दत्तः प्राचेतसो ददौ ।

एतासां पुत्रपौत्राश्च प्रोच्यमानात्मया ऋणु । कश्यपस्य मनोश्चैव धर्मस्य ब्रह्मिनस्तथा ।

१२४३५

अयंमा वरुणो मित्रः पूषा धाता पुरन्दरः । लब्ध्वा भगोऽग्नः सविता पर्जन्यश्चेति विभ्रुताः ।

अदित्यां जज्ञिरे देवाः कश्यपास्तोकभावनाः । दिव्यां पुत्रदयं जज्ञे कश्यपादिति नः भुतं ।

हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्यकश्च वीर्यवान् । दत्तव्यमितविक्रान्तो तपसा कश्यपोपमौ ।

हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्चैव सुमहाबलाः । प्रह्लादश्चैव सङ्गादक्षयाऽनुह्लाद् एव च ।

हृदश्चैव तु विक्रान्तः पञ्चमोऽनुहृदस्तथा । प्रह्लादस्य त्रयः पुत्रा विक्रान्तास्त महाबलाः ।

१२४३०

विरोचनस्य जम्भस्य कुजम्भश्चेति विभुताः । बलिर्विरोचनसुतो वाण एको बभूवः सुतः ।
 वाणस्य चेन्द्रमनः पुत्रः परपुत्रश्च यः । इमोऽसु पुत्रो बहवो वंशे ख्याता महाबलाः ।
 विप्रचित्तिः प्रथमजलोवां राजा बभूव ह । गणः प्रजज्ञे क्रोधायाः पुत्रपौत्रमनन्तकं ।
 रौद्राः क्रोधवशा नाम क्रूरकर्षाण एव ते । विंदिका सुपुत्रे राज्ञं गृहं चन्द्रार्कमर्हन् ।
 पक्षारक्षैव चन्द्रस्य सूर्यस्य च महाप्रभं । कालायाः कालकल्पसु गणः परमदाहणः ।
 अभवद्दीप्तसूर्यालो नीलमेघसमप्रभः । सहस्रशीर्षः श्रेष्ठस्तु वासुकिस्तथकलया ।
 बहूनां कद्रुपुत्राणामेते प्राधान्यमागताः । धर्मात्मानो वेदविदः सदा प्राणिहिते रताः ।
 लोकतन्त्रधरासैव वरदाः कामरूपिणः । तार्क्ष्यसारिष्टनेमिस गण्डुख महाबलः ।
 अरुणस्यारुणसैव विनतायाः सुताः स्मृताः । इमास्याप्सरसः पुण्या विविधाः पुण्यलक्षणाः ।
 सुपुत्रेऽष्टौ महाभागाः प्राधा देवेषूपजिताः । अनवद्यामनूकाश्च अनूनामरुणप्रिया ।
 अलग्ना सुभगाश्चैव स्त्रियः प्राधा व्यजायत । अस्त्रम्बुजा मिश्रकेशी पुण्डरीका तिलोत्तमा ।
 सुररूपा लक्ष्मणा जेमा तथा रत्ना मनोरमा । अस्मिता च सुबाहुस्य सुवृत्ता सुमुखी तथा ।
 सुप्रिया च सुगन्धा च सुरसा च प्रमाथिनी । काम्या शारदती चैव मौनेयाऽप्सरसः स्मृताः ।
 विश्वावसुभंरणस्य गन्धर्व्याश्चैव विभ्रताः । मेनका सहजान्या च पर्णिनी पुष्पिकस्तला ।
 घृतस्तला घृताची च विश्वाची चोर्व्वशी तथा । अनुष्मोचेति विख्याता प्रस्मोचेति च ता दम् ।
 मनोवती चापि तथा वैदिक्याऽप्सरसः स्मृताः । प्रजापतेस्तु संकल्पात् संभूता भुवनप्रियाः ।
 अमृतं ब्राह्मणा गावो ब्रह्माश्चेति चतुष्टयं । सुरभ्यपत्यमित्येवं पुराणे निश्चयं गतं ।
 एतदे कश्यपापत्यं मनोर्व्वं निबोधत । संलेपेणैव तत् सर्व्वं कीर्त्तयिष्यामि तेऽनघ ।
 विश्वदेवास्तु विभ्रयाः साध्या साध्यान् व्यजायत । महत्त्वत्या महत्त्वन्तो वसोस्तु वसवस्तथा ।
 भानोस्तु भानवस्तात मुहूर्त्तास्तु मुहूर्त्तजाः । जम्बा घोषं विजज्ञेऽथ नागवीथो च जामिजा ।
 पृथिवीविषयं सर्व्वमहन्वत्या व्यजायत । संकल्पायास्तु कौरव्य जज्ञे संकल्प एव च ।
 धर्म्यस्य पुत्रो लक्ष्म्यास्तु जज्ञे कामो जगत्प्रियः । हर्षा यज्ञस्य कामस्य रत्याः पुत्रदयं स्मृतं ।
 सोमस्य पुत्रो रोहिण्यां जज्ञे वर्चा महाप्रभः । उदयश्चैव भगवान् वर्चस्वी येन जायते ।
 एवं पुत्रमहस्ताणि स्त्रीणाञ्चैव परत्परं । एतावन्तु जगन्मूलं यत्र लोकाः प्रतिष्ठिताः ।
 प्रजापतिस्तु भगवान् गुणतः प्रेक्ष्य देहिनः । आधिपत्येषु युक्तेषु व्ययोजयत योगवित् ।

१२५५

१२५६

१२५७

१२५८

१२५९

दिशो दम् चित्तिमृषयोऽर्णवान् खगान् द्रुमौषधीहरगसरिसुरासुरान् । प्रजापतीन् भुवनसृजो नभो भुवः क्रिया मखानय
 कृतवान् गिरीश सः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वाराहे जगत्सर्गे षड्विंशधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ चयाणामथ लोकानामादित्यानाञ्च भारत । चकार शक्रं राजानमादित्यप्रमतेजसं ।

स वज्रो कवचो जिष्णुरदित्यामथ जम्बिवान् । स्मृतेः सहायो भगवान् यथा सोऽध्वर्युभिः सुतः ।

जातमाचस्तु भगवानदित्यां स कुत्रैवृतः । तदा प्रभृति देवेभ्यः कौत्रिकानमुपागतः ।
 अभिविद्याधिराज्ये तु सहस्राक्षं पुरन्दरं । ब्रह्मा क्रमेण राव्यानि व्यादेष्टुमुपचक्रमे । ११४८
 यज्ञानां तपसाञ्चैव नक्षत्रयज्ञयोस्तथा । दिगानामोषधीनाञ्च सौमं राज्येऽभिवेक्षयत् ।
 दक्षं प्रजानाम् पतिमन्त्रसां वरुणं पतिं । पित्राणां सर्वनिधनं काशं वैश्वानरं प्रभुं ।
 गन्धानाञ्चैव सर्वेषां भूतानाञ्चाश्वरीरिणां । शब्दाकाशवक्त्रानाञ्च वायुरीश्वरं कृतः ।
 सर्वभूतपिशाचानां मातृणाञ्च तथा गवां । उत्पातयद्दशरोगाणां व्याधोनामीतिर्ना तथा ।
 प्रेतानाञ्चैव सर्वेषां महादेवः कृतः प्रभुः । यक्षाणां राक्षसानाञ्च गुह्यकानां धनञ्जयः । ११४९
 रत्नानाञ्चैव सर्वेषां कृतो वैश्ववणः प्रभुः । सर्वेषां दंष्ट्रिणां श्रेष्ठो नागानामथ वासुकिः ।
 शरीरुपाणां सर्वेषां प्रभुश्चैव तक्षकः कृतः । सागराणां नदीनाञ्च मेघानां वर्षितश्च यः ।
 आदित्यानामवरजः पर्जन्योऽधिपतिः कृतः । गन्धर्वाणामधिपतिस्तथा चित्ररथः कृतः ।
 सर्वाप्सरोगणानाञ्च कामदेवः कृतः प्रभुः । चतुष्पदानां सर्वेषां वाहनानाञ्च सर्वश्वः ।
 महेसरध्वजः श्रीमान् गोवृषोऽधिपतिः कृतः । दैत्यानाञ्च महतेजा हिरण्याक्षः कृतः प्रभुः । ११५०
 हिरण्यकशिपुश्चैव यौवराज्येऽभिवेक्षितः । दानवानाञ्च सर्वेषामसुराणां महाबलः ।
 विप्रचिन्तिः प्रथमजसेवां राज्येऽभिवेक्षितः । गणानां काशकेयानां महाकाशः कृतः प्रभुः ।
 अनायुषायाः पुत्राणां कृषो राजा तदा कृतः । सिञ्चितानयो यस्तु राज्ञीम महाययः ।
 उत्पातानामनेकेषामङ्गभानां पतिः कृतः । ऋतूनामथ मासानां युगानाञ्चैव भारत ।
 पक्षाणाञ्च जपाणाञ्च तथाऽहन्तिथिपर्वणां । कक्षाकाष्ठानुङ्गत्तानां गतेरथनयोस्तथा । ११५१
 कृतः संवत्सरो राजा योगश्च गणितश्च यः । पक्षिणामथ सर्वेषां चक्रवाक्य महाबलः ।
 सुपर्णो भोगिनाञ्चैव गह्वरोऽधिपतिः कृतः । अरुणो गह्वरभ्राता जवापुष्पसमप्रभः ।
 योगानाञ्चैव सर्वेषां साध्यानामधिपः कृतः । पुत्रोऽस्य विरथो नाम कक्षपञ्च प्रजापतेः ।
 राजा प्राच्यां दिशि तथा वासवेनाभिवेक्षितः । आदित्यस्य विभोः पुत्रो धर्मराजो महाययः ।
 दक्षिणस्यां दिशि यमो महेन्द्रेणाभिवेक्षितः । कक्षपक्षौरथः पुत्रः सलिखान्तर्गतः पुरा । ११५२
 अमुराज इति ख्यातः प्रतीच्यां दिशि पार्थिवः । पुत्रस्त्यपुत्रो युतिमान् महेन्द्रप्रतिमः प्रभुः ।
 एकाक्षः पित्रलो नाम सौम्याणां दिशि पार्थिवः । एवं विभज्य राव्यानि स्रयन्भूर्लोकभावनः ।
 लोकांस्य चिदिवे दिव्यामददत् स पृथक् पृथक् । कक्षचित् सूर्यवक्त्राङ्गान् कक्षचिदङ्गिधप्रभान् ।
 कक्षचिद्विद्युद्योतान् कक्षचिचन्द्रनिर्घ्नान् । नामावर्णान् कामगमाननेकव्रतयोजनान् ।
 सतां सुकृतिनां लोकान् पापदुष्कृतिदुर्लभान् । ये च भासा विभान्यपे सौम्याक्षारगणा इव । ११५३
 एते सुकृतिनां लोका यच्च पुण्यकृतो गताः । ये यजने, मन्त्रैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
 स्रदारनिरता दान्ता ऋजवः सत्यवादिनः । दीनानुग्रहकर्त्तारो ब्रह्मण्या लोभवर्जिताः ।
 ते त्यक्तरजसः सन्तो यान्ति तच्च तपोऽन्विताः । एवं निधोष्य तनयान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।

पुष्करं ब्रह्मवदनमाहरोह प्रजापतिः । सर्वे स्वयम्भूदनेषु पालनेषु दिवौकसः ।

रेमिरे खेषु लोकेषु महेन्द्रेणाभिपासिताः ।

१२५९०

क्षयन्तुवा शक्रपुरःसराः सुराः कृता यथार्थं प्रतिपालनेषु ते । यत्रो दिवश्च प्रतिपेदिरे शुभं भूदश्च जगुर्मूर्खभागभोजिनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे अधिपतिप्रकरणे सप्तविंशत्यधिकद्वितीयाध्यायः ॥ २२७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कदाचित् सप्रसादो पर्वता धरणीधराः । प्रसिता धरण्यं त्यक्त्वा नूनं तस्यैव मावसा ।

ततोऽसुराणां निलयं हिरण्याक्षेण पालितं । दिवं प्रतोषोमागम्य हृदेऽमञ्जयया गजाः ।

तचासुरेभ्यः शंसन्तं आधिपत्यं सुरास्ये । तच्छ्रुत्वाऽथासुराः सर्वे चक्रुर्द्योर्गमुत्तमं ।

क्रूराश्च बुद्धिमत्सुतां पृथिवीहरणे रताः । आशुधानि च दिव्यानि जम्बुजर्भोमविक्रमाः ।

१२५९५

चक्राशनी तथा खड्गान् भुषण्डोश्च धनुर्वि च । प्राद्यान् पाशांश्च शक्रोश्च मुषलानि गदास्तथा ।

केचित् कवचिनः सज्जा मत्तास्त्रागान् समास्त्रिताः । केचिदश्वरथास्त्रागानपरेऽश्वात्माश्वसुराः ।

केचिदुष्टान् दृष्टानत्ये मद्विधान् गर्हभानपि । स्वपाशबलमास्त्राय केचिच्चैव पदातयः ।

परिवार्य हिरण्याक्षं तलबद्धाः पताकिनः । इतस्तेतश्च निखेदहंटाः सर्वे युयुत्सवः ।

ततो देवगणाः सर्वे पुरन्दरपुरोगमाः । दैत्यानां विदितोद्योगाश्चक्रुस्तद्योगमुत्तमं ।

१२५९०

महता चतुरङ्गेण बलेन सुसमाहिताः । बहुगोधाङ्गुलिचाणास्तूणवन्तः समार्गणाः ।

उपायुधधरा देवाः स्वैस्त्वनोकेष्ववस्थिताः । ऐरावतगतं शक्रमन्वगच्छन्त पृष्ठतः ।

ततस्त्वर्यनिगादैश्च भेरीणाश्च महास्त्रभिः । अभ्यद्रवद्विरण्याक्षो देवराजं पुरन्दरं ।

तोत्तुः परशुनिस्त्रिंशैर्गदातोमरशक्तिभिः । मुषलैर्भिन्दिपालैश्च क्वादयामास वासवं ।

ततोऽस्त्रबलवगेनैर् अर्चिष्यतः सुदारुणाः । घोररूपा महाबेगा निपेतुर्ध्वाणवृष्टयः ।

१२५९५

शिष्टाश्च दैत्या बलिनः श्रितधारेः परश्वधैः । परिचैराक्षसैः खड्गैः क्षेपणोपैश्च मुद्गरैः ।

गण्डगैर्लैश्च विपुलैरश्वभिः सङ्घभिः । घातनीभिश्च गुर्भीभिः शतशोभिलयैश्च च ।

युगेयनैश्च निर्युगैरर्गलैश्च विदारणैः । सर्वान्देवगणान्देत्याः संनिजघ्नः सवासवान् ।

धूमकेशं हरिश्मश्रुं नानाप्रहरणायुतं । रक्तमन्ध्याभ्रसंकाशं किरोटोत्तमधारिणं ।

नीलपीताम्बरधरं सितोदृप्तोर्जदंष्ट्रिणं । आजानुबाहुं हयैर्बलं वैदूर्याभरणोत्तमं ।

१२५९०

समुद्यतायुधं दृष्ट्वा सर्वतस्तो महासुरं । हिरण्याक्षं महाबोध्यं दैत्यानामभयप्रदं ।

युगान्ताग्निममं भीमं श्वितं मृत्युमिवापतः । प्रविश्यतुः सुराः सर्वे तदा शक्रपुरोगमाः ।

दृष्ट्वायानं हिरण्याक्षं महाद्रिस्त्रिभुजं । ततः संविग्रमनसः प्रमृद्योतशरासनाः ।

महस्त्राक्षं पुरस्कृत्य तस्मिन् रणमूर्ध्नि । वा तु दैत्यसमू रेजे हिरण्याक्षवचोऽञ्जला ।

प्रवृद्धनक्षत्रगणा शारदी शौरिवामना । तेऽन्योन्यमभिसंपेतुः पातयन्तः परस्परं ।

१२५९५

बभञ्जुर्बाहुभिर्बाहुन दन्दमन्ये युयुत्सवः । गदानिपातैर्भग्नान् बाणैश्च मर्षितोरसः ।

विनिपेतुः पृथक्केचित्तद्याऽन्ये विजुघूर्णरे । बभञ्जिरे रथान् केचित् केचित् संमृदिता रथैः ।

सम्पाधमन्थ सप्राप्ता न श्रेकुसलितुं रथाः । दानवौघमहामेघं देवाकुधतडिच्छति ।

अन्योन्यवाणवर्षेण युद्धदुर्द्दिनमावभौ । हिरण्याक्षश्च बलवान्कुटुः च दितिनन्दनः ।

व्यवर्जित महातेजाः समुद्र इव पर्वणि । तस्य कुटुम्ब बहसा मुखाजिघेहरश्चिवः ।

१२१०

साम्निधूमस्य पवने। ववौ तस्य समोपतः । सोऽप्युत्पल्लवैर्द्विभेदुर्धुभिः परिवैरपि ।

सर्वमाकाशमावभे पर्वतैश्चिह्नितैरिव । वज्रभिः क्षितनिक्षिप्तैश्चिह्नभिक्षिप्ररोरवः ।

न श्रेकुसलितुं देवा हिरण्याक्षाहिता बुधिः । तेन विद्राविता देवा हिरण्याक्षेण संयुगे ।

न श्रेकुसलितुं देवाऽपि यत्नं कर्तुमचेतसः । सर्वे विचासिता देवा हिरण्याक्षेण संयुगे ।

तेन शक्रः महस्तापतस्मिन्तोऽस्त्रेण क्षीमता । ऐरावतगतः सञ्ज्ञे नाशकश्चलितुं मयात् ।

१२११

सर्व्यास निखिलाब्देवान् पराजित्य च दानवः । सप्तमधित्वा च देवेभ्यमात्मस्थं मन्यन्ते जगत् ।

सतोयमेघप्रतिभोयनिस्त्रयं प्रभिज्जमातङ्गविलासविक्रमं । समुर्विधुन्वन्तमुदारवर्चसं तदाऽसुरेभ्य इदृशः सुराः स्मितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि शक्रकण्ठने अष्टाविंशत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निघ्नयन्ते मुरपती निर्जितेषु सुरेषु च । हिरण्याक्षबधे बुद्धिं चक्रे चक्रगदाधरः ।

वाराहः पर्वतो नाम्ना पूर्णं चः समुद्राहतः । स एव भूत्वा भगवानाजगामासुरान्तकृत् ।

ततश्चन्द्रप्रतीकाग्रमष्टकाङ्कमुत्तमं । सप्तसारश्च तत्तत्तं चक्रपर्वतसन्निभं ।

१२१२

महादेवो महाबुद्धिर्धनयोगी महेश्वरः । पश्यते योऽमरैः सर्वैर्गन्धैर्नामभिरव्ययः ।

सदा सर्वोत्तमि श्रेष्ठः सद्गिर्यः सेव्यते सदा । इज्यते च पुराणैश्च यो लोके लोकभावनः ।

यो वैकुण्ठः सुरेन्द्राणामनन्तो भोगिनामपि । विष्णुर्यो योगविदुषां यो यज्ञो यज्ञकर्षणः ।

मखे यस्य प्रसादेन भुवनस्था दिवौकसः । आर्यं मर्षार्पिर्भिर्हन्तमश्रुवन्ति विधाजतं ।

यो मेघधोऽग्निर्देव्यानां यः सुराणां परा गतिः । यः पवित्रं पवित्राणां स्रव्यशौरपि यो विभुः ।

१२१३

यस्य चक्रं प्रविष्टानि दानवानां युगे युगे । कुलात्काकुलतां यान्ति यानि कृतानि वीर्यतः ।

ततो दैत्यद्रवकरं पौराणं शङ्खमुत्तमं । दक्षो प्रायेण बलवानाक्षिरन्दैत्वजीवितं ।

श्रुत्वा शङ्खस्वनं घोरमसुराणां भयावहं । क्षुभिता दानवाः सर्वे दिवो दक्षं व्यलोकयन् ।

ततः संरक्तनयनो हिरण्याक्षो महासुरः । कौट्यं प्विति ब्रुवन्मोषाक्षारायणमुद्वेगतः ।

वराहकृपिणं देवं स्मितं पुरुषविषहं । शङ्खचक्रोद्यतकरं देवानामार्तिनाशनं ।

१२१४

रराज शङ्खचक्राभ्यां ताभ्यामसुरसूदनः । सूर्याचन्द्रमखौर्कौ च यया नीलपयोधरः ।

ततोऽमरगणाः सर्वे हिरण्याक्षपुरीगमाः । उद्यताबुधनिस्त्रिंशा दृष्ट्वा देवमुपाद्रवन् ।

पीडयमानोऽतिबलिभिर्देवैः सर्वोबुधोद्यतैः । न चपात्त हरियुद्धे कथ्यमान इवाचलः ।

ततः प्रज्वलितां शक्तिं वराहोरवि दानवः । हिरण्याक्षो महातेजाः पातयामास वीर्यवान् ।

तस्याः शक्त्याः प्रहारेण ब्रह्मा विस्मयमानतः । समोपमार्गतां दृष्ट्वा महाशक्तिं महाबलः ।

१२१५

इन्द्रारेणैव विभर्त्स्य पातयामास भूतले । तस्यां प्रतिहतायान्तु ब्रह्मा बाध्विति चाब्रवीत् ।

यः प्रभुः सर्वदेवानां वराहसेनताडितः । ततो भगवता चक्रमाविष्टादित्यवधिर्भे ।
पातितं दानवेन्द्रस्य विरक्षुत्तमकर्मणा । ततः स्मितस्यैव विरक्षस्य भूमौ पपात ह ।
दैत्येन्द्रस्याग्निरुतं मेरोः शृङ्गमिवोत्तमं । विरक्षोचे हते दैत्ये चे ब्रह्माक्षत दानवाः ।
सर्वे तस्य भयचक्षा जम्बुराष्ट्र दिशो दध ।

१२४०

स सर्वलोकाप्रतिपन्नकको महादेवोऽप्रतिमोपचक्रः । बभौ वराहो युधि चक्रपाणिः काशो वृगान्नेत्रिव दण्डपाणिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्यं विवराहो जननिन्ददधिकविद्वत्तोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विद्राव्य तु रणे सर्वानसुरान् पुरुषोत्तमः । मुमोष तत्र बद्धांस्तान् पुरन्दरमुखान् सुरान् ।

ततः प्रकृतिमापन्नाः सर्वे देवगणास्तदा । पुरन्दरं पुरस्कृत्य नारायणमुपस्थिताः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ तव प्रसादाद्भगवंस्तव बाहुवलेन च । जीवामोऽद्य महाबाहो विमुक्तास्तान्काननात् ।

त्वच्छासनाद्भि भगवन् किं कुर्म्यन्वदितेः सुताः । इच्छामः पादशुभ्रं तव कर्णं वनातन ।

१२४१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गच्छन्त्या वचनं तेषां पुण्डरीकनिभेषणः । उवाच वचनं देवास्तदा युक्तो हतदिवः ।

॥ भगवानुवाच ॥ यो यस्य भवतो लोको मथैव विहितः पुरा । पाप्मतां स तु यत्नेन नियोगस्य कश्चित् कश्चित् ।

ऐश्वर्यं प्रतिपन्नाः स्य क्रतुभागपुरस्कृतं । मथैव पूर्वैर्निर्दिष्टो नियोगः प्रतिपाद्यतां ।

शक्रस्योवाच भगवान् वचनं दुन्दुभिस्त्रयः । इदं यथावत्कर्तव्यं यस्तु चासस्तु च नवा ।

गच्छन्तु तपसा स्वर्गं मुनयः संश्रितव्रताः । यच्चैरिष्टा याचन्तुकाः फलमे प्राप्नुवन्तु च ।

१२४२

भावः सद्गुणशीलानामभावः पापकर्मणां । सन्तः स्वर्गं व्रतः सन्तु सर्वान्मनिवाधिनः ।

मत्पशूरा दानशूरा रणशूरास्त ये नराः । ते स्वर्गफलमग्नन्तु सदा ये चानसूयवः ।

अश्रद्धधामाः पुरुषाः कामिनोऽयं पराः शठाः । अश्रद्धाया नास्तिकास्तु नरकं यान्तु मानवाः ।

एतावत् क्रियतां वाक्यं मया तं त्रिदशेश्वराः । ततो मयि स्मिते सर्वे वो बाधियन्ति नारयः ।

इत्युक्त्वाऽन्तर्हितो देवः शङ्खचक्रमदाधरः । देवतानास्तु सर्वेषामभवद्विस्मयो महान् ।

१२४३

एतदत्यहुतं दृष्ट्वा वराहचरितं सुराः । नमस्कृत्य वराहाय ना शृङ्गमितो गताः ।

ततः स्वान्याधिपत्यानि प्रतिपन्नानि देवैः । सर्वलोकाधिपत्ये च प्रतिष्ठां वासवो गतः ।

विमुक्ता दानवगणैः प्रकृतिं धरणी गता । ऐश्वर्यहेतोर्द्वैरण्यास्तु ज्ञात्वा चागच्छन्तान्निरीन् ।

क्षेपु स्नानेषु संस्थाप्य पर्वतानां पुरन्दरः । चिच्छेद भगवान् पक्षान् वज्रैश्च व्रतपर्यया ।

सर्वेषामेव पक्षास्तु च्छिन्नाः शक्रेण धीमता । एकः सपथो मैनाकः सुरैस्तमस्रः कृतः ।

१२४४

एष नारायणस्याद्यः प्रादुर्भावो महात्मनः । वाराह इति विप्रैः पुराणे परिकीर्तितः ।

कृष्णवैषायनमतं नानामुत्तिवमाहितं । नाशुचये न पापाय न नृशंसाय कीर्तयेत् ।

न कुड्राय न मोचाय न गुरुदेषकारिणे । नाश्विध्याय तथा राज्ञश्च कृतघ्नाय चैव हि ।

आयुष्काभैर्बहीकाभैर्धन्वकाभैश्च मानवैः । जयैविभिस्तु श्रोतव्यो देवानामेव वै जयः ।

पुराणो वेदसम्पदः शिवः स्रस्वयनो महान् । पावनः सर्वभूतानां शान्तिको विजयप्रदः ।

१२४५

एष कौरव्य तत्त्वेन कथितस्तोऽनुपूर्व्वम् । वराहस्त नरमेव प्रादुर्भावो महात्मनः ।
 ये यजन्ति मयैः पुण्यैर्देवतानि पितृनपि । आत्मानमात्माना नित्यं विष्णुमेव यजन्ति ते ।
 लोकायनाय त्रिदशायनाय ब्रह्मायथायात्मभवायनाय । नारायणायात्महितायनाय महावराहाय नमस्तुभ्यम् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वाराहे प्रादुर्भावे विंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २३० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वाराह एष कश्चितो नारसिंहमतः शृणु । यच्च भूत्वा खंगेत्रेषु हिरण्यकशिपुर्भवतः ।
 पुरा कृतयुगे राजन् हिरण्यकशिपुः प्रभुः । दैत्यानामादिपुण्यस्य कारं सुमहत्तपः । १२१०
 द्ब्रह्मवर्षसहस्राणि व्रतानि दत्त पञ्च च । जलवासी समभवत् स्थानमौनदृढव्रतः ।
 ततः ब्रह्मदमाभ्यासं ब्रह्मचर्य्येण चैव ह । ब्रह्मा प्रीतोऽभवत्तस्य तपसा नियमेन च ।
 ततः स्वयम्भुर्मनवान् स्वयमागत्य तत्र ह । विमानेनार्कवर्षेण हंसयुक्तेन भास्वता ।
 आदित्यैर्व्युमभिः साधैर्ब्रह्मर्षिर्देवैस्त्वया । रुद्रैर्विंशत्यथैव यशराजसकिन्नरैः ।
 दिग्भिश्चापि विदिग्भिश्च नदीभिः सागरेस्तथा । नद्यैश्च मुद्गरैश्च खचरैश्च महापदैः । १२११
 देवैर्मेघाविभिः साहैर्षिदैः सप्तर्षिभिरपि । राजर्विभिः पुण्यकृद्भिर्गन्धर्वैरप्यरोगणैः ।
 चराचरगुरुः श्रीमान् वृतः सर्वैः सुरैस्तथा । ब्रह्मा ब्रह्मविदं श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसाऽनेन सुव्रत । वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ।
 ततो हिरण्यकशिपुः प्रीतात्मा दानवोत्तमः । कृताञ्जलिपुटः श्रीमान् वचनञ्चेदमब्रवीत् ।
 ॥ हिरण्यकशिपुर्वाच ॥ न देवामुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः । न मानवाः पिशाचा वा निचन्युर्मो कथञ्चन । १२१२
 ऋषयो नैव मां क्रुद्धाः सर्वलोकपितामह । शपेयुस्तपसा युक्ता वर एष वृत्तो मया ।
 न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन वा । न शूङ्गेण न चार्धेण स्थाप्य चान्येन मे वधः ।
 न स्वर्गोऽप्यथ पाताले नाकाग्रै नावनिष्कले । न चाभ्यन्तरराज्यक्रान्ते चाप्यन्येन मे वधः ।
 पाणिप्रहारेणैकेन सम्भ्रम्यवलवाहनं । यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्भविष्यति ।
 भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्ज्ज्वालाग्निः । सलिलश्चान्तरीक्षश्च नक्षत्राणि दिशो दश । १२१३
 अहं कामस्य क्रोधस्य वरुणो वासवो यमः । धनदस्य धनाध्यक्षो यक्षः किम्पुरुषाधिपः ।
 मूर्त्तिमन्ति च दिव्यानि तथाऽस्त्राणि महाहवे । उपतिष्ठन्तु मां देव सर्वलोकपितामह ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तवाङ्मुताः । सर्वान् कामान् मत्प्रभावात् प्राप्स्यसि त्वं न संशयः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा स भगवान् जगामाकाशमेव तु । वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितं ।
 ततो देवास्य नागाश्च गन्धर्वाश्च विभिः सह । वरप्रदानं श्रुत्वा पितामहमुपस्थिताः । १२१४
 ॥ देवा ऊचुः ॥ वरेणानेन भगवन् बाधिस्यति स नोऽसुरः । तत्प्रसीदस्व भगवन् वधोऽप्यस्य विचिन्वतां ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो लोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः । भगवान् सर्वलोकानामादिकर्त्ता स्वयं प्रभुः ।
 दृष्ट्वा च हयकन्यानामव्यक्तः प्रकृतिर्भुवः । आश्राययामास धुरान् सुश्रीतैर्व्यचनान्मुभिः ।
 अवश्यं त्रिदशास्त्रेण प्राप्तव्यं तपसः फलं । तपसोऽनेनैव भगवान् वधं विष्णुः करिष्यति ।

एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पश्यन्जनकः । खानि खानानि दिव्यानि प्रतिजन्मुमुक्षा युताः ।

१२१२५

लब्धमात्रे वरे तस्मिन् सर्व्याः सोऽवाधत प्रजाः । हिरण्यकशिपुर्देवो वरदानेन दर्पितः ।

आश्रमेषु मुनीन् सर्वान् ब्राह्मणान् संश्रितव्रतान् । सत्यधर्म्मरतान् दान्तान् धर्मयामास वीर्यवान् ।

देवास्त्रिभुवनस्यांश्च पराजित्य महासुरः । चैकोक्तं वदमानोऽयं स्वर्गं वदति दैत्यराट् ।

यदा वरमदोऽन्नत्तसोऽदितः कालधर्मणा । यज्ञियानकरोद्देवान् देवतासाय्यवशिषाः ।

तदादित्याश्च साध्याश्च विष्टे च वसवस्तथा । इन्द्रा देवगणा यथा देवद्विजमहर्षयः ।

१२१४०

शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्भद्रावतं । देवं देवमयं यच्च ब्रह्मदेवं वनातनं ।

भूतं भव्यं भविष्यच्च प्रजासौकन्यमकृतं ।

॥ देवा ऊचुः ॥ नारायण महाभाग देवास्त्वं शरणं गताः । चायस्य जहि दैत्येन्द्रं हिरण्यकशिपुं प्रभो ।

त्वं हि नः परमो धाता त्वं हि नः परमो गुरुः । त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ।

त्वं पद्मामलपत्राण्यनुपलब्धयावह । तयाय दितिर्वंशस्य शरणं भव नः प्रभो ।

१२१५५

॥ विष्णुर्वाच ॥ भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहं । तथैव त्रिदिवं यूथमचिरात् प्रतिपत्स्यथ ।

एषोऽहं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितं । अवध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्मि वै ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान् विस्मज्य त्रिदिवौकसः । बधं संकल्पयामास हिरण्यकशिपोः प्रभुः ।

सोऽचिरेणैव कालेन हिमवत्पार्श्वमागतः । किं न रूपं समास्त्राय निहन्त्येनं महासुरं ।

यत्सिद्धिकरमाशु स्याद्धधस्य विबुधद्विषः । अनुत्पन्नस्ततश्चक्रे सोऽप्यसौ रूपमोदृशं ।

१२१७०

नारसिंहमनादृश्यं दैत्यदानवरसभां । सहायन्तु महाबाहुर्जपाहोकारमेव च ।

अथोद्धारसहायो वै भगवान् विष्णुरच्युतः । हिरण्यकशिपोः स्थानं जगाम प्रभुरीश्वरः ।

तेजसा भास्कराकारः कान्त्या चन्द्र इवापरः । नरस्य कृत्वाऽर्जुतनुं सिंहस्यार्जुतनुं तथा ।

नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना । ततोऽपश्यत विस्तीर्णो दिव्यां रम्यां मनोरमां ।

सर्वकामयुतां शुभ्रां हिरण्यकशिपोः सभां । विस्तीर्णो योजनव्रतं पञ्चयोजनमुच्छ्रितां ।

१२१८५

वैहायसीं क्षमगमां शतमण्डूमायतां । जराशोककृतमयतां निष्प्रकम्पां त्रिधां शुभ्रां ।

शुभ्रासनवतां रम्यां ज्वलन्तीमिव तेजसां । अन्तः खलिसंयुतां विहितां विमलकर्षणां ।

दिव्यरत्नमयेष्टैः फलपुष्पप्रदेयतां । नीलपीतासितयामैः श्वेतैर्लोहितकैरपि ।

अवतानैस्तथा गुल्फैर्ध्वजरीव्रतधारिभिः । मिताभ्रचनसंकाशां स्रवन्तीवापु इच्छते ।

धन्यासनवती यथा द्योतमाना च सा शुभ्रा । प्रभावती भास्करा च दिव्यगन्धा मनोरमा ।

१२१९०

सुसुखा न च दुःखा सा न श्रिता न च चर्षदा । न कुत्सिपाशे स्तानि वा प्राप्य तां प्राप्नुवन्ति हि ।

नानारूपैर्विरचिता विचित्रैरतिभास्करैः । सौम्यैर्ध्वजिमयैर्द्वैः श्रावतो चायथा च सा ।

अतिचन्द्रश्च सूर्यश्च पावकश्च स्यम्प्रभा । दीप्यते नाकशृङ्गा भर्षयन्तीव भास्करं ।

सर्वे च कामाः प्रचुरा ये दिव्या ये च मानुषाः । रसवन्तः प्रभूताश्च भक्ष्यभोज्यं तथाऽर्चयं ।

पुष्पगन्धाः स्रजस्तत्र नित्यपुष्पफला द्रुमाः । उष्णे शीतानि तोयानि शीते चोष्णानि सन्ति वै । ११६६
 पुष्पितायाम्महाशाखान् प्रवासाक्षुरधारिणः । सतावतानसंख्यान् सरःसु च नदीषु च ।
 द्रुमान् वज्रविधास्तत्र मृगेन्द्रैः ददृशे प्रभुः । गन्धवन्ति च पुष्पाणि रसवन्ति फलानि च ।
 तानि शीतानि तोयानि तत्र तत्र सरांसि च । अपघ्नत् सर्वतोर्ध्वानि सभायां तस्य स प्रभुः ।
 नलिनैः पुण्डरीकैश्च शतपत्रैः सुगन्धिभिः । रक्तैः कुवलयैर्नैलैः कुमुदैः सन्ततानि च ।
 स कान्तैर्धातुरादैश्च राजहंसैः सरःप्रियैः । कारण्डवैश्चक्रवाकैः सारथैः सुरैरपि । ११६७
 विमलस्फाटिकाभानि पाण्डुरच्छदनानि च । कलहंसोपगीतानि सारसाभिहतानि च ।
 गन्धयुक्ताः शुभास्तत्र पुष्पमञ्जरिधारिणीः । दृष्टवान् पादपायेषु नानापुष्पधरा सताः ।
 केतकाशोकवज्रलाः पुन्न गतिलकार्जुनाः । चूवनोपकदम्बाश्च नागपुष्पाः प्रियङ्गवः ।
 शास्त्रम्यः पाटलीवृक्षा वज्रुलाः सहस्रिद्रवः । सालासालाः पियाळाश्च चम्पकाश्च मनोहराः ।
 तथैवान्ये व्यराजन्त सभायां पुष्पिता द्रुमाः । वैद्रुमाश्च द्रुमा दिव्या ज्वलितान्निधमप्रभाः । ११६८
 स्कन्धवन्तः सुग्राखाश्च वज्रतालसमुच्छ्रयाः । अञ्जनाशोकपर्णाशा भान्ति वज्रुलकद्रुमाः ।
 वरुणा वत्सनाभाश्च पनसासुन्दरैः सह । नीलाः सुमनस्यैव पीताश्चाश्वत्थिन्दुकाः ।
 प्राचीनामलका शोभा मल्लिका भद्रदारवः । आद्यातकास्तथा जम्बू लकुचाः शैलवाणुकाः ।
 सर्जरसाः कुन्दुरवः पुष्पाणाः कुटजास्तथा । रक्ताः कुरुवकाश्चैव नीपाद्यागुहभिः सह ।
 कदम्बाश्चैव भव्याश्च दाडिमा वीजपूरकाः । काञ्चीयका दुकूलाश्च हृङ्गवसैलपर्णिकाः । ११६९
 खञ्जूरा नारिकेलाश्च चर्मवृक्षा हरीतकी । मधूकाः सप्तपर्णाश्च विन्ध्याः पारावतास्तथा ।
 पनसाश्च तमालाश्च नानागुल्ललतावृताः । सताश्च विविधाकाराः पत्रपुष्पफलोपगाः ।
 एते चान्ये च बहवस्तत्र काननजा द्रुमाः । नानापुष्पफलोपेता व्यराजन्त समन्ततः ।
 चकोराः शतपत्राश्च मन्मकोकिलसारिकाः । पुष्पितान् फलितान्कास्तान् संपतन्ति महाद्रुमान् ।
 रक्तपीतारुणास्तत्र पादपाद्यगता द्विजाः । परस्परमवैचल्यं प्रवृष्टा जीवजीवकाः । ११७०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे हिरण्यकशिपुसभावर्णने एकविंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥२३१॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्यां सभायां दैत्येन्द्रो हिरण्यकशिपुः प्रभुः । आसीन आसने रम्ये नन्वमाने प्रमाणतः ।

दिवाकरनिभे दीप्ते दिव्याक्षरणसंवृते । रराज सुचिरं राजन् ज्वलत्काञ्चनकुण्डलः ।

तस्य दैत्यपतेर्भृन्द्ं विरजस्कः समन्ततः । दिव्यगन्धवहस्तत्र मादतः मुमुक्षो ब्रवौ ।

तत्र देवाः सगन्धर्वा गणैरक्षरसां वृताः । दिव्यतालेन दिव्यानि जगुर्गतानि गायनाः ।

विष्वाची सहजान्या च प्रक्षोचेति च विभ्रुता । दिव्या च सौरभेयी च समीची पुष्पिकल्ला । ११७०

मिश्रकेशी च रम्भा च चित्रशेना शुचिक्षिता । चाहमेन घृताची च मेनका चोर्म्यशी तथा ।

एताः सहस्रश्रयान्या नृत्यगीतविभारदाः । उपातिष्ठन्त राजानं हिरण्यकशिपुं तदा ।

हिरण्यकशिपुस्तत्र विचित्राभरणाभरः । स्त्रीसहस्रैर्दृतः शूरसत्त्वौ ज्वलितकुण्डलः ।

तत्रासीनं महाबाहुं हिरण्यकशिपुं प्रभुं । उपासन्ति दितेः पुत्राः सर्वे सन्धवराः पुरा ।
 बलिर्वैरोचनित्वाच नरकः पृथिवीक्षयः । प्रह्लादो विप्रचित्तस्य गविष्ठस्य महासुरः । ११८३
 चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता सुनामा मुनित्तया । षटोदरो महापार्श्वः कथनः पिठरत्नाया ।
 विश्वरूपः सुरूपस्य विरूपस्य महाबलः । दशग्रीवस्य बाली च मेघवासा महाबलः ।
 षट्प्रभो विकटाभस्य शंभ्रादस्यैन्द्रतापनः । दैत्यदानववर्षास्य सर्वे ज्वलितकुण्डलाः ।
 सस्त्रियो वाग्मिनः सर्वे सर्वे सुचरितव्रताः । सर्वे सन्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः ।
 एते चान्ये च बहवो हिरण्यकशिपुं प्रभुं । उपासन्त महात्मानं सर्वे दिव्यपरिष्कृताः । ११८४
 विमानैर्विविधाकारैर्भोजमानैरिवाग्निभिः । सस्त्रियो भूषिताः सर्वे गमनागमने रताः ।
 विचित्राभरणोपेता विचित्रवस्त्रास्तथा । विचित्रशस्त्रकवचा विचित्रध्वजवाहनाः ।
 महेश्चपापसदृशैर्विचित्रैरङ्गदैर्भ्यैः । भूषिताङ्गा दितेः पुत्रास्तमुपासन्ति नित्यशः ।
 तस्यां सभायां दिव्यायामसुराः पश्यन्तोपमाः । हिरण्यमुकुटाः सर्वे दिवाकरकरप्रभाः ।
 कनकमणिविचित्रवेदिकायामुपहितनिर्मलवस्त्रवोयिकायां । स तु मृगपतिरोचिनः सभायां सुहृचिरदन्तगवाक्ष
 श्रुतायां । ११८५

कनकविमलहारभूषिताङ्गं दितितनयं मृगाधिपो ददर्श । दिवमकरकरप्रभं ज्वलन्तं दितिजसहस्रगणैर्निधेयमाणं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे द्वाविंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दृष्ट्वा महाबाहुं कालचक्रमिवागतं । नारसिंहं पुष्कन्तं भस्मच्छन्नभिवानलं ।

विकुञ्चितवटस्तस्य नरसिंहस्य भारत । रूपौदार्यं बभौ तत्र ममस्तं त्रिभिस्त्रिभं ।

अहो रूपमिदं चित्रं शङ्खकुन्देन्दुसन्निभं । अमुवन्दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुस्य सः ।

एवं हि ब्रुवतां तेषां निर्दग्धानां महात्मानां । नरसिंहेन चतुर्थ्यां चोदिताः कालधर्मिणा । ११८६

हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रह्लादो नाम वीर्यवान् । दिव्येन चतुषा निहमपश्यद्देवमागतं ।

तं दृष्ट्वा हृत्पद्मशैलभमपूष्णो तनुमास्थितं । विस्मिता दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुस्य सः ।

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ महाराज महाबाहो दैत्यानामादिमन्त्रा । न श्रुतं मेव नो दृष्टं नारसिंहमिदं वपुः ।

अथैकप्रभवं दिव्यं किमिदं रूपमद्भुतं । दैत्यान्तकरणं चोरं शंसन्तोव मनसि नः ।

अस्य देवाः शरीरस्थाः सागराः सरितस्तथा । हिमवान् पारियात्रश्च ये चान्ये कुलपर्वताः । ११८७

चन्द्रमाः सह नक्षत्रैरादित्याश्चाग्निना सह । धनदो वरुणश्चैव यमः शक्रः शचीति ।

महतो देवगन्धर्वश्च ऋषयश्च तपोधनाः । नागा यक्षाः पिशाचाश्च राक्षसा भोमविक्रमाः ।

ब्रह्मा देवः पशुपतिर्लक्षाट्छो विभाति वै । स्थावराणि च भूतानि जङ्गमानि तथैव च ।

भवांश्च संहितोऽस्माभिः सर्वैर्दैत्यगणैर्दृतः । विमानव्रतशंकीर्षा तथैवाभ्यनरा रभा ।

सर्वे चिभुवनं राजन् लोकधर्मस्य शान्ततः । दृश्यते नरसिंहेऽस्मिन् यथेन्द्रो विमले जगत् । ११८८

प्रजापतिश्चात्र मनुर्गृहात्मा यक्षाश्च योगाश्च मही नभस्य । उत्पातकालस्य धृतिः स्मृतिश्च रजस्य सत्यश्च तपो दमश्च ।

सन्तुमारुह्य महानुभावो विश्वे च देवा वसवश्च सर्वे । क्रोधश्च कामश्च तथैव हर्षो दर्पश्च मोक्षः पितरश्च सर्वे ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे प्रह्लादवाक्ये त्रयस्त्रिंशदधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रह्लादश्च वचः श्रुत्वा हिरण्यकशिपुर्वचः । उवाच दानवान् सर्वान् सगणान्दनुजाधिपः ।

मृगेन्द्रो गृह्यतां श्रीधमपूर्व्या तनुमाश्रितः । यदि वा संशयः कसिद्धयतां वनगोचरः ।

तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे मृगेन्द्रं भीमविक्रमं । परिचिपन्तो मुदितास्त्रासयामासुरोन्मत्ताः ।

१२०६

सिंहनादं विमुञ्च्य नरसिंहो महाबलः । बभूव तां सभां दिव्यां व्यादिताश्च इवान्तकः ।

सभायां भक्ष्यमानायां हिरण्यकशिपुः स्वयं । चिक्षेपास्त्राणि चोराणि सिंहायाहुतविक्रमः ।

सर्वास्त्राणामथ श्रेष्ठं दण्डमस्त्रं सुभैरवं । कालचक्रं तथाऽप्युपं विष्णुचक्रं तथाऽपरं ।

धर्मचक्रं महाचक्रमजितं नाम नामतः । चक्रमेन्द्रं तथा चोरस्यविचक्रं तथैव च ।

पैतामहं महचक्रं तथा चैलोक्यसंहतं । विचित्रामग्रनिष्ठैव शुष्काद्रौ चाग्रनिदयं ।

१२०७

रौद्रं तदुपं शूलश्च कङ्कालं मुपलं तथा । अस्त्रं ब्रह्मशिरसैव ब्राह्ममस्त्रं तथैव च ।

रेषीकमस्त्रमैन्द्रश्च आग्नेयं त्रैशिरन्तथा । वायव्यं मथनं नाम कापालमथ किङ्करं ।

तथाऽप्रतिहतां शक्तिं कौश्लमस्त्रं तथैव च । अस्त्रं हयशिरो नाम सोमस्त्रं त्रिशिरप्रभं ।

पैशाचमस्त्रमजितं सर्पमस्त्रं तथाऽङ्गुतं । मोहनं भ्रावणञ्चैव सन्नापनविलापनं ।

जृम्भणं पातनञ्चैव त्वाङ्गस्यापि सुदारुणं । कालमुद्गरमशोभ्यं शोभणञ्च महाप्रभं ।

१२०८

संवर्त्तं मोहनञ्चैव तथा मायाधरं परं । गान्धर्वमस्त्रं दयितमसिरद्वयं नन्दकं ।

प्रस्त्रापनं प्रमथनं वारुणञ्चास्त्रमुत्तमं । अस्त्रं पाशुपतञ्चैव यस्याप्रतिहता गतिः ।

एतान्यस्त्राणि सर्वाणि हिरण्यकशिपुस्तदा । चिक्षेप नरसिंहश्च दीप्तस्त्राग्नेरिवाञ्जलिः ।

अश्वैः प्रज्वलितैः सिंहमायुषोदसुराधिपः । विवस्त्रान् चर्षावमये हिमवन्तमिवांशुभिः ।

स श्रमवर्षानिलोद्भूतो दैव्यानां सैन्यसागरः । क्षणेनाप्लावयत् सिंहं मैनाकमिव सागरः ।

१२०९

प्राभैः पाशैश्च खड्गैश्च गदाभिर्भुवलेस्तथा । वज्रैश्च निभिस्य च त्रिशूलैश्च महाद्रुमैः ।

मुद्गरैः कूटपाशैश्च शूलैश्चैव पर्वतैः । व्रतज्ञोऽभ्युद्यत् दीप्ताभिर्हृष्टैरपि सुदारुणैः ।

परिवार्य समन्तात् निघ्नश्चैव हरिं तदा । स्त्रपमयश्च न लुप्तमूर्त्तस्तस्य महात्मनः ।

ते दानवाः पाशगृहीतहस्ता महेन्द्रवज्राग्निस्तुष्यवेगाः । समन्तोऽभ्युद्यन्तवाङ्मण्डलाः स्त्रितास्त्रिघोर्षा इव नागोपाताः ।

सुवर्णमालाकुलभूषिताङ्गाश्चीनांशुका भूषितभोगभाजः । मुक्तावलीदामविभूषिताङ्गा इवा इवाभानि विशालपदाः । १२१०

तेषां वायुप्रतिभोजसं वै केयूरमालावलयेत्कटाङ्गाः । तान्युत्तमाङ्गान्यभितो विभानि प्रभातस्यैवांशुसमप्रभाणि ।

विभ्रैः समपज्वलितानलप्रभैर्षास्त्रपूगैः च समावृता बभौ । निरिधेया सन्ततवर्षिभिर्घनैः कृताभ्युद्यत्समकन्दरद्रुमः ।

तैर्हन्यमानोऽपि महास्त्रजालैर्षास्त्रैर्हृत्त्रिगणैः समेतः । नाकपताजैः भगवान् प्रतापवान् स्त्रितः प्रकृत्वा हिमवन्निवाचलः ।

सन्नासितास्तो नरसिंहकपिणा दितेः सुताः पावकतुल्यवर्चसः । भयादिषेचुः पवनोद्भूता यथा महोर्ध्वः सागरवारि

सम्भवाः ।

शतैर्दुर्गभिः सुमहातिवेगा युगान्तकाक्षप्रतिमान् शरौघान् । एकाक्षनका मुमुचुर्नृपिहे महासुराः क्रोधविदीपिताङ्गाः । १९०५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे चतुस्त्रिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ खराः खरमुखाश्चैव मकराञ्जीविषाननाः । रंहामृगमुखास्तान् वराहमुखसंस्थिताः ।

बालसूर्यमुखाश्चैव धूमकेतुमुखास्तथा । चन्द्रार्द्धचन्द्रवक्त्राश्च प्रदोषाग्निमुखास्तथा ।

हंसकुक्कुटवक्त्राश्च व्यादित्या भयावहाः । पञ्चास्या खेच्छिहानाश्च काकवृक्षमुखास्तथा ।

विशुष्मिष्ठास्त्रिशोर्षाश्च तथोक्तामुखसंस्थिताः । महापाहनिभास्तान् दानवा बलदर्पिताः ।

कैलासवपुस्तस्य शरीरे शरदृष्टिभिः । अर्धस्य मृगेन्द्रस्य न व्ययाश्चक्रुराहवे ।

१९०६

एवं भूयोऽपरान् घोरानंष्टजम्बानवाः शरान् । मृगेन्द्रैरसि संकुट्टा निचमन्त रवोरगाः ।

ते दानवशरा घोरा मृगेन्द्राय समोरिताः । विलस्य जम्बुराकाशे खद्योता इव पर्वते ।

ततश्चक्राणि घोराणि दैत्याः क्रोधसमन्विताः । मृगेन्द्रायास्त्रिपञ्चाशु प्रज्वलन्ति समन्ततः ।

तैरासौद्गमनश्चक्रैः संपतद्भिः समावृतं । युगान्ते संप्रकाशस्त्रिंशद्भिरादित्यपदैरिव ।

तानि सर्वाणि चक्राणि मृगेन्द्रेण महात्मना । निगोर्णानि प्रदोषानि पावकार्क्षिः समानि वै ।

१९०७

तानि चक्राणि वदनं प्रविशन्ति विभानि वै । मेघोदरदरौ घोरां चन्द्रसूर्यपहा इव ।

हिरण्यकशिपुर्द्वैत्यो भूयः प्राञ्जलदूर्जितां । शक्तिं प्रज्वलितां घोरां उताशनतडितप्रभां ।

तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य मृगेन्द्रः शक्तिमुत्तमां । ऊहारेणैव रौद्रेण बभञ्ज भगवांस्तदा ।

रराज भग्ना सा शक्तिर्मृगेन्द्रेण मधोतले । सविस्फुलिङ्गा ज्वलिता महोक्तेव नभश्चूता ।

नाराचपन्तिः सिंहस्य चित्रा रेणे विकूरतः । नीलोत्पलपलाशानां मालेवोऽज्ज्वलदर्शना ।

१९०८

गर्जिता सा यथाकामं विकस्य च यथामुखं । तस्यैवमुत्सारितवांसृणापाणीव माततः ।

ततोऽश्मवर्षं दैत्येन्द्रा व्यसृजन्त नभोमताः । नगमानैः शिलाखण्डैर्गिरिकूटैश्चाप्रभैः ।

तदश्मवर्षं सिंहस्य गात्रे निपतितं महत् । दिशो दक्ष प्रकीर्णं हि खद्योतप्रकरो यथा ।

तमग्नौर्ध्वैर्दितमुतास्तदा सिंहमरिन्दमं । प्राञ्छादयन् यथा मेघा धाराभोरौष्यपर्वतं ।

न च तस्माल्लयामासुर्द्वैत्योऽपि देवमास्थितं । भोमवेगाचलश्रेष्ठं समुद्रा इव मन्दरं ।

१९०९

ततोऽश्मवर्षे विहते जलवर्षमनन्तरं । धराभिरलमात्राभिः प्रादुरासीत् समन्ततः ।

नभसः प्रच्युता धारास्त्रिगुणवेगाः सहस्रशः । आकृष्टान् सर्वतो व्योम दिग्भ्रष्टोपदिग्भ्रष्टया ।

धाराणाञ्च निपातेन वायोर्विस्फुञ्जितिन च । वर्द्धता चैव वर्षेण न प्राञ्चायत किञ्चन ।

धारा दिवि च संयुक्ता वसुधायाञ्च सर्वशः । न स्पृशन्ति स्म तं तत्र निपतन्त्योऽनिशं भुवि ।

वाङ्मतो बहुधुर्वर्षं नोपरिष्टासु तोयदाः । मृगेन्द्रप्रतिरूपस्य स्थितस्य युधि मायया ।

१९१०

हतेऽश्मवर्षे तुमुले जलवर्षे च शोषिते । ससृजुर्दानवा मायामग्निवायुसमीरिताः ।

नभसः प्रच्युतश्चैव तिस्रवेगः समन्ततः । ज्वालामाक्षी महारौद्रे दीप्ततेजा उताशनः ।

स सृष्टः पावकलोऽपि दैत्येन्द्रेण महात्मना । न शशाक महातेजा दग्धुमप्रतिमौजसं ।

तमिन्द्रलोचदैः साङ्गं महत्साधो महाधुतिः । महता तोयवर्षेण ब्रमयामास पावकं ।
 तस्यां प्रतिहतायान्तु मायायां बुधि दानवाः । समुज्ज्वलितसङ्काशं तमसोमं समन्ततः । ११०८०
 तमसा संवृते लोके दैत्येभ्यस्तान्नायुधेषु वै । स्तनैश्च परितृतो दिवाकर इवावभौ ।
 त्रिशिखां भुक्तुटिस्तस्य ददृशुर्दानवा रणे । ललाटस्थां त्रिकूटस्थां गङ्गां निपथगामिव ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे पञ्चनिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २३५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सर्व्यसु मायासु हतासु दितिमन्दनाः । हिरण्यकशिपुं देत्या विवशाः वरुणं गताः ।
 ततः प्रज्वलितः क्रोधात् प्रदहन्निव चक्षुषा । हिरण्यकशिपुर्देत्यसालयामास भेदिनीं ।
 ततः प्रभुभिताः सर्व्ये सागराः सलिलाकराः । सलिता गिरयः सर्व्ये काननानि च सर्व्यश्वः । ११०८१
 तस्मिन्कुङ्के तु दैत्येभ्यो तमोभूतमभूज्यगत् । तमसा समवच्छन्नं न प्राज्ञायत किञ्चन ।
 आवहः प्रवहश्चैव विवहस्य समीरणः । परावहः संवहस्य उदहस्य महाबलः ।
 तथा परिवहः श्रीमानुत्पातभयभङ्गिनः । इत्येते कुभिताः सप्त माहता गगनेचराः ।
 ये यदाः सर्व्यलोकस्य क्षये प्रादुर्भवन्ति वै । ते यदा गगने दृष्टा व्यचरन्त्ये यथासुखं ।
 अयोगतस्यात्यचरयोगं दिवि निष्ठाकरः । सयष्टं बहनद्यं प्रज्ज्वाल नभो निशि । ११०८२
 विवर्णत्वञ्च भगवान्गतो दिवि दिवाकरः । लब्धः कवन्धस्य महान् लक्ष्यते क्षा नभस्तले ।
 अरुन्धत्वाक्षितां सूर्यो धूमवर्धनं महाभयां । गगनस्त्रस्य भगवान् सततं परिविष्यते ।
 सप्त धूमनिभा घोराः सूर्यो दिवि समुत्थिताः । सोमस्य गगनस्त्रस्य पद्मसिष्ठान्ति शृङ्गाः ।
 वामे च दक्षिणे चैव स्थितौ शुकृष्टहस्यती । शनैश्चरो लोहितान्त्रो लोहितार्कसमधुतिः ।
 समं समभिराहन्ति दुर्गाणि गगनेचराः । शृङ्गाणि कनकैर्घोरा युगान्तावर्तका यदाः । ११०८३
 चन्द्रमास्य सनक्षो पक्षैः सप्तभिराहतः । चराचरविनाशाय रोहिणीं नाभ्यवर्त्तत ।
 गृहीतो राज्ञा सूर्य उल्काभिरभिहन्यते । उल्काः प्रज्वलिताश्चन्द्रे प्रचेलुर्धैरदर्शनाः ।
 देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्धत श्रेणितं । अपतद्गगनादुल्का विद्युद्रूपान्निलना ।
 अकाले क्षा द्रुमाः सर्व्ये पुण्यन्ति च फलन्ति च । लतासु सफलाः सर्व्ये या आजर्ह्येत्यनाग्रनं । ११०८४
 फले फलान्यजायन्त पुण्ये पुण्यं तथैव च । उन्मूलन्ति निमूलन्ति हसन्ति च रुदन्ति च ।
 विक्रीडन्ति च गम्भीरं धूमायन्ते ज्वलन्ति च । प्रतिमाः सर्व्यदेवानां कथयन्त्या युगवयं ।
 आरण्यैः सह संवृष्टा याम्यास्य मृगपक्षिणः । सुकुम्भैर्भरन्त तत्र मृगेभ्यो धैर्यमुपस्थिते ।
 नद्यस्य प्रतिक्रान्तं वै वहन्ति कलपोदकाः । न प्रकाशन्ति च दिशो रक्षरेणुसमाकुलाः ।
 वानस्पत्या न पूज्यन्ते पूजनांशः कथञ्चन । वायुवेगेन हन्यन्ते भज्यन्ते प्रणदन्ति च ।
 यदा च सर्व्यभूतानां च्छाया न परिवर्त्तते । अपराह्णगते सूर्ये लोकानां चयकारके । ११०८५
 तदा हिरण्यकशिपुर्देत्यसोपरि वेष्टनः । भाण्डागाराद्युधागारे निविष्टममवन्धु ।
 तथैव चायुधागारे धूमराजिरदृश्यत । स तान्दृष्ट्वा महेत्पातान् हिरण्यकशिपुस्तदा ।

पुरो हितं तदा शुकं वचनञ्चेदमब्रवीत् । किमर्थं भगवन्नेते महोत्पाताः समुत्थिताः ।

श्रोतुमिच्छामि कार्त्तिकेन परं कौतूहलं हि मे ।

॥ शुक उवाच ॥ शृणु राजस्रवक्षितो वदतो मे महासुर । यदर्थमेते दृश्यन्ते महोत्पाता महाभवाः ।

११८०

यस्यैते सम्प्रदृश्यन्ते राज्ञो राज्ञे महासुर । देशो वा द्वियते तस्य राजा वा बध्नन्त्यस्यति ।

तच्च बुद्ध्या समीक्ष्य यथा सर्व्वं पक्षींश्च । महद्भयं हि नचिराङ्ग विद्यति न संशयः ।

एतावदुक्ता शुकस्तु हिरण्यकशिपुं तदा । स्मृतोत्पन्ना य दैत्येभ्यः जगाम स्वं निवेदनं ।

तस्मिन् गते तु दैत्येभ्यो ह्यध्यास्य सुचिरं तदा । आसाञ्चके सुदीनात्मा ब्रह्मवाक्यमनुसरन् ।

असुराणां विनाशाय सुराणां विजयाय च । दृश्यन्ते विविधोत्पाता घोरा घोरनिर्दग्धनाः ।

११८१

एते चान्ये च बहवो घोरा क्षुत्पातसंभवाः । दैत्येभ्यश्च विनाशाय दृश्यन्ते कालनिर्घाताः ।

ततो हिरण्यकशिपुर्गदामांदाय सत्वरं । अभ्यद्रवत वेगेन धरणीमनुकल्पयन् ।

हिरण्यकशिपुर्दैत्यः पदां संस्पृष्टवाङ्महीं । सन्दष्टौष्ठपटः क्रोधादाराह इव पूर्व्वजः ।

मेदिन्यां कम्प्यमानायां दैत्येभ्यो महात्मना । महोदरेभ्यो नागेभ्यो निष्येतुर्भयविक्रवाः ।

विषज्जालाकुलैर्बभौर्विमुञ्चन्तो ज्जताग्रजं । चतुःशोर्षाः पञ्चशोर्षाः सप्तशोर्षाश्च पञ्चगाः ।

११८२

वासुकिस्तलकश्चैव कर्कोटकधनञ्जयौ । एलापचः कालियश्च महापद्मश्च वीर्यवान् ।

सहस्रशोर्षष्टङ्गागो हेमतालध्वजः प्रभुः । शेषोऽनन्तो महोपालो दुष्प्रकम्पः प्रकम्पितः ।

दीप्तान्यन्तर्जलस्थानि पृथिवीधरणानि वै । कुङ्केन सप्त दैत्येन कल्पितानि समन्ततः ।

पातालतलवासिभ्यो नागतेजोधराः शिवाः । आपश्च सहसा पुम्भा दुष्प्रकम्परसाः शुभाः ।

नदी भागीरथी चैव सरयूः कौशिकी तथा । यमुना चैव कावेरी क्षणावेणा तथैव च ।

११८३

तुङ्गवेणा महाभागा नदी गोदावरी तथा । चर्मस्तती च सिन्धुश्च तथा नदनदीपतिः ।

मेकलप्रभवश्चैव शोणो मणिनिभोदकः । सुखोता नर्मदा चैव तथा वेणवती नदी ।

गोमती गोकुलाकीर्णा तथा पूर्व्व्या सरस्वती । महो कालमही चैव तमसा पुण्यवाहिनी ।

सीता चेर्जुमती चैव देविका च महानदी । जाम्बूनदी रत्नचितः सर्व्वरक्षोपशोभितः ।

सुरर्णकुशकश्चैव सुवर्णाकरमण्डितः । महानदश्च सौहित्यः शैलकाननभूषितः ।

११८४

पत्तनं कौशिकाराणां द्रविडा रजताकराः । मगधाश्च महायामा पौण्ड्रा वङ्गास्तथैव च ।

सुह्याः पल्हा विदेहाश्च मासवाः काशिकोमलाः । भवनं वैनतेयश्च सुपर्णश्च च कल्पितं ।

केलासशिखराकारं यत्कृतं विश्वकर्माणा । रक्ततोयो भीमोऽगो सौहित्या नाम सागरः ।

शुभ्रः पाण्डुरमेघाभः क्षीरोदश्चैव सागरः । उदयश्चैव शैलेन्द्र उच्छ्रितः प्रतथोजनं ।

सुवर्णवेदिकः श्रीमान्नेत्रपङ्क्तिनिषेवितः । आजमानोऽर्द्धचन्द्रशैलतकपमथैर्द्रुमैः ।

११८५

सालैस्तासैलमासैश्च कर्णिकारैः सुपुष्पितैः । शबोमुखश्च विपुलः पर्व्वतो धातुमण्डितः ।

तमालवनगन्धश्च पर्व्वतो मलयः शुभ्रः । मुराष्ट्राश्चैव वाङ्गोका मद्राभोरास्तथैव च ।

भोजाः पाण्ड्याश्च अङ्गाश्च कलिङ्गास्तान्निक्षिकाः । तथैव पौष्पाः पौष्पाश्च वामभूलाः सकेरवाः ।

शोभितास्तेन दैत्येन सदेवाः साप्सरोगणाः । अगस्त्यभवनस्यैव यदगस्त्यकृतं पुरा ।

मिङ्गुचारणसंघैश्च सेवितं सुमनोरमं । विचित्रनामाविहगं सुपुष्पितस्तद्रुमं ।

१९८४०

जातरूपमयैः शृङ्गेरुसरोरगणसेवितं । गिरिः पुष्पितकस्यैव लक्ष्मीवान् प्रियदर्शनः ।

उत्थितः सागरं भित्त्वा वयस्त्रयस्त्रयः । रराज सुमहाशृङ्गेरुगगनं विलिखन्निव ।

चन्द्रसूक्त्याश्रुसंकाशैः सागरान्मुसमावृतः । विद्युत्वाग् पर्वतः श्रीमानागतः शतयोजनं ।

विद्युतां यत्र सम्पाता निपात्यन्ते नगोत्तमे । अश्वभः पर्वतस्यैव श्रीमान् दृषभसंस्थितः ।

कुम्भारः पर्वतस्यैव यत्रागस्त्यशृङ्गं शृङ्गं । विशालरथा दुर्द्धर्षा सर्पाणामालया पुरी ।

१९८४१

तथा भोगवती चापि दैत्येन्द्रेण प्रकम्पिता । महाभेषगिरिस्यैव पारियाचस्य पर्वतः ।

चक्रवांस्य गिरिश्रेष्ठो वराहस्यैव पर्वतः । प्राग्ज्यातिषपुरस्यैव जातरूपमयं शृङ्गं ।

यस्मिन्नुवाच दुष्टात्मा नरको नाम दानवः । मेघस्य पर्वतश्रेष्ठो मेघगम्भीरनिखनः ।

यत्र षष्टिः सहस्राणि पर्वतामां विश्राम्यते । तद्वर्णादित्यसंकाशो मेरुस्यैव महागिरिः ।

देवावासः शृङ्गः पुण्यो गिरिराजो हिरण्ययः । हेमशृङ्गो महाभैलक्ष्या मेघस्यो गिरिः ।

१९८४२

कैलासस्यापि शैलेन्द्रे दानवेन्द्रेण कम्पितः । यत्पराकृतसगन्धर्वैर्निर्गतं सेवितकन्दरः ।

श्रीमान्मनोहरस्यैव नित्यं पुष्पितपादपः । हेमपुष्करसङ्घर्षं तेन वैश्वानरं सरः ।

कम्पितं मानसस्यैव राजहंसनिषेवितं । त्रिशृङ्गः पर्वतस्यैव कुमारो च हरिहरा ।

तुषारचयभंकाशो मन्दरस्यैव पर्वतः । उन्नोरवोजस्य गिरीरुद्रेपक्षस्तथाऽद्रिराट् ।

प्रजापतेस्य निलयस्तथा पुष्करपर्वतः । देवावृत्यर्धतस्यैव तथा वै वालुको गिरिः ।

१९८४३

कौस्तुभः सप्तविंशैलस्य धूमवर्णस्य पर्वतः । एते चान्ये च गिरयो देवा जनपदास्तथा ।

नद्यश्च सागराः सर्वे दानवेन्द्रेण कम्पिताः । कपिलस्य महोपेतो व्याघ्राख्यस्यैव कम्पितः ।

खेचरास्य निष्ठापुत्राः पातालतलवाणिनः । गणस्तथाऽपरो रौद्रे मेघनामाऽकुत्रायुधः ।

ऊर्ध्वगो भीमवेगस्य सर्वे एवाभिकम्पिताः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे षट्त्रिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्रादित्याश्च साध्याश्च विष्टे च वसवस्तथा । रुद्रा देवा महात्मानो महतश्च महाबलाः ।

१९८४४

आगम्य ते मृगेन्द्रस्य सकाशं सूर्य्यवर्चसः । ऊचुः संवत्समनयो देवा लोकास्तथाऽर्हिताः ।

अर्हि देव दितेः पुत्रं दानवं लोकनाशनं । दुर्वृत्तमसदाचारं बहु सर्वैर्ब्रह्मासुरैः ।

त्वं क्षोषामन्तको नान्यो दैत्यानां दैत्यनाशन । तन्नाशय हितार्थाय लोकानां खल्वि वै कुह ।

त्वं गुरुः सर्वलोकानां तमिन्द्रस्य पितामहः । हते तदन्यच्छरणं न भूतं न भविष्यति ।

तच्छ्रुत्वा वचनं देवो देवानामादिसम्भवः । ननाद सुमहानादमतिगम्भीरनिखनः ।

१९८४५

पाटितान्सुरेन्द्राणां मृगेन्द्रेण महात्मना । सिंहनादेन महता हृदयानि मनांसि च ।

गणः क्रोधवशो नाम कालकेयस्यऽपरः । वेगस्य वेगलेयस्य भैक्षिकेयस्य वीर्यवान् ।
 संज्ञादीयो महानादो विद्वेषस्य तथा गणः । कपिलस्य महीपुत्रो व्याघ्राक्षः वितिकम्पनः ।
 खेचरास्य निशापुत्राः पातालतलवासिनः । गणस्यऽपरो रौद्रो मेघनादोऽङ्गुशायुधः ।
 ऊर्ध्वगो भीमवेगस्य भीमकर्माऽर्कलोचनः । वज्रो शूलो करालस्य हिरण्यकशिपुस्ततः ।
 जीमूतघनसंकाशो जीमूतघनवेगवात् । जीमूतघननिर्घोषो जीमूतसदृशद्युतिः ।
 देवारिर्दितिजो दृष्टो नृबिम्बं समुपाद्रवत् । समुत्पत्य ततस्तोऽहोर्मृगेन्द्रेण महानखैः ।
 तदोद्धारसहायेन विदार्य निहतो युधि ।

११८०

मही च लोकस्य शशी नभस्य पद्मास्य सूर्यस्य दिवस्य सर्व्याः । नद्यस्य शैलास्य महार्णवास्य गताः प्रसादं दितिपुत्रनागात् ।
 रति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारबिम्बे हिरण्यकशिपुबधे सप्तत्रिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रमुदिता देवा खलवस्य तपोधनाः । तुष्टुर्विविधैस्तैरादिदेवं मनातनं । ११८०

॥ देवा ऊचुः ॥ यत्नया विहितं देव नारबिम्बमिदं वपुः । एतदेवार्चयिष्यन्ति परावरविदो जनाः ।

मृगेन्द्रत्वस्य लोकेषु सर्वसत्त्वेषु वा विभो । गच्छन्ति च त्वं मुनयो मृगेन्द्र इति नित्यशः ।

त्वत्प्रसादात् स्वकं स्थानं प्रतिपन्नाः स्म वै विभो । इत्युक्तवत्सु देवेषु नृबिम्बस्य महात्मनः ।

ब्रह्मा च परमप्रोतो विष्णोः स्तोत्रमुदैरयत् ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ भवानचरमव्यक्तमचिन्त्यं गुह्यमुत्तमं । कूटस्थमकृतं कर्षसनातनमनामयं । ११८०

शंखे योगे च या मुद्गिस्तत्त्वाथपरिनिष्ठिता । तां भवान् वेद विद्यात्मा पुरुषः ज्ञास्यतो भुवः ।

व्यक्ताव्यक्तस्य भगवांस्त्वत्तः सर्वमिदं जगत् । भवानेव वयं देवा भवानात्मा भवान् प्रभुः ।

चतुर्विभक्तमूर्तिस्त्वं सर्वलोकगुह्यविभुः । चतुर्युगसहस्रेभ्यः सर्वलोकान्तकान्तकः ।

चतुर्वेदयुतर्होचतुरात्मा सनातनः । प्रतिष्ठा सर्वलोकानामनमन्यवत्पौरुषः ।

कपिलप्रभृतीनाञ्च त्वं यतीनां परा गतिः । जनादिमथनिधनः सर्व्यात्मा पुरुषोत्तमः । ११८०

खट्वा त्वं त्वञ्च संहन्ता त्वमेको लोकभावनः । भवान् ब्रह्मा च रुद्रश्च महेन्द्रो वह्मणो यमः ।

भवान् कर्त्ता विकर्त्ता च लोकानां प्रभवोऽव्ययः ।

पराञ्च क्षिद्धिं परमञ्च देवं परञ्च मन्त्रं परमं तपञ्च । परञ्च धर्मं परमं यज्ञञ्च त्वामाज्जरग्यं पुरुषं पुराणं ।

परञ्च सत्यं परमं हविष्य परं पवित्रं परमञ्च मार्गं । परञ्च यज्ञं परमञ्च होत्रं त्वामाज्जरग्यं पुरुषं पुराणं ।

परं शरीरं परमञ्च धाम परञ्च योगं परमञ्च वाणीं । परं रहस्यं परमं गतिञ्च त्वामाज्जरग्यं पुरुषं पुराणं । ११८०

परं परस्यापि परं पदं यत् परं परस्यापि परञ्च देवं । परं परस्यापि परं प्रभुञ्च त्वामाज्जरग्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्यापि परं प्रधानं परं परस्यापि परञ्च तत्त्वं । परं परस्यापि परञ्च धातुं त्वामाज्जरग्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्यापि परं यज्ञो यत् परं परस्यापि परं परं यत् । परं परस्यापि परं पवित्रं त्वामाज्जरग्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्यापि परं पुराणं परञ्च गुह्यं परमञ्च मन्त्रं । परञ्च योगेन परं सुगुह्यं त्वामाज्जरग्यं पुरुषं पुराणं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान् सर्वलोकपितामहः । स्तुत्वा नारायणं देवं ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः । ११८०

ततो नदसु तूर्येषु नृत्यन्तीष्वर्धरःसु च । क्षीरोदस्योत्तरं कूलं जगाम हरिरीश्वरः ।

नारसिंहं वपुस्त्रया स्नापयित्वा च तदपुः । पौराणं रूपमास्नाय प्रययौ गह्वरध्वजः ।

अष्टचक्रेण यानेन भूतयुक्तेन भास्वता । अथाकप्रकृतिर्देवः स्वस्नानमगमत् प्रभुः ।

एवं महात्मना तेन नृसिंहवपुषा तथा । देवारिर्निहतो राजन् हिरण्यकशिपुः पुरा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहे वष्णुस्तोत्रे अष्टविंशदधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥२३८॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारसिंहे मया प्रोक्तो भूयोऽयं वामनोऽपरः । यत्र वामनमास्नाय रूपं रूपवताम्बरः । १९८०

बलेर्ध्वस्त्रवतो यज्ञे विष्णुना प्रभविष्णुना । विक्रमैस्त्रिभिराक्रम्य त्रैलोक्यमखिलं हतं ।

समुद्ररसना चोर्ध्वी नामानगविभूषिता । हत्वा दत्ता सुरेन्द्राय वक्राय प्रभविष्णुना ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ अत्र मे संशयो ब्रह्मज्ञानं मे विस्तयो महान् । कथं नारायणो देवो वामनत्वमुपागतः ।

यः पुराणे पुराणात्मा भूत्वा नारायणो विभुः । पद्मनाभो महाबाहुर्लोकानां प्रकृतिर्भुवः ।

अनादिमध्यनिधनस्त्रैलोक्यादिः सनातनः । देवदेवः सुरार्थक्षः कृष्णो लोकनमस्कृतः । १९८१

हृद्यकव्यवहः श्रीमान् हृद्यकव्यभुगव्ययः । अदित्या देवमातुस्तु कथं गर्भेऽभवत् प्रभुः ।

स्मृष्टा यो वासवस्यापि स कथं वासवानुजः । प्रसूतो दिवि देवेभ्यो विष्णुत्वं प्राप्तवान् कथं ।

एतदाचक्ष मे ब्रह्मन् प्रादुर्भावं महात्मनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् कथां दिव्यामर्चिताम्विपुत्रैः । पुराणैः कविभिः प्रोक्तां ब्रह्मोक्तां ब्राह्मणेयैः ।

मारीचस्य सुरेशस्य कश्यपस्य प्रजापतेः । अदितिर्दितिर्दे भार्ये भगिन्यौ जनमेजय । १९८२

अदित्या जजिरे देवाः कश्यपस्य महात्मनः । धाताऽर्यमा च मित्रश्च वरुणोऽश्वो भगस्तथा ।

इन्द्रो विवस्वान् पूषा च पर्जन्यो दशमः स्मृतः । ततस्त्रैकादशस्त्वष्टा द्वादशो विष्णुस्तथ्यते ।

दित्या प्रसूतो बलवान् हिरण्यकशिपुः प्रभुः । तस्यानुजस्तु दैत्येन्द्रो हिरण्याक्षो महाबलः ।

हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्च घोरपराक्रमाः । प्रह्लादह्लादौ संह्लादो जम्भाऽनुह्लाद एव च ।

विरोचनस्तु प्राह्लादितस्तस्य पुत्रो बलिः स्मृतः । पुत्रपौत्रं बलवतां तेषामवयवमव्ययं । १९८३

तेजस्विनां सुरादीनां दैत्येन्द्राणां महात्मनां । गणाः सुबहुभ्यो राजन् देवे देवे महस्रजः ।

ते दृष्ट्वा नरसिंहेन हिरण्यकशिपुं हतं । दैत्या देवबधार्थाय बलिमित्रं प्रचक्रिरे ।

दृष्ट्वा धर्मपदं नित्यं सत्यवाक्यं जितेन्द्रियं । शौर्याध्ययनसम्पन्नं सर्वज्ञानविशारदं ।

परावरगृहीतार्थं तत्त्वदर्शिनमव्ययं । तेजस्विनं हतशस्त्रं हिरण्यकशिपुं यथा ।

अभिषेकेण दिव्येन बलिं वैरोचनं प्रभुः । दैत्याधिपत्ये दितिजास्तदा सर्वेऽभ्यपूजयन् । १९८४

अभिषिक्तस्तु दैत्यैस्त्रैर्बलिर्बलवतां वरः । ब्रह्मणा चैव तुष्टेन हिरण्यकशिपोः पदे ।

अभिषिक्तोऽसुरैः सार्द्धं बलिर्वैरोचनितदा । काञ्चनैः कलशैः स्त्रोतैः सर्वतीर्थान्मुबन्धतैः ।

जयशब्दं ततस्सक्रुभिषिक्तस्य दानवाः । बलेरतुल्यबोर्व्यस्य सिंहासनगतस्य च ।

कृत्वेन्द्रं दानवाः सर्वे बलिं बलवताम्बरं । ततो विज्ञापयामासुः विरोभिः पतिताः क्षितौ ।

॥ दैत्या ऊचुः ॥ विदितं तव दैत्येन्द्र हरिश्चक्रत्रिपोर्यथा । चैलोक्यमासीदखिलं सह स्वावरजङ्गमं ।

१९८१५

पितामहन्तु ते हत्वा सुरैः सुरनिस्तृदन । इतं तदेव चैलोक्यं शक्रसैवाभिषेचितः ।

तत्त्वं पैतामहं राज्यं प्रत्याहर्तुमिहार्हसि । अस्माभिः सहितो नाथ चैलोक्यमिदमख्यं ।

प्रत्यानयस्व भद्रं ते राज्यं पैतामहं विभो ।

असुरगणसहस्रसंवृतस्त्वं जय दिवि देवपतिं बहानुगं तं । अमितबलपराक्रमोऽसि राजजतिपत्रमे स्तुगुणैः पितामहं स्वं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने बलोरभिषेके ऊनचत्वारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निश्चयं तेषां वचनं महामतिर्बलिसदा प्रीतमना महाबलः । आश्वापयामास स दैत्यकोटीचैलोक्य

१९८१६

मद्यैव जयमे सर्वं ।

तस्मा तद्वचनं श्रुत्वा बलैर्वैरीचनेस्तदा । उद्योगं परमशुक्रुर्दानवा युद्धदुर्धराः ।

महापद्मो निकुम्भश्च पूर्णकुम्भश्च वीर्यवान् । काशनाभः कपिस्कन्धो व्याघ्राक्षः क्षितिकम्पनः ।

क्षितिकेशोर्ध्ववक्त्रश्च वज्रनाभः शिखी जटी । सहस्रबाहुर्विक्रान्तो मोनाक्षः प्रियदर्शनः ।

एकाक्ष एकपाशुण्डो विद्युदक्षस्तुर्भुजः । गजोदरो गजशिरा गजस्कन्धो गजेक्षणः ।

अष्टदंष्ट्रस्तुर्दंष्ट्रो मेघनादी जलन्धमः । करालो ज्वालजिह्वश्च शताङ्गः शतलोचनः ।

१९८१७

सहस्रपात् क्षण्णमुखः क्षण्णसैव महासुरः । रणोत्कटो दानपतिः शैलकम्पो कुलाकुलः ।

समुद्रो रभसखण्डो धूस्रसैव प्रियङ्करः । गोम्रजो गोसुरो रौद्री गोदन्तः क्षतिको ध्रुवः ।

मांसपो मांसभक्षश्च वेगवान् केतुमान् शिविः । पद्मदिग्धशरीरश्च वृहत्कोर्निर्महाहनुः ।

समप्रभो विकुम्भाण्डो विकृपाक्षो हराक्षरौ । श्वेतशीर्षश्चन्द्रहनुश्चन्द्रहा चन्द्रतापनः ।

विचरो दीर्घकण्ठश्च मद्यपो मारुताशनः । कालकञ्जो महाक्रोधः बलभः कुलभः क्रयः ।

१९८१८

समुद्रमयनो नादो विदर्भश्च महाबलः । प्रलम्बो नरको बालो खट्वमः काललोचनः ।

वरिष्ठश्च गविष्ठश्च भूतलोन्मयनो विभुः । सुप्रसादः किरीटो च सूचीवक्त्रो महासुरः ।

सुबाहुः खञ्जबाहुश्च वरुणः कलसोदरः । मोमपो देवयात्री च प्रबरो वीरमर्दनः ।

शुभ्रपुष्पखण्डाक्षिश्च कुम्भनेत्रः शशिध्वजः । यथास्तुतिप्रया प्रोक्ता मारीचेः कीर्तिवर्द्धनाः ।

१९८१९

एते चान्ये च बहवो नानाभूषणभूषिताः । रथौघैर्बहुमाससैर्ययुर्गुह्याय दंष्ट्रिताः ।

दिव्यमायाम्बरधरा दिव्यस्त्रगनुलेपनाः । दिव्यैश्च कवचैर्बहुधा दिव्यैश्चोष्णैश्चैर्ध्वजैः ।

दिव्याम्बरधरा दैत्या गर्जमाना इवाम्बुदाः । वृहद्भिः स्रग्धनाघोषैश्चास्रयन्तो वसुधराः ।

महाबला दिव्यबलास्त्रधारिणो भुजङ्गभोगप्रतिमैर्बहामुजैः । मुदुर्जया दैत्यवृषाः मुरारयो दितिप्रिया लाहितलोहि

तेक्षणाः ।

ते जम्पुरकंजलनेन्दुवीर्या महेश्वरज्ञानितुल्यवेगाः । विवृत्तदंष्ट्रा हरिधूस्रकेशा विनर्दमानाः शरदीव मेघाः ।

महस्रबाहुर्वाणस्तु बलेः पुत्त्रो महाबलः । रथातिरथक्रीत्याऽभौ मन्मथान्न स वीर्यवान् ।

१९८२०

सर्वे मायाधराः शूराः सर्वे दिव्यास्त्रयोधिवाः । सर्वे बलमदोत्तिकाः सर्वे लब्धवरासयाः ।

सर्वे काञ्चनशैलाभाः सर्वे काञ्चनवाससः । किरीटोष्णीवमुकुटा दिव्यभूषणभूषिताः ।
 हिरण्यकवचाः सर्वे हिरण्यध्वजकेतवः । अश्वमेधावराजन्त शारदा इव खेयशः ।
 तापनीयेष्वरेनिष्कैः कालाग्निज्वलितप्रभैः । हेमपर्वतशृङ्गच्छाः पुष्पिता इव किंशुकाः ।
 तेषां मध्यगता वाणः प्रावृषीवोत्थितो घनः । स्थितः शक्तिगदापाणिस्त्रिजगत्प्रतिभे रथे । १२८११
 चित्राक्षेष्वाध्वजयुगे चित्रभक्तिविराजिते । गदापरिचयसंपूर्णे हेमजालविभूषिते ।
 अश्वीयमानो दितिजैर्वालिखितैरिवोद्गुमान् । नानाप्रहरणैर्वास्त्रीकृतैरिवोरणैः ।
 पञ्च तस्य महावीर्या दानवा युद्धदुर्धदाः । रत्नचूरयमव्यया व्यादिताश्चा भयानकाः ।
 सुबाहुर्भेद्यनादस्य भीमवेगस्य वीर्यवान् । तथा गगनमुद्धा च वेगवान् केतुमानपि ।
 कनकरजतभक्तिचित्रपाशैः पतंगपतिप्रतिभे रथे स्थितोऽभूत् । जलदग्निनदतुल्यनेमिघोषे सुरगणसैन्यबधाय दानवेन्द्रः । १२८१२
 अनायुवायाः पुत्रस्तु बली नाम महासुरः । दृतः शतसहस्रेण रथानां भीमवचसां ।
 युक्तमृगसहस्रेण रथमावृष्ट्य वीर्यवान् । नीलायसमयं चोरं वायसाङ्गं सुदुर्मयं ।
 नीलाम्बरधरः श्रीमान् वैदूर्याचलसन्निभः । महता रथवृन्देन प्रययौ दानवसादा ।
 तत्रैकार्णवसंकाशे सैन्यमध्ये व्यराजत । प्रभातसमये श्रीमान् समुद्रं द्रवांशुमान् ।
 स तप्तगाम्बूनदतुल्यवचसा निशाकराकारतडिङ्गरूपः । किरीटमुख्येन विभाति शोभिना यथा गिरिः शृङ्गवरेण भास्वता । १२८१३
 पथीरथमहस्त्राणि नमुचेरसुरस्य वै । खरयुक्तानि सर्वानि मेघतुल्यरवाणि च ।
 नानाप्रहरणाः सर्वे सर्वे ते चित्रयोधिनः । महाभयघनसंकाशावेगवन्तो महाबलाः ।
 रथो व्याघ्रसहस्रेण युक्तः परमवीर्यवान् । नमुचेरसुरेन्द्रस्य सर्वैरद्रविभूषितः ।
 शार्दूलचिह्नः शृङ्गमे तस्य केतुर्हिरण्यमयः । रथमध्येऽसुरेन्द्रस्य दिनमध्ये रविर्यथा ।
 स भीमवेगस्य महाबलस्य प्रगृह्य चापं हिमवानिव स्थितः । नीलाम्बरः काञ्चनपट्टनद्धो दिशगजो यददुपेतकृषः । १२८१४
 किङ्किणोजालनिर्घोषं तपनीयपरिष्कृतं । सपताकध्वजोपेतं ससन्ध्यमिव तोयदं ।
 चक्रैर्युतभिः संयुक्तमष्टनन्वाद्यतान्तरं । हेमजालाकुलं दीप्तं कालचक्रमिवोद्यतं ।
 नानायुधधरं दिव्यं व्याघ्रचर्मपरिच्छदं । दंष्ट्रामृगणाकीर्णं चित्रभक्तिविराजितं ।
 तूष्णीरशतसंपूर्णं शक्तिमत्तरसकुलं । गदामुद्गरसम्बाधमाहरोह मथो रथं ।
 युक्तमृगसहस्रेण लम्बकोशरवचसा । राजतेनेव शैलेन शोभितं सिंहकेतुना । १२८१५
 स तदा शृङ्गमे दैत्यो विशकर्ष्योद्यते बली । रथरजे स्थितः श्रीमान्दयस्त्र-द्रवांशुमान् ।
 विमलरजतविन्दुशोभिताङ्गं मणिकनकोच्चक्रचारुभक्तिचित्रं । अयुतशतसहस्रमूर्च्छितानां मथमनुयाति महाहवे रथानां ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने चत्वारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २४० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुलोमा तु महादैत्यस्त्रिमिराकारुषन्निभः । अक्षरोहायसं चोरं रथं पररथावृजं ।
 पर्वतोत्करसंकाशं लोहजालान्तरान्तरं । नेमिघोषेण महता क्षुब्धमिव वामरं ।
 गदापरिचयनिजिज्ञैस्त्रयोमरैः सपरन्ध्रैः । शक्तिमुद्गरसम्पूर्णं सतोषमिव तोयदं । १२८१६

रथमुद्रसहस्रेण संयुक्तं वायुवेगिना । पुलोमारुह्य युद्धाय प्रक्षितो युद्धदुर्धरः ।
 षष्ठीरथसहस्राणि पुलोमानं महाबलं । अश्वयुः सूर्यवर्षाणि भ्राजमानानि तेजसा ।
 खड्गध्वजेन महता तप्तकाञ्चनवर्चसा । शुशुभे रथमध्यस्थः पर्वतस्त इवांशुमान् ।
 सुचारुचामीकरपट्टनङ्गा महागदां कालनिभां महात्मा । प्रयत्नं बभ्राज स सैन्यमध्ये कार्ष्णायसो केतुरिवोष्णितोऽग्नयः ।
 हयपीवस्तु बलवान् हयपीवैर्म्हासुरैः । वृतः शतसहस्रेण रथानां रथसत्तमः । १९८५
 धराधरनिभाकारं सपत्नानीकमर्दनं । स्रन्दनं भीममास्त्राय युद्धायाभिमुखः स्मितः ।
 श्वेतशैलप्रतीकाशः श्वेतकुण्डलभूषणः । शुशुभे रथमध्यस्थः श्वेतशट्ग्र इवाचलः ।
 महता सप्तश्रीर्षेण राजता नागकेतुना । वैदूर्यमणिचित्रेण प्रवालाङ्कुरशोभिना ।
 अमितबलपराक्रमद्युतोनां वररथिनामनुजमुकुर्वितानां । असुरगणशतानि गच्छमानं त्रिदशगणा इव वासवं प्रयान्तं ।
 प्रह्लादस्तु महाप्रह्लादः सर्वशास्त्रविशारदः । सर्वमायाधरः श्रीमान् यष्टा क्रतुशतैः प्रभुः । १९८६
 समनश्च तजस्वी पावकाक्षिः समप्रभः । रथानीकेन महता दुर्हिनाभेदनादिना ।
 शूरेणामितवीर्येण हेमकुण्डलधारिणा । वृतो दैत्यसहस्रेण देवैरिव पितामहः ।
 क्षवीर्य्यादयणीर्दुष्टो मत्तवारणविक्रमः । सुरसैन्यस्य सर्वस्य प्रतिशोभ इव स्थितः ।
 स धैर्य्येणादधेस्तुल्यो वपुषाऽग्निरिव ज्वलन् । तेजसा भास्कराकारः समया प्रथिवीसमः ।
 तालध्वजेन दोष्टेन रथेनातिविराजता । यान्तं तमनुयान्ति स्म दानवाः शतधंघ्रयः । १९८७
 हिरण्यकवचाः सर्वे सर्वे रत्नविभूषिताः । दिव्याङ्गरागाभरणाः समरेखनिवर्त्तिनः ।
 जाम्बूनदविचित्राङ्गा वैदूर्यरचिताङ्गदाः । दिव्यस्रन्दनमध्यस्थाः खड्गा इव महायष्टाः ।
 आचारवांशैव जितेन्द्रियस्य धर्मो रतः सत्यपरोऽनसूयुः । स्मितोऽग्नितापाम्बुदवायुकल्पो रूपो यथा सर्वहरः कृतान्तः ।
 शम्बरस्तु महामाया दैत्यानां रथयूथपः । आतुरो ह रथं दिव्यं सर्वयुद्धविशारदः ।
 लोहिताक्षो महाबाहुः प्रतप्तोत्तमकुण्डलः । जाम्बूनघनसंकाशो दिव्यस्त्रगनुलेपनः । १९८८
 विद्युद्योतनिकाशेन मुकुटेनार्कवर्चसा । मणिरत्नविचित्रेण वैदूर्यान्तरशोभिना ।
 तपनीयेन महता कवचेन विराजता । सन्ध्याभ्रेणैव सञ्जस्रः श्रीमानस्तग्निलोचयः ।
 त्रिशङ्कतसहस्राणि दैत्यानां चित्रयोधिनां । बलिनां कालकल्पानामश्वयुः शम्बरं तदा ।
 युक्तं हयसहस्रेण गुरुवर्णेन राजता । कौस्तुभजेन दोष्टेन रथेनाहवशोभिना ।
 व्यासकवैदूर्यसुवर्णजालं नानाविहङ्गोऽञ्जलभक्तिचित्रं । विद्युत्प्रभं भीमरवं सुवेगं रथं समारुह्य रराज दैत्यः । १९८९
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने प्रदुर्भावे दैत्यसहस्रेण एकचत्वारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥२४१॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुह्लादस्तु तत्रैव दैत्यः परपुरञ्जयः । हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रययौ युद्धक्षालयः
 चतुस्त्रकेण यानेन त्रिनक्षत्रप्रतिभेन च । युक्तेनाश्वैर्म्हावीर्य्यैः सिंहवज्रैरजिह्वगैः ।
 भीमगम्भीरघोषेण नेमिघोषेण वल्गुना । चाक्षयन् वसुधां सर्वैः सशैलवनकाननां ।
 विनर्हमाना दैत्यास्तं समन्तात्पर्य्यवारयन् । शतं शतसहस्राणां रथानां हेममालिनां ।

परिवर्धेभिन्दिपाक्षेऽप्रायेः पात्रैः परस्वयैः । विविधायुधहस्ताक्षेऽङ्गुलमुद्रपाक्षयः । १११०
 सुवर्णजातनिर्युतेर्वक्ष्येऽवमलकृताः । रक्ष्येऽक्षयैश्चान्ये शोभमाना महासुराः ।
 ततो विशालोच्छ्रितशैलरूपे बभौ रथे काञ्चनरत्नचिषे । देव्याधिपः पद्मवक्षानुरूपः समाक्षितेऽक्षप्रतिभेऽप्यथे ।
 विरोचनस्य बलवान् वैशानरसमभ्युतिः । महता रथबन्धेन यन्माक्षकुञ्जसः शुचिः ।
 व्यूढानां विनियोगज्ञो ज्ञानविधानतत्त्ववित् । बन्धोः पिताऽसुरवरः सुराधामिष वाचयुः ।
 सन्ध्यायुधधरोपेतं किङ्किणीजातभूषितं । युष्मन्तं वाकिमुक्त्वा नां सहस्रेषाञ्जुनाभिनां । ११११
 रथमावृष्ट्य दैत्यैश्चैव बभौ मेहरिवापरः । किङ्किणीजातपर्यन्तं गजेन्द्रध्वजश्रीभित् ।
 सन्ध्याभ्रसमवर्णाभिः पताकाभिरलङ्कृतं ।
 प्रवासाजाम्बूनदभक्तिचिषं व्यालम्बिमृत्ताफलशोभितस्य । रथं समावृष्ट्य किरीटमासी ययौ च युद्धाभिमुखाऽसुरेन्द्रः ।
 विरोचनानुजस्यैव कुजश्लो नाम वीर्यवान् । खन्दनैर्ध्वजवाहकैर्व्यणिकाञ्चनभूषितैः ।
 वृत्तो मदबलोत्तिकैर्द्वैवारिभिररिन्दमः । प्राशपात्रगदाहस्तैर्दानवैर्बुद्धकाक्षिभिः । १११२
 य पर्यन्तनिभाकारो भिन्नाञ्जनचयप्रभः । महता भाजमानेन किरीटेनार्कवर्धन ।
 सत्परम्पराविशिषेण कवचेन सुसंयुतः । महता दीप्तवपुषा खर्गदार इवाङ्गुमान् ।
 ज्ञातकौशलेन महता तासवृक्षेण केतुना । रराज रथमध्यस्थो मेदस इव भास्करः ।
 रथपटुरतिवीर्यसत्त्वबुद्धिः सुरसमराभिमुखः प्रयाति तूष्णं । असुरगणसमावृतः कुजखल्विदग्गणैरिव वृत्रहाऽजरिन्द्रः ।
 क्षयितोमा च तत्रैव दानवः पर्यन्ताधुधः । दाहयेऽपराक्षाथ दाहयो दाहपातनः । १११३
 रौद्रः शकटचक्राक्षो महाकायो महाबलः । छण्डवाचा महादंष्ट्रः किरीटो ज्योतितामनः ।
 वृत्तो दैत्यसहस्रोपैर्गिरिपादपयोधिभिः । गानाकूपधरैर्द्वैतैर्द्वैत्यैस्त्रिदशशुभिः ।
 तेऽङ्गुलहस्ता गगने चरन्त इतस्ततस्तोषदभीमनादाः । खं ह्लादयन्तस्तपनीयनिष्का यथोत्थिता प्रावृषि काक्षमेघाः ।
 अनायुवायाः पुञ्जस्य वृषो नाम महासुरः । देवशत्रुर्धराकायकाक्षो निर्नैतोदरः ।
 दीप्तजिह्वो हरिश्चक्रमुर्ध्वरोमा महाबलः । मोक्षाग्नि ज्योतिषपीवः किरीटो ज्योतितामरः । १११४
 आजानुवाञ्जर्विकृतः श्वेतदंष्ट्रो विभीषणः । महामायाधरो मीमो हेमकेयूरभूषणः ।
 महता मणिचिषेण कवचेन सुसंयुतः । हेममासाधरो रौद्रखक्रकेतुरमर्षणः ।
 किङ्किणीग्रतसंयुतं तपनीयपरिष्कृतं । युक्तं हयवहसेण रक्तध्वजपताकिना ।
 रथानीकेन महता युद्धाधामिमुखो ययौ । दिव्यं खन्दनमास्त्राय देव्यानां नन्विदङ्गुनः ।
 तपितकनकविन्दुपिङ्गकाक्षो हितिवृषभोऽसुरसैन्यबुद्धनेता । विकसितकमलाभवावृक्षः चितदग्गणः शुशुभे तदा
 रथजः । १११५
 एक चक्रस्य तत्रैव सूर्यचक्र इवोदितः । कासचक्रोपमो रौद्रचक्रावुध इवोदितः ।
 सर्व्यायुधमयं दिव्यं रथमास्त्राय भास्करं । वृत्तो दैत्यनक्षैर्द्वैतैः कासायचक्रिकायुधैः ।
 तस्माद्वीतिवहसाधि रथिनां चित्रयोधिनां । आचर्यैः काक्षनैर्धैव बलद्वया वरवर्षिणः ।

व्यराजन्तान्नीलस्र्वा नीला इव पयोधराः । सर्वे काञ्चान्मकप्रख्या दधिराजा महाबलाः ।

सन्द्यौष्ठपुटा घोरा महाकाया महाबुराः । बधाय सुरसैन्येन संनक्षन्त महाबलाः ।

११००

सर्वे काञ्चान्मकप्रख्या वीराः समरदुर्जयाः । वागरोदरगन्धोरा नीलवक्त्रा दुरावदाः ।

नेदुर्धाम्नोऽसुरवरा वेलातोता इवार्धवाः ।

ते भूरिमायाः सुविट्कृकायाः किरीटिनः काञ्चनभूषिताः । ययुषदा सायुधदीप्तहस्ता नमः स्वपदा इव पर्वतेन्द्राः ।

संदिष्टो बलिपुत्रेण वृत्रभाता बलोऽमुरः । बधाय सुरसैन्येन संनक्षन्तेति वीर्यवान् ।

चेममाक्षी महादंष्ट्रः सखी दधिरकुण्डलः । रक्तमास्त्राभ्यधरदण्डः समरदुर्जयः ।

११०५

सुमहावृत्तनयनः सकिरीटो धनुर्धरः । प्रभिन्न इव मातङ्गः शार्ङ्गवन्धनविक्रमः ।

महाताकनिभश्चापं महादधिरसायकं । विश्वारथमहावेगं वज्रनिष्पेषनिक्रमं ।

रथेन खरयुक्तेन ध्वजेन भुजगेन च । इड्इड्मे सन्धनस्र्वाः स सन्ध्यागत इवांशुमान् ।

रथेन वज्रसाहसैर्हमपहविभूषितैः । इड्इड्मङ्गरसंकीर्णैश्चोषपूर्णेतिवाम्बुदैः ।

स दैत्येन्द्रोऽभिषेकाम युद्धकाक उपक्षिते ।

१११०

पवनसमगतिर्विशालवक्त्रा विकसितपङ्कजचादनभोगैरः । प्रवररथगतो ययौ स तूष्णे चिद्वज्रगणैरभिलक्षितप्रभावः ।

सिंहिकातनयस्यैव राज्ञर्नाम महाबुरः । विकटः पर्वताकारः व्रतघ्नोर्वः व्रतोदरः ।

पीतमास्त्राभ्यधरो जाम्बूनदविभूषितः । खिगधवेदूर्यसङ्घातः पद्मपत्रनिभेक्षकः ।

सर्वकाञ्चनसंयुक्तं मणिजासपरिष्कृतं । पताकाव्रतसम्बाधं युक्तं परमवाजिभिः ।

आहरोह रथं तूष्णे दैत्यः परमवीर्यवान् । मनाद् च महाघोरं कल्पयन् वसुधातलं ।

१११५

मयेन विहितो दिव्यस्तस्य केतुर्धिरण्मयः । मयूरपक्षसङ्घातं कवचश्चायसं महत् ।

भीमवेगरवैखान्यैरघैर्दिव्यैः सुभाकरैः । नानाप्रहरणाकीर्णैः सेव्यमानो महाबलः ।

अमुरगणपतिर्गजेन्द्रगामी गतिरभवत् सुगतिर्ब्रह्मासुराणां । अरिगणमभितो विभुः प्रयातो गिरिवरमक्षमिवांशुमान् सुदीप्तः ।

विप्रचिन्तिस्तु तत्रैव इनेवैवविबुधैः । कथ्यपश्चात्तजः श्रीमान् ब्रह्मण्यसोजया समः ।

यष्टा क्रतुसहस्राणां वेदविज्ञपसाऽन्वितः । स्रथभुवा दत्तवरो वरदस्र्वा स्रथं प्रभुः ।

११२०

दंष्ट्रिलस्र्वा वज्रिलस्र्वा महत्स्र्वा महायुतेः । ऐश्वर्यगुणसम्पन्नो ब्रह्मैव स्रथमूर्जितः ।

शार्ङ्गं पुष्पैश्च पौलस्तैश्च समनक्षत्राहावकः । सर्वे मायाधराः इन्द्राः कृतास्त्रा रणदुर्जयाः ।

सर्वे कमलगर्भाभा मेददृष्टोऽप्युद्योत्थिताः । सर्वे रजतसङ्घाताः कैलासशिखरोपमाः ।

मयेन निर्णितास्यैवां रथाः पररथादजः । विचरन्तो व्यराजन्त आरदा इव तोषदाः ।

सर्वे हंसध्वजाः श्वेताः श्वेतदण्डसमुच्छ्रयाः । श्वेताभ्यधरा दैव्याः श्वेतमास्त्रविभूषिताः ।

११२५

श्वेतातपसाः सर्वे वै श्वेतकुण्डलमण्डिताः । मुक्ताहारावृतोरक्ता भान्नि नाकेचरा इव ।

महापद्मनिभाकाराः बभ्रूणां सोमहर्षयाः । रक्तशिवाभ्यधराशिवाभरसभूषिताः ।

बैलोक्यविजयं नाम रथमास्थय वीर्यवान् । कैलासशिखराकारमष्टनत्वायतान्तरं ।
 युक्तं वाजिसहस्रेण सितेन शशिवर्चसा । पताकाशतसञ्चलं नानायुधविकल्पितं ।
 हंसेन्दुकुन्दप्रतिमं विशालं श्वेतातपत्रं दनुजेश्वरस्य । विभाति तस्योपरि धार्यमाणं श्वेताद्रिमूर्त्तिव गतः शशाङ्कः । ११०७
 केशो दानवमुख्यस्तु दीप्तताम्रविलोचनः । नीलमेघचयप्रख्यः कालः पदविविहः ।
 महाघहनिभाकारः शत्रूणां लोमहर्षणः । चित्रमाख्याम्बरधरो रक्ताभरणभूषितः ।
 शताक्षः शतबाहुश्च हरिश्चन्द्रशुक्लहावलः । शङ्खकर्णो महानादो वपुश्चाक्षौद्रदर्शनः ।
 संयुक्तैर्दिव्यमहिषैर्धण्डाकोटिकृतस्त्रनं । महावारिधराकारमास्थाय रथमुत्तमं ।
 ध्वजेनोद्रेण महता नीलकेशरवर्चसा । नानागगविचित्राभिः पताकाभिर्विभूषितं । ११०८
 द्वापद्वाशतस्रहस्ताणि रथानामुपतेजसा । ययुस्तस्यासुरेन्द्रस्य प्रयातस्य सुरान् प्रति ।
 भान्ति भिन्नास्त्रनिभाः प्रयातस्य महात्मनः । दंष्ट्राङ्गचक्रवदनाः सवलाका इवाम्बुदाः ।
 तप्तस्य वैदूर्यसुवर्णचित्रं विद्युत्प्रभं भास्करसन्निकाशं । किरोटमाभात्यसुरेश्वरस्य दावाग्निदोषं शिखरं यथाऽङ्ग्रेः ।
 वृषपर्व्याऽसुरस्यैव श्रीमान् सुरनिस्त्रदनः । आरुरोह रथं दोषं मेरुशृङ्गमिवांशुमान् ।
 प्रतप्तजाम्बूनदचिचक्रवर्णं महारथं भारसहं महार्हं । खलङ्कृतं राजतनेमिमण्डलं गभस्तिनलत्रतडितप्रकाशं । ११०९
 केयूरमुक्ताङ्गदनङ्कषाङ्गः सहस्रतारेण च वर्ष्मणा सः । सांयामिकैराभरणैश्च चित्रैर्ध्वजाङ्गसूर्यप्रतिमो बभूव ।
 महाबल्लो बहूतलाङ्गुलित्रो बलोत्कटः किंशुकलोहिताक्षः । विहस्य चामीकरचातुचित्रं चापं स्थितो वृत्तविशालनेत्रः ।
 महासुरेन्द्रस्तु महासुरैर्दृष्टो बलिस्तदा स्यन्दनमारुरोह । वैदूर्यहोमोपवितं विशालं विद्युत्प्रभं घोटशनस्त्वमात्रं ।
 युक्तं सहस्रेण दितेः सुतानां गजाननानां विहताकृतानां । चामीकरोरम्बुदभूषितानां विनर्दतां प्राट्टिदिवाम्बुदामां ।
 महारथं देवरथप्रकाशं सहस्रमायेन मयेन सृष्टं । ईहामृगाकोडितभक्तिचित्रं दिव्यं रथं वीररथानुयातं । १११०
 सकिङ्किणीकां विमलां मुचित्रां हिरण्मयैः पद्मशतैरलङ्कृतां । अभ्याददे वैशयिकीं जयाय खञ्जं बलिर्हर्मविचित्रपुष्पां ।
 आमुच्य मालां प्रभया विचित्रां बलिस्तदा भाति भुजैर्विशालैः । राजा तैः सर्वसम्बद्धियुक्तैर्हार्चिषा सूर्य इवाम्बरस्यः ।
 खञ्जं तदा बध्यति चारुभुजां सर्वामुराणां भिव हारभूतां । वैरोचनिः सर्वश्रियाऽभिजुष्टो विभ्रजनेऽसौ शरदोव चन्द्रः ।
 मेरोस्तटैः काञ्चनरागरत्नैरादित्यसंस्कृतिमिवाभ्रजालं । प्रासाद्य पाशाश्च हिरण्यनङ्काश्चर्माणि खड्गाश्च परश्वधाश्च ।
 धनं वि चेन्द्रायुधमप्रभाणि रथ्या गदा वज्रमुखाश्च शतयः । दिव्याश्च शूला विविखाश्च दीप्ता नाराचपूर्णा विविधाश्च
 तूणाः । ११११
 धृता रथे दैत्यवृषस्य तस्य चकाशिरे प्रज्वलिता यथोक्ताः । तस्यामरापीडधराः सुदंष्ट्राः सुवर्णमुक्तामणिहर्मचित्राः ।
 वीजन्ति बालव्यजनेर्विनीताः खलङ्कृताः स्यन्दनवेदिकास्थाः । अयःशिरा वाजिशिरा दुरापः शिविर्मतङ्गे विक्रचः
 शताक्षः ।
 जयो निकुम्भः कुपयस्य दानवो ररक्षुरेते दश दानवाधिपं । पुरःसरास्यैव सहस्रशोऽसुराः पदातयो दानवराजरक्षिणः ।
 शतघ्निकशाशनिशक्तिपाणयः संजम्बुरेतेऽनिलतुल्यवेगिनः । चण्डाः चक्रङ्गाक्षपनोद्यमङ्गाः साडम्बरा शङ्करडिण्डिमाश्च ।
 महारवा दुन्दुभयस्य नेदुः प्रयाणकाले दितिजेश्वरस्य । तस्योच्छ्रितः काञ्चनवेदिकाश्चो हिरण्ययोर्दिव्यमहापताकः । १११२

महाध्वजो वै तपनीवनद्वे रराज वीरस्य यथा विवस्वान् । समुच्छितं काञ्चनमानपत्रं सक् काञ्चनी वक्षसि चास्य भाति ।
 समन्ततस्तैममुपाचरन्ति दैत्यवर्षवः प्राञ्चलस्यो जपन्तः । पुरोहिताः शत्रुवधे समाहितास्तथैव चान्ये मृतश्रीकटुकाः ।
 जयैष्य मन्त्रस्य महौषधीभिर्महात्मनः क्षत्स्वघ्नं प्रचक्रुः । स तत्र बह्वाणि सुभास्य गा वैद्यानां च रत्नानि तथैव निष्क्रान् ।
 बलिदिजेभ्यः प्रयतः प्रयच्छन् विराजतेऽतीव यथा धनेनः । सहस्रसूर्यो बलकिङ्किणिकः पराङ्गुर्जाम्बूदसेमचिचः ।
 सहस्रचक्रोऽसुतारकश्च रथो मल्लेश्वरिवाग्निभाति । तमास्त्रितो दानवसंघट्ठोतं महाबलः काकुत्स्थश्च यथायः । २४२
 उदत्तं धिक्खिदग्नेश्चेनामतीव रौद्रं स विमर्षि रूपं । स वेगवान् वीररथौघसंकुलः प्रयाति देवान् प्रति दैत्यसामरः ।
 महानिखोद्धूततरङ्गचक्रुलो यथाऽर्षवो लोकविनाशनाथ । जैलोक्यविषासकरैर्बभूवुर्भिक्षाम्बपतो भान्ति मल्लेश्वरस्य ।

महाबलान्युच्छितकाकुत्स्थाणि सपर्वतागोव वनानि राजन् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने दैत्यवन्धने द्वापत्वारिचरदधिकदिग्गतेऽध्यायः ॥ २४२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सुतको दैत्यभैरवस्य विलसरो जगमेजय । भूयस्त्रिदशवेत्यस्य षट्कु विलसरमादितः ।

सुराधिपस्य भगवानाज्ञापयद्दशै सुरान् । मरुद्वृणंस्तथादित्यान् विसान् सार्धं वासवः । २४३

बलनष्टौ भृशं सर्वान् यत्परलोमहोरगान् । विद्याधरगणान् सर्वान् गन्धर्व्यांश्च महारथान् ।

महापर्वणं च तेषां तथा दृष्ट्वा महौजसः । यमवैभवसौ सोमो बरुणश्च जलाधिपं ।

ये च सिद्धा महात्मानः पितरश्च मनस्विनः । राजर्षयश्च व्रतव्रो योगमिहूक्तथैव च ।

त्रिदशाज्ञापकः शक्र आज्ञापयति वीर्यवान् । भवन्तो दैत्यनाम्नाय वनज्जलामिति प्रभुः ।

शक्रस्य वचनं श्रुत्वा ततः सर्वे दिवौकसः । सशस्त्रान् महात्मानः शक्रस्य समविक्रमाः । २४४

नामाकवचिनः सर्वे विषिक्तवक्षध्वजाः । नामायुधोद्यतकरा मत्ता इव महागजाः ।

केचिदाहवर्ज्यधाम् केचिदाहवर्ज्यजान् । रथानाहवर्जः केचित् केचिदाहवर्जवृषान् ।

हरिश्चन्द्रैरिनेत्रो हिरदैरावतध्वजं । रथं हरिहयैर्युक्ता स प्रायात् समरं प्रति ।

आदित्यवर्णं विपुलं सुनाभं स्वयम्भुवा निष्क्रितमीश्वरार्थं । जालैश्च जाम्बूनदभक्तिचित्रैरलङ्कृतं काञ्चनदामभिस्र ।

सक्रवरोपस्करबभुरेणं विस्मयभाभिः कृतमाभितार्चं । कैलासशृङ्गोपममिन्द्रायानं सुचक्रचाक्रं प्रतिचक्रचक्रं । २४५

तारासहस्रैः खचितं जलद्भिर्हैर्वाधैमाध्याचितसर्वदेहं । समुच्छितसङ्घजमलयार्चं जाज्वल्यमानं वपुषोत्तमेन ।

आस्त्राय तं भासुरमाशुवेगं शचीपतिलोकपतिः सुरेशः । वज्रस्य भर्ता भुवनस्य गोप्ता यथैव महात्मा भगवान्महेन्द्रः ।

आमुच्य वर्धाय सहस्रतारं कृताशनादित्यसमप्रभावं । सूर्यप्रभस्त्रामुमुषे किगेटं माकाञ्च जाम्बूनदवैजयन्तीं ।

त्वष्टा कृतं भास्कररश्मिदीप्तं सुतीक्ष्णघोररमकनैकधारं । महासुरार्थां रुधिराश्रमपं प्रमृष्ट्वा वज्रं व्रतपर्वभोमं ।

महाशनो देव महाघराभे दीप्ताममोषाञ्च स ब्रह्मिमुपां । चक्रं तथैव मम हस्तं चापं प्रमृष्ट्वा शक्रः प्रययौ रणाय । २४६

सहस्रदृग्भूतपतिः सनातनः सनातनामपि यः सनातनः । खड्गश्च देवाधिपतिर्माहात्मा वेद्याप्रमादाय च सर्वं चिचं ।

चोरोदविषोभसमुत्थितानि पुराऽस्तुतादुक्तमभूवणानि । देवासुरार्थां अमर्निर्जितावि सोमार्कजव्रतडितप्रभाणि ।

दत्तान्यदित्या मणिकुण्डलानि सुहृन् प्रयांतस्य सुरेश्वरस्य । तैर्भूषितो याति सरस्वतकुहरोतसन् वै विदिशो दिग्गजः ।

हरिः प्रभुर्नवसहस्रचिचो विभाति युद्धाभिमुखः सुरेशः । यथा चितं शारदमभट्टन्दं नभस्तर्लं खलसहस्रचिचं ।

सुवन्ति यान्तं विपुलैर्बभौभिर्जयाश्रिवा चोर्जितसत्त्ववीर्यै । अचिर्वसिष्ठो जमदग्निरौर्वै । वृहस्पतिर्नारदपर्वतौ च ॥१११८॥
 समन्वयुर्देवगणा महेश्वरं प्रयान्तमादित्यसमप्रभावं । विषे च देवा महतश्च सर्वे माध्याह्नाद्यादित्यगणाश्च सर्वे ।
 ते देवराजस्य पुरन्दरस्य हयाश्च ते मातस्त्रिसंघतोताः । प्रयान्ति देवेश्वरमुदहन्तो नभस्तत्त्वं पङ्क्तिरिवाक्षिपन्तः ।
 मद्भार्ययैव मुरर्वयश्च राजर्वयश्चालयपुष्पलोकाः । सर्वेऽनुजग्मुः सहसा ज्वलन्तं तेजोऽन्वितं शक्रमभिचसाहं ।
 प्रसृज्य शूलानि परशुधांस दीप्तानि चापानि तथाऽश्वनोश्च । वर्ष्माणि चामुच्य हिरण्मयानि प्रयान्ति सूर्य्याशुसमप्रभाणि ।
 तथा कुबेरोऽश्वसहस्रयुक्तं श्रेष्ठं रथं सर्व्वसहं महाहै । दिव्यं समारुह्य रणाय यतिा धनेश्वरो दीप्तगदाग्रहस्तः । ॥१११९॥
 निशाचराः पावकधूसकाया रक्षोवृषा रुद्रसखस्य तस्य । विमालानानायुधदीप्तहस्ता यान्त्यप्रतो वैश्रवणस्य राज्ञः ।
 ते लोहिताक्षाः परिपार्य्य देवं व्रजन्ति भिन्नास्त्रनचूर्णवर्णाः । यत्नोत्तमा यत्नपतिं धनेशं रक्षन्ति वै प्रासगदामिहस्ताः ।
 पुण्यः प्रभुः प्राणपतिर्यतात्मा वैवस्वतो धर्मभृताम्बरिष्ठः । तडिङ्गणाभं शतवाजिपुक्तं रथं ममारोहत सूर्य्यकल्पं ।
 तं लोकपाशं पितरोऽनुजग्मुर्निर्निक्तपापा ज्वलितास्तपोभिः । सर्व्वे च भूता भुवनप्रधाना नानायुधव्यपकराः सुभीमाः ।
 दण्डं महात्त्वं प्रतिगृह्य देवो लोकाकुशं विग्रहनिश्चिनाथ । हिरण्मथानां कमलोत्पलानां मानां मनोश्चामवसज्य कण्ठे ॥११२०॥
 स्थितोऽन्विमेदामिषलोहिताद्रैर्बर्ष्मासुराणां निधनं विकाङ्क्षन् । तेजोमयं मुद्गरमुपकृतं विकर्षमाणोऽरणधूसनेत्रः ।
 समन्वितो व्याधिगणैरनेकैर्यथै हरिश्मश्रुददारवन्तः । महासुराणां निधनाय बुद्धिं चक्रे तथा व्याधिपतिः कृतान्तः ।
 ततस्त्रिशोर्धैर्भुजगैर्दृष्टिर्द्युक्तं रथं हेमचितं महात्मा । आस्थाय कुन्देन्दुनिभं जनेशो यथै रणायामुरदर्पहन्ता ।
 वैदूर्य्यमुक्तामणिभूषिताङ्गलोमयः पाशमृहीतहस्ताः । महासुराणां निधनाय देवः प्रयाति कृष्णङ्गदन्तबुवाङ्गः ।
 अन्वीयमानो जलदेवताभिर्निषेव्यमाणो जलजैश्च संतैः । संख्यमानस्य महर्षिदृन्दैः संपूज्यमानस्य महाभुजगैः । ॥११२१॥
 कैलासगुह्यप्रतिमोऽप्रमेयः समुद्रनायोऽमृतपो महात्मा । महोरगैः स्नेहानयैश्च गुप्तो यथै रयेनार्कममप्रभेण ।
 युद्धाय तं यान्तमदोनसत्त्वं नभस्तले चन्द्रमिवातिकान्तं । पश्यन्ति भूतानि महानुभावं संघट्टरोमाणि कृतास्त्रलोनि ।
 धाता ऽर्थ्यमां ऽशोऽय भगो विवस्वान् पर्जन्यमिचै च शशी च देवः । त्वष्टा तथैवोर्जितविश्वकर्मा पूषा च साक्षादिव
 देवराजः ।

सोऽरुद्धदेः सध्वजकिङ्किणीकैर्वैदूर्य्यनिष्काक्षितहेमकण्ठैः । ह्योत्तमैः ब्रह्महयप्रकाशैर्युक्तानयानारुह्यैः सुराक्षैः ।
 दिवाकराकारनिभानि केचिद्भुतांशनाभैः प्रतिमानि केचित् । निशाकरांशुप्रतिमानि केचित्किङ्कुणोद्घातनिभानि
 केचित् । ॥११२२॥

नीलांशुमेघप्रतिमानि केचित् कार्ष्णायसाकारनिभानि केचित् । वर्ष्माणि दैव्यानि महाप्रभाणि त्वष्टा कृतान्युत्तमभानुमन्ति ।
 आमुच्य मालाश्च सुवर्णपद्माः प्रयान्ति तोषानिलतुल्यवेगाः । दावस्मिनौ चापि महानुभावौ ह्योत्तमौ धर्मभृतां वरिष्ठौ ।
 रथं समारुह्य सुवर्णचित्रं रणं गतौ काञ्चनगौरवर्णौ । मनोः सुता वै वसवश्च सर्व्वे बलोत्कटा दैत्यवधाय देवाः ।
 रथांश्च नागांश्च महाप्रमाणानास्त्राय जग्मुः सुशिताविहस्ताः । रुद्राश्च सर्व्वेऽरणधूसकायाः श्वेतर्य्युर्गोपतिभिर्दृष्टिः ।
 महौजसः सत्त्वगुणोपपन्ना दीप्तात्मतेजोभिरभिज्वलन्तः । नानायुधव्यपकराः सुराक्षैः लोकाङ्ग समस्तानिव निर्दहन्तः ॥११२३॥
 ययुः सवैन्यास्तपनोयकण्ठाः बविद्युतसोयधरा यथैव । विषे च दैवास्तपसा ज्वलन्तो वीर्य्यात्तमाः सूर्य्यमरोचिवर्णाः ।
 ययुः सवैन्या युधि दुर्निवार्या बलोत्कटाः पुष्करमालिनश्च । रथैः सुयुक्तेस्तपनोयधैर्वैदूर्य्यमुक्तामणिदामचिचैः ।

नानायुधाकारसमाकुलास्तो पारिप्लवैश्च विनातपचैः। तेजोमयैः काञ्चनजालचिवैः सुनिर्घलैः पावकवज्रिभैः।
 उग्रशूदैः मध्वजकिङ्किणीकैर्हयैश्च वायोः समवेगवह्निः। दिशगजेन्द्रैश्च महाबलैस्तैः केलासशृङ्गप्रतिमैर्दृष्टिः।
 प्रजमुत्पायुधदीप्तहस्तास्तुर्धुगान्ते ज्वलिता इवोष्णाः। साध्याश्च देवाः सुमहाप्रभावाः स्वाधीनचकाः प्रतिदीप्तवक्त्राः॥२४१॥
 ययुः सजाम्बूनदभूषिताङ्गा गङ्गाचमाचैर्गगैर्बलौचैः। विद्योतयन्तो विदिशो दिशश्च महाबलास्तो जयतां वरिष्ठाः।
 वरिष्ठपृष्ठाष्टभुजाः सुदृष्टा वैशान्तारार्कप्रतिमप्रभावाः। ते ब्रह्मविद्धिश्च नमस्तमानाः संपूज्यमानाश्च सुरैः सन्नतैः।
 गन्धर्वसंघैरनुगत्यमाना बधाय तेषाममुराधिपानां। वैदूर्यरत्नरुद्रटिकापचिवैर्जुगैः सुवर्णैश्च परिष्कृतानां।
 रूपं बभूवोत्कटभूषणानां दैत्यनृनाशाय विभूषितानां। आत्मप्रभाभिश्च बलोत्कटाभिर्वर्णप्रभाभिश्च तमोनुदाभिः।
 ध्वजोत्तमाभिः खगरोरभाभिर्ब्रह्माप्रभाभिश्च महोज्ज्वलाभिः। विभान्ति ते देववराः सबाध्याः प्रभातब्रह्मस्वनसिंह
 नादाः।

१२१९

महारथस्त्रास्तु दिवौकसस्तैः महाबलाः शत्रुबलं प्रयान्ति। महास्त्रहस्ता ययुर्यरूपा महासुराणां निधनाय देवाः।
 तथैव सर्वे मरुतोऽतिवीर्या बलोत्कटास्तैः समरं प्रतीताः। ययुर्ब्रह्मा मेघसमानवर्णा ब्रह्मायुधास्तोयदनादनादाः।
 महेन्द्रेकेतुप्रतिमा महाबला गदां प्रमृष्टासुरसूदनां युधि। रणोत्कटा लोहितचन्द्रनाकाः सुगन्धिमालाम्बरभूषिताङ्गाः।
 ते युद्धशौण्डाः सुभुजाः सुदीप्ता वीर्योत्कटाः क्रोधविलोहिताक्षाः। ययुः सजाम्बूनदपद्ममास्त्रा ययेष्टनानायुधकामरूपाः।
 खड्गप्रभाश्यामलितसपोठाः पुरन्दरं वै परिवार्य देवाः। वैदूर्यचामोकरचारुचिन्ताश्यावध्य गात्रेषु महाप्रभाणि। १२१९५
 वर्णाणि दैत्यास्तनिवारणानि प्रयान्ति युद्धाय सपदमाहाः। तैरुच्छ्रितैः काञ्चनवेदिकाद्यैर्वर्णध्वजैर्भास्कररश्मिवर्णैः।
 ययौ सुराणां प्रतनोयतेजाः समुन्नदन्तो युधि सिंहनादान्। इत्येतदुपं चिदश्वमेरस्य सैन्यं तदासौ सुमहाप्रभावं।
 युद्धं प्रयातस्य जयावहस्य बधाय तेषाममुराधिपानां।

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यवर्षेणि वामने देवसप्तहने त्रिचत्वारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः॥ २४३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रवृत्तोऽमुरदेवविपक्षहताऽद्भुतो वै चिदश्वामुराकुलः। विलामतिकम्य युगान्तकाले महार्णवामा
 मिव सङ्गमो महान्।

नानायुधाहोतविदीपिताङ्गा महाबला व्यायतकार्मुकाले। मदोत्कटा वारणहस्तहस्ताः सुदुर्जयास्तोयदनादनादाः॥ २४४ ॥
 विस्फारयन्तः सहस्रा धनुषि चक्राणि चादित्यममप्रभाणि। समुत्क्षिपन्तो ह्यश्विनोश्च घोराः खड्गाश्च ते वज्रमुखाश्च ब्रह्मोः।
 महागदाः काञ्चनपट्टनङ्गास्तयायमान् कार्मुकमुद्गरांश्च। शूलानि वृक्षांश्च विमृष्टा दीप्तान्नदन्ति शूराः शतशो रणक्ष्माः।

एतस्मिन्नन्तरे तेषामन्योन्यमभिनिरततां। इन्द्रयुद्धान्यवर्त्तन्त देवानां दानवैः सह।

मरुतो पञ्चमो यस्तु वाणं सोऽयुध्यतासुरं। महाबलः सुरवरः सावित्र इति यं विदुः।

अनायुषायाः पुत्रस्तु बलो नाम महासुरः। सोऽयुध्यत रणेऽत्युपो भ्रुवेण वसुना सह।

१२१९६

पुलोमा तु मधदैत्यो बलिना वायुना सह। सधैन्यः पथ्यताकारो रणेऽयुध्यत दंशितः।

नमुचिश्चासुरश्रेष्ठो धरेण समयुध्यत। साङ्ख्यं सर्वेण सैन्येन चादितास्त इवान्तकः।

विश्वकर्मा सुरश्रेष्ठो मथेन समयुध्यत। प्रवरौ विश्वकर्मापौ ख्यातौ देवासुरेश्वरौ।

हयगोवक्ष इतिजः सह पूष्णा तयुध्यत। शूरेणामितवीर्येण भास्कराकारतेजसा।

शम्बरस्तु महावीर्यो महाभायो महाबुरः । भजेनायुधत तदा बहिनो युद्धदुर्धरः ।

१११८०

शरभः ब्रह्मभक्षिव दैत्यानां चन्द्रभास्करौ । प्रयुद्धौ सह बोधेन विभिराक्षेण धीमता ।

विरोचनस्तु बलवान् बलैर्बलवतः पिता । विष्णुर्धनेन बाधेन तदाऽयुधत दानवः ।

कुलम्बस्तु महातेजा हिरण्यकशिपोः सुतः । शंभेनायुधत सह प्राक्प्रहरणेन वै ।

असिलोमा तु बलिना मादतेन महाहवे । तदाऽयुधत दीप्तास्त्रो विकृतः पर्जन्यायुधः ।

अनायुषायाः पुत्रस्तु वृषो नाम महाबुरः । अश्विन्वा देववैद्याभ्यां सहायुधत संयुगे ।

१११८१

एकशक्रस्तु दितिजयकचक्षो दुरासदः । सहायुधत देवेन बाधेन दितिमारिणा ।

बलस्तु मधुपिङ्गाक्षो वृषभ्राता महाबुरः । सृगव्याधेन सङ्घे सहायुधत वीर्यवान् ।

राऊस्तु विकृताकारः शतशोर्षो महोदरः । अजैकपादेन रणे सहायुधत वीर्यवान् ।

केशो तु दानवश्रेष्ठः प्राहृदकास्त्रामुद्रप्रभः । धनेश्वरेण महता सहायुधत संयुगे ।

बलिना वृषपर्वा तु सह निष्कम्पुना रणे । विशदेवेन देवेन सहायुधत वीर्यवान् ।

१११८२

प्रह्लादस्तु महावीर्यो वीरैः क्षैप्तनयैर्दुतः । युयुधे सह कालेन रणे काल इव स्थितः ।

अनुह्रादः कुबेरेण धनदेन महाबलः । गदाहस्तेन युयुधे सोमघ्नं देववाहिनीं ।

विप्रचिन्तिस्तु दैत्येन्द्रो वरुणेन महात्मना । प्रहृष्टो वै रणं कर्तुं दैत्यानां नन्दिवर्द्धनः ।

बलिस्तु सह ब्रह्मेण सुरेणेन महात्मना । युयुधे देवराजेन बलिना बलवाचसे ।

शेषा देवास्तु दैत्यास्तु जम्बरम्योन्यमाहवे । विनदन्तो महानादान् प्रासासिधरव्रजिभिः ।

१११८३

अदृश्यस्तु महोत्पाता ये प्रोक्ता जगतः स्ये । महतः सप्त ते कुम्भा व्यशीर्यन्त च पर्ज्यताः ।

सप्त धैवोत्थिताः सूर्याः श्रावयन्तो महार्पवान् । बज्रधाऽभिहत धरा मयमानेव वाकुना ।

व्युत्थितास्तु महाभेषाः शक्रचापाङ्कितोदराः । प्रणेदुः सर्वभूतानि सर्वाः वतिमिरा दिवः ।

देवानामनयः क्रूरो दृश्यते कालनिर्मितः । चोरोत्पातः समुद्रतो युगान्तसमये यथा ।

न चान्तरीक्षं न दिशो न भूमिर्न भास्करोऽदृश्यते रणुमाक्षैः । वयस्य वातास्तुमुखाः सधूना दिवस्य सर्वाक्षिमिरोप

गूढाः ।

१११८४

एते चान्ये च वरवो दृश्यन्ते देवनिर्मिताः । भूमौ तथाऽन्तरिक्षे च चोरोत्पाताः समन्ततः ।

तद्युद्धं देवदैत्यानां भीमानां भीमदर्शनं । अपश्यत गुह्यं श्लाघ्यं सर्वैरेव सुरैः सह ।

वेदैस्तुर्भिः साङ्गैश्च त्रिद्याभिश्च सनातनः । पश्योनिर्दृतः श्रीमान् सिद्धैश्च परमर्षिभिः ।

जानामणिसभसश्चक्षित्रमाह्वय्यं वार्षं ददुर्ध्वे स्तथभूः । सुभास्करं भूतसहस्रयुक्तं प्रदीप्यमाणं वपुषा परेण ।

प्रतप्तजाल्मूनददामचिचमानन्दभेरीव्रतसंप्रणादं । गङ्गाचन्द्रांशुभिर्गङ्गामन्तं वैदूर्यधामार्कविभूषिताङ्गं ।

१११८५

तमात्मजो वै पुलहः पुलस्त्यस्तथा मरीचिर्धनुराङ्गिराश्च । शङ्खचामभिः सन्धनमिदृक्पन्नः शिवमिह देवं वरदं विभ्रामे ।

ते पावका देवगुरुं दिवीशं साङ्गास्तु वेदा मन्त्रदेवतास्तु । शैवमिह सर्वं भुवनेश्वरेण भूतानि चान्यानि महानुभावं ।

एते च भूयस्तु महर्षिमुखा वैखानसाः पावकयोनयस्तु । सर्वे सद्युर्ध्वपुरीधस्तु सङ्कीर्तकाः सर्वसुरानुरागा ।

योगेश्वराः षट् च दिवाकराभा वाग्भूषणैर्भूषितवर्जदेहाः । अन्तर्हिता वै दृष्टुर्गन्धमा नारायणस्यैव नरस्य देवः ।
वक्रैश्चतुर्ध्वेदधरेस्तुभिः संपूर्णचन्द्रप्रतिमैः सुकान्तैः । सर्वो द्विजो निस्त्रिमिरासकार नवोदितोऽसौ वरदीव चन्द्रः । १२११
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि बालने देवासुरयुद्धे चतुस्तारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २४४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उभयोः सेनयोराजन् भूयो युद्धमवर्तत । सखा सवन्धोर्नादेन त्रैलोक्यमिदमव्ययं ।

गोमुखाडम्बराणाञ्च भेरीणां मुरजैः सह । स्रग्भरीजिष्णिमानाञ्च व्यसूयन् महाक्षमाः ।

प्रवृत्तो युद्धयज्ञस्तु तुमुक्षो क्षोभद्वर्षणः । रणभूमे महानादः स्वर्गेषः शूरवत्सलः ।

युद्धयज्ञस्य नेताऽभूत् प्रज्ञादी नाम दानवः । विरोचनस्तथाऽध्वर्युर्धुद्धयज्ञप्रवर्तकः ।

होता चेवाच नमुचिर्दक्षोपकल्पकः । मन्त्राश्च देव्याः प्रथिता यज्ञकर्तृणि तत्र वै ।

१२१२

अनुयातास्तु पितरमधिका वा पराक्रमैः । यद्वा वै तत्र बाणस्तु सन्धगेवावतिष्ठते ।

येन्द्रं पाशुपतं ब्राह्मं स्थूणाकर्णं सुदुर्जयं । मन्त्रास्तथाभ्यवर्तन्त साध्वनुज्ञादबोजिताः ।

उद्गाता च मयः श्रीमान्श्वितः शत्रुभयङ्करः । विनदन् दितिजमेवो देवानो कान्यशरवत् ।

बलिस्तु बलवाजाजो वैशानरसमद्युतिः । जयैर्तामैश्च संयुक्तो ब्रह्मत्वमकरोत् प्रभुः ।

रणाग्निर्ज्वलितो धीरो वैरेन्ध्रमसमीगितः । हृद्यते त्वसुरैश्च रथधेयो युधंस्तुतः ।

१२१३

शङ्खशब्दः सुविपुलो भेरीणाञ्च महाक्षमः । उद्गृहं तुमुक्षैव मुनक्ष्णं प्रमुञ्चते ।

बलस्य बलकथैव पुलोमा च महासुरः । प्रवृत्तं समसं क्षत्वा मर्त्यं सम्यक् प्रचक्रिरे ।

कल्पावदण्डा विमला विपुला रथपङ्क्तयः । शूपाश्च समकल्पन्त युद्धयज्ञे महाफले ।

कर्णनालीकनाराचवत्सदन्तोपहृष्टकाः । तोमराः भोमकल्पमा विचित्राणि धनुंषि च ।

अस्थीन्यन्त्रकपालानि पुरोडाशाः शिरांसि च । आज्यञ्च रुधिरं रौद्रं तस्मिन् युद्धेऽभिहृषते ।

१२१४

दग्धाः परिधयस्तत्र प्रक्षारा विपुला गदाः । हयघोषोऽविलोमा च राज्ञः क्रोडो च दानवः ।

विरोचनस्य जम्बस्य कुजम्बस्य महाबलः । सदस्यास्तत्र तु मखे विप्रचिन्तिस्तु वीर्यवान् ।

इववस्तु ज्वस्तश्च रथास्तदुद्गाः इडमाः । धनुष्कोव्यो धनुर्ज्योश्च शूराश्च महाभजे ।

प्रतिप्रास्थानिकं कर्म दृषपर्वोऽकरोत्तदा । बलिस्तु दीक्षितस्तत्र तस्य पत्नी महाचभुः ।

ब्रम्बरस्तत्र शामित्रमकरोदितिगन्धनः । अतिरात्रे महाबाहुर्वितते चक्रकर्णणि ।

१२१५

दक्षिणा तस्य यज्ञस्य कालनेमिः प्रतापवान् । वैताने कर्णणि तमे यः क्षातो हयवाडिव ।

चिद्वानान्धु भैरवश्च वरीरैर्गतजीवितैः । तस्मिन् यज्ञे तु वधनं वर्द्धते दैत्यनिर्भृतं ।

देवानां रुधिरं संख्ये षपुषपाः हितेः सुताः । गर्हमानाः प्रमुदिताः क्षोभपानं रथाभरे ।

यदा बलिर्होददैत्यो विमेता समरे मुरान् । तदा स्रवधयो वज्रो भविता वै न संशयः ।

महाबुरेन्द्रपतयो वज्रामो भूरिदक्षिणाः । वेदवन्दो वृत्तवन्तः शूराः सर्वे तनुयज्ञः ।

१२१६

त्रैलोक्यहरणे वज्रा बुद्धवन्ताश्च दीक्षिताः । बुद्धवन्ताजिनाः सर्वे प्रतिगो मुखधारिणः ।

एकनिखयकार्याश्च त्रैलोक्यजयकांक्षिणः । सुरदानवधैर्नानां ब्रह्मः वसुधैवकुतूहलम् ।

नानाधुर्विहङ्गानां तरितानां प्रधावतां । खेडितोत्कृष्टनिर्देशजहंसितनिकनैः ।
 शङ्खदुन्दुभिनिर्जोषैर्यहंसितनिकनैः । रथनेमिस्त्रैर्घोरैस्तुमुलः सञ्चतोऽभवत् ।
 हयानां हेषमाणानां दानवानाञ्च गर्ज्यतां । खेडितोत्कृष्टसंनदेः पाणिपादरवैकथा । ११९०
 दानवानां परेषाञ्च शस्त्रवर्णि महान्नि च । समरे भोमकक्षाणि येन्यानि प्रचकाश्रिरे ।
 ततो नागा रथाश्चैव जम्बूनदविभूषिताः । भ्राजमाना व्यदृश्यन्त मेघा इव संविद्युतः ।
 अष्टिभक्तिगदा दोष्ताः शूलखड्गपरशधाः । चाह वभ्राजिरे तत्र स्लेष्मनीकेषु सर्वशः ।
 रथा वज्रविधाकाराः शतशोऽप्य सङ्खड्गः । हेमसङ्खड्गत्रिखरा ज्वलन्त इव पर्वताः ।
 दानवानां मुराणाञ्च समालोक्य तु यैनिकाः । काश्यपैः कवचैः सर्वे ज्वलिताकंसमप्रभैः । ११९१
 सङ्खड्गाः समदृश्यन्त व्योतींषि गगने यथा । उद्यतैरायुधैश्चैवैतलवङ्गाः पताकिनः ।
 अथभाषा मुरगणाश्चमूमखगता बभूवुः । नानावर्णाः पलाकाश्च ध्वजमास्ताश्च संयुगे ।
 युध्यतां रणश्रेष्ठानामीरयामास मादतः । ध्वजालङ्कारवस्त्राणि चर्माणि कवचाणि च ।
 रश्मिभिर्भासयामास रश्मिवर्षाणि रश्मिशाल् । सर्वेषामप्रमेयाणां बलानां पादचारिणां ।
 रजः सङ्कादयामास पनोर्षापाच्छरं दिशः । दीप्ताम्बरधराः सर्वे दोष्ता युद्धयये स्मिताः । ११९२
 प्रतितस्तम्भिरेऽन्योन्यमनोकं प्रत्यनोकतः । गिरिकूटोच्छ्रयाः सर्वे तदा ते देवदानवाः ।
 अन्योन्यमभिनिघ्नन्तो रणस्त्रास्त्रिचयोधिनः । मुद्गरैर्कुर्वन्तः शूलैरयस्तुष्टैरलुखलैः ।
 वज्रैरग्निभिश्चैव खड्गवृक्षादिभिस्तथा । उद्यतैरायुधैश्चैवैतलवङ्गाः पताकिनः ।
 बाणैः मुहुरिरेक्षीर्यन्तः पञ्चबाणैर्दुरासदैः । तथाप्रवर्तन्ते तेषां विमर्द्देऽहुतविक्रमे ।
 सावित्रस्य बधं प्रेषुर्ज्वाणो जगद् कार्मुकं । शरजालेन दिव्येन आदधानः सुरोत्तमं । ११९३
 मन्त्रैर्जुत इवाधिष्णान् संप्रजज्वाल तेजसा । शगराभां महाशेनां देवानां दैत्यपुङ्गवः ।
 अश्रोषत्त वाणैश्चैरकोऽङ्गुभिरिवार्धवं । मादतः स महाभेगः सावित्रः क्रक्तिमुत्तमां ।
 चिक्षेप बलिपुत्राय शक्रोऽग्ननिमिवाद्भ्ये । आपतन्तो च सा शक्तिर्ब्रह्मोक्ता ज्वलिता यथा ।
 दिधा स्फिञ्जा क्षुरप्रेण बाणेनाहुतकर्मणा । हतायामथ शतशान्तु सावित्रो देवसत्तमः ।
 विमर्ककर्महतं दिव्यं सुतीक्ष्णं दानवाह्ननं । सुपीतधारं विपुलं विमलं चन्द्रवर्धनं । ११९४
 अग्न्यग्निश्रितं खड्गमाग्नीविषविषोपमं । तं गृहीत्वा रथमुखे प्रज्वलन्तं महाप्रभं ।
 बाणाभ्यामे महातेजाः खड्गपाशिरवस्थितः । तत्र स्थितं समालज्य सावित्रं बलिनमदनः ।
 लोहितलो महाकायश्चिक्षेप च ननाद च । ततोऽर्ककिरणाकारानग्निप्रतिमाध्वरान् ।
 सन्दधे चाग्न्य बाणैश्चानाग्नीविषसमानं बली । दह्यपुङ्गवान् मदीप्तायानुपवेगानलकुलान् ।
 आकर्ष्यपूर्णैश्चिक्षेप शरानग्गान् समन्ततः । दृढबापप्रयुक्ताक्षो शरा वैशानरप्रभः । ११९५
 सावित्रं आदयामासुः कैलासमिव तोयदाः । स आद्यमानः शक्रोऽर्कलोके बलिसुनुना ।
 पराजुष्टः सुरवरः प्रयातः सरथध्वजः । तं पराजित्य सावित्रं बाणः परमश्रितः ।

प्रमृष्टा काकुं कौरं गतः प्रकरधं प्रति । बलसायसुरमेवः प्रमृष्टा मरुतीं गदा ।
 भुवाय वसवे मूर्ध्नि रौद्रोक्षिणे दानवः । तस्मिन्निर्वाचितस्वर्गो हेमचिपसु वर्यः वै ।
 गदावेगेन भीमेन भुवस्तु समरे तदा । त्रेधास्तु वसवः सर्वे दिव्यास्त्रैर्वैरदर्शनाः । ११९०
 प्राच्यादयस्त्रयो दैत्यमादित्यमिव तोयदाः । ततः सोऽमर्षितो वाणैर्व्यसो दानववत्तमः ।
 अवातरद्रथात्तस्माद्गदामुद्यन्तं वेगवान् । त्रिरःसु पातयामास ब्रह्मणां तां गदां तदा ।
 दिशः प्राद्रावयत्सुखीस्त्रिदशान् सा महागदा । रज्ज्वाग्निरिवेक्ष्य प्रहृष्टा सुमहात्मना ।
 तस्याः सविद्युद्दोषायास्तेन ब्रह्मेण वेजिताः । व्यद्रवन् परिचक्षा रथेभ्यो रथिनस्तदा ।
 तदुद्दोषं रथानीकं सूर्याभं मेघनिस्स्रजं । देवानां शरधाराभिरभ्यवर्षत्समन्ततः । ११९१
 सुरप्रेर्विशिखैर्भर्षत्सदमैः त्रिलोमुखैः । मुञ्जकुञ्जैर्वातेजाः प्रत्यविध्यन्महासुरं ।
 बलकस्तु महाबाहुर्व्यादितास्त इवान्मकः । तडिद्रुषार्कसदृशो वैश्वानरसमप्रभः ।
 पिवन्निव शरोधास्तान् देवचापसमुत्थितान् । अभ्यद्रवत दैत्येभ्यो महार्णव इवापरः ।
 अयस्कुर्मन् दिशः सर्वैः स्तेन वीर्येण दानवः । आहजंस्त्रिदशान् दैत्यः धिन्मुखो नगानिव ।
 अमृद्भ्रातृरसा देवान् वायुर्दृक्कानिवौजसा । समन्तं च सहेष्वावा न वसुभ्यां समवज्जत । ११९२
 आपस्ववानिलस्यैव ववर्षत्तुरन्दिभौ । शरवर्षाणि दोष्टानि मेघाविव परन्तपौ ।
 विमोक्षान् विमिश्रान्दोष्टान् विस्त्रिदशान् नभस्तले । अमृद्यनालस्तत् कर्म भुवस्तमभिदुर्बुधे ।
 तौ समं शरवर्षाभ्यामन्योन्यमभिजग्नतुः । उत्तमाभिजनौ शूरो देवदैत्यौ यशस्करो ।
 तौ नखैरिव शार्ङ्गलौ दमैरिव महादिपौ । रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्चाप्यकृन्ततां ।
 निर्भिन्दन्तौ च गात्राणि विस्त्रिदशौ च सायकैः । सन्धयन्तौ च बलिनौ प्रतुङ्गनौ रथे स्थितौ । ११९३
 चरन्तौ विविधान्मार्गांश्चाप्युत्तानि च भागवतः । मुञ्जराजग्नतुः कुट्टावन्योन्यमभिमनिनौ ।
 अविभं चर्षणी दिव्ये विपुले च शरावने । निहत्याऽचलसङ्काशौ बाहुयुङ्गं प्रचक्रतुः ।
 व्यूढैरस्तौ दीर्घभुजौ नियुङ्क्तुस्तानुभौ । बाहुभिः समवज्जतामाययौ परिचैरिव ।
 तथोराक्षोहृजाघातनिपटः प्रयवसाया । अतीव भीमः सङ्क्रादो वज्रपर्वतयोरिव ।
 द्विपाविव विषाणाद्यैः शृङ्गैरिव महावृषैः । अन्योन्यमभिसंरन्तौ मुञ्जसौ पर्यकर्षतां । ११९४
 ततः पराजितो देवो बलकेन तदा भुवः । रथं त्यक्त्वा भयान्तस्य प्रगष्टः प्राप्नुवी वसुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यधर्मणि वामनप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धे पञ्चपत्नारिंशदधिकद्विजतोऽध्यायः ॥२४५॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुनरेव तु तत्राशोकहृद्युङ्गं सुदारुणं । कुट्टस्य नमुधैव धरस्य च महात्मनः ।

संरन्तौ च महाबाहू महेष्वावावरिन्दभौ । परस्परमुदीचेतां दहन्ताविव शोचनैः ।

विस्कार्य च महत्पापं हेमपृष्ठं दुरासदं । संरन्तात् च वसुमेधस्यक्ता प्राणानयुध्यत ।

स सः सक्रमदैर्जालैर्धरो दैत्यरथं प्रति । भानुमङ्गिः त्रिजालोत्तैर्भानोः प्राच्यादयत् प्रभो ।

ततः प्रहस्य नमुचिर्धरस्य तु त्रिजालितान् । अस्रजस्याचक्रान्दोष्टान् भीमवेगान्पुरासदान् ।

महातेजा महाबाहुर्महावेगे महारथः । विद्याधातिरथो दैत्यो नमर्भिर्मन्त्रितो वरैः ।
 स तांचैरिव मातङ्गो वार्यमाणः पतन्निभः । अभ्यधातुं वेङ्कटो नमुचिं वसुधन्तमः ।
 तमापतन्तं वेगेन नमुचीरमधाद्रुणे । दैत्यः प्रत्यसरद्देवं मनीं नमन्निव विपं ।
 ततः प्राभापयच्छङ्खं भेरीव्रतनिनादितं । विप्रोभ्य तद्वलं हर्षादुद्रुताप्यवस्रभं । ११२०
 अश्वानृष्यसवर्णाश्च हंसवर्षीः च वाजिभिः । मित्रयन् समरे दैत्यो वसुं प्राञ्छादकच्छरैः ।
 समाश्लिष्टौ तथाल्पान् वसुद्वानवधारयौ । दृष्ट्वा प्राकृत्यत मुञ्जस्त्रिदशानां महद्वलं ।
 क्रोधसंरम्भरक्ताक्षौ प्रेक्षमाणा परस्परं । गर्जन्नाविव शार्ङ्गौ प्रभिक्षाविव वारयौ ।
 यमराक्षोपमं रौद्रमाघोदाघोधनं तथोः । नराश्वरथसम्बाधं मत्सवारण्यसंकुलं ।
 समाजमिव तं दृष्ट्वा प्रेक्षमाणा महारथाः । आर्जसन्तो जयं ताभ्यां बोधाक्षौ गणत्रः स्थिताः । ११२५
 तयोः प्रेक्षन्त समरं सञ्जिह्वं महास्त्रयोः । सिङ्गगन्धर्व्यभुगयो देवदानवयोस्तदा ।
 तौ च्छादयन्तावन्योन्यं समरे निशितैः वरैः । वरजास्त्रासृतं व्योम चक्रतुश्च महाबलौ ।
 तावन्योन्यं जिघांसन्तौ वरैस्त्रीक्ष्णैश्च वारयैः । प्रेक्षणीयतरावास्ता दृष्टिमन्ताविवाङ्मुदौ ।
 सुवर्णविक्रान्तान् वाष्पान् प्रमुञ्चन्तावरिन्दनौ । भास्कराभं तदाकाशमुक्ताभिरिव चक्रतुः ।
 तयोः वराः प्रकाशन्ते देवदानवयोस्तदा । पतन्तः वरदि मत्तानीं वारसानामिवात्मरे । ११३०
 चिदश्वान्मृगजानां हि वरोरैर्गतजीवितैः । कणेन संवृता भूमिर्जघैरिव नमस्कृतं ।
 ततः सुधारं ज्वलितं सूर्यमण्डलसज्जितं । धराय वसवे मुक्तं चक्रं नमुचिना रणे ।
 पतता तेन चक्रेण धरस्य स्थब्धनोत्तमः । सध्वजः सायुधः सान्धो दग्धोर्ध्वकिरणप्रभः ।
 स त्यक्त्वा तं रथं देवः प्रदीप्तं चकतेजसा । भयान्तस्थासुरेन्द्रस्य गतः खं वसुधन्तमः ।
 पराजित्यासुरो देवं नमुचिर्बलमन्वितः । प्रधातः स्निग्धैश्चिन् भूयः मुरचनं प्रति । ११३५
 अथ त्वष्टा मथस्यैव देवदैत्यौ सुविभुतौ । प्रवरौ विश्वकर्माक्षौ मायाव्रतविहारदौ ।
 तयोः प्राणहरसाक्षौ संप्रहारो महात्मनोः । अन्योन्यस्पर्द्धिर्नोक्ता च चिरान्मरुति दीप्तयोः ।
 त्वष्टा तु निशितैर्व्याणैर्द्वैत्यं तं बलमन्वितं । पराक्रान्ते पराक्रम्य विद्याध बभ्रुभिः वरैः ।
 मथस्तु प्रतिविद्याध त्वष्टारं निशितैः वरैः । महावेगैः प्रसज्याघैः ज्ञातकुम्भविभूषितैः ।
 ननाद दितिजमेष्ट हत्वा त्वष्टा वरैर्व्यथं । वेङ्कटो दैत्यवेत्यस्य विचिन्मन्त्रिव जीवितं । ११४०
 शक्तिं कनकवैदूर्यचिचदण्डं महाप्रभा । देवो मृहीला समरे दैत्येभ्यः प्रत्यगव्यजत् ।
 भीमां सर्वायणीं त्वष्टा पुरन्दर इवाशनिं । तां तदुभैर्जनिर्मुक्तान्मर्कैर्वैश्वानरप्रभा ।
 मथसिच्छेद तीक्ष्णायैः शीघ्रं समभिराशुनैः । ततः चिच्छेद वाष्पान्स्वष्टा तान् ज्वलितैर्नतपर्वभिः ।
 दैत्यस्य समहावेगैः सुवर्णविक्रान्तैः वरैः । तौ वृथाविव नर्दन्तौ बलिनौ बाधितात्मरे । ११४५
 शार्ङ्गलाविव चाभ्यान्व्यं प्रवक्तावमिजग्नतुः । अन्योन्यं प्रतिविध्यन्तावन्योन्यस्थानरैर्विधौ ।

अन्योन्यमभिवोचेतां क्रुद्धावाग्नीविषाविष । महागजाविषासाद्य विषाण्यैः परस्परं ।
 शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः । ततः सुविपुलां दीप्तां मयो हव्याङ्गदां गदां ।
 त्वष्टरि प्राक्षिपोत् क्रुद्धः सर्वप्राणहरां रणे । तथा जघानातिरथस्वष्टुहस्तमवाजिनः ।
 गदया दानवः क्रुद्धो वज्रोणेन हवाचलान् । अथ क्रुद्धो महादतैः सुराभ्यां तस्त्र संवृगे ।
 पुनर्दाभ्यां शराभ्यान्तु निशिताभ्यां महारणे । ध्वजं त्वष्टुरथ खित्वा सूतं प्रेष्य यमचरं ।
 महाकायात्महावेगान् सदस्यान् गदयाऽहनत् । दृष्ट्वा त्वष्टा तु समरे ध्वजं सूतश्च पातिनः ।
 हताश्वसूतमुत्सृज्य रथं भूनां व्यवस्थितः । विस्कार्य सुमहत्पापं युद्धाय हतनिश्चयः ।
 हताश्वसूतं विरथं हत्वा रिपुमवस्थितः । जयश्रिया मेवमानो दीप्यमान हवानलः ।
 मयः कालान्तकप्रस्थश्चापपाणिरदृश्यत । निर्दहन्देवधैन्यानि दावाग्निरिव काननं ।
 त्वष्टुः सोऽक्षिपतात्युघो नान्नाचांसिग्नतेजसः । चतुर्हश्च शिलाधैतान् सायकान् विविधाहतीन् ।
 ते पपुस्तस्य देवस्य शोणिते हव्याभूषकाः । आग्नीविषा हव क्रुद्धा भुजगाः काक्षचोदिताः ।
 ते तु शितं समासाद्य शोभन्ते स्नाद्यगुचिताः । अर्द्धप्रविष्टाः संख्या विलासीव महोरगाः ।
 तं प्रत्यविध्यत्त्वष्टा तु जाम्बूनदविभूषितैः । चतुर्हश्चभिरत्युघैर्नाराचेरभिदारयन् ।
 ते तस्य दैत्यस्य भुजं मयं निर्भिद्य पत्रिणः । विडार्य प्राविशन् भूस्त्रिं भुजङ्गा हव वेगिताः ।
 ते व्यकाशन् नाराचाः प्रविशन्तो वसुन्धरा । अस्त्रं गच्छन्तमादित्यं प्रविशन्त इवाश्रवः ।
 मयस्तु त्रिभिरत्युघैस्त्वष्टारन् पतत्रिभिः । अर्द्धयामास दैत्येन्द्रो ज्वलितैः शोणिताश्वनैः ।
 त्वष्टाऽथ मयनिर्भुक्तैः सायकैरर्दितो भृशं । अपायाद्रथमुत्सृज्य प्रोडयाऽभिसमन्वितः ।
 तं तच्च हतसूताश्वं भुजङ्गमिव निर्विषं । त्वष्टारं विरथं हत्वा मुदितः स तु दानवः ।
 विस्फारयन् सुतचिरं चापं हव्याङ्गदं दृढं । रणे ह्यतिष्ठदैत्येन्द्रो ज्वलन्निव उताशनः ।
 पुलोमा तु बलसाधो दृप्तो दानवसप्तमः । रणे श्वेताश्वयुक्तेन रथेन प्रत्यदृश्यत ।
 ततो वै सर्वभूतानां शरीरान्तरचारिणा । बलिना कालकन्येन महायुध्यन् वायुना ।
 पुलोमस्तच्च पवनः श्रुत्वा व्यातस्तन्निखनं । नादृश्यत यथा मत्तो गजः प्रतिगजखनं ।
 दैत्यचापश्रुतैर्बाणैः प्राञ्ज्वाद्यन् दिशो दश । रश्मिजालैरिवाकंस्य विततं साम्बरं जगत् ।
 स तासनयनः क्रुद्धः शर्षाश्व महोरगः । बभौ दैत्यशरैर्ध्वयूरशिशानिव भास्करः ।
 दैत्यचापभुजोत्सृष्टाः शरा वर्हिषवाससः । हव्यापुङ्खा व्यकाशन्त इमाः श्रेणीभृता हव ।
 चापध्वजपताकाभ्यश्च बाहोब्रामुखाद्युगात् । प्रपतन्तः स दृश्यन्ते दैत्यव्यायुतः शराः ।
 एवं सुतीक्ष्णान् स्वशराश्चलभानिष पावके । सुरैर्विजितांश्च शत्रून्मोच दितिः शरान् ।
 तमन्तकमिव क्रुद्धमापतन्तं स मादतः । त्यक्त्वा प्राणानतिक्रम्य विव्याध नवभिः शरैः ।
 तस्य वेगमसंहार्यं दृष्ट्वा वायुः सनातनः । उत्तमं जवमास्त्राय अधमसायकजगान् ।
 ततो विधन्य बलवान् शरजालानि मादतः । निव्याध दैत्यं विंशत्या विशिखैर्नत रथैर्भिः ।

१२२९*

१२२२५

१२२९०

१२२२५

१२२२०

१२२१५

महद्गणानां प्रवरा दध् दिव्या महौजयः । साधु साध्विति वेगेन सिंहनादं प्रचक्रिरे ।
 तस्मिन् समुत्थिते शब्दे तुमुले सोमहर्षणे । अभ्यधावन्त दितिजाः पौलोमाः क्रोधमूर्च्छिताः ।
 ततः प्रच्छादयामासुः पवनं शरदृष्टिभिः । पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव वलाहकाः ।
 ते पीडयन्तः पवनं क्रुद्धाः सप्त महारथाः । प्रजासंहरणे घोराः सोमं सप्तयज्ञा इव । १२२०
 ततो दक्षिणमलोभ्ये नानारत्नविभूषितं । करं करिकराकारमुद्यस्य युधि माहृतः ।
 तेषां मूर्ध्नु दैत्यानां पातयामास वीर्यवान् । निहता वायुवेगेन तेन सप्त महारथाः ।
 त्यक्त्वा प्राणान् पौलोमा तु विव्याध नवभिः शरैः । तस्यापि तमसंहरार्थं दृष्ट्वा वायुः समातनः ।
 अमस्मिन्त्य शरैर्घांस्रान् ज्वलितान् वै पौलोमतः । तेषां विदार्य तेजोसि दानवानां महात्मनां ।
 शोणितक्लिन्नमुकुटा गैरिक्काक्ता इवाद्रथः । ते च्छिन्नमर्षास्त्रिभुजाः पतन्तो भान्ति दानवाः । १२२१
 मातङ्गयूयपा रुग्णाः पुष्पिता इव पादपाः । तेषां विदारितैर्दृष्टैर्दानवानां महात्मनां ।
 ततः प्रावर्जत नदी रौद्ररूपा भयावहा । प्रस्त्रवन्तो रणे रक्तं भीरूणां भयवर्द्धनीं ।
 देवदैत्यगजाश्वानां रुधिरौषपरिभृता । रक्षभूमिरभूद्रौद्रा तत्र तत्र सहस्रतः ।
 संवृता गतमनैश्च यत्नराक्षसखेचरैः । खानुषङ्गपताकैश्च पातितैश्च ध्वजैरथैः ।
 शीर्षकुम्भैस्तथा नागैर्घण्टाभिः सुविभूषितैः । सुवर्णपुङ्खैर्ज्वलितैर्नाराचैश्चिन्मतेजितैः । १२२२
 देवदानवनिभुङ्गैः सविषैश्चरैरिव । प्रासतोमरभक्षैश्च शक्तिखड्गपरशुधैः ।
 सुवर्णकिण्ठितैश्चापैर्गदामुषलपट्टिधैः । कनकाङ्गदकेयूरैर्मुकुटैः कुण्डलैः शूभैः ।
 तनुनैः सतलत्रैश्च शरैर्निष्पैश्च शोभनैः । हतैश्च दितिजैर्भिक्षैः शल्लस्यन्दनवर्जितैः ।
 पातितैरपविद्धैश्च प्रबभौ घोरिव पद्भैः । निपातितध्वजरथो हतवाजिरथदिपः ।
 विमर्द्दो देवदैत्यानां सदृशः कर्मणा बभौ । अयं दैत्यसहस्रेण पौलोमेन महारथः । १२२३
 संवृतः पवनः श्रीमान् गदामुषलपाणिना । तेजस्रः शतसाहस्रः पवनं दानवान्तमाः ।
 तैर्बध्यमानश्च बभौ तोनार्द्धित इव दिपः । हत्वाऽष्टौ तत्र दैत्यानां शतानि पवनः प्रभुः ।
 कृत्वा मार्गं महाबाहुः प्रयातः स महारथः । अद्यापि च सुविस्तीर्णः पन्थाः संदृश्यते दिवि ।
 नान्ना वायुपथो नाम सिद्धाः पश्यन्ति तं सदा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दृष्ट्वापीवस्तु दितिजः पूषमासाद्य वीर्यवान् । ननाद सुमहानादं सिंहवत्सुमहाबलः । १२२४

विस्फार्य सुमहाबाणं हेमजास्रविभूषितं । पूषणं दितिजोऽपश्यत् क्रुद्धो घोरैश्च कुषा ।
 भुजाभ्यामाददानस्य सन्दधानस्य सायकान् । मुञ्चतः कर्धतो वाऽपि ददृशे तत्र नान्तरं ।
 अग्निचक्रोपमं दीप्तं मण्डलीकृतकार्यकं । तत्रासीद्दानवेन्द्रस्य सद्यदक्षिणमखतः ।
 रुक्मपुङ्खैस्ततस्तस्य चापमुक्तैः श्रितैः शरैः । प्राच्छासन्त शिलाधौतैर्हिंस्रैः सूर्यैश्च च प्रभाः ।
 ततः काश्चनपुङ्गवानां वराणां नतपर्वणां । नभस्वराणां नभसि दृश्यन्ते बहवो व्रजाः । १२२५
 गिरिशृङ्गनिभाश्चापाप्रभवन्तः शरोन्तमाः । जेषीकृताः प्रकाशन्ते खान्तः क्रीडा इवाम्बरे ।

गार्हपत्यान् शिलाघातान् कार्त्तस्तरविभूषितान् । प्रसन्नायाम्नाहवेगान्मुमोष दितिजः शरान् ।
 ततश्चापबलोद्भूताः श्रातकुम्भविभूषिताः । देहे समवकीर्यन्त पूष्णः सुनिशिताः शराः ।
 ते योनिं रुक्मविहताः संप्रकाशन्त सर्वशः । खद्योता इव चर्चान्ते खे चरन्तः सहस्रशः ।
 शिलाघाताः प्रसन्नायाः पूषणं विवधुः शराः । दैत्यः प्रच्छादयामास पूषणं शरवृष्टिभिः । १११८०
 पर्वतं वारिधाराभिन्नाद्व्यभिन्नं तोषदः । ततस्तु पूष्णो देवस्य बलवोर्यपराक्रमं ।
 व्यवसायञ्च सन्त्यञ्च ददृशुस्त्रिदशाऽङ्गुतं । तां समुद्रादिवोद्भूतां शरवृष्टिं समुत्थितां ।
 नाचिन्त्यन्तदा पूषा दैत्यश्चाप्यद्रवद्रुषा । हेमपृष्ठं महानादं पूष्ण आसीन्महद्भुजः ।
 विहृष्टं मण्डलोभूतं शक्रायुधमिवापरं । ततः शराः प्रादुरासन् पूर्ववन्त इवाम्बरं ।
 सुवर्णपुष्पाः पूष्णस्यो प्रभवन्तः शरासनात् । मञ्जिव रुक्मपुष्पाणां वितता योनिं पत्रिणां । १११८१
 प्रादुरासीन्महाघोरा वृहती पूषकाकुंक्रात् । ततो योनिं विमुक्तानि शरजालानि सर्वशः ।
 आहतानि व्यग्रोर्यन्त शरैः सञ्जतपर्वभिः । ततः कनकपुष्पाणां शराणां कङ्कवासर्षां ।
 पततां पात्यमानानां खमासीत् संवृतं व्रजैः । पूषा त्वच्छादयद्वाणैर्हयघोर्वं शिलाश्रितैः ।
 नामाङ्गैरर्कसदृशैर्दिव्यैर्हमपरिष्कृतैः । ततो व्यसृजदुपाणि शरवर्षाणि दानवः ।
 अमर्षा बलवान् कङ्कैर् दिधलस्त्रिव पावकः । पूष्णस्त्राजो ध्वजश्चैव पताकां धनुरेव च । १११८२
 रथोन् योक्ताणि चाश्वानां हयघोवो रणेऽङ्घ्रिमतः । अथाश्वानाम्ना पुनर्भिन्ना चतुर्भिः सायकोत्तमैः ।
 सारथिं समहातेजा रथोपस्थादपातयत् । कृतस्तु विरयः पूषा हयघोवेष संयुगे ।
 समकम्पत भीतोऽभौ सिन्धोरिव महोर्षयः । गतः शक्ररथाभ्यामं मुक्तो मृत्युमुखादिव ।
 तच्चाकुतमिदं भूये युद्धमासीत् सुदारुणं । कृतप्रतिकृतं घोरं शम्बरस्य भगस्य च ।
 सप्तकिष्कपरोणां हं दादशारत्रिकाकर्षकं । वासवाग्रनिनिर्घोर्वं दृढज्यं भारसाधनं । १११८३
 कर्षयथाक्षमदृशान् व्यसृजत् सायकान् बहून् । क्रोधशरं कनकचयः शम्बरः सर्वयोगवित् ।
 तेन विनाशयमानानि देवसैन्यानि सर्वशः । समकम्पन्त भीतानि सिन्धोरिव महोर्षयः ।
 तमापतन्तुं संप्रेक्ष्य विरूपाक्षं विभीषणं । भगः प्रस्फुरमाणोऽष्टस्त्ररमाणो न्यवारयत् ।
 ततो भगो महेष्वासो दिव्यं विस्फारयन्धनुः । अवाकिरद्दिशः सर्वा व्याविशेपेण नादयन् ।
 तमभ्यधाङ्गो दैत्यं तूर्णमख्यन्तमन्त्रिकात् । मातङ्गमिव मातङ्गो वृषं प्रतिवृषो यथा । १११८४
 तौ प्रगृह्य महावेगौ धनुषी भारसाधने । प्रच्छादयेतामन्यान्यं तक्षमाणौ महेषुभिः ।
 तयोः सुतुमुलं युद्धमासीद्घोरं महारणे । भगशम्बरयोर्भीममप्रमेयं महात्मनोः ।
 अथ पूर्णाचनोत्पृष्टेः शरैः सञ्जतपर्वभिः । व्यदारयेतामन्यान्यं कंक्षे निर्भिद्य शम्भतो ।
 तौ तु विजितसर्वाङ्गौ शोणितौष्परिभुतौ । संप्रेक्षमाणौ रथिनावुभौ परमदुर्कदे ।
 तक्षमाणौ श्रितैर्बन्धैर्न वीरितुमशक्नुतां । ततो ब्रिव्याध समरे त्वरमाणोऽसुरो भगं । १११८५
 नाराचैः क्रोधताक्ष्णाः क्राकान्तकयमोपमः । गन्तव्यानिव चाकाशे पोथयानी महोरगान् ।

नाराचा न्यपतन्हेहे तूणं शम्बरचोदिताः । अमात्राजन्तरीषे तान् भगवित्पदे पविभिः ।
 अस्त्रितान् सुमहावेगान् दिवाकरसमप्रभान् । ततो भगं चतुःपक्षा विद्याधामुरचसमः ।
 सायकानां सुतीक्ष्णानां सुमुखानां सुवेगिनां । तथोक्तं सुचिरं कासं युद्धं समनिवाभवत् ।
 शम्बरस्य च मायाभिर्नादृश्यत ततोऽन्तरं । दोर्भा विक्षिपतस्त्रापं रथं विष्टभ्य तिष्ठतः । १२४२०
 श्रूयते धनुषः शब्दा विस्तुर्जितमिवाग्नेः । स भगस्य हयान् हत्वा विज्ज्वा च ध्वजमाहवे ।
 अभ्यवर्धच्छरैर्देवैः पर्जन्य इव दृष्टिमान् । न तस्यासीदनिर्भयं गात्रे ह्यनुसमन्तरं ।
 भगादित्यस्य देवस्य शम्बरस्यास्त्रयोधिना । दैत्यस्य चाद्भुतं दिव्यमस्त्रेणास्त्रमवारधत् ।
 मायायुद्धेन मायावी शम्बरस्तु महाबलः । अवस्य युद्धं दत्तो मायाभिर्लोचनेन च ।
 सहस्रमांशो द्युतिमन्दिवसेनानिखरुदनः । शम्बरोऽदृश्यत पुनः सञ्जस्यः प्रतप्ता शरैः । १२४२१
 पतितोऽदृश्यत पुनर्युग्मभौ महाबलः । अथ स दृश्यते भूयः प्रतप्ता शैलवन्निभः ।
 दिशागजेन्द्रमाकूटो दृश्यते च पुनर्वली । प्रदिशमाचक्ष पुनर्भूता भवति शैलवत् ।
 महामेघनिभः श्रीमहासिन्धुर्गुह्यं चोऽभवत् । पुनः कृत्वा विरूपाणि चोराणि विहृतानि वै ।
 सर्वथा भीषयते सेनां देवानां भीमदर्शनः । ते भीताः प्रपलायन्ते सिंहं दृष्ट्वा मृगा इव ।
 ततस्त्रान्यं नवं देहं कृत्वा प्राग्भूतं पुनः । गच्छत्यूर्ध्वगतिं चोरो दिशः शब्देन पूरयन् । १२४२२
 नभस्तलगतस्यापि वर्षते वासवो यथा । समन्तं काम्बुदप्रस्थाः पूरयन् पृथिवीमिमं ।
 संवर्त्तकोऽजलस्यैव भूत्वा भीमपराक्रमः । प्रतावर्त्तः प्रतप्तिषो ददाह च पुनः सुरान् ।
 मुहूर्त्नाच्च महाशैलः प्रतावर्त्ता प्रतोदरः । अदृश्यत दिवं क्षमन् कैलास इव पर्यन्तः ।
 धान्मदित्याश्च साध्याश्च यानि विष्टे च देवताः । विपन्त्यस्ताणि दिव्यानि तान्यवो यशतेऽसुरः ।
 युध्यमानस्य समरे सरथः सोऽसुरोत्तमः । गन्धर्व्वनगराकारस्तथैवान्तरधीयत । १२४२३
 तं भीताः समुदैक्षन् त्रिदशा भीमविक्रमं । सहस्रमायं समरे शम्बरं चित्रयोधिनं ।
 भगोऽपि भयसंचक्षो दानवेन्द्रस्य संयुगे । रथं त्यक्त्वा महाभागो मर्द्दन् शरणं गतः ।
 पराजित्य तु तं देवं दानवेन्द्रः प्रतापवान् । गतो यत्र महातेजा जातवेदा महाप्रभः ।
 स वर्ज्जं वाग्मिरुपाभिः कुट्टोऽतर्ज्ययतासकत् । भवान्येष हि ते मृत्युरित्युक्त्वाऽन्तर्धे च सः ।
 एतस्मिन्नन्तरे चैव ब्राह्मणेन्द्रो महाबलः । जघान क्षेमः प्रीतास्त्रो दानवानां समूरुषे । १२४२४
 कैलासशिखराकारो द्युतिमन्निर्घर्हेतुः । अवधीद्वानवान्द्रुप्तो दण्डपाणिरिदाम्नकः ।
 पोथययद्युन्दानि वाजिहृन्दानि वै प्रभुः । दैत्येषु खचरच्छ्रीमान् युगान्ते कालकहली ।
 स कर्षयद्युन्दानि ऊहन्नेन चन्द्रमाः । ददाह दानवान् चर्मण् दानाग्निरिव चोदितः ।
 मृदूषयेन्नो रयिनो गजेभ्यो गजयोधिनः । वादिनास्त्राद्युद्धेभ्यो भूमौ येष पदातिनः ।
 हिमेन व्यधमत् सर्वान् वायुर्द्वेजानिवौजसा । चन्द्रमाः सुमहातेजा दानवानां महाधूमः । १२४२५
 तदाऽस्त्रमभवत्तस्य प्रदिग्धं प्रचुम्बेयितैः । पिनाकमिव बभूव कुहूष्णाभिप्रतः पशून् ।

युगान्तोपमः श्रीमान् दैत्येषु व्यचरद्बली । आचार्य्य सहतीं सेनां प्राद्ववन्तीं पुनः पुनः ।
 चन्द्रं मृत्युमिवायानं दृष्ट्वा योधा विमिस्त्रियुः । यतो यतः प्रतिपति शिशिरास्त्रं तमोनुदः ।
 ततस्ततो व्यग्रोर्ध्वान् दैत्यसैन्यानि सर्वशः । व्यदारयत सैन्यानि खबलेनाभिमंतृतः ।
 यत्नन्तरिमैन्यानि व्यादितास्तमिवान्तकं । तं तथा भीमकर्षाणं दृष्ट्वा तास्त्रं महाहवे ।
 दृष्ट्वा ब्रह्मास्त्रमायानं दैत्यानां चन्द्रभास्करौ । तालमात्राणि चापानि कर्षमाधौ महाबलौ ।
 ह्लादयेतां प्ररैयन्त्रं दृष्टिमन्ताविवान्मुदौ । अथ विस्मयार्थमाणां कार्मुकाणां सुरामुरैः ।
 अभवन्तमुलः शब्दे दिशः संवादयन्निव । विनदन्निर्घृष्टानागैर्हैमपाणेश वाजिभिः ।
 मेरीशङ्खमुदङ्गैश्च वाद्यमानैर्नभस्तले । पुयुत्सवसो संजुह्वा जयमृदु च यशस्विनः ।
 अन्योन्यमभिगच्छन्तो गोष्ठेऽपि महावृषाः । शिरसां पात्यमानानां समरे निव्रितेः प्ररैः ।
 अश्वदृष्टिरिवाकाशे ह्यभवत् सेनयोस्तयोः । कुण्डलोष्णोवधारीणि जातरूपस्तज्जांघ्रि च ।
 पतितानि स्म दृश्यन्ते शिरांसि रणमूर्ध्नि । विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिर्य सकार्मुकैः ।
 सहस्राभरणैश्चात्यैः प्रच्छिन्नैरुधिरोरुधितैः । कवचैरादृतैर्गात्रैरुभिर्यपि भास्करैः ।
 मुखेऽपि चन्द्रसङ्काशैस्तप्तकुण्डलभूषणैः । गजवाजिमनुष्याणां सर्वगात्रैः समन्ततः ।
 आसीत्सर्वथा समाकीर्णं मुहुर्त्सेन वसुधरा । चापमिवाश्व विपुलाः शस्त्रविद्युन्मकाग्निनः ।
 वाहनानाञ्च निर्घोषः स्तनयिन्नुसमोऽभवत् । स संप्रहारस्तमुलः कटुकः शोणितोदकः ।
 प्रावर्त्तत सुराणाञ्च दानवानाञ्च संयुगे ।

१२५०

१२५१

१२५२

इति श्रीमहाभाते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवामुरयुद्धे षट्चत्वारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन्महाहवे रौद्रे तुमुले लोमहर्षणे । ववर्धुः शरवर्षाणि संख्या देवदानवाः ।

अक्रोशन्त गजास्तत्र शरवर्षप्रपीडिताः । अथास्य पर्यधावन्त हतारोहा दिशो दश ।

उत्पत्य निपतन्त्यन्ते शरवर्षप्रपीडिताः । देवानां दानवानाञ्च गजाश्चरयिनां तदा ।

१२५३

समरे तत्र प्रहाराणां प्रवराणां तरस्विनां । धनुर्ध्यातलशब्देन न प्राज्ञायत किञ्चन ।

शरशक्तिगदाभिस्तु खड्गैश्चातिततेजसः । निजमुर्ध्वहतीं सेनामन्वोन्यस्य परन्तपाः ।

शङ्खनामुत्तमाङ्गानां कार्मुकाणाञ्च संयुगे । रात्रयः समदृश्यन्त देवदैत्यसमागमे ।

अथानां कुञ्जराणाञ्च रथानाञ्च वरूथिनां । अन्तं स्म नाधिगच्छन्ति निहतानां सुरासुरैः ।

गदाभिरपिभिः प्रासैर्बाणैः संगतपर्व्वभिः । योधास्तत्राभ्यहन्यन्त हस्त्यसञ्चापि तदङ्ग ।

१२५४

प्रावर्त्तत ततो घोरा शोणितौघतरङ्गिणो । नदी मध्येन सैन्यानां केचनैवलाघादसा ।

हाहाकारमहाशब्दो योधानामभवत्तदा । दानवैर्हैन्यमानानां चिदग्रानां महारणे ।

एकं तदभवद्युद्धं देवानामसुरैः सह । विभीषणं महारौद्रं विकृतं भीमदर्शनं ।

विरोचनस्तु तत्रैव विस्मयकर्मणं महारणे । जघान हृदि राभाषं साध्ये परमधन्विनं ।

तमायान्तमभिप्रेक्ष्य विस्मयकर्मणः प्ररैस्त्रिभिः । अमेयात्मा सुरश्रेष्ठः प्रत्यविध्यत् क्षणान्तरे ।

१२५५

साध्यस्य वाणाभिहतस्योर्वाहित इव दिपः । विरोचनः प्रजन्वाह कोधेनाग्निरिवाध्वरे ।
 स कार्मुकविनिर्मुक्तैर्षन्नन्दानवयत्तमः । विष्वक्सेनं विभेदाजो दोषैः सप्तभिराशुगैः ।
 सोऽतिविद्धो बलवता दानवेन सुरोत्तमः । मूर्खैः मभिजगामाशु ध्वजज्ञापात्रयत्नदा ।
 ततः स पुनरात्मस्य साक्षो युद्धे मनो दधे । विष्कार्य मुमक्ष्वापं दैत्यमध्ये अवस्थितः ।
 विरोचनस्तु बलवानभ्ययुध्यत सर्व्वतः । सोमयन् दुरधैर्यानि समन्तानिद्रितैः शरैः ।
 ततस्तस्यासुरेभ्यः युध्यमानस्तु संयुगे । मूयते तुमुक्तः शब्दे जीमूतस्यैव गर्ज्जतः ।
 स जगर्ज्ज महाधोरो विनिघ्नन्देववाहिनीं । सप्तमेघोऽप्यवर्षीव सविद्यतस्तनयिमुमान् ।
 दिशो विद्रावयामास शरवर्षेण दानवः । सर्व्वधैर्यानि देवानामुद्यतास्त्रो महाधवे ।
 ते प्राद्रवन्त विचक्षा रथेभ्यो रथिनस्तदा । सादिनश्चासृष्टेभ्यो भूमौ चापि पदातयः ।
 श्रुत्वा कार्मुकनिर्घोषं विष्कुर्मन्तमिवाग्रजैः । सर्व्वधैर्यानि भीतानि व्यवासीयन्त संयुगे ।
 विरोचनभयवत्सा रथेभ्यो रथिनस्तदा । पदातीनां शयुः संघा यत्र देवः शचीपतिः ।
 विष्वक्सेनस्य साध्यस्य सर्व्वतः सुमहाबलः । पादरश्मयस्तस्यापि निजघ्नान् चतुर्दश ।
 अश्ववृन्देषु मार्गेषु रथानोक्तेषु वा विभुः । पदातीनास्तु संघेषु विनिघ्नन् प्रत्यदुष्यत ।
 वितत्य श्येनवत् पक्षौ सर्व्वतः स वक्ष्यिनीं । भित्त्वा भित्त्वा महाबाहुः शिरांस्त्याजावहन्ततः ।
 सादिनस्तु पदातास्तु हतशेषास्तथा रथाः । विष्वक्सेनेन सहिता विरोचनजभिद्रवन् ।
 तेऽसिचर्मगदास्त्रनिपरिघप्रासतोमरैः । तमेवानुप्रधावन्तः सिंहनादं विनेदिर ।
 अथ सोऽसिं समुद्यम्य जवमास्त्राय दानवः । चकर्म रथिनामाजौ शिरांसि च धनूंषि च ।
 रथनागाश्ववृन्देषु बलवानरिमर्द्दनः । विरोचनस्वरन् मार्गान् प्रकारानेकविंशतिं ।
 भ्रान्तमुक्त्रान्तमांविद्रुमासुतं प्रसृतं भुतं । सन्पातं समुदीर्घंश्च दध्मयामास दानवः ।
 केचिद्वराणिना रुग्णा दानवेन महात्मना । विनेदुर्भक्षमर्षाणो निपेतुस्तु गताश्ववः ।
 द्विस्पृष्टा हतारोश्वा दानवेन महात्मना । विद्रुताः स्नान्यनीकानि जघ्नुस्त्रिदशवारणाः ।
 निपेतुदव्यर्थाकाशाश्लिखन्ता दूढधन्वना । विविधासोमरास्त्रापा महाभाचशिरांसि च ।
 प्रतोपमाहरन्नागानश्वान् शूत्रविद्यमान् । चकर्म रथिनामाजौ शिरांसि च धनूंषि च ।
 आश्रुत्य रथिनः कांसित् परास्त्रस्तु महाबलः । सुतांसिच्छेद सज्जेन ध्वजानपि च दानवः ।
 मुञ्चत्युत्पततो दिक्षु धावतस्तु शयस्त्रिणः । मार्गान् चरतश्चिक्वान् व्यस्रयन्त ततोऽसुराः ।
 निजघ्नान् पदा कांसिदास्त्रिष्वन्यानपोद्ययत् । सज्जेनान्वाह चिच्छेद नादेनान्यानभीषयत् ।
 ऊहस्तान्मश्टहीतास्तु प्रपतन्मथरे भुवि । अपरे चैवमास्त्रोक्त्य भयात् प्राणानवाहजन् ।
 तस्मिंस्तु वर्त्तमाने वै युद्धे महति दादधे । रथौजवाजिनागानां सुराणास्तु महाधवे ।
 कुजम्भो दितिजग्नेषो ह्यग्रमादित्यमाश्रवे । योधयामास समरे हवः प्रतियुधं यथा ।
 जघानाचक्षुसंकाशो मन्तवारचविक्रमः । स्फुरद्भिर्निघ्नितैस्त्रीक्ष्णैः शरैर्ध्वजभिराशुगैः ।

१२५०

१२५१

१२५२

१२५३

१२५४

१२५५

देवसेनासहस्राणि सरथानि महाहवे । तस्य बाणपथं प्राप्य नाभ्यवर्त्तन् सर्वश्वः ।
 प्रणेदुः सर्वभूतानि बभूवुस्त्रिमिरा दिशः । देवानामजयस्तत्र प्रत्यदुग्नत दाहणः ।
 शंसन् दानवैरस्य जघानोत्तमविक्रमः । अनोकं दध्वाहसं कुञ्जराणां तरस्त्रिणां ।
 आपतन्तं गजानोकं कुजम्भो वोच्य दानवः । गदापाणिरवारोद्गृह्योपस्त्रादरिन्दमः ।
 अत्रिसारमयीं गुर्वीं प्रगृह्य मंहतीं गदां । अभ्यद्रवद्गजानोकं व्यादितास्य दवान्तकः । ११११०
 स गजान् गदया निघ्नन् व्यचरत् समरे बली । कुजम्भो दानवसेष्ठो दण्डपाणिरिवान्तकः ।
 विशोर्षदन्तांश्च बह्वन् भिक्षकुम्भांश्च वारणान् । अकरोद्दानवसेष्ठ उद्दिश्योद्दिश्य तान् बली ।
 विशोर्षदन्ता बहवो भिक्षकुम्भास्तथाऽपरे । कुजम्भेनार्हता नागा व्यद्रवन्त दिशो दध्वा ।
 कुजम्भस्य च येऽमात्या दानवा घोरदर्शनाः । नाराचैर्विमलैस्तीक्ष्णैरभ्यघ्नन् गजयोधिनः ।
 सुरैः सुरप्रभैश्च दानैरक्षलिकैस्तथा । चिच्छेद स्रोतमाङ्गानि कुजम्भो दानवोत्तमः । १११११
 शिरोभिः प्रपतद्भिश्च गगनं समपूर्यत । अस्मदृष्टिरिवाभाति बाहुभिश्च सहाकुम्भैः ।
 हस्तोत्तमाङ्गाः स्कन्धेषु गजानां गजयोधिनः । अदृष्ट्यन्त महाराज तासां विशिरसो यथा ।
 आपतन्तं महानागमंशस्त्यासुरसत्तमः । विव्याधैकेषुणा कुङ्कुमतः स विमुखोऽभवत् ।
 विगाद्यैवं गजानोकं कुजम्भो दानवोत्तमः । विनिघ्नन् प्रवरान् सैन्यान् गदया गदिनाम्बरः ।
 एकप्रहाराभिहतान् कुजम्भेन महागजान् । अपश्यन्त सुराः सर्वे पर्वतानिव पातितान् । ११११२
 कुजम्भस्य च मार्गेषु विशोर्षास्ते महागजाः । वज्राहता इवेन्नेण विशोर्षा इव पर्वताः ।
 अमन्यन्त सुरास्तस्य मूर्त्तिमन्तमिवान्तकं । गन्धादेव व्यग्रोर्व्यन्त धिंश्छेवेतरे मृगाः ।
 स ह्यायसीं गदां विभ्रदुक्षितां जगशोषितैः । व्यादितास्तो नदन् कुङ्को रौद्रं रूपमधारयत् ।
 यथा हि भगवान् कुङ्कः प्रजानां संक्षये पुरा । प्रकीडमानो गदया रणमध्ये महासुरः ।
 गोपाल इव दण्डेन काक्षयत् स महागजान् । कुङ्कं कालमिवाकाशे दण्डमुद्यम्य दानवं । ११११३
 अपश्यन्त सुराः सर्वे कुजम्भं भीमविक्रमं । हतारोहस्तु तत्रान्ये प्रभिन्ना वारणोत्तमाः ।
 गदया हन्यमानास्तु बाणैश्च भ्रष्टविद्यताः । असहन्तः कुजम्भस्य गदावेगं महाहवे ।
 स्नान्यनीकानि मृद्रन्तः प्राद्रवन्त महागजाः । महावात इवाभ्राणि विधम्य गदया गजान् ।
 अतिष्ठत् समरे दैत्यः कालः संवत्सको यथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामनं देवासुरयुद्धे सप्तचत्वारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥२७७॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सर्व्याणि सैन्यानि देवराजस्य शासनात् । अभ्यद्रवन्त दितिजासदतो भैरवाववान् । ११११४

तं बलौघमपर्यन्तं देवानां सुदुरासदं । रथनागाश्चकल्लिखं ब्रह्मदुन्धुभिनादितं ।

आपतन्तं मुदुष्यारं रजसा सर्वतो हृतं । दैत्यसामरमशोभं समुद्रमिव पर्जन्यं ।

तदासुर्यमपर्यन्तमश्रद्धेयमिवाहुतं । रथनागाश्चकल्लिखं समुदीर्य महाबलं ।

आवार्य तरसा सर्वे कुजम्भौ बलिनाम्बरः । अतिष्ठन् समरे दैत्यो गिरियोहरिवाचकः ।

अनीकानि कुजम्भस्तु गदया संन्यवारयत् । अनीकानि कुजम्भेन वारिताऽभून्निदधमा । १९११
 तस्मिंस्तथावर्त्तमाने संप्रहारे सुदानये । तेनानु संप्रहारे वै वर्त्तमाने महात्मना ।
 असिलोमा हरिश्चैव जज्ञतुर्वै परस्परं । असिलोमा तु बलवान् संक्रुद्धो दानवाधिपः ।
 देवसैन्यस्य सर्वस्य धूमकेतुरिवोत्थितः । तमस्त्यक्तं दवापोहत् सुरभैर्यानि संयुगे ।
 सहस्ररश्मिप्रतिमो दानवस्तु रथोत्तमः । शरैर्कोष दवावर्धत् देवानोके प्रतापवान् ।
 शरोधैरश्मिभिर्होतैः प्रतपन् चोरदर्शनः । रौद्रः क्रूरो दुराधर्षो दुर्व्याय्यो ध्वजिनीमुखे । १९१२
 युध्यते हरिणा सार्द्धं यसमान इव प्रभुः । उद्येषुहयवदनो मृद्यमानो महागजान् ।
 सुराणामुत्तमाङ्गानि प्राप्तिनात्सुमहाबलः । यसमानः स सैन्यानि शरदंष्ट्रः प्रतापवान् ।
 अस्मिजिह्वो दुराधर्षश्चापयन्ताननोऽसुरः । परसधधरः शोमान् मृदङ्गापूरितध्वनिः ।
 अतिष्ठ दानवव्याघ्रः संयुगे व्याघ्रवह्नी । मैत्रीधोवस्त्रमधिभुः प्रपत्कप्रपतो महान् ।
 धनुर्विद्युद्गणाटोपो महामेष इवापरः । बलौघसागरी घोरो बाहुयाहो दुरासदः । १९१३
 कार्श्र्मकोर्मिंतरङ्गाघो वाचावर्त्तमहाह्वदः । गदासिमकरो रौद्रे व्यवेष्टः शिचयोद्धतः ।
 नाराचमीनः सुमहान् गर्जितोत्क्रुष्टधोषवान् । हयान् गजान् पदातीक्ष्य रथांस तरसा बद्धन् ।
 न्यमज्जयत् संग्रामे परवीरान्महारथान् । अज्ञावयत्स देवैघान् दारुणो दानवेशरः ।
 प्रामूढ्यं युधि श्रीमान्दैत्यश्रेष्ठो महाबलः । अपश्यंस्त्रिदशः सर्वे शुद्धजाम्बूनदप्रभं ।
 सख्यं तत्र युध्यन्तं ज्वलन्तमिव पावकं । मध्यन्दिनगतं सूर्यं तपन्तमिव तेजसा । १९१४
 न श्रेतुः सर्वसैन्यानि दानवं प्रसमीक्षितुं । यथा प्रकटो घर्षोन्ने दहेत्कचं ऊताशनः ।
 तथा सुरबरान्दैत्यो दहति स्म स्वतेजसा । देवानां दानवानाञ्च बलं नर्हति दारुणं ।
 विमूढमभवत्सर्वमाकुलञ्च समन्ततः । ततः शूरा बलोदया हस्त्यश्वरथधूर्गताः ।
 आर्या बुद्धिं समाख्याय न त्यज्यन्ति महाह्वं । तदुत्पिञ्जलकं युद्धमभवद्रोमहर्षणं ।
 देवदानवयोर्धोरं हधिरस्त्रावकर्हमं । न दिशः संप्रजानन्ति भययाहनिपोडिताः । १९१५
 शस्त्रघातांस विविधान्दानवानां महारणे । अन्योन्यं मूढचित्तास्ते निजगुण्याकुलीकृताः ।
 स्नान् परान्नाभ्यजानन् विमूढाः शस्त्रतेजसा । शिरोरुहेषु संगृह्य कश्चिच्छूरस्य संयुगे ।
 शूरश्चिन्तन्ति मूर्खानं सन्दष्टौष्ठपटाननः । बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव वज्रकल्पैः सुदारुणैः ।
 प्रहरन्ति रणे वीरा न्यस्तशस्त्राः परस्परं । योधप्राणहरे रौद्रे स्वर्गदारविघटने ।
 सङ्कुले तुमुले युद्धे वर्त्तमाने भयावहे । हयो हथं गजो नागं वीरो वीरं महाह्वे । १९१६
 अभिदुष्टाव वेगेन न्यहनचैवमस्तिकात् । असुराश्च सुराश्चैव विक्रमाख्या महारथाः ।
 उत्सृजन्तो रणे प्रणाञ्जिजगुरितरेतरं । मुक्तकेशा विकवचा विरथान्छिन्नकार्श्र्मकाः ।
 हस्यैः पादैर्युध्यन्त दानवास्त्रिदशैः सह । हरिस्तु निमित्तं भक्तं प्रेषयामास संयुगे ।
 स तस्य धनुषः कोटिं क्षिप्त्वा भूमावपातयत् । पुनश्चापि प्रपत्कानां प्रतानि नतपर्वणः ।

प्राक्षिपोत्सहसा तस्य दानवेन्द्रस्य संयुगे । तस्य देहे विमुक्ताक्षो मातनेन समीरिताः ।
 मग्राङ्कुकाया विषभुः पञ्चगा इव पर्वते । स तैर्निपातितैर्गात्रैः चरद्भिरस्यगव्यथं ।
 बभौ दैत्यो महाबाहुर्बैरुर्द्वानुमिवोत्सृजन् । ततोऽसिषोमा संकुट्टः प्रगृह्णान्यस्य ददन्नुः ।
 दृक्पुङ्गवस्य निशितान् प्रेषयामास सायकान् । तैस्तं मर्त्यसु विव्याध सर्पानस्यविषोपमैः ।
 गात्रं सञ्ज्ञादयामास महाभैरिव पर्वतं । भूयः सञ्चाय च ग्रंरं मुमोचान्नकसन्निभं ।
 सपुङ्गवं सूर्यसङ्काशं वाणमप्रतिमं रणे । तेन विद्धः स वाणिन संयुगे भीमकर्षण ।
 मुमोह सस्रसा देवो भूमौ च निपपात ह । ततो हाहाकृतं सर्वं देवे भूतसमास्थिते ।
 जगत्सदेवमाविष्टं अथाऽर्कपतने तथा । परिवारांस्तु समरे जघानास्य महासुरः ।
 एकचिन्तसहस्राणि योधानां दानवोत्तमः । जघन्निषा सेव्यमानो दीप्यमान इवानलः ।
 प्रगृह्य कार्मुकं घोरं गतः शक्ररथं प्रति । तत्रैव तु महायुद्धे ससैन्यावस्थितानुभौ ।
 प्रयुद्धौ सह वृत्रेण बलिना देवतारिणा । वणसङ्ग्रधनप्याणिः समरे त्यक्तजीवितः ।
 आसाद्य सोऽसिभौ वृत्रः स्त्रितो गिरिरिवाचक्षः । ततः शङ्खमुपाभ्राय द्विषतां क्षोमहर्षणं ।
 व्याघोषतलनिर्घोषैः सर्वभूतान्यमोहयत् । ततः संघट्टरोमाणः शङ्खशब्दं विश्रुत्तुवुः ।
 यत्तरालसदेवौघास्तस्याणवसमस्त्रजं । गदापरिघनिस्त्रिंशशक्तिशूलपरश्वधाः ।
 प्रगृहीता व्यराजन्त यत्तरालसबाहुभिः । तैः प्रमुक्तान्महाकायैः शूलशक्तिपरश्वधान् ।
 भक्षैर्वृत्रः प्रचिच्छेद भीमवेगरवैस्तथा । सोऽन्तरोत्तराणाञ्च भूमिष्ठानाञ्च गर्जतां ।
 शरैर्विव्याध गात्राणि देवानां प्रियदर्शनः । वृत्रासुरभुजोत्पृष्टैर्बज्रभिर्यत्तरालपां ।
 निहन्तान्येव दृश्यन्ते शरीराणि शिरांसि च । अथ रक्तमहावृष्टिरभ्यवर्षत भेदिनीं ।
 गदापरिघभिन्नानां देवानां गात्रसम्भवा । प्रञ्चाद्यमानं देवौघैर्वृत्रं भीमपराक्रमं ।
 ददृशुः सर्वभूतानि सूर्यमभ्रगणैरिव । स रश्मिभिरिवादित्यः प्रतपन् सर्वदेवताः ।
 अविच्छेदलवान् कुट्टः सायकैर्धर्मभेदिभिः । नदतो विविधाघादानर्दितस्यापि सायकैः ।
 न मोहमसुरेन्द्रस्य ददृशुस्त्रिदश रणे । तेऽसिप्रक्षिप्य गदाभिस्तु परिघप्राप्तोमरौ ।
 परश्वधैस्त्रिशूलैस्तु प्रववर्धुर्ब्रह्महारयाः । ततो वृत्रः सुसंकुट्टसौक्ष्मादाऽभ्यर्दितो बली ।
 अभ्यवर्धंश्चतैर्वाणैस्तान् सर्वान् सत्यविक्रमः । ते वै विप्रहता देवा विप्रकोर्णमहायुधाः ।
 घोरमार्त्तस्तरं चकुट्टं चासुरभयार्दितः । उभूय ते गदाशक्तिशूलासिपरशून् रणे ।
 उत्तरां दिशमाजमुत्ताभिस्ता दृढधन्वना । ततः शूलगदापाणिर्बुडोरस्त्रो महाभुजः ।
 प्रावृणोत रणे दैत्यस्त्रासयन् सशराचरं । तत्रैकस्य महाबाहुस्यो शूलधरः प्रभुः ।
 अभ्यधावत दैत्येन्द्रं वृत्रमप्रतिमं रणे । गृहीतचापो वेगेन प्रभिन्न इव वारणः ।
 वत्सदनैस्त्रिभिः पार्श्वे विव्याधासुरसत्तमं । सोऽसिनिद्रो महेष्वाघो वृत्रः परमकोपनः ।
 गदां जग्राह बलवान् गदायुद्धविशारदः । तां प्रगृह्य गदां भीमामग्निसारमयीं दृढां ।

११५१

११५०

११५५

११५०

११५५

११५०

अग्निं सहसागम्य ताडयामास वीर्यवान् । दीप्यमानं ततः शूलमसौ नुविपुलं दृढं ।

१२१८

प्रक्षिणोद्धतदैत्याय समरे सोमहर्षणं । भङ्गा शूलं गदायेष गदायुद्धविशारदः ।

अग्निं सहसाऽभ्यर्क्षद्भस्मानिव पक्वम् । सोऽन्तरोर्ध्वं समुत्पत्य विधूय महतीं गदां ।

मासत्योरसि चित्तेप गिरिशृङ्गोपमां बली । गदयाऽभिहतोऽयामीत्यज्ञा शूलमनुत्तमं ।

प्रययौ सहसा तच्च यथायुध्यत वायवः । पराजित्य तु संपाप्ते सोऽग्निं निभीमविक्रमं ।

जयन्त्रिया सेव्यमानो वृषो युद्धे व्यवस्थितः ।

१२१९

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे अष्टचत्वारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्रैव सुमहायुद्धे रणाजिह्ववत्तमः । युध्यते सह दैत्यैः एकचक्रैः धीमता ।

प्रक्षाय रथपन्नानमुत्क्रोशन्तं महारथं । एकचक्रस्य सैन्यन्तु ब्रह्मवैरवाकिरत् ।

महासुरा महावीर्या महापट्विशयोधिनः । शूलानि च भुषुण्डोश्च क्षिपन्ति सा महारथे ।

तच्छूलवर्षं सुमहद्गदाप्रक्षिप्तमाकुलं । अग्निर्वदितिर्जुक्तं दुर्निवार्यं चराचरैः ।

अन्यान्यमभ्यर्त्तन्त देवासुरगणा युधि । महाद्रिश्चिखराकारा वीर्यवन्तो महारथाः ।

१२२०

शतं शतासु तुरगास्तस्य युक्ता महारथे । महासुरवरस्येव हिरण्यकशिपोर्युधि ।

तेषां चरणपातेन चक्रनेमिस्त्रिनेन च । तस्य बाणनिपातैश्च हता वै शतशः सुराः ।

ततः स लघुभिर्जैः शरैः सज्जतपर्वभिः । आयुधान्यच्छिन्तन् क्रुद्धः शतशोऽप्य सहस्रशः ।

बध्नामानाः शरैस्तोत्थौरथद्विरदवाजिनः । गमिताः प्रसृत्य कोचिद्वैर्हीनवा रथे ।

ततः प्रक्षीयमाणांस्तानुपसभ्य दितेः सुताः । त्यक्त्वा प्राणान् न्यवर्त्तन्त प्रमृष्टोत्तरासनाः ।

१२२१

ते दिशो विद्विज्जैव प्रतिवृद्धा प्रहारिणः । अभ्यघ्नन्निघ्नितैः शस्त्रैर्देवान्दितिसुता रथे ।

रणाजिर्ज्वलितं घोरं परमं तिग्मतेजसं । मुमोचास्ते महाबाह्वर्ष्ययन्तं नाम सेयुगे ।

ततः शस्त्राणि शूलानि निघ्नितानि सहस्रशः । अस्त्रवीर्येण महता दितिजः संप्रक्षिब्धे ।

क्षिप्त्वा शूलान् तान् सर्वानेकचक्रो महासुरः । प्रत्यविध्यत तं बाध्यं दशभिर्निघ्नितैः शरैः ।

अस्त्रवेगं निहत्यैव सोऽस्त्रैस्तान् सैनिकान् । वृक्षितैरपरैः शोचैस्तानविध्यत् सहस्रशः ।

१२२२

तेषां क्षिप्तानि गाचाणि विस्फुरन्ति सा शोणितं । पाटवीवातिवृष्टानि शूलाणि धरणीभृतां ।

रक्षाग्रनिधमस्त्यैर्वैगवद्भिरजिघ्रमैः । दितिर्जैर्ज्वलमानासु विषेषुः सुरसत्तमाः ।

एकचक्रो रथे तिष्ठन्पश्यद्भयूयमान् । वराभरणनिर्झादान् समुद्रस्त्रननिस्त्रिगान् ।

मत्तान् सुकल्पितान् दृष्ट्वास्त्रहामाचैरधिष्ठितान् । कुलीनान् वीर्यसम्पन्नान् प्रतिद्विरदधातिनः ।

त्रिचितान् गजशिखाधामैरावणसमान् युधि । न्यहनत् परसैन्यस्य गजान् गज देवासुरः ।

१२२३

विहरन्तो महानागान् भीमरूपास्त्रिधा मदं । मेघस्रनितनिर्घोषान् महाद्रीनिव चोष्णितान् ।

सहस्रस्रिष्टान् दिव्यान् जाम्बूनदपरिष्कृतान् । सुवर्णजालैर्विततास्तद्वत्पादित्ववर्षसः ।

एकचक्रो गदापाणिर्जज्ञान् गदिनाम्बरः । उत्सारयामास गजान् महाभ्राष्टीव मादतः ।

निहत्य गदया सर्वाङ्गान् गजान् गजमर्दनः । भूयोऽस्यसंयान् स बली निरैवत महाधुरः ।
 शुकवर्णानृगवर्णान्मयूरसदृशाक्षया । पारावतसवर्णोऽस्य सवर्णोऽक्षयैव च ।
 मल्लिकाक्षान् विरूपाक्षान् कौशवर्णान्मनोजवान् । अस्यैव महाबाहुस्तदप्रतिमपौरुषः ।
 निस्तदयामास बली गदया भीमविक्रमः । रणाजिह्वा समरे कर्ष्य दृष्ट्वा सुरैर्दिवः ।
 अचिन्त्यविक्रमः श्रीमान् स युद्धादिरराम च । गदायुद्धेषु कुत्रचो रथेन रथयूथपः ।
 बृहसेन्या महाबाहुः प्रसूतः ब्रह्मसिन्धो । चित्रकूतसहस्राणि प्राणिनां विनिहत्य च ।
 रणेऽतिष्ठत् स दैत्यैश्च विधूम इव पावकः । तस्मिन्नेव तु संपामे बलौ नाम महाधुरः ।
 मृगव्याधं महात्मानं धौधयत्यजितं रणे । मृगव्याधस्य दहस्य महापारिषदाक्षतः ।
 समुत्पेतुर्वक्षं दृष्ट्वा कृताग्रिसमतेजसः । गजेर्धनैरथैर्दंष्ट्रैर्वीजिभिश्च महाजवीः ।
 अस्त्रैश्च निशितैश्चीत्त्रैर्भैक्षोपचिता रणे । ततस्ते ददृशुर्वीरा दीप्यमानं महाधुरं ।
 रश्मिवन्तमिवोद्यन्तं मुतेजोरग्निमास्त्रिभं । संपामस्यं महावेगं महासत्त्वं महाबलं ।
 महामतिं महोत्साहं महाकार्यं महारथं । तं समीप्य महायोधं दिक्षु सर्वोत्सन्नसितं ।
 ततः प्रहरणैर्घोरैरभिपेतुः समन्ततः । तस्य सर्वायायाः पीताः शरास्त्रीक्ष्णमुखाः श्विताः ।
 शिरस्यग्निप्रतीकाश्च मृगव्याधेन पातिताः । तैरपितैरथाविष्टः शरैः शिरसि दानवः ।
 उत्पपात तदा योम दिशो दह्य विनादयन् । ततस्त्वं चिदब्रो वीरः सरथः बभ्रुकाम्युक्तः ।
 अनुवज्राज संहृष्टः स्वे तदा सुमहाबलः । अमुरं ह्लादयामास तं योषि श्ररदृष्टिभिः ।
 दृष्टिमानिव जीमूतो निदाघान्ते धराधरं । अर्धमानस्तस्मै च मृगव्याधेन दानवः ।
 सकार निनदं घोरमन्त्रे जलदो यथा । स दूरं सहस्रोत्पत्य मृगव्याधरथेऽधुरः ।
 निपपात महावेगः पञ्चवानिव पर्वतः । बभ्रुश्च स ततो दैत्या मग्नेष्वाकूवरं रथं ।
 मृगव्याधः परित्यज्य स्त्रितो भूमौ महाबलः । विरथं प्रेक्ष्य दहन्तु तस्य पारिषदाः शूभाः ।
 उत्थिता रोषतासाञ्च योषि मुद्गरपाणयः । स तु तैः सहस्रोत्पाय विहितो विमलेऽम्बरे ।
 मुद्गरैर्दंष्ट्रो भीमैर्दंष्ट्रैः परशुभिर्धन्या । तेषां वेगवतां वेगाश्विहत्य समहाधुरः ।
 निपपात पुनर्भूमौ सुपर्णसमविक्रमः । स बाह्वदृक्कमुत्पाद्य महाशार्खं महाबलः ।
 सर्वान् पारिषदान् संख्ये सुदयामास दानवः । स तैर्विततदेहस्य बधिरोक्षपरिमुतः ।
 शूद्रशूभ्रे दानवश्रेष्ठे बाह्वस्यैव इवोदितः । अथोत्पाद्य गिरेः शूद्रं स मृगव्याधपादपं ।
 जघान तान् पारिषदान् समरे दानवेश्वरः । ततस्त्वैवसंधेषु महापारिषदेषु वै ।
 बलं तवदश्रेष्ठं स नाशयामास वीर्यवान् । अथैरन्तान् गजैर्नागान् योधैर्वीधावधैरथान् ।
 दानवः सुदयामास युगान्तेऽन्तकवत् प्रजाः । हतैरथैश्च नागैश्च मग्नेश्च महारथैः ।
 चिदब्रैश्चामवहुमौ दह्यमार्गा समन्ततः । एवं बलस्य दैत्यैश्च मृगव्याधस्य वीर्यवान् ।
 युधि प्रयुद्धौ बलिनौ प्रमिमाविव वारणौ । तत्रैव युध्यते दह्रो द्वितीया राज्ञाञ्च च ।

१११५

१११६

१११७

१११८

१११९

११२०

विभुतस्त्रिषु लोकेषु क्रोधात्मा अत्र एकपात् । तत्तथोक्तमुक्तं युद्धं सुमहत्सोमहर्षणं ।
 आसीत् प्रतिभयं रौद्रं वीराणां जयमिच्छतां । देवदानवदेहेषु दुस्तरा क्रोधाद्वाद्या । ११११५
 शरीरसंघातवद्वा प्रसृता लोहितापगा । निजजानानुरं क्रुद्धो रौद्रो रौद्राकृतिः प्रभुः ।
 राज्ञं व्रतमुखं युद्धे शत्रुमेव्यविदारणं । तस्य काञ्चनचिन्तां रयं शत्रुं सवारयि ।
 जघान समरे श्रीमान् क्रुद्धो दैत्यस्य बाणकैः । तस्य पारिवर्दी लोको रथशक्त्या महाबलः ।
 विभेद समरे हृष्टो दानवं तं स्तनान्तरे । विभिन्नगात्रो रूद्रेण तथा पारिवदैरपि ।
 रूद्रस्य रथमायान्तं राजर्हानवसन्तमः । प्रममाथ तलेनाशु सहाया क्रोधमूर्च्छितः । ११११६
 भिन्नगात्रः शरैस्तीक्ष्णैः स रूद्रममितौजसं । रूद्रपारिवदांश्चापि जघानाशु पराक्रमी ।
 स्रजन्तं शरवर्षाणि दानवं घोरदर्शनं । विभेद समरे रूद्रो बाणैः सन्नतपर्वभिः ।
 वर्त्तमाने तथा रौद्रे संपामे सोमहर्षणे । रुधिरौघप्रवाहिन्यो महानद्यः प्रसृज्युः ।
 दानवः समरे रूद्रं नोत्साञ्जनचयोपमः । निर्विभेद शरैस्तीक्ष्णैर्बलं स्रज्यं दवांशुभिः ।
 हतैर्हानवमुखैस्तु शूलशक्तिपरश्वधैः । पतितैः पर्वताभैश्च दानवैः कामरूपिभिः । ११११७
 वर्त्तमाने महाघोरे संपामे सोमहर्षणे । महाभेरीमृदङ्गाणां पणवानां तथैव च ।
 शङ्खानां पटङ्गानाञ्च सम्भूय महास्त्रजः । हतानां स्तनतां तत्र दैत्यानाञ्चापि निखनः ।
 देवानाञ्च तथा तत्र शुश्रुवे दाक्षिण्यं महान् । तुरङ्गमुखोत्कीर्णं रथनेमिसमुद्धतं ।
 हरोध मार्गं योधानां चक्षुषि च धरारजः । शस्त्रपुष्पोपहारा सा तत्रासीद्युद्धमेदिनी ।
 दुर्दर्शा दुर्विगाद्या च मांसशोणितकर्ममा । भक्तेः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तितोमरपङ्क्तिभिः । ११११८
 अपविद्धैश्च शतशो रथैः संपामिकैर्हतैः । निहतैः कुक्षरैर्भैक्षेक्षया चिदशदानवैः ।
 चक्राक्षयुगशस्त्रैश्च भस्मैरवनिमाश्रितैः । नभुवायोधनं घोरं पिशिताशनसकुलं ।
 उत्पेतुश्च कबन्धानि दिक्षु सर्व्वासु संयुगे । अन्योन्यबद्धवैराणां शूराणां जयमिच्छतां ।
 संप्रहारस्तदा युद्धे वर्त्तन्ते स्म भयङ्करः । सैन्यानां संप्रयुक्तानां शूराणामनिवर्त्तिनां ।
 अजस्रं चैकपादस्य राक्षसैव महात्मनः । तेषाम्नु तत्रापततां सैन्यानामतिनिखनः । ११११९
 उद्धर्ततामन्तकाले समुद्राणाञ्चिव स्तनः । तचैकस्य स धूस्राक्षो भीमो रूद्रो महाबलः ।
 विभेद केशिनं शक्त्या गदापङ्क्तिशूलभृत् । घोरा नानाप्रहरणा भीमात्मा भीमदर्शनाः ।
 निष्येत्तुरूद्रदयिता महापारिवदाक्षया । रथमास्त्राय स श्रीमांस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः ।
 दानवैः संवृतः केशो युध्यते युधि दुर्जयः । तस्य संपामघौण्डस्य संपामघे युयुत्सतः ।
 निष्येत्तुरूपवीर्यस्य ज्वालाः प्रवितता मुखात् । स तु सिंहाक्षितस्तम्भः प्रादूक्ष्यमविक्रमः । १११२०
 महाजलदसंकाशो मृदङ्गमनिखनः । तस्य निष्यतमानस्य दानवैः संवृतस्य वै ।
 बभूव सुमहानादः सोमयंस्त्रिदिवं तथा । तेन शब्देन विचक्षा चिदशनां महाबलः ।
 द्रुमशैलप्रहरणा योद्धुमेवाभ्यवर्त्तत । तेषाञ्च देवदैत्यानां युयुत्सूनां परस्परं ।

सन्निपातः सुतमुलो रौद्रो लोकभयावहः । तेषां युद्धं महाघोरं संजघ्ने लोमहर्षणं ।
 देवदानवसंघानां प्राणांस्त्वक्ता महाहवे । सर्वे सतिवलाः शूराः सर्वे पर्वतसन्निभाः ।
 सर्वे सर्वास्त्रविदांसः सर्वे सर्वायुधोद्यताः । विदशा दानवाश्चैव परस्परजिघांसवः ।
 तेषां विनदतां शब्दः संयुगे मेघनिस्स्रजः । शृङ्गवेऽतिमहाघोरसुरस्त्रावरकम्पनः ।
 रेणुसारणसङ्काशः सुभीसः समपद्यत । उद्धूतो देवदैत्यौघैः संसरोध दिशो दध्न ।
 अन्योन्यं रजसा तेन कौशेयाद्वपाण्डुना । संवृता वज्ररूपेण ददृशुर्नैव संयुगे ।
 न ध्वजो वा पताका वा न वक्त्रं तुरगोऽपि वा । आयुधं स्थन्दनो वाऽपि ददृशे नैव सारथिः ।
 स शब्दस्तुमुलसोषामन्योन्यमभिधावतां । श्रूयते तुमुले युद्धे न रूपाणि चकाश्विरे ।
 दानवा एव संख्या दानवान् जगुराहवे । चिदशांस्त्रिदशाश्चापि निजगुस्तुमुले तदा ।
 ते परांश्च विनिघ्नन्तः स्त्रांस युद्धे सुरासुराः । रुधिरार्द्रा तथा चकुर्वैदिनीले सुरासुराः ।
 ततस्तु रुधिरौघेण संसिक्तं नृदितं रजः । शरीरशतसंकोर्षो बभूव स महारणः ।
 शूलशक्तिगदाखड्गपरिचप्रासतोमरैः । विदशा दानवाश्चैव जगुरन्योन्यमाहवे ।
 बाहुभिः परिष्काकारैर्निघ्नन्तः पर्वतैस्तथा । रुद्रपारिषदाः सर्वे सुदयन्ति स्म दानवान् ।
 रुद्रपारिषदाश्चैव महाद्रुममहाश्लभिः । निजगुः समतिक्रम्य शरैश्चासाद्य दानवाः ।
 एतस्मिन्नन्तरे कुहूः केशो दानवसन्तमः । संप्रमहर्षी घोरः स स्नान्यनीकानि हर्षयन् ।
 तेषां परमसंकुष्टो वज्रमस्त्रमुदैरयत् । वज्रोणास्त्रेण दिव्येन दैत्येन सुमहात्मना ।
 महापारिषदाः सर्वे हता युधि सुदुर्मयाः । वज्रास्त्रपीडिता भ्रान्ता रुद्रपारिषदा युधि ।
 विप्रकोर्णद्रुमाः पेतुः श्रेष्ठा वज्रहता इव । एवं तत्तुमुलं युद्धमभवद्भीमदर्शनं ।
 केशिनः सह रुद्रेण तदहृतमिवाभवत् ।

११/५५

११/५०

११/५५

११/५०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामनप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धे जनपञ्चाशदधिकद्विंशतेऽध्यायः ॥ २४६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वृषपर्व्यां तु दैत्येन्द्रो विषमहृतविक्रमं । निष्क्रम्य योधयामास लोहितार्कसमद्युति ।
 क्रोधमूर्च्छितवक्त्रस्तु धुन्वन् परमकार्मुकं । ध्वजिनीं प्रेक्ष्य शङ्कणां सारथिं स्मरितोऽब्रवीत् ।
 अत्रैव तावत्स्मरितं नय मे सारथे रथं । एते हि देवाः सहिता घ्नन्ति नः समरे वलं ।
 एतास्मिहन्तुमिच्छामि समरस्त्राघिनो रणे । एतैर्हि दानवानोके कृतं च्छिद्रमिदं महत् ।
 ततः प्रज्वलितायेन रथेन रथिनाम्बरः । अरोनभ्यहनत् कुहूः शरजाजैर्भहासुरः ।
 न स्नातुं देवताः शक्ताः किं पुनर्योद्धुमाहवे । वृषपर्व्येषुभिर्भिजाः सर्वे एवाभिदुद्रुवुः ।
 तान्मृत्युवश्मापन्नान् धैवस्तववज्रगतान् । समीक्ष्य ज्ञातीन्निष्क्रमुरवतस्ते महाबलाः ।
 दृष्ट्वा तं तत्र निष्क्रम्य सर्वशस्त्रिदशोत्तमाः । समेत्य सहिताः सर्वे तं द्रुतं पथ्यवारयन् ।
 व्यवस्थितश्च निष्क्रम्य दृष्ट्वा ते चिदशोत्तमाः । बभूवुर्व्यसवन्तो वै तस्यास्त्रवलाजिषा ।
 वृषपर्व्यां तु श्रेष्ठाभं निष्क्रम्य समरे स्मितं । महेन्द्र इव धाराभिः शरवर्षैरवाकिरत् ।

११/५५

११/५०

अचिन्तयित्वा वाष्पांस्तान् शरीरे पतितान् बहून् । स्मितस्रग्मुखे श्रीमान् सख्यैः स महाबलः ।

संप्रहस्य महातेजा वृषपर्वाणमाहवे । अभिदुद्राव वेगेन कम्पयन्निव मेदिनी ।

तस्य त्वाधावमानस्य दीयमानस्य तेजसा । बभूव रूपं दुर्दृष्टं दोषस्थेव विभावयोः ।

१२०१५

रथं त्यक्त्वा स तु श्रीमान् सञ्जोषः कमलोत्तमः । वृक्षमुत्पाटयामास महाशालं महेच्छयं ।

ततश्चिचेप तं वृक्षं निष्कम्बुवृषपर्वाणः । तं दृष्ट्वा महावृक्षं पाणिनैरेन दानवः ।

विनश्य सुमहानादं भ्रामयित्वा च वीर्यवान् । सगजान् गजरोहान् सरथान् रथिनस्तदा ।

जघान दानवलोकां प्रास्विना त्रिदशैस्तथा । तमन्तकमिव कुट्टं समरे प्राणहारिणं ।

वृषपर्वाणमासाद्य त्रिदश विप्रदुद्रुवः । तमापतन्तं संकुटं त्रिदशानां भयावहं ।

१२०२०

ददर्श वोरो निष्कम्बुकोप च ननाद च । स तच्च निश्चितैर्वाणैस्त्रिंशता मर्त्यभेदिभिः ।

निर्विभेद महावीर्यो निष्कम्बुर्दानवाधिपं । दैत्यानामथ निष्कम्बुः ब्रह्मन्निभिरहितः ।

विद्वः समरमूर्द्धस्यो रुधिरं प्राणवहज्ज । उद्विग्ना मुक्तकेशाश्च भगदर्पाः पराजिताः ।

श्वसन्तो दुद्रुवः सर्वे भयादौ वृषपर्वाणः । अन्योन्यं प्रममन्नुक्षो चापिता वृषपर्वाणा ।

वृष्टतस्त्राससंभूटाः प्रेक्षमाणा मुकुर्मुकुः । त्यक्तप्रहरणाः सर्वे कृताक्षौ वृषपर्वाणा ।

१२०२५

संधामे युद्धशौण्डेन तदा निष्कम्बुवैजिकाः । तत्रैव तु महावीर्यः प्रह्लादः कालमाहवे ।

योधयामास रक्ताक्षो हिरण्यकशिपोः सुतः । तस्य दानवबोरास्य युद्धकाले जयक्रियाः ।

चकार त्वरया युक्तो भार्गवो विजयावहाः । उताग्रनं तर्पयतो प्राङ्गणान् नमस्कृतः ।

आज्यगन्धं प्रतिवहन् मारुतः सुरभिर्ववौ । सजस्य विविधाकारा जयार्थमभिजन्विताः ।

प्रह्लादस्य शुभे भूर्ध्वं आवबन्धोरगना स्त्रयं । कालेन सह संधामे प्रयुद्धस्य महात्मनः ।

१२०३०

प्रह्लादस्यातिवीर्यस्य शान्तिस्तुके स भार्गवः । दत्त शिष्यसहस्राणि भार्गवस्य महात्मनः ।

यानि दानवमुख्यानां जेषुः शान्तिमनुत्तमां । श्वस्यमाणमद्यो दिव्यं ब्रह्मसंज्ञवचोदितं ।

रणप्रवेशसदृशं कर्म वैजयिकं कृतं । ततः सर्वस्वविदांसः समरेष्वनिवर्तिनः ।

विद्याव्रतसमायुक्ताः कृतस्त्रक्षयनक्रियाः । धनुर्बलाः कवचिनो वेगेनामुत्य दानवाः ।

बलिमभ्यर्च्य राजानं प्रह्लादं पर्ववारवन् । आस्थाय दिव्यं विपुलं रथं पररथादहं ।

१२०३५

नानाप्रहरणाकीर्णं सचकमिव पर्वतं । तद्बभूव मुहुर्जेन खेडितास्त्रेडिताकुलं ।

भेरोः शिखरमापूर्णं यैरिवाम्बुधरागमे । सजः पद्मपलाशानामामुष्य सुविभूषिताः ।

बान्धवान् संपरिस्त्रज्य संपतन्ति रणप्रियाः । महायुधधरः श्रीमान् शुभकर्णधरः प्रभुः ।

सतनुश्चिरस्त्राणो धन्वो परमदुर्जयः । सिंहादूर्ध्वदृष्टानां मदन्तां किङ्किणीकानां ।

तस्य सैन्यसहस्राणि प्रयान्त्यपि महारणे । सैन्यपक्षगतास्तस्य तथाः परमदुर्जयाः ।

१२०४०

सप्ततिर्नै महाभाग गजास्तावन्त एव च । मध्ये व्यूहोदरस्तु काशनेमिर्दहासुरः ।

धनुर्विस्फारयन् घोर् ननाद प्रजहास च । तस्मिन् व्रतसहस्राणि युरो यानि महायुगे ।

दानवानां बलवतां ब्रह्मप्रतिमतेजसां । य समं वर्द्धमानस्तु पलाभ्यां त्रिस्तुतो महान् ।
 अभवद्दानव्यूहो दुर्भयः सर्वदेवतैः । ततः ब्रतसहस्राणि दानवानां धनुर्भूतां ।
 नानाप्रहरणानाञ्च परिमाणं न विद्यते । गदापरिचमिस्त्रिंशद्रूपलपट्टिबन्धुरैः ।
 प्रष्टहोतैर्यराजन्त दानवाः पर्वता इव । गर्जन्तो विनदन्तश्च विकोचन्तश्च दानवाः ।
 अयुध्यन्त महावीर्याः समरेऽस्त्रनिर्गतिनः । ततस्त्र्यंशसहस्राणां संग्रहे निस्सृतो महान् ।
 हयानाञ्च गजानाञ्च गर्ज्यतामतिवेगिनां । दुन्दुभोनाञ्च निर्घोषः पर्जन्यनिर्दोषमः ।
 शुश्रुवे शङ्खाशब्दश्च पट्टाणाञ्च निस्सनः । तेन ब्रह्मनिनादेन भेरीद्वयैरवेष च ।
 निर्घोषेण रथानाञ्च कोपतीव नभस्तलं । सागरप्रतिमौघेन बलेन महता दृतः ।
 प्रह्लादोऽयुध्यत क्रुद्धः कालान्तकसंभोषमः । तस्य नादेन रौद्रेण चोरेणाप्रतिमोजयः ।
 विनेदुः सर्वभूतानि वैशोक्यविघ्नतैः स्त्रैः । अन्तरोच्चात् पपातोऽन्ता वायुश्च पदयो ववौ ।
 वमन्यः पावकं चोरं शिवोऽथैव ववाश्रितः । प्रह्लादस्तु महावीर्यः प्रहसन् युद्धदुर्धरः ।
 उवाच वचनं श्रीमांसात्कालचममुत्तमं । अद्याहं दर्शयिष्यामि स्त्रबाहुबलमूर्जितं ।
 अथ मदाणनिहतान् देवान् द्रक्ष्यथ संयुगे । बान्धवा निहता येषां त्रिदशैरिच सङ्गरे ।
 अथ ते निर्व्विपिबन्ति ब्रजुमंशानि दानवाः । दमस्य समुद्धूतं रेणुं समरमूर्द्धनि ।
 अहं संशमयिष्यामि ब्रजुभोषितत्रिस्तुरैः । तिमिरौघहतार्कश्च सैन्यरेणवणोक्तं ।
 आकाशं संपतियन्ति खद्योता इव मे शराः । बह्वाः संपरिमोदध्वं देवेभ्यस्त्यज्यतां भवं ।
 अद्याहं निहनिष्यामि कालेन्द्रं धनुषा रणे । तोषयिष्यामि राजानं बलिं बालवतां वरं ।
 त्रिदशान् समरे जित्वा वायैरन्तकसन्निभैः । अचयाः सन्ति मे तूणाः शरास्त्राग्नीविषोपमाः ।
 स्त्रातुं मे पुरतः शक्ताः के रणे जीवितेषुवः । हत्वा रिपुगणांस्तुष्टिरनुरागश्च राजसु ।
 हतस्य त्रिदिवे बाधो नास्ति युद्धसमा गतिः । ते भयं पृष्ठतः कृत्वा रणे दानवसत्तमाः ।
 निहत्स्वमानरोन् सर्वान् भोदध्वं नन्द मे वने । एवमुक्त्वा महासैन्यं प्रह्लादो दानवोत्तमः ।
 कालस्य समरे सैन्यं तरसा ऽमर्हतासुरः । सर्वान्स्त्रविच शूरस्य नित्यश्चाप्यपराजितः ।
 युद्धेष्वभिमुखो नित्यं स्त्रबाहुबलदर्पितः । बह्नीरयसहस्राणि त्रिविधायुधधारिणां ।
 प्रह्लादस्यातिवीर्य्यस्य ये तस्य तनया निजाः । तैस्तु क्रतुघ्नैरिष्टं विपुलैराप्रदत्तैः ।
 शान्ता धर्मपरा नित्यं नित्यं ब्रतपरायणाः । दातारः प्रियवक्तारो वक्तारः शास्त्रवस्तुषु ।
 स्वदारनिरता दान्ता ब्रह्मण्याः सत्यवक्त्रजाः । यष्टारः क्रतुभिर्निर्गतं नित्यश्चाध्ययने रताः ।
 रस्यस्त्रकुशलाः सर्वे ब्रह्मज्ञो दृढविक्रमाः । मन्तवारणविक्रान्ताः ब्रजुभैर्बलिमर्हकाः ।
 ईरयन्तः पदाक्षेपैः सुघोरान् वातरेचकान् । युद्धीत्युक्थियो नित्यं कोधरञ्जितलोचनाः ।
 सन्दष्टौष्ठपटा दैत्या विनेकुर्भिमविक्रमाः । खेडितास्त्रेऽटितरवैर्ध्वजध्वजः परस्परं ।
 रेणुशङ्खरैश्चैव सिंहनादैश्च पुष्कलैः । आमुत्यामुत्य सहसा रणे वज्ररनेकजः ।

११७५

११७६

११७७

११७८

११७९

११८०

तालमात्राणि चापानि विह्वल्य सुमहाभुजाः । अमृत्यमाणाः सहसा दानवा वाणपाणयः ।
 सुरासुरैरप्यजितं योधयन्ति रणेऽन्तकं । प्रतप्तहस्ताभरणाः सर्वे ते श्वेतवाससः ।
 दानवा मानिनः सर्वे सर्वे स्वर्गाभिकाङ्क्षिणः । सर्वे जयैषिणो वीराः सर्वे शत्रुबधोद्यताः ।
 शुश्रुभे सा चमूर्द्ध्वा पताकाध्वजमालिनी । गजान्तरयसम्बाधा स्वर्गमार्गाभिकाङ्क्षिणी ।
 ततः कालस्तु निर्धातो भोभो भोमपराक्रमः । विनदन् सुमहाकायो व्याधिभिर्मूर्च्छमिहृतः ।
 ददर्श महर्तो मेनां दानवानां बलीयसां । अभिसंजातहर्षाणां काशं समभिगच्छतां ।
 आपतन् तदाऽनीकं दानवानां तरस्त्रिणां । प्रतिलोमं चकाराशु व्याधिभिः सहितोऽन्तकः ।
 प्रविश्य ध्वजिनोच्चैर्धा घातयामास वीर्यवान् । काशो बधिररक्ताक्षः स्त्रेणानोकेन संवृतः ।
 प्रह्लादबलमत्युपं प्रह्लादश्च महासुरं । आजघान रणे काशो दण्डमुद्गरपट्टिशैः ।
 शरशक्त्यष्टिखण्डाश्च शूलानि मुषलानि च । गदाश्च परिचासैव विचित्राश्च परश्वधाः ।
 धनुंषि च विचित्राणि शतघ्न्यश्च क्षिरायसाः । पात्यन्ते व्याधिभिर्बुद्धे दानवानां चमूमुखे ।
 बहवो व्याधयो युद्धे बह्वनसुरपुङ्गवान् । व्याधीनपि च देवैश्चा निजगुणैर्बहो बह्वन् ।
 शूलेन मथिताः केचित् केचिच्छिन्नाः परश्वधैः । परिधैराहताः केचित् केचिच्च परमायुधैः ।
 केचिद्विधाकृताः खड्गैः स्फुरन्तः पतिता भुवि । व्याधयो दानवैरेवं जालाशस्त्रैर्विदारिताः ।
 ते चापि व्याधिभिः सर्वे विविधैरायुधोत्तमैः । खड्गैश्च विमलैस्तोत्तैः प्रासतो मरमुद्गरैः ।
 विभिन्ना दानवाः शूलैर्नैकैस्तैश्च परश्वधैः । मुद्गरैः पट्टिशैश्चैव व्याधिभिश्च हता भृशं ।
 क्षताः शस्त्रैरेकैश्च मुष्टिभिश्च हता भृशं । वेमः शोणितमसोभ्यं विष्टम्बदशनैश्चणः ।
 आर्त्तस्त्ररश्च मदतां सिंहनादश्च गर्जतां । बभूव तुमुलः शब्दः संधामे क्षोमहर्षणः ।
 मुष्टिभिश्चोत्तमाङ्गानि तलैर्गोत्राणि चासकृत् । सादितानि मर्षो जम्मुक्षिप्ततामेव संयुगे ।
 वस्त्रफेना ध्वजावर्त्ता ह्रिन्नाज्जमघोरगा । शूलशक्तिमहामत्या चापघातसमाकुला ।
 रथेष्टोपलसम्बाधा ध्वजद्रुमसमाहृता । सशब्दघोरविस्तारा लोहितोदाऽभवन्नदी ।
 स्रग्धनुःशकधनुषौ काञ्चनाङ्गदविद्युतौ । तौ देवकालजलदौ शरधारां ववर्षतुः ।
 तौ महामेषसङ्काशौ रथनागगतौ तदा । बभूवतुरतिकुद्धे साम्बगर्भाविवाम्बदौ ।
 तप्तकाञ्चनसङ्काशौ दिव्यशरविभूषितौ । तौ विरेजतुरायसौ सूर्यवैशानराविव ।
 तौ महाचलसङ्काशावन्योन्यस्य चमू तदा । वज्राग्निसमस्यैर्ब्रह्मैर्ब्रह्मैर्ब्रतुराहवे ।
 परस्परं समासाद्य तयोर्युधि दुरासदे । नाशं सन्त तदा योधा जीवितान्यपि संयुगे ।
 शरनिभ्रमसर्वाङ्गा युधि प्रक्षीणजीविताः । निप्रेतुर्योधमुखास्तु बधिरोक्षितवचसः ।
 पतितैर्निपतङ्गिभ्यः पात्यमानैश्च संयुगे । बभूव भूः समाक्षोर्षा योधैरुद्धतजोवितैः ।
 न मृच्छतोः शरान् चोरान् न च सन्दधतोक्षयो । अन्तरं ददुर्गे कश्चित् प्रयत्नादपि संयुगे ।
 लघुत्वाच्च महाबाहू युद्धशोण्डौ महाबलौ । मण्डलीकतपापौ तु सद्यदेव बभूवतुः ।

११००५

११०००

११००५

११०००

११००५

११०००

प्रह्लादस्य तु बाणौघैर्दुद्रावात्कवाहिनी । तुष्टमाना बलवता वायुनेवाभ्रमण्डलं ।
 हतदर्पन्तु विज्ञाय प्रह्लादः कालमाहवे । अपयातश्च समराद्विषसं संप्रतर्क्य तं ।
 मत्वा वशगतश्चैव प्रह्लादो बुद्धदुर्गदः । तक्षैवान्यां समं भूयः प्रामर्दत महासुरः । १९८५
 कालप्रह्लादयोर्बुद्धमभवद्यादृशं तदा । तादृशं सर्वभूतेषु न भूतं न भविष्यति ।
 एवमद्भुतवीर्यीजा महारणकृतप्रणः । प्रह्लादः परिदृष्ट्वाऽत्र काशस्त्रपटतो रणात् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे पञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५० ॥
 ॥ वेश्मनाय न उवाच ॥ अनुह्लादो धनाध्यक्षं प्रह्लादस्यानुजो बली । समेत्यो योधयामास सोमयन् यक्षराहिनीं ।
 महता च बलीघेन अनुह्लादः सुरोत्तमं । अर्हयामास संकुटो धनाध्यक्षं प्रतापवान् ।
 अमृत्यमाणस्त्रिदाशानाहवत्मानुदायुधान् । चकार कदमं घोरं धनुष्याणिर्घाहासुरः । १९८६
 आवर्त्त इव संजग्मे बलस्य महतो महान् । क्षुभितस्याप्रमेयस्य सागरस्यैव संभवः ।
 त्रिदशानां शरोरैश्च दानवानाञ्च मेदिनी । बभूव निचिता सर्वा पर्वतैरिव संवृता ।
 मेरुपृष्ठन्तु रक्तेन रञ्जितं संप्रकाशते । सर्वतो मःधवे मासि पुष्पितैरिव किंशुकेः ।
 हतैर्वैरिर्गजैरथैः प्रावर्त्तत महानदी । भ्राणितोदा महाघोरा यमराष्ट्रविर्वर्द्धनी ।
 शल्लोदोमहापद्मा विप्रकीर्णान्त्रैवला । क्षिप्रकायशिरोमोना ह्यङ्गावयवशर्करा । १९८७
 गृध्रहंसगणाकीर्णा कङ्कसारसनादिनी । वशाफेनममाकीर्णा प्रोतकुप्लवितस्त्रना ।
 तां कापुन्यदुर्द्धां युद्धभूमिमहानदी । नदीमिवातपापायि हंसमारसबोभितां ।
 त्रिदशा दानवाश्चैव तेहस्तां दुस्तरां तदा । यथा पद्मरजोध्वस्तो नलिनीं गजयूथपाः ।
 ततः सजन्तं बाणौघाननुह्लादं रथे स्थितं । ददर्श तरसा देवो निग्नन्तं यक्षवाहिनीं ।
 कुङ्कुस्ततो दैत्यबलं सूदयामास वित्तपः । विविपञ्जिव खे वायुर्घाहाभ्रपटलं बलात् । १९८८
 समीक्ष्य तुमुलं युद्धमनुह्लादश्चमूपतिः । रथेनादित्यवर्णेन कुबेरमभिदुष्टवे ।
 स धनुर्धन्विनां श्रेष्ठो विक्रम्य रणमूर्धूनि । उत्सवर्ज्य शिताम् बाणान् वित्तेशस्य महात्मनः ।
 कुबेरं प्राप्य ते बाणा निर्भिद्य सुसमाहिताः । अपरान् पृष्ठतो जघ्नुर्योयन्तान् यक्षराक्षसान् ।
 देवः शरैरभिहतो निशितैर्ज्वलनोपमैः । अनुह्लादं प्रत्युदियात्संकुटः परमाहवे ।
 ततो वैश्रवणो राजा क्रुद्धो यक्षगणैः सह । ववर्ष शरवर्षाणि दानवान् प्रति वीर्यवान् । १९८९
 तद्यथा शारदं वर्षं गोवृषः शीघ्रमागतं । अपारयन् वारयितुं प्रतिगृह्णाति मौलिनः ।
 एवमेव कुबेरस्य शरवर्षं महासुरः । निमीलितान्त्रः सहसा दैत्योऽसह्यत दाहणं ।
 रोषितः शरवर्षेण धनदेन महाबलः । इन्द्रकेतुप्रतीकाशमभितोऽवय्यत द्रुतं ।
 प्रवृद्धशाखावितपं तरुणाङ्कुरपङ्कवं । उत्पात्य कुपितो दैत्यस्तत्रं फलवमाकुलं ।
 निजघान हयभेष्टान् कुबेरस्य महाजवान् । तस्य कर्णं महाघोरं दृष्ट्वा सर्वे महासुराः । १९९०
 सिंहनादं नदन्ति स्म अनुह्लादप्रहर्षिताः । तथोः सुतुमुलं युद्धं संजग्मे देवदैत्ययोः ।

ततस्तौ क्रोधरक्ताचावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ । अन्योन्यं विविधैः शस्त्रैर्घोरैर्जघनतुराहवे ।
 त्रिदशैर्दानवा युद्धे मथिताः प्राणवन्तरैः । दानवैस्त्रिदशास्तपि क्रुद्धैर्भुवि निपातिताः ।
 दानवास्यस्य संक्रुद्धास्त्रिदशान्निमित्तैः शरैः । विव्यधुर्ध्वज्जिघंकाशैः कङ्कपचैरणिमग्नैः ।
 विदार्यमाणा दैत्यैश्चैस्त्रिदशास्तु महाबलैः । अमर्षिततरा भूयश्चक्रुः कर्माण्यभितवत् । १९८४
 ते गदामिः सुभीमाभिः पट्टिशैः शूलभुजैः । परिचैश्च सुतीक्ष्णपैर्दानवाः पीडिताः शरैः ।
 शरनिर्भिन्नगात्राश्च खड्गविच्छिन्नवक्षसः । जट्टजलो शिलाश्चैव क्रुमांश्चासुरवन्तमाः ।
 ते भीमवेगा दितिजा नर्हमानाः पुनः पुनः । ममन्वस्त्रिदशान् वीर्याच्छतशोऽयं सहस्रजः ।
 ततः सुतमुलं युद्धं तेषां तत्समवर्त्तत । शिलाभिर्विपुलाभिश्च बज्रशाल्यैश्च पादपैः ।
 परिचैः पट्टिशैश्च भिन्दिपानैः परश्वधैः । केचिन्निलकणशिरयः केचिच्च विदलीकृताः । १९८५
 केचिदिनिहता भूमी रुधिरार्द्राः मुरासुराः । केचिदिद्राविता जघ्राः परस्परवधाहिताः ।
 विभिन्नहृदयाः केचिच्छिन्नपादाश्च शरैः । विदारितास्त्रिशूलैश्च केचित्तच्च गतश्ववः ।
 तद्युद्धं समहङ्गमं देवदानवसंकुलं । बभूव शस्त्रतुमुलं शिलापादपसंकुलं ।
 धनुर्ज्योतस्त्रिमधुरं हिक्कातालसमन्वितं । आर्त्तस्तनितनिर्घोषं युद्धगान्धर्व्यमावभौ ।
 कुवेरस्तु धनुर्ध्याणिर्दानवाश्चणमूर्द्धनि । दिशो विद्रावयामास संक्रुद्धः शरवृष्टिभिः । १९८६
 कुवेरेणाहितं सैन्यं विद्रुतं प्रेक्ष्य दानवः । अभ्यद्रवदनुष्ठादः प्रमृष्टा विपुलां शिलां ।
 क्रोधाद्विगुणरक्ताक्षः पितुस्तुल्यपराक्रमः । शिलां तां पातयामास कुवेरस्य रथोत्तमं ।
 आपतन्तीं शिलां दृष्ट्वा गदापाणिर्द्वेनाधिपः । रथादाभुत्य वेगेन वसुधायां व्यतिष्ठत ।
 सचक्रकूवरहयं मध्वजं सशरासनं । भङ्गा रथोत्तमं तस्य निपपात शिला भुवि ।
 प्रमथ्य तु कुवेरस्य प्रह्लादस्यानुजो रथं । मुराणां कदनं चक्रे सस्त्रव्यविटपैर्द्रुमैः । १९८७
 प्रभिश्रिगिरिशो भग्नास्त्रिदशाः शोणितोचिताः । क्रुमैः प्रमथिताङ्गाश्च निपेतुर्द्धरथोत्तमैः ।
 विद्राव्य विपुलं सैन्यमनुष्ठादो महामुरः । गिरिशृङ्गं महद्गुह्यं कुवेरमभिदुद्रुवै ।
 तमापतन्तं धनदो गदामुद्यम्य वीर्यवान् । विनर्हन्नाङ्गयामास दानवैर्न महाबलः ।
 तस्य क्रुद्धस्य संक्रुद्धो गदां तां बज्रकण्टकां । न्यपातयत विजेशो दानवस्योरधि प्रभुः । १९८८
 दैत्यस्तु क्रोधरक्ताक्षस्तं प्रहारमचिन्तयन् । विजेशस्योपरि तदा गिरिशृङ्गमपातयत् ।
 स विह्वलितसर्वाङ्गो गिरिशृङ्गेण ताडितः । पपात सहसा भूमौ स पिङ्गाक्षो महाबलः ।
 रराज पतितो भूमौ विकीर्णं रथं पर्वतः । विजेशं विह्वलं दृष्ट्वा सर्वे ते यशराक्षसाः ।
 परिवार्य महात्मानं ररजुर्भीमविक्रमाः । मुहूर्त्तं विह्वलो भूत्वा प्रभुर्विश्रवसः सुतः ।
 उत्थितः सहसा देवः पिङ्गाक्षो महाबलः । जनाद च मुहानादं पैलोक्ष्यमभिनादयन् ।
 जनयस्त्रिव निर्घोषं विधमन्निव पर्वतान् । तमवध्यन्तु विज्ञाय निहतं पुनर्वन्वितं । १९८९
 प्रेक्ष्य पिङ्गाक्षमायान्तं दानवा विप्रदुद्रुवुः । तांस्तु विद्रुवतो दृष्ट्वा चणुष्ठादोऽसुराऽग्नौत् ।

कालनेमिं सुनेमिश्च महाभूमिश्च दानवं । आत्मानश्चैव वीर्यं च विस्मयाभिजनं तथा ।
 क गच्छथ भयचक्षाः प्राकृता इव दानवाः । निवर्त्तन्धं महावीर्याः किं प्राणान् परिरक्षथ ।
 नालं युद्धाय यचोऽयं महतीयं विभोविका । एतां समुत्थितामद्य दानवानां विभोविकां ।
 विक्रम्य विधमिष्यामि निवर्त्तन्धं महासुराः । तेऽसुराः संनिवृत्त्याद्य समदा इव कुञ्जराः ।
 निजघ्नः परमक्रुद्धा देवदेव्यं महासुराः । क्षीणप्रहरणाः केषिन्नेषगम्भीरनिखनाः ।
 दर्पोत्कटा भुजैरेव संहारं प्रचक्षिरे । प्राग्रभिद्यैव काष्ठैश्च शिलाभिश्च महाबलाः ।
 बाहुभिश्च तथाऽन्योन्यमाक्षिपन्ति स्म वेगिताः । मुष्टिभिश्च तलेष्वेव नखपातैर्महाबलाः ।
 पादपैश्च महाबाह्वैरयुध्यन्त महारणे । अनुद्गादस्तु संक्रुद्धो देवतानां महाबभूव ।
 ममन्थ परमायत्तो वनान्यग्निरिवोत्थितः । रुधिराद्रांस्तु बहवः श्रुते योधसत्तमाः ।
 निहन्ताः पतिता भूमौ तासपुष्पा इव क्रुमाः । अनुद्गादस्तु विक्रान्तो देवस्त्राभ्योविषोपमान् ।
 युध्यमानस्य समरे व्यसृजन्नशितान् शरान् । धनाधिपेन विद्वस्त्य अनुद्गादस्तु संयुगे ।
 अङ्गारमिश्राः क्रुद्धस्तु मुखान्निसेहरर्षिषः । अथ वाणसहस्रेण विनेशं दानवोत्तमः ।
 विव्याध समरे क्रुद्धो दण्डपाणिरिवान्तकः । कुवेरस्तु शरैर्भिन्नः समन्तात् क्षतजोक्षितः ।
 रुधिरं परिसुखाव गिरिः प्रस्रवणैरिव । लब्ध्वा स तु पुनः संज्ञां रोषरक्तेक्षणः सुरः ।
 गदामय समासाद्य भोमां भोमपराक्रमः । चित्रेण दैत्यमुद्दिश्य बलवान् क्रोधमूर्च्छितः ।
 अप्राप्तामन्तरे मोऽय तां गदां गदयाऽसुरः । बभञ्ज विनष्टं क्रुद्धस्तदायय्यमभूत्तदा ।
 प्रमृष्टस्तु गदां भूयो ह्यभिदुद्राव दानवं । तमापतन्तं दृष्ट्वैव अनुद्गादो महाबलः ।
 गिरिशृङ्गमयोत्पात्य कैलासाचलसन्निभं । धनाधिपे प्रदुद्राव व्यादिनास्य इवान्तकः ।
 तमन्तकमिवायान्तमजय्य सकलैः सुरैः । यसन्तमिव दैतेयं चैजोक्थमखिलं रथा ।
 तमालोक्य तथारूपं धनाध्यक्षो रणं भयात् । अपह्राय ययौ तत्र यत्र देवः शशोपतिः ।
 तस्य चातिमहत् कर्म्म दृष्ट्वा वित्तपतितदा । जगाम भयमंचक्षो यत्र देवः शशोपतिः ।

११८५

११८६

११८७

११८८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे एकपञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विप्रचित्तिस्तु वरुणं दैत्यानामधिपोऽव्ययः । जघानेषुगणैः क्रुद्धो दीप्तैरिव महोरगैः ।
 संदह्यमानो दैत्येन दीप्तैः शरगभस्तिभिः । नाभ्यजानत कर्त्तव्यं संघाभे स जलेश्वरः ।
 सर्वलोकेश्वरस्यैव परमेष्ठी प्रजापतिः । नाशकोदघतः स्नातुं विप्रचित्तेर्ष्यं नाधिपः ।
 वज्रो नाम महाव्यूहो निर्भयः सर्वतोमुखः । संव्यूह्य प्रत्ययुध्यन्त दानवा देववाचिनी ।
 अग्निज्वालासमन्तत्र रविमण्डलसन्निभं । मुखमाभाति दैत्यस्य विप्रचित्तेर्महात्मनः ।
 वरुणस्तु महतीनां विप्रचित्तिं महासुरं । प्रदहन्नेव तेजोभिर्जिगीषुः प्रत्यवैक्षत ।
 स्रग्दाममास्त्राभरणं दत्तपञ्चाङ्गुलान्तरं । जघाह परिधं दैत्यः कैलासमिखरोपमं ।
 पिबद्धं काञ्चनैः पट्टैर्ममालिनमाचमं । यमदण्डोपमं शौरं दैत्यानां भयनाशनं ।

११८९

११९०

आमयामास तं क्रुद्धो महाबलधरोपमं । विननाद निवृत्ताशो विप्रचिन्तितहासुरः ।
 स कण्ठस्थेन निष्केष भुजसौरपि चाकूदैः । कुण्डलाभ्यां विचित्राभ्यां कृजा चैव विचित्रया ।
 दानवो भूषणैर्भाति परिघेषासमेन च । यथेन्द्रभगवा मेघः सविद्युत्क्षान्तियुक्तमान् ।
 प्रस्त्रोक्त्य परिघायेण वायुस्त्र्यम्भं महास्त्रनः । प्रज्ज्वाल सधूमार्धिः सङ्घर्षजनितो ऽनलः ।
 विद्याधरगणैः सङ्घं गन्धर्व्वनगरैरपि । सह चैवामरावत्या सिद्धलोकेष्वपि सह । ११८८
 यहनक्षत्ररचितं मार्कण्डेयविभूषितं । दैत्यैश्चपरिघोद्धूतं भ्रमतीव नभस्तलं ।
 दुरासदः स संजघ्ने परिघाभरणः प्रभुः । सुरेभ्योऽसुरेभ्यश्चिद्युगान्ताग्निरिवोत्थितः ।
 त्रिदशा वरुणश्चैव न श्रेष्ठः स्यन्दितं भयात् । तचासीच्चिर्भयस्त्रैकः कौशिको वासवः प्रभुः ।
 भास्करप्रतिभं घोरं परिघं रौद्रदर्शनं । पातयामास सेनायां जलेष्वस्य स दानवः ।
 पतता तेन संघाभे जलेष्वस्य महात्मनः । भूतानां दशसाहस्रं परिघेण समाहतं । ११८९
 तेषां गात्राणि चासाद्य व्यग्रोर्ध्वत सहस्रधा । विशीर्यमाणो विषभावुक्ताग्रतमिवाग्नौ ।
 भूयश्चैनं तदा भ्राम्य वरुणायाभ्यपातयत् । पात्यमाने तदा तस्मिन् शरीरे वरुणस्य च ।
 स भिन्नः परिघो घोरो देवगात्रे व्यग्रोर्ध्वत । शीर्यमाणस्य चूर्णानि खद्योता इव चास्मरे ।
 स तु तेन प्रहारेण न चचास जलाधिपः । परिघेणाहतः शंखे यथा भूमिचलेऽपलः ।
 स्त्रैवेत्येवमभग्रे । भिन्नेऽङ्गेषु चाहवे । मुह्यन्तमगमत् शोभमयान्तिरमर्षणः । ११९०
 सोऽमर्षवशमापन्नो वरुणोऽभितविक्रमः । सर्व्वमंहारमकरोत् स्वपक्षोऽरिमर्दनः ।
 स सागरैस्तुर्भिन्नेषु दृते दीप्तैश्च पद्मगैः । शङ्खमुक्तामणिनिभो विभ्रन्तोयमयं वपुः ।
 पाण्डुरोद्धूतवसनो नानारत्नचिताङ्गदः । वरुणः पाशष्टक्त्रोमान् कूर्कमोक्षमाकुलः ।
 वरुणस्तु तदा क्रुद्धस्तान्निरोक्ष्य स्वभैनिकान् । उवाच हृष्टा युध्यध्वं दानवानां जिघांसया ।
 अहमेनं हनिष्यामि भयं मुक्ता तु युध्यत । ततस्तो पद्मगाः सर्व्वे महावैद्यमाश्रयाः । ११९१
 जप्नुर्देव्याश्चणमुखे नर्दन्तो जयगुह्यिनः । ते तु गालीकनाराचैर्मदाभिर्मुषकैश्च ।
 अभ्यघ्नन् दानवान्शोभाश्रुदिता वरुणानुगाः । विप्रचिन्तिस्तु संक्रुद्धो महाबलपराक्रमः ।
 पद्मगाणां शरीराणि व्यधमद्रुणमूर्ध्नि । गारुडेन च सोऽस्त्रेण पद्मगान्दानवोत्तमः ।
 घातयामास समरे गारुडेः पद्मगाग्रजैः । स शरैः सूर्य्यवंकजैः घातकुम्भविभूषितैः ।
 पद्मगान् समरे वोरः प्रममाद्य सुदुर्व्वयः । ते भिन्नगात्राः समरे पद्मगाः शरपीडिताः । ११९२
 पेतुर्मथितसर्व्वङ्गा गजा इव महागजैः । तं तपन्तमिवादित्यं दीप्तैर्व्याघ्रगभस्त्रिभिः ।
 अभ्यधावत संक्रुद्धः समरे वरुणः चभुः । ततस्तो दानवस्तत्र भिन्नदेहाः सहस्रजः ।
 व्यथिता विद्रवन्ति स्म दिशो दश विचेतसः । दम्बस्यार्थे पराक्रम्य वरुणस्त्रैकजीवितः ।
 विनर्दमानो युयुधे समरे पाशश्चक्रः । बाह्याः पर्व्वतापैश्च मुष्टिभिश्च बभौत्कटाः ।
 अभ्यवर्धन्त समरे विप्रचिन्तिं महासुरं । ताश्चक्षुष्य शिखाभिश्च प्रहरन्तो बभौत्कटान् । ११९३

ध्योहत महातेजा विप्रचिन्तिर्ब्रह्मासुरः । ततः पावकचङ्गायै प्रयुक्तैः श्रोत्रगामिभिः ।
वरुणस्य महावेगान् विभेद समरे दद्यान् । कर्मणा तेन महता विप्रचिन्तेर्ब्रह्मात्मनः ।
अग्रेराध्याकृतस्यैव तेजः समभिवर्द्धत । च शरैः सूर्यचङ्गायैः सुयुक्तैः श्रोत्रगामिभिः ।
वारुणो तां महासेनां निर्धमन्व महाबलः । शोषाक्षां साधकाक्रान्तां शरजास्येन मोहितां ।
शूलशङ्खशृङ्गभिन्नाञ्च चकार दधिरोक्षितां । अभिद्रुतस्तु दैत्येन सयेन्यः सखिलाधिपः ।
महेन्द्रं शरणं प्राप्नो विप्रचिन्तेर्भयार्हितः ।

११२५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरबुद्धे दिपञ्चादधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पराजयन्तु दैत्यानां दृष्ट्वाऽग्निस्त्रिदशोत्तमः । चकार बुद्धि दैत्यानां वधे ब्रह्मार्पिभिः स्तुतः ।
स्वयम्प्रभायाः प्राचिच्छा यः पुनो हव्यवाहनः । हरिष्यरेताः पिङ्गाक्षो देवदूतो ज्ञताग्रजः ।
लोहितो लोहितपोवो हर्ता दाता हविः कविः । पावको विश्वभृदेवः सर्वदेवानाम् प्रभुः ।
सुजङ्घात्मा सुवर्चस्कः सहस्रार्चविभावसुः । कृष्णवर्त्मा चित्रभार्गुर्देवाग्र्यस्त्रिषु यक्रराट् ।
लोकमाख्योऽदिजज्ञतप्रियोऽर्चिस्त्रिष्वान्वपटस्ततः । हव्यभवः ब्रह्मोर्गभः स्वयोनिः सर्वकर्मात्मन् ।
पावनः सर्वभूतानां त्रिदशानां तपोनिधिः । ब्रमनः सर्वपापानां खलिहानस्तनूनपात् ।
प्रदक्षिणावर्त्तशिखः शुचिरोमा मखाकृतिः । हव्यभुग्नभयेशो हव्यभागहरो हरिः ।
सोमपः स महातेजा भूतेशः सर्वभूतपात् । अष्टस्यः पावको भूतिभूतात्मा वै खधाधिपः ।
स्वाहापतिः सामगोतः सोमपूताग्रनोऽर्चिष्टम् । देवदेवो महाक्रोधो रुद्रात्मा ब्रह्मसंस्तुतः ।
लोहिताम्बु वायुचक्रं रथमास्थाय भूतकृत् । धूमकेतुर्धूमश्लिखो मोक्षवासाः सुरोत्तमः ।
उद्यम्य दिव्यमाग्नेयमखं देवो रथे महत् । दानवानां सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
समरे विजयाकाङ्क्षी ददाहानिलसारथिः । प्राणो यः सर्वभूतानां देहे तिष्ठति पञ्चधा ।
यन्ता यस्य ज्ञताग्रस्य सखा च प्रभुरीश्वरः । प्रभञ्जो यो लोकानां युगान्ते सर्वनाशनः ।
सप्तस्तरगता यस्य योनिर्गीर्भिरुदीर्यते । यो ह्याकाशमयो देवो दूरगः शब्दसंभवः ।
यः कर्त्ता च विकर्त्ता च गतिर्गतिमता प्रभुः । वेदकर्त्ता समो लोके ब्रह्मणा यः सनातनः ।
अमूर्त्तिमन्तं यं प्राञ्ज्यर्ष्याभूतं महत्तरं । सोऽग्निं समीरयामास ब्रह्मोर्गभं समीरणः ।
त्रिदिवारोहिभिर्जालैर्जन्ममापो दिवो दत्त । दानवानामभावाय युगान्ताग्निरिवाभवत् ।
मेदोमज्जामहापङ्कां केनैवैवलादक्षां । योधश्रीर्पोषणवहां मृतदिपतटोत्कटा ।
शोणितोदां रथे दृष्ट्वा संगमसरितं विभुः । वज्रिः प्रस्कन्दयामास दैत्यानां भयवर्द्धनः ।
ततोऽग्निर्द्विजान् सर्वान् प्रह्लादप्रमुखांस्तदा । पराजयामास विभुः क्रोशमानान्महाहवे ।
केचित्प्रदीपैर्भुक्कुटैः केचिद्दीपैः शिरोरुचैः । केचिद्वाचैः प्रदीपैश्च केचिद्दीपैर्भुजाननैः ।
केचित् प्रदीपैश्चरुभिः केचित् चैर्धैरैः । असुरास्तत्र दृश्यन्ते प्रदीपेनाग्निना कृताः ।
अमुरा भयवित्रस्ता विद्रुताश्च दिवो दत्त । त्यक्त्वायुधानि सर्वाणि विप्रकीर्णरथध्वजाः ।

११२६

११२७

११२८

११२९

प्रयान्ति समरे भीताः पावकेन पराजिताः । न च पश्यन्ति वज्रं ते संप्रदीप्तं महाहवे ।

१२८५०

दिशः खं गाक्ष मेघांश्च दीप्तान् पश्यन्ति दानवाः । भुवं खद्यम्बुवा सृष्टो युगान्तकोऽययोगिना ।

इत्येवं दानवाः सर्व्यं मेनिरे चक्षतेतसः । मथश्च ब्रह्मरक्षैव महामायाधरावभौ ।

पार्श्वान्यवाहणी माये व्यधन्तां वारिविचरे । ताभ्यां वज्रिः स मायाभ्यां सिध्यमानः समन्ततः ।

तोयौघैः पर्येतनिभैर्भृङ्गैश्चिरभवद्भ्ये । शास्त्रमानान् समरे पावकं दैत्यनाशनं ।

वृहत्कोर्भिर्भृङ्गहातेना वज्रिमाह वृहस्पतिः ।

१२८५४

॥ वृहस्पतिरवाच ॥ विरथ्यरेतः सुशिक्षं व्यसनाद्यय सर्वभुक् । सप्तजिह्वानलं चाम लेखिहानं महावक्त्रं ।

आत्मा वायुस्तव विभो हरीरमुत वीरधः । योगिरापद्य ते प्रोक्ता योगिस्त्वमसि चाश्वधः ।

ऊर्ध्वं चाधश्च गच्छन्ति सक्षरन्ति च पार्श्वतः । अर्ध्वं वक्षे महभाग सर्वतः प्रभवन्ति च ।

त्वमेवोग्रे सर्वमसि त्वयि सर्वमिदं जगत् । त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं विभर्षि च ।

त्वमग्रे हव्यवाडेकस्त्वमेव परमं हविः । यजन्ते च सदा सन्तस्त्वामेव परमाध्वरे ।

१२८५९

त्वमसं प्राणिनां भुङ्क्ते जगधीताश्रितं विभो । त्वत्तः प्रवृत्तो विजयस्त्वयि लोकाः प्रतिष्ठिताः ।

सृष्ट्वा लोकांस्त्रीणिमान् हव्यवाह प्राप्ते काले त्वं पश्यसेव दीप्तः । त्वमेवैकस्तपसे जातवेदो नान्यस्तप्ता विश्वते गोषु देव ।

वृषाकपिः सिन्धुपतिस्त्वमग्रे महामखेऽप्यहरस्त्वमेव । विश्वस्य भूतिस्त्वमसि प्रसूतिस्त्वस्य प्रतिष्ठा भगवन् प्रजानां ।

सृजस्वपो रश्मिभिर्जातवेदस्त्वमेवधीरोवधीनां रसाश्च । विश्वं त्वमादाय युगान्तकाले सृष्ट्वा भवस्थानलं सर्गकाले ।

त्वमग्रे सर्वभूतानां योगिर्वेदेषु गोयसे । त्वया देवहितार्थाय निहता दानवा रणे ।

१२८६४

स्त्वयोगिने महतेजसोऽयं मखप्रताश्रितं । तत्त्वयोगिं समासाद्य किं विधीदसि पावक ।

त्रायस्व समरे देवान् दैत्येभ्यः सुरसत्तम । युगाभाभामरारिज्ञ विश्वकर्माणं च हस्तभुक् ।

पिङ्गाक्ष लोहितपीव कृष्णवर्त्मन् ऊताशन ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे अग्निखेदे क्षिप्रान्नदधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २५३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वृहस्पतेस्तु वचनं मुलाऽग्निः सत्यमीरितं । भूयः प्रजन्तास्तु रणे हविषेव महामखे ।

हतास्तु माया दैत्यानां प्रदीप्तेनाग्निना रणे । हतमाया हतवक्त्रा वज्रं ते समुपस्थिताः ।

१२८७०

पराजितेषु दैत्येषु वज्रिनाऽऽहुतकर्षणा । प्रह्लादस्तु परं वाक्यमाह दैत्यपतिं वज्रिं ।

भवानाग्निश्च वायुश्च भास्करः सर्बिलं ब्रह्मो । नक्षत्राणि दिशो व्योम भूश्च दानवसत्तम ।

भविष्यश्चैव भूतश्च भवचासुरसत्तम । दत्तं हि ते भगवता वरदेन खद्यम्बुवा ।

इन्द्रत्वज्ञामरत्वश्च युद्धे चाप्यपराजयः । ईश्वरित्वश्च वज्रत्वश्च वक्त्रत्वमिति तव ।

सर्वभूतेभ्यस्त्वत्तु प्रभुत्वञ्च सदा तव । महायोगीश्वरत्वञ्च प्रभुत्वञ्च महानृधे ।

१२८७४

अमितत्वं कषुत्वञ्च ये चान्ये सान्निका गुणाः । तत्पराजयं देवेन्द्रं देवान् सर्वान् चानुगान् ।

यथोक्तं ब्रह्मणा रामक्षत्तया न तदन्यथा । तस्मै तद्वचनं मुला प्रह्लादश्च महात्मनः ।

वज्रिः परमसंसृष्टो गतः ब्रह्मरथो यतः ।

ततः प्रयान्तं चिदश्रेष्ठसन्निधौ महासुरेष्टं बलिमुत्तमश्रियं । तमस्मिन्ना चक्रुर्भिप्रदक्षिणं दिवाश्च मुख्याः पञ्चवक्त्र
मङ्गलाः ।

महाजटाभारधराक्षपस्त्रिजगदा तमाज्जविधिमन्त्रमङ्गलैः । अभियुक्ताः कवयः खलुदृते बलिं प्रयान्तं रणमुर्हन्ति
स्थिताः ।

प्रतप्तजाम्बूनदचित्रभूषणैर्हिंयैश्च रत्नैर्विविधैरलङ्कृतः । विराजमानः परमेष्ठ वरुणा रणे विभात्यग्निभिर्भाऽसुरेश्वरः ।
स वै तदा शत्रुबलादितं बलं बलिर्ददौऽन्तमवीर्यविक्रमः । जलागमे श्रीमद्विवाभ्रमण्डलं विकीर्यमाणं नभसीव
वायुना ।

ततो ददर्शाय बलानि सर्वतो रणे सुगुप्तानि ज्ञताग्रनेन वै । समुच्छ्रितान्यपतराणि तत्र वै समुद्रवेगा निव पर्वसन्धिषु ।
स गृह्णन्शत्रुदृष्टिदामिषायकान् क्षिपन्निष्पूषां समरे महात्मनां । ननाद सिंहरूपमसन्नागवज्रजलागमे तोषदबन्ध वीर्यवान् ।
दिव्यास्त्रधूमो भुजवेगवायुर्ध्वाहाबलः पौरुषविक्रमेन्धनः । प्रजादिध्वजिव कालवज्रिः सुचारुरूपो विबभौ रणे बलिः । १२८८
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे अविध्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे चतुःपञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलिना तु मुराः सर्वे वर्जयित्वा मुराधिपं । रणे शरशतैर्भिन्नाः सैन्या वै पराजिताः ।

विमुखा सा तु दैत्यैश्चैर्बन्धमाना महाचमूः । जितास्तु बलिना देवाः प्रकमाज्जम्बाहाबलं ।
॥ देवा ऊचुः ॥ भवानिन्द्रस्य धाता च लोकानां प्रभुरव्ययः । त्वमप्रतिमकर्मा च तथैवानुपमद्युतिः ।

विद्रुताभीष्ट सैन्यानि सहास्राभिः सुरेश्वर । रथचक्रध्वजाग्राणि विभिन्नानि महासुरैः ।
रथहस्त्यस्योधाश्च पादाताश्च सहस्रशः । भिन्नच्छिन्नाश्च शतशो गदामुषलपट्टिभैः ।
महाभैरवरूपं हि दैत्येन्द्रेण कृतं रणे । किमुपेक्षमि दैत्येन्द्रेण्यमानां महाजम्बू ।
त्रायस्व चिदश्रेष्ठ शरण्य शरणागतान् । श्रुत्वा तु वचनं तेषां देवानाममराधिपः ।
सम्पर्णकाग्रिवत् कुङ्कुः सर्वानदहतासुरान् । दिवाकरकराकारं किरोटं धारयन् प्रभुः ।

वैदूर्योत्करधंकाग्रो नानारत्नचिताङ्गदः । मयूररामा धूलाक्षः शतबाहुः सहस्रदन्तः ।
हरिरेको हरिश्चमूर्त्तगणैर्बन्धितः । वज्रप्रहरणः श्रीमान् योगी शतशिरोधरः ।
सधनुर्बन्धुसखाहः शतादित्यसमप्रभः । देवगन्धर्वसौधैरनुयातः सहस्रशः ।
सामगैः संजपैद्यापि स्त्रयमानो महर्षिभिः । शतपर्व महारौद्रं स्फोटनं सर्वतोमुखं ।
प्रमृष्टा विहृतं वज्रं दीप्तं रौद्राङ्गहासिनं । दैत्यानयोधयत् सर्वान्महेन्द्रः पाकशामनः ।

अध्वजः सर्वभूतानामदित्या दयितः सुतः । ततः प्रवृत्तः संग्रामो बलेर्देवेश्वरश्च स ।
उभाभ्यामतिवीर्याभ्यां तुमुलो लोमहर्षणः । अतिवीर्यबलोदयं तुमुलं लोमहर्षणं ।
प्रज्ञादेन स्तुतिशतैः कर्मभिर्जयसन्निधैः । प्रबोधितो दैत्यपतिरग्निरिह दवावभौ ।
सुरासुरेन्द्रयोर्दृष्ट्वा संग्रामं लोमहर्षणं । देवानां दानवानाञ्च भूयो युद्धमभूत्तदा ।
ततोऽविध्यमहेन्द्रस्य बलिमस्त्रैर्बन्धितः । तान्यस्त्राणि महाबाहुश्चिच्छेद शतधा बलिः ।
ततः कुङ्कुः पुनस्तत्र सोऽस्त्रं दुर्वारणं महत् । आग्नेयमथ शत्रुं चिच्छेपेन्द्रो महाबलः ।

तद्वृष्टा खे समागच्छत् प्रक्षयानलसन्निभं । ब्रमथामास दैत्येभ्यो वारुणास्त्रेण बुद्धिमान् ।
 संक्रुद्धो मघवान् वज्रमग्रहीत् पर्जन्योपमं । हनुक्कामो रणक्षोभी बलिं दैत्याधिपं रणे ।
 ततः द्रुपदाव देवेभ्यः कौशिको हरिवाहनः । अत्ररीरां तदा वार्षीं तस्मिन्नेति वैश्वसे ।
 निवर्त्तस्व महाबाहो मुरांशं नन्दिवर्द्धन । पुनर्दूरमुद्दिष्टं न जेष्यसि बलिं रणे ।
 तपसा क्षुत्तमो दैत्यो वरदानेन चाधिकः । क्षयभूपरितोषाच्च सत्वाद्भुक्त्वा वासव ।
 नैव शक्यस्त्वया जेतुं चिदश्वैर्वा सुरेश्वर । यो ह्यस्य भगवान् जेता तं द्रुपुष्व सनातनं ।
 ब्रह्मणो यो हि सर्व्वस्य देवानां वै परा गतिः । परं रहस्यं धर्मस्य परस्य च परा गतिः ।
 परात्परतरः श्रीमान् परावरगतिः प्रभुः । व्यक्तायक्तो महाभूतो भूतभक्ष्यभवत्प्रभुः ।
 सहस्रश्रीर्षः पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । ब्रह्मचक्रगदापाणिः पीतवासाः सुरारिहा ।
 जेताऽज्ययो जयः श्रीमान् सोऽस्य जेता भविष्यति । सुखा दिव्यान्तु परमां वार्षीं तामशरीरिणीं ।
 अपयातो रणाच्छक्रः सह सर्व्वैर्जैतद्गणैः । अपयाते तु देवेभ्यः कौशिके हरिवाहने ।
 सिंहनादो महानासीद्भगवानां महामृधे । ततः किलकिलाशब्दः खेडितास्त्राटनिस्त्रनः ।
 शङ्कानां निगदस्याच्च योधानां बलिनातस्त्रनः । वादिवाणाश्च निर्बोधस्तुमुल्लास्यभवत्तदा ।
 जयशब्दरवैश्चैव देवानां पराजये । सर्व्वेभ्यो दैत्यराजस्तु प्रयातः समुद्रद्वयैः ।
 बलीभ्यो विवभौ दैत्यो हिरण्यकशिपुर्था ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने देवासुरयुद्धे शक्रापयाने पञ्चपञ्चाशदधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निम्नयन्त्रेषु देवेषु वैशोक्यो दैत्यपालिते । जये बलीर्भक्तवतो मयश्मरघोषिते ।

द्रुपदासु दिक्षु सर्व्वेभ्यः प्रवृत्ते धर्मकर्मणि । अपाहते धर्मपथे ज्ञानस्य दिवाकरे ।
 प्रह्लादश्मरमयैरनुह्लादेन चैव ह । दिक्षु सर्व्वेभ्यः गुप्ताम गगने दैत्यपालिते ।
 दैत्येषु मखशोभायै स्वर्गायै द्रव्यसु च । प्रकृतिस्ते तदा लोके वर्त्तमाने च सत्ये ।
 अभावे सर्व्वपापानां भावे चैव तदा स्थिरे । भावे तपसि सिद्धानामभावे पापकर्मणि ।
 चतुष्पादे स्थिते धर्मो अधर्मो पादविग्रहे । प्रजापालनयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु ।
 स्वधर्मसंप्रयुक्तेषु सर्व्वेभ्यः अमर्निवाचिषु । अभिविक्तोऽसुरैः सर्व्वैर्देवराज्ये बलिपादा ।
 हृष्टेभ्यश्चरसंक्षेपु नदस्तु मुदितेषु च । अद्याभ्युपगता सप्तोर्व्वर्षिं पञ्चासने स्थिता ।
 पञ्चोद्यतकरा देवी वरदा दूरवेविनी ।

॥ श्रीरुवाच ॥ बले बलवतां श्रेष्ठ दैत्यराज महाद्युते । प्रीताऽस्मि तव भैरवं ते देवतानां पराजये ।

यत्पथा युधि विक्रम्य देवराजः पराजितः । दृष्ट्वा ते परमं सत्त्वं ततोऽहं क्षयमागता ।
 नास्त्यर्थं दानवश्रेष्ठ हिरण्यकशिपोः कुले । प्रसूतस्यासुरेभ्यस्तव कर्णेदमोदुग्धं ।
 विशेषितस्त्वया राजन्दैत्यैः स पितामहः । येन भुक्तं हि जिह्विष्ठं वैशोक्यमिदमव्यर्थं ।
 विशेषतस्तव विभो सर्व्वे धर्मः स्थितः बधि । तेन वैशोक्यमव्यर्थं भोक्ष्यन्मिति विक्रम ।

ततः प्रयान्तं चिदश्वत्थसन्निधौ महासुरेन्द्रं बलिमुत्तममित्रं । तमस्त्रमा चक्रुर्भिप्रदक्षिणं दिवाश्च मुखाः पश्यन्
मङ्गलाः ।

महाजटाभारधराक्षपस्त्रिगदा तमाञ्जविधिमन्त्रमङ्गलैः । अभिद्युक्ताः कवयः खलुदृतं बलिं प्रयान्तं रणमुर्ज्जनि
क्षिताः ।

प्रतप्तजाम्बूनदचित्रभूषणेर्द्विष्येत् रत्नैर्विविधैरलङ्कृतः । विराजमानः परमेष्ठं वर्षषा रणे विभात्यग्निभिर्भाऽसुरेश्वरः ।
स वै तदा शत्रुबलादितं बलं बलिर्ददौ तन्मवीर्यविक्रमः । जलागमे श्रीमदिवाभ्रमण्डलं विकीर्यमाणं नभसोव
वायुना ।

ततो ददर्शाय बलानि सर्वतो रणे सुगुप्तानि ज्ञताशनेन वै । समुच्छ्रितान्यपतराणि तत्र वै समुद्रवेगा निव पर्वसन्निधु ।
स शूलशत्रुष्टिगदासिंघायकान् क्षिपन्निपूणां समरे महात्मना । ननाद सिंहर्धममत्तनागवज्जलागमे तोषदवचं वीर्यवान् ।
दिव्यास्त्रधूमो भुजवेगवायुर्ध्वावलिः पौरुषविक्रमेभ्यः । प्रजादिधवसि च कालवज्रिः सुचोररूपो विबभौ रणे बलिः । २५२८
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे चतुःपञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलिना तु मुराः सर्वे वर्ज्ययित्वा मुराधिपं । रणे शरशतैर्भिन्नाः सैन्या वै पराजिताः ।

विमुखा सा तु दैत्यैर्न्यर्ज्यमाना महाचमूः । जितास्तु बलिना देवाः शक्रमाञ्जर्धवावलिः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ भवानिन्द्रस्य धाता च लोकानां प्रभुरव्ययः । त्वमप्रतिमकर्मा च तथैवानुपमद्युतिः ।

विद्रुतानीह सैन्यानि सहास्राभिः सुरेश्वर । रथचक्रध्वजाग्राणि विभिन्नानि महासुरैः ।

रथहस्त्ययोधाश्च पादाताश्च सहस्रशः । भिन्नक्लिंसाश्च शतशो गदामुपलपट्टिभिः ।

महाभैरवरूपं हि दैत्येणैव हतं रणे । किमुपेषमि दैत्यैर्न्यर्ज्यमानां महाचमूम् ।

चायस्त्र चिदश्वमेष्ठं शरण्य शरणागतान् । मुक्ता तु वचनं तेषां देवानाममराधिपः ।

सम्पर्तकाग्रिवत् कुङ्कुः सर्वानदहतासुरान् । दिवाकरकराकारं किरोटं धारयन् प्रभुः ।

वैदूर्योत्करधंकाग्रो नानारत्नचिताङ्गदः । मयूररामा धूमाक्षः शतबाहुः सहस्रदृक् ।

हरिरेको हरिश्चमूर्त्तगणैर्गुह्यहावलिः । वज्रप्रहरणः श्रीमान् योगी शतशिरोधरः ।

सधनुर्ध्वजसन्नाहः शतादित्यसमप्रभः । देवगन्धर्व्यसौधैरनुयातः सहस्रशः ।

सामगैः क्षजपैश्चापि स्त्रयमानो महर्षिभिः । शतपर्व महारौद्रं स्फोटनं सर्वतोमुखं ।

प्रमृष्टा विहृतं वज्रं दीप्तं रौद्राङ्गुलिभिः । दैत्यानयोधयत् सर्वान्महेन्द्रः पाकशामनः ।

अष्टयः सर्वभूतानामदित्या दयितः सुतः । ततः प्रवृत्तः संधामो बलेर्द्वैवेश्वरस्य च ।

उभाभ्यामतिवीर्याभ्यां तुमुलो लोमहर्षणः । अतिवीर्यबलोदयं तुमुलं लोमहर्षणं ।

प्रज्ञादेन स्तुतिशतैः कर्ष्यभिर्ज्ययवन्तिनैः । प्रबोधितो दैत्यपतिरग्निरिह दवावभौ ।

सुरासुरेन्द्रयोर्दृष्ट्वा संधामं लोमहर्षणं । देवानां दानवानाश्च भूयो युद्धममूतदा ।

ततोऽविश्वाम्नेन्द्रस्य बलिमक्षौर्ध्वावलिः । तान्यस्त्राणि महाबाहुश्चिच्छेद शतधा बलिः ।

ततः कुङ्कुः पुनस्तत्र सोऽस्त्रं दुर्वारणं महत् । आग्नेयमथ शत्रुं चिच्छेपेन्महावलिः ।

बृहस्पत्यस्यैव दिजेऽर्ध्वं भाषितैः । नादितं ब्रह्मचरं प्रवरं देवस्य वत् ।
 ते तच्च समनुप्राप्ताः प्रवृत्तौ वै ध्वनिं सुराः । पूताभ्यात्मशरीराणि मेनिरे तु न संशयः ।
 तूष्णीभूता एकचिन्ता ब्रह्मणे गतमानसाः । विद्याद्योक्तुमनयना निरैक्यं परस्परं ।
 नमस्कृष्वन्ति च पुनर्ब्रह्माणं परमं प्रभुं । मनसैव सुरश्रेष्ठाः पुरस्तात् तु कथ्यते ।
 पुनः संघुष्टपरमं वेदोद्धारणनिष्ठम् । गन्धोरोदारमधुरं मुखरं संसगद्गदं ।
 ऐक्यनामात्मसंयोगसमवायविचारदेः । लोकाद्यतिकमुत्थैश्च ब्रुवुः स्वर्गमोरितं ।
 तच्च तच्च च विप्रेन्द्रान् नियतान् संश्रितव्रतान् । अपहोमपराङ्मुखान् ददृशुः कश्यपात्मजाः ।
 तस्यां सभायामालो वै ब्रह्मा लोकपितामहः । सुरासुरगुरुः श्रीमान् विदधेवमाधया ।
 उपासते च तत्रैनं प्रजानां पतयः प्रभुं । दशः प्रचेताः पुलहो मरीचिश्च दिजोत्तमः ।
 भृगुरत्रिर्वशिष्ठश्च गौतमो नारदस्तथा । विद्या मनोऽन्तरीक्षश्च वायुक्षेजो जलं मही ।
 शब्दः स्पर्शश्च रूपश्च रसो गन्धस्तथैव च । प्रकृतिश्च विकारश्च यच्चान्यत् कारणं भुवः ।
 साङ्गोपाङ्गास्तुर्वेदाः सरहस्यपदकमाः । क्रियाश्च कृतवत्यैव संकल्पः प्राण एव च ।
 एते चान्ये च बहवः स्तथभुवमुपस्थिताः । अर्थो धर्मश्च कामश्च देवो हर्षश्च सर्वदा ।
 शुक्रो बृहस्पतिश्चैव संवर्त्तो बुध एव च । शनैश्चरश्च राजश्च यथाः सर्वे तथैव च ।
 मरुतो विष्यकर्षा च नक्षत्राणि च भारत । दिवाकरश्च सोमश्च ब्रह्माणं समुपासते ।
 सावित्री दुर्गतरणो वाणी सप्तविधा तथा । सर्व्याणि स्रुतिशास्त्राणि गाथाश्च निगमास्तथा ।
 भाष्याणि सर्व्वशास्त्राणि देहवन्ति विश्राव्यते । उषा लवा मुहूर्त्तोश्च दिवा रात्रिश्च भारत ।
 अर्द्धमासाश्च मासाश्च चतवः षट् तथैव च । संवत्सरास्तुर्गुणं सन्ध्या रात्रिस्तुविधा ।
 कालचक्रश्च यह्यं नित्यं भ्रुवमव्ययं । एते चान्ये च बहवः स्तथभुवमुपस्थिताः ।
 तां प्रविष्टः सभां दिव्यां ब्रह्मणः सर्व्वकामदां । कश्यपस्त्रिदशैः सार्द्धं पुनैर्द्वैर्ध्वनिविदाम्बरः ।
 सर्व्वतेजोमयं दिव्यं ब्रह्मर्षिगणसेवितं । ब्राह्मणा श्रिया दीप्यमानमचिन्तं विगतकलमं ।
 ब्रह्माणं वीक्ष्य ते सर्व्वे परमासनमास्थितं । शिरोभिः प्रणता दूरं परमेष्ठिनमव्ययं ।
 शिरोभिः सृष्टश्च चरणौ नियताः परमात्मनः । विमुक्ताः सर्व्वपापेभ्यः शान्ता विगतकल्मशाः ।
 वृष्टा तु तां सुरान् सर्व्वान् कश्यपेन यथागतान् । आह ब्रह्मा महातेजा देवानां प्रभुरीश्वरः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु चरित्रं भविष्यर्षेण वामने ब्रह्मलोकागमने सप्तपञ्चाशदधिकदिशतेऽध्यायः ॥ २५७ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदर्थमिह संप्राप्ता भवन्तः सर्व्वे एव हि । विज्ञानान्धमव्ययमेनमर्थं महाबलाः ।
 भविष्यति च वः सोऽर्थः काञ्चितो यः सुरोत्तमाः । बभेर्दानवमुखश्च यो विजेता भविष्यति ।
 न केवलं सुरारोणमेको जेता स विशक्तः । भैक्षोऽप्यस्यापि जेताऽद्यै देवानामपि च प्रभुः ।
 यो धाता सर्व्वभूतानां विश्वं यश्च सनातनः । पूर्व्वजं यं सदा प्राजुर्धममर्भनिर्द्भनं ।
 आत्मा वै येन विभुना कृतोऽजेयो महात्मान । बलेरतुल्यवीर्य्यश्च विश्वस्य जगतस्तथा ।

प्रभवः स हि सर्वेषामस्माकमपि पूर्वजः । अविनश्वः स हि विशात्मा योगयुक्तः परन्तपः ।
तं देवापि महात्मानं न विदुः कोऽप्यसाविति । देवान्नांश्च विश्वं स वेत्ति पुरुषोत्तमः ।
तस्यैव तु प्रसादेन प्रवक्ष्ये परमां गतिं । यच्च योगं समास्नाय तपश्चरति दुश्चरं ।
क्षीरोदहोत्तरे कूले उदीच्यां दिशि देवताः । अमृतं नाम परमं ज्ञानमाहुर्गनीषिणः ।
भवन्तस्तत्र वै गत्वा तपसा संश्रितव्रताः । अमृतं ज्ञानमासाद्य तपश्चरत दुश्चरं ।
ततः श्राव्यथ विष्णुं स्निग्धगन्धोर्निखलां । उष्णं तोयपूर्णं तोयदस्य समस्तनां ।
दिश्यां स्पृष्टाक्षरपदां रम्यामभयदां शिवां । वाणीं परमसंस्कारां वरदां ब्रह्मादिनीं ।
दिश्यां सरस्वतीं सत्यां सूर्यकल्पवनाग्निनीं । सर्वदेवातिदेवस्य भाषितां भावितात्मनः ।
तस्य व्रतसमाप्ता तु यावद्भूतविषर्जनं । अमोघस्य तु देवस्य विस्मरणां महात्मनः ।
स्वागतं वः सुरश्रेष्ठा मत्सकाग्रमिहागताः । कस्य वा कं वरं देवा ददन्ति वरदः स्मितः ।
तं दितिः कश्यपदेव गृह्णीयातां वरं ततः । प्रणम्य शिरसा पादौ तस्यै योगात्मने तदा ।
भगवानेव नः पुत्रो भवत्विति न संशयः । उक्तस्य परया भक्त्या तथाऽस्त्विति स वक्ष्यति ।
देवा ब्रुवन्तु ते सर्वे भ्राता नख्यं भवेति च । तथाऽस्त्विति च स ओमान् वक्ष्यते सर्वलोकज्ञतः ।
तस्मादेवं गृहीत्वा तु वरं त्रिदशसप्तमाः । कृतकृत्याः पुनः सर्वे गच्छन्ध्वं स्वं स्वमालयं ।
तथाऽस्त्विति सुराः सर्वे कश्यपोऽदितिरेव च । ब्रह्मज्ञो वन्द्य चरणौ गताः सौम्या दिशं प्रति ।
तेऽचिरंैव संप्राप्ताः क्षीरोदं सरितां पतिं । यथोद्दिष्टं भगवता ब्रह्मणा ब्रह्मादिना ।
तेऽतीत्य सागरान् सर्वान् पर्वतांश्च सकाननान् । नदींश्च विविधां दिश्यां श्रुतिश्यां सुरसप्तमाः ।
अपर्यंसे सुषोराश्च सर्वेष्वन्विवर्जिताः । अभास्कराममर्यादां तमसा संवृतां दिशं ।
अमृतं ज्ञानमासाद्य कश्यपेन सुराः यय । दीक्षिताः कामदं दिव्यं व्रतं वर्षसहस्रिकं ।
प्रसादार्थं सुरेशाय तस्यै योगाय धीमते । नारायणाय देवाय सहस्राक्षाय भूतये ।
ब्रह्मचर्येण भौमेन स्थानक्षीरासमेन च । दमेन च सुराः सर्वे तपो दुश्चरमाश्रिताः ।
कश्यपस्तत्र भगवान् प्रसादार्थं महात्मनः । उदैरयत वेदोक्तं यमाहुः परमं साधं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने अष्टपञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

॥ कश्यप उवाच ॥ नमोऽस्तु ते देवदेवेश एकग्रं वराहं तृषार्चिषं मित्रुग्रं तृषाकपे मुरग्रं सुरनिर्घातं अग्निं
र्योतं भद्रं कपिलं विष्णुं कमेन भुवः धर्मं धर्मारणं वैकुण्ठं चैतावर्तं अनादिमध्वनिधनं धनस्य श्रुचिभ्रवः अग्निजं तृष्णि
जं अजं अजयं अमृतेशयं समानं विधातस्त्रिकामं त्रिधामं त्रिकुत्तकुप्तिनन्दुमे महानाभं लोकनाभं पद्मनाभं लोकना
यं विरिञ्चे वरिष्ठं वज्ररूपं च यं अचयं विरूपं विश्वरूपं सत्याक्षरं शंसाक्षरं चक्षुभुक् क्षणपरमो शुक्लमुष्णकेशं शंभुं महाशंभुं
महदक्षरं हृषीकेशं सुख्यं परमसुख्यं तुरापाटं विश्वमूर्तें सुराण्यं नीलं निक्षमो विरजक्षमो रजः सत्त्व सत्त्वधाम सर्वलो
कं सर्वलोकप्रतिष्ठं शिपिविष्टं सुतपस्तपोयं अथ अणजं धर्मानां गभस्तिनां धर्मानेमे सत्त्वधाम सत्याक्षरं गभस्तिनेमे

चन्द्ररथ विपापन् त्वमेव समुद्रबाध चमैकवातसहस्रीर्षं सहस्रकक्षित महाशीर्षं सहस्रदृक् सहस्रपात् प्रभोमुख महामुख
महापुत्र पुरुषोत्तम सहस्रबाहो सहस्रमूर्तेः सहस्राक्षं सहस्रभुजं सहस्राक्षं सहस्रप्रभं सहस्रप्रक्षामाञ्जलिः ।

विश्वदेव विश्वसम्भव सर्वेषामिव देवानां शोभन् आदौ नतिः विश्वं तमाप्स्यत्यर्च्य विश्वं तामाहुः पुण्यहास परम वरद
सर्वमेव वषट्कारं वीषट् श्रोतारं तामेवमाहुः सर्वं भवमागच्छति ॥ १४१५

मत्तधार सप्तसधार भूर्ह भुवर्ह स्वर्ह भूर्भुवस्वर्ह तमेव भूतभुवन सधा. तमेव ब्रह्माय ब्रह्ममय ब्रह्मादिसमेव ॥

यैरमि पृथिव्यमि पूषाऽवि मातरिणाऽवि धर्मोऽवि मयवाऽवि होता पीता वृन्ता मेता मन्ता होन्वहोता पर
स्वरस्वं होन्वहोता तमेव ॥

आपाऽसि विश्वाक् धाता परमेष्ठ धाता तमेव हिम्वः सुक् सुय्याष्ट इज्योऽसि यज्ञा तमसि समिद्धं गतिर्गतिमताम
सि मेजोऽधिधाताऽसि गुह्याऽसि बिह्योऽसि धन्योऽसि योगोऽसि परमोऽसि यज्ञोऽसि होमोऽसि यूपोऽसि दीक्षाऽसि दक्षि
णाऽसि विश्वमसि ।

स्वविष्ट स्वविर विस्तृतापाद् चिरस्थानर्भ चिरस्थानाभ चिरस्थानारायण नारायणान्तर नृनामयन आदित्यवर्ण आ
दित्य तेजो महापुरुष सरोजम् । आदिदेव पद्मभाष पद्मोदय पद्माय पद्मगर्भ चिरस्थाय क्षेत्रज्ञोक्त विश्वदेव विश्वतोमुख
विश्वाच्च शिवसम्भव विश्वभूक्त तमेव ॥

भूविक्रम भुवविक्रम खाविक्रम कर्माविक्रममाकम कुविभुः प्रभावरत्नभुः स्वयम्भूश्च भूनादिः । भूतात्मन् शुश्रुवुर्ब्रह्मा
भूत विश्वभूत विश्वं तमेव विश्वगोप्ताऽपि विश्ववन्धव । पवित्रमपि शोचमपि सत्यमपि तेजोऽपि सर्वमपि क्षत्रिविंशभुक् ऊर्ध्व
कर्ध्मन् अमृततेज्यन् अमृततन्मन् दिव्यतेजोऽपि श्रोतप्रोत विश्वसृज् विश्वपते भूताधिः जग्रे रोहिण्य सुरासुरगुरो महादेव नृदेवदेवसु.
त ब्रह्मिन् अमन्तकर्ध्मन् एवं प्राज्यंश्च विश्वपात्यं तमेव विश्वं विमर्षि वरार्चनो नम्यायस्तेति । १५१०

इति श्रीमहाभारते श्लोकेषु चरित्वंभे भविष्यपर्वणि वामने महापुरुषस्थाने जनयन्त्राधिकविज्ञानोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारायणस्य भगवान् श्रुतेऽव्ययं कथं । ब्रह्मज्ञेन द्विजैश्च कथ्यमेव स्मरितं ।

विश्वधर्मभारनिर्घोषं ज्योत्स्नचक्रनिर्झरं । मनसा प्रीतियुक्तं विदुधानां महात्मनां ।

उवाच वचनं सम्यक् बहुपुष्टदाकरं । अकाशान् दृग्नुवे ब्रह्मो दर्शनं गोपकभ्यते ।

श्रीमान् प्रीतमना देवः प्रोवाच प्रभुरीश्वरः ।

॥ विष्णुहवाच ॥ प्रीतोऽसि वः सुरभेडाः सर्वेषामेव निष्कान्त । वरं ददात भद्रं वो वरदोऽसि सुरोत्तमाः । २४९५

॥ कश्यप उवाच ॥ यदेव भगवान् प्रीतः सर्वेषामनरोत्तम । तदेव ह्यव्यक्त्याः साक्षं हि नः परमा गतिः ।

यदि प्रसन्नो भगवान् क्षातव्यस्य वरी यदि । वायव्यमण्डली आत्त क्षातीर्न नन्दिबर्ज्जम् ।

अदित्यामेव वै श्रीमान् भगवान्शु मे सुतः ।

॥ वैष्णवायाम उवाच ॥ अदिगिर्ह्यमाता च हतमेवार्थमुत्तमं । पुत्रार्थे वरदं प्राप भगवन् वरार्थिनी ।

याचे तां पुत्रकामा वै भवान् पुत्रो भवन्निति ।

॥ देवा ऊचुः ॥ निजैयवार्थं वर्जनीं देवानां विमवातयाः । आता भर्ता च आता च वरपं न भवत्य नः ।

अदित्याः पुनर्जायते तस्य देवाः सवासवाः । देवब्रह्मं वहिष्यन्ति कश्यपस्यात्मजो भव ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्तत्कालप्रबोधिष्युर्देवान् कश्यपमेव च । एवं भवतु भद्रं वो जयेहं काममः प्रुत ।
सर्वेषामेव युष्माकं ये भविष्यन्ति ब्रह्मवः । मुहूर्त्तमपि ते सर्वे न क्षात्र्यन्ति ममापतः ।
इत्याऽमुरगणान् सर्वान् ये चान्ये देवब्रह्मवः । करिष्ये देवताः सर्वे सप्तभागायभोजनाः ।
इत्यादांश्च सुरान् सर्वान् कस्यादांश्च पितृनपि । करिष्ये विबुधश्रेष्ठाः पारमेष्ठ्येन कर्षणा ।
यथागतेन मार्गेण निवर्त्तन्ते मुरोत्तमाः । देवमातुस्तथाऽदित्याः कश्यपस्यामितात्मनः ।
यथामनीषितं कर्त्ता गच्छध्वं स्वं क्षमास्यं ।

१४१५५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तु वचने विष्णुना प्रभविष्युना । देवाः प्रहृष्टमनसः पूजयन्ति स्म सर्वश्रेष्ठः ।
विश्वेदेवा महात्मानः कश्यपोऽदितिरेव च । साक्षा मरुद्गणस्यैव ब्रह्मस्यैव महाबलः ।
नमस्कृत्य सुरेशाय तस्मै देवाय रंजये । प्रजाताः प्राग्दत्तं पुण्यां विपुलं कश्यपाश्रमं ।
ते कश्यपाश्रमं गत्वा ब्रह्मर्षिगणसेवितं । चेदः क्षात्र्यायनिरता अदित्या गर्भमोषुवः ।
अदितिर्देवमाता च गर्भं दधेऽतितेजसं । भूतात्मानं महात्मानं दिव्यं वर्षसहस्रिकं ।
पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रसूता गर्भमुत्तमं । सुराणां ब्रह्मं देवमसुराणां विनाशनं ।
गर्भस्थेन तु तेनैव परिचातास्तदा सुराः । आदहनेन तेजांसि चैलोक्यस्त महात्माना ।
तस्मिन् जाते तु देवेभ्यै चैलोक्यस्त युष्मावहे । भयदे दैत्यबंधानां सुराणां नन्दिवर्द्धने ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने वामनप्रसूतो ब्रह्मधिकद्वित्रतोऽध्यायः ॥ २६० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रजानां पतयः सप्त सप्त चैव महर्षयः । तस्य देवस्य जातस्य नमस्कारं प्रचक्रिरे ।

१४१५६

१४१५७

भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च विश्वामित्रो जमदग्निर्वशिष्ठः । असौदितो भास्करेऽभूत् प्रमष्टे सोऽप्यचाचिर्भगवानाजगाम ।

मरौधिरज्जिरास्यैव पुनस्तस्यः पुनश्चः क्रतुः । दक्षः प्रजापतिश्चैव नमस्कारं प्रचक्रिरे ।
शैब्यो वशिष्ठपुत्रस्तस्मै कश्यप एव च । कपोवाकपोवांश्च दत्तोत्तिष्ठत्यनसया ।
वशिष्ठपुत्राः सप्तासनं वाशिष्ठा इति विमुताः । हिरण्यगर्भस्य सुता श्रीर्मेजाताः सुतेजसः ।
गार्ग्यः पृथुस्तथैवाग्रो जान्यो वामन एव च । देवबाह्वर्षदुभय पर्वन्त्यस्यैव सोमजः ।
हिरण्यगोमा वेदश्रिराः सत्यमेचस्तथैव च । विश्वेऽतिविश्वस्तस्मै कुधामा विरजास्तथा ।
अतिनामा सहिष्यस्त नमस्कारमकुर्वत । विद्योतमानवपुषः सर्वोभरणभूषिताः ।
उपानृत्यन्त देवेभ्यं विष्णुमसुराणां गणाः । ततो गन्धर्व्यैर्मुखैः प्रपदस्तु विहायसि ।
वज्रभिः सह गन्धर्व्यैः प्रागायत च तुम्बुः । महाश्रुतिश्चिचश्रिरा जर्षाधुरनक्षत्रकम् ।
गोमायुः सूर्यवर्षाश्च सोमवर्षाश्च सप्तमः । युगपत्कृष्यः कार्ष्णिर्मेन्द्रश्चित्रयस्तथा ।
चयोदधः बालिश्रिराः पर्वन्त्यश्च चतुर्द्वयः । कलिः पञ्चदशश्च नारदश्चैव षोडशः ।
हाहाह्वयश्च गन्धर्व्यो हंसश्चैव महाश्रुतिः । इत्येते देवगन्धर्व्या उपानृत्यन्त केज्रवं ।
तथैवाप्सरसो हृष्टाः सर्वोत्तमहारभूषिताः । उपानृत्यन्त देवेभ्यं सर्वोत्तमभर्तृणाः ।

१४१५८

१४१५९

१४१६०

नटुस्य महाभागा जगुषायतलोचनाः । समध्या चारुमध्या च प्रियमुखा वराम्बना ।
 अनूका च तथा यामी मिश्रकेशी अलम्बया । मरोचिः शुचिका चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ।
 अद्रिका लक्ष्मणा चैव रम्भा तदम्बनोरमा । अक्षिता च सुबाहुस्य अविष्टा सुभगा तथा ।
 उर्व्वशी चित्रलेखा च मुषीवी च मुलोचना । पुण्डरीकमगन्धा च मुरथा च प्रमायिनी ।
 काम्या शारदती चैव तथाऽन्यास्तत्र संश्रयः । मेनका सहजान्या च पर्णिका वृद्धिकस्तला । १४१.५
 एतास्य पुरमोऽन्यास्य प्रनृत्यन्ति सहस्रशः । धाताऽर्घ्यमा च मित्रस्य वरुणोऽम्बो भगवत्तथा ।
 इन्द्रः पूषा विवस्वांस्य त्वष्टा च सविता तथा । कथितो विष्णुरित्येव काश्यपेयो गणपतया ।
 आदित्या दादशैते तु ज्वलन्तो वज्रिवर्चसः । चक्रुस्तस्य सुरेशस्य नमस्कारं महात्मनः ।
 मृगव्याधस्य मर्षस्य निर्व्वर्त्तितस्य महायशः । अजैकपादहर्मिभ्रः पिनाकी चापराजितः ।
 हवमोऽथेश्वरश्चैव कपाली च विशास्यते । स्वाणुर्भवस्य भगवान्मुद्रास्तयाऽवतस्थिरे । १४१.६
 अग्निमो वमवशाष्टौ मरुतस्य महाबलाः । विश्वेदेवास्य साध्यास्य तस्य प्राञ्जलयः स्थिताः ।
 शेषानुजा महाभागा वासुकिप्रमखास्तया । कच्छपस्यापकुञ्जस्य दृतराष्ट्रबलाचकौ ।
 अष्टय्यास्तेजसा दीप्ता महाक्रोधा महाबलाः । एते नागा महात्मानः सर्व्वे प्राञ्जलयः स्थिताः ।
 एते चान्ये च बहवो नागास्तस्य महात्मनः । तस्य प्राञ्जलयः सर्व्वे नमस्कारं प्रचक्रिरे ।
 तार्क्ष्यस्यारिष्टनेमिस्य गङ्गुस्य महाबलः । अरुणस्यार्त्तणिश्चैव तस्य प्राञ्जलयः स्थिताः । १४१.७
 पितामहस्य भगवान् स्वयमागम्य लोककृत । प्राह देवगुरुः श्रीमान् बह सर्व्वैर्ब्रह्मात्मभिः ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यस्मात् प्रसूयते लोकः प्रभविष्णुः सनातनः । तस्मात्तोकेश्वरः श्रीमान् विष्णुरेव भवत्ययं ।
 एवमुक्त्वा तु भगवान् साङ्ख्यं देवर्षिभिः प्रभुः । नमस्कृत्य सुरेशाय जगाम विदिवं पुनः ।
 स तु जातः सुरेशानः कश्यपस्यात्मजः प्रभुः । नवदुर्द्दिनमेषाभो रक्ताक्षो वामनाकृतिः ।
 श्रीवत्सेनारमि श्रीमान् रोमजातेन राजता । उत्फुल्लनयनाः सर्वाः पश्यन्वप्युरमत्तदा । १४१.८
 दिवि सूर्य्यमहस्तस्य भवेद्युगपदुत्थिता । यदि भाः सदृशी ना स्याद्भास्तस्य महात्मनः ।
 सुरर्षिप्रतिमः श्रीमान् भूर्भुवोभूतभावतः । शुचिरोमा मणोरस्कः सर्व्वतेजोमयः प्रभुः ।
 यो गतिः पुण्यश्रीलानामगतिः पापकर्षणं । योगयुक्ता महात्मानो यं विदुर्योगविन्दमं ।
 दस्याद्युगणैश्चैव यमाङ्गर्द्देवमत्तमं । यं प्राप्य शान्तं विप्रा निधतः मोक्षकाङ्क्षितः ।
 जन्मतो मरणाच्चैव मुच्यते योगभाविताः । यदेतत्तप इत्याहुः सर्व्वममनिवाप्तिनः । १४१.९
 भवन्ते यं यताहारा दुश्चरं व्रतमास्थिताः । योऽनन्ता इति नागेषु खेवते सर्व्वभोगिभिः ।
 सहस्रभूर्द्वा रक्ताक्षः शेषादिभिरनुत्तमैः । यो यज्ञ इति विप्रेभिरिन्धने स्वर्गलिप्सुभिः ।
 मानास्त्रानगतः श्रीमानेकः कविरनुत्तमः । यं वेदा गान्ति वेतारं यज्ञभागप्रदायिनं ।
 वृषार्चिश्चन्द्रसूर्याक्षं देवमाकाशविधरं । स उवाच मरान् सर्व्वान् वाचा चैव परया विभुः ।
 जानन्नपि महातेजा गतो योगेन बालतां । किं करोमि सुरमेष्टा वरं कस्य ददामि वः । १४१.१०

यत् काङ्क्षितं वः सर्वेषां तद्दे प्रुत मुदा युताः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महात्मनः ।
 सर्वे ते हृष्टमनसो देवाः कश्यपमन्दनं । ऊचुः प्राञ्जल्यो विष्णुं सुराः प्रकपुरोगमाः ।
 ब्रह्मणो वरदानेन हतं नो निखिलं जगत् । तपसा महता चैव विक्रमेण वनेन च ।
 बलिना दैत्यमुख्येन सर्वज्ञेन महात्मना । अबध्यः किल सोऽस्माकं सर्वेषां देवमत्तम ।
 भवान् प्रभवते तस्य तान्यः कस्यन सुमत । तत् प्रपद्यामहे सर्वे भवन्तं शरणार्थिनः ।
 शरण्यं वरदं देवं सर्वभूतभयापहं । श्रवोणाञ्च हितार्थाय लोकानाञ्च सुरेश्वर ।
 प्रियार्थञ्च तयाऽदित्याः कश्यपस्य तथैव च । कथं पितृणामुचितं सुराणां हव्यमत्तमं ।
 प्रवर्त्ततां महाबाहो यथा पूर्वं सुरोत्तम । आनृण्यार्थं सुरेशस्य वामनस्य महात्मनः ।
 प्रत्यानय सुरेशस्य त्रैलोक्यमिदमव्ययं । क्रतुना वाजिमेधेन जघते स हि दानवः ।
 यत्प्रत्यानयने युक्तं लोकानां तद्विचिन्तय ।

१४१२

१४१०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने ब्रह्मवाक्ये एकपञ्चाधिकविंशोऽध्यायः ॥ २६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तदा देवैर्विष्णुर्शमनरूपपृष्ठम् । प्रहर्षयन्नुवाचाय सर्वान्देवानिदं वचः ।

॥ वामन उवाच ॥ तस्य यज्ञसकाशं मां मर्द्धिर्वेदपारगः । दृष्टस्यतिर्दृष्टेजा नयत्वज्जिरमः सुराः ।

तस्याहं समनुप्राप्ता यज्ञवाटं सुरोत्तमाः । विश्रित्ये यथायुक्तं त्रैलोक्यहरणाय वै ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दृष्टस्यतिः श्रीमाननयदामनं प्रभुः । यज्ञवाटं मत्तातेजा दानवेशस्य धीमतः ।

मौञ्जो यज्ञोपवीतो च ऋचो दण्डाजिनी तथा । वामनो धूसरकालो भगवान् बालरूपपृष्ठम् ।

१४११

लोकेश्वरेश्वरः श्रीमान् सुरैर्ब्रह्मपुरोगमैः । अन्वास्थमानो भगवान् दृष्ट्वाऽप्यय दृष्टवत् ।

दानवाधिपतेस्तस्य बलेर्वैरोचनस्य ह । यज्ञवाटमचिन्त्यात्मा जगाम सुरमत्तमः ।

पालितेऽपि हि दैतेयैः सांपात्मिकपरिच्छदैः । दारे दानवमम्याधे सहभैव विवेग ह ।

अल्विग्मिथैव मन्त्राक्यैः सर्वतः पारवाणितं । दैत्यदानवगजेन्द्रमुपत ये बलिं बलो ।

तं गत्वा यज्ञवाटन्तु ब्रह्मर्षिगणसंकुलं । आत्मानमेव भगवान् वर्णयामास तं क्रतुं ।

१४१२

वर्णयित्वा यथान्यायं यज्ञं यज्ञः सनातनः । विस्तरणामरश्रेष्ठः प्रयोगैर्विविधैस्तथा ।

शुक्रादीनृत्विजस्यापि यज्ञकर्म्मविचक्षणः । सर्वानेव निजयाह चकार च निरुत्तरान् ।

आरादय बलेस्तस्य अल्विजामभितस्तथा । यज्ञमात्मानमेवाधौ हेतुभिः कारणं विभुः ।

वैदिकैरप्रकाशैश्च पुनरप्यथ भारत । प्रत्यक्षमृषिसंघानां दर्शयामास चित्रगुः ।

ततो निरुत्तरान् दृष्ट्वा सोपाध्यायानृषीन् कृतान् । अदृष्टेनापि दृष्ट्वास्तान् वामनेन भक्षैजसा ।

१४१३

अद्भुतश्चापि मेने स विरोचनसतो बलिः । मूर्द्धा कृताञ्जलिश्चेदमबोधिस्त्रितो वचः ।

कुतस्त्वं कोऽसि कस्यासि किञ्चेद्वाप्ति प्रयोजनं । नैवंविधपरिज्ञानो दृष्टपूर्वो मया दिजः ।

बालो भतिमतां श्रेष्ठो ज्ञानविज्ञानकोविदः । शिष्टवायूपसम्पन्नो मनोज्ञः प्रियदर्शनः ।

नेदृशाः सन्ति देवानामृषीणाञ्चापि सूनवः । न नागानां न यक्षाणां नासुराणां न रवरां ।

न पितॄणां न सिद्धाणां गन्धर्वाणाञ्चैव च । योऽसि योऽसि नमसोऽस्तु भूहि किं करवाणि ते । १४१०
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उक्त एवमचिन्वात्मा बलिना वामनसदा । प्रोवाचोपासतत्पुङ्गवः स्मितपूर्वमिदं वचः ।
 ॥ विष्णुर्वाच ॥ अहो यमोऽसुरेन्द्रस्य वज्रभङ्गः सुसंज्ञातः । पितामहस्येव पुरा यजतः परमेष्ठिनः ।
 सुरेश्वरस्य शक्रस्य यमस्य वरवत्स्य च । विघ्नेषितात्मनो यज्ञा दानवेन्द्र महाबल ।
 यजता वाजिमेधेन क्रतूनां प्रवरेण तु । सर्वपापविनाशाय स्वर्गमार्गप्रदर्शिका ।
 सर्वकाममयो ह्येव सन्ततो ब्रह्मवादिनां । क्रतूनां प्रवरः श्रीमहावसुमेध इति स्मृतः । १४११
 सुवर्णशृङ्गो हि महानुभावो लोहसुरो वायुजवो महात्मा । सत्यवचः काष्ठनगर्भगौरः स विश्वेधोनिः परमो हि मेधः ।
 आस्त्राय वै वाजिनमसुमेधमिष्ट्वा नरा दुष्कृतमुत्तरन्ति । आञ्जस्य यं वेदविदो दिक्प्रेक्षा वैशाखरं वाजिनमसुमेधं ।
 यथाश्रमाणां प्रवरो गृह्याश्रमो यथा नराणां प्रवरा दिजातयः । यथाऽसुराणां प्रवरो भवानिह तथा क्रतूनां प्रवरोऽसुमेधः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु दैत्येन्द्रो वामनेन समीरितं । मुदा परस्म्यथा युक्तः प्राह दैत्यपतिर्बलिः ।
 ॥ बलिर्वाच ॥ कस्यापि ब्राह्मणमेव किमिच्छसि ददामि ते । वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि । १४१२
 ॥ वामन उवाच ॥ न राज्यं न च यानानि न रत्नानि न च स्त्रियः । कामये यदि तुष्टोऽसि धर्मं च यदि ते मतिः ।
 गुर्वर्थं मे प्रयच्छस्व पदानि चोषि दानव । त्वमग्निश्वरणार्थाय एव मे परमो वरः ।
 ॥ बलिर्वाच ॥ त्रिभिः किं तव विप्रेन्द्र पदैः प्रवदताम्बर । व्रतं व्रतसङ्गताणां पदानां मार्गतां भवान् ।
 ॥ शुक उवाच ॥ मा ददस्व महाबाहो न त्वं वेत्सि महासुर । एव मात्माप्रतिच्छन्नो भगवान् प्रवरो हरिः ।
 वामनं रूपमास्त्राय शक्रप्रचिहतेष्वया । त्वां वक्ष्यसि तु मायातो वदु रूपधरो हरिः । १४१३
 एवमुक्तः स शुकैश्च चिरं सञ्चिन्त्य वै बलिः । प्रवर्धय समायुक्तः किमतः पाचमिच्छते ।
 गृह्य हस्तेन संभ्रान्तो भृङ्गारं कनकोद्भवं ।
 ॥ बलिर्वाच ॥ विप्रेन्द्र प्राङ्मुखस्तिष्ठ स्मिताऽसि कमलेक्षय । प्रतो च देहि किं भूमिं का माया भोः पदचयं ।
 दत्तं वः पातय जलं नैव मिथ्या भवेद्गुहः ।
 ॥ शुक उवाच ॥ भो न देयं कुतो दैत्य विज्ञातोऽयं मया भुवं । कोऽयं विष्णुरहो प्रीतिर्वक्षितस्त्वं न वक्षितः । १४१४
 कथं स नाथो यदिच्छुर्यं सख्यभुपक्षितः । दास्यामि देवदेवाय यद्यदिच्छत्ययं प्रभुः ।
 को वाऽन्यः पाचभूतोऽस्मात् त्विष्णोः परतरं भवेत् । एवमुक्त्वा बलिः प्रोचं पातयामास वै जलं ।
 ॥ वामन उवाच ॥ पदानि प्रोक्ष्य दैत्येन्द्र पर्याप्तानि ममानय । जप्त्वा पूर्वंभुक्तं हि तत्तथा न तदव्यथा ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दत्तेतद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महौजसः । कृष्णाजिनोत्तरीयं स कृत्वा वैरोचनिसदा ।
 एवमस्त्विति दैत्येन्द्रो वाक्पुङ्गवोऽरिखदमः । ततो वारिचमावूर्ध्वं भृङ्गारं स परान्धवत् । १४१५
 वामनो ह्यसुरेन्द्रस्य चिकीर्षुः कदमं महत् । क्षिप्रं प्रवारयामास दैत्यवचकरं करं ।
 प्राङ्मुखश्चापि दैत्येन्द्रस्यैव भुमनया जलं । दातुकामः करो वावतावतं प्रत्यवेधयत् ।
 तस्य तद्रूपमालोकाश्च चिन्त्यकामितीजसः । अभूतपूर्वं देवारेजिहोर्षोः मिथमासुरीं ।
 रक्षितस्यो महाप्राज्ञः प्रह्लादस्याप्रवीदयः ।

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ मा इदं जलं हस्यो वटोर्ध्वामनरूपिणः । स ह्यसौ येन ते पूर्वम् निहतः प्रपितामहः । १४९५

विष्णुरेव महाप्राज्ञस्त्वं वक्ष्यसि तु मागतः ।

॥ बलिहवाच ॥ वृत्तं तस्मै प्रदास्यामो देवाद्येभ्यं प्रतिग्रहं । अनुग्रहकरं देवमोदुर्ग्रन्तु कुतः प्रभु ।

ब्रह्मणोऽपि गरीयांसं पात्रं लप्स्यामहे वयं । अवश्यं ह्यसुरमेव दातव्यं दीक्षितेन वै ।

इत्युक्त्वा ऽसुरसंघानां मध्ये वैरोचनस्तदा । देवाय प्रददौ तस्मै पदानि त्रीणि विष्णवे ।

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ दानवेष्वर मादास्त्वं विप्रायास्मै प्रतिग्रहं । मेन विप्रमिश्रं मन्ये नेदृशो भवति दिजः । १४९६

रूपेणानेन दैत्येभ्यः सत्यमेतद्भवोमि ते । नरर्विहमहं मन्ये तमेव पुनरागतं ।

एवमुक्त्वास्तदा तेन प्रह्लादेनामितौजसा । प्रह्लादमब्रवीदाक्यमिदं निर्भर्त्सयन्निव ।

॥ बलिहवाच ॥ देहीति वाचते यो हि प्रत्याख्याति च योऽसुर । उभयोरप्यलक्ष्म्या वै भागं विभ्रते नरं ।

प्रतिज्ञाय तु यो विप्रे न ददाति प्रतिग्रहं । स याति नरकं पापी मित्रगोचसमन्वितः ।

अलक्ष्मीभयभीतोऽहं दद्याम्यस्मै वसुधरां । प्रतिग्रहोता वाऽप्यस्यः कश्चित्कस्याद्विजोऽय वै । १४९७

नाधिको विभ्रते यस्मात्तद्ददामि वसुधरां । हृदयस्य च मे तुष्टिः परा भवति दानव ।

दृष्ट्वा वामनरूपेण याचन्तं दिजपुङ्गवं । एव तस्मात् प्रदास्यामि न क्षास्यामि निवारितः ।

भूयस्व प्राप्तवोदेनं वामनं वटुरूपिणं । स्तस्यैः स्तन्यमते किन्ते पादैस्त्रिभिरनुत्तम ।

हस्तत्रां ददामि ते विप्र पृथिवीं सागरैर्धृतां ।

॥ वामन उवाच ॥ न पृथ्वीं कामये हस्तत्रां वनपुष्टोऽस्मि पदैस्त्रिभिः । एव एव रुचिस्तो मे वरो दानवसत्तम । १४९८

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथाऽस्त्विति बलिः प्रोक्त्वा स्वर्गयामास दानवः । पदानि त्रीणि देवाय विष्णवेऽर्पिततेजसे ।

तोयं तु पतिते हस्यो वामनोऽभूद्वामनः । सर्वदेवमयं रूपं दर्शयामास वै प्रभुः ।

भूः पादौ धौः शिरसाश्च चन्द्रादित्यौ च चक्षुषी । पादाङ्गुल्यः पित्राचाश्च हस्ताङ्गुल्यश्च गुह्यकाः ।

विश्वेदेवाश्च जानुस्या जंघे साध्याः सुरोत्तमाः । यथा मन्त्रेषु संभूता स्तेषां साधारणतया ।

विद्युतो विपुला दृष्टिः केशाः सूर्याश्चक्षुषा । तारका रोमकूपाणि रोमाणि च महर्षयः । १४९९

बाहवो विदिशस्तस्य दिशः श्रोत्रे तथैव च । अश्विनौ श्वषे चास्य नासा वायुर्मेहावलाः ।

प्रमादसन्त्रमास्त्रैव मनो धर्मस्तथैव च । सत्यमस्त्राभवद्वाणी जिह्वा देवो सरस्वती ।

पीवाऽदितिर्धन्वादेवो तालुः सूर्यश्च दीप्तिमान् । दारं कर्णश्च नाभिर्वै मित्रस्तथा च वै भुवौ ।

मुखं वैशानरसाश्च वृषणौ तु प्रजापतिः । हृदयं भगवान् ब्रह्मा पुंस्त्वं वै कश्यपो मुनिः ।

पृष्ठेऽस्य वसवो देवा मरुतः सर्ववन्धिषु । सर्ववन्द्यं हि दक्षना श्योतीं विपुलाः प्रभाः । १५००

उरो रुद्रो महादेवो धैर्यश्चास्य महार्धवः । उदरश्चास्य गन्धर्वा भुजङ्गाश्च महाबलाः ।

लक्ष्मीर्मेधा धृतिः कान्तिः सर्वविद्याश्च वै कटिः । ललाटमस्य परमं यत् क्षान् परमात्मनः ।

सर्वश्योतीं विद्यानीह तपः ब्रह्मश्च देवराट् । तस्य देवातिदेवश्च तेजो ह्याङ्गुलीहात्मनः ।

क्षौमो कक्षौ च वेदाश्च श्रोत्रौ चास्य महाक्षया । रटयः पशुवन्भाश्च दिजानां चेष्टितानि च ।

तस्य देवमयं रूपं दृष्ट्वा विष्णोर्भक्षामुराः । उपासयन्त संक्रुद्धाः पतन्ना इव पावकाः । १४९८०
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्वणे हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने विष्णुप्रकाशे विष्णुभिक्षाद्विंशोऽध्यायः ॥ २६९ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु नामानि सर्वेषां रूपान्नाभरणानि च । आभूषाणि च मुख्यानि दानवानां महात्मनां ।
 विप्रचिन्तिः शिविः शङ्कुरथः शङ्कुस्तथैव च । अश्वः शिरा अश्वशिरा हयपीवस कीर्त्यवान् ।
 वेगवान् केतुमानुयः सोमययो महामुरः । पुष्करः पुष्कलश्चैव साशोऽश्वपतिरेव च ।
 प्रह्लादोऽश्वशिराः कुम्भः शङ्खादो मगनप्रियः । अनुह्लादो हरिहरो वराहः शङ्खरोऽश्वनः ।
 वृषपर्वा विरूपाक्षो मुनीन्द्रश्चन्द्रलोचनः । निम्बभः कुम्भः श्रीमंस्तथैव च निरुद्धरः । १४९८१
 एकवक्त्रो महावक्त्रो दिवक्त्रः कालवक्त्रिनः । दृष्टकोर्तिर्भक्षामिहः शङ्कुर्को महाभनिः ।
 श्रमभः श्रमभश्चैव कुपयः कापयः क्रयः । दीर्घजिह्वोऽर्कनयनो मृदुचापो मृदुप्रियः ।
 वायुर्गविष्ठो नमुचिः शम्भरो विहरो महान् । चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्द्धन एव च ।
 कालकः कालकाक्षश्च दृक् क्रोधो विमोक्षणः । गरिष्ठश्च हविष्ठश्च प्रसन्नो नरकः पृथुः ।
 इन्द्रतापनवातापो केतुमान् बलदर्पितः । त्रिभिर्लोमा पुलोमा च वास्तलः प्रमदो मदः । १४९८२
 खड्गमः कालवदनः करालः केशिरिव च । एकाक्षश्चैव राज्ञश्च तुङ्गण्डः समलः खपः ।
 एते चान्ये च बहवः क्रममाणं त्रिविक्रमं । उपतन्तुर्भक्षामानं विष्णुं दैवगणास्तदा ।
 पाशोद्यतकराः केचिद्वादितास्त्याः खरस्त्रनाः । शतशोचक्रहस्ताश्च परशुधधरास्तथा ।
 प्रासमुद्गरहस्ताश्च तथा परिचपाणयः । महाशिलीश्वपकराः शूलहस्ता महाबलाः ।
 महाशूलोद्यतकरास्तथैव च धनुर्धराः । महापट्टिहस्ताश्च तथा मुषलपाणयः । १४९८३
 गदाभुषण्डीहस्ताश्च वज्रहस्तास्तथाऽपरे । अश्विकम्पनहस्ताश्च दानवा युद्धदुर्भदाः ।
 नानाप्रहरणा घोरा नानावेपा महाबलाः । कूर्मकुम्भटवक्त्राश्च शंखवक्त्रास्तथाऽपरे ।
 खरोऽश्वदनाश्चैव वराहवदनास्तथा । भीमा मकरवक्त्राश्च त्रिशुमारमुखास्तथा ।
 मार्जारशृङ्गवक्त्राश्च अश्ववक्त्राश्च दानवाः । गोवक्त्रा बभ्रुवक्त्राश्च घोरा मृगमुखास्तथा ।
 उद्ग्रश्म्यकिदक्त्राश्च मज्जवक्त्राश्च दानवाः । नकुलस्थेनवक्त्राश्च पारावतमुखास्तथा । १४९८४
 शाखाशृङ्गाननाः शूराश्चागाऽविमहिषाननाः । शारमेधमुखा रौद्राः क्रौञ्चवक्त्राश्च दानवाः ।
 चक्रवाकमुखः शैब गोधावक्त्रास्तथाऽपरे । नक्तघोराननाः क्रूरा च उग्रार्धवक्त्रकाः ।
 खड्गिभिर्हमुखाश्चैव मयूरवदनास्तथा । गजेन्द्रचर्मवक्त्रास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः ।
 चीरमंथुतगात्राश्च तथा फलकवामसः । उष्णीविष्टो मुकुटिनस्तथा कुण्डलिनोऽपरे ।
 किरीटिनो लम्बशिखाः कम्पुपीवाः सुवर्चसः । नानावेधधरा दैत्या नानामाख्यानुक्षेपनाः । १४९८५
 स्वान्यायुधानि दीप्तानि प्रष्टव्याश्चरन्तमाः । क्रममात्रं ह्यपीक्षेन्मुपातिष्ठन् दानवाः ।
 प्ररुध्य सर्वान् दैतेयान् पादहस्ततलैः प्रभुः । नहार त्रिदिवं देवसिभिर्विक्रमपैर्यरिः ।
 रूपं कृत्वा महाकायं नहाराशु च मेदिनी । भौक्षोक्तं क्रममात्रं सुतिरादित्यवजिभा ।

तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ क्षणान्तरे । नमः प्रक्रममाणस्य सन्निदेवे महात्मनः ।
 परं विक्रममाणस्य पादमूले व्यवस्थितौ । विष्णोरग्नितवीर्यस्य वदन्नेवं दिजातयः । १४१०
 जित्वा लोकांस्ततः छत्त्रान् हत्वा चासुरपुङ्गवान् । ददौ ब्रह्माय वसुधां हरिर्लोकनमस्कृतः ।
 सुतस्य नाम पातालमधस्तादमुधातले । बलेर्हंसं विवासाय विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 तदवाप्यासुरश्रेष्ठस्यकार मतिमुत्तमां । रसातलतले वाचमकरोदसुराधिपः ।
 तत्रस्थस्य महातेजा ध्यानं परममास्थितः । उवाच वचनं धीमान् विष्णुं लोकनमस्कृतं ।
 किं मया देव कर्त्तव्यं ब्रूहि सर्वमश्रेष्ठतः । ततो देव्याधिपं प्राह देवो विष्णुः सुरोत्तमः । १४१५
 ॥ विष्णुर्वाच ॥ ददानि ते महाभाग वरं वरस्य मुव्रत । परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ।
 मा च ब्रह्मस्य वचनं पर्युहास्योः कथञ्चन । अहमाज्ञाययामि त्वां येषस्यैवमवाप्स्यसि ।
 एवमुक्त्वा ततो विष्णुरथ भूयोऽसुराधिपं । वाचा परमया प्राह सान्वयन् सर्वलोककृत् ।
 यत्त्वया सलिलं दत्तं गृहीतं पाणिना मया । तस्मात्ते देव्य देवेभ्यो नास्ति जीवितसङ्कयः ।
 सुतस्य नाम पातालं तत्र त्वं सानुगो वस । सर्वदेत्यनघैः सार्द्धं मत्प्रसादान्महासुर । १४२०
 न च ते देवदेवस्य ब्रह्मस्यामिततेजसः । ब्राह्मणं प्रतिदत्तस्यैव क्षरता मम ब्राह्मणं ।
 देवतास्यपि ते सर्व्याः पूज्या एव महासुर । प्राप्स्यथेवं महाभाग दिव्यान् कामान् यथेष्टितान् ।
 इह चामुच च सुखं विविधांश्च परिच्छदान् । देव्याधिपत्यस्य पुनर्मात्रमादादवाप्स्यसि ।
 भोगांश्च विविधान् सम्यक् यज्ञांश्चैव सदक्षिणान् । अदाचैतां मया प्रोक्तां मर्यादां लङ्घयिष्यसि ।
 बन्धियन्ति तदा हि त्वां नागा भोगैर्मांशोजसः । नमस्कृत्यैव ते नित्यं महेन्द्रस्त्रिदशाधिपः । १४२५
 मम ज्येष्ठः सुरश्रेष्ठः ब्राह्मणं प्रतिदत्ततां ।
 ॥ बलिर्वाच ॥ देवदेव महाभाग ब्रह्मचक्रगदाधर । सुरासुरगुरुश्रेष्ठ सर्वलोकमहेश्वर ।
 तत्रासतो मे पाताले भागं ब्रूहि सुरोत्तम । कथं तत्र मया स्वेयं विबुधानां महेश्वर ।
 मम किं चिदश्रेष्ठ प्राप्तुमर्हं भविष्यति । तददत्तं सुरश्रेष्ठ दत्तियेन ममाक्षया ।
 ॥ त्रिविक्रम उवाच ॥ अश्रोत्रियं मातुलमधीतमैवतमदक्षिणं यज्ञमनृत्तिजातं । अश्रुत्वा दत्तमसंस्कृतं हविर्भगाः पडेते
 तव दैत्यवत्तम । १४२९
 पुण्यं महैविषां यच्च मङ्गलदैविषां तथा । कथं विक्रयसज्जानां पुण्यं यथाग्निहोत्रिणां ।
 अश्रुत्वा यच्च दानं ददतां यजतां तथा । तत्सर्वं तव दैत्येन्द्र मत्प्रसादाद्भविष्यति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं बलिविन्ध्योर्माहात्मनः । एवमस्त्विति तं प्रोक्त्वा पातालमसुरोत्तमः ।
 प्रविवेच महाभागो देवाणां प्रतिपाद्यकम् । एतस्मिन्नन्तरे चापि विष्णुस्त्रिदशपूजितः ।
 भगवानपि राव्यानां प्रविभागं चकार ह । ददौ चेन्म्रीं दिशं पूर्वां ब्रह्मायामिततेजवे । १४३५
 याम्यां यमाय देवाय पितराञ्च महात्मने । पश्चिमाञ्च दिशं देवो बह्वाय ददौ प्रभुः ।
 उत्तरान् कुबेराय च वाधिपतये दिशं । अधस्तान्मरुताय धोमाचोर्द्धं दिशं ददौ ।

एवं विभज्य त्रैलोक्यं विष्णुर्वसवताम्बरः । शोकापनयनं चक्रे देवानामजितः प्रभुः ।
 वामनः सर्वभूतेषु प्रतिष्ठाप्य स वासवं । जगाम त्रिदिवं देवः पूज्यमानो महर्षिभिः ।
 तस्मिन् प्रयाते दुर्द्धवं वामनेऽमिततेजसि । सर्वे मुमुक्षुरे देवाः पुरस्कृत्य शतक्रतुं । १४२४
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गते तु त्रिदिवं कृण्वे ब्रह्मा वैरोचनिं बलिं । नागैः सप्तशिरोभिश्च कम्पलाश्वतरादिभिः ।
 नागबन्धनदुःखान्तं बलिं वैरोचनिं ततः । यदृच्छयाऽसौ देवर्षिर्नारदः प्रत्यदृश्यत ।
 स तं कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कृपयाऽभिपरिभुतः । उवाच दानवश्रेष्ठ मोक्षोपीयं ददामि ते ।
 स्तवं देवातिदेवस्य वासुदेवस्य धीमतः । अनादिनिधनस्यास्य अक्षयस्याव्ययस्य च ।
 तमधीष्वाद्य दैत्यैश्च विशुद्धैर्नान्तरात्मना । तद्गतस्तन्मना भूत्वा द्रुतं मोक्षमावाप्स्यसि । १४२५
 ततो विरोचनसुतः प्रयतः प्राञ्जलिः शुचिः । मोक्षर्विभक्तमर्थ्यो नारदात् समधीतवान् ।
 तमधीत्य स्तवं दिव्यं नारदेन समीरितं । पृथिवी षोडशता येन तं जज्ञाप महासुरः ।
 नमोऽस्त्वनन्तपतये अक्षयाय महात्मने । जलोदयाय देवाय पद्मनाभाय विष्णवे ।
 सप्त सूर्यै वपुः कृत्वा त्रीन् लोकान् कान्तवानसि । भगवान् काशकाशस्त्वं तेन सत्येन मोक्षय ।
 नष्टचर्माकंगने क्षोण्यज्ञतपःक्रिये । पुनस्त्रिन्तयसे लोकंक्षोण्य सत्येन मोक्षय । १४२६
 ब्रह्मरद्रेन्द्रवाय्वग्निमरिहुजगपर्वताः । त्वत्स्था दृष्ट्वा द्विजैरेण तेन सत्येन मोक्षय ।
 मार्कण्डेन पराक्रमे प्रविश्य जठरं तव । चराचरगतं दृष्टं तेन सत्येन मोक्षय ।
 एको विद्यामहायस्त्रं योगो योगमुपागतः । पुनस्त्रैलोक्यमुत्सृज्य तेन सत्येन मोक्षय ।
 जलशय्यामुपासीनो योगनिद्रामुपागतः । लोकंस्त्रिन्तयसे भूयस्तेन सत्येन मोक्षय ।
 वाराहं रूपमास्याय वेदयज्ञपुरस्कृतं । धरा जलोद्धृता येन तेन सत्येन मोक्षय । १४२७
 उद्धृत्य दंष्ट्रया यज्ञं त्रीन् पिण्डान् कृतवानसि । तं पितृणामपि हरे तेन सत्येन मोक्षय ।
 प्रदुद्रुवुः सुराः सर्वे हिरण्याक्षभयार्दिताः । परिचातास्यया देव तेन सत्येन मोक्षय ।
 दोर्घवक्त्रेण रूपेण हिरण्याक्षस्य संयुगे । शिरो जहार चक्रेण तेन सत्येन मोक्षय ।
 भग्नमूर्ध्नास्त्रिभक्तिको हिरण्यकशिपुः पुरा । ऋक्षारेण हतो दैत्यक्षेत्रेण सत्येन मोक्षय ।
 दानवाभ्यां हता देवा ब्रह्मणः पश्यतः पुरा । परिचातास्यया देव तेन सत्येन मोक्षय । १४२८
 कृत्वा हयशिरोरूपं हत्वा तु मधुकैटभौ । ब्रह्मणे तेऽर्पिता वेदाक्षेत्रेण सत्येन मोक्षय ।
 देवदानवगन्धर्वा यक्षसिद्धमहोरगाः । अन्तं तव न पश्यन्ति तेन सत्येन मोक्षय ।
 अपान्तरतमा नाम जातो देवस्य वै सुतः । कृताश्च तेन वेदार्थाक्षेत्रेण सत्येन मोक्षय ।
 वेदयज्ञाग्निहोत्राणि पिष्टयज्ञहवींषि च । रहस्यं तव देवस्य तेन सत्येन मोक्षय ।
 अक्षिर्दीर्घतपा नाम जात्यन्धो गुह्यपतः । तत्प्रसादाय चक्षुर्माक्षेत्रेण सत्येन मोक्षय । १४२९
 पाहयसं गजेन्द्रस्य दोनं मृत्युवक्त्रे स्मितं । भक्तं मोक्षितवांस्त्वं हि तेन सत्येन मोक्षय ।
 अक्षयस्याव्ययस्य त्वं ब्रह्मणो भक्तवत्सलः । उद्भित्तानां निहन्ताऽसि तेन सत्येन मोक्षय ।

ग्रंथचक्रगदातुषं शार्ङ्गं गरुडमेव च । प्रसादयामि विरसा ते बन्धाभ्युपयन्तु मां ।
 ततः प्रसन्नो भगवानादिदेश खगोत्तमं । गरुडं नागहन्तारं बलिं मोक्षय बन्धनात् ।
 ततो मिषिष्य गरुडः पञ्चावतुल्यविक्रमः । अगम बहुधामूषं यन्नासो संयतो बलिः ।
 आगमं तस्य विज्ञाय नागा मुक्ता महासुरं । ययुः पुरीं भोगवतीं वैजतेष्वभ्यार्हिताः ।
 मुक्तं विष्णुप्रसादेन चिन्तयाममधोकुजं । भ्रष्टमियमुवाचेदं गरुडानपपन्नम् ।
 ॥ गरुड उवाच ॥ दानवेन्द्र महाबाहो विष्णुस्त्रामब्रवीत् प्रभुः । मुक्तो निवस पाताले सपुत्रजनवाग्धवः ।
 इतस्त्वया न गन्तव्यं गच्छतिमपि दानव । समर्थं यदि भिष्यास्वं मूर्ख । ते व्रतधा भवेत् ।
 पक्षीन्द्रवचनं श्रुत्वा दानवेन्द्रोऽब्रवीदिदं । स्त्रितोऽस्मि यमये तस्य अनन्तस्य महात्मनः ।
 जीव्योपायन्तु भगवान्मम किञ्चित्करोतु सः । इच्छोऽहं सुखासीनो येनाप्याये खगेश्वर ।
 बलेभ्य वचनं श्रुत्वा गरुडानिदमब्रवीत् । पूर्वमेव कृतस्तेन जीव्योपायो महात्मना ।
 वर्त्तयिष्यन्ति ये यज्ञं विधिहीना स्नानृत्विजः । प्रायश्चित्तमजानन्नो यज्ञभागं ततस्तव ।
 नेतेषां यज्ञभागं वै प्रतिगृह्णन्ति देवताः । अनेनाप्यायित बले सुखमत्र निवस्यसि ।

१४१००

१४१०४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सन्देहमेतं भगवान्दत्तवान् कश्यपात्मजः । दानवेन्द्र महाबाहो विष्णुस्त्रैलोक्यभावनः ।

१४१००

इमं स्तवमनन्तस्य सर्वपापप्रमोचनं । यः पठेत् नरो भक्त्या तस्य नश्यति किञ्चिदं ।
 गोहत्यायाः प्रमुच्येत ब्रह्मघ्नो ब्रह्महत्याया । अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या चैवेष्टितं पतिं ।
 लग्नगर्भा प्रमुच्येत गुर्विणी जनयेत् सुतं । ये च मोक्षैषिणो लोकं योगिनः सांख्यकापिलाः ।
 क्षत्रेणानेन गच्छन्ति श्वेतद्वीपमकल्पवाः । सर्वकामप्रदो ह्येष स्तवोऽनन्तस्य कीर्त्यते ।
 यः पठेत् प्रातस्तथाय श्रुचिः प्रथतमानसः । सर्वकामवाप्नोति मानवो नात्र संशयः ।
 एव वै वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । वेदविद्विर्द्विजैरेतत् पश्यते वैष्णवं यज्ञः ।
 यस्मेनं वामनं दिव्यं प्रादुर्भावं महात्मनः । शृणुयाच्चित्तो भक्त्या नरः पर्यसु पर्यसु ।
 परान् विजयते राजा यथा विष्णुर्धृष्टाबलः । यज्ञस्य महदाप्नोति प्रेत्य सङ्गतिमाप्नुयात् ।
 प्रियो भवति भूतानां सर्वेषां नात्र संशयः । पुत्राश्च लभते धन्यान् मेधागुणसमन्वितान् ।
 प्रीयते पठतस्तस्य देवदेवो जगार्दनः । सर्वकामयुतस्यैव हृण्णदैपायनोऽब्रवीत् ।

१४१०४

१४१०८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने प्रादुर्भावे त्रिषव्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ किमर्थं भगवान् विष्णुर्देवदेवो जगार्दनः । गतः कैलासशिखरमालयं ब्रह्मरक्ष च ।

नारदाद्येक्षपोद्वैर्मुनिभिस्त्वत्त्वदर्शभिः । तत्र दृष्टो महदेवः ब्रह्मरो नीललोहितः ।

केशवेन पुरा विप्र कुर्वता तप उत्तमं । अर्चितो देवदेवेन ब्रह्मरक्षेति नः श्रुतं ।

देवो तत्र जगन्नाथो दृष्टवन्तो पुरातनौ । अर्चयामासुः किरे देवा रत्नाद्याः ब्रह्मरं हरिं ।

तौ हि देवौ महदेवावेकीभूतौ द्विधास्तौ । एकात्मनौ जगद्योनौ सृष्टिसंहारकारकौ ।

१४११४

परस्परसमावेशाजगतः पावनो स्त्रितो । तयोस्तत्र यथा वृत्तं कैलासे पर्यतोत्तमे ।

अथयः किमचेष्टन्त दृष्ट्वा तौ पुद्गलोत्तमौ । इतत् सर्वमन्त्रेणैव कर्तुमर्हसि सप्तमः ।
यथा गतो हरिर्विष्णुः कृष्णो मिष्णुः पुरातनः । यथा च ब्रह्मरः साक्षात्कृतवाक्यामभूवथः ।
इतत् सर्वं विप्रवर्यं ब्रूहि तस्मिन् यत्नतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्वावहितो रामन् यथा कृष्णो गतो नगं । यथा च दृष्टो देवेशः ब्रह्मरो वृषवाहनः ।

१४४०

यथा चचार स तपो यथा ते मुनयो गताः । एवं तथोक्त्या वृत्तं तथा शृणु नरोत्तम ।
दैपायनोऽथ भगवान् यथा प्रोवाच भो तथा । नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि क्षेत्रं स्वमवाहनं ।
यथाशक्ति यथायुक्तं शृणु यत्नेन सुव्रत । न चाशुश्रूषवे वाच्यं नृशंसायातपस्त्रिने ।
नानधीताय वक्तव्यं पुण्यं पुण्यवतां सदा । स्वर्ग्यं यत्तत्तं धन्यं बुद्धिगुह्यं करं सदा ।
ध्येयं पुण्यात्मनां नित्यमिदं वेदार्थनिश्चितं । अनेकारण्यसंयुक्तं सेवन्ते नित्यमोदयं ।
मुनयो वेदनिरता नारदाद्यास्तपोधनाः । अत्यहुतं महापुण्यं वृत्तं कैलासपर्वते ।
त्रिवयोर्देवयोस्तत्र हरेस्त्वेव भवस्य च । इत्येवमुरसंघेषु नरकादिषु भूमिषु ।

१४४५

इत्येवमपि नृपेस्त्वेवं किञ्चिच्छिष्टेषु श्रुतुषु । प्रावृत्तिस्तदा विष्णुः प्रथितो पुद्गलोत्तमः ।
दारवत्यां जगन्नाथो वसन् वृष्णिभिरीश्वरः । दक्षिण्यो सङ्गतो देवो वमंस्तत्र पुरे हरिः ।
कदाचिच्च तथा सार्द्धं ब्रूते रात्रौ जगत्पतिः । विहरंश्च यथायोगं प्रीतः प्रीतियुगा तथा ।
अथोवाच तदा देवो दक्षिणी दक्षभूषणं । पुत्रमिच्छामि देवेश ततो माधव नन्दनं ।
वस्त्रिनं रूपसम्पन्नं तथैव सङ्कष्टं प्रभो । वृष्णीनामपि मेतारं वीर्यवान् तपोनिधिं ।

१४४२

सर्वसंस्कार्यकुशलं राजविद्यापुरस्कृतं । एवमादिगुणैर्युक्तं दातुमर्हसि सप्तम ।
तस्य सर्वस्य दातृत्वं नित्यमेव प्रतिष्ठितं । त्वं हि सर्वस्य कर्ता च दाता भोक्ता जगत्पतिः ।
विशेषतस्तु भूत्यानां शश्रूषानियतात्मनां । वक्तव्यं किमु देवेश यदि भक्तोऽस्मि क्षेत्रव ।
अनुग्रहे यदि स्थाने देवदेव जगत्पते । दातुमर्हसि पुत्रं त्वं वीर्यवान् जनार्दन ।

१४४५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तो देवदेवेशः प्रियया प्रीयमाकथा । तथा मन्त्रिणा दक्षिण्यो दक्षिण्युत्तरद्वयः ।

प्रोवाच वचनं काले दक्षिणीं यादवेश्वरः । दाताऽस्मि तादृशं पुत्रं त्वं तन्मिच्छसि मानिनि ।
नित्यभक्ताऽसि मे देवि नाच क्वाप्यो विचारणा । अवश्यं तव दास्यामि पुत्रं श्रुतिवर्धनं ।
पुत्रेण लोकान् जयति सतां कामदुष्टा हि ये । नरकं पुदितस्थातं दुःखं नरकं विदुः ।
पुदस्तात्ततः पुत्रमिच्छेच्छामि परमं च । अनन्ताः पुत्रिणो लोकाः पुत्रस्य प्रिये शुभाः ।
पतिर्ज्यायां प्रविशति गर्भो भूत्वा स मातरं । तस्यां पुनर्भवो भूत्वा द्रव्यमे मायि जायते ।
पुत्रवन्तं विभेतीश्वरः किं तु तेनाजितं भवेत् । नापुत्रो विन्दते लोकान् कुपुत्रादन्धता वरा ।
कुपुत्रो नरके यस्मात् सुपुत्रात् स्वर्गं श्व हि । तस्मादिनीतं सत्पुत्रं सुतवन्तं दद्यापरं ।
विद्यया विनयो यस्माद्विद्यायुक्तं सुधार्मिकं । इच्छेत् पुत्रं पुत्रकामः पुद्गलं यत्नवान् बुधः ।
तस्माद्दास्यामि ते पुत्रं विद्यावन्तं सुधार्मिकं । एव गच्छामि पुत्रार्थं कैलासं पर्वतोत्तमं ।

१४४०

१४४५

तत्रोपास्य महादेवं ब्रह्मरं नीललोहितं । ततो ब्रह्माऽस्मि पुनन्ते भवाद्भुतचिते रताम् ।
 तपसा ब्रह्मचर्येण भवं ब्रह्मरमन्ध्रं । तोषयित्वा विष्णुपादमादिदेवमनं विभुं ।
 गमिष्याम्यहमद्यैव ब्रह्मं ब्रह्मरमन्ध्रं । स च मे दास्यते पुत्रं तोषितपापसा मया ।
 तत्र गत्वा महादेवं नमस्कृत्य स होमया । प्रविश्य बदरीं पुष्पां मुनिगुहं तपोमयीं ।
 अग्निहोत्राकुलां दिव्यां गङ्गातुङ्गावितां सदा । मृगपक्षिमार्गयुक्तां विंशतिप्रज्ञाकुलां ।
 बदरीफलसंपूर्णां वानरकोभितद्रुमां । त्रेनाकमहादृशां कदलीकाष्ठमश्विनां ।
 मुनिभिर्वेदतत्त्वार्थविचारनिपुणैः सदा । वेदनिश्चिततत्त्वार्थैः प्रमादकुलसौधुनां ।
 इदमेकमिदं तत्त्वमिति निश्चितमानसैः । उपास्यमानमन्यत्र सिद्धैः सिद्धार्थतत्परैः ।
 इतिहासपुराणैः सेव्यमानां महर्षिभिः । गच्छद्भिः स्वर्गनिक्षयं परित्यज्य कलेश्वरं ।
 प्रसिद्धां महतीं देवीं यास्यामि सुकृताक्षयां । इत्युक्त्वा विररामैव देवदेवो जगद्गनः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिदेवे भविष्यप्रर्वणि कैलासधात्रायां सप्तःषष्ठ्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २६४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रभाताद्यान्तु ब्रह्मर्षी गन्तुमैच्छन् जगद्गनः । उताग्निः कृतकल्याणः समान्नवरदक्षिणः ।
 गात्र दत्त्वाऽथ विप्रैश्चो नमस्कृत्य दिजोत्तमान् । आस्नानमच्छपं कृत्वा प्रविशेज्जगत्पतिः ।
 आसनं महादास्याय कृष्णोनाम्नय सर्वत्रः । बलभद्रं शिनेः पुत्रं चार्हिकं श्रुतधारणौ ।
 उपसेनं महाबुद्धिमुद्भवं नीतिमत्तरं । यस्य बुद्धिं समासित्य श्रोवन्ते सादवाः मुखं ।
 नेता च यदुदृष्णोनां स तु धर्मपरः सदा । यस्य विभति देवाश्च नीतेस्तस्य महात्मनः ।
 यस्य बुद्धिः प्रशस्तिः शशास पृथिवीं तदा । तस्य कृष्णवर् वीरमुद्भवं देवसम्भवं ।
 अन्यानपि यदूनं सर्वानुवाच भगवान् हरिः । शृण्वन्तु मम वाक्यानि सादवाः सर्व एव हि ।
 शृणु चापि वचो मया पितुर्बुद्धवभे सखे । वाक्यात् प्रसूति यो यजो मम दुष्टनिर्वहणे ।
 प्रत्यक्षं भवता दृष्टं पूतनानिधनं नृप । केसरी च निहतो बाल्ये मया बालेन सादवाः ।
 गोवर्द्धनो धृतः शैलो गावश्च परिपाशिताः । अभिविक्रोऽस्मि शक्रेण देवानामपतः स्मितः ।
 कंसोऽपि निधनं नीतो मया चाणूरमुष्टिकौ । उपसेनोऽभिविक्तश्च कृता दारवती मया ।
 अन्ये चापि नृपा राजकुलक्षिणो निहता मया । योऽपि वीरो जरासन्धो निगृहीतो बलाम्भया ।
 भीमेन बलिना राजशयेन मम सादवाः । शृगालो निहतः संख्ये गोमन्ताङ्गश्च मया ।
 योऽपि वीरो दुर्गात्माऽसौ दानवो गरको हतः । निष्कण्डकमिमं लोकं कृतवान् राजसत्तमाः ।
 किन्तु वीरो नृपो जज्ञे सखा भोमश्च सादवाः । पौण्ड्रो वीर्यवतां नेता देहा चाधोऽसदा मम ।
 त्रिभ्यो द्रोणस्य राजेन्द्रो बल्यो ब्रह्मास्त्रवित् कृती । शाक्यो नीतिमान् साकान्नेता सर्वस्य यज्ञवान् ।
 धोद्वा युद्धप्रियो राजा जामदग्न्य दवापरः । एकान्तप्रचुरस्त्रार्कं क्षिप्रान्वेषी सदा मम ।
 बाधित्यते पुरीं धोद्वा स्त्रिहं यदि क्षमेत सः । न क्षम्यमाणो बलवान् पुण्ड्रसेना नृपोत्तमाः ।
 यत्ता भवन्तस्मिन्ननुग्रहीतशरासनाः । यथा न बाधते राजा पुरीं चतुस्तुल्यार्थं ।

२४५०

२४५१

२४५२

२४५३

२४५४

२४५५

अहन्तु यास्ये कैलाशं कुतश्चित् कारणाकृपाः । शङ्करं द्रष्टुकामोऽस्मि भूतभावनभावनं ।
 यावदागमनं मच्छं तावद्यत्ता भवन्तिह । मया विरहितां चेमां यदि जानाति पुण्ड्रकः ।
 आगमिष्यति राजेन्द्रो योऽस्यते च पुरीमिमं । इमां निर्यादवां कर्तुं शक्नोतीति च मे मतिः ।
 यत्ता भवत राजेन्द्राः खड्गैः पाशैः परशुधैः । पाषाणैः कर्षण्यैश्च सन्नद्धा भवत खड्गैः ।
 पिधाय च कपाटानि महाद्वाराणि यत्नतः । एक एव महाद्वारो गमनागमने सदा ।
 मुद्रया सह गच्छन्तु राज्ञो ये गन्तुमीश्वरः । न चामुद्रः प्रवेष्टव्यो द्वारपालस्य पश्यतः ।
 यावदागमनं मच्छं तावदेवं भविष्यति । नृगया नात्र कर्त्तव्या न च क्रोडा वह्निः पुरात् ।
 ज्ञातव्यास्त परे स्त्रे च गमनागमने सदा । एवमादिक्रिया कार्या यावदागमनं मम ।
 इत्युक्त्वा यादवान् सर्वान् सात्यकिं पुनराह च ।

१४४०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां पञ्चवक्त्राधिकं द्विप्रतोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

॥ भगवानुवाच ॥ सात्यकेऽष्टपु मदाक्यं यत्तो भव युधाम्बर । तन्तु खड्गो गदो भूत्वा चापी वाणो तलचवान् ।

१४४१

तिष्ठ यत्नेन रक्षस्व पुरीं बभ्रुनृपाश्रयां । न च निद्रा त्वया कार्या राज्ञो यदुदुष प्रभो ।

न च व्याख्या त्वया कार्या शास्त्राणां शास्त्रतत्पर । न च वादस्तथा कार्या वादिभिः सह दृष्टिप ।

त्वं हि योद्धा बली चैव धनुर्वेदस्य वेदवित् । तथा कुरु यथा वीर नोपहास्या भवेमहि ।

॥ सात्यकिरुवाच ॥ करिष्यामि वचस्तुभ्यं यथाशक्ति जनाईन । आज्ञा तव अगस्त्राय धार्या यत्नेन मे सदा ।

भृत्यवत् प्रचरिष्यामि कामपालस्य माधव । यावदागमनं तुभ्यं तावत् स्थास्यामि यत्नतः ।

१४४०

प्रसादस्तव गोविन्द यदि स्थास्यामि माधव । किं नाम मम दुःसाध्यं शत्रूणां निपहे रणे ।

यदि शक्यं यमं वाऽपि कुबेरमपि पाशिनं । सर्वानेतान् विजेष्यामि किमुपेन्द्र नृपोत्तमं ।

गच्छ कार्यं कुरुष्वेदं यत्तोऽहं सततं हरे । उद्धवं पुनराहेदं क्षणाः पद्मनिभेषणः ।

ऽष्टपूङ्खवं त्वं वाक्यं मे कुर्यास्तेतत् प्रयत्नवान् । रक्ष्या नयेन राजेन्द्र पुरीं द्वारवती त्वया ।

यत्तो भव सदा तात कुरु साहाय्यमत्र नः । लज्जा मम समुत्पन्ना वदतस्तव साम्प्रतं ।

१४४१

त्वं हि नेता समस्तस्य विद्यापारस्य सर्वतः । को नु शस्यति मेधावी वक्तुं विद्यावतः पुरः ।

यत्कार्यं तद्भवान् वेत्ति ह्यकार्यं चापि सर्वतः । अतोऽहं विरमे तात वक्तुं साम्प्रति दृष्टिप ।

॥ उद्धव उवाच ॥ किमदं तव गोविन्द वर्त्तते माम्प्रति प्रभो । अहे प्रसन्नता मच्छं किन्तु प्रीतिरियं तव ।

जानाम्यहं अगस्त्राय प्रसादस्यैव विस्तरः । यस्य प्रसन्ना भवसि तस्य किं नास्ति केव ।

त्वं हि सर्वस्य जगतः कर्त्ता हर्त्ता प्रधानतः । प्रभवः सर्वकार्याणां वक्ता श्रोता प्रमाणवित् ।

१४४०

ध्याता ध्यानमयो ध्येय इति मन्त्रविदो विदुः । नेता देवरिपूणाञ्च गोप्ता नाकसदां भवान् ।

त्वन्नाथा वयमेवेति जीवाभो निहतदिषः । इयं नीतिरता मन्ये नेता नीतेर्यतो भवान् ।

को नु नाम नयं वेद त्वामृते साम्प्रतं वद । नीतिस्त्वं सर्वकार्याणामिति मे निश्चिता मतिः ।

दुर्गाढो नयमार्गोऽयमित्याहुस्तदिदो जनाः । चतुर्धा प्रोच्यते नीतिः सामदाने जनाईन ।

दण्डो भेदो मनुष्याणां निपहावपहे सदा । दण्डेषु दण्डमिच्छन्ति सामान्यन्तु नये हरे ।
 वक्ष्यत्वस्य दानन्तु नवाणामप्यगोचरे । प्रबोक्तव्यो महाभेद इति नीतिमतां मतं ।
 तेषु तेव्य सर्वेषु प्रमाणं त्वां विदुर्मुधाः । किमप्यज्ञानेन सत्यं त्वयि समर्पितं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पुङ्गा विररामैव उद्धवो नीतिमत्तरः । ततः स भगवान् विष्णुरेवमेव नृपोत्तम ।
 कामपालं महाबाहुमुवाच यदुर्वसदि । उपसेनं नृपं राजंस्तथा हार्दिकमेव च ।
 कामपालं पुनर्विष्णुरिदं प्रोवाच तत्त्ववित् । न प्रमादस्त्वया कार्यः सर्वदा यत्नवान् भव ।
 स्थिते त्वयि महाबाहो का पीडा जगतो भवेत् । गदो भव सदा त्वार्थे न क्रीडा सर्वदा भवेत् ।
 रक्ष त्वं सर्वदा यत्नात् पुरीं हारवतीं प्रभो । नोपहास्या यथा स्थाम तथा कुद गदो भव ।
 उत्साहः सर्वदा कार्यो निरस्ताहो न यत्नतः । वाढमित्यजवीद्रामः कृष्णं दृष्ट्वाकुलोद्भवं ।
 दृष्ट्वायः सर्व एवैते स्वं स्वं सद्यः समाचयुः । गन्तुमैच्छन्मगन्नाथः कैलासं पर्वतोत्तम ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां षट्षण्णधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सखिन्त्यामास गच्छं पक्षिपुङ्गवं । आगच्छ त्वरितं तार्क्ष्य इति विष्णुर्जगत्पतिः ।

ततः स भगवांस्तार्क्ष्यो वेदरात्रिरिति स्मृतः । वक्षवान् विक्रमी योगशास्त्रनेता कुरुदह ।
 यक्षमूर्त्तिः पुराणात्मा साममूर्द्धा च पावनः । ज्येष्ठपक्षवान् पक्षी पिङ्गलो जटिलाकृतिः ।
 ताक्षतुण्डः सोमहरः ब्रजजेता महात्रिराः । पक्षगारिः पक्षनेत्रः साक्षाद्विष्णुरिवापरः ।
 वाहनं देवदेवस्य दानवीगर्भकृत्तनः । राक्षसासुरसंघानां जेता पक्षवलेन यः ।
 प्रादुरासीन्महावीर्यः केशवस्थापतस्तदा । जानुभ्यामपतङ्गमौ नमो विष्णो जगत्पते ।
 नमस्ते देवदेवेन हरे स्खामिन्निति ब्रुवन् । पक्ष्यर्धं पाक्षिना कृष्णः स्वागतं तार्क्ष्यं पुङ्गव ।
 इत्युवाच तदा तार्क्ष्यं यास्ये कैलासपर्वतं । द्रुक्षिन् द्रुष्टुमिच्छामि ब्रह्मरं ब्राह्मतं त्रिवं ।
 वाढमित्यजवीन्तार्क्ष्यं आरक्ष्यैर्भजनाईनः । तिष्ठध्वमिति होवाच यादवान् पार्श्ववर्त्तिनः ।
 ततो यथो जगन्नाथो दिवं प्रागुत्तरां हरिः । रवेण महता तार्क्ष्यसौलोकां समकल्पयत् ।
 सागरं सोभयामास पङ्क्त्या पक्षो ब्रजंस्तदा । पक्षेण पर्वतान् सर्वान् वदन् देवं जनाईनं ।
 ततो देवाः सगन्धर्वा आकाशेऽभिठितास्तदा । तुष्टुवुः पुष्करिकाश्च वाग्मिरिष्टाभिरीश्वर ।
 जय देव जगन्नाथ जय विष्णो जगत्पते । जयाजय नमो देव भूतभावं भावन ।
 नमः परमसिंहाय दैत्यदानवनाशन । जयाजय हरे देव योगिथेष परागते ।
 नारायण नमो देव कृष्ण कृष्ण हरे हरे । आदिकर्तः पुराणात्मान् ब्रह्मयोगे सनातन ।
 नमस्ते सकलेश्वर निर्गुणाय गुणात्मने । भक्तिप्रियाय भक्ताय नमो दानवनाशन ।
 अचिन्त्यमूर्त्तये तुभ्यं नमस्ते सकलेश्वर । इत्यादिभिस्तदा देवं वाग्मिरीशानमययं ।
 तुष्टुवुर्देवगन्धर्वा जयः सिद्धचारणाः । द्रुक्षुर्देव जगन्नाथः स्तुतिवाक्यानि तानि च ।
 यथै साङ्गं सुरगणैर्मुनिभिर्वैदपारगैः । यत्र पूर्वं जयं विष्णुसपक्षेपे सुदाहयं ।

लोकट्टिकरं श्रीमान् लोकानां हितकाम्यया । वर्धयुतं तपसां विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 यत्र विष्णुर्जगत्पञ्चपञ्चा सुदारुणः । दिधाऽकरोत् स्वमात्मानं नरनारायणस्त्वया । १४११
 गङ्गा यत्र सरिच्छेष्टा मध्ये धावति पावनी । यत्र ब्रह्मः स्वयं हत्वा वृत्रं वेदार्थतत्त्वं ।
 ब्रह्महत्याविनाशार्थं तपो वर्षायुतं चरत् । यत्र सिद्धाश्च सिद्धाः स्युर्धात्वा देवं जनार्दनं ।
 यत्र हत्वा रणे रामो रावणं लोकरावणं । एतच्छासनमिच्छंस्व तपो चोरमतप्यत ।
 देवाश्च मुनयश्चैव सिद्धिं यान्ति श्रुचिब्रताः । यत्र नित्यं जगन्नाथः साक्षादसति केचन ।
 यत्र यज्ञाः प्रवर्तन्ते नित्यं मुनिगणैः सह । यस्याः स्मरणमात्रेण नरः स्वर्गं गमिष्यति । १४१२
 स्वर्गोपायमिच्छन्ति यां पुण्यां मुनिसन्तमाः । ब्रह्मवो मित्रतां यान्ति यत्र नित्यं नृपोत्तम ।
 यामाहुः पुण्यश्रीलागां स्थानमुत्तमधर्म्मिणां । यत्र विष्णुं ममाराध्य देवाः स्वर्गं समायुयुः ।
 सिद्धयेन्नमिदं प्राहुर्देवयो वीतमत्सराः । विशालां वदरीं विष्णुसां द्रष्टुं स खिलेश्वरः ।
 सायाह्ने चामरगणैर्मुनिभिरात्तदर्म्मिभिः । प्रविवेकं महापुण्यम्विजुष्टं तपोवनं ।
 अग्निहोत्राकुले काशे पवित्राहारसंकुले । नीलश्लेषु विहङ्गेषु दुष्टमानासु गोषु च । १४१३
 वृषीक्ष्यवतिष्ठत्सु मुनिवीरेषु सर्वतः । समाधिष्वेषु सिद्धेषु चिन्तयत्सु जनार्दन ।
 अधिश्रितेषु हविषु स्वात्मानेषु चाग्निषु । ऋष्यमानेषु तत्रैव पावकेषु समन्ततः ।
 अतियौ पूज्यमाने च सम्ध्यादिष्टे जगन्नाथे । स तस्यामद्य वेलायां देवैः सह जनार्दनः ।
 विवेकं वदरीं विष्णुर्मुनिजुष्टं तपोमयीं । आश्रमस्याद्य मध्यन्तु प्रविश्य हरिरोत्तरः ।
 गङ्गादवरुद्धाय दीपिकादीपिते तदा । प्रदेवे पुष्करोकायः स्नानं कृत्वा वसामरैः । १४१४
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यर्ष्यणि कैलासयात्रायां सप्तवक्त्रधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २६७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो मुनिगणा वृष्ट्वा देवदेवमवस्थितं । समाप्य चाग्निहोत्राणि सम्पूज्यातिथिसन्तमान् ।
 मुनयो दोर्धतपसः समाधौ कृतनिस्रथाः । जटिनो मुष्टिनः केचित् शिराधमनिसन्तताः ।
 निर्धम्बा नीरसाः केचिदेतासा इव केचन । अस्सकुहाशनपराः पराभिषाकथा परे ।
 वेदविद्याव्रतस्नाता निराहारा महातपाः । स्मरन्तः सर्वदा विष्णुं तद्गङ्गासात्पराधयाः ।
 आसन्नमुक्तयः केचित् केचिद्भानैकतत्पराः । ध्यानेन मनसा विष्णुं दृष्टवन्तस्तपोधनाः । १४१५
 संवत्सराग्निः केचित् केचिज्जलविचारिणः । ब्रह्मस्य भयदातारः श्रुतिस्मृतिपराधयाः ।
 वशिष्ठो वामदेवश्च रेभो भूषणश्चैव च । जाजलिः काश्यपः कलौ भरद्वाजोऽप्य गौतमः ।
 अचिरन्तशिराश्चैव ब्रह्मः ब्रह्मनिधिः कुण्डः । पाराशर्यः पवित्राक्षो चाक्षवक्त्रो जहामनाः ।
 ककीवानङ्गिराश्चैव मुनिर्दक्षतपास्तथा । अशितो देवस्तथात बाल्मीकिश्च महातपाः ।
 एते चान्ये च मुनयो द्रुमुनीश्वरमख्यं । आदायार्थं यथायोगमुटजात् स्नात् समाययुः । १४१६
 ते च गत्वा हरिं कृष्णं द्रुमुनीशं जनार्दनं । भक्तिनवासादा देवं प्रणेमुर्भक्तवत्सलं ।
 नमोऽस्तु कृष्णं कृष्णंति देवदेवेति केचन । प्रसवात्मन् जगन्नाथ नताः स शिरसा हरे ।

कृष्ण विष्णो हवीक्रेष्व केववेति च सर्वदा । प्रणामप्रवणा विभाः प्राञ्जरित्यं जगत्पतिं ।
 इदमर्थमिदं पाद्यमिदं विष्टरमेव च । कृतार्थाः सर्वथा देव प्रसन्नो नो जगत्पतिः ।
 किं कुर्याः किं नु नः कृत्यं कसिद्देवः प्रभो हरे । इति प्राञ्जलयः सर्वे प्राञ्जदेवस्य पश्यतः ।
 कृष्णोऽपि तद्यथायोगमुपबुध्य सहामरैः । कृतं सर्वं मुनिवरा बहूनां तपःफलम् ।
 इति ब्रुवन् पुराणात्मा प्रीतस्तेन गदत्पता । आसनं सन्धायामास राशौ देवो जनार्दनः ।
 कुञ्जं पृष्ठवान् भूयो मुनीनां भवितात्मनां । अग्निहोत्रेषु तपसि तथा श्रुत्येषु सर्वतः ।
 एवमादि जगन्नाथः पृष्ठवानोत्तरस्तदा । सर्वत्र कुञ्जं तत्र ब्रूयुः कृष्णस्य सर्वतः ।
 आतिथ्यं चक्रिरे ते तु नोवारैः फलमूलकैः । देवानामय सर्वेषां विष्णोः कृष्णस्य यमतः ।
 आतिथ्यमुपयुञ्जानस्ततः प्रीतो ऽभवद्हरिः ।

१०६१५

१०६१६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां अष्टवक्त्राधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २६८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुर्दुर्विज्ञेयगतिः प्रभुः । यत्र पूर्वतपस्तप्तमात्मना यादवेष्टरः ।
 गङ्गायास्तोत्रे तीरे देवं द्रष्टुमुपागतः । स्वयमेव हरिः साक्षात् प्रविष्टे तपोवनं ।
 प्रविश्य सुचिरं देवं ददर्श च मनोरमं । निवसाद् ततस्तस्मिन्नाश्रमे पूज्यबहूनि ।
 समाधौ योजयामास मनःपद्मनिषेकणः । किमप्येव जगन्नाथो ध्यात्वा देवेश्वरः स्थितः ।
 स्थिते देवगुरौ तत्र समाधौ दोषबहुरौ । तत्र ब्रह्मो महाघोरः प्रादुरासीत् समन्ततः ।
 खाद् खादत मोदत यात यात मृगानिमान् । प्रेवयेद् शूनः सर्वान् प्रसादाच्छाकून्धननः ।
 एष विष्णुरयं कृष्णो हरिरोन्नततोऽञ्जुतः । नमोऽस्तु विष्णो देवेन स्नामिन्नाधव केवव ।
 इत्यादिब्रह्मः सुमहान् मृगाननुविनर्हता । मृगाणां भोतियुक्तानामृगाणां दीपिनां तथा ।
 गजानां नर्हता राजन् दृष्टितस्त ततस्ततः । महाबातधमुद्धूतलुभितस्तेव वारिधेः ।
 नादस्तेल्लेक्यविचासः प्रादुरासीत्तदा निशि । मुक्ता ब्रह्म हरिर्देवसादृशं तत्र धिष्ठितः ।
 समाधिजोभमासाद्य निश्चयश्च जगत्पतिः । ततः सस्निहयामास कोऽयमेव महास्ननः ।
 कस्यायमोदृशः ब्रह्मः स्तुतियुक्तो मम त्विति । अहोऽस्मिन्मृगयाब्रह्मः शूनां सखरतां वने ।
 मृगाणामय सर्वेषां नादश्च सुमहानयं । व्यामिश्रः स्तुतियुक्ताभिर्गन्धिर्मम समन्ततः ।
 इति सस्निह्य मनसा दिवो विप्रेभ्यः सर्वतः । तत आसौ हरिस्तत्र ज्ञातुं तस्य समुद्भवं ।
 ततो मृगाः समाधावन् यत्र तिष्ठति केववः । तांश्चैवानुचरो राजन् शृगणः समपद्यत ।
 अथ वै दीपिका राजन् व्रतब्रह्मोऽय स हस्त्रः । ततस्तमोऽपि व्यनम्रद्विवे समपद्यत ।
 ततोऽनु भूतवंधाश्च समदृश्यन्त तत्र च । पिशाचाश्च महाघोरा नदन्तो वज्रविखनं ।
 भक्षयन्तोऽय पित्रितं पिबन्तो बधिरं वज्र । प्रादुरासन् महाघोराः पिशाचा विवृताननाः ।
 हन्यमाना हता राजन् पतन्तः पतिता मृगाः । इतस्तेतश्च धावन्तो बाणैर्विह्रा मृगद्विषः ।
 ततो मृगसहस्राणि समुदोर्ध्वानि भारत । यत्रासौ तिष्ठते देवस्तत्र यातामि भारत ।

१०६१७

१०६१८

१०६१९

१०६२०

अन्तरीक्ष्य देवेशं स्त्रितानीत्यनुशुभम् । पिशाचो विकृताकाराः करास्त्रा लोमहर्षयाः ।
 पुत्रवत्यः समापेतुर्यत्र तिष्ठति केचनः । श्वशास्त्रं राजेन्द्र चरन्नेव ततस्ततः ।
 ततः स भगवान् विष्णुः सर्वमात्मनो विष्ठितः । विस्तरं परमं गत्वा पश्यन्नास्ते स्म केचनः ।
 कक्षेयं विस्तृतो नादः कस्य वाऽयं जनोऽपतत् । को नु मां लौति भक्त्या तु भविष्ये प्रीतिमानहं । १४५७
 कस्य मुक्तिः समायाता प्रीते मयि सुदुर्लभा । इति सच्चिन्मय भगवानासीत् प्राकृतवद्भूरिः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां जन्मसप्तत्यधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २६८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेषामनु महाघोरैः पिशाचैः विकृताननैः । प्रांशून् पिङ्गलरोमाणो दीर्घजिह्वैः महाहनुः ।
 लम्बकेशैः विरूपाक्षैः शीघ्रोद्भातेति वादिनैः । खादनो मांसपिष्टकं पिवन्तौ हधिरं वज्र ।
 आन्त्रवेष्टितसर्वाङ्गैः दीर्घैः कृशकृतोद्गैः । लम्बमानमहाप्रान्तशूलप्रोतस्त्रिरोधरैः ।
 कर्षन्तौ श्वयूथानि बाहुभ्यां तत्र तत्र ह । हसन्तौ विविधं हासं स्वजातिसदृशं नृप । १४५८
 वदनौ वज्ररूपाणि वचांसि प्राकृतानि च । कम्पयन्तौ महादृष्टान् रूपादपचक्रेनैः ।
 सृक्षिणीलेखिनौ च दन्तान् कटकटाग्रिनौ । अस्त्रिस्त्रायुसमाकीर्णैः धमनोरज्जुसन्ततौ ।
 वदनौ कृष्ण कृष्णोति माधवेति च सन्ततं । कदा नु द्रक्ष्यते विष्णुः स इदानीं क तिष्ठति ।
 स्नामी नः कुत्र वसति कुतो द्रष्टुं यतामहे । अत्र वा कुत्र देवेशः कुतो नु स्थास्यते हरिः ।
 कुतः पश्यन्नाशाचः साक्षादिन्द्रानुजो हरिः । यमाङ्गः पुण्डरीकाक्षं ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः । १४५९
 तमजं पुरुषं विष्णुं द्रष्टुमभ्युद्यता वयं । अन्तर्काले जगन्नाथं प्रविवेक्ष जगन्नाथं ।
 तमजं विश्वकर्त्तारं कुतो द्रक्ष्याम सन्मृतं । यस्य विस्तार एवैव लोकः प्राणिनिवासितः ।
 तं द्रष्टुं देवमीशानं यतामः संप्रतं हरिं । दशा घोरतमा लोके विद्विष्टा सर्वजन्तुभिः ।
 पेशाक्षीयं समुत्पन्ना कथं नैः प्राविशद्दलात् । नरमांसास्त्रिकलुषा सर्वभीतिप्रदायिनी ।
 अहो नैः दुष्कृतं कर्म प्राक्तने कर्मसङ्घये । अत्रैव महती प्रीतिर्वर्त्तते सर्वदा तथा । १४६०
 यावन्नैः दुष्कृतं कर्म तावत् स्थास्यति तादृशो । दशा सा सर्वविद्विष्टा प्राणिपीडनकारिणी ।
 सर्वथा दुष्कृतं कर्म वज्रभिर्जगत्सङ्घैः । तथाहि तत् फलं घोरमद्यापि न निवर्त्तते ।
 यताः स्म प्राणिनो जन्तुं शृण्वैः सह सम्प्रतं । तथाहि प्राणिनो लोके बाह्यमादौ समास्त्रिताः ।
 अज्ञानादृतचित्ताश्च कृत्याकृत्यं न जानते । तथा यौवनिनो मत्ता विषयैर्बन्धनीकृताः ।
 यतन्ते श्रेयसे नैव ततो विषयसंस्त्रिताः । विषयाकृतचित्ता हि मनुष्या न विजानते । १४६१
 तथा च दृढभावे तु व्याधिभिर्बन्धभिर्दृताः । ज्वरादिभिर्बाह्यघोरैर्नानादुःखविधायिभिः ।
 यतन्ते न हि वै श्रेयो विनष्टेन्द्रियगोचराः । ततो मृता गर्भवासे वसन्ति सततं जराः ।
 विण्मूषकलिले घारे दुःखैर्बन्धभिराचिताः । अथान्ते तु ततो घोराङ्गर्भात् संसारमण्डले ।
 परस्परं विघ्नं सन्तः कुर्वन्तः कर्मसङ्घर्षं । महत्येवं सदा घोरैर्घंसारैः दुःखनकुले ।
 पापानि वज्ररूपाणि कुर्वन्ते ज्ञानतस्तदा । संसारस्यैव महिमा विद्वतः सर्वजन्तुषु । १४६२

अच्छेद्यः शस्त्रसंपातैरुपायैर्भज्यः सदा । एतस्मात्प्र निवर्त्तन्ते मर्त्याः प्राक्तनबुद्धयः ।
 इमं हत्वा मनुष्येन्द्रमिदमस्माद्भूरास्यहं । चोरयित्वा धनमिदं हरिष्येऽभ्याददाम्यहं ।
 निर्भर्त्स्येनमिमं शान्तं हरिष्यामि धनं बली । इत्यादिव्याकुला मूर्खा यतन्ते प्राणिपोडनं ।
 अथैव दुःखमूलस्य संसारस्य सदा हरिः । भेषजं सर्व्वेभ्यः देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 आदिदेवः पुराणात्मा आत्मा ब्रह्मविदां सदा । ते वथं सर्व्वयज्ञेन द्रव्यामः सर्व्वेभ्यः हरिः ।
 इत्थं पिशाचौ भाषन्तौ प्रादुरास्तां हरिः पुरः ।

१४१५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां सप्तत्यधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २७० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुः पिशाचौ मांसभक्षकौ । ददर्शाय महाघोरौ दीपिकाधारिणौ हरिः ।

विलोकयाच्चक्रतुस्तौ पिशाचौ देवकीसुतं । स्थितं सुखासने विष्णुं दृष्ट्वा लोकेश्वरेश्वरं ।

तौ च गत्वा समुद्देशं पिशाचौ केशवस्य ह । ततस्तावूचतुर्विष्णुमन्तरोक्त्य केशवं ।

को भवान् कस्य वा मर्त्यं कुतश्चागम्यते जया । किमर्थमिह संप्राप्तो वने घोरं मृगाकुले ।

१४१६

निर्धन्ये दीपिते पिशाचगणसेविते । आपदैः सेव्यमाने च विपिने व्याघ्रसंकुले ।

सुकुमारोऽनवद्याङ्गः साक्षाद्विष्णुरिवापरः । पद्मपत्रेक्षणः श्यामः पद्माभः श्रीपतिः स्वयं ।

अस्मत्प्रीतिकरः साक्षात् प्राप्नो विष्णुरिवापरः । देवो वा यदि वा यज्ञो गन्धर्व्वः किन्नरोऽपि वा ।

इन्द्रो वा धनदो वाऽपि यमोऽय वरुणोऽपि वा । एकाको विपिने घोरं ध्यानापितमना इव ।

ब्रूहि मर्त्यं यथातत्त्वं ज्ञातुमिच्छामि मानव । एवं पृष्टः पिशाचाभ्यामाह विष्णुदत्तकमः ।

१४१७

कलियोऽस्मीति मामाज्जर्त्तुम्याः प्रकृतिस्त्रिताः । यदुवंशे समुत्पन्नः साक्षतृप्तमनुष्ठितः ।

लोकानामय पाताऽस्मि शास्ता दुष्टस्य सर्व्वदा । कैलासं गन्तुकामोऽस्मि द्रष्टुं देवमुमापतिं ।

इत्येवं मम वृत्तान्तः कथ्यतां कौ युवामिति । युवामिह समायातौ किमर्थं ब्राह्मणाश्रमं ।

एषा हि महती पुण्या नानाविप्रनिवेदिता । वदरोयं समाख्याता न कुट्टेराश्रिता कश्चित् ।

तपस्त्रिभस्त्रपोयुनैर्जुष्टा सिद्धनिवेदिता । श्रवणा नात्र दृश्यन्ते पिशाचा मांसभोजनाः ।

१४१८

न हन्तव्या मृगाश्चात्र भृगया नात्र वर्त्तते । न तु कुट्टैः प्रवेष्टव्या न कृतघ्नैर्न नास्तिकैः ।

अहमस्य तु देशस्य रक्षिता नात्र संशयः । व्यतिक्रमो यदि भवेत्तस्य शास्ताऽस्मि यत्नतः ।

कौ भवन्तौ क न युवां कस्येयं महती चमूः । नातः परं प्रवेष्टव्यमृषयस्तत्र संस्थिताः ।

विप्रस्तत्र प्रवर्त्तते तपःसु च तपस्त्रिभः । इहेव स्त्रीयतां तावद्वक्तव्यं ततः सुखं ।

अन्यथाऽहं निवेष्ट्वा स्थां बलादाकौस्तयेव च ।

१४१९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं पृष्टौ पिशाचौ तु वक्तुमेवोपचक्रतुः । तयोरेको महाघोरः पिशाचो दीर्घबाहुकः ।

उवाच वचनं तत्र यथा यदि समर्पितं ।

॥ पिशाच उवाच ॥ श्रूयतामभिधास्यामि समाहितमना भव । नमस्कृत्य जगन्नाथं हरिं कृप्यं जगत्पतिं ।

आदिदेवमजं विष्णुं वरेष्णमनघं शूचिं । वक्ष्यामि सकलं यद्वत्तया शृणु यदीच्छसि ।

घण्टाकर्णोऽस्मि नास्माऽहं पिशाचो घोरदर्शनः । मांसादो विहृतो घोरः साक्षात्पुत्रिवापरः ।

१४/२०

धनदद्यान्मृगन्ताऽहं साक्षाद्द्रुमसखस्य च । ममायमनुजः साक्षादन्तकस्यान्तको ह्यहं ।

मृगयेयं सुमहती विष्णोः पूजार्थमित्युत । ममेयं वर्त्तते मेना श्रमणोऽपि ममैव तु ।

आगतोऽहं महाशैलात् कैलासाद्भूतसेवितात् । अहं पिशाचवेशेन संविष्टः पापकर्त्तृकृत ।

सततं दूषयन् विष्णुं घण्टामाबध्य कर्णयोः । मम न प्रविशेन्नाम विष्णोरिति विशिन्तयन् ।

अहं कैलासनिलयमासाद्य तृधभध्वजं । आराध्य तं महादेवमस्तुवं सततं शिवं ।

१४/२५

ततः प्रसन्नो मामाह तृणीष्वेति वरं हरिः । ततो मुक्तिर्भया तच्च प्रार्थिता देवसन्निधौ ।

मुक्तिं प्रार्थयमानं मां पुनराह विलोचनः । मुक्तिप्रदाता सर्वेषां विष्णुरेव न सन्नयः ।

तस्माद्भया च वदरीं तच्चारार्य जनार्दन । मुक्तिं प्राप्नुहि गोविन्दास्त्रनारायणाश्रमे ।

इत्युक्तो देवदेवेन गृह्णीता ज्ञातवानहं । तमेव परमं मत्वा गोविन्दं गृह्णध्वजं ।

तस्मात् प्रार्थयमानः सन्मुक्तिं देशमिमं गतः । अन्यच्च गृह्ण मे कार्थ्यं यदि कौतूहलं तव ।

१४/३०

पुरो दारवती नाम पश्चिमस्योदधेलटे । यद्दृष्ट्वासमाक्षीर्णा सागरोर्षिसमाकुला ।

अध्याक्षो स हरिर्विष्णुस्तं पुरीं पुरुषोत्तमः । द्रष्टुं लोकहितार्थाय वसन्तं दारकापुरे ।

निर्गताः माम्प्रतं मर्त्यं वयमेतैः सहानुगैः । विष्णुः सर्वेश्वरः साक्षाद्दृष्टव्योऽस्माभिरद्य वै ।

लोकानां प्रभवः पाता कर्त्ता हर्त्ता जगत्पतिः । आदेरादिः समस्तस्य प्रभवः कारणं हरिः ।

कर्त्ता समस्तस्य हरिः पुरातनः प्रभुः प्रभूणामपि यः सदात्मकः । तमादिदेवं वरदं वरेण्यं द्रष्टुं हरिं संप्रति संयताः स्मः । १४/३५

यस्य प्रसादाज्जगदेवमासीत् सप्राणिगन्धर्वमहोरगौघं । देवं जगद्योनिमज्जनाद्दंष्ट्रं हरिं संप्रति संयताः स्मः ।

यस्योदरादिश्वमिदं प्रभूतं लयश्च यस्मिन् समुपैति कल्पे । यस्यैव साक्षादश्ववर्त्तिं विश्वं द्रष्टव्यं देवं पुरुषोत्तमं हरिं ।

स्रष्टा च धोऽसौ सकलस्य देवः पाता च हर्त्ता च हरिः स एव । द्रष्टव्यं नित्यं भुवनेश्वरं हरिं पुराणमाद्यं प्रभविष्णु

मय्यथं ।

अजस्य कर्त्ता भुवनस्य गोप्ता भुवनस्य कर्त्ता हरिरेक एव । संयोगिते योगविशुद्धबुद्धिं लभेम तेनैव मतिः समाकुला ।

निगोर्त्य विश्वं सकलं जगत्पतिः ज्ञेते शिशुत्वं समवाप्य साक्षात् । वटस्य पत्रे जगतां निवासः पादौ च विस्त्रिय करौ नि

धुम्वन् ।

१४/४०

यस्योदरे देवमुनिः पुरातनो ददर्श लोका नखिलान् क्षमायया । प्रविश्य विश्वं सकलं यथावद्विचर्ययाभूतमभूदिदं महत् ।

निगोर्त्य विश्वं जगदादिकाले ज्ञेते महात्मा जलधेर्वज्रलौघे । देव्या अथवा चामरलोलहस्ताया निवेद्यमाणः पुरुषोत्तम

सदा ।

नाभस्य यस्याविरभूत् सपत्रं पशुं महत् काञ्चनसप्रभं प्रभोः । जन्मास्यदं लोकगुरोर्षदासोदितारि पशुं जगदादिसृष्टौ ।

दधार यो भूतपतिर्भूतमर्षो दंष्ट्रायश्चक्ष्मापितकूटमूला । नदन्महाभेघ इवादिकाले कुर्वन् वराहो मुनिगोतमूर्तिः ।

हरिः पुराणः पुरुषोत्तमः प्रभुः कर्त्ता समस्तस्य समस्तसाक्षी । यक्षात्मको यज्ञपतिर्जगत्पतिर्द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्मः । १४/४५

कचिद्वज्रलेन वदन्ति देवमेकात्मना केचिदिदं पुराणं । बोधानसंस्थापितमन्त्रयुक्तं द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्मः ।

अनेकमेके वज्रधा वदन्ति श्रुतिस्मृतिन्यायनिविष्टचिन्ताः । आहार्यमात्मानमभं पुराविदो द्रष्टुं तमोऽभं वयमुद्यताः स्मः ।

यं प्राञ्जराद्यं वरदं वरेष्णमेकान्ततत्त्वं मुनयः पुरातनाः । यं सर्व्वगं देवमजं जनार्दनं द्रष्टुं हरिं संप्रति संयताः स्मः ।

यस्मिन् विश्वमिदं प्रोतमादिकाले जगत्पतौ । तं द्रष्टुमद्य संवृताः किं नु वक्ष्याम साम्प्रतं ।

गच्छामो वयमन्यत्र गच्छ त्वं काममन्यतः । यदि ते रोचते मर्त्यं यथेष्टं गच्छ संप्रतं ।

१४१०

रात्रिमध्यमनुप्रातं नात्र कार्या विचारणा । रात्र्युक्ता चोररूपोऽसौ पिशाचो विकृताननः ।

तस्मिन्नेव समे देवे पीत्वा च रुधिरं वज्र । भक्षयित्वा यथाकामं मांसराशिं विचक्षणः ।

अपः संप्लूय तत्रैव पार्श्वे संस्नाप्य साधनं । आन्त्रपात्रं महाघोरं सेस्नाप्य विपुलं महत् ।

आसनं कुञ्जसंयुक्तं कृत्वा चाभ्युक्ष्य वारिणा । उत्सार्य्य अगणान् सर्व्वान् यजेन महता तदा ।

सुखासनं समास्त्राय समाधौ यतते अपः । एकचित्तस्तदा भूत्वा नमस्कृत्य च केशवं ।

१४११

इमं मन्त्रं पठन् घोरः पिशाचो भक्तवत्सलं । नमो भगवते तस्मै वासुदेवाय चक्रिणे ।

नमस्ते गदिने तुभ्यं वासुदेवाय धीमते । नमो नारायणायास्तु विष्णवे प्रभविष्णवे ।

मम भूयान्नमः शुद्धिः कीर्त्तनात्तव केशव । जम्बेदमीदृशं घोरं माभून्नम दुरासदं ।

देवदूतो भविष्यामि स्मरणात्तव गोपते । तव चक्रप्रहारेण कायो नश्यतु मामकः ।

मम भूयो भवो माभूद्देवा मे प्रार्थना विभो । अर्थिनां कल्पटुष्टोऽसि दाता सर्व्वस्य सर्व्वदा ।

१४१०

यत्र यत्र मवेज्जन्म तत्र तत्र भवान् हृदि । वर्त्ततां मम देवेश प्रार्थनेषां मम अपरा ।

नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं भवत्वेव सदा मम । निर्विघ्ना प्रार्थना देव नमस्तेऽस्तु सदा मम ।

यदा मे मरणं भूयात्तदा माभूत् स्थितिभ्रमः । दिने दिने क्षयं चित्तं त्वयि संश्लं भवत्विति ।

एवं प्रेरय मां देव माभूत्ते चित्तमोदृशं । नृशंखोऽयं पिशाचोऽयं दयाऽस्मिन् का भवेदिति ।

एवं चिन्तय मां देव भूयो मङ्गमिति प्रभो । परपीडा न मत्तोऽस्तु नमोऽस्तु भगवन् प्रभो ।

१४११

इन्द्रियाणोन्द्रियार्थेषु माभूवन् संप्रतं हि मे । अन्तकाले ममाप्यत्र प्रसादात्तव केशव ।

पृथिवी पातु मे घ्राणं रसनां पातु मे पयः । सूर्य्यश्च पातु मे चक्षुः स्वर्गं पातु च मारुतः ।

श्रोत्रमाकाशमथेतु मनः प्राणश्च गच्छतु । जलं मां रक्षतां नित्यं पृथिवी रक्षतां हरे ।

सूर्य्या मां रक्षतां विष्णो नमस्ते सूर्य्यतेजसे । वायुर्वा रक्षतां दुःखादाकाशश्च जनार्दन ।

न मनः सर्व्वगं देव रक्षतां त्रिविधात्तरे । मनो विपर्य्यये घोरं पुद्गलन् हन्ति नित्यशः ।

१४१०

पापेषु योजयेत् पुंसः परपीडात्मकेषु च । मनस्तद्रक्षतां देव भूयो भूयो जनार्दन ।

माभून्नमसि कालुष्यं मनो मे निर्मलं भवेत् । कलुषं यस्य तच्चित्तं नरके पातयत्यमुं ।

वाङ्मानि निर्मलान्येवमिन्द्रियाणि भवन्त्युत । न तानि कार्य्यवन्तीह मनस्येत् कलुषं भवेत् ।

नाङ्गानि रुष्टिनाऽमेध्यं गृहीत्वा यो व्यवस्थितः । वहिः प्राञ्जलनं कुर्व्वन् किं भवेत्तस्य केशव ।

व्यर्थो हि केवलं तस्य प्रयत्नो वाङ्मनोहरः । तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन चित्तं रक्ष जनार्दन ।

१४११

बलवानिन्द्रिययामो वारधेनं जनार्दन । परिबादाज्जगन्नाथ वाचं रक्ष दुर्बलम् ।

परद्रव्यात्मनो रश्च परदाराज्जनाईन । सर्व्वं च मे दद्या भूयात् प्रसादान्नव केशव ।
 त्वयैव भक्तिरक्षणा भूयाद्भूतेषु मे दद्या । वज्रनाऽच किमुक्तेन शृणुष्वेदं वचो मम ।
 सुखे दुःखे च रागे च भोजने गमने तथा । जायत्स्वप्रेषु सर्व्वं च त्वयैव रमतां मनः ।
 मामकं देवदेवेश नमस्तोऽस्तु जनाईन । इति ब्रुवन् घोरतमो जात्या हीनोऽन्यचित्तकः । १४६०
 पिशाचो भगवद्भक्तः समार्धं समेपद्यत । दृढं बद्धात्मनः कायमात्मपात्रेण मांसपः ।
 निश्चलेनैव मनसा सुखमाप्ते स्म संयतः । ध्यायन् हरिं जगद्योगिं विष्णुं पीताम्बरं शिवं ।
 मुकुन्दमादिपुरुषमेकाकारमनामयं । नित्यशुद्धं ज्ञानगम्यं कारणं सर्व्वदेहिना ।
 नाधिकार्यं समालोक्य पठन् ब्रह्म मनातनं । निर्वैतस्त्रो यथा दीपः प्रोक्षरत् प्रणवं सदा ।
 प्रणवं वाचकं मत्वा वाच्यं ब्रह्मेति निश्चितः । एकाग्रं सततं कृत्वा चित्तं विष्णौ समर्पितं । १४६१
 विकल्पपरितं चित्तं यदि मध्ये न्यवेशयत् । पुण्डरीके शुभदले समावेश्य जगत्पतिं ।
 आस्ते सुखं महायोगो पिशिताशस्तदा महान् । जिधामानं जपंस्तत्र स्मरन् विष्णुं मनातनं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां चण्डाकर्णसमाधौ एकसप्तत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २७१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुः पिशाचं दृष्ट्वांस्तदा । चिन्तयन् स्मृत्वात्मानं शुद्धं शुद्धिसमन्वितं ।
 आत्मन्येव स्थितं साक्षात् पठन् प्रणवं सकृत् । प्रार्थयन् स्मृत्वात्मानमेकान्तं निश्चितं हरिः ।
 अचिन्तयज्जगन्नाथः कारणं पुण्यसञ्चयं । ध्यात्वा तु सुचिरं विष्णुः कारणं पुण्यकर्षणः । १४६२
 धनदस्योपदेशेन पठन् सुब्रह्मः क्षितौ । वासुदेवेति कृणोति माधवेति च मां सदा ।
 जनाईन हरे विष्णो भूतभावन भावन । नरकारि जगन्नाथ नारायण परायण ।
 इति मां नामभिर्नित्यं पठत्येव दिवानिशं । स्वप्न जाग्रतथा तिष्ठन् भुञ्जन् गच्छंस्तथा वदन् ।
 भक्षयन्नासपिटकं पिवन् शोणितमेव च । बाधमानश्च सुचिरं कृत्वा चापि मृग्युन् बहून् ।
 हनने भोजने चैव जयात्स्वप्रे तथैव च । सर्व्वेष्वपि च कार्य्येषु कर्त्ताऽहमिति मन्यते । १४६३
 एतस्य कर्मणः पाक एष घोरस्य कर्मणः । निश्चित्येवं जगन्नाथः प्रीतस्तस्य बभूव ह ।
 अदर्शयत् स्मृत्वात्मानमनन्यस्य जगत्पतिः । शुद्धेऽन्तःकरणे तस्य पिशाचस्याय भूमिप ।
 स च घोरः पिशाचोऽपि ददर्शात्मनि केशवं । पीतकौशेयवसनं पद्माक्षं श्यामलं हरिं ।
 शंखिनं चक्रिणं विष्णुं सन्निधेयं गदिनं विभुं । किरीटिनं कौस्तुभिनं श्रीवत्साङ्गादितोरसं ।
 नीलमेघनिभं कान्तं गरुडस्थं प्रभञ्जनं । चतुर्भुजं शुभगिरं निश्चलं सर्व्वगं शिवं । १४६४
 अनादिनिधनं नित्यं मायाविनमसायिनं । सत्ययुक्तं सदा शुद्धं बुद्धिगम्यं सदाऽमलं ।
 मनस्त्वेवं जगन्नाथं दृष्ट्वा विष्णुमनेकधा । अनुमोक्ष्यैव नयने कृतार्थोऽस्मीत्यमन्यत ।
 अथ दृष्ट्वा हरिर्विष्णुः साक्षात् सर्व्वभगः शुभः । प्रसन्नो हि हरिर्भक्त्यै तेनाहं दृष्टवान् हरिं ।
 सिद्धं मे जन्मनः कृत्यं किमतः कृत्यमस्ति मे । यन्वयो मम निर्भेदा वश्यान्वेवेन्द्रियाणि मे ।
 प्रायेण जितमित्येव मनो मन्ये कृते हरौ । ईर्ष्या च निरक्ता मे प्रसन्नोऽहं तथाऽभवम् । १४६५

रतेभ्योऽपि पिशाचेभ्यो निर्मुक्तः संप्रतंतया । सोऽसौ ममानुजः साक्षात् स च भक्तस्तथा हरौ ।
 कालेन चैव निर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् । इत्येवं चिन्तयित्वा स चाक्षपात्रं विभिय च ।
 क्रमेण प्राणानुमृच्य विलोक्य च दिवसाया । शरीरं सुममं कृत्वा प्राविशत् सुसुप्तेन ह ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां जप्ताकर्णस्य विष्णुमाहात्म्यकारे द्विस्तथाधिकदिशतोऽ
 ध्यायः ॥ २७२ ॥

॥ वेश्मन्यायन उवाच ॥ पित्रिताशो जगन्नाथं ददर्शाय जगद्गुहं । समाधौ च यथा दृष्टं भूमौ चापि तथा हरिं ।
 अयं विष्णुरथं विष्णुरित्युच्ये पित्रिताशनः । समाधौ च यथा दृष्टः सोऽयमत्रापि दृश्यते । १४०२
 दत्तुवाच पुनर्मूर्ते नृत्यन्निव हसन्निव ।

अयं स चक्रो ब्रह्माङ्गधन्वा गदी रथो सञ्चरन्पुण्यपाणिः । सहस्रमूर्द्धा सकलामरेभ्यो जगत्प्रवृत्तिर्जगतां निवासः ।

विष्णुर्जिष्णुर्जगन्नाथः पुराणः पुरुषोत्तमः । विष्णो विष्णुर्कर्त्ता च सोऽयमेव सनातनः ।
 अथैव देवस्य हरः क्षमास्तरे विराजते कौस्तुभरत्नदीपः । सप्त प्रसादाज्जगदेतदादौ विराजते चन्द्रमधेव राशिः ।

योऽसौ पृथ्वीं दधाराश्च दंष्ट्रया जलसञ्चयात् । सोऽयमेव हरिः साक्षाद्दाराहं वपुरान्वितः । १४०३
 बद्धा तदा दानवमुपपोतुषं ददौ च शक्राय ततोऽनु राज्यं । बलिं बद्धादेव हरिः स वामनस्तुतस्य भक्त्या मुनिभिः पुरातनैः ।

दंष्ट्राकराक्षः सुमहान् हत्वा यो दानवान् रथे । निःशोकमखिलं लोकां चकारासौ जनार्दनः ।
 आदौ दधारैकभुजेन मन्दरं निर्जित्य सर्वानसुराकाशार्थवे । ददौ च शक्राय सुधामयं महान् स एव साक्षादिह मामव
 स्मितः ।

यः श्रुते जलधौ नागे देव्या लक्ष्म्या सुखावहं । हत्वा तौ दानवौ घोरौ मधुकैटभर्मद्विनौ ।
 यमाङ्गराद्यं विपुलं जगत्पतिं सर्वस्य धातारमजं जनित्रं । अणोरणीयांसमतिप्रमाणं स्मृत्वात् स्मरिष्ठं हरिमेव विष्णुम् । १४०४

यत्र स्थितमिदं सर्वं प्राप्ते लोकस्य नाशने । आदौ यस्मात् समुत्पन्नं सोऽयं विष्णुरितः स्मितः ।
 यत्सञ्ज्ञया सर्वमिदं प्रवर्तते निवर्तते चापि जनार्दनस्य । अयं स विष्णुः पुरुषोत्तमः शिवः प्रवर्तते मामिह यदावेशरः ।

भृगोर्वंशे समुत्पन्नो जामदग्न्य इति श्रुतः । त्रिव्यं समवाप्यैव स्तब्धव्याधस्य यः स्मितः ।
 जघान वीर्यादलिनं महारणे कुठारशस्त्रेण गिरीशप्रियः । सहस्रबाहुं कृतवीर्यसम्भवं हयैश्च नागैश्च रथैश्च निर्गतं ।

कुक्ष्ये च समासाद्य बलकार पिङ्गक्रियां । निःसृज्यमिमं लोकं कृतवानेकविंशतिं । १४०५
 रघोरथ कुले जातो रानो नाम जनार्दनः । सोतया च प्रिया युक्तो लक्ष्मणानुचरः कृतो ।

हत्वा च वेतुं जलधौ जनार्दनो हत्वा च रघुः पतिमाश्रुगैः शरैः । हत्वा च राज्यं स विभीषणाद्य दानाश्चमेधैरयमथ
 योऽसौ ।

वसुदेवकुले जातो वासुदेवेति शब्धितः । नोकुले क्रीडते योऽसौ सङ्घर्षणवहायवान् ।
 उत्तानवायो त्रिशूळपधारी पीत्वा क्षनं पुनर्निजाप्रदत्तं । व्यसं चकाराश्च जनार्दनस्तदा दानोः सुधां ताम्रवत् सुख हरिः ।

पयःपानं तथा कुर्वन् भक्षयन् त्रिपिण्डकं । दत्त्वा बद्धादरो विष्णुर्भाषा स्मितया दृढं । १४०६
 ततश्च दात्वा सुदृढेन बद्धो जघान योऽसौ यमलार्जुनौ च । क्रीडन् हरिर्गोकुलवाचवाधो गोपीभिराकाश मुञ्चं क्षणम् ।

विक्रीडते नागफणो जनार्दनो निवेद्यमाणः सह गोपदारकैः । महाहृदे नागपतिं जगत्पतिममहं बोध्यातिशयं प्रदर्शयन् ।

यो धेनुकं तालवने तत्पत्नीः सममच्छिनत् । हत्वा दानवमुप तं गोपान् विस्त्रापयत्यथै ।

दधार योऽसौ धरमुपौहृषो महामतिर्नैघसमागमे सति । विजम्बयन् शक्रवल् प्रमोदयन् गोपांश्च गोपीश्च सगोकुलं हरिः ।

गोपीनां स्तनमध्ये तु क्रीडते काममोक्षरः । योऽसौ पिवंसदधरं मायामानुषदेहवान् ।

१४७४

गोपीभिरास्त्राय मुखं विविक्ते श्रुते स्म रात्रौ मुखमेव केशवः । स्नानान्तरेष्वेव तदा च तासं कामोत्र कान्ताधरपल्लवं पिवन् ।

अक्षरेण समाकृतस्तेन गच्छन् हि यामुने । जले यो ह्यर्चितस्तेन नागलोके स एव हि ।

ततश्च गच्छन् बलवान् जनार्दनो हत्वा तमुप रजकं बलात् पयि । हत्वा च वस्त्राणि ययेष्टमोक्षरो यदौ सरामो मथुरां पुर्गं हरिः ।

सन्ध्या च दामानि बह्विनि कामदो दत्त्वा वरं माख्यकृत्ये महान्नं । सन्ध्याऽमुलेपं सुरभिश्च यादवः कुक्षां चकारश्च महाहं रूपां ।

योऽसौ चापं समादाय मध्ये ष्ण्णिना महद्भुजः । सिंहनादं महश्चेक कल्पान्ते जलदेः यथा ।

१४७५

हत्वा गजं घोरमुदयरूपं विषाणमादाय ततो नु केशवः । नमर्त्तरङ्गे बज्ररूपमोक्षरः कंसस्य दत्त्वा भयमुपवीर्यः ।

योऽसौ हत्वा महामलं चाणूरं निहतदिपं । यादवेभ्यो ददौ प्रीतिं कंसस्यैव तु पश्यतः ।

जघान कंसं रिपुपक्षघातिनं पिबद्दिपं यादवनामधेयं । संस्त्राय राज्ये हरिरक्षसेनं सान्द्रोपनिं काश्यपमुपागमयः ।

विशामवाय सकक्षां दत्त्वा पुत्रं महामुनेः । सायजोऽय जगमाश्च मथुरां यादवीं पुरीं ।

हत्वातिशब्धं नरकं महामतिः हत्वा सुघोरं कदनं जनार्दनः । ररच त्रिप्राग्युनिगोरसंघान् देवांश्च सर्वान् जगतो जगत्पतिः ।

१४७६

स एष भगवान् विष्णुरय दृष्टो जनार्दनः । कृतकृत्योऽस्मि सन्नातः सायुधं प्राप्तवानहं ।

येन दृष्टो हरिः साक्षात्तस्य मुक्तिः करे स्थिता । सोऽयमेव हरिः साक्षात् प्रत्यगुमिह वसन्ते ।

को नु जन्मान्तरे पूर्व्यं धर्मः सञ्चित एव मे । यस्य पाकः समुत्पन्नो येनासौ दृश्यते मया ।

सर्वथा पुण्यवानस्मि नष्टसंसारबन्धनः । किमसौ दीयते वस्तु किन्नु वक्ष्यामि सांप्रतं ।

करिष्ये किमहं विष्णो वदस्त्राय यथेष्टितं ।

१४७७

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा विस्तरं नादं नन्दे बज्रप्रसादा । जहाय विहृतं भूयो नमर्त्तं पिशिताशनः ।

नमो नमो हरे कृष्ण यादवेश्वर केशव । प्रत्यक्षश्च हरेस्तत्र नमर्त्तं विविधं नृप ।

इति श्रीमहाभारते लिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां षष्ठ्यर्ककृतविष्णुक्षवे चित्रतयधिकद्विंशतोऽध्यायः

॥ २७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विहस्य विहृतं भूयः प्रहस्य च यथावत् । ज्ञात्वाणस्य हतस्याय श्रवमादाय सत्वरः ।

दिधाकृत्य महाघोरं पिशितं केशवादसं । ततः खण्डं समादाय अङ्गिरभ्युक्ष्य यमतः ।

निधाय पात्रे सुशुभे नमस्कृत्य जनार्दनं । इदं प्रोवाच देवेशं प्राकलिः प्रणतः स्मितः ।

१४७८

महाय मे जस्र्वाय भक्ष्यं योग्यं तव प्रभो । भवादुर्बल्यगन्नाय याज्ञं सर्व्यात्मना हरे ।

भक्तिमत्ता वयं विष्णो नात्र कार्या विचारणा । दत्तं यद्भक्तिमत्तं याच्यं तत्सामिना हरे ।
नवं सुसंस्कृतं भक्ष्यं ब्राह्मणं श्रवमुत्तमं । अस्माकं पित्रिताशानां शास्त्रे नियतमेव हि ।
तस्माद्गृहाण भगवन् यदि देवो न विद्यते । इत्युक्त्वा विकृतं भूयो विहस्य स तु कामतः ।
दातुमैच्छत्तदा खण्डमसृष्ट्यन्तु श्रवस्य च । ततः प्रीतोऽभवत्तस्मै मनसाऽपूजयच्च तं । १४००
अहोऽस्य खेदकारुण्यं मयि सर्वत्र वर्तते । इति सञ्चिन्त्य मनसा प्रोवाच यदुपपन्नः ।
अलमेतेन सर्वत्र पिशाच पित्रिताशन । असृष्ट्ये मादृशैरेतद्ब्राह्मणं श्रवमुत्तमं ।
ब्राह्मणः सर्वथा पूज्योऽनुभिर्दुर्लभांश्चिभिः । पिशाचा घोरकर्माणि यतन्ते ब्रह्महंसने ।
न हन्त्याः सदा विप्रास्तुङ्गिषा नरकावहा । तस्मादसृष्ट्यमस्माभिर्नात्र कार्या विचारणा ।
भक्त्या प्रीतोऽस्मि भद्रन्ते मनोनिर्भलता यया । मनः शुद्धिं यदापन्नं ततः प्रीतोऽस्मि मांसप । १४०१
अस्मात् संकीर्तनाच्छृण्वन्तुं हि करणं तव । अतोव मनसा प्रीत इत्युक्त्वा भगवान्हरिः ।
पश्यशाङ्गं तदा विष्णुः पिशाचस्याय सर्वतः । करेण मृदुना देवः पापान्निर्बोध्यद्वरिः ।
ततस्तस्याभवद्रूपं कामरूपसमप्रभं । दीर्घकुक्षितकेशाक्षो दीर्घबाहुः सुलोचनः ।
समाङ्गुलिः समनखः समवक्त्रः समुक्थः । पद्माक्षः पद्मवर्णाभः पद्मकेशरभूषणः ।
केयूरी चाङ्गदो चैव कौशेयवसनस्तदा । ज्ञानवान् मन्त्रसम्यक् स चादिन्द्र इवापरः । १४०२
गन्धर्व इव गाथंस्तु सिद्धः सिद्ध इव स्वयं । साक्षात् स्पृष्टं तदा विष्णोः करेण मृदुपूर्वकं ।
न नूनं तादृशं रूपमामीत् कालान्तरेऽपि । अद्यापि नैव मुनयो लभन्ते तादृशं वपुः ।
हत्वा सुवज्रशो घोरं तपः परमदारुणं । यच्च लब्धं तदा तेन पिशाचेन नृपोत्तम ।
को नु नाम जगन्नाथमाश्रितः सोदते नृप । स हि सर्वत्र कल्याणो यो हि नित्यं जगद्गर्भ ।
ध्यायन् पठन् जपन् वापि तस्य किं नास्ति भूषते । ततः प्रोवाच भगवान्स्थितं काममिवापरं । १४०३
अवयः स्वर्गवासस्ते यावदिन्द्रो वसिष्ठति । तावत्स्वर्गे भवानस्तु शासनात्मन नान्यतः ।
नष्टे शक्रे ततः स्वर्गात् सायुज्यं समगच्छतु । योऽयं भ्राता तव स्वर्गे यावदिन्द्रो भवेत्तदा ।
वरं वरय भद्रन्ते यत्ते मनमि वर्त्तते । दाताऽस्मि सर्वं सर्वत्र नात्र कार्या विचारणा ।
॥ षष्ठांकार्क उवाच ॥ यस्मै संजगमं देव संसरेन्नियतात्मवान् । भक्तिसत्त्वाचला देव त्वयि भूयाः सगद्गर्भ ।
मनःशुद्धिर्भवेत्तस्य माभूत् कलुषता हरे । कालुष्यं मनसस्तस्य माभूदेष वरं मम । १४०४
एवमस्त्विति देवैः स्वर्गं गच्छति केशव । इन्द्रातिथिर्भवानस्तु त्वां प्रतीक्ष्य हरिः स्मितः ।
इत्युक्त्वा भगवान् लक्ष्म उवाच ब्राह्मणं तदा । तेन स्तुतो जगन्नाथः पूजयित्वा च तं दिवं ।
ततो विस्मज्य गोविन्दस्तस्माद्देवादुपागमत् । यत्र ते मुनयः सिद्धा अग्निहोत्रममन्त्रिताः ।
स च स्वर्गं ततः स्वर्गमाश्रया केशवस्य च । तस्मात्पठ सदा राजन् मनःशुद्धिं यदीच्छसि ।
मनस्य शुद्धं भवति पठतस्ते जगत्पते । १४०५

इति श्रीमहामारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कलासयाचायां षष्ठांकार्कभाषे चतुःसप्तत्यधिकदिश्रतोऽध्यायः ॥२७४॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुर्भुविभ्यस्तत्त्वमादितः । कथयामास यद्वृत्तं पित्राचक्ष्य महात्मनः ।
 तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे विस्मयं परमं गताः । अष्टोऽस्य कर्णः पाकस्तत्र सन्दर्शनादिति ।
 अर्चितो मुनिभिः सर्वैः प्रीतः प्रीतिमतां प्रियः । ततः प्रभाते विमले सूर्ये चाभ्युदिते सति ।
 आरुह्य गुरुं विष्णुर्धनैः कैलासमुत्तमं । भद्रं तत्र गन्तव्यमित्यक्ता मुनिवत्तमात् ।
 यत्र विश्वेश्वराः सिद्धास्तपस्वान् यतव्रताः । यत्र वैश्वणः साक्षादुपासी शङ्करं व १ । १४८०
 यत्र तन्मनसं नाम सरो रंभाक्षयं महत् । यत्र अङ्गिरिटिहैवमुपासी शङ्करं शिरः ।
 गाणपत्यमवाप्याय हरपार्श्वधरः सदा । यत्र सिंहावराहाश्च द्विपदीपिस्तृगैः सह ।
 क्रोडन्ति वन्यरतयः परस्पररहिते रताः । यत्र नद्यः समुत्पन्ना गङ्गाद्याः सागरज्जमाः ।
 यत्र विश्वेश्वरः शम्भुरखिन्द्रश्चाणः शिरः । यत्रोत्पन्ना महावेत्ता भूतानां दण्डतां ययुः ।
 उमया यत्र संहितः शङ्करो नोत्तमोदितः । अविभिः प्रार्थितः पूर्वं ददौ यत्र गिरिः सुतां । १४८१
 शङ्कराय जगद्धात्रे शिवाय जमतीपते । यत्र खेमे हरिश्चक्रमुपास्य वज्रभिर्हिने ।
 पुष्करैः शतपद्मैश्च नेत्रेण च जगत्पतिं । गुहां यत्र समाश्रित्य कीडने सिद्धकिञ्चराः ।
 प्रियाभिः सह मोदन्ते पिवन्ते मधु पीतमं । यमुद्धृत्य भुजैः सर्वैः पौलस्त्या विरराम ह ।
 तमारुह्य महाशैलं देवकीनन्दनो हरिः । मानसस्योत्तरं तोरं जगाम यदुनन्दनः ।
 तपश्चर्तुं किञ्च हरिविष्णुः सर्वेश्वरः त्रिवः । जटो श्रीरो जगन्नाथो मानुषं वपुरास्थितः । १४८२
 तपश्चेष्टतचित्तस्तु यच्चै भूमावुपाविशत् । श्वरुह्य ततो द्यामाङ्गुलद्वन्द्वसंस्थितात् ।
 दादशाब्दे तपश्चर्तुं मनो दध्रे ततो हरिः । फाल्गुनेन तु मासेन समारभ्ये जगत्पतिः ।
 शाकभजः कृतजपो वेदाध्ययनतत्परः । किमुद्दिश्य जगन्नाथस्तपस्वरति मानवः ।
 तं न विप्रो यथाकामं दुर्ज्ञेयेश्वरचिन्तनात् । तपस्यति तदा विप्रो पश्यते भूतसेविते ।
 गुरुः कश्यपस्तु दम्भनानि समाचिनोत् । होमार्थं वासुदेवस्य चरतस्तप उत्तमं । १४८३
 चक्राजोऽयं पुष्पाणि सञ्चिमेति तदा चरेः । दिक्षु सर्व्वासु सर्वत्र ररञ्च जलजस्तदा ।
 खड्ग आहत्य यत्नेन कुशान् सुवज्रस्तदा । गदा कैमोदकी चैव परिचर्या चकार ह ।
 धनुःप्रबरमत्युप शार्ङ्गं दानवभोषणं । स्निग्धं हि पुरतस्तस्य सयेष्टं मृत्यवत् क्षयं ।
 जुहोति भगवान् विष्णुरेधोभिर्म्वज्रभिः सदा । आज्यादिभिस्तदा इत्यैरग्निं सम्पूज्य माधवः ।
 सप्ताक्षिणः समाप्तिञ्च समस्तव्यस्ततः कति । एकस्मिन्नेकदा मासे भुञ्जानो नियतात्मवान् । १४८४
 दितोये त्वय पप्साये भुञ्जन्नेकेन केशवः । एकस्मिन् वत्सरे भुञ्जन्तयैवैकेन केनचित् ।
 समाप्य तु ततः सर्वमेवमेव जगत्पतिः । दादशाब्दे तथा पूर्वं जनमासे जगत्पतिः ।
 जुह्वन् वर्ज्जं समाध्यायन् पठन्मन्त्रं जनार्दनः । आरुह्यकं पठन् विष्णुः साक्षात् सर्वेश्वरो हरिः ।
 आश्वे ध्यामपरस्तत्र पठन् प्रणवमुत्तमं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यर्णवे कैलासखाचोऽप्यष्टमः खिलोऽध्यायः ॥ २७५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः इन्द्रः स्वयं तत्र आरुह्य गजमुत्तमं । द्रष्टुं सर्वेश्वरं विष्णुं तपस्वन्तं समाययौ । १४८२४
ततो यमस्तु भगवानारुह्य महिषं वरं । किङ्करैश्च स्वयं साक्षादाययौ नगमुत्तमं ।
प्रचेता हंसमारुह्य वारुणैश्च समन्वितः । श्वेतच्छत्रसमायुक्तः श्वेतव्यजनवीजितः ।
ययौ कैलासशिखरं द्रष्टुं केशवमञ्जसा । अन्ये चापि तथा देवा आदित्या वसवस्तथा ।
रुद्रासैव तथा राजन् द्रष्टुं केशवमाययुः । सिद्धास्तु मुनयसैव तथाऽन्ये मुनिसत्तमाः ।
सर्वाश्चाप्युरखौ राजन् नृत्यगीतविशारदाः । ततो देवगणः सर्वैः कैलासं समपद्यत । १४८२५
पर्वतो नारदस्यैव तथाऽन्ये ऋषिसत्तमाः । विष्णयस्त्रितोलाकाशाः सर्वे देवगणस्तथा ।
आश्चर्यं खलु पश्यध्वं न भूतं न भविष्यति । योगिध्येयः स्वयं कृष्णो यत्तप्यति गुरुः स्वयं ।
को न्यत्र समयो भूयादिति ते मेनिरे गणाः ।

ततः समाप्ते सकले जगत्पतेर्ब्रते समूले सकलेश्वरः शिवः । द्रष्टुं हरिं लोकहितेषिणं प्रभुं ययौ भवाम्बा सह भूतसंघैः ।
साङ्ख्यकुबेरेण सगुह्यकेन सत्त्वा प्रियेण प्रभुरीश्वरः शिवः । स्वयं जटो भूतपिशाचमन्दतः शरी च खड्गी शशिवण्डशेखरः । १४८२६
करेण विभ्रत् सह दर्भकुण्डिकां करेण साक्षादपरेण दीपिकां । अन्येन विभ्रन्महतीं च डिण्डिमां शूलञ्च विभ्रन्नपरेण
बाहुना ।

गुणान् स रुद्राच्छतात्म समुदहन् जटाभिरापिङ्गलतासमूर्तिः । विराजमानः प्रभुरिन्दुशेखरी वृषेण युक्तः सुमितेन
शङ्करः ।

उमास्तनदन्धसमर्पिताननस्तथा समान्निध्य निपीडिताधरः । गङ्गाम्बुविलासितचन्द्रशेखरस्तास्यापि वीक्षन् वज्रशस्तदा
शिवः ।

भस्माङ्गरागेरनुलेपिताननो मधोरगैर्बहुजटः सनातनः । शिरःकपालोः परिशोभितस्तदा द्रष्टुं हरिं केशवमभ्ययाञ्छिवः ।
यमाङ्गरंगं पुरुषं महान्तं पुरातनं सांख्यनिबद्धदृष्टयः । यस्यापि देवस्य गुणान् समपांस्तत्त्वांश्चतुर्विंशतिमाङ्गरेके । १४८२७
यमाङ्गरेकं पुरुषं पुरातनं कणादनामानमजं मदीश्वरं । दत्तस्य यज्ञं विनिहत्य यो वै विनाश्य देवानसुरान् सनातनः ।

यं विदुर्भूततत्त्वज्ञं भूतेशं भूतभावनं । वामदेवं विरूपाक्षमाङ्गस्तत्त्वविदो जनाः ।

महादेवं सहस्राक्षं कालभूर्त्तिं चतुर्भुजं । रुद्रं रोदननामानमाङ्गविश्वेश्वरं शिवं ।

अप्रमेयमन्त्राधारमाङ्गर्क्षाक्षेश्वरा जनाः । जगं नागोपवीतन्तु नागिनं अग्निवर्चसं ।

आङ्गविश्वेश्वरं ज्ञानं शिवमादिं सनातनं । यस्य मूर्त्तिरिमाः सर्वा धराद्याः सकला नृप । १४८२८

भूमिरापोऽनलो वायुः खं सूर्यश्च तथा जगो । तथैव यजमानश्च प्रकृतिश्चैवमष्टधा ।

महादेवो महायोगी गिरिशो नीललोहितः । आदिकर्त्ता महोभर्त्ता शूलपाणिहमापतिः ।

द्रष्टुं विश्वेश्वरं विष्णुं भूतसंघैः समाययौ ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां षट्पत्रयविक्रदिज्ञेनाऽध्यायः ॥ २७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्यापि समपद्यन्त भूतसंघाः सहस्रशः । घण्टाकर्णो विरूपाक्षः कुण्डधारः कुमुदहः ।

दीर्घरोमा दीर्घभुजो दीर्घबाहुर्निरञ्जनः । उदवक्त्रः व्रतमुखः व्रतपीवः व्रतोदरः । १४८२९

कुण्डोदरो महापीवः खूलनिष्ठो विवाजकः । पार्श्ववक्त्रः सिंहमुख उन्नतांखो महाहनुः ।
 चिवाजः पञ्चबाहुश्च व्याघ्रवक्त्रः विताननः । एते चान्ये च बहवो दीर्घास्त्रा दीर्घलोचनाः ।
 नृत्यन्तः प्रहमन्तश्च स्फोटयन्तः परस्परं । तथाऽन्ये घोररूपाश्च तथाऽन्ये विह्वताननाः ।
 प्रेतभक्षाः प्रेतवाहा मांसघोषितभोजनाः । शवानि सुबद्धन्याशु भक्षयन्तस्तत्कृतः ।
 पिवन्तो रुधिरं घोरं खण्डयन्तः शवालं बद्धन् । कराला वितता दीर्घा धमनिस्त्रायुमन्तताः ।
 नानाविधाः सुवीराश्च गूढलाघप्रोतमानुषाः । शिरोमालावृताः केचिदान्नपात्रावपाशिताः ।
 डिण्डिमैरुद्दहासैश्च नादयन्तो वसुन्धरां । कपास्त्रिनो भैरवाश्च जटिला मुण्डिनस्रयाः ।
 एवं बहुविधा घोराः पिशाचा विह्वताननाः । तथाऽन्ये मुनिवोराश्च ध्यायन्तः परमेश्वरं ।
 पठन्तो वेदवाक्यानि साङ्गानि विविधानि च । कुण्डिकास्थकराः केचित् केचित् कुशविचोरिणः ।
 कौपोनवमनाः केचित् केचित् काषयसंघृताः । सुवन्तः ब्रह्मरं भक्त्या सोमैर्वादेवैश्वरैस्तथा ।
 एकत्र ते मुनिगणा अपरत्र गणास्तथा । अन्यत्र सिद्धगन्धर्व्याः प्रिथग्भिः प्रियसङ्गताः ।
 नृत्येऽपि कुशलाः सर्वे गायन्ति स्म च कन्यकाः । विद्याधरास्तथाऽन्यत्र सुवन्तः ब्रह्मरं शिवं ।
 ननृतुस्तस्य पुरतो गच्छतोऽस्मरसां गणाः । एवमेतैर्गृहाघोरैः पिशाचैर्भूतकिप्रैः ।
 मुनिभिश्चाप्युरोभिश्च समं शर्व्यः समाययौ । यत्र विश्वेश्वरो विष्णुस्तपस्तेऽसुदारुणं ।
 यत्र ते लोकपालाश्च तिष्ठन्ति स्म दिदृक्षुः । उमया लोकभाविन्या गङ्गाया चन्द्रशेखरः ।

१४८१

१४८२

१४८३

स सर्वलोकप्रभवो हरिः शिवो जटो च बाचात् प्रणवात्मकः कृती । इष्टं हरिं विष्णुमुदारविक्रमो यथैव जयेष्टं पिशितान्न
 नेष्टतः ।

इति श्रीमहाभारते विलेपु द्वाविंशे भविष्यपर्वणि कैलाशयात्रायां महादेवागमने सप्तसप्तत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २७७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं बहुविधैर्भूतैः पिशाचैरुग्रैः सह । आगत्य भगवान् रुद्रः ब्रह्मरो वृषवाहनः ।

ददर्श विष्णुं देवेशं तपन्तं तप उत्तमं । जुञ्जानमग्निं विधिवद्भूयैर्कौशेयैर्जगत्पतिं ।

गरुडाक्षतकाष्ठन्तु जटिलं चोरवाससं । चक्रेणामीतकुसुमं खड्गानोतकुशं तथा ।

गदाक्षतसमाचारं देवदेवं जनार्दनं । रुद्राद्यैर्देवसंघैश्च हृतं मुनिगणैः सह ।

१४८४

अचिन्त्यं सर्वभूतानां ध्यायन्तं किमपि प्रभुं । अवतद्य वृषात् शर्व्यो भगवान् भूतभावनः ।

ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा ललाटाय उमापतिः । ततो भूताः पिशाचाश्च राक्षसा गुह्यकास्तथा ।

मुनयो त्रिप्रवर्याश्च जयशब्दं प्रचक्रिरे । जय देव जगन्नाथ जय रुद्र जनार्दन ।

जय विष्णो जय लोकेश्वर नारायण परायण । जय रुद्र पुराणात्मन् जय देव हरेश्वर ।

आदिदेव जगन्नाथ जय ब्रह्मर भावन । जय कौस्तुभदीप्ताङ्ग जय भस्मविराजित ।

१४८५

अथ चक्रगदापाणे जय गूढस्त्रिन् त्रिलोचन । जय मौक्तिकदीप्ताङ्ग जय नागविभूषण ।

इति ते मुनयः सर्वे प्रणामं चक्रिरे हरिं । तत उत्थाय भगवान् दृष्ट्वा देवमश्र्विन्तं ।

वृषध्वजं विरूपाक्षं ब्रह्मरं नोल्लोहितं । ततो वृष्टमना विष्णुस्तुष्टाव हरमीश्वरं ।

॥ भगवानुवाच ॥ नमस्ते त्रितिकण्डाय नीलपोषाय वेधसे । नमस्ते शोचिवे अस्तु नमस्ते उपवासिने ।

नमस्ते मोदुषे अस्तु नमस्ते गदिने हर । नमस्ते विद्यतनवे वृषाय वृषरूपिणे ।

१४८०

अमूर्त्ताय च देवाय नमस्तेऽस्तु पिनाकिने । नमः कुन्दाय कृष्याय शिवाय शिवरूपिणे ।

नमस्तुण्डाय तुष्याय नमस्तुटितुटाय च । नमः शिवाय शान्ताय गिरिशाय च ते नमः ।

नमो हराय हिप्राय नमो हरिहराय च । नमोऽघोराय घोराय घोरघोरप्रियाय च ।

नमोऽघण्टाय घण्टाय नमो घटिघटाय च । नमः शर्वाय शान्ताय भूताधिपतये नमः ।

नमो विक्रपरूपाय पुराय पुरहारिणे । नम आद्याय विद्याय शुचयेऽष्टरूपिणे ।

१४८१

नमः पिनाकहस्ताय नमः शूलाविधारिणे । नमः खट्वाङ्गहस्ताय नम ते कृत्तिवासमे ।

नमस्ते देवदेवाय नम आकाशमूर्त्तये । हराय हरिरूपाय नमस्ते तिग्मतेजसे ।

भक्तप्रियाय भक्ताय भक्तानां वरदायिने । नमोऽभ्रमूर्त्तये देव जगन्मूर्त्तधराय च ।

नमस्तुभ्य देवाय सूर्याय च नमो नमः । नमः प्रधानदेवाय भूतानां पतये नमः ।

करालाय च मुण्डाय विहताय कपर्दिने । अजाय च नमस्तुभ्य भूतभावन भावन ।

१४८२

नमोऽस्तु हरिकेशाय पिङ्गलाय नमो नमः । नमस्तेऽभीपुहताय तीक्ष्णभूरुहराय च ।

हराय भीतिरूपाय घोराणां भीतिदायिने । नमो दशमखन्नाय भगनेत्राय हरिणे ।

उमापते नमस्तुभ्य कैलासनिलयाय च । आदिदेवाय देवाय भवाय भवरूपिणे ।

नमः कपालहस्ताय नमो घमयनाय च । व्यम्बकाय नमस्तुभ्य त्र्यम्बाय च शिवाय च ।

वरदाय वरेण्याय नमस्ते चन्द्रशेखर । नम इन्द्राय हविषे भुवाय च कृषाय च ।

१४८३

नमस्ते शक्तियुक्ताय नागपाशप्रियाय च । विक्रपाय सुक्रपाय भद्रपानप्रियाय च ।

अशानरतये नित्यं जयशब्दप्रियाय च । खरप्रियाय खर्त्राय खराय खररूपिणे ।

भद्रप्रियाय भद्राय भद्ररूपधराय च । विक्रपाय सुक्रपाय महाघोराय ते नमः ।

घण्टाय घटभूषाय घण्टाभूषणभूषिणे । तीव्राय तीव्ररूपाय तीव्ररूपप्रियाय च ।

नग्राय नग्नरूपाय नग्नरूपप्रियाय च । भूतवास नमस्तुभ्य सर्वभाव नमो नमः ।

१४८४

नमः सर्वोत्तमे तुभ्यं नमस्ते भूतिदायक । नमस्ते वामदेवाय महादेवाय ते नमः ।

का नु वाक् स्तुतिरूपा ते को नु स्तोतुं प्रवक्तुयात् । कस्य वा स्फुरते जिह्वा स्तुते स्तुतिमते वर ।

समस्त भगवन्देव भक्तोऽहं चाहि मे हर । सर्वोत्तम सर्वभूतेश चाहि मे सततं हर ।

रक्ष देव जगन्नाय लोकान् सर्वोत्तमा हर । चाहि भक्तान् महादेव भक्तप्रिय सदा हर ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां ईश्वरस्तुते अष्टमप्रत्यधिकदिशेनोऽध्यायः ॥ २७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो वृषध्वजो देवः शूली साक्षादुमापतिः । करं करेण संपृश्य विज्यासकधरस्य च । १४८५

प्रावाच भगवानुग्रः केशवं गच्छध्वजं । प्रहृष्टतां सर्वदेवानां मुनीनां भावितात्मनां ।

किमिदं देवदेवेश चक्रपाणि जनाह्वय । तपश्चर्या किमर्थं ते प्रार्थना तव का विभो ।

स्वयं विष्णुर्भवाञ्जित्यं तपस्वं तपतां हरे । पुत्रार्थं प्रति ते देव तपस्यया जगार्हन् ।
 पुत्रो दत्तो मया देव पूर्वमेव जगत्पते । द्रष्टुं तत्रापि भगवान् कारणं कारणात्मकम् ।
 तपस्यन्तं प्रवृत्तोऽहं कुतश्चित् करणाङ्कुरे । वर्षायुतं महाघोरं पुरा कृतयुगे तदा । १४६१०
 भवानो तत्र मे देव परिचरन्तं तदाऽभवत् । पित्रा नियुक्ता देवेश उभैवा वरवर्णिनी ।
 भीत इन्द्रस्तदा देव मारं मां प्रेषयन्तदा । मधुना सह संयुक्तो मारो मामागतस्तदा ।
 लक्ष्यं मामकरोत्तत्र वाणस्य प्रेषितस्य ह । एषा मां सेवते तत्र दानात् पुण्यादीनां हरे ।
 ततः क्रुद्धोऽहमभवम् दृष्ट्वा मारं तथाविधम् । क्रुध्यतो मम देवेश नेत्रादग्निः पपात ह ।
 सोऽयमग्निस्तदा मारं भस्मसात् कृतवान् हरे । अचिन्तयं तदा विष्णो ब्रह्मस्यैतत् चिकीर्षितम् । १४६११
 ततः प्रभृति देवेश दया तं प्रति वर्त्तते । ब्रह्मणा च नियुक्तोऽस्मि प्रोतस्तत्र जगार्हन् ।
 नियुक्तः पुत्ररूपेण स तं देव जगत्पते । व्येष्टस्तव सुतो देवः प्रद्युम्नेत्यभिविश्रुतः ।
 स्मरं तं विद्धि देवेश नात्र कार्या विचारणा । इत्युक्त्वा पुनराहं याथात्म्यं दर्शयन्निव ।
 मुनीनां श्रोतुकामानां याथात्म्यं तत्र सत्तम । अञ्जलिं संपुटं कृत्वा विष्णुमुद्दिश्य ब्रह्मरः ।
 उमया सार्द्धमोक्षानो याथात्म्यं वक्तुमैवत । हरे कुर्वन्ति तत्रैवमञ्जलीं कुरुसत्तम । १४६१२
 मुनयो देवगन्धर्वाः । मित्राश्च सहस्रकिन्नराः । अञ्जलिं चकिरे विष्णो देवदेवेद्यरे हरो ।
 ॥ महेश्वर उवाच ॥ यत्तत् कारणमाज्जस्तत्सांख्याः प्रकृतिसंज्ञकं । त्रिधाभूतं जगद्योनि प्रधानं कारणात्मकम् ।
 सत्त्वं रजस्तमो विष्णो जगदण्ड जगार्हन् । तस्य कारणमाज्जस्त्वं सांख्यास्तत्त्वविदो हरे ।
 ततो महान् समुत्पन्नः प्रकृतिर्यत्र कारणं । तद्रूपेण भवान् विष्णो परिणम्याधितिष्ठति ।
 तस्मात्तु महतो घोरादहङ्कारो महानभूत् । सत्त्वमादौ जगन्नाथ परिणामस्तथा वहिः । १४६१३
 अहङ्कारात् प्रभो देव कारणानि महान्ति च । तस्माच्चाणि तथा पञ्च भूतानि प्रभवन्त्युत ।
 तानि त्वमाज्जरीशानं भूतानीह जगत्पते । पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
 चक्षुर्घ्राणं तथा स्पर्शा रसना श्रोत्रमेव च । मनः षष्ठं तथा देव प्रेरकं तत्र तत्र च ।
 कर्मेन्द्रियाणि चान्यानि वागादीनि जगार्हन् । तमेव तानि सर्व्याणि करोवि नियतात्मवान् ।
 स्त्रेषु स्त्रेषु जगन्नाथ विषयेषु तथा हरे । निवेद्ययसि देशे चोत्पत्त्यामिन्द्रियपङ्कतिम् । १४६१४
 यदा त्वं रजसा युक्तस्तदा भूतानि सृष्टवान् । यदा च सत्त्वयुक्तोऽसि तदा पाता जगत्त्रयम् ।
 यदा त्वं तमसाकृतस्तदा संहरसे जगत् । त्रिभिरेव गुणैर्युक्तः सृष्टिरचाविनाशनम् ।
 वर्त्तसे त्रिविधा भूतिमामादाय नियतात्मवान् । इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु नियोजयसि माधव ।
 प्राणिनामुपभोगार्थमक्षं सृष्ट्वा जगद्गुरो । तस्मात् सर्व्वं भूतेषु वर्त्तसे सर्व्वभोगवान् ।
 ब्रह्मा त्वं सृष्टिकालेषु स्थितौ विष्णुरसि प्रभो । संहारे ब्रह्मनामाऽसि त्रिधामा त्वमसि प्रभो । १४६१५
 भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च । एताः प्रकृतयो देव भिक्षाः सर्व्वं ते हरे ।
 सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । सहस्रधा सहस्राक्ष सहस्रात्मा दिवस्पतिः ।

भूमिं सर्व्वामिमां व्याप्य सप्तद्वीपां ससागरां । अणुः सर्व्वत्रगो भूत्वा अत्यतिष्ठद्वाङ्मूलं ।
 त्वमेवेदं जगत् सर्व्वं यद्भूतं यद्भविव्यति । तत्तो विराट् प्रादुरभूत् सवाट् चैव जनार्दन ।
 तव वक्त्राज्जगन्नाथ ब्राह्मणे लोकरक्षकः । प्रादुरासीत् पुराणात्मन् षट्कर्षणिरतः सदा । १४८४
 राजन्यस्तु तथा बाह्योरासीत् संरक्षणे रतः । ऊर्ध्वोर्वैश्यस्तथा विष्णो पादाच्छूद्र उदाहृतः ।
 एवं वर्णां जगन्नाथ तव देहाज्जनार्दन । मनसस्तव देवेश चन्द्रमाः समपद्यत ।
 सुखकृतं सर्व्वभूतानां श्रोतांश्चरन्मृतप्रभः । अक्षेणाः सूर्य्यः समुत्पन्नः सर्व्वप्राणिविलोचनः ।
 यस्य भामा जगत्सर्व्वं भासते भानुमानसौ । मुखादपश्य अग्निश्च घ्राणाद्वायुरजायत ।
 पद्भ्यां भूमिः समुत्पन्ना दिशः श्रोत्रात् जगत्पते । एवं सृष्ट्वा जगत् सर्व्वं व्याप्य चैवमवस्थिनः । १४८५
 व्याप्य सर्व्वानिमान् लोकान् स्थितः सर्व्वत्र केशव । ततश्च विष्णुनामाऽमि धातोर्व्याप्तेश्च दर्शनात् ।
 नारा आपः समाख्यातास्तामामयनमादितः । यतस्त्वं भूतमव्येष तन्मारायणशब्धिनः ।
 हरमि प्राणिना देव ततो हरिरिति स्मृतः । शं करोषि सदा देव ततः शङ्करताङ्गतः ।
 वृहत्वादुं हणत्वा च तस्माद्ब्रह्मैति शब्धितः । मधुरिन्द्रियनामेति ततो मधुनिषूदनः ।
 हृशीकाणीन्द्रियाण्याज्जलोधामोगो यतो भवान् । हृषीकेशस्ततो विष्णो ख्यातो देवेषु केशव । १४८६
 क इति ब्रह्मणो नाम ईशोऽहं सर्व्वदेहिनां । आवां तवाङ्गमभूतो तस्मात्केशवनामवान् ।
 मा विद्या च हरे प्रोक्ता तस्या ईशो यतो भवान् । तस्मान्माधवनामाऽमि धवः स्वामीति शब्धितः ।
 गौरेषा श्रूयते वाणो ताञ्च वेद यतो भवान् । गाविन्दस्तु ततो देवं मुनिभिः कथ्यते भवान् ।
 त्रिरित्येव त्रयो वेदाः कीर्त्तिता मुनिमत्तमैः । क्रमते तांस्तथा सर्व्वान् त्रिविक्रम इति स्मृतः ।
 अणुर्वामननामाऽसि यतस्त्वं वामनाख्यया । मगनान्मुनिरेवामि यमनात् यतितृच्यमे । १४८७
 तपस्वरमि यस्मात्त्वं तपस्वीति च शब्धितः । वसन्ति त्वयि भूतानि भूतावासस्ततो हरे ।
 ईशस्त्वं सर्व्वभूतानामोम्नरोऽमि ततो हरे । प्रणवः सर्व्ववेदानां गायत्री च्छन्दसां प्रभो ।
 अक्षराणामकारस्त्वं स्फोटस्त्वं वर्णमंशयः । रुद्राणामहमेवामि वसुनां पावको भवान् ।
 अश्वेत्यो वृक्षजातीनां ब्रह्मा लोकगुरुर्भवान् । मेरुस्त्वं पर्व्वतेश्चराणां देवर्षीणाञ्च नारदः ।
 ज्ञानवान् दैत्यमध्ये तु प्रह्लादो भक्तवत्सलः । सर्पाणामेव सर्व्वेषां भवान् वासुकिमंशितः । १४८८
 गुह्यकानाञ्च सर्व्वेषां भवान् धनद एव च । वरुणो थादसां राजा गङ्गा त्रिपयगा भवान् ।
 आदिस्त्वं सर्व्वभूतानां मध्यमन्तस्तथा भवान् । तत्तः समभवद्विशं त्वयि सर्व्वं प्रक्रीयते ।
 अहं त्वं सर्व्वेणा देव त्वमेवाहं जनार्दन । आवधोरन्तरं नास्ति ब्रह्मैरर्थैर्जगत्पते ।
 नामानि तव गोविन्द यानि लोके महानि च । तान्येव मम नामानि नाच कार्या विचारणा ।
 त्वदुपाशा जगन्नाथ सैवास्तु मम गोपते । यय त्वां देष्टुं देवेश म मां देष्टुं न संशयः । १४८९
 त्वद्विस्तारो यतो देव अहं भूतपतिस्ततः । न तदस्ति विना देव यत्ने विरहितं हरे ।
 यदासीदर्त्तते यच्च यच्च भावि जगत्पते । सर्व्वं त्वमेव देवेश विना किञ्चित्त्वया न हि ।

सुवन्नि देवाः सततं भवन्तं स्तैर्गुणैः प्रभो । अहं च त्वं यजुरेवामि समाधि सततं प्रभो ।

किमुच्यते मया देव सर्वं त्वं भूतभावन । नमः सर्व्वात्मना देव विष्णो माधव कोश्व ।

नमस्करोमि सर्व्वात्मनमस्तेऽस्तु सदा हरि । नमः पुष्करनाभाय वन्दे त्वामहमोश्वर ।

१४८०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यर्ष्येण कैलासयात्रायां विष्णुस्तोत्रे जगन्नीयत्रिंशद्विंशतोऽध्यायः ॥ २७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेभ्यं मुनीनां पुनः शिवः । एवं जानीत चे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमागताः ।

एतदेव परं वस्तु नैतस्मात् परमस्ति वः । एतदेव विजानीध्वमेतद् परमं तपः ।

एतदेव सदा विप्रा ध्येयं सततमानसैः । एतद् परमं श्रेष्ठ एतद् परमं धनं ।

एतदेव जन्मनः कृत्यमेतद्वस्तुपसः फलं । एष वः पुण्यनिलयः एष धर्मः समातनः ।

एष वो मोक्षदाता च एष मोक्ष उदाहृतः । एष पुण्यप्रदः साक्षादेतद् कर्षणां फलं ।

१४८१

एतदेव प्रशंसन्ति विदांसो ब्रह्मवादिनः । एष च योगतिर्हिंसा प्रार्थ्या ब्रह्मविदां सदा ।

एतदेव प्रशंसन्ति संख्ययोगसमाश्रिताः । एष ब्रह्मविदां मार्गः कश्चितो वेदेवादिभिः ।

एवमेव विजानीत नात्र कार्या विचारणा । हरिरेकः सदा ध्येयो भवद्भिः सत्त्वमाश्रितैः ।

नान्यो जगति देवोऽस्मिन् विष्णोर्नारायणात् परः । श्रामित्येव सदा विप्राः पठत ध्यात ते श्रवं ।

ततो निःश्रेयसप्राप्तिर्भवत्यति न संशयः । एवं ध्यातो हरिः साक्षात् प्रसन्नो वो भविष्यति ।

१४८२

भवनाश्रमयं देवः करिष्यति वृद्धं हरिः । सदा ध्यात हरिं विप्रा यदीच्छा प्राप्तुमश्नुते ।

एष संसारविभवं विनाशयति वो मुक्तः । स्मरध्वं सततं विष्णुं पठध्वं त्रिशरोरिणं ।

मनःसंयमनं विप्राः कुरुध्वं यत्नतः सदा । शुद्धेऽन्तःकरणे त्रिपुणः प्रसोदति तपोधनाः ।

ध्यात्वा मां सर्वयत्नेन ततो जानीत कोश्वं । उपास्योऽहं सदा विप्रा उपास्योऽस्मिन् हरौ स्मृतः ।

उपायोऽयं मया प्रोक्तो नात्र सुन्दरे इत्यपि । अयं मायो सदा विप्रा यतध्वमचलाश्रमे ।

१४८३

यथा वो बुद्धिरखिला शुद्धा भवति यत्नतः । तथा कुरुत विप्रेन्द्रा यथा देवः प्रसोदति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तास्ततः सर्वे मुनयः पुण्यशीलिनः । यथावदुपगच्छन्तानां निरमन् संशयं नृप ।

एवमेवेति तं विप्राः प्राजः प्राञ्जलयो हरिं । क्षिप्रो नः संशयः सर्वो मृह्योतोऽर्थः स तादृशः ।

एतदर्थं समायाता वयमद्य तवाश्रयं । सङ्गमाद्युवथोः सर्वो नष्टो मोक्षो महानिष्ठ ।

यथा वदसि देवेश तथा नः श्रेयसं परं । यथाह भगवान् ब्रह्मा यतामः सततं हरौ ।

१४८४

इति ते मुनयः प्रीताः प्रसेमः कोश्वं हरिं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यर्ष्येण कैलासयात्रायां अष्टपदेष्टे जगन्नीयत्रिंशद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् ब्रह्मः सर्वान् विस्मापयन्निव । स्तुत्या प्रचक्रमे सोढुं विष्णुं विष्णेश्वरं हरिं ।

अर्थोभिः स्तुतियुक्ताभिर्भुजोनां शृण्वतां तदा ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमते । यथाभावा जगत् सर्वं भासते नित्यमच्युत ।

नमो भगवते देव नित्यं सर्व्वात्मने नमः । यः शीतयति शीतोऽश्लोकां सर्वानिमान् प्रभुः ।

१४८५

नमस्ते विष्णवे देव नित्यं सोमात्मने नमः । यः प्रजाः प्राणयत्येको विद्यात्मा भूतभावनः ।
 नमः सर्वात्मने देव नमो वाय्वात्मने हरे । यो दधार करेणासौ सुवचोरादि यत् सदा ।
 दधार वेदान् सर्वांश्च तस्यै ब्रह्मात्मने नमः । सर्वांश्च संहरते यस्तु संहारे विप्रदृक् सदा ।
 क्रोधात्माऽपि विरूपोऽपि तुभ्यं रुद्रात्मने नमः । सृष्टौ सृष्टा समस्तानां प्राणिनां प्राणदायिने ।
 अजाय विष्णवे तुभ्यं सृष्टे विप्रसृजे नमः । आदौ प्रकृतिमूलाय भूतानां प्रभवाय च ।
 नमस्ते देवदेवेश प्रधानाय नमो नमः । पृथिव्यां गन्धरूपेण संस्मितः प्राणिनां हरे ।
 दृढाय दृढरूपाय तुभ्यं गन्धात्मने नमः । अपां रसाय सर्वत्र प्राणिनां सुखसेतवे ।
 नमस्ते विप्ररूपाय रसाय च नमो नमः । तेजसा भास्वरो यस्तु घृणो जन्मुद्भितः सदा ।
 तस्यै देव जगन्नाय नमो भास्वररूपिणे । वायौ स्वर्गो गुणो यच्च श्रोतोष्णसुखदुःखदः ।
 नमस्ते वायुरूपाय नमः स्वर्गात्मने हरे । आकाशेऽवस्थितः शब्दः सर्वभोजनिवेशनः ।
 नमस्ते भगवन् विष्णो तुभ्यं शब्दात्मने नमः । यो दधार जगत् सर्वं मा वामानुषदेहवान् ।
 नमस्तुभ्यं जगन्नाय मायिने ऽमायदायिने । नम आद्याय बीजाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
 अचिन्त्याय सुचिन्त्याय तस्यै चिन्तात्मने नमः । हराय हरिरूपाय ब्रह्मणे ब्रह्मदायिने ।
 नमो ब्रह्मविदे तुभ्यं तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः । ममः सहस्रहरिसे सहस्रकिरणाय च ।
 नमः सहस्रवक्त्राय सहस्रनयनाय च । विद्याय विप्ररूपाय विप्रकर्त्रे नमो नमः ।
 विश्ववक्त्रे नमो नित्यं भूतावास नमो नमः । इन्द्रियायैश्वरूपाय विषयाय सदा हरे ।
 नमोऽश्वशिरसे तुभ्यं वेदाभरणरूपिणे । अग्नये ऽग्निपते तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः ।
 सूर्याय सूर्य्यवपुषे तेजसां पतये नमः । नमः सोमाय भौम्याय नमः श्रोतात्मने हरे ।
 नमो वषट्कृते तुभ्यं स्वहास्वधास्वरूपिणे । नमो यज्ञाय ईश्याय हविषे हव्यधंस्कृते ।
 नमः सुवाय पात्राय यज्ञाङ्गाय पराय च । नमः प्रज्वदेहाय जरायाप्यहराय च ।
 वेदरूपाय वेदाय शास्त्राय शास्त्ररूपिणे । मदिने सङ्गिने तुभ्यं शङ्खिने चक्रिणे नमः ।
 शूलिने चर्चिणे नित्यं वरदाय नमो नमः । बुद्धप्रियाय बुद्धाय प्रबुद्धाय सुखाय च ।
 हरये विष्णवे तुभ्यं नमः सर्वात्मने गुरो । नमस्ते सर्वलोकेषु सर्ववक्त्रे नमो नमः ।
 नमः स्वभावशुद्धाय नमस्ते यज्ञशूकर । नमो विष्णो नमो विष्णो नमो विष्णो नमो हरे ।
 नमस्ते चास्तु देवाय वासुदेवाय धीमते । नमः कृष्णाय सर्वाय सर्व्यावास नमो नमः ।
 नमो भूये नमस्तेऽस्तु पाहि लोकान् जगद्गण । इति स्तुता जगन्नायमुवाच मुनिर्बलमान् ।
 इमं शोचमधीशाना नित्यं ब्रजत केवलं । हरपं सर्वभूतानां स वः श्रेयो विधास्यति ।
 ये चेमं धारयिष्यन्ति स्तवं पापविमोचनं । तेषां प्रीतः प्रसन्नात्मा पठतां शृण्वतां हरिः ।
 श्रेयो दास्यति धर्मात्मा नात्र क्लृप्ता विचारणा । अवश्यं मनसा ध्यात केवलं भक्तवत्सलं ।
 श्रेयः प्राप्तुं यदीच्छन्त भवन्तः संशितव्रताः । इत्युक्त्वा भगवान् रुद्रकपैवान्तरधीषत ।

१५००

१५०१

१५०२

१५०३

१५०४

१५०५

सगणः शङ्करः साक्षादुभया भूतभावनः । ततस्तो मुनयः सर्वे परां निर्दृष्टिमाययुः ।

तमेव परमं तत्त्वं मत्वा नारायणं हरिं । विस्मयं परमं गत्वा मेनिरे स्वकृतार्थतां ।

लोकपालासदा विष्णुं नमस्कृत्य हरिं तदा । जग्मुः स्वान्यय वेदानि गणैः सर्वैर्नृपोत्तम ।

आरुह्य भगवान् विष्णुर्गण्डं पक्षिपुङ्गवं । शङ्खो चक्रो गदो खड्गो शार्ङ्गो तूष्णीं तलववान् ।

यथागतं जगन्नाथो यथौ वदरिकामनु । सायाङ्गे पुण्डरीकाक्षो नित्यं मुनिनिषेवितं ।

१५००

तत्र गत्वा यथायोगं विनम्य हरिरीश्वरः । अर्चितो मुनिभिः सर्वैर्निषसाद सुखासने ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां कृष्णप्रत्यागमने एकशोत्यधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काक्षे तु पौण्ड्रो नृपवरोत्तमः । बलवान् सत्त्वमयश्चो योद्धा विपुलविक्रमः ।

दृष्ट्वाश्चक्रुस्तदा राजा कृष्णदेवो बलात् सदा । नृपान् सर्वान् समाह्वय प्रोवाच नृपसंसदि ।

जिता च पृथिवी सर्वं जितास्य नृपसत्तमाः । दृष्ट्वायस्ते बलोक्यताः कृष्णमाश्रित्य गर्विताः ।

दास्यन्ति मे करं सर्वे न हि ते मम शत्रवः । कृष्णश्चक्रबलान्मत्ता मामवज्ञाय तिष्ठति ।

१५०१

अहं चकीर्ति गर्वोऽभूत्तस्य गोपस्य सर्वदा । शङ्खो चक्रो गदो शार्ङ्गो शरी तूष्णीं सहायवान् ।

एवमादिर्लङ्कागर्वस्तस्य संप्रति वर्त्तते । लोके च मम यन्नाम वासुदेवेति विश्रुतं ।

अगृह्णाम्यम तन्नाम गोपो मदबलान्वितः । तस्य चक्रस्य यच्चक्रं ममापि निश्चितं महत् ।

गर्व्यहन्तृ सदा तस्य नाम्ना चापि सुदर्शनं । सहस्रारं महाघोरं तस्य चक्रस्य नाशनं ।

अनेकप्रहतं चक्रं गोपजस्य नृपोत्तमाः । मनाप्येतद्भुतं दिव्यं शार्ङ्गं नाम महारवं ।

१५०२

गदा कौमोदकी नाम्ना ममेयं महती दृढा । कालायसमहस्यस्य मारेण सुकृता मया ।

खड्गो नन्दकनामाऽसौ ममायं विपुलो दृढः । अलकस्यालको घोरस्तस्य खड्गस्य नाशकः ।

ततश्चरं गदो खड्गो शार्ङ्गो शङ्खो तनुचवान् । युधि जेता च कृष्णस्य नात्र कार्या विचारणा ।

मास्य ब्रूत नृपायैनं गदिनं चक्रिणं तथा । शंखिनं शार्ङ्गिणं वीरं ब्रूत नित्यं नृपोत्तमाः ।

वासुदेवेति मां ब्रूत न तु गोपं यदूत्तमं । एकोऽहं वासुदेवो हि हत्वा तं गोपदारकं ।

१५०३

सख्युर्मम बलाद्भुता नरकस्य महात्मनः । मां तथा यदि न ब्रूत दण्ड्या भारशतैः शतं ।

सुवर्णस्य च निष्कस्य धान्यस्य बड्गशलाया । तथा ब्रुवति राजन्त्रे मनसा दुःसहं यथा ।

केचिज्ज्वासमायुक्ता आसते वीर्यवत्तराः । रमशा बलवीर्यस्य केशवस्य सदा नृपाः ।

अपरे तु नृपा राजन्त्रेवमेवेति चुकुरुः । अन्ये बलमदोत्सिक्ता ज्यैष्ठ्याः कोऽहं रणे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकवधे द्वाशोत्यधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कैलासशिखराभिर्गतो मुनिसत्तमः । नारदः सर्वलोकज्ञः पौण्ड्रस्य नगरं प्रति ।

१५०४

अवतीर्य नमोभागात् प्रत्यागम्य नरोत्तमं । दाः स्नेह च समाश्रितः प्रविशेष्ट मृदोत्तमं ।

अर्घ्यादिसमुदाचारं नृपालम्भा महामुनिः । निषसादासने शूभ्रे स्नात्वाते शूभवाससा ।

कुशलं पृष्टवान् भूयो नृपः स मुनिसत्तमं । उवाच नारदं भूयः पौण्ड्रको बलगर्वितः ।

भवान् सर्वेषु कुत्रचः सर्वकार्येषु पण्डितः । प्रथितो देवसिद्धेषु गन्धर्वेषु मरुतात्मसु ।
 सर्वचणो निराबाधो गन्ता सर्वेषु सर्वदा । अगन्तं तव विप्रेन्द्र ब्रह्माण्डेऽत्र न किञ्चन ।
 नारदेदं वद त्वं हि यत्र यत्र गतो भवान् । तत्र तत्र तपःविद्धो लोकप्रथितवीर्यवान् ।
 पौण्ड्र एव च विख्यातो वासुदेवेति श्रुतितः । ब्रह्मणे चको गदो ब्रह्मणि खात्रो दूषी तक्षकवान् ।
 विजेता राजभिधानां दाता सर्वेषु सर्वदा । भोक्ता राज्यस्य सर्वेषु प्राज्ञा राजा बलाद्वली ।
 अजेयः शत्रुसैन्यानां रक्षिता स्रजजन्तु ह । योऽयं गोपकनामाऽसौ वासुदेवेति श्रुतितः ।
 तस्य वीर्यबले न लो नास्ति हि मम धारणे । स हि गोपो दृष्टा साक्षाद्भारवत्सेव नाम मे ।
 इदं निखिलं विप्रेन्द्र एक एव भवान्यहं । वासुदेवो जगत्प्रसिद्धिर्हितश्च बलिनं वदुं ।
 दृष्ट्वा न्मर्त्यान् बलात् क्षिप्त्वा निर्देह्ये च तां पुरीं । दारकां दृष्ट्वा निश्चयां योद्धा चाहं मरामते ।
 एते च बलिनः सर्वे नृपा मम समानताः । अत्रास्य वेगिनः सन्ति रथा वायुजवा मम ।
 उद्धा मत्ताः सहस्रस्र गन्ता नियुतमेव च । एतेनैव बलेनाजौ हनित्ये केचन रथे ।
 तस्मादेवं सदा विप्र वद ब्रह्मन् पुरे मम । इन्द्रस्यापि सदा विप्र वद नारद संप्रतं ।
 प्रार्थनैषा मम विभो नमस्ये त्वां तपोधन ।

११५५

११५६

११५७

॥ नारद उवाच ॥ सर्वचणः सदा चास्मि यावद्ब्रह्माण्डसंस्थितः । अकार्यः सर्वकार्येषु गमने केनचिच्छुप ।
 किन्तु वक्तुं तथा राजसोत्सहे नृपसत्तम । मर्हो ब्रूयति देवेभ्यो वक्तव्यं जगद्गते ।
 विष्णो सर्वचणो देवे दुष्टान् हन्ता सवाभवान् । वासुदेवेति को नाम तिष्ठत्यस्मिन् हरविति ।
 को नाम वक्तुमेवेदं लक्ष्यो ब्रूयति गोमतो । अज्ञानादनुमेवञ्च समर्थाः प्रकृता नरा ।
 हरिः सर्वचणो विष्णुर्हर्षं ते व्यपनेत्यति । अचिन्त्यविभवो विष्णुः शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ।
 आदिदेवः पुराणात्मा दर्पको व्यपनेत्यति । हास्यमेतन्महाराज यत्र वै तत्र संस्थितं ।
 शार्ङ्गं खड्गं तथा राजन् महाबोरं न दाप्यते । अतीव हासकास्तोऽयं तव संप्रति वर्त्तते ।

११५८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकनारदसंवादे व्यशीत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो महाराज पौण्ड्रो मदबलान्वितः । नारदं विप्रवर्य्यं तं प्रोवाच नृपसंसदि ।
 किमिदं विप्र विप्रर्षे राजाऽहं वो द्विजैः सह । गच्छ त्वं काममथवा मुने ब्राह्मणदः सदा ।
 भीतस्त्वन्तो महाबुद्धे गच्छ त्वं काममथ हि । इत्युक्तो नृपवर्य्येण तुष्टोमेव स नारदः ।
 जगामाकाशगमनो यत्र तिष्ठति केचनः । स गत्वा विष्णुसङ्काशं विष्णोः सर्व्यं श्रवणं ह ।
 तच्छ्रुत्वा भगवान् विष्णुर्धृष्टेष्टं वदतामिति । दर्पं तस्यापनेत्यामि श्रोभूते द्विजसत्तम ।
 इत्युक्त्वा विररामेव तस्मिन् बदरिकाश्रमे । ततः पौण्ड्रो महाबाहुर्बलैर्बलभिरुत्तरः ।
 अश्वैरनेकमाह्वैर्गजैर्बलभिरन्वितः । शस्त्रकोटिसमायुक्तः स राजा सत्यवद्भरः ।
 अनेकशतमाह्वैः पत्तिभिः समन्वितः । एकस्यैव प्रवृत्तिभिराजभिश्च समन्वितः ।
 अष्टौ रथसहस्राणि नागानामयुतं तथा । अर्जुनं पत्तिसंघानां तद्वत्सं समपश्यत् ।

११५९

११६०

एतेन तु वल्लेनागौ प्रस्तुरकृपमत्तमः । विरराज महाराजकुलद्वयस्यो यथा रविः ।
 स ययौ मधरात्रेण नगरीं द्वारकामनु । ततो द्वीपिकादस्या रात्रौ तमसि दारुणे ।
 ययुर्ध्वविधशस्त्राढ्याः वपतन्तो महाबलाः । द्वारकां वीर्यमयकां महाघोरं नृपोत्तमाः । १५०५
 रथं महान्तमावह्य बल्लोच्चैश्च समावृतं । पश्चिमामिषमाक्षीर्षं गदापरिघबन्धुलं ।
 शक्तितोमरसंकीर्णं ध्वजमाश्रयमाचिंतं । क्षिप्रिणो जालसंयुक्तं शराशिप्रासंयुतं ।
 महाघोरं महारौद्रं युगान्तजलदीपमं । धनुर्गदाधमाक्षीर्षं महामेघोपमं महत् ।
 अग्न्यर्कमदृशाकारं ययौ द्वारवतीमनु । गृहीतद्वीपिको राजा वीर्यवान् बलवान्कृप ।
 हनुमेच्छ्वजगन्नाथं दृष्ट्वीशैव समन्ततः । आकर्षेन् बलमुखांस्तान् राज्ञः सर्वान्महाद्युतिः । १५०६
 पुरदारं समासाद्य बलं बन्धाय बध्नतः । इदं प्रोवाच राजा तु नृपान् सर्वानवस्थितान् ।
 तावतामच भेरो तु नाम विभ्रास्य मामकं । युध्यतां युध्यतामव देवं वा प्रतिदीयतां ।
 आमतः पौण्ड्रको राजा युद्धार्थो वीर्यवन्तरः । हनुकामः समयान् वः कृण्वन्नाश्रुवलाश्रयान् ।
 इति ते प्रेषिताः सर्वे समीपुः सूचका यदून् । द्वीपिकां प्रदीप्यन्ते बध्नुः शतसहस्रतः ।
 इतश्चेतश्च राजानो युध्यन्ते युद्धलासयाः । पुरीं ते पुरतस्तत्र ब्रह्मिणः क्षत्रियास्तथा । १५०७
 विंशनादं प्रकुम्भन्तः ब्रह्मधाराबमाकुलाः । कुतोऽयं क्षत्रिप्रवरः कुतो राजा जगत्प्रतिः ।
 कुतोऽयं सात्यकिर्ध्वीरः कुतो हार्दिक्य एव च । कुतो नु बलभद्रश्च सर्वथादवसत्तमः ।
 इत्येवं कथयन्तो वै राजानः सर्वे एव तैः ।

आदाय शस्त्राणि बद्धनि सर्वेतः शरांश्च चापानि बद्धनि सर्वे । युद्धाय सन्नाहनिबद्धो ययुर्हरेः पुरीं द्वारवतीं नृपोत्तमाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकस्य द्वारकागमने चतुरशीत्यधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २८४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततश्च यादवाः सर्वे दृष्ट्वा सैनिकबलं । रात्रौ च क्षम्यन् प्राप्तं महाबलसमाकुलं । १५१०
 महावातममुद्धूतकल्पान्तबागरोपमं । सन्नाहः समपद्यन् ब्रह्मिणे युद्धलासयाः ।
 गृहीतद्वीपिकाः सर्वे यादवाः ब्रह्मसोधिनाः । सात्यकिर्बलभद्रश्च हार्दिक्यो निशठस्तथा ।
 उद्धूतोऽयं महाबुद्धिरुपसेनो महाबलः । अन्ये च यादवाः सर्वे कवचप्रपदे रताः ।
 समस्तयुद्धकुशला रात्रौ सन्नाहसोधिनाः । ब्रह्मिणः क्षत्रिणश्चैव सर्वे ब्रह्मसमाकुलाः ।
 युद्धाय समपद्यन् बहवो बाहुबाहिनिः । रथिनो नजिनश्चैव सादिनः बाधुधास्तथा । १५११
 नित्ययुक्ता महात्मानो धन्विनः पुरुषोत्तमाः । निर्धनुर्नगरान्धूषं द्वीपिकाभिः समन्ततः ।
 कुतः पौण्ड्रक इत्येवं वर्द्धन्तः सर्वसात्वताः । द्वीपिकाद्वीपिति देशो निक्षमाः समपद्यत ।
 ततो वितिमिरो देशः समन्तात् प्रत्यपद्यत । युद्धं समभवद्गौरं दृष्ट्विभिः बभूविः बह ।
 ततो महान् समभवत्स नादो रोमहर्षकः । यथा रथैः समाकुता गजाश्च नजबूधयैः ।
 रथा रथैः समायुक्ताः सादिभिः सादिनस्तथा । क्षत्रिणः क्षत्रिभिः सार्द्धं नदिभिर्गदिनस्तथा । १५१२
 परस्परयतीकारो रथ आसीत् सुदारुणः । महाप्रलयसंशोभः ब्रह्मसोधां महात्मानां ।

धावन्तः प्रहरन्त्येतान् सर्वतो नृप इति नः । अथमेव महाबाहुः खड्गी पतति वीर्यवान् ।
 अथमेव शरो घोरो वर्त्ततेऽतिमुदाहृतः । गदो चाथ महावीर्यः सर्वतो बाधते नृप ।
 अथ रथी शरो चापी गदो तूष्णीं तनुचवान् । पट्टिघ्नो सर्वतो याति कुन्तपाक्षिरथं बली ।
 अथमत्र महाशूली भस्मितः सर्वतो दिशं । गजोऽथ सविवाण्यायो वर्त्तते सर्वतः प्रति ।
 अथ सर्वत्रगः शूरो जेगवान् वातसन्निभः । शरान् शरैः समाहन्ति दृष्टान् दृष्टैर्व्यगत्यते ।
 कुन्तान् कुन्तैः समाजगुर्गदाभिश्च गंदाक्षया । परिधानं परिधौ सार्धं शूकान् शूलैः समन्ततः ।
 एव तेषां महाराज कुर्वता रणमुत्तमं । संधामः सुमहानासोऽष्टाक्षरं महानभूत ।
 भूतानि सुबह्न्याजो ब्रह्मन्मन्त्रिणां च । प्रादुरासन् सप्तस्त्राणि ब्रह्मणाश्चैव निस्तवः ।
 राज्ञो प्रादुरभूच्छब्दः संधामे क्षोभहर्षणः । प्रावर्त्तत महायुद्धं दृष्टोनाश्चैव तेः सह ।
 केचिद्भूताः समापेतुः पृथिव्यां पृथिवीक्षितः । केचित् पतितमाक्षिष्टा विप्रकोर्षन्निरोधराः ।
 पेतुर्दृष्ट्या महावीर्या रत्नानः शस्त्रपाणयः । केचित् भिन्नमर्षाणः समापेतुः सप्तस्रजः ।
 परस्परं समाश्रित्य परस्परबधैषिणः । न्यस्तस्रस्ता महात्मानः समन्तात् क्षतवियहाः ।
 पेतुर्गतासवः केचित् यमराष्ट्रविवर्द्धनाः । एवमे निहता राजन् पोयिताः सर्व एव तु ।
 एतस्मिन्नन्तरे शूरे एकलक्षो निषादपः । धनुर्दृष्ट्वा महाघोरं कालान्तकयमोपमः ।
 शरैरेकसाहस्रैरर्दयामास यादवान् । परः शतैः शराणाम् निशितैर्मर्षभेदिभिः ।
 दृष्टोनाश्च बलं सर्वं पोययामास सर्वतः । युध्यतः शस्त्रपाणींश्च क्षिप्यान् वीर्यवन्नरान् ।
 निशठं पञ्चविंशत्या शराणां नतपर्वणां । शरणं दशभिर्विज्जा हार्दिकं पञ्चभिः शरैः ।
 उद्यमेन नवत्या तु वसुदेवश्च सप्तभिः । उद्धवं दशभिश्चैव शक्रं पञ्चभिः शरैः ।
 एवमेवेदृशः सर्वे निहता निशितैः शरैः । विज्जाश्च यादवो सेनां नाम विश्राव्य वीर्यवान् ।
 एकलक्षो यदुष्टवान् वीर्यवान् बलवानहं । इदानीं सात्यकिर्विरः कथाश्रुति महाबलः ।
 मदमत्तो हलो बाचात् कथातो ह गदाधरः । इत्याह सिंहनादेन सिंहान् विस्मापयन्निव ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पाण्डुकवधे रात्रियुद्धे पञ्चाशोऽधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निवृत्तेष्वथ शैत्येषु दृष्टिगोरेषु चैव हि । भीतेष्वथ महाराज हतेषु युधि सर्वतः ।

दोषिकासु प्रशान्तासु निःशब्दे सति सर्वतः । जितमित्येव तस्मात् दृष्टोनां बलमुत्तमं ।

ततः पौण्ड्रा महावीर्या बभावे सैनिकान् स्वकान् । प्रोबं गच्छत राजेन्द्राष्टकैः कुन्तैः पुरोभिर्ना ।

कुठारैः कुन्तैश्चैव पाषाणैः सर्वतो दिशं । कर्षणैः सुघोरैश्चान् सर्वतो यात भूमिपाः ।

भिद्यन्तां प्राकारचपाः प्रसादाश्च समन्ततः । शूकान्ता कन्धकाः सर्वा दाक्षिण्ये च समन्ततः ।

शूकान्ता रत्नमुखाश्च धनानि सुबह्न्यथ । ते तथेति महात्मानो राजानः सर्व एव तु ।

कुठारैः सर्वतश्चैव चिच्छिदुः पौण्ड्रकाक्षकाः । प्राकाराश्चैव सर्वं च प्रासादान् वरवधवान् ।

अथ तत्र महान् शब्दः प्रादुरासीत् समन्ततः । दृष्टेषु पात्यमनिषु प्राकारेषु महाबलैः ।

पूर्व्वद्वारे महाराज भिक्षाः प्राकारमश्नुयाः । अत्रा शब्दं महाघोरं सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः ।
 मयि सर्व्वं समारोप्य केशवो यादवेश्वरः । गतः कैलासशिखरं द्रुपुं ब्रह्मरन्ध्रं ।
 अवश्यं हि मया रक्ष्या पुरी दारवती त्वियं । इति सञ्चिन्त्य मनसा धनुरादाय सत्वरं ।
 रथं महान्तमारुह्य दारुकस्य महात्मनः । पुच्छेण संकृतं घोरं यन्ता च स्वयमेव हि ।
 धनुर्बलदादाय शरांश्चाग्नीविषोपमान् । आगुह्य कवचं घोरं दृढं संपातदुःसहं ।
 अङ्गदी कुण्डलो तूष्णी शरी चापो गदाभिमान् । ययौ युद्धाय भैनेयः संस्मरन् केशवं वचः ।
 दीपिकादीपिते देशे ययौ सात्यकिरुत्तमः । तयैव बलदेवोऽपि रथमारुह्य भास्वरं ।
 गदो शरी महावीर्य्यः प्रायाद्रणचिकीर्षया । सिंहनादं प्रकुर्व्वन् वे मुञ्चन् वै भैरवं रवं ।
 उद्धवोऽपि बलो साक्षाद्भजमारुह्य सन्ततं । कृत्वा महावरं घोरं सर्व्वयादत्रधत्तमः ।
 ययौ नीतिं विचिन्वानः परां प्रीतिं महाबलः । अन्ये च कृष्णायः सर्व्वे ययुः संगमलालसाः ।
 रथान् गजान् समारुह्य हार्दिकप्रमुखास्तदा । दीपिकाभिश्च सर्व्वे च पुरोदत्ताभिरीश्वराः ।
 सिंहनादं प्रकुर्व्वन्तः स्मरन्तः केशवं वचः । पूर्व्वद्वारं समागत्य कृष्णायो युद्धलालसाः ।
 ते समेत्य यथायोगं स्थितास्तत्र महाबलाः । स्थिते सैन्ये महाघोरे दीपिकादीपिते तथा ।
 शनिर्ध्वजैः शरी चापो गदो तूष्णीरवान् विभो । वायव्यास्त्वं समादाय योजयित्वा महाशरं ।
 आकर्णपूर्णमाकृत्य धनुःप्रवरमुत्तमं । मुमोच परसैन्येषु शनिर्वीरः प्रतापवान् ।
 वायव्यास्तेषु ते सर्व्वे तच्चक्ष्णा नरसत्तमाः । विजिता ह्यस्त्रवीर्य्येण यत्र तिष्ठति पौण्ड्रकः ।
 तत्र गत्वा स्थिताः सर्व्वे निर्दूता वातरंजसा । यत्र पूर्व्वं स्थिताः सर्व्वे विद्रुता राजसत्तमाः ।
 तत्र स्थित्वा च भैनेयः शरमादाय सत्वरः । निशितं सर्पभागाभं बभाषे सात्यकिस्तदा ।
 क इदानीं महाबुद्धिः पौण्ड्रको राजसत्तमः । स्थितोऽस्मि व्यवसायेन शरी चापो महाबलः ।
 यदि द्रष्टा दुरात्मानं ततो हन्ता नृपाधमं । भृत्योऽस्मि केशवस्याहं जिघांसुः पौण्ड्रकं स्थितः ।
 हित्वा शिरस्तु तस्याय सर्व्वलक्षणं पश्यतः । बलिं दास्यामि गृभेभ्यः स्वभ्यश्चैव दुरात्मनः ।
 को नाम ईदृशं कर्म्म पौरवश्च समाचरेत् । सुप्तेषु निद्रि सर्व्वेषु यादवेषु महात्मसु ।
 पौरोऽयं सर्व्वथा राजा न हि राजबलान्वितः । यदि शक्नो न कुर्याच्च पौर्य्यमेवं नृपाधमः ।
 अहोऽस्य बलिता राजसौर्भ्यकार्य्यं प्रकुर्व्वतः । सर्व्वया गमनं तस्य न हि पश्यामि संप्रतं ।
 इत्युक्त्वा सात्यकिर्ध्वजैः प्रजहास महाबलः । विस्फार्य्य सुदृढं चापं सन्दधे कार्म्यके शरं ।
 आकर्ण्य वचनं वीरः सात्यकस्तस्य धीमतः । नु कृष्णः क गोपालः कुतः सोऽयं प्रवर्त्तते ।
 स्त्रीहन्ता पशुहन्ता च क च स्त्रामोति वेवितः । स इदानीं क वर्त्तेत गृहीत्वा मम माम तत् ।
 हन्ता सख्युर्बलवीर्य्यो नरकस्य महात्मनः । ममेव तात युद्धेऽस्मिन् हते तस्मिन् दुरात्मनि ।
 गच्छ त्वं कामतो वीर योद्धुं न समते भवान् । अथवा तिष्ठ किञ्चित्तु ततो द्रष्टाऽपि मे बलं ।
 शिरसि पातयिष्यामि शरैर्धौर्दुरासदैः । हतस्य तव वीरस्य भूमिः पात्यति श्रेष्ठितं ।

१४१५५

१४१५०

१४१५५

१४१५०

१४१५५

१४१५०

श्रायते स तथा गोपो हतः सात्यकिरित्यपि । यो गर्वस्तस्य गोपस्य सर्वदा वर्त्तते महान् ।
विनश्यतु स तु चिप्रं हते त्वयि यदूत्तम । त्वयि रत्नां समादिश्य गोपः कैलासपर्वतम् ।
गत इत्येवमस्माभिः सुतं पूर्वं महामते । शरं गृह्णाण निशितं यदि शक्तोऽसि सात्यके ।
इत्युक्त्वा वाणमादाय ध्रुवो योद्धुं व्यवस्थितः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकवधे रात्रियुद्धे-पञ्चशोत्यधिकदिनतोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो मंहाराज सात्यकिर्दृष्ट्विपुङ्गवः । उवाच वचनं राजन् वासुदेवं सारथिव । १४१०५
अत्रोचदीदृशं वाक्यं वासुदेवं नृपाधमः । को नाम जगतां नायमित्वं भूयाञ्जिग्रीविषुः ।
मृत्युस्तां सर्वथा याति वदन्तं तद्गुणं वचः । जिह्वा ते शतधा दीर्घाद्ददत्ताद्गुणं वचः ।
एष ते पातयिष्यामि शिरः कायाच्च पौण्ड्रक । यस्मात् वासुदेवेति तव संप्रति वर्त्तते ।
यावत् पतति कायात्ते शिरस्तावत् प्रवर्त्तते । स एव शो नु भगवान् वासुदेवो भविष्यति ।
एक एव जगन्नाथः कर्त्ता सर्वस्य सर्वगः । दुरात्मन् सर्वथा देवो भविष्यति न संशयः । १४१०६
एष तेऽहं शिरः कायात् पातयिष्यामि राजक । यद्यसौ भगवान् विष्णुर्नागमिष्यति संप्रतम् ।
अस्त्रवीर्यं बलञ्चैव सर्वं दर्शय साम्प्रतम् । नातः परतरं राजन् वीर्यं तव च वर्त्तते ।
सर्वं दर्शय यत्नेन स्थितोऽस्मि ध्यवसायवान् । शरी चापी गदो खड्गो सर्वथाऽहमुपस्थितः ।
नैतन्नगरमायासोः सत्येनैतद्ग्रीवम्हं । सर्वथा हतहत्योऽस्मि दृष्ट्वा त्वां वासुदेवक ।
तवाङ्गं तिलशः कृत्वा अभ्यो दास्यामि राजक । इत्युक्त्वा वाणमादाय वासुदेवं महाबलः । १४१०७
आकर्णपूर्णमाकृष्य विव्याध निशितं शरं । स तेन विद्धो यदुना वासुदेवः प्रतापवान् ।
नवभिर्दृशमिष्वैव शरैः सज्जतपर्वभिः । विव्याध सात्यकिं राजा नदंस वज्रधा किल ।
ततो नाराचमादाय निशितं यमसन्निभं । धनुराकृष्य भगवान् वासुदेवो नृपोत्तम ।
विव्याध सात्यकिं भूयो निशि प्रह्लादयन् स्वकान् । नाराचनेन समाविद्धः सात्यकिः सत्यमङ्गरः ।
ललाटे सुदृढं वीरो वृष्णीनामघणीस्तदा । निषसाद रथोपस्थे निखेष्ट इव सन्तम । १४१०८
ततः स पौण्ड्रको राजाऽविध्यद्दशभिराशुगैः । सारथिं पञ्चविंशत्या हयान् च चतुरो नृप ।
ते हयां रुधिराक्ताङ्गाः सारथिश्च समन्ततः । विह्वलाः समपद्यन्त वासुदेवस्य पश्यतः ।
वासुदेवो रथे चापि सिंहनादं समाददे । तेन नादेन तत्राभ्युदितः सात्यकिर्नृप ।
विद्वान् हयास्तथा दृष्ट्वा सारथिश्च तथा गतं । शैनेयोऽय महावीर्यो रुषितो नृपसन्तम ।
अस्त्रं दृष्ट्वास्मि ते वीर्यमित्युक्त्वा वाणमाददे । विव्याध तेन वक्त्रेण वज्रस्येनं महाबलं । १४१०९
ततश्च चास्त्र तेनाजौ वासुदेवः शरेण च । मुञ्चते रुधिरं चोरमत्युष्णं वज्रसा नृप ।
रथोपस्थे पपाताशु निषसन्सुरगो यथा । कृत्यञ्चापि न जानाति केवलं निषसाद च ।
सात्यकिस्तु रथं विद्धा दशभिः सायकैस्तथा । ध्वजं पिच्छेद भस्मेन वासुदेवस्य वृष्टिपः ।
हयान् च चतुरो हत्वा वाणैः सारथिमेव च । युधुधानोऽय राजेन्द्र वाणैः सारथिमेव च ।

सारथये शिरः कायादाहरत् स रथात्तदा । रथपन्थिञ्च चिच्छेद हयाश्च व्यसवो ऽभूवन् ।

१५२०

चक्रञ्च निलयः कृत्वा वायुर्दंष्ट्रभिरञ्जसा । जहास विपुलं राजन् वामुदेवं महाबलः ।

ततः परं मत्तप्रायं सात्यकिर्दृष्टिगन्धनः । शब्दं कृत्वा बली सायात् सर्व्वक्षत्रस्य पश्यतः ।

शरैः सप्ततिसंख्याकैर्दंष्ट्रयामास सत्वरं । ते शराः शलभाकारा निपेतुः सर्व्वतस्तदा ।

शिरस्तः पार्श्वतश्चैव पृष्ठतः पुरतस्तथा । केवलं धैर्य्यनिचयस्तृषार्त्तः शरावन् यथा ।

यथा मनस्वी रिकुञ्च तथा तिष्ठति पौण्ड्रकः । ततश्चुक्रोध बलवान् वामुदेवः प्रतापवान् ।

१५२१

अर्द्धशत्रुं समादाय विव्याध शुधि सात्यकिं । विद्धा सप्तभिरायानं क्रोधेन प्रस्फुरन्निव ।

विद्धोऽय सात्यकितेन शरैः पञ्चभिराशुगैः । चापं चिच्छेद पौण्ड्रस्य सिंहनादं तयाऽनदत् ।

वामुदेवो गदां गृह्यन्नामयित्वा पदात् पदं । त्वरितं पातयामास सात्यकेर्व्वक्षि प्रभो ।

सव्येन तां समाकृत्य करेण यदुनन्दनः । शरं प्रगृह्य विव्याध सात्यकिर्युधि पौण्ड्रकं ।

तमस्तरं गृहीत्वाशु वामुदेवः प्रतापवान् । शक्तिभिर्दंष्ट्रभिश्चैव सात्यकिं निजघान ह ।

१५२२

ताभिर्विद्धोरणे वीरः सात्यकिः सत्यसङ्गरः । अपास्य धनुरन्यत्तद्वनुरादाय सत्वरं ।

आजघान गदापाणिर्दृष्टोनामयणीर्नृप ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौण्ड्रकसात्यकियुद्धे सप्ताशीत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो गदापाणिः सात्यकिर्दृष्टिगन्धनः । वामुदेवं जघानाशु गदया तोत्तुया नृप ।

सात्यकिं वामुदेवस्तु गदयाऽभ्यहनद्वली । तावद्यतगदौ वीरौ शुशुभते सुदाहणे ।

वृष्टौ वने यथा सिंहौ परस्परबधैषिणौ । ततः स सात्यकिः क्रुद्धः सव्यं मण्डलमागमत् ।

१५२३

दक्षिणं वामुदेवस्तु तं जघान सानन्तरे । युयुधानोऽय वीरस्तु बाहोर्बध्नताडयत् ।

दृढं स ताडितो वीरो जानुभ्यामपतद्भुवि । तत उत्थाय वीरस्तु सलाटेऽभ्यहनत् गदां ।

विषण्णः किञ्चिदायस्तस्तत उत्थाय सत्वरं । गदयाऽभ्यहनद्वीरः सात्यकिः पौण्ड्रसत्तमं ।

वामुदेवो बली वीरः सालाकृत्युरिवापरः । जघान गदया दृष्टिं निर्दहन्निव चतुषा ।

स तथा ताडितो दृष्टिर्गदया बाहुमुत्तया । आलभ्य भूमिं सहसा मृत्योरन्तगतो यया ।

१५२४

सञ्ज्ञां पुनः समालभ्य पाणिभ्यां दृढमेव च । गदां तस्य महाराज गृहीत्वा प्रयत्नेन ह ।

दिधा कृत्वा महानुर्व्वीं गदां कालायसीं शुभां । उत्सृज्य सहसा वीरः सिंहनादं व्यनोमदत् ।

तत उत्सृज्य राजा तु वामुदेवो महाबलः । सव्येन सात्यकिं गृह्य दक्षिणेन करेण ह ।

मुष्टिं कृत्वा महाघोरां वामुदेवः प्रतापवान् । ताडयामास मध्ये तु सानयोः सात्यकेर्नृप ।

शैनेयो दृष्टिर्वीरस्तु गदामुत्सृज्य सत्वरं । तस्मिन्नाभ्याहनद्वीरो वामुदेवं रणाजिरे ।

१५२५

तस्मिन् वामुदेवोऽपि सात्यकिं सत्यसङ्गरं । तयोरेवं महाघोरं तल्लयुद्धं प्रवर्त्तत ।

जानुभ्यां मुष्टिभिश्चैव बाहुभ्यां शिरसा तदा । उरसोरः समाहत्य जानुभ्यां जानुनो तथा ।

कराभ्यां करमाहत्य तौ युद्धं संप्रचक्रतुः । तल्लयोस्तत्र राजेभ्यः दृष्टव्योः सन्निकर्षयोः ।

वने यथाऽग्निरुत्पन्नस्यैवाभून्महास्त्रजः । तावाञ्जि प्रयितौ वीरावभौ पौण्ड्रकसात्यकी ।
निग्नं स्तिमितमूकायां शस्त्रं त्वक्ता महाबलौ । युयुधाते महारज्जे मन्त्रो दाविव विभ्रुतौ ।
उभे सेने महाराज संशयं जग्मतुस्तदा । किन्तु स्यात् सात्यकिर्वीरौ हतलोभ भविष्यति ।
आहोस्त्रिदामदेवस्तु हेतुलोभ महात्मना । अथैव तौ महावीरौ परस्परबधैविणौ ।
युध्यमानौ महावीरौ नगैः स्वर्गं गमिष्यतः । अन्यथा नोपरम्यतां युद्धादौरो मुनिस्त्रितौ ।
अहो वीर्यमहो धैर्यमेतयोर्बलशालिनोः । एतौ महाबलौ लोको एतौ प्रकृतिचक्रतौ ।
नैवं युद्धं महाघोरमासोद्देवासुरेष्वपि । न श्रुतो न च वा दृष्टः संयासोऽयं कदाचन ।
एवं ते सैनिका ब्रूयुः सेनयोरुभयोरपि । रात्रौ निश्रान्ते मेघेषु दृष्ट्वा युद्धं सुदारुणं ।
अथ तौ बाहुभिर्वीरौ मन्त्रिपेततुरञ्जसा । दशभिर्भ्योऽष्टभिर्भ्योऽपि सात्यकिः पौण्ड्रकं तदा ।
पञ्चभिः सात्यकिं पौण्ड्रः समाजग्ने महाबलः । तयोस्तटश्चटाशब्दे । ब्रह्माण्डोभयो महान् ।
प्रादुरासीत् सर्व्वं सर्व्वान् विस्मापयन्निव ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौण्ड्रकसात्यकियुद्धे अष्टाशोत्तधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे कृद्ध एकलव्यो निषादपः । बलभद्रमभिप्रेक्ष्य धनुरादाय सत्वरं ।
नाराचैर्दशभिर्विज्जा वाणैश्च दशभिः परैः । चिच्छेद धनुरङ्गं तत् सर्व्वलक्ष्यं पश्यतः ।
सूतं दशभिराहत्य रथं त्रिंशद्भिरेव च । ध्वजं चिच्छेद भलेन निषादस्य जगत्पतिः ।
ततोऽपरं महाबापं निषादो वीर्य्यमस्यतः । दृढभौर्धर्ममायुक्तं दशतालप्रमाणतः ।
कामपालं श्रेणाशु जघान जनमध्यतः । बलदेवो महावीर्य्यः श्रेयमर्पे इव श्वसन् ।
दशभिस्तद्वनुर्दिष्टं शरैः सर्व्वमहैर्बलैः । चिच्छेद मुष्टिदेशे तु माधवो माधवाग्रजः ।
एकलव्यो निषादेशः खड्गमादाय सत्वरः । प्राहिणोद्धतदेवाय निशितं घोरविग्रहं ।
तमन्तरे यदुर्वीरो वृष्णिवीरः प्रतापवान् । तिलगः पञ्चभिर्ब्याणैश्चकार यदुनन्दनः ।
ततो महत् परं खड्गं सर्व्वकालायमं शुभं । प्राहिणोत् सारथेः कायमालोक्याय निषादपः ।
तस्यापि दशभिर्वीरौ माधवो यदुनन्दनः । बाहोरन्तरथोद्यैव निर्व्विभेद महारणे ।
ततः शक्तिं समादाय घण्टामालाकुलां नृप । निषादो बलदेवाय प्रेषयित्वा महाबलः ।
सिंहनादं महाघोरमकरोत् स निषादपः । सा शक्तिः प्रेषिता तेन बलदेवमुपागमत् ।
उत्पतन्ती महाघोरां बलभद्रः प्रतापवान् । आदायाय निषादेशं सर्व्वान् विस्मापयन्निव ।
तथैव तं जघानाशु वज्रोद्देशे स माधवः । स तथा ताडितो वीरः स्वशस्त्रेण निषादपः ।
विज्जलः सर्व्वगात्रेषु निपपात महीतले । प्राणसंशयमापन्नो निषादो रामताडितः ।
निषादास्तस्य राजेन्द्र शतशोऽप्यसहस्रशः । अष्टाशोतिसहस्राणि निषादास्तस्य योधिनाः ।
गदिनः खड्गि नखैव महेश्वासा महाबलाः । शरैरनेकसाहस्रैः शक्तिभिश्च परश्वधैः ।
गदाभिः पट्टिशैः शूलैः परिधैः प्राप्तोमरैः । कुलैरथ कुठारैश्च यादवानां महाबधैः ।

शलभा इव राजेन्द्र दीप्यमानं ज्ञताग्रमं । ते ज्ञतं पातयाच्चक्रुरामं राममिवापरे ।
 केचित् कुठारैराजघ्नः केचित् कुनैः परश्वधैः । गदाभिः केचिदाग्नान्ति शक्तिभिश्च तथाऽपरे ।
 निजघ्नः सहसा रामं प्रस्फुरन्तं यथा यथा । ततः क्रुद्धो हस्ती साक्षात् हस्तमुद्यम्य सत्वरं ।
 सर्वानाकर्षयामास मुषसेन हि पीडयन् । ते हन्यमाना रामेन्द्र निषादाः पर्वताश्रयाः ।
 निपेतुर्दूरणीपृष्ठे जतशोऽथ सहस्रजः । शरेण तान्महाराज हत्वा सर्वान्महाबलान् ।
 सिंहवद्वानदत्तच तस्मै रामो महाबलः । ततो रात्रौ महाघोराः पिशाचाः पिशिताग्रनाः ।
 आलस्य संसयूयामि भक्षयन्तः समासते । पिवन्तः शोणितं कोष्ठात् संक्षिप्तं च शवं वज्र ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि एकलव्यपैन्यवधे जैनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कथादाः सर्व एवागु भक्षयन्तस्तदा शवं । हसन्तो विविधं घोरं नादयन्तो वसुध्वरां । १५२५

राक्षसाः पिशिताग्राश्च पिवन्तः शोणितं वज्र । आशिश्वं भुञ्जते राजन् शवस्य पिशिताग्रनाः ।
 मृत्यन्ति स्म तदा राजन्नगर्थी रणतोषिणः । काका बलाका गृध्राश्च श्येना गोमाययस्तथा ।
 भक्षयन्तः प्रवर्तन्ते राक्षसाश्चैव दारुणाः । एतस्मिन्नन्तरे वीरो निषादो लब्धसंज्ञकः ।
 हतान् सर्वान् समालोक्य निषादास्त्रगचारिणः । गदामादाय कुपितो राममेव जगाम ह ।
 जघान गदया रजज्जुदेगे निषादपः । ततो रामो वृद्धं राजन्निषादं बाहुशालिनं ।
 आजग्रे गदया क्रूरं मदमत्तो हलायुधः । तथोद्य तुमुलं युद्धं गदाभ्यां समवर्त्तत ।
 आकाशे शब्द आसीत् तथोर्ध्वे महाभजे । समुद्राणां यथा घोषः सर्वेषां सन्निगच्छतां ।
 कल्पवृक्षे महाराज शब्दः सुतुमुलोऽभवत् । शोभितो नागराजस्य नागाः शोभं समाययुः ।
 पृथिवी चान्तरीक्षस्य सर्वं शब्दमथं बभौ । ततः स पौण्ड्रको राजा सार्वार्कं दृष्ट्विभन्दनं ।
 गदयैव जघानागु सत्वरं रणकोविदः । सुयुधानो बली राजन्वासुदेवं जघान ह ।
 तथोद्य तुमुलः शब्दः प्रादुरासीन्महारणे । चतुर्णां युध्यतां राजन् परस्परबधैर्विणां ।
 ब्रह्माण्डलोभणो राजन् शब्द आसीत् सुदारुणः । ततो रजः प्रादुरभूत्तस्मिन् संघाममूर्द्धनि ।
 तारका निष्प्रभा राजस्तमस्त्रेवं कथं गते । उषसि प्रतिबुद्धायां तमो निःशेषतां यथै ।
 उदितो भगवान् सूर्यश्चन्द्रश्च कथमाययौ । तथोर्ध्वं प्रादुरभूच्चतुर्णां बाहुशालिनां ।
 देवामुरमं राजन्मुदिते भास्करे महम् ।

१५२८०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकवधे नवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते विमले भगवान् देवकोसुतः । गन्तुमैच्छन्मग्न्यायः पुरीं बदरिकाश्रमात् ।
 गमकृत्य मुनीन् सर्वान् ययौ दारवतीं नृप । आरुह्य गदुं विष्णुर्वेगेन महता प्रभुः ।
 समहान् शत्रुवै शब्दस्तेषां युद्धं प्रकुर्वतां । गच्छता देवदेवेन पुरीं दारवतीं नृप ।
 अचिन्तयज्जगन्नाथः को न्वथं शब्द उत्थितः । संघामसम्बधौ घोर आर्यैर्नैयसंभुतः ।
 व्यक्तमागतवान् पौण्ड्रो नगरीं दारकामनु । तेन युद्धं समभवत् पौण्ड्रकेण महात्मना ।

१५२८५

यदूनां वृष्णिवीराणां युध्यतामितरेतरं । ब्रह्मेऽयं सुमहान् व्यक्तो नाच कार्या विचारणा ।
 इत्थेवं चिन्तयित्वा तु दभौ ब्रह्मं महारवं । पाञ्चजन्यं हरिः साक्षात् प्रीत्यनन्तं वृष्णिपुङ्गवन् ।
 रोदसी पुरयामास तेन ब्रह्मेन केचनः । यादवा वृष्णयस्यैव सुता ब्रह्मस्य तं रवं ।
 व्यक्रमायाति भगवान् पाञ्चजन्यरवो ज्ञानं । इति ते मेनिरे राजन् वृष्णयो यादवास्तया ।
 निर्भयाः समपद्यन्त वृष्णयो यादवास्तये । तस्मिन्नेव क्षणे द्रुष्टस्त्वाऽर्धस्य पतताम्बरः ।
 ततश्च देवकीसुनुर्दृष्टौर्थाद्वेश्वरः । स्मृताश्च मागधास्यैव पुरो यान्ति जगत्पतेः ।
 स्मृत्या स्तुतं हरिं विष्णुमीश्वरं कमलेश्वरं । ततश्च यादवाः सर्वे परिव्रज्यन्नाह्ननं ।
 कृष्णस्तु गह्वं भूयो गच्छ त्वं नाकमुत्तमं । इत्युक्त्वा गह्वं विष्णुर्विस्मय्य यदुगन्धनः ।
 दारुकं पुनरावेदं रथमानय मे प्रभो । स तथेति प्रतिज्ञाय रथमादाय सत्वरं ।
 रथोऽयं भगवन् देव किमतः कृत्यमस्ति मे । इत्युक्त्वा रथमादाय प्रणम्याग्रे स्मितो हरिः ।
 गते च गह्वं विष्णुरथमारुह्य सत्वरं । यत्र युद्धं समभवत्स तयाति स्म केचनः ।
 तत्र गत्वा महाराज युध्यताश्च महात्मनां । पाञ्चजन्यं महाब्रह्मं दभौ यदुवृषोत्तमः ।
 पौण्ड्रोऽय वासुदेवस्तु कृष्णं दृष्ट्वा रणोत्सुकं । सात्यकिं पृष्ठतः कृत्वा वासुदेवमुपागमत् ।
 कुह्लोऽय सात्यकीराजन् वारयामास पौण्ड्रकं । न गन्तव्यमितो राजन् नैव धर्मः सनातनः ।
 जित्वा मां गच्छ राजिन्द्र परं योद्धुं महारणे । जलियोऽपि महाबोर न्विते मयि रणोत्सुके ।
 एष ते गर्वमखिलं नाशयिष्यामि संयुगे । इत्युक्त्वा चापतस्तस्यैव गच्छतो यादवेश्वरः ।
 पौण्ड्रकस्य शिर्षेण पश्यतः केचनस्य च । अवज्ञाय श्विनेः पौत्रं कृष्णमेव जगाम च ।
 निर्भर्त्य सहसा भूयः सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः । गदया प्राहरत् पौण्ड्रं वासुदेवस्य पश्यतः ।
 यथाप्राणं यथायोगं सात्यकिः सत्यविक्रमः । दृष्ट्वाऽयं भगवान्नवं सात्यकिं प्रब्रूय च ।
 निवार्य सात्यकिं कृष्णो यथेष्टं कियतामसौ । उपारमयथायोगं सात्यकिः कृष्णवारितः ।
 स ततः पौण्ड्रको राजा वासुदेवमुवाच च । भो भो यादव गोपाल इदानीं क गतो भवान् ।
 त्वां द्रष्टुमयं संप्राप्तो वासुदेवोऽस्मि साम्प्रतं । हत्वा त्वां सवसं कृष्ण बभूवर्षाभिरन्वितः ।
 अहमेको भविष्यामि वासुदेवो महीतले । यच्चकं तव गोविन्द प्रथितं सुप्रभं महत् ।
 अनेन मम चक्रेण पीडितोऽस्मि च तद्रणे । चक्रमस्मीति यदोर्थं तत्र माधव संप्रतं ।
 नाशयिष्यामि तत् सर्वं सर्व्वलस्य पाशतः । शार्ङ्गीति मां विजानोहि न त्वं शार्ङ्गीति शिष्यते ।
 ब्रह्मणी चाहं गदी चाहं चक्री चाहं जनार्दन । मामेव हि सदा ब्रूयज्जानन्तो वीर्य्यशालिनः ।
 आदौ त्वत्पदद्वयज्ञानं हत्वा स्त्रीवासकान् वधन् । गात्रं हत्वा महागर्व्वं क्षव संप्रति वर्त्तते ।
 तत्तेऽहं व्यपनेष्यामि यदि तिष्ठसि मत्पुत्रः । ब्रह्मं यद्वाण गोविन्द यदि योद्धुं व्यवस्थितः ।
 इत्युक्त्वा वाणमादाय तस्यैव प्रार्थ्ये जगत्पतेः । एतद्वचनमाकर्ष्य वासुदेवस्य भाषितं ।
 स्मितं कृत्वा हरिः कृष्णो बभाषे पौण्ड्रकं नृप । कामं वद नृप त्वं हि पातक्यस्मि सदा नृप ।

गोघातो बालघातो च स्त्रीहन्ता सर्व्वेभ्यः मृतः । चक्री भव गदी राजन् ब्राह्मी च सततं भव ।
 नामधेयं वृथा मर्त्यं वामदेवेति च प्रभो । ब्राह्मी चक्री गदी ब्रह्मीत्येवमादि यथा मम ।
 किन्तु वक्ष्यामि किञ्चित् शुणुष्व यदि मन्यसे । क्षत्रिया बलिना ये तु स्त्रिते मयि जगत्पते ।
 तथाऽनुव्रते त्वा हि जीवत्येव मयि प्रभो । यत्ने चक्रे महाघोरमसुरान्तकरं महत् ।
 तत्पुण्यं मम चक्रस्य वृत्ततो न तु वीर्य्यतः । आयुधेभ्यश्च सर्व्वेभ्यः शब्दसादृश्यमस्ति ते ।
 गोपेऽहं सर्व्वदा राजन् प्राणिनां प्राणदः सदा । गोप्ता सर्व्वेषु लोकेषु श्लाघा दुष्टस्य सर्व्वदा ।
 कृत्यमं सर्व्वदा कार्य्यं जित्वा राजसूपाधम । अजित्वा किं भवान् ब्रूते स्त्रिते मयि च ब्रह्मिणि ।
 हत्वा मां ब्रूहि राजेन्द्र यदि शक्नोऽसि पौण्ड्रक । स्त्रितोऽहं चक्रमाश्रित्य रथो चापो गदासिमान् ।
 रथमारुह्य युद्धेऽस्मिन् सन्नद्धो भव मानद । इत्युक्त्वा भगवान् विष्णुः सिंहनादं व्यनीनदत् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कृष्णपौण्ड्रकयुद्धे रक्तनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

१४२१०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः शरं समादाय वामदेवः प्रतापवान् । पौण्ड्रं जघान सहसा निश्रितेन शरेण ह ।

१४२२५

पौण्ड्रेऽयं वामदेवस्तु शरैर्हृद्भिराशुगैः । वामदेवं जघानाशु वर्ष्णयं वृष्णिनन्दनं ।
 दारुकं पञ्चविंशत्या हयान् दध्मभिरिव च । सप्तत्या वामदेवस्तु यादवं वामदेवकः ।
 ततः प्रहस्य मुचिरं केशवः केभिरुदधनः । वृष्टोऽसाविति मनसा संपूज्य यदुनन्दनः ।
 आकृत्य शार्ङ्गं बलवान् संभ्राय रिपुसूदनः । नाराचेन मुतीक्ष्णेन ध्वजं चिच्छेद केशवः ।

सारथेय शिरः कायादाहत्य यदुनन्दनः । अश्वं चतुरो हत्वा चतुर्भिः सायकोत्तमैः ।

१४२२०

रथं राज्ञः समाहत्य तयोभौ प्रार्थिषारथी । चक्रस्य तिलशः कृत्वा हसन् किञ्चिदवस्थितः ।
 पौण्ड्रको वामदेवस्तु रथादाभृत्य सत्वरः । आदाय निशितं खड्गं प्राहिणोत् केशवाय सः ।
 स खड्गं शतधा कृत्वा तूष्णीमासीत् केशवः । ततोऽपरं महाघोरं परिधे कालसन्निभं ।
 गृहीत्वा वामदेवाय वामदेवः प्रतापवान् । प्राहिणोदृष्णिवीराय सर्व्वबलस्य पश्यतः ।
 तद्विधा जगतां नाथस्वकार यदुनन्दनः । ततश्चक्रं महाघोरं सहस्रारं महाप्रभं ।

१४२२५

त्रिंशद्गारुडमायुक्तमायसस्त्रनिचक्षा । आदायाय महाराज केशवं वाक्यमब्रवीत् ।

पश्येदं निशितं घोरं तव चक्रविनाशनं । अनेन तव गोविन्द दर्पं दर्पवताम्बर ।

अपनेयामि वर्ष्णय सर्व्वबलस्य पश्यतः । त्वामुद्दिश्य महाघोरं कृतमन्यदुरासदं ।

यदि शक्नो हरि कृष्ण दारयेदं महास्यदं । इत्युक्त्वा तच्छतगुणं भ्रामयित्वा महाबलः ।

चिक्षेपाय महावीर्य्यः पौण्ड्रको नृपसत्तमः । अवभृत्य ततो देवात्तदुत्सृज्य महाबलः ।

१४२४०

सिंहनादं महाघोरं व्यनदद्वीर्य्यवांस्तदा । ततो विस्मयमापन्नो भगवान् देवकीसुतः ।

अश्वो वीर्य्यमहो धैर्य्यमस्य पौण्ड्रस्य दुःसहं । इति मत्वा जगन्नाथ उत्थितश्च रथोत्तमात् ।

ततः शिलां समादाय प्रेषयामास केशवे । तां शिलां प्रेषयामास तस्मै यदुत्तुखीदहः ।

पौण्ड्रेण मुचिरं कालं विक्रीड्य भगवान् हरिः । ततश्च चक्रमादाय निश्रितं रक्तभोजनं ।

दैत्यमांसप्रदिग्दाङ्गं नारीगर्भविमोचनं । ज्ञातकुक्षमथं चोरं देत्यदानवनाशनं ।

२४२५५

महन्नारं ज्ञातारन्तदहृतं दैत्यभोषणं । ऐश्वर्यवच्च परमं नित्यं सुरगणार्चितं ।

विष्णुः कृष्णस्तथा शार्ङ्गं नित्यं युक्तः सदा हरिः । जघान तेन गोविन्दः पौण्ड्रकं नृपसत्तमं ।

तस्य देहं विदार्याशु चक्रं पिशितभोजनं । कृष्णस्तथा करं भूयः प्राप सर्वेश्वरस्य ह ।

ततः स पौण्ड्रको राजा गतासुः प्रापतहुवि । निहत्य भगवान् विश्वरूपं विंशत्यगतिः प्रभुः ।

प्रतिपेदे सुधर्मान्त्तु यादवैः पूजितो हरिः ।

१४२५६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकवधे दिनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निषादेशं ततो रामः ब्रह्मा वीर्यवताम्बरः । आजघान स्तनदन्धे सिंहनादं तयाऽनदत् ।

ततः क्रुद्धो निषादेशो रामं सत्तं महाबलं । गदया लोकविख्यातो जघान स्तनवल्गुभिः ।

आहतः स तु तेनाशु बलभङ्गो महाबलः । उभाभ्याञ्चैव रामस्तु कराभ्यां वृष्णिपुङ्गवः ।

गदां गृह्य महाघोरामध्यान्तो प्राणहारिणीं । दुद्रावाथ निषादेशः समुद्रं मकरालयं ।

धावत्येवं तदा राज्ञि एकलये निषादपे । धावत्येव च रामोऽपि यत्र यातो निषादपः ।

१४२५७

सागरं स प्रविश्याशु गत्वा योजनपञ्चकं । भीत एव तदा राज्ञश्चेकृतयो निषादपः ।

कश्चिद्गोपान्तरं राजन् प्रविश्य न्यवसत्तदा । ततो रामो निषादेशं जिगाय यदुनन्दनः ।

तां सभां मणिरत्नाब्जो प्रविवेश हलायुधः । सात्यकिर्युद्धसंकुलां सभां प्रविवेश ह ।

अन्ये च यादवा राजन् ययायोगमुपस्थिताः । आसनेषु च सर्वेषु वृष्णिवोरेषु सव्यतः ।

अभिवाद्य यथायोगं वृष्णोन् सर्वैश्च केशवः । उवाच वचनं काले भगवान् देवकोमुतः ।

१४२५८

दृष्टं कैलाभशिखरं शङ्करो नोल्लोहितः । स तु मद्यं यदुबरा प्रीतिमांश्च ददौ वरं ।

तत्र देवाः समायाता मुनयश्च तपोधनाः । दृष्ट्वा मां शङ्करश्चैव प्रीतः स्तुत्वा समाययौ ।

अत्यहृतं मया दृष्टं रात्रौ यादवसत्तमाः । पिशाचो दौ महाघोरौ वदनौ सामिकां कयां ।

मृगयां चक्रतुस्तौ तु चिन्तयन्तौ तु मां सदा । दृष्ट्वा मां तौ तु राजेश्चः प्रीतिमन्तौ तपस्विनौ ।

भक्तिनद्यौ महात्मानौ प्रणामं चक्रतुस्तदा । ततोऽहं सर्वेया प्रीतस्तौ नोतौ स्वर्गमुत्तमं ।

१४२५९

तोषयित्वा महादेवं मया चाद्य समागतं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तौ वृष्णथः सर्वे देवदेवं शशंभिरं । सर्वेयः कृतकृत्यास्ते वृष्णथः केशवाश्रयाः ।

यादवाः सर्वे एवात्र स्वं स्वं जम्पुर्धयालयं । अभ्यन्तरं जगन्नाथः प्रविश्य हरिरोमुरः ।

हस्तिणीषत्यभामाभ्यामाचचने यथाऽभवत् । ते प्रीते प्रीतियुक्तेन केशवेन समन्विते ।

एतस्ते सर्वमाख्यातं केशवस्य च चेष्टितं । ब्रह्मण प्रथितं कृत्वा दुष्टान् हत्वा महाबलान् ।

१४२६०

नरकं चोरकर्षाणं पौण्ड्रकं नृपसत्तमं । हयगोवं निशुभश्च तथा मुन्दोपमुन्दको ।

ररश्च विप्रान् देवेनो मुनीन् मुक्तिवरार्चितः । विप्रेभ्यश्च ददौ वित्तं गाञ्च दत्त्वा च केशवः ।

अग्निहात्रं प्रयुञ्जानो ब्राह्मणाञ्च सुतर्पयन् । मुनीन् नक्षत्रार्थेण देवान् चरन्नेकधा ।

सुधया च पितृन् सर्वान् प्रीणयन्नेव सर्वदा । तस्मिन् भावति देवेशे राज्यं निष्कण्टकं प्रभो ।

मुखमेव प्रजाः सर्वा जीवन्ति ब्राह्मणादयः ।

१४२७५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकवधे चिनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव द्विजश्रेष्ठ शङ्खचक्रंगदाभृतः । चरितं श्रातुमिच्छामि विसरेण तपाधन ।

न हि मे तन्निरस्तीह शृण्वतः कैशवीं कथां । को नु नाम हरैर्विष्णोर्देवदेवस्य चक्रिणः ।

शृण्वन् सुखं स्मरन् वाऽपि त्वं याति दिवानिशं । पुनर्वाथोऽयमेवैको यत्कथाश्रवणं हरेः ।

कथमासीज्जगद्धेतोर्दशस्य डिम्भकस्य च । समितिः सर्वभूतानां मदा विष्णयदाचिनो ।

विचक्रस्य कथं युद्धं दानवस्य महात्मनः । स तथोर्षिवतां यात इत्येवमनुशृणुम ।

१४२८०

तौ मृतौ वीर्यसम्पन्नौ श्रियो भृगुसुतस्य ह । सर्वास्तकुशलो वीरौ हराक्षभवौ किल ।

संयामः समहानासीदित्युक्तं भवता पुरा । तयोश्च नृपयोर्विप्र केशवस्य जगत्पतेः ।

कस्य पुत्रौ समुत्पन्नौ यथाऽभूद्विद्यो महान् । अष्टाशोतिमहस्ताणि दानवानां तत्र खिनां ।

बलान्यय विचक्रस्य शितशूलधराणि च । आसन् युद्धे महाराज दानवस्य जयैषिणः ।

यदूनामन्तरप्रेषु यदूनां युद्धकाङ्क्षया । देवामुरे महायुद्धे देवान् जयति दुर्धरः ।

१४२८५

तद्वधार्थं मदा युद्धमकरोच्चैव केशवः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि दशडिम्भकोपाख्याने जनमेजयवाक्ये चतुनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः

॥ २६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आसीत् शास्त्रेषु राजेन्द्र ब्रह्मादत्तो नृपोत्तमः । नास्मा राजन् स पूतात्मा सर्वभूतदयापरः ।

पञ्चयज्ञपरो नित्यं जितात्मा विजितेन्द्रियः । ब्रह्मविदेद्विचैव मदा यज्ञपरः शिवः ।

तस्य भार्ये महोपास कूपीदार्थगुणान्विते । बभूवतुः सुमेयस्ते अनपत्ये नृपोत्तम ।

स ताभ्यां मुमुदे राजा शस्त्रा शक्र दवान्तरे । नास्मा मित्रसहो नाम सखा चासीन्महामते ।

१४२९०

तस्य राज्ञो महायोगो वेदवेदान्ततत्परः । अनपत्यः स विप्रेन्द्रो यथा राजा बभूव ह ।

स राजा सहितस्ताभ्यामर्चयामास शङ्करं । पुत्रार्थं शूलिनं शर्व्यं दशवर्षाण्यनन्यधीः ।

स विप्रो वैष्णवं सत्रं पुत्रार्थं समयोजयत् । अर्चितस्तेन राजेन्द्र शङ्करो नोल्लोहितः ।

आत्मानं दर्शयामास स्वप्ने राजानमब्रवीत् । प्रोतोऽस्मि तव भद्रन्ते वरं वरय मुव्रत ।

अथ राजा जगन्नायमुवाचेदं स्मयन्निव । पुत्रौ मम भवेतां हि तथेत्युक्त्वा वृषध्वजः ।

१४२९५

अन्तर्द्वानं गतः शम्भुः प्रतिबुद्धस्तो नृपः । सोऽपि मित्रसहो विद्वान् देवं केशवमव्ययं ।

पञ्चवर्षं जगन्नायमर्चयामास भक्तिः । अर्चितस्तेन विप्रेण देवदेवो जनार्दनः ।

पुत्रभेकं दैदा तस्मै स्वात्मना सदृशं हरिः । ते भार्ये गर्भमाधत्ता तेजसा शङ्करस्य ह ।

विप्रभार्या महाराज वैष्णवं तेज आदधत् । महित्ये ते महावीर्यो पुत्रो शङ्करनिर्मितो ।

असूयतां महोपास क्रमेणैव नृपस्य ह । स तथोऽस्य महाराज नामकर्मादिकाः क्रियाः ।

१४३००

चकार विधिवत् सर्वं विप्रेशो ऽदात्मचरुणं । स च विप्रो विनीतात्मा पुनमेकं हि जन्मवान् ।

साक्षादिव जगत्साथं स्थितं पुनः पुनः पुनः नृप । जातकर्मादिकं सर्वं ब्राह्मणः स चकार ह ।

तौ कुमारवधं चैव चयः सुवपुषोऽभवन् । वेदानधीत्य ते सर्वान् भूत्वा चान्धोषिकीं तथा ।

धर्म्यदे तथाऽस्त्रे च निपुणास्त्वभवंसादा । हंसो व्येष्टो नृपसुतो डिम्भकोऽनन्तरीऽभवत् ।

स च विप्रसुतो राजन् जनार्दन इति स्मृतः । अन्योन्यमित्रतां याताः, सर्वे चैव कुमारकाः ।

१११५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने पञ्चवन्त्यधिकद्विन्नोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हंसस्य डिम्भकस्यैव तपश्चरुं महामते । मनस्यकतुरात्मज्ञो ब्रह्मरूपोत्तम ।

गत्वा तु हिमवत्पार्श्वं तपस्यकतुरक्षसा । उद्दिग्य ब्रह्मं ब्रह्मं नोत्तमोत्तमपतिं ।

वीर्यास्त्रे चैव नौ स्थातामित्याधाय तु मानसे । एकाद्यौ प्रयतौ भूत्वा बाह्यमप्राप्तिनौ नृप ।

नमसो देवदेवेति ब्रह्मरेति दिवानिग्रं । हरं ब्रह्मं शिवानन्दं नोत्तमोत्तमपते ।

वृषध्वजं विरूपाक्षं हर्यक्षं जगतां पते । भक्तिप्रियं गिरीशं वामदेवं शिवायुत ।

१११६

सद्योजातं महादेवं देवदेवं गुहाग्रय । भूतभावनं भूनेशं प्रणवात्मनं सदाशिव ।

इत्यादिनामभिर्मित्यं स्तुवनौ ब्रह्मरंभवं । इति कृत्वा विरूपाक्षं तपस्येपतुरक्षसा ।

निर्ममो निरहङ्कारो भोजनप्रसमास्त्रितौ । वर्षाणि च तदा राजन् पञ्च चक्रतुरो जया ।

ततः प्रीतोऽभवत्तुष्टाभ्यां संयमनेन च । स ददौ दर्शनं भैरवं व्याघ्रचर्माम्बरो हरः ।

त्रिवक्त्रः ब्रह्मरः ब्रह्मः शुक्लपाणिरुमापतिः । अघतः संस्थितं ब्रह्मं चन्द्रार्द्रकृतशेखरं ।

१११७

तौ दृष्ट्वा प्रीतमनसौ नमस्यकतुरक्षसा ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वरं वरय भद्रं वै यथेष्टा वां तथाऽस्तु वै । तावूचतुस्तदा राजन् प्रीतस्त्वं भगवन् यदि ।

देवासुरचमून्त्यैरवोगन्मर्षदानवैः । आवागमयौ सर्व्वात्मजैश्च नौ प्रथमो वरः ।

द्वितीयो नौ विरूपाक्ष रौद्रास्त्राणाञ्च संघः । माहेश्वरं तथा रौद्रमक्षं ब्रह्मविरो महत् ।

अभेद्यं कवचं दिव्यमच्छेद्यञ्चापि कार्मुकं । परशुश्च तथा ब्रह्मं सदा रक्षार्थमेव च ।

१११८

सहायौ द्वौ महादेवं भूतौ युद्धे हि गच्छतां । एवमस्त्विति देवेश आह भक्तिरिदो हरः ।

कुण्डोदरं विरूपाक्षं सर्वप्राणिहिते रतं । युवामय च भूतेशौ सहायौ सततं रणे ।

ययामं गच्छतां घोरमेतयोर्महामहामनाः । इत्युक्त्वा भगवान् ब्रह्मैकैवान्तरधीयत ।

ततस्तौ वीर्यसम्पन्नौ हंसो डिम्भक एव च । कृतास्त्रौ ब्रह्ममन्त्रौ चापिनौ वीर्यवन्तौ ।

आमुक्तकवचौ वीरावजयौ देवदानवैः । अत्यन्तभक्तौ देवेशे ब्रह्मरे नोत्तमोत्तमपते ।

१११९

नित्योत्सवकरो देवे भक्तोद्भूतनमोभिर्नौ । कृतत्रिपुण्ड्रकौ नित्यं जटायुकविरोधरौ ।

रुद्राणां पितृसर्व्वाङ्गौ व्याघ्रचर्मवृताम्बरो । नमः शिवाय शान्ताय महादेवाय धीमते ।

इत्यादिभिर्माहादेवं स्तुवनौ नामभिः शिवं । साक्षादिव महादेवो रजतुर्जलधारिणौ ।

ततः स्वभग्नं गत्वा पितुः पादावष्टुतां । पितुश्च सख्युर्भक्तौ मातुश्च चरौ तदा ।

जनाह्नेऽपि धर्मात्मा कालेन महता नृप । विद्यापारं महाबुद्धियोगेनावावेषिबान् ।
 स च विष्णुं हृषीकेशं पीतकौशेयवासनं । ब्रह्मतत्त्वपरं नित्यमुपासे विजितेन्द्रियः ।
 हंसस्य डिम्बकस्यैव हतदारो बभूवतुः । जनाह्नेऽपि धर्मात्मा हतदारो बभूव ह ।
 सर्वे ते यज्ञनिरताः पञ्चयज्ञपराकृताः । स्वदारनिरताः सर्वे गुरुशुश्रूषणे रताः ।
 धर्म्य एव परं श्रेय इति ते मेनिरे नृप ।

११४२०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने सप्तमवत्यधिकद्विजितोऽध्यायः ॥ २६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कदाचित्तौ वीरो मृगयामाटतुः किल । जनाह्नेन सहितौ रथैरश्वैर्गजेरपि । ११४२५
 वनं गत्वा तु तौ वीरो सिंहव्याघ्राञ्च जग्नतुः । शितैर्वापैर्नृपाराज वराहानय सर्वशः ।
 व्यालानन्यान्मृगान् हिंस्रान् श्वभिर्य सहितौ नृप । एष आयाति विपुलो वराहो दीर्घलोचनः ।
 एनं बाणेन सञ्चिच्छिन्धि याति चाश्वं मृगाधिपः । अयमन्योऽय मरिचः शृङ्गमोतसरोरुपः ।
 एते खलु मृगाः सार्द्धं श्रावैधावन्ति सर्वशः । एतद्भूमति सर्व्यं चितं ब्रह्मकुलं महत् ।
 श्रावैक्षन् पिवत् सार्द्धं न हन्त्यन्यमिदं शृभं । यद्यीतव्यमिदं सर्वैर्निहन्त्य श्वगणैरिह । ११४३०
 इत्यादिशब्दः सुमहान् मृगयो कुर्यतां नृप । कृत्तियाणां नृपश्रेष्ठ व्याधानां चैव धावतां ।
 हत्वा मृगान् सुवज्रशो व्याघ्रान् सिंहान्नृपोत्तमो । अमस्य जग्मतुर्वीरो मध्यं घाते दिवाकरे ।
 अक्षं हि मृगयाऽस्माकं अमः समुपजायते । इत्युचतुर्नृपाराज पुष्करं जग्मतुः सरः ।
 सरःसमीपमागम्य मुनिभिर्बुधैर्वितं । वीजन्माराहतयानूषं अमात्तच सुखं स्थितौ ।
 ततो जनाः सरः सर्व्यं विगाह्य अमकपिताः । विसान् प्रवालान् पद्मानां मलयामासुरार्त्तवत् । ११४३५
 जनाह्नेन सहितौ हंसो डिम्बक एव च । सरः कवित् समाश्रित्य अमं संत्यज्य तिष्ठतः ।
 विश्रम्य सरसस्योरे तदासाते सुखं नृपो । अशृण्वतां परं ब्रह्म मुनिमुखैः समोरितं ।
 माथ्यन्दिनं तदा सर्व्यैः सवनं सुखं नृपो । ततः प्रीतो नृपो भूत्वा श्रुत्वा वेदध्वनीं कदा ।
 ऐच्छतां तौ तदा ब्रह्मं यज्ञं मुनिहृतं तदा । आपयित्वा ततः सेनो सर्व्यो मृगसमन्वितां ।
 आदाय च महावीर्यैः ब्रह्मन् कतिपयेव च । जनाह्नेन कदा वीरो हंसो डिम्बक एव च । ११४४०
 पदातिनो महाराज जग्मुस्सैवाश्रमं किल । महर्षेः कश्यपस्याय सचं वैष्णवसंस्थितं ।
 यजतो मुनिभिः सार्द्धं जपहोमपरायणैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने सप्तमवत्यधिकद्विजितोऽध्यायः ॥ २६७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जनाह्नेन च धर्मात्मा हंसो डिम्बक एव च । सरः प्रविश्य सचस्य जगत्सुकुर्बुनोत्तरान् ।
 तानागतान् महात्मानो मुनयः श्रियसंयुताः । अर्घ्यपाद्यासनादीनि चक्रुः पूजाञ्च यजतः ।
 तौ नृपो स च विभेन्द्रः सपर्य्या प्रतिपद्यन् च । प्रीतात्मानो महात्मान् आसते सुसुखं नृप । ११४४५
 ततो हंसो बभावे तान्मुनीन् संयतवाक्यं । पिता हि नो मुनिश्रेष्ठा यष्टुमेच्छन्त् समाधनं ।
 गन्तव्यं तत्र युष्माभिः बचानो मुनिवत्तमाः । राजसूयेन यज्ञेन कृत्वा दिग्भिर्जवं यथं ।

११४४५

याजयिष्यामहे विप्राः पितरं धार्मिकं नृपं । आयाज्य तत्र विप्रेन्द्राः सन्निव्याः सपरिचराः ।
 वयमद्यैव सहिता दिशो जेष्यामहे भुवं । शक्तावहयमवैतन् कर्त्तुं वैनिकमद्ययैः ।
 आचम्यः पुरतः स्थातुं न शक्ता देवदानवाः । कैलासनिजयादेवाहरं सन्ध्यां सा यक्षतः । ११४९
 अजय्या शत्रुमघानामन्त्राणि विविधानि च । इत्युक्त्वा विरराभैव हंसो मूर्ध्वलान्वितः ।
 ॥ मुनय ऊचुः ॥ यदि स्यात्तत्र गच्छामो वयं श्रियैर्नृपोत्तम । आह्वये चान्यथा राजसित्यूषः किल तापसाः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो देशान्तराजराजं गच्छन् निश्चितमानसौ । पुष्करस्थान्तरं तीरं दुर्व्यासा यत्र तिष्ठति ।
 यतयो निघता भूत्वा मन्त्रमन्त्रानिवेदिषुः । ब्रह्मसूत्रपदे सत्तासदर्थलोकतत्पराः ।
 निर्व्यासा निरहङ्काराः कौपीनाऽऽदमव्रताः । तमात्मानं जगद्योनिं विष्णुं विशेश्वरं विभुं । ११५०
 ब्रह्मरूपं शुभं शान्तमचरं सर्वतोमुखं । वेदान्तमूर्त्तिमथ्यक्रमनसं शान्तं त्रिभुं ।
 नित्ययुक्तं विरूपाक्षं भूताधारमनामयं । ध्यायन्तः सर्वदा देवं मनसा सर्वतोमुखं ।
 दुर्व्याससा सदापात्यं वेदमन्त्रैकरसं प्रभुं । तर्कनिश्चिततत्त्वार्थाः सुविनिर्णयचेतसः ।
 हंसाः परमहंसाश्च शिष्या दुर्व्याससः प्रभो । तत्र गत्वा महात्मानौ तौ ब्रह्मा तूर्जरेतथं । ११५१
 दुर्व्याससं महाबुद्धिं विचिन्वानं परं पदं । कुट्टो यदि स दुर्व्यासा दग्धुं लोकानिमान् समः ।
 देवा अपि च यं द्रष्टुं कुट्टं वै न श्मताः सदा । रोषमूर्त्तिः सदा यस्तु ब्रह्मात्मा विश्वरूपकः ।
 रक्तकौपीनवसनो हंसः परम एव च । दृष्ट्वेनञ्च तयोरेवं बुद्धिरासौ शान्तमते ।
 को नामासौ महाभूतः काषायी वर्णवित्तमः । कस्यायमाश्रमो नामं विहाय च गृहश्रमं ।
 गृहस्थ एव धर्मात्मा गृहस्थो धर्मवित्तमः । गृहस्थो धर्मरूपस्तु गृहस्थो वर्ण एव च ।
 गृहस्थस्य सदा माता प्राणिनां जीवनं सदा । तं विनाऽन्येन रूपेण वर्तते यो हि मूर्खवत् । ११५२
 उन्मत्तोऽयं विरूपोऽयमय वा मूर्ख एव च । ध्यायन्निव सदा चायमासौ वक्ष्यतिताऽपि वा ।
 किमेते प्राकृतज्ञाना ध्यायन्त इव किञ्चन । वयमेतान् दुरारोहानां समान्तरकृत्यकान् ।
 आपयिष्यामहे सर्वान्मन्त्रबुद्धीनिमान् गृहे । बलादेव दिज्ञानेताम्बूढविज्ञानतत्परान् ।
 अमदूहगृहीतांश्च बालिशान्पुनर्जनीनिमान् । एवं ज्ञात्वा च को मूढो न विप्रो वयमन च ।
 धर्मवर्त्मनि संस्थाप्य पुनर्यास्याव निर्हृताः । इति सखिन्ध तौ वीरौ विप्रेण सहितौ नृप । ११५३
 जनार्दन राजानौ मोहाङ्गम्य उवाच नृप । समोपं तस्य राजेन्द्र यत्तेजममृतुरक्षसा ।
 गत्वा च प्रोचतुहम्नौ दुर्व्याससमतोन्निधं । यतोऽहं नियतान् कुट्टौ राजानौ राजप्रसक्तम ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसविश्वकोपाख्याने अष्टमव्याधिर्ब्रह्मविश्वतोऽध्यायः ॥ २६८ ॥
 ॥ हंसविश्वकोपावचतुः ॥ ज्ञानलोकादिहोनात्मन् किमेतं वर्तमानं दिज । कस्यायमाश्रमो विप्र भवना यः समाश्रितः ।
 गृहमेधं परित्यज्य किन्त्वया साधितं पदं । दम्भ एव भवान् व्यक्तं शोको नास्त्वय कारणं ।
 लोकानिमान् सदा मूढ नाश्रयिष्यसि निर्हृतः । एतान् सर्वान् विनेताऽसि नरके पानयिष्यसि । ११५४
 स्वयं गृहः परान्मूर्खं नाश्रयिष्यसि यत्नतः । अहो ज्ञात्वा कथं नासि तव मन्दमतेर्दिज ।

सर्वथा त्वदिनेता च पापं नास्ति च संशयः । त्यक्तो ममाश्रमं विप्रं गृही भव यतात्मवान् ।
 पश्य यज्ञान् यदा विप्रं कुर्व यत्परो भव । ततः स्वर्गं परं गन्ता स्वर्गं हि सुमहसुखं ।
 एष श्रेयः परो विप्र जीविते चेत् स्पृहा तव । इत्युक्तवान् धर्मात्मा सुता विप्रो जनार्दनः ।
 उवाच च यतिं दृष्ट्वा प्रणम्यासौ सुभीतवान् । मां ब्रूतामीदृशं वाक्यं राजानो मन्दचेतसो । ११४८
 अस्माद्यमीदृशं धीरं लोकयोः मथोरपि । को वक्तुमीशो मन्दात्मा यदि जीवेत् स वांभवः ।
 सर्वथा काल एवायं युवयोर्नन्दचेतसोः । समाप्त आयुवः श्रेयो ब्रह्मदण्ड इतो युगं ।
 एते हि यतयः शृङ्गा ज्ञानदीपितचेतसः । ज्ञानाग्निदग्धकर्माणः प्राणान् प्राणेषु जुहति ।
 ज्ञते वामीदृशं वाक्यं कः समर्था ज्ञानमुवन् । सर्वथा ज्ञातमस्माभिः समाप्तमिह जीवितं ।
 चलार आश्रमाः पूर्वमृषिभिर्विहिता नृपौ । ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थश्च भिक्षुकः । ११४९
 तेषामग्र्यस्तुर्योऽयमाश्रमो भिक्षुकः स्मृतः । आसे तस्मिन्महाबुद्धिः स हि पुण्यतमः स्मृतः ।
 नोपासिता भवद्वाञ्छा वृद्धाः सम्पत्तिनीतवत् । ज्ञानं नाप्तं ततस्तोभ्यस्तथा चैवं वदेत कः ।
 अस्माद्यमीदृशं धीरं मया प्राणभृता नृप । किं करिष्यामि मन्दात्मन् मित्रत्वाद्भवतो नृप ।
 ज्ञानं यदाप्तं भवता गुरुभ्यस्तदत्र दुःखाय हि केवलं नृप । ज्ञानं हि धर्मप्रभवं यथेष्टं बलाद्धि पापस्य विधादृक्पं ।
 युवां विहाय यास्ये त्रा पतेयं वा शिलातले । पिवे वाऽपि विषं धीरं पतेयं वा महेर्षिषु । ११५०
 आत्मानं वाऽत्र संत्यज्ये पश्यतां शृण्वतां पुनः । इत्युक्ता विललापैव मां ब्रूतामिति तौ वदन् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि धर्मद्विजोपाख्याने नवनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धोऽयं दुर्ध्वासा धूर्जन्निव तथोरस्तु । एकेनाक्षणाऽद्य दुर्ध्वासा गौद्रेणाग्निमुजा यदा ।
 पश्यंस्त्वा च दुरात्मानो रोधव्याकुलितेन्द्रियः । कुर्वन्निव तदा लोकान् भस्मभूतानि मां नृप ।
 माद्वानं चक्षुषा पश्यन् सौम्येनान्येन केवलं । उवाच वचनं राजन् ध्वंसत ध्वंसतेति च ।
 इतो गच्छत राजानो किं विलम्बत माचिरं । न वां वचनसंभूतं रोधं धारयितुं शमे । ११५१
 अन्यथा वो महीपालान् सर्वान्दग्धमहं शमः । किमतः साहसं वक्तुं कस्य शक्नोति मत्पुत्रः ।
 दर्पे वो लोकविख्यातः ब्रह्मचक्रगदाधरः । व्यपनेत्यति मन्दमौ किं वा वक्ष्यामि साम्प्रतं ।
 तत उत्थाय धर्मात्मा गन्तुमैच्छत्यतीश्वरः । तस्मै वाङ्मं समादाय हंसे नृपवरोत्तमः ।
 कौपीनं चिच्छिदे कूरः कृतान्त इव सत्तम । यतयोऽन्योऽपलायन्त दिशो दग्ध विचेतसः ।
 कष्टं हेति वदन् विप्रो मित्रभावाज्जनार्दनः । न्यवारायस्यथाशक्तिं किमिदं साहसमिति । ११५२
 दुर्ध्वासा सत्यधर्मस्तु हन्तुमीशोऽपि तं ततः । मन्दं मन्दमुवाचेदं हंसं द्विजकमेव च ।
 आपेनाहं समर्थोऽपि हन्तुं राजकुलाधमौ । तयाऽपि न करोम्यन्तं यतयो ज्ञानं ते वचं ।
 यो हि देवो जगन्नाथः केनैवो यादवेश्वरः । ब्रह्मचक्रगदापाणिर्गर्भं ते व्यपनेत्यति ।
 लोके तस्मिन् यदुद्रेष्टे रक्षत्येव जगत्पतौ । युवथाः सर्वथा जीवुः सुजीव इति मे मतिः ।
 जरासन्धे पि वां वन्तुः स च वक्तुं न शक्नोति । ईदृशं लोकविदिष्टं स हि धर्मपथे यदा । ११५३

एतावता स वा बन्धुर्न हि भूयो भविष्यति । विद्वेषोऽप्यस्तु वा तस्य मागधस्य महीपतेः ।
 अत्रेदं घोररूपस्तु स हि बन्धुः सहेतु चेत् । धर्मानाग्रे भवेत्तस्य नात्र कार्या विचारणा ।
 इत्युक्त्वा गच्छ गच्छेति हंसं प्राह पुनः पुनः । जनार्दनमुवाचिदं दुर्व्यासा यतिसत्तमः ।
 खल्यस्तु तव विप्रेन्द्र भक्तिरस्तु जनार्दने । सङ्गतिस्तु तस्यास्तु ब्रह्मचक्रगदाभृतः ।
 अथ सो वा परसो वा साधुरेव सदा भवान् । न हि साधोर्विनाशोऽस्ति लोकचोरभयोरपि ।
 गच्छ सर्व्वं पितुर्ब्रूहि ज्ञात्वा वृत्तं यथाखिलं ।

१५५९०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकौपाख्याने निघ्नततमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तौ हंसडिम्भकौ क्रुद्धौ कालेन चोदितौ । त्रिकं कमण्डलुं चैव दिदक्षं दारुमेव च ।

दण्डान् पात्रविशेषांश्च ज्जित्वा भित्त्वा च सर्व्वशः । तस्मिन् देशे महाराज व्याधेष्मीसान्यदोदहम् ।

भल्यित्वा च तद्देशात् स्त्रुणीं तौ प्रजग्मतुः । जनार्दनस्य धर्मात्मा स्नेहादनययौ तयोः ।

नष्टाविमाविति तदा समेने दुःखितः परं । गतेषु तेषु सर्व्वेषु दुर्व्यासा यतिसत्तमः ।

१५५९५

पलायनपरागं सर्व्वानिदमाह यतोश्चरान् । इतो देशादिनिर्गत्य पुष्करात् पुष्पमंयुतात् ।

मन्दं मन्दं ममाश्रय्य विश्रम्य च ततस्ततः । प्रविश्य द्वारकां देवं ब्रह्मचक्रगदाधरं ।

दृष्ट्वा च तस्मै प्रभवे वक्ष्यामि यतिसत्तमाः । स हि रत्ननगदिदं धर्मत्रार्त्तानि संस्थितः ।

आद्यो लोकगुरुर्विष्णुर्यतात्मा तत्त्वविप्रियः । उद्धृत्य कण्टकान् सर्व्वान् शशास हयिमीमिमां ।

स च पापान्महाघोरान् पापकर्म्मकृतान् प्रभुः । रक्षेन्नः सकलान् सर्व्वान् ज्ञानेषु नियतात्मनः ।

१५५९०

इदमद्य त्वमं विप्रायामस्य विधीयतां । साहसं यत्कृतं ताभ्यां पात्रभेदादि सत्तमाः ।

एतत् सर्व्वमशेषेण दर्शयामो जनार्दनं । तथेति ते प्रतिज्ञाय यतयो ज्ञानचक्षुषः ।

किञ्चोक्ताभ्यां समादाय त्रिकं दारुमयं तथा । दिदक्षं कर्पटं चैव कौपीनमय वल्कलं ।

कमण्डलुं तथा राजन्नर्द्धभूतकपालकं । एतानन्यान् ममादाय त्रष्टुं केशवमाययुः ।

पञ्च चैव सहस्राणि पुरस्कृत्य महामुनिं । दुर्व्यासमं तपोयोगिनियोश्चरस्यात्ममम्भवं ।

१५५९५

अहोरात्रेण ते सर्व्वे द्वारकां कृष्णपालिगां । ययुर्दन्ता महात्मनि भोमशाः केशवर्चिताः ।

प्रातः प्रेविश्य रजिन्द्र वापिकायां यतोश्चराः । स्नात्वापस्पृश्य ते सर्व्वे यत्नेन महता तदा ।

द्रष्टुमभ्युद्यता विष्णुं कण्टकोद्धृतितत्परं । एकरूपं समाख्याय सुधर्मायामवस्थितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकौपाख्याने एकविंशतिप्रश्नोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अयं सर्व्वेश्वरो विष्णुः पद्मकिञ्चललोचनः । श्यामः पीताम्बरः ओमान् प्रलम्बः स्वरमृगः ।

किरोटी श्रीपतिः कृष्णो नीलकुञ्जितमूर्द्धजः । अव्यक्तः शायतो देवः सकला निष्कलः शिवः ।

१५५९०

कीडाविहगोपगतः कदाचिदभवद्भृगुः । कुमारैरपरैः सार्द्धं सात्यकिप्रमुखैर्नृपैः ।

गोलकोडं सुधर्माया मध्ये यादवसत्तमः । चकार प्रियकृष्णोऽपि सयुधानेन केशवः ।

ममायं प्रथमो गोलस्त । पश्चाद्भविष्यति । इति नृवंशदा विष्णुः सात्यकिं मन्त्रवतः ।

पार्श्वस्था यादवास्तस्य वसुदेवपुरोगमाः । उद्धवप्रमुखा राजशासेदुः कचिदव वै ।
 अन्यथापाररक्षितो भूतात्मा भूतभावनः । विजहार यथा रामः सुग्रीवेण पुरा नृप । ११५४
 मध्यन्दिने महाविष्णुः श्रेनेयेन सहाच्युतः । विक्रीय सुचिरं कृष्ण उग्ररंभीत् स यादवः ।
 द्वाःस्थेन वारिताः पूर्वं द्वायैव च समास्त्रिताः । इदमन्तरमित्येवं विविशुः स भर्मा नृप ।
 यतथो दीर्घतपसः पुरस्कृत्य तपोधनं । दुर्व्याससं सुमनसो ददृशुर्थादवेशरं ।
 गोलकीडासमायुक्तं करसंस्त्रितगोक्षकं । भस्मपत्रविभ्रासासं विष्णुं तं संत्येकिं हरिं ।
 एकेनाक्ष्णं ह्लादयन्तं परेणान्वेन गोक्षकं । यतपस्य महाराज प्रत्यदृश्यन्त तत्पुरः । ११५५
 कृष्णयः पुण्डरीकाक्षः सात्यकिर्मलभद्रकः । वसुदेवस्तथाऽकूरु उपसेनस्तथा नृपः ।
 अन्ये च यादवाः सर्वे संभ्रनं प्रतिपेदिरे । इदं किमिदमित्येवं व्यासकननमोऽभवन् ।
 पृष्ठतोऽप्यनगच्छन्तं दिधक्षन्तं जगत्तयं । अर्द्धकौपोनवसनं स्मरन्तं कमपि द्विजं ।
 अन्तस्तापसमायुक्तं किञ्चिदण्डधरं यतिं । अन्तर्ज्वलन्तं रोषेण हंसादादितकल्लभं ।
 नेत्रोत्थितमहावाक्त्रं प्रेक्षन्तं यादवेशरं । दुर्व्याससं ते ददृशुर्भीता यादवसत्तमाः । ११५६
 किं करिष्यत्यसौ क्रुद्धः किं वा वक्ष्यति नः प्रभुः । इति प्राञ्जलयः सर्वे यादवाः प्रतिपेदिरे ।
 इदमासनमित्येवं किञ्चिदुचुष्य दृष्ट्वायः । ततः कृष्णो हृषीकेशः किञ्चिदुचुत् तत्पुरः ।
 इदमासनमित्येवं स्त्रीयतामिह निवृत्तः । अहमद्य स्थितो विप्र किङ्करोऽस्म्येति चात्रवीत् ।
 ततः किञ्चिदिवासीत आसने यतिविग्रहः । आसने संस्थिते तस्मिन् यतथो वीतमस्तुराः ।
 आसनाणि यथायोगं भेजिरे निवृत्ताः क्लृप्ताः । अर्घ्यादिसमुदाचारं चक्रे कृष्णः किरीटभृत् । ११५७
 आह भूयो हृषीकेशो यतिं दुर्व्याससं प्रभुं । किमर्थं ब्रूहि विप्रेन्द्र अस्मिन् प्रत्यागमो हि वः ।
 दृष्टं वाऽप्यय वा किञ्चित् कारणं वोऽस्ति वा महत् । संन्यामिनो द्विजश्रेष्ठा यूथं विगतकल्लवाः ।
 निस्पृहास्तु सदा यूयमसक्तो द्विजपुङ्गवाः । प्रार्थ्यं नाम न चैवास्ति स्पृहा नैवास्ति वो यतः ।
 स्पृहाप्रेरितकर्माणः क्षत्रियान् ध्यान्ति सुमताः । निरूप्यमाणमस्माभिर्विप्र किञ्चित् दृश्यते ।
 न जाने कारणं ब्रह्मन् युष्मदागमनं प्रति । एतावता चानुभेयं किञ्चित् कारणमस्ति वै । ११५८
 तद्ब्रूहि यदि विद्येत तत्तो शाख्यामये वयं । इत्युक्तवति देवेशे चक्रपाणौ जनाहने ।
 तस्यापि राजन् विप्रस्य भूषः कोपो महान्भूत् । तस्मादभ्यधिकः पूर्व्यात् कोपः कोपायते महान् ।
 दिधक्षन्निव लोकांस्त्रीन् भक्षयन्निव पश्यतः । रोषरत्नेक्षणः क्रुद्धो हसन्निव दहन्निव ।
 उवाच वचनं विष्णुं दुर्व्यासः क्रोधमूर्च्छितः । न जाने इति कस्मात्त्वं ब्रू नेो यादवेशर ।
 जानामि त्वां महादेवं वक्ष्यन्निव भाषसे । पुरातना वयं विष्णो पूर्ववृत्तान्तवेदिनः । ११५९
 तथाहि देवदेवोऽसि मायामानुषदेहवान् । निगूहसे प्रभुरतः कस्मात्त्रो जगतोपते ।
 वोऽसि ब्रह्मविदं मूर्त्तिस्तदेतत् परमं पदं । यदभावं पुरा ब्रह्मयुच्यं ज्ञाता वयं पुरा ।
 यत्तो विश्वमिदं भूतं तदेतत् परमं पदं । यच्च खूलं विजानन्ति पुरातन्नेन चेत्तथा ।

पुराविदोऽय विमेष तदेतत् परमं वपुः । कर्मणा प्राप्यते यत्तु यत् स्यात्मा निर्वृता वयं ।
 प्रत्यक्षमपि यद्रूपं नैव जानन्ति मानुषाः । न हि मूढधियो देव न वयं तादृशा हरि । १४५५
 न जाने इति यद्रूपे किमतः साहसं वचः । ये हि मूलं विजानन्ति तेषान्नु प्रविचेतनं ।
 कुर्वन्तः किं फलं देव तव कोऽग्निषूदन । वेदान्ते प्रथितं तेजस्तव चेदं विचार्यते ।
 ये च विजानन्तस्मास्तु योगिनो बौतकस्त्रयाः । पश्यन्ति हृत्परोजं हि तदेवेदं वपुः प्रभो ।
 वेदेयं चूयते तेजो ब्रह्मेति प्रतिपाद्य वै । तदेवेदं विजानेऽहं रूपमैश्वर्यमेव च ।
 वैष्णवं परमं तेज इति वेदेषु पश्यते । अवगच्छान्यहं विष्णो तदेवेदं वपुस्तव । १४५६
 य श्रोमिष्यत्येते शब्दे यस्तु वागिति गोयते । स एवासि प्रभो विष्णो न जाने इति मा वद ।
 परोक्षे यदि किञ्चित् स्यात्तव वक्तुं प्रयुज्यते । न जाने इति गोविन्द मा वादोः साहसं हरि ।
 विश्वं यदा प्रादुरासीद्यन्निष्कलं चये मति । इदं तदेव तेजस्वरगच्छामि केशव ।
 कर्त्ता त्वं भूतभक्ष्ये प्रतिभासि सदा इति । यद्यद्रूपं स्मरे नित्यं तत्तदेवामि मे इति ।
 वायुरेव यदा विष्णुरिति मे धोयते मतिः । तदा तद्रूप एवासि हृत्परोजं संस्थितो विभो । १४५७
 आकाशो विष्णुरित्येव कदाचिद्भूयते मतिः । तदा तद्रूप एवासि हृत्परोजं संस्थितो विभो ।
 पृथिवी विष्णुरित्येव कदाचिद्भूयते मतिः । तदा पार्थिवरूपस्त्वं प्रतिभासि सदा मम ।
 रमोऽयं देव इत्येव कदाचिच्चिन्त्यते मया । तदा रसात्मना विष्णो हृत्परोजं संस्थितो विभो ।
 यदा त्वं तेज इत्येव स्मर्त्ता स्यां पुरुषोत्तम । तदा तद्रूपमस्मिन् प्रतिभासि सदा इति ।
 चन्द्रमा हरिरित्येव तदा चान्द्रमसं वपुः । निरोक्ष्य चतुषा देव ततः प्रोतोऽस्मि केशव । १४५८
 यदा भौरं वपुर्गति स्मर्त्ता स्यां जगतोपते । तदा तद्भावनायोगात् सूर्य एव विराजसे ।
 तस्मात् सर्वं त्वमेवामि निश्चिता मतिरोदृशो । अतो न जानेऽहमिति वक्तुं नेत्रो जगार्दन ।
 इत्यर्थे संस्थितो विष्णो पोडां नो नैव चिन्त्यते । अत्यन्तदुःखिता विष्णो वयं त्वामनुसंस्थिताः ।
 इदृशीयमवस्था नो नैतां स्मरसि केशव । तत्पुनर्भागधेयं नो नष्टमित्येव चिन्त्यते ।
 मन्दभाग्या वयं विष्णो यतो नो न स्मरेः प्रभो । कैचित् क्षण्यदाद्यादौ गिरिशर्वरगर्भितौ । १४५९
 नाम्ना च हंसजिह्वकौ बाधेतां नो जगार्दन । गार्हस्थ्यं हि सदा श्रेयो वदन्ताविति केशव ।
 इतस्ततश्च धावन्तौ वदन्तौ बज्रकिर्त्तिनः । अयं बज्रभाषन्तो धर्षयन्तौ च नः सदा ।
 इदमन्यत् कृतं देव अवस्थां पापमुच्यते । पश्येदं बज्रधा देव भिक्षं भिक्षं सक्तयः ।
 शिष्यश्च दारवं पात्रं दिदलान् वेणुकान् बद्धम् । इदमन्यतरं पश्य तयोः साहसं धेनुतं ।
 कौपीनं बज्रधा स्त्रियं तदस्माकं महद्भुजं । त्वां कपालमावेण कमण्डलुं जगत्प्रभो । १४६०
 त्वन् नो रक्ष्यं नित्यं चात्र वै व्रतमास्थितः । चित्रं चित्रमिदं देव रक्षियसि सदानिधं ।
 किं करिष्यामि मन्दात्मा मन्दभाग्या वयं विभो । क्रियः शरणमधैव तद्ब्रूहि जगतां पते ।

जीवन्मौ तौ यदि स्यातां नष्टा लोका इमे चयः । न विप्रा न च राजानो न वैश्या न च पादजाः ।

अत्यन्तबलिनौ मत्तौ तीक्ष्णदण्डधरौ नृप । न तयोः परतः स्यातुं शक्ता देवाः मवासवाः ।

न च भीष्मो न वा राजा बाह्मको भीमविक्रमः । यो हि वीरो जरासन्धः क्षत्रियाणां भयङ्करः ।

१८०५

नैव च प्रायशः स्यातुं गिरीश्वरदर्शिणोः । तयोः कृष्ण हरे शक्तौ नित्यमप्रतिमङ्गिनोः ।

तस्मात्त्वजहि तौ वीरौ रक्ष लोकात्मिणाम् प्रभो । अन्यथा रक्षसोत्थं व्यर्थः शब्दोऽत्र जायते ।

ब्रह्मणाऽत्र किमुक्तेन रक्ष रक्ष जगत्त्रयं । इत्युक्ता विररामैव दुर्व्यासा कोधमूर्च्छितः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भोपाख्याने द्वाविंशतिप्रश्नोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यत्तत्त्वचममाकर्ष्य मन्दमुक्कस्य केशवः । दुर्व्यासं समालोक्य बभाषे यादवेश्वरः ।

क्षन्तव्यं भवता मर्त्यं दोष एवं ममेव हि । शृणु वाक्यं ममेतत्तु श्रुत्वा क्षमापरो भव ।

१४१०

जेष्यामि तौ रणे विप्र हंसं डिम्भकमेव च । गिरीशो वा वरं दद्यात् शक्तो वा धनदोऽपि वा ।

यमो वा वरुणो वाऽपि ब्रह्मा चाय चतुर्मुखः । सवलौ मानुजौ हत्वा पुनर्दास्यामि वो रतिं ।

सत्येनैव शपास्यद्य मा रोषवशगो भव । रक्षां वोऽहं करिष्यामि हत्वा तौ च नृपाधमौ ।

जानामि तौ दुरात्मानौ युष्मदोषकरो हि तौ । श्रुतञ्च पूर्वमस्माभिस्तोक्ष्णदण्डधराविति ।

अत्यन्तबलिनौ मत्तौ गिरीश्वरदर्पितौ । नान्यप्रयत्नमसाधौ जरासन्धहितैषिणौ ।

१४१५

प्राणानपि तयो राजा दास्यत्येव न संशयः । जरासन्धो महीपालो विना तेन यतेम हि ।

जये तयोर्विप्रवर्यं तत्र श्रेयो भवेत्तु नः । यत्र यत्र च तौ गत्वा स्थितावित्यनुशुश्रुम ।

तत्र तत्र च हस्ताऽहं नात्र कार्या विचारणा । गच्छस्व यतयः स्वैरं निजकार्यपरायणाः ।

अचिरेणैव कालेन जेष्यामि रणपुङ्गवौ । ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा यादवेश्वरमाह मः ।

स्वस्त्यस्तु भवते कृष्ण जगतां स्तुतिर्कुर्वते । किमु नाम जगन्नाथ दुःमार्थं तव केशव ।

१४२०

त्रिलोकेश त्रिधामाऽसि सर्गसंहारकारक । देवानामपि देवेश सर्वत्र मम दर्शन ।

विष्णो देव हरे कृष्ण नमस्ते चक्रपाणये । नमः स्वभावशुद्धाय शुद्धाय नियताय च ।

शब्दगोचर देवेश नमस्ते भक्तवत्सल । अज्ञानादय वा ज्ञानाद्यभ्ययोक्तं क्षमस्व तत् ।

त्वमेवाह जगन्नाथ नावयोरन्तरं पृथक् । अतः क्षमस्व भगवन् क्षमासारा हि साधवः ।

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ क्षन्तव्यं भवता विप्रक्षमासारा वयं मदा । संन्यासिनः क्षमासाराः क्षमा तेषां परं बलं । १४२५

क्षमा मोक्षकरो नित्यं तत्त्वज्ञानमिव डिज । क्षमा धर्माः क्षमा कर्मा क्षमा सत्यं क्षमा यशः ।

क्षमा स्वर्गस्य भोपानमिति वेदेविदो विदुः । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन क्षमां पालयन्तं स्वकां ।

प्रत्यक्षं ज्ञानमयुक्ता यूयं सर्वे यतीश्वराः । त एते यतयो विप्राः पूजनीया मयाऽद्य वै ।

भोक्तव्या यतयो विप्रा भिक्षुकाः सर्वे एव हि । तथेति ते प्रतिज्ञाय भोक्तुमैच्छन् हरिर्दृष्टे ।

ततः स्वभवनं विष्णुः प्रविश्य हरिरीश्वरः । चतुर्भिर्धृतयाहारं कारयित्वा यथाविधि ।

१४३०

भोजयामास तान् सर्वान् यतीन् यतिवरार्चितः । खित्वा खित्वा च देवेशो दुकूलानि मृदूनि च ।
 ददौ तेभ्यस्तदा विष्णुः सर्वेभ्यो जनमेजय । ते च प्रोता यथायोगं यतः पूर्वं ततो गताः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने यतिभोजने व्यधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३०३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दुर्व्यासास्त्वय तत्रैव नारद्रेव महात्मना । चिन्तयन् ब्रह्मणस्तत्त्वं विजहार यथासुखं ।
 भगवानपि गोविन्दस्तयोर्व्यासममन्यत । ततस्तौ हंसडिम्भकौ तस्मिन् काले महोपते ।
 ब्रह्मदत्तं महोपालं पितरं वीर्यशालिनं । प्रोवाचतामिदं वाक्यं समस्ताञ्जनसंसदि । १४११
 राजसूयं महायज्ञं पितः कुरु सुयज्ञतः । अस्मिन्नासि नृपश्रेष्ठ यत्त्वा यज्ञमिद्वेषे ।
 आवां तेऽद्य महाराज हिंसां विजयतत्परो । यतिव्यावो बलैः सार्द्धं गमैरश्वैरथैरपि ।
 स्मर्या रायज्ञमिदं यमाभेतया नृपोत्तम । तथेति स महाबाहो ब्रह्मदत्तोऽब्रवीत्तदा ।
 जनार्दनस्तु विप्रेन्द्रे दृष्ट्वा साहमतत्परो । अशक्यमिति मन्वानो वयस्यं हंसमब्रवीत् ।
 शृणु हंस वधो मद्यं श्रुत्वा निश्चित्य वीर्यवान् । आयुष्यन् साहसं कर्तुमुद्यतोऽसि नृपोत्तम । १४१२
 स्थितिं भोगे जरासन्धेवाङ्गीके च नृपोत्तमे । किञ्च वीरेषु सर्वेषु यादवेषु नृपोत्तम ।
 भोगो हि बलवान् वृद्धः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः । विमनस्कः प्रयिवो यो जिगाय मृगसूतमः ।
 तं युद्धे जितवान् भोगः सर्ववृत्तस्य पश्यतः । जरासन्धस्य यद्वीर्यं तद्वान् वेत्ति संयुगे ।
 वृष्णिवीरास्तु ते सर्वे हतास्ता युद्धदुर्मदाः । तत्र कृष्णा ह्यपोकेशो जितशत्रुः कृतो सदा ।
 जरासन्धेन सहितः सदा युद्धे जितश्रमः । प्रमुखा तस्य न स्वातुं शक्ता जीवन्मृपोत्तम । १४१३
 बलभद्रस्तथा मत्तः क्रुद्धो यदि भवेद्वली । लोकानिमान् समाह्वयं शक्नोतीति मतिर्धम ।
 तथा च सात्यकिर्वीरः शक्नोति जेतुं रणे शिवम् । तथाऽन्ये यादवाः सर्वे कृष्णमाश्रित्य गर्विताः ।
 अस्माभिश्च कृतः पूर्व्यं विरोधो यतिभिः सह । दुर्व्यासा यतिभिः सार्द्धं गतो द्रष्टुं स केशवं ।
 इति श्रुतं नृपश्रेष्ठ ब्राह्मणाङ्गोक्तमागतात् । तथा सति यथा मिद्रेत्तथा चिन्तयन् मन्त्रिभिः ।
 ततः पश्चादिधास्यामो राजसूयं महाकतुं । १४१४
 ॥ हंस उवाच ॥ को नाम भोगो मन्दात्मा वृद्धो होनबलः सदा । आवयोः पुरतः स्वातुं शक्तः न किल वृद्धकः ।
 यादवा इति चित्रं नः शक्ताः स्वातुं रणे हिज । कथं कृष्णः पुरः स्वातुं बलदेवस्य मत्तकः ।
 शैनेयस्यापि विप्रेन्द्र स्वातुं न इति चिन्तय । जरासन्धस्तु धर्मात्मा बभूवेव सदा मम ।
 गच्छ विप्र यदुश्रेष्ठं ब्रूहि मदचनात् त्वरन् । दीयतां करमर्थस्य यज्ञार्थं सुन्दरं वज्र ।
 लवणानि बह्व्याप्तुं गृह्य केशव माचिरं । आगच्छ त्वरितं कृष्ण न ते कार्यं विलम्बनं । १४१५
 इति ब्रूहि यदुश्रेष्ठं याहि त्वरितविक्रमः । न ब्रूयाद्योत्तरं विप्र शपथं त्वां प्रियोऽसि मे ।
 मित्रभावादिदं ब्रूहि शपामि त्वां पुनः पुनः । इति सञ्चोदितो विप्रो नोत्तरं प्रत्यभाषत ।
 मित्रभावात्तथा राजन् स्नेहाच्च जनमेजय । जनार्दनस्तु धर्मात्मा नित्यं गन्तुं समुद्यतः ।
 अथ श्वा वा परशो वा गच्छामीति यतेतमः । देवं द्रष्टुं जगद्योगिं ब्रह्मचक्रगदाधरं ।

एक एव च धर्मात्मा ह्यमाहस्य मन्तरं । प्रातरैव कर्णामाशु द्रष्टुं दारवतीं द्विजः ।

१५११०

हरिं कृष्णं हृषीकेशं मगवा संस्मरन् द्विजः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसजिह्वकोपाख्याने दारकायां दूतेप्रवर्णे चतुरधिकचित्रेताऽध्यायः ।

॥ ३०४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्राथाङ्हरिं विष्णुं ब्राह्मणो ब्रह्मविष्णुमः । हृद्यैकेन राजेन्द्र त्वरितं च यवौ नृप ।

यथा निदाघसमये सूर्याशुपरिपीडितं । पाप्मो याति जलं दृष्ट्वा त्वरितं तत् पिपासया ।

धावत्येव तथा विप्रो हरिं द्रष्टुं जनार्दनं । गच्छन् स चिन्तयामास चोदयन् ह्यमुत्तमं ।

हंस एव प्रियो मम्यं कुर्यात् प्रियहितं मम । तथा हि प्रेषितस्तेन हरिं पश्याम्यहं प्रभु ।

१५११५

अहमेव सदा धन्यो मत्तो ह्यभधिको नहि । यतो द्रष्टव्यमहं विष्णुं वसन्तं दारकापुरं ।

सा हि मे जननी धन्या हरिं दृष्ट्वा पुनर्गतं । कृतार्थं सर्वदा देवो द्रष्टव्येषा मनस्विनो ।

मुखमुन्निद्रहेमाक्षकिञ्चलसदृशप्रभं । द्रष्टव्यमि देवदेवस्य चक्रिणः शार्ङ्गधन्वनः ।

वपुर्द्रष्टव्यमहं विष्णोर्नीलोत्पलदलच्छवि । शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गवनमालाविभूषितं ।

नेत्रे ते देवदेवस्य पद्मकिञ्चलसप्रभे । पश्याम्यहमदीनात्मा नष्टदुःखोऽस्मि निवृत्तः ।

१५१२०

अपि द्रष्टव्यति योगात्मा सौम्यैर्नैव स्तचक्षुषा । अपि वा मत्प्रियं ब्रूयात् स्तस्त्रि चेति च वा वदेत् ।

द्रष्टव्यमि चक्रिणो वर्णं ततस्त्रैलोक्यमर्जितं । पादाब्जं चक्रिणो द्रष्टुं त्वरत्येव च मे मनः ।

वल्लल्लं सदा विष्णोः स्फुरद्रवसमयुतं । पश्यन्निव च गच्छामि स्मरंश्चानिग्रमीश्वरं ।

पीतकौशेयवसनं लम्बहारविभूषितं । ईषत्स्मिताधरं विष्णुं पश्यामि च पुनः पुनः ।

स्मरतश्च हरेरूपं रोमहर्षोऽयमीदृशः । गच्छतश्च पुरो भाति शङ्खचक्रगदासिमान् ।

१५१२५

यातीव च पुरो भाति मम्यं देवो जगद्गुरुः । एषोऽयमिति मे वक्तुं जिह्वा प्रस्फुरतीव तं ।

इदं दुःखतरं मन्ये करं देहीति मदचः । इदं तत् साहसं मन्ये यद्वचसास्य भूपते ।

हंसस्य करदो विष्णुस्तदाज्ञापरिचारकः । तस्य सर्व्वं पुरो गत्वा वक्ताऽहं किल निर्हयः ।

मूढानामपणोरस्मि निर्लेप्सस्य तथा वदन् । करं देहि हरे विष्णो हंसस्य यदुपपन्नव ।

लवणानि बह्वन्याशु दातव्यानि करात्मना । इति वक्तुं न मे युक्तं पुरतस्तस्य शार्ङ्गिणः ।

१५१३०

तथाऽपि मित्रभावात्तु वक्तव्यं चोरमीदृशं । कष्टो ह्ययं मित्रभावो मनुष्याणां कृतात्मनां ।

अथवा सर्व्वविदिष्युः सर्व्वस्य इदि संस्थितं । जानात्येव सदा भावं प्राणिनां शोभने रतः ।

तथा सति न मे दोषो मित्रभावो यतो ह्ययं । सर्व्वथा रक्ष्यतां विष्णुर्षीरं वक्तुं यतस्य मे ।

द्रष्टव्यमहं जगन्नाथं नीलकुक्षितमूर्द्ध्वं । कुम्भपीवाधरं विष्णुं श्रीवत्साङ्गादितोरसं ।

स्फुरत्पद्ममहाबाहुं रत्नच्छायाविराजितं । द्रष्टव्यमि केवलं विष्णुं चक्रिणं चाद्वेश्वरं ।

१५१३५

अचिन्त्यविभवं देवं भूतभक्ष्यभक्षप्रभुं । आत्मेऽकृया जगद्रक्षं द्रष्टव्यमि जलशायिनं ।

कृतार्थः सर्व्वथा चाहं भवामि विगतज्वरः । अथ मे सफलं जन्म साक्षाद्दृष्टवतो हरिं ।

अथ मे सफला यज्ञाः साक्षात्कृतवतो हरिः । नञे मे सफले विष्णुं पश्यतश्च मममनसं ।
 प्रीतिमानसु मे विष्णुर्नृधरस्य कर्षणः । उन्मिषन्नेचयुग्मेन द्रक्ष्यामि सक्तहोसरं ।
 आमूलमसकृदिष्टुं पश्यामि च पुनः पुनः । पिबामि नेचयुग्मेन वपुः सक्तस्य केवलं । १५८०
 धारयिष्याम्यहं पांशुं तत्पादप्रभवं शिवं । ततः कृतार्थतो यासि स्वर्गमार्गो चित्तव्रजः ।
 म्नेगन्धोरनिर्घोषं श्रोत्यामि च हरः स्वरं । पादाब्जं चक्रिषो विष्णोः पश्यामि च जगत्पतेः ।
 पश्यामीव हरेर्वक्त्रं पूर्णं नुसदृशप्रभं । हरेरिदं जगद्रूपं पश्यामीव च सत्त्वितः ।
 प्रसीदतु मदा विष्णुरयुक्तं वक्तुमिच्छतः । आलोकाकुलकलयुतं हरिचन्दनवर्चितं ।
 स्फुरत्केयुररत्नार्चिर्बाहुद्वयविराजितं । सत्यं द्योतन्महाशङ्करश्चिन्मासविराजितं । १५८१
 प्रोद्यद्वास्करवर्णाभं वृक्षज्वालाविराजितं । प्रोज्ज्वलात्कदम्बयुतं तप्तजाम्बूनदाङ्गदं ।
 पीतकौशेयवसनं विस्रीणीरस्कमच्युतं । कदा द्रक्ष्यामि देवेभ्यमिदानीमद्य वाऽन्यदा ।
 सर्वथा कृतकृत्योऽहं यदपुत्रं दृष्टुमद्यतः । नमो मम्यं नमो मम्यं यतो द्रष्टुमहं हरिं ।
 उद्यतोऽस्मि जगन्नाथं वल्लभद्रुतास्यदं । द्रक्ष्याम्यवश्यमथैव विष्णुं निष्णुं जगद्गुरुं ।
 श्रीकौस्तुभोद्भवहृदिस्फुरितोद्भवः पीताम्बरं मकरकुण्डलपटुजावं । कृष्णं किरीटवरचक्रगदाजहस्यं तेजोमयं मम हरेर्वपु
 रस्तु भूयै । १५८२
 वेदोद्धौ विषदशास्त्रमहाह्वियोगे निष्णातशुद्धमतिमन्दरमय्यमाने । उद्योतमानममरैरनिशं निषेधं नारायणाख्यममृतं
 प्रपिबामि चाद्य ।
 ध्येयं मुमुक्षुभिरमेयमनाद्यननं स्थूलं सूक्ष्मातरमेकमनेकमाद्यं । ज्योतिस्त्रिलोकजननं त्रिदशैकवन्धमष्टोर्ध्वमास्तु सततं हृद
 येऽच्युताख्यं ।
 चिन्तयन्निति विप्रेन्द्रा यथैव दारवतीं पुरीं । मत्वा कृतार्थमात्मानं चोदयन् हयमुत्तमं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेधु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने जनार्दनस्य दारकागमने पञ्चाधिकचिन्ततोऽध्ययः
 ॥ ३०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स निवेदितसर्वस्वो दाः स्थेन हि जनार्दनः । अथ प्रविश्य धर्मात्मा सुधर्मी वै दिगोत्तमः ।

अपश्यद्देवदेवं सुधर्माकृतिसंस्थितिं । वल्लभरूपं संयुक्तमध्यासितमहासकं । १५८३
 अद्यतः स्थितश्चैनेयं पार्श्वतः स्थितमारदं । दुर्ध्वासवा कृतकवमुपमेनपुष्कृतं ।
 गायद्गन्धर्वमृद्वैद्य नृत्यदक्षरसां गणैः । मध्यमानं महाराजं सूतमागधवन्दिभिः ।
 उद्गीयमानयशसं भाधवं मधुसूदनं । उद्गीयमानं विप्रैश्च यामभिः सामगैर्हरिं ।
 दृष्ट्वा प्रीतमना विष्णुं प्रोद्धूतपुलकच्छविः । नात्मा जनार्दनोऽस्मिन्नि नमानं चरणे हरे ।
 वल्लभं ततो देवं तवन्दे शिरसा विजः । दूतोऽस्मि देवदेवेन हंसव्य डिम्भकस्य च । १५८४
 इति ब्रुवणं विप्रेन्द्रमिदमाह स माधवः । आस्तेहं विहरं पूर्वं पयाद्रूहप्रयोजनं ।
 तथेति चात्रोदिप्रो महदासनमास्थितः । वाचा संपूज्य विप्रेन्द्रमष्टं कृतकुण्डलं हरिः ।

ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र हंसस्य डिम्बकस्य च । अगच्छापि तयोर्वीर्यं प्रयोजनमतो हिज ।

अपि वा कुशलं विप्र पितृसख जगार्हण ।

॥ जगार्हण उवाच ॥ कुशलं ब्रह्मदत्तस्य पितृसु मम केशव । तयोरेव जगन्नाथ हंसस्य डिम्बकस्य च । १५०१५

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ किमावतुर्लक्ष्मीपासौ तौ हंसडिम्बकौ नृपौ । ब्रूहि सर्वमग्रेष्वेव नाच शङ्का द्विजोत्तम ।

वाचं वाऽप्यथवाऽवाचं कर्तव्यमथ चेत्तरत् । श्रुत्वा तस्य विधास्यामो युक्तरूपं द्विजोत्तम ।

दूतोऽसि सर्वथा विप्र न वाच्यावाच्यैस्त्वया । यत्कर्त्तव्यं राज्ञा निर्दिष्टं तदाचं दूतजम्भना ।

नाच शङ्का त्वया कार्या वक्तव्येतरस्य च । अतो वद यथाप्रोक्तं ताभ्यामिह जगार्हण ।

केशवेनैवमुक्तस्तु प्रोवाच स जगार्हणः । अजानन्निव किं ब्रूषे सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् । १५०२०

न चास्ति ते परोक्षस्तु जगदृत्तान्तमच्युत । सर्वं हि मनसा पश्यन् किं त्वमात्य वदेति मां ।

विद्वद्भिर्गीयसे विष्णो त्वमेव जगतीपते । इच्छया सर्वमाप्नोषि दृष्टादृष्टविवेचनं ।

त्वमेवेदं जगत् सर्वं जगच्च त्वयि तिष्ठति । न त्वया रक्षितो लोकः पदार्थः सचराचरः ।

नास्ति किञ्चिदवेद्यमे सर्वेणोऽसि जगत्पते । त्वमिन्द्रः सर्वभूतानां रुद्रः संहारकर्त्तास्तु ।

रक्षिताऽसि सदा विष्णुः सर्वलोकस्य माधव । संसारस्य भवान् सृष्टा किं त्वमात्य वदेति मां । १५०२५

विद्वद्भिर्गीयसे नित्यं ज्ञानात्मेति च माधव । प्राणं प्राणविदः प्राजस्त्वामेव पुरुषोत्तम ।

ब्रह्मं ब्रह्मविदः प्राजस्त्वामेव पुरुषोत्तम । तथा सति ऋषीकेश किं त्वमात्य वदेति मां ।

तथापि शृणु देवेश चादितोऽस्मि यत्स्वयया । वदेत्यसक्तदेवैतत्तस्मादक्ष्यामि माधव ।

राजसूयेन यागेन ब्रह्मदत्तोऽद्य यज्यते । तदर्थं प्रेषितस्त्वाभ्यां हंसेन डिम्बकेन च ।

करार्थं यदमुख्येभ्यस्तव चामन्त्रणाय हि । सवणं ब्रह्मदेयं ते यज्ञार्थं तस्य केशव । १५०३०

इत्यर्थं प्रेषितस्त्वाभ्यां करं देहि तदाज्ञया । इदं त्वमपरं ताभ्यामुक्तं शृणु जगत्पते ।

सवणानि बह्वन्याशु प्रष्टव्यं त्वरितं भवान् । आगच्छतु तयोराज्ञा मेयं केशव वा विभो ।

इत्युक्तवति विप्रेन्द्रे दूते तच्च तयोर्नृप । प्रहस्य सुचिरं कृष्णा वभाषे दूतमीश्वरः ।

शृणु दूत वधो मम युक्तमुक्तं द्विजोत्तम । करं ददामि ताभ्यान्तु करदोऽस्मि यतो नृपः ।

धार्ष्ट्यमेतत्तयोर्विप्र मत्तो यन्तु करग्रहः । अहो धार्ष्ट्यमहो धार्ष्ट्यं तयोः सन्नियवीरयोः । १५०३५

इदममुतपूर्वमे मत्तो वस्तु करग्रहः । इत्युक्ता केशवो दूतमिदमाह स यादवः ।

हास्यमेतद्यदुभेष्टा मत्तो यन्तु करग्रहः । यद्वाऽप्यौ राजसूयस्य ब्रह्मदत्तो महीपतिः ।

तौ तं याजयितारौ हि हंसे डिम्बक एव च । वोढा किल यदुभेष्टौ सवणस्य दुरात्मनोः ।

करदो वासुदेवो हि जितोऽस्मि यदुसन्तमाः । हासं हास्यमिदं भूयः शृणुध्वं यादवा वचः ।

इत्युक्तवति देवेशे बलभद्रपुरोगमाः । यादवाः सर्वे एवैते हासाय समवक्षिताः । १५०४०

करदः कृष्ण इत्येवं भुवन्तः सर्वेसात्वताः । हासं मुमुचुरत्यर्थं तत्तं दत्त्वा परस्परं ।

तल्लब्धे हासशब्दे रोदसो पर्युपगच्छत् । स च विप्रो नृपत्रेष्ठ निन्दयन्निवमात्मनः ।

अहो कष्टमहो कष्टं दैत्यं यत् कृतवानहं । इति लज्जासमाविष्टः शूलो माधीदवाप्नुयः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने लज्जावाक्ये षडधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हासं कुर्वन्तु तेऽप्येवं केशवः केशिमुद्वेगः । उवाच वचनं दूतं गच्छ मदचनादद ।

तावित्यं हंसडिम्बको ब्रूहि त्वरितविक्रमः । वाणैर्दास्यामि निशितैः शार्ङ्गमुक्तैः शिलाश्रितैः ।

११०५५

अमिता वाऽय दास्यामि निशितेन महात्मनोः । शिरो वक्ष्येऽप्यने चूर्णं मत्करप्रहितं बली ।

यो वरं दत्तवान् कृत्रो युवयोर्धार्ष्ट्यकारणं । स एव रजिता वां स्यात्तं शिला वां निहन्म्यहं ।

देशोऽयं स विधातव्यो यत्र नः सङ्गतिर्भवेत् । तत्र गन्ता तया चास्मि सबलः सहवाहनः ।

भवन्तौ निर्भयो भूत्वा गच्छेतां सबलो नृपौ । पुष्करे वा प्रयागे वा मथुरायामपि वा ।

तत्राहं सबलो याता नात्र कार्या विचारणा । अथवा मित्रभावाच्च वक्तुमेवं न ते क्षमं ।

११०५६

न शक्यं यत्त्वया वक्तुं तच्च वक्ष्यति सात्त्विकः । त्वया सह ततो गत्वा साक्षिभूतो भव दिज ।

इदञ्च जाने विप्रेन्द्र खेदोन्मम मदा त्वयि । तेन त्वं विजयी भूत्वा संसारं दुःखमकुले ।

मत्कयापरमो नित्यं मदा भव जनार्दन ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने लज्जावाक्ये षडाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३०७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा ब्राह्मणं लज्जाः सात्त्विकं पुनराह सः । गत्वा शैनेय विप्रेण ब्रूहि मदचनान्तयोः ।

यस्म्यथोक्तमशेषेण वद गत्वा तयोः पुरः । यथा नः सङ्गतिर्यदु तया वद बलात्तदा ।

११०५७

धनुरादाय गच्छ त्वं बहुगोधाङ्गुलितवान् । एकेनाश्वेन गच्छ त्वममहायौ यदूत्तम ।

सात्त्विकित्तं तयत्युक्त्वा हयमारुह्य शीघ्रगं । गन्तुमैच्छन्ततो राजसमहायः स सात्त्विकः ।

जनार्दनं विस्मय्याशु दूतं तं यादवेश्वरः । अहो धार्ष्ट्यमहो धार्ष्ट्यमित्युवाच जनार्दनः ।

नमस्कृत्य तदा दूतो माधवं यादवेश्वरं । स ययौ शास्त्रनगरं शैनेयेन समन्वितः ।

ततः प्रविश्य धर्मात्मा ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः । आभनं महदाभ्यायं विस्मज्य यादवे पुनः ।

११०५८

आस्ते सुखं मदा विप्रः शैनेयेन समन्वितः । अयं तं हंसडिम्बयोर्दृश्यमानं सात्त्विकं ।

दूतोऽयं सात्त्विकः प्राप्तः मथो बाह्वरथं हरेः । तस्य तदचनं श्रुत्वा हंसः प्राह वचस्तदा ।

श्रुतः समागतः पूर्वमद्य दृष्टो मया त्वमौ । धनुर्वेदे च वेदे च शास्त्रे शस्त्रे तथैव च ।

निपुणो यः मदा शूर इत्यवमनुशुश्रुम । ततो दृष्टिपथं प्राप्तः प्रीतिं मे विदधात्यमौ ।

कुशलं वासुदेवस्य बलदेवस्य चापि वा । कुशलाः सात्त्वताः सर्वे उपभेनेपुरोगमाः ।

११०५९

तथेति सात्त्विकः प्राह मन्दमुन्मिषिताननः । ततो जनार्दनं प्राह हंसो वाक्यविशारदः ।

अपि दृष्टस्त्वया चक्री सिद्धं नः कार्यमोहितं । वद सर्वमशेषेण मा तृया कालमत्यगाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने हंसवाक्ये अष्टाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तवति हंसे च धर्मात्माऽय जनार्दनः । उवाच प्रहसन् वीरः स्तुवन्पारायणं तदा ।

॥ जनाईन उवाच ॥ अद्राक्षमद्राक्षमहं जनाईनं करस्वचक्रं वरशङ्खधारिणं । आतप्तजाम्बूनदभूषिताङ्गं स्फुरत्प्रभाद्योतितरङ्गधारिणं ।

अद्राक्षमेनं यभिभिः पुरातनैः संमेव्यमानं मुनिवृन्दमुख्यैः । संस्मृत्यमानं वरवन्दिमागधैः स्मितप्रवालाक्षपद्मवाधरं । १५००
अद्राक्षमेनं कविभिः पुरातनैर्विविच्य वेद्यं विधिवत् महामरैः । प्रफुल्लनोलोत्पलशोभितं श्रिया विनिद्रहेमाक्षविराजितोदरं ।
भूयोऽहमद्राक्षमजं जगद्गुरुं प्रसादयन्तं वचनेन यादवान् । निरूपयन्तं विधिवन्मुनीश्वरैः प्रष्टुं वेदार्थनिधिं पुरातनैः ।
अद्राक्षमद्राक्षमहं पुनः पुनः समस्तलोकैकचितं विभुं हरिं । वसन्तमस्मिन् जगतो हिताय जगन्मर्थं तं परिभूय शङ्कन् ।
भूयोऽप्यपश्यं सरसीरहेक्षणं साङ्गं तया भीष्मतन्जया हरिं । वसन्तमस्मिन् निधिधायिनं विभुं भक्तप्रियं भक्तप्रनाम्नदं हरिं ।
भूयोऽप्यपश्यं महं यादवेश्वरैर्विक्रीय विक्रीय विहारकाक्षे । रमन्तमीशं रमयन्तमीश्वरान् यदूत्तमान् यादवमुख्यमीश्वरं । १५०१

अद्राक्षमद्राक्षमहं सुनिर्दृतः पिवन् पिवंस्तस्य वपुः पुनः पुनः । नेत्रेण मीलद्वित्ररेण केवलं धन्योऽहमेवेति तदा व्यचिन्तयं ।

अद्राक्षमभोजयुगं दधानं प्रभुं विभुं भूतभवं प्रभावन् । आद्यं ककुप्पानमुहं विभावसुं संस्मृत्य संस्मृत्य तमेव निर्दृतः ।

अद्राक्षं जगतामीशं वलोरजितकौस्तुभं । वोज्यमानं हरिं कृष्णं चामराणां शतैः सदा ।

युवां विदेषयुक्तेन चेतसा यादवेश्वरं । स्मरन्तं सर्व्वदा विष्णुं कवा तौ क्व च वेति वा ।

कुतो ब्रह्मामि तौ मन्दैः कुतो वा मत्पुरोगतौ । ध्यायन्तमित्यं देवेशं करसंश्रवणात्तदा । १५०२

हंसं तमेवमद्राक्षं करं देहीत्यतः परं । वदन्तं नारदे वाचं दुर्वासमि यतीश्वरे ।

ब्रह्मसूत्रपदं वाणीं दापयन्तं मुनीश्वरैः । दृष्ट्वा दृष्ट्वा हरिं देवं पुनः पुनरचिन्तयं ।

अमाध्यमिदमारब्धं ताभ्यामिति नृपोत्तम । नारद्व्यामिदं कार्यमिनः प्रभृति भूमिप ।

निर्दृष्ट्वा सा कथा हंसं यत्कथायज्ञं तव । एष ते सर्व्वमखिलं ब्रह्मैव हि सात्यकिः ।

एतदचनमाकर्ण्य हंसः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः । १५०३

॥ हंस उवाच ॥ अरे ब्राह्मणदायाद का नाम तव वागियं । आवयोः पुरतो वक्तुं चैलोक्षं जेतुमिच्छतोः ।

मायया त्वां भ्रामयति कृष्णा लोलाविधानवित् । तद्वृष्ट्वा भ्रम एवैष तव भंजायते महान् ।

शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गवनमालाविभूषितं । तृष्णिवोरममावेशे समुद्धृतयशोधनं ।

सूतमागधमंस्तावप्रकटदोरबाहुकं । अत्यहुतयशोराशिर्विलसन्नाकमण्डलं ।

चतुर्भुजबल्लक्रान्ततृष्णिद्यादवसंसदं । अहोऽद्य भ्रम एवैष दर्शनात्तस्य चक्रिणः । १५०४

इदानीं च महात्माऽसौ भ्रामयत्येव केशवः । त्वामेव विप्र मन्दात्मनैर्ज्ञजालीकता हि या ।

चापस्थमिदमेवैतत् तव विप्र समुद्भवं । अहो न खलु सादृश्यं कर्त्तव्यं भवता मम ।

अहमेव त्वया विप्र मर्षये प्रोदितं वचः । सखिभावाद्भिज्जश्रेष्ठ अन्यथा कः सहेदिदं ।

गच्छ मन्दमते विप्र यथेष्टं सांप्रतं दिज । गच्छ गच्छ यथेष्टं त्वं पृथिवीं पृथिवीं तव ।

जित्वा गोपालदायादं जित्वा यादवकान् बहून् । एष नः प्रथमः कल्पे ज्ञेयाम इति यादवान् । १५०५

गच्छ गच्छेति विप्रं तं दृष्टः पश्यवादिनं । शत्रुपक्षस्तुतिपरः सह भुक्ता सदा मया ।
 न मे विप्रबधः कार्यः कष्टादपि हि सर्व्वतः । इत्युक्त्वा ब्राह्मणं हंसो भूयः सात्यकिमब्रवीत् ।
 अरे यादवदायाद किमर्थं प्राप्तवानिह । किमब्रवीन्मन्दसुतः किं वा मे नादिशत् करं ।
 ॥ सात्यकिरुवाच ॥ इदं तस्य वचो हंसं शङ्खाचक्रगदाभूतः । शरैर्निश्चितधारायैः शार्ङ्गमुक्तेः शिलाश्रितैः ।
 दास्यामि करमर्षस्वमभिना वा श्रितेन ते । शिरश्छेत्स्यामि वै हंसं कुरदानस्य संपन्नं । ११८०
 धार्ष्यं धार्ष्यं तथैव हंसोऽन्दात्मन् किमतोऽपि वा । नृपाधनं जगन्नाथं कर्मिच्छति यो नरः ।
 तस्यैव करमंतेषो जिह्वाच्छेदो नराधम । तस्य शार्ङ्गरवं श्रुत्वा शङ्खास्य च शरैः पुरः ।
 को नाम जीवने काङ्क्षन्तिष्ठेदानीं त्वमद्य वै । गिरीश्वरदर्पेण को मूयादीदृशं वचः ।
 सहाया वयमेवैते बलभद्रपुरोगमाः । प्रथमो बलभद्रोऽसौ द्वितीयोऽहं स सात्यकिः ।
 छतवर्णा तृतीयस्तु चतुर्थो निशठो बली । पञ्चमोऽयं च सभुञ्ज पष्ठशैवोत्कलः स्मृतः । ११८१
 सप्तमस्मारणो धीमानस्त्वगस्तविशारदः । अष्टमस्तस्य सारङ्गो नवमो विप्रयुक्तया ।
 दशमश्चोद्धवो धीमान् वयमेते बलान्विताः । त एते पुरतो गोप्तुः शङ्खाचक्रगदाभूतः ।
 देवदेवस्य युद्धेषु तिष्ठन्त्येव दिवानिशं । तावेव वां समौ युद्धे हन्तुं मदवलान्वितौ ।
 यो गिरीशो गिरावेव वरं दत्त्वाऽधितिष्ठति । युगं हि केवलं युद्धे तिष्ठतः मशरंधनुः ।
 गृहीत्वा शत्रुभिः मारुं युद्धं कर्त्तुं समावृतौ । ईदृशेभ्यश्च भृत्येषु युद्धं कर्त्तुं शत्रुभिः । ११८२
 त्रैलोक्यं रचनस्तस्मात् कर्मिच्छन् व्रजेत कः । हनिष्यत्येव वां युद्धे त्रैलोक्यं योऽधिरक्षति ।
 शरेण निश्रितेनजौ शार्ङ्गमुक्तेन केवलं । क नः संशय इत्येव पुनरेव जगत्पतिः ।
 पुष्करे पुष्पगे नित्यमुत गोवर्द्धने गिरौ । मथुरायां प्रयागे वा दर्शयेतां बलानि मे ।
 शङ्खाचक्रधरे देवे जगत्पालनतत्परे । राजसूयं महायज्ञं यष्टुमिच्छति कः स्वयं ।
 वदन्वा स्वस्तिमान् मर्त्यस्तं विना को व्रजेत् सुखं । इदं जायमिरं मौक्ष्यमिदमत्यहुतं वचः । ११८३
 इदमिच्छामि चेन्मूढ हास्यतां यामि भूतले । इत्युक्त्वा सात्यकिर्वीरं हमन्निव भुवि स्थितः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्यानं सात्यकिवाक्यं नवाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धौ महागज हंसो डिम्बर एव च । इदं वै प्रोचतुर्वाक्यं रोषव्याकुलितेवजौ ।
 दिधत्तौ दिशः सर्व्वाः सर्वान् वोक्ष्य नृपोत्तमान् । करं करेण निष्प्राप्य स्मरन्तौ तद्वचो महत् ।
 क नु क वा नन्दसूनुः क च रामो बलोत्कटः । इति ब्रुवाणौ साख्यौ सात्यकिं मत्थमङ्गरं ।
 अरे यादवदायाद किं व्रूषे नः पुरोगतः । इतो निर्गच्छ मन्दात्मन् दूतस्त्वमपि संप्रतं । ११८४
 अन्यथा बध्य एव त्वं प्रलपन् परुषं वचः । मर्त्यं निर्लेप्य एवासि यद्द्वया ईदृशं वचः ।
 आवामिदं जगत्सर्व्वं प्राप्सितुं प्रयतौ नृपौ । को नाम मानुषे लोके कर्दो नैव जीवति ।
 हत्वा गोपालकान् सर्वान् बद्ध्वा यादवकान् बद्ध्वा । गृहीतः करमर्षस्व ततो गच्छ नराधम ।
 अथवा दूततां प्राप्नो बद्धबद्धं प्रभाषसे । ईश्वरो नैव वरं दाता ह्यस्त्राणामपि च प्रभुः ।

रक्षितारौ महाभूतौ संघामं गच्छतोऽसौ मे । पितरं याजयिष्यामि हत्वा गोपालकान् रणे ।

१५८५

एते प्रोक्ता भृशं युद्धे कातराः सर्वे एव ये । हत्वा तान् सबलान् युद्धे पुनर्जैव्येव केशवं ।

संहर्त्तव्या महासेना प्रगृहीतशरासना । गृहीतप्रासमुसला गृहीतकवचा सदा ।

आकूटरथसाहस्रगदापरिघसंकुला । सुप्रभूतेऽथ नवती प्रभूतबलमाधना ।

प्रभूतबलसंयुक्ता सकुटीका सतीमरा । सक्त्वा सध्वजा चैव सघण्टा मायुधामरा ।

कश्यपां वाहिनी घोरान् बलाध्वजाः समन्यतः । अवध्य एव गच्छन्ते ते मरणतो भयं ।

१५८६

संघामः पुष्करेऽस्त्राकं शः परशोऽपि वा नृप । ततो ज्ञास्यावहे वोढ्यं केशवस्य बलस्य च ।

ये स्वयोक्ता नृपाः संख्ये तेषां मयि च यद्वलं ।

॥ सात्यकिरुवाच ॥ एष गच्छामि वां हन्तुं शः परशोऽपि वा नृपौ । अद्यैव हि मया बभूव न चेदूतो भवाम्यहं ।

न हि शो वा परशो वा युवां कटुकभाषिणौ । दैत्यं हि दुःखमखिलं भवत्येव सदा नृणां ।

अन्यथाऽहं युवां हत्वा ततो यास्यामि निर्वृतिं । स्ववोढ्यं बाहुदरपञ्च दर्शयंश्च नृपाधमैः ।

१५८७

शङ्खचक्रगदापाणिः शार्ङ्गधन्वा किरीटभट् । नीलकुक्षितकेशाक्षो लम्बबाहुः श्रिया वृतः ।

स सर्वलोकप्रभो विश्वरूपः सुरूपवान् । दैत्यदानवहन्ताऽसौ योगिष्येयः पुरातनः ।

पद्मकिञ्चलवदनः श्यामलः सत्यविक्रमः । सृष्टिस्थितिलयस्यैककर्त्ता त्रिजगतां पतिः ।

शरेण निशितेनाजौ दर्पं वा व्यपनेष्यति । इत्युक्त्वा हयमारुह्य प्रतस्थे सात्यकिः किल ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि संसर्गोत्पत्तिकोपाख्याने सात्यकिप्रतिप्रयाणे दशाधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३१० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविश्य च पुरं विष्णोः सात्यकिः शनिपुङ्गवः । आचषचेऽथ हृष्टाय यथावृत्तं तयोस्तया ।

१५८८

ततः प्रभाते विमले केशवः केशिसूदनः । बलाध्वजानुवाचेदं कृतमङ्गलतत्परः ।

मन्त्रज्ञातां बलं सर्वं रयकुञ्जरवाजिनत् । अनेकभेरोपणवप्रामासिपरिघाकुलं ।

मध्वजं सपताकञ्च सालङ्कारपरिष्कृतं । तयेति ते प्रतिश्रुत्य सर्वं चक्रुर्दोमगाः ।

वनमालो हलो रामो नीलवामाः सितप्रभः । बभौ सैन्याग्रतो राजन् जगामेन्दुसमप्रभः ।

सात्यकिश्च तथा राजन् प्रगृहीतशरासनः । बभौ क्रोधममायुको जगामाग्निमहाबलः ।

१५८९

अन्ये च यादवाः शूराः प्रगृहीतमहायुधाः । सिंहनादं प्रकुर्वन्तो गम्भिरत्यर्थमुत्तमाः ।

आदाय सुवृद्धं चापं रथमारुह्य दंशिताः । अग्रतो जग्मुरत्यर्थं सेनायाः पुनर्वोत्तमाः ।

हरिस्तु रथमारुह्य मन्त्रद्वन्द्वं दारुकेण च । शार्ङ्गं भारसहं घोरं गृहीत्वा सशरं धनुः ।

चक्रपाणिस्तदा शङ्खो गदाशूलशरासिमान् । बद्धगोधाङ्गुलिचाणः पीतवामा जनार्दनः ।

पद्ममालावृत्तोरस्त्रो नवजो मृतसन्निभः । यथैव रथगतो विप्रैः स्त्रयमानो मुदाऽश्वितैः ।

१५९०

सुतैर्भागधपुण्ड्रैश्च गीयमानस्ततस्ततः । आनीय सेनां सकलां ययौ काष्ठामयोत्तरां ।

पाञ्चजन्यं मुखे न्यस्य सर्वप्राणेन केशवः । दधौ महारवं कुर्वन् शत्रूणां भयवर्द्धनं ।

आधातस्तेन हरिणा स चक्रे शङ्खराट् रवं । रवः स रोदसी राजन् पूरयामास सर्वतः ।

तस्मिन् शङ्खे तथाभाते दधुः शङ्खान् महस्रः । भेर्यस्यापि समाभाता मृदङ्गा बहवो नृप ।
 नेदरत्यर्थमतुलं घर्मान्ते जलदा यथा । अयाययुर्गहाराज पुष्करं पुण्यवर्द्धनं । ११८१
 मरमस्तस्य तीरे तु पुष्करस्य नृपोत्तमाः । प्रतीतन् हंसडिम्भकौ युद्धाथ ममवस्थिताः ।
 निवेशं कारयामासुर्याद्वाः सर्वे एव हि । स्वं स्वं येयासुखं राजन् प्रगृह्यतकुटोमठं ।
 भगवानपि गोविन्दः मरुं दृष्ट्वा सुशोभनं । उपस्पृश्य जले तस्मिन् हृणस्य यतिपुङ्गवान् ।
 तयोरागमनं लिप्सुरास्ते तीरे यथासुखं । गृह्णन् वेदध्वनिं विष्णुर्ब्राह्मणानां ममन्ततः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने क्षणस्य पुष्करप्रवेश एकादशाधिकविंशतोऽध्यायः

॥ ३११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ तौ हंसडिम्भकौ जग्मतुः पुष्करं प्रति । प्रगृह्यतमहाचापौ मरुथौ मध्वजौ नृप । ११८२
 पुरःसरमहाभूतौ मंहरन्नाविवोल्बणौ । प्रकुर्वन्तौ च वसुधां भस्मना परिवेष्टितौ ।
 त्रिपुण्ड्रकललाटान्तौ रुद्राक्षपरिशोभितौ । अथौ द्वावित्र रुद्रौ तौ लोकमंहारकारकौ ।
 ततोऽनुजग्मुः शतशः सैन्यानि नृपमन्तम । अजौहिष्ठौ दशैशमंक्षयोरथ समागताः ।
 विचक्रस्तु महाराज दानवो नगमन्निभः । तयोरेव सखा पूर्वमासौ च बलशालिनौ ।
 शक्रोऽपि तत्पुरसरः स्यातुं शक्तो न वञ्च्यते । यो हि वीरो महाबाहूर्देवदेत्यममागमे । ११८३
 देवान्निघ्नंस्तथा राजन् देवेन्द्रमजयन्महान् । अकरोच्च पुरा युद्धं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 यो हि दारवतीं प्राप्य बबाधे यदुपुङ्गवान् । स तदानीं महाराज श्रुत्वा युद्धमवस्थितः ।
 अनेकशतभास्त्रैर्दानवैः परिघायुधैः । वृतः समभवद्दैत्यो वृष्णिदेशासृपोत्तमः ।
 हंसस्य डिम्भकस्याथ साहाय्यं कर्तुमुद्यतः । विचक्रस्याथ दैत्यस्य हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
 अतीव मित्रतां यातो दद्यात् प्राणाय संप्रति । राक्षसेरपरैः साङ्गैः शिलाशूलाभिपाणिभिः । ११८४
 धयौ तस्य महायार्थं हिडिम्बः पुरुषादपः । अष्टाशीतिमहस्त्राणि तस्य रक्षामि चाभवन् ।
 अनुयाता महाराज शिलापरिघपाणयः । तयोस्तत्र महाभैरवो गच्छतोः केशवं प्रति ।
 मिश्रितुं दैत्यमहौ च राक्षसेश्च समन्ततः । अत्यद्भुतं महारौद्रं त्रैलोक्यभयदायि च ।
 दैत्येन तेन सहितौ जग्मतुः पुष्करं प्रति । तावेतौ हंसडिम्भकौ हन्युः केशवमञ्जमा । ११८५
 ततः श्रुत्वा जरामन्त्रो विग्रहं यदुपुङ्गवैः । नाकरोक्षुप साहाय्यं शपो मे भवितेति ह ।
 गच्छतोः संयुगं राजन् हंसस्य डिम्भकस्य च । अतिलरितविक्रान्तास्तौ युयुः पुष्करं नृपाः ।
 मिहनादं विमुञ्चन्तः कथयन्तः परस्परं । अहमेव नृपो युद्धं करोमि प्रथमं हरेः ।
 इत्यब्रुवन्तुपु राजन् गच्छन्तः केशवं प्रति । संप्राप्तास्ते नृपश्रेष्ठाः पुष्करं पुण्यवर्द्धनं ।
 मुनिजुष्टं तपोवृद्धैर्ध्वनिभिश्च निभेवितं । अत्यन्तमद्भुतं लोकेषु पुष्करं प्रथमं नृप ।
 पुष्करं पुण्डरीकाक्षो दावेव जगतोपते । दर्शनात् स्यान्नादाऽपि किञ्चिदप्येदिनौ नृप । ११८६
 पुष्करं पुण्डरीकाक्षो दावेव नृपसत्तम । मेवमानौ मुनिश्रेष्ठैः सामचोपैर्गहात्मभिः ।

दावेव हि नरश्रेष्ठ किंलिषाणाञ्च नाग्रकौ । तावुभौ यत्र सहितौ तत्र ते संस्थिता कृपाः ।
 दृष्ट्वा तौ च हरिं विष्णुं विष्टरक्षवसं परं । पुष्करं पुष्पनिलयं तीर्थं ब्रह्मनिषेवितं ।
 ताभ्यां कुत नमस्कारं मनसा नृपसत्तम । अहो निःशेषमभवत्तव भूप न संशयः ।
 सैन्यं तत्र च संप्राप्तं दैत्यरक्षःसमाकुलं । अनेकभेरीपण्विघ्नोडिण्डिमकुलं ।
 जालमंमित्रपणवं रक्षोनादसमाकुलं । प्रविश्य सरसक्षोरं पुष्करस्य विश्रान्तते ।
 दर्शयामास देवेशं युद्धाय समुपस्थितं ।

१४८५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यर्ष्येण दंडिभक्तोपाख्याने युद्धार्थं दंडिभक्त सैन्यानां पुष्करागमने द्वादशा
 धिकनिशतोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हे सेने सङ्गते राजन् मध्वजे सपरिच्छदे । महापरिघमंकीर्णे गदाशक्तिममाकुले ।
 भेरीसङ्घसंपूर्णे डिण्डिमारावसंकुले । प्रगृहीतमहाशस्त्रे शूलाशिबरकार्मुके ।
 परस्परकृतोत्साहे चकाते युद्धमुत्सवः । ते शराः कार्मुकोत्सृष्टा निर्भिधाय शरीरिणां ।
 शरीराणि महाराज जम्बुद्वारं सहस्रशः । भटबाहुर्विनिर्मुक्ताः खड्गा निर्भिध वचसि ।
 स्फुटिताश्च तदा राजन् शिरांस्त्याहृत्य संययुः । परिघाश्च तदा राज्ञा बाहुभिः परिचोदिताः ।
 तिलशयक्रुरतुल्यं शरीरं नृपसत्तम । दैत्यानां कुर्वतां नादमन्योन्यवधकारिणः ।
 दैत्यरक्षसि राजेन्द्र राजानस्य समन्ततः । अन्योन्यं परिघैर्जघ्नुषापमुकैर्हाराः ।
 नागा नागैर्बहाराज हृष्यास्त्राद्यैः समन्ततः । रथा रथैः समाजघ्नः सादिनः सादिभिस्तया ।
 पट्टिशमिश्रभ्रातैः कुलसायककर्षणैः । सशक्तिपरिघप्रासपरस्यधममाकुलैः ।
 भिन्दिपालैर्बहाराः द्रैर्जघ्नुर्न्योन्यमाहवे । राक्षसा दानवा राजन् चत्त्रियाश्च समन्ततः ।
 शरैश्च भोगिभोगाभैस्तोच्छ्रमन्ये महाबलाः । राक्षसा दानवाश्चान्ये मत्तमातङ्गविक्रमाः ।
 अन्योन्यं जघ्निरे राजंश्चापमुकैः शिलाश्रितैः । इतथेतस्य धावन्तः कुर्वन्तो विसरं रवं ।
 हताः केचिन्महाराज पेतुर्बभूवुः महामिभिः । केचिन्मथितमलिस्त्रा गदाभिर्वीर्यवत्तमाः ।
 भग्नपीवा महाराज पट्टिशैः परिचैस्तया । यमराष्ट्रं गताः केचित् केचित् स्वां समाययुः ।
 अपुराभिः समासेदुः पश्यन्तः स्वकलेवरं । केचित् स्वांश्च परांश्चैव हत्वा भ्रान्ता इवामवन् ।
 एतस्मिन्मन्तरे राजन् बभूवुः भैर्यः सहस्रशः । सस्रजः सस्रतः सैन्यं मृदङ्गा बहवस्तया ।
 मथ्यन्दिनगते सूर्ये तापं दधति चोरवन् । ततः पिशाचा विलताः कराला निर्णतोदराः ।
 राक्षसाश्च महाधाराः पिवन्तः केशशादलं । मुदिता भवयामासुः पिवन्तः शोणितं बज्र ।
 सञ्चितानि शवान्यासन् कबन्धाः खड्गपाणयः । विभज्य देशं बज्रशो युद्धभूमौ शवार्थिनः ।
 अथ श्येना बलाद्यैव कङ्का मृगशालाऽपरे । तुण्डैः शवानि निष्कृत्य भक्षन्ति ततस्ततः ।
 सप्ताश्रोतिसहस्राणि हता नागा नृपसत्तम । विंशत्सहस्रमयुतं निहता हयसत्तमाः ।
 इतं खल्वं महाराज रथाभां रथिभिः सह । विंशत्कोट्यो हताश्च सादिनः सायुधा मृगं ।

१४८६

१४८७

१४८८

१४८९

मध्यन्दिनगते सूर्ये हताः केचिन् निर्गताः । केचिन् निहता राजन् पुष्करं प्राचिन्न सरः ।
केचिन्सुमिं समालिङ्ग्य हता इत्यनुवन् रणे । मुक्तकेशाः पतन्ति स्म रथं सन्तव्य केचन ।
सन्दष्टौष्ठपुटाः केचित् सादिनः पुरतो हताः । अत्यहुतं महायुद्धमासीत् पुष्करतीर्थके ।
यथा देवासुरं युद्धं पूर्णमासीत्पुष्पतम ।

१४८१

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने सङ्क्षुब्धयुद्धे त्रयोदशधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे राजन् इन्द्रयुद्धमवर्णत । विवेके यो धयामास शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ।

बलमद्भोऽयं हंसेन डिम्भकेन च सात्यकिः । वसुदेवोपसेनाभ्यां हि डिम्भः पुरुषादकः ।

१४८२

शेषाश्च श्रेष्ठैराजैश्च चकुर्युद्धमदीनगाः । वासुदेवस्त्रिमप्रत्या दैत्यं वक्ष्यता उद्यत ।

शरैर्निश्चितधारायैर्विस्मयं दर्शयन् रणे । दानवो देवदेवेशं दृढेन निश्चितेन च ।

शरेणाकर्णमालस्य धनुःप्रवरमोक्षरं । जघान सनयोर्बन्धे पश्यतस्तु शचीपतेः ।

तेन विद्धोऽयं भगवान् वल्लोदशे जनार्दनः । आवमच्छेषितं विष्णुरादिकाले यथा प्रजाः ।

१४८३

ततः क्रुद्धो हृषीकेशः क्षुरप्रेणाहरद्भुजं । अश्वान् चतुरो हत्वा सारथिश्च शरैस्त्रिभिः ।

ततो दधौ शङ्खधरं यथा तारामये रणे । रथादुत्पत्य सहसा दानवः क्रोधमूर्च्छितः ।

गदां गृह्य महाघोरां दुर्वृष्टां वीर्यशालिनीं । तथा जघान दैत्यैः किरीटे केशवश्च ह ।

सलाटे च पुनर्विष्णुं सिंहनादं तथाऽनदत् । ततः शिलाञ्च महतो प्रगृह्य दनुजः किल ।

भ्रामयित्वा शतगुणं प्राहरत् केशवोरमि । तामापतन्तो मंप्रेक्ष्य हसेनादाय केशवः ।

१४८४

जघान च तदा दैत्यं ताडितः स तदा क्षितौ । गतासुरिव संजज्ञे सुमन्त्रिव पपात ह ।

प्राप्य संज्ञां तदा दैत्यः क्रोधाङ्गिगुणमाबभौ । आदाय परिघं घोरमिदमाह जनार्दन ।

अनेन तव गोविन्द दर्पं जातं निहन्म्यहं । विक्रमज्ञस्तदा चापि मम देवासुरे रणे ।

तावेव विपुलौ बाहू स एवास्मि जनार्दन । तथापि युध्यसे वीर न ज्ञात्वा मम केवलं ।

वारयैनं महाबाहो परिघं बाहुनिःसृतं । इत्युक्त्वा देवदेवेशं शङ्खचक्रगदाधरं ।

चिच्छेप दैत्या लोकेशं सर्वलोकस्य पश्यतः । तं गृह्य बाहुना कृष्णो दृष्टोऽसीति वदन् हरिः ।

१४८५

खण्डशः कारयामास खड्गेन निश्चितेन च । उत्पास्य वृत्तं दैत्यैः शतशालं महाशिवं ।

तेन तं पोषयामास विष्टरक्षवसं प्रभुं । गृह्य तस्यापि खड्गेन तिलशयं चकार ह ।

विक्रीड्य मुचिरं कृष्णक्षीनं दैत्येन माधवः । हन्तुमैच्छ तदा दैत्यमादाय निश्चितं शरं ।

आग्नेयास्त्रेण संशोष्य जघानैनं स तेन ह । स सन्दह्य शरो दैत्यं सर्वलोकस्य पश्यतः ।

यथा पूर्वं जगामाशु करं भगवतः पुनः । इतस्त्रिष्टात्तदा दैत्याः पलायन्त दिशो दह ।

१४८६

अद्यापि न निवर्तन्ते ते गच्छन्तो महोदधिं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने विचक्रवचे चतुर्दशत्रिंशद्विंशतोऽध्यायः ॥ ३१४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलदेवस्तु धर्मात्मा धनुरादाय सत्वरं । जघान हंसं दशभिर्बाणैर्विषमतां वरः ।

तं प्रत्यविध्यसाराचैर्हंसः पञ्चभिराशुगैः । सान्तरं हस्ती च्छित्त्वा नाराचैर्हंसभिः पुनः ।

नाराचेनाशु विव्याध ललाटे हंसमोजसा । वृद्धं पतन् स नाराचस्तत्र संज्ञां समाददे ।

रथोपस्थे चिरं स्थित्वा तृणाक्ष्णं समाददे । लब्ध्वा हंसः स संज्ञान् विद्धा तेन यदुत्तमं ।

१५८०

सिंहवद्भनदङ्गुलो देवान् विस्मापयन् रणे । ततः क्रुद्धो हस्ती विद्वस्तेन वणिग्न माधवः ।

वमन् शोणितमत्यर्थं निश्रयास रणाजिरैः । लोहिताविष्टगात्रस्तु कुङ्कुमार्द्र इवाभवंत् ।

नाराचैः सप्तमाहसैर्हारायामास माधवैः । हंसं हंसगतिं वीरं नीलवासा हलायुधः ।

ते मुक्ता निशिता घोरा नाराचाश्च सुवाजिनः । रथे ध्वजे तथा चापे ऋत्रे तृणोदये नृप ।

पतिताः सर्वतो राजन् व्ययाञ्चैव तथा दधुः । ततः क्रुद्धो महाराज हंसो वीर्यमदान्वितः ।

१५८५

शरेण हस्तिनं विद्धा ध्वजं चिच्छेद केनचित् । शरैश्चतुर्भिरंशाश्च सूतं प्रेताधिपे ददौ ।

ततः क्रुद्धो हस्ती तस्माद्गदां गृह्य महारणे । अपातयन् महाबाहुर्हंसं शेष इव समन् ।

तथा ध्वजं रथं चक्रमोषां सूतं हलायुधः । बभञ्ज तिलश्च सर्वं ननाद च पुनः पुनः ।

भूयश्च गदया हंसं चिक्षेप च बलः किल । सोऽपि हंसो गदां गृह्य रथात्तस्मादवापतत् ।

ततस्तौ हंसबलिनौ युयुधाते महारणे । महारथौ महाबाहू लोके प्रथिततेजसौ ।

१५९०

अत्यद्भुतो सुविकीर्णो परस्परबधेविणौ । कृतश्रमौ महायुद्धे सिंहविक्रान्तगामिनौ ।

यथा देवासुरे युद्धे शक्रवृत्रौ पुराऽम्बरे । उभौ संसिक्तसर्वाङ्गौ शोणितेन महारणे ।

अत्यन्तखेदितौ युद्धे परस्परबलेन च । ततश्च दक्षिणं मार्गं बलभट्टोऽन्वगच्छत ।

सव्यन्तु हंसो राजेन्द्र प्राग्गृह्णात् स्वयमेव हि । पोथयाश्चकतुर्गुद्धे गदाभ्यां गजविक्रमौ ।

यथाप्राणं महाबाहू जघ्नतुर्धरणाथ वै । अतिप्रवृत्तं संग्रामं देवासुररणोपमं ।

१५९५

विदधाते महारज्जे पश्यतां त्रिदिवौकसां । देवाश्च मुनयश्चैव विस्मयं परिजग्मरे ।

अष्टौ खण्डोद्भूतं युद्धं दृष्टपूर्वम् न च श्रुतं । इत्युचुर्विस्मयवशाद्देवगन्धर्व्यकिन्नराः ।

परस्परकृतोत्साहौ कृतं युद्धं तयाऽद्भुतं । अथ हंसो महारज्जे दक्षिणं दक्षिणोत्तमः ।

व्यचरन्मार्गमत्यर्थं सव्यन्तु बलवान्बली । निकुञ्ज्य जानुनी पूर्वम् चकतुर्गदया भृशं ।

रणं रणविदां श्रेष्ठौ पश्यतां त्रिदिवौकसां ।

१५९५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने हंसबलदेवयोर्युद्धे पञ्चदशाधिकविंशतोऽध्यायः

॥ ३१५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युद्धं चकतुरत्यन्तं ततो डिम्भकसात्यको । तावुभौ बलिनौ वीरौ प्रख्यातौ चक्षियेषु वै ।

कृतश्रमौ महायुद्धे सततं वृद्धमेविवौ । सात्यकिर्देवभिर्वीरौ डिम्भकं सत्यविक्रमं ।

अविश्वस्त्रिशितैर्बाणैस्तानमध्ये तथोरभि । स तेन विद्धो बलिना डिम्भकः चक्षियोत्तमः ।

नाराचैः पञ्चषाहसैर्विव्याध युधि गर्भितः । तानन्तरे वृष्णिवीरौ निषिद्धांश्च दमनवोत् ।

अथ क्रुद्धो नृपवरो विद्धा सप्तभिराशुगैः । पुनः शतसहस्रेण प्रत्यविध्यत् स सात्यकिं ।

१५९५

सात्यकिस्त्वय विक्रान्तो धनुस्त्रिच्छेद तस्य तत् । अर्द्धचन्द्रेण तोक्षेण डिम्भकस्य च यादवः ।
 आज्ञे डिम्भको राजन् युयुधानं युधाम्बरं । क्षुरप्रेषाय रौद्रेण तैलधैतेन विक्रमो ।
 स तेन विद्धो वाक्नेन वमन् शोणितकं नृप । अतीव शुशुभे राजन् वमन्ते किंशुको यथा ।
 धनुस्त्रिच्छेद भूयस्तु गृहीतं पत् पुनर्बहत् । ततोऽन्यदुनुरादाय डिम्भको बादवेशरं ।
 जघान निशितैर्बाणैः सर्व्वक्षत्रस्य पश्यतः । स धनुः पुनरत्यर्थं चिच्छेद युधि सात्यकिः ।
 शरेण तोक्षेणपुष्पेन डिम्भकस्य दुरात्मनः । ततोऽन्यदुनुरादाय खलेरं स नृपोत्तमः ।
 धनुषा तेन राजेन्द्र सात्यकिं विव्यधे पुनः । एवं धनूंवि राजेन्द्र शतं पञ्च च पञ्च च ।
 हित्वा ननाद शैनेयः सर्व्वक्षत्रस्य पश्यतः । धनुषो तौ परित्यज्य वीरौ डिम्भकसात्यकौ ।
 खड्गौ प्रत्यङ्ग चात्युयो युद्धाय समुपस्थितौ । तौ हि खड्गविदां श्रेष्ठौ वीरौ डिम्भकसात्यकौ ।
 दौःशासनिर्य्यहाराज सोमदत्तस्तथैव च । अभिमन्युश्च विक्रान्तो नकुलश्च तथैव च ।
 एते खड्गविदां श्रेष्ठाः कीर्त्तिता युधि सत्तमाः । एतेष्वेतौ नृप श्रेष्ठौ षट्सु वै नृपसत्तमौ ।
 तत्र तावमिना युद्धं चकतुर्युद्धलालसौ । भ्रान्तमुद्गाममाविद्धं प्रविद्धं वज्रनिःसृतं ।
 आकरं विकरं भिन्नं निर्य्यर्थादममानुषं । संकोचितं कुलचितं सव्यं जामुविजानु च ।
 आहितं चित्रकं क्षिप्तं कुद्रवं लवणं धृतं । सर्व्वबाहुर्विनिर्म्याहः सव्येतरमयोत्तरं ।
 त्रिबाहुस्तुङ्गबाहु च सव्योत्तरमुदासि च । पृष्ठतः प्रथितश्चैव यौधिकं प्रथितं तथा ।
 इति प्रकारा द्वाविंशच्चकतुः खड्गयोधिनौ । पुनस्तु प्रहरकौ तौ न च अभ्युपेयतुः ।
 पुष्करस्यौ महाराज युद्धाय कृतनिश्चयो । ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
 तुष्टुवक्षौ महाराज जयं कृतपरिश्रमौ । अष्टौ वीर्य्यमहे वीर्य्यमनयोऽम्बलशालिनोः ।
 एतावेव रणे शक्रौ खड्गे धनुषि पारगौ । एकः क्षित्र्यो गिरोशस्य द्रोणस्यान्यो हि धीमतः ।
 अर्ज्युनः सात्यकिश्चैव वासुदेवो जगत्पतिः । त्रय एते महाराज प्रथिताः सङ्गरे तथा ।
 डिम्भकः शक्तिभृच्छर्व्वस्त्वय एते महारथाः । प्रविद्धाः सर्व्व एवैते वीर्य्येषु च बलेषु च ।
 इति ते देवगन्धर्वाः सिद्धा यथा महारगाः । दिवि स्थिताः समं ब्रूयुर्दुर्दर्शनलालसाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंश भव्यपर्वणि चंमडिम्भकोपाख्याने सात्यकिडिम्भकयोर्युद्धे षोडशाधिकविंशतोऽध्यायः

॥ ३१६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसुदेवोपमेनौ च दृष्ट्वा युद्धेषु निर्हतौ । जराजरितसर्वाङ्गैः पलिताङ्गप्ररोधरौ ।
 क्षान्निविज्ञानरम्यस्यौ राजमार्गविशारदौ । युयुधाते महारुद्रे राक्षसेन दुरात्मना ।
 भैरनेकसाहसैरर्द्धयामासतूरणे । राक्षसेन्द्रं महात्मानं हिडिम्बं पुरुषादकं ।
 हिडिम्भो राक्षसेन्द्रस्तु भक्षयन् सर्व्वतो नरान् । अतिप्रवृद्धो दुष्टात्मा सम्मबाहुर्धृष्टाक्षः ।
 लम्बोदरो विरूपाक्षः पिङ्गकेतो विलोचनः । स्त्रेणनासो महारौद्र ऊर्ध्वरोमा महाभुजः ।
 पर्व्वताकारगात्रश्च दीर्घदंष्ट्रः शिवाननः । लम्बोदरो दीर्घदन्तो गजयासकरः सदा ।

उन्मुखास्यो महोरस्त्रो दीर्घपीवी गजोपमः । भवत्यन्मंशविटकं पिवन् शोषितसङ्घं ।
 गजान् गजैः समाहृत्य हयानश्चैर्नृपोत्तम । रथान् रथैः समाहृत्य सादिनः सादिभिस्त्रया । ११८९
 मनुष्यान् स्त्रपुरो दृष्ट्वा नास्त्रपाशं चकार सः । कांश्चिद्भूत्वा महाराज दृष्टिपाशान् समन्ततः ।
 भवयामास सहसा हिडिम्बः पुरुषादकः । यानपश्यन् पुरो रक्षतान् जघान् विरूपधृक् ।
 भवयस्वपरान् दृष्ट्वा पादातान् राक्षसेश्वरः । चित्तेप सहसा कांश्चित् हिडिम्बः पुरुषादकः ।
 अन्तकाष्ठे यथा क्रुद्धो ह्रस्वः प्राण्डतो नृप । क्षणेनैकेन सर्वास्त्रान् भवयामास राक्षसः ।
 केचिद्भीता दिशः प्रापुर्दृष्ट्वा वीर्यवान्निभः । केचिन्मु भविताक्षो रक्षसा दृष्ट्वापुङ्गवाः । ११९०
 कुम्भकर्णो यथा राजन् हरिमैत्र्यमभवयत् । निःश्रेष्ठं दृष्ट्वा वैन्त्यन् स्मितं चित्रपटे यथा ।
 एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धो दृष्ट्वा बाहवपुङ्गवौ । धनुर्दृष्ट्वा महाघोरं राक्षसस्य पुरः स्थितौ ।
 यथा क्रुद्धस्य सिंहस्य मेधो क्रुद्धतमाविव । व्यादायास्तं महारक्षसौ दृष्ट्वाऽप्य स्त्रधावत ।
 चित्रादिषु विरूपाक्षं पातालतलमग्निभं । पर्यधावन्ततो रक्षः खादत् खादत् कलेश्वरं ।
 पूरयामासतुर्वीरो शरैर्यदुदृष्टौ नृप । हिडिम्बास्त्रं महाघोरं व्यादितास्त्रमिवान्तकं । ११९१
 सम्वास्तान् खादयामास देवशत्रुर्विरूपधृक् । धावति स्म ततो रक्षो व्यादितास्त्रं भयानकं ।
 तयोर्धमिला धनुषी बभञ्च युधि सत्वरं । प्रसार्य बाहू दृष्ट्वात्मा राक्षसो विक्रताननः ।
 वसुदेवं महीपालं राजानं दृष्ट्वासेविनं । यद्योतुं रक्षसां श्रेष्ठो यतते नृपसंघदि ।
 ॥ हिडिम्ब उवाच ॥ एष वां भवयिष्यामि वसुदेवं नृपाधम । उद्यमेन किमर्थं त्वं तिष्ठसे मत्पुरोऽधम ।
 आगत्य प्रविशास्त्रं मे पासभूतौ युवां मम । विधिना निर्णीतौ दृष्ट्वा वसुदेवं हरेः पितः । ११९२
 बुभुक्षितः अमार्त्तस्य युद्धे त्वरितविक्रमः । मन्त्रुखाक्षैव गच्छेतां प्रविशन्मौ त्वरान्वितौ ।
 युवयोः शोणितं पीत्वा तस्मिं चास्त्रामि निष्ठितः । खादामि च पुनश्चांशं युवयोर्दृष्ट्वा योः सुखं ।
 इति भुवंसदा क्रुद्धो व्यादितास्त्रो महाहनुः । धावति स्म तदा क्षिप्रं हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
 वसुदेवोपसैनौ च भीतौ विप्रेक्ष्य सर्वतः । दिशोऽभ्यभजतां राजाक्षिः प्रक्षौ दृष्ट्वापुङ्गवौ । ११९३
 एतस्मिन्नन्तरे दृष्ट्वा वलभद्रः प्रतापवान् । दृष्ट्वा च तौ तथाभूतौ वसुदेवोपसेनौ ।
 वसुदेवे समादिश्य हंसं युध्यन्तमोग्रं । निर्गत्य चान्तरं तस्य राक्षसस्य दुरात्मनः ।
 मा कथाः साहसं रक्षो मुञ्चैतौ राजवन्तमौ । स्मितोऽस्मि युध्यतां रक्षो मया प्रचून् जिघांसता ।
 अहमेव हनिष्ये त्वां केसं तव विभीषिका । इति भुवापं हस्तिनं विस्मय्य तौ महारथे ।
 महानयमसौ दृष्ट्वा भवयाम्बेनमपतः । विदार्य पूर्ववदस्त्रं वलभद्रमुपाद्रवत् ।
 विस्मय्य सशरं चापं राक्षसस्य पुरः स्थितः । मुष्टिं प्रसृज्य वलवान् स्फोटयन् बाहुमुत्तम । ११९४
 हिडिम्बस्तथ दृष्ट्वात्मा मुष्टिं कृत्वा भयानकं । जघान वक्षो रामस्य व्यादितास्त्रं रवान्तकः ।
 क्रुद्धोऽप्य वलभद्रस्य मुष्टिना तेन ताडितः । वज्रान् मुष्टिना रामो राक्षसेन्द्रमनिन्दितः ।
 मुष्टियुद्धं समभवत्परराक्षसवीरयोः । युध्यतोर्धुङ्करद्वेषु नरराक्षससिंहयोः ।

तयोऽष्टचटाश्चः प्रादुरासीद्विधानकः । अथ राक्षसराजस्तु मुष्टिना राममाहवे ।
जघान वक्षोदेशे तु वक्षोऽपि पुरन्दरः । अथ रामो बली याचाकुपितं संवर्षं यमतः ।
हिडिम्बं ताडयामास वक्षोऽपि महादिवं । तलाभ्यामथ रामस्तु वक्षे हत्वा स राक्षसं ।
हा हतस्तलघातेन हिडिम्बो राक्षसेश्वरः । जानुभ्यामपतद्भूमौ गतासुरिव राक्षसः ।
तत उत्पात्य रामस्तु देवीं संवर्षं राक्षसं । आदाय बाहुभेगेन भ्यामयित्वा पदात्पदं ।
व्याविध्य सुचिरं रामो दर्शयन्नात्मनो बलं । उत्स्थित्य राक्षसेन्द्रं सर्वलोकास्त पश्यतः ।
गव्यूतिमात्रं चित्तेप ततो देशाद्बलायुधः । गतासुराक्षसेऽहस्ततो देशाक्षिराकमतः ।
ये केचिद्राक्षसास्तत्र हतशेषा महारणे । बलभङ्गास्ततो भीता अग्नौ च दिशो दध ।

१९९३

१९९०

अथांशुमाखी भगवान् दिनेशः संवर्षं तेजांसि सहस्ररश्मिः । अक्षं यथौ चतुरपि प्रजानामीषत्तमस्यापि समाविवेश ।
तस्मिन् प्रविष्टेऽथ समुद्रतोयं प्रजापतौ विश्वमुखे जगदुरौ । मन्त्रनाथः समुपाजगाम सन्ध्यातमोऽपि व्यनक्तुपोत्तम ।
प्रभातकाले नृप सन्तमो रणो गोवर्द्धने किलरगीतनादिते । इति ब्रुवन्तो नृपसन्तमास्तदा क्षुपारमंलाच रणोत्सवं नृप ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने हिडिम्बवधे सप्तदशाधिकचित्रतोऽध्यायः ॥ ३१७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उभौ तौ हंसडिम्बकौ रात्रावेव महागिरिं । अग्नतुः बहिनौ राजन् गोवर्द्धनमयो नृप ।

१९९१

अथ प्रभाते विनस्ते सूर्ये चाभ्युदिते सति । गोवर्द्धनं जगामाशु केचनः कोशिसूदनः ।
शैनेयो बलभङ्गश्च यादवाः शरणादयः । गन्धर्वैरप्युरोभिस्त नादितं वज्रभा गिरिं ।
तस्येतरं नृपमेव पाथै मंप्राप्य यादवाः । निकषा यमुनां राजस्ततो युद्धमवर्तत ।
हंसेन डिम्बकेनाथ यादवैश्च समन्ततः । उद्यमेन स्त्रिसप्तत्या शराणां नतपर्वणां ।
विव्याध हंसडिम्बकौ वसुदेवश्च सप्तभिः । शरणः पञ्चविंशत्या दशभिः कङ्क एव च ।
निशठस्तु त्रिसप्तत्या बाह्यकिञ्चापि सप्तभिः । अश्वीत्या विष्टयूराजमुद्रुवो दशभिः शरैः ।
प्रशुक्लस्त्रिंशता राजन्साम्यस्यापि च सप्तभिः । अनाष्टष्टिस्त्रैकपञ्चा शराणां नतपर्वणां ।
एवं ते सहिता राजंश्चक्रुर्धूमदीनवत् । अत्यद्भुतं महाघोरं यादवाः सर्व एव च ।

१९९०

चक्रुस्ताभ्यां महायुद्धं वासुदेवश्च पश्यतः । सर्वानपि महाराज यादवान् बलदर्पितान् ।
तावुभौ हंसडिम्बकौ नृपोस्तान् प्रत्यविध्यतां । प्रत्येकं दशभिर्विंश्रु वाणैर्निहितसन्तमैः ।
अप्यतुश्च शरैस्तोऽष्टौ रथार्थं यादवैश्चरान् । व्यञ्जिताः सर्व एवैते वमन्तः शोचितं वज्र ।
माधवे किंशुका राजन् पुष्पिता इव ते वभुः । भीताश्च यादवा राजन् पलायनपरायणाः ।
एतस्मिन्नन्तरे राजन् वसुदेवात्मजो नृप । वासुदेवो हलो युद्धे प्रमुखे धन्विनौ तयोः ।
चक्रतुर्धूमतुलं स्कन्दशक्राविप्राश्चरैः । ततो देवाः सगन्धर्वाः मित्रा यथा महर्षयः ।
विमानस्याश्च दहृष्टयुद्धं देवासुरोपमं । ततः प्रादुरभूतां तौ दूतौ भूतेश्वरौ नृप ।
शूङ्गिना प्रेषितौ युद्धे रथार्थं बलिनौ तयोः । हंशोऽथ वासुदेवश्च युद्धं चक्रतुरीश्वरौ ।
रामश्च डिम्बकश्चैव संयुक्तौ युद्धकाङ्क्षया । विकान्ताः सर्व एवैते ब्रह्मे ह्यस्ते तथा बले ।

१९९६

१९९०

ब्रह्मणो दधुः पृथयाजन् स्त्री स्त्री सर्वे रथे स्त्रिताः । ततः कण्ठो हवीकेशः पाञ्चजन्यं महारवं ।

दधौ पञ्चपलाशाक्षः सर्वान् विस्मापयन्निव । अथ भूतौ महाघोरौ कम्बोदरश्चरोरिषौ ।

दुद्रुवतुर्भारराज गृहलमादाय केशवं । गृहलेन पोषय्या राजन् चक्रतुर्थादवेशरं ।

१११३

ताभ्यां समाहतौ विष्णुर्ह्येवगन्धर्वसन्निधौ । ईषत्स्त्रिताधरो देवः किञ्चिदुत्प्लुत्य सत्वरं ।

रथाङ्गयिवरश्रेष्ठसौ प्रसृज्य जगत्पतिः । भ्रामयित्वा शतगुणमलानमिव केशवः ।

कैलासस्य समुद्दिश्य प्रचिषेप ततो हरिः । तवित्य तु गिरेः प्रदङ्ग कैलासस्य महीभूतः ।

दृष्ट्वा तत् कर्म देवस्य विस्मयं जगत्तुः परं । हंसस्य दृष्ट्वा तत् कर्म रोषताम्रायतेक्षणः ।

उवाच वचनं विष्णुं पश्यतां चिदिवैकस्यां । किमर्थं राजसूयस्य विघ्नं चरसि केशवः ।

१११४

ब्रह्मदत्तो महीपाक्षो यथा तस्य महाकृतोः । करं दिश यथायोगं यदि प्राणान् प्रकाङ्क्षते ।

अथ वा त्वं क्षणं तिष्ठ ततो ज्ञात्वा करं वञ्च । ददासि नन्दपुत्र त्वं ततो यथा मे गुरुः ।

ईश्वरोऽहं सदा राज्ञां देवानामिव गृहलष्टक । एवमेवोर्व्यविभवं नाशयिष्यामि संयुगे ।

इत्युक्त्वा सशरं चापं ब्रालतालोपमं नृप । आकृत्य च यथाप्रापं नाराचेन स केशवः ।

ललाटे चिबिपे हंसो ललाम इव सोऽभवत् । उवाच सात्वर्किं कण्ठो रथं वाहय मे प्रभो ।

१११५

दादकं पृष्ठवाहनं कृत्वा केशव ईश्वरः । आग्नेयमस्त्रं संयोज्य शरं कस्मिंश्चिदीश्वरः ।

अनेन त्वां दहाम्यस्य यदि शक्नोऽसि वारय । अस्त्रं ते वज्रयुद्धेन क्षत्त्रियोऽसि सदा शठ ।

मन्त्रसेतुं करमिच्छेस्त्वं दर्शयास्य पराक्रमं । पक्षयो बाधिता हंसपुष्करे संस्थितास्तथा ।

शास्त्रा त्वं खलु विप्राणां स्थिते मयि नराधम । स्थिते मयि जगन्नाथे हत्वा क्षत्रियकण्डकान् ।

शास्त्राऽस्यय सतां लोन्ति दुष्टानां ब्रह्मविदिषां । शापेन यतिमुख्यानां हत एव नराधम ।

१११६

मृत्यवे त्वां निवेद्यास्य रक्षिता ब्राह्मणानहं । इति भुवंस्तदस्त्रन्तु मुमोच युधि केशवः ।

तदस्त्रं वारुणेनाथ हंसोऽपि प्रत्यवेधयत् । वाचस्पत्यं गोविन्दो मुमोच युधि हंसके ।

तदस्त्रं वारयामास माहेन्द्रेण नृपोत्तमः । अथ माहेश्वरं कण्ठो मुमोचास्त्रं महाहवे ।

रौद्रेण तप्ततो हंसो वारयामास तदस्त्रं । गात्रार्थं राक्षसस्यैव पैशाचमय केशवः ।

ब्रह्मास्त्रमथ कैविरमासुरं धाम्यमेव च । क्षिप्त्वाऽस्त्रेतानि हंसस्तु मुमोच युधि सत्वरं ।

१११७

वारणार्थं तदस्त्राणां चतुर्णां माधवस्य ह । अथ ब्रह्मशिरो नाम घोरमस्त्रविनाशनं ।

मुमोच हंसमुद्दिश्य केशवः क्रोधमूर्च्छितः । हंसोऽपि तेन राजेन्द्र वारयामास तं शरं ।

यमुनाप उपस्पृश्य देवदेवो जनार्दनः । अस्त्रं वैष्णवमादाय शरं सन्निहिते हरिः ।

योजयामास भूतात्मा भूतभावनभावनः । येन देवा रणे हत्वा राज्यमापुः पुराऽसुरान् ।

तदस्त्रं योजयामास बभार्थं तस्य भूपते ।

१११८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसविभक्तोपाख्यानं कण्ठस्य वैष्णवास्तत्यागे अष्टादशाधिकविंशतोऽ

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ भीतो महारौद्रमर्त्तं दृष्ट्वा नृपोत्तमः । हंसो राजा महाराज निसेह इव संभो ।

उत्प्लुत्य स रथात्तस्माद्यमुनामभ्यधावत । यत्र कृष्णो हृषीकेशः कालीयश्चिं ममई ह ।

महाद्भुतं महारौद्रं यावत्पातालसंस्थितं । तावदोधिं महानीलं कालाञ्जननिभं हि यत् ।

तस्मिन् हृदे महाघोरे पपाताय स हंसकः । हंसो पतति तस्मिन् महान् रावो बभूव ह ।

गिरीणां पात्यमान्मनां समुद्र इव वज्रिणा । रयादुत्प्लुत्य कृष्णोऽपि तस्मिन्परि पपात ह ।

११८५

देवदेवो जगन्नाथो जगदिस्त्रापयस्त्रिव । प्राहरन्तं महाबाहुः पदाभ्यामथ केवलः ।

पादक्षेपं नृपस्तस्मात्तन्वा हंसो नृपोत्तम । ममार च नृपश्रेष्ठ केचिदेवं वदन्ति हि ।

अन्ये पातालमायातो भक्षितः पद्मगैरिति । अथापि नैव राजेन्द्र दृष्ट इत्यनुशुभ्रम् ।

यथापूर्वं जगन्नाथो रथं समुपजग्मिवान् । हते तस्मिन् महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।

अकरोद्वाजसूयश्च तव पूर्वपितामहः । यदि जीवेदसौ हंसः को नमस्यति तं कृतुं ।

११८६

स च सर्वोत्सविन्नित्यं हंसात्तन्मवरः प्रभो । जलादेव महाराज वार्त्तयं गामगाहत ।

हतो हंसो हृदे दैत्यः कृष्णेन रिपुमर्दिना । जगुर्गन्धर्वपतयो देवलोके दिवानिशं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसवधे जनविंशत्यधिकचिन्तितोऽध्यायः ॥ ३१६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा निहतमत्युग्रं भ्रातरं वीर्यशालिनं । बलदेवं परित्यज्य युध्यमानं महारणे ।

डिम्भको वीर्यसम्यग् यमुनामनुजग्मिवान् । तमन्वधावदेगेन बलभद्रो हलायुधः ।

हंसोऽपि यत्र पतितस्तत्रासौ निपपात ह । यमुनायां महाराज विलोच्य जलसंस्थं ।

११८७

अथ कुट्टेऽथ डिम्भको भ्रामयित्वा जलं बद्ध । उन्मज्ज्यान्मज्ज्य सहसा निमज्ज्य च पुनः पुनः ।

न ददर्श तदा राजन् भ्रातरं वीर्यशालिनं । उन्मज्ज्याय महाबाहुर्वासुदेवं विलोक्य च ।

उवाच वचनं राजन् डिम्भको वीर्यवत्तमः । अरे गोपालदायाद काशो हंस इति स्मितः ।

वासुदेवोऽपि धर्मात्मा यमुनां पृच्छ राजक । इत्यब्रवीत् प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ।

तच्छ्रुत्वा यमुनां भूयः प्रविश्य डिम्भकः किल । बद्धप्रकारमुदीक्ष्य सर्वतो भ्रातृवत्सलः ।

११८८

विललाप ततो राजा डिम्भको भ्रान्तमानसः । क नु गच्छसि राजेन्द्र विहायैकमवान्धवं ।

कुतो भ्रातरितो गच्छेः परित्यज्यैव मामिह । विलप्यैवं नृपश्रेष्ठ डिम्भको भ्रातृवत्सलः ।

आत्मत्यागे मनः कुर्वन् यमुनायां महाद्भुदे । निमज्ज्यान्मज्ज्य सहसा मरणे हतनिश्चयः ।

हस्तेन जिह्वामाहत्य भूयो भूयो विलप्य च । ततः समूलमाकृत्य जिह्वां स ह मकतु स्तथं ।

ममार स जले राजन् डिम्भको नरकाय वै । तस्मिन्मर्याधमे हंसो डिम्भको च तथा हते ।

११८९

आगत्य पुण्डरीकाक्षो भूतान् निस्त्रापयस्त्रिव । ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ।

गोवर्द्धनेऽथ विश्रम्य बलभद्रश्चायवान् । किञ्चित्कालं महाराज पूर्वभक्तमुवाच ह ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि डिम्भकमरणे विंशत्यधिकचिन्तितोऽध्यायः ॥ ३२० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यत्रोदा नन्दगोपस्य कृष्णदर्शनस्तत्रासौ । गोवर्द्धनगतं श्रुत्वा वासुदेवश्च साधनं ।

नवनोतस्य दधि च पाषाणं क्षत्रं तथा । परिगृह्य महाराज मयूराङ्गदेव च ।

बलवैरपरैः सार्द्धं गोपीभिश्च समन्ततः । जग्मतुः सहसा प्रीतिं तच्च दृष्ट्वा महाबलौ ।

१११९

दर्शयामासतुर्द्वं पाषाणानि महानि च । नन्दगोपं यज्ञोदाश्च दृष्ट्वा प्रीतोऽभवद्वरिः ।

अवोचच्च ततो वाक्यं नन्दगोपं सबलवं । यज्ञोदां मातरं पश्चादासुदेवः परन्तपः ।

तात मातर्गजे कोत्रे कुञ्जलं वाङ्मगोधने । अपि गावः क्षीरवत्यो वक्ष्या वत्सतराः पितः ।

अपि वा सुगुहं क्षीरमपि गावः सुर्वोभनाः । अपि वा दारका मातर्वत्सपालाः पिबन्ति च ।

बहूनि चापि दामानि कीलका अपि वा बद्ध । दृष्ट्वाणि बद्धकृपाणि किं वा सन्ति पितः सदा ।

११२०

शकटानि सुगन्धानि किं वा सन्ति पितर्भुवं । अपि गोप्यः पुत्रवत्यो दारकान् किमजीजनन् ।

खाटाः किं बहवो मातरभिः सन्त्यो ब्रजे । किं गावः क्षीरमनुलं स्वपन्थहरहः पितः ।

ऐयङ्गवीर्यं क्षीराणि दधि वा किमजीजनन् । मोधनं सर्वमेवेदं नीरोगं प्रतिपद्यते ।

॥ नन्द उवाच ॥ सर्वमेतद्यदुश्रेष्ठ नीरोगं बद्धः प्रभो । कुञ्जलं गोधनस्यैव सर्वकालेषु केशव ।

रक्षणान्तव देवेश सदा कुञ्जलिना वयं । सगोधनाः सवत्साश्च नीरोगा इव केशव ।

११२१

एकमेव सदा दुःखं न त्वं दृष्ट्वामि केशव । यदेतत् केशवं दुःखमिति धीः शीर्यते सदा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमादि विज्ञप्यन्तं गच्छेत्याह स केशवः । यज्ञोदां पुनरादेदं मातर्गच्छ गृहं प्रति ।

ये च त्वां कीर्तयिष्यन्ति ते च स्वर्गमवाप्नुयुः । ये केचित्त्वां नमस्कन्ति ते मे प्रियतराः सदा ।

मङ्गलाः सर्वदा सन्तु गच्छेत्याह च तं हरिः । इत्युक्त्वा पितरौ देवो वासुदेवः सनातनः ।

गाढमालिङ्गं तौ प्रीतो प्रेषयामास केशवः । यज्ञोदा नन्दगोपश्च जग्मतुः स्वगृहं प्रति ।

११२२

ततः कृष्णो हृषीकेशो यादवैः सह दृष्ट्वाभिः । गन्तुमैच्छन्तदा विष्णुः पुरीं दारवतीं किल ।

य एतच्छृणुयाद्विद्यं पठेदाऽपि समाहितः । पुत्रवान् धनवांस्यैव अन्ते मोक्षश्च गच्छति ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि यज्ञोदानन्दगोपबलभद्रकृष्णसमागमे एकविंशत्यधिकविंशोऽध्यायः

॥ ३२१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गच्छन्त्य महाविष्णुः पुष्करं प्राप्य यादवैः । अपश्यन्मुनिमुखास्तु पुष्करस्त्रासुपोत्तम ।

ते समेता महादेवं चक्षुष्यो धीतमत्सराः । अर्थादिसमुदाचारं कृत्यैव यादवोत्तम ।

प्राप्तुर्विश्वेश्वरं विष्णुं भूतभयभक्तप्रभुं । अत्यहुतमिदं विष्णो तव वीर्यं जनाह्वन ।

११२३

येन तौ निहतौ युद्धे देवो विभक्त एव च । यो विश्वको दुराधर्षो देवैरपि सुदुःसहः ।

सङ्गरे निहतो देव दुःसाध्य इति नो मतिः । संमो नः सर्वकार्येषु चरतां तप उत्तम ।

निष्कलमपा भविष्यामस्तव संस्मरणादुरे । त्वं हि सर्वस्य दुःखस्य हर्ता त्वं ध्यायतां सदा ।

त्वदनुस्मरणं जन्तोः सदा पुण्यप्रदं प्रभो । त्वं हि नः सततं धाता विधाता तपसो हरे ।

नमोऽङ्गागो वषट्कारस्त्वं यज्ञस्त्वं पितामहः । त्वं ज्योतिर्मन्त्रोऽमूर्तिस्त्वं ब्रह्मा इह एव च ।

११२४

प्राणस्त्वं सर्वभूतानामन्तरात्मेति कथ्यसे । उपास्यः सर्वभूतानां यज्ञैर्दानैर्भग्यते ।

नमो विश्वसृजे देव नमस्ते विश्वमूर्तये । पाहि लोकमिभं देव हत्वा ब्रह्मदिवः सदा ।
 स तथेति हरिविष्णुयथौ दारवतीं पुरीं । श्वसदृष्णिभिः सार्द्धं स्तूयमानः स मानधः ।
 इयं हि देवदेवस्य चेष्टा हि जनमेजय । प्रोक्ता ते पृच्छते राजन् किमन्यच्छातुमिच्छसि ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कृष्णस्य दारकाप्रत्यागमने दारिवंशत्वधिकचिन्तितोऽध्यायः ॥ ३२२ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन् कर्णे त्रिधिना श्रोतव्यं भारतं बुधैः । फलं किं के च देवास्य पूज्या वै पारणेभ्यः । १११७
 देयं समाप्ते भगवन् किञ्च पर्वणि पर्वणि । वाचकः कोदृशश्चात्र एष्टव्यस्तद्वचोहि मे ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् विधिमिमं फलं यच्चापि भारतात् । श्रुताह्वयति राजेन्द्र यत्नं मामनुवृच्छसि ।
 दिवि देवा महीपात्रा क्रीडार्थमवनिं गताः । कृत्वा कार्यमिदं सैव ततश्च दिवमागताः ।
 हन्त यत्ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व समाहितः । श्वषीणां देवतानाञ्च सम्भवं वसुधातले ।
 अत्र रुद्रास्तथा साध्या-विश्वेदेवास्य ज्ञान्यताः । आदित्याद्याग्निनो देवो लोकपाला महर्षयः । १११८
 गुह्यकाश्च सगन्धर्वा नागा विद्याधरास्तथा । मित्रा धर्म्यः स्रग्वन्मूय मुनिः कात्यायनो वरः ।
 गिरयः सागरा नद्यस्तथैवाप्सरसां गणाः । यक्षाः संवत्सराश्चैव अयनान्युतवस्तथा ।
 स्थावरं जङ्गमश्चैव जगत् सर्वं सुरासुरं । भारते भरतश्रेष्ठ एकस्यमिह दृश्यते ।
 तेषां श्रुत्वा प्रतिष्ठानं नामकर्मानुकीर्तनान् । कृत्वाऽपि पातकं चोरं सद्यो मुच्येत मानवः ।
 इतिहासमिमं श्रुत्वा यथावदनुपूर्वशः । संयतात्मा शूचिर्भूत्वा पारं गत्वा च भारते । १११९
 तेषां आङ्गानि देयानि श्रुत्वा भारत भारतं । ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्यो भक्ष्या च भरतर्षभ ।
 महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च । गावः कांश्यापदोहाश्च कन्याश्चैव खलद्रुताः ।
 सर्व्वकामगुणोपेता यानानि विविधानि च । भवनानि विविचाणि भूमिर्वासांश्च काश्चन ।
 वाहनानि च देयानि हया मत्ताश्च वारणाः । श्वयमं विविकाश्चैव खन्दनाश्च खलद्रुताः ।
 यद्यद्रूपे वरं किञ्चिद्यदस्ति महद्बलम् । तत्तद्देयं द्विजातिभ्य आत्मा दाराश्च सुनवः । ११२०
 अद्रुया परथा दत्तं क्रमशस्तस्य पारगः । शक्तिः सुमना हृष्टः शूश्रूषुरविकल्पनः ।
 सत्यार्ज्यवरतो दान्तः शूचिः श्रोत्रसमन्वितः । अहधानो जितक्रोधो यथा सिध्यति तच्छृणु ।
 शूचिः शोलाश्विताचारः शूक्तशला जितेन्द्रियः । संस्कृतः सर्व्वशास्त्रज्ञः अहधानोऽनसूयकः ।
 रूपवान् सुभगो दान्तः सत्यवादी जितेन्द्रियः । दानमानय्यहीतश्च कार्य्या भवति वाचकः ।
 अविलम्बमनायस्तमद्रुतं धीरमूर्च्छितं । असंयत्ताक्षरपदं रसभावसमन्वितं । ११२१
 त्रिषष्टिर्जपेयं युक्तमष्टस्थानसमीरितं । वाचयेद्वाचकः स्वस्वः स्वामीनः सुममाहितः ।
 नारायणं नमस्कृत्य नरश्चैव नृरोत्तमं । देवीं सरस्वतीश्चैव ततो जघमुदीरयेत् ।
 ईदृशादाचकाद्राजन् श्रुत्वा भरत भारतं । नियमस्यः शूचिः श्रोता शृणुष्व न फलमश्रुते ।
 पारणं प्रथमं प्राप्य द्विजान् कामैश्च तर्पयन् । अग्निष्टोमस्य यागस्य फलं वै लभते नरः ।
 अपुरोगणसंकीर्णं विमानं लभते महत् । प्रहृष्टः स तु देवैश्च दिवं याति समाहितः । ११२२

द्वितीयं पारणं प्राप्य अतिराजफलं लभेत् । सर्व्वरत्नमयं दिव्यं विमानमधिरोहति ।
 दिव्यमाख्यामरधरो दिव्यगन्धविभूषितः । दिव्याङ्गदधरो नित्यं देवलोकं महीयते ।
 तृतीयं पारणं प्राप्य द्वादशाहफलं लभेत् । वसत्यमरसङ्काशो वर्षाण्युत्तमो दिवि ।
 चतुर्थं वाजपेयस्य पञ्चमे दिगुणं फलं । उदितादित्यमङ्गाग्रं ज्वलन्तमनलोपमं ।
 विमानं विबुधैः सार्द्धमारुह्य दिवि गच्छति । वर्षायुतानि भवन्ते वृक्षस्य दिवि मेदिते । १११०
 षष्ठे दिगुणमसीह सप्तमे चिगुणं फलं । कैलासशिखराकारं वैदूर्यमयवेदिकं ।
 परिचित्रञ्च वज्रधा मणिविद्रुमभूषितं । विमानं समधिष्ठाय कामगं सायुरोगणं ।
 सर्व्वान् लोकान् विचरते द्वितीय इव भास्करः । अष्टमे राजसूयस्य परणे लभते फलं ।
 चण्डोदयनिभं रत्नं विमानमधिरोहति । चन्द्ररश्मिप्रतीकाग्रैर्द्वैत्यं मनोजवैः ।
 सेव्यमानो वरस्त्रीणां चन्द्रात्कान्ततरेभ्युद्यैः । मेखलानां निनादेन नूपुराणाञ्च निखनैः । ११११
 अष्टे परमनारीणां सुखसुप्ता विबुध्यते । नवमे क्रतुराजस्य वाजिमेधस्य भारत ।
 काञ्चनसाम्निर्गृहं वैदूर्यैस्तवेदिकं । जाम्बूनदमयैर्द्वैत्यैर्गवाक्षैः सर्व्वतो वृतं ।
 सेवितं चायुरःसंघैर्गन्धर्व्वैर्दिविचारिभिः । विमानं समधिष्ठाय त्रिया परमया ज्वलन् ।
 दिव्यमाख्यामरधरो दिव्यचन्दनरूषितः । मोदते दैवतैः सार्द्धं दिवि देव इवापरः ।
 दशमं पारणं प्राप्य दिजातीनभिवन्ध च । किङ्किणीजालनिर्घोषं पताकाध्वजशोभितं । १११२
 वसुवेदिकसंकाशं वैदूर्यमणितोरणं । हेमजालपरिचित्रं प्रबालवडभीमुखं ।
 गन्धर्व्वैर्गीतकुञ्जलैरप्युरोभिश्च शोभितं । विमानं सुकृतावासं सुखेनैवोपपद्यते ।
 मुकुटेनार्कवर्णेन जाम्बूनदविभूषिणा । दिव्यचन्दनदिग्धाङ्गो दिव्यमाख्यविभूषितः ।
 दिव्यान् लोकान् विचरति दिव्यैर्भोगैः समन्वितः । विबुधानां प्रसादेन त्रिया परमया युतः ।
 अथ वर्षगणनेवं स्वर्गलोके महीयते । ततो गन्धर्व्वसहितः सहस्राण्येकविंशतिं । १११३
 पुरन्दरपुरे रम्ये शक्रेण सह मोदते । दिव्ययानविमानेषु लोकेषु विविधेषु च ।
 दिव्यनारीगणाकीर्णैर्निवसत्यमरो यथा । ततः सूर्य्यस्य भवने चन्द्रस्य भवने तथा ।
 शिवस्य भवने राजन् विष्णोर्याति सलोकतां । एवमेतन्महाराज नात्र कार्या विचारणा ।
 अद्भुतानि वै भाव्यमेवमाह गुरुर्मम । लेखकस्य तु दातव्यं मनसा यद्यदिच्छति ।
 इत्यमरयथानानि बाह्यं विवेषतः । कटके कुण्डले चैव ब्रह्मसूत्रं तथाऽपरं । १११४
 वस्त्रस्यैव विचित्रञ्च गन्धस्यैव विवेषतः । देववत्पूजयेत्तन्नु विष्णुलोकमवाप्नुयात् ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देयानि भारते । वाच्यमाने तु विप्रैश्चो राजन् पर्व्वणि पर्व्वणि ।
 जातिं देशञ्च सत्त्वञ्च माहात्म्यं भरतर्षभ । धर्म्व्वृत्तिञ्च विशास्य चक्षियाणां नराधिप ।
 खसिवाच्य दिजानादौ ततः कार्य्यं प्रवर्त्तते । समाप्ते पर्व्वणि ततः खड्गप्रज्ञा पूजयेद्दिजान् ।
 आदौ तु वाचकं तच्च वस्त्रगन्धसमन्वितं । विधिवद्भोजयेद्भ्राजन् मधुपायसमुत्तमं । १११५

ततो मूलफलप्राप्यं पायसं मधुर्वापसा । आसीके भोजयेद्भोजनं दद्याच्चैव गुणैर्दत्तं ।
 अपूपैश्चैव पूषेय मोदकैश्च समन्वितं । वभापर्वणि राजेन्द्र हविष्यं भोजयेद्भोजनम् ।
 आरण्याके मूलफलेस्तर्पयेत्तु द्विजोत्तमान् । अरकोपर्व्यं चासाद्य जलकुम्भान् प्रदापयेत् ।
 तर्पणानि च मुख्यानि वन्यमूलफलानि च । सर्वकामगुणोपेतं विप्रेभ्योऽन्नं प्रदापयेत् ।
 विराटपर्व्यणि तथ्यं वासौषि विविधाणि च । उद्योगे भरतश्रेष्ठ सर्वकामगुणान्वितं ।
 भोजनं भोजयेद्दिप्रान् गन्धमाध्वैरलङ्कृतान् । भोजपर्व्यणि राजेन्द्र देवा यानमनुत्तमं ।
 ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात् सुसंस्कृतं । द्रोणपर्व्यणि विप्रेभ्यो भोजनं परमार्थितं ।
 शराश्व देया राजेन्द्र, चापान्यपि वरास्तथा । कर्णपर्व्यण्यपि तथा भोजनं सार्वकामिकं ।
 विप्रेभ्यः संस्कृतं सम्यक् दद्यात् संयतमानसः । शत्रुपर्व्यणि राजेन्द्र मोदकैः सगुणैर्दत्तैः ।
 अपूपैस्तर्पणैश्चैव सर्वमन्नं प्रदापयेत् । गदापर्व्यण्यपि तथा मुद्गमिश्रं प्रदापयेत् ।
 स्त्रीपर्व्यणि तथा रजैस्तर्पयेत्तु द्विजोत्तमान् । जूनादनं पुरस्ताच्च ऐषीके दापयेत् पुनः ।
 ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात् सुसंस्कृतं । शान्तिपर्व्यण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्भोजनम् ।
 आश्वमेधिकमासाद्य भोजनं सार्वकामिकं । तयाश्वमनिवासे तु हविष्यं भोजयेद्भोजनम् ।
 मौषले सार्वगुणिकं गन्धमाध्वानुत्तमं । महाप्रास्थानिके तदन्नं सर्वकामगुणान्वितं ।
 स्वर्गपर्व्यण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्भोजनम् । हरिवंशसमाप्तौ तु सहस्रं भोजयेद्भोजनम् ।
 गामिकां निष्कसंयुक्तां ब्राह्मणाय निवेदयेत् । तदङ्गैर्नापि दातव्या देरिद्रेणापि पार्थिव ।
 प्रतिपर्व्यसमाप्तौ तु पुस्तकं वै विचक्षणः । सुत्रार्थेन च संयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ।
 हरिवंश पर्व्यणि च पायसं तच्च भोजयेत् । पारणे पारणे राजन् यथावद्भरतर्वभ ।
 समाप्य सर्वाः प्रयतः संहिताः ब्राह्मणैर्विदः । शुभे देवे निवेद्याय श्रीमन्त्राभिसंस्तुताः ।
 शुक्लाम्बरधरः स्वर्गो शुचिर्भूवा स तद्गुहः । अर्चयेत् यथान्यायं गन्धमाध्वैः प्रयक् प्रयक् ।
 संहितापुस्तकान् राजन् प्रयतः सुसमाहितः । भक्ष्यैर्माध्वैश्च पेयैश्च कामैश्च विविधैः शुभैः ।
 हिरण्यं गाश्च वस्त्राश्च दक्षिणामयं दापयेत् । सर्वं च विपलं स्वर्णं दातव्यं प्रवृत्तात्मना ।
 तदङ्गैर्पादश्रेष्ठं वा शिवाय विवर्जितं । यद्यदेवात्मनोऽभोटं तत्तदेयं दिजातये ।
 सर्वथा तोषयेद्भ्राता वाचकं गुरुमात्मनः । देवताः कोत्सयेत् सर्वा नरनारायणौ तथा ।
 ततो गन्धैश्च माध्वैश्च स्नानकृत्य द्विजोत्तमान् । तर्पयेद्विधिः कामैर्दत्तैश्चोवाचकैश्च ।
 अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः । प्राप्नुयाच्च कृतुफलं तथा पर्व्यणि पर्व्यणि ।
 वाचके भरतश्रेष्ठ व्यक्तावरपदस्तरः । भविष्यं आवयेद्दिदाम् भारतं भरतर्वभ ।
 भुक्तवत्सु द्विजेभ्यु यथावत् संप्रपूजयेत् । वाचकं भरतश्रेष्ठ भोजयित्वा स्नानकृतं ।
 वाचके परितुष्टे तु शुभा प्रीतिरनुत्तमा । ब्राह्मणेषु तु तुष्टेषु प्रसन्नाः सर्वदेवताः ।
 ततो हि वर्षं कार्यं दिजामा भरतर्वभ । सर्वकामैर्धन्यान्वाचं वाधुभिश्च यथाक्रमं ।

११००

११०१

१११०

११११

१११२

१११३

इत्येष विधिरुद्दिष्टो मया ते दिपदाम्बर । अहधनेन वै भाव्यं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।

भारतश्रवणे राजन् पारणे च नृपोत्तम । सदा यत्नवता भाव्यं श्रेयस्तु परमिच्छता ।

भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्त्तयेत् । भारतं भवने यस्य तस्य हस्तगतो जयः ।

भारतं परमं पुण्यं भारते विविधाः कथाः । भारतं सेव्यते देवैर्भारतं परमं पदं ।

भारतं सर्वशास्त्राणामुत्तमं भरतर्षभ । भारतात् प्राप्यते मोक्षसत्त्वमेतद्भवोमि ते ।

११९९

महाभारतमाख्यानं क्षितिं गाञ्च वरस्त्रिणो । ब्राह्मणान् केशवश्चैव कीर्त्तयन्नावसीदति ।

वेदे रामायणे पुण्ये भारते भरतर्षभ । आदौ चान्ते च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते ।

यत्र विष्णुकथा दिव्याः श्रुतयश्च सनातनाः । तच्छ्रोतव्यं मनश्चेष्ट परं पदमिच्छता ।

एतत् पवित्रं परममेतद्दुर्लभनिदर्शनं । एतत् सर्वगुणोपेतं श्रोतव्यं भूतिमिच्छता ।

क्रियतेऽसारसंसारे वाञ्छितस्यैककारणं । हरिवंशस्य श्रवणमिति दैपायनोऽब्रवीत् ।

११९९३

अस्यमेधमहत्सेन वाजपेयशतैस्तथा । यत्फलं प्राप्यते पुंसा तद्गुरुर्येषपारणात् ।

अजरममरमेकं ध्येयमाद्यन्तशून्यं सगुणमगुणमाद्यं स्थूलमत्सलसूक्ष्मं । निरुपममनुमेयं योगिनां ज्ञानगम्यं त्रिभुवनगुरुमी
शं त्वां प्रपन्नोऽस्मि विष्णो ।

सर्वस्तरतु दुर्गाणि सर्वौ भद्राणि पश्यतु । सर्वेषां वाञ्छिता अर्था भवन्त्यस्य च पारणात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि सर्वपर्व्यानुकीर्त्तने त्रयोविंशत्यधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३२३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ व्यवाइधमहं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्ततः । त्रयाणां पुरंधराणां खेचराणां समासतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु विस्तरतः सर्वं यन्मां पृच्छसि नैधनं । दैत्यानां बाहुबलिनो सर्वप्राणिविरोधिनाः ।

११९९४

शङ्करेण बध्ना राज्ञश्चरैस्त्रिभिरजिह्वगैः । कृतं पुराऽसुरेन्द्राणां सर्वभूतवधैषिणा ।

त्रिपुरं पुरुषव्याघ्रवृद्धातुसमीरितं । विक्रामति नभोमध्ये मेघवृन्दमिवोत्थितं ।

प्राकारेण प्रवृद्धेन काशनेन विराजता । मणिभिश्च प्रकाशद्भिः सर्वरत्नैश्च तोरणैः ।

बभासे नभसो मध्ये श्रिया परमथा ज्वलत् । मन्थर्व्याणामिवोदयं कर्मणा साधितं पुरं ।

वाजिनः पक्षसंयुक्ता वज्रान्ति वलदरपिताः । पुरं प्रभाकरं श्रेष्ठं मनोभिः कामचारिणः ।

११९९५

धावन्तो हेषमाणाश्च विक्रमैः प्राणसंभृतैः । आह्वयन्त दवाकाशं सूरैः शब्ददलप्रभैः ।

वायुवगसमैर्गैः कम्पयन्त दवाम्बरं । सर्वतः समदृश्यन्त चक्षुर्भिर्विदितात्मभिः ।

अपिभिर्ज्वलनप्रख्यैस्तपसां दग्धकिष्किणैः । गीतवादित्रवज्रलं गन्धर्व्यनगरोपमं ।

चित्रायुधसमाकीर्णैः प्रतप्तकनकप्रभैः । भवनैर्बज्रवर्णैश्च प्रांशुभिः समलङ्कृतैः ।

देवैश्च भवनाकारैः शृणुमे तन्महाश्रुति । प्रासादाद्यैः प्रवृद्धैश्च कैलामणिखरप्रभैः ।

११९९६

शृणुमे दैत्यनगरं बज्रसूर्यमिवाभ्युदयं । चयाङ्गालकमन्थत् तप्तकाञ्चनसप्रभं ।

खेडितोत्कुटवज्रलं सिंहनादविनादितं । बभौ वल्लुजनाकोर्णं वर्णं चैव रथं यथा ।

समुद्रतपताकं तदपिभिश्च विराजितं । रराज त्रिपुरं राजन् महाविद्युदिवःखरे ।

सूर्यनाभस्य विक्रान्तसङ्क्रान्तनाभस्य भारत । तथाऽन्ये च महावीर्या दानवा बलदपिताः ।
 ममृदस्य बभञ्जस्य मोहिताः परमेष्ठिना । पश्यान् देवगमनं पितृयानस्य भारत । १००४
 तैरेवमसुराग्रस्त प्रमृहीतशरासनैः । दानवैर्नरशार्दूल देवयाने महापथे ।
 पितृवह्निबलोपेते हते भरतसत्तम । ब्रह्माणमभ्यधावन् सर्वे सुरगणास्तथा ।
 विवर्णवदना दीनाङ्गिर्न च गतिकर्मणि । अनुवन्धायतः स्थिता स्तरेणार्त्तनिनादिना ॥
 हन्यामहे शत्रुगणैर्भागोच्छेदेन भागद । तेषाञ्चैव बधोपायं वदस्व वदेताम्बर ।
 यं ज्ञात्वा बाहुबलिनो बधेम समरे परान् । सान्त्वयित्वाऽथ वरहो ब्रह्मा प्रोवाच देवताः । १००५
 प्रहृणुष्वं देवताः सर्व्याः शत्रुप्रतिकृतिं परां । अवध्या दानवाः सर्व्ये ऋते शङ्करमथयं ।
 प्रतिगृह्य च तदाकं मनोभिर्वाग्भिरेव च । भूमौ प्रपेदिरे सर्व्ये सहस्रैश्च भारत ।
 विन्ध्यपादे च मेरौ च मध्ये च पृथिवीतले । तपसोपेण योगज्ञाः सर्व्ये ते मुनयो नृप ।
 काश्यपेया हरं प्राप्ता जंपन्तो ब्रह्मसंहिता । तेषां परमनारीणामभवद्वन्ध्यता जने ।
 विन्यस्तदर्भनिचये तासं लोहस्य भूषणं । परिधानानि चर्मणि शूद्रूनि च शूभानि च । १००६
 स्वयस्सतानां कृष्णानां मृगाणां कुरुसत्तम । गृहीतानि विमुक्तानि देहेभ्यो वनचारिणां ।
 अन्तरोक्षमयेपित्य विविशुर्मायया वृताः । हरालयं सुराः सर्व्ये व्याघ्रचर्मनिवासिनः ।
 प्रणिपत्याथ ते दीना भगवन्तं जगत्पतिं । सुयुक्तेनाभिधानेन प्रभाषन्ते हरं ततः ।
 हविर्हन्तमिवाज्ञानाद्भस्मच्छन्नेषु वह्निषु । वरदानं वृथाऽस्मासु भगवन् विमुखे त्वयि ।
 यथादेशं यथाकालं कियतां ब्रह्मणो वचः । यदुक्तं देवदेवेन खेचराणां समीपतः । १००७
 एवं देववधोभिस्य भाविनोऽर्थस्य वै बलात् । समनश्चान्महादेवो देवैः सह सवासवैः ।
 आदित्या रथमास्थाय सन्नद्धाः समलङ्कृताः । सर्व्येकाक्षमवर्णाभा समुदीप्ता इवाग्रयः ।
 रुद्रेण सहिता रुद्रा दहन्त इव तेजसा । सन्नद्धाश्चारुमुकुटाः प्राञ्चवः पर्वता इव ।
 विश्वे विश्वेन वपुषा बलिनः कामरूपिणः । समनश्चान्महात्मानो दानवान्तं विधित्सवः ।
 एभिः सह बलाध्यक्षैः समन्तात् परिवारितः । त्रिपुरं योधयत्प्रभः प्रमृह्य सशरं धनुः । १००८
 अथ दैत्या भिन्नदेहाः पुराहासगता इव । न्यपतन् भुवि देहेभ्यो विशोषा इव पर्वताः ।
 अतिविह्वलाः सुविह्वलाश्च यथाहासगता नृप । न्यपतन् दैत्यसंघास्य वज्रेणैव हता नगाः ।
 अस्मिभिस्य हता देवैः शक्तिचक्रपरश्वधैः । वाणैश्च भिन्नमर्भाणो दैत्येभ्यो यदुनोचरे ।
 प्रपेतुः सहिता उर्यां क्षिप्रपदा इवाचलाः । तत्र मंथं व्यमुञ्चन्त तेन दीप्तेन तेजसा ।
 एवं तेऽन्योन्यमबाधे क्षीयन्ते चयकर्माणां । नोपास्यन्त चक्षुर्भ्यामपि दिव्येन चक्षुषा । १००९
 अस्तं प्राप्ते दिनकरे सुरेन्द्रास्ते निशामुखे । क्षिप्रभिन्नसतमुखा निपेतुर्व्यसुधातसे ।
 अथ दैत्या जयं प्राप्ता निशाथां निशितैः शरैः । विनेदुर्विपुलेर्नादैर्भ्योवा इव महाववाः ।
 जयं प्राप्यासुराश्चैव तेऽन्योन्यमभिर्जल्पिरे । आसितास्त्रिदशाः सर्व्ये मंथामे जयकाक्षिणः ।

अस्माभिर्वलमन्यस्यैः सह प्रासासितोमरैः । विरेकुञ्च जयं प्राप्ता उन्नयोदयवोधिताः ।
 समरे बलमन्यस्यः सायुधा दैत्यवत्तमाः । सुरैश्च सहितः सर्वैर्यमास्त्राय शङ्करः । १११८५
 दर्पितानभिन्दैत्यान् प्रभिन्दन्निव वै दिग्गः । क्षुण्णकाले विततो रश्मिवानिव निर्दहन् ।
 सर्वभूतानि भूताग्र्यः प्रलयं समुत्सृजते । स रथे वाजिभिः श्रोत्रैश्चक्रमानो मनोजयैः ।
 विबभौ नभसो मध्ये सविद्युदिव तोयदः । वृषभेण ध्वजागेण गर्जमानेन भारत ।
 भाति स्म स रथो राजन् सेन्द्राशुध इवाम्बुदः । ततोऽम्बरगताः सिङ्गास्तुष्टुवर्ध्वमध्वमं ।
 कर्माभिः पूर्वजं पूर्वेः शुचिभिस्त्यम्बकं तदा । अथयस्य तपःश्रान्ताः सत्यव्रतपरायणाः । १११८६
 अमृतप्राग्निश्चैव सुरसंघाः सहस्रशः । गन्धर्व्याद्योपगायन्ति गान्धर्व्येण स्वरेण वै ।
 प्रहृष्टवदनाः सौम्याः पैथे स्नानान्तरे नृप । चयाहासकसंपन्ने शतश्रीशतसंकुले ।
 तस्मिंस्तु दैत्यनगरे सर्वभूतभयावहे । ततस्तु शरवर्षाणि मुमुचुर्देह्यदानवाः ।
 सुराणामरथो मध्ये तोत्तुणायाणि समन्ततः । शतश्रीभिश्च निघ्नन्तो भक्षैः शूलैश्च भारत ।
 ते चक्रिरे महत् कर्मा दानवा युद्धकोविदाः । गदाभिश्च गदा जघ्नुर्भक्षैर्भक्षैश्च चिच्छिदुः । १११८७
 अस्त्रैरस्त्राण्यबाधन्त मायां मायाभिरेव च । ततोऽपरे समुद्यम्य शरशक्तिपरश्वधान् ।
 अशनींश्च तथा घोरान् मुक्तान् शतसहस्रशः । अभिभिर्मायाविहितैर्मृत्याविविधयोगैः ।
 ते बध्यमाना विबुधाः शरवर्वैरवस्थिताः । गन्धर्व्यनगराकारः सोऽसीदत् सहरो रथः ।
 हन्यमानोऽसुरगणैः साङ्गं प्रासासितोमरैः । दैत्यप्रहरणक्षैश्च गुरुभिर्भारवाधिभिः ।
 चित्रैश्च वज्रभिः शस्त्रैरतिष्ठत शचीपतिः । ततो मध्ये दिव्यशब्दः प्रादुरासीत्क्षहीपते । १११८८
 अधोणां ब्रह्मपुत्राणां महतामपि भारत । स एष शङ्करस्याग्रे रथो भूमिं प्रतिष्ठितः ।
 अजेयो जयतां प्राप्तः सर्वलोकश्च पश्यतः । तस्मिन्निपतिते राजन् रथानां प्रवरे रथे ।
 निपेतुः सर्वभूतानि वसुधां वसुधाधिप । विचेलुः पर्यन्तायाणि चेलुश्चैव महाद्रुमाः ।
 विचुचुभुः समुद्राश्च न रेजुश्च दिशो दश । वृद्धाश्च ब्राह्मणास्तत्र जजपुः परमं जपं ।
 यत्तद्ब्रह्ममयं तेजः सर्वं विजयैविणां । ज्ञानयर्थं सर्वभूतानामिह लोके परत्र च । १११८९
 समाधायात्मनात्मानं योगप्राप्तेन चेतुना । रथन्तरेण साक्षाऽयं ब्रह्मभूतेन भारत ।
 तेजसा खलदन् विष्णोस्त्यवस्त च महात्मानः । सर्वेषाञ्चैव देवानां बलिनां कामरूपिणां ।
 अधोणां तपसाद्यानां वसतां विजने वने । अथ विष्णुर्ब्रह्मायोगी सर्वतोदृश्यतत्त्वतः ।
 वृषरूपं समास्त्राय प्रोञ्जहार रथोत्तमं । समाक्रान्तं देवगणैः समग्रबलायोरुपैः ।
 बलवास्तोलयित्वा तु विषाणाभ्यां महाबलः । ननाद प्राणयोगेन मन्थमान इवार्धवः । १११९०
 ततोयं वायुविषयं समाक्रम्य विषाणवान् । ननाद बलवन्नादं समुद्र इव पर्वणि ।
 ततो नादेन विचक्षा दैतेया युद्धदुर्धराः । पुनस्ते क्षतवस्त्राश्च युयुधुः सुमहाबलाः ।
 सर्वे वै बाहुबलिनः समर्थबलपौरुषाः । सुरैर्न्ये प्रमर्द्दन्तः प्रमृष्टोत्तराश्रमाः ।

अग्निं सन्धाय धनुषि तस्य वाणं सुपतितं । ब्रह्मास्त्रेणाभिसंयोज्य ब्रह्मदण्डं शिवोऽव्ययः ।
 मुमुचे दैत्यनगरे विधा ब्रह्मेन संश्रितं । तं वाणं त्रिविधं बोध्यात् सन्धाय मनसा प्रभुः ।
 सत्येन ब्रह्मयोगेन तपसोपेण भारत । मुमुचे दैत्यनगरे सर्वप्राणहरान् हरान् ।
 दीप्तान् कनकवर्णान् भूषणैश्च मुनिर्बलान् । मुक्ता शरवरान् चोरान् च विषानिव पद्मगान् ।
 सुप्रदीप्तैस्त्रिभिर्षाणैर्वैगिभिरुद्दिदारितं । शतघातप्रदीप्तानि विन्ध्यव्यापीव भारत ।
 गोपुराणि पुरैः सार्द्धं दह्यमानानि भारत । विजोर्ध्वान् रवाभान्ति मनुजेन्द्र धराधराः ।
 अग्निना संप्रदीप्तानि वज्रगर्भाणि भारत । धरणीं संप्रपद्यन्त पुराणि वसुधाधिप ।
 तानि वैदूर्यवर्णानि त्रिखराणि गिरेरिव । शङ्करेण प्रदग्धानि ब्रह्मास्त्रेणापतन्मृप ।
 हते च त्रिपुरे देवैर्वाचो हर्षात् किलेरिताः । सर्वान् जहोति शत्रून् प्रवृद्धान् पुरुषोत्तम ।
 ण्णुरेव महायोगो योगेन प्रसूयस्त्रिव । स्त्रयते ब्रह्मसदृशैर्षपिभिः शङ्करेण च ।
 ब्रह्मणा सहितैर्देवैः सत्यस्रवल्पोदपैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भव्यपर्वणि त्रिपुरवधे चतुर्विंशत्यधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३२४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हरिवंशेऽत्र वृत्तान्ताः कीर्त्यन्ते क्रमशोदिताः । तत्राद्यमादिमर्गस्तु भूतसर्गस्ततः परः ।

पृथोर्वैष्णव्यं चाख्यानं मनुना कीर्तनं तथा । वैवस्वतकुलोत्पत्तिर्दुर्धुमारकया तथा ।
 गालवोत्पत्तिरिस्त्राकुवंशस्याप्यनुकीर्तनं । पितृकल्पस्तयोत्पत्तिः सोमस्य च बुधस्य च ।
 अमावसोरन्वयस्य कीर्तनं कीर्त्तिवर्द्धनं । सृतिप्रतिष्ठे शकस्य प्रसवः क्षत्रवृद्धिजः ।
 दिवोदासप्रतिष्ठा च त्रिशङ्कोः क्षत्रियस्य च । ययातिचरितश्चैव पुरुवंशस्य कीर्त्तनं ।
 कीर्त्तनं हृष्णमभूतः स्यमन्तकमणस्तथा । सङ्क्षेपात् कीर्त्तिता विष्णोः प्रादुर्भावास्ततः परं ।
 तारकामययुद्धञ्च ब्रह्मलोकस्य वर्णनं । योगनिद्रासमुत्थानं विष्णोर्वाक्यञ्च वेधसः ।
 पृथ्वीवासञ्च देवानामागवतरणं तथा । ततो नारदवाक्यञ्च स्वप्नगर्भविधिक्षया ।
 आर्यास्तवः पुनः हृष्णमभुत्पत्तिः प्रपञ्चतः । गोत्रजे गमनं विष्णोः शक्रस्य निवर्त्तनं ।
 पूतनाया बधो भङ्गो यमसार्जुनयोरपि । वृकमन्दार्धनक्षेत्रे वृन्दावननिवेशनं ।
 प्रावृषो वर्णनञ्चापि यमुनाद्वन्द्वमनं । कालियस्यापि दमनं धनुकस्य बधस्तथा ।
 प्रसम्भनिधनश्चैव शरद्वर्णनमेव च । गिरियज्ञप्रवृत्तिस्य गोवर्द्धनविधारणं ।
 गोविन्दस्याभिषेकश्च गोपीसंकीर्तनं तथा । रिष्टाशुरस्य निधनमकूरप्रवर्णं तथा ।
 अन्धकस्य च वाक्यानि केज्जिनो निधनं तथा । अकूरागमनश्चैव नागलोकस्य दर्शनं ।
 धनुर्भङ्गस्य कथनं कंसवाक्यमतः परं । कुवलयपीडबधस्याणूरात्रबधस्तथा ।
 कंसस्य निधनञ्चापि विलापः कंसोषोषिता । उपसेनाभिषेकश्च यादवासायनस्तथा ।
 प्रत्यागतिर्गुहकुलादयोक्ता दामहन्त्रयोः । मथुरायाश्चोपरोधो जरासन्धनिवर्त्तनं ।
 विकट्टुव्याक्यं रामस्य दर्शनं भावणं तथा । गोमन्तारोहणञ्चापि जरासन्धनतिस्रया ।

गोमन्तस्य गिरेर्द्वाहः करवीरपुरे गतिः । शृङ्गालस्य बधस्तत्र मथुरागमने ततः ।
 यमुनाकर्षणश्चैव मथुरापक्रमं तथा । उपायेन बधः कालयवनस्य प्रकीर्तितः ।
 निर्भीणं दारवत्यास्तु रुक्मिणोहरणं तथा । विवाहश्चैव रुक्मिण्या रुक्मिणो निधनं तथा । ११२०५
 बलदेवाङ्गिकं पुष्पं बलमाहात्म्यमेव च । नरकस्य बधः पारिजातस्य हरणं तथा ।
 निकुम्भस्य बधाख्यानं प्रपञ्चेनैव कीर्तितं । प्रभावत्याश्च हरणं वज्रनाभबधस्तथा ।
 दारववत्या विशेषेण पुनर्निर्भीणकीर्तनं । दारकायां प्रवेशस्य सभायाश्च प्रवेशनं ।
 नारदस्य च वाक्यानि वृष्णिवंशानुकीर्तनं । षट्पुरस्य बधाख्यानमन्धकस्य निवर्हणं ।
 समुद्रयात्रा कृष्णस्य जलक्रोडाकुतूहलं । तथा भैमप्रवीराणां मधुपानप्रवर्तनं । ११२१०
 ततश्चालिङ्गगान्धर्वसमुदाहरणं हरेः । भामोश्च दहितुर्भानुमन्या हरणकीर्तनं ।
 शम्बरस्य बधश्चैव धन्यापाख्यानमेव च । वासुदेवस्य माहात्म्यं वाणयुद्धं प्रपञ्चितं ।
 भविष्यं पुष्करश्चैव प्रपञ्चेनैव कीर्तितं । वाराहं नारमिहस्य वामने बज्रविभारं ।
 कैलामयात्रा कृष्णस्य पौण्ड्रकस्य बधस्ततः । हंसस्य डिम्भकस्यैव बधश्चैव प्रकीर्तितः ।
 पुरचयस्य भंहार इति वृत्तान्तसंग्रहः । कथितो नृपशार्ङ्गस्य सर्वपापप्रणाशनः । ११२१५
 वृत्तान्तं शृणुयाद्यस्तु सायम्प्रातः समाहितः । स याति वैष्णवं धाम लब्धकामः कुरुडह ।
 धन्यं यशस्यमायुष्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हरिवंशवृत्तान्तसंग्रहे पञ्चविंशत्यधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३२५ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ हरिवंशे पुराणे तु श्रुते मुनिवरोत्तम । किं फलं किञ्च देयं वै तद्गृहि त्वं ममायतः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हरिवंशे पुराणे तु श्रुते च भरतोत्तम । कायिकं वाचिकञ्चैव मनसा यदुपास्मिन् ।
 तत्सर्वं नाशमायाति हिमं सूर्योदये यथा । अष्टादशपुराणानां श्रवणाद्यत् फलं लभेत् । ११२२०
 तत्फलं समवाप्नोति वैष्णवो नात्र संशयः । श्लोकाद्धै श्लोकपादं वा हरिवंशसमुद्भवं ।
 शृण्वन्ति अद्भुता युक्ता वैष्णवं पदमाप्नुयुः । जम्बूदीपं समाश्रित्य श्रोतारो दुर्लभाः कलौ ।
 भविष्यन्ति नरा राजन् सत्यं सत्यं वदाम्यहं । स्त्रीभिश्च पुत्रकामाभिः श्रोतव्यं वैष्णवं यशः ।
 दक्षिणा चात्र देया वै निष्कत्रयसुवर्णकं । वाचकाय यथाशक्त्या ययोक्तफलमिच्छता ।
 स्पर्णशृङ्गीश्च कपिलां सवत्सां वस्त्रसयुतां । वाचकाय प्रदद्याद्दे आत्मानः श्रेयकाङ्क्षया । ११२२५
 अलङ्कारं प्रदद्याच्च पारणे भरतर्षभ । कर्णस्याभरणं दद्याद्यानस्य सर्वशेषतः ।
 भूमिदानं समादद्याद्वाह्मणाय नराधिप । भूमिदानसमं दानं न भूतं न भविष्यति ।
 शृणोति आवयेदाऽपि हरिवंशस्तु यो नरः । सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवं पदमाप्नुयात् ।
 पितृनुद्धरते सर्वानेकादश समुद्भवान् । आत्मानं समुत्तैव स्त्रियश्च भरतर्षभ ।
 दशाश्वश्च हेमो वै कार्यः श्रोत्रा नराधिप । इदं मया तवाग्रे च सर्वं प्रोक्तं नरर्षभ । ११२३०
 स्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते । अपुत्रः पुत्रमाप्नोति अधभो धनमाप्नुयात् ।

नरमेधाश्चमेधाभ्यां यत्फलं प्राप्यते नरैः । तत् फलं लभते नूनं पुराणश्रवणाद्वरे ।

ब्रह्महा भूषहा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः । स ह्यपुराणश्रवणात् पूतो भवति नान्यथा ।

इदं मया ते परिकीर्तितं महत् श्रीकृष्णमाहात्म्यमपारमहृतं । गृणन् पठन्नाशु समाश्रुयात् फलं यथापि साकेषु स दु-
र्लभं महत् ।

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यं संहितायां वैयासिक्यां खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हरिवंशश्रवणफलकोत्तने पञ्चिंश-
त्यधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३२६ ॥

॥ समाप्तोऽयं खिलसंज्ञको हरिवंशभट्टारकः ॥

॥ समाप्ता चेयं महाभारतसंहिता ॥

अत्र व्यासोक्ता ध्यायश्लोकसंख्यानान्नाधिकशेषोऽपि करप्रमादात्तदोष्य ॥

R. P. CHANDRA COLLECTION,
THE ASIATIC SOCIETY,
CALCUTTA.

896

ROYAL ASIATIC SOCIETY OF BENGAL LIBRARY

Author *Mahabharata*

Title

do: Khila Hayiransg

Call No.

RPC 294.5
M.214 M.C.

Date of Return

Date of Issue

Issued to

8.4.60. Sri Sakti Prosad Basu.

Library of the
ROYAL ASIATIC SOCIETY OF BENGAL
Call No. *R.P.C. 294.5/M.214 M.C.*
Accession No. *896*